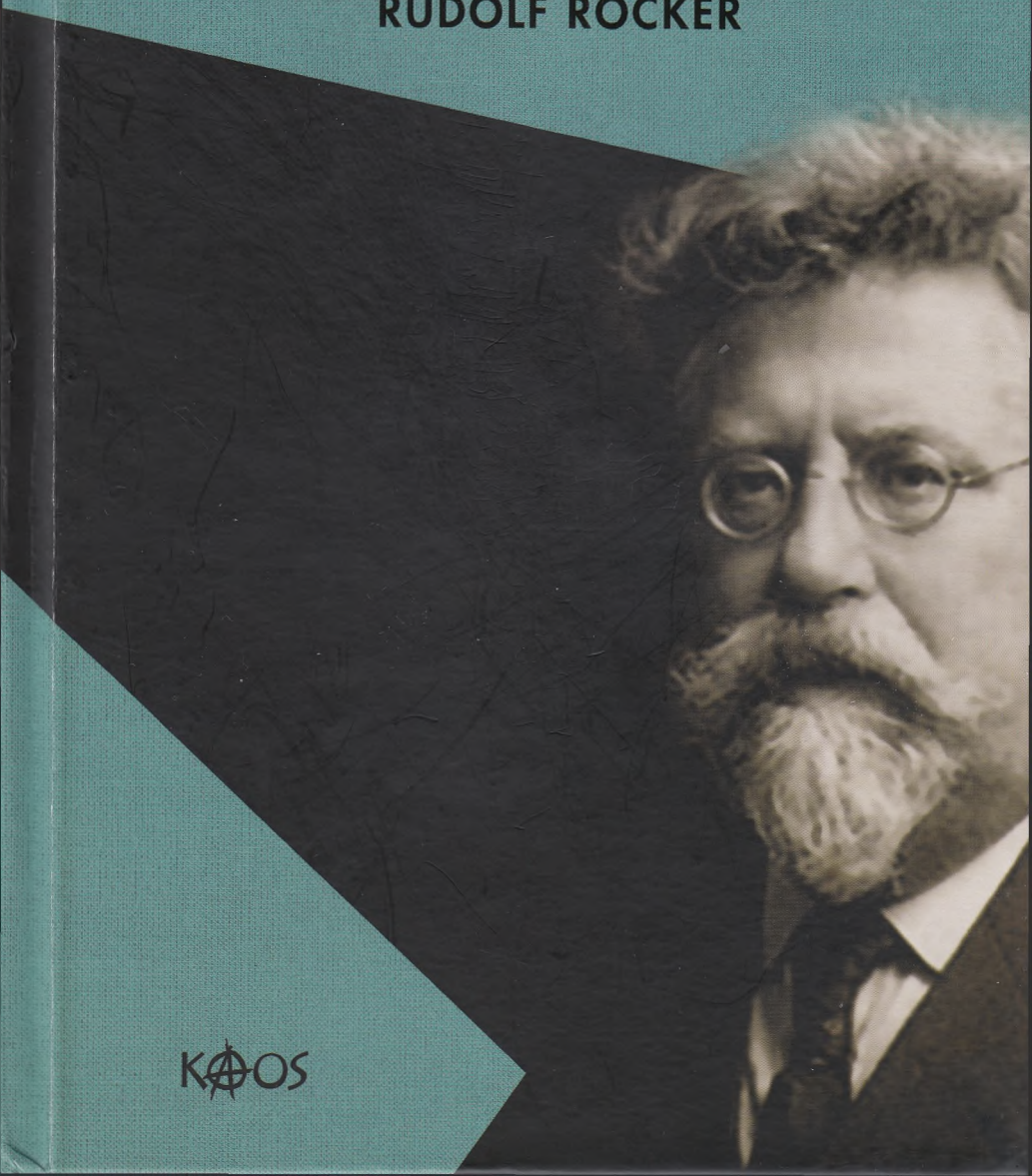
MİLLİYETÇİLİK VE KÜLTÜR

RUDOLF ROCKER



KAOS

Rudolf Rocker

Güney Almanya'nın Mainz şehrinde, 1873'te bir işçi ailesinin oğlu olarak dünyaya geldi. Henüz 10 yaşındayken babasını kaybeden Rocker, çocuk yaşta çalışmaya başladı. Almanya'da işçi hareketinin yükseldiği bu yıllarda Rocker, genç bir mücellit olarak Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. Kısa bir süre içinde parti bürokrasisine karşı mücadele eden Jungen grubuyla yakınlaştı. Ancak, bu grup partiden ihraç edilmeden önce, Rocker, delege olarak katılmış olduğu İkinci Enternasyonalin 1891 Brüksel Kongresinde anarşizme kaymıştı.

1892'de yasadışı propaganda çalışmaları nedeniyle polis tarafından aranmaya başlayınca Almanya'dan Paris'e, birkaç yıl sonra da Londra'ya geçti. Londra'da, Yahudi anarşistlerin yayımladığı *Der Arbeiter Fraint* (İşçi Arkadaş) dergisiyle ilişki kurdu ve onların konuştuğu Yidceyi öğrendi. Daha sonraki yıllarda da bu derginin editörü oldu. 1912'de Der Arbeiter Fraint'i günlük gazeteye dönüştüren Rocker, Alman uyruklu olması nedeniyle I. Dünya Savaşı boyunca İngilizler tarafından esir tutuldu. 1918'de esir değişimi anlaşması çerçevesinde Hollanda'ya götürülerek serbest bırakıldı. 1919 Devrimi arifesinde Almanya'ya dönen Rudolf Rocker, savaş yılları boyunca gizli faaliyet sürdüren savaş karşıtı sendikalistlere katıldı. Sonraki yıllarda FAU (Özgür İşçi Birliği) olarak örgütlenen bu hareketin önemli bir propagandisti oldu.

Nazilerin ünlü Reichstag yangınından sonra Almanya'dan tekrar kaçmak zorunda kalan Rocker, kısa bir süre İsviçre ve Fransa'da kaldıktan sonra, 60 yaşında bir sürgün olarak Amerika'ya göç etti. Ömrünün geri kalan 25 yılını Amerika'da yaşayan Rocker, pek çok dergi ve gazetenin editörü, bir dizi kitabın yazarı, anarşist hareketin yetenekli bir savunuruydu.

Ben Afrika'da kanat çırpan kelebeğin
Kuzey Amerika'da yarattığı kasırgayı istiyorum.
Ben kaos istiyorum!

Milliyetçilik ve Kültür
Rudolf Rocker

İngilizceden Çeviren:
Ali Çakıroğlu

Almanca Aslından Redakte Eden:
Aysın Önen

Kitabın Özgün Adı:
Nationalismus und Kultur, Bibliothek Thélème, Münster, 1999.

Çeviriye Esas Alınan Basım:
Nationalism And Culture, Michael E. Coughlin, Minnesota, 1947.

© Kitabın yayın hakları Kaos Yayınları'na aittir.

Kaos Yayınları: 45
1. Baskı: Şubat 2019, İstanbul

Yayına Hazırlayan: Kaos

Kapak Tasarım-Uygulama:
Çağatay Apaydın

Baskı: Sena Ofset
Ambalaj, Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok Kat: 4 No. 20 Topkapı-İstanbul
Sertifika No: 12064

Kaos Yayınları
Feridiye Cd. Fidan Apt. No. 21/1
Taksim-İstanbul Tel: (212) 297 38 75
Sertifika No: 21440
www.kaosyayinlari.com
kaosyayinlari@yahoo.com

ISBN 978-975-7005-54-4

MİLLİYETÇİLİK VE KÜLTÜR

RUDOLF ROCKER

İngilizceden Çeviren:
Ali Çakıroğlu

Almanca Aslından Redakte Eden:
Aysın Önen

Bu kitap hak sahibinin izni ile yayımlanmıştır.
Kendisine gönülden teşekkür ederiz.

KAOS

İçindekiler

Rocker Yayımlama Komitesi'nin Amaç ve Özlemleri – 6
İngilizce Baskıya Önsöz – 8
İngilizceye Çevirenin Önsözü – 15

Birinci Kısım

1. Tarih Yorumunda Ekonomik Materyalizmin Yetersizliği – 25
2. Din ve Siyaset – 48
3. Ortaçağ: Kilise ve Devlet – 73
4. İktidara Karşı Kültür – 93
5. Millî Devletin Doğuşu – 106
6. Reformasyon ve Yeni Devlet – 120
7. Mutlakiyetçilik: Ekonomik Gelişmenin Önündeki Engel – 136
8. Toplum Sözleşmesi Teorisi – 150
9. Avrupa ve Amerika'da Liberal Fikirler – 171
10. Liberalizm ve Demokrasi – 192
11. Alman Felsefesi ve Devlet – 221
12. Demokrasi ve Millî Devlet – 240
13. Romantizm ve Milliyetçilik – 256
14. Sosyalizm ve Devlet – 275
15. Siyasî Din Olarak Milliyetçilik – 289

İkinci Kısım

1. Gelenek, Görenek ve Menfaat Birliği Olarak Millet – 311
2. Dil Birliği Olarak Millet – 333
3. Modern Irk Teorileri Işığında Millet – 359
4. Siyasî Birlik ve Kültürel Gelişim – 411
5. Yunanistan'da Adem-i Merkeziyetçilik – 424
6. Roma Merkeziyetçiliği ve Avrupa'nın Şekillenmesine Etkileri – 453
7. Millî Birlik, Kültürün Çöküşü – 492
8. Millî Kültür Yanılsaması – 525
9. Millî Devlet ve Bilimin Gelişimi – 545
10. Mimarî ve Milliyet – 570
11. Sanat ve Milliyetçilik – 599
12. Zamanımızın Toplumsal Sorunları – 624

İkinci Amerikan Baskısına Sonsöz – 647
Kaynakça – 668
Dizin – 678

Rocker Yayımlama Komitesi'nin (Rocker Publications Committee) Amaç ve Özlemleri

Duyarlı erkek ve kadınlar şu an diken üstünde. Dünyanın dayandığı toplum yapısı tümüyle çatırdıyor. İnsanlık yaklaşan potansiyel felâketin habercisi, derinlerden ve enginlerden gelen gümbürtüleri duyuyor gibi.

Toplumumuzun bazı kesimlerinde tarikatların canlandığını görüyoruz. Başka kesimlerindeyse, birçok örnekte derin ve temelsiz hurafelerle harmanlanmış farklı umut ve özlemlerle yüklü inançlara ve gizemciliğe bariz şekilde dönüş yapılmış durumda. Dünyanın halet-i ruhiyesindeki bu değişimin nedeni tam da yeryüzünde kurumlarımızın ve bilhassa insanın varlığını tehlikeye sokan mevcut ve acil sorunlar konusunda insan soyunun eski çözümlere olan güvenini yitirmesidir.

Duyarlı insanların ve daha iyi, daha güvenli bir yarına dair umudunu hiç yitirmeyenlerin yaptıkları zoraki meditasyon karşısında kararan ufuk, kültür dünyasında olası çözümleri gözden geçirmeyi gerekli kılmış gibi görünüyor.

Yunanlar, insanın, her zaman çevremizi kuşatmış olan kargaşa ve kötülükler dâhil olmak üzere hayatın problemlerini her yeni çağda ileri adımlar atan öncü liderlerinin akıl yürütmesi yoluyla çözebileceğine inanmıştı.

Rocker Yayımlama Komitesi ise, insanın kurtuluşunun bizzat hayatın derinliklerinden çıkarılması gerektiği inancına sarsılmaz ve ödünsüz bir bağlılık duymaktadır. Bu araştırma sürecinden doğan değer kültürdür.

İnsan fiziksel, düşünsel ya da duygusal hayatın dizginlerini çözmeyi vaat eden her yeni ufkun açılışında özgürlük özlemi duyar, güvenlik umudu taşır ve yeni sevinçler yaşar. Böyle bir süreç, herkes için ortak ve güvenli bir özgürlüğü sağlayabilecek biçimlerde nasıl ilerleyebilir? Buna cevabımız, kültürledir. Demek ki bu, epey kıymetli bir kelimeye dönüşmüştür. Kültür iyi eğitimli ve iyi bir çevreye sahip özgür insanları yaratan ortamın özüdür. Bu "onları erdemli davranmaya iterek kötülükten uzak tutan –onur dedikleri– doğal içgüdüyü" ortaya çıkarır.

Bu kitap, has kültürü beslemek için gereken toprağın nelere ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Ayrıca okur, hep var olan ama yok edilmesi gereken siyaset ve zorbalık kurumlarını tanımak için de bu kitaba başvurabilir. Özgürlük sevdalıları, yüzyılın mesajını içeren bu sayfaları didik didik etme fırsatını tepemez. Bu, çığır açan bir kitaptır. Art arda gönderme yapılan her olay tüm yüzyılların siyasî, iktisadî ve toplumsal güçlerini toplu hâlde yansıttığından, kitap sayfalarını belleyen okur dünya sorunlarına dair berrak bir kavrayışa sahip olacaktır.

Gezegenimizde bugüne dek hep –hatta şu an bile– hâkimiyet kurup saltanat sürmekte olan uygarlık ve kültürlerce yönetilmekteyiz.

Birbirini izleyen her bölüm, bugünün nasıl tüm geçmişimizle ilişkilendiğini, kuşatılıp yönlendirildiğini giderek daha derinlemesine bir bakışla ortaya serecektir. Ne var ki, bu eserin en öne çıkan meziyeti, özgürlük yollarını net çizgilerle belirlemesinde yatar. Gezegenimiz, özgür insanların mekânı olacaksa işte aşılacak yollar, tırmanılacak dağlar, dinlenecek sesler ve gözlerimizi hiç alamayacağımız manzaralar!

Dr. Frederick W. Roman

Rocker Yayımlama Komitesi Başkanı
Los Angeles

İngilizce Baskıya Önsöz

Bu eser başlangıçta Alman okur çevrelerini hedeflemişti. 1933 sonbaharında Berlin'de yayımlanacaktı, ancak Almanya'da ortaya çıkan –ve her geçen gün büyüyerek bir dünya felâketine dönüşme tehlikesi içeren– o korkunç felâket, toplumsal sorunlara dair özgür tartışmaları orada bıçak gibi kesip attı. Bu ülkedeki siyasal ve toplumsal koşullara, nam-ı diğer "Üçüncü Reich"a[1] dair yüzeysel bilgilere sahip olanlar bile böyle bir eserin o günün Almanya'sında yayımlanamayacağını anlar. Bunun nedeni, okuduğumuz kitabın sayfalarında ifadesini bulan düşünce çizgisinin "totaliter devlet" fikrinin temelinde yatan tüm teorik varsayımların en sert muhalifi olmasıdır.

Öte yandan, doğduğum ülkede son dört yılda yaşanan gelişmeler, tüm dünyaya kolay kolay yanlış anlamaya mahâl vermeyecek bir ders vermiş ve kitaptaki öngörülerin her bir satırını doğrulamıştır. Bir halkın düşünsel ve toplumsal hayatının her çeşit ifadesini bir siyaset aygıtının ritmine sokup insanın tüm düşünce ve eylemini devletin buyurduğu bir Prokrustes yatağına uydurmak için gösterilen o delice çaba, kaçınılmaz olarak tüm entelektüel kültürün iç çöküşüne yol açmak zorundaydı; zira entelektüel kültür tam bir ifade özgürlüğü olmaksızın düşünülemez.

Hitler Almanya'sında edebiyatın aşağılanması, bilimin –tüm etik ilkelerin yerinin etnolojik kavramlarla doldurulacağına inanan– kasvetli bir ırkçı kaderciliğe dayandırılması, tiyatronun çökertilmesi, kamuoyunun yanıltılması, basının ve halkın duygularını özgürce ortaya koyan diğer tüm organların susturulması, kalın kafalı bir parti bağnazlığının baskısıyla adalet kurumunun gaddarlaştırılması, bütün işçi hareketinin acımasızca bastırılması, Ortaçağ'a özgü "Yahudi avı", devletin en mahrem kişisel ilişkilere dahi burnunu sokması, hem dînî hem siyasî vicdan özgürlüğünün bütünüyle ortadan kaldırılması, toplama kamplarındaki akıl almaz zulüm,

1- [Üçüncü İmparatorluk anlamına gelen ve Almanya'da 1933-45 yılları arasında hüküm süren Nazi yönetimine verilen ad. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu 1. Reich, Bismarck'ın Alman birliğini sağlayarak kurduğu Prusya İmparatorluğu ise 2. Reich olarak kabul edilir. –t.y.n.]

devlet için işlenen siyasî cinayetler, en değerli entelektüel unsurların anavatanlarından kovulması, devletin liderliğinde nefret ve hoşgörüsüzlük propagandasıyla gençlik ruhunun zehirlenmesi, amaca giden her yolu mübah gören rezil demagojilerle sürekli sürünün en temel içgüdülerine seslenilmesi, son raddeye kadar gelişmiş bir askerî sistemle ve doğası gereği ne adalet ilkelerine ne de imzaladığı antlaşmalara saygı gösteren, dostunu da düşmanını da aynı şekilde aldatma hesabı güden ikiyüzlü bir politikayla dünya barışının sürekli tehdit edilmesi... Bütün bunlar, içinde devletin her şey, insanınsa bir hiç olduğu sistemin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Kendimizi kandırmayalım; mevcut iktisadî ve siyasî koşullarda devamlı zemin kazanan bu son gericiliğin her ülkenin tarihinde arada bir ortaya çıkan o dönemsel fenomenlerden biri olduğunu söyleyip geçemeyiz. Bu sadece nüfusun hoşnutsuz kesimlerini ya da belirli toplumsal hareketler ile düşünce akımlarını hedef alan bir gericilik değildir. Bu ilkesel olarak, genelde kültür düşmanı bir gericiliktir; son iki yüz yılın tüm toplumsal ve düşünsel başarılarına düşman, tüm düşünce özgürlüğünü boğma tehdidi savuran ve liderleri için en merhametsiz kaba gücün her şeyin ölçüsü hâline geldiği bir gericiliktir: daha üst bir toplumsal kültürün tüm varsayımlarına yabancı, temsilcileri millî ve milletlerarası hayattaki tüm kararların sadece kılıç yoluyla alındığına dair bağnaz inanç önünde saygıyla eğilen yeni bir barbarlığın depreşmesidir.

Esasen komünal kültür çevrelerinin tüm doğal bağlarını görmezden gelen şuursuz bir milliyetçilik, totaliter devlet kılığındaki bu son tiranlığın siyasî dinine dönüşmüştür. Bu milliyetçilik, insanın kişiliğine ancak siyasî iktidar aygıtının işine yaradığı ölçüde değer verir. Bu saçma fikrin sonuçta geldiği yer, mutat toplumsal hayatın makineleşmesidir. Araçtan ziyade bir amaç hâline gelmiş, her şeyi yerle bir eden, yöneticilerinin ne özel haklara ne de devletin ilkeleriyle mutlak şekilde hemfikir olmayan herhangi bir görüşe müsamaha gösterdiği bir devlet aygıtında birey olsa olsa bir çark ya da dişli hâline gelir. İnsanlık tarihinin en karanlık dönemlerinde türemiş olan sapkınlık kavramı bugün siyasî alana taşınmıştır. Bu kavram, bu yeni siyasî dine teslim olmak istemeyen, insanlık onuruna, düşünce ve eylem özgürlüğüne saygısını yitirmemiş olan herkesi hedef alan bağnaz zulümde ifadesini bulmuştur.

Bu gibi fenomenlerin sadece belirli ülkelerde, nüfusun tipik millî özelliklerine uyarlanarak ortaya çıktığına inanmak vahim bir kendini kandırmadır. Halklar, ırklar ve sınıfların düşünsel ve tinsel bakımdan kolektif özelliklere sahip olduğuna ilişkin bu batıl inanç başımıza o kadar çok bela açmıştır ki, gelişen toplumsal fenomenlere dair derin önsezilerimizi engellemiştir. Oysa aynı kültürel çevreye ait çeşitli insan toplulukları arasında yakın ilişkiler kurulduğu durumda elbette fikir ve hareketler devletlerin siyasî sınırlarına hapsolmamış, hayatın ekonomik ve toplumsal koşullarından destek buldukları her yerde hüküm sürmeye başlamışlardır. Bu koşullar bugün her yerde aynı olmasa da modern uygarlığımızın etkisinin hissedildiği her ülkede bulunur.

Toplumsal servetin imtiyazlı dar azınlıklar elinde muazzam ölçülerde toplanıp büyük halk kitlelerinin sürekli yoksullaşmasına neden olan mevcut ekonomik sistem korkunç bir şekilde gelişirken, günümüz toplumsal ve siyasal gericiliğinin de yolunu açmış ve işini her biçimde kolaylaştırmıştır. Bu sistem insanlığın genel menfaatini bireylerin özel menfaatlerine feda ettiğinden, insanın insanla doğal ilişkilerinin temelini sistemli bir biçimde baltalamıştır. Modern ekonomik sistemimiz, toplumsal organizmayı farklı unsurlarına ayrıştırmış, bireyin toplumsal duygularını köreltmiş ve bu duyguların özgür gelişimine ket vurmuştur. Her ülkede, içte toplumu düşman sınıflara bölmüş, dışta ise ortak kültürel çevreyi birbirine karşı nefretle dolu düşman milletlere ayırmıştır ve kesintisiz ihtilaflar yoluyla bir arada yaşamanın koşulları temellerinden sarsılmaya devam eder.

Kimse "sınıf mücadelesi teorisi"nin temelinde yatan ekonomik varsayımların yerine yenilerini geçirip toplumsal gelişmeyi başka yollara kanalize etmek için parmağını bile oynatmadığı sürece, bu teoriyi durumdan sorumlu tutmak aptallıktır. Mevcudiyeti boyunca attığı her adımda geniş halk kesimlerinin ya da bütün milletin refahını küçük azınlıkların bencil ekonomik menfaatlerine feda etmeye hazır bir sistem, elbette tüm toplumsal bağları gevşetip daima herkesin herkesle savaşına neden olacaktır.

Zamanımızın önümüze koyduğu büyük sorunlar, zihnini bu tabloya kapatan biri için sonsuza dek anlaşılmaz kalacaktır. Ona göre, olayların akışının çok önceden mahkûm ettiği bir sistemi

ayakları üzerinde tutmanın son çaresi olarak geriye sadece kaba kuvvet kalmıştır.

Sanayinin kendi içinde bir amaç değil, sadece insana maddî geçim sağlayan ve daha yüksek bir entelektüel kültürün nimetlerine kapı açan bir araç olduğunu unutmuşuz. Sanayinin her şey, insanınsa bir hiç olduğu yerde, herhangi bir siyasal despotizmden daha az felâket getirmeyen acımasız bir iktisadî despotizm alanı başlar. İki despotizm de aynı kaynaklardan beslenip birbirini güçlendirir. Tekelin iktisadî diktatörlüğü ile totaliter devletin siyasî diktatörlüğü aynı asosyal, toplumu umursamaz faaliyetlerden kaynaklanır. İkisinde de yöneticiler küstah bir biçimde toplumsal hayatın sayısız ifadesini makinenin mekanik temposuna tâbi kılmaya ve organik hayatı ruhsuz biçimlere hapsetmeye çalışırlar.

Bu tehlikeyle yüzleşip bizi geri dönüşü olmayan bir toplumsal felâkete sürükleyen olayların gelişmesine karşı duracak cesaretten yoksun olduğumuz sürece, en iyi anayasalar faydasız olduğu gibi, yasalarla garantiye alınmış yurttaşlık hakları da özgün anlamlarını yitirmiştir. Daniel Webster, şu sözleri söylerken bunu düşünmüştü: "Hukuk, mülkiyetin bir azınlığın elinde hızla birikimini sağlama, kitleleri yoksulluk ve bağımlılığa sürükleme eğilimi taşıdığında, engellerden en azade hükûmetin bile günleri sayılıdır."

O zamandan beri, toplumun iktisadî gelişimi, insanın en büyük korkularını kat kat aşan biçimlere bürünmüş ve bugün boyutlarını kolayca ölçemeyeceğimiz bir tehlike yaratmıştır. Bu gelişim ve insan hayatını beşikten mezara kadar zapturapt altına alan kalın kafalı siyasî bürokrasinin sürekli artan gücü, insanın dayanışmacı işbirliğini ve kişisel özgürlük duygusunu sistemli olarak ezmiş, totaliter devletin tiranlığının beşerî kültüre yönelik tehdidini her yolla desteklemiştir.

Şu son zamanlardaki [I.] Dünya Savaşı ve –mevcut toplumsal sistem içindeki iktisadî ve siyasî güç mücadelelerinin sonuçlarından başka bir şey olmayan– korkutucu sonuçları, bu düşünsel çölleşme ve toplumsal duyguları uyuşturma sürecini çok hızlandırmıştır. Zamanın tüm sorunlarına son verecek bir diktatör beklentisi, yara bere içindeki insanlığın, sırf kendine güvenini yitirmesi nedeniyle öz güçlerinin işbirliğiyle elde edemeyeceğini bir başkasının gücünden uman manevî ve düşünsel yozlaşmasının sonucudur.

Bugün bu fecî gidişat üzerine kafa yoran insanların mevcut durumu pek de kavrayamamaları, bir zamanlar Avrupa'yı mutlakiyetin lânetinden kurtaran ve toplumsal ilerleme için yeni yollar açan güçlerin alarm verecek kadar zayıf düştüğünü kanıtlar sadece. Büyük atalarımızın hayatî girişimlerini onurlandıran şey yalnızca gelenekti. Önceki yüzyılların liberal düşünce çizgisinin ve onun yarattığı halk hareketlerinin büyük meziyeti ise çağlar boyu bütün entelektüel ilerlemeyi sakatlayan, milletin hayat ve refahını liderlerinin iktidar hırsına feda eden mutlak monarşinin iktidarını kırmış olmalarıydı. O dönemin liberalizmi, insan haklarına hiç saygı göstermeyen, halklara sadece devlet ve imtiyazlı zümreler tarafından sağılacak inek sürüsü muamelesi yapan dayanılmaz derebeyliklerin boyunduruğuna karşı insanın isyanıydı. Dolayısıyla, liberalizmin temsilcileri devletin gücünü sınırlandırıp asgarîye indirecek, onun etkisini entelektüel ve kültürel hayat alanından silecek bir toplumsal durum yaratmak için uğraşmışlardı. Bu, ifadesini Jefferson'un "Hükûmetin en iyisi en az yönetenidir" sözlerinde bulan bir eğilimdi.

Ne var ki, bugün iktidar taleplerinde mutlak monarşiyi kat kat aşarak, insan faaliyetinin her alanını millî devlete devretmeye çalışan bir gericilikle karşı karşıyayız. Nasıl ki çeşitli dînî sistemlerin ilahiyatı, Tanrı'nın her şey, insanınsa bir hiç olduğunu savunuyorsa, bu modern siyasî ilahiyat da "millet"i her şey, yurttaşı bir hiç sayıyor. Nasıl ki "Tanrı'nın İradesi"nin gerisinde her zaman imtiyazlı azınlıkların iradesi gizliyse, bugün de "Millet'in İradesi"nin gerisinde her zaman kendilerini bu iradeyi diledikleri gibi yorumlayıp halka dayatmakla görevlendirilmiş hissedenlerin bencil menfaatleri gizlidir.

Kitabın amacı, bu gelişimin labirenti andıran patikalarında iz sürüp kökenlerini açığa çıkarmaktır. Modern milliyetçiliğin bu gelişim ve önemini, kültürle ilişkilerini berrak bir biçimde ortaya çıkarmak için, yazar, birbiriyle yakın ilişki içindeki birçok farklı alana değinme ihtiyacı hissetmiştir. Yazarın bu görevinde ne ölçüde başarılı olduğunu değerlendirmekse okura kalmıştır.

Savaş'tan bir süre önce kafamda şekillenen bu kitapla ilgili ilk fikirler, bir dizi konferansta ve birçok periyodik dergide yayımlanan çeşitli makalelerde ilk ifadelerini bulmuştu. Kitabın tamam-

lanması dört yıllık bir mahkûmiyet ve çeşitli yazı-çizi çalışmalarıyla sürekli kesintiye uğramıştı. Dolayısıyla ancak Hitler'in iktidara gelmesine sayılı günler kala son bölümü de düzenleyip kitabı baskıya hazırlayabildim. O zaman pek çok kişi gibi beni de yurtdışına iltica etmeye zorlayan "Millî Devrim", Almanya'nın üzerine kâbus gibi çökmüştü. Kaçarken kitabın elyazmalarından başka bir şey kurtaramamıştım.

Böyle hacimli bir kitabın, hele de okur çevresi demir parmaklıkların ardındayken Almanya'da yayımlanmasını artık bekleyemeyeceğimden, bu konudaki umudumu hepten yitirmiştim. Sürgün hayatının akıntısına kapılıp giden diğer pek çok kişi gibi, ben de bu düşünceyle baş etmenin yollarını bulmak zorundaydım. Bugün milyonlarca insanı pençesine alıp ezen korkunç acılara kıyasla, kırgın bir yazarın küçük düş kırıklıkları devede kulak kalır.

Derken birden beklenmedik bir gelişme oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı yerlerinde konferanslar vermek için çıktığım gezilerden birinde, kitabımla gönülden ilgilenen bir sürü eski ve yeni dostla karşılaştım. Chicago, Los Angeles ve daha sonra New York'ta kitabımı İngilizce'ye çevirme işini üstlenip bu ülkede yayımlanmasını sağlamak üzere örgütlenen gruplara, özveriyle yürüttükleri faaliyetleri nedeniyle teşekkür etmeliyim.

Başarılması hiç de kolay olmayan bir görevi bitmek bilmez bir gayret ve özveriyle üstlenerek, çeviri için işbirliğini esirgemeyen Dr. Charles James'e de özel olarak kendimi borçlu hissediyorum.

Bu noktada, kitabımla ilgili konferanslar verip farklı alanlarda işbirliği yaparak kitabın yayımlanmasına omuz veren daha geniş bir destek çevresinin ilgisini çeken Dr. Frederick Roman, Prof. Arthur Briggs, T. H. Bell, Walter E. Holloway, Edward A. Cantrell ve Clarence L. Swartz'a da şükranlarımı sunmak isterim.

Fiziksel durumunun dayattığı ciddî zorluklara karşın kendini bu çalışmamın çevirisine ve elyazmasının gözden geçirilmesine adayan Sayın Ray E. Chase'e özel olarak şükran borçluyum. O, bu çalışmasıyla sadece gündelik kanalların dışında akan düşünce süreçlerini yabancı bir dile aktarmanın ne kadar zor olduğunu bilenlerin lâyıkıyla değerlendirebilecekleri bir görevi yerine getirmiştir.

Son olarak ama aynı şekilde önemle belirtmeliyim ki, burada

özverili faaliyetleriyle kitabım için maddî imkânları temin eden dostlarım H. Yaffe, C.V. Cook, eşi Sadie Cook, Joe Goldman, Jeanne Levey, Aron Halperin, Dr. I.A. Rabins, I. Radinovsky, Adelaide Schulkind ve Los Angeles'taki Kropotkin Derneği'ni anmam gerek. Onlara ve çabalarıyla destek olan ama adlarını burada sayamadığım herkese sadık yoldaşlıkları için en içten teşekkürlerimi iletiyorum.

Bu ülkede bir yabancı olan ben, öylesine nazik bir kabul gördüm ki daha iyisini bekleyemezdim. Üstelik de böyle bir nezaket, bir mülteciyi iki kat duygusallaştırır. Umarım ki bu kitap uykudaki özgürlük bilincinin uyanışına katkıda bulunur. Umarım ki bugün insanları, insanlık kültürünü tehdit eden ve kötülüğe son vermek için harekete geçilmemesi hâlinde, hepimizin üzerine kâbus gibi çökecek olan tehlikeyle yüzleşmeye teşvik eder. Şairin şu sözleri bizim için de geçerli:

Ne emredebilir ne itaat,
ruhu erdemli kişi
İktidar, kırıp geçiren bir salgın gibi,
Kirletir değdiği yeri;
...ve itaat,
ki baş belasıdır bütün dehanın, erdemin, özgürlüğün, hakikâtin
Köleleştirir kişiyi, ve makineleştirir,
robotlaştırır bedenini.

(Percy Bysshe Shelley)

Rudolf Rocker, *Croton-on Hudson*
New York, Eylül 1936

İngilizceye Çevirenin Önsözü

İlk olarak bu önsözün yazarı şükran borcunu ödemek ve bir açıklama yapmak istiyor. İkisini de birkaç cümlede lâyıkıyla yerine getirmek bir hayli zor. Bu kitabın ilk çeviri projesi fiyaskoyla sonuçlandığında (ayrıntılara girmeye gerek yok), Charles James pek de yabana atılamayacak bir cesaretle bu işe gönüllü oldu. Çeviriye, olabilecek en doğru şekilde yaklaşmış, sınırsız bir bağlılıkla dört elle sarılmıştı. Ne yazık ki, bazı kişisel nedenlerle, kullanmak zorunda hissettiği tekniğin yetersiz kaldığı belli oldu. Bir tür ses kayıt cihazına okuyarak yaptığı çevirinin yazıya dökülmüş hâli, onun üstlendiği bölümlerin çoğunun neredeyse tamamen yeniden çevrilmesini, geri kalanlarınsa iyice gözden geçirilmesini zorunlu kılacak kadar hatalıydı. Bu nedenle, Sayın James'i burada sunulan çevirinin herhangi bir parçasından sorumlu tutmak haksızlık olur. Bu konuyu açıklığa kavuşturmamak olmazdı ama onun teşvikleri ve ortaya koyduğu örnek olmasaydı, bu çeviri belki de hiç yapılamazdı. Çevirmen, bu gerçeği onun da kabul ettiğini memnuniyetle belirtir.

Bu çeviride kalan hatalardan tek başına çevirmen sorumludur.

Tekerlekli sandalyeye mahkûmken üzerine bu çapta bir iş alan kişi muhakkak ki başkalarına çok şey borçludur; bu yüzden upuzun bir teşekkür listesi bile yetersiz kalır. Gene de teşekkür borçlarımı ödeme nezaketini göstermeliyim:

Birincisi, yazarın önsözünde isimleri verilen Rocker Yayımlama Komitesi'nin tüm Los Angeles'lı üyelerine, özellikle de aralarında işi ve mâlî detayları kılı kırk yararak yerine getiren H. Yaffe, C.V. Cook ve Sadie Cook'a; İngilizce kaynaklardan aslına uygun alıntılarda paha biçilmez yardımları dolayısıyla Edward A. Cantrell'a, elyazmasının kusursuz düzeltmeleri ve tercümelerdeki yararlı önerileri nedeniyle Clarence L. Swartz'a; çok önemli yardımları ve özellikle de dostça kabulü nedeniyle T. H. Bell'e teşekkürlerimi iletiyorum.

İkincisi ve her şeyden önemlisi, sadakatle çevirmeni bu göreve sımsıkı sarılmaya sürekli teşvikleri, tarihsel ve sanatsal atıfların doğrulanmasındaki vazgeçilmez yardımları için De De B. Welch'e teşekkürler.

Milliyetçilik ve Kültür Rudolf Rocker'ın İngilizce'de yayımlanan ilk kitabıdır. Hem İngiltere hem Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş çevrelere konferanslar veren bir araştırmacı olarak tanınmakla birlikte, yazarın daha geniş okur kitlesine bir parça tanıtılması uygun olur gibi görünüyor. Kitabının, insanın çok sıra dışı bir dışavurumu olması, bu kısa tanıtımı daha da gerekli kılıyor.

Rudolf Rocker, 25 Mart 1873'te eski Ren şehri Mainz'da doğdu. Kendisi, doğduğu şehrin M.Ö. 57'de Romalılar tarafından kurulmuş olmasından, Johann Gutenberg'in de hemşehrisi olmasından ve onun ilk matbaayı burada kurduğundan biraz gururla söz eder. Şehrinin verimli kültürel faaliyetlerini ve demokratik ruhunu gösteren sicilinden, ileri toplumsal fikirlere (burada sözünü ettiği "İnsan Hakları Bildirgesi"dir) kucak açmasından ve baskıya direnişinden sevgiyle karışık bir gururla bahseder. Şehrin, Prusya Devleti'nin hak gasplarına nasıl karşı çıktığını da belirtmeden geçmez. Mainz nüfusunun büyük kesiminin, Bismarck'ın en katı muhaliflerinden olan Güneyli Alman federalist Constantin Frantz'a dostça yaklaştığını söyler.

Doğduğu şehrin havasının ve geleneklerinin gençliğinde onu hayli etkilemiş olduğu açıkça görülür.

Rocker'ın babası müzik eserleri basan bir matbaacı (*notenstecher,* "nota tipografı") idi. Annesi Mainz'ın bilinen şehirli ailelerinden birinin kızıydı. Anne ve babasını küçük yaşta kaybedince Rocker'ın çocukluğu Katolik yetimhanesinde geçti.

Çocukluk ve delikanlılığında Rocker'ın entelektüel gelişimi, son derece akıllı ve çok okuyan bir adam olarak tasvir ettiği dayısı Rudolf Naumann'dan fazlasıyla etkilendi. Dayısı, genç Rudolf'a ciddî araştırmaları sevdirdi, bu konuda elinden gelen yardımı esirgemedi. Kendisi, bu genci o sırada Almanya'da tamamen Marx ve Lassalle'ın entelektüel egemenliğinde olan sosyalist harekete soktu. Bismarck'ın anti-sosyalist yasası hâlâ sert bir şekilde uygulanıyordu. Dolayısıyla alenî faaliyetin hiçbir türü söz konusu değildi ve hareket tamamen yeraltındaydı. Sosyalist literatür, yurtdışında basılarak ülkeye kaçak yollardan sokuluyor ve gizlice dağıtılıyordu. Belki de hiçbir şey, bu durumun genç Rudolf üzerindeki etkisini son mektuplarının birinden biraz kısaltılarak çevrilmiş şu bölümden daha iyi anlatamaz:

Genç bir adamken bana özellikle çekici gelen bu yeraltı faaliyeti, romantik hayâl gücüme müthiş hitap ediyordu. Fikir ve kişisel inançların zalimce bastırılmasına karşı duyduğum derin tiksintiyi bende erkenden geliştiren de buydu.

Bu kişisel adalet duygusu, Almanya'daki sosyalist hareketin beni uzun süre taşıyamamasının da nedeniydi. Bu hareketin dogmatik dar görüşlülüğü ve özellikle programın lafzına harfiyen uymayan her türlü görüşe karşı gösterdiği bariz hoşgörüsüzlük, çok geçmeden beni orada yerim olmadığına ikna etti.

Bana itici gelen, sosyalizm fikri değil, bu fikrin her toplumsal soruna çözüm bulduğunu öne süren dogmatik yorumları, –özellikle de Alman Sosyal Demokrat hareketinde belirgin olduğu üzere– özgürlükçü bir anlayıştan tamamen uzak kalmasıydı. Toprak, üretim araçları ve toplumsal servetin tekelleştirilmesine karşı çıktığı ölçüde, sosyalizm kesinlikle sağlam ve yararlı bir fikirdi. Ama bu fikre kalıntı hâlindeki her tür siyasî teorinin sızması, onu gerçek anlamından yoksun bırakmıştı. Sosyalizmin basit bir karın tokluğu sorunu değil, bireyin kişilik duygusu ve özgür inisiyatifini harekete geçirmek zorunda olan bir kültür sorunu olduğu; özgürlük olmaksızın sadece tüm bireysel düşünce ve duyguları hayâlî bir kolektif menfaate feda edecek kasvetli bir devlet kapitalizmine götüreceği benim için netti. Kişiliği özgürleştirip siyasî iktidarı toplum hayatından kaldırmayı amaçlayan on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl liberal düşünce çizgileriyle birleşen bir sosyalizmse, insanlar arasında özgür anlaşma ve işbirliğine dayalı emek ilkesi temelinde yeni bir toplumsal kültürün gelişmesine yol açacaktı. İşte böylece William Godwin, Proudhon, Fourier, Bakunin, Kropotkin, Tolstoy, Reclus, Tucker ve diğerlerinin yazılarında ifade edildiği şekliyle özgürlükçü sosyalizme mantıksal bir geçiş yaptım.

Öğrenciliği sona erdiğinde mücellit çırağı olan Rocker –kendini bütünüyle araştırma ve edebî faaliyetlerine adamak için işten ayrıldığı– yirmi beş yaşına kadar bu mesleği sürdürdü. Almanlarda âdet olduğu üzere, genç bir kalfa olarak çeşitli ülkeleri gezdi. Her yerde temas kurduğu özgürlükçü hareketin içinde faal olarak yer aldı. Doğal hitabet yeteneği ve fikirlerini yazıya dökme becerisi onu etkili bir işçiye dönüştürmüştü.

Daha sonra Pyotr Kropotkin, Elisée Reclus, Domela Nieuwen-

huis, Errico Malatesta gibi kişilerle şahsen tanışıklığı, samîmî dostluğu ve yakın işbirliği; entelektüel gelişimine ve edebî çalışmalarına katkıda bulundu. Böylece adı, tüm ülkelerin özgürlükçü çevrelerinde duyulmaya başladı.

1893-1895 yılları arasında Paris'te siyasî mülteci olarak yaşadı. Günün toplumsal hareketlerini etraflıca tanıma fırsatı verdiğinden, onun için verimli bir dönem oldu.

Daha sonra Paris'ten Londra'ya gitti. Bu şehrin Doğu Yakası'ndaki Yahudiler ilgisini çekmişti. Aralarında yaşamaya başladı, dillerini öğrendi. 1898'den [I.] Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar Yidce yayımlanan *Worker's Friend* (İşçi Dostu) gazetesinde ve aylık toplumsal teori dergisi *Germinal*'in (Tohum) editörlüğünü üstlendi.

Yahudi olmadığı hâlde Yidce konuşup yazan, Yahudi halkının sorunlarını iyi anlayan ve yaşadıkları sıkıntıları paylaşan Rocker, her ülkede Yahudiler arasında büyük bir takipçi kitlesine sahip olmuştu, hâlâ da sahiptir.

[I.] Dünya Savaşı'nın başında Londra'da tutuklanan Rocker, yabancı bir düşman olarak savaş boyunca toplama kampında tutuldu. İngiliz toplama kampındaki yaşantısının öyküsünü *Hinter Stacheldraht und Gitter* (Dikenli Tel ve Parmaklıklar Ardında) adlı kitabında anlattı. Savaşın korkunç ama göz ardı edilen bir yönünün tablosu olarak kitap, bu kanlı dönemin gerçek hikâyeleri arasında benzersiz bir yere sahiptir. Ayrıca, yakında kitabın İngilizce çevirisi de yayımlanacaktır.

Savaş sona erince Rocker Almanya'ya döndü. Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle bir kez daha kaçak durumuna düşünceye kadar bu kitap üzerinde çalıştı. Kaçarken yanına neredeyse kitabın el-yazmalarından başka bir şey almamıştı. Özel evrak ve mektuplarının yanı sıra yaklaşık beş bin ciltten oluşan kütüphanesinin büyük bölümüne el konuldu ve kitapları belki de yakıldı. Rocker üç yıldan beri vatansız bir adam olmuştur.

Kitabımızın kişisel arka planı için lafı daha fazla uzatmak gereksiz.

Burada "sosyalizm"in çok daha dar anlamına alışık olup ana dili İngilizce olan ülke halklarına şunu hatırlatmak herhâlde yersiz olmaz: Rocker, genelde bu kelimeyi üretim ve dağıtımın herkesin yararına sürdürülüp denetlendiği bir toplum için tüm önerileri

içine alan ve tüm Kıta'da[2] ortak olan geniş manasında kullanır. Bu, sadece kolektif mülkiyet ve denetimin merkezî bir otorite, bir devlet tarafından yürütüldüğü Marksist ve diğer sosyalist programları değil, merkezî bir otoriteyi ilkesel olarak reddeden çeşitli anarşist ve sendikalist projeleri de içine alır. Yazarın hangi özel Sosyalist ekol ya da programa atıf yaptığı, gerek özgün niteleme sözcükleriyle, gerekse açık seçik ima edilen genel çerçeve içinde her zaman belirtilmiştir.

Rudolf Rocker'ın *Milliyetçilik ve Kültür*'ü *sui generis*[3] bir eserdir. Hem bilinen tarihin akışı içinde beşerî kültür ve kurumların bilimsel bir inceleme ve analizi, hem de yazarın, incelediği alanın tüm muhteviyatıyla ilgili hislerinin dokunaklı, şairane ve genelde tutkulu denilebilecek bir ifadesidir.

Kitabı okuyan herkesin fark edebileceği gibi, Rocker on parmağında on marifet olan bir araştırmacıdır. Keskin sezgilere ve müthiş mantıksal analiz gücüne sahip bir entelektüeldir, Usta bir diyalektikçidir. Böyle yeteneklere sahip biri için biraz olağandışı olsa da hayâl gücü zengin, şair ruhlu, duygusal, paha biçilmez saydığı insanî değerleri tehlikede gördüğünde –en azından ruhen– her mücadeleye tutkuyla katılan bir insandır. Bütün bunlar muhtemelen kitabından anlaşılacaktır; çünkü en başta kitaba nüfuz edip can veren ve onu ne kadar özenli ve bilimsel olursa olsun bilgiçlik taslamanın ötesine geçmeyen bütün o diğer eserlerden kalın çizgilerle ayıran da budur. Rocker'ın aynı zamanda hayli iyi bir edebiyatçı olduğu belki bu çeviriden kolayca anlaşılamaz, fakat hiçbir çeviri bunu bütünüyle gizleyemez de.

Rocker, toplumsal düşünce tarzında Pyotr Kropotkin'in öğretilerinden yola çıkmış, fakat özü itibarıyla, bu öğretiler temelinde kendine has bir felsefe inşa etmiştir. Sohbetlerinde ve çoğu konferansında, Rocker son derece gerçekçi ve pratik biri olduğunu ele verirken, basılı eserlerinin sayfalarında beliren hafif abartılı umut o kadar fazla göze çarpmaz. Yazarken içindeki şair kimi zaman kalem oynatmakta ısrarlıdır. Ama şair zarifçe, hoş bir şekilde kalem oynatırken, gerçekleri bir anlığına unutsa da asla reddetmez.

2- [Avrupa Kıtası'nda. –t.ç.n.]

3- [Kendine özgü. –t.ç.n.]

Milliyetçilik ve Kültür'ün Rocker'ın felsefesinin bir elkitabı olmadığını söylemek elbette gerekmez. Elbette bu kitap sadece işlediği materyalin analizi ve değerlendirmesidir ama doğal olarak onun felsefesinin ışığında yapılmış bir analiz ve değerlendirmedir.

Rocker'ın insan, insanın tarihi, kültürü ve kurumlarına dair anlayışı ile Marx'ın iktisadî determinizmi, Spengler'ın mistik kaderciliği ve neredeyse Pareto'nun matematiksel modelleri ve benzerlerine temel oluşturan türden anlayışlar arasındaki çelişki, şüphesiz her okur tarafından kabul edilecektir.

Çelişkinin varlığını kabul ettikten sonra, okur kitabın hiçbir yerinde apaçık tanımlanmayan bu çelişkinin bütün olarak neyi içerdiğini kendisi de çıkaramayınca, en başta sabırsızlık hissedebilir. Kısa bir analiz bu sabırsızlığı ortadan kaldıracaktır: Rocker insanı olduğu gibi kabul etmeyi temel ilkesi hâline getirmiştir; –insanın karmaşık ve kestirilemez olduğu gerçeğinin kendisini de bir formül hâline getirmemek kaydıyla– onu, hiçbir biçimde formüle edilemeyecek kadar karmaşık ve kestirilemez bulur ve olduğu gibi kabul eder.

Bu yüzden de Rocker'ın kültürler, kurumlar ve toplumsal biçimleri test ederken kullandığı değer ölçütü, bunların bu kestirilemez karmaşıklığa mümkün olan en ileri özgürlüğü –azamî karmaşık ve kestirilemez olma fırsatını– tanıyıp tanımadığıdır. Otoriteyi her zaman ve kaçınılmaz olarak insanı basitleştirip kestirilebilir hâle getirmek, her zaman doğru şeyi doğru zamanda yapmasını sağlamak istediği, dolayısıyla sadece belirli şeyleri yapmasını buyurduğu için mahkûm eder.

Rocker'ın insanı kavrayışında her zaman tam nesnel olmadığı, –ya da çevirmene ve belki başkalarına da göründüğü kadarıyla– insanı tam da olduğu hâliyle ele almayı başaramadığı, bazen bir toplumun çoğunluğunu oluşturan –Rocker'ın Almanca'dan "ödünçeviri" dediği *cross-section* sözcüğünü kullanırsak– *tipik* insandan daha ince duyarlılıkları olan, daha yüksek karakterli, daha olgun ve daha cana yakın bir insanı düşündüğü de kabul edilecektir. Yani, Rocker bazen yorumladığı dünyaya kendisi için koyduğu bir ideali yansıtırken, bunun yansıtılmış bir şey olduğunu kabul etmekte başarısız olur. Bunu yaparken, sadece insan ve insan davranışlarını konu alan her yazarın yaptığını ve yapması gerekeni

yapar. Bunu da daha ziyade araştırmacının tartıştığı konu başlığını bitirdiği, şairin ise hemen onun elinden kalemi kaptığı bazı coşkulu finallerde yapar. Ayrıca, Rocker'ın yansıtılmış-insanı da hep onun için kendine has olan karmaşık, kestirilemez insandır hâlâ; hiçbir zaman Marx ve Pareto gibi düşünürlerin aşırı basitleştirilmiş, çalakalem formüle edilmiş yarı-robotu, üzerine bir sistem inşa edilebilecek kurgusal-insan değildir. Rocker'ın kitabında belirdiğinde, bu yansıtılmış-insanın mevcudiyetinin tasvirin olgusal doğruluğuna zarar vermesine hiç izin verilmemiştir. Yazar değer ölçütünü de hiç değiştirmemiştir; burada hâlâ yansıtılmış-insan da *Durchschnittsmensch*[4] de hem birbirinden ayrı hem de karmaşık ve kestirilemez olduğu bir alana sahip mi değil mi testinden geçirilir.

Kitaptan önce bu önsözü okuyacak kadar sıra dışı olan ya da okumak için kendisine zaman yaratacak kadar vicdanen titiz olan herkese, burada yazdıklarımın Rocker'ın yaptığı bir analiz ve kendi kitabıyla ilgili değerlendirmeleri olmayıp, çevirmeninkiler olduğunu hatırlatırım. Bu önsözü okuyan herhangi birine bu değerlendirmeler eğer hatalı, analiz de yetersiz gelirse, ona diyebilirim ki, bunlar hatalı ve yetersiz olabilir. Çünkü *Milliyetçilik ve Kültür* sadece bir bilimsel analiz şaheseri ve toplumsal felsefeye önemli bir katkı değil –çevirmene göre, daha yüksek ihtimâlle– bir sanat eseri olabilir. Dolayısıyla her sanat eseri gibi büyük ölçüde okurun ruh hâli ve niyetiyle yoğrulabilir.

Ray E. Chase
Los Angeles, Mart 1937.

4- [Alm., sokaktaki, ortalama insan. –t.ç.n.]

Bu eser, özgürlük ve sosyal adalet için verilen bütün bu mücadele yıllarında karım, dostum ve yoldaşım olan Milly Witcop-Rocker'a ithaf edilmiştir.

Birinci Kısım

1. Bölüm

Tarih Yorumunda Ekonomik Materyalizmin Yetersizliği

Tarihsel Bir Olgu Olarak İktidar Arzusu. Bilim ve Tarihsel Kavramlar. Ekonomik Materyalizmin Yetersizliği. Fiziksel Hayatın Yasaları ve "Toplum Fiziği". Üretim Koşullarının Önemi. Büyük İskender'in Seferleri. Haçlı Seferleri. Papizm (Papacılık) ve Sapkınlık. Ekonomik Evrimin Yolunda Bir Set ve Engel Olarak İktidar. "Tarihsel Zorunluluklar" ve "Tarihsel Misyon" Kaderciliği. Burjuvazinin Ekonomik Konumu ve Toplumsal Faaliyeti. Sosyalizm ve Sosyalistler. Tarihteki Tüm Değişikliklerin Psikolojik Önkoşulları. Savaş ve Ekonomi. Tekel ve Otokrasi. Devlet Kapitalizmi.

Siyasî etkilerin tarihteki izini ne kadar derinlemesine sürersek, beşerî toplumsal yapıların gelişiminde şu ana dek en büyük itici güçlerden birinin "iktidar arzusu" olduğuna o kadar çok ikna oluruz. Tüm siyasal ve toplumsal olayların sadece zamanın ekonomik koşullarının sonuçları olduğu ve o koşullarla açıklanabileceği fikri, titiz bir akıl yürütme karşısında çuvallar. Toplumsal hadiselerin temellerine ciddîyetle ulaşmaya çalışan herkes, ekonomik koşulların ve belirli toplumsal üretim biçimlerinin insanlığın evriminde rol oynadığını bilir. Marx, kendi tarzında açıklamaya koyulmadan önce de bu olgu iyi biliniyordu. Saint-Simon, Considérant, Louis Blanc, Proudhon gibi öne çıkan bir dizi Fransız sosyalisti ve daha nicesi, metinlerinde buna işaret etmişti. Marx'ın işte bu metinleri inceleyerek sosyalizme ulaştığı bilinir. Dahası, sosyalizmin doğasında ekonomik koşulların toplumsal hayatın yapısı üzerindeki etki ve öneminin kabulü yatar.

Marksist formülasyonda en çarpıcı olan, bu tarihsel ve felsefî kavramın doğrulanması değil, kavramın ifade edildiği pozitif biçim ve Marx'ın bunu dayandırdığı düşünme tarzıdır. Marx'ta, halefi olduğu Hegel'in etkisini açık seçik görebiliriz. "Tarihsel zorunluluklar"ın ve "tarihsel misyonlar"ın mucidi, "Mutlak'ın filozofu"ndan başkası onun yargılarına böyle bir özgüven kazandıramazdı. Her toplumsal fenomenin olayların zorunlu, doğal akışının belirle-

nimci bir tezahürü olarak kabul edilmesini gerektiren "toplumsal fizik yasaları"nın temeline indiği inancını ona yalnızca Hegel esinleyebilirdi. Sahiden de Marx'ın vârisleri "ekonomik materyalizm"i Kopernik ve Kepler'in keşifleriyle karşılaştırmış, bu tarih yorumuyla sosyalizmin bir bilim hâline geldiğini bizzat Engels iddia etmişti.

Bu teorinin temel hatası, toplumsal fenomenlerin nedenleriyle doğadaki mekanik olayların nedenlerini bir tutmasıdır. Doğa bilimleri, sadece sonuçta uzay ve zamanla sınırlı, insan düşüncesiyle hesaplanabilen Doğa adını verdiğimiz büyük yapıda kendini gösteren fenomenlerin nedenleriyle ilgilenir. Zira doğa alanı her olayın nedensellik yasalarına göre gerçekleştiği bir içsel ilişki ve mekanik zorunluluklar dünyasıdır. Bu alanda rastlantı yoktur. Hiçbir keyfî eylem düşünülemez. O nedenle, doğa bilimleri sadece kesin olguları ele alır; önceki deneylere aykırı düşen ve teoriyle uyumsuz olan herhangi bir tekil olgu en sağlam şekilde temellendirilmiş öğretiyi bile yıkabilir.

Metafizik düşünce ve pratik işleyiş dünyasında geçerliliği olabilen "istisnaların kuralı bozmadığı" şeklindeki açıklamanın doğa bilimlerinde hiçbir zaman geçerliliği olamaz. Doğanın ürettiği biçimler sonsuz çeşitlilik gösterse de her biri aynı değişmez yasalara bağlıdır. Tıpkı yeryüzündeki her yaratığın fiziksel varoluşu gibi, evrendeki her hareket, kesin ve değiştirilemez kurallara uygun gerçekleşir. Fiziksel varoluşumuzun yasaları insan iradesinin heveslerine bağlı değildir. Varlığımızın ayrılmaz parçasını oluşturan bu ilkeler olmadan varoluşumuz düşünülemez. Doğar, besinleri özümler, atıkları boşaltır, hareket eder, ürer ve bu sürecin hiçbir parçasını değiştirme imkânı bulamadan ölüme yaklaşırız. İrademizi aşan zorunlulukların ortaya çıkış yeri burasıdır. İnsan, doğa güçlerini kendi amaçlarına tâbi kılabilir, onların işleyişini bir ölçüde belirli yönlere kanalize edebilir ama asla durduramaz. Fiziksel varoluşumuzu belirleyen olayları makas değiştirir gibi başka bir yola sürüklemek de aynı şekilde imkânsızdır. Olaylara eşlik eden dışsal fenomenleri ıslah edip sık sık kendi arzularımıza göre uyarlayabilsek de olayların kendisini hayatımızdan dışlayamayız. Yiyeceklerimizi doğanın bize sunduğu şekilde tüketmeye ya da uygun olan ilk yerde yatıp dinlenmeye mecbur değiliz. Ancak yemek yemek ya da uyumaktan vazgeçemeyiz; yoksa fiziksel varoluşu-

muz zamanından önce son bulur. Bu amansız zorunluluklar dünyasında insanın belirleyiciliğine yer yoktur.

Birçok parlak beyne, insanın toplumsal hayatındaki olayların da aynı katı zorunluluğa bağlı olduğu ve sonuçta bilimsel yöntemlerle hesaplanıp açıklanabileceği fikrini veren, aslında evrensel ve fiziksel olayların sonsuz akışında katı bir yasanın bu şekilde kendini göstermesidir. Çoğu tarih teorisi –sırf fiziksel varlık yasaları insanın ancak düşüncesinden kaynaklanabilecek hedef ve niyetleriyle bir tutulduğu için insan zihninde yer bulabilen– bu yanlış anlayışta kök salmıştır.

Tarihte de doğadaki gibi neden ve sonuçlarını izleyebileceğimiz iç ilişkilerin var olduğunu reddetmiyoruz. Ama toplumsal olaylarda bu her zaman insanın hedef ve niyetlerinden kaynaklı, doğadaysa her zaman fiziksel zorunluluktan kaynaklı bir neden-sonuç ilişkisi meselesidir. Doğadaki bizim herhangi bir katkımız dışında olurken, toplumdaki irademizin açığa çıkışından başka bir şey değildir. Dînî fikirler, ahlâkî kavramlar, âdet, gelenek ve görenekler, hukukî kanaatler, siyasî örgütler, mülkiyet kurumları, üretim biçimleri ve benzeri şeyler fiziksel varlığımızın zorunlu etkileri değil, tamamen önceden tasarladığımız hedeflere ulaşma arzumuzun sonuçlarıdır. Amaca dair her fikir, bilimsel hesaplamaya gelmeyen bir inanç konusudur. Fiziksel olaylar alanında, sadece *zorunluluk* göz önünde tutulur. İnanç alanında ise sadece olasılık vardır: *Öyle olabilir ama öyle olmak zorunda değildir.*

Fiziksel varlığımızdan kaynaklanan ve onunla ilişkili olan her süreç irademizin dışında kalan bir olaydır. Ne var ki, her toplumsal süreç insanın niyetlerinden ve ortaya hedef koymasından kaynaklanır ve irademizin sınırları içinde ortaya çıkar. Sonuç olarak, tarihsel zorunluluk kavramına bağlı değildir.

Saliş-Çinuk yerli kadınlarının istedikleri biçimi verebilmek için yeni doğan çocuklarının kafalarını iki tahta arasına sıkıştırmaları bir zorunluluk değildir. Bu, sadece insanların inançlarıyla açıklanabilecek bir âdettir. İnsanın niyetiyle ilgili bir mesele olan çok eşlilik, tek eşlilik ya da bekârlığın fiziksel olayların yasa ve zorunluluklarıyla hiç ilgisi yoktur. Her hukukî kanaat inancın konusudur; ne tür olursa olsun hiçbir fiziksel zorunlulukla koşullanmamıştır. İnsanın Müslüman, Yahudi, Hristiyan ya da Satanist olup

olmamasının onun fiziksel varlığıyla en küçük bir ilişkisi yoktur. İnsan, fiziksel varlığının bağlı olduğu yasaları hiç etkilemeksizin herhangi bir ekonomik ilişki kurabilir, kendini siyasî hayatın herhangi bir biçimine uyarlayabilir. Yerçekiminin bir anda sona ermesinin sonuçları ise düşünülemez. Bedensel işlevlerimizin aniden sona ermesi ölümle eşanlamlıdır. Ama Hammurabi Yasalarını, Pisagor Teoremini ya da materyalist tarih anlayışını hiç duymamış olması insanın fiziksel varoluşuna zerre kadar etki etmez.

Burada yaptığımız şey bir değer yargısında bulunmak değil, yalnızca bir gerçeği saptamaktır. İnsanın niyetlerinin her sonucu insanın toplumsal varoluşu için tartışmasız bir önem taşır. Ama toplumsal süreçleri, olayların zorunlu akışının belirlenimci tezahürleri olarak ele almaya son vermeliyiz. Bizi olsa olsa en yanlış sonuçlara vardırabilecek olan böyle bir görüş, tarihsel olayları kavrayışta vahim bir karışıklığa düşmemize katkıda bulunur.

Kuşkusuz, tarihçinin görevi tarihsel olayların iç ilişkilerinin izini sürerek, neden ve sonuçlarını açıklığa kavuşturmaktır. Ama bu ilişkilerin bir bakıma doğal fiziksel olaylardan çok farklı olduğunu, bu nedenle de tamamen farklı değerlendirilmesi gerektiğini unutmamalı. Astronomlar güneş tutulmasını ya da bir kuyruklu yıldızın gökyüzünde belirmesini saniyesi saniyesine hesaplayabilir. Neptün gezegeninin varlığı gözle görülmeden önce bu yolla hesaplanmıştı. Ama böyle bir kesinlik ancak fiziksel olayları ele alırken mümkün. İnsan güdülerini hesaplayıp kesin sonuçlar elde etmenin örneği yok; çünkü hiçbir hesaba uymazlar. Kabile, ırk, millet ya da diğer toplumsal birimlerin kaderini hesaplamak ya da kestirmek imkânsız. Hatta geçmişlerine ilişkin eksiksiz açıklamalar bulmak bile mümkün değil. Zira tarih, insanın hedef ve niyetlerinin çarpıştığı büyük bir arenadan başka bir şey olmadığı için, sonuçta bir inanç konusu olan her tarih teorisi de en fazla olasılığa dayanabilir; hiçbir zaman tartışmasız gerçeklik iddiasında bulunamaz.

Toplumsal yapıların kaderinin sözde "toplumsal fizik" yasalarına göre belirlenebileceği tezi, falcı-kadınların insanın geleceğini kahve ya da el falına bakarak okudukları iddiasından daha fazla anlam taşımaz. Astrolojinin halk ve milletlerin geleceğiyle ilgili kehanetlerde bulunduğu doğru, ama siyasal ve toplumsal astrolo-

jinin kehanetleri, yıldız haritasından insanın kaderini okuyabildiğini iddia edenlerin tahminlerinden hiç de değerli değil.

Bir tarih teorisinin tarihsel olayları açıklarken önemli fikirler içerebileceği inkâr edilemez. Biz sadece, tarihin akışının doğadaki mutat fiziksel ya da mekanik oluşumlarla aynı –ya da benzer– yasalara bağlı olduğu tezine karşı çıkıyoruz. İler tutar yanı olmayan bu hatalı tezde bir başka tehlike daha yatıyor. Doğa olaylarıyla toplumsal değişimlerin nedenlerini aynı kefeye koymaya bir kez alıştık mı, tüm tarihsel olayların temelinde yatan toplumsal yerçekimi yasasını tek formülle gösteren temel bir ilk-neden arama eğilimine de gireriz. Bu yönde ne kadar ileri gidersek, toplumsal yapıların diğer tüm nedenlerini ve neden oldukları karşılıklı etkileri gözden kaçırmamız o kadar kolay olur.

İnsanın içinde yaşadığı toplumsal koşulların iyileştirilmesiyle ilgilenen her beşerî tasavvur, öncelikle sadece olasılığa dayanan bir temennidir. Bu gibi şeylerin söz konusu oldukları yerde bilim sınıra dayanır; çünkü tüm olasılıklar sadece hesaplanamaz, tartılamaz ya da ölçülemez varsayımlara dayanır. Örneğin, sosyalizm gibi bir dünya görüşünün oluşturulması için, bilimsel araştırma sonuçlarına başvurulabileceği doğru, ama o dünya görüşünün kendisi bilim hâline gelmez; çünkü amacını gerçekleştirmesi, fiziksel doğadaki olaylar gibi değişmeyen, belirlenimci süreçlere tâbi değildir. Tarihte, insanın her tür toplumsal faaliyetlerinin akış yönünü gösteren bir yasa yoktur. Şu ana dek ne zaman böyle bir yasanın var olduğunu kanıtlamak için çaba harcanmışsa, boşa kürek çekildiği anında ortaya çıkmıştır.

İnsan, sadece kendi fiziksel varlık yasalarına koşulsuz şekilde tâbidir. Fiziksel varlığının temel koşullarını ne askıya alabilir ne de dilediği gibi değiştirebilir. Nasıl dünyadaki geri dönülmez, zorlu yolculuğunun sona ermesini engelleyemiyorsa, dünya üzerinde boy göstermesini de engelleyemez. Kendi yaşam döngüsünü borçlu olduğu Güneş'in yörüngesini değiştiremeyeceği gibi, üzerinde en küçük bir değişiklik bile yaratamadığı Dünya'nın uzaydaki hareketinin tüm etkilerini kabul etmelidir. Ama toplumsal yaşamının şekillenmesi, sadece kendi irade ve eylemlerinin sonucu olması nedeniyle, bu zorunlu rotaya bağlı değildir. İnsan, içinde yaşadığı toplumsal koşulları tanrısal iradenin belirlediği bir

kader olarak kabul edebilir veya kendi irade gücüne bağlı olmayan değişmez yasaların sonucu olarak görebilir. İkinci durumda, irade gücünü zayıflatan inanç onu verili koşullara uyum göstermeye teşvik eder. Ama kendini tüm toplumsal biçimlerin koşullu olarak var olduğuna, insan eli ve aklıyla değiştirilebileceğine de inandırabilir. Bu durumda, içinde yaşadığı toplumsal koşulları diğerleriyle değiştirmeyi deneyecek, bu eylemiyle toplumsal yaşamı yeniden şekillendirmenin yolunu hazırlayacaktır.

İnsan ne kadar eksiksiz kavrarsa kavrasın, kendi eseri olmayan evrenin yasalarını hiçbir zaman değiştiremeyecektir. Ama toplumsal varoluşunun her biçimi, geçmişin ona uzak atalarından miras bıraktığı her toplumsal kurum insan eseridir; bunların insan iradesi ve eylemleriyle değiştirilmesini ya da yeni amaçlara hizmet etmesini sağlamak mümkündür. Sadece böyle bir anlayış gerçekten devrimcidir ve geleceğin ruhunu taşır. Tüm tarihsel olayların birbirini zorunlu olarak izlediğine inanan, geleceği geçmişe kurban eder; toplumsal yaşamın fenomenlerini açıklayabilir ama değiştirmez. Bu bakımdan ister dînî ve siyasî, isterse ekonomik olsun, kaderciliklerin hepsi aynıdır. Onun tuzağına düşen böylece hayatta sahibi olduğu en değerli şeyi, kendi ihtiyaçlarına göre davranma dürtüsünü yitirir. Kaderciliğin bugünlerde sık sık ilahiyatçı yerine bilim insanı cübbesine bürünmesi özellikle tehlikeli. Bu yüzden, toplumsal yaşama dair işleyişlerin temelinde yatan nedenlerin, fiziksel ve mekanik doğa olaylarının yasalarıyla hiçbir ortak yanı olmadığını, çünkü bunların bütünüyle bilimsel yöntemlerle açıklanamayan insanî amaçların sonuçları olduğunu tekrarlıyoruz. Bu olguyu yanlış yorumlamak, bizleri ancak muğlak bir gerçeklik kavramına götürebilecek vahim bir kendini kandırmadır.

Bu, toplumsal olayların zorunlu akışına dayalı tüm tarih teorileri için geçerlidir. Özellikle de her tarihsel olayın izini hâkim üretim koşullarında süren, her şeyi böyle açıklamaya çalışan tarihsel materyalizm için geçerlidir. Bu günlerde, düşünen hiç kimse, ekonomik koşulları dikkate almadan bir tarihsel dönemi gerektiği gibi değerlendiremeyeceğini kabul etmeden yapamaz. Ama tüm tarihin salt ekonomik koşulların sonucu olduğunu, bunların etkisinin hayatın diğer tüm fenomenlerine biçim verip damga vurduğunu ileri süren görüş çok daha tek yanlıdır.

Tarihte bütünüyle ya da sadece ekonomik nedenlerle açıklanamayan binlerce olay var. Her şeyi belirli bir şemaya sokmak pekâlâ mümkündür ama sonuçta bununla bir yol kat edilemez. Şekillenmesinde ekonomik nedenlerin katkısı olmayan bir tarihsel olaya kolay kolay rastlanmaz. Ancak diğer her şeyi harekete geçiren itici güçler sadece ekonomik güçlerden ibaret değildir. Tüm toplumsal fenomenler, çoğu örnekte açıkça ayrılamayacak kadar iç içe geçmiş bir dizi farklı nedenin sonucudur. Genel olarak biz, her zaman açıkça tanınabilen ama bilimsel yöntemlerle hesaplanamayan çeşitli nedenler arasındaki etkileşimi ele alırız.

Milyonlarca insan için salt ekonomik yönleriyle açıklanamayacak kadar derin anlamlarla yüklü tarihsel olaylar var. Örneğin, Büyük İskender'in istilâlarının nedeninin zamanın üretim koşulları olduğunu kim savunabilir ki? Büyük İskender'in harcını yüz binlerce insanın kanıyla kardığı muazzam imparatorluğunun, ölümünün hemen ardından yıkılması, Makedonyalı dünya fatihinin askerî ve siyasî başarılarının tarihsel olarak ekonomik zorunluluklarla belirlenmediğini kanıtlar. Aynı şekilde bu başarılar, zamanın üretim koşullarında pek bir ilerleme de sağlamış sayılmazlar. Büyük İskender savaşlarını planlarken güce susamışlık, ekonomik zorunluluktan çok daha önemli bir rol oynadı. İhtiraslı despotun dünyayı fethetme arzusu gerçekten de hastalıklı biçimlere bürünmüştü. Onun çılgın güç takıntısı, bütün siyasetini yönlendiren güdü, o zaman bilinen dünyanın büyük bölümünde ölüm ve yağmanın kol gezmesine yol açan askerî girişimlerinin itici gücüydü. Sezaro-Papizmin[1] Şark despotunda bu kadar hayranlık uyandırması ve kendisinin yarı-tanrı olduğu inancını yaratması da bu güç takıntısından ileri gelmişti.

Her zaman bireylerden ya da toplumdaki küçük azınlıklardan doğan iktidar arzusu aslında tarihteki en önemli itici güçlerden biridir. Sıklıkla ekonomik ve toplumsal hayatın bütününü şekillendiren belirleyici faktör olduğu hâlde, etkisinin boyutları bugüne kadar fazla küçümsenmiştir.

1 [Bizans İmparatoru Sezar'ın Papalık yetkilerini de kendinde toplamasıyla ortaya çıkmış bir siyasî terim olan Sezaro-Papizm, günümüzde, din ve devlet işlerinin tek elde toplanması anlamında kullanılmaktadır. –t.y.n.]

Haçlı Seferleri'nin tarihinde kuşkusuz güçlü ekonomik güdülerin etkisi vardı. Belki zengin Şark toprakları üzerine kurulu hayâller, Yurtsuz Sör [Sir John Lackland] ya da Züğürt Ağa [Lord Have-Naught] gibi pek çok kişi için dînî inançlardan çok daha büyük bir itici güçtü. Ama onca ülkeden milyonlarca insan dînî takıntıların esiri olmasaydı, sadece ekonomik güdüler hiçbir zaman onları harekete geçirmeye yetmezdi. Böylece bu garip maceranın beraberinde getirdiği muazzam zorluklar akıllarının ucundan bile geçmezken, "Tanrı böyle istiyor!" *(Deus lo volt!)* haykırışını işittiklerinde, çekinmeden hücuma geçmişlerdi. O zamanın halkı üzerinde dînî inançların güçlü etkisi, 1212 yılındaki Çocukların Haçlı Seferi olarak bilinen seferle kanıtlanmıştır. Bu sefer, eski Haçlı Ordularının başarısızlığı her geçen gün daha belirgin hâle geldiğinde başlatılmış, bağnaz dindarlar Hz. İsa'nın kutsal kabrinin sadece küçük yaştakiler tarafından kurtarılabileceği, Tanrı'nın dünyaya onlar aracılığıyla bir mucize vahyedeceği haberlerini yaymışlardı. Binlerce anne ve babayı, çok sevdikleri evlatlarını kesin bir ölüme göndermeye ikna eden elbette hiçbir ekonomik güdü değildi.

Öte yandan, başlangıçta tereddütle bile olsa Hristiyan dünyasını Birinci Haçlı Seferi'ne çağırma kararı alan Papalığı buna iten, ekonomik güdülerden ziyade güç siyasetiydi. Kilise'nin hegemonya mücadelesinde, Kilise liderleri planlarını hayata geçirirken ülke içinde dizginleyemeyecekleri birçok laik hükümdarı, rahatsızlık veremeyecekleri uzak Şark'ta uzun süre meşgul etmeyi çok yararlı görmüşlerdi. Haçlı Seferleri'nin kendilerine sağlayacağı büyük ekonomik avantajları çok geçmeden kavrayan Venedikliler gibi başkalarının da olduğu doğrudur. Hatta Venedikliler, bu seferlerden egemenliklerini Dalmaçya Kıyısı, İyon Adaları ve Girit'e kadar genişletmek için yararlanmışlardı. Ancak bundan Haçlı Seferleri'ne kaçınılmaz olarak dönemin üretim yöntemlerinin yol açtığı sonucunu çıkarmak saçmalığın daniskasıdır.

Kilise, binlerce kişinin hayatına mâlolan Albililere karşı imha savaşına karar vererek Avrupa'daki en özgür, düşünsel bakımdan en ileri toprakları çoraklaştırdı. Buranın son derece gelişmiş kültür ve sanayisini yok etti, ticaretini baltaladı ve arkasında azalıp iyice yoksullaşmış bir nüfus bıraktı. Kilise'yi sapkınlığa karşı savaşa iten

hiçbir şekilde ekonomik kaygıları değildi. Siyasî güç elde etme çabalarının temelini oluşturan inanç birliği adına savaşıyordu. Aynı şekilde, sonradan Kilise'yi bu savaşta destekleyen Fransız Krallığı da temelde siyasî kaygılarla harekete geçecekti. Bu kanlı mücadelede, Kont Languedoc'ün vârisinin ülkenin güney kesimini tamamen eline geçirmesi, elbette iktidarı merkezîleştirme çabalarına büyük güç katmıştı. Bu yüzden, temelde Kilise ve devletin siyasî güdüleri nedeniyle Avrupa'nın en zengin topraklarından birinin ekonomik gelişimi sert bir biçimde kesintiye uğramış ve muhteşem bir kültürün kadim yurdu harabeye dönmüştü.

Ne kadar dört dörtlük olursa olsun, zamanın üretim koşullarıyla ilgili hiçbir araştırma, büyük Arap Fetihlerini ve özellikle de yedi yüz yıllık bir savaşı başlatan İspanya'ya akınlarını açıklayamaz. Ekonomik koşulların bu muazzam devrin yönlendirici gücü olduğunu kanıtlamaya çalışmak boşunadır. Besbelli ki doğru olan bunun tam tersidir. Emevilerin son kalesi Endülüs'ün fethinden sonra, İspanya'da ortaya çıkan yeni dînî-siyasî gücün olumsuz etkisi ülkenin bütün ekonomik gelişimini yüzlerce yıl geriye götürmüştü. Bu siyasî karabasan o kadar etkili oldu ki, günümüzde bile bütün İber Yarımadası'nda sonuçları görülebiliyor. Amerika'nın keşfinden sonra Meksika ve eski İnka İmparatorluğu'ndan İspanya'ya gerçekleşen muazzam altın akışı bile ülkenin ekonomik gerilemesini durduramamış, bilfiil hızlandırmıştı.

Aragonlu Ferdinand'ın Kastilyalı İsabella ile evliliği, Büyük Engizisyoncu'nun[2] sağ kolu olduğu İspanya'daki Hristiyan monarşisinin temelini attı. Emevilerin gücüne karşı Kilise'nin sancağı altında yürütülen kesintisiz savaş, Hristiyan nüfusun zihniyetini ve maneviyatını temelden değiştirmiş ve yüzlerce yıl İspanya'yı karanlıkta bırakan zalim dînî bağnazlığı yaratmıştı. Ancak bu gibi önkoşullarda gelişebilecek olan o korkunç dînî-siyasî despotizm, İspanyol şehirlerinin son özgürlük emarelerini de kanla boğduktan sonra, üç yüz yıl boyunca korkunç bir karabasan gibi ülkenin başına çökmüştü. Bu benzersiz iktidar örgütünün zalim etkisi altında, önce Yahudi ve Araplar ülkeden sürülmüş, ardından Emevî kültü-

2- [İşkenceli sorguları, verdiği ağır cezaları ve bunları uygulamadaki titizliğiyle bilinen İspanyol Engizisyonunun başı Kardinal Tomas de Torquemada. –t.y.n.]

rünün son kalıntıları da ortadan kaldırılmıştı. Emevîlerin inşa ettiği sulama sistemleri ve yolların harabeye dönüşmesine izin verildiğinden, eskiden çiçek bahçelerini andıran koca şehirler kurak topraklara dönüşmüştü. Avrupa'nın ilkleri arasında sayılan endüstri tesisleri, ülkede neredeyse tamamen ortadan kaldırılmış, halk epeydir çağ dışı kalmış üretim yöntemlerine geri dönmüştü.

Fernando Garrido'nun verilerine göre, on altıncı yüzyılın başında Sevilla'da yüz otuz bin işçi istihdam eden bin altı yüz ipek dokuma tezgâhı vardı. On yedinci yüzyılın sonunda, artık çalışabilir durumda sadece üç yüz tezgâh kalmıştı.

> On altıncı yüzyılda, Toledo'da kaç tezgâh olduğu bilinmiyor. Ama orada 38.484 kişi istihdam ediliyor ve yıllık olarak yaklaşık 200 ton ipek dokunuyordu. On yedinci yüzyılın sonunda, bu endüstri tamamen yok olmuştu. Segovia'da, on altıncı yüzyılın sonunda, o zaman Avrupa'nın en iyisi sayılan kumaşları dokuyan 6000 tezgâh vardı. On sekizinci yüzyılın başında, bu endüstri öyle büyük bir çöküş yaşıyordu ki Segovialılara kumaş dokuma ve boyamayı öğretmek için yabancı işçi getirtilmişti. Bu çöküşün nedenleri Emevîlerin kovulması, Amerika'nın keşfi ve yerleşime açılması, işyerlerini boşaltırken papaz ve rahiplerin sayısını arttıran dînî bağnazlıktı. Sevilla'da geriye sadece üç yüz tezgâh kalırken, buradaki manastırların sayısı altmış ikiye yükselmiş, ruhban sayısı 14 bini bulmuştu.[3]

Zancada bu dönemle ilgili olarak şunları yazar: "1655'te İspanya'da demir, çelik, bakır, kurşun, kükürt, şap vb. endüstrilerde çalışan işçileriyle birlikte on yedi lonca ortadan kalktı."[4]

Her ne kadar birey açgözlü olursa olsun –İber Yarımadası'nı tenhalaştırarak milyonlarca insanı Yeni Dünya'ya çeken– Amerika'nın İspanyollarca fethi bile sırf "altın hırsı"yla açıklanamaz. Prescott'un[5] ünlü *Conquista* tarihini okurken, onun vasıtasıyla bu

3- Fernando Garrido, *"La España contemporaneo."* Cilt I, Barselona, 1865. Garrido'nun diğer metinleri (özellikle *Historia de las Classes Trabajadores*) gibi, bu eser de zengin malzeme içeriyor.

4- Praxedes Zancada, *El obrero en España: Notas para su historia politica y social*, Barcelona, 1902.

5- [Orta Amerika ve İspanya tarihi üzerine klasikleşmiş eserler vermiş Amerikalı tarihçi William Hickling Prescott (1796-1859). –t.ç.n.]

tehlikeli gerçek olayların doğru anlatısından ziyade, İspanya'da özellikle çok sevilip değer verilen sayısız şövalye macera romanına benzediğini görürüz.

Gözüpek maceracı kafileleri tekrar tekrar muazzam okyanusu aşarak efsanevî El Dorado'ya çeken salt ekonomik nedenler değildi. Gayet gelişmiş bir kültüre sahip olmalarının yanı sıra milyonlarca insanı barındıran Meksika ve İnka devletleri gibi büyük imparatorluklar, her yola başvurmaktan kaçınmayan, zaten kendi hayatlarını da hiçe saydıkları için hiçbir tehlikeden yılmayan bir avuç umutsuz maceracı tarafından fethedilmişti. Bu vaka, ancak yedi yüz yıl süren savaşla adım adım gelişen ve tehlikeyle çelikleşen bu kendine has insan malzemesine daha yakından baktığımızda açıklanabilir hâle gelir. İnsanlar arası barış fikrinin kulağa sadece "uzak geçmişe ait bir peri masalı" gibi geldiği, her çeşit zulümle yürütülen ve yüzyıllar süren savaşların normal yaşam koşulları sayıldığı bir çağda ancak zamanın İspanyollarına özgü acımasız dînî bağnazlık gelişebilirdi. Sürekli macera arayışının garip itici gücünü bu yolla açıklayabiliriz. Genellikle hiçbir ciddî altyapısı olmayan yanlış bir onur kavramı için, insanlar hayatlarını hemen riske atmaya hazırdı. Don Kişot karakterinin İspanya'da ortaya çıkması tesadüf değil. Bu bakış açısı, psikolojinin keşifleriyle sosyolojiyi tamamen yenileme peşinde koşacak kadar ileri gidiyor olabilir, ama insanın psikolojik durumunun yaşadığı toplumsal çevrenin şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olduğu da yadsınamaz.

Ekonominin genelde toplumsal gelişimin ağırlık merkezi olmadığını açıkça gösteren yüzlerce başka örnek sıralanabilir. Tarihin oluşum süreçlerinde tartışmasız önemli bir rol oynamış olması görmezden gelinemez, ancak bu abartılacak bir durum da değildir. Toplumsal olayların akışında ekonomik şartların etkisinin şaşılacak kadar netleştiği çağlar gibi, dînî ya da siyasî güdülerin iktisadın normal akışına açıkça keyfî biçimde engel olduğu, doğal gelişimini uzun süre bastırdığı ya da zorla başka yerlere kanalize ettiği zamanlar da var. Reformasyon, Otuz Yıl Savaşı, Avrupa'daki büyük devrimler ve diğer birçok tarihsel olay hiç de tamamen ekonomiyle açıklanamaz. Sadece, tüm bu olaylarda ekonomik faktörlerin rol oynadığını ve ortaya çıkışlarına katkıda bulunduğunu itirazsız kabul ederiz.

Belirli bir çağın farklı toplumsal tabakalarını sadece, gayet açık ekonomik menfaatlerin tipik ifadeleri olarak saptamaya çalıştığımızda, iyice vahim bir hataya düşeriz. Böyle bir görüş, araştırmacının genel görüş alanını daraltmakla kalmaz; bir bütün olarak tarihi, yanlış sonuçlara varmamıza yol açacak çarpıtılmış bir tabloya da dönüştürür. İnsan sadece belirli ekonomik menfaatlerin hâmili değildir. Örneğin, burjuvazi toplumsal önem kazandığı bütün ülkelerde hiç de kendi ekonomik menfaatleriyle uyuşmayan, hatta genelde bunların açık muhalifi olarak konumlanan hareketleri sıklıkla destekledi. Kilise'yle mücadelesi, ülkeler arasında kalıcı barışı yerleştirme çabaları, temsilcilerini yönetimin niteliği konusunda Tanrı lütfunun refakat ettiği krallık gelenekleriyle en sert çatışmalara sokan liberal ve demokratik görüşleri ve zaman zaman coşkuyla sahiplendiği diğer birçok dava bu durumun kanıtlarıdır.

Kendi ekonomik menfaatlerinin giderek artan etkisiyle burjuvazinin gençlik ideallerine hızla yüz çevirdiğini ya da alçakça ihanet ettiğini öne sürmek yersizdir. Avrupa'da sosyalist hareketin Fırtına ve Atılım [Sturm und Drang][6] dönemini modern işçi partilerinin pratik siyasetiyle karşılaştırırsak, proletaryanın temsilcileri olduğunu iddia edenlerin –geçirdikleri meşrep değişimi nedeniyle– burjuvaziye saldıracak durumda olmadıklarına hemen ikna oluruz. Bu partilerin hiçbiri kapitalist dünyanın gördüğü en kötü krizde, ekonomik koşullara sosyalizm ruhuyla yön vermek için parmaklarını bile kımıldatma zahmetine girmemişti. Oysa ekonomik koşullar kapitalist toplumun tam dönüşümü için hiç bu kadar elverişli olmamıştı, bütün kapitalist ekonomik sistem kontrolden çıkmıştı. Kriz, önceden kapitalist dünyanın sadece dönemsel bir hadisesiyken, yıllarca toplumsal yaşamın olağan bir durumu hâline gelmişti. Endüstride kriz, tarımda kriz, ticarette kriz, finans krizi! Hepsinin bir araya gelmesi kapitalist sistemin kifayetsizliğini kanıt-

6- ["Deha çağı" olarak da bilinen ve Alman edebiyatında Romantizm ile Aydınlanma dönemleri arasındaki 20 yıllık süreyi kapsayan edebî dönem. Romantizmin yapaylığından sıyrılmış fakat kendini Kant'ın akılcı, yavan aydınlanma felsefesiyle özdeşleştirememiş bu dönemin öncü yazarları, edebî eserleriyle geçimlerini sağlayamadıkları için özel öğretmenlik veya papazlık gibi ek işler yapmış, toplumsal bir hareket yaratamayarak arkadaş ve tanıdık çevreleri ile sınırlı kalmışlardır. –t.y.n.]

lamıştı. Yaklaşık otuz milyon kişi üretim fazlasıyla helak olmuş bir dünyanın ortasında korkunç bir dilenci hayatına mahkûm edilmişti. Ama eksik olan ruhtu –toplumsal yaşamda köklü bir yeniden yapılanma için didinen, krize yol açan nedenleri ortadan kaldırmak yerine ömrünü uzatacak küçük yamalarla yetinmeyen sosyalist ruh. İnsanda arzularını kanatlandırıp uçuracak ve dağınık güçlerini komünal çalışmada birleştirecek psikolojik ve düşünsel önkoşullar var olmadığı sürece, tek başına ekonomik koşulların toplumsal yapıyı değiştiremeyeceği daha önce hiç bu kadar net kanıtlanmamıştı.

Ama sosyalist partiler ve bunların fikirlerinin hâkim olduğu sendikal örgütler, toplumun ekonomik yeniden yapılanması söz konusu olduğunda, sadece başarısız olmakla kalmayıp burjuva demokrasisinin siyasî mirasını korumaktan bile aciz olduklarını gösterdiler. Zira her yerde uzun mücadelelerle kazanılmış olan hak ve özgürlükleri mücadelesiz teslim ederek Avrupa'da faşizmin ilerlemesine istemeden de olsa yardım ettiler.

İtalya'da Sosyalist Parti'nin önde gelen temsilcilerinden biri faşist darbeyi yapanların içinde yer aldı. Başlarında D'Aragona'nın bulunduğu ünlü işçi liderlerinden oluşan bütün bir grup, dalgalanan bayraklarıyla Mussolini'nin safına geçmişti.

İspanya'da Sosyalist Parti, diktatör Primo de Rivera'yla barış yapan tek gruptu. Katledilen işçilerin kanlarıyla eli kızıla boyanmış Cumhuriyet'in şanlı dönemini yaşadığı bugün dahi kapitalist sistemin en iyi muhafızı olduğunu gösteren bu parti, siyasî hakların sınırlandırılması konusunda gönüllü hizmetlerini esirgemiyor.

İngiltere'de, İşçi Partisi'nin en ünlü ve güçlü liderlerinin aniden milliyetçi safa savrulmaları ve bu eylemleriyle onlarca yıldır savundukları partiyi ezici bir yenilgiye mahkûm etmeleri gibi garip bir manzarayla karşılaşıyoruz. Bu vesileyle, Philip Snowden eski yoldaşlarını "devletin iyiliğini düşünmekten çok kendi sınıf menfaatlerini gütmekle" suçlamıştı. Ne yazık ki, hiçbir haklı gerekçeye dayanmayan bu sitem, onun yeni unvanı olan "Vikont"luk vasfına gayet uygundu.

Almanya'da sendikalarla birlikte sosyal demokrasi de, büyük kapitalist sanayicilerin sanayi "rasyonalizasyonu" adını verdiği sabıkalı girişimlerini var güçleriyle destekledi; bu girişim işçiler üze-

rinde korkunç bir felâket etkisi yaratırken morali yerlerde sürünen burjuvaziye kaybettiği savaşın şokundan kurtulup kendine gelme fırsatı vermişti. Almanya'da devrimci işçi partisi olduğunu iddia eden Komünist Parti bile gericiliğin milliyetçi sloganlarını sahiplenerek, faşizm tehdidinin hızını kesme umuduyla tüm sosyalist ilkeleri aşağılayıp inkâr etti.

Örgütlü sosyalist işçilerin büyük çoğunluğunu temsil edenlerin, burjuvaziyi siyasî kaypaklık ya da eski ideallerine ihanetle suçlama hakkına pek sahip olmadıklarını gösteren birçok örnek daha bunlara eklenebilir. Liberalizm ve burjuva demokrasisinin temsilcileri, son seçimlerde hiç değilse zevahiri kurtarma gayreti gösterdiler. Oysa proletaryanın menfaatlerini savunduklarını iddia edenler, karşıtlarının değirmenine su taşımak için yüzsüzce bir gönül rahatlığıyla eski ideallerini terk ettiler.

Hiçbir sosyalist kaygı taşımayan bir dizi önde gelen siyasal iktisatçı, kapitalist sistemin miadını doldurmuş olduğuna, Avrupa'nın harabeye dönüşmemek için kontrolsüz bir kâr ekonomisi yerine yeni ilkeler temelinde bir kullanım-amaçlı-üretim ekonomisi kurması gerektiğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bir hareket olarak sosyalizmin hiçbir şekilde bu durumun gereklerini yerine getirebilecek bir gelişme göstermediği daha da net görülüyor. Çoğu sığ olan reformların ötesine hiç geçmemiş olan temsilcileri, enerjilerini tehlikeli olduğu kadar anlamsız da olan hizip kavgalarında tüketirlerken budalaca hoşgörüsüzlükleriyle bize örümcek kafalı Kilise örgütlerinin davranışını hatırlatıyorlar. Umutsuzluğa kapılarak saflarını terk eden yüz binlerce sosyalistin kendilerini Üçüncü Reich'ın "fare avcıları"nın eline bırakmasına hiç şaşmamalı.

Burada, sosyalistlerin yardımı olmasa da gerekleri itibarıyla hayatın bizzat mevcut ekonomik koşulların değişimi yönünde işlediğini, zira tünelinin ucunda ışık görünmeyen bir krizin en sonunda sürdürülemez bir hâl alacağını söyleyen itiraz sesleri yükselebilir. Bunu inkâr etmesek de bugün sosyalist işçi hareketinin kesintiye uğramasıyla birlikte, üretenlerin tek bir söz sahibi olamayacağı bir ekonomik yeniden-yapılanmanın ortaya çıkabileceğinden çekiniyoruz. Başkalarının onlar için tezgâhladığı oldu-bittiler ile karşı karşıya kalacaklar, böylece onlara en baştan biçilen amele parçası rolüyle yetinmeleri gerekecektir. Tüm bu işaretler bizi yanıltmı-

yorsa, işçiler açısından, insanın muhtemelen salt bir üretim aracı olarak görüleceği ve tüm kişisel özgürlüklerin tamamıyla ortadan kaldırılacağı modern kölelik sistemi biçimine bürünmüş bir devlet kapitalizmi anlamına gelecek bir çağa doğru dev adımlarla yol alıyoruz.

Bazı durumlarda ekonomik koşullar o kadar zorlaşır ki, mevcut toplumsal sistemde değişiklik hayatî bir zorunluluk olur. O zaman mesele sadece hangi yoldan gideceğimizdir. Bu, özgürlük yolu mu, yoksa kıt kanaat geçinerek hayatta kalan insanı tüm özgürlüklerinden yoksun bırakacak olan daha gelişmiş bir kölelik yolu mu olacak? Mesele işte bu, sadece budur. İnka İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı, her bir tebaasına zarurî geçim araçlarını sağlıyordu. Ama ülkeye, kendi emir komutasına yönelik her muhalefeti zalimce cezalandıran ve bireyi devlet gücünün iradesiz bir aletine indirgeyen sınırsız bir despotizm hâkimdi.

Devlet kapitalizmi mevcut krizden çıkışın bir yolu olabilir, ama toplumsal özgürlüğe götürecek yol olmayacağı besbelli. Tersine, insanı tüm insanlık onurunu ayaklar altına alacak bir kölelik batağına çekecek. Her cezaevi, her kışla içindeki toplumsal koşullarda belirli bir eşitlik vardır. Herkes aynı karavanaya kaşık çalar, tek tip giyinir, aynı hizmeti görür ya da aynı görevi yerine getirir. Ama bu gibi koşulların, uğruna mücadeleye değer bir hedef olduğunu kim iddia edebilir ki?

Toplumsal bir organizasyonun üyelerinin kendi kaderlerinin efendileri olmaları, kendi yaşamlarının dizginlerini ellerinde tutmaları ve ortak menfaatlerini gözetmek için yönetime katılım gibi devredilmez bir hakka sahip olmalarıyla hiçbir etkide bulunamayacakları dışlarındaki bir iradenin maşası olmaları elbette farklı şeylerdir. Her erin ortak tayından payını alma hakkı olsa da kendi kararlarını almasına izin verilmez. Üstünün emirlerine mutlak şekilde itaati, gerektiğinde kendi vicdanının sesini bile susturması beklenir; çünkü o, başkalarının harekete geçirdiği bir çarkın dişlisinden başka bir şey değildir.

Hiçbir tiranlık, insanın tüm faaliyetlerine müdahale edip kendi damgasını vuran, her şeye kâdir bir bürokrasiden daha katlanılmaz değildir. Devlet, bireyin hayatı üzerinde ne kadar sınırsız güce sahipse onun yaratıcı yeteneklerini o kadar köreltip kişisel irade

gücünü o kadar zayıflatır. Gerçek sosyalizmin en tehlikeli antitezi olan devlet kapitalizmi, tüm toplumsal faaliyetlerin devlete tâbi olmasını talep eder. Bu, makinenin ruha karşı zaferi, tüm düşünce, eylem ve duyguların otoritenin sabit normlarına göre rasyonalizasyonu ve dolayısıyla bütün bir gerçek entelektüel kültürün sonudur. Bu tehditkâr gelişimin henüz tüm boyutlarıyla kavranmamış oluşu, hatta bunun şimdiki ekonomik koşulların zorunlu kıldığı bir fikir olduğunun kabulü, pekâlâ çağın en uğursuz işaretlerinden biri olarak görülebilir.

Her toplumsal fenomeni kapitalist üretim yöntemlerinin kaçınılmaz sonucundan ibaret gören tehlikeli delilik hâli, toplumsal olayların tümünün kesin zorunluluklardan kaynaklandığı ve ekonomik açıdan değiştirilemez olduğu inancını insana aşılamıştır. Bu kaderci anlayışın tek sonucu, insanın direniş gücünün kırılması, verili koşullarla –ne kadar dehşet verici ve insanlık dışı olursa olsun– uzlaşmaya itilmesi olabilir.

Herkes toplumsal ilişkilerin değişmesinde ekonomik koşulların etkisi olduğunu bilir. Gelgelelim yaşam koşullarında açıkça zorunlu bir değişimi başlatmak için hangi adımları atacağına karar verirken insanın düşünce ve eylemleriyle bu etkiye nasıl tepki göstereceği çok önemlidir. Yani sadece insanın düşünce ve eylemleriyle vereceği tepkiyi hesaba katmak bile, salt ekonomik güdülerin etkili olduğunu kabul etmemize imkân tanımıyor. Örneğin günümüze dek Anglosakson halkın manevî gelişimini kesinlikle etkilemiş olan Püritenizm'in, o sırada emekleme aşamasında olan kapitalist ekonomik düzenin zorunlu sonucu olduğunu kim savunabilirdi? Yahut [I.] Dünya Savaşı'nın mutlaka kapitalist sistemden kaynaklandığını ve sonuçta kaçınılmaz olduğunu kim kanıtlamaya çalışırdı ki?

Hiç şüphesiz, ekonomik menfaatler tüm diğer savaşlarda olduğu gibi bunda da önemli rol oynamıştı. Ama bu korkunç felâkete sırf bu menfaatler neden olamazdı. Yalnızca somut ekonomik hedeflerin ölçülü bir biçimde ortaya konulması, büyük kitleleri hiçbir zaman harekete geçiremezdi. Dolayısıyla, onlara öldürmeyi ve ölmeyi haklı gösteren kavganın "iyi ve haklı bir dava" olduğunu kanıtlamak şarttı. Sonuçta, bir taraf "Rus despotizmine karşı", "Polonya'nın kurtuluşu için" ve elbette İtilaf Güçleri'nin "komplolarla" yok etmek istediği "anavatanın menfaatleri" için dövüşür-

ken, diğer taraf da "Demokrasi'nin zaferi"ni ve "Prusya militarizminin tarihe gömülmesi"ni sağlayacak "son savaş olacağı için" dövüşüyordu.

Halkın dört yıldan uzun süre kandırılmasına yarayan bütün bu kamuflaj örtüsünün altında, en başta mülk sahibi sınıfların ekonomik menfaatlerinin yattığı ileri sürülebilir. Oysa konu bu değil. Belirleyici faktör, insanın ahlâkî sezgilerine, adalet duygusuna sürekli seslenmeden hiçbir savaşın mümkün olamayacağıdır. Son savaşta [I. Dünya Savaşı] "Tanrı İngiltere'yi cezalandırsın!" sloganı ve "Hunlara ölüm!" nidası, mülk sahibi sınıfların basit ekonomik menfaatlerinden çok daha büyük mucizeler yaratmıştı. Bu, insanların savaşa sürülmeden önce belli bir ruh hâline sokulması gerektiği ve bu ruh hâlinin ancak ruhsal ve ahlâkî güdülerle yaratılabildiği gerçeğiyle kanıtlanmıştır.

Uzun yıllar işçi kitlelerine kapitalizm çağında her savaşın salt ekonomik güdülerden kaynaklandığını deklare edenlerin daha sonra, [I.] Dünya Savaşı başladığında kendi tarihsel-felsefî teorilerini terk edip milletin sorunlarını sınıfınkilerin üstünde tuttuklarına şahit olmak zorunda kalmadık mı? *Komünist Manifesto*'nun "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" açıklamasını yürekli bir Marksist inançla destekleyenlerdi bunlar.

Savaşın başında çoğu sosyalist partinin uğradığı hezimeti, liderlerin sorumluluk üstlenmekten kaçınmalarına bağlayan Lenin ve bazıları, bu basiretsizliği sert sözlerle onların yüzüne vurmuşlardı. Bu konuda da genelleme yapmaktan sakınmak gerekiyor olsa da, iddianın temelinde epey bir gerçeklik payı olduğu kabul edilmeli. Peki, bu bize neyi kanıtlar?

Sosyalist liderlerin çoğunluğunu kendi ülkelerinin millî menfaatlerini desteklemeye iten şey gerçekten de sorumluluk alma korkusu ve medenî cesaretten yoksunluksa, o zaman bu, görüşümüzün doğruluğunun bir başka kanıtı olur. İnsanın ruhsal dünyasında kök salan cesaret ve korkaklık, hâkim üretim biçimleriyle belirlenmez. Diyelim ki salt ruhsal güdüler, milyonlarca insanın yer aldığı bir hareketin liderleri üzerinde –temel ilkelerini alelacele terk ettirip, sözde [millî] tarihî düşmanlara karşı sosyalist işçi hareketinin en kötü hasımlarıyla kol kola yürütecek kadar– zorlayıcı bir etkide bulunmuş olsun. Bu sadece, insanın eylemlerinin, çoğu kez en

keskin çelişkiymiş gibi duran üretim koşullarıyla açıklanamayacağını kanıtlar. Tarihin her çağında bunun kanıtlarını bolca bulabiliriz.

Öyleyse, bu son savaşı sadece karşıt ekonomik menfaatlerin kaçınılmaz sonucu olarak açıklamak apaçık hatadır. Bir ülke içinde farklı ekonomik menfaatleri olanların aralarındaki anlaşmazlıkları her fırsatta kılıca davranmadan çözmeleri gibi, "dünyanın büyük sanayicileri" olarak adlandırılanların hammadde kaynaklarının mülkiyeti ile piyasa ve sömürge alanlarında dostane bir anlaşmaya varmaları hâlinde de kapitalizm gene kapitalizm olarak kalırdı. Bazı sanayilerde, kapitalistlerin her ülkede malların üretimi için belirli bir kota koymak üzere bir araya geldiği çok sayıda milletlerarası üretim örgütü zaten var. Bu yolla kendi alanlarındaki toplam üretimi temel ilkeler üzerinde karşılıklı anlaşmaya vararak düzenliyorlar. Avrupa'daki Milletlerarası Çelik Tröstü buna örnektir. Böyle bir düzenlemeyle kapitalizm esas niteliğinden hiçbir şey yitirmez; imtiyazlar korunur. Hatta kapitalistlerin ücretli köleler ordusu üzerindeki hâkimiyeti büyük ölçüde pekiştirilmiş olur.

Demek ki, sırf ekonomik açıdan bakıldığında, [I. Dünya] Savaşı hiç de kaçınılmaz değildi. Kapitalizm yaşamına onsuz devam edebilirdi. Aslında, kapitalist düzeni yönetenler sonuçlarını tahmin edebilselerdi, kesinlikle savaş olmazdı diyebiliriz.

Bu son savaşta salt ekonomik menfaatler değil, Avrupa'daki hegemonya adına yapılmış ve nihayetinde felâkete davetiye çıkarmış olan güç siyaseti hesapları da önemli rol oynamıştı. İspanya ve Portekiz'in gerilemesinden sonra, Avrupa'nın egemen güçleri birbirlerini de rakip olarak gören Hollanda, Fransa ve İngiltere olmuştu. Hollanda öncü pozisyonunu çabuk kaybetmiş, Breda Barışı'ndan sonra Avrupa siyasetinin gidişatı üzerindeki etkisi giderek azalmıştı. Fransa da Yedi Yıl Savaşı'nın ardından büyük ölçüde yitirdiği eski üstünlüğünü bir daha hiç yakalayamamıştı. Bunun özel nedeniyse, mâlî sıkıntıların giderek ağırlaşması ve Devrim'i başlatmış halk üzerinde eşi benzeri görülmemiş baskılara yol açmasıydı. Daha sonra, Fransa'nın Avrupa'da kaybettiği konumunu geri kazandırmak için Napolyon'un sarf ettiği olağanüstü çabalar da sonuç vermemişti. İngiltere Napolyon'un amansız düşmanı olarak kalmış, Napolyon ise dünya gücü olma planlarının –İngilizleri aşağılamak için kullandığı tabirle– "tüccar kafalı

millet" fethedilmedikçe asla sonuç vermeyeceğini çabuk kavramıştı. Napolyon, İngiltere tüm Avrupa'yı kendisine karşı örgütleyince oyunu kaybetmişti. İngiltere, o zamandan beri Avrupa'da ve aslında tüm dünyada hâkim konumunu korumaktadır.

Ama Britanya İmparatorluğu önceki imparatorluklar gibi toprakları yekpare bir memleket değildir. Beş kıtaya yayılmış olan sömürgelerinin güvenliği İngiltere'nin Avrupa'daki güçlü konumuna bağlıdır. Bu konumuna yönelik her tehdit, İngiltere'nin sömürgelerdeki egemenliğine de bir tehdittir. [Avrupa] Kıtası'nda dev ordu ve donanmaları, bürokrasileri, kapitalist girişimleri, çok gelişmiş sanayileri, dış ticaret anlaşmaları, ihracatları ve artan genişleme ihtiyaçlarıyla modern büyük devletlerin oluşmakta olduğunu görmezden gelirsek, İngiltere'nin dünya gücü olarak konumu hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak, kıtanın kapitalist devletleri güçlendiği oranda İngiltere de kendi hegemonyasının geleceğinden korkacaktır. Hammadde sağlamak için yeni ticarî ilişkiler geliştirmek veya yeni toprak kazanımları, yabancı ülkelerle ticaret anlaşmaları yoluyla ihracatı arttırma çabalarının her biri ve mümkün olan en geniş alanlara yayılma planları, Avrupalı güçleri er ya da geç İngiltere'nin menfaat alanlarıyla kaçınılmaz bir çatışmaya sokacak ve İngiltere'nin gizli muhalefetiyle karşı karşıya getirecektir.

Bu nedenle, İngiliz dış politikasının başlıca işi, herhangi bir gücün kıta üzerinde hâkimiyet kurmasını öyle ya da böyle engellemek veya bunun kaçınılmazlığı hâlinde, güçleri birbirine kırdırmak için tüm becerisini kullanmak olmuştur. Dolayısıyla, III. Napolyon'un Prusya ordusuna yenilmesi ve Bismarck'ın dış politikası İngiltere'nin arayıp da bulamadığı şeydi; çünkü Fransa'nın gücü böylece onlarca yıl felce uğratılmıştı. Ama Almanya'nın askerî gücünü geliştirmesi, kendi sömürgeleştirme siyasetini başlatması, bilhassa kendi donanmasını inşa etmesi ve –"doğuya açılma dürtüsü" İngilizlerin dikkatini ve nefretini giderek daha fazla çekerken– yayılma planlarının habire genişlemesi, Britanya İmparatorluğu için alarm zillerinin çalmasına neden olmuştu. İmparatorluk yöneticileri bu duruma seyirci kalamazdı.

İngiliz diplomasisinin tehlikeye karşı koymak için her aracı tereddütsüz kullanmış olması, o ülkenin yöneticilerinin diğer ülkelerin diplomatlarından daha hain ya da yüzsüz karakterler oldukla-

rını göstermez. "Kalleş İngiltere" türünden boş sözler etmek "uygar savaş" üzerine çene yormak kadar aptalcadır. Eğer İngiliz diplomasisi Almanlarınkinden üstünse ve daha akıllıca entrikalar çevirdiyse, İngiliz diplomasi temsilcilerinin çok daha tecrübeli olmaları sebebiyledir. Bismarck döneminde sorumlu Alman devlet adamlarının çoğunun İmparatorluk gücünün iradesiz dalkavukları olması onlar için şanstı. Hiçbirinde sorumsuz psikopatın ve yiyici çevresinin tehlikeli faaliyetlerine karşı çıkacak cesaret yoktu.

Ne var ki, bu kötülüğün temeli tek tek kişilerde değil de –uygulayıcıların kim olduğuna ya da hangi kısa vadeli hedefler peşinde koştuğuna bakılmadan– güç siyasetinin kendisinde aranmalıdır. Güç siyaseti ancak, bireyin vicdanına ne kadar ters düşerse düşsün, istenen sonucu verdiği, devlet aklına (hikmet-i hükûmete) uyduğu ve devletin amaçlarını güttüğü sürece, tüm araçlardan yararlanılması olarak düşünülebilir. Güç siyasetinin işleyiş yöntemlerini sistemli olarak derleyip hikmet-i hükûmet adına haklı gösterecek cesarete sahip Machiavelli, *Discorsi*'de bunu apaçık ortaya koymuştu: "Eğer anavatanın refahıyla bir parça ilgileniyorsak, doğrunun ya da yanlışın, şefkatin ya da zulmün, övgünün ya da suçlamanın bizi etkilemesine izin veremeyiz. Hiçbir şeye bahane aramamalı, ülkenin hayatını kurtarıp bağımsızlığını koruyacak araçlara daima can-ı gönülden sarılmalıyız."

Dört dörtlük bir güç siyaseti için, devletin hizmetinde işlenen her suç başarılı olması hâlinde övgüye değerdir. Devlet iyi ve kötünün dışında kalır. Nasıl Tanrı'nın kudreti müminin kaderini çiziyorsa, devlet de sıradan yurttaş nezdinde verdiği kararların hikmetinden sual olunmayan dünyevî Yaratıcı'dır. İlahiyatçı ve din âlimlerinin öğretilerinde, Tanrı akıl sır ermez hikmetiyle planlarını gerçekleştirmek için çoğu kez en zalim ve korkunç araçları kullanır. Aynen bunun gibi, siyasî ilahiyat öğretisine göre devlet de yöneticileri milyonlarca insanın hayatı ve kaderi üzerinde soğukkanlılıkla kumar oynayarak belirli hedeflere ulaşmaya karar verirken, sıradan insanın ahlâk kurallarıyla sınırlı kalmaz.

Mevkidaşının tuzağına düşmüş bir diplomatın, rakibinin hile yaptığından ve vicdansızlığından şikâyet etmesi yakışık almaz; çünkü kendisi de karşı cepheden aynı amacı gütmektedir. Yenilgisi sadece rakibinin Yaratıcı rolünü daha iyi oynayabilmesinden kay-

naklanmıştır. Kendisinin devlette cisimleşmiş örgütlü güç dışında var olamayacağına inanan kişi, bu batıl inancın tüm sonuçlarını kabul etmeye, sahip olduğu en değerli şey olan kişiliğini bu Molok'a[7] kurban etmeye de hazır olmalıdır.

Temelde büyük kapitalist devletlerin kaçınılmaz evriminden doğan güç siyasetlerinin çatışması, [I.] Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli paya sahipti. Çeşitli ülkelerin halkları, özellikle de işçileri ne durumun ciddîyetini kavramışlardı ne de diplomat, militarist ve vurguncuların kapalı kapılar ardında çevirdikleri dolaplara karşı kararlı bir direniş sergileyecek medenî cesarete sahiplerdi. Bu yüzden yeryüzünde felâketi durdurabilecek hiçbir güç yoktu. Sonunda bir tek kıvılcım dünyayı yangın yerine çevirinceye kadar, onlarca yıl boyunca her bir büyük devlet tepeden tırnağa silahlanarak adeta düşmanlarına karşı mevzilenmiş dev kışlalara dönüşmüştü. Tüm dünyanın göz göre göre uçuruma sürüklenmesinin nedeni, her şeyin olması gerektiği gibi olması değil, her ülkedeki halk kitlelerinin arkalarında oynanan alçakça oyunlar hakkında en küçük bir fikirlerinin olmamasıydı. Dört yıldan uzun bir süre kuzu gibi mezbahaya götürülebilmeleri, kendi inanılmaz umursamazlıkları, daha da önemlisi yöneticilerinin ve sözde ruhanî liderlerinin mutlak üstünlüğüne körü körüne duydukları inanç sayesindeydi.

Ama oluk oluk kan akıtılmasında tartışılmaz katkıları olan küçük bir yüksek finans grubu ile büyük sanayiciler bile sırf maddî kazanç beklentisiyle harekete geçmemişti. Her kapitalisti sadece bir kâr makinesi gibi algılayan görüş, propagandanın gereklerini pekâlâ yerine getirebilir ama gayet dar bir pencereden baktığı için, gördüğü şey gerçekle örtüşmez. Bugünün dev kapitalizminde bile, birbirinden zor ayrılmasına rağmen güç siyasetinden elde edilecek menfaatler sıklıkla salt ekonomik kaygılardan daha büyük rol oynar. İster Almanya'nın para krizi dönemindeki Hugo Stinnes ve yandaşları gibi kendilerini hükûmet düşmanlarının safında bulsunlar, ister kendi ülkelerinin dış politikalarına kararlı bir şekilde müdahale etsinler, bu liderler güç sarhoşluğuna kapılmış ve tarihteki büyük fatihlerle aynı tutkuyu paylaşmışlardı.

7- [Çocuk kurban edilen Kenan tanrısı, uğruna her şeyin feda edilebildiği güç. –t.ç.n.]

Modern kapitalizmin tipik temsilcilerinde, salt ekonomik kaygılar ya da daha yüksek maddî kâr beklentisinden çok, milyonlarca insanı belirli bir iradeye boyun eğdirecek hâle getirme ve koca imparatorlukları küçük azınlıkların gizli niyetlerine elverişli yollara sürükleme ihtirası belirgindir. Sürekli artan kârları üst üste yığma arzusu, bugün artık büyük kapitalist oligarkların taleplerini karşılayamıyor. Bu oligarşilerin her bir üyesi, bireyin ve ait olduğu kastın elindeki büyük servete sahip olmanın ne büyük bir güç olduğunu bilir. Bunun bilinmesi, sonuçları tekel olayının kendisinden çoğunlukla daha yıkıcı olan baş döndürücü bir dürtü oluşturur ve tipik bir hâkimiyet bilinci yaratır. Tüm muhalefeti mahkûm ederek hiçbir eşitliğe müsamaha göstermeyen sanayi ve yüksek finansın modern padişahının kafa yapısı böyledir.

Sermaye ve emek arasındaki büyük çatışmalarda, bu acımasız hâkimiyet ruhu çoğu kez doğrudan ekonomik menfaatlerden daha belirleyici bir rol oynar. Eski zamanların küçük imâlâtçıları nüfusun emekçi kitleleriyle hâlâ belli ölçülerde yakın ilişkilere sahip olduklarından, onların durumunu az çok anlayabiliyorlardı. Ne var ki, modern mâlî aristokrasinin büyük halk kitleleriyle ilişkisi, on sekizinci yüzyılın feodal baronlarının serfleriyle ilişkisinden bile zayıftır. Bu aristokrasi, kitleleri sadece kendi ekonomik ve politik menfaatleri için kolektif sömürü nesneleri olarak tanır. Genelde onların zor yaşam koşullarıyla ilgili hiçbir kavrayışı söz konusu değildir. Vicdansız zalimliği, iktidar hırsı, tüm insan haklarını hiçe sayışı ve ötekilerin sefaletleri karşısındaki taş kalpli umursamazlığı işte bundandır.

Toplumsal konumu nedeniyle, modern kapitalistin iktidar hırsının sınırı yoktur. Kendi yurttaşlarının hayatına düşüncesiz bir bencillikle müdahale edebilir ve diğerleri adına tanrıcılık oynayabilir. Modern kapitalizmin tipik temsilcilerinin karakterlerini gerçekten anlayabilmenin tek yolu, onların yabancı milletler karşısında sergiledikleri bu ateşli siyasî iktidar hırsını kendi halkları karşısında da sergilediklerini hesaba katmaktan geçer. Onları geleceğin toplumsal yapısı için böylesine tehlikeli kılan da yalnızca bu özellikleridir.

Modern tekelci kapitalizmin Nasyonal Sosyalistleri [Nazileri] ve faşist gericiliği desteklemesi sebepsiz değildir. Bu gericilik, üre-

tici insanın ekonomik ve toplumsal koşulların seyri ve niteliği üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir ekonomik otomat gibi görüldüğü endüstriyel bir serflik kurmak için işçi kitlelerinin her türlü direnişinin ezilmesine yardım edecektir. Bu Sezarvârî çılgınlık hiçbir engel tanımaz. Çoğu kez halkın kanı canı pahasına elde edilmiş geçmişteki başarıları hiç utanmadan sömürür. Tüm toplumsal faaliyetleri kendi istediği katı kalıplara sokma planlarına zarar verebilecek son hak ve özgürlükleri de acımasız bir şiddetle ezmeye her zaman hazırdır. Bugün bizi tehdit eden ve doğrudan karşı karşıya geldiğimiz büyük tehlike budur. Tekelci kapitalist güç planlarının başarısı ya da başarısızlığı, yakın gelecekte toplumsal hayatın yapısını belirleyecektir.

2. Bölüm

Din ve Siyaset

Din ve Siyaset. İktidar Fikrinin Kökleri. Dinsel Kavrayışların Kökeni. Animizm ve Fetişizm. Kurban. Bağımlılık Duygusu. Dünyevî Gücün Dinî Bilinç Şekline Bürünmüş Etkisi. Din ve Kölelik. Bütün Hükümranlıkların Dînî Temelleri. Gelenek. Musa. Hammurabi. Firavunlar. Manu Yasaları. Kutsal Pers Krallığı. Lamaizm. Büyük İskender ve Sezaro-Papizm. Roma'da Sezarizm. İnkalar. Cengiz Han. İktidar ve Papazlık. Kilise ve Devlet. Rousseau. Robespierre. Napolyon. Mussolini ve Vatikan. Faşizm ve Din.

Bildiğimiz tarihin tüm çağlarında sürekli savaş hâlinde olan iki kuvvet öne çıkar. Aralarındaki açık ya da örtülü karşıtlık, bu kuvvetler ile kendilerini ifade ettikleri faaliyetler arasındaki esasî farktan kaynaklanır. Beşerî toplumsal yapılar üzerine yapılmış araştırmaları formüle edilmiş hazır hipotezler ya da kalıplaşmış şemalarla yorumlamaksızın ele alan, özellikle de insanın hedef ve niyetlerinin kozmik olayların mekanik yasalarına tâbi olmadığını anlayan herkes bunu net bir biçimde görebilir. Burada tarihin idarî ve toplumsal da diyebileceğimiz politik ve ekonomik unsurlarından söz ediyoruz. Daha doğrusu, siyasî ve iktisadî kavramlar bu durumu ifade etmekte çok yetersiz kalıyor; çünkü son tahlilde, tüm siyasetin kökleri insanın dînî anlayışlarına dayanır. Oysa ekonomiyle ilgili her şey kültürel bir nitelik taşır ve sonuçta, toplumsal yaşamın değer-yaratıcı kuvvetleriyle çok sıkı ilişki içindedir. Böylece, din ve kültür arasında içsel bir karşıtlıktan söz etmeye mecbur kaldığımız apaçık ortaya çıkar.

Politik ve ekonomik, idarî ve toplumsal ya da daha geniş anlamda, dinsel ve kültürel tezahürlerin pek çok kesişme noktası bulunur: Hepsi insan doğasından ortaya çıkmıştır ve sonuç olarak aralarında içsel ilişkiler vardır. Dolayısıyla burada amaçlanan sadece bu tezahürler arasında var olan ilişkiyi daha net tasavvur edebilmektir. Öte yandan, siyaset biçimlerinin ekonomik ve genel kültürel yaşam koşullarındaki değişikliklere bağlı oldukları ve bunlarla birlikte yeni yönler kazandıkları inkâr edilemez. Ama dinlerin

görünüşteki kalıpları değişiklik gösterdiği hâlde içsel karakterleri nasıl hiç değişmiyorsa, genel olarak siyasetin içsel karakteri de hep aynı kalır.

Din ve kültür, kendilerine yaşam ve biçim bahşeden insanın kendini koruma içgüdüsünden doğar. Ancak dünyaya gelir gelmez her biri kendi yolunu tutar; aralarında organik bir bağ olmadığından, karşıt burçlar gibi zıt yönlerde ilerlerler. Hangi nedenle olursa olsun, bu zıtlığı gözden kaçıran kişi, hak ettiği ilgiyi ondan esirger, genel itibariyle tarihsel bağlantıların ve toplumsal olayların derin anlamını hiçbir zaman net kavrayamaz.

Dine ait sahanın tam olarak nerede başladığı konusundaki görüş ayrılıkları günümüze kadar sürmüştür. Ama insanın dinsel anlayışlarının temelinin spekülatif felsefede olmadığına dair genel bir fikir birliği vardır. Tüm dinlerin sadece tinin Mutlak Olan'a yükselişini gösterdiğini ve bu nedenle beşerînin ilahîyle birliğinin peşinde olduğunu söyleyen Hegel anlayışının dinlerin kökenine dair hiçbir açıklama getirmeyen boş bir metafor olduğu anlaşılmıştır. Her millete özel bir tarihsel misyon biçen "Mutlak'ın Filozofu", tarihte her halkın dinlerin tipik bir biçiminin sancaktarı olduğunu ileri sürerken de aynı derecede keyfîdir: Çinlilerinki ölçülülüğün dini, Keldanilerinki acının dini, Yunanlarınki güzelliğin diniydi. Böylece en sonunda dînî sistemler zincirinin son halkasına, –mensupları tarafından İsa'nın kişiliğinde insanın tanrıyla bir olduğu kabul edilen– "vahiy dini" Hristiyanlığa kadar geliriz.

Bilim, insanı daha eleştirel kılmıştır. Dinin kökeni ve adım adım şekillenmesiyle ilgili tüm araştırmalarda, bugün toplumsal ve ruhsal yaşamın fenomenlerini henüz ortaya çıkarken kavramaya çalışan sosyoloji ve psikolojiye hizmet eden yöntemlerin aynılarının kullanması gerektiğini şimdi anlıyoruz.

Dinde insanın içinden gelen Sonsuz'u açıklama dürtüsünü yakaladığını sanan, doğa güçlerinin etkisinin insanda ilk dînî duyguları açığa çıkardığını ve sonuçta doğa tapıncını dinin ilk biçimi saymanın yanlış olmayacağını savunan İngiliz filolog Max Müller'in bir zamanlar yaygın olarak savunulan görüşü bugün kolay kolay taraftar bulmuyor. Günümüzün öncü etnolojik dînî araştırmacılarının çoğu, ölülerin hayaletlerine ve ruhlarına iman eden animizmin insanda dînî bilincin ilk aşaması olarak görülmesi gerektiğine inanıyor.

İlkel göçebe insanın bütün hayat tarzı, göreli bilgisizliği, rüyalarının zihninde bıraktığı etki, ölümle karşılaştığında olup biteni anlayamaması, sık sık katlanmak durumunda kaldığı zorunlu perhizler, onu –tabiri caizse– hayalet inancı iliklerine işlemiş bir doğuştan kâhin hâline getirmişti. Hayâl gücünün yarattığı dünyada hayaletlerle karşılaştığında, ilk hissettiği duygu korkuydu. Burada sıradan bir düşmanla değil, basit araçlarla baş edilemeyecek görünmez güçlerle karşılaştığından, bu korku onu iyice tedirgin etmişti. O güçlerden hayır umma, onların şerrinden kaçma ve nasıl olursa olsun, gözlerine girme arzusu bu sebeple tamamen kendiliğinden doğdu. Burada kendini gösteren, ilkel insanın kendini koruma dürtüsünden başka bir şey değildir.

Hayaletlerin bazı nesneleri ya da bazı yerleri mesken tuttuğu fikrine dayalı animizmden, bugün bile hayaletlerin yürüyüp konuştuğuna ve tekin olmayan bazı yerler bulunduğuna kuvvetle inanan uygar insanın batıl düşüncelerinde yaşamaya devam eden bir inanç, fetişizm doğdu. Lamaizm'in ve Katolik Kilisesi'nin dinsel ayinlerinin özünde yatan da fetişizmdir. Animizmin ve fetişizmin ilk ham anlayışlarının din sayılıp sayılamayacağı konusunda farklı görüşler vardır. Ama tüm dînî anlayışların başlangıç noktasının burada aranması gerektiğinden kolay kolay şüphe duyulamaz.

Asıl din, ayinde ifadesini bulan, insanın "hayalet" ile ittifakıyla başlar. İlkel insan için "hayalet" ya da "ruh" soyut bir fikir değil, tamamen cismanî bir kavramdı. Bu nedenle, ruhları, kendilerine hürmette ve teslimiyette kusur etmediğine dair somut kanıtlarla yatıştırmaya çalışması gayet doğaldı. Böylece beyninde kurban fikri doğdu. Tekrarlanan deneyimleri, ona hayvanların ya da düşmanın hayatının kan akıtılarak sona erdiğini gösterdiğinden, kanın gerçekten de "en hayatî sıvı" olduğunu erkenden öğrenmişti. Bu bilgi kurban fikrine özgün bir nitelik de kazandırdı. Elbette ki kurban ayininin ilk biçimi olan kan akıtılarak kurban sunulması için ilkel insanda avcılık mesleği şarttı. Dînî bilincin en eski ürünleri arasında yer aldığı şüphe götürmeyen kurban kanı dökme fikri, günümüzün büyük dînî sistemlerinde de varlığını korumaktadır. Hristiyanların komünyon ayininde ekmek ve şarabın İsa'nın "eti ve kanı"yla sembolik değişimi buna örnektir.

Kurban, kendilerini büyü, dans ve şarkılarla da gösteren tüm

dînî âdet ve bayramların odak noktası olmuş ve kalıcı bir ritüel olarak yavaş yavaş yerleşmiştir. Çok büyük bir olasılıkla, kurban sunumu başlangıçta salt kişisel bir işti ve herkes kendi ihtiyaçlarına uygun düşen kurbanı sunabilirdi. Ama kurban ayininin şifacılar, şamanlar, gangalar gibi profesyonel rahiplerin eline geçişinden sonra bu durum muhtemelen fazla sürmemişti. Fetişizmin, adını Hintçe bir kelimeden alan, genellikle kabilenin köken olarak dayandığı bir hayvan biçiminde somutlaştırılan ve kabile tanrısına inancı gösteren totemizme dönüşümü, özel büyücü-rahipliğin evrimini özellikle kolaylaştırmıştır. Bununla din önceden hiç sahip olmadığı toplumsal bir niteliğe bürünmüştür.

Dini kendi aşamalı evrimi ışığında ele aldığımızda, özünü iki olgunun oluşturduğunu görürüz: *Din en başta insanın bilinmeyen yüce güçlere bağımlılık duygusudur. İnsanı bu güçlerin kendisini kayırıp kollamasını sağlayacak ve zararlı etkilerinden koruyacak yöntem ve araçları bulmaya zorlayansa kendini koruma içgüdüsüdür.* Dine biçimsel özelliğini veren ayinler işte böyle doğmuştur.

Kurban fikrinin ilk çağların ilkel insanî kurum ve örgütlerinde yaygın olan kabile liderleri ve şeflerine –gönüllü ya da zorunlu olarak– armağan verme âdetine kadar geri gittiğini öne süren varsayımın belli bir geçerliliği olabilir. Bu toplumsal örgütlenme olmadan ilkel insanın kurban fikrini edinmesinin mümkün olamayacağı iddiası ise çok cüretkâr görünüyor.

Dinsel kavramlar, ancak şeylerin neden ve nasıl meydana geldiklerine dair sorular insan zihninde baş gösterdiğinde ortaya çıkabilirdi. Ama bu, hatırı sayılır bir zihinsel gelişmeyi gerektirir. O hâlde, onun bu soruyu sorabilecek duruma gelmesinin uzun bir zaman aldığını varsaymalıyız. Tıpkı bir çocuğun çevresindeki nesneleri en başta duyularıyla tanıyıp bunları kökenine dair herhangi bir soru kafasında oluşmadan çok önce kullanması gibi, tarih öncesi insanların çevrelerindeki dünyanın hâl ve cisimlerini kavrayışı da en başta duyusal nitelikteydi. Öte yandan, pek çok yabanıl toplulukta, ölenlerin ruhlarına ziyafet sofralarında yer verme geleneği de hâlen sürmektedir, ki ilkel kabilelerin hemen hemen tüm bayramları zaten kurban ayinleriyle bağlantılıdır. Bu nedenle, kurban fikri pekâlâ onunla ilgili bir toplumsal âdet yokken doğmuş olabilir.

Her ne ise, binlerce yıllık süreçlerde ortaya çıkmış olan her dînî sistemde insanın kendi imgeleminde yaratıp kölesi olduğu yüce bir güce bağımlılığının yansımaları olduğu bir gerçek. Her tanrının bir dönemi olmuş, oysa biçimsel olarak geçirdiği tüm değişimlere rağmen dinin kendisi, mevcudiyetinin özü itibarıyla her zaman aynı kalmıştır. İnsanın gerçek özü her zaman bir yanılsamaya kurban olarak sunulmuştur: Yaratıcı, trajedinin bilincine bile varamadan, kendi yarattığının kölesi olmuştur. Ancak tüm dinler özünde hiç değişmediklerinden, ünlü Alman ilahiyatçı König, Katolik din kitabına şu sözlerle başlar: "Din, genelde Tanrı'ya, özeldeyse insanın en yüce hükümdar olan Tanrı'yla ilişkisine kabul ve hürmet göstermektir."

Din, güçsüz olduğu ilkel başlangıcında bile kudret, doğaüstü üstünlük, inanan üzerinde iktidar, kısacası hâkimiyet fikriyle en sıkı şekilde iç içe gelişti. Dolayısıyla, modern filoloji sayısız örnekte çeşitli tanrı adlarının bile kökenlerinde güç fikrinin somutlaştığı kavramların ifadeleri olduğunu kanıtlama imkânı bulmuştu. Otorite ilkesinin tüm savunucularının bunun kökenini Tanrı'ya kadar götürmesi nedensiz değildir. Bu, Tanrı onlara tüm güç ve kudretin ideal örneği gibi göründüğünden olmasın? En eski mitlerde kahramanlar, fatihler, kanun koyucular, kabile ataları birer tanrı ya da yarı-tanrı olarak gösterilirdi; çünkü büyüklük ve üstünlüklerini ancak kutsal bir kaynaktan alabilirlerdi. Böylece, tüm idarî sistemlerin temellerine inerek, tüm siyasetin son tahlilde din olduğu ve bu hâliyle insan ruhunu tâbiiyet zinciriyle zapt etmeye çalıştığı sonucuna ulaşırız.

Dînî duygunun Nordau ve benzerlerinin öne sürdüğü gibi daha en başında dünyevî iktidar kurumlarının sadece soyut bir yansıması olup olmadığı tartışmaya açık bir sorudur. İnsanlığın ilk durumunu Hobbes ve sayısız takipçisi gibi "herkesin herkese karşı savaşı" olarak görenler, kötü kalpli ve kan dökücü ilk ilah karakterlerinde hem kendi kabile üyelerine hem de yabancılara korku saçıp terör estiren despot şef ve militer liderlerin aslına uygun suretlerini görmeye baştan hevesliydiler. Son zamanlarda modern etnoloji dünyanın dört bir yanında ulaştığı çok sayıda sonuçla bu anlayışın temelden yanlış olduğuna dair kanıtlar sununcaya kadar, günümüz "vahşîler"ini neredeyse aynı şekilde cinayet ve yağ-

macılıktan başka bir şey bilmeyen kurnaz ve zalim herifler olarak görmeye devam ettik.

İlkel insanın hayalet ve tanrılarını genellikle hiddetli ve korkunç olarak resmetmesini ille de dünyevî modellere dayandırmak şart değil. Bilinmeyen (cahilane akla anlaşılmaz gelen) her şey, ruhu tekinsiz ve korkutucu bir şey olarak etkiler. Tekinsiz olanın bir adım sonrasında karşımıza tüyler ürpertici, korkunç, dehşet verici olan çıkar. İnsanın hayâl gücünün kendini mantıksal bir karşıtargümanla donatabileceği binlerce yıllık deneyim birikiminden henüz mahrum olduğu o çok eski çağlarda bu belki daha da geçerliydi. Ama her türden dînî kavrayışın kökenini dünyevî iktidarın kimi uygulamalarında aramak zorunda değilsek bile, insan evriminin daha sonraki dönemlerinde, dinin görünürdeki biçimlerinin sık sık toplumda bireylerin ya da küçük azınlıkların güce duydukları ihtiyaçlarla belirlendiği bir gerçektir.

Belirli insan topluluklarının ötekileri yönetmesiyle ilgili her örneğin öncesinde, ötekileri daha kolay geçim sağlanabilecek topraklardan sürme ya da onların emeğinin mahsullerini, üretim araçlarını veya silahlarını kendine mâletme isteği karşımıza çıkıyor. Büyük olasılıkla, galipler uzun süre bu basit soygun biçimiyle yetinmiş, direnişle karşılaştıklarındaysa muhalifleri düpedüz katletmişlerdi. Ama mağlûplardan haraç sızdırmanın ya da üzerlerinde egemenlik kurarak onları yeni bir düzene tâbi kılmanın daha avantajlı olduğu yavaş yavaş keşfedilince köleciliğin temelleri atıldı. Dayanışma ancak aynı kabilenin üyelerini kapsadığı ve o kabileyle sınırlı kaldığı için, bu daha da kolay olmalıydı. Tüm yönetim sistemleri, başlangıçta, özel imtiyazlı bir sınıf oluşturan galiplerin mağlupları kendi iradelerine boyun eğdirdikleri yabancı hâkimiyetleriydi. Genel olarak, yerleşik ve tarımcı halklara kendi yönetimlerini dayatanlar göçebe avcı kabilelerdi. İnsandan sürekli daha büyük çaba ve dayanıklılık talep eden avcılık uğraşı, insanı doğuştan savaşçı ve talancı hâline getirir. Ama kendi toprağına bağlı, prensip olarak daha barışçıl ve tehlikesiz bir yaşam süren çiftçi, çoğu örnekte sert çatışmalara gelemez. Savaşçı kabilelerin saldırısına nadiren karşı koyabilecek güçte olduğundan, yabancı hâkimiyetine –çok baskıcı olmaması kaydıyla– nispeten daha kolay teslimiyet gösterir.

Galip, iktidarın tadını alıp sunduğu ekonomik avantajları değerlendirmeyi bir kez öğrendi mi, iktidar uygulamaları yoluyla kolayca zehirlenir. Her başarı onu yeni maceralara sürükler; çünkü iktidar denen şeyin doğasında, muktedirlerin etki alanlarını sürekli genişletip daha zayıf halklara boyunduruklarını dayatması yatar. Böylece savaşı ve diğer insanları yönetmeyi iş edinen ayrı bir sınıf yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Ama hiçbir güç uzun vadede salt kaba kuvvete bel bağlayamaz. Kaba kuvvet insanlara boyun eğdirmenin dolaysız aracı olabilir, ama tek başına bireyin ya da özel bir kastın insan topluluklarının bütünü üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesi için yetersiz kalır. Doğrusu, bunun için daha fazlası gerekir: İnsanın böyle bir iktidarın kaçınılmaz olduğuna inanıyor olması, iktidarın tanrı buyruğu olan bir misyonu yerine getirdiğine inanması. İnsanın dînî duygularında derin kökler salan bu gibi inançlar geleneklerle güçlenir; çünkü geleneği dînî anlayışların ve mistik vecibelerin nuru aydınlatır.

Galiplerin sık sık kendi tanrılarını mağluplara dayatmaları bu nedenledir; çünkü dînî ayinlerin birleşmesinin kendi güçlerine güç katacağını çok net görmüşlerdir. Onların liderliğini tehlikeye atmadığı, eski tanrılar yenilerinden rol kapmadığı sürece mağlupların tanrılarının boy göstermeye devam etmesi pek umurlarında değildir. Ama bu ancak ya onların rahiplerinin galiplerin yönetiminden yana olmaları ya da, genelde görüldüğü gibi, bizzat siyasî iktidarın yürütülmesine katılmaları hâlinde mümkündü. Dolayısıyla, Babilliler, Keldaniler, Mısırlılar, Persler, Hindular ve diğer pek çoğunun daha sonraki dînî usûller üzerindeki siyasî etkisini kolayca kanıtlayabiliriz. Yahudilerin ünlü tektanrılılığı da gene ortaya çıkmakta olan monarşinin siyasî birlik mücadelesine kolayca bağlanabilir.

Antik Çağın tüm yönetim sistemleri ve hanedanlıkları, köklerini birtakım tanrılara dayandırırken muktedirler de çok geçmeden, tebaalarının hükümdarın tanrısal bir kökten geldiğine inanmasının her türlü iktidarın tek sarsılmaz temeli olduğunu öğrenmişlerdi. Tanrı korkusu, her zaman gönüllü itaatin zihinsel önkoşuluydu. Hangi maskeyi takarsa taksın, her tiranlığın ezelî ve ebedî temelini oluşturan yegâne şart Tanrı korkusudur. Zorla gönüllü itaat olmaz; sadece hükümdarın tanrısallığına duyulan inanç bunu ya-

ratabilir. O hâlde, günümüze kadar tüm siyasetin öncelikli amacı, halka bu inancı aşılayıp saplantı hâline getirmek olmuştur. Din, tarihte hâkim ilkedir; insanın ruhunu sarıp sarmalar, düşüncesini kalıplaştırır. Böylece geleneğe dört elle sarılan insan her yeniliği kuşkuyla karşılar. İnsanı şeylerin alışılmış, eski biçimlerine zincirleyen, içinde hissettiği dipsiz bir kuyuya düşme korkusudur. Mutlak iktidar ilkesinin kararlı savunucusu Louis de Bonald, şu sözleri yazarken din-siyaset ilişkisini çok iyi kavramıştı: "Tanrı her şeyin üstündeki egemen güçtür; tanrı-insan tüm insanlığın; devletin başı tüm tebaanın; aile reisiyse kendi ailesinin üstündeki güçtür. Ama bütün güç Tanrı suretinde ortaya çıkıp Tanrı'dan gelir, bu yüzden de bütün güç, bütün iktidarlar mutlaktır."

Bütün iktidarların kökeni Tanrı'ya dayanır; tüm yönetimler en derin özü itibarıyla tanrısaldır. Musa, On Emir'in yazıldığı ve Tanrı'nın kavmiyle yaptığı anlaşmanın yer aldığı tabletleri doğrudan Tanrı'nın elinden almıştı. On Emir şu sözlerle başlıyordu: *"Tanrın, RAB benim. Benden başka tanrın olmayacak."*[1] Babil kralının adını binlerce yıl boyunca ölümsüz kılan Hammurabi Yasalarının kaydedildiği ünlü stel, bize Kral Hammurabi'yi Güneş Tanrısı Şamaş'ın tahtı önünde gösterir. Yasanın açıklanmasından önce, girişte şunlar yazılıdır:

> Ne zaman ki ulu Anu, Anunnaki kralı ve dünyanın kaderini ellerinde tutan göğün ve yerin efendisi Enlil, hukukun ilahî efendisi Ea'nın ilk çocuğu Marduk'a insan topluluklarının hükümdarlığını verdi. Onu İgigi arasında büyük kıldı. Babil'de, krallığı için ona ayrılmış tüm topraklarda, gök ve yeryüzü gibi ebedî tüm diyarlarda adını yüce kıldı. Daha sonra, Anu ve Enlil, muhteşem bir hükümdar olan ve içinde tanrı korkusu bulunan bana, Hammurabi'ye, yeryüzünde adaleti sağlama, kötüyü ve acımasızı ortadan kaldırma, güçlüyü durdurma, zayıfı koruma, kara başların [insanların] kaderi üzerinde güneş tanrı gibi hüküm sürüp ülkeyi aydınlatma çağrısı yaptığında, tüm insanlık camiasını memnun etti.

Güçlü bir ruhban sınıfının etkisi altındaki dînî inancın tüm toplumsal kurumlarda gücünü hissettirdiği Mısır'da, kralın tanrılaştı-

1- [Eski Ahit, Çıkış, 20: 2-3. –t.ç.n.]

rılması tamamen tekinsiz biçimlere bürünmüştü. Firavun ya da rahip-kral, sadece Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi değil, bizzat Tanrı'ydı ve tanrısal şeref payeleri alırdı. İlk altı hanedan döneminde krallar, Güneş Tanrısı Ra'nın oğulları olarak görülürdü. Krallığı döneminde büyük piramitler inşa ettiren Khufu (Keops) kendisinin "[Gök Tanrısı] Horus'un cisimleşmiş hâli" olduğunu söylüyordu. İbrim'deki bir yeraltı mağarasında Kral III. Amenhotep, diğer tanrıların arasında bir tanrı olarak resmedilmişti. Aynı kral, Soleb'de bizzat kendisine tapınılan bir tapınak inşa ettirmişti. Yerine geçen IV. Amenhotep, daha sonra Mısır'da başka tanrılara tapınılmasını yasaklayıp kralın şahsında hayat bulan Güneş Tanrısı Aton'a tapınmayı devlet dini hâline getirdiğinde, şüphesiz bu adımların arkasında siyasî güdüler yatıyordu. İnanç birliğinin oluşturulması, Firavunların elindeki dünyevî gücün birliğine hizmet etmesi içindi.

Eski Hindu yasa kitabı Manu'da şunlar yazılıdır:

> Tanrı, evreni korusun diye kralı yarattı. Bu amaçla, İndra'dan, rüzgârlardan, Yama'dan, güneşten, ateşten, göklerden, aydan ve yaratılışın efendisinden parçalar aldı. Onun içindir ki, tanrıların bu efendilerinin parçalarından yaratıldı yaratılalı kralın parlaklığı, yaratılan tüm varlıkların ihtişamını gölgede bırakır. Ve güneş gibi, o da gözleri ve kalpleri kör ettiğinden kimse onun yüzüne bakamaz. O ateş ve hava, güneş ve aydır. O doğrunun tanrısı, zenginliklerin dehası, taşkınların hükümdarı ve gökyüzünün kumandanıdır.

Mısır ve Tibet dışında hiçbir ülkede Hindistan'daki gibi güç kazanmış bir örgütlü rahiplik yoktu. Bu, o muazzam toprak parçasının bütün toplumsal evrimine damgasını vurmuş, bütün nüfusu ustalıkla kastlara bölerek, her türlü faaliyeti –daha kalıcı olduğu kanıtlanan dînî geleneklere bağlamak suretiyle– katı kalıplara sokmuştu. Brahmanlar, Hindistan'da yönetimi paylaşmak için savaşçı kastla çok erkenden ilişki kurmuşlardı. Burada rahip-kast gerçek gücü elde tutarak kralı maşa gibi kullanmak için sürekli teyakkuz hâlindeydi. Rahipler de savaşçılar da tanrısal köktenlerdi: Brahma'nın kafasından Brahmanlar, göğsünden de savaşçılar doğmuştu. Her iki grup aynı amacı güderken, yasa da şöyle buyuruyordu: "İki kast uyum içinde hareket etmeli, çünkü biri olmadan

diğeri yapamaz." Dînî ve siyasî iktidar hırsının birliğinin tam ifadesini bulduğu *Sezaro-Papizm* sistemi, bu şekilde ortaya çıkmıştı.

Antik Pers'te de imparator, tanrının yaşayan, ete kemiğe bürünmüş hâliydi. Bir şehre girdiğinde beyaz giysili Mecusiler tarafından ilahilerle karşılanırdı. Taşındığı yola mersin dalları ve güller serpilir, yolun iki tarafına içlerinde tütsüler yakılan gümüş sunaklar dizilirdi. Eski Perslerin kutsal kitabı Zend-Avesta'da belirtildiği üzere, onun gücü sınırsız, isteği en yüce yasa, emirleri mutlaktı. Ancak ender durumlarda kendisini halka gösterirdi ve onu gören herkes yere yatıp yüzünü kapatmak zorundaydı.

Pers İmparatorluğu'nda da kastlar ve örgütlü bir ruhban sınıfı vardı. Her ne kadar Hindistan'daki gibi mutlak güce sahip olmasa da–, imparatorluk divanındaki temsilcileri aracılığıyla ülkede her zaman etkili olan bu sınıf, imparatorluğun kaderi üzerinde mutlak söz sahibi olan en üst kasttı. Rahiplerin toplumsal düzendeki rolüne dair şu metni *Zend-Avesta*'da buluruz:

> Hayırlı işleriniz ağaç yapraklarından, yağmur damlalarından, gökteki yıldızlardan ya da denizdeki kumdan çoktur. Ama bunlar Destur Mubit'i (rahibi) memnun etmezse, size hiç faydası dokunmaz. Kurtuluş yolunda bu rehberin lütfunu elde etmek için ona tüm sahip olduklarınızın, toprağınızın, paranızın onda birini sadakatle vermelisiniz. Eğer Destur Mubit'i razı ederseniz, ruhunuz cehennem azabından kurtulacak, bu dünyada huzuru, öteki dünyada mutluluğu bulacaksınız. Çünkü Destur Mubitler din hocalarıdır; her şeyi bilir, tüm insanlığın günahlarını bağışlarlar.

Çinlilerin Göksel Krallığın ilk hükümdarı saydıkları ve vakayinamelere göre, günümüzden iki bin sekiz yüz yıl önce yaşamış olması gereken Fu-hsi, Çin mitolojisinde doğaüstü bir varlık olarak hürmet görür ve genellikle Triton'a benzeyen balık kuyruklu bir adam şeklinde resmedilir. Söylencelerde, ortaya çıkışından önce yabanıl doğada hayvan sürüleri gibi ayrı gruplar hâlinde yaşayan Çin halkının gerçek uyandırıcısı, temellerini aileye ve atalara saygıda bulan bir toplumsal düzene giden yolu gösteren tek kişi olarak övülür. Orta Krallık'ta,[2] o zamandan beri birbirini izleyen

2- [Ülkelerinin evrenin merkezinde ve yerin tam ortasında olduğuna inanan Çinlilerin tabiriyle Çin. –t.y.n.]

tüm hanedanlar köklerini tanrılara dayandırmışlardır. İmparator, kendisini "Göğün Oğlu" diye adlandırmış, Çin'de örgütlü bir ruhban sınıfı hiç olmadığından, dînî inancın pratiğe geçirilmesi, sadece Çin'in toplumsal düzeninin üst tabakasını –devlet diniyle ilgisi ölçüsünde– etkileyen en yüksek imparatorluk görevlisinin elinde olmuştu.

Japonya'da Mikado, "Yüksek Kapı", ülkede en yüce tanrı olarak tapınılan Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun torunu sayılır. Tanrıça, iradesini hükümdarın şahsı aracılığıyla ortaya koyarken, hükümdar da halkı onun adına yönetir. Mikado, tanrının ete kemiğe bürünmüş şekli olduğundan sarayına "Miya", yani ruhun tapınağı adı verilmiştir. Askerî kast liderlerinin yüzlerce yıl ülkenin gerçek efendileri olduğu ve Mikado'nun sadece dekorun parçası bir figür olarak rolünü oynadığı Şogunluk zamanında bile, kutsal şahsiyeti halkın gözünde hiç zedelenmemişti.

Benzer şekilde, karanlık tarihi günümüz araştırmacıları nezdinde çok sayıda sorun anlamına gelen kudretli İnka İmparatorluğu'nun kuruluşu bile, söylencelerde tanrıların işi olarak gösterilmişti. Destanda, Manco Capac'ın günlerden bir gün karısı Mama Ocllo ile birlikte Cuzco platosundaki yerlilere göründüğünü, kendisini güneşin oğlu İntipçuri olarak tanıttığını ve kral olduğunu kabul etmeye onları ikna ettiğini anlatır. Halka tarımı o öğretmiş, büyük bir kültürün yaratıcıları olmalarını mümkün kılan yığınla faydalı bilgiyi beraberinde getirmişti.

İç örgütlenmesi Roma Papizmine ilginç bir şekilde benzeyen Tibet'te, güce susamış ruhban sınıfının ağır etkisi altında olan ilginç bir dînî devlet ortaya çıktı. Vatikan gibi, burada da sözle günah çıkarma, tespih, tütsü yakma, kutsal emanetlere hürmet gösterme ve rahibin başını tıraş etme gibi âdetler görülüyordu. Devletin tepesinde Dalai-Lama ve Bogdo-Lama ya da Pen-çen-rin-po-çe vardı. İlki, Budist dininin kutsal kurucusu Gautama'nın bedene bürünmüş hâli, ikincisi ise Lamaizm'in büyük ıslahatçısı Tsongkapa'nın yaşayan sureti olarak görülüyordu. Ona ve hatta Dalai Lama'ya, en mahrem bedensel atıklarına kadar uzanan bir kutsallık atfedilmiştir.

Büyük savaş ve fetihleri bir zamanlar dünyanın yarısında terör estiren kudretli Moğol hakanı Cengiz Han'ın, açıkça "aydın des-

potlar" sınıfına girdiği görülse de dini kendi güç siyasetinin başlıca aracı olarak kullandığı aşikâr. Kendi kabilesi onu güneşin torunu olarak görüyordu ancak egemenliği altındaki Dinyeper kıyılarından Çin Denizi'ne kadar uzanan geniş topraklarda, neredeyse her dinden insan yaşıyordu. Boyun eğdirdiği ülkelerin, hatta imparatorluğun ana gövdesini oluşturan [Moğol] halk üzerindeki egemenliğinin sadece din adamlarının gücüyle kemikleşeceğini sağduyusuyla kavramıştı. Güneş-papası payesi artık yeterli değildi. Egemenliği altındaki topraklarda milyonlarca Nasturi Hristiyan, Müslüman, Budist, Konfüsyusçu ve Yahudi yaşıyordu. Tüm dînî inançların ruhanî lideri kendisi olmalıydı. Kuzey-Asya Şamanistleriyle büyücülük yapıyor, ateşe atılan koyunların kürek kemiklerindeki çizgilere bakarak kehanetlerde bulunuyordu. Pazarları [Hristiyanların] Missa ayinine katılıyor, şarap eşliğinde komünyon alıyor, Hristiyan papazlarla tartışmalar yapıyordu. Şabat gününde sinagoga gidip Kağan, Han olarak boy gösteriyordu. Cumaları, tıpkı daha sonra İstanbul'daki Osmanlı padişahlarının yapacağı gibi, bir tür Selamlık töreni yaptırıyordu. Ama kendisi Budizm'i tercih etmişti. Lamalarla dînî sohbetler yapıyor, hatta Satya Baş Laması'nı kendi huzuruna çağırıyordu. İmparatorluğunun merkezini Kuzey Asya'nın Budist topraklarına kaydırmak istediğinden, Budizm'i devlet dini hâline getirmek gibi muhteşem bir planı hayata geçirmeyi düşünmüştü.[3]

Tarihe "Büyük" lakabıyla geçen Makedonya İmparatoru İskender de kendisinden çok sonra yaşamış Cengiz Han'la aynı hesap ve güdülerle harekete geçmemiş miydi? Fethettiği koca dünyayı oluk oluk kan akıtarak birleştirdikten sonra, böyle bir işin sırf kaba kuvvetle kalıcı hâle getirilemeyeceğini hissetmiş olmalıydı. Bu nedenle, yönetimini fethedilen halkların dînî inançlarına demirlemeye çalıştı. Böylece, bir "Helen" olarak Memfis Tapınağı'nda Mısır tanrılarına kurban sunduktan sonra, Siva vahasındaki Zeus-Ammon kâhinine akıl danışmak için ordusunu Libya'nın kavrulan çöllerine sürdü. İtaatkâr rahipler, "Baş Tanrı"nın oğlu olarak selamladıkları Büyük İskender'e tanrısal payeler verdiler. Bu yolla tanrılaştırılan Büyük İskender, Darius'a karşı giriştiği ikin-

3- Alexander Ular, *Die Politik*, Frankfurt/Main. 1906, s. 44.

ci seferinde, Perslerin karşısına kudretli Zeus-Ammon'un torunu olarak çıktı. Makedonyalıların koca bir imparatorluğa Pers kralla-rının bile başaramadığı ölçüde boyun eğdirmesini ancak böyle açıklayabiliriz.

Büyük İskender bunu sadece siyasî planlarını gerçekleştirmek için araç olarak kullanmıştı. Ama giderek kapıldığı tanrısal kişilik olduğu düşüncesinden o kadar başı döndü ki, sadece boyundu-ruğu altındaki halklardan değil, kendi yurttaşlarından bile tanrısal payeler talep etti. Onlar böyle bir tapınmayı garip karşılamış olmalıydı, çünkü onu sadece Filip'in oğlu olarak tanıyorlardı. En küçük bir muhalefet bile onun bir anda kendini kaybetmesine, sık sık korkunç suçlar işlemesine yetiyordu. Askerî başarılarının pekiş-tirdiği doymak bilmeyen güçlenme arzusu, onun kendine paye biçmesinin önündeki tüm sınırları kaldırmış; gözleri gerçekleri göremez olmuştu. Sarayında, tüm insanlığın despotun mutlak ira-desine tam boyun eğdiğini simgeleyen Pers krallarına özgü töre-nleri başlatmıştı. Gerçekten de barbar tiranlığın büyüklük hezeyanı bu "Helen"de, İskender'de en hakîkî ifadesini bulmuştu.

Büyük İskender, Sezarizmi ve kralın tanrı olduğu fikrini Av-rupa'nın başına ilk musallat eden kişiydi; bu fikir o zamana kadar sadece, devletin gelişirken en az engelle karşılaştığı ve dinle siya-set ilişkisinin ilk olgunlaştığı Asya toprağında serpilip gelişmişti. Ne var ki, buradan bir ırkın özel eğilimine işaret ettiğimiz gibi bir sonuç çıkaramayız. O zamandan beri Sezarizm'in –her ne kadar, toplumsal ortamın koşullarına göre biçiminin değiştiği inkâr edile-mese de– Avrupa'da ulaştığı yaygınlık, burada, benzer koşullar-daki her ırk ve millette ortaya çıkabilecek dînî hürmet içgüdüsü-nün özel bir türünü ele aldığımızın sağlam bir kanıtıdır.

Romalılar da Sezarizm'i Doğu'dan almış, daha önce başka bir ülkede pek görülmeyen bir tarzda geliştirmişlerdi. Jül Sezar ken-disini Roma diktatörü ilan ettiğinde, iktidarının halkın dînî inançla-rında kökleşmesini sağlamaya çalıştı. Ailesinin köklerini tanrılara dayandırıp Venüs'ün soyundan geldiğini iddia etti. Tüm çabası, kendisini ülkenin kayıtsız şartsız yöneticisi ve sıradan fanîlerle hiçbir ilişkisi olmayan gerçek bir tanrı hâline getirmek içindi. Roma'nın yedi kralının heykelinin yanına kendi büstünü de koydurdu. Yan-daşları, Romalıların gücüne o güne kadar meydan okuyan Part-

ların topraklarını fethetsin diye Kâhin'in onu ülkenin tek yöneticisi ilan ettiği söylentisini hemen yaymaya başladılar. *Pompa Circensis*'te ölümsüz tanrı heykellerinin yanına onunki de taşındı. Quirinus Tapınağı'na dikilen heykelinin kaidesine şu sözler kazındı: "Baş eğmez tanrıya ithafen!" [Roma'nın ruhban örgütü] Luperci içinde onu onurlandırmak üzere oluşturulan bir kurula, tanrılık vasfına hizmet etsinler diye rahipler atandı.

Sezar'ın öldürülmesi hırslı planlarını aniden sona erdirmiş olsa da, yerine geçenlerin onun eserini tamamlamalarıyla, artık imparatorların tanrılaştırılması âdeti başlamıştı. Onlar adına altarlar dikiliyor, ibadet ediliyordu. Kendisini Roma devletinin en yüce koruyucu tanrısı olan Kapitol'ün[4] Jupiter'i gibi tanrılaştırma hırsıyla yanıp tutuşan Caligula, Sezar'ların tanrısallığını şu sözlerle savunmuştu: "Nasıl koyun ve öküzleri güden çobanların kendileri koyun ve öküz olmayıp bu hayvanlardan üstün bir tabiata sahipse, insanların üzerinde onları yönetmekle görevlendirilenler de diğerleri gibi insan değil tanrıdır."

Ordu komutanlarına Doğu'da ve Yunanistan'da kutsal unvanlar verilmesinde bir sakınca görmeyen Romalılar, başlangıçta Roma yurttaşlarından da aynı şeyin talep edilmesine karşı çıkmıştı. Ama toplumsal çöküşleri esnasında, Yunanlar gibi hızla bu duruma alışıp sinerek kendilerini küçük düşürmeye razı olmuşlardı. Sadece çokça şair ve sanatçı "Kutsal Sezar" methiyesini bütün ülkede sürekli seslendirmekle kalmamış, halk ve Senato da yelkenleri suya indirip acınacak kadar haysiyetsiz davranmıştı. Vergilius, [destansı şiiri] *Aeneus*'ta Sezar Augustus'u körü körüne överken, bir alay dolusu insan onun izinden gitmişti. Konstantin döneminde yaşayan Romalı astrolog Firmicus Maternus, *De erroribus profanarum religiosum* (Putperest Dinlerin Hatası Üzerine) adlı eserinde şöyle yazmıştı: "Yalnız Sezar yıldızlara tâbi değildir. En yüce tanrının hükmüyle yönettiği bütün dünyanın efendisidir o. Baş tanrının olup biten her şeyi gerçekleştirip tamamlamak üzere tayin ettiği tanrıların katında yeri vardır."

Bizans imparatorlarına bahşedilen kutsal unvanlar, günümüz-

4- [Zirvesinde, daha sonra Kutsal Üçlü'ye temel oluşturacak Juno, Minerva ve Jüpiter'e tapınılan bir tapınağın da bulunduğu Roma'nın en yüksek tepesi. –t.y.n.]

de bile "Byzantine"[5] kelimesinin anlamında saklıdır. Bizans'ta imparatora dînî unvanlar verilmesi, sıradan fanînin yere eğilip toprağa yüz sürmesini gerektiren eski Doğu âdetindeki gibi secdeye varma ritüeliyle doruğa ulaşmıştır.

Roma İmparatorluğu çökerek harabeye dönmüştü. Yüzyıllar boyunca tebaa kıldıkları milyonlarca insanı insanlık onurundan bütünüyle yoksun bırakan imparatorlarının büyüklük hezeyanı, boyunduruk altındaki tüm halkların korkunç bir şekilde sömürülmesine ve bütün imparatorlukta artan yolsuzluğa, ahlâkî çürümeye neden olmuş; insanların toplumsal bilincini yok etmiş ve onları her türlü direniş gücünden yoksun bırakmıştı. Böylece, güçlü imparatorluğa dört bir yandan hücum eden sözde "barbarlar"ın saldırılarına uzun vadede dayanamamışlardı. Ancak tıpkı Sezaro-Papizm'in ruhunun büyük Doğu İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra da yaşaması gibi –Schlegel'in ifadesiyle– "Roma'nın Ruhu" da yaşıyor, komutanları Sezar'ların tarihî mirasını devralan Cermen kabilelerinin evcilleşmemiş genç kuvvetlerini yavaş yavaş zehirliyordu. Aynı şekilde Roma, Papizm suretindeki Sezarizm'i mükemmel bir iktidar örneği olarak geliştiren ve tükenmeyen bir enerjiyle dev bir sürüye dönüştürdüğü bütün insanlığı Roma'nın başpapazının asası altında toplamayı hedefleyen Kilise'de yaşamını sürdürecekti.

Almanca'daki Kayser kavramında somutlaşan sonraki tüm siyasî birlik çabaları –Habsburglar, Şarlken ve II. Felipe'nin kudretli imparatorlukları, Bourbonlar, Stuartlar ve Çar hanedanları– Roma'nın ruhundan etkilenmişti. Artık doğrudan hükümdarın şahsına tanrı olarak tapılmamakla birlikte, o, "Tanrı'nın lütfuyla" kral oluyor, karşılarına üst tabakadan biri olarak çıktığı tebaası tarafından sessiz sedasız yüceltiliyordu. Nasıl devlet kavramı birçok değişiklik geçirmişse, tanrı kavramı da zamanla değişir. Ama nasıl ki bütünü itibariyle siyaset özünde hep aynı kalmışsa, tüm dinlerin en temel özelliği de hep aynı kalır. Bu, dünyevî ve semavî otorite sahiplerinin insan üzerinde etkin kıldığı iktidar ilkesidir ve kitleleri itaate zorlayan da her zaman dînî tâbiiyet duygusu olmuştur.

5- [Latince kökenli bu kelimenin anlamı "Bizans'a özgü" olup, hilekârca ve sinsice alengirli işler çevirmek anlamında da kullanılmaktadır. –t.y.n.]

Devletin başındakine artık halka açık tapınaklarda tanrı olarak tapılmamakla birlikte, XIV. Louis gibi o da "Devlet benim!" der. Ama devlet, insanı kollayan ve kanun yolundan sapmasın diye yönlendiren dünyevî ilahtır. Bu nedenle, nasıl Tanrı'ya ibadet ifadesini dinde buluyorsa, devlet gücünü elinde bulunduran kişi de ifadesini siyasette bulan bir iktidarın başpapazından ibarettir.

Papaz, insan ile –tebaanın kendini bağımlı hissettiği ve bu nedenle de kendi kaderini çizdiğini düşündüğü– bu yüce güç arasında arabulucudur. Ama Volney'nin dinin papaz icadı olduğuna dair tezi hedefi epey ıskalar, çünkü dînî tasavvurlar ruhban sınıfının ortaya çıkmasından çok önce var olmuştur. Hatta rahibin başlangıçta kendi görüşlerinin doğruluğuna gerçekten inandığını rahatça söyleyebiliriz. Fakat zaman içinde türdeşlerinin kör inançlarının ve hayâlî korkularının kendi eline nasıl sınırsız bir güç verdiğini ve kendisinin bunlardan nasıl faydalanabileceğini yavaş yavaş fark etti. Böylece rahipte, güç bilincinin yanı sıra –rahipliğin toplumda ayrı bir kast olarak gittikçe belirginleşmesiyle sürekli daha da artan– iktidar arayışı da ortaya çıktı. Bu iktidar arayışından da "iktidar arzusu" gelişti ve evrimleşerek ruhban sınıfında özgün bir ihtiyaç hâline geldi. Bu arzunun harekete geçirdiği papazlar, inananların dînî duygularını belirli kanallara yönlendirmeye çalışarak, onların inanç kaynaklı dürtülerini ruhban sınıfının iktidar arzusuna hizmet edecek şekilde biçimlendirdiler.

Her iktidar, başlangıçta ruhanî güçle ilişkiliydi ve bu, özü itibarıyla günümüze dek böyle de kaldı. Antik tarihte rahibin rolünün hükümdar ve kanun koyucunun rolüyle de birleşerek tek şahısta toplandığı çok sayıda örnek görülür. Sayısız efendilik unvanının, eski sahiplerinin rahiplik görevlerini açıkça ortaya koyan adlardan türemiş olması bile dînî ve dünyevî gücün ortak kökenine kesin olarak işaret ediyor. Alexander Ular, o parlak "Siyaset" başlıklı denemesinde, Papalığın dünyevî siyasete hiç girmediğini, ancak her dünyevî hükümdarın daima papalık siyaseti güttüğünü söylerken taşı gediğine koyuyordu. Hangi biçimde olursa olsun her yönetim sisteminin belli bir temel teokratik niteliğe sahip olmasının nedeni de budur.

Tüm Kilise'ler hiç durmadan güçlerinin sınırlarını genişletip kalplere daha derin bir bağımlılık duygusu aşılamaya çalışır. Ama

tüm dünyevî güçleri de aynı arzu harekete geçirdiğinden, iki örnekte de aynı yönde çaba harcanır. Nasıl ki dinde Tanrı her şeyken insan bir hiçse, siyasette de devlet her şeyken tebaa bir hiçtir. Semavî ve dünyevî otoritenin "Tanrın, Rab benim!"[6] ve "Otoriteye itaat et!" şeklindeki iki düsturu aynı kaynaktan doğmadır ve Siyam ikizleri gibi birbirine yapışıktır.

Tüm mükemmelliğin timsali Tanrı'ya tapmayı öğrendiği ölçüde İnsan, Tanrı'nın gerçek yaratıcısı olan insan, daha da düşerek her tür dünyevî hiçlik ve zaafın ete kemiğe bürünmüş hâline, zavallı bir solucana dönüşür. İlahiyatçılar ve fıkıh âlimleri, onu sonsuz lânetten ancak Tanrı'nın vahiy yoluyla bildirdiği emirleri harfiyen yerine getirerek kurtulabilecek "günah içinde debelenen bir günahkâr" olduğuna ikna etmeye çalışmaktan hiç vazgeçmez. Eskinin tebaası, bugünün yurttaşı devlete her türlü mükemmel özelliği atfettiğinde, kendisini zayıf ve uysal bir kukla durumuna düşürmüştü. Hukuk âlimleri ve devlet-ilahiyatçıları ona, varlığının, özü itibarıyla doğuştan günahkârın kötü güdülerinden mustarip olduğu yönündeki yüz kızartıcı inancı aşılamaktan hiç çekinmemişlerdi; ki bu doğuştan günahkârın da devlet yasaları tarafından resmen belirlenmiş erdem yoluna sokulmasından başka çare yoktu. İlk günah inanışı sadece büyük dînî sistemlerin değil, her devlet teorisinin de temelidir. İnsanın tamamen aşağılanması, doğasının beş para etmez ve günahkâr olduğuna kaçınılmaz şekilde inandırılması, tüm ruhanî ve dünyevî otoritenin her zaman değişmez temeli olmuştur. Tanrının "Buyuruyorum ki!" ve devletin "Yerine getirmekle yükümlüsün!" sözleri birbirini mükemmel bir biçimde tamamlar: Dînî emirler ve hukuk aynı fikrin sadece farklı ifadeleridir.

Günümüze kadar hiçbir dünyevî gücün, bizatihi iktidarın temel varsayımı olan dinden uzak kalamayışının nedeni budur. Devlet yöneticilerinin siyasî nedenlerle belirli bir dînî sistem biçimine karşı çıktığı yerlerde, onların amaçlarına daha uygun başka bazı inanç sistemlerinin uygulamaya konması her zaman daha kolay olmuştu. Kendileri dinsiz olan sözde "aydın krallar" bile bu prensibin dışında kalmamışlardı. Prusya Kralı II. Friedrich, krallığında

6- [Eski Ahit, Çıkış 20:2. –t.y.n.]

"herkesin dînî inancını dilediği gibi yaşayabileceği"ni ilan ederken, elbette böyle bir esenliğin onun yetkileriyle hiçbir biçimde çatışmayacağını varsayıyordu. Halkı, hatta sadece bir kısmı, Duhaborların Rusya'da denediği gibi, esenliğin kralın itibarını alaşağı etmek ya da yasalarına karşı gelmekte yattığı düşüncesine kapılmış olsaydı, Büyük Friedrich'in o çok övülen hoşgörüsünün ne mal olduğu anlaşılacaktı.

Genç bir topçu subayıyken, ilahiyatın "her çeşit bâtıl inanç ve kafa karışıklığının lağım çukuru" olduğunu söyleyen ve "halka ilmihâl yerine geometri el kitabı verilmesi gerektiğini" savunan I. Napolyon, kendini Fransa İmparatoru ilan ettikten sonra bu görüşlerinden radikal bir biçimde çark etmişti. Bu kadarla da yetinmeyip, itiraf ettiği gibi, uzun süre Papa'nın yardımıyla dünyayı yönetme fikriyle flört etmiş, devletin din olmadan varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği sorusunu sormuştu. Cevabını da bizzat vermişti: "Toplum, mülkiyet eşitsizliği olmadan, mülkiyet eşitsizliği de din olmadan var olamaz. Bir eli yağda bir eli balda yaşayanların burnunun dibinde başka biri açlıktan ölürken, kendilerine 'Bu dünyada zengin ve fakirlerin olması Tanrı'nın isteğidir; ama öte dünyada, ahirette durum değişecektir' diyen bir güç olmasaydı, muhtemelen bu duruma katlanılamazdı."

Kendisi inançsız olmakla birlikte insanlığın dînî bilincinde kök salmayı başaramayan hiçbir gücün uzun vadede kendini kalıcı hâle getiremeyeceğini kabul eden bir adamın bu sözlerinde sırıtan içtenlik çok daha inandırıcıdır.

Ne var ki, din ve siyaset arasındaki yakın ilişki, kamusal gücün en yüksek ifadesini mutlak monarkın şahsında bulduğu bu fetişist devlet dönemiyle sınırlı değildir. Modern meşrutî devlet hukukunda, bu ilişkinin temelden değişmiş olduğunu varsaymak ciddî bir yanılsama olur. Nasıl sonraki dînî sistemlerde tanrı fikri daha da soyutlaşıp gayri şahsî hâle geldiyse, devlet kavramı da bir tek hükümdarın şahsında cisimleşen somut niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Ama Kilise'nin devletten ayrılmasının açıkça başarıldığı ülkelerde bile, dünyevî güç ile din arasındaki karşılıklı ilişki özünde hiç değişmemiştir. Sadece, günümüzün erk sahipleri iktidarı Kilise'yle paylaşmamak için sık sık yurttaşlarının dînî güdülerini yalnızca devlet üzerinde odaklaştırmaya uğraşmaktadırlar.

Modern meşrutî devletin büyük öncüleri, eski mutlakiyetçi prenslikler rejimini savunanlarınki gibi bir gayretle, idarî gücün gelişiminde dinin gerekliliğini vurgulamışlardı. Bu yüzden Rousseau, mutlak monarşiye ağır darbeler indirdiği *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde çok samîmî şekilde şunu açıklıyordu:

> Oluşum hâlindeki bir milletin devlet idaresinin kutsal temellerine değer verip devlet hukukunun temel ilkelerine riayet etmesi için, sonucun sebep hâline gelmesi ve esasen anayasanın bir sonucu olması gereken toplumsal ruhun bizzat anayasayı yaratma rolünü üstlenmesi; yani insanların da yasaların oluşturulmasından önce aslında bu yasalar aracılığıyla alacağı şekli almış olması gerekir. Ama yasa koyucu, insanları ne mecbur ne de ikna edebilecek konumda olmadığından, dış baskı olmadan inandırabilen ve ikna etmek zorunda kalmadan harekete katabilen yüce bir otoriteye sığınmak zorundadır. Milletlerin kurucu atalarının kendilerini her daim göklere sığınmak ve siyaseten tanrılarını onurlandırmak zorunda hissetmelerinin nedeni budur. Bu yüzden, hem devletin yasalarına, hem de doğanınkilere tâbi olan insanlar, hem insanı hem de devleti oluşturan güce gönüllü şekilde itaat ederek, devletin üzerlerine yüklediği yükten kısmetlerine düşeni uysalca taşırlar. Yasa koyucunun tanrının ağzından çıkıyormuş gibi ifade ettiği ve sıradan insanın muhayyilesini aşan bu yüce anlayış, insan aklına boyun eğmeyen bir yüce güce saygıyı da beraberinde getirir.[7]

Ustasının öğüdünü harfi harfine yerine getiren Robespierre, Hebertistleri ve *Enragé*'ler [Öfkeliler] denilenleri giyotine gönderdi; çünkü fiiliyatta Kilise karşıtlığından ibaret olan din karşıtı propagandaları, devlete saygıyı azaltıp onun ahlâkî temelinin altını oyuyordu. Zavallı Hebertistler! Alt tarafı "Incorruptible"nin[8] ve onun Jakoben Kilisesinin cemaatini oluşturan sadık müminlerdendiler. Sadece yüzlerini farklı bir kıbleye dönmüşlerdi ve kutsalların en kutsalı saydıkları devletten daha yüce bir güç tanımayacaklardı. İyi yurtseverlerdi; nasıl koyu Katolikler kendi tanrılarından söz ederken akan sular duruyorsa, "millet" der demez de

---

7- J.J. Rousseau, *Le contrat social* (*Toplum Sözleşmesi*), II. Kitap, 7. Bölüm.

8- [Fr., Halkın Robespierre'e verdiği "Dürüst", "Yozlaşmaz", "Satın Alınamaz" anlamına gelen isim. –t.y.n.].

onlar için akan sular duruyordu. Ama ülkenin kanun koyucuları olmadıklarından, Rousseau'ya göre sıradan insanın havsalasını aşan ve kanun koyucunun tanrının ağzından onaylatmaya özen gösterdiği o ünlü "yüce anlayış"tan da yoksunlardı.

Elbette ki Robespierre bu "yüce anlayış"a sahipti. Nitekim, kendisinin "bir ve bölünmez Cumhuriyet"in kanun koyucusu olduğunu hissediyordu. Bunun sonucu olarak, ateizmi "aristokrat işi" sayarken, bu düşüncenin savunucularını da [dönemin İngiltere Başbakanı] William Pitt'in beslemeleri olarak niteliyordu; tıpkı bugün Bolşevizmin partizanlarının müminlerin duyduğu korkuyu canlı tutabilmek için işlerine gelmeyen her fikri "karşı-devrimci" diye karalaması gibi. Oysa böyle damgalamalar çalkantılı dönemlerde "Vurun, öldürün; Tanrı'ya küfretti!" anlamına gelerek hayat memat meselesine dönüşür. Kendilerinden önceki ve sonraki pek çok kişi gibi Hebertistlerin de bunu bizzat yaşayıp görmesi gerekmişti. İnançlılardı ama doğru şeye inanmıyorlardı. Dolayısıyla, eskiden sapkınlar nasıl yakılacakları odun yığınlarının üstünde kazığa bağlanarak imana getirilmişse, onlar da giyotinle yola getirilecekti.

Yüce Varlık'a inancı savunmak için Konvansiyon'da[9] verdiği büyük söylevde Robespierre'in özgün bir düşünce ortaya koyduğu pek söylenemez. Atıfta bulunduğu Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ni o alışılmış tarzıyla uzun uzadıya yorumlamıştı. Cumhuriyetçi Fransa için bir devlet dini gerektiğinin ayırdındaydı. Yüce Varlık'a tapınmak kendi politikasının bilgeliğini yeni bir tanrının ağzından sunmasına yarayacak, buna "Takdir-i İlahî" hâlesi takacaktı.

Konvansiyon, söylevi tüm dillere çevirip bütün Fransa'ya dağıtmakla o iğrenç ateizm öğretisine öldürücü bir darbe indirirken, dünyaya Fransız halkının gerçek iman ikrarını ilan etmeye karar verdi. Paris'teki Jakoben Kulübü, alelacele özel bir bildiri yayımlayarak, Yüce Varlık'a taptığını duyurdu. Robespierre'in söylevi gibi, bildirinin içeriği de tamamen Rousseau'nun fikirlerine dayanıyordu. Burada *Toplum Sözleşmesi*'nin Dördüncü Kitabından bir bölüme büyük bir zevkle atıfta bulunulmuştu:

9- [Fransız Devrimi sırasında (1792-1795) Fransa'yı yöneten millî meclis. –t.y.n.]

> Sonuç olarak sırf yurttaşlık üzerine bir iman ikrarı vardır ve bunun temel ilkelerini belirlemek sadece devletin başının işidir. Bu, dînî bir öğretiden ziyade evrensel fikirler meselesidir; bunların rehberliği olmaksızın ne iyi bir yurttaş ne de sadık bir tebaa olunabilir. Hiç kimseyi inanmaya zorlayamamakla birlikte, devlet inanmayan herkesi tanrıtanımaz olarak değil, ama Toplum Sözleşmesi'ni ihlâl eden, yasayı ve adaleti tüm kalbiyle sevmeyen, gerektiğinde hayatını ödevi için feda etmeye hazır olmayan biri olarak sınır dışı edebilir. Yurttaşlık üzerine bu iman ikrarının maddelerini kamuoyu önünde kabul ettikten sonra, kişi buna inanmadığını ilan ederse, ölüm cezasını hak etmiştir; çünkü en büyük suçu işlemiştir. Kanun karşısında kasten yalan yere yemin etmiştir.

Genç Fransa Cumhuriyeti henüz yerleşik bir güç değildi, gelenekselleşmemişti. Üstelik kökleri derine uzanan gelenekleri halen geniş halk kitlesinde canlılığını koruyan eski bir hükümdarlığın yıkıntısı üzerine kurulmuştu. Bu nedenle, taze iktidarını halkın dînî bilincinde tesis etmesi, başka devletlere kıyasla çok daha elzemdi. Bu genç iktidarın sahiplerinin devlete kutsal nitelikler bahşettikleri, "Millet" kültünü Fransa'ya çılgın bir coşku aşılayan yeni bir dine dönüştürdükleri doğru. Ama bu, eski dünyayı sert fırtınalarıyla paramparça edecek olan Büyük Devrim'in coşkusu içinde gerçekleşmişti. Bu coşku hâli sonsuza dek süremezdi ve toplum kendine geldikçe eleştirel bir düşüncenin kendine yer açacağı zamanlar beklenmeliydi. Gerçekten de bu yeni dinde bir şeyler –dînî bilincin yapısındaki en önemli unsurlardan olan gelenek– eksikti. O hâlde, Robespierre'in "Akıl Tanrıçası"nı tapınaktan atıp yerine "Yüce Varlık" kültünü geçirerek "bir ve bölünmez Cumhuriyet"in başına zorunlu aziz hâlesini yerleştirmesi, yalnızca hikmet-i hükûmetin bir gereğiydi.

Yakın tarihte de buna tipik örnekler bulabiliriz. Sadece Mussolini'nin Katolik Kilisesi'yle ilişkisini düşünmek bile yeter. Ne Robespierre ne de Rousseau Tanrı'nın varlığını inkâr etmişti. Ne var ki, Mussolini bariz bir ateist ve bütün dînî inançların hararetli bir muhalifiydi. İtalyan burjuvazisinin ruhban karşıtı geleneklerine bağlı kalan faşizm, başlarda, Kilise'nin kararlı bir muhalifiymiş gibi görünüyordu. Ama akıllı bir devlet ilahiyatçısı olan Mussolini, çok geçmeden iktidarının kalıcı olmasının yolunun ancak tebaasının

tâbiiyet duyguları içinde kök salmayı ve iktidarına yüzeysel bir dînî özellik yüklemeyi başarmasından geçtiğini anlayacaktı. Bu niyetle, aşırı milliyetçiliği bencillikte sınır tanımaması ve diğer tüm insan topluluklarından kalın çizgilerle ayrılmasıyla sonucunda faşist devletten ve peygamberi *Duçe*'den[10] daha yüce bir ideal tanımayan yeni bir dine dönüştürdü.

Robespierre gibi, Mussolini de öğretisinin gelenekten yoksun olduğunu ve genç iktidarının etkisiz kaldığını hissetmişti. Bu durum onu tedbirli davranmaya zorlamıştı. İtalya'daki millî gelenek Kilise'ye sıcak yaklaşmıyordu. Papalığın bir zamanlar ancak Vatikan'la açık bir çatışmadan sonra erişilmiş olan millî birliğin en tehlikeli muhaliflerden biri olduğu henüz unutulmamıştı. Ama İtalya' nın millî birliğinin kurucuları olan Risorgimento kadroları, hiç de din düşmanı fanatikler değildi. Siyasetlerinin ruhban karşıtı olmasının nedeni, Vatikan'ın bu tutumundan kaynaklanmıştı. Ateist değillerdi. Ruhban sınıfından ölesiye nefret eden Garibaldi, ki anılarının girişinde "Papaz, yalanın ete kemiğe bürünmüş hâlidir, yalnızca yalancı bir soyguncu, soyguncu bir katildir ve ben papazlığa yüklenebilecek başka lânet sıfatlar da sunabilirim," diyen o Garibaldi bile –milliyetçi çabalarının gösterdiği üzere– sadece bağnazlık derecesinde dindar bir insan olmakla kalmamış, bütün dünya görüşünü de Tanrı'ya olan inancından almıştı. 1867'de Cenevre' de yapılan "Barış ve Özgürlük Birliği" kongresine sunduğu On İki Madde'nin yedincisi şöyleydi: "Kongre, Tanrı inancını benimser ve her üye bu inancı tüm yeryüzüne yaymakla yükümlüdür."

Genç İtalya'nın lideri ve Garibaldi'den sonra millî birlik mücadelesinin en dikkat çekici şahsiyeti olan Mazzini'nin de ruhunu biçimlendiren, bu en koyu dînî inanıştı. Onun bütün felsefesi, demokratik dış görünüşüne karşın, tamamen otokratik nitelikteki millî-siyasî emellerle dînî etiğin garip bir karışımıydı. "Tanrı ve Halk" sloganı, amacını çarpıcı bir şekilde gösteriyordu; çünkü ona göre millet, siyasî bir Kilise'nin çerçevesiyle sınırlamaya çalıştığı dînî bir kavramdı.

Ne var ki, Mussolini ve çok sayıda İtalyan faşist lider, kendile-

10- [Mussolini'nin İtalya'yı yönettiği süre boyunca kullandığı ve İtanyancada "Lider" anlamına gelen unvan. –t.y.n.]

rini hiç de bu imrenilecek pozisyonda bulmamıştı. Sadece Kilise' nin değil, bu ad altında dinin de yeminli düşmanlarıydılar. Böyle bir sicil insanın sırtına ağır bir yük bindirir; özellikle de başkenti yüzlerce yıl kudretli bir Kilise'nin merkezi olan ve binlerce Kilise temsilcisinin yukarıdan gelen bir emirle, faşist devletin başının dillere destan geçmişinin anısını halkın zihninde canlı tutmaya hazır olduğu bir ülkede. O hâlde, bu güçle anlaşmaya varmanın çareleri bulunmalıydı. Bu, kolay değildi; çünkü 20 Eylül 1870'te, Roma'ya ilerleyen [II.] Vittorio Emanuelle'nin askerlerinin Papalık Devletleri'nin[11] dünyevî iktidarına son vermesinden beri Vatikan' la İtalyan devleti arasındaki buzlar erimemişti. Ama Mussolini her türlü özveriye hazırdı. Vatikan'la barışı elde edebilmek için iyice küçültülmüş hâlleriyle de olsa Papalık Devletleri'ni yeniden canlandırdı. Seleflerinden birine karşı yapılmış olan haksızlığı gidermek amacıyla Papa'ya mâlî tazminat ödedi. Katolikliği devlet dini olarak tanıdı ve ruhban sınıfına kamusal eğitim kurumlarında önemli bir yer verdi.

Mussolini'yi bu adımı atmaya iten, elbette ki, dînî ya da ahlâkî nedenler değil, ciddî siyasî iktidar kaygılarıydı. Emperyalist planları için manevî desteğe ihtiyacı vardı. Özellikle de başka ülkelerin onunla ilgili şüphelerini gidermeye uğraşıyordu. Sonuç olarak, o güne dek zamanın bütün fırtınalarına göğüs germiş ve dünya çapındaki kudretli örgütlenmesiyle belirli koşullarda kendisine dünyayı zindan edebileceği anlaşılmış olan Vatikan'la temas kurmaya çalıştı. Pazarlıkta kendisi açısından en iyi olanı elde edip etmediği sorusu burada bizi zerre kadar ilgilendirmiyor. Ama Vatikan'ın kapılarını yeniden açıp "Papaların mahpusluğu"na son veren kişinin o "her şeye kâdir Duçe" olması, tarihin cilvelerinden biriydi ve Mussolini'nin adını, onunla ilgili her şeyden daha uzun yaşatacaktı. Faşizm bile, –faşist devletin iç siyaseti için ne denli elzem görünürse görünsün– hintyağı, suikastler ve pogromlar üzerine kalıcı bir iktidar inşa edilemeyeceğini nihayet anlamıştı. Sonuç olarak, Mussolini "Roma'nın üçüncü kez dünyanın kalbi olabilmesi" için İtalyan halkının yeniden doğuşu olduğu söylenen

11- [İtalya'nın orta kesimine, 756-1870 yılları arasında, papaların egemenliği altında bulunduğu sürece verilen ad. –t.y.n.]

"faşist mucize"yi şimdilik unutmuştu. Gizli gücünü bin yıllık geleneğinden alan ve açıkçası altı da kolay kolay oyulamayacak bir kurumla temas arayışına girdi.

Muzaffer faşizmin liderlerinin Mussolini'nin ne esnekliğine ne de kurnaz sezgilerine sahip olduğu, –gerçek olguları aptalca göz ardı ederek– halkın bütün yaşamının kendi eğreti teorilerinin saçma heveslerine göre değiştirilebileceğine inandığı Almanya'da, bu yanlışlar pahalıya mâlolacaktı. Mamafih Hitler ve entelektüel danışmanları "totaliter devlet" denilen şeyin kalıcılık kazanmak için kitlelerin geleneklerinde kök salması gerektiğini kabul etmek durumunda kalacaklardı. Ama onların gelenek dedikleri şey, kısmen hastalıklı hayâl güçlerinin ürünü, kısmen de halkın zihninden yüzyıllar önce silinip gitmiş olan kavramlardı. Tanrılar bile yaşlanıp ölmeli, yerlerini zamanın ihtiyaçlarına daha uygun olan yenileri doldurmalıydı. Tek gözlü Odin ve altın elma yetiştiren aşk tanrıçası Freya, hiçbir "yirminci yüzyıl miti"nin diriltemeyeceği çok eski çağların ilahlarının gölgelerinden başka bir şey değildir. Sonuç itibarıyla "Cermenik temelde yeni bir Alman Hristiyanlığı" hülyası saçmalığın dik âlâsıdır ve utanç verici bir ahmaklıktır.

Yüzlerce Katolik ve Protestan din adamının Kilise'nin *Gleichschaltung*'una[12] muhalefet etmesinin nedeni hiç de Hitler'in politikasının sert ve gerici niteliği değildi. Bu beyinsiz girişimin kesinlikle yenilgiye mahkûm olması gerektiğinin net şekilde farkındaydılar ve Kilise'ye felâket getireceği belli olan bir düzenlemenin sorumluluğunu almayacak kadar da akıllıydılar. Gürültücü papazları toplama kamplarına sürüklemek ve o kanlı Haziran günlerinde Alman Katolik Kilisesi'nin önde gelen bazı temsilcilerini gangsterlere özgü yöntemlerle vurmak Üçüncü Reich yöneticilerine fayda sağlamadı! Fırtınayı dindirecek durumda olmadıklarından, en sonunda geri adım attılar. Milyonları içine alan Alman işçi hareketini kayda değer bir muhalefetle karşılaşmadan bastırmayı başaran Hitler, burada sert kayaya çarpmıştı. Bu, iç politikasının ilk yenilgisiydi. Sonuçlarını henüz tahmin edemiyoruz; çünkü bu gibi geri

12- [Alm.; Nazilerin toplumsal kurumları tümüyle totaliter bir kontrol ve sıkı gözetim altına alma politikaları için kullandığı, "koordinasyon", "aynılaştırma", "hizaya sokma" anlamına gelen terim. –t.ç.n.]

adımlar, diktatörlüklere, diğer yönetim biçimlerine verdiklerinden daha çok zarar verirler.

Rus Devrimi'nin liderleri, karşılarına Çarlıkla tamamen özdeşleşmiş, hatta iç içe geçmiş olduğu için uzlaşmanın mümkün olmadığı bir Kilise çıktığından, onun yerine başka bir şeyi koymak zorunda kalmışlardı. Kolektivist devleti her şeye vâkıf ve her şeye kâdir tanrı, Lenin'i de onun peygamberi ilan ederek gerçekleştirdiler bunu. Lenin tam zamanında öldü ve hiç vakit kaybedilmeden azizleştirildi. İkonaların yerini onun resimleri aldı; milyonlarca insan, azizlerin türbeleri yerine onun mozolesine hac ziyaretleri yapmaya başladı.

Bu tür girişimler sırf yerleşik inançları yıkıyor olsa bile yine de değerlidir; çünkü batıl inanç saçmalıklarının temelini ortadan kaldırarak, gerçekten de denildiği gibi, doğasının derinliklerinde iflah olmaz bir dindarlık yatan insanın gizli tinselliği kendini dayattığında ihtiyaç duyulacak sağlıklı yapı için zemini hazır hâle getirir.

Bugünkü Sovyet Hükûmeti'nin bütün dînî politikası, aslında sadece Fransız Devrimi'nin Hebertist hareketinin tekrarıdır. Hükûmetin kolladığı Rusya Ateistleri Birliği'nin faaliyetleri, hiçbir şekilde itikadın kendisine değil, yalnızca Kilise itikadının eski biçimlerine karşıdır. Gerçekte, vahiy dininin otoriter ve dînî ilkelerinin siyasî alana aktarılmış hâli olan Rus devlet ateizmi, bu benzersizliğiyle dînî bir harekettir. Rus gençliğinin, tüm Kilise örgütlerince koro hâlinde protesto edilen meşhur din karşıtı eğitimi, gerçekte tüm dînî faaliyetlerin merkezine devleti oturtan dînî bir eğitimdir. Bu, kişinin doğallık içinde çevresinden edindiği dinini devletin vazettiği birtakım temel siyasî ilkelerin soyut dogmasına feda eder. "Sapkın" mezheplerin eski Kilise'nin otoritesine meydan okuma girişimleri ne kadar tabu idiyse, modern Rusya'da da bu temel ilkelerle oynamak o kadar tabudur. Rus devlet diktatörlüğünün temsilcilerinin siyasî sapkınlığa karşı yaklaşımları, Papalığın dînî sapkınlığa karşı yaklaşımından daha kucaklayıcı değildir. Sonuçta, diğer her din gibi, Bolşevik devletin siyasî dini de insanın yüce bir güce bağımlılığını teyit eder ve zihinsel köleliğini devam ettirir.

3. Bölüm

Ortaçağ: Kilise ve Devlet

İktidarın Temel İlkesi. Hristiyanlık ve Devlet. Papizm. Augustinus'un Düşüncesindeki "Tanrı'nın Devleti". Kutsal Kilise. Dünyaya Hâkim Olma Mücadelesi. VII. Gregorius, III. İnnocentius. İktidarın, Malikleri Üzerindeki Etkisi. Roma ve Cermenler. Cermen Sezarizmi. Roma İçin Mücadele. Yabancı Egemenliği. Eski Toplumsal Kurumların Yıkılması. Aristokrasi ve Krallık. Feodalizm ve Serflik. Frank İmparatorluğu. Şarlman ve Papalık. İmparator ile Papa Arasındaki Mücadele.

Her iktidara hayat veren, yegâne güç olma arzusudur; doğası gereği kendisini mutlak sandığından etkisinin sınırlarını hatırlatan her engele karşı koyar. İktidar, otoritenin faaliyet hâlindeki bilincidir. O da Tanrı gibi, yanı başında bir başka Tanrı'ya katlanamaz. Farklı güç grupları ortaya çıkar çıkmaz ya da birbirine komşu topraklarda egemenlik kurar kurmaz, bir hegemonya mücadelesinin ortaya çıkması işte bu nedenledir. Devlet, gücünü tartışmasız şekilde kullanmasına imkân verecek kadar güçlendiği her yerde, tüm komşu devletler üzerinde hâkimiyet kurup onları kendi iradesine boyun eğdirmeden tatmin olmaz. Bunun için henüz yeterince güçlü değilse uzlaşma isteği duyacaktır. Ama kendisini güçlü hisseder hissetmez, hâkimiyetini genişletmeye yarayacak herhangi bir aracı kullanmaktan çekinmeyecektir. Çünkü iktidar arzusu kendi yasalarını izler ve bazen üzerini örtebilse dahi bunu asla inkâr edemez.

Her şeyi tek elden yönetme ve her toplumsal faaliyeti mekanik bir biçimde birleştirip kendi iradesine tâbi kılma arzusu, her iktidarın temelinde yatar. İster bir zamanların mutlak hükümranının şahsı, ister anayasaya göre seçilmiş olan temsilî hükûmetin millî birliği, isterse de sloganı iktidarı ele geçirmek olan bir partinin merkezîyetçi hedefleri söz konusu olsun, durum değişmez. Her toplumsal faaliyetin değişime kapalı kesin bir norma dayandığı temel ilkesi, her iktidar arzusunun kaçınılmaz önvarsayımıdır. Bu yüzden –mümin tebaa iktidarın gizemli azameti karşısında sessizce eğilebilsin diye– iktidarın dışavurumunda, gözle görülür bir bir-

lik yanılsamasını temsil eden zahirî sembollerde ısrar edilir. Bu durum [Joseph] De Maistre'in şu sözleriyle açıkça teyit ediliyordu: "Papa olmadan egemenlik, egemenlik olmadan birlik, birlik olmadan otorite, otorite olmadan da itikat olmaz."

Evet, otorite olmadan itikat, insanın yüce bir güce bağımlılık duygusu, yani tek kelimeyle "din" olmaz. Zaten itikat da etki alanının genişliği, otoritesinin kapsamı ölçüsünde gelişir. İktidar sahiplerini harekete geçiren, her zaman etkilerini genişletme ve bunu yapacak durumda değillerse mümin tebaa üzerinde en azından bu etkinin sınırsız olduğu yanılsamasını yaratma, böylece itikatlarını güçlendirme arzusudur. Şark despotlarının fantastik unvanları buna örnek gösterilebilir.

Fırsat doğduğunda, iktidar sahipleri gösterişli unvanlarla yetinmez, daha ziyade iktidar alanlarını diğer iktidar grupları aleyhine genişletmek için her türlü diplomatik kurnazlık ve kaba kuvvet arayışı içine girerler. En küçük iktidar birimlerinde dahi dünya hâkimiyeti arzusu gizli bir kıvılcım gibi pusuya yatmıştır. Yangın başlatması ancak uygun koşullarda mümkün olsa bile bu kıvılcım, sadece gizli bir niyet olarak dahi her daim canlı kalır. Rabelais'nin *Gargantua*'daki küçük kral Picrochole betimlemesi derin bir anlama sahiptir. Burada, komşusu Grandgousier'nin uysal, teslimiyetçi mizacı, küçük kralımızı öylesine kendini beğenmiş bir ruh haline sokar ki, danışmanlarının aptalca tavsiyelerine de kanarak kendini yeni Büyük İskender gibi görmeye başlar. İktidar sahibi, iradesine henüz boyun eğmemiş bir toprak parçası gördüğünde, durumu asla sineye çekmez; çünkü iktidar arzusu her bir başarıyla büyüyüp güçlenen, kesilmek bilmez bir iştahtır. Artık önünde fethedilecek bir dünya kalmadığında gözyaşlarına boğulan Büyük İskender'in yas tuttuğu rivayeti sembolik bir anlam yüklüdür. Tüm iktidar mücadelelerinin esasını bize en net bu gösterir.

Dünya imparatorluğu kurma rüyası antik tarihe özgü bir hadise değildir. Bu, tüm iktidar faaliyetlerinin belirli bir dönemle sınırlı olmayan mantıksal bir sonucudur. Sezarizmin Avrupa'ya nüfuz edişinden bu yana ortaya çıkan yeni toplumsal koşullar nedeniyle dünya hâkimiyeti vizyonu birçok değişim geçirse de siyasî ufukta asla gözden kaybolmadı. İmparatorluk ve Papalık güçleri arasındaki çekişmenin temelini oluşturmuş iki farklı hedef olan Pa-

palığın adım adım gelişmesi ve Şarlman İmparatorluğunun teşekkülü, büyük Avrupa hanedanlarının doğuşu ve daha sonra dünya hegemonyası için milliyetçi devletlerin kapışması gibi dünyada hâkimiyet sağlama yolundaki tüm büyük girişimler, hep bu Roma modeli ekseninde gerçekleşmiştir. Ve her yerde, bütün iktidar faktörlerinin politik ve toplumsal özgeçmişi, her tür iktidarın gelişim karakteristiğini teşkil eden aynı şablon doğrultusunda ilerlemiştir.

Hristiyanlık devrimci bir kitle hareketi olarak başlamış, Tanrı'nın gözünde insanların eşit olduğu ilkesiyle Roma devletinin temelini alttan alta oymuştu. Hristiyanlara zulmedilmesinin nedeni buydu. Devletin bastırmaya çalıştığı, Hristiyan öğretilerden kaynaklı devlet muhalifliğiydi. Konstantin'in Hristiyanlığı devlet dini konumuna yükseltmesinden sonra bile, bu öğretinin ilk hedefleri –onun daha sonraki gelişiminde belirleyici bir etkiye sahip olmasa da– Chiliadcılar[1] ve Maniciler[2] arasında uzun süre varlığını korudu.

Hristiyanlık kendini, daha üçüncü yüzyılın başlarında mevcut koşullara tümüyle uyarlamıştı. İlahiyatın ruhu kitlelerin canlı özlemleri karşısında galip gelmişti. Hareket, bir zamanlar "Şeytan'ın krallığı" diyerek suçladığı devletle yakın ilişkiler kurmuş, onun etkisiyle siyasî iktidar hırsına kapılmıştı. Böylece, Roma İmparatorluğu büyük Kavimler Göçü'nün fırtınalarına göğüs geremeyip yerle bir olurken, büyük Hristiyan cemaatinden Sezarların iktidar fikirlerini sadakatle koruyan bir Kilise doğmuştu.

Dünya İmparatorluğu'nun tam kalbine yerleşmesi, Roma Piskoposu'nun gücüne en başından beri tüm diğer Hristiyan cemaatler karşısında üstünlük sağlamıştı. Zira imparatorluğun çöküşünden sonra bile Roma, dünyanın kalbi, merkezi olarak kaldı ve on-on beş kültürde yaşamaya ve dünyayı etkisi altında tutmaya devam etti. Oradan da, etkili saldırılarıyla Sezarların imparatorluğuna diz çöktüren kuzeyli barbarların henüz evcilleşmemiş zinde güçlerine dizginlerini geçirdi. Hristiyan öğretiler –daha şimdiden

1- [İsa'nın, ölümünün birinci yılında dirilip dünyaya barış, adalet ve refah getireceğine inanan Pre-Binyılcı bir Hristiyan mezhep. –t.y.n.]

2- [3. Yüzyılda Mezopotamya'da doğan ve iyi ile kötünün çatışması üzerine kurulu bir inanç olan Manicilik, Doğu'ya doğru yayılırken Budizm'e, Batı'ya doğru yayılırken Hristiyanlığa yaklaşmış ve orada resmî Hristiyanlığa muhalif olmuştur. –t.y.n.]

yozlaşmış olmalarına rağmen– vahşî ruhlarını uysallaştırmış, iradelerine köstek olmuş ve liderlerine de ihtiraslarını tatmin etme yolunda beklenmedik ufuklar açan yeni yöntemler esinlemişti. Akıllıca hesaplar yapan gelişme hâlindeki Papalık, "barbarların" henüz bâkir enerjilerini harekete geçirmiş ve kendi amacı doğrultusunda hizmete koşmuştu. Onların yardımıyla, Avrupa halklarının yaşamını yüzyıllarca yönlendirecek olan yeni bir dünya gücünün temellerini atmıştı.

Augustinus, *Civitas Dei* (Tanrı'nın Devleti) adlı eserinde fikirlerini ortaya koymaya hazırlanırken Hristiyanlık zaten tam bir iç dönüşümden geçmişti. Devlet karşıtı bir hareket olmaktan çıkıp, çok sayıda yabancı unsuru özümsemiş, devlet destekli bir dine dönüşmüştü. Ama genç Kilise hâlâ rengârenkti; dümenini bilinçli ve tam inançlı bir biçimde açıkça tanımlanmış yeni bir dünya hâkimiyeti hedefine doğru kıracak ve kendini büyük siyasî birliğe götürecek sistemli yönlendirmeden mahrumdu. Bu hedefi onun önüne koyan Augustinus oldu. Zamanındaki korkutucu dağılmayı hisseden filozof Augustinus, nasıl bin bir kuvvetin bin bir farklı hedefe koşturduğunu, çılgınca bir kaos içinde birbirlerine düştüklerini ve duruma güç bela katlananların da amaçsız ve yönsüz olduklarından ya bahtlarının rüzgârına kapılıp gittiklerini ya da pisi pisine öldüklerini görmüştü. Türlü türlü meseleyle boğuştuktan sonra, insanın bu kargaşaya son verecek ve dağınık kuvvetleri yüce bir amacın hizmetinde bir araya getirecek birleşik bir güçten yoksun olduğu sonucuna varmıştı.

Augustinus'un eseri *Civitas Dei*'nin, Hristiyanlığın ilk öğretileriyle hiçbir ortak yanı yoktu. Eserinin, insanlığın kefaretini Kilise'nin amaçlarına tâbi kılan geniş kapsamlı bir Katolik dünya anlayışının teorik temeli hâline gelmesi kesinlikle bu nedenleydi. Augustinus, kalıcı olacaksa, Kilise'nin üst otoritesinin insanın inancında derin kökler salması gerektiğini biliyordu. Bu inanca en kıvrak zekânın bile sarsamayacağı bir temel kazandırmaya çalıştı. Böylece, yeryüzündeki halklar arasında yaşanan her olayı, insanın hiçbir etkide bulunamayacağı Tanrı'nın iradesine yükleyen ilahiyatçı tarih teorisinin gerçek kurucusu oldu.

Birinci yüzyılda Hristiyanlık Roma Devleti'nin temel fikirlerine ve tüm kurumlarına savaş açmış ve böylece kendini devletin tüm

mezaliminin hedefi hâline getirmişti. Ama Augustinus, dünyanın kötülüklerine karşı çıkma yükümlülüğümüzün olmadığını, çünkü "dünyevî her şeyin gelip geçici olduğunu" ve "asıl huzuru sadece *cennette* bulacağımızı" öne sürmüştü. Sonuç itibarıyla, "Hakîkî mümin savaşı lânetlememeli, onu lüzumlu bir kötülük, Tanrı'nın insanlara verdiği bir ceza olarak görmelidir. Çünkü salgın hastalıklar, kıtlık ve diğer tüm musibetler gibi savaş da insanın günahtan arınması ve selamete hazırlanması için Tanrı'nın gönderdiği *felâketlerden biridir*," diyordu.

Ama hâlâ, ilahî hükümeti insan nezdinde anlaşılır kılmak için Tanrı'nın kutsal iradesini ortaya koyup günahkârlara rehberlik ederek doğru yolu gösterebilecek gözle görülür bir güce ihtiyaç vardır. Hiçbir dünyevî güç bu göreve uygun değildir; çünkü dünyevî krallık, insanın *kefareti için yenilmesi gereken* Şeytan'ın krallığıdır. Bu görev bizzat Tanrı tarafından yalnızca *Una sancta ecclesia*'ya, yani Tek Kutsal Kilise'ye ayrılmış ve verilmiştir. Yalnız doğru olanı yapan Kilise, "Tanrısal İrade"nin yeryüzündeki biricik ve gerçek temsilcisi, Yaradan'ın rehberlik eden elidir; çünkü tanrısal ruhun ışığıyla aydınlanmıştır.

Augustinus'a göre, insanın yaşadığı tüm olaylar, sonuncusu İsa'nın doğumuyla başlayan altı büyük çağda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla insan çok yakında kıyametin kopacağını kabul etmelidir. O hâlde acilen, ruhları lânetten korumak ve insanı Göksel Yeruşalim'e [cennete] hazırlamak için yeryüzünde Tanrı'nın Egemenliği'nin kurulması gereklidir. Ama Kilise Tanrı'nın iradesinin yegâne bildiricisi olduğundan, hâliyle karakterinde müsamahaya yer yoktur; çünkü insanın kendisi neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilebilecek durumda değildir. Kilise, zihinsel muhakemeye en küçük bir taviz bile veremez; çünkü bilginin tamamı kendini beğenmişliktir ve Tanrı'nın karşısında insan aklının hükmü yoktur. Demek ki inanç, amaca giden bir araç olmayıp kendi başına amaçtır. Kişi, inanç uğruna inanmalı, aklın yanılsamalarına kapılıp doğru yoldan ayrılmamalıdır. Tertullianus'a atfedilen *Credo quia absurdum est* (Saçma olduğu için inanıyorum) özdeyişi doğrudur. İnsanı Şeytan'ın pençelerinden bir tek bu kurtarabilir.

Augustinus'un bu dünyaya dair görüşleri Hristiyanlığa yüzyıllar boyunca egemen oldu. Ortaçağ boyunca sadece Aristoteles o-

nunla kıyaslanabilecek bir otoriteye sahip oldu. Augustinus, inancı insana kaçınılmaz bir kader gibi yüklemiş ve bu inancı –Roma Sezarizminin yitirdiği dünya hâkimiyetini yeniden kurup çok daha yüce bir amaca bağlı kılmakla kendini yükümlü hisseden– Kilise' nin siyasî birlik mücadelesiyle kaynaştırmıştı.

Şimdi Roma piskoposları, ihtiraslarının çapını genişleten bir hedefe sahiplerdi. Ama bu hedefe ulaşılmadan ve Kilise siyasî bir amacın güçlü aracına dönüşmeden önce, diğer Hristiyan cemaatlerin liderleri de bu amaca tâbi kılınmalıydı. Bu gerçekleştirilemediği sürece Papalığın dünya hâkimiyeti bir rüya olarak kaldı. Kilise, iradesini dünyevî iktidar sahiplerine dayatmayı düşünmeden önce, iç birliğini sağlamalıydı.

Bu hiç de kolay bir görev değildi; çünkü Hristiyan cemaatler uzun süre kendi papaz ve liderlerini seçen, göreve uygun olmadıkları ortaya çıktığında istedikleri an bunları görevden uzaklaştırabilen tümüyle serbest topluluklar olarak kalmışlardı. Ayrıca her cemaat diğerleriyle aynı haklara sahipti. Kendi işlerini kendileri hallediyorlardı ve yaşam alanlarının tartışmasız efendileriydiler. Yerel toplulukların otoritesini aşan sorunlar, cemaatlerin özgürce seçtiği yerel kilise meclisleri ya da kilise kurulları tarafından çözülüyordu. Ancak inançla ilgili konularda sadece ekümenik konsiller, yani Kilise genel kurulları karar alabilirdi.

O hâlde, ilk Kilise örgütlenmeleri bir hayli demokratikti ve bu biçimiyle, Papalığın siyasî amaçlarına kurum olarak hizmet edemeyecek kadar gevşekti. Ancak, daha büyük cemaatlerin piskoposları, daha geniş etki alanları sayesinde yavaş yavaş daha çok itibar kazandılar. Böylece İznik Konsili onları metropolit ve başpiskoposlar olarak atamakla daha küçük cemaatler üzerinde belli bir denetim sahibi olmalarını sağladı. Ama Roma Metropoliti'nin hakları biraderlerinin hiçbirinden daha geniş değildi. Duruma müdahale edecek fırsatı olmamış, İstanbul Metropoliti'nin etkisi kendi itibarını zaman zaman gölgede bırakmıştı.

İşte bu yüzden Roma piskoposlarının görevleri, eşit derecede olmasa da büyük zorluklara gebeydi. Ruhban sınıfının çoğunluğu üzerinde nüfuz sağlayabilmeleri yüzyıllar almıştı. Değişik ülkelerde piskoposlar, kendi otoritelerini kurmak ve görevi sürdürme hakkı elde etmek için sık sık dünyevî iktidar sahiplerine bütünüyle tâbi

hâle gelmişlerdi. Roma piskoposları ise amaçlarına doğru akıllıca hesaplar ve inatçı çabalarla ilerlemiş, istenen sonuçları verdiği sürece araç seçiminde fazla müşkülpesent davranmamışlardı.

Roma'daki taht sahiplerinin nasıl hiç utanmadan hedefe yürüdüklerini, ünlü tarihçi Ranke'nin "çok bilinçli, çok iyi tasarlanmış, ama tam bir sahtekârlık" olarak betimlediği o dillere destan "İsidor Fetvaları"ndan[3] ustaca faydalanmış olmaları kanıtlar. Bu değerlendirme günümüzde de kolay kolay yabana atılacak gibi değil. Her hâlükârda, sahte olma ihtimâli henüz kabul edilmeden önce, bu belgelerden beklenen elde edilmişti. Sağladıkları otoriteyle Tanrı'nın yeryüzündeki naibi olarak kabul edilen Papa'ya, Aziz Petrus tarafından cennetin anahtarlarının verildiği söylenmişti. Bütün ruhban sınıfı onun iradesine tâbi kılındı. Alınan kararları kendi kanaatine göre onaylayıp reddedebileceği genel konsilleri toplama hakkı verildi. En önemlisi de bu düzmece "İsidor Fetvaları", fanî devletler ile ruhban sınıfı arasındaki tüm anlaşmazlıklarda hükmü son kertede Papa'nın verebileceğini ilan ediyordu. Böylece ruhban sınıfı, Papalık makamına daha sıkı bağlansın diye dünyevî iktidarın yargılama alanından çıkarılmış oluyordu. Bu yönde adımlar daha önce zaten atılmıştı. Nitekim Roma Piskoposu Symmachus (498-514), Roma piskoposunun Tanrı'dan başkasının yargısına karşı sorumlu olmadığını ilan etmişti. Ayrıca "İsidor Fetvâları"nın ortaya çıkışından yirmi yıl önce Paris Konsili (829) de, kralın Kilise'ye tâbi olduğunu ve papazın gücünün her tür dünyevî gücün üzerinde olduğunu ilan etmişti. O hâlde, bu sahte fetvâlar ancak Kilise'nin iddialarına yasallık damgası vurulması amacına hizmet ediyordu.

[Papa] VII. Gregorius (1073-85) ile birlikte Papalığın gerçek hegemonyası, "muzaffer Kilise" çağı başlar. Açık açık ve hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadan Kilise'nin her türlü dünyevî güç üzerinde imtiyaz sahibi olduğunu ilk öne süren o olmuş; hatta papalık tacını giymeden önce, bu amaç doğrultusunda inatla çalışmıştı. Her şeyden önce, kendi amaçlarına daha elverişli bir araç hâline

3- [Kilise'nin yanılmazlığını gösteren ve 852 yılında tamamlanan derlemelerle Kilise hukukunun temellerini atan, ancak sahteliği daha 9. yüzyılda ortaya çıkarılmış olan belgeler. –t.ç.n]

getirmek için Kilise'de köklü değişiklikler başlatmıştı. İnatla sürdürdüğü sert tutum, çoğu kez önerilmiş olsa da hiçbir zaman uygulanmayan papazlara evlenme yasağının şimdi etkin bir şekilde dayatılmasını sağlamıştı. Bu yolla kendisi için, hiçbir özel dünyevî bağı olmayanlardan oluşan ve en alttaki üyesinin bile kendini papalık iradesinin temsilcisi gibi hissettiği milletlerarası bir ordu kurmuştu. "Papaz kadından kurtuluncaya kadar, Kilise dünyevî iktidara kölelikten kendini asla kurtaramaz" şeklinde ünlü özdeyişi, bu reformdan beklediği sonucu açıkça ortaya koyuyordu.

Açıkgöz ve çok kurnaz bir siyasetçi olan Gregorius, bu hak iddialarının adil olduğundan adı gibi emindi. Metz Piskoposu Hermann'a mektuplarında tam bir açıklıkla ortaya koyduğu görüşlerini temelde Augustinus'un *Civitas Dei*'siyle desteklemişti. Kilise'nin bizzat Tanrı tarafından kurulduğu varsayımından yola çıkarak, Tanrı'nın Kilise'nin her bir kararında iradesini ortaya koyduğu ve yeryüzündeki vekili olarak Papa'nın bu kutsal iradenin tebliğcisi olduğu sonucuna ulaşmıştı. Neticede, Papa'ya her türlü itaatsizlik Tanrı'ya itaatsizliktir. Devletin insanlar arasındaki eşitliği ortadan kaldırıp kökenini sadece kaba kuvvet ve adaletsizliğe dayandırmasından anlayacağımız gibi, her dünyevî iktidar insanın kusurlu bir eseridir, Kilise'nin buyruklarına kayıtsız şartsız itaat etmeyen bir kral, Şeytan'ın kölesi ve Hristiyanlığın düşmanıdır. İnsanlığı, sadece Papa aracılığıyla ifşa edilen Tanrı'nın yasalarıyla yönetilen büyük bir cemaat içinde birleştirmek Kilise'nin görevidir.

Gregorius sert tabiatının olanca hoşgörüsüzlüğüyle, bu amaçlarını gerçekleştirmek için mücadele etti. En sonunda kendi politikasının kurbanı da olsa, Kilise'nin hegemonyasını sağlamlaştırmış ve onu yüzyıllarca Avrupa tarihinin en güçlü unsuru hâline getirmeyi başarmıştı. Ne var ki, ardılları hem keşiş ciddîyetinden hem de Gregorius'un tipik özelliği olan bitmez tükenmez enerjiden yoksun oldukları için, dünyevî güçle çekişmede pek çok geri adım attılar. Ama III. Innocentius (1198-1216) ile birlikte papalık asası, sadece Gregorius'un hedeflerinin netliğine ve sarsılmaz iradesine sahip olmakla kalmayıp ondan kat kat üstün doğal yeteneklere de sahip olan birinin eline geçti.

III. Innocentius, Kilise'nin en yüksek hedefine ulaşmasını ve tarihinde görülmedik ölçüde güçlenmesini sağladı. Kardinallerini

hiç kimseye karşı sorumlu olmayan bir otokratın despotik iradesiyle yönetirken dünyevî iktidar sahiplerine de seleflerinin bir tekinin bile cüret edemediği bir küstahlıkla yaklaştı. İstanbul Patriği'ne gururla şöyle yazmıştı: "Tanrı Petrus'un eline sadece Kilise'nin egemenliğini bırakmakla kalmadı; onu bütün dünyanın hâkimi olarak da atadı." Fransa kralı Filip Augustus'un elçisine de şöyle diyecekti: "Prenslere sadece yeryüzü üzerinde güç verilmiştir. Oysa papazlar gökyüzüne de hükmederler. Prens, kendi tebaasının sadece bedenleri üzerinde güç sahibiyken, papaz insanların ruhları üzerinde de güç sahibidir. Bu nedenle, nasıl ruh, can verdiği bedenin üzerindeyse, papazlık da aynı şekilde her tür dünyevî gücün üzerindedir."

Innocentius, Avrupa'nın tüm dünyevî gücünü kendi iradesi altında toplanmaya zorladı. Sadece hanedanların işlerine müdahale etmekle kalmadı; dünyevî hükümdarların evliliklerini de ayarladı, evlilikler işine gelmediğinde onları boşanmaya zorladı. Sicilya, Napoli ve Sardunya'yı fiilen hükümdar olarak yönetti. Kastilya, Leon, Navarra, Portekiz ve Aragon vergilerini ona veriyordu. İradesine Macaristan, Bosna, Sırbistan, Bulgaristan, Polonya, Bohemya ve İskandinav ülkelerinde de boyun eğiliyordu. Alman imparatorluk tahtı için Suabiyalı Filip ile IV. Otto arasında yaşanan rekabete müdahale ederek tahtı Otto'ya vermiş, sonra tekrar onun elinden alarak II. Friedrich'e bırakmıştı. Yaşadığı ihtilaf sonucunda İngiltere Kralı Yurtsuz John'u Kilise'den ve krallığındaki dînî ayinlerden men ederek sadece kendine tam itaate değil, ülkesinin tımar hâline gelmesini ve bu lütfa karşılık haraç ödemeyi kabule zorlamıştı.

Innocentius, kendisinin Papa ve Sezar'ı tek bedende birleştiren kişi olduğunu düşünürken, dünyevî hükümdarları sadece, kendisine tımar vermekle yükümlü vasalları gibi görüyordu. Bu anlamda, İngiltere kralına şunları yazmıştı: "Tanrı, Kilise içinde krallık ve papazlığı öyle inşa etti ki, [Havari] Petrus'un Mektupları ve Musa'nın Yasaları'ndan da anlaşıldığı üzere, papazlık krala, krallık da papaza ait oldu. Demek ki Kralların Kralı, yeryüzündeki naibi olarak atadığı kişiyi *herkesin üstü* kılmıştır."

Sözlü günah çıkarmanın getirilmesi ve dilenci keşişler tarikatının örgütlenmesiyle Innocentius muazzam bir güç elde etti. Dahası,

dünyevî yöneticilere boyun eğdirmek için bütün ülkelere kesin bir kararlılıkla dayattığı en güçlü silahı olan aforozu kolayca uygulamaya koydu. Aforoz cezasına çarptırılan bir ülkede tüm kiliseler kapalı kalıyordu. Müminleri ibadete çağırmak için çan çalmıyordu. Vaftizler, nikâhlar, günah çıkarmalar duruyor; ölmekte olanlar son nefeslerinde yalnız bırakılıyor; ölüler dînî törenle gömülemiyordu. Dînî inancın yüceltildiği bir çağda, bu durumun insanların ruhları üzerinde ne denli korkunç etkileri olduğunu hayâl edebiliriz.

Innocentius nasıl hiçbir gücün kendisiyle eşit olmasına müsamaha göstermediyse, –hakîkî Hristiyanlık ruhuyla dolup taşsa dahi– Kilise'nin teamüllerinden uzaklaşmış hiçbir mezhebe de izin vermemişti. Fransa'nın güneyindeki sapkınlığa karşı yapılan ve Avrupa'nın bu en bereketli topraklarından birini çöle dönüştüren korkunç haçlı seferinde dökülen kan buna tanıklık eder. Bu korkunç insanın zorba ruhu, Kilise'nin sınırsız otoritesini ne pahasına olursa olsun korumakta kararlıydı. Ne var ki, ruhunu tutsak eden ve onu tüm insanî kaygılara yabancılaştıran bir saplantının kölesinden başka bir şey değildi. Güç takıntısı, onu yalnız ve sefil birine dönüştürmüştü. Bu hedefe kilitlenmiş herkeste olduğu gibi, şeytanî bir dâhîye dönüşmüştü. Bu yüzden, bir seferinde ağzından kendisiyle ilgili şu sözler dökülmüştü: "Uhrevî şeylerin peşinde koşacak kadar boş vaktim yok; nefes alacak zaman bile bulamıyorum. Sahiden, o kadar başkaları için yaşamak zorundayım ki, kendime yabancı kaldım."

Sadece kurbanlarına değil, sahiplerine de ölüm saçan işte bu, tüm iktidarların gizli lânetidir. İnsanın bir amaç için yaşaması gerektiğini öne süren, insanın sağlıklı tüm duygularına karşı olan ve kendi içinde akıl alır gibi olmayan bu çılgın düşünce, iktidar sahibini –egemenliği altındaki herkesi kendi iradesine mekanik bir biçimde itaate zorlaması yüzünden– adım adım bir otomata çevirir. Her iktidarın doğasında, kendi yanılsamalarından kaynaklanan, kendisiyle temas hâlindeki her şeyi katı kalıplar içine girmeye zorlayan birtakım kuklamsı figürler vardır. Tüm bu katı kalıplar, içlerindeki son hayat kıvılcımı söndükten sonra bile, yaşamlarını gelenekte sürdürür ve etkilerine boyun eğen ruhun kâbusu olarak kalırlar.

Roma Sezarizminin ölümcül etkisine karşı en uzun süre bağı-

şık kalmış halklar olan Cermen ve Slav kabileler de, ne yazık ki bunu deneyimlemek zorunda kaldılar. Ki, Ren'den Elbe'ye kadar Alman topraklarına boyun eğdirdikten sonra bile, Romalıların etkisi neredeyse sadece batıdaki topraklarla sınırlı kalmıştı, çünkü dev orman ve bataklıklarla kaplı ülkenin yabanıl doğası, egemenliklerini güçlendirme fırsatını onlara hiçbir zaman vermedi. Bir Alman kabileleri konfederasyonu, Roma ordusunu Teutoburg Ormanı'nda neredeyse tamamen imha edip yabancı istilâcıların kalelerinin çoğunu ele geçirdiğinde, Almanya üzerindeki Roma egemenliği de büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. [Romalı general] Germanicus'un bu asi kabilelere karşı üç kez sefer düzenlemesi de durumu değiştirememişti.

Ama Roma'nın etkisiyle, Cermenlerin kendi safında çok daha tehlikeli bir düşman boy göstermiş, liderleri de bu yeni düşmana çok geçmeden teslim olmuştu. Uzun süre Tuna'dan Baltık'a, Ren' den Elbe'ye kadar uzanan vatanlarında, Cermen kabileler büyük ölçüde bağımsızlığın tadını çıkarmışlardı. Kabilelerin çoğu, Romalılarla karşılaştığında zaten yerleşik bir yaşama geçmişken, ülkenin sadece doğu kısmı hâlâ yarı-göçebeydi. Roma belgeleri ve sonraki kaynaklardan Cermenlerin toplumsal örgütlenmesinin hâlâ çok ilkel olduğu anlaşılıyor. Farklı kabileler birbirine kan bağıyla bağlı ailelerden oluşuyordu; genel olarak, aynı toprak parçasının farklı yerleşimlerinde bunlardan yüz aile yaşadığı için bunlara *hundert* (yüzlük) adı verilmişti. On ila yirmi arası *hundert*, topraklarına *Gau* (ülke) denilen bir kabileyi oluşturuyordu. Akraba kabilelerin birliği halkı oluşturuyordu. *Hundert*'ler toprağı kendi aralarında bölüştürdüklerinden, belli aralıklarla yeniden bölme gerekli hâle geliyordu. Buradan açıkça anlaşılacağı gibi, onlarda özel toprak mülkiyeti yoktu; özel mülkiyet silahlar, ev yapımı aletler ve diğer günlük eşyalarla sınırlıydı. Toprak, temelde kadınlar ve köleler tarafından işleniyordu. Erkeklerin bir bölümü sık sık savaşa ve yağmacı akınlara katılırken, diğer kısmı sırayla topraklarında kalıp hakkı ve hakkaniyeti gözetiyordu.

Tüm önemli sorunlar genel meclislerde ya da halk-Ting'lerinde[4] ele alınır ve karara bağlanırdı. Bu meclislere eli silah tutan tüm

4- [Cermen kabilelerinde özgür insanların bir araya gelerek sorunları tartışıp çözümlediği meclislere *ting* denirdi. –t.ç.n.]

erkekler katılırlardı. Genel olarak yeni ay zamanında toplanan meclisler, uzun süre Cermen halkının en yüksek kurumu olmuşlardı. Ting'de tüm uyuşmazlıklar giderilir, savaş sırasında komuta edecek kişi de, kamu idaresinin yöneticisi de seçilirdi. Bu seçimlerde bireyin kişisel özellikleri ve deneyimi başlangıçta belirleyici faktörlerdi. Ne var ki, sonradan özellikle Romalılarla ilişkiler sıkılaşıp samîmîleşince, "önde gelenler" diye tabir edilenler ya da *Fürst*'ler (prensler) hemen hemen sadece seçkin ailelerin saflarından seçilir oldu. Bu aileler topluma verdikleri gerçek ya da sözde hizmetler nedeniyle ganimet, haraç ve armağanlardan daha çok pay aldıklarından, maiyetlerinde güvenilir savaşçılar beslemelerine ve hâliyle bazı ayrıcalıklar edinmelerine izin veren bir zenginlik statüsü edinmişlerdi.

Cermenler, Romalılarla ilişkileri sıkılaştığı ölçüde yabancı etkiye açık hâle gelmişlerdi. Zaten başka türlüsü de mümkün olamazdı; çünkü Roma kültürü ve tekniği her açıdan Cermenlerinkinden üstündü. Hatta Almanya'nın Romalılar tarafından fethedilmesinden önce bulundukları yerden göç etmeye başlayan bazı [Cermen] kabileler, Romalı yöneticiler tarafından bazı bölgelerde iskân edilmiş ve karşılığında Roma ordusunda hizmete mecbur bırakılmışlardı. Aslında, Cermen askerleri Galya'nın Romalılarca fethinde önemli rol oynamışlardı. Çok sayıda Cermen askerini ordularına alan Jül Sezar, her daim dört yüz Töton savaşçıdan oluşan bir süvari muhafız birliğinin koruması altındaydı.

Roma'nın hizmetinde olan Cermenlerin soyundan gelenlerin pek çoğu daha sonra evlerine dönerek kazandıkları ganimeti ve Romalılarla edindikleri deneyimi kendi halklarına boyun eğdirmek amacıyla kullanmışlardı. Böylece içlerinden biri, Marbod, zamanla hâkimiyetini çok sayıda Cermen kabilesine yayarak, Bohemya'dan Baltık'a kadar Oder ve Elbe arasında kalan tüm bölgeyi nüfuzu altına almayı başarmıştı. "Kurtarıcı" olarak nitelenen Herman [Arminius] bile Roma'nın bu iktidar arzusunun etkisinden kendini kurtaramamış, aynı şeyi döndükten sonra kendi halkına dayatmaya çalışmıştı. Herman ve Marbod'un Roma'da yaşayıp insanî tutkular üzerinde gücün ne büyük bir cezbediciliği olduğunu öğrenmeleri boşuna değildi.

Roma ordusunun imha edilmesi Almanya'nın Roma egemen-

liğinden kurtuluşuna yol açtıktan sonra kesinlikle daha net görülen Herman'ın siyasî iktidar hırsı, bir ölçüde kendine özgü bir görünüme sahipti. Bu soylu Çeruskili'nin[5] Roma'da sadece üstün savaşma sanatını değil, Roma sezarlarının devlet idaresini de öğrenmiş olmasının tutkularına çok geçmeden tehlikeli bir iktidar arzusuna dönüşecek güçlü bir dürtü kazandırdığı belliydi. Teutoburg Ormanı'nda Roma lejyonlarını imha ettikten sonra, kendi planlarına dalarak, elindeki her araçla Çeruski, Catti, Marsi, Brukteri vs. arasında kurulan federasyonu kalıcı hâle getirmek için uğraşmıştı. Romalıların nihaî geri çekilişinden kısa bir süre sonra, Marbod'la, kimin Almanya'nın tek hâkimi olacağı meselesini çözecek kanlı bir savaşa girdi. Çeruski'nin seçilmiş liderliğinden bütün kabilelerin krallığına yükselme amacı daha da belirgin hâle gelince, Herman, kendi akrabaları tarafından hainice katledilmişti.

Öte yandan Cermenler Romalılara karşı verdikleri mücadelede hiçbir şekilde birlik hâlinde değillerdi. Aralarında kesinlikle Roma taraftarı olan soylu aileler vardı. Bunların epeyce büyük bir kısmı Roma unvan ve rütbeleri almış, Roma yurttaşlığını kabul etmiş ve o ünlü *Hermannsschlacht*'tan (Herman Muharebesi'nden) sonra bile Roma'ya sımsıkı bağlı kalmışlardı. Bunlardan biri Herman'ın öz kardeşi Flavus'tu, bir diğeri de Herman'ın karısı olan kızı Thusnelda'yı Romalılara teslim eden Segestes'ti. Roma Genel Valisi Varus, kendisine karşı komplo kurulduğu uyarısını onlardan almıştı. Ama güvenilirliği nedeniyle Roma şövalyesi yapılan Herman'a güveni o kadar sarsılmazdı ki, tüm uyarıları hiçe sayıp gözü kapalı bir şekilde Herman'ın kurduğu tuzağa düşmüştü. Herman, kendisine duyulan güveni bu kadar kurnazca ve ikiyüzlüce istismar etmemiş olsaydı, Teutoburg Ormanı'ndaki "Kurtuluş Muharebesi" hiçbir zaman yaşanmayacaktı. Felix Dahn gibi Almanya'da çok gözde olan bir tarihçi bile olayı "milletlerarası hukukun en rezil ihlâllerinden biri" olarak tanımlar.

Nefret ettikleri Roma yönetiminden kendilerini kurtarmak için bu komploya katılmış olan Cermen kabileleri bundan dolayı kolay

5- [Çeruski, Aşağı Saksonya bölgesinde yaşamış Cermen kabilelerinin en küçüklerinden biri. –t.y.n.]

kolay kınamak mümkün değil. Güveni bu şekilde kötüye kullanmanın vebali iki katıyla Herman'ın üzerinedir; çünkü Roma ordusunun imhası, sonu kurtarılan halklara kendisinin yeni bir boyunduruk vurmasına varacak siyasî hedeflerinin araçlarından biriydi sadece.

Tüm siyasî iktidar hırslarının doğasında, onun esiri olanların –ihanet, yalan, basit kurnazlık ve ikiyüzlüce entrika çevirme pahasına da olsa– başarı vaat eden hiçbir aracı kullanmakta tereddüt etmemek vardır. Amacın aracı meşru kıldığı düsturu her zaman tüm güç siyasetinin amentüsü olmuştur. Bunun icat edilmesi için Cizvitlere ihtiyaç yoktu. İster Sami veya Alman, isterse Romalı veya Moğol olsun, güce susamış her fatih, her siyasetçi o özdeyişin altına imzasını atar; çünkü ölüm ve çürüme ne kadar birbirine bağlıysa, bu yöntemin rezilliği de iktidarla o kadar yakından ilişkilidir.

Daha sonradan, Hunlar Avrupa içlerine nüfuz ederlerken karşılarına çıkan kavimleri yeni bir göçe zorlamışlardı. Cermen kabileleri giderek daha kalabalık yağmacı topluluklar hâlinde kıtanın güney ve güneybatısına doğru hareket ederlerken, her zaman Romalılarla temasa geçmiş ve *kitleler hâlinde* Roma lejyonlarına yazılmışlardı. Cermenler Roma ordularına tamamen sızdığında, nihayet içlerinden biri olan Cermen kabile reisi Odoaker'in 476 yılında son Roma imparatorunu tahttan indirip kendi askerlerince imparator ilan edilmesi kaçınılmazdı. Ama o da yıllarca süren kanlı mücadelelerden sonra Ostrogotların kralı Teodorik'e yenik düşecek; ciddî ciddî barış antlaşmasının kutlandığı bir ziyafette bizzat kral tarafından öldürülecekti.

Dönemin kılıç gücüyle kurulan tüm devlet örgütlenmeleri –Vandal, Ostrogot ve Vizigot, Lombard, Hun krallıkları– Sezarizm fikrini benimsemiş, kurucuları da kendilerini Roma'nın vârisleri saymışlardı. Ne var ki Roma ve Roma'nın sömürgeleri uğruna mücadele ederken, yeni koşullarda esamisi okunmayan Cermenlerin eski kurum ve kabile alışkanlıkları iskartaya çıkmıştı. Doğru, diğerlerinden ayrı düşmüş bazı kabileler eski âdetlerini Roma dünyasına taşımışlardı, ama serpilip gelişebilecekleri tek toplumsal zemini terk ettiklerinden orada çürüyüp yok olmuşlardı.

Bu geçiş çok hızlı cereyan etmişti; çünkü büyük göçlerden

epey önce Cermen kabilelerinin toplumsal hayatında bazı köklü değişiklikler olmuştu. Bu yüzden Tacitus [Cornelius], toprağın farklı ailelerin taşıdıkları öneme göre bölüşüldüğü yeni bir biçimden söz ediyordu. Bu, Sezar'ın hiç işaret etmediği bir uygulamaydı. Aynı şekilde, kamu idaresi de farklı bir tablo sunuyordu. "Soylular" olarak isimlendirilenlerin ve askerî liderlerin etkisi her yerde artmıştı. Toplumsal öneme sahip tüm sorunlar, ilk önce soyluların iç toplantılarında tartışılıyor; sonra da nihaî kararın verileceği halk Ting'lerine taşınıyordu. Ama etraflarına topladıkları, onlarla düşüp kalkan, onlarla yiyip içen yandaşları, tabii ki halk meclislerinde soyluların etkisini arttırıyordu. İşleyişin nasıl olduğunu Tacitus'un şu sözlerinde apaçık görürüz:

> Savaşta efendisinin arkasından gitmeyen kişi, ömür boyu gözden düşer ve utanç içinde yaşar. Efendiyi savunmak, korumak, hatta kendi kahramanlığından onu da nasiplendirmek savaşçının ulvî görevidir. *Prens zafer için, vasallarsa efendileri için savaşır.*

Roma dünyasıyla sürekli temasın Cermen halkların toplumsal yapılarını etkilemesi doğaldı. Bu, özellikle "soylular" arasında, toplumsal yaşam koşullarının adım adım yeniden düzenlenmesine yol açan bir iktidar hırsı uyandırdı. Sonradan, büyük göç gerçekleştiğinde, Roma fikir ve kurumları Cermen nüfusun önemli bir kısmına zaten sızmış durumdaydı. Kavim ve halkların büyük göçüyle ortaya çıkan yeni devlet örgütleri, eski kurumların için için çürümesini kaçınılmaz biçimde çabuklaştırmıştı.

Avrupa'nın her yerinde, zafer kazananların iradesini çalışan halka kabul ettirmek üzere oluşturulan ve halkın sırtından geçinen imtiyazlı bir sınıfın bulunduğu yeni dominyonlar ortaya çıktı. Bu muzaffer istilâcılar, fethedilen toprakların geniş arazilerini aralarında pay ederek yerli halkı haraca bağladılar. Bu arada askerî liderlerin kendi yandaşlarını kayırmaları da kaçınılmazdı. Nispeten az sayıda olmaları, fatihlerin geleneksel şekilde büyük aileler hâlinde yaşamalarına izin vermiyor; iktidarlarını sürdürmek için onları yurt sathına yayılmaya zorluyordu. Sıkı aile kan bağlarına dayanan eski bağlar giderek gevşiyordu. Eski âdetlerin yavaş yavaş ıskartaya çıkması yeni toplumsal yaşam biçimlerinin yolunu açıyordu.

Cermen kabilelerin tüm kamusal işleri tartışıp karara bağladığı en önemli kurumu olan halk meclisinin eski mahiyetini adım adım yitirmesi, işgâl edilen toprağın büyüklüğünün zorunlu kıldığı bir değişimdi. Fakat böylece sivil ve askerî liderler, gittikçe artan ve hâliyle krallık yetkilerine kadar varan haklara sahip oldular. Roma'nın etkisiyle kendilerinden geçen krallar da, tabii ki daha da güçlenmelerinin önünde engelden başka bir şey olmayan bu demokratik kurumların son kalıntılarını da hızla ortadan kaldırdılar.

Aynı şekilde, başlangıç adımlarını Cermenler arasında erkenden ayırt edebildiğimiz aristokrasi, yeni fethedilen ülkelerde kendilerine düşen arazilerden elde ettikleri bol ganimetler sayesinde yepyeni bir toplumsal nüfuz kazanmıştı. Yabancı hükümdarların, gayet geçerli nedenlerle hizmetlerine alarak kültürel hâkimiyetlerinden faydalandıkları tâbi halkların soylularıyla birlikte, bu yeni aristokrasinin üyeleri de başlangıçta askerî hizmet sunmak zorunda oldukları kralın sadece vasallarıydılar. Bu yolla, fethedilenlerin sırtından getirisi bol tımarlarla ödüllendiriliyorlardı.

Ama ilkin soyluluğu kralın gücüne bağımlı kılan feodal sistem, kendini zamanla tehlikeye düşürecek tohumları da içinde taşımaktaydı. Feodal sistemin adım adım soyluların eline verdiği ekonomik güç, yeni arzu ve hırslar uyandırarak bu güç sahiplerini kralın iktidarının merkezîleşmesine elverişli olmayan yegâne pozisyonu almaya zorladı. "Kralın maiyeti"nden ibaret olmak soyluların ihtiraslarıyla çelişiyordu. Daha yüce bir gücün buyruklarına itaat etmek zorunda kalmaksızın, engelsiz şekilde kendi mülkleri üzerinde söz sahibi olan *Grand Seigneur*[6] rolü daha uygundu. Daha da önemlisi, bu pozisyon önlerine güçlerini yayacakları daha geniş alanlar açıyordu; çünkü içlerinde kor alev gibi yanan iktidar arzusu, kralların büyüyen gücünü dengelemek için onları ekonomik güçlerini de ortaya koymaya zorluyordu.

Gerçekten de zamanla büyüklü küçüklü prenslere dönüşen feodal lordlar, uzun süre kralı kendi iradelerine boyun eğdirmeyi başarmışlardı. Böylece Avrupa'da artık halkla hiçbir yakın ilişkisi kalmayan yeni bir asalak zümre, boyun eğdirilen halklarla kan

6- [Zamanında, daha ziyade Osmanlı Padişahı için kullanılan ve "Büyük Hükümdar" anlamına gelen terim. –t.ç.n]

bağları bile olmayan yabancı istilâcılar ortaya çıktı. Savaş ve fetihten, yüzyıllar boyu ülkenin kırsal kesimlerine damgasını vuran yeni bir kölelik sistemi doğdu. Soylu toprak sahiplerinin doymak bilmez açgözlülüğü yüzünden daha derin bir sefalete itilen köylüler, eski çağlardan kalan son özgürlüklerinden de oldular. Artık insandan bile sayılmıyorlardı.

Ama yabancı halk üzerinde kurulan hâkimiyet, sadece nüfusun köleleştirilen kesimi üzerinde yıkıcı etki göstermekle kalmamış; fatihlerin kendi iç ilişkilerini de bozmuş ve eski geleneklerini yok etmişti. Başlangıçta sadece boyun eğdirilmiş halklara karşı kullanılan zor, adım adım kendi kabilelerinin yoksul kesimlerine karşı da kullanılır oldu ve bu kesimler de serfliğin pençesine itildiler. Böylece iktidar arzusu, bir zamanlar Cermen kabileler arasında derin kökler salmış olan özgürlük ve bağımsızlık arzusunu tamamen bastırdı. Hristiyanlığın yayılması ve fatihlerin Kilise'yle daha da yakınlaşması, bu uğursuz gelişmeyi yaygınlaştırdı. Bu yeni din, son isyan kıvılcımlarını da söndürerek insanı dayatılan koşulları kabullenmeye alıştırdı. Nasıl Roma Sezarları döneminde iktidar arzusu, bütün dünyayı insanlığından yoksun bırakıp kölelik cehennemine itmişse, sonrasında da özgür toplumsal kurumlarını yok ettiği barbarları serfliğin sefaletine sürükledi.

Avrupa'nın değişik kesimlerinde doğan yeni krallıklar arasında en önemlisi Frank krallığıydı. Galya'daki Frankların kralı olan Merovenj [Hanedanı'nından] Clovis, 486 yılında Roma Genel Valisi Sygarius'u kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra, önemli bir engelle karşılaşmadan Galya'nın tamamını ele geçirdi. İktidar arzusuyla yanıp tutuşan tüm diğerleri gibi, Clovis'in iştahı da yedikçe kabardı. Sadece içte iktidarını güvenceye almaya gayret etmekle kalmayıp sınırlarını genişletme fırsatlarının bir tekini bile kaçırmadı. Romalılar karşısında kazandığı zaferden on yıl sonra, Zülpich'te ordusunu yendiği Alamanların topraklarını da krallığına kattı. O sırada samimiyetle iman ettiği için değil, siyasî hesaplar yaptığı için Hristiyanlığı kabul etti.

Bu yolla Avrupa'da yeni bir tür dünyevî güç doğdu. Aryanların çekilmesiyle konumu zayıflayan, hatta Roma'nın kendisinden bile tehlikeli düşmanların tehdidi altında olan Kilise'nin, birçok düşmanına karşı Frank kralından medet umması nedensiz

değildi. Bu yüzden, zaman kaybetmeksizin Clovis'le ittifaka girişti. Krallık tacını giymiş en zalim ve inançsız kişilerden biri olan Clovis, böylesi bir ittifakın tam da dönek karakterinin tüm hilekârlığını kullanarak hırsla peşinden koştuğu planını hayata geçirmeye hizmet edeceğini çok geçmeden anlamıştı. O yüzden, kendisini Rheims'de vaftiz ettirmesi ve yerel piskopos tarafından "kralların en Hristiyanı" olarak tanımlanması bile Hristiyanlığa en aykırı araçlarla menfaatlerinin peşinden koşmasını engellemedi. Ayrıca, Kilise en kanlı icraatlarını onaylamıştı; Clovis'ten faydalanmak istiyorsa bunlara itiraz edemezdi.

Ne var ki, sonradan Clovis'in vârisleri gerçekten de gölgede kaldıklarında ve devlet yönetimi neredeyse tümüyle –Genç Pepin' den bu yana geçici memuriyetleri soya aktarılır hâle gelen– sözde "Saray Nazırları"nın eline geçtiğinde, Genç Pepin'in torunu Kısa Pepin'le gizlice anlaşan Papa, ona kendini kral ilan etmesini söyledi. Bunun üzerine Merovenj krallarının sonuncusunu manastıra kapatan Kısa Pepin, yeni Frank krallık hanedanını [Karolenj Hanedanını] kurdu. Oğlu Şarlman yönetiminde Papa ve Frank krallık hanedanı arasındaki ittifak, nüfuzunun zirvesine ulaşarak Frank kralının Avrupa hegemonyasını elde etmesini sağladı. Bunun üzerine, Şarlman'ın hayatının en önemli hedefi olan evrensel Avrupa monarşisi fikri yeniden açık şekilde kabul gördü. Ayrıca, benzer bir amaç güden Kilise, böyle bir müttefike elbette sıcak yaklaşacaktı. Her biri siyasî iktidar planlarını hayata geçirmek için ötekine ihtiyaç duyuyordu.

Kilise, düşmanlarına karşı koymak için dünyevî kralın kılıcına muhtaçtı. İşte bu yüzden, kılıcı dilediği gibi yönetmek ve onun yardımıyla egemenliğini yaymak Kilise'nin en önemli hedefi oldu. Nitekim Şarlman da yönetimi için gereken derin dînî sadakâti sağladığı için Kilise'den vazgeçemezdi. Roma dünyasının manevî ve kültürel mirasını koruyan tek güçtü Kilise. Çağın bütün kültürü Kilise'de somutlaşmıştı. Saflarında âlimler, filozoflar, tarihçiler ve siyasetçiler barındırıyordu ve manastırları uzun süre sanat ve zanaatın serpilip gelişebileceği, insan bilgeliğinin yuvalanabildiği tek yer olmuştu. Böylece Şarlman'ın çok değerli bir müttefiki olan Kilise, ona muazzam krallığının devamı için ihtiyaç duyduğu manevî atmosferi sunuyordu. Bu nedenle, boyun eğdirdiği halkları

Kilise'ye aşar vergisi ödemeye zorlayarak ve böylece Kilise temsilcilerine yüklü bir gelir kaynağı sağlayarak ruhban sınıfını ekonomi aracılığıyla kendine bağlamaya çalışmıştı. Şarlman, Papa gibi bir müttefiki coşkuyla bağrına basmıştı, çünkü iktidar ayrıcalığını hâlâ sımsıkı elinde tutan oydu. Papa da bir süreliğine Frank kralının vasalı rolünü oynayacak kadar akıllıydı.

Papa, Lombard Kralı Desiderius tarafından köşeye sıkıştırılınca ordusuyla yardımına koşan Şarlman, Kuzey İtalya'da Lombardların egemenliğine son verdi. Kilise ona duyduğu şükran borcunu, 800 yılının Noel'inde San Pietro Katedralinde III. Leo'nun önünde diz çöken Şarlman'a imparatorluk tacını giydirip "Frank Milleti'nin Roma İmparatoru" ilan ederek ödedi. Bu hareket insanlığa, Batı Hristiyan dünyasının bundan böyle Tanrı tarafından Hristiyan halkların maddî ve manevî refahını gözetmek üzere tayin edilmiş bir dünyevî, bir de ruhanî hükümdarın idaresi altında olduğunu göstermek içindi. Böylece ayrı rolleriyle Papa ve İmparator, pratikteki etkisi Avrupa'da barışı yüzyıllarca engellemek olan yenidünya gücü anlayışının sembolleri hâline geldiler.

Roma geleneklerinden beslenen aynı arzunun Kilise ve monarşiyi bir araya getirmesi çok anlaşılabilirdi, ikisi arasında yapılmış adil bir rol dağılımının uzun süre geçerliliğini koruyamaması da kaçınılmaz sondu. Her iktidar arzusunun doğasında yatan, kendisiyle eşit bir imtiyazlı güce ancak onu kendi amaçları için kullanabildiği ya da karşısında kendisini henüz üstünlük savaşına girecek kadar güçlü hissetmediği sürece hoşgörü göstermektir. Kilise ve imparatorluk, iktidarlarını birlikte kurmak zorunda kalır ve sonuçta birbirine büyük ölçüde bağımlı hâle gelirken, en azından görünüşte birliklerini muhafaza etmişlerdi. Ama bu güçlerden herhangi biri kendi ayakları üzerinde duracak kadar kuvvetlendiğinde, aralarında üstünlük mücadelesinin başlaması ve bu mücadelenin sonuna kadar amansızca sürdürülmesi kaçınılmazdı. Kilise'nin bu mücadeleden zaferle çıkması ancak bazı koşullara bağlı olabilirdi. Barbarlara bin bir eziyetle kabul ettirdiği daha eski ve özellikle de çok daha yüksek bir kültüre dayanan manevî üstünlüğü, Kilise'ye çok büyük bir avantaj sağlıyordu. Dahası, Kilise Hristiyan Avrupa'yı Moğol ve Doğu kavimlerinin saldırılarına karşı direnişte birleştirebilecek tek güçtü. İmparatorluk bu göreve uygun

değildi; çünkü yığınla farklı siyasî menfaate dayandığından, kendi gücüyle Avrupa'ya gerekli korumayı sağlayamıyordu.

Şarlman'ın sağlığında Papalık ihtiyatlı bir hesap yapıp yardımcı rolle yetinmiş; neredeyse tamamen Frank hükümdarının himayesi altında kalmaya rıza göstermişti. Ne var ki Şarlman'ın vasat, bâtıl inançlı bir adam olan vârisi, Dindar Ludwig [Louis the Pious], papazların elinde oyuncak olup çıkmıştı. Selefinin zihinsel becerisinden de, yeteneğinden de, gözü kara girişkenliğinden de hiç nasibini almayan Dindar Ludwig, Şarlman'ın oluk oluk kan akıtarak ve fütursuzca zor kullanarak bir arada tuttuğu imparatorluğu muhafaza edemedi. İmparatorluğun çok geçmeden dağılmasıyla Avrupa'da yeni bir bölünme için alan açıldı.

Böylece bütün bir dünyevî iktidar safı karşısında zafer kazanan Papalık, yüzlerce yıl boyunca Hristiyan dünyanın egemen kurumu olarak kaldı. Ama en nihayetinde bu dünya parçalanıp Avrupa'nın her yerinde millî devlet kavramı giderek daha çok ön plana çıkınca, Aquina'lı Thomas'ın hayâlini kurduğu Papa'nın yönetiminde bir evrensel dünya egemenliğinden de geriye tek bir iz bile kalmadı. Kilise, var gücüyle yeni gelişmelere karşı koymasına rağmen, uzun vadede Avrupa'nın dönüşümünü engelleyememiş, doğmakta olan milliyetçi devletlerin siyasî ihtiraslarına ister istemez mümkün olan en uzlaşmacı tavrı göstermekle yetinmişti.

4. Bölüm

İktidara Karşı Kültür

İdarî Bir Gereklilik Olarak Kastların Yaratılması. Platon'un Devletin Sınıflara Bölünmesine Dair Teorisi. Bir Siyasî İktidar Varsayımı Olarak Sınıflara Bölünmenin Dış/Maddî Sınırları. Aristoteles'in Devlet Teorisi ve "Aşağılıklar" Fikri. İktidarın Manevî Kısırlığı. Karşıtlar Olarak İktidar ve Kültür. Devlet ve Topluluk. Azınlığın Ayrıcalığı Olarak İktidar. İktidar ve Hukuk. Doğal Hukuk ve "Pozitif Hukuk". Hukukun İkili Rolü. Özgürlük ve Otorite. Kültürün Barometresi Olarak Hukuk. Tarihte Haklar Mücadelesi.

Her iktidar insan köleliğinin bir biçimini gerektirir; çünkü toplumun üst ve alt sınıflara bölünmesi, varlığının en başta gelen koşullarındandır. Her iktidar yapısında gördüğümüz insanların kast, zümre ve sınıflara ayrılması durumu, ayrıcalıklara sahip olanların halktan ayrılması için gereken içsel zorunluluğa uygundur. Efsane ve söylenceler, bu ayrılığın kaçınılmazlığı inancını insanların zihninde besleyip derinleştirecek araçlar sunarlar. Genç bir iktidar, eski imtiyazlı sınıfların egemenliğine son verebilir. Ama bunu ancak, hiç vakit kaybetmeden, kendi planlarının uygulanmasına uygun yeni bir imtiyazlı sınıf yaratarak yapabilir. O yüzden, Rusya'daki sözde "proletarya diktatörlüğü"nün kurucuları, nüfusun geniş emekçi kitlelerinden ancak herhangi bir ülkedeki nüfusun imtiyazlı sınıfları kadar farklı olabilen [siyasî] komiserler aristokrasisine davetiye çıkarmışlardı.

Platon, daha o zamandan, bireyin ahlâk duygusunu devletin menfaati için resmî olarak oluşturulmuş bir erdem kavramına uydurmak istemişti. Tüm ahlâkı siyasetten türeten, dolayısıyla da o ünlü "hikmet-i hükûmet"in düşünsel varsayımlarını ortaya koyan ilk kişi olarak, sınıflara bölünmenin devletin bekasının örtük bir zorunluluğu olduğunu şüphesiz görmüştü. Bu nedenle hayâlindeki devleti, kaderin bir cilvesi olarak bireyin hiçbir etkide bulunamayacağı üç zümreden birine üyelik temeline oturtmuştu. Ne var ki bu devlet adamı, insana bunun "doğuştan kaderi" olduğu inancını aşılamak için "gerekli yalan"a başvuruyor ve şöyle diyordu:

"Yaratan Tanrı, aranızdan önderlik yapması için seçilen sizlerin mayasına altın katmıştır; bu nedenle siz en kıymetlilersiniz. Yardımcılarınızın mayasına gümüş, çiftçiler ve diğer emekçilerinkine de demir ve tunç katmıştır." Yurttaşların bu aldatmacaya nasıl inandırılacağı sorusuna ise şu cevabı vermiştir: "Bizzat bunları inandırmanın imkânsız olduğunu, ama bunların oğullarını ve torunlarını ve gelecek tüm kuşakları bu efsaneye inandırmanın imkânsız olmadığını düşünüyorum."[1]

Yani, insanın kaderi, efendi mi yoksa uşak mı olacağı bu Tanrı mayasına bağlıdır. Bu kaçınılmaz kader inancını insan muhayyilesinin derinliklerine aşılamak ve buna imanın mistik kutsallığını yüklemek, şimdiye kadar her türden güç siyasetinin başlıca amacı olmuştur.

Nasıl ki devlet her zaman, kendi sınırları içinde, uyrukları arasındaki toplumsal statü eşitliğini ortadan kaldırıp bu ayrımı kast ve sınıf farklılıklarıyla sürdürmeye çalışıyorsa, dışa yönelik olarak da kendisini diğer tüm hükûmet örgütlenmelerinden ayrı tutup yurttaşlarına millet olarak tüm diğer halklardan üstün oldukları inancını aşılamaya özen göstermelidir. Yunan düşünürler arasında "tüm Helenik halkların millî birliği" fikrini apaçık gördüğümüz tek kişi olan Platon, kendini özbeöz Yunan sayarken "barbarlar"a açıkça tepeden bakıyordu. Bırakın onların Helenlerle eşit sayılabileceği fikrini, Helenlere yakın bir konuma gelebileceği fikrini bile akıl almaz olduğu kadar küstahça buluyordu. Platon'un ideal devletinde tüm ağır ve aşağılık işlerin yabancılar ve kölelerce yapılacak olmasının nedeni buydu. Bundan sadece Helen efendi kastı için değil, kölelerin kendileri için de fayda umuyordu. Anlayışına göre, kölelerin kaderi zaten aşağılık hizmetlere koşulmak olduğundan, Yunanlara hizmet edecekleri için başlarına talih kuşu konmuş sayılırdı.

Aristoteles, insanın "doğal kaderi" kavramını daha da net ortaya koymuştu. Ona göre de doğanın aşağılık görevler için yarattığı halklar ve sınıflar vardı. Tüm barbarlar başta olmak üzere Yunan-olmayanların hepsi bu kategoriye giriyordu. Onun "doğaya göre köleler" ile "hukuka göre köleler" arasında ayrım yaptığı

1- Platon, *The Republic*. Üçüncü Kitap.

doğrudur. İlk kategoriye, özgüvene sahip olmamaları nedeniyle doğanın ötekilere itaate mahkûm ettiği kişileri yerleştirir. İkinci kategoride, savaşta esir düşerek özgürlüklerini yitirenler yer alır. Her iki durumda da köle, sadece "canlı bir makine" ve bu sıfatıyla "efendisinin bir parçası"dır. Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde belirttiği ilkelere göre, kölelik hem yöneticinin hem de yönetilenin yararınadır; çünkü doğa birine âlî yetenekler, ötekine hayvanî bir kaba kuvvet bahşetmiş, efendi ve köle rolleri aslında tamamen kendiliğinden oluşmuştur.

Aristoteles'e göre insan, bir yönetim altında yurttaş olmaya –bütün doğasıyla– mahkûm olduğu için "devlet-kuran bir varlık" tır. Bu temelde intihara karşı çıkar; çünkü bireyin kendini devletten koparma hakkını reddeder. Aristoteles, Platon'un ideal devletine, özellikle orada savunulan mülkiyet ortaklığı "doğa yasalarına aykırı işliyor" diye hiç olumlu yaklaşmadığı hâlde, devleti bütün bu nedenlerle tüm dünyevî varoluşun etrafında döndüğü merkez olarak görüyordu. Platon gibi o da devlet işlerinin idaresinin her zaman doğa tarafından bu işe memur edilen seçilmiş insanlardan oluşan küçük bir azınlığın elinde olması gerektiğine inanıyordu. Bu yüzden, alt seviye olduğunu iddia ettiği geniş halk kitlelerine seçim yapma ayrıcalığı tanınmasına mantıklı bir gerekçe bulmak durumunda kalmış ve bu durumu doğal seyrin tunç yasasına dayandırmıştı. Son tahlilde, tiranlığın her türlü "ahlâkî gerekçesi" nin kökleri bu anlayışta yatar. Bir kez kendi yurttaşlarımızı zihinsel bakımdan geri bir kitle ve doğanın yaratıcı faaliyet için görevlendirdiği bir azınlık şeklinde ikiye bölmeyi kabul ettik mi, bunu "değersiz" ve "seçilmiş" milletlerin ya da ırkların var olduğu inancı kendiliğinden izler –özellikle de seçilmişler, aşağı olanların köle emeğinden yarar sağlıyor ve onlar tarafından kendi yaşamlarını sürdürme zahmetinden kurtarılıyorlarsa.

Ama gücün sözüm ona yaratıcılık yetisine duyulan bu inanç, kişinin kendini insafsızca aldatmasına dayalıdır. Kendi başına herhangi bir şey yaratmaktan tamamen aciz oluşu hasebiyle iktidar, varlığını sürdürmek için tümüyle uyruklarının yaratıcı faaliyetine bağımlıdır. Hiçbir şey, devletin kültürel ilerlemenin gerçek yaratıcısı olduğunu söyleyen alışılagelmiş görüşten daha yanlış değildir. Hakikât bunun tam tersidir. En başından beri devlet, her ileri kül-

tür biçiminin gelişimine belirgin bir kuşkuyla yaklaşarak karşı çıkan engelleyici güç olmuştur. Devletler kültür yaratmaz; aslında genelde daha ileri kültür biçimleri tarafından yıkılırlar. En derin anlamda, iktidar ve kültür uzlaşmaz karşıtlardır; birinin kuvveti her zaman diğerinin zayıflığıyla at başı gider. Güçlü bir devlet aygıtı, her türlü kültürel gelişimin önündeki en büyük engeldir. Devletlerin ölüm döşeğinde olduğu ya da güçlerinin hâlâ asgarî düzeyde tutulduğu yerler, kültürün serpilip gelişmesine en uygun ortamı sağlarlar.

Bu fikir çoğumuza fazla cüretkâr görünecektir; çünkü kültürel olayların gerçek nedenlerine dair derin içgörümüz sahte bir eğitimle tamamen bulanıklaştırılmıştır. Devletin menfaatlerini korumak için, beyinlerimiz yanlış kavram ve aptalca varsayımlarla tıka basa doldurulduğundan, tarihsel konulara önyargısız yaklaşmaktan genelde aciziz. Efsanevî hükümdar Fu-hsi'nin uyruklarına avcılık, balıkçılık ve hayvancılık zanaatlarını bahşettiğini, ilk müzik aletlerini icat ettiğini ve yazmayı öğrettiğini kaydeden Çinli vakanüvislerin saflığına güler geçeriz. Ama Firavunların kültürü, Babil krallarının yaratıcı faaliyeti, Makedonyalı Büyük İskender'in ya da Büyük Friedrich'in iddia edilen kültürel başarıları konusunda kafamıza işlenenleri papağan gibi tekrarlarız. Bütün bunların rezil bir sihirbazlık, içinde zerrece gerçek barındırmayan birer martaval olması, tekrarlana tekrarlana çoğumuz için kesin doğrular hâline gelmesi ihtimâlinden kuşkulanmayız bile.

Kültür emirle yaratılmaz. İnsanın ihtiyaçlarından ve toplumsal işbirliği faaliyetinden kendiliğinden doğarak kendi kendini yaratır. Hiçbir hükümdar insana elleriyle ilk aletlere biçim vermesini, ateşi ilk kez kullanmasını, teleskobu ve buharlı makineyi icat etmesini ya da İlyada'yı yazmasını emredemezdi. Kültürel değerler yüce otoritelerin yönlendirmesinden doğmazlar. Ne dikte edilerek dayatılabilir ne de yasama meclislerinin kararlarıyla ortaya çıkarlar.

Ne Mısır'da ne Babil'de ne de başka bir ülkede kültür siyasî iktidar yapılarının başındakiler tarafından yaratılmıştır. Onlar sadece, zaten var olan ve gelişen kültürü sahiplenerek özel siyasî hedeflerine tâbi kılmışlardır. Böylece geleceğin tüm kültürel ilerlemesinin köküne kibrit suyu dökmüşlerdi. Çünkü siyasî iktidar ne kadar onay görür, tüm toplumsal hayatı ne kadar etkisi altına alır-

sa, eski kültür biçimleri de için için o kadar çürür. Bu çürüme, eskiden etkili olduğu alanlarda artık hiçbir gelişimin filizlenemediği bir duruma dek devam eder.

Siyasî iktidar her zaman tekdüzelik peşinde koşar. Tüm toplumsal olayları belirli bir ilkeye göre düzenleyip kontrol etmeye yönelik aptalca arzusuyla, her zaman bütün insanî faaliyetleri tek bir kalıba indirgemeye can atar. Dolayısıyla –tıpkı siyasî iktidarın değişmez biçim ve kalıplara bağlı olması gibi tamamen insanî faaliyetlerin çeşitlilik ve evrenselliğine bağlı olan ve bu yüzden de sürekli yeni biçim ve örgütlenmeleri kollayan– daha yüksek bir kültürün tüm yaratıcı güçleriyle uzlaşmaz bir çelişki içine girer. Toplumun imtiyazlı azınlıklarının siyasî ve ekonomik güç mücadeleleri ve halkın kültürel faaliyetleri arasında her zaman bir iç çatışma yaşanır. Bunlar, hiçbir zaman gönüllü olarak birleştirilemeyecek, ancak dış zorlama ve manevî baskıyla aldatıcı bir uyum görüntüsü verilebilecek karşıt yönlerdeki çabalardır. Aşağıdaki mısraları yazan Çinli bilge Lao Zi bu karşıtlığı tespit etmişti:

Tecrübeler kimsenin topluma rehberlik edemeyeceğini gösterir;
Toplum güç birliğidir;
bu itibarla tefekkür, onun bir tek insanın kuvvetiyle
yönetilemeyeceğini gösterir.
Onu düzene koymak düzensizlik yaratmaktır;
Tamir etmek bozmak demektir.
Zira bireyin hâli tavrı değişir:
Kâh ileri gider, kâh geri;
Kâh sıcaktır, kâh mesafeli;
Kâh gücünü ortaya koyar, kâh zaaf gösterir;
Kâh ihtirasla yanıp tutuşur, kâh huzur saçar.
İşte böyle:
Kusursuz insan, iktidar arzusundan sakınır;
İktidar hırsından sakınır;
İktidarın göz kamaştırmasından kaçınır.[2]

Nietzsche de bu hakikâti derinlemesine kavramıştı, fakat yaşadığı iç çelişkiler ve bütün yaşamı boyunca –daha uzun ömürlü

2- Lao Zi, *The Course and the Right Way.*

olan– otoriter anlayışlar ile gerçek özgürlükçü fikirler arasında gidip gelmesi, doğal çıkarımlar yapmasını engellemişti. Yine de, Almanya'daki kültürel çöküş üzerine kaleme aldığı metinleri derin izler bırakacak kadar önemlidir ve her kültürel çöküşle doğrulanmaktadır.

> Nihayetinde kimse sahip olduğundan fazlasını harcayamaz. Bu, hem bireyler hem de halklar için geçerli. Kişi iktidar, yüksek siyaset, çiftçilik, Parlamentarizm, askerî menfaatler için bütün gücünü tüketirse, gerçek benini oluşturan miktarda bir akıl, ciddîyet, irade ve kendine hâkimiyetten vazgeçerse, öncelikle başkasına bunlardan verecek bir şeyi kalmaz. Kültür ve devlet –kimse kendini kandırmasın ama– birbirinin karşıtıdır: "Kültür Devleti" tümüyle modern bir fikirdir. Biri öbürünün sırtından geçinir; öbürünün aleyhine serpilip gelişir. Bütün büyük kültür dönemleri siyasî çöküş dönemleridir. Kültürel anlamda büyük olan ne varsa siyaset dışı, hatta siyaset karşıtıdır.[3]

Eğer devlet, iktidar alanı içindeki kültürel güçleri kendi amaçlarına uygun yollara sevk etmekte başarısız olursa, düşünsel kültürün birtakım ileri biçimlerinin geliştiğini görürüz. Bu ileri biçimler de haklı olarak önlerinde engel gördükleri siyasî çerçeveyi er ya da geç yok ederler. Ama eğer siyasî aygıt, kültür hayatını çok uzun dönemler boyunca belirli kalıplar içine girmeye zorlayacak kadar güçlüyse, o zaman kültür hayatı yavaş yavaş herhangi bir siyasî sınırlamaya tâbi olmadığı başka kanallar arar. Her ileri kültür biçimi, siyasî engellerle doğal gelişimi çok fazla engellenmemişse, yaratıcı inşa dürtüsüne sürekli tazelenme gücü verir. Her başarılı eser, daha bir mükemmelleşme ve daha derin bir manevî değer kazandırma ihtiyacı uyandırır. Kültür her zaman yaratıcıdır ve her zaman yeni faaliyet biçimleri arayışındadır. Dalları toprağa değdiğinde sürekli yeni kökler salan tropik orman ağaçlarını andırır.

İktidarsa hiçbir zaman yaratıcı değildir. Kendi acizliğini örtüp saygınlığını arttırmak için elinin altındaki kültürün yaratıcı kuvvetini kullanır. İktidar, tarihte her zaman olumsuz bir unsur olmuştur. Süslenip püslenerek önemsenmek ve kendini yaratıcı bir güçmüş

3- Friedrich Nietzsche, *Götzen-Dämmerung* (*Putların Alacakaranlığı*).

gibi göstermek ister. İşte burada Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ü taşı gediğine koyar:

> Nerede hâlâ bir halk varsa, orada devlet anlaşılmıyor ve ondan bir kem gözmüş, yasalara ve törelere karşı bir günah ve uğursuzluk-muş gibi nefret ediliyordur. Size şu ipucunu veriyorum: Her halk, iyi ve kötü konusunda komşusunun anlamadığı, kendine has dilde konuşur. Dili yasalarına ve törelerine göre yaratılmıştır. Devlet ise iyinin ve kötünün tüm dilleriyle yalan söyler; ne konuşursa yalandır. Elinde ne varsa, çalmıştır. Her şey sahtedir onda. Çalıntı dişlerle ısırır saldırgan. Yüreği bile sahtedir.

İktidar her zaman tahripkârdır; çünkü iktidar sahipleri, belirli biçimler vermek istedikleri toplumsal hayatın tüm fenomenlerini yasaların cenderesine sıkıştırmaya çalışırlar. Bunun zihinsel ifadesi ölü dogma, fiziksel yaşamdaki tezahürü ise kaba kuvvettir. İktidarın girişimlerindeki bu izan yoksunluğu, temsilcilerinin kişilikleri üzerinde de iz bırakır; başlangıçta mükemmel donatılmış bile olsalar, yavaş yavaş zihinsel olarak körelip zalimleşirler. İnsan zihni ve ruhunu, rutinin sonsuz monotonluğu kadar körelten bir şey daha yoktur ve iktidar, doğası gereği rutindir.

Hobbes yurttaşlık üzerine *De Cive* adlı eserini dünyaya armağan ettiğinden beri, ifade ettiği fikirler hiçbir zaman tamamen rağbetten düşmemiştir. Üç yüzyıldır zihinleri bir biçimde sürekli meşgul etmiş ve günümüz insanının düşüncelerine eskisinden daha çok egemen olmuşlardır. Ama fikirlerini Kilise dogmalarına dayandırmaması bile, materyalist Hobbes'u şu uğursuz düsturu benimsemekten alıkoymamıştı: "İnsan, temelde günahkârdır." Onun tüm felsefî tefekkürü, bu varsayıma dayalıdır. Ona göre insan, türdeşlerini hiç düşünmeyen, bencil içgüdülerinin esiri olmuş bir canavardan başka bir şey değildir. Sadece devlet, bu "herkesin herkesle savaşı"na son vermiş; düzenleyici ve cezalandırıcı eliyle insanın "hayvanî içgüdüler bataklığı"nda umutsuzca boğulmasını engelleyen bir yeryüzü tanrısı olup çıkmıştır. Bu yüzden, Hobbes'a göre devlet kültürün gerçek yaratıcısı olmuş, insanın içsel doğasına ne kadar itici geldiğine aldırmaksızın, onu ite kaka üst seviye bir varlık olmaya zorlamıştır. O zamandan beri, devletin bu kültürel yaratıcı rolü masalı hiç durmadan tekrarlanmış ve iddialara göre, yeni olgularla doğrulanmıştır.

Ancak bu savunulamaz anlayış tüm tarihsel deneyimlerle çelişir. İnsana eski atalarından miras kalan hayvanî, canavarca kalıntılar kesinlikle devlet tarafından yüzyıllarca özenle korunup akıllıca geliştirilmiştir. İğrenç kitlesel katliam yöntemleriyle [I.] Dünya Savaşı, Mussolini İtalyası'nın ve Hitler'in Üçüncü Reich'ının koşulları, bu "kültür devleti" denen şeyin gerçekte ne olduğu konusunda en kör olanımızı bile ikna etmeli.

İnsana kültürel faaliyetlerinde yeni ufuklar açan tüm üst düzey kavrayışlar, düşünsel gelişimin her yeni evresi, çığır açan her düşünce, ancak Kilise ve devlet otoritesine karşı verilen kararlı mücadelelerden ve bu mücadeleleri verenlerin de görüşleri yüzünden çağlar boyunca malları, canları ve özgürlüklerinden muazzam fedakârlıklarda bulunmalarından sonra etkili olabilmiştir. Düşünsel hayatın böylesi yeniliklerinin Kilise ve devlet tarafından en sonunda kabul edilmesi ise, zamanla karşısında durulamaz hâle gelmeleri nedeniyle otoritelerin çaresiz kalmalarındandır hep. Ancak şiddetli bir direnişin ardından gerçekleşen bu kabullenme de çoğu kez, –yeni bir bakış açısı getiren tüm önceki girişimlerde olduğu gibi– iktidarın ruhu öldüren vesayeti altında giderek hepten körelen yeni fikirlerin planlı bir biçimde dogmalaştırılmasını getirmiştir.

Kültürün kayda değer her evresi sadece topluluğun anonim kuvvetinin ifadesiyken, tüm yönetim sistemlerinin kurnazlık ya da kaba kuvvetle sıradan halkı boyunduruk altına alan imtiyazlı bir azınlığın iradesine dayandığı gerçeği, ikisi arasındaki içsel karşıtlığın da göstergesidir. İktidar daima birey ya da dar gruplardan oluşan vârislere intikal ederken, kültür toplulukta kök salar. Her zaman toplumun kısır unsuru olan iktidar, tüm yaratıcı gücü inkâr eder. Kültür, hepsi de kendini ifade etmeye can atan doğurganlık, yaratıcı dürtü ve yapıcı içgüdüyü somutlaştırır. İktidar, giderilmesi bireyi bir yere kadar hayatta tutan açlığa benzetilebilir. En yüce anlamıyla, kültür, türü hayatta tutan üreme güdüsüne benzer. Birey ölür; toplum asla ölmez. Devletler yok olup gider; kültürlerse sadece eylem alanlarını ve ifade biçimlerini değiştirirler.

Devlet, kültürel faaliyetin sadece iktidarını korumasına yardımcı olan biçimlerini bağrına basar. Koyduğu sınırları aşan her türlü faaliyetin tepesine amansız bir nefretle biner, bunların yerindeliğini sorgular. O hâlde, "devlet kültürü"nden söz etmek uydurma ol-

duğu kadar anlamsızdır da; çünkü düşünsel kültürün daha ileri her biçimiyle sürekli savaş hâlinde olan ve kültürün yaratıcı iradesini sürekli bastırmaya çalışan, kesinlikle devletten başkası değildir.

Ama iktidar ve kültür, tarihin karşıt kutupları olmakla birlikte, gene de insanların toplumsal işbirliğinde ortak bir faaliyet alanına sahip olduklarından, ister istemez bir *modus vivendi*'ye (geçici mutabakat) varmaları gerekir. İnsanın kültürel faaliyeti ne kadar iktidarın kontrolüne girerse, kültürel biçimlerin katılaştığını, yaratıcı hayâl gücünün sakatlandığını ve yaratma isteğinin yavaş yavaş köreldiğini o kadar net görebiliriz. Öte yandan toplumsal kültür, siyasî iktidarın koyduğu sınırları ne kadar cevval bir biçimde aşıp geçerse, doğal gelişimi de dînî ya da siyasî baskıyla o kadar az engellenir. Bu durumda kültür, iktidarın bekasının önünde aciliyet arz eden bir tehlikeye dönüşür genellikle.

Toplumun kültürel güçleri, sert köşelerine çarpıp dizlerini yaraladıkları siyasî iktidarın baskı kurumlarına gayri ihtiyarî isyan ederler. Önlerine sürekli yeni bariyerler koyarak doğal gelişimlerini engelleyen katı kalıpları bilinçli ya da bilinçsiz olarak ortadan kaldırmaya çalışırlar. Ne var ki iktidar sahipleri, çağın düşünsel kültürü yasaklı yollara sapmasın, kendi siyasî faaliyetlerini aksatmasın, hatta tamamen engellemesin diye sürekli tetikte olmalıdır. İki karşıt amacın süregelen mücadelesinde, biri her zaman imtiyazlı azınlığın kast menfaatlerini, diğeri topluluğun menfaatlerini temsil eder; devlet ile toplum, siyaset ile iktisat –kısacası, iktidar ile kültür– arasında anayasalarca belirli aralıklarla yeniden düzenlenip onaylanan belli bir hukukî ilişki adım adım oluşur.

Günümüzde, "hukuk" ve "anayasa"dan anladığımız şey, sadece bu sonsuz mücadelenin düşünsel yansımasıdır; pratikteki yansımaları ise halkın yaşamında iktidarın mı yoksa kültürün mü geçici üstünlük elde ettiğine bağlı olarak, ya birinin ya da diğerinin etkisinin artması şeklinde olur. Toplumsuz devlet, iktisatsız siyaset, kültürsüz iktidar bir an bile var olamadığı hâlde, kültür, insanların toplumsal bir aradalığından iktidar ilkesini bütünüyle söküp atamadığı için, hukuk bu ikisi arasında tampon bölge hâlini alır ve şoku hafifleterek toplumu sürekli bir felâket durumuna karşı korur.

Hukukun öncelikle iki biçimi arasında ayrım yapmak şart:

"Doğal hukuk" ve sözde "pozitif hukuk". Toplumun siyasî olarak örgütlenmesinin –devletin, kast ve sınıf sistemiyle kendini göstermesinin– hemen öncesinde doğal hukuk vardır. Bu aşamada hukuk, birbirinin karşısına özgür ve eşit kişiler olarak çıkan, aynı menfaatlerin motive ettiği ve insan olarak eşit saygınlığa sahip kişiler arasındaki karşılıklı anlaşmaların sonucudur. İlkin devletin siyasî çerçevesi içinde gelişen pozitif hukuk ise, farklı ekonomik menfaatler nedeniyle ayrışmış ve toplumsal eşitsizlik temelinde çeşitli kastlar ve sınıflara dâhil olmuş insanlarla ilgilidir.

Pozitif hukuk, bir yandan, –gelişim aşamaları bakımından her yerde kaba kuvvet, fetih ve fethedilenin köleleştirilmesine dayalı olan– devlete yasal bir özellik kazandırmasıyla, bir yandan da toplumun farklı sınıflarının hak, ödev ve ayrıcalıkları arasında bir düzenleme yapmaya çalışmasıyla işlerlik kazanır. Ne var ki, bu düzenleme ancak fethedilen kitle mevcut hukukî duruma boyun eğdiği ya da kendinde buna karşı savaşacak gücü bulamadığı sürece kalıcı olur, halkın yasalarda reform yapılması talebi aciliyet kazanıp karşı konulamaz hâle geldiğinde de değişir. Öyle ki –bir iç dürtüye değil, zorunluluğa boyun eğen– egemen güç, şiddete dayalı bir devrimle yıkılıp gitme riskine girmek istemiyorsa bu talebi dikkate almak zorunda kalır. Böyle bir durumda, yeni hükûmet daha geniş bir serbestlik getirecek yeni yasalar formüle eder; böylece devrimci irade, halk içinde güçlenerek yaşayıp ifade bulacaktır.

İktidarın bütünüyle hükümdarın şahsında somutlaştığı, kararları topluluğun itirazlarından etkilenmeyen eski Asya'nın despotik krallıklarında iktidar, kelimenin en geniş anlamıyla yasa demekti. Hükümdara doğrudan tanrının soyundan geldiği için hürmet edildiğinden, onun iradesi başka bir gerekçeye dayanmadan ülkenin en yüce hukuku olarak egemen olurdu. Örneğin, tamamen insanlara vahiyle inen "ilahî hukuk"a dayalı ünlü Hammurabi Yasaları, kökeni yüzünden beşerî yargıya tâbi değildi.

Ne var ki ifadesini bir otokratın koyduğu yasalarda bulan hukukî kavramlar, bir despotun iradesinden ibaret değildir. Mutlaka insanların yüzyıllar boyu alışageldiği ve komünal toplum hayatının sonucu olan eski ahlâk, gelenek ve göreneklerle de ilgilidir. Hammurabi Yasaları bu kuralın istisnası değildir; çünkü toplumsal yaşamın ihtiyaçlarından kaynaklanan Babil hukukunun tüm pra-

tik hükümleri, Hammurabi daha Elamların yönetimine son vermeden ve Larsa ile Yamutbal'ı fethederek birleşik bir monarşinin temellerini atmadan çok önceleri halk arasında zaten geçerliydi.

Hukukun en uygun koşullarda bile inkâr edilemeyen ikili özelliği tam burada karşımıza çıkar. Bir yandan hukuk, Antik Çağ'dan beri halk içinde kök salmış "*örf ve âdet hukuku*" denen gelenek ve göreneklere bariz biçimde yer verir. Öte yandan, imtiyazlı kastların imtiyazlarına o kastların kutsal olmayan kökenlerini örten yasal bir kılıf uydurur. İnsanın hukukun kutsallığına duyduğu derin inancı, ancak bu bariz kafa bulandırmayı ciddiyetle inceleyince anlayabiliriz: Adalet duygusunu okşarken, bir yandan da daha yüce bir güce bağımlılıklarına temel oluşturur.

Mutlak despotizm evresi aşılıp yasa yapımına topluluğun katılımı az çok sağlandığında, bu iç tutarsızlık apaçık görünür hâle gelir. Politik camiadaki tüm büyük rekabetler hukuk mücadeleleri şeklinde cereyan etmiştir. Nedeni, insanların yeni kazandıkları hak ve özgürlükleri her zaman devletin yasalarıyla onaylatma çabalarıdır. Elbette bu da yeni sorunlara ve düş kırıklıklarına neden olmuştur. Şimdiye kadarki her hak mücadelesinin iktidar mücadelesine dönüşmesinin, dünün devrimcisinin bugünün gericisi hâline gelmesinin nedeni budur; çünkü kötülüğün kaynağı iktidar biçimi değil, iktidarın kendisidir. Ne tür olursa olsun, kendi varlığını güvence altına almak için halkın haklarını asgarîye indirme güdüsüne her iktidarda rastlarız. Öte yandan toplum da devletin işlevlerini sınırlandırarak hak ve özgürlüklerini devamlı genişletme uğraşı verir. Toplumsal kültürün yeni biçimlerinin insanların burnunda tüttüğü devrimci dönemlerde, bu özellikle belirgindir.

Bu yüzden de devlet ile toplum, iktidar ile kültür arasındaki rekabet, her zaman bu iki kutbun birinden –otoriteden– yola çıkarak yavaş yavaş karşıt kutba –özgürlüğe– ilerleyen bir sarkacın hareketine benzetilebilir. Bir zamanlar nasıl kudret ve hak tek elde toplandıysa, şimdi de tüm yönetim biçimlerinin silinip gideceği, hukukun yerini adalete, yasalarla verilen hakların yerini özgürlüğe bırakacağı bir çağa doğru ilerlediğimiz açıkça görülüyor.

Yeni hak ve özgürlüklerin tesisi ya da var olanların genişletilmesiyle gerçekleşen her türlü hukuk reformu asla devletten kaynaklanmaz, halktan kaynaklanır. Halk, bugün sınırlı da olsa yarar-

landığımız özgürlükleri, hükûmetin ne iyi niyetine ne de özel ihsanına borçludur. Tersine, kamusal yetki sahipleri gerek yeni hakların verilmesini önleme, gerekse verilenleri etkisizleştirme konusunda denenmemiş tek bir araç bırakmamışlardır. Aslında gerçek devrimler olan büyük kitle hareketleri, iktidar sahiplerinden taviz koparmak için şarttır; bu tavizlerin bir tekini bile gönüllü olarak vermezler.

Dolayısıyla da, yüksekten uçan bir radikal yaklaşımla yapılan "çeşitli devletlerin anayasalarına girmiş siyasî hak ve özgürlüklerin önem taşımadığı, çünkü hükûmet tarafından formüle edilip onaylandıkları" biçimindeki beyanat da tarihsel olguların tamamen yanlış anlaşılmasının sonucudur. İktidar sahipleri, bu hakları sempati duydukları için değil, dıştan gelen baskılarla mecbur bırakıldıkları için getirmişlerdi. Çağın düşünsel kültürü, bir yerlerde siyasal çerçeveyi parçalamış, egemen güçler o an için görmezden gelemeyecekleri kuvvetlere boyun eğmek zorunda kalmıştı.

Siyasî hak ve özgürlükler, hiçbir zaman yasama organları sayesinde kazanılmamış, onlara dışarıdan baskı uygulanarak koparılmıştır. Ayrıca, bu hakların kalıcılığını yasal güvence de hiçbir biçimde garanti etmez. Hükûmetler ülkenin direnmeyeceğine inanırlarsa, mevcut hakları kırpmaya veya tamamen yok etmeye dünden hazırdır. Bu kırpma çabalarının, muhaliflerin gücünü doğru hesaplamayan ve eyleme geçmek için uygun zamanı bir türlü seçemeyen iktidar sahiplerine kimi zaman felâket getirdiği de bir gerçek. [İngiltere Kralı] I. Charles, bu girişimin bedelini hayatıyla, başkalarıysa iktidardan düşerek ödemek zorunda kalmışlardı. Ancak bu durum, bu yöndeki çabaların önüne geçemedi. Basın, toplantı, örgütlenme özgürlüğü gibi belirli hakların yüzyıllardır halk içinde yerleştiği ülkelerde bile, hükûmetler bu hakları tırpanlamak ya da hukukî kelime oyunlarıyla daha dar anlamda yorumlamak için hiçbir fırsatı kaçırmazlar. Amerika ve İngiltere bize bu konuda zihin jimnastiği yapmaya uygun bolca örnek sunar. Almanların başımız dara düştüğünde hiç işletilmeyen ünlü Weimar Anayasası konusunda çene yormamız ise gereksiz.

Hak ve özgürlükler, bir kâğıt parçasına yasal yollarla yazıldıkları için kalıcı olmazlar. Ancak halk için hayatî bir temel ihtiyaç olduklarında kalıcı olur, âdeta halkın eti kemiği hâline gelirler. Bu

temel ihtiyaç halk için geçerliliğini koruduğu sürece, hak ve özgürlükler dikkate alınır. Durumun değişmesi hâlinde, anayasaya saygı gösterilmesi hususunda parlamentodaki muhalefet ne kadar ateşli olursa olsun, yapılacak hiçbir çağrı işe yaramaz. Avrupa'nın yakın tarihi bunun çarpıcı örnekleriyle doludur.

5. Bölüm

Millî Devletin Doğuşu

Cemaatlerin [Komünotelerin] İsyanı. Federalizm Çağı. Kişisel Özgürlük ve Toplumsal Birlik. Hristiyan Cemaati. Ortaçağ Kültürünün Çöküşü. Komünal Kurumların Çözülüşü. Merkantilizm. Büyük Keşifler. Papalık Gücünün Çöküşü. Rönesans'ın Janus Başı. Bireyin İsyanı. "Efendi İnsan". Halk, Kitleye Dönüşüyor. Millî Devlet. Machiavelli'nin Prens'i. *Dünyevî İktidarın Bir Aracı Olarak Millî Birlik. Yeni Devletin Yüksek Rütbeli Papazları.*

Her siyasî iktidar, toplumsal hayat içindeki tüm grupları gözetim altına almayı ve gerekli gördüğü takdirde, tamamen bastırmayı dener. Çünkü bu, insanlar arasındaki tüm ilişkilerin siyasî iktidarın temsilcileri aracılığıyla düzenlenmesinin en önemli koşullardan biridir. Toplumsal hayatın kültürel yeniden inşasında her önemli evrenin, ancak toplumsal bağlar güç siyasetine bağlı çabaların çığrından çıkmasını engelleyecek veya bir süreliğine tümüyle devre dışı bırakacak kadar güçlü olduğunda kendini gösterebilmesinin nedeni budur.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'nın neredeyse her yeri, ülkeleri cinayet ve talana boğan ve kültürün tüm temellerini tehdit eden barbar devletlerle dolup taştı. Zamanın Avrupa'sında insanlığın tamamen barbarlık batağına saplanmamasını, şaşırtıcı bir benzerlikle kıtanın her yerine yayılan ve tarihte "Cemaatlerin İsyanı" olarak bilinen güçlü devrimci harekete borçluyuz. Her yerde insanlar soyluların, piskoposların ve hükûmet otoritelerinin tiranlığına isyan ederek kendi cemaatlerinin yerel bağımsızlığı ve toplumsal yaşam koşullarının yeniden düzenlenmesi için silahlı kalkışmalar gerçekleştirdiler.

Bu yolla muzaffer olan cemaatler kendi "beratlarını" alıp yeni yasal statülerini ifade eden şehir anayasalarını oluşturdular. Tam bağımsızlıklarını elde edebilecek kadar güçlü olmadıkları yerlerde bile, iktidarları uzun vadeli tavizler vermeye zorladılar. Bu yüzden, onuncu ve on beşinci yüzyıllar arasında bu muazzam "özgür şehirler ve federalizm çağı"nın gelişmesiyle, Avrupa kültürü, yüksel-

mekte olan ve uzun zamandır şehir dışı kırsal bölgelerle sınırlı kalan krallığın boyunduruğuna ve siyasî etkisine tümüyle girmekten kurtulmuştu. Ortaçağ komünü, yapıcı toplumsal sistemlerden biriydi; orada sayısız biçimiyle hayat, toplumsal çeperden ortak merkeze doğru akardı ve girilen envaî çeşit ilişkiyle sürekli değişerek, insana hep kendi toplumsal varlığına dair yeni bakış açıları kazandırırdı. Böyle zamanlarda, bireyin kendini toplumun bağımsız bir üyesi gibi hissetmesi çalışmasını verimli kılar, ruhunu kanatlandırır ve zihinsel durgunluğu önler. Her zaman çok farklı yerlerde ortaya çıkan, insan faaliyetinin her alanında kendini eksiksiz göstererek birleşik bir kültürde şekillenen ve kökleri cemaatte olan bu komün ruhu, komünal hayatın her yönünde ifadesini bulur.

Böyle bir toplumsal çevrede insan, cemaatiyle sayısız yolla iç içe geliştiği hâlde, kararlarında özgür olduğunu hisseder. Kişiliğine güç ve haslet, iradesine ahlâkî içerik katan, tam anlamıyla örgütlenme özgürlüğüdür. Bu "örgütlenme düsturu"nu yürekten benimsediğinden, her türlü dayatma ona anlamsız ve anlaşılmaz görünür. Fakat insanlarla toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan sorumluluğunu da bilir ve bunu kişisel tutumunun temeli hâline getirir.

Toplumsal hayatın henüz soyut teoriye göre düzenlenmediği, herkesin koşulların gereğini yerine getirdiği bu muazzam federalizm döneminde, tüm ülkeler kardeşlik örgütleri, loncalar, Kilise cemaatleri, ilçe dernekleri, şehir konfederasyonları ve hür iradeyle oluşan sayısız başka ittifakla örülen sıkı bir ağla birbirine bağlanmıştı. Zamanın şartları dayattığında, bunlar her şeyi tepeden yönetip yönlendiren merkezî bir iktidarın inisiyatifini beklemeden, yepyeni bir aradalıklara yer açmak üzere değişiyor ya da tamamen yeniden yapılandırılıyor, hatta yeri geldiğinde ortadan kalkıyorlardı. Ortaçağ toplumu, tüm bu zengin toplumsal ve hayatî faaliyet alanlarında temelde idarî değil, toplumsal kaygılara göre düzenlenmişti. Beşikten mezara kadar devletin karşısında sürekli "el pençe divan" duran günümüz insanının o devri genelde anlaşılmaz görmesi, bu nedenledir. Aslında, o devrin toplumunun federalist düzeni, modern devletin gelişiminden kaynaklanan sonraki örgüt tipleri ve merkezci eğilimlerden, sadece bütün bir teknik örgütlenme biçimiyle değil, temelde toplumsal birliktelik dâhilinde kendini ifade eden zihniyetiyle de ayrılır.

Sadece bağımsız bir siyasî organizmadan ibaret olmayan eskinin şehri, yönetimi loncalara bağlı olan ayrı bir ekonomik birimi de oluşturuyordu. Böyle bir örgütlenme, ister istemez ekonomik menfaatlerin sürekli ayarlanması temelinde kurulacaktı. Aslında bu, eski şehir kültürünün en önemli tipik özelliklerinden biriydi. Zaten bundan daha doğal bir şey olamazdı; çünkü eski şehirlerde uzun zamandır katı sınıf ayrımları olmadığından, tüm yurttaşlar cemaatin istikrarıyla eşit derecede ilgiliydi. Böylesi bir çalışma, ürünlerinin büyük bölümü şehrin kendi sakinleri ve yakın çevre tarafından tüketildiği sürece kimsenin zenginlik biriktirmesine izin vermiyordu. Eskinin şehri, toplumsal sefalete de derin iç karşıtlıklara da aşina değildi. Bu durum korunduğu sürece, şehir sakinleri kolayca kendi meselelerini kendileri çözebiliyorlardı. Çünkü yurttaşların doğuştan birliğini bozan hiçbir keskin toplumsal tezat yoktu. O hâlde, tüm üyelerinin bağımsızlığı ve hak eşitliği üzerine kurulu olan federalizm, var olduğu kadarıyla, devletin de sineye çekmek zorunda kaldığı toplumsal örgütlenmenin kabul edilmiş biçimiydi. Aynı şekilde, Kilise'nin uzun zamandır bu toplum biçimlerine müdahale etme cüreti gösterememesinin nedeni, liderlerinin, sınırsız çeşitlilikteki toplumsal faaliyetiyle bu zengin hayatın dönemin genel kültüründe derin kökleri olduğunu tespit etmiş olmasıydı.

Dönemin insanlarının kendi kardeşlik dernekleri ve yerel kurumlarına bu kadar derinden bağlı olmalarının nedeni, tam da sonraki yüzyıllarda çok kötü bir rol oynamaya mahkûm modern "millet" ve "millî bilinç" tahayyülünden yoksun olmalarıydı. Federalist dönemin insanı, hiç kuşku yok ki, güçlü bir yurt duygusuna sahipti; çünkü günümüz insanına kıyasla, toprağına daha bağlıydı. Ne var ki, kendini köyünün ya da şehrinin toplumsal hayatıyla ne kadar yakından ilgili hissederse hissetsin, onunla diğer cemaatlerin yurttaşları arasında –Avrupa'da millî devletlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan– katı, aşılmaz engeller hiç görülmemişti. Ortaçağ insanı kendini tek, standart bir kültüre bağlı, tüm ülke sınırlarını aşan, tüm halklara kucak açan büyük bir cemaatin üyesi olarak görüyordu. Bu büyük cemaat, Hristiyan âleminin tüm dağınık birimlerini içine alıp manevî yönden birleştiren Hristiyan cemaatiydi.

Farklı güdülerle harekete geçmiş olsalar bile Kilise ve impara-

lorluğun kökleri de yine bu evrensel fikirdeydi. Papa ve imparator için, Hristiyanlık yeni dünya hâkimiyetini gerçekleştirmenin olmazsa olmaz ideolojik temeliydi. Ortaçağ insanı içinse Hristiyanlık, içinde zamanın ahlâkî meselelerinin somutlaştığı büyük ruhanî cemaatin sembolüydü. Hristiyanlık fikri, tıpkı vatan ve millet gibi sadece soyut bir kavramdı. Şu farkla ki, Hristiyanlık fikri onları birleştirirken, millet fikri onları karşıt saflara ayırıp orada teşkilatlandırıyordu. Hristiyan anlayış insanların içinde derinlemesine kök saldığı oranda kendileriyle ötekiler arasındaki tüm engeller kolay aşılıyor ve herkesin tek büyük cemaate ait olduğu, ortak amaç doğrultusunda çalışıp didindiği bilinci güçlü yer ediyordu. Ama "millî bilinç" insanların arasına dalacak kadar geniş bir aralık buldukça, aralarındaki farklılıklar daha da yıkıcı hâle geliyor ve sahip oldukları ortak özellikler, diğer kaygılara yer açmak üzere daha da fütursuzca arka plana itiliyordu.

Ortaçağ şehir kültürünün çöküşünde bir dizi farklı nedenin katkısı vardı. Moğollar ve Türklerin Doğu Avrupa ülkelerine akınları ve İber Yarımadası'nın kuzeyindeki küçük Hristiyan devletlerin Araplara karşı yedi yüz yıllık savaşı büyük ölçüde kıtanın doğusu ve batısında güçlü devletlerin gelişmesine yaradı. Ne var ki, temelde federal cemaatler sarsılıp hayat koşullarının yeniden örgütlenmesinin yolu açıldığı için şehirlerin kendi içlerinde köklü değişiklikler ortaya çıkmıştı. Eski şehir, uzun zamandır devlet olarak nitelenemeyecek bir komündü. Onun en önemli görevi, sınırları içinde toplumsal ve ekonomik menfaatlerin adilce düzenlenmesinden ibaretti. Söz gelimi, farklı şehirlerin ortak güvenliklerini sağlamak için kurduğu sayısız ittifakta olduğu gibi daha geniş birliklerin kurulduğu yerlerde bile, adil düzenleme ve özgür birleşme ilkesi belirleyici bir rol oynadı. Federasyon içinde yer alan her cemaat, diğer tüm cemaatlerle aynı haklardan yararlandığından, uzun zaman gerçek bir siyasî iktidar sürdürülememişti.

Fakat koşullar, temelde dış ticarete bağlı olarak ticarî sermayenin adım adım gücünü arttırmasıyla tamamen değişti. Para ekonomisinin yaratılması ve bazı tekellerin gelişmesinin ticarî sermayeye şehir içinde de şehir dışında da sürekli büyüyen bir nüfuz sağlaması, zorunlu olarak geniş çaplı değişikliklere yol açtı. Böylece iç birliği gevşeyen komünün yerini gelişen bir kast sistemine

bırakması, hâliyle, giderek artan bir toplumsal menfaat eşitsizliğine yol açtı. İmtiyazlı azınlıklar, cemaatin siyasî güçlerinin merkezîleşmesini daha açık bir biçimde zorlarken, karşılıklı düzenleme ve özgür birleşme ilkeleri, yerini yavaş yavaş güç ilkesine bıraktı.

Nasıl her çeşit siyasî üstünlük yeni iktisadî tekellerin yaratılmasına, dolayısıyla toplumun en zayıf kesimlerinin daha çok sömürülmesine yol açacaksa, kamu ekonomisinin küçük azınlıklar tarafından her bir istismarı da, kaçınılmaz olarak siyasî baskıya yol açar. Bu iki fenomen her zaman at başı gider. İktidar arzusu her zaman en zayıfı sömürme arzusudur ve her sömürü biçimi de bu arzuya hizmet etmeye zorlanan siyasî bir yapı içinde kendini gösterir. İktidar arzusu nerede ortaya çıkarsa, orada kamu idaresi insanın insana hükmetmesine dönüşür; cemaat ise devlet biçimini alır.

Nitekim, eski şehrin dönüşümü de bu yönde gerçekleşti. Yok olmanın eşiğindeki şehir cumhuriyetlerinde, merkantilizmin mantıksal sonucu olarak daha büyük ekonomik birimlerin talep edilmesine yol açması, daha güçlü siyasî yapılara duyulan arzuyu büyük ölçüde arttırdı. Ticarî sermaye, girişimlerini korumak için, kendisinin menfaatlerini tanıyacak ve diğerlerinin rekabetinden koruyacak askerî güçlerin yanı sıra güçlü bir siyasî iktidara da ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden, şehir yavaş yavaş ayak sesleri duyulan millî devletin yolunu açan küçük bir devlet hâlini aldı. Venedik, Ceneviz ve diğer birçok özgür şehrin tarihleri, bize hep bu evrimin ayrı evrelerini ve kaçınılmaz olarak ona eşlik eden fenomenleri gösterir. Sonradan Hindistan ve Amerika arasındaki deniz yolunun keşfi beklenmedik bir şekilde bu gelişmelere hız verecekti. İç ve dış mücadelelerle zaten zayıflamış olan Ortaçağ cemaatinin toplumsal temelleri, bu gelişmeyle çatırdayarak yerle bir olmuştu; bunlardan ayakta kalıp gelecekteki gelişmelere kendini uydurabilen çok azı da sonradan muzaffer mutlak monarşi tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştı. Dahası, bu iç çözülme arttığı oranda, eski komünler baştaki önemlerini yitirmiş, geriye sadece insanın sırtında ağır bir yük gibi hissettiği ölü suretler kalmıştı. Bu yüzden daha sonra Rönesans, insanın geçmişten gelen toplumsal bağlara karşı bir isyanı, toplumsal çevresinin tacizine karşı bireyin protestosu hâline geldi.

Rönesans çağıyla birlikte, Avrupa'da tüm geleneksel görüş ve

kurumlarda geniş kapsamlı bir devrime neden olan yeni bir çağ başladı. Rönesans, Avrupa'da bugün hâlâ sona ermemiş olan büyük devrimler döneminin başlangıcıydı. Tüm bu toplumsal çalkantılara rağmen, bireyin çok çeşitli arzu ve ihtiyaçlarıyla cemaatin toplumsal bağlarının birbirini tamamlayıp birlikte gelişeceği bir iç düzenleme mekanizmasını henüz bulmuş değiliz. Böyle bir düzenleme, her büyük toplumsal kültürün kaçınılmaz önkoşuludur. Evrimsel imkânların sonradan tam gelişme gösterebilmesi için, ilk önce toplumsal hayat bu koşullara kavuşturulmalı ve özgür bırakılmalıdır. Çözülme virüsünü kapmadan önce, Ortaçağ şehir kültürü de bu koşullar altında kök salmıştı.

Uzun bir olaylar zinciri, insan düşüncesinde köklü bir devrimin ortaya çıkışına katkıda bulundu. Adcıların (Nominalistlerin) vurucu eleştirisiyle temellerinden sarsılan Kilise dogmaları, eski etkisini büyük ölçüde kaybetti. Aynı şekilde, Tanrı ile insan arasında dolaysız bir ilişki vaaz ettiği için sapkınlık sayılan Ortaçağ mistisizmi de etkisini kaybederek yerini daha dünyevî kaygılara bıraktı. İspanyol ve Portekizlilerin büyük keşif gezileri, Avrupalı insanın ufkunu açmış ve düşüncelerinin yeniden dünyaya odaklanmasını sağlamıştı. Antik dünyanın yıkılışından beri, ilk kez bilim ruhu tekrar canlanmış, ama Kilise'nin sınırsız egemenliği karşısında ancak İspanya'daki Araplar ve Yahudiler arasında kendine bir yuva bulabilmişti. Bu çevrelerde ruhsuz skolastisizmin zincirleri kırılarak bağımsız düşünceye hoşgörüyle yaklaşılmıştı. İşte o zaman, insan yüzünü doğa ve yasalarına çevirdiğinden, Yaratıcı Tanrı inancının sarsılması kaçınılmazdı. Çünkü doğa bilimine dayalı bilginin öne çıktığı dönemler mucizelere duyulan dînî inanç bakımından hiçbir zaman elverişli olmamıştı.

Ayrıca *Respublica Christiana*, yani tüm Hristiyanlığın papanın çoban değneği altında birleşeceği hayâli son bulmuştu. Doğmakta olan milliyetçi devletlere karşı mücadelede Kilise geride kalmaya zorlanmıştı. Dahası Kilise'nin kendi safında bile ayrışma eğilimi taşıyan güçlerin sürekli kuvvetlenmesi, kuzey ülkelerini açıkça ayrılığa sürükledi. Bütün bunlara ilaveten, eski toplumun bünyesindeki büyük iktisadî ve siyasî değişiklikleri de hesaba kattığımızda, etkilerini bugün bile hissedebildiğimiz büyük düşünsel devrimin nedenlerini kavrayabiliriz.

Rönesans'ın, ilk kez o zaman kişiliğinin farkına varan modern insanın başlangıç noktası olduğu söylenmiştir. Bu tezin bir yanıyla doğru olduğu inkâr edilemez. Gerçekten modern insan Rönesans'ın mirasını henüz tüketmemiştir. Modern insan Rönesans insanının tipik özelliklerinden büyük ölçüde yoksun olmakla birlikte, düşünce ve duyguları birçok yönden o dönemin damgasını taşır. Nietzsche ve onunla birlikte, maalesef Nietzsche'nin zekâsına sahip olmayan diğer abartılı bireycilik savunucuları, fikirlerine tarihsel bir arka plan kazandırmak için, [Nietzsche'nin ifadesiyle] o "dizginlerinden boşalmış ihtiraslar" ve "başıboş dolaşan sarışın canavar" dönemini çarpıtma arzularına gem vuramamışlardır.

Jacob Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (*İtalya'da Rönesans Kültürü*) adlı eserinde, Pico della Mirandola'nın insan onuru üzerine konuşmasından Rönesans'ın ikili karakterine de uygun düşebilecek muhteşem bir bölüm aktarır. Tanrı Âdem'e der ki:

> Seni dünyanın ortasına kendine daha kolay bakıp orada bulunan her şeyi görmen için yerleştirdim. Seni ne salt göksel veya dünyevî, ne de fanî veya ölümsüz yarattım ki kendi kendinin özgür yaratıcısı ve efendisi ol. Yozlaşıp hayvanlaşabilirsin veya kendini tanrısal bir varlık olarak yeniden yaratabilirsin. Hayvanlar sahip olmaları gereken her şeyi ana rahminde edinirler. Daha yüce ruhlar sonsuza kadar nasıl yaşayacaklarsa o biçime ya en baştan ya da hemen sonrasında ulaşırlar. Bir tek sen özgür iradene göre gelişme, büyüme gücüne sahipsin. İçinde, her şeyi kucaklayan hayatın tohumuna sahipsin.

Gerçekten de Rönesans çağı, kapısının üzerinde bir Janus[1] başı taşımaktadır: Bu kapı, ardında çift yönlü kavramların çatıştığı çelişkilere açılır. Janus, bir yüzüyle, kapanmış bir dönemin ölü toplumsal yapısına karşı savaş ilan ederek, insanı artık kendine uygun düşmeyen ve sadece hareketinin kısıtlandığı hissini veren toplumsal ilişkiler ağından kurtarır. İkinci yüzüyle de sözde "millî menfaatler"e dayalı mevcut iktidar siyasetinin temellerini atarak, modern devlet bağlarını geliştirir. Ama bu bağlar, ortak menfaat-

1- [Eski Roma'da zıt yönlere bakan iki yüzüzüyle tasvir edilerek çelişkiyi sembolize eden kapılar, "başlangıçlar ve sonlar" tanrısı. –t.y.n.]

lerin korunması için hür iradeyle oluşturulmuş bir birliktelikten kaynaklanmadığı ve toplumdaki küçük azınlıkların ayrıcalıklarını koruyup genişletmek için insanlara tepeden dayatıldığı için daha da yıkıcı olmuştur.

Rönesans Ortaçağ skolastisizmine son vererek insan düşüncesini ilahiyatın kavramlarından kurtardı. Bunu yaparken, yeni bir siyasî skolastisizmin de tohumlarını attı ve dogmatizmi hiçbir şekilde Kilise'ninkinden aşağı kalmayan, insanın düşüncesini eşit derecede tahrip edip ruhunu köleleştiren modern devlet-ilahiyatımıza itici güç kazandırdı. Eski cemaat kurumlarını etik değerleriyle birlikte yok ederken, bu değerlerin yerine yenilerini koyamadığını görüyoruz. O hâlde, Rönesans açıkça bireyin topluma karşı bir isyanına dönüşmüş, cemaat ruhunu –bir yanlış anlamaya dayalı– soyut bir özgürlük kavramına feda etmişti. Rönesans'ın uğruna savaş verdiği özgürlük, korkunç bir yanılsamadan başka bir şey değildi; çünkü hayatta kalmasını sağlayabilecek toplumsal ilkelerden yoksundu.

Hakîkî özgürlük sadece kişisel sorumluluk ruhundan beslendiği yerde var olur. Kişinin hemcinslerine karşı sorumluluğu, insan ilişkilerinden kaynaklanan ve temelinde herkes için adalet talep eden etik bir duygudur. Ancak bu ilkenin mevcut olduğu toplum, her sağlıklı insan topluluğunun etik ilkesi olan o paha biçilmez dayanışma dürtüsünü her üyesinde geliştiren gerçek bir cemaattir. Ancak dayanışma duygusu, içten gelen bir sosyal adalet dürtüsüyle bir araya geldiğinde, özgürlük hepimizi birleştiren bir bağ hâline gelir. Hemcinslerimizin özgürlüğü, bir tek bu koşulla bireysel özgürlüğün sınırlanması değil, onanması ve garantisi olur.

Bu önkoşul yoksa bireysel özgürlük sınırsız despotizme ve –atfedilen gücü, çoğu örnekte akıl üstünlüğünden ziyade aman vermez bir zalimlikte ve tüm toplumsal duyguların hiçe sayılmasında yatan– güçlünün zayıfı ezmesine yol açar. Rönesans devrimi gerçekten de böyle bir duruma yol açmıştı. Rönesans'ın seçkin liderleri, geçmişin tüm etik sınırlarını aşıp cemaatin refahıyla ilgili her kaygıyı kişisel zaaf gibi görerek küçümsedikleri için, toplumsal ahlâkın hiçbir buyruğuna bağlılık hissetmeyen ve her türlü gerçek insanî duygudan ziyade kişisel başarıya değer veren bu aşırı egokültünü geliştirmişlerdi. Dolayısıyla, bu "insan özgürlüğü" dedik-

leri şeyden, iktidarı elde etmek için umut vaat eden her araca eyvallah diyen Efendi İnsan'ın özgürlüğünden başka bir şey doğamazdı. Hür türlü adalet duygusuna burun kıvıran Efendi İnsan, cesetleri çiğneye çiğneye bile olsa kendine yol açmaya hazırdı.

Günümüzde gene endişe verici boyutlara ulaşan "Büyük Adam'ın tarihsel önemi" anlayışını, Machiavelli katı bir mantıkla geliştirmişti. Prens üzerine kaleme aldığı kitabı, siyasî ufukta *Haşhaşiler*'in o korkunç "Amaca giden yolda her şey mubahtır!" sözlerinin yankılandığı bir devrin düşünsel tortusudur. Efendi İnsan sahnede boy gösterir göstermez, en iğrenç suç, en rezil eylem büyük bir marifet sayılır, siyasî gereklilik hâlini alır. Etik kaygılar sadece zayıflar için geçerlidir. Çünkü siyasette ahlâkî bakış açısı değil, yalnızca başarı vaat eden her aracın mubah görüldüğü iktidar meseleleri vardır. Machiavelli, devlet iktidarının ahlâk dışılığını sistemleştirip yüzsüzce bir açık sözlülükle haklı çıkarmaya çalışmıştır. Geçmişte ve hâlâ sıklıkla öne sürülen *Prens* adlı eserinin sadece zamanın despotlarına yönelik vurucu bir hiciv olduğu iddiasını dile getirenler, bu belgenin yayımlansın diye değil, sırf bir Medici şahsî olarak faydalansın diye yazıldığını, yazarın ölümünden sonra yayımlanmasının sebebinin de bu olduğunu gözden kaçırıyorlar.

Machiavelli fikirlerini düşünsel çalışmayla şekillendirmedi. Tek yaptığı XI. Louis, Katolik Ferdinand, VI. Alexander, Cesare Borgia, Francesco Sforza ve benzerlerinin dönemindeki ortak uygulamaları sistemli hâle getirmekti. Tespih ve kraliyet asası kadar zehir ve hançerle de haşır neşir olan bu hükümdarlar, siyasî iktidar planlarını hayata geçirirken ahlâkî kaygıların onları etkilemesine zerre kadar izin vermemişlerdi. *Prens* her birinin aslına uygun bir portresini sunar. Machiavelli der ki:

> Demek ki, bir prens yukarıda belirtilen beş erdeme sahip olmak zorunda değildir, ama bunlarla nam salmalıdır. Evet, hatta bu erdemlere sahip olmanın ve sürekli uymanın zarar vereceğini söylemeye bile cüret ediyorum, ama dindar, inançlı, insancıl, Tanrı korkusuna sahip ve dürüstmüş gibi görünmek işe yarar. Tek gereken, karakterini gerektiğinde bu erdemlerin aksi yöne uydurabilme niteliğine sahip olmaktır. Bu nedenle, prensin, özellikle de yeniyse, diğer insanların iyi kabul ettiği şeylere uymasının beklenemeyeceği, çünkü pozisyo-

nunu korumak için sık sık dürüstlüğü, inancı, insanlığı, insafı ve dini ihlâl etmek zorunda kalacağı anlaşılmalıdır. Bu sebeple, değişen rüzgâra göre hareket edebilen bir vicdana sahip olmak zorundadır ve dediğimiz gibi, münasip olduğu sürece iyiyi ihmâl etmemeli ama gerektiğinde kötülük yapmayı bilmelidir. Demek ki, prens yukarıda belirtilen beş erdemle tam bağdaşmayan bir sözün hiçbir zaman ağzından çıkmaması için çok dikkatli davranmalıdır. Onu dinleyen kişi onun şefkatli, dürüst, insancıl, insaflı ve dindarmış gibi algılamalıdır. Bu erdemlere sahipmiş gibi davranmasından daha önemli bir şey yoktur. Çünkü insanlar genelde duygularından çok gördükleriyle değerlendirme yaparlar; bunun nedeni de herkesin görmesi, ama çok az kişinin hissedebilmesidir. Senin neye benzediğini herkes görür, ama gerçekte ne olduğunu çok az kişi hisseder. Bu çok az kişi de Devlet'in hükümdarının koruduğu kitlenin görüşlerine karşı çıkmaya cesaret edemez. İnsanların eylemlerinde, özellikle de başvurulacak bir üst yargı makamının bulunmadığı prenslerin eylemlerinde, sonuca bakarız. Bu nedenle, prens onurunu koruyacak şekilde davranmalıdır. Kullandığı araçlar herkes tarafından hep saygın ve cesurane sayılacaktır. Çünkü sıradan sürü, bir meselenin ancak görünüşünü ve sonucunu hesaba katar ve dünya da bu sıradan sürülerle doludur.[2]

Machiavelli'nin burada samimiyetle (amacı bir tek yöneticiye hitap etmek olduğundan dobra dobra) dile getirdiği, sadece her güç siyasetinin ve her bir temsilcisinin sade bir iman ikrarıydı. Bu nedenle, "Makyavelizm"den söz etmek yersiz. Toplumdaki imtiyazlı azınlıklar, büyük çoğunluğa boyun eğdirip onları kendi emeklerinin ürünlerinden yoksun bırakmak için gereken güce sahip oldukları sürece, Floransalı devlet adamının bu denli canlı ve berrak, bu denli su götürmez biçimde öne sürdüğü şeyler, eskiden olduğu gibi her zaman uygulanacaktır. Yoksa halihazırdaki gizemli "insanları idare sanatı"mızın başka ilkelerle mi çalıştığına inanacağız? İktidar arzusu, insanların ortak (komünal) hayatında bir rol oynadıkça, iktidarı ele geçirip korumak için biçilmiş kaftan olan bu araçlar da mubah görülecektir. Güç siyasetinin görünüşteki yapısı, her zaman olduğu gibi şimdi de ister istemez kendini çağa ve koşullara uydururken, peşinde koştuğu amaçlar hep aynı

2. Niccolo Machiavelli, *Il Principe*.

kalır ve amaca giden her aracı kutsar. Çünkü özünde ahlâk dışı olan iktidar, bireylere ya da özel kastlara tanınan tüm ayrıcalıkların toplumsal dengeyi bozduğunun, sonuç itibarıyla ahlâka aykırı olduğunun ayırdında olan insanî adaletin tüm ilkelerini ihlâl eder. Öyleyse iktidarın, yöntemlerinin hizmet ettiği amaçlardan daha iyi olduğunu varsaymak anlamsızdır.

Machiavelli'nin sistemleştirdiği, devletin çıplak, hiçbir sahte utançla perdelenmemiş varlık nedenidir. Zalim güç siyasetinin etik ilkelerle yönlendirilmediği besbelliydi. Bu nedenle Machiavelli kendine has bir yüzsüzlükle –ve aslında "Makyavelizm"in ilkelerine hiç de uygun düşmeyen bir açık sözlülükle–, vicdanlarının sesini dinleme lüksünden vazgeçmeyenlerden siyasete bulaşmamalarını istemişti. İktidar siyasetinin iç işleyişini böylesine eksiksiz ortaya koyması, en rahatsız edici ayrıntıları boş sözler ve ikiyüzlülükle örtmeye bile tenezzül etmemesi, onun başlıca meziyetidir.

Leonardo da Vinci, [Milano Dükü] Francesco Sforza heykelinin kaidesine şu sözleri işlemişti: *Ecce Deus!* ("İşte Tanrı!"). Ortaçağın toplumsal örgütlenmesinin ortadan kalkmasından sonra her yeri saran köklü değişiklikler, bu sözlerde gizli. İlahların saltanatı bitmiş, onun yerine Romalıların Sezar kültüne dönülerek Efendi İnsan'a yeni onurlar bahşedilmişti. "Kahraman", insanın kaderine boyun eğmesini sağlayan vasi, yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı oldu. Kimse bu kahraman kültünü Machiavelli'den daha ileri taşımamıştı. Kimse "güçlü adam"a ondan fazla yağ çekmemişti. Kahramanlığın ve kahramana tapınmanın tüm müritleri yalnız ondan feyz almışlardı.

İnsanları bir araya getiren toplumsal bağların gevşediği, cemaat menfaatlerinin yerini imtiyazlı azınlıkların özel menfaatlerine bıraktığı iç çözülme zamanlarında hep en fazla göze çarpan şey, Efendi İnsan'ın eşsiz dehasına duyulan inanç olmuştur. Cemaat içinde her zaman daha keskin karşıtlıklara ve bunun sonucunda karşıt kast ve sınıflara bölünmelere yol açan farklı toplumsal hırs ve hedefler, ortaklık duygusunun temellerini hiç durmadan kemirir. Ama nerede toplumsal içgüdü, maddî hayat koşullarının değişmesiyle sürekli örselenip zayıflatılırsa, orada birey dengesini yavaş yavaş yitirirken, halk yığına, kitleye dönüşür. Kitle, olayların akışına kapılıp oraya buraya sürüklenen, köklerinden kopmuş halktan

başka bir şey değildir. Kitle, ilk önce yeni bir cemaatte tekrar bir araya gelmeli ki, içinde yeni güçler filizlenebilsin ve toplumsal faaliyetlerini yeniden ortak bir amaca yöneltebilsin.

Halkın kitleye dönüştüğü yerlerde, "Büyük Adam"ın, "kabullenilen Efendi İnsan"ın yükselme zamanı gelmiştir. "Kahraman"ın kendi iradesini diğerlerine dayatıp kitleyi kendi bireysel arzularının boyunduruğu altına girmeye zorlaması, yalnızca bu gibi toplumsal çözülme dönemlerinde mümkündür. Hakîkî cemaat, insanları dış zorlama gerektirmeyen ortak menfaatlerle ve karşılıklı saygıya dayalı iç bağlarla birleştirdiği için, hiçbir yönetimin doğmasına izin vermez. Yönetim ve dış zorlama, hep cemaatin iç bağlarının çürümeye yüz tuttuğu ve ortaklık duygusunun kalmadığı yerde boy gösterir. Toplumsal bağın çözülme tehlikesi belirdiğinde, bir zamanlar cemaati birleştirmiş olan özgür mutabakat ve kişisel sorumluluğun yerini insanları zorla bir arada tutan baskı yönetimi alır.

Rönesans işte böyle bir çözülme zamanıydı. Halk kitleye dönüşmüş, kitleden de yeni devlete harç olarak hizmet eden millet oluşturulmuştu. Bu kök çok öğreticidir; çünkü millî devletin bütün iktidar aygıtı ile soyut millet fikrinin aynı ağacın meyveleri olduğunu gösterir. Modern iktidar siyasetinin teorisyeni Machiavelli'nin, Hristiyan âlemindeki birliğin Kilise için oynadığı rolün aynısını bundan böyle yeni devlet için oynayacak olan millî birliğin de en gayretli savunucusu olması tesadüf değildi.

Bu yeni durumu halk yaratmamıştı; çünkü onu böyle bir bölünmeye sürükleyebilecek ne bir iç zorunluluk, ne de bundan sağlayabileceği bir fayda vardı. Millî devlet, –kendi amaçları peşinde koşarken yardımına muhtaç olduğu ticarî sermaye içinde güçlü bir destek bulmuş olan– dünyevî iktidar arzusunun özbeöz sonucudur. Prensler, iradelerini halka empoze edip onun sürekli itaatini sağlamak için her çeşit hileye başvurmuşlardı. Öyle ki, sonradan sanki Hristiyan âleminin milletlere bölünmesi bizzat halktan kaynaklanmış gibi göründü. Oysa bu halklar, aslında sadece prenslerin özel menfaatlerinin şuursuz maşalarıydılar.

Papalığın gücünün içten dağılması, özellikle de kuzey ülkelerinde büyük Kilise hizipleşmeleri, dünyevî hükümdarlara uzun süredir var olan planlarını gerçekleştirip kendi iktidarlarına Roma'dan bağımsız yeni bir temel sağlama fırsatı verdi. Ama bu, Avru-

palı insanın tinsel ve zihinsel olarak birleştiği ve federalist dönemin muazzam kültürünün en sağlam köklerini saldığı dünya çapındaki büyük birliği bozdu. Özellikle kuzey ülkelerinde, sırf Protestanlık Katoliklik karşısında büyük bir manevî ilerleme olarak görüldüğü için, Reformasyon'un vahim sonucu neredeyse tamamen göz ardı edilmişti.[3] Avrupa'nın siyasal ve toplumsal yeniden inşası, Katolik ülkelerde de aynı yolu izleyerek buralarda millî devlet özellikle mutlak monarşi biçiminde tam bir kusursuzluğa ulaşmış, Avrupa'nın milletlere bölünmesiyle sonuçlanan bu olayın muazzam etkileri çok kolay göz ardı edilmişti.

Millî devletin siyasî amaçlarının peşinde koşarlarken, kurucu prensler kendi halklarıyla yabancı halklar arasında kendi koydukları ilkesel farklılıkları kabul ettirmeye çalışmışlardı. Çünkü bütün varlıkları yapay şekilde yaratılmış bu farklılıklara bağlıydı. Bu yüzden, farklı ülkelerde farklı dillerin gelişmesine önem veriyor, tarihsel bellek "millet bilincinin" ilk şartları arasında olduğu için de mistisizmle ambalajlayıp halk içinde canlı tutmaya çalıştıkları bazı geleneklere bayılıyorlardı. Halk içinde sadece "kutsal" kabul edilen şeylerin kök salmış olması yüzünden, millî kurumlara kutsallık süsü vererek, özellikle hükümranın kişiliğine tanrısal bir büyüleyicilik kazandırmak onlara düşüyordu.

Machiavelli bu konuda da öncüler arasında sayılıyordu; çünkü yeni bir çağın geldiğini anlamış ve gidişatın sinyalini verebilmişti. Kilise'nin siyasî hırslarına karşı millî devletin ilk kararlı savunucusuydu. Kilise, İtalya'nın millî birliğinin önünde en güçlü barikat olduğundan ve "ülkeyi barbarlardan kurtarmak" gerektiğinden,

3- Novalis, aşağıdaki satırları yazarken bu muazzam siyasî değişimin derin anlamını net şekilde kavramıştı:

"Ne yazık ki prensler bu hizipleşmeye müdahil olmuş, birçoğu bunu dünyevî iktidar ve gelirlerini kabul ettirip genişletmekte kullanmıştı. Üstlerindeki nüfuzun azalmasıyla rahatlamış ve yeni kardinaller meclisini bir baba gibi koruyucu kanatları altına almışlardı. Protestan Kiliselerin tam birliğini önlemek için canla başla çalıştıklarından, din devlet sınırları içinde en dindışı biçimiyle yer alıyordu. Böylece çokuluslu dînî menfaatlerin adım adım ortadan kaldırılmasının temelleri atılmış oldu. Nitekim din, siyasetteki müthiş uzlaştırıcı etkisini, Hristiyanlığın birleştirici, bireyselleştirici ilkesi olarak özgün rolünü kaybetti." (Novalis, *Christianity or Europe*, 1799'da yazılan kısım.)

kararlı bir mücadeleye girip Kilise ve devletin ayrılmasını savunmuştu. Bununla birlikte, Hristiyan olmadığı ve tüm doğaüstü inançlarla bağını kopardığı hâlde, devleti tanrı katına yükseltmeye çalışmıştı. Zira din ile siyaset arasındaki örtük ilişkiyi derinden hissediyor, dünyevî iktidarın ancak tüm otoritenin kaynağının [Tanrı'nın] burnunun dibinden ayrılmayarak ilahî ışıkla parlayabileceğini biliyordu. Machiavelli halk içinde dini, hikmet-i hükûmet, yani devlet aklı gereği –devlet dışı bir güç olarak değil– bir *instrumentum regni*, bir devlet idaresi aracı olarak korumak istemişti. Bu nedenle *Discorsi* (*Siyaset Üzerine Konuşmalar*) adlı eserinin ikinci kitabının on birinci bölümünde kan dondurucu bir gerçekçilikle şöyle yazmıştı:

> Gerçekte hiçbir zaman hiç kimse bir halka tanrıya atıfta bulunmadan yeni yasalar getirememiştir. Aksi hâlde belleticiler inandırıcı olmazlardı; zira akıllı bir adam, işe yararlığını gördüğü bazı şeylerin işe yararlığı konusunda birlikte yaşadığı insanları ikna edemeyeceğini bilir. Bu nedenle akıllı insanlar çareyi tanrısal otoriteye sığınmakta bulur.

Monarşist siyasetin başpapazları bu doğrultuda çalışmayı sürdürdüler. "Millî bilinç" olarak ağır ağır filizlenip insanın içinden gelen formül arayışıyla gübrelenen –ve sonradan eski takdir-i ilahî inancıyla aynı garip meyveyi veren– yeni bir siyasal dînî inanç yarattılar.

6. Bölüm

Reformasyon ve Yeni Devlet

Reformasyon ve Ortaçağ'da Toplumsal Halk Hareketleri. Kuzeyde Kilise ve Prensler. Luther'in Devlet Konusundaki Tutumu. Mutlakiyetçi Prenslikler Rejiminin Bir Evresi Olarak Protestanlık. İçsel Kölelik Olarak Milliyetçilik. Köylü İsyanı. Wycliffe ve İngiltere'de Reformasyon. Husçu Hareket. Kalikstinler ve Taborlular. Despotizm'in Bir Kaynağı Olarak Savaş. Kilise ve Devlet Reformcusu Chelčický. İsveç'te Protestanlık. Kilise'nin Yıkılması. Kalvinizm. Kadercilik Öğretisi. Cenevre'de Korkunun Hâkimiyeti. Protestanlık ve Bilim.

Pagan etkilerin ağırlıkta olduğu Latin halkın Rönesans'ından dînî kavramlarıyla kolaylıkla ayırt edilebilen kuzey ülkelerindeki Reformasyon'da, iki farklı eğilimi özenle ayırt etmeliyiz: Bunlardan biri, köylülerin ve şehirlerdeki toplumun alt tabakalarının kitlesel devrimi; diğeri ise, İngiltere, Almanya ve İskandinav ülkeleriyle birlikte Bohemya'da da Kilise ve devletin ayrılması için çalışıp tüm gücün devletin elinde toplanmasına uğraşan Protestanlık adlı mezhep. Doğmakta olan Protestanlık ile onun prens ve papaz temsilcilerinin kan gölünde boğduğu halk devriminin anısı, her zamanki gibi, galip gelenler tarafından sonradan itibarsızlaştırılıp küçük düşürüldü. Bugün de geçerli olan tarih yazımında, bir davanın başarı ya da başarısızlığı belirleyici faktörlerdir. Bu yüzden, daha sonradan yazılan tarih kitaplarında Reformasyon'un sadece Protestan hareketten ibaret görülmesi kaçınılmazdı.

Kitlelerin devrimci enerjisi, sadece Roma Papalığı'nı hedef almamıştı; toplumsal eşitsizlikleri ve zenginlerle güçlülerin ayrıcalıklarını ortadan kaldırması da bekleniyordu. Halk hareketinin liderleri, bunların insanların eşitliğini savunan saf Hristiyan öğretiyi manasızlaştırdığını hissediyorlardı. Komünal hayat tarzı ve onlara can veren kardeşlik duygusuyla ilk Hristiyan toplulukların ruhu, halk içinde Kilise güç kazandıktan sonra da hiç unutulmamıştı. Hem manastır hayatının kökeni hem de bin yıllık barış, özgürlük ve ortak mülkiyet inancı olan Binyılcı ruh bu gerçeğe dayanır. Bu-

nun yankıları ayrıca Joachim von Floris ve Almarich von Bena'nın konuşmalarında da mevcuttur.

Bu gelenekler, Bulgaristan ve Sırbistan'daki Bogomiller ile Latin ülkelerindeki Katharlar arasında canlı kalmıştır. Bunlar Valdocuların ve Languedoc'un "sapkın" mezheplerinin yolunu açarken, Humiliati [Münzeviler] ve Kuzey İtalya'daki Havariyun Kilisesi'ni de içsel ışıklarıyla[1] aydınlattılar. Biz bu geleneklere Flandre'de Beguinler ve Beghardlar arasında, Hollanda ve İsviçre'de Anabaptistler ve İngiltere'de Lollardlar arasında rastlıyoruz. Bohemya'da devrimci halk hareketleri ve –serflik boyunduruğunu kırmak için Bundschuh ve Yoksul Konrad[2] hareketlerinin birleştiği– Alman köylü konfederasyonları içinde de görülmüştü. Zwickau Peygamberleri'ne miras kalan ve Thomas Münzer'in devrimci eylemine çok büyük bir itici güç kazandıran da bu geleneklerin ruhuydu.

Kilise, bu hareketlerden bazılarına, mesela Bogomiller ve Albililere karşı, dünyevî güçlerin yardımıyla düzenli haçlı seferlerine girişmiş, koca ülkeler onlarca yıl boyunca cinayet ve talandan kurtulamamış, yüz binlerce insan katledilmişti. Ama bu kanlı mezalim, bu hareketlerin yayılmasına katkıda bulunmaktan başka bir işe yaramamıştı. Diğer ülkelere doluşan binlerce kaçak, öğretilerini yeni gruplara taşıdı. Sapkın Ortaçağ mezheplerinin çoğunun arasında milletlerarası ilişkiler olduğu, tarih araştırmalarıyla tamamen kanıtlanmıştır. Böylesi ilişkilerin Bogomiller ile Rusya ve Kuzey İtalya'daki bazı mezhepler arasında, Valdocular ile Almanya ve Bohemya'daki benzer mezhepler arasında, Hollanda, İngiltere, Almanya ve İsviçre'deki Baptistler arasında da var olduğu ispatlanabilir.

On üçüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar Kuzey İtalya, Flandre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Bohemya'daki tüm köylü isyanlarının esin kaynağının bu hareketler olması, bize o dönemde halkın büyük kısmının düşüncesine dair epeyce net bir tablo sunuyor. Birleşik bir hareketten söz edemesek de büyük Refor-

1- [Sapkın olarak nitelenen bazı mezheplerce, her insanın içinde bulunduğuna inanılan Tanrı'nın, ruhları aydınlatıp yol gösteren ışığıyla. –t.y.n.]

2- [Armer Kunz da denilen köylü isyanı. Türkçe'deki "çarıklı erkân-ı harp" gibi "Yoksul Konrad" diye dalga geçilen Alman köylülerinin isyanı. –t.ç.n.]

masyon'u müjdeleyip üreten bütün bir hareketler silsilesi dikkatimizi çeker. İngiliz Lollardların ünlü hicvindeki,

> Adem toprağı kazarken, Havva ip eğiriyordu,
> Peki o zaman efendi kimdi?

sözleri, bu hareketlerin çoğuna pekâlâ temel motif olarak hizmet edebilirdi. Reformasyon döneminin gerçek halk hareketi, prens ve soylularla ittifak peşinde koşmuyordu. Çünkü halk hareketlerinin liderleri, sağlam bir içgüdüyle onları beraber yürünmeyecek, hatta karşı çıkılacak amansız halk düşmanları olarak görüyorlardı. Wycliffe, Huss, Luther ve diğerleri gibi büyük reformistler, ilk başta halk hareketlerinden kaynaklandıklarından, doğum evresindeki Protestanlık başlangıçta bunlarla çok yakından ilişkiliydi. Ne var ki, iki hedef arasındaki toplumsal karşıtlığın gitgide hiç olmadığı sertlikte vurgulanmasıyla bu durum çok hızlı değişmiş ve halkın geniş kesimlerinin sadece "Roma'dan uzak kalmak"la yetinmeyeceği görülmüştü.

Kuzey ülkelerinin prensleri için Roma Kilisesi'nden ayrılma, bu ayrılık başka hiçbir şeye yol açmadığı, kendi siyasî ve ekonomik ayrıcalıklarına dokunulmadığı sürece arzu edilebilirdi. Roma'dan kopuş sadece onların otoritesini arttırmamış, ülke içinde şiddetle ihtiyaç duydukları büyük miktarlarda paranın düzenli olarak yurtdışına aktarılmasını da engellemişti. Ayrıca, Kilise mülklerine el koyup zengin gelirleri kendi hazinelerine katma fırsatını da sunmuştu. Kuzey ülkelerinin prens ve soylularını Reformasyon'a yönelten işte bu düşüncelerdi. İlahiyatçıların incir çekirdeğini doldurmayan tartışmaları pek de umurlarında değildi. Ama Roma' dan ayrılmaları onlara küçümsenemeyecek bazı avantajların kendilerini beklediğini göstermişti. Demek ki "vicdanlarının sesi"ne kulak verip yeni peygamberleri himayelerine almak kârlıydı. Üstelik Reformasyon'un ilahiyatçı sözcülerinin Protestan prenslerden hiç de öyle çok büyük dinsel talepleri yoktu. Bunun yerine hükümdarlara bu meselenin dünyevî avantajlarını göstermek için canla başla çalışıyorlardı. Nitekim Huss onlarla en iyi anlayacakları dilden konuşmuştu:

> "Ey inançlı krallar, prensler, lordlar, şövalyeler! Papazların büyü-

sü nedeniyle daldığınız hayâllerden kurtulun. Egemen olduğunuz topraklardaki Simunist[3] sapkınlığı ortadan kaldırın –kendi topraklarınızda sizin aleyhinize para sızdırmalarına izin vermeyin."[4]

Protestanların ruhanî liderleri, davalarının zafere ulaşması için yardımlarını mutlak şekilde gerekli gördükleri ülkelerinin dünyevî hükümdarlarından en başından beri yararlanmışlardı. Fakat öfkeli halktan kopmamaya da dikkat etmek zorunda olduklarından, nafile bile olsa, halk hareketini prens ve soyluların bencil amaçlarıyla uzlaştırmaya çalışmışlardı. Toplumsal uçurumun birkaç küçük tavizle kapanmayacak kadar derinleşmiş olması nedeniyle, bu girişim başarısızlığa mahkûmdu. Reformistler, efendilerinin gözüne girmek için ne ölçüde uysal davrandılarsa, devrimci halk hareketinden o ölçüde uzaklaşmış ve elbette onun karşısında yer almışlardı. Bu, özellikle de içlerinde toplumsal duyarlılığı en az olan ve bu büyük hareketi yeni bir Kilise'nin kurulmasıyla sona erdirebileceğini sahiden hayâl edecek kadar hakikâtten kopmuş bulunan Luther örneği için geçerliydi.

Luther de Huss gibi, prenslerin Kilise'nin vesayetine tâbi olmayıp papaz ve piskoposları yönetmek üzere Tanrı tarafından görevlendirildiklerini kanıtlamak için Pavlus'a gönderme yapmıştı. "Alman Milletinin Hristiyan Soylularına" başlıklı çağrısında, Kutsal Kitap öğretilerine göre, gerçekte ruhban sınıfı diye bir şey olmadığını, yalnızca gerekli yeteneğe sahip olan ve cemaatinin güvenini kazanan herkesin yerine getirebileceği bir papazlık görevi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Buradan çıkan sonuca göre Kilise, dünyevî iktidarı yürütme hakkına sahip değildi; bu hak devlete aitti. Luther tüm iktidarın, kamu düzeninin korunması için bizzat Tanrı'nın atadığı devlete bırakılması gerektiği anlayışını savunuyordu. Aslında bu anlayışla Protestanlık kendi siyasî önemini de bütünüyle kaybediyordu.

3- [Kilise'nin vaftiz, günah çıkarma ve benzeri dinî hizmetlerinin yanı sıra dinî rütbelerin de para karşılığı alınıp satılması uygulaması. Adını, Yeni Ahit'te yazdığı üzere, Havari Petrus ve Yuhanna'ya havarilik yetkisini kendisine satmaları teklifinde bulunan Simun Magus'tan alır. –t.y.n.]

4- Carl Vogl, *Petr Chelčický: A Prophet of the Turn of the Time.*

Protestanlık insanın vicdanını, sırf devletin vesayeti altına almak için Kilise'ninkinden kurtarmıştı. Kendini Tanrı'nın hizmetkârı diye adlandırmakla birlikte gerçekte yalnız devletin hizmetkârı ve gözdesi olan Martin Luther'in "protestocu misyonu" burada kendini tamamen tüketmişti. Onun Alman halkını prenslere kurban edip prenslerle birlikte yeni bir Kilise'nin temellerini atmasını sağlayan da içindeki bu kölelikti. Böylece özel bir anlaşmayla kendini bedenen ve ruhen devlete satarak prens ve soyluların isteklerini Tanrı buyruğu ilân etmişti. Luther, dinin devlet aklıyla, hikmet-i hükûmetle kutsal olmayan birliğini gerçekleştirmişti. O, yaşayan ruhu [Tanrı'nın ruhunu] kelimelerin zindanına hapsetmişti. Böylelikle İsa'nın vahiylerini devletin menfaatine göre tefsir eden, insanı eli kolu bağlanmış forsa hâline getiren ve bu dünyadaki köleliği sonsuz hayatla telafî etmek için Cennet Kapısı'na götürmeyi vaat eden kitabî öğretinin habercisi olmuştu.

Ortaçağ insanı, kelimenin gerçek anlamıyla devleti henüz tanımamıştı. Her hayatî faaliyeti belirli biçimlere bürünmeye zorlayan, insanı beşikten mezara kadar yüce bir otoritenin dizginlerine koşan merkezî iktidar kavramı ona yabancıydı. Haklarla ilgili fikirleri, ona gelenekle aktarılan âdetlere dayalıydı. Dînî duyguları onu, insan eseri tüm sistemlerin kusurlu olduğunu kabule ve kendi aklını kullanarak hareket etmeye yöneltiyor, kendi yağıyla kavrulmasını ve insan kardeşleriyle ilişkilerini eski karşılıklı mutabakat âdetlerine uygun şekilde biçimlendirmesini sağlıyordu. Doğmakta olan devlet bu hakları ortadan kaldırmaya başlayınca, insanlar da kendi davalarını Tanrı'nın davası hâline getirdi ve kendilerine yapılan haksızlıklarla bu şekilde savaştılar. Luther'in ifadesiyle, "Evanjelik[5] Hristiyan insanın özgürlüğü"ne toplumsal bir anlam kazandırmaya çalışan Reformasyon çağına has büyük halk hareketlerinin gerçek anlamı budur.

Halk hareketinin kan göllerinde boğulmasından sonra "Tanrı'nın sevgili kulu" Luther asi Alman köylülerini katleden kasapları kutsarken, muzaffer Protestanlık ancak gerçek yüzünü gösterdi. Devlete ve onun yasal denetimine, –bedeli, korkunç bir katliama

---

5- [Luther'in Protestan Kilisesi'ni kurarken oluşturduğu hareket için kullandığı isim. –t.y.n.]

kurban giden yüz otuz bin insanın kanıyla ödenmiş– dînî icazeti verdi. Sonradan Hegel'in tercih ettiği ifadeyle "din ile hukukun barışması" işte böyle sağlanmıştı. Yeni ilahiyatı vazedenler avukatlardı. Hukukun kitabî öğretisi vicdanı ya öldürmüş ya da ona ucuz bir ikâme icat etmişti. Taht, insanın yeni ilahlara kurban edildiği bir sunağa dönüşmüştü. "Pozitif hukuk" kutsal vahiy, devlet ise Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olmuştu.

Diğer ülkelerde de Protestanlık aynı amaçları gütmüştü. Her yerde halka ihanet ederek Reformasyon'u prenslerin ve toplumun imtiyazlı kesimlerinin meselesi hâline getirmişti. İngiltere'de Wycliffe'le başlayan ve diğer ülkelere, özellikle Bohemya'ya sıçrayan hareket, en başta siyasî nitelikteydi. Wycliffe, papaya karşı mücadele ediyordu; çünkü papa İngiltere'nin can düşmanı Fransa'nın tarafını tutuyor, İngiltere yönetiminden krallığı Papalığın vasalı olarak görmeye devam etmesini ve nasıl "Yurtsuz John" III. Innocentius'a haraç ödediyse, şimdi de kendisine haraç ödenmesini talep ediyordu. Ama eski çamlar bardak olmuştu. Fransa kralı III. Filip, VIII. Bonifatius'un men etmesine rağmen cesur bir direniş sergileyip onun vârisini Avignon'daki ikâmetgâhından çıkmaya zorladığında, Papalığın kayıtsız şartsız yönetimi, kendini bir daha toplayamayacak kadar büyük bir darbe almıştı. Sonuçta, İngiltere parlamentosu, papanın taleplerine cevaben, hiçbir krala hiçbir zaman ülke bağımsızlığını papaya teslim etme yetkisi verilmediğini soğukkanlılıkla ilan etme cüretini göstermişti.

Wycliffe, en başta sadece dünyevî iktidarın Kilise'den tam bağımsızlığını savunmuştu. Kilise dogmalarını eleştirmeye ancak sorunun asla Papalıktan kesin kopuş dışında çözülemeyeceğine kanaat getirdikten sonra başlamıştı. Ama İngiltere'de büyük köylü isyanı başlayıp Wat Tyler ve John Ball'un asi kalabalıkları kral ve hükûmeti en büyük tehlikeyle karşı karşıya bırakınca, fırsattan istifade eden Wycliffe'in muhalifleri de ona karşı açık suçlamalar getirdiler. Wycliffe, asi köylülerin eyleme geçmesini onaylamadığını ilan ederken, bunu yoksulların acılarına anlayışla yaklaşan bir incelikle yapmıştı: En çok da Luther'in "soyguncu ve katil köylülere karşı" o kötü şöhretli uzun yazısında, Alman prenslerini köylüleri acımasızca katletmeye teşvik ederken kullandığı "gözü dönmüş" ifadesinin karşısına konulabilecek bir incelikti bu.

Sonradan VIII. Henry, Papalık Kilisesi'yle kopuşu tamamlayarak Kilise'nin mülklerine el koyunca, kendini tümüyle dünyevî iktidarın egemenliği altına girmiş yeni Devlet Kilisesi'nin başı yapacaktı. Daha önce Luther'e karşı [Papalığın savunmasını yaptığı] o kışkırtıcı mektubu kaleme almış olan aynı Henry, bu kez Papalığa karşı "millî menfaatler"i savunduğunda, İngiltere tahtının sahibinin, yeni öğretinin vaaz ettiği "salt Tanrı'nın sözü"nden ziyade dünyevî avantajlarla ilgilendiğini kanıtlamaktan başka bir şey yapmamıştı.

Ortamın zaten çok gergin olduğu Bohemya'da, Çekler ve Almanlar arasında millî karşıtlıkların öne çıkması sonucu, Reformasyon olağandışı bir şiddetle kendini göstermişti. Bohemya'da gerçek Husçu hareket, ancak Huss'un ve Praglı Hieronimus'un yakılarak öldürülmesinden sonra ağırlık kazanmıştı. Huss'un vaaz ettikleri, genelde sadece Çek reformcuların yurttaşları için kendi dillerine çevirdikleri Wycliffe'in broşürlerinden alıntıydı. Wycliffe gibi Huss da dünyevî iktidarın Kilise'nin dar kafalı vesayetinden tam kurtuluşunu savunuyordu. Kilise sadece insan ruhunun kurtuluşuyla meşgul olmalı, her türlü dünyevî yönetim görevinden uzak durmalıydı. Huss tüm dünyevî şeyler üzerinde güç sahibi olma yetkisini, Petr Chelčický'nin "iki balina" diye tabir ettiği Kilise ve devletten, sadece devlete teslim edecekti. Kilise yoksul olmalı, tüm dünyevî hazinelerden vazgeçmeli; papazlarsa diğer tüm tebaalar gibi dünyevî yönetime bağlı olmalıydı. Ayrıca rahiplik görevi, gerekli ahlâkî niteliklere sahip olması koşuluyla, ruhban sınıfından olmayan kimselere de açılmalıydı. Papazlar arasındaki yaygın ahlâkî yozlaşmayı kınayan Huss, o sırada özellikle Bohemya'da Kilise'nin hiç utanmadan sürdürdüğü para karşılığı günah çıkarma işine çok sert karşı çıkıyordu. Huss, bizi burada ilgilendiren ve özellikle soyluların lehine olduğu anlaşılan salt siyasî taleplerin yanı sıra, sözlü günah çıkarma, dilenci keşişler, kefaret doktrini gibi dînî meselelere karşı da bir dizi talep öne sürmüştü. Ama onun temelde Çek halkının desteğini almasını sağlayan şey, aşar ödemelerinin farz olmadığını telkin etmesi ve Çeklerin ülkelerini yağmalamakla itham ettikleri Almanlara karşı özellikle milliyetçi bir duruş sergilemesiydi.

Esasen Praglı soylu ve zengin yurttaşların bağlı oldukları Ka-

likstin ve Utraquist mezhepleri, bu taleplerin gerçekleştirilmesiyle[6] kolayca tatmin olmuş, öncelikle zengin Kilise mülklerine el konulması, sonra da ülkede barış ve düzenin sağlanmasıyla ilgili tüm toplumsal reformları reddetmişlerdi. Ama büyük ölçüde köylüler ve şehir yoksullarının oluşturduğu gerçek halk hareketi daha ileri gitmiş, özellikle köylülerin kırsal bölgelere çok ağır bir baskı uygulayan serfliğin boyunduruğundan kurtulmasını talep etmişti. Nitekim Şarlken de, soyluları en küçük bir kabahatte serflerin gözlerini oyup el ve ayaklarını kesme uygulamasından vazgeçmeye zorlamıştı. Özellikle, halkın tüm demokratik unsurlarını kucaklayan Taborlular[7] adlı hareket, Komünistler ve Mesihçiler ortaya çıkıncaya kadar büyük bir cesaretle mücadele etmek için esin kaynağı olmuştu.

Husçu ajitasyona dayalı iki hareket arasında er ya da geç şiddetli çekişmelerin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Çekişmeyi geciktiren tek şey, zamanın genel siyasî durumuydu. Alman İmparatoru Sigismund, kardeşi Wenceslaus'un ani ölümünden sonra Bohemya tahtına oturduğunda, ülkenin her tarafında tam bir kargaşa hüküm sürüyordu. [Huss'a can güvenliği sözü vermiş olan] İmparator Sigismund'un sözünden alçakça dönmesiyle Huss diri diri yakılmış ve ondan sonra Sigismund bütün bir Bohemya'da tüm reform hareketlerinin ant içmiş düşmanı sayılmıştı. Tahta çıkışının üzerinden çok geçmeden, 1420 Mart'ında Papa V. Martinus, kaleme aldığı özel bir Papalık fermanıyla tüm Hristiyanlığı Bohemyalı sapkınlara karşı Haçlı Seferi'ne çağırmıştı. Bunun üzerine Avrupa'nın her yerinden Husçulara karşı harekete geçecek 150.000 kişilik bir ordu toplanacaktı. Çok geçmeden isyan ateşi tüm ülkeyi sarmıştı. Kalikstin ve Taborlular, aynı yakın tehlike karşısında arala-

6- "Kalikstinler" adı Latince kupa anlamına gelen *calix*'ten, "Utraquistler" adı ise -Komünyon Ayini'nde papazdan sadece ekmek değil, şarap da almaları nedeniyle- Latince *sub utraque specie* (her iki biçimde de) tümcesinden gelir. Kupa Husçuların ayırıcı işareti olmuştu. Ne var ki, bu âdet Huss'la değil, Jacobellus da denilen Jacob von Mies'le başlamıştı.

7- "Taborlular" adı, onların Prag yakınlarındaki bir tepede yer alan bir kasabaya İncil'de adı geçen Tabor adını vermiş olmalarından gelir. Taborlular ezilene kadar Tabor, hareketin ruhanî merkezi olarak kalmış ve kasaba sakinleri militer komünizm denilebilecek bir çeşit komünal mülkiyeti denemişti.

rındaki farklılıkları bir süreliğine bir kenara bırakarak ortak savunma için hızla birleşmişlerdi. Tecrübeli komutan ihtiyar Žižka liderliğindeki Husçular, ilk haçlı ordusunu çok kanlı geçen bir muharebede kesin şekilde bozguna uğrattı. Ama bu, mücadelenin sonu değildi. Papa ve imparatorun Bohemyalı sapkınlara karşı saldırılarını sürdürmeleri üzerine, iki tarafın da korkunç bir zalimlikle sürdürdüğü en kanlı savaşlardan biri verildi. Husçular, düşmanı kendi ülkelerinden sürüp çıkardıktan sonra, komşu eyaletleri istilâ ederek, şehir ve köyleri harabeye çevirdiler ve karşısında durulamayan cesaretleriyle düşman üzerinde terör estirdiler.

Bu dehşet verici savaş, Husçular son haçlı ordusunu Domažlice muharebesine zorlayıncaya kadar yirmi yıl sürdü. Basel Konsili'nde karara bağlanan barış müzakereleri sonucunda varılan "Prag Antlaşması" Husçulara inanç konularında geniş kapsamlı tavizler vermiş, daha da önemlisi Çek soylularınca el konulmuş mülklerinden Kilise'nin feragat ettiğini ilan etmişti.

Bu antlaşma, sanki sırf iç savaşın yolu açılsın diye dış düşmanlara karşı savaşı sona erdirmişti. Husçuların papa ve imparatora karşı savaşının kısa soluklanma molalarında, Kalikstinler ve Taborlular arasındaki zıtlaşmaların tekrar alevlenmesi durmadan kanlı çatışmalara yol açıyordu. Sonuç olarak Kalikstinler, papa ve imparatorla müzakereleri yeniden başlattılar. Böylece, yapılması için en çok çaba gösterenlerden oldukları barış anlaşmasından sonra, eski düşmanlarının onları Taborlulara karşı tüm güçleriyle desteklemesini sağladılar. 1434 Mayıs'ında, iki taraf arasındaki korkunç Lipany Muharebesi'nde on üç bin Taborlu öldürülmüş ve orduları neredeyse tamamen imha edilmişti.

Böylece halk hareketi kesin yenilgiye uğratılmış, şehir ve köy yoksulları için zor günler başlamıştı. Kendisinin ya da karşısındakilerin hataları yüzünden uzun bir savaşa girmek zorunda kalan devrimci halk hareketinin, koşulların zorlamasıyla ilk baştaki amaçlarını terk etmeye mecbur kaldığı daha o zamandan anlaşıldı. Çünkü askerî gerekler bütün toplumsal güçleri tüketerek yeni toplumsal örgütlenme biçimlerini geliştirecek tüm yaratıcı faaliyetleri engellemişti. Savaş, insan doğasını genelde en vahşî güdülerine sürekli başvurmasını sağlayarak korkunç bir biçimde etkilemekle kalmaz; savaşın gerektirdiği askerî disiplin de halk içindeki her

tüm özgürlükçü hareketi eninde sonunda boğarak, her zaman tüm gericiliğin peydahlayıcısı olan kör itaatin alçaltıcı zalimliğini sistemli olarak besler.

Taborlular da bunu yaşayıp öğrenmek zorunda kaldılar. Karşı tavır alan Prag Üniversitesi'ndeki profesörler Taborluları "yeryüzünün hiçbir yerinde kralın da yöneticinin de tebaanın da olmadığı, tüm denetim ve rehberliğin ortadan kalktığı, kimsenin bir başkasına herhangi bir şey dayatmadığı ve herkesin eşitlik içinde kardeşçe yaşadığı" bir durumu yaratmak için mücadele vermekle suçluyorlardı. Çok geçmeden savaşın onları bu hedeften sürekli uzaklaştırdığı görülecekti. Bunun tek nedeni, askerî liderlerinin hareket içindeki tüm özgürlükçü eğilimleri kanla bastırması değildi. Onları harekete geçiren ve bu korkunç savaş sürecinde kızışan milliyetçi ruhun bütün gerçek devrimci hareketlerin başarısı için zorunlu olan insanî kaygılara onları ister istemez yabancılaştırması da nedenlerden biriydi. İnsan, tüm toplumsal sorunların zor yoluyla çözüleceği düşüncesine alışmayagörsün, mantıken varacağı yer despotizmdir. Buna başka bir ad vermesi ve yanıltıcı bir terimin arkasına gizleyerek asıl niteliğini gözlerden saklaması durumu değiştirmez. İşte Tabor'a da olan budur. Yasakların boyunduruğu yurttaşların belini daha çok bükmüş, bir zamanlar onları harekete geçiren ruhu ezmişti. Hem Kilise'ye hem de devlete muhalif, çağın birkaç özgür ruhlu insanından biri ve Tolstoy'un selefi olan Petr Chelčický, uzun savaşın ülkeyi içine ittiği korkunç durumu aşağıdaki çarpıcı sözlerle betimlemişti:

> ... ve sonra birileri şer yuvalarını hırsızlarla doldurur, şiddet kullanır, soygun yapar ve cinayet işlerken bir yandan da Tanrı'nın hizmetkârıdır ve "kılıcı boş yere taşımıyor"dur[8]. Gerçekten de kılıcı boş yere taşımaz. Emekçi yoksullara her çeşit haksızlığı yapmak, şiddet ve baskı uygulamak için taşır. İşte böylece bu çeşitli lordlar halkı böler, insanları birbirine karşı kışkırtırlar. Herkes, kendi halkını sürü gibi güderek diğerlerine karşı savaşa sürer. Dolayısıyla bu çok sayıda efendi yüzünden her an savaşa hazır bir kıta gibi silahlı dolaşan bütün köylü takımı cinayete aşina olmuştur. Bu yüzden kardeş sevgisinin

8- [Yeni Ahit, Rom. 13:3. –t.y.n.]

yerini kardeş kavgası almış, kolayca atılan nifak tohumları çekişmelere, cinayetlere yol açmıştır.[9]

Gustav Vasa'nın kurduğu genç hanedanlığın salt siyasî güdülerle halka Protestanlığı dayattığı İsveç'te, Reformasyon tamamen kendine has bir niteliğe bürünmüştü. I. Gustav'ın Roma'yla bağlarını koparmasının nedeni, hiçbir biçimde yeni dinsel öğretilere yönelik ulvî bir gayret değil, son derece önemli ekonomik kaygılarla birleşen gayet makûl siyasî hedeflerdi. Papalığın bazı vahim hataları da onun planlarının başarısına büyük katkılarda bulunmuştu.

Kral, tahta çıkışının hemen ardından papaya gönderdiği gayet saygılı bir dille yazılmış mektubunda, İsveç'e "Kilise'nin haklarını gözetmekle ilgilenirken Taht'ınkileri ihlâl etmeyecek" yeni piskoposlar atamasını rica etmişti. Gustav'ın papadan özellikle istediği, yeni aday gösterilen Primus Johannis Magni'nin Upsala Başpiskoposluğunu onamasıydı. Magni'nin selefi Gustav Trolle, Danimarka Kralı II. Christian'ı naip[10] Sten Sture'yi devirmesi için ülkeye davet ettiğinden, Riksdag[11] tarafından ihanetle suçlanmıştı. Gustav, papaya "kendini Kilise'nin sadık bir evladı olarak kanıtlayacağına" söz vermiş, Vatikan'ın da onun dileklerini karşılıksız bırakmayacağını ummuştu. Ama danışmanlarının berbat tavsiyelerine kulak veren papa, Gustav'ın hükümdarlığı fazla sürdüremeyeceğine inandığından, katı bir tutumla Gustav Trolle'nin göreve iadesini talep etmişti. Böylece ok yaydan çıkmıştı. Roma'yla arasının açılmasını istemediği hâlde Gustav bu talebe boyun eğemezdi. İsveç halkının büyük çoğunluğu iyi birer Katolik'ti ve Luther'le hiç ilgileri yoktu. Ancak İsveçli özgür köylüler için bile yeniden Danimarka egemenliğine girmek katlanılabilecek bir şey değildi. Ahmak despot II. Christian'ın kanlı tiranlığı, onların tüylerini diken diken etmeye yetiyordu. Bu yüzden kral, şüphesiz gönlünden geçirdiği Papalıktan kopmayı göze alabilirdi. Ama İsveç Papalıktan

9- Petr Chelčický. *Das Netz des Glaubens* (İnancın Ağı), Münih, 1925, s. 145.

10- [Tahtta hükümdar olmadığı zaman veya hükümdarın çocukluğu sırasında devleti onun adına yöneten kimse. –t.ç.n.]

11- [İsveç'te o dönemde dört zümrenin –soylular, ruhban sınıfı, burjuvazi ve özgür köylülerin– temsilcilerinden oluşturulan meclis. –t.ç.n.]

ayrıldığı ve kral artık tavrını Protestanlığın yayılmasından yana koyduğu hâlde, Kilise'nin ayin usûlleri aynı kaldı.

Gustav'ın başlıca arzusu, İsveç'in çok zengin Kilise mülklerine bir bahaneyle el koymaktı. Bu yönde kendi piskoposlarının muhalefetiyle karşılaştığı bazı ihtiyatlı girişimlerden sonra, tarafsızlık maskesini nihayet bir yana atarak siyasî planlarını hayata geçirmek için Kilise'nin açıkça düşmanı olduğunu ilan etti. 1526'da ülkedeki tüm Katolik yayınevlerini yasaklayarak, devlet borçlarını ödemek amacıyla Kilise gelirlerinin üçte ikisine el koydu. Daha sonra, Kilise mülklerine el koyma işleminin daha da genişletilmesi konusunda kral ile ruhanî liderler arasında ciddî bir ihtilaf çıktığında, Gustav Vasa tüm ayrıcalıklarından yavaş yavaş yoksun bıraktığı Kilise'leri devletin hizmetine soktu.

Ne var ki, kral böylesi adımları sırf kendi gücüne bel bağlayarak atamazdı; çünkü bu sözde "Kilise reformları"na kesinlikle karşı çıkan köylüler, özelikle Kilise mülklerinin gasp edilmesine öfkeliydiler. Halkın Lutherciliği ne kadar az umursadığı, köylülerin sık sık Stockholm'ün üzerine yürüyüp, –Protestan eğilimleri yüzünden başkente verdikleri adla– bu "manevî Sodom"u yerle bir etme tehditleri savurmalarından belliydi. Halk muhalefeti, kral ve vârislerini giderek soylulara daha çok bel bağlamaya zorladı. Soyluların Taht'a yardımının bir bedeli vardı. Kilise mülklerinin büyük kısmı soylulara yok pahasına satılmakla kalmamış, köylüler de sarayın gönüllerini hoş tutmak istediği soylulara daha derin bir köleliğe itilmişlerdi.

Tabii ki, köylü nüfusun takındığı uzlaşmaz tutum, genç hanedanı defalarca çok tehlikeli durumlara sokmuştu. Ortaçağ'da serflik nedir bilmeyen İsveçli köylüler, ülkede güçlü bir nüfuza sahipti. Danimarka yanlılarının gizli oyunlarını boşa çıkarmak için Gustav Vasa'yı kral seçtiren onlardı. Kralın ülkeye yeni bir mezhep dayatmaya çalıştığı, köylülerin sırtına ağır vergiler yüklediği o günlerde, Taht ile halk arasında sık sık ciddî anlaşmazlıklar baş göstermişti. 1526'dan 1543'e kadar Gustav, en az altı köylü isyanıyla baş etmek zorunda kalmıştı. Sonuçta bu isyanların tam bir başarı kazanmadığı doğrudur, ama kralın sürekli büyüyen mutlak iktidar hevesini kursağında bırakmaya yetmişlerdi.

Gustav Vasa, her koşulda hanedanının Protestanlıkla ayrılmaz

bir biçimde iç içe geçtiğini çok iyi biliyordu. Kilise mülklerine el koyarak ve Stockholm'de iki Katolik piskoposu halkın gözü önünde infaz ederek bütün gemileri yaktığı için ilerlediği yolda sonuna kadar gitmekten başka çaresi yoktu. Bu yüzdendir ki, vârislerine vasiyetinde en çok yeni mezhebe sadık kalmalarını sıkı sıkıya tembihlemişti; çünkü hanedanın serpilip gelişmesi ancak bu yolla mümkündü.

Böylece İsveç'te Protestanlık, en başından beri, salt hanedanlığın kaygısı olmuş, halka sistemli bir biçimde dayatılmıştı. Gustav Vasa'nın Protestanlığı kalben benimsediği de, arkasından tahta çıkan Gustav Adolf'un Almanya'yı sadece baskı altında inleyen din kardeşlerine yardım için yüreği kan ağlayarak işgâl ettiği de peri masalından ibaret. Böyle bir amaç için ne düşmanlarının verdiği lakapla "Kar Kralı" ne de akıllı şansölyesi Oxenstierna tek kuruş harcardı. Baltık'ta sınırsız egemenlik peşinde koştuklarından, böyle bir amaç için din kisvesi altında söylenen her yalan caizdi.

Protestanlık, herhangi bir etkiye sahip olduğu her yerde doğmakta olan mutlakiyetçiliğin sadık bir uşağı olduğunu göstermiş ve Roma Kilisesi'nden esirgediği tüm hakları devlete bahşetmişti. Kalvinizmin İngiltere, Fransa ve Hollanda'da mutlakiyetçilikle savaşması, onu Protestanlığın herhangi başka bir evresinden çok daha az özgür kılması dışında bir önem arz etmiyor. Bu ülkelerdeki mutlakiyet karşıtlığı oralarda hüküm süren özel toplumsal koşullarla açıklanabilir. Boğucu bir despotik kökene sahip Kalvinizm mezhebi, insanın bireysel kaderini Roma Kilisesi'nin hiç yeltenmediği ölçüde belirliyordu. Başka hiçbir mezhep insanların özel hayatı üzerinde bu kadar derin ve kalıcı bir etkiye sahip olmamıştı. "İç dönüşüm" Kalvin'in en önemli fikirlerinden biri değil miydi? Böylece Kalvin, içinde insanlıktan geriye bir şey kalmayıncaya kadar dönüşmeye devam etmişti.

Kalvin, tarihin tanıdığı en korkunç kişilerden biriydi: İnsanları Tanrı'nın Krallığı'na işkence tezgâhlarında hazırlamayı deneyen bir Protestan Torquemada'sı, kalpsiz bir fanatikti. Sanık yurttaşının görünürdeki zaaflarına bakıp, onlar hakkında hüküm veren ve Cenevre'de düzenli bir korku egemenliği kuran, şeytan gibi kurnaz, duygusuz, gerçek bir engizisyon yargıcıydı. Hiçbir papa böylesi eksiksiz bir güce kavuşmamıştı. Yurttaşların hayatını beşikten

mezara kadar düzenleyen Kilise fermanları, her attıkları adımda, Kalvin'in alın yazısı teorisinin özellikle kasvetli bir nitelik kazandırdığı "ilk günah"ın lânetini taşıdıklarını hatırlatıyordu. Hayatın tüm zevkleri yasaktı. Koca ülke, içinde sadece suçluluk ve aşağılık duygusunun beslendiği bir iç bilince imkân veren kefaret hücresine dönmüştü. Düğünlerde müzik ve dans bile yasaktı. Tiyatrolarda ancak dînî içerikli oyunlara izin vardı. Boğucu bir sansür hiçbir laik yazının, özellikle de romanın yayımlanmaması için tetikteydi. Çekirge sürüsü gibi ülkeyi istilâ eden bir hafiye ordusu ne konut ne de aile dokunulmazlığına ve mahremiyetine saygı gösteriyordu. Yerin kulağı vardı; çünkü tüm dindarlar muhbirliğe itilip kendilerini yurttaşlarını ele vermekle yükümlü hissediyorlardı. Burada da siyasî ve dînî "ortodoksluk" her zaman aynı kapıya çıkıyordu.

Kalvin'in ceza yasası, eşi benzeri olmayan bir canavarlıktı. Yasa bekçilerinin kulağına gitmesi hâlinde, Yeni Kilise'nin dogmalarından duyulan en küçük bir şüphenin bile cezası ölümdü. Özellikle şüphelinin bir nedenle komşuları tarafından sevilmeyen biri olması hâlinde, salt kuşku bile ölüm cezası için yeterliydi. Önceden kısa süreli hapisle cezalandırılan bir dizi kabahat, Kalvinizm yönetiminde celladın eline verilmeye yetiyordu. Çoğunlukla "Protestan Roma" diye bahsedilen Cenevre'de darağacı, işkence çarkı ve insanların ateşe verildiği odun yığınları hiç boş kalmıyordu. Zamanın vakayinameleri, iğrenç ve korkunç uygulamaları kaydetmişti. Bunlar arasında en dehşet verici olanı, bir çocuğun annesine vurduğu için infaz edilmesi ve Cenevreli cellat Jean Granjat'nın veba salgınına yol açmakla suçlanan öz annesinin sağ elini kesmeye ve sonra onu halkın gözü önünde yakmaya mecbur bırakılmasıydı. En ünlüsü ise, İspanyol hekim Miguel Servetus'un Kalvin'in Teslis ve alın yazısı teorilerinden şüpheye düştüğü gerekçesiyle 1553'te hafif ateşte ağır ağır pişecek şekilde ölüme terk edilmesiydi. Müthiş soğukkanlılığı ve tüm insanî duygulardan yoksunluğu yüzünden böylesine tekinsiz ve zalim bir fanatizme düşmüş olan Kalvin'in talihsiz bilgini ortadan kaldırmak için tasarladığı bu alçakça ve haince yöntem, korkunç adamın karakterine ürkütücü bir ışık tutar.[12]

12- Cenevreli tarihçi J.B. Galiffe, 1863 tarihli *Nouvelles Pages d'Histoire Exacte*→

Ama bütün bunlara rağmen, insan doğası dindarlık taslamakla değişemeyeceğinden, gizli arzular duymaya devam eden insanlar zevahiri kurtarmaya çalışırken, genelde Protestanlığa, özelde Kalvin'in Püritenizmine özgü o iğrenç ikiyüzlülüğü yaratmışlardı. Ayrıca, tarih araştırmaları ahlâkî yozlaşma ve siyasî yolsuzluğun Kalvinizmin egemenliğinde hiç bilinmedik boyutlarda geliştiğini ortaya çıkarmıştır.

Kalvin'in, sıklıkla siyasî yönetimde demokratik ilkeleri savunduğuna inanılıyorsa, Cenevre'nin hiç de öyle büyük bir monarşik devlet değil, küçük bir cumhuriyet olduğu ve söz konusu Reformcu'nun bu nedenle demokratik geleneği kabullenmeye mecbur kaldığı hatırlanmalı. Ayrıca, insanların tüm iç dengelerini yitirdikleri ve mantıklı düşünmekten tamamen uzak oldukları böyle fanatik bir devirde, *Kalvin'e gücünü onaylatmak için en iyi hizmet edebilecek şey kesinlikle biçimsel demokrasiydi; çünkü halkın iradesinin bu yönde tecelli ettiğini ancak böyle ilan edebilirdi.* Gerçekte Kalvin'in politikasındaki demokratik göndermeler, sadece onun yönetiminin teokratik niteliğini yarım yamalak gizleyen bir kamuflajdı.

Bu nedenle Protestanlık, genelde öne sürüldüğü gibi, manevî bağımsızlık ya da "vicdan özgürlüğünün dini" bayrağını hiçbir biçimde göndere çekmemiştir. İman söz konusu olduğunda, Katoliklik kadar hoşgörüsüz ve muhaliflerin zalimce infazına bir o kadar meyilliydi. Tek yaptığı, otorite ilkesini dînî alandan siyasî alana transfer ederek Sezaro-Papizmi zayıflatıp yeni biçimlere ve yeni bir hayata kapı açmak olmuştur. Birçok yönden daha dar görüşlü ve zihniyet olarak daha sığ olan Protestan liderler eski Kilise önderlerinin zengin deneyimlerinden, insan doğasıyla ilgili bilgileri ve yüksek entelektüel kültürlerinden de hiç nasiplenmemişlerdi. Eğer Protestanların infaz çılgınlığına kurban gidenlerin sayısı Papalık Kilisesi'nin istikrarlı hoşgörüsüzlüğünün kurbanlarından azsa, bunun tek nedeni onun faaliyet alanının diğerininkine kıyasla daha dar olmasıydı.

Protestanlık, doğmakta olan bilime Katolik Kilisesi gibi doğası

→ (Kesin Tarihten Bazı Sayfalar) adlı kitabında Cenevre'de o zaman hüküm süren koşullardan tam anlamıyla şok edici manzaralar sunan eski vakayinameler ve resmî kayıtlardan bir sürü malzeme derlemişti.

örneği karşı çıkmıştı. Bu karşıtlığını sık sık çok daha güçlü bir şekilde ortaya koymuştu; çünkü temsilcilerinin kitabî inançları her tür özgür görüşü yasaklıyordu. İncil'in farklı dillere çevrilmesi eşsiz bir sonuç yaratmıştı. Protestan mezhebin büyük kurucularına kalırsa, İncil insan elinden çıktığı düşünülebilecek bir kitap ya da kitaplar manzumesi değil, Tanrı'nın sözüydü. Bu nedenle "Kutsal Kitap" onlara göre yanılmazdı. Tüm olayları İncil metnine göre yorumluyor, Kutsal Kitabın lafzına uymayan tüm bilgiyi lânetliyorlardı. Dolayısıyla, bu yeni Kilise'nin savunucularına göre her şey lafızdan ibaretti; ruh ise, bir hiçti. Sırf aklı donuk bir kitabîliğin fetişizmine zincirlemeleri bile, bilimsel düşünme konusundaki yetersizliklerinin nedenini açıklar. Luther akıl için, "şeytanın orospusu" demişti. Onun Kopernik'le ilgili yargısı, Protestan düşüncenin en tipik örneğiydi. Büyük bilim adamına aptal demiş, İncil'de Yeşu'nun sırf Dünya'ya değil Güneş'e de hareketsiz kalmasını emrettiği yazıldığı için, yeni evren kavrayışını reddetmişti.

Dahası, bu donup kalmış dînî inanç, mucizelere inanıp kanunun lafzı üzerine yemin eden geleceğin siyasî inancının doğrudan halefiydi ve bu siyasî inanç da tıpkı "Tanrı'nın Yazılı Sözü"ne duyulan kör inanç gibi felâket getirmişti.

Kuzey ülkelerinin hümanistlerini, Reformasyon'u başta memnuniyetle karşılayıp –bu hareketin arkasını ne kadar fazla dînî infaz ve ne kadar az ruhanî özgürlüğe dayadığına ayıldıktan sonra– çark etmeye iten, Protestanlığa özgü bu zihinsel kölelik olmuştu.

Onların tutumunu etkileyen, ne şüphe ne de aşırı kaygıydı. Hümanizmin liderlerini soğutan şey, Protestanlığın entelektüel kültürden yoksunluğu ve duygusal küntlüğüydü. Dahası, o zamana kadar Avrupa halklarını birleştirmiş olan manevî ve kültürel bağları koparan da Protestanlığın bu milliyetçi meyliydi. Ama her şeyden önce burada birleşebilecekleri hiçbir nokta bulunmayan iki farklı düşünce tarzı söz konusuydu. [Hümanizm akımının kurucularından] Rotterdamlı Erasmus "Luthercilik içinde olup da bilimde hatırı sayılır gelişme kaydeden insanların isimlerinin" halk huzurunda sayılmasını istediğinde, bu sorusu, kendisine muhalif olan çoğu Protestan için ebediyen anlaşılmaz kalmıştır: Zira bilginin eşsiz yolunu bilimde değil, sadece İncil'in sözünde arıyorlardı. Erasmus'un sorusu, iki hareket arasında açılmış olan uçurumu çok net gösterir.

7. Bölüm

Mutlakiyetçilik: Ekonomik Gelişmenin Önündeki Engel

Kültürel Gelişmeyi Kolaylaştıran Milliyetçi Devlet Masalı. Sanayinin Güçten Düşüşü ve Ekonominin Çöküşü. Savaşlar Dönemi ve Barbarlığa Dönüş. Ticarî Sermaye ve Mutlakiyetçilik. Manüfaktür ve Merkantilizm. Ekonomik Tekellerin Yaratıcısı Olarak Devlet. Ekonominin Monarşilerce Sıkı Disiplin Altına Alınması. Colbert ve Fransa'da Ekonomik Diktatörlük. İngiliz Monarşisi ve Tekellerin İşleyişi. East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) ve Hudson Bay Company (Hudson Körfezi Şirketi). Yeni Ekonomik Örgütlenmenin Öncüsü Olarak Fransız Devrimi. İspanya'da Millî Devlet, Ekonomi ve Kültürün Çöküşü. "Mesta" ve İspanyol Köylülerinin Sömürülmesi. II. Felipe ve "Alcabala"nın Yürürlüğe Konulması. Wallenstein ve Gustav Adolf. Otuz Yıl Savaşı ve Almanya'da Kültürel Çöküş. Devlet Eliyle Spekülasyon Olarak Manüfaktürlerin Kuruluşu.

Avrupa'daki toplumsal yapının millî devlet yönünde gelişiminin ilerlemeleri takip ettiği sık sık öne sürülmüştür. Bu anlayışı en hararetle savunanların "tarihsel materyalizm"in taraftarları olması önemlidir. Çünkü bu kişiler, zamanın tarihsel olaylarına, üretimin teknik koşullarında bir genişleme talep eden ekonomik zorunluluğun neden olduğunu kanıtlama peşindedirler. Sahiden de bu masal tarihsel olguların ciddiyetle değerlendirilmesinden ziyade, Avrupa'nın toplumsal gelişimini evrimsel bir ilerleme ışığında görme çabasından kaynaklanır, ki bu boşa çabadır. Avrupa toplumunun, milliyetçiliğin gelişmesiyle bağlantılı olan bu önemli yeniden yapılanmasında, küçük azınlıkların siyasî iktidar mücadeleleri, sıklıkla sözüm ona "ekonomik zorunluluk"tan daha önemli bir rol oynamıştır. Teknik üretim yöntemlerindeki evrimin, millî devlet kurulmadan devam edemeyeceğini varsaymak için tek bir neden bile yok. Bu iddia bir yana, Avrupa'da millî mutlakiyetçi devletlerin kuruluşunun birçok ülkenin ekonomik ve kültürel gelişimini uzun bir süre, evet hatta yüzyıllar boyu tamamen engelleyen uzun bir dizi yıkıcı savaşla bağlantılı olduğu inkâr edilemez.

İspanya'da milliyetçi devletin doğuşu, bir zamanlar serpilip gelişen sanayilerin felâketle sonuçlanan çöküşüne ve tüm bir ekonomik hayatın –günümüze dek onarılamayacak şekilde– darmadağın olmasına yol açmıştır. Fransa'da sanayi, monarşinin birleşik devleti tahkim etmek için sürdürdüğü Huguenot savaşlarında en ciddî zararı görmüştür. En iyi zanaatçıların binlercesi ülkeyi terk edip sanayilerini diğer devletlere taşımışlardı. Şehirler boşalmış, en önemli sanayi dallarının çöküşü başlamıştı. Prens ve soyluların entrikalarının İspanya, Fransa ve İngiltere'deki gibi birleşik bir millî devletin kurulmasına izin vermediği ve nihayetinde bir dizi küçük millî devletin boy gösterdiği Almanya'da, *Otuz Yıl Savaşı* bütün ülkeyi harap etmişti. Nüfus seyrekleşmiş, iki yüz yıl boyunca her türlü kültürel ve ekonomik gelişmeyi sekteye uğratmıştı.

Ama doğmakta olan millî devletin ekonomik gelişimin önüne diktiği engeller bunlardan ibaret değildi. Millî devlet, ortaya çıktığı her yerde ihracat ve ithalat yasakları, sanayinin denetlenmesi ve bürokratik düzenlemelerle ekonomik ilerlemenin doğal gidişatına taş koymaya çalışıyordu. Lonca yöneticilerine üretim yöntemleriyle ilgili emirler yağdırılıyor, sanayileri denetlemek için koca memur orduları besleniyordu. Böylece üretimi iyileştirme yönünde yapılacak harcamalar sınırlı kalıyordu; ancak on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki büyük devrimlerle birlikte, sanayi sırtındaki bu ağır yüklerden kurtulmuştu. Milliyetçi devletlerin doğuşu, ne yönde olursa olsun sadece ekonomik dönüşümü geciktirmekle kalmamıştı; devrin bitip tükenmeyen savaşları ve despotizmin sanayi hayatına anlamsız müdahalesi, endüstriyel tekniğin en önemli başarılarının birçoğunun tamamen ya da kısmen kaybolduğu ve sonradan tekrar keşfedilmek zorunda kalındığı kültürel barbarlık durumunu yaratmıştı.[1]

Kralların şehirlerdeki yurttaşlara ve sanayinin gerçek temsilcileri olan zanaatçılara her zaman şüpheyle yaklaştığını da ekleye-

1- Kropotkin, Ortaçağ şehir kültürünün çöküşü ve tüm federalist kooperatif düzenlemelerin zorla kaldırılmasıyla, *Avrupa'da sanayi evriminin* nasıl kıtanın en iyi teknik güçlerini sakatlayan ve hizmet dışına iten bir darbe aldığını gayet ikna edici bir biçimde ortaya koymuştu. Bu gerilemenin ne kadar büyük olduğu, buharlı makinenin mucidi James Watt'ın, büyükçe Ortaçağ şehirlerinden herhangi birinde →

lim. Onlarla sadece, monarşistlerin birleşme çabalarından hoşlanmayan soyluların direnişini kırmak zorunda kaldıklarında birleşirlerdi. Bunu özellikle Fransız tarihinde net olarak görebiliriz. Sonradan, mutlakiyetçilik millî birliğin tüm muhalifleri karşısında muzaffer olduğunda, merkantilizmi ve ekonomik tekeli geliştirerek bütün toplumsal evrimi, sonu ancak ve ancak kapitalizme varabilecek bir yola soktu. İnsanları da sanayinin ekonomik liderleri değil forsaları hâline getirdi.

En başta toprak mülkiyeti temelinde kurulmuş olan mevcut devletlerde, doğmakta olan dünya ticareti ve ticarî sermayenin artan etkisi, feodal engelleri yıkıp feodalizmden sanayi kapitalizmine kademeli geçişi başlattığı için kapsamlı bir değişime yol açtı. Mutlakiyetçi millî devlet, yeni ekonomik güçlerin yardımına muhtaçtı ve *vice versa*[2]. Amerika'dan altın ithalatıyla birlikte Avrupa'da para ekonomisinin gelişmesi çok ileri boyutlara ulaştı. Artık para, sanayinin içinde hiç durmadan büyüyen bir faktör olmakla kalmamış, birinci sınıf bir siyasî araca da dönüşmüştü. Mutlak monarşi çağında saraylardaki sınırsız sefahat, ordu ve donanmalar, son olarak da kudretli bürokratik aygıt, sürekli yeniden temin edilmesi gereken devasa meblağları yutuyordu. Ayrıca, dönemin hiç bitmeyen savaşları büyük miktarlarda para gerektiriyordu. Sarayların finans sihirbazlarının sömürü sanatındaki tüm ustalığına rağmen, bu meblağlar ülkenin yarı aç yarı tok yaşayan serf nüfusundan sızdırılamazdı. Bu yüzden başka kaynaklar aranmalıydı. Savaşlar büyük ölçüde, bizzat bu siyasî-ekonomik dönüşümün ve mutlakiyetçi devletlerin Avrupa'daki hegemonya mücadelesinin sonucuydu. Bu yolla eski feodal devletlerin en baştaki niteliği tamamen değişti. Bir yandan para, kralın soylulara tam olarak boyun eğdirmesini ve böylece devletin birliğini güçlendirmesini mümkün kıldı; öte yandan kraliyetin gücü de tüccarlara, soyguncu soyluların sürekli kendilerini hortumlamasından kurtulmak için

→ çok sayıda mevcut olan gerçek bir silindir imâlâtçısı ustayı tüm İngiltere'de bulamadığı için, yirmi yıl icadından yararlanamayışından da anlaşılabilir. (Pyotr Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma.*)

2- [Lat., *bunun tersi de doğrudur.* –t.ç.n.]

gereken korumayı sağladı. Sözde milliyetçi devletin gerçek temeli ve genelde millet kavramı işte bu menfaat ortaklığından doğdu.

Ama mâkul gerekçelerle ticarî sermayenin amaçlarına uygun hareket etmeye çalışan, diğer yandan da bizatihi kendi gelişimi için sermayeden yardım gören aynı monarşi, en sonunda Avrupa sanayilerinin yeniden yapılanması önünde ayak bağı hâline geldi. Sınırsız himayeciliğiyle sanayi kollarını tamamen tekelleştirdiği için, halkı da bunların getireceği faydalardan büyük ölçüde mahrum bırakmıştı. Teknik beceri gelişiminin zorla bastırılması ve endüstriyel faaliyet alanındaki her tür ilerlemenin sunî olarak sınırlandırılması için sanayiye dayatılan anlamsız sıkı düzenlemeler özellikle felâkete yol açmıştı.

Ticaret ne ölçüde yaygınlaştıysa, ticaretin önde gelenlerinin endüstriyel gelişimden menfaati de elbette o ölçüde artmıştı. Ticaretin yaygınlaşması sayesinde ülkeye akan çok miktarda parayla kasasını dolduran mutlakiyetçi devlet, başlangıçta ticarî sermayenin planlarına uygun hareket etmişti. Devletin ciddî büyüklüklere ulaşan ordu ve donanmaları, endüstriyel üretimin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştu; çünkü bunlar, küçük esnaf atölyesinin artık cevap veremediği büyük ölçekli bir dizi malın üretilmesini talep ediyordu. Böylece, geleceğin büyük sanayilerinin öncüleri olarak nam salan manüfaktürler[3] adım adım ortaya çıktı. Büyük sanayiler ise ancak sonraki bir dönemde gerçekleşen büyük bilimsel keşiflerin yeni tekniklerinin sanayiye uygulanıp yolu açmasının ardından gelişebilecekti.

Manüfaktürler daha on altıncı yüzyıl ortasında –özellikle gemi inşaatı, madencilik ve demir döküm gibi– bazı farklı üretim dallarının daha geniş endüstriyel faaliyetin yolunu açmasından sonra gelişmişlerdi. Genel olarak manüfaktür sistemi, büyüyen ticaret için çok önemli bir konu olan işbölümü ve aletlerdeki yeniliklerle büyüyen üretici güçlerin rasyonalizasyonu yolunu izlemiştir.

Fransa, Prusya, Polonya, Avusturya vb. ülkelerde, devlet finansal nedenlerle, özel manüfaktürün yanı sıra, önemli sanayileri kendi menfaatine kullanmak için büyük yatırımlara girişmişti. As-

---

3- "Manüfaktür" kelimesi "elle imâl etmek" anlamına gelen *manu facere*'den türetilmiştir.

lında krallardan başkası olmayan monarşinin finansörleri, devlet hazinesini zenginleştirmek için bu yatırımlara çok önem veriyor ve bunları geliştirmek için her yola başvuruyordu. Yerli sanayiyi ithalat yasakları ve yabancı mallara getirilen yüksek gümrük vergileriyle koruyup parayı ülke içinde tutmaya çalışıyorlardı. Devlet bu amaçla kimi zaman acayip yöntemlere de başvurmuştu. Mesela, İngiltere'de I. Charles kumaş sanayisine destek olmak için ölülerin yünlülerle gömülmesini emreden bir ferman çıkarmıştı. Benzer bir amaçla çıkarılmış 1716 tarihli Avusturya "Yas Fermanı", renkli kumaş üretimine talebi aşırı düşürdüğü için gayet profesyonelce bir düzenlemeyle yurttaşların uzun süre yas tutmalarını yasaklamıştı.

Üretimi olabildiğince kârlı hâle getirmek için her devletin başka ülkelerden iyi işçileri çekmeye çalışması sonucunda, çok geçmeden zanaatçıların göçü, katı düzenlemelerle yasaklandı. Yasayı ihlâl edenler, Venedik'te olduğu gibi ölüm cezası tehdidi altındaydı. Ayrıca siyasî iktidar sahipleri, emeği manüfaktür sahiplerine olabildiğince ucuz ve kârlı kılan tüm yöntemleri mazur görüyorlardı. Bu yüzden, XIV Louis'nin ünlü bakanı Colbert, çocuklarını fabrikalara gönderen aileleri özel olarak ödüllendiriyordu. Prusya'da Büyük Friedrich'in bir fermanı, Potsdam yetimhanelerindeki çocukların kraliyetin ipek fabrikalarında istihdam edilmesini buyuruyordu. Bunun sonucu olarak yetimler arasında ölüm oranı beş kat artmıştı. Benzer fermanlara Avusturya ve Polonya'da da rastlanıyordu.[4]

Bununla birlikte, mutlakiyetçi devlet kendi menfaatleri uğruna ticaretin taleplerini nasıl karşılamaya çalışırsa çalışsın, gene de sanayinin önüne, giderek daha da baskıcı hâle gelen çok sayıda engel koymuştu. Sanayi örgütlenmesi bürokratik dayatmalarla belirli kalıplara girmeye zorlandığında, olumsuz sonuçlar yaratmaması mümkün değildir. Son zamanlarda Rusya'da bunu tekrar gördük. Tebaasının tüm faaliyetlerini kendi sınırsız vesayeti altına sokmaya çalışan mutlakiyetçi devlet, zamanla tüm ekonomik ve toplumsal hayatı felç olan halkın üzerinde taşınamayacak kadar

4- Bu çağla ilgili zengin malzeme için M. Kowalewski'nin *The Economic Development of Europe till the Beginning of the Capitalist Era* (Berlin, 1901-1914) adlı büyük eserine bakılabilir.

ağır bir yüke, bir kâbusa dönüştü. Doğmakta olan despotizm, bir zamanlar el sanatları ve sanayinin öncüsü olan eski loncaların önceki haklarını ve bağımsızlığını gasp etmişti. Bu loncalardan geriye kalanlar, tüm gücü elinde bulunduran devlet aygıtına dâhil edilmiş, vergileri yükseltilerek devlete hizmet etmek zorunda bırakılmıştı. Bu yüzden, yavaş yavaş gerici bir unsur hâline gelen loncalar, sanayideki her türlü değişikliğe amansızca karşı çıkmışlardı.

Fransız tarımını ticaret ve sanayiye kurban ettiği hâlde, genelde despotik çağın en akıllı devlet adamı diye göklere çıkarılan Colbert, gerçekte sanayinin niteliğini hiç anlamamıştı. Ona göre sanayi mutlakiyetçiliğin sağmal ineğinden başka bir şey değildi. Colbert rejiminde her iş koluna getirilen katı yönetmeliklerin amacı güya Fransız sanayisini ulaştığı zirvede tutabilmekti. Halbuki Colbert, endüstriyel süreçlerin daha fazla yetkinleşmeyeceğini düşünüyordu. Colbert'in sözüm ona sanayi politikası ancak böyle anlaşılabilir.

Yaratıcılık ruhu bu sunî yöntemlerle boğulurken, her yaratıcı dürtü doğar doğmaz yok ediliyordu. Çalışma, her evresinde sürekli bir tekrarla tüm şevki sakatlayan aynı kalıpların ruhsuz taklidine dönüştü. Büyük Devrim'in patlak vermesine kadar, Fransa' da çalışma yaşamı on yedinci yüzyılın sonunda geçerli olan yöntemlerin tıpatıp aynısıyla yürütülüyordu. Yüz yıllık bir dönemde en küçük bir değişiklik bile olmamıştı. Bu yüzden, eskiden Fransa'nın tartışmasız lider olduğu malların üretiminde bile İngiliz sanayisi yavaş yavaş Fransa'yı gölgede bırakıtı. Her meslek grubunun üyeleri için giyim kuşam, konut, toplumsal faaliyetler vb. ile ilgili en anlamsız ayrıntılarla dolu yığınla fermanı burada saymaya gerek yok. Doğru, durumun ne kadar dayanılmaz olduğu iyice alenîleştiğinde, zaman zaman yeni fermanlar çıkarılması biraz soluklanma imkânı yaratıyordu. Ama böyle kararnameler de genelde çok geçmeden çıkarılan yenileri aracılığıyla geçersiz hâle getiriliyordu. Ayrıca, sarayların hiç bitmeyen para ihtiyacı, hükûmetleri kasalarını yeniden doldurmak için her türlü üçkâğıtçılığa itiyordu. Bu yüzden bir dizi ferman, sırf loncaların –elbette uygun bir ödeme karşılığında– feshedilmesi için çıkarılıyor ve istenen sonuç her zaman elde ediliyordu. Aynı sebeple, birey ya da şirketlere birçok tekel imtiyazı verilmesi, sanayinin gelişimini cidden olumsuz etkiliyordu.

Ancak Fransız Devrimi, baskıcı kraliyet fermanları külliyatını bir kenara bırakıp sanayiyi zincirlerinden kurtardı. Modern anayasal devletin ortaya çıkışının millî nedenleri elbette bunlar değildi. Toplumsal koşullar giderek o kadar korkunç bir hâl almıştı ki, Fransa'nın tümüyle harabeye dönmesi göze alınmadan artık bu zincirlere katlanılamazdı. Fransız burjuvazisini harekete geçiren ve devrimci yollara itekleyen, bu olgunun kabul edilmesiydi.

Sanayiyi disipline etme hırsının hiçbir zaman Fransa ve kıtanın çoğu ülkesinde görülen böylesi acayip biçimlere bürünmediği İngiltere'de de sanayi uzun süre idarî kararnameler ve kraliyet fermanlarıyla kontrol altına alınmıştı. IV. Edward, III. Richard, VII. Henry ve VIII. Henry kararnameleri, sırtına ağır yük bindirdikleri sanayinin doğal gelişimini büyük ölçüde engellemişti. Üstelik sanayiyi frenleyenler, sırf krallar da değildi. Krallar da parlamentolar da hiç durmadan ekonomik durumu giderek zorlaştıran yeni fermanlar çıkarıyorlardı. 1642 ve 1688 Devrimleri bile bu anlamsız yönetmelik ve bürokratik düzenlemeler yığınını tam olarak yürürlükten kaldıramadı. Yeni bir ruhun hâkim olması için epey uzun bir zamanın geçmesi gerekti. Her şeye rağmen, İngiltere'nin ekonomik hayatının tamamı, Fransa'nın Colbert örneğinde gördüğümüz gibi bir idarî vesayet altına hiçbir zaman girmedi. Bununla birlikte sayısız tekel, sanayinin gelişimini büyük ölçüde engelledi. Kasalarını yeniden doldurmak için, sanayi kollarını olduğu gibi yerli ve yabancılara satan saray, gözdelerine tekel ayrıcalıkları dağıtmayı sürdürdü. Stuartlar ve vârisleri de Tudor hanedanı zamanında başlamış bulunan bu uygulamayı aynen sürdüreceklerdi. Kraliçe Elizabeth yönetiminin tekel imtiyazları sunmakta özellikle cömert davranması, Parlamento'nun sık sık yakındığı bir konuydu.

Sanayi kolları bütünüyle bireyler ya da dar zümrelerin sömürüsüne terk edilirken, kimse buralara el atmaya cesaret edemedi. Bu sistemde ne rekabet, ne de üretim biçimleri veya çalışma yöntemlerinde herhangi bir gelişme görülüyordu. Böyle bir ekonomik politikanın kaçınılmaz sonuçları, bir tek ödemelerle ilgilenen kralın pek umurunda değildi. Durum o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı ki, I. Charles döneminde sabun imâlâtının tekel imtiyazı Londralı bir sabun şirketine satılmış, özel bir kraliyet fermanıyla da ailelerin evlerde kendi ihtiyaçları için sabun imâl etmesi yasaklanmıştı.

Aynı şekilde, İngiltere'nin kuzeyindeki kalay yatakları ve kömür madenlerinin işletme hakkı uzun zamandır birkaç kişinin tekelindeydi. Cam sanayii ve devrin diğer bazı iş kollarında da aynı durum geçerliydi. Sonuç olarak millî ekonominin belirleyici faktörü olan sanayi, büyük ölçüde, daha fazla gelişmesinden hiçbir menfaati olmayan imtiyazlı sömürücülerin elinde kaldığı için uzun süre gelişememişti. Tekelin sadece koruyucusu değil yaratıcısı da olan devlet, bu yolla önemli mâlî avantajlar elde ederken, bir yandan da sanayinin önüne durmadan yeni engeller çıkarıyordu.

İngiltere'de tekel sistemindeki en kötü gelişmeler, sömürge imparatorluğunun ortaya çıkışından sonra görüldü. O zamanın ıssız bucaksız toprakları, gülünç meblağlara satın aldıkları tekel imtiyazlarından birkaç yıl içinde muazzam zenginlikler elde etmiş küçük azınlıkların mülkiyetine geçti. Bu yüzden, Kraliçe Elizabeth döneminde, hükûmetin Doğu Hint Adaları, Ümit Burnu'nun doğusu ve Macellan Boğazı'nın batısında kalan tüm topraklarda ticaret yapma hakkını verdiği tek şirket, kuruluşunda sadece beş yüz hissedarı olan Doğu Hindistan Şirketi'ydi (East India Company). Bu tekeli kırmaya yönelik her girişim şiddetle cezalandırılıyor, bu sularda kendi nam ve hesaplarına ticaret yapma riskini alan yurttaşların malına el konuluyordu. O çağların tarihi, bu fermanların sadece kâğıt üzerinde kalmadığını gayet iyi gösterir.[5]

II. Charles, Virginia'yı erkek kardeşinin kayınpederine bırakmıştı. Aynı kral döneminde kurulan ünlü Hudson Körfezi Şirketi (Hudson Bay Company) hükûmetten inanılmaz yetkiler almıştı. Özel bir kraliyet fermanıyla, bu şirkete Kanada'nın Hudson Körfezi'ne kadar olan tüm enlemlerindeki kıyı suları, doğal kanallar, koylar ve göl alanlarının hepsinde imtiyazlı ve süresiz ticaret ve

---

5- İngiliz dış ticaretinde çok önemli bir rol oynayacak olan bu şirketin tarihiyle ilgili gayet kapsamlı bir bilgi için Beckles Wilson'un *Ledger and Sword* (Londra, 1903), W.W. Hunter'in *History of British India* (Londra, 1899) adlı kitaplarına bakılabilir.

İngiliz sanayisinin gelişimi ve *ancient régime*'in [eski rejimin] tekel ve fermanlarıyla ilgili olarak T.E. Roger'ın *Six Centuries of Work and Wages, Economic Interpretation of History* ve *A History of Agriculture and Prices in England* adlı eseri tavsiye edilir. Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri ve Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildi çok öğretici bir malzeme içerir.

sanayi tekeli verilmişti. Ayrıca, "bizim tebaamızdan birine ya da bir başka Hristiyan prens veya devlete ait olmaması koşuluyla" bu suların kıyı şeridindeki tüm toprakların mülkiyeti de bu şirkete bırakılmıştı.[6]

II. Charles'ın yerine geçen II. James döneminde bile denizaşırı tekellerin alınıp satılması işi gayet tıkırında gidiyordu. Kral, sömürgeleri bütünüyle şahıslara ya da şirketlere sattı. Kendi yüzde 20'lik kâr payını cebine indirdiği sürece, bu tekel sahiplerinin, özgür yerleşimcileri en iğrenç biçimlerde ezmesine müdahale etmiyordu. Aynı şekilde, sömürge topraklarından yararlanmak, değerli madenleri çıkarmak vb. için okyanus taşımacılığı alanında da özel imtiyazlar verilmişti. Dolayısıyla 1642'deki iç savaş sonrasında başlayan İngiltere'nin dışa doğru muazzam gelişimine sanayinin ayak uyduramadığı ortaya çıktı. 1688'e gelindiğinde hâlâ ithal edilen ürünlerin değeri 7.120.000 sterlin iken, ihracatın toplamı ancak 4.310.000 sterlin ediyordu. Zamanın hâkim koşullarının tipik özelliğidir bu oran. Yeni Parlamento –bir önceki yıl gerçekleşen devrimin sonucu olarak– 1689'da kralın iktidarını frenleyinceye ve sarayda tekel alım satımıyla ilgili tüm entrikalarla birlikte sanayi ve ticaret üzerindeki tüm keyfî sınırlamalara son verinceye kadar da durum böyle sürüp gitmişti. Çelik döküm, dokuma makinesi, buharlı makine gibi bir dizi çığır açan icadın büyük katkısıyla İngiliz toplumsal ve ekonomik hayatının muazzam gelişimi o dönemle başlar. Ama bütün bunlar ancak mutlakiyetçiliğin son kalıntılarının gömülmesi ve sanayiye getirilen engellerin ortadan kaldırılmasından sonra mümkün olmuştu. Tıpkı daha sonra Fransa'da da göreceğimiz gibi, İngiltere'de de işlerin bu şekilde gelişmesi devrimi gölgede bırakmıştı.

Ne var ki, böyle bir gelişme yalnız mutlak devlet yönetiminin halkın hayatî güçlerini tümüyle felç edemediği ve İspanya'da görüldüğü gibi anlamsız bir politikanın sanayinin bütün gelişim yollarını tıkamadığı yerlerde mümkündü. Geçtiğimiz bölümlerde, acımasız despotizmin Endülüs Emevilerini ve Yahudileri zalimce ülke dışına sürerek İspanya'yı en iyi zanaatçı ve ziraatçılardan

6- Hudson Körfezi Şirketi'nin tarihiyle ilgili zengin malzeme için Gustavus Myers'in *History of Canadian Wealth* (Chicago, 1914) adlı mükemmel eserine bakılabilir.

nasıl yoksun bıraktığını görmüştük. Ülkedeki ekonomik çöküş, komünal özgürlüğün acımasız şekilde bastırılmasıyla daha da artmıştı. Peru ve Meksika'dan ülkeye akan altınlardan gözü kamaşan monarklar, sanayinin gelişmesiyle, hatta mevcut hâlinin korunmasıyla zerre kadar ilgilenmiyorlardı. Gerçi, I. Carlos ithalat yasağı ve üretim düzenlemeleriyle İspanyol yün ve ipek sanayilerini geliştirmeye çalışmıştı, ama yerine gelenler bu konulardan hiç anlamıyorlardı. Dünya gücü olarak elde ettiği konum İspanya'yı dünya ticaretinde de baş köşeye oturtmuştu. Ama o sadece, sanayi ülkeleriyle onların ürünlerini kullananlar arasında gerekli ticarî ilişkileri kuran aracı rolünü oynadı. Sömürgelerinde bile anavatanın müdahalesi dışında ticarî şirketler kurulmasına izin verilmiyordu.

Soyluları ve ruhban sınıfını her türlü toprak vergisinden kurtaran mutlakiyetçi devletin ölümcül tarım politikasını da unutmayalım. Böylece, vergi yükü tamamen küçük çiftçinin sırtına bindiriliyordu. Büyük toprak sahipleri, köylüleri soyup soğana çevirmeyi iş edinen ve hükûmetten inanılmaz tavizler koparan Mesta dedikleri bir birlik çatısı altında toplanmıştı. Arap egemenliği döneminde küçük çiftçi sınıfının bulunduğu Endülüs toprakları, Avrupa'nın en verimlileri arasında yer alıyordu. Oysa şimdi beş soylu toprak sahibi, eyaletin tamamındaki topraksız serflerin ilkel yöntemlerle ekip biçtiği toprakların yanı sıra çoğu koyunlar için mera olarak kullanılan toprakların da tümüne fiilen sahipti. Tahıl üretimi bu sebeple durmaksızın azalmış, değerli maden ithalatına rağmen kırsal nüfus dibine kadar sefalete gömülmüştü.

Sürdürülen savaşlar vergi olarak tahsil edilen muazzam miktarlardaki parayı yuttu. Hollanda isyanı ve 1588'de Armada'nın[7] İngiliz ve Hollandalılarca imha edilip, deniz gücünün kırılmasıyla dünya ticaretindeki tekeli muzaffer güçlerin eline geçen İspanya, sanki bir daha hiç belini doğrultamayacakmışçasına korkunç bir yıkıma sürüklenmişti. Sanayisi neredeyse tamamen yok olmuş, toprakları mahvedilmişti. Ülke sakinlerinin büyük çoğunluğu, 1700 yılı itibarıyla temsilcileri nüfusun yaklaşık otuzda birini oluşturan ve

7- [1588 yılında Kuzey Denizi'ni geçerek İngiltere'ye çıkarma yapmaya niyetli İspanyol ordusuna denizden eşlik eden ve ağır bir yenilgiye uğratılan İspanyol donanmasının adı. –t.y.n.]

halkın geçim kaynaklarını tüketen Kilise'nin tam egemenliği altında acınası bir sefalet yaşıyordu. 1500-1700 yılları arasında ülke, nüfusunun neredeyse yarısını kaybetmişti. II. Felipe babasının vârisi olarak tahta geçtiğinde, İspanya her ne kadar çöküş tohumlarını bünyesinde taşıyorduysa da Avrupa'nın en zengin ülkesi sayılıyordu. Bu zalim ve bağnaz despotun uzun hükümdarlığının sonunda, eski ihtişamını mumla arar hâle gelmişti. Felipe, devletin dev bütçe açığını kapatmak için tüm tebaasını her türlü kârın yüzde 10'unu hükûmete vermeye zorlayan kötü şöhretli *Alcabala* vergisini koymakla, krallığı tam bir yıkıma sürüklemişti. Yerine geçen kralların işleri yoluna koyma girişimlerinin tümü –orada burada geçici birkaç başarı kaydedilse de– sonuçsuz kalmıştı. Felâketi andıran çöküşün izleri günümüzde bile İspanya'nın her yerinde görülebilir.

Almanya'da yönetim birliği, para basma ve maliye düzeniyle büyük bir millî devlet kurulmasını engelleyen çok fazla neden vardı. Habsburg hanedanı böyle bir devlet kurmayı aklına koymuşsa da Fransa'da monarşinin uzun bir mücadeleden sonra başardığı gibi soylular ve küçük prenslere bir türlü boyun eğdirememişti. Aksine, Almanya'da prensler bölgesel güçlerini eskisini aratır bir dayatmayla onaylatmış ve herhangi bir merkezî iktidar kurma yönündeki planların tümünü boşa çıkarmışlardı. Şahsî menfaatlerine uygunsa, her fırsatta diğer ülkelerdeki en tehlikeli düşmanlarla bir olup imparatora ve krallığa ihanet ederken de vicdanları hiç sızlamamıştı. Millî hassasiyetler onlara tamamen yabancıydı; Alman sanayisinin iç anlaşmazlıkları ise emellerine ulaşmaları için gayet elverişli bir ortam sağlıyordu.

Şüphesiz, Habsburgları ilgilendiren de kendi hanedanlıklarının özel menfaatlerini kollamaktı; ancak çoğunda büyük resmi görme yetisi ve siyasî vizyon eksikti. Sonuç olarak, birleşme planlarını, çoğu kez ne yaptıklarının tam da farkına varmadan, küçük geçici başarılara kurban etmişlerdi. Bu durumu en net, dört yıl süren savaşın ardından Wallenstein, Lübeck Antlaşması'yla Danimarkalılara Almanya'nın içişlerine müdahale etmemelerini şart koştuğunda görürüz. Başında imparatorla merkezî iktidarın kurulması girişiminin başarıya ulaşabileceği en uygun ve de son fırsat işte o zaman yakalanmıştı. Gerçekten de muzaffer Wallenstein, o sırada

[Kardinal-Başbakan] Richelieu'nun Fransa için düşündüğü ve parlak bir başarıyla elde ettiği hedefin aynısına gözlerini dikmişti.

Ama burnunun ucunu bile göremeyen danışmanlarının etkisi altındaki II. Ferdinand'ın Passau Antlaşması'yla el konulmuş tüm Kilise ve manastır mülklerinin iadesini şart koşan 1629 İade Fermanı'yla birlikte, tüm Kuzey Almanya'yı fiilen ellerine bırakan barış antlaşmasına uygun hareket etmekten daha iyi bir seçenek akıl edemiyordu. Böyle bir ferman elbette ateşle oynamaya benziyordu. Ferman, imparatora ve –çoğu, ele geçirdikleri Kilise mallarını iade etmeyi akıllarının ucundan bile geçirmeyen Protestan prenslerden oluşan– danışmanlarına karşı ülkenin bütün Protestan nüfusunu ayağa kaldırdı. Üstelik bütün bunlar, gözünü fetih hırsı bürümüş İsveç Kralı Gustav Adolf'un Pomeranya içlerine yapacağı akının hazırlıklarını tamamladığı bir zamanda oluyordu.

Yani, Luther'in öğretisindeki ideolojik donanımdan ziyadesiyle faydalandıkları görülen Protestan prensler için mesele çok dünyevî şeylerdi. 1525'teki Alman köylü isyanının kanla bastırılmasından beri Reformasyon'un onlar açısından bir tehlikesi kalmamıştı. Ama Protestanlığın güçlü muhaliflerinin "dînî inançları" bile artık samîmî değildi. Bu, onlar için de ilk planda bir iktidar ve ekonomik menfaat meselesi hâline gelmişti; gerisini pek umursamıyorlardı. O sırada Fransız monarşisinin menfaatlerini gözeten Richelieu'nun, bir kardinal ve Katolik Kilisesi'nin bir prensi olduğu hâlde, hiç vicdan azabı çekmeden Gustav Adolf'u imparatora, Katolik Kilisesi'ne ve Katolik Birliği'ne karşı savaşa teşvik etmesinin nedeni buydu. Onu ilgilendiren sadece, bir Alman millî devletinin kurulmasını önleyerek Fransız monarşisini belalı bir komşudan kurtarmaktı. Alman Protestanların menfaatleri Gustav Adolf'un umurunda değildi. Onun göz önünde bulundurduğu, kaygılandığı tek şey kendi hanedanının ve İsveç devletinin menfaatleriydi. Hem zamanın papası VIII. Urbanus hem de [İstanbul'daki] Sultan için İsveç kralının Protestanlığı, siyasî nedenlerle ikisi için de çıbanbaşı olan Habsburg Hanedanı'yla savaştığı sürece desteklerini geri çekmelerine neden olamazdı.

Almanya'nın yıkıcı sonuçlarından ancak iki yüzyıl sonra güç bela kurtulabildiği Otuz Yıl Savaşı'nın ardından, birleşik bir Alman devleti kurma umutları tamamen tükenmişti. Buna rağmen ora-

daki siyasî gelişmeler çoğu Avrupa devletininkine benzer bir yol aldı. Ayrı bölgesel devletler, özellikle Avusturya, Brandenburg-Prusya, Saksonya, Bavyera gibi daha büyükleri, iç yapılarında Batı'daki monarşileri taklit ederek, bunların ekonomik-siyasî programlarını kendi sınırları içinde uygulamaya çalışıyorlardı. Elbette bu bölgesel devletlerin başındakiler, Batı'daki büyük komşularıyla aynı rolü oynamayı düşünemezlerdi; Alman devletlerinin ekonomik geri kalmışlığı ve uzun savaşın bütün ülkede açtığı korkunç yaralar buna izin vermiyordu. Bu yüzden de sık sık mevcut büyük devletlerin himayesine sığınmaya mecbur kalıyorlardı.

Almanya'yı, nüfusunun neredeyse üçte ikisinden eden savaş felâketi, toprağın çok büyük bir bölümünü âtıl hâlde bıraktığından, bazı devletler öncelikle nüfus meselesine eğilmek zorunda kalmışlardı. Çünkü nüfus artışıyla birlikte devlet de güçlenirdi. Dolayısıyla ülkeyi yeniden ayakları üzerinde doğrultmak için bekâr kadınlara vergi yükümlülüğü getiriliyor, hatta çok eşliliğe bile göz kırpılıyordu. Bilhassa tarımı ayağa kaldırmaya çalışıyorlardı. Bu yolla, çoğu Alman devletinin iç politikası, Batı'daki mutlakiyetçi devlet yapılarında merkantilizmin gelişmesiyle giderek arka plana itilen feodalizm yönünde ivme kazanıyordu.

Aynı zamanda Alman devletlerinin büyük olanları, topraklarını kendi kendine yeten ekonomik bölgelere dönüştürme politikası izliyorlardı. Bu amaçla şehirlerin ticarî imtiyazları feshedilerek her iş kolu özel bir fermana tâbi kılındı. Dolayısıyla, devlet hazinelerine sıcak para sokmak için öncelikle ticaret antlaşmaları, ithalat ve ihracat yasakları, koruyucu gümrük vergileri, ihracat teşvikleri gibi uygulamalarla ticaret ve manüfaktürler geliştirilmeye çalışıldı. Bu yüzden, Prusyalı [Kral] I. Wilhelm yönetimle ilgili vasiyetinde vârisine manüfaktürlerin gelişimiyle ilgilenmesini ısrarla tavsiye etmiş, bu yolla gelirlerini arttıracağı ve ülkeyi müreffeh kılacağına ikna etmek istemişti.

Bir yandan, daha küçük muktedirlerin, gelirlerini arttırmak için yaptıkları spekülasyonlar, ülkelerindeki birkaç manüfaktüre belli ölçülerde katkıda bulunuyor, ama öte yandan, yağmur gibi yağan anlamsız fermanlar sanayiyi yüzlerce yıl boyunca eski yasal kalıplara zincirleyerek aslında gelişememesinin garantisi oluyordu. Bu nedenle, üretimin Avrupa'da doğmakta olan milliyetçi devletlerce

geliştirildiğini, özellikle de onların varlığının sanayinin gelişimi için zarurî koşulları yarattığını savunmak, tarihsel olguyu tamamen yanlış anlamaktır. Doğru olan bunun tam tersidir. Her ülkede mutlakiyetçi millî devlet, iktisadî kuruluşların gelişimini yüzyıllarca sunî şekilde bastırıp engellemiştir. Avrupa'nın birçok yerini harabeye çevirip yağmacılığı teşvik eden barbarca savaşları, endüstriyel teknik alanındaki en büyük kazanımların unutulup, yerlerini genelde antikalaşmış, yoğun emek gerektiren yöntemlerin almasına neden olmuştu. Anlamsız fermanlar ekonominin ruhunu öldürmüş, endüstriyel gelişimin ve ekonomik reformların olmazsa olmaz koşulu olan tüm özgür çalışma mekanizmasını ve tüm yaratıcı faaliyeti ortadan kaldırmıştı.

İçinde bulunduğumuz zaman, bize bu konuda mümkün olan en iyi uygulamalı dersi veriyor. Eşi benzeri görülmemiş bir krizin kapitalist dünyanın tamamını sardığı ve tüm milletleri aynı ölçüde uçurumun kenarına ittiği şu anda, milliyetçi devlet yapısı, bu korkunç durumu hafifletmenin, hatta zarar verici süreçlerini geçici olarak durdurmanın önünde aşılmaz bir engel olduğunu kanıtlıyor. Şu ana kadar, millî bencillik her türlü karşılıklı anlayış çabasını engellemiş, sürekli olarak komşusunun muhtaç duruma düşmesinden yararlanmak için elinden geleni ardına koymamıştır. Kapitalist düzenin en ateşli savunurları bile, bu durumun vahametini giderek daha çok kabul ediyorlar. Ama "millî kaygılar" ellerini kollarını bağlarken, kaynağı ne olursa olsun her çözüm önerisi ve girişimini peşinen akamete uğratıyor.

8. Bölüm

Toplum Sözleşmesi Teorisi

Hümanistler ve Toplum Sözleşmesi Teorisi. Şeylerin Ölçütü Olarak İnsan. Doğal Hak Teorilerinin Kökeni. Zenon'dan Bu Yana Kinikler ve Stoacıların Doğal Hakları. Doğal Hukuk ve Mutlakiyetçilik. Toplumsal Ütopyalar Çağı. Thomas More ve Francois Rabelais. Monarkomarklar. Languet'nin Vindiciae Contra Tyrannos'u. *Hollanda Koruyucu Birliği. Cizvitlik ve Dünyevî Güç. Francisco Suarez ve "Kralların Kutsal Hakkı". Juan De Mariana ve* Tyrannicide *Teorisi. Gönüllü Köleliğe Dair. George Buchanan ve "Halkın İradesi" Teorisi. Thomas Hobbes'un Devlet Teorisi.* Leviathan. *Bağımsızlar ve Presbiteryenler, John Milton ve Püritenizm. John Locke'un Halk ve Yönetim Konusundaki Teorisi. Doğal Haklar Teorisinin Milletlerarası Hukukun Gelişimi Üzerindeki Etkisi.*

İnsanın dünyevî işlere ilgisini güçlü pagan eğilimiyle yeniden uyandıran Rönesans, zihinleri yeniden antik uygarlığın çöküşünden beri çok az tartışılmış sorunlara yöneltti. Hümanizmin doğuşunun muazzam tarihsel önemi, liderlerinin skolastik felsefenin zihinsel köleliğinden ve şekilci boş zırvalarından kopuşunda yatar. Hümanizmin liderleri, kuzey ülkelerindeki muzaffer Protestanlığın yaptığı gibi ilahiyatın kısır kavramlar labirentinde kendilerini kaybetmek yerine, insanı ve toplumsal çevresini düşüncelerinin merkezine yeniden oturtmuşlardı. Hümanizm hiç de popüler bir hareket olmadığı hâlde neredeyse tüm Avrupa ülkelerini etkileyerek yeni hayat anlayışının temelini atan bir fikir akımıydı. Bu akımın sonradan gerçek hayatla ilişkisini yavaş yavaş kaybederek tozlu raflarda kuru bir kitabî öğretiye dönüşmüş olması, baştaki amacını ortadan kaldırmaz.

Hayatın doğal hadiselerine duyulan ilgi, insanların dikkatini yeniden toplumsal gruplaşmalara yönelttiğinden, doğal haklarla ilgili eski fikirler dirilmişti. Sürekli sınırlarını genişleten mutlakiyetçilik, kralların kutsal hakkı teorisiyle gücünü onaylatmaya çabalarken, mutlak devlet iktidarının gönüllü ve gönülsüz savunurları, korunması sözde "toplumsal sözleşme"yle de garanti altına alınan "insanın doğal hakları"na bel bağlamışlardı. Bu yüzden, Antik

Çağ düşünürlerini meşgul etmiş olan, şimdi de antik uygarlığın yeniden keşfedilmesiyle yeni bir önem kazanan sorunu tabii ki tekrar ele aldılar. Bireyin toplum içindeki konumunu netleştirip devletin kökeni ve önemini keşfetmeye çalışıyorlardı. Bu çabalar bugün bize ne kadar yetersiz görünürse görünsün, gene de konuya daha çok dikkat çekmiş, yurttaşın devletle ve mevcut yönetimle ilişkisini anlama gayreti ortaya çıkmıştı.

Hümanist ideallerden etkilenen düşünürlerin çoğu, "her şeyin ölçüsü"nü bireyde gördüklerinden, toplumu kendi yasalarına uyan belirli bir organizma değil, değişik nedenlerle bir araya gelen tek tek insanların birliği olarak kabul ediyordu. Bu noktadan hareketle, insanların toplumsal hayatının, örgütlü devlet gücünün gelişimi öncesinde de geçerli olan ve insanların tüm komünal ilişkileri için doğal temel işlevi gören eski ve devredilemez haklarla desteklenen, sözleşmeye dayalı belirli bir ilişkiye yaslandığı fikri doğmuştu. Bu fikir, o zaman yeniden filizlenmeye başlayan doğal haklar teorisinin gerçek özüydü.

Yunan şehir-cumhuriyetlerinde giderek yayılan toplumsal eşitsizliklerin baskısı altında, M.Ö. beşinci yüzyılda "doğal durum" teorisi ortaya çıktı. Bu teori, insanın adım adım siyasî kurumların ve oradan kaynaklanan pozitif hukuk kavramlarının boyunduruğuna girmeden önce hâlâ özgür olduğu ve mutluluk arayışının henüz engellenmediği efsanevî "Altın Çağ" inancından doğmuştu. Bu tasavvurun ardından mantıklı olarak, Avrupa halklarının düşünce tarihinde çok önemli bir rol oynayacak olan "doğal haklar" teorisi gelişti.

Topluma ilişkin kötülükleri eleştirirken, insanın toplumsal baskının sonuçlarına henüz aşina olmadığı eski doğa durumuna gönderme yapanlar özellikle Sofist ekolün üyeleriydi. Bu yüzden, Elis'li Hippias, "kanun, sürekli olarak doğaya aykırı işler yapmaya zorladığı insanın tiranı hâline gelir" der. Bu teori temelinde Alkidamas, Likofron vb. tüm toplumsal ayrıcalıkların ortadan kaldırılması gerektiğini savunurlarken, özellikle kölelik kurumunu, insanın doğasına dayanmayıp adaletsizliği erdem hâline getiren insanların koyduğu yasalardan kaynaklandığı için eleştirirler. O çok çamur atılan Sofist ekolün en büyük hizmetlerinden biri, üyelerinin tüm millî sınırları aşarak kendilerini bir tür olarak insanın muazzam

etnik topluluklarıyla bilinçli olarak birleştirmesiydi. Onlar yurtseverlik idealinin yetersizliği ve düşünsel kısıtlılığını hissetmiş, [Kirene'li] Aristippos gibi "her yerin Hades'e eşit uzaklıkta olduğunu" kabul etmişlerdi.

Sonradan, aynı "doğal hayat" kavrayışı temelinde, Kinikler benzer sonuçlara ulaştı. Onların öğretilerinden geriye pek az şey kalmıştır. Ama kalanlara bakılırsa, çok eleştirel yaklaştıkları devlet kurumlarını şeylerin doğal düzeniyle doğrudan çatışma içinde gördükleri apaçık. Dünya yurttaşlığı eğilimi Kinikler arasında özellikle göze çarpıyordu. Çeşitli sınıflar, kastlar ve toplumsal tabakalar arasındaki tüm sunî ayrımlara karşı olduklarından, millî üstünlük konusundaki her türlü böbürlenme onlara çok anlamsız ve aptalca görünüyordu. Helenlerin millî gururuyla dalga geçen Antistenes, milleti de devleti de incir çekirdeğini doldurmayan şeyler olarak görüyordu. Güpegündüz elinde fenerle dolaşıp doğru dürüst bir adam arayan "Korint'in bilgesi" Sinoplu Diogenes, aynı şekilde –Lessing'in dediği gibi– "yurtseverliğin hamasî zaafı"na hiç aldırış etmemiş, çünkü ilhamın kaynağını tümüyle insanın kendinde görmüştü.

Doğal hukuk kavramını en güzel formüle eden, Stoacı ekoldü. Tüm dış zorlamaları reddeden ekolün kurucusu Kıbrıslı Zenon, insanlara yalnızca doğasında kendini gösteren "iç yasa"nın sesini dinlemeyi vaaz etmişti. Bu, onu devleti ve tüm siyasî kurumları tamamen reddetmeye götürmüş, insan sureti taşıyan her şey için tam özgürlük ve eşitlikten yana tavır almıştı. Yaşadığı dönem Zenon'un Yunan-Barbar ayrımı bilmeyen kozmopolit düşüncesine çok uygundu. Eski Yunan toplumu tümüyle çözülmekteydi; Büyük İskender'in siyasî birlik planlarını özellikle geliştiren Helenizmin doğuşu, milletlerin ilişkisini büyük ölçüde değiştirmiş ve yepyeni ufuklar açmıştı.

Zenon, komünal hayattan kaynaklanan ve en bütünlüklü etik ifadesini bireyin adalet duygusunda bulan insanın toplumsal içgüdüsünü –sosyolojik sentez yaparak– insanın bireysel özgürlük ihtiyacı ve eylemlerinden kaynaklı sorumluluk duygusuyla birleştirdi. Bu yüzden insanın başarılı komünal hayatını, sadece dışsal zorlamanın dayattığı ahlâkî ve düşünsel sınırlama temelinde kavrayabilen Platon'un karşıt kutbunda yer alıyordu. Zenon'un görüşleri-

nin kökleri nasıl saf insanlık tahayyülündeyse, Platon'unkiler de saf milliyetçi tahayyüllerin dar sınırlarının derinliklerine kök salmıştı. Nasıl iki bin yıl sonra William Godwin "devletin faaliyetini asgarîyle sınırlamaya" çalışan bir başka düşünce akımının zirvesini temsil ediyorsa, Zenon da "her şeyin ölçüsü"nü insanda gören akımın düşünsel zirvesini temsil ediyordu.

Doğmakta olan hümanizmle unutulmaktan kurtulan doğal haklar teorisi, mutlakiyetçiliğe karşı büyük savaşlarda belirleyici rol oynamış, soyluların iktidarına karşı mücadelelere teorik temeller kazandırmıştı. Bu mücadelelerde liderler şu varsayımlardan yola çıkmışlardı: İnsanlar Antik Çağ'dan beri doğuştan ve devredilmez haklara sahip olduğundan, ne örgütlenmiş hükûmet kurumları eliyle haklarından yoksun bırakılabilirler, ne de bireyler bu haklardan vazgeçebilir. Tersine, bu haklar sözleşmeyle, devlet gücünün temsilcileriyle anlaşmaya varılarak pekiştirilmeli ve açıkça kabul edilmelidir. Devlet-halk ve hükümdar-yurttaş ilişkisi, apaçıktır ki bu karşılıklı anlaşmadan kaynaklanır.

Herhangi bir tarihsel gerekçelendirme iddiasında bulunmayan ve sadece bir varsayıma dayanan bu sözleşme fikri,[1] gene de –en yüce ifadesini muzaffer mutlakiyetçilikteki "kralların kutsal hakkı"nda bulan– hükümdarın kutsal misyonu inancına güçlü bir darbe indirdi ve bu darbenin olayların akışı içinde çok önemli bir rol oynayacağı ortaya çıktı. Çünkü devletin başı konumundakinin mevkii bir sözleşmeye dayanırsa, sonuçta hükümdar halka karşı sorumlu olur, kralın iktidarının dokunulmazlığı iddiası da hakikât niyetine usulca yutturulan bir peri masalına dönüşürdü. Ama bu durumda hükümdar-halk ilişkisi, halkın *kayıtsız şartsız* uymak zorunda olduğu bir merkezî iktidarın emir komutasına dayanmazdı. Tam tersine, hükümdarın iktidarının karşısına –devletin başının keyfî kararlarına bazı sınırlamalar getiren– bireyin devredilemez hakları çıkar, öyle ki toplumda güçler dengesi mümkün olurdu.

1- Doğal haklar fikrinin savunurları, bunları uzun bir tarihsel gerçekler dizisiyle desteklediler. Sözgelimi, Aragon krallarının eski taç giyme töreninde krala hitaben söylenen sözleri hatırlayalım: "Her birimiz tıpkı sizin gibi olan, ama bir araya geldiğimizde sizden kalabalık olan bizler, sizi Kral ilan ediyoruz. Eğer yasalarımıza ve haklarımıza saygı gösterirseniz, size itaat ederiz; göstermezseniz etmeyiz!"

Doğal haklara dair düşüncelerin savunurları gerçekten bir dizi tarihsel olguyu dayanak alabiliyorlardı.

İktidarın her türlü kötüye kullanımından doğan yıkıcı sonuçlar kabul edilmiş, dolayısıyla da halkın doğal haklarının bağlayıcılığı temelinde bunu dizginleme çabasına girişilmişti. Sonradan da iyice netleşeceği gibi kendi içinde tutarlı olmayan bir çözüm girişiminin daima yetersiz olduğu ortaya çıksa da, kuşkusuz, bir gerçeğin farkına varılmıştı. Kudret ile hak arasında muhtemelen hiç kapanamayacak bir uçurum vardır. İkisi aynı mekânda yaşasa da bu doğal olmayan ilişki, insanın barışçıl komünal hayatını hiç durmadan tehdit eden bir iç sürtüşmeye kaçınılmaz olarak yol açar. Devlet iktidarını elinde bulunduran herkes, iktidarının sınırlandırılmasını onaylanma arzusunun rahatsız edici biçimde dizginlenmesi olarak hissederken, kendisi her fırsatta halkın haklarını sınırlamayı ya da kendini yeterince güçlü hissettiğinde tamamen ortadan kaldırmayı dener. Devletin yüce iktidarının sınırlandırılması lehine ve aleyhine mücadelelerle geçen dört yüzyıllık tarihin belâgatli diline bakmayın. Çoğu Avrupa ülkesindeki son tarihsel olaylar, mücadelenin amacına ulaşmasına daha epey uzun bir yol olduğunu tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyor. Devlet iktidarını belirli sınırlar içinde tutmak için sarf edilen kesintisiz çabalar doğal olarak daima, sorunun çözümünün sınırlandırmada değil siyasî iktidar ilkesinin hükümsüz kılınmasında aranması gerektiği sonucuna götürmüştür. Bu durum, doğal haklar teorisinin nihaî ve en yetkin sonuçlarını boşa çıkarır. I. Napolyon gibi iktidarlarını bu teoriye borçlu olduklarında bile, sınırsız iktidar fikrinin savunurlarının neden hep doğal haklardan huzursuz olduklarını da açıklayan budur işte. Nitekim devrimin doğurduğu siyasetçilerin bu en kodamanı, aşağıdaki sözleri durup dururken söylememişti:

> "Doğal hak" diyenler baş suçlulardır. Devrim ilkesinin bir görev olduğunu ilan eden kimdi? Halka muktedir olmadığı bir egemenliği bahşederek dalkavukluk eden kimdi? Eşyanın doğasına uygun davranmak yerine, yönetim ve hukuktan hiç anlamayan bir meclise tâbi kılarak hukuka saygıyı yok eden kimdi?

Hümanizmin önde gelen temsilcileri, doğal haklarla ilgili fikirlerini farazî komünal sistemlerle formüle etmeye çalışmışlardı. Ne

denli fantastik olursa olsunlar, bu tasvirlere zamanın ruhu ve ona canlılık katan görüşler yansımıştı. En önemli hümanistler arasında yer alan, doğal hukukun ateşli savunuru İngiliz devlet adamı Thomas More, sonradan VIII. Henry'nin emriyle kafası kesilerek idam edilmişti. Platon'un *Devlet*'inden ve özellikle de Amerigo Vespucci'nin yeni keşfedilen topraklar ve halkları betimlemesinden esinlenen More, *Ütopya* adlı eserinde sakinlerin ortak mülkiyete sahip olduğu, bilgelik ve basit yasalar aracılığıyla devlet idaresi ve yurttaşların doğuştan hakları arasında uyumlu bir dengenin kurulduğu ideal bir devleti betimler. Bu kitap, aralarında özellikle Bacon'ın *Yeni Atlantis*'i ve İtalyan yurtsever Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nin önemli olduğu bütün bir toplumsal ütopya edebiyatının başlangıç noktası olmuştu.

Gargantua adlı romanında, tüm dayatmaları ortadan kaldırarak hayatlarını sadece "gönlünün dilediğini yap" (*Fay ce que voudras*) ilkesine göre düzenleyen, tamamı özgür insanlardan müteşekkil ünlü Thélème Manastırı adlı küçük bir cemaati anlatan Fransız Hümanist François Rabelais ile birlikte büyük ilerleme kaydedilmişti.

> ... çünkü iyi bir aileden gelen, iyi bir eğitim görmüş, temiz bir çevresi olan özgür insanların kendilerini erdemli davranışa iten ve içgüdüsel kötülük karşısında frenleyen, onur dedikleri doğal bir içgüdüleri vardır. Alçakça bir boyun eğdirme ve yasaklarla ezilip köleleştirildiklerinde, bu tür insanlar özgürken hissettikleri erdeme olan soylu eğilimlerini unutur, sadece kölelik boyunduruğunu atıp parçalamak isterler. Çünkü biz hep yasaklanan şeyleri yapmayı dener, izin verilmeyenlere özlem duyarız.

Burada bu yaklaşımın siyasî dürtüleri apaçık görülse de doğal haklar fikri dönemin Kalvinist ve Katolik edebiyatında güçlü bir yankı bulmuştu. Birincisi, Fransız Kalvinist Hubert Languet, Huguenotluğun siyasî amentüsü olan "*Vindiciae contra Tyrannos*" adlı tezinde, papanın dünya üzerindeki egemenliğini kaybetmesinden sonra, işin kolayına kaçılarak iktidarın, dünyevî hükümdarlara aktarılmayıp halka geri verilmesi gerektiği düşüncesini geliştirir. Languet'ye göre, prens-halk ilişkisi, prensi –aralarında en önemlisinin inanç özgürlüğü olduğu– bazı devredilemez yurttaş

haklarını koruyup kollamakla yükümlü kılan karşılıklı bir anlaşmaya dayalıdır. Çünkü kralı kral yapan halktır; ama halkı halk yapan kral değildir. Kralla halk arasındaki bu anlaşmanın ne yeminle doğrulanması ne de özel bir belgede formüle edilmesi gerekir. Bu sözleşme, yaptırımını sadece halkın ve hükümdarın varlığına borçludur; ikisinin varlığı süresince geçerliliğe sahiptir. Bu nedenle, hükümdar yaptığı icraatlardan halka karşı sorumludur. Eğer yurttaşların inanç özgürlüğünü sınırlamaya çalışırsa, halkın soylu temsilcilerince yargılanır, aforoz edilebilir ve cezalandırılma korkusu duyulmaksızın herhangi bir kişi tarafından öldürülebilir.

Bu fikirden esinlenerek 1581'de Lahey'de bir araya gelen Felemenk eyaletleri Brabant, Flandre, Holland, Zeeland, Guelderland ve Utrecht, aralarında bir saldırı ve savunma birliği kurdular. İspanya Kralı II. Felipe ile aralarında o zamana kadar var olan tüm ilişkileri geçersiz sayarak kesip attılar. Çünkü kral sözleşmeyi çiğnemiş, ülke sakinlerinin eski haklarını ayaklar altına almış, yurttaşlarını köle gibi yöneten bir tiran gibi davranmıştı. Bu bağlamda, bağımsızlık bildirgesi olarak adlandırılan "Act of Abjuration" şunu ilan etmişti.

> Prens'in, Tanrı tarafından tebaasını tıpkı bir çobanın sürüsünü koruduğu gibi korumak üzere görevlendirildiğini herkes bilir. Ama prens koruyucu olarak ödevini artık yerine getirmez, tebaasını ezer, eski özgürlüklerini ortadan kaldırır ve onlara köle muamelesi yaparsa, artık prens değil, tiran olarak görülmelidir. Özellikle de ülkenin ileri gelenleri, hakları ve mantık uyarınca onu tahttan indirebilir ve yerine bir başkasını seçebilirler.

Kalvinizmin Monarkomarkları[2] dünyevî iktidar açısından bü-

2- [On altıncı yüzyılın sonlarına doğru Fransız Reform Kilisesi'nin mensupları, yani Fransız Kalvinistleri olan Huguenotların mutlak monarşiye karşı çıkan teorisyenlerine verilen isimdir. Monarkomarklar, kralın sınırsız yetkilerle donatılmış bir "efendi" olmayıp halk tarafından yetkilendirilmiş bir görevli olduğunu, egemenliğin ise "halka ait" olduğunu, verilen yetkinin kaynak ve sınırının da halkın iradesinden kaynaklandığını ileri sürerler. Yetkinin kötüye kullanılması, sınırın aşılması durumunda, halkın "ayaklanma", yani isyan hakkı doğar. Özellikle İngiliz aydınlanmasının önderi durumunda olan John Locke'ta temellendirilen "Direnme Hakkının" kökeni Monarkomarklara uzanır. –t.ç.n.]

yük tehdit oluşturan bu bakış açısını savunurken yalnız değillerdi. Doğuş hâlindeki Cizvitlerin örgütlediği Reformasyon karşıtları da farklı öncüllerden yola çıkmalarına rağmen benzer sonuçlara ulaşmışlardı.

Kilise öğretilerine göre, monarşi Tanrı'nın tesis ettiği bir devlet biçimiydi; ama dünyevî hükümdara iktidar, ancak ifadesini Kilise öğretilerinde bulan inancın davasını gütmesi için verilmişti. Bu yüzdendir ki, Tanrı nasıl kralları halkın hükümdarı yapmışsa, papayı da kralların hükümdarı yapmıştı. Halk nasıl prense kesin itaatle yükümlüyse, papanın emirleri de hükümdarlar için en yüce yasaydı. Ama şimdi yayılmakta olan Protestanlık bu eski tabloyu harap etmiş, gerçek sapkınlar devletin en yüce güçlerinin temsilcisi olarak başlarına prenslik tacını geçirmişlerdi. Bu koşullarda, Katolik Kilisesi'nin dünyevî iktidarla ilişkisi değişerek başka biçimlere bürünmek zorundaydı. Uygulamalarını Avrupa'daki yeni toplumsal ilişkilere uyarlayıp dağınık güçlerini eyleme hazır ve tüm talepleri karşılayabilecek güçlü bir örgütte bir araya getirme çabaları tümüyle devrimci sonuçlar verdi. Kilise'nin temsilcileri gizli amaçlarına varmalarını kolaylaştırdığı sürece, demokratik fikirlerle geçici flörtlerinden hiç pişmanlık duymayacaklardı.

Bu alanda çığır açanlar en başta Cizvitlerdi. İspanyol Cizvit filozof Francisco Suarez, temel ilkeler konusunda kralların kutsal hakkı teorisine karşı çıkarak, prens-halk ilişkisini tamamen "doğal haklar" temelinde her iki tarafa da haklar ve ödevler dayatan bir sözleşmeye dayandırıyordu. Suarez'e göre, iktidar elbette ki bir tek bireyin eline kalamaz, herkese paylaştırılmalıdır; çünkü tüm insanlar eşit doğmuştur. Hükümdarın sözleşmeye uymaması veya halkın devredilemez haklarına dahi karşı çıkması hâlinde ise, halka kendi haklarını koruyup tiranlığı önlemek için ayaklanma hakkı verilmiştir.

İngiltere kralı I. James'in, papanın teşvikiyle yazılan bu İspanyol Cizvit'in en önemli eserini cellada yaktırıp İspanyol tahtında oturan mevkidaşı II. Felipe'yi "kralların böylesine alenî bir düşmanı"nın kendi topraklarına sığınmasına izin verdiği için şiddetle kınamış olması anlaşılır bir şey.

Suarez'den bile ileri giden "İsa Tarikatı"ndan kardeşi Juan de Mariana, *Historia de rebus Hispaniae* (Genel İspanya Tarihi) adlı

hacimli eserinin altıncı cildinde, sadece sözleşmeyi çiğneyen kralların öldürülmesini ahlâkî bir hak olarak onaylamakla kalmamış, bu tür cinayetlerin hangi silahla işlenmesi gerektiğini bile söylemişti. Ne var ki, burada kast ettiği krallar, sadece Protestanlığın gizli ya da açık savunuru olanlardı. Çünkü selefi Suarez gibi o da en azından inanç konularında prensin papaya tâbi olması gerektiğini düşündüğü için kralın sapkınlığını halka karşı tiranlık olarak görüyor ve tebaayı, bir sapkın olarak haklarını çiğneyen devletin başına karşı her türlü yükümlülükten azat ediyordu. Böyle fikirlerin sırf teorik önem taşımadığını gösteren bir örnek, Fransa'da her ikisi de fanatik papa taraftarlarınca tahttan indirilen III. Henri ve halefi IV. Henri'nin cinayete kurban gitmesiydi. Özgürlükçü bir dürtüye değil de iyi tahlil edilmiş siyasî menfaatlere dayanıyor olsa da, hem Kalvinist hem de Katolik kaynaklarda kralın iktidarının sınırlandırılması fikri savunuluyordu. Ne olursa olsun, Fransa, Felemenk bölgesi ve İngiltere'deki büyük mücadeleler zamanında, doğal hakların bu gelenekten gelen savunurlarının iktidarın ortadan kaldırılması fikrine daha çok taraftar kazandırmış olması özellikle önemliydi.

Devlet iktidarına bazı sınırlar getirilmesi ihtiyacının bariz şekilde kendini hissettirdiği ve iktidarını kötüye kullanarak tiranlaşan hükümdara karşı ayaklanma hakkının tanınması gerektiği görüşleri, mutlakiyetçiliğin kesin zaferiyle gözden düşse de hiçbir zaman tamamen unutulmamış yaygın fikirlerdi. Dönemin bu ve benzeri düşünce akımlarının etkisindeki istisnaî düşünürleri, bu hususları daha derinden inceleyerek tüm tiranlığın köklerini ortaya koymuşlardı. Aralarında en fazla sivrileni genç yazar Etienne de la Boétie'ydi. Onun *Discours de la servitude volontaire* (*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*) adlı kitabı, erken ölümünün ardından dostu Montaigne tarafından yayımlandı. Montaigne'in –genelde iddia edildiği gibi– eserde bazı değişiklikler yapıp yapmadığı muhtemelen hiçbir zaman kesin olarak bilinemez. La Boétie'nin eserlerinin Fransa'da mutlakiyetçiliğe karşı mücadelede ne kadar önemli bir rol oynadığının sonradan neredeyse unutulduğu doğru. Fakat düşünsel önemlerine en iyi kanıt, etkilerinin Büyük Devrim zamanında bir kez daha ortaya çıkmasıdır.

La Boétie, tiranlığın dayanağının kaba kuvvetten ziyade, önce

kendi içlerinde kutsal bir kukla yaratıp sonra bu hayalî güçle gözleri kamaşan ve körleşmişçesine o kuklaya tâbi olan insanlarda derin kökler salmış bağımlılık duygusu olduğunu tartışmasız bir netlikle göstermişti. Tüm tiranlığın en sağlam ve aşılamaz surlarının bu "gönüllü kulluk" ruhu zapt edilmelidir. Çünkü insan tiranlığın temelinde neyin yattığını bir fark edebilse, kendi yarattığı putu itaati bir reddedebilse, tiranlık kumdan kale gibi çökebilir. La Boetie der ki:

> Bir yığın insanın bir tirana isteyerek, hatta kölecesine itaat etmesi ne büyük bir utanç! İnsanlara mülkiyet, anne-baba, eş ve çocuk, hatta kendi hayatları üzerine hiçbir hak tanımayan bir tiran... Böyle bir tiran nasıl bir adamdır? Ne Herkül ne de Samson'dur! Çoğunlukla adamcığın teki, halk içinde en ödleği, en çıtkırıldımıdır... Genelde en kötü orospuların kölesi olan bu adamın gücü kendinden kaynaklanmaz. Tebaası ne acınacak yaratıklardır! Eğer iki, üç ya da dört kişi *tek* kişiye başkaldırmazsa, bu anlaşılabilir bir cesaret eksikliğidir. Ama yüzler, binler tek bir bireyin onlara taktığı zincirleri kırıp atmazsa, bireyin iradesi ve insan onurundan geriye ne kalır? ... İnsanın kendini özgürleştirmesi için tirana karşı kuvvet kullanması gerekmez. Ülke gına getirir getirmez, o zaten düşer. Kendisini aşağılayıp köleleştirmesine izin veren halkın ona hiçbir hak vermemesi yeter. Özgür olmak sadece zincirleri kırma iradesi gerektirir... Artık kölelik etmemeye kesin karar verin, özgürleşirsiniz! Desteğinizi esirgeyince tiran, kaidesi altından çekilen bir heykel gibi düşüp parçalanır.

Ama La Boétie gibi, iktidarın en gizli köklerini ortaya çıkarmaya cüret eden dağınık hâldeki düşünürler bir avuçtu. Genelde bütün özgürlükçü hayat anlayışlarının yolu, doğal haklar anlayışının çeşitli evrelerinden geçiyordu. Bu anlayışı savunanlar, her zaman devletin başının sınırsız iktidarına "halkın doğuştan ve devredilemez hakları" temelinde karşı çıkmaya çalışarak, toplumsal hayat koşullarının rahatça gelişmesine uygun bir toplumsal dengeye ulaşmayı umuyorlardı. Daha sonra bu çabalar, kişisel iktidarın sınırlandırılmasıyla yetinmeyerek, devlet gücünü asgarî düzeye çekmeye çalışan liberalizmin iyi bilinen taleplerine yol açtı. Liberalizm, isabetli bir şekilde, tıpkı eski yüzyıllardaki Kilise'nin vesayeti gibi devletin sürekli vesayetinin de toplumdaki tüm yaratıcı güçlerin verimli gelişimine zarar verdiği varsayımına dayanı-

yordu. Nasıl ki her zaman tüm dünyevî iktidarların temelinde yatan bilinçli ya da bilinçsiz varsayım insanın kaderinin zaman ve mekândan bağımsız bir Yaratıcı'ya bağlı olduğu inancı olmuşsa, bu fikir de hiçbir anlamda boş spekülasyonların sonucu değil, daha çok tarihteki her kültürel gelişimin temelinde yatan örtük varsayım olmuştu.

Prenslerin iktidarının sınırlanması ve halkın haklarının formüle edilmesine giden uzun yolun göze çarpan öncüleri arasında İskoçyalı Hümanist George Buchanan da vardı. Prenslerin iktidarının genişletilmesi ya da kısıtlanmasının şu ya da bu mezhebe verebileceği yarar ya da zarardan bağımsız olarak bu soruna temel önem atfeden ilk düşünürler arasında yer alan Buchanan, tüm iktidarın halktan geldiğini ve halka dayandığını söyleyen temel demokrasi anlayışını savunmuştu. Bu bakış açısına göre, devletin başı her koşulda halkın iradesine tâbiydi. Halkın baş hizmetkârı olmasıyla, artık bütün önemini yitiriyordu. Eğer zımnî bir anlaşmaya dayalı sözleşmeyi çiğnerse, kendini suçlu duruma düşürdüğü için herhangi biri onu yargılayıp mahkûm edebilirdi.

Buchanan kudret ve hak ilişkisine yeni ve daha derin bir anlam kattı. Sadece dînî konularda prenslerin sınırsız iktidarına karşı vicdan özgürlüğünü savunmakla yetinseydi, mutlakiyetçiliğin temsilcileri, bu sınırlamayı seve seve kabul edebilirlerdi. Ama o tüm iktidarın halktan geldiğini ve prenslerin sadece halkın iradesini yerine getiren memurlar olduğunu ilan etme cüreti gösterdiğinden, soydan geçme krallığın tüm yandaşlarının şimşeklerini üzerine çekti. Parlamento'yu 1584 ve 1664'te iki farklı nedenle Buchanan'ın *De Jure Regnis apud Scotos* (İskoçya'da Kralın Yetkileri) adlı eserini yasaklamaya iten, meşrutiyet yanlılarının etkinliğiydi. Aynı etki altında kalan Oxford Üniversitesi de eseri yayımlandıktan yüz yıl sonra yakacaktı.

Öte yandan mutlakiyetçiliğin İngiliz topraklarında da Thomas Hobbes'un şahsında güçlü bir savunuru doğmaktaydı. Neredeyse Bacon ayarında son derece üretken ve özgün bir beyin olan Hobbes, elbette toplumsal felsefî düşünce alanındaki en eşsiz şahsiyetlerden biri, belki de İngiltere'nin yarattığı en yetenekli beyindi. Tarihte adı hâlâ felsefî materyalizmin kararlı savunuru ve prenslerin mutlak iktidarının açık sözlü destekçisi olarak geçiyor. Aslında şim-

diki anlamıyla tüm dinlerin kararlı bir muhalifi olan Hobbes'un temelde Katolikliğe karşı çıksa da tüm vahiy dinlerine muhalif olduğu hissediliyor. Hobbes'un mutlakiyetçiliği kayıtsız şartsız desteklediği tezini doğrulayacak çok az şey var. Devletin varlığını sözleşmeden kaynaklanan bir ilişkiye dayandırması, aslında onun hiç de meşrutiyet yanlısı olmadığının kanıtıdır. İktidar ilkesinin yılmaz bir taraftarı olmakla birlikte Hobbes'un kafasında mutlakiyetçi prenslikler rejiminden ziyade devletin mutlak iktidarı vardı. Genelde monarşiye öncelik vermişse de sonradan Cromwell'e karşı tutumu, temel kaygısının liderlerden ziyade devlet gücünün dokunulmazlığı olduğunu açıkça gösterir.

Hobbes'un en kararlı biçimde karşı çıktığı şey, insanın doğuştan toplumsal bir varlık olduğu anlayışıydı. O, ilkel insanda toplumsal duyarlılıktan eser olmadığı ve sadece, başkalarının iyiliğini hiç umursamayan yırtıcı hayvanlara özgü vahşî içgüdünün bulunduğu görüşündeydi. Doğal durumdaki insanın, iyi-kötü ayrımından tamamen habersiz olduğunu savunuyordu. İyi-kötü ayrımını insana ilk kazandıran –ve böylelikle tüm kültürün kurucusu hâline gelen– devletti. Özgün doğası itibarıyla insan, herhangi bir toplumsal duyarlılığa değil, sırf aklına yön verebilecek biricik güç olan korkuya açıktı. Temelinde bu korku yatan devlet kurumunun doğuşu, "herkesin herkese karşı savaşı"na son vererek bu vahşî insanı yasanın zincirlerine vurmuştu. Her ne kadar Hobbes da devletin kökenini sözleşmeye dayandırsa da, ilk yöneticilere tüm diğerleri üzerinde sınırsız bir güç verildiğini savunur. Bir kez anlaşmaya varıldı mı, sözleşme gelecekte de sürekli bağlayıcı olur. Ona isyan etmek suçların en kötüsüdür; çünkü bu yöndeki her girişim bütün kültürün, hatta toplumun kendisinin sorgulanmasını beraberinde getirir.

Tarihte "radikal ateist" diye iftira edilen materyalist Hobbes, aslında dini bütün bir insandı. Ama dini tamamen siyasî bir nitelik taşıyordu; kulluk ettiği Tanrı, Devlet'in sınırsız gücüydü. Nasıl vahiy dinlerinin tümünde, insanın ötesindeki Tanrı büyüdükçe insan küçülür ve sonunda Tanrı her şey olurken insan hiçleşirse, Hobbes'un düşüncesinde de devlet gücü sınırsız derecede büyürken insanın özgün doğası vahşîliğin en alt seviyesine kadar düşürülür. Sonuç gene değişmez: Devlet her şey, yurttaşlarsa hiçtir!

Gerçekten de F. A. Lange'nın yorumu çok isabetlidir: Hobbes'un temel eseri için seçtiği *Leviathan* adı, "bu canavara, yeryüzü tanrısı gibi zevkine göre yasa ve adalet, haklar ve mülkiyet dağıtan, hatta iyi ve kötü kavramlarını keyfince tanımlayan ve karşılığında, önünde diz çöküp kurban sunanlara hayatlarını ve mülklerini koruma güvencesi veren, kendinden daha yüce hiçbir kaygısı olmayan devlete cuk oturmuştur."[3]

Hobbes'a göre, hak ve hukuk sadece devlet anlamına gelen siyasî toplumun oluşumuyla kendilerini gösteren kavramlardır. O hâlde devlet hiçbir zaman hukuku çiğneyemez; çünkü hukuk onunla birlikte doğar. Genelde doğal hak olarak gönderme yapılan örfî hukuk veya teamül hukuku hırsızlık, cinayet ve şiddeti suç sayarak ağır cezalara çarptırabilir. Oysa devletin emriyle yapıldığında bu eylemler suç olmaktan çıkar. Devletin hukuku karşısında "kutsal hak" bile acizdir; çünkü neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verme yetkisi sadece devletindir. Devlet kamu vicdanıdır; ne kişisel vicdanın ne de kişisel inancın onun karşısında hükmü vardır. Devletin iradesi son merci, tek yasadır.

Hobbes, "Leviathan"ı, Eski Ahit'in Eyüp Kitabı'nda dendiği gibi "yeryüzünde eşi benzeri olmayan" bu canavarı sadece devlette gördüğünden, Kilise'nin dünya egemenliği yönündeki tüm çabalarını mantıksal olarak reddeder ve genelde papazları, özellikle de papayı dünyevi iktidar üzerinde her türlü haktan men eder. Doğrusu onun için din ancak devlet tarafından tanınıp öğretildiği ölçüde haklı görülebilir. Bu yüzden, *Leviathan*'ın özellikle önemli bir yerinde der ki: "İster hayalî olsun, isterse geleneklerden kaynaklansın, görünmeyen güçlerden duyulan korku devlet tarafından teyit edildiğinde *din*, devlet tarafından teyit edilmediğindeyse *batıl inançtır*."

Hobbes'a göre, devlet sadece tebaasına neye inanabileceğini buyurma hakkına sahip olmakla kalmaz, bir inancın dînî mi yoksa sadece batıl mı olduğuna da karar verir. Genelde hiçbir dînî eğilimi olmayan materyalist Hobbes, hükûmetin devletin menfaatleri

3- F.A. Lange, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 10. Baskı, 1. Kısım, s. 242.

için belirli bir mezhebi seçerek halkına tek hakîkî din olarak dayatmasını tamamen yerinde bulur. Bu nedenle, Fritz Mauthner'in Hobbes'la ilgili şu sözlerle dile getirdiği görüşü insana biraz tuhaf gelir: "Sıkça yurttaşlardan devlet dinine itaat etmelerini istediği hâlde deistlerin inançsızlığının çok ötesine geçer; çünkü talebi, dînî konularda bile Tanrı'ya değil de yine sadece devlete itaattir."[4]

Bütün fark sadece itikadın biçimindedir. Hobbes, devlete insanın iyi günde de kötü günde de tâbi olduğu tanrının tüm kutsal vasıflarını yükler. Müminin ibadet ihtiyacına bir başka tapınma nesnesi sunar; Kilise'nin fermanlarına karşı her muhalefete gösterdiği katı ve tutarlı hoşgörüsüzlüğün aynısıyla siyasî alandaki sapkınlığı mahkûm eder. "Ateist" Hobbes'un devlete inancı da nihayetinde bir dindir: İnsanın –kaderini belirleyen ve tüm insanî amaç ve hedeflerin ötesinde olduğu için asla isyan edemeyeceği– daha üstün bir güce tâbi olduğuna dair inancıdır.

Hobbes, milliyetçi devletin doğuşuyla birlikte hem Kilise'nin bir dünya gücü olma mücadelesine, hem de Avrupa'yı merkezî bir evrensel monarşinin egemenliği altına alma çabalarına son verilen bir zamanda yaşamıştı. Tarihin tekerleğinin geriye döndürülemeyeceğini ve geçmişin fanî dünyasına ait şeylerin sunî teneffüsle geri getirilemeyeceğini kavrayarak, bu yeni gerçekliğe bağlanmıştı. Ama tüm otorite savunurları gibi, insanın içindeki hayvanlıktan yola çıkmış ve ateist olduğu hâlde ilk günah gibi insansevmez bir öğretiden kendini kurtaramadığı için de Kilise ilahiyatı safında yer alan öncelleriyle hâliyle aynı sonuçlara varmıştı. Mucizelerden medet uman dînî inancın zincirlerinden kendini kurtarmasının ona çok az yararı dokunmuştu; çünkü tüm sonuçlarıyla özgürlüğe düşman olduğu gibi, insan zihnini de köleleştirerek mucizelerden medet uman siyasî inanç ağına daha sıkı şekilde yakalanmıştı. Yeri gelmişken, bu durum, şimdiki anlamıyla ateizmin hiçbir biçimde özgürlükçü fikirlerle bağdaşmadığının da kanıtıdır. Ateizmin özgürleştirici etkisi ancak, –en derin anlamlarıyla– din ile siyaset arasındaki iç ilişkilerin farkına vardığında ve dünyevî iktidar sahipleri için Tanrı'nın otoritesinden daha büyük bir meşruiyet gerekçesi

4 Fritz Mauthner, *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*, 2. Kısım, Stuttgart ve Leipzig, 1921, s. 535.

olmadığını keşfettiğinde vardır. "Putperest" Machiavelli ve "ateist" Hobbes bunun en iyi tanıklarıdır.

İktidar fikrinin Machiavelli ve Hobbes gibi tüm savunurları geleneksel dinle hiç işleri olmadığı hâlde, bütün tanrıları ışıl ışıl gösteren gizemli hâlenin aynısıyla çevreledikleri devlete bir dünyevî takdir-i ilahî rolü biçmeye, ister göksel ister dünyevî nitelik taşısın her iktidarın varlığını sürdürmesi için mutlak şart olan tüm insanüstü özellikleri yüklemeye mecbur kalmışlardı. Çünkü hiçbir iktidar sahip olduğu müstesna karakteristik özelliklere dayanmaz. Büyüklüğünü her zaman iman sahibinin ona atfettiği ödünç niteliklere borçludur. Tıpkı Tanrı gibi her dünyevî güç de insanın, sadece üzerine yazdığını okuyabileceği "bir boş tablet"tir.

Toplum sözleşmesi teorisi, özellikle Buchanan'ın iktidarın tümüyle halktan doğduğu fikri, sonradan İngiltere'de Bağımsızları sadece Katolikliğe karşı değil, Kalvinist Presbiteryenlerin kurduğu devlet dinine karşı da yeni isyanlara ve inançla ilgili tüm konularda cemaatlerden tam özerklik talep etmeye itti. Devlet Kilisesi'nin yönetimi artık sadece prenslerin iktidarının uysal bir maşası gibi davrandığından, sürekli yayılan Püritenizm'in dînî ve siyasî muhalefeti de aynı kaynaktan beslendi. Ünlü İngiliz tarihçi Macaulay'in, Püritenlerin devlete olan nefretlerini Kilise'ye duydukları nefrete ekledikleri, böylece iç içe geçen bu iki duygunun birbirini karşılıklı körüklediği yorumu tamamen doğrudur.

Aynı ruhtan esinlenen *Kayıp Cennet*'in şairi John Milton, yurttaşların dînî ve siyasî vicdan özgürlüğünü korumak için basın özgürlüğünü savunma yönünde ilk adımı atan kişiydi. *Johannis Milton: Angli pro populo Anglicano Defensio* (John Milton: İngiltere Halkının Savunuru Bir İngiliz) adlı broşüründe, milletin hain ve inançsız bir tiranı yargılayıp ölüme mahkûm etmesinin kayıtsız şartsız bir hak olduğunu savunmuştu. Avrupa'nın en iyi beyinleri bu kitabı, özellikle Fransa Kralı'nın emriyle cellatlar tarafından alenen yakılmasından sonra yutarcasına okudular.

Bu fikirler, John Lilburne'nin yandaşları Düzleyiciler tarafından açıkça savunuldu ve en cesur ifadesini, zamanın devrimci hareketinin en radikal kanadınca kitlelere sunulan "halkın sözleşmesi"nde buldu. Gerard Winstanley'den P.C. Plockboy ve John Bellers'a, R. Hooker ve A. Sidney'den John Locke'a kadar döne-

ının neredeyse toplum felsefesi alanındaki tüm düşünürleri, toplum sözleşmesi teorisinin inançlı savunurlarıydı.

Mutlakiyetçilik Kıta'nın neredeyse her yerinde sınırsız hâkimiyet kurmuşken, İngiltere'de sadece Stuart hanedanlığı döneminde geçici bir başarı elde etti ve çok geçmeden 1688'deki ikinci devrimle yeniden gözden düştü. Magna Carta'da belirtilen tüm ilkeler Haklar Bildirgesi'nde genişletilmiş biçimde yeniden onaylandı; kral ve halk arasındaki sözleşmeden doğan ilişki yeniden kuruldu. Bu tarihsel gelişim seyri nedeniyle, İngiltere'de geçerliliğini hiçbir zaman yitirmeyen doğal haklar anlayışı ve özellikle toplum sözleşmesi fikri, sonuçta halkın fikir hayatını diğer ülkelerde görmediğimiz derinlikte etkiledi.

Kıta dört bir yanı saran krallıkları, halklar da prenslerin sınırsız iktidarını kanıksamıştı. XIV. Louis'nin "Devlet, benim!" sözü, tüm mutlakiyetçilik çağını sembolize eder hâle gelmişti. Ne var ki, kralın güç kazanma girişimlerinin her zaman yurttaşların kararlı muhalefetiyle karşılaştığı ve bu muhalefetin hiçbir zaman uzun süre değil, ancak geçici olarak susturulabildiği İngiltere'de toplumsal konulara dair çok farklı bir anlayış gelişti. Kazanılmış haklar inatla korundu ve parlamento onayının zorunlu olması, despotizmi etkin bir denetim altında tuttu. Avam Kamarası'nda kralın mutlakiyetçi taleplerine karşı muhalefetin parlak lideri John Pym, kralcı azınlığa söylediği şu sözlerle bu hassasiyeti çok güzel ifade ediyordu:

> Prenslere tâbi halkların tüm sefaletinin temelinde, prenslere esin veren ve yönettikleri ülkelerin kişisel mülkleri olduğuna onları inandıran bu sahte ilke yatar. Bu, halkların hak ve özgürlüklerine karşı bütün saldırıların nedenidir –sanki kral krallık için değil de, krallık kral için varmış gibi. Bu ülkenin kabul edilen yasalarına göre, kralın mücevherleri bile kralın mülkü değildir. Bunlar sadece takıp takıştırsın, kullansın diye ona emanet edilmiştir. Gene şehirler ve kaleler, hazine odaları ve ambarlar, devlet daireleri de halkın ve krallığın güvenlik, refah ve yararını gözetmesi için ona emanet edilmiştir. Bu nedenle o, gücünü ancak Parlamento'nun her iki kanadının da tavsiyelerini aldıktan sonra kullanabilir.

Tüm İngiliz tarihinin yankısını taşıyan bu sözler, kudret ve hak arasında sadece iktidar ilkesinin üstesinden gelinmesiyle sona ere-

cek sonsuz mücadeleyi ortaya seriyor. Doğrusu, temsilî hükûmet ilkesi o zaman şimdikinden çok farklı bir anlama sahipti. Bugün yeni toplumsal yaşam biçimlerinin önünü kapatmaya yarayan bu ilke, o zaman iktidara belli sınırlar koymak için gösterilen ciddî bir çaba, tüm siyasî iktidar girişimlerini toplum yaşamından tamamen bertaraf etme yönünde umut veren bir başlangıçtı.

Ayrıca, toplumdaki tüm siyasî kurumların temeli olarak sözleşmeye dayalı ilişki teorisinin uzun vadeli sonuçları, İngiltere'de çok erken alınmıştı. Bu yüzden, ilahiyatçı Richard Hooker, 1593'te yayımlanan *Of the Lawes of Ecclesiastical Politie* (Din Devleti'nin Yasalarına Dair) adlı eserinde, kendi aklını kullanmadan herhangi bir otoritenin zorlamasına bir hayvan gibi körü körüne itaat etmenin insana yakışmadığını savunmuştu. Hooker, toplum sözleşmesi teorisini, hiçbir insanın çok sayıda yurttaşı, rıza göstermedikleri sürece yönetemeyeceği gerçeğine dayandırmıştı. Böyle bir rızanın ancak karşılıklı anlaşmayla, dolayısıyla sözleşmeyle sağlanabileceği düşüncesindeydi. Yönetimin doğasıyla ilgili tezinde, Hooker büyük bir içtenlikle, "eşyanın tabiatı gereği, insanların kamu yönetimi olmadan toplumsal ilişkiler içinde yaşayabilmesinin hiç de imkânsız olmadığını" ilan etmişti. Bu eser, sonradan John Locke'un –filizlenen liberalizmin ana besinini oluşturan– ünlü *Two Treatises of Civil Government* (Sivil Hükûmet Üzerine İki Tez) adlı incelemesine temel oluşturmuştu.

Locke toplumsal-felsefî teorilerini aynı şekilde doğal haklara dayandırdı. Ne var ki, Hobbes'un aksine, doğal insanın özgürlüğünün hiç de –sadece elindeki kaba kuvvetin kullanımına bağlı olarak kişisel hakkının belirlendiği– ilkel bir geçici heves hâli olmadığına inanıyordu. O daha ziyade, ilkel insanlar arasında toplumsal eğilimler ve mantıklı kaygılardan kaynaklanan ortak ve bağlayıcı ilişkiler bulunduğunu savunuyordu. Locke, doğal durumda mülkiyetin zaten belirli bir biçimde mevcut olduğuna da inanıyordu. Tanrı'nın tüm doğayı insanların emrine verdiği doğruydu; dolayısıyla yeryüzü bizzat kimseye ait değildi, ancak, bireyin kendi emeğiyle oluşturduğu ürün ona aitti. Bu nedenle, özellikle ayrı aile toplulukları daha büyük birlikler hâlinde bir araya toplandıkça, insanlar arasında yavaş yavaş bazı yükümlülükler gelişti. Locke, sadece kişisel güvenliği sağlamak ve yurttaşların malını mülkünü

korumakla yükümlü bir sigorta şirketi olarak var olduğuna inandığı devletin kökenini bu şekilde açıklamayı düşündü.

Ama devletin bunlardan başka bir görevi yoksa, mantık gereği, en büyük erkin devletin başına değil halka ait olduğu ve ifadesini de seçilmiş yasama meclislerinde bulduğu sonucuna varılır. Bu yüzdendir ki, devlet gücünü elinde tutan kişi hukukun *üstünde* değil de toplumun diğer tüm üyeleri gibi *altında* yer alır ve eylemlerinden halka karşı sorumludur. Kendisine emanet edilmiş gücü kötüye kullanırsa, görevini kötüye kullanan herhangi bir başka yetkili gibi yasama meclisince görevden alınabilir.

Locke'un bu argümanları, Hobbes'a ve en başta da prenslerin mutlak iktidarının en tavizsiz savunuru olan *Patriarcha*'nın yazarı Sir Robert Filmer'a yöneltilmişti. Filmer'a göre, bir kral insanların hiçbir kontrolüne tâbi olmadığı gibi, kararlarında seleflerinin ortaya koyduğu teamüllere bağlı kalmakla da yükümlü değildi. Kral, halkına yasalar koysun diye, bizzat Tanrı tarafından seçilmişti ve bir tek o, yasaların üstünde yer alıyordu. Şimdiye dek himayesi altında yaşadıkları tüm yasalar insanlara Tanrı'nın seçtiklerince bildirilmişti; çünkü sıradan insanın kendini sınırlayacak yasalar çıkarabileceğini varsaymak akla aykırıydı. Halkın, kendi kralını yargılayıp tahttan indirme hakkına sahip olması fikri, Filmer'a kesinlikle canice geliyordu. Çünkü bu durumda, halkın temsilcilerinin hem savcı hem yargıç rolünü oynamaları her türlü adalet ilkesini karikatürleştiriyordu. Bu yüzden de ona göre, soydan geçme iktidarın herhangi bir biçimde sınırlanması kötülüktü ve kaçınılmaz olarak tüm toplumsal bağların çözülmesine yol açacaktı.

Kralın kamusal iradenin tek yürütme organı olduğunu savunan Locke, mantıken onun yasa yapma hakkını reddetti. Locke'un sağlamaya çalıştığı şey, tüm iktidar organlarının tek elde toplanması hâlinde halkın refahını her zaman tehlikeye atacak iktidarın kötüye kullanımı ihtimâline karşı tek engel olarak kamusal gücün üçe ayrılmasıydı. Bu yüzdendir ki kanun koyma gücü yalnızca halk temsilcilerine verilmeliydi. Temsilcileri her zaman yasama meclisince görevden alınıp yerlerine başkalarının görevlendirilebileceği yürütme gücü, her şeyde yasama meclisine tâbi ve ona karşı sorumlu olacaktı. Locke'a göre, geriye sadece milleti yurtdışında temsil ederek antlaşmalar yapmakla, savaş ve barış kararı

almakla görevli federatif bir güç kalıyordu. Kamusal gücün bu dalı da halkın temsilcilerine hesap vermek zorunda olacak ve sadece onların kararlarını yürürlüğe koymakla ilgilenecekti.

Yasama meclisini halkın haklarının hükûmete karşı korunmasının temel aracı olarak gören Locke, bu yüzden ona böyle baskın bir rol yüklemişti. Sorumsuz bir yönetimin onun güvenini boşa çıkarması hâli, mevcut yasal ilişkiyi zedeleyeceği için, böyle bir durumda halk kendi devredilemez haklarını korumak amacıyla, bu tepeden devrime aşağıdan devrimle özgürce karşı koyabilecekti.

Ama mümkün ya da mantıken muhtemel vakaların tümü için daha baştan çözüm bulmaya çalıştıysa da, Locke'un siyasî programında iktidarın işlevlerini birbirinden ayırmakla giderilemeyecek kusurlar bulunuyordu. Çünkü zaten iktidarın doğasından kaynaklanan bu kusurlar, toplumdaki ekonomik eşitsizliklerle daha da büyüyordu. Bu eşitsizlikler, bizzat liberalizmin ve farklı ülkelerde iktidarı sınırlayıp yurttaşların haklarını koruma girişimlerine tanık olduğumuz sonraki tüm anayasa tasarılarının zaafını oluşturuyordu. Yeni anayasa heyecanının dalga dalga yükseldiği bir anda, aşağıdaki okkalı lafları eden Fransız Jironden Louvet bunu o zamandan görmüştü: "Siyasî eşitliğin ve anayasanın, artan mülkiyet eşitsizliğinden daha tehlikeli bir düşmanı yoktur."

Zamanla bu eşitsizlik daha da büyümüş, her tür ortak menfaatin altını oyan muzaffer kapitalizm koşullarında toplumsal çelişkiler daha da aşılamaz hâle gelmiş; bir zamanlar toplumda ve siyasî iktidarın ihtiraslarına karşı mücadelede çok önemli bir rol oynamış olan önlemler de, baştaki önemini hızla yitirmişti.

Tüm bu nedenlerle doğal haklar fikri, yüzyıllar boyunca, soydan geçme iktidarı sınırlandırıp bireyin bağımsızlık alanını genişletmeyi hedefleyen Avrupa'daki bütün o toplumsal akımların en etkilisi olmuştur. Bu etki, İngiltere ve Fransa'da biyoloji ve ilgili bilimlerden esinlenen Lord Shaftesbury, Bernhard de Mandeville, William Temple, Montesquieu, John Bolingbroke, Voltaire, Buffon, David Hume, Mably, Henry Linguet, A. Ferguson, Adam Smith gibi bir dizi seçkin düşünürün, ilk toplum sözleşmesi teorisini terk ederek toplumsal ve komünal hayata başka açıklamalar aramalarından sonra dahi sürmüştü. Nitekim bu düşünürlerden

bazıları, o zamandan devleti toplumdaki imtiyazlı azınlıkların büyük kitleleri yönetmesini sağlayan siyasî aygıt olarak kabul etmişti.

Aynı şekilde, aralarından sadece en ünlüleri sayarsak, Hugo Grotius, Samuel [*von*] Pufendorf, Christian Thomasius gibi, milletlerarası hukukun büyük kurucuları da doğal haklar fikrinden yola çıkmışlardı. Bu kişilerin büyük meziyeti, halklar arasındaki millî ayrışmaların görülmemiş ölçülerde büyüdüğü bir zamanda, devletin sınırlarını aşıp geçerek tüm insanlar için ortak olanları bir teamül hukuku temelinde bir araya getirmekti. Grotius, insanı bir toplumsal varlık olarak görmekle, tüm toplumsal bağların temelinin toplumsallık dürtüsünde olduğunu ortaya koymuştu. Toplumsal komünal hayat belirli alışkanlıkları geliştiriyor, bunlar da doğal hakların ilk temellerini oluşturuyordu. Grotius 1625'te yayımlanan *De jure belli ac pacis* (*Savaş ve Barış Hukuku*) adlı eserinde, devletin oluşumunu hakları koruyan ve herkesin yararına olan zımnî bir sözleşmeye bağlar. Devlet, tüm bireylerin iradesinden doğduğundan, mensuplarının her birine ait olan hakları hiçbir zaman ortadan kaldıramaz. Bu doğal ve devredilemez haklar, bizzat Tanrı tarafından bile değiştirilemez. Aynı şekilde, diğer halklarla tüm ilişkilerin temeli olan bu yasal ilişkinin ihlâli cezasız kalamaz.

İngiliz toplum felsefecilerine dayanan Thomasius ve Grotius gibi Pufendorf da, o zamanlarda çok olağandışı sayılan doğal hakların sadece Hristiyanlar için değil, Yahudiler ve Türkler için de var olduğu görüşünü cesaretle ilan eder. Thomasius, tüm hakları bireyin mutlu ve olabildiğince uzun yaşama arzusuna bağlar. İnsan en büyük mutluluğu ancak diğerleriyle birlikte cemaat içinde bulduğundan, herkesin refahını kendi eylemlerinin yol gösterici ilkesi hâline getirmek için sürekli çaba harcamalıdır. Thomasius'a göre bu ilke, doğal hakların sağladığı getirilerden sonuna kadar faydalanır.

Doğal haklara dayanan tüm çabalar, özgür insanı –insanlığının bilincine varsın ve düşünüp eyleme geçme hakkından yoksun bırakacak hiçbir otoriteye artık boyun eğmesin diye– toplumsal baskı kurumlarına bağımlılıktan kurtarma arzusuna dayalıdır. Bu çabaların çoğunun yine de bir yığın otoriter unsur içerdiği ve kısmen ya da tamamen hedeflerine ulaştıktan sonra, yeni yönetim

biçimlerinde sık sık yeniden geliştikleri doğru. Ama bu, söz konusu fikirlerin teşvik ettiği büyük halk hareketlerinin, iktidarın devrilmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak bir gün özgürlük tohumlarından çıkan filizlerin saracağı tarlayı ekime hazırladığı gerçeğini değiştirmez.

İnsanı, tüm kötülüğün kaynağının iktidarın biçimi değil de iktidarın ta kendisi olduğu ve önünde yeni ufuklar açmak için ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesine hazırlamak, binlerce deneyimin yaşanmasını gerektirmişti ve hâlâ da gerektirmekte. Bu zahmetli yolda kaydedilen her başarı zerresi, kültürel hayatın yaratıcı güçlerinin özgürce işleyişine daima çomak sokup doğal gelişimine ket vuran siyasî iktidarın tüm bağlarından kurtulma yönünde atılmış ileri bir adımdı. İnsan, ancak kendini yüce bir güce bağımlı olduğu inancından kurtardığı an, bugüne kadar halkı ruhsal ve toplumsal köleliğin boyunduruğuna bağlayan zincirleri de koparıp atacaktır. Vesayet ve otorite, tüm düşünsel çabanın ölüm fermanıdır; sadece sorunların özgürce tartışılmasından doğabilecek ve ancak doğal seyri içinde dış zorlama, doğaüstü bir dogmaya inanç ya da ekonomik baskıyla engellenmeyen bir cemaat içinde gelişebilecek her türlü sıkı toplumsal birliğin en büyük engelidir.

9. Bölüm

Avrupa ve Amerika'da Liberal Fikirler

Jeremy Bentham ve Faydacılık. Priestley ve Richard Price. Thomas Paine'in Devlet ve Topluma Dair Görüşleri. William Godwin'in Politik Adalet'i. *Amerika'da Özgürlükçü Eğilimler. Jefferson'dan Thoreau'ya. Alman Edebiyatında Liberal Fikirler. Lessing'in Devlet ve Kilise'ye Dair Görüşleri. Herder'in Tarih Felsefesi. Schiller'in* Estetik Kültür'ü. *Lichtenberg ve Seume. Goethe'nin Kişiliği. Wieland'ın* Goldner Spiegel'i. *Jean Paul Hölderlin'in* Hyperion'u. *Wilhelm Von Humboldt'un* Ideen Über Die Grenzen Der Wirksamkeit Des Staates'i. *Fransa'da Siyasî Radikalizm. Voltaire. Diderot'nun Özgürlük Anlayışı. Montesquieu'nün* Kanunların Ruhu.

Liberalizme "siyasî bireycilik" göndermesi yapmanın âdet hâline gelmesi, sonuç olarak tamamen yanlış bir kanaât oluşmasına ve her çeşit yanlış anlamanın kapısının ardına kadar açılmasına neden olmuştu. Oysa bu eğilim tümüyle toplumsal bir fikirden, –bu ekolün en göze çarpan temsilcilerinden Jeremy Bentham'ın "toplumun mümkün olan en yüksek sayıdaki üyesi için, mümkün olan en büyük mutluluk" formülüne indirgediği fayda ilkesinden– doğmuştu. Bu yüzden, fayda ilkesi Bentham için doğru ve yanlışın doğal ölçütü olmuştu. Bentham diyordu ki:

> Topluluğun menfaati, ahlâk terminolojisinde görülebilecek en genel ifadeler arasındadır; çoğu kez anlamını kaybetmesine şaşmamalı. Topluluk hayâlî bir *birliktir*; adeta onun *üyelerini* oluşturduğu sanılan tek tek şahıslardan oluşur. Öyleyse topluluğun menfaati dedikleri, onu oluşturan farklı farklı üyelerin menfaatlerinin toplamından başka nedir ki? Bireyin menfaatinin ne olduğunu anlamadan topluluğun menfaatinden söz etmek nafiledir. Bir şey, bireyin hazlarının genel toplamını arttırma ya da aynı kapıya çıkan, acılarının toplamını azaltma eğilimi taşıdığında, bireyin menfaatine uygun düştüğünü ya da işine *geldiğini* söyleriz.... Benzer biçimde, topluluğun mutluluğunu arttırma eğiliminin onu azaltma eğiliminden büyük olup olmadığına bakarak, –sadece belirli bir kişi ya da kişilerce gerçekleş-

tirilen belirli bir eylem türü olan– bir idarî düzenlemenin fayda ilkesine uygun mu düştüğü, yoksa hükûmet tarafından mı dikte edildiği söylenebilir.[1]

Kuşkusuz, dolaysız varsayımı bakımından bireyden yola çıktığı doğru olsa da, bu sözcükler, açıkça göze çarpan bir dayanışma duygusundan kaynaklanan ve her anlama çekilebilecek genel "bireycilik" terimiyle hiçbir şekilde açıklanamayacak olan sosyal adalet duygusunu ifade ediyor.

İngiltere'de siyasî radikalizmin en önde gelen savunurlarının büyük bölümü, Bentham'ın tersine doğal haklar ilkesinden yola çıksa da, nihaî hedef bakımından onunla aynı görüşteydi. İnsanın ilahî yasa gereği kemale erme kabiliyetinde herhangi bir sınır olmadığını ilan eden muhalif vaiz Joseph Priestley, hükûmetin sadece, araçlarını ilahî iradenin bu yasasının gerçekleşmesini kolaylaştırmak için kullandığı ölçüde meşru olduğunu kabul edecekti. Hükûmete başka bir amaç atfetmek, halkın haklarına karşı işlenen affedilemez bir günahtı. Bu yüzden de devletin her türlü icraatını değerlendirirken başvuracağımız yegâne ölçüt, topluluğun tek tek üyelerinin yarar ve mutluluğuydu. Bu düşünce çizgisinin etkisiyle, Priestley halkın her an hükûmeti görevden alma hakkının devlet sözleşmesinin en temel şartlarından biri olduğunu savunuyordu; buradan da mantıksal olarak, bu ebedî ilkelerin işaret ettiği yoldan hükûmetin sapması hâlinde, her halkın devrim yapma hakkına sahip olduğu sonucu çıkıyordu.

Priestley'in aksine, Richard Price doğru ve yanlışa dair fikirlerini sırf fayda temeline oturtmamıştı: Ne felsefî materyalizme varan kavramlar konusundaki görüşleri onunkilere çok yakındı, ne de insanın özgür iradeye sahip olduğuna inanıyordu. Ne var ki, dostunun insan-hükûmet ilişkileriyle ilgili görüşlerine genel olarak katılıyordu. Hatta daha da ileri giderek, kişisel özgürlük fikrine çok daha fazla değer veriyordu.

> Her özgür devlette insan kendi yasa koyucusudur. Tüm *vergiler* kamu hizmetleri için verilmiş hibedir. Tüm yasalar, koruma ve güvenliği sağlamak için ORTAK RIZA'yla belirlenmiş bir dizi hükümler ya da

1- J. Bentham, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789.

düzenlemelerdir. Tüm *Yargıçlar* bu düzenlemeleri işleten Mutemetler ya da Vekillerdir.

Bu nedenle, "İnsanlara değil de, Yasalara dayalı bir Hükûmet" deniliyorsa, özgürlük çok kusurlu tanımlanmış olur. Eğer yasalar ORTAK RIZA'yla değil de tek bir kişi veya devlet içindeki bir klik tarafından yapılıyorsa, yönetimin Kölelik düzeninden farkı yoktur."[2]

Fransa'da Büyük Devrim zamanında hukuka nasıl tapınıldığını anımsarsak, yasalara dair söylenenler özel önem kazanır. Öte yandan, Price da yasaların herkesin özgür rızasından kaynaklandığı bir toplumsal durumun ancak küçük bir cemaat çerçevesi içinde mümkün olduğunu kabul etmişti. Ama tam da bu nedenle, modern büyük devlet ona Avrupa'nın geleceğindeki en büyük tehlike olarak görünüyordu.

O devirde siyasî radikalizmin tüm temsilcilerinin başında gelen, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinin bağımsızlık savaşının coşkulu öncü neferi Thomas Paine, bu özlemleri en açık ifade eden kişiydi. Devlet-toplum farkını çağdaşlarının gözüne nasıl soktuğunu özellikle not etmeliyiz:

> Toplumu ihtiyaçlarımız, hükûmeti ise kötülüğümüz üretmiştir; ilki bizi bir araya getirerek mutluluğumuzu *olumlu* etkilerken, diğeri kötülüğümüzü baskılayarak *olumsuz* etkiler. İlki münasebetleri teşvik ederken, diğeri ayrımlar yaratır. İlki koruyucu, diğeri cezalandırıcıdır.
>
> Toplum her hâlükârda bir nimettir; hükûmet ise en iyi hâliyle bile gerektiği için katlanılan, en kötü hâliyle katlanılmaz bir kötülükten başka bir şey değildir. Çünkü *hükûmetin* elinde acı çektiğimiz, ya da *hükûmetsiz* bir ülkede yaşanabilecek sefilliğin aynısına maruz kaldığımızda, bize acı yaşatan araçları bizzat temin etmiş olmamız felâketimizi iki kat arttırır. Hükûmet de elbise gibi, kayıp masumiyetimizin bir nişanesidir.[3]

Priestley gibi beşerî kültürün sürekli yükselmeye devam ettiğine inanan Paine'in buradan çıkardığı sonuç şuydu: "Bir kültür ne kadar yüksek seviyedeyse, hükûmet ihtiyacı o kadar azdır; çünkü

2- Richard Price, *Observations on the Nature of Civil Liberty and the justice and Policy of War with America,* 1776.

3- Thomas Paine, *Common Sense*, Philadelphia, 1776.

insanlar bu durumda kendi işlerini gördükleri gibi hükûmetinkini de görürler."

Bir zamanlar siyasî radikalizmin en ateşli temsilcileri arasındayken, sonradan modern devlet gericiliğinin en fanatik savunuru olan Edmund Burke'e karşı yazılarında, Paine yine müthiş sözlerle hükûmetin doğasına dair fikirlerini geliştirmiş, özellikle de bugünün insanlarının yarının insanlarına bir yol haritası çizmeye hakkının olmadığını en keskin biçimde vurgulamıştı. Tarihe geçen sözleşmeler, atalarının koyduğu sınırları yasal ve bağlayıcı olarak kabul etme ödevini yeni kuşaklara hiçbir şekilde dayatamaz. Paine, kendisinin sadece "toplumun buyurduğu temel ilkeleri işler kılma yükümlülüğü olan millî bir idarî organ" olarak gördüğü hükûmetin bilgeliğine boş inanç beslememeleri konusunda çağdaşlarını uyarmıştı.[4] Ama Paine çoğunluğun iradesinde bilgeliğin en mükemmel ifadesini gören ve destekçileri tarafından, her faaliyetin yürürlükteki kanunlarla öngörülmeye çalışıldığı biçimsel demokrasiye de muhalifti. Bu yüzden, *The Crisis* (1776-1783) adı altında derlenen zehir zemberek bir dizi denemesinde, çoğunluğun tiranlığının genelde bir tek bireyin herkes üzerindeki despotizminden çok daha baskıcı bir iktidar olduğu uyarısında bulunur. Talepleri beş dörtten fazladır prensibiyle düzenleyen bir matematik metottan yola çıkarak hukukî ilkelerin formüle edilmesinin nasıl bir tehlike yaratacağını sanki daha o zamandan sezmiş gibidir. O sıralarda İngiltere ve Amerika'da çok yaygın olan siyasî radikalizmin fikirleri, her iki ülkenin de düşünsel gelişimine silinmez bir damga vurmuştu. Bu fikirlere yeniden –en ünlü isimleri arasından dördünü sayarsak– John Stuart Mill, Thomas Buckle, E.H. Lecky ve Herbert Spencer'da rastlarız. Söz konusu fikirler, şiir kitaplarının ve Byron, Southey, Coleridge, Lamb, Wordsworth ve daha da

4- Thomas Paine, *The Rights of Man; being an answer to Mr. Burke's Attack on the French Revolution*, Londra, 1791. Eserin 1792'de yayımlanan ikinci kısmı, Paine'e vatana ihanet suçlamasının yöneltilmesine neden oldu. Bu suçlamanın sonuçlarından ancak, zamanında Fransa'ya kaçarak kurtulabildi.

Burke'ün 1756'da yayımlanan eski bir denemesi, *A Vindication of Natural Society* haklı olarak modern anarşizmin ilk metinlerinden biri kabul edilir; metnin yazarı Godwin'in ulaştığı birçok sonucu önceden görmüştü.

önemlisi tüm zamanların en büyük şairlerinden olan Shelley gibi yaratıcı kişiliklerin de önünü açmıştı. En sonunda, Godwin'in insanlarda bir süre heyecan uyandıran, ama cesur çıkarımları çoğunluk için çizmeyi aşmak anlamına geldiğinden, sonradan unutulmaya yüz tutan *Political Justice* (Politik Adalet) adlı eserinde düşünsel doruğuna ulaşmıştı.[5]

Godwin, kötülüğün açıklamasının devletin şeklî yapısında aranmaması gerektiğini, aksine, onun özünden kaynaklandığını açıkça kabul ediyordu. Bu nedenle, devletin gücünün "asgarî"ye indirildiğini değil, toplum hayatından her türlü baskıcı kurumun defedildiğini görmek istiyordu. Böylece bu cesur düşünür, devletsiz toplum fikrine ulaşmıştı. Burada insan artık bir yeryüzü tanrısının zihinsel ve fiziksel zorlamasına tâbi olmayıp doğal yeteneklerini rahatça geliştireceği bir alan bulacak ve çevresindekilerle tüm ilişkilerini mevcut ihtiyaçları karşılamak üzere özgür mutabakat yöntemiyle kendisi düzenleyecekti.

Ancak, Godwin bu yöndeki toplumsal gelişmenin mevcut ekonomik düzende köklü bir devrim gerçekleşmeden mümkün olmadığını da kabul etmişti; çünkü aynı ağaçta yetişen tiranlık ve sömürü ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmişti. Bireyin özgürlüğü, ancak herkesin ekonomik ve toplumsal refahına dayandığında güven altındaydı. Salt siyasal radikalizmi savunanlar, hiçbir zaman yeterince göz önüne almadıkları bu olgu nedeniyle hep sonradan devlete yeni tavizler vermek zorunda kalmışlardı. Bireyin kişiliği, ahlâkî gücünün en zengin kaynaklarını kendisine sunacak olan topluma ne kadar derin kök salarsa, o kadar yüksek seviyeye ulaşacaktır. Kendi eylemlerinin sorumluluğunu duyma ve başkalarının haklarını gözetme bilinci, insanda ancak özgürlükle doğar. Sadece özgürlükte –en paha biçilmez toplumsal içgüdü olan– insanın, kardeşlerinin sevinç ve acılarını paylaşması ve bunun sonucu olarak da –toplumsal etiğin ve adalet fikirlerinin dayandığı– yardımlaşma dürtüsü tüm gücüyle serpilip gelişebilir. Bu yüzden, Godwin'in eseri, hem sancağına devlet gücünün olabildiğince sınırlanması gerektiğini yazan büyük düşünce hareketinin en mü-

5- William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence Upon General Virtue and Happiness*, Londra, 1793.

kemmel ifadesi, hem de liberter sosyalizm fikirlerinin gelişmesinin başlangıç noktası olmuştu.

Amerika'da siyasî radikalizmin düşünce tarzları, en iyi beyinleri ve onlarla birlikte kamuoyunu uzun süre egemenliği altına aldı. Kapitalizmin her şeyin üzerinden silindir gibi geçen egemenliği ve tekelci ekonomisi, içleri tamamen farklı amaçlarla firmalara tabela olarak hizmet edecek ölçüde boşaltılmış olmasına rağmen, eski gelenekler bugün bile tamamen silinmemiştir. Ama bir zamanlar durum böyle değildi. Paine'in *İnsan Hakları* adlı eserinin birinci kısmını adadığı –ama sonradan özgürlük patikalarından çok uzak yönlere saptığını düşündüğünde saldırmaktan da geri durmadığı– Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı George Washington gibi koyu muhafazakâr bir şahsiyet bile şu sözleri söyleyebilmişti: "İktidar akıl değil, zarafet değil –güçtür! Ateş gibi, tehlikeli bir uşak ve korkunç bir efendidir; bir an bile sorumsuzca hareket etmesine izin verilmemelidir."

Halkın özgürlüğünü ayaklar altına alan bir yönetime isyan etmenin iyi bir yurttaşın sadece hakkı değil, ödevi de olduğu ve zaman zaman küçük bir isyanın yönetimin sağlığına iyi geleceği görüşündeki Thomas Jefferson, tüm yönetim sistemlerini kapsayan fikrini veciz ifadelerle dile getirmişti: "En az yöneten hükûmet en iyi hükûmettir." Tüm siyasî yasakların uzlaşmaz muhalifi Jefferson, yurttaşların özel yaşam alanına yönelik her devlet müdahalesini despotizm ve kaba kuvvet olarak görüyordu.

Yurttaşın bireysel güvenliğinin bedeli olarak özgürlüğünün büyük bir bölümünü devlete teslim etmesi gerektiği iddiasına, Benjamin Franklin iğneleyici sözlerle yanıt vermişti: "Bir parça geçici güvenlik uğruna temel özgürlüğünden vazgeçen, ne özgürlüğü ne de güvenliği hak eder."

"İktidarın asker, bağnaz ve papazın temel 'izm'i" olduğunu savunan, siyah köleliğinin ateşli muhaliflerinden Wendell Phillips, bir konuşmasında "Hükûmetlerin manevî etkisini fazla umursamadığını" dile getirmiş, "Guizot gibi ben de 'siyasî bir aygıtın egemen gücüne inanmanın büyük bir hata olduğunu' düşünüyorum. Bazı kişileri iktidardan söz ederken işitseniz, Kongre'nin, gezegenleri yörüngelerinde tutan yerçekimi yasası olduğunu sanırsınız," demişti.

Abraham Lincoln, Amerikalıları, yönetimlerinin insan hakları-

nı gözeteceğine güvenmemeleri konusunda uyarmıştı: "Eğer hayatta bir yurttaşın başka birinin eline vermekten kaçınması gereken bir şey varsa, o da özgürlüğünün ve ona bağlı olarak oluşturduğu örgütlerin korunup yaşatılmasıdır."

Şu önemli sözler de Lincoln'e aitti: "Hep bütün insanların özgür olması gerektiğini düşünmüşümdür; ama ola ki köleliğe uygun görünen birileri varsa, onlar bir bunu kendileri için isteyen, bir de başkalarını buna zorlayan kişilerdir."

Ralph Waldo Emerson şu ünlü sözü literatüre kazandırmıştı: "Fiiliyata geçip işleyen her devlet yozlaşmıştır. İyi insanlar yasalara fazla itaat etmemeli." Amerika'nın şair-filozofu Emerson'un, genelde hukuk fetişizmine karşı saklamadığı bir antipatisi vardı ve şöyle diyordu: "Birbirimize güvenmemek bize çok pahalıya mâloluyor. Mahkeme ve cezaevlerine harcanan paralar çok kötü birer yatırım. Nefsî müdafaa düsturu, her türlü mevzuattan çok daha güvenilir bir politikadır."

Entelektüel ve manevî alandaki yozlaştırıcı etkileriyle yepyeni yaşam koşullarını beraberinde getiren kapitalizmin yükselişi, eski gelenekleri gitgide daha fazla arka plana itinceye ya da kendi kullanımına uygun kılıncaya kadar, zamanın Amerika'sının tüm siyasî literatürüne bu ruh yayılmıştı. İngiltere'de aynı düşünce akımları doruk noktasına William Godwin'in *Political Justice*'iyle varırken, Henry D. Thoreau, Josiah Warren, Stephen Pearl Andrews'ın yanı sıra cesaretle son adımı atıp Thoreau'nun şu sözlerine katılan diğer pek çok kişinin eserlerinde olgunlaşarak tam bir mükemmelliğe erişmişlerdi:

> "En iyi hükûmet en az yönetendir" diyen vecizeye gönülden katılıyorum, bunun çok daha hızlı ve sistemli şekilde hayata geçirildiğini görmek isterdim. Hakkıyla hayata geçirilmesi hâlinde bu düşünce, aynı şekilde inandığım başka bir düşünceye varır: "En iyi hükûmet hiç yönetmeyendir."

Bu fikirler kendini yalnızca, halkın bilincinin derinliklerine kök saldığı İngiltere ve Amerika'da hissettirmekle kalmamıştır. Fransız Devrimi'nin arifesinde, entelektüel bir yaşamın kendini gösterdiği Avrupa'nın her yerinde, bunların izine rastlarız. Özgürlük özlemi, insanları yakıp tutuşturmuş ve zamanın en iyi beyinlerinin pek

çoğunu büyülemişti. Bu tutkular önce Amerika, sonra da Fransa'daki devrimci oluşumlar sayesinde güçlü bir ivme kazanmıştı. O sırada, önde gelen düşünürlerden oluşan seçkin bir topluluğun yeni entelektüel kültürün temellerini atmaya çalıştığı Almanya'da da özgürlükçü fikirler kendilerine yol açmış, utanç verici bir despotizmin hâkim olduğu bir gerçekliğin sefalet ve alçaklığında daha iyi bir geleceğin parlayan ufukları gibi ortaya çıkmışlardı. Lessing'in *Erziehung des Menschengeschlechts* (*İnsan Soyunun Eğitimi*), *Ernst und Falk* (Ernst ve Falk) ve *Gespräch über die Soldaten und Mönche* (Askerler ve Papazlar Üzerine Tartışma) adlı eserlerini düşünelim. Lessing, İngiltere ve Amerika'da siyasî radikalizmin kendinden önceki öncülerinin geçtiği ve sonrakilerin geçeceği yollardan geçmişti. O da devletin göreceli mükemmelliğini bireylere sağladığı mutluluk miktarıyla değerlendirmişti. Fakat aynı zamanda, insan zihninin ürünü olan en iyi devlet anayasasının bile, ister istemez kusurlu ve bozulmaya müsait olduğunu da kabul etmişti.

> Düşünülebilecek en iyi devlet anayasasının hâli hazırda yapılmış olduğunu varsayalım. Dünyada herkesin bu anayasayı kabul ettiğini de varsayalım. Bu en iyi anayasadan bile insan mutluluğuna en fazla zarar veren ve doğal hâlindeki insana anlamsız gelen şeylerin doğacağını düşünmüyor musunuz?

Bu görüşü desteklemek için, Lessing en iyi devlet biçimi peşinde koşmanın hiçbir işe yaramayacağını gösteren çeşitli örnekler ortaya attı. İlahiyatla girdiği mücadeleden yola çıkan cesur düşünür, bir an bile boşlamadığı görülen bu soruna tekrar tekrar geri döndü. *Gespräch über die Soldaten und Mönche* adlı eserinin içerik bakımından zengin olduğu kadar özlü de olan sonuç cümleleri, bunun kanıtıdır:

B. Peki öyleyse askerler kimdir?
A. Devletin koruyucularıdır.
B. Papazlar da Kilise'nin temel direkleridir.
A. Kiliseni al da başına çal!
B. Sen de devletini başına çal!
A. Rüyalar âleminde misin? Devlet! Devlet!
Devlet bu hayatta tüm yurttaşlarına mutluluğu garanti ediyor!

B. Kilise de öbür dünyada herkese esenlik vaat ediyor!

A. Vaatler, vaatler!

B. Ahmak!

Bu, eski toplumsal düzenin temellerinin bilinçli şekilde sarsılmasıdır. Lessing, Tanrıyla devlet ve dinle siyaset arasındaki sıkı bağları sezmişti. En azından, en iyi devlet biçimini araştırmanın en iyi dini araştırmak kadar anlamsız olduğunu fark etmişti. Lessing burada, sonradan Proudhon'un mantıksal olarak son noktasına kadar taşıyacağı bir fikre değinmişti. Belki Lessing de aynı şeyi yapmıştı. *Gespräch*'inde ortaya koyduğu kristal berraklığındaki tavrı bunu gösterir. Ama o, günlerini sefil bir küçük despotun boyunduruğu altında sürünerek yaşama talihsizliğine uğramış ve belki de asıl düşüncelerini alenen açıklamayı göze alamamıştı. Lessing'in kafasının bu düşünce çizgisinin uzun vadeli önemi konusunda tamamen açık olduğunu, dostu Jacobi'nin 1781 tarihinde yaptığı aktarımdan görüyoruz:

> Lessing'in tüm siyasî aygıtın ne denli rezil ve sinsi olduğuna dair parlak bir kavrayışı vardı. Bir röportajda, o kadar heyecanlanmıştı ki, burjuva toplumun sonunda tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ve ne denli çılgınca görünürse görünsün, bunun bir hakikâte işaret ettiğini şu sözlerle ilan etmişti: "İnsan ancak yönetime ihtiyacı kalmadığında iyi yönetilecektir."

Özellikle *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Düşünceler) adlı eserinde devletin kökenini tarihsel olarak kavrama çabası içindeki Herder de benzer yollardan geçmişti. O, insanlığın doğal durumunda toplumsal bileşimlere nelerin yol açtığına dair varsayımlardan bambaşka bir yol izleyerek, devleti sonraki çağların ürünü olarak görmüştü. O koşullarda insan, sadece hükümranlığa da toplumun çeşitli tabaka ve kastlara ayrılmasına da dayanmayan "doğal yönetim"i biliyordu, bu nedenle de sunî bir yapıya sahip devletinkinden tamamen farklı amaçlar peşinde koşuyordu.

> Baba, ailesine reislik ettiği sürece babaydı ve oğullarına da baba olma izni veriyor, onları nasihatlerle kontrol etmeye çalışıyordu. Bazı aileler belirli bir mesele hasebiyle kendilerine özgür iradeleriyle yargıç

ve lider seçtikleri sürece, bu görevleri üstlenenler sadece ortak amaca hizmet eden, meclisin seçtiği liderlerdi. Lord, kral gibi mutlak, keyfî ve soydan geçme despot unvanları, böyle bir örgütlenme içindeki halkın hiç duymadığı şeylerdi.

Herder'e göre, "barbar sürüler" diğer halklara saldırıp yaşadıkları yerleri işgâl ederek sakinlerini köleleştirdiklerinde, bütün bunlar değişti. Ona göre, bununla birlikte ilk kez bir zorlama hâli ortaya çıktı ve Avrupa'daki zamane yönetimlerinin temelleri atıldı. Bu yeni durumun sonuçları olan prenslikler, soyluluk, feodalizm ve serflik, eski çağların doğal hukukunun yerini almıştır. Çünkü savaş, insanlar arasında bilahare yaşanacak bütün kölelik ve tiranlıkların başlangıcıdır.

> Tarih bu kraliyet yolunda ilerlemekte, bu yöndeki tarihsel gerçekler inkâr edilemez. Dünyayı Roma'nın egemenliği altına sokan nedir? Yunanistan ve Doğu'yu Büyük İskender'in egemenliği altına sokan ne? Peki ya, Sesostris'e ve efsanevî Semiramis'e varıncaya dek büyük monarşilerin kurulmasına ve sonra da yıkılmasına neden olan nedir? Savaş. Böylece fetih, şiddet yoluyla önce hakkın yerini, sonradan yıllar geçtikçe de –veya bizim devlet teorisyenlerinin dediği gibi– zımnî bir sözleşmeyle, yasa hâlini aldı. Ne var ki, bu örnekte zımnî sözleşme güçlünün istediğini alması, zayıfınsa başka çaresi olmadığından istenileni verip canını kurtarmasından başka bir anlam taşımıyor.

Herder'e göre, böylece yeni bir toplum yapısı ve onunla birlikte yeni bir hukuk anlayışı ortaya çıkmıştı. Fatihin siyasî yönetimi, özgürce oluşturulmuş birliklerin "doğal yönetim"inin yerini almış, doğal hukuk yasa koyucunun pozitif hukukuna boyun eğmişti. Devlet çağı, milletler ya da vatandaşlar çağı başlamıştı. Herder'in görüşüne göre, devlet bir baskı kurumudur. Devletin ortaya çıkışının tarihsel anlamda açıklanabileceği doğrudur, ama ahlâken haklı gösterilmesi mümkün değildir; en azından yabancı fatihlerin yönetici kastının ezilen bir halkı kendi boyunduruğu altında tuttuğu yerde.

Herder'in bakış açısının bütünü Hume, Shaftesbury, Leibnitz ve özellikle de –kendisinin çok saygı duyduğu ve Paris'te şahsen tanıştığı– Diderot'nun etkisini açıkça ortaya koyar. Herder, bir ta-

kım şeylerin tarihsel olarak devlet içinde doğduğunu kabul etmekle birlikte, bunların insan kişiliğini tektipleştirmesi itibarıyla, insanlığın kültürel gelişiminde nasıl bir kansere dönüşeceğini de hissetmişti. Bu nedenle, "tek tek insanların basit mutluluğu" ona fetih ve kaba kuvvetle bir araya getirilmiş daha büyük toplumlarla birlikte ortaya çıkan "masraflı devlet aygıtları"ndan daha arzu edilebilir görünmüştü.

Schiller de Kant'tan çok etkilenmiş olmasına rağmen, devlet anlayışında, devletin her türlü faaliyetini ancak bireyin mutluluğunu arttırdığı ölçüde uygun gören doğal haklar ekolünün görüşlerini izlemişti. *Briefe über die aesthetische Erziehung des Menschengeschlechts* (*İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup*) adlı eserinde insan ve devlete dair tutumunu şu sözlerle ortaya koyar:

> Kendi gücünü bulmakta olan tek tek her bir insan ruhunun –bir bütün olarak ele aldığımda– büyük insan toplumunu aştığına inanıyorum. Devlet rastlantısal bir şey ama insan zarurî bir varlıktır; nitekim bir devlet, insanlarının gücü olmaksızın nasıl büyük ve saygın olur ki? Devlet sadece insan gücünün ürünüdür; ama insan, gücün kaynağı ve devlet fikrinin yaratıcısıdır.

Schiller'in görüşünü gösteren tipik bir örnek şükran plaketlerinde yer alan "En İyi Devlet"e dair sözüdür:

> Ben en iyi devleti nesinden mi tanırım? Sen iyi kadını nesinden tanıyorsan oradan, dostum, ikisinin de konu olmamasından.

Anlam açısından, bu sadece Jefferson'cı fikrin başka şekilde ifade edilmesiydi: "En az yöneten hükûmet en iyi hükûmettir." Benzer bir fikir, "En İyi Devlet Anayasası" vecizesine de dayanak oluşturur:

> Ben en iyi anayasayı, ancak, insana olumlu düşünmeyi kolaylaştırmasından ama asla öyle düşünmesini buyurmamasından tanırım.

İnsanlara nasıl düşüneceklerini buyurabilen bir devlet fikrine karşı, –dikte ettiği düşünceler iyi olsa dahi– oluşan bu içsel muhalefet, zamanın en parlak beyinlerinin entelektüel tutumu açısından tipikti. O zamanki insanların, –günümüzde yurtsever bir ideal olarak "milliyetçiliği" savunanların "gerçek bir millî mevzuat" ya da "tam anlamıyla millî bir eğitim"le sunî biçimde yaratılabileceğine

inanıp öne sürdükleri– devletin tescillenmiş yurttaş modelini anlamaları mümkün değildi.

Goethe, muhtemelen "özgürlükler" diye bahsedilen şeyin özgürlüğün özünü içermediğini ve özgürlüğün siyasî bir formüle indirgendiğini anlamış olduğu için, zamanının siyasî sorunlarına açıkça kayıtsız kalmıştı. Danışma kurulu üyesi, yönetici ve bakan olarak hizmet eden Goethe, genelde insanı şaşırtacak kadar dar görüşlü ve utanç verici bir kabalıktan muzdaripti. Bu, belli ölçülerde o günkü Alman toplumsal hayatının insanı cendereye alan yasaklarına bağlanabilir. Hiç kimse halkla arasındaki uçurumu bizzat Goethe kadar yoğun hissetmemiştir. O hiçbir zaman halka yakın olmamış, sonuna kadar da yabancı kalmıştı. Sırf dünya görüşünün çok yanlı ve herkesi kucaklayıcı olması nedeniyle, –ister istemez ağına yakalandığı– toplumsal hayatın bütünüyle baskıcı yapısını giderek daha acı şekilde fark ediyordu. Goethe, halkından uzaktı. Rus Kontu Stroganov'a "Alman halkı içinde benim tabiatıma yabancı bir çeşit vecd hâli hüküm sürüyor" demişti. "Sanat ve felsefe, hayattan kopuk, kendilerini beslemesi gereken doğal kaynaklardan uzak, soyut bir karaktere sahipler"

Bu sözler, Goethe'yle çağdaşı Almanlar arasında açılan uçurumu yansıtıyordu. Buna karşılık bir o kadar da, insanı insan yapan kadim temellere doğru derine kök salıyordu. "Zeus'un ruhunun iç uyumu"yla ilgili aptalca zırvalamaların beylik bir yalan olduğu uzun zamandır kabul ediliyordu. Goethe'nin varoluşunun bütününde bir uçtan bir uca hüküm süren boşluk ve bu boşluğun efendisi olmak için harcanan nafile çabalar, belki de bu tuhaf hayatın en kahramanca yanıydı.

Ama dehasının engin vizyonu yüzyılların kültürünü kapsayan şair ve kâhin; –Brandes'in isabetle söylediği gibi "o güne dek yazılmış en devrimci şiir" olan– *Prometheus*'u dünyaya haykıran adam, Goethe, insan şahsiyetinin –onu her şeyi aynı hizaya getiren bir makinenin cansız düzeneğine feda etmeyecek kadar– büyük bir hayranıydı.

> Halk ve köle ve fetihçi,
> Her daim savunur aynı fikri:
> Yeryüzü çocuğunun başına konabilecek tek talih kuşu
> Sadece şahsiyeti.

Goethe tüm varlığıyla bu görüşe her zaman sadık kaldı. Faust'un birinci kısmındaki şu etkileyici satırları kaleme almıştı:

Vârisidir birbirinin hak ve yasa,
Hastalık gibi kuşaktan kuşağa,
Bulaşır durur çokluk;
Taşınır sinsi sinsi oradan oraya.
Us, saçmalık olur, iyilik ceza;
Yandın, bir torunsan eğer!
Doğuştan gelen hakkımıza,
Vermez yazık ki kimse bir değer.

Ve yaşlı bir adam olarak yine ilan ediyordu ki:

Evet, hep bunu düşünmüştüm;
Aklın son görüşüdür bu;
Sadece her gün yeni baştan fethetmek,
İsteyen insan bulur özgürlük ve yaşamı;
Tehlike her yeri sarmışken.
Çocuklukta, yetişkinlikte ve yaşlılıkta;
Mücadele eder durur;
Görmek istediğim özgür bir halkın ortasında
Özgür bir yurtta dik duran kalabalık.

Aforizmalar (Maximen) adlı eserindeki özdeyişe başka bir anlam vermemiz çok zor: "En iyi yönetim hangisidir? Bize kendimizi yönetmeyi öğretendir."

İngilizlerin siyasî radikalizmi ve Fransız aydınlanma edebiyatı, insanın devletle ilişkisini tamamen doğal hakka dayandıran bir anlayışa sahip olan Wieland üzerinde de güçlü bir etki yaratmıştı. Bu, özelikle onun *Der Goldene Spiegel* (Altın Ayna) ve *Nachlass des Diogenes von Sinope* (Sinoplu Diyojen'in Mirası) adlı eserlerinde ifadesini bulur. Wieland'ın kendi fikirlerine sözcülük etmesi için Korint'in bu Antik Çağ bilgesini seçmiş olması bile, kendi içinde izlediği düşünce akımının çok belirgin bir göstergesidir.

Burada, düşünsel yaklaşımını Swift, Fielding ve Sterne'den alan ve bu nedenle Almanların sefil koşullarına tahammül etmekte zorlanan G. Ch. Lichtenberg, aynı şekilde, J. G. Seume ve özellikle devletin kökeninin izlerini –Herder gibi– fetih ve köleliğe dayandıran ve eserleri çağdaşlarının en iyileri üzerinde güçlü bir

etki uyandıran, sıkı özgürlük savunuru Jean Paul'den de söz edeceğiz. Ne yazık ki, *Savaşa Karşı Savaş Bildirgesi*'nde Almanların kulaklarını adeta sağır eden yiğit sesi günümüzün Almanya'sında unutulmuşsa da, sırf bu yüzden bu sözlerde daha az hakikât payı olduğu söylenemez.

> Fatihi ele geçirebilecek ya da ikna edebilecek tek bir kitap bile yoktur. Ama ona zehirli bir hayranlık duyulmasına karşı birilerinin sesini yükseltmesi gerek. Schelling, "fatihin neredeyse kutsal sayılan hakkı"ndan söz eder. Ama bu konuda bir Büyük İskender ya da Sezar'a özenip kendileri için de aynı hak iddiasında bulunabilecek olan ve aralarında, fethettiği Dalmaçya'nın soyguncularını askere almış İmparator Marcus Aurelius gibi birinin bile olduğu haydutlara bu hakkı tanımaya da karşı çıkar.

Hyperion adlı eserinde Almanların suratına korkunç gerçekleri haykırmış olan bahtsız şair Hölderlin, şu dokunaklı sözleri yazmıştı:

> Devlete çok fazla güç atfediyorsun. Zorunlu kılamayacağı şeyi talep edemez. Aşkın ya da aklın ürünü olan şey ise zorunlu hâle getirilemez. Ya ona ilişmez devlet ya da onu yasalarının içine alır ve cendereye sokar! Ama her halükârda, devleti cehennem hâline getiren şey, insanın onu cennet hâline getirme arzusudur. Ya rabbim! Devleti bir ahlâk okulu hâline getirmek isteyen kişinin, nasıl bir günah işlediğinden haberi yok. Devlet her zaman hayatın özünü kuşatan sert kabuktur, o kadar! İnsanî meyve ve çiçek bahçesini çevreleyen duvardır. Ama toprak kuraksa, bahçeyi duvarla çevirmenin ne yararı var? Bitkilerin büyümesine yardım eden tek şey gökten düşen yağmurdur.

Bu türden fikirler, –Almanların içinde bulunduğu durumun yol açtığı üzücü kafa karışıklığı ve tipik Alman despotik bakış açısının dizginsiz kaprisleri nedeniyle her zaman ve her yerde İngiltere ve Fransa'dakiyle aynı şevk ve tutarlılıkla ortaya konulmasalar da– Almanya'nın entelektüel hayatının yeniden doğuşunu borçlu olduğu kişiler arasında neredeyse genel geçerdi. Buna karşılık, tüm bu insanlarda dünya yurttaşı olma eğiliminin de ne kadar güçlü olduğunu görüyoruz. Ufukları millî hassasiyetlerle sınırlı olmayıp insanlığın bütününü kucaklıyordu. Herder'in *Ideen zur Philoso-*

phie der Geschichte der Menschheit (İnsanlık Tarihi Felsefesinin Ana Hatları) ve usta işi *Briefe zur Beförderung der Hümanität* (İnsanlığın İlerleyişi Üzerine Mektuplar) adlı eseri, bu ruhun görkemli kanıtlarıydı. Bu öyle bir ruhtu ki, "Kurtuluş Savaşları"[6] denilen savaşlar, Kant, Fichte ve Hegel'in fikirlerinin sağanağı ve Romantiklerin devlet anlayışı nedeniyle geçici olarak zapturapt altına alınana dek en iyi zihinlere derinlemesine kök salmıştı.

Lessing, vaaz edilen yurtseverlik duygularından bayağı yoksun olduğunu Gleim'a yazdığı mektuplarda açıkça ortaya koymuştu: "Belki benim içimdeki yurtsever de tam anlamıyla bastırılmamıştır. Yine de, benim düşünce tarzıma göre, ateşli bir yurtseverin övgüsünü almak peşinden koşacağım en son şeydir; zira o yurtsever bana bir dünya vatandaşı olmam gerektiğini unutmayı vaaz edendir." Başka bir yerde de şöyle demişti: "Çok afedersiniz bende anavatan sevgisi diye bir şeyden eser yok. Bu sevgi, olsa olsa, iyi ki bende yok dediğim cüretkâr bir zaaf gibi görünüyor bana."

Keza, bugünün Alman bağnazları tarafından millî menfaatlerin büyük müjdecisi olarak coşkuyla selamlanan; o esnada, II. Friedrich'in "Yahudiler ve devrimciler için oyun" diyerek küçümsediği *Wilhelm Tell*'inden sıklıkla alıntılar yapılan; eseri *Die Jungfrau von Orleans*'daki ünlü "Onuru için her şeyini seve seve riske atmayan millet haysiyetsizdir!" özdeyişi bağlamından koparılan ve böylece kast ettiğinden tamamen farklı bir anlam yüklenen Schiller de bir dünya yurttaşı olmanın özgüveniyle ilan etmiştir:

> Biz bugünün insanları, Yunanlar ya da Romalıların bilmediği ve vatanperverane meselelerin hiç boy ölçüşemeyeceği bir meseleyi gütmekteyiz. Vatanperverlerin güttüğü mesele yalnızca olgunlaşmamış milletler, dünyanın genç milletleri için önem taşır. İnsanların başına gelen her dikkate değer olayı abartıp insanın gözüne sokmak bambaşka bir meraktır. Bir tek millet için yazmak acınası, küçük bir ülküdür. Felsefî bilince sahip bir insan için, bu sınırlama hiçbir şekilde hoş görülemez. O kişi insanlığın böyle değişken, rastlantısal ve keyfî bir

6- 1812-1814 yılları arasında Avusturya, Prusya, Rusya, Birleşik Krallık, Portekiz, İsveç, İspanya ve bir dizi Alman devletinin 6. koalisyonu oluşturarak Fransa'yı mağlûp ettiği ve Napolyon'un Elbe Adası'na sürülmesiyle sonuçlanan savaşlar.

biçimiyle, bir parçasıyla (en önemli millet başka nedir ki?) yetinemez. Ancak millet ya da millî olay insan soyunun ilerlemesinin önemli bir koşulu olduğu ölçüde, içini millet coşkusuyla ısıtabilir.

Goethe'nin kendiyle ilgili söylediği iddia edilen "Yazdıklarımın ve hayatımın anlam ve önemi, saf insan olanın zaferidir," sözü, ve bu "saf insan"ın "Kurtuluş Şavaşları" zamanında yurtseverlik duygusunun noksanlığı da hâlâ akıllarda olduğundan, başka söze gerek yoktur!

Üçüncü Reich'ın gayretli müjdecileri bugün gürleyerek liberalizmin "Alman olmayan bir ürün" olduğunu ilan ederlerken, Möller van den Bruck Beyefendi'nin "Liberalizm [siyasî, dînî, ahlâkî vb.] hiçbir inanca sahip olmama özgürlüğüdür. Oysa bunu iddia etmek bile bir inançtır," sözünü takılmış plak gibi tekrarlayıp dururlar. Buna verilebilecek tek cevap, siyasal ve toplumsal barbarlık ülkenin entelektüel hayatını yüzyıllar boyu zapt ettikten sonra Almanya'yı yeniden kültürel bir cemaat hâline getirenlerin ortak entelektüel niteliğinin bu "Alman olmayan ürün" olduğunu söylemektir. Almanya yeniden doğuşunu bu "inançsızlığa" borçluydu.

Wilhelm von Humboldt, *Ideen zu Einem Versuch, die Gränzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (Devletin Etkinliğinin Sınırlarını Belirleme Girişimine Dair Fikirler) adlı denemesinde, Alman edebiyatını ve şiirini yeniden kuranları en fazla neyin etkilediğine dair toplumsal-felsefî bir özet sunar. Bu dâhiyane eser, Fransa'daki devrimci olayların doğrudan etkisiyle 1792'de yazılmış, zamanın çeşitli Alman periyodik yayın organlarında sadece alıntılar olarak yer bulmuştu. Bir bütün olarak yayımlanması ise 1851'de, yazarın ölümünden sonra mümkün olabilmişti. Humboldt 1792 Haziran'ında, düşünce olarak yakın olduğu Georg Forster'e bu çabasının amacıyla ilgili şöyle yazmıştı: "Yönetme arzusuyla mücadele etmeye çalıştım ve her yerde devletin etkinliğine sınır konulması için uğraştım."

Humboldt her şeyden önce, devletin insanlardan herhangi bir şey almadan da verebileceğini öne süren temelsiz fikre saldırdı. Ona özellikle itici gelen –sonradan Hegel'in etkisiyle Almanya'nın en parlak beyinlerini allak bullak etmiş bir yanılsama olan–, insanın ahlâkî niteliklerini yükseltmekle devletin görevlendirildiği fikridir. Bu düşüncenin her türlü sabitliğinin yeminli düşmanı olarak

Humboldt, ahlâkî anlayışların her türlü standartlaşmasını temelden reddederken, cesaretle "Her insanın en yüce ve nihaî amacı, yeteneklerinin, kendi şahsına münhasırlığı içinde gelişmesidir," diye ilan eder. Bu nedenle, özgürlük ona insanın kültürel ve entelektüel ilerleyişinin ve bu yöndeki en iyi ahlâkî ve toplumsal imkânların gelişebilmesinin tek güvencesi görünür. O, insanı, soğuk dişlileri arasına düştüğümüz siyasî aygıtın insafsız işleyişine karşı korumak istediğinden, mekanik ve zorlama olan, entelektüel canlılık katamayacak her şeye muhalifti. Gerçekten de otomatik itaatin her türlü yaşam emaresini boğduğunu savunuyordu.

> Ama gerçekten de özgürlük, en anlamlı girişimin bile onsuz böylesi sağlıklı etkiler yaratamayacağı zorunlu koşuldur. İnsanın kendi seçmediği şey, içinde sadece kısıtlanıp güdüldüğü şey, hiçbir zaman doğasının bir parçası olamaz. Kendisine her zaman yabancı kalacak o şeyi insanî bir gayretle değil, aslında salt mekanik bir alışkanlıkla yerine getirir.

Bu nedenle Humboldt, devletin faaliyetinin bilfiil kaçınılmaz olanla sınırlandırıldığını, sadece bireyin kişisel güvenliği ve bir bütün olarak toplumun güvenliğini ilgilendiren konuların devlete bırakıldığını görmek istiyordu. Bunun ötesine geçen her şey, ona kötülük ve sonu sadece zarar olabilecek bir kişilik haklarına tecavüz gibi görünüyordu. Prusya ona bu konuda öğretici bir örnek sunmuştu; çünkü başka hiçbir ülkede devletin vesayeti, ruhsuz despotların keyfî idaresi altında, kraliyet asasının yurttaşlara karşı polis copuna dönüştüğü böylesi korkunç biçimlere bürünmemişti. Bu durum o kadar ileri gitmişti ki, Friedrich Wilhelm döneminde Berlin'deki kraliyet tiyatrosunun aktörleri bile askerî disipline tâbi tutulmuştu. "Hangi kıdem ya da cinsiyetten olurlarsa olsunlar, sanatçıların yönetmelikleri herhangi bir şekilde çiğnemeleri hâlinde, askerler ya da asiler gibi işlem görmelerini buyuran" garip bir özel yönetmelik yürürlüğe konulmuştu.[7]

İnsanın perişan hâlde cansız bir makine düzeyine indirgenişinde tüm devlet yönetiminin en yüce bilgeliğini gören ve körü körüne mutlak itaati en yüce erdem olarak yücelten bu ruh bugün

7- Eduard Vehse, *Geschichte des preussischen Hofes*, Hamburg, 1851.

Almanya'da utanmazca dirilişini kutlarken, vicdanını köreltip insanlığını köpeklere yem ettiği gençliğin kalbine zehir saçıyor.

Fransa'da da devrim öncesi entelektüel hayatın büyük yenileyicileri, birçok yönden İngiltere'deki siyasî radikalizmin fikirlerinden etkilenmişlerdi. Montesquieu, Voltaire, Helvetius, Holbach, Diderot, Condorcet ve diğer birçoğu, İngiliz ekolüne dâhil oldular. Elbette, benimsenen fikirlerin Fransızlar arasında özel renkler alması, büyük ölçüde İngiltere'de hüküm sürenlerden temelde farklı olan ülkenin toplumsal koşullarına bağlanabilir. Diderot ve Condorcet hariç, Fransa'daki siyasî yenilikçilerin çoğunun düşünce çizgisi, hakîkî liberalizmden ziyade demokrasiye yakındı. Mutlakiyetçiliğe karşı sert saldırılarına rağmen, çok fecî sonuçlar doğurabilecek olan yasama organlarının ve yazılı yasaların her şeye kâdir olduğu yönündeki kör inancı besleyerek, devlet iktidarının maddî olarak güçlenmesine katkıda bulunmuşlardı.

Temel kaygısı mümkün olan en geniş kapsamlı "özgürlük düşüncesi" olan Voltaire'le birlikte, yönetim biçimi sorunu iyice ikinci plana kaydı. Ülkenin entelektüel elitinin kuşattığı aydın bir monark, onların taleplerini tam anlamıyla yerine getirebilirdi. Voltaire'in mücadeleci bir ruha sahip olduğu, her zaman bireysel meselelerdeki geleneksel önyargılarla ve yapılan haksızlıklarla mücadeleye hazır olduğu doğrudur. Ancak kelimenin gerçek anlamıyla devrimci diyemeyiz ona. Fransa'da Büyük Devrim'in entelektüel zeminini hazırlayan en önemli beyinler arasında sayılmasına rağmen, düşüncesinden toplumsal bir ayaklanmaya varmak mümkün değildir. Herhangi bir siyasî sistemi zerre kadar desteklemediğinden, yaklaşan devrimin toplumsal-siyasal yapısı üzerinde Rousseau ya da Montesquieu gibi bir etki gösteremezdi.

Aynı şey, kuşkusuz zamanının en ufku geniş beyni ve tam da bu nedenle bir siyasî parti programına en az uyum gösterebilecek kişisi olan Diderot için de geçerli. Gene de Diderot'nun ulaştığı toplumsal-eleştirel sonuçlar tüm çağdaşlarını aşmıştı. Fransa'da liberal zihniyet en saf somut hâline onda ulaştı. Doğmakta olan doğa biliminin ateşli bir savunucusu olan Diderot, doğuştan gelen bir düşmanlıkla toplumsal hayat biçimlerinin doğal düzenini sekteye uğratan sunî düşünceye karşı isyan bayrağını açtı. Sonuç olarak, özgürlük ona her şeyin başı ve sonu gibi görünüyordu. Ne var

ki -*Entretien entre D'Alembert et Diderot* (Diderot'yla d'Alembert'in Tartışması) adlı eserinde zekice tanımladığı gibi– Diderot'ya göre özgürlük, "bir eylemin başlangıcının geçmişteki her şeyden bağımsız, sırf kendinden kaynaklanması imkânıdır." Ona göre, bütün Doğa, her şeyin nasıl kendi içinden doğduğunu göstermek için vardı. Özgürlük olmadan, insanlık tarihi hiçbir anlam taşımazdı, çünkü toplumun her yeniden inşasını sağlayan ve her özgün düşüncenin yolunu açan özgürlüktü.

Fransız düşünür, böyle bir anlayışla, sonradan William Godwin'in de ulaştığına benzer sonuçlara er geç ulaşacaktı. Fikirlerini, Godwin gibi özel bir eserde toplamamıştı. Ama d'Alembert'e yönelttiği sözlerin sadece tesadüfî bir beyan olmadığının, kendisinin bile fark etmediği derinlikte bir anlama sahip olduğunun net kanıtları tüm yazdıklarına saçılmıştır. Hayır! Onu bu şekilde konuşmaya iten, varlığının en derin özüydü. Elimize hangi eserini alsak, hiçbir zaman kendini bir doğmaya kaptırıp gitmediği için kendi sınırsız gelişme gücünü asla ellere teslim etmeyen gerçekten özgür bir beynin dışavurumunu buluruz. *Pensées sur l'interpretation de la Nature* (Doğanın Yorumlanması Üzerine Düşünceler) adlı eserini okuyunca, doğaya ve tüm hayata yazılmış bu harika ilahinin, ancak kendini her çeşit iç tutsaklıktan kurtarmış biri tarafından yazılmış olduğunu hemen hissederiz. Diderot'nun en kafa dengi Goethe, Zelter'e mektubunda kaleminden dökülen ünlü sözlerle Diderot'nun kişiliğinin bu en derin özünü resmetmişti: "Diderot Diderot'dur, eşsiz bir bireydir; her kim ona ve kaygılarına mızmızlanıyorsa dar kafalı bir bürokrattır; bu tiplerin sürüsüne bereket. Ama insanlar Tanrı'dan ya da doğadan ya da kendi hemcinslerinden gelen paha biçilmez bir şeyi minnettarlıkla kabul etmeyi pek bilmiyorlar."

Diderot'nun düşüncesinin özgürlükçü karakteri, en çarpıcı ifadesini gençliğinden çok malzeme içeren *Entretiens d'un père avec ses enfants* (Bir Babanın Çocuklarıyla Konuşması) gibi kısa yazılarında; özellikle *Supplément au voyage de Bougainville* (Bougainville Seyahatine Ek) ve *Les Eleuthéromanes ou abdication d'un roi de la fève* şiirinde bulur.[8]

8- Bu şiir, doğuşunu mutlu bir tesadüfe borçludur. Kadın ve erkeklerden oluşan →

Ayrıca, tamamlanmasını tamamen Diderot'nun tükenmez enerjisine borçlu olan muazzam *Ansiklopedi*'de yer alan ve binden fazlasını onun yazdığı sayısız maddede, felsefesinin temel fikirleri –gözünden hiçbir şey kaçmayan sarayın sansür heyetini kandırmak için yayıncının sergilediği bin bir tür kurnazlığa rağmen– genelde açıkça ortaya serilmişti. Bu yüzden, katkıda bulunduğu "Otorite" maddesinde, "Doğa hiçbir insana diğerlerine hükmetme hakkını vermemiştir" diyerek, her tür iktidar ilişkisini, ancak efendiler kölelerden güçlü olduğu sürece varlığını sürdüren ve durum tersine döner dönmez ortadan kaybolan bir zorla boyun eğdirmeye dayandırır. Durum tersine döndüğünde, daha önce ezilenler, eski efendilerinin, onları kendi tiranlıklarının keyfî kaprislerine tâbi kılarken sahip oldukları hakların aynısına sahiptirler.

Tıpkı Voltaire gibi, Montesquieu de İngiliz anayasasından ve onun mevcut yapısına kazandırılan bu fikirlerden çok etkilenmişti. Ama Locke ve takipçilerinin aksine, zayıf noktalarını gözden kaçırmadığı doğal hak ilkesini temel almamış, daha ziyade devletin kökenini tarihsel olarak açıklamayı denemişti. Bu çaba sonucunda, tüm halklar için eşit ölçüde geçerli ideal bir devlet biçimi arayışının bir yanılsama olduğu görüşüne ulaşmıştı; çünkü her siyasî yapı belirli doğal koşullardan doğuyordu ve her ülkede yerel dokunun belirlediği biçimleri alması gerekiyordu. Bu yüzden *Kanunların Ruhu* (*L'esprit des lois*) adını taşıyan en önemli eserinde,

→ küçük bir grup Diderot'yu "On İkinci Gece Kralı" unvanını hak eden kişi olarak seçmişti. Şansa bakın ki tam üç yıl art arda çekilen kurada şans onun yüzüne gülmüştü. İlk seferinde, Rabelais'nin öğüdüne uyarak, uyruklarına tek bir yasa koymuştu: "Her biriniz dilediğiniz gibi mutlu olunuz!" Ne var ki, üçüncü yılda *Les Eleutheromanes ou abdication d'un roi de la fève* (Özgürlük Tutkunları ya da Bir Bakla Kralının Tahttan El Çekmesi) başlıklı şiirinde, krallıktan nasıl sıkıldığını ortaya koyarak istifa etti. Böylece özgürlük aşkını da gayet güzel ifade etmiş oluyordu. Bunu en iyi gösteren aşağıdaki mısralardır:

Asla kamu yararına
Açıkça feda etmedi insan haklarını!
Doğa ne köle yarattı ne efendi
Ne yasa yapmak isterim ne de bana yapılsın!
Elleri aranıyordu bağırsaklarında pederin
Bir sicim bulamadığından kralları boğazlayacak.

dışarıdan askerî saldırıyla fethedilmeye çok müsait verimli bir bölgenin sakinlerinin genel olarak özgürlüklerine, dağlık ve verimsiz bir bölgenin sakinlerinden daha az değer atfedecekleri ve onlara mutlâya karşı koruma güvencesi verecek bir despotun iradesine daha istekli boyun eğecekleri yönündeki çok zekice bir iddiayı öne sürer. Görüşlerini de tarihten aldığı çeşitli ilginç örneklerle destekler.

Montesquieu'nün siyasî ideali, yurttaş haklarının ve devletin istikrarının, tüm iktidar araçlarının aynı ellerde toplanmasıyla tehlikeye düşmemesi için temsilî sisteme dayalı ve güçler ayrılığına sahip İngiliz modeli meşrutî monarşiydi. Fransız düşünür, devletin her türlü faaliyetinin hükümdarın keyfî kararıyla belirlendiği despotizmler ile kamusal hayatın tüm meselelerinin yasalarla çözüldüğü gerçek monarşiler, hatta cumhuriyetler arasında ayrım yapar. Montesquieu için yasalar, keyfî iradenin değil şeylerin birbirleriyle mukayesesi ve insanlarla ilişkilerinin ürünüdürler. Kendisi hukukun saygınlığının dışarıdan zorlamaya değil, insanın onun yararına duyduğu inanca bağlı olması gerektiğini öne sürmesine karşın, zamanının düşüncesi üzerinde büyük etki yaratmış olan fikirleri, on dokuzuncu yüzyıldaki Büyük Devrim ve demokrasi mücadeleleri zamanında çok tipik olan körü körüne hukuk inancının gelişmesine epeyce katkıda bulunmuştu. Montesquieu, adeta en etkili savunucusunu Rousseau'nun şahsında bulacak olan liberalizmden demokrasiye geçişi temsil eder.

10. Bölüm

Liberalizm ve Demokrasi

Liberalizmin Demokrasiyle İlişkisi. Rousseau'nun Ortak İrade Fikri. Rousseau ve Hobbes. Modern Devlet Gericiliğinin Yaratıcısı Olarak Rousseau. Toplum Sözleşmesi ve Yasa Karşısında Eşitlik. Rousseau'nun Hak Kavramı. Demokrasi ve Diktatörlük. Rousseau'nun Fransız Devrimi'ne Etkisi. Monarşinin Tenfiz Memurları Olarak Jakobenler. Merkeziyetçilik. "Güneş Kral" ve "Güneş Millet". Milliyetçilik ve Demokrasi. "Ortak İrade"nin Taşıyıcısı Olarak Millet. Yeni Hükümdar. Milliyetçilik ve Yeni Devlete Tapınma. "Millî İrade". Yeni Devlet Fikrinin Mirasçısı Olarak Napolyon. Devletin Millî Kudret Düşü. Toplumun Değişmesi. Asker Olarak Yurttaş. Yeni İktidar Rüyası.

Liberalizm ile demokrasi arasında, insan-toplum ilişkisine dair iki farklı anlayışa dayanan temel bir fark vardır. Burada –çoğu kez sosyalist işçi partilerinin sosyalizm yolundaki pratik siyasî çabalarıyla benzerlik taşıyan– liberal ve demokratik partilerin özgün idealleri doğrultusundaki girişimlerini değil de, yalnızca liberal ve demokratik düşüncenin toplumsal ve siyasal eğilimlerini göz önünde bulundurduğumuzu daha baştan belirtmek gerekir. Öncelikle, sık sık yapıldığı gibi burada liberalizmi "Manchester Ekolü"[1] denilen akımla aynı kefeye koymaktan kaçınmalıyız.

Antik Çağ'da Protagoras'ın, insanın her şeyin ölçütü olduğuna dair bilgece sözünün liberalizm üzerinde de etkisi olmuştu. Liberalizm, bu teori temelinde toplumsal çevreyi bireyin doğal gelişimini kolaylaştırmasına ya da bireysel özgürlük ve bağımsızlığına engel olmasına göre değerlendirir. Onun toplum tasavvuru –insanın doğal ihtiyaçlarından kaynaklanıp özgür birleşmelere yol açan, amaca uygun olduğu sürece varlığını sürdüren ama bu amaç anlamsızlaştığında dağılan– organik bir süreçtir. Eşyanın tabiatının bu genel seyri, dıştan gelen zorlayıcı müdahale ve mekanik düzen-

1- [19. yüzyılda Manchester'da ortaya çıktığı için Manchester Liberalizmi veya Kapitalizmi de denen, serbest ticaret ve rekabet savunucusu politik akım. –t.y.n.]

kemelerden ne kadar az etkilenirse, tüm toplumsal işleyiş o kadar özgür ve sürtüşmesiz olur; insan, kişisel özgürlük ve bağımsızlığından duyduğu mutluluğu o kadar eksiksiz yaşar.

Liberalizm, devleti de tüm hükûmet biçimlerini de bu bakış açısıyla değerlendiriyordu ancak savunucuları belirli konularda iktidardan tamamen vazgeçilemeyeceğine inanıyorlardı. Yine de, her tür yönetim biçiminin insanın özgürlüğünü engellediğini açıkça gördüklerinden, her zaman bireyi yönetici gücün tecavüzlerine karşı koruyup bu gücü mümkün olan en küçük faaliyet alanıyla sınırlandırmaya çalışmışlardı. Önemli olan, insanların yönetilmesinden ziyade *şeyler*in yönetilmesi olduğu için, onlara göre devlet sadece yurttaşların kişisel güvenliğini şiddet içeren saldırılara karşı memurları aracılığıyla koruduğu sürece var olma hakkına sahipti. Bu nedenle, liberalizmin devlet anayasası, tabiatı gereği ağırlıklı olarak *negatifti*; liberalizm savunurlarının tüm sosyo-politik düşüncesinin odağında bireyin mümkün olan en geniş özgürlüğü vardı.

Liberalizmin aksine, demokrasi halktan, topluluktan, yani kolektif bir kavramdan yola çıkıyordu. Ama demokratik ideale temel oluşturan bu soyut kavram, insan kişiliğinin bağımsızlığı açısından ancak felâketle sonuçlanabilecek olmasına rağmen, değeri ya da değersizliği henüz kanıtlanmamış hayâlî bir özgürlük kavramının halesiyle kuşatılmıştır. Modern demokratik devlet fikrinin gerçek peygamberi olan Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde, "kralın egemenliği"nin karşısına "halkın egemenliği"ni çıkarmıştı. Böylece, halkın egemenliği eski rejimin tiranlığına karşı özgürlüğün parolası oldu. Sırf bu bile demokrasi fikrine ister istemez büyük saygınlık kazandırmıştı; oysa hiçbir iktidar, kendine "özgürlük ilkeleri temelinde kurulmuş" süsü verenden daha güçlü değildir.

Rousseau toplumsal-felsefî düşüncelerinde İngiltere'deki siyasî radikalizm savunurlarından aldığı toplum sözleşmesi teorisinden yola çıkmıştı. Fransa'daki mutlakiyetçilikte bu kadar ağır yaralar açan eserinin gücü, bu teoriden geliyordu. Bu aynı zamanda Rousseau ve öğretisine dair birbiriyle çelişen birçok görüşün varlığının da nedeniydi. Fikirlerinin eski sistemin devrilmesine ne derece katkıda bulunduğunu ve Büyük Devrim tayfasının onun öğretisinden ne denli etkilendiğini herkes bilir. Öte yandan, Rous-

seau'nun aynı zamanda sonuçları kralların ilahî hakkını savunan eski inanç kadar insanın özgürlüğü üzerinde felâket etkisi yaratan yeni bir siyasî dinin havarisi olduğu da sırf bu nedenle sıklıkla gözden kaçırılır. Esasen Rousseau, ifadesini kişisel ve mutlak monarkta bulan devlete fetişvârî tapınmanın sona ermesinin ardından Avrupa'da doğan yeni soyut devlet fikrinin mucitlerinden biriydi.

Bakunin, Rousseau'yu "modern gericiliğin gerçek babası" olarak adlandırmakta haksız değildi. Gözünü insanın üstünden hiç ayırmayıp kendi yüce iradesini acımasızca dayatan, her şeye egemen, her şeyi içine alan azametli bir siyasî tanrı fikrinin manevî babalarından biri de o değil miydi? Rousseau ve Hegel –her biri kendi tarzında olmak üzere– bugün faşizmde kudretinin zirvesine tırmanmaya hazırlanan modern devlet gericiliğinin iki muhafızıdır. Ama bu gelişmenin seyrinde "Cenevre Yurttaşı"nın[2] etkisi çok daha büyük olmuştu; çünkü onun eserleri, Avrupa kamuoyunun kafasını Hegel'in muğlak sembolizminden daha fazla karıştırmıştı.

Rousseau'nun ideal devleti sunî bir yapıdır. Farklı devlet sistemlerini her halkın yaşadığı iklim kuşağıyla açıklamayı Montesquieu'den öğrenmesine rağmen, gene de zamanının simyacılarının peşinden gitmişti. Bu kişiler, boş spekülasyonlarının imbiğinden eninde sonunda mutlak bir aklıselim devlet altınını süzeceklerine dair sürekli koruduları umutla, "insan doğasının aşağılık unsurları"yla akla gelebilecek her türlü denemeyi yapıyorlardı. Rousseau, insanları mükemmel varlıklara dönüştürmek için sadece doğru yönetim biçimine ve en iyi yasalara ihtiyaç olduğuna kesinlikle ikna olmuştu. Bu yüzden *Les Confessions* (*İtiraflar*) adlı eserinde şöyle diyordu:

> Ahlâkî gelişimin en başta gelen aracının siyaset olduğunu; konuya nereden bakılırsa bakılsın, bir halkın karakterinin her zaman sahip olduğu yönetim türüne göre gelişeceğini gördüm. Bu bakımdan, bana öyle geliyor ki, en iyi devlet biçiminin nasıl olması gerektiğine dair büyük soru, şuna indirgenebilir: Bir halkı en erdemli, en aydınlanmış, en akıllı, tek kelimeyle, tam anlamıyla en iyi halk hâline getirebilecek bir yönetim nasıl oluşturulmalı?

2- [Rousseau'nun, eserlerinde kendini tanımlamak için kullandığı ibare. –t.y.n.]

Genelde demokratik düşünce çizgisinin tipik çıkış noktası olan bu fikir, Rousseau'nun zihniyetini özellikle ortaya koyuyordu. Demokrasi, kolektif bir kavramdan yola çıkıp bireyi buna göre değerlendirdiğinden, bu görüşü savunanlar için "insan", arzulanan zihinsel norma ulaşıp model yurttaş olarak devlet biçimlerine uygun hâle gelinceye kadar üzerinde deney yapacakları soyut bir varlık olmuştu. Rousseau'nun yasa koyucuyu "makine icat eden teknisyen" olarak nitelemesi nedensiz değildi. Gerçekten de demokraside insanın dişliler arasında kaybolacağı mekanik bir yan vardır. Ama Rousseau'nun anladığı anlamda bile, demokrasi insansız işleyemez; elbette önce insanı devletin gerekli gördüğü zihinsel kalıbı edininceye kadar Prokrustes yatağında çekiştirip durmalıdır.

Nasıl Hobbes mutlak devlete, monarkın şahsında somutlaşmış ve karşısında bireyin hiçbir hakkının olamayacağı bir güç verdiyse, Rousseau da aynı mutlak hakları yüklediği hayalî bir model kurmuştu. Hobbes'un tahayyül ettiği "Leviathan"ın eksiksiz gücünü –"ortak irade" (*volonté générale*) denilen– kolektif bir kavramdan türetmişti. Ama Rousseau'nun ortak iradesi, hiçbir biçimde her bireyin iradesinin diğer herkesin iradesine eklenmesiyle oluşan ve bu yolla soyut toplumsal irade anlayışına varan bütünün iradesi değildi. Hayır! Rousseau'nun ortak iradesi, onun siyasî toplum anlayışına göre, devleti ortaya çıkaran "toplum sözleşmesi"nin dolaysız sonucuydu. Bu yüzdendir ki, ortak irade her zaman doğru, her zaman yanılmazdır; çünkü girişimleri karine olarak her durumda kamu yararını temsil etmektedir.

Rousseau'nun fikri, kökleri –her şeyi bilme ve kusursuzluk gibi yetenekler bahşedilmiş olduğundan asla hak yolundan ayrılması mümkün olmayan– siyasî tanrı kavramına dayalı dînî bir fantezi-den kaynaklanır. Böyle bir tanrının yönetimine karşı her türlü kişisel karşı çıkış, siyasî kutsala küfür demektir. İnsanlar ortak iradenin yorumunda yanlışa düşebilirler; çünkü Rousseau'ya göre "Halk asla rüşvetle satın alınamaz; ama çoğu kez yanıltılabilir!" Ne var ki, ortak iradenin kendisi, herhangi bir yanlış yorumdan etkilenmeksizin yoluna devam eder; kamuoyunun sularında Tanrı'nın ruhu gibi gezinir. Zaman zaman bilinmeyen rotalara sapabilse bile, nasıl yoldan çıkmış Yahudiler sonunda Yahova'yı buldularsa, o da her zaman toplumsal dengenin merkezine geri döner. Bu spekü-

latif anlayıştan yola çıkan Rousseau, devlet sınırları içindeki her türlü bağımsız örgütlenmeyi reddeder; çünkü böyle bir örgütlenme, ortak iradenin açıkça tasdik ve teslim edilmesini gölgeler.

Onun izinden giden Jakobenler, bu nedenle Fransız işçilerin kendi loncalarında birleşme yönündeki ilk girişimleri karşısında ölüm tehditleri savurmuş, Millî Konvansiyon'un "devlet içinde devlet"e hoşgörü gösteremeyeceğini, çünkü bu gibi birliklerle ortak iradenin saf ifadesinin zedeleneceğini ilan etmişlerdi. Bugün, Rusya'da Bolşevizm, Almanya ve İtalya'da faşizm aynı teoriyi yürürlüğe koymakta, tüm sakıncalı bağımsız örgütleri yasaklarken, var olmalarına izin verdiklerini de devlet organlarına dönüştürmektedir.

Böylece ortak irade fikrinden, zincirleri daha da dayanıklı olan yeni bir tiranlık doğdu; çünkü bu zincirler sahte altın yaldızla sıvanmış, hayalî bir özgürlükle, ünlü ortak irade kavramı kadar anlamsız ve karanlık olan Rousseau'nun özgürlük tahayyülüyle bezeliydi. Rousseau, insanın yok olup gitmiş tanrılara bir zamanlar gösterdiği sadakatin aynısıyla özgürlüğünü ve hayatını kurban ettiği yeni putların yaratıcısı olmuştu. Hayalî bir ortak iradenin tam ve sınırsız gücü karşısında, her çeşit bağımsız düşünce suç, akıl Luther'deki gibi "şeytanın orospusu" hâline gelmişti. Rousseau için devlet –karşısında başka bir etik anlayışın varlığını sürdüremediği– tüm ahlâkın yaratıcısı ve koruyucusu olmuştu. Bu, aynı ezelî kanlı trajedinin tekrarından başka bir şey değildi: Tanrı her şeydi, insansa bir hiç!

Rousseau'nun öğretisinde, açıklamasını belki de ancak insanın şok edici dar kafalılığı ve hastalıklı güvensizliğinde bulabileceğimiz büyük bir samimiyetsizlik ve danışıklı dövüş vardır. Şu sözlerde ne büyük bir pişkinlik ve ikiyüzlülük gizli:

> "Toplum sözleşmesi, içi boş bir formül olmaması için, genel iradeye itaati reddedenleri buna zorlayacak yegâne gücü tüm topluluğa veren zımnî bir taahhüt içermelidir. Bu, itaati reddedenlerin özgür olmaya zorlanacaklarından başka bir anlama gelmez."[3]

3- Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract, or, The Principles of State Right* (*Toplum Sözleşmesi ya da Devlet Hukukunun İlkeleri*), 1. Kitap, VII. Bölüm.

"Özgür olmaya zorlanacaklar!"mış. Devlet gücünün deli gömleğini giyme özgürlüğü! Özgürlükçü bakışın bundan beter bir parodisi olabilir mi? Hastalıklı beyninden böyle bir ucube yaratan adam, bugün bile özgürlük havarisi diye övülüyor! Ama netice itibariyle Rousseau'nun anlayışı, sadece, her canlıyı teorinin ölü dogmatizmine feda eden baştan aşağı doktriner bir düşüncenin sonucudur. Bu düşüncenin savunurları da fanatik birinin azmiyle, sanki sabun köpüğüymüşler gibi hiç umursamadan insanların kaderleriyle oynamaktadır. Gerçek insanı, Rousseau da Hegel kadar az kavramıştır. Onun insanı, imbikten geçirilmiş yapay üründür; siyasî simyacının, ortak irade tarafından önüne konan tüm talepleri karşılamaya hazır minyatür insanıdır. O ne kendi hayatının, ne de düşüncesinin efendisidir. Bir dizi sabit fikrin harekete geçirdiği bir makinenin mekanik kesinliğiyle hisseder, düşünür, davranır. Böyle bir insan eğer yaşıyorsa, ancak onun kişisel varlığından hiç zarar görmeyen siyasî yaratıcısının lütfu sayesindedir. Çünkü:

> ....toplum sözleşmesi, sözleşmeyi yapanların amaçlarına hizmet eder. Amaçları buyuran araçları da buyurur ve bu araçlar bazı tehlikelerden ve hatta, doğrusunu söylemek gerekirse, bazı kayıplardan ayrılamaz. Kendi yaşamını diğerlerinin yaşamı pahasına korumak isteyen, gerektiğinde yaşamını onlar için feda etmeye de razı olmalıdır. Bu nedenle, bir devletin yurttaşı, yasa talep ettiğinde kendisini atacağı tehlike konusunda artık hiçbir sorgulama yapamayacaktır. Prens (devlet) ona "Devlet için çıkar yol senin ölmendir" dediğinde, ölmek zorundadır. Çünkü sadece bu şartla o zamana kadar güvenlik içinde yaşamıştır ve artık yaşamı yalnız doğanın bir nimeti değil, devletin şarta bağlı bir armağanıdır.[4]

Rousseau'nun özgürlük dediği şey, ortak iradenin bekçisi olan devletin yazdığı reçeteye uyma özgürlüğüdür. Bu, tüm insanî duyguları tek notayla çalmak, hayatın zengin çeşitliliğini reddetmek, tüm çabalarımızı önceden belirlenmiş bir kalıba mekanik bir biçimde dökmektir. Bunu başarmak, Rousseau'yla birlikte siyasî patrik rolüne bürünmüş yasa koyucunun en yüce görevidir; bu rol kişiye, bulunduğu mevkiin kutsallığı nedeniyle bahşedilir. Görevi,

4 *The Social Contract*. II. Kitap, V. Bölüm.

insanın tabiatını, özgün hâliyle ortak hiçbir şeyi kalmamış tuhaf bir siyasî yaratığa dönüştürünceye dek düzeltmektir.

> Bir halk için kurumlar tesis etme cesaretine sahip olan kişi, adeta insanın doğasını değiştirmeye, kendi içinde tam ve ayrı bir bütün olan her bireyi bir bakıma yaşamını ve karakterini aldığı daha büyük bir bütünün parçasına dönüştürmeye; güçlendirmek için insanın ana yapısını değiştirmeye ve hepimizin doğadan gelen bağımsız ve bedensel varlığını salt kısmî ve ahlakî bir varlıkla ikâme etmeye hazır olmalıdır. Kısacası insanın elinden, doğuştan gelen bireysel güçlerini alıp, başkasının yardımı olmadan kavrayamayacağı ya da kullanamayacağı, kendi doğasına yabancı diğerleriyle donatmalıdır. Bu doğal güçler ne kadar eksiksiz ortadan kaldırılıp yerle bir edilirse, yeni edinilmiş güçler de o kadar büyük ve kalıcı, anayasa da o kadar sağlam ve kusursuz olur.[5]

Yukarıdaki sözler, bu öğretinin insanlıktan nefret etme özelliğini bütünüyle ortaya sermekle kalmaz, aynı zamanda özgün liberalizm öğretileriyle Rousseau ve haleflerinin demokrasisi arasındaki uzlaşmaz antitezi de daha net ortaya çıkarır. Bireyden yola çıkıp, özgürlüğün özünü insanın tüm doğal yetenek ve güçlerinin organik gelişiminde gören liberalizm, bu doğal yolu tıkamayan ve kişinin bireysel hayatını olabildiğince kendisine bırakan bir durumu yaratmaya çalışır. Rousseau, bu düşüncenin karşısına tüm yurttaşların yasa karşısında eşit olduğunu ilan eden demokrasinin eşitlik ilkesini çıkarır. Haklı olarak insan doğasındaki çok yönlülüğün ve farklı kişisel özelliklerin siyasî aygıtın düzgün işleyişine tehdit oluşturduğunu gördüğünden, insanın doğal varlığını yapay bir ikâmesiyle değiştirmeye ve böylelikle yurttaşa siyasî aygıtın ritmine kendini uydurma yeteneği kazandırmaya çalışmıştır.

Yalnızca kişiliği tümüyle yok etmeyi değil, gerçekte her tür hakîkî insanlıktan tümüyle feragati de gerektiren bu tekinsiz düşünce, ahlâkî meşruiyetini ortak irade kavramında bulan yeni bir hikmet-i hükûmetin, devlet aklının ilk varsayımı olmuştur. Yaşayan her şey ölü bir projede donup kalır; tüm organik işleyiş, yerini makinenin rutinine bırakır; siyasî mühendislik tüm bireysel

---

5- *The Social Contract*. II. Kitap, VII. Bölüm.

yaşamı tüketir –tıpkı modern iktisat mühendisliğinin üreticinin ruhunu tüketmesi gibi. İşin en kötü yanı, burada uğraştığımız şey bir öğretinin, etkilerini mucidinin tahmin edemediği beklenmedik sonuçları değildir. Rousseau'nun tasavvurundaki her şey bilinçli ve kendine özgü bir mantık silsilesi içinde hareket eder. O bunlardan bir matematikçinin özgüveniyle söz eder. Doğal insan onun için ancak toplum sözleşmesi yapılana kadar varlığını sürdürmüştür. Sözleşmeyle miadını doldurmuştur; o zamandan beri gelişen tek şey ise, devletleşmiş toplumun yapay ürünü olan bu siyasî insandır.

> Doğal durumundaki insan kendi içinde bütündür; sadece kendisiyle ve dengi kişilerle ilişkili olan başlı başına bir birim, mutlak bir bütündür. Yurttaş insan ise, değeri sadece, cemiyeti oluşturan bütünle ilişkisine bağlı olan kısmî bir birimdir."[6]

Kültürü aşağılayıp "doğaya dönüş"ü vaaz eden, yazılarıyla çağdaşları arasında sade, doğal yaşama derin bir özlem yaratan ve Ansiklopedistlerin düşünce yapısını duygular nedeniyle reddeden adamla bir devlet teorisyeni olarak, insan doğasını en zalim despottan daha zalimce ezen ve tüm kozlarını insan doğasının hukuk mühendisliğine boyun eğdirilmesine oynayan adamın aynı olması çok gariptir.

Liberalizmin de aynı şekilde hayâlî bir varsayıma dayandığı, çünkü kişisel özgürlüğü mevcut ekonomik sistemle bağdaştırmanın zor olduğu söylenerek itiraz edilebilir. Şüphesiz, ekonomik menfaatlerdeki mevcut eşitsizlik ve toplumda ortaya çıkan sınıf çatışmaları, bireyin özgürlüğü açısından sürekli bir tehlikedir ve kaçınılmaz olarak işçi kitlelerinde giderek artan bir köleleşmeye yol açar. Ne var ki, aynı şey, ünlü "yasalar önünde eşitlik" ilkesine dayalı demokrasi için de geçerlidir. Mülk sahibi sınıfların her zaman yargı sistemini yozlaştırıp onu kendi amaçları için kullanmanın yolunu ve araçlarını bulduğu gerçeğini bir yana bıraksak bile, bugün tüm ülkelerde yasaları yapanlar da zenginler ve imtiyazlılardır. Ama mesele bu değil: Eğer liberalizm, tekele ve sınıf ayrımına dayalı bir ekonomik sistemde pratik olarak doğru dürüst

6. Rousseau, *Emile oder Über die Erziehung (Emile ya da Eğitim Üzerine)*, 1. Kitap.

işlemiyorsa, bu, temel bakış açısının doğruluğu ya da yanlışlığından değil, toplum üyelerinin muazzam bir kısmının utanmazca sömürülmesine dayalı bir sistemde insan kişiliğinin kendi hâlindeki doğal gelişiminin imkânsızlığındandır. Kişi, ekonomik bakımdan bir başkasına kulluk ediyorsa, bundan kurtulamadığı sürece gerek siyasal, gerekse kişisel bakımdan özgür olamaz. Godwin, Warren, Proudhon, Bakunin gibi pek çoğu, insanın insanı sömürmesi son bulana dek insanın insan üzerindeki egemenliğinin de ortadan kalkmayacağını uzun zaman önce tespit etmişti.

Ne var ki, Rousseau'nun ulaşmaya çalıştığı gibi bir "ideal devlet", ekonomik koşullarda mümkün olabilecek en üst düzeyde eşitliği sağlasa bile, insanları asla özgür bırakmazdı. Ortak iradenin robotu gibi işleyebilsin diye insandan doğal özelliklerini çekip alıp yerlerine yabancılarını koymaya çalışmakla özgürlük yaratılamaz. Kışlalardaki eşitlikten hiçbir zaman özgür bir soluk doğmaz. Rousseau'nun hatası –tabii buna ne kadar hata denilebilirse– toplum teorisinin çıkış noktasında, yani hayalî bir "ortak irade" fikrinde yatar; ki onun bu fikri, insanları yiyip yutan Molok'tur.[7]

Locke ve Montesquieu'nün siyasal liberalizmi, iktidarın gücünü sınırlamak için devletin işlevlerini ayırıp yurttaşı haklarına tecavüzden korumaya çalışırken, bu fikri kökten reddeden Rousseau, devletin egemenliğini bölemedikleri için, "prensipleri yoluyla, iradesi yönünden bölmenin peşine düşen" filozoflarla dalga geçer. Dolayısıyla, Jakobenler anayasaya geçirilmiş güçler ayrılığını ortadan kaldırıp Konvansiyon'a yasama yanında yargı yetkisini de devrederek, bu yolla Robespierre ve yandaşlarının diktatörlüğüne geçişi kolaylaştırdıklarında, büyük ölçüde onun yaklaşımına uygun hareket etmişlerdi.

Aynı şekilde –Locke tarafından ortaya konan ve sonradan "İnsan Hakları Bildirisi"nde ifadesini bulan– "insanın doğuştan ve devredilemez haklarına" yönelik liberalizmin tutumu, Rousseau' nun demokrasi anlayışından temel itibarıyla farklıdır. Liberalizm savunurları için, bu haklar hiçbir yönetimin istilâ edemeyeceği ayrı bir alan demekti; bu, devletin her türlü sistemli müdahalesinden korunması gereken "insanın egemenlik alanı"ydı. Böylece

7- [Kendisine çocuk kurban edilen Fenike tanrısı. t.ç.n.]

devletten ayrı bir şeyin var olduğunu ve bu ötekinin, hayatın en değerli ve kalıcı parçasını oluşturduğunu vurgulamışlardı.

Özellikle İspanya'da ve 1848-49'un Güney Alman demokratları arasında ideal liberal görüşlerle yumuşatılmasını hariç tutarsak, Rousseau'nun bu konudaki teorisi ve Avrupa'da bunun üzerine kurulu demokratik hareketin tutumu tamamen farklıydı. Gerçi Rousseau da "insanın doğal hakları"ndan söz ediyordu; ama ona göre bu haklar tamamen devlete dayanıyordu ve yönetim tarafından kanunla düzenlenmişti.

> "Herkes Toplum Sözleşmesi yoluyla gücünün, malının, özgürlüğünün yalnızca topluluk için gerekli olan bir bölümünden feragat eder; fakat bu gerekli bölümleri belirleme konusunda sadece hükümdarın söz sahibi olduğu da kabul edilmelidir."[8]

Dolayısıyla Rousseau'ya göre doğal hak –devletin müdahale alanı dışında kalan– insanın egemenlik alanı değildir asla. Aksine, bu hak ancak devlet bir sakınca görmediğinde var olur ve sınırları da her zaman devletin başı tarafından gözden geçirilir. Sonuç olarak, gerçekte kişisel bir hak mevcut değildir. Bireyin sahip olduğu her türlü kişisel özgürlük ne de olsa devletten alınmış, her zaman tek yanlı olarak iptal edilebilecek bir kredidir. Rousseau'nun bu acı ilacı tatlandırıp iyi yurttaşa içirmeye çalışırken sarf ettiği şu sözlerin pek bir anlamı yoktur:

> Yurttaş devlete borçlu olup yapması gereken tüm hizmetleri, devlet talep eder etmez yerine getirmeli. Öte yandan, hükümdar yurttaşı topluluğa yararlı olmayan hiçbir yükün altına sokamaz, hatta böyle bir şeyi isteyemez bile; çünkü aynı doğa yasaları gibi, aklın yasalarına göre de hiçbir şey nedensiz meydana gelmez.

Apaçık bir despotizme akıl sır ermez bir özgürlük hâlesi bahşetmek için bundan daha beter bir safsata pek düşünülemez. Aklın yasasına göre, hiçbir şeyin nedensiz olmaması çok rahatlatıcı da olsa en büyük talihsizlik, bu nedeni belirleyenin yurttaş değil, devletin başı olmasıdır. Robespierre yığınla kurbanını celladın ellerine teslim ederken, elbette iyi yurtseverlere Dr. Giyotin'in icadıy-

8 *The Social Contract*. II. Kitap, IV. Bölüm.

la ilgili uygulamalı bir ders verme amacı gütmüyordu. Başka bir nedenle harekete geçmişti. Tüm devlet idaresinin hedefi olarak "Cenevre Yurttaşı"nın idealindeki yapıya ulaşmayı kafasına koymuştu. Cumhuriyetçi erdem gamsız Parisliler arasında kendine yer açamayınca, o da Cellatbaşı Sanson'un[9] bıçağıyla yardımcı olmaya çalışmıştı. Eğer erdem kendi rızasıyla ortaya çıkmayacaksa, biri onu korku marifetiyle dürtmeliydi. Böylece Arraslı avukat hedefine yaraşan bir gerekçeye de sahip olmuş ve bu hedefe ulaşmak için, ortak iradenin buyruğuna itaat ederek insanın elinden tüm diğer haklarını da içeren ilk ve en önemli hakkını, yaşama hakkını almıştı.

Calvin'e büyük devlet adamı olarak hürmet edip, büyük ölçüde onun doktriner ruhunu taşıyan Rousseau, "toplum sözleşmesi"ni hazırlarken şüphesiz doğduğu şehir Cenevre'yi düşünmüştü. Halkın kendi kadim meclislerinde tüm yasaları doğrudan oylaması ve hükûmetin yalnızca devletin yürütme organı olarak görülmesi, ancak İsviçre kantonu benzeri küçük cemaatlerde mümkündü. Rousseau, arzuladığı yönetim biçiminin daha büyük devletler için uygun olmadığını açıkça kabul etmişti. Hatta *Toplum Sözleşmesi*'nin arkasından bu sorunu ele alacağı bir başka eseri yazmaya niyetlenmiş, ama bu niyeti hiçbir zaman gerçekleşmemişti. Bu nedenle, *Considérations sur le governement de Pologne [et sur sa reformation projettée]* (Polonya Hükûmeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler) adlı eserinde, delegelerin halk iradesinin temsilcileri olduğunu itiraf etmesine rağmen rollerini salt teknik konularla sınırlandırır. Dahası bunlar, ortak iradeden bağımsız şekilde kendi iradelerini açıklayıp talepte bulunamazlar. Ayrıca, Rousseau temsil organında sık sık değişiklik yapılması suretiyle temsilin getireceği kötülükleri hafifletmeye de çalışmıştı.

Rousseau'nun, birçok güzel fikri de içine alan temsilî sistem irdelemelerinde eski çağların cumhuriyetçi topluluklarına atıfta bulunarak söz etmesinden, hiçbir biçimde onun görüşlerinin antik demokrasiye yakın olduğu çıkarılmamalı. Romalıların medenî hu-

9- [Chevalier Charles-Henri Sanson de Longval, XVI. Louis'nin ve Birinci Fransa Cumhuriyeti'nin cellatbaşıydı. Paris'te kırk yıl boyunca Kral dâhil yaklaşık 3.000 kişiyi bizzat infaz etmişti. –t.ç.n.]

kuku bile, devlet vesayetinin dokunamadığı bir dizi kişisel özgürlüğü kabul etmişti. Hele Yunan şehir-devletlerinde, ortak irade teorisi gibi bir menfur fikir herhalde hiç anlaşılamazdı. Yasa koyucunun görevinin insanı doğal özeliklerinden yoksun bırakıp, bunların yerine yabancı olanlarını yerleştirmek olduğunu öne süren öğreti, onlara hastalıklı bir beynin ürünü gibi görünürdü. Kültürlerindeki olağanüstü çeşitlilik, esas olarak bireye doğal güçlerini geliştirip yaratıcı bir biçimde etkin kılacak en büyük fırsatın sunulmasına yorulabilir. Hayır, Fransız Jakobenizminin etkisiyle, sonradan başka diyarlara da geçen bu menfur düşünce, bilfiil bu "Cenevre yurttaşı"nın özgün yaratımıdır. Bu anlamda, modern demokrasi –liberalizmin tersine– devleti destekleyen yapıcı bir kuvvettir.

Demokrasiden diktatörlüğe giden çok sayıda yol varken, liberalizmden diktatörlüğe açılan tek bir yol bile olmayışının nedeni de budur. Nitekim, Rousseau belirli koşullarda diktatörlüğü savunup ortak iradenin menfaati için onaylamıştı. Hukukun tavizsiz katılığına karşı yaptığı uyarılar da, bazı koşullarda bu katılığın devleti batırabileceğinin ortaya çıkmasındandı. Mutlak egemen olması gerektiğini ilan ettiği ortak iradeye topluluğun tüm üyeleri üzerinde sınırsız bir güç atfeden Rousseau, özgürlüğe sadece yasaya itaat edip ortak iradeye boyun eğme ödevini uygun görür. Çünkü diktatörlük düşüncesi, onun nezdinde korkutuculuğunu yitirmiştir. Rousseau'nun kafasında insanı bireysel özgürlükten bir nebze bile anlamayan bir hayalete feda etmesinin üzerinden çok uzun bir süre geçmiş olsa da, bunun gerçekleştiği her yerde tiranlığın meyveleri yeşermiştir.

Ama kavrayışlı öğrenciler hocalarının sözünü tutmuşlardı. Robespierre gibi bağnazca bilgiçlik taslayanlar ile Saint-Just, Couthon gibi burunlarının ucunu bile göremeyen fanatikler, insanı ellerindeki kalıba göre "yeniden şekillendirip" her türlü bağımsızlık duygusunu daha doğar doğmaz körelten ve özgürlük adına insanı yeni bir boyunduruğa koşan bu güçlü devlet aygıtını yaratmaya koyulmuşlardı. Aslında Jakoben özgürlük anlayışı bireyi soyut bir millet kavramına mekanik şekilde entegre etmekten, tüm bireysel iradeyi yeni devletin emrine kayıtsız şartsız boyun eğdirmekten başka bir şey kesinlikle değildi. Fransa'da daha önce hiçbir devir-

de, Büyük Devrim dönemindeki gibi bir yasaseverlik görülmemişti. Hukuk, milletin mabedi, ruhu hapseden ölü bir fetiş, istediğin her şeyi yapabilmenin mucizevî bir aracı olup çıkmıştı. "Yasaların ruhu" fiilen milletin defterini dürmüştü. Konvansiyon'un adamları, ülkenin yasa koyucuları rolüyle kendilerinden geçmişlerdi. Saint-Just, bir keresinde Konvansiyon'da –Rousseau'nun izinden giderek– "Yasa koyucu geleceğe hükmeder," diye nutuk çekmişti, "onun meselesi iyiyi amaçlamak, görevi insanı bu amaca uygun kılacak şekilde dönüştürmektir."

İnsanlığın tüm kusurlarının yasalarla düzeltilebileceğine inandıklarından, otoritenin yanılmazlığına dair yeni bir mucizevî inancın temellerini atmışlardı. Bu inancın sonuçları, [mutlak monarşi yanlısı rahip filozoflar olan] Bonald, Chateaubriand ve de Maistre'in gerici dogmalarından daha az yıkıcı değildi. Bu adamlar bir hayaleti yeniden hayata döndürmeye, bir daha gün ışığı görmeyecek şekilde zamanın toprağı altında kalmış bir geçmişi yeniden canlandırıp var etmeye nafile çabalamışlardı. Konvansiyon'un adamları ise yeni bir gericiliğe gidecek yolları hazır etmişlerdi. Bunu da meşrutiyetçilerin yeniden tahta çıkmaları adına değil, Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik adına yapmışlardı. Tüm nutuk ve demeçlerine sinmiş olan, hukukun her şeye kâdir olduğuna ve yasa koyucunun neredeyse insanüstü bir akla sahip olduğuna dair uğursuz inançları, Jakoben devlet adamlarını, yüreğinde özgürlükçü duygulara yer verenlerin gözünde itici hâle getirmişti. Hukukun mucizevî gücüne inançla birlikte, bireysel ve toplumsal yaşamın her ifadesini millete bağlama arzusu gelişmişti. Her şey merkezîleşmişti: Hükûmet, yasama, kamu idaresi, din, dil ve elbette "devrimci terör" kılığına girmiş yasal cinayet.

Şehirlerdeki ve özellikle de kırsal bölgelerdeki devrimci halk güçlerinin bu genel tekdüzeleştirmeye büyük bir gayretle karşı çıktığı ve merkezî iktidarın bu topluluklarla rekabetinin –özellikle devrimci olayların gidişatında komün idaresinin etkili olduğu– Paris'te şiddet içeren bir niteliğe büründüğü doğrudur. Devrimin yarıda kalmayıp eski rejimi yerle bir etmesini de bu komünal birliklerin millî yönetime direnmelerine borçluyuz. Ama Jakobenizmin artan nüfuzuyla birlikte, merkezî devlete karşı tüm direniş adım adım kırıldı. Yerel yönetimlerin işlerine giderek daha fazla müdahale

eden Konvansiyon, tüm toplumsal olayların seyrini kendi denetimine aldı. Yerel bağımsızlıklar, ya sistemli olarak sınırlandırıldı ya da planlı olarak tamamen ortadan kaldırıldı. İllerin ve belediyelerin hakları ya ortadan kaldırıldı ya da belirli bir düzeyde eşitlendi. Eski komünal idarelerin yerini her şeyi Paris'ten yöneterek tüm yerel inisiyatifi körelten merkezî idareye bağlı eyaletler aldı.

Böylece milyonların kaderi, merkezî bir organın yüce aklına emanet edilmişti Bu aklın temsilcileri, kendilerini –Rousseau'nun ifadesiyle– "makinenin operatörleri" gibi hissedip, "Cenevre yurttaşı"nın siyasî bilgeliğini kanıtlamak için üzerinde deney yaptıkları kişilerin canlı birer insan olduğunu hepten unutmuşlardı. Bu atanmışların asıl faaliyet ve niyetine sıradan yurttaşın hiç aklı ermez. Siyasî tanrının karşı-konulmazlığına olan kör inancın –ki insanın öz gücüne güveni azaldığı ölçüde güçlenen bir inançtır bu– hiç kurumayan kaynağı da kesinlikle bu gizli faaliyettir. Saf insan, siyasî kurumların göz alıcı hâlesi altında silikleşir. Papaz nasıl sofuya insan olarak değil de ilahî nurla aydınlanmış biri gibi görünürse, yasa koyucu da sıradan yurttaşa herkesin kaderine hükmeden dünyevî bir tanrının hâlesi içinde görünür.

Bu inanç sadece alelâde halktan biri için değil, "ortak irade"nin seçilmiş elçisi için de tehlikelidir. Ona biçilen rol, gerçek hayata sürekli daha da yabancılaşmasına neden olur. Düşünce ve eylemi tüm toplumsal konularda eşgüdümü teşvik ederken, makinenin vites kolunun her hareketine itaat eden cansız vites takımı, onun için yavaş yavaş –gerçek hayatın sonsuz çeşitliliğiyle tamamen yok olup gittiği– tam bir mükemmelliğin sembolü hâline gelir. Bu nedenle de halkın kendisinden kaynaklanan her dürtüyü, her bağımsız hareketi sınırları yapay şekilde çizilmiş idarî yörüngesi için tehlike oluşturan düşman bir güç olarak algılar. Ola ki devlet adamlarının tüm hesaplarını altüst eden bu kontrolsüz güç, aklın sesine kulak vermez ya da yasa koyucuya gerektiği şekilde itaati reddeder, o zaman o da zorla susturulmalıdır. Ne zaman bürokratik uygulamalar dışına çıkan bir şeyler gerçekleşse, her daim söz konusu olan "yüce menfaatler" uğruna yapılan budur. Kişi kendini yüce menfaatlerin seçilmiş bekçisi, Rousseau'nun kafasındaki o tekinsiz varoluşuyla, metafizik ortak iradenin reenkarnasyonu gibi hisseder. Toplumsal hayatın tüm tezahürlerini makinenin ritmine

uydurmaya çalışırken, kendisi gitgide makineleşir. Nitekim, vaktiyle *insan* Robespierre de idam cezasının getirilmesine sert sözlerle karşı çıkarken, *diktatör* Robespierre giyotini "anayurdun sunağı", yurtseverlik erdeminin bir arınma aracı hâline getirmişti.

Gerçekte Konvansiyon'un adamları siyasî merkezîleşmenin mucitleri değillerdi. Onlar sadece monarşiden kendilerine ata yadigârı olarak kalan tarzı devam ettirip millî birlik eğilimini en uç noktasına kadar götürmüşlerdi. Yakışıklı Filip (IV. Filip) zamanından beri, Fransız Monarşisi mutlak Monarşi sancağı altında ülkenin siyasî birliğini sağlamak için, muhalif güçleri ortadan kaldırmanın bin bir yolunu denemişti. Kraliyet gücünün destekçileri bunu yaparken, hiçbir araca başvurmaktan çekinmemişlerdi. Onlar için hedefe giden yolda ihanet, cinayet, sahtecilik gibi her türlü suç mubahtı. Mazarin ve Richelieu'nün ilk girişimlerinin ardından, XIV. Louis döneminde tüm ihtişamıyla parlayan sınırsız monarşinin gelişimindeki en dikkat çekici kilometre taşları V. Charles, VII. Charles, XI. Louis, I. François ve II. Henri'nin hükümdarlıklarıydı.

"Güneş Kral"ın ihtişamı tüm dünyayı sarmıştı. Sarayın koruması altında yaşayan yiyici dalkavuklar, şair bozuntuları, sanatçılar ordusu, megaloman despotu alabildiğine allayıp pullayıp parlatmayı kendine iş edinmişti. Tüm saraylarda Fransızca konuşuluyordu. Herkes Paris modasına uygun entelektüel bir parlaklık sergileyip Fransız saray terbiyesi ve merasimlerini taklit etmeye çalışıyordu. Avrupa'nın en önemsiz küçük despotu, sırf Versailles'ı taklit etmek, hiç olmazsa minyatür bir Versailles kurmak için kendini paralıyordu. Tevazu nedir bilmeyen bir hükümdarın kendini yarı tanrı gibi görmesi ve kendi ihtişamından büyülenmesi pek şaşırtıcı değildi. Ama kralın şahsına duyulan bu kör inanç, kralın şahsında kendi kendisine tapan bütün "millet"i yavaş yavaş büyüledi. Gobineau'nun altını çizerek vurguladığı gibi:

> Fransa artık kendini Güneş Millet gibi görüyordu. Evren, Fransa'nın –en azından kendi gözünde– merkezine kurulduğu bir güneş sistemi olup çıkmıştı. Fransa'nın, ışığıyla keyfe keder aydınlatmak dışında diğer halklarla hiçbir ortak yanı olsun istemiyordu; çünkü hepsinin zifiri karanlıkta akıntıya kürek çektiğine inanıyordu. Ne var ki, Fransa'nın düşmanı yine Fransa'ydı ve dünyanın geri kalanının her geçen gün kendisinden daha uzakta nahoş bir yere sürük-

lendiğini düşündüğünden, kendini tam da Çinliler gibi düşünmeye giderek daha çok kaptırıyordu; kibri Çin Seddi'ne dönüşmüştü.[10]

Hâliyle, Konvansiyon'un adamları monarşiden sadece siyasî merkezîleşme fikrini değil, başlangıcını gene burada bulan, millet aracılığıyla sürdürdükleri tapınmayı da devraldılar. Ne var ki, XIV. Louis zamanında milletin sadece soylular, ruhban sınıfı ve varlıklı yurttaşların oluşturduğu imtiyazlı sınıflardan ibaret olduğu düşünülüyordu. Köylüler ve kentli işçilerden oluşan muazzam kitleler hesaba katılmıyordu.

Bonapart'ın *coup d'etat*'dan (darbe) birkaç gün önce –o sırada Direktuvar'ın beş üyesinden biri olan– Abbé Sieyès ile görüştüğü ve devrimin tüm fırtınalarına göğüs germiş olan akıllı ilahiyatçıya, denk getirip şöyle dediği söylenir: "Bu Büyük Millet'i ben yarattım!" Bunun üzerine, Sieyès gülümseyerek cevap vermiş: "Evet, çünkü önce biz Millet'i yaratmıştık." Akıllı Abbé haklıydı ve lafı Bonapart'tan daha iyi gediğine koyduğu kesindi. Millet, büyük olmadan önce ilkin doğmalı ya da Sieyès'nin çarpıcı ifadesiyle "yaratılmalı"ydı.

Devrimin başında millet kavramına modern anlamını kazandıran kişinin Sieyès olması anlamlıdır. "Qu'est-ce que le tiers-état?" (Üçüncü Sınıf[11] Nedir?) adlı ünlü makalesinde, son derece önemli üç soru sorup cevaplamıştı: "Üçüncü Sınıf nedir? –Her şey." "Siyasî hayat içinde şimdiye kadar neydi? –Hiçbir şey." "Üçüncü Sınıfın amacı nedir? –Bir şeyler olmak." Ama Üçüncü Sınıf'ın yepyeni bir şey olabilmesi için, önce Fransa'da uygun siyasî koşulların yaratılması şarttı. Burjuvazi, ancak Etats Généraux (Sınıflar Meclisi) denilen meclisin yerini anayasaya dayalı bir millî meclise bırakması hâlinde hâkim olabilirdi. Bu yüzdendir ki milletin siyasî birliği, mevcut sınıfların dağıtılmasını isteyen başlangıç aşamasındaki devrimin ilk talebiydi. Üçüncü Sınıfın tam da kendini hazır hissettiği bir sırada Chaderlos de Laclos, Orleans Dükü'nün sade-

10- Ölümü üzerine yarım kalmış elyazmasından. Almanca çeviri, Rudolf Schlosser, *"Frankreichs Schicksal im Jahre 1870"*, Reclam-Verlag, s. 34.

11- [Fransa'da Büyük Devrim'den önce ruhban ve soylular dışında kalan bütün bir halka verilen ad. –t.y.n.]

ce adını koyduğu *Délibérations*'da, "Üçüncü Sınıf, milletin ta kendisidir!" diye ilan edecekti.[12]

Sieyès, makalesinde milleti "aynı hukuka tâbi, aynı yasama organında temsil edilen birleşik bireyler topluluğu" olarak betimlemişti. Ama Rousseau'nun fikirlerinin de etkisiyle, bu salt teknik tanımın anlamını genişleterek, milleti tüm siyasal ve toplumsal kurumların esas temeline dönüştürecekti. Böylece millet, ortak iradenin ete kemiğe bürünmüş hâli olup çıktı; hem de tam Rousseau'nun dediği anlamda: "Onun iradesi her zaman kanun gücündedir; çünkü o hukukun ete kemiğe bürünmüş hâlidir."

Diğer tüm sonuçlar bu anlayıştan kendiliğinden doğdu. Eğer millet ortak iradenin ete kemiğe bürünmesiyse, o zaman doğası gereği bir ve bölünmez olmak zorundaydı. Ne var ki, bu durumda Millî Temsilciler Meclisi de bir ve bölünmez olmak zorundaydı; çünkü milletin iradesini yorumlayıp yurttaşların anladığı dile çevirmek gibi kutsal bir göreve sadece o haizdi. Millet karşısında, sınıfların her tür münferit girişimi nafileydi. Onun yanında hiçbir şey, hatta ayrı Kilise örgütü bile uzun süre dayanamazdı. Bu yüzden, o tarihî 4 Ağustos gecesinden birkaç gün sonra, [Riqueti de] Mirabeau[13] Meclis'te şunları ilan etmişti:

> Hiçbir millî yasada, ruhban sınıfı devletin kalıcı bir kurumu olarak tayin edilmemiştir. Hiçbir yasa milleti, din hizmetlilerinin bugünkü gibi bir zilliyet ve mülkiyet hakkına sahip olabilecekleri siyasî bir teşkilat oluşturup oluşturmayacağını sorgulama hakkından men etmiş değildir. Sıradan yurttaşların kendi mülklerini ruhban sınıfına veriyor, ruhban sınıfının da bunları alıyor olması, ona kendisini devlet içinde

---

12- [Orleans Dükü Büyük Devrim zamanında devrimci hükûmeti destekleyen soylular arasında yer alıp Jakobenlere katılmış, 1830-1848 arası dönemde kral olmuş Louis-Philippe'tir. Laclos ise, Fransız ordusunun çeşitli kademelerinde görev almış ve tuğgeneralliğe kadar yükselmiş bir asker ve edebiyatçıdır. Orleans dükünün hizmetine girerek Fransız Devrimi sırasında dükün siyasetini desteklemiş ve Jakobenler arasında etkin bir rol oynamıştır. –t.y.n.]

13- [Kendi kişisel borçlarının silinmesi karşılığında Kral ve Kraliçe'yle anlaşarak Meclis'te onların iktidarı için alttan alta çalışan ve bu yüzden ihanetle suçlansa da ölümüne kadar sarayla olan bu ilişkisi ortaya çıkmayan, kısa bir süreliğine Millî Meclis Başkanlığı da yapan devrim lideri. –t.y.n.]

ayrı bir birlik olarak örgütleme hakkı verebilir mi? Bunlar milleti, bu teşkilatı lağvetme hakkından yoksun bırakabilirler mi? *Ruhban sınıfının tüm üyeleri sadece devlet görevlileridir. Ruhban sınıfının hizmeti kamu faaliyetidir; tıpkı memur ve asker gibi papaz da milletin hizmetkârıdır.*

Diğer prenslerle birlik olan kralın erkek kardeşi Kont Artois'nın *Mémoire présenté au roi par monseigneur comte d'Artois*'da, millete verilen yeni rolü protesto ederek, kralı bu gibi fikirleri kabul etmesinin kaçınılmaz olarak monarşi ve Kilise'nin yanında tüm ayrıcalıkların da yok edilmesine yol açacağı konusunda uyarması nedensiz değildi. Gerçekten de bu yeni anlayışın pratik sonuçları yanlış anlaşılamayacak kadar açıktı. Eğer umumî iradenin temsilcisi olarak millet herkesin ve her şeyin üstünde yer alıyorsa, o zaman kral millî devletin en üst yetkilisinden başka bir şey değildi. "En Hristiyan Kral"lardan[14] biri olan XIV. Louis'nin tartışmayı kesip atacak şekilde "Milletin Fransa'da hiçbir birliği yoktur; o, yalnızca kralın şahsında birleşir" sözlerini edebilmesinden bu yana köprünün alından çok sular akmıştı.

Çalmakta olan tehlike çanlarını duymuştu duymasına ve gözdağı vermek üzere bazı girişimlerde bulunmuştu da, ama artık çok geçti. 16 Haziran 1789'da alt düzey ruhbanın da katıldığı Üçüncü Sınıf'ın temsilcileri, Abbé Sieyès'nin verdiği önergeyi oylayıp, milletin zaten % 96'sını temsil ettikleri, geri kalan % 4'ün de istediği zaman kendilerine katılmakta özgür olduğunu öne sürerek, kendilerini Millî Meclis ilan etti. Bastille'in zaptı ve Versailles yürüyüşü, çok geçmeden bu deklarasyona gereken devrimci vurguyu kazandırdı. Böylece ok yaydan çıkmıştı. Eski inancın gömülmesi yenisine yer açmıştı. "Kralın egemenliği", "milletin egemenliği"ne boyun eğmeliydi. Modern devlet, vaftiz havuzundan çıkıp –Avrupa'nın modern çağ tarihinde kendisine verilecek önemi hak etmek üzere– demokrasinin kutsal yağıyla mesh edilmişti.

Ne var ki, durum hâlâ tam netlik kazanmamıştı; çünkü Millî Meclis'in kendisinde bile Mirabeau'yu lider kabul eden ve onunla birlikte sözümona "halkın krallığı"nı savunan etkili bir kesim vardı.

14- [Rex Christianissimus, Papa tarafından Fransız krallarına verilen ve onların Katolik Kilisesi'ne bağlılıklarını ifade eden unvan. –t.y.n.]

Bunlar o koşullarda kralın egemenliğinin olabildiğince büyük bir bölümünü kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu, Montesquieu ve Rousseau'nun müritlerinin genelde sert muhalefetiyle karşılaşan "insan ve yurttaş hakları"nın formülasyonuyla ilgili tartışmalarda özellikle göze çarpıyordu. Eğer Meclis çoğunluğunun temsilî sistem ve güçler ayrılığını savunması Montesquieu taraftarlarının başarı hanesine yazılabilirse, o zaman Rousseau taraftarlarının başarı hanesine de *Deklarasyon*'un üçüncü maddesinde ilan edilen şu sözler yazılabilirdi: "Egemenliğin özü esas olarak millettedir. Hiçbir kurum, hiçbir birey açıkça milletten kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamaz."

Büyük halk kitleleri, siyasî teori ve programların ayrıntılarına karşı her zaman kayıtsız kaldığından, Millî Meclis bünyesindeki bu görüş ayrılıklarının ne manaya geldiğini de pek kavrayamıyordu. Çoğunlukla olduğu gibi bu durumda da olup bitenlerin, özellikle de sarayın iyice ayyuka çıkan ihanetinin nihaî bir sonuca varma konusunda, Rousseau'nun müritlerinin yavan dogmatizminden daha fazla katkısı olmuştu. Bir kere "milletin egemenliği" sloganı, kısa ve etkileyiciydi. Özellikle de tüm tartışmalarda yeni düzen ile eskisi arasındaki karşıtlığı öne çıkarıyordu; bu devrim zamanlarında çok önemli bir husustur. Kraliyet ailesinin başarısız kaçma girişiminden sonra, nihayet Tuileries'nin ele geçirilmesi yarım yamalak önlemlere nokta koyuncaya kadar içteki durum giderek ağırlaşmış ve halkın temsilcileri ciddî ciddî krallığın ilgasını tartışma noktasına gelmişlerdi. Manuel, meseleyi bir cümleyle ortaya koyuvermişti: "Tek ve gerçek egemenin, yani milletin üstünlüğünü ilan etmiş olmak yetmez. Onu sahte egemenin, kralın rekabetinden de kurtarmalıyız." Hanedanı "insan etiyle beslenen kuşaklar" diye tanımlayan Abbé [Henri] Grégoire de onu destekleyerek demişti ki, "Özgürlük dostları nihayet tam olarak güvenceye alınmalıdır. Sihirli gücüyle birçok insanın zihnini körelten bu tılsımı ortadan kaldırmalıyız. Güçlü yasalarla krallığın ilga edilmesini talep ediyorum."

Acımasız Abbé (başrahip) yanılmamıştı; bir ilahiyatçı olarak din ve siyasetin nasıl sımsıkı bir birlik içinde olduğunu biliyordu. Elbette, temiz kalpli kişiler günaha girmesinler diye eski büyü bozulmalıydı. Ama bu, ancak onun büyülü etkisi insanın iman

ihtiyacına daha uygun düşen ve muhtemelen pratik etkisi itibarıyla da kralların can çekişen "kutsal hakkı"ndan daha güçlü olduğu görülen bir başka puta aktarılarak gerçekleştirilebilirdi.

"Halkın egemenliği"ne inançta ifadesini bulan "ortak irade" teorisi, mutlakiyetçiliğe karşı mücadelede muazzam devrimci faaliyetin güçlü bir silahı olduğunu göstermişti. Tam da bu nedenle, Büyük Devrim'in, manevî kökleri hiçbir anlamda kurumamış olan dinsel-siyasî bağımlılığın yeni bir evresini başlattığını genelde unuturuz. Oysa "anavatan", "millet" gibi soyut kavramlar mistik bir hâleyle süslenerek, gene mucizelere gebe yeni bir inanç yaratılmıştı. Eski rejim artık mucize yaratabilecek durumda değildi; onu bir zamanlar sarmış olan kutsal irade atmosferi çekiciliğini kaybetmişti ve artık gönülleri dînî bir coşkuyla titretemiyordu.

Buna karşılık, siyasî örgütlenme içindeki millet, sihirli güçlerini henüz ortaya sermemiş yeni bir tanrıydı. Tapınağının tepesinde, insanlarda gelecek düzenin onlara kurtuluş getireceği inancını uyandıran vaatlerle yüklü "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" kelimeleri parıldıyordu. Fransa, oğullarının kanını, ekonomik menfaatlerini, varını yoğunu işte bu tanrıya kurban edecekti. Gönüllerde taht kuran bu yeni inanç, yurttaşlarına, Fransız generallerin en iyi stratejisinden de büyük mucizeler yaratan bir coşku aşılamıştı.

İndirdiği darbeyle eski Avrupa'yı yerle bir eden bu güçlü hareketin dînî özelliği, ancak krallık tamamen ortadan kaldırılıp "milletin egemenliği" eski geleneklerin özlemiyle yanıp tutuşan bir rakipten kurtulduktan sonra tam anlamıyla kendini gösterdi. Fransız tarihçi Mathiez, bu yeni tapınma şeklini ayrıntılarıyla çarpıcı bir biçimde ortaya koyarak, nasıl birçok ritüeliyle Katolikliğe yaslandığını göstermişti.[15]

Jakoben kulüplerden birinin Paris'teki merkez kulübe bir mesajında şu ifade yer alıyordu: "Fransızların milletten, anavatandan başka tanrısı yoktur!" Ne var ki anavatan, Proudhon'un ifadesiyle "yedi yüz kırk dokuz başlı yeni kral"[16], milletin ancak altında dolgu görevi gördüğü yeni devletti. Jakobenizm için devlet

15- A. Mathiez, "*Les Origines des Cultes Revolutionaires*", Paris, 1904.

16- [Büyük Devrim sırasında Fransa'yı yöneten Millî Meclis (Konvansiyon) 749 üyeden oluşuyordu. –t.y.n.]

millî tanrı olup çıkmıştı; "bir ve bölünmez Cumhuriyet" uğruna fanatik gayreti buradan kaynaklanıyordu. Bu yeni Tanrı'nın işine burun sokmak olmazdı. Nitekim Danton, 1793 Eylül'ünde Konvansiyon kürsüsünden ilan etmişti:

> Aramızda Fransa'yı bölmek isteyen kişiler olduğu söyleniyor. Bu sözleri sarf edenleri ölüm cezasına çarptırarak bu aykırı fikirleri ortadan kaldıralım. Fransa, bölünmez bir bütün olmalıdır. Temsilde birlik olmalıdır. Marsilyalı yurttaşlar Dunkerque'li yurttaşlarla omuz omuza olmak istiyorlar. Fransa'nın birliğini bozmak isteyenlere karşı ölüm cezası talep ediyor, Konvansiyon'un temsil ve yönetimin idarî birliğin temeli ilan edilmesini öneriyorum.

Yasama, ordu, halk eğitimi, basın, kulüpler, meclisler... Tümü yurttaşların manevî terbiyesini tamamlamaya, her beyni yeni siyasî dine uyumlu kılmaya hizmet etmelidir. Hiçbir hareketin, hatta gayet haksız yere federalist olmakla suçlanan Jirondenlerin bile bunun dışında kalmamasının yegâne nedeni, muhaliflerin, bu uğurda çaba göstermemekle itham edilmeleri hâlinde yurtseverlerin kendilerine karşı galeyana geleceğini bilmeleriydi. Jirondenler milletin tanrılaştırılmasına hiç de Montanyarlardan (Dağlılardan) daha az katkıda bulunmamışlardı. En meşhur liderlerinden biri olan Isnard, bu duyarlılığı dile getirmemiş miydi: "Fransızlar yeryüzünün seçilmiş halkı olmuştur. Yaptıklarıyla bu yeni tanımı haklı çıkarmalarını sağlamaya bakalım!" *"La grande nation"*[17] heyulası, zaten Napolyon'un zaferlerinden önce de halk temsilcilerinin aklındaydı.

Modern halk meclisiyle yeni bir ruhbanlık türü boy göstermişti. Nasıl eski papazlar halka "Tanrı'nın iradesi"ni aktarmışlarsa, meclise de halka "milletin iradesi"ni anlatma görevi düşmüştü. Şüphesiz devrim, kokuşmuş toplumsal düzeni demirden süpürgesiyle süpürmüş, Avrupa halkına geleceğe yönelik pek çok umut ışığı saçmıştı. Ama siyasî alandaki sonuçları, tüm devrimci lafzına rağmen, bütünüyle gericiydi. İktidar fikrini yeniden güçlendirmiş, tükenmiş otoriteye yeniden hayat vermiş ve insanın özgürlük

17- [Fr., büyük millet, Napolyon döneminde Fransız milleti için kullanılan terim. –t.y.n.]

arzusunu, gencecik kanatlarını kıracağı kesin olan yeni bir dînî dogmaya zincirlemişti.

Yıkılmış olan kralın mutlakiyetçiliği, yerini monarşinin "ilahî hakkı"ndan bile acı etkiler yaratan yeni mutlakiyetçiliğe bırakmıştı sadece. Mutlak monarşi ilkesi, yurttaşın etki alanı dışında bir konumdayken, kendini sadece, sözde iradesini temsil ettiği "Tanrı'nın lütfu"na dayandırıyordu. Buna karşılık mutlak millet ilkesi en sıradan fanîyi bile –kendi anladığı gibi yorumlama hakkından yoksun bırakmakla birlikte– ortak iradenin taşıyıcıları arasına yerleştiriyordu. Bu düşüncenin aşılandığı her yurttaş, önceden başka birilerinin kendisi için demirden dövdüğü bağımlılık zincirine, bundan böyle bizzat dövdüğü kendi halkasını ekleyecekti. Milletin egemenliği herkesi aynı yörüngeye sokmuş, her bireysel düşünceyi yutmuş ve kişisel özgürlüğün yerine hukuk karşısındaki eşitliği getirmişti.

Musa'nın On Emri'nin millî iradenin sembolü olarak Konvansiyon'da asılı olması boşuna değildi. Meclis duvarlarına Bölünmez Cumhuriyet'in amblemi olarak liktörlerin[18] taşıdığı türden façislerin asılması da boşuna değildi. Böylece, insan yurttaşa, birey de milletin sözde iradesine kurban ediliyordu. Rousseau'nun ruhuyla harekete geçen devrimin liderleri, insanın ihtiyaç ve dürtülerinin ifadesi olan tüm doğal birlikleri yok etmeye çalıştıklarında, gerçek birliğin köklerini tümden tahrip etmiş, halkı kitleye dönüştürmüş ve kapitalist ekonominin giderek gelişmesiyle sonradan hızlanıp keskinleşen o kaçınılmaz toplumsal köksüzleştirme sürecini başlatmışlardı.

Nasıl "Tanrı'nın iradesi" hep onu halka aktarıp yorumlayan papazların iradesi olmuşsa, "milletin iradesi" de ancak kamusal gücün dizginlerini elinde tutan, sonuçta da "ortak irade"yi diledikleri gibi aktarıp yorumlayabilecek mevkide olanların iradesi olabilirdi. Bu gerçeği, özde yatan bir ikiyüzlülüğe dayandırmak yersizdir. Burada daha ziyade "aldatılmış aldatanlar"dan söz edebiliriz; zira

18- [Romalı devlet adamlarını korumaya ve devlet otoritesini tesis etmeye hizmet eden sivil bir sınıf. Bunlar, –daha sonra faşizme de adını vermiş olan– sapına huş ağacı dalları sarılı *façis* adlı baltalar taşırlardı. Bu baltalar devlet otoritesini simgelerdi. –t.y.n.]

millî iradeyi bildirenler misyonlarının kutsallığına ne kadar inanırlarsa, iç dürüstlüklerinden kaynaklanan sonuçlar o kadar fecî olur. Sorel'in şu sözlerinde derin bir anlam yatar: "Robespierre, rolünü ciddîye aldı ama rolün kendisi uydurmaydı."

Nitekim Konvansiyon, Jirondenleri millet adına yasadışı ilan edip liderlerini darağacına göndermişti. Robespierre, Danton'un da yardımıyla, Hébertistleri ve "Enragés" (Öfkeliler) diye isimlendirilenleri millet adına tasfiye etmişti. Robespierre ve Saint-Just, Dantoncuların "kellelerini" millet adına almıştı. Termidorcular, Robespierre ve yandaşlarını millet adına tasfiye etmişti. Bonapart, kendisini millet adına Fransa İmparatoru ilan etmişti.

Vergniaud, devrimin "öz evlatlarını yiyen bir Satürn"[19] olduğunu ileri sürer. Biz bunu, habire papazları tarafından önüne yeni kurbanlar bırakılan mistik "Milletin Egemenliği" ilkesi için de söyleyebiliriz; üstelik de çok daha fazla gerekçeyle. Aslında, millet doyurulması mümkün olmayan bir Molok'a dönüşmüştü. Tüm tanrılar için geçerli olduğu gibi, burada da dînî yüceltme kaçınılmaz sonuca götürmüştü: Millet her şeydir, insansa hiçbir şey!

Milletle ilgili her şey kutsal bir niteliğe büründü. En küçük köylerde bile anavatana sunaklar dikildi, adaklar adandı. Millî bayramlar dinsel bayramlara dönüşmeye başladı. İlahiler, dualar, kutsal semboller, geçit törenleri, yurtseverliğe ait kutsal emanetler, hac ziyaretleri yapılan türbeler vardı –böylece anavatanın şanı yürüyordu. Eskiden nasıl "Tanrı'nın şanı"ndan söz edildiyse, şimdi de "milletin şanı"ndan dem vuruluyordu. Bir vekil, *İnsan Hakları Bildirisi*'ne ciddî ciddî "milletin ilmihali" adını vermişti. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* kitabı "Özgürlüğün İncili" olup çıkmıştı. Ateşli müminler Konvansiyon'un Dağ'ını[20] Musa'ya On Emrin indirildiği Sina Dağı'yla karşılaştırıyorlardı. [Fransa'nın millî marşı] *Marseillaise* yeni dinin *Te Deum*'u (Şükran İlahisi) olmuş-

19- [Ağabeyi Titan'ın tahtına geçebilmek için, onun şart koştuğu üzere, kendi çocuklarını parçalayarak yiyen Roma tanrısı. Böylece ölümünden sonra kendi çocuklarından birinin değil de Titan'ın çocuklarından birinin tahta geçmesi sağlanacaktı. –t.y.n.]

20- [Konvansiyon'da, Jirondenlerin oturduğu düz kısma Ova, Jakobenlerin oturduğu yüksek kısımlara Dağ deniyordu. –t.y.n.]

tu. İnanç sarhoşluğu bütün ülkeye yayıldı. Her eleştirel düşünce duygu selinde boğuldu.

5 Kasım1793'te, mutsuz şair André Chénier'nin erkek kardeşi Marie-Joseph Chénier, Konvansiyon toplantısındaki konuşmasında şöyle demişti:

> Temsilcileri olduğunuz Fransız milletine daha çok lâyık olduğunuzu kanıtlamak için kendinizi tüm önyargılardan kurtarırsanız, o zaman tahttan indirilmiş batıl inançların yıkıntıları üzerinde ne mezhepleri ne de gizemleri olan tek doğa dininin nasıl kurulabileceğini bilirsiniz. Bu dinin tek dogması eşitlik, vaizleri yasa koyucularımız, papazlarıysa devletin yürütme organıdır. İnsanlık ailesi, sadece bu dinin tapınağında, hepimizin anası ve tanrısı olan ülkemizin sunağında tütsüler yakacaktır.

Bu yeni inancın boğucu atmosferinde doğan modern milliyetçilik, demokratik devletin dini olmuştu. Yurttaş kendi milletine ne kadar hürmet gösteriyorsa, onu tüm diğer milletlerden ayıran uçurum o kadar derinleşiyor ve seçilmişler arasına girecek kadar şanslı olmayan milletlere o kadar tepeden bakıyordu. "Millet"ten "Büyük Millet"e sadece bir adım vardı ve elbette bu durum sadece Fransa için geçerli değildi.

Yeni dinde kendine has törenlerin, çiğnenemez dogmaların, kutsal misyonun yanı sıra, *tek* görüşten başka hiçbir görüşün seslendirilmesine izin vermeyen tüm dogmatizmlere özgü o korkunç ortodoksluk da eksik değildir; çünkü milletin iradesi kuşkuya hiç yer vermeyen Tanrı'nın vahyidir. Bu yüzden de tüm bunlardan kuşku duyup beyan edilen millî iradeye aykırı düşünceler peşinde koşmaya cüret eden, toplumsal cüzamlı muamelesi görüp müminler cemaatinden aforoz edilmelidir. Saint-Just, kasvetli bir kararlılıkla Konvansiyon'un önünde şöyle demişti:

> Tek bir özgürlük düşmanı bile nefes aldıkça, işlerin düzeleceği umulmamalıdır. Yalnız hainler değil ılımlılar ve kayıtsız kalan, Cumhuriyette rol almayıp onun için parmağını bile kıpırdatmayan herkes bu ilk gruba girer. Fransız halkı iradesini ortaya koyduktan sonra, onun iradesine karşı olan her şey milletin egemenliğinin dışında kalır ve egemenliğin dışında kalan herkes onun düşmanıdır.

Robespierre'in güçlü etkisi altındaki bu genç fanatik, şu kin dolu sözleriyle ne kast ettiği konusunda hiç şüpheye yer bırakmamıştı: "Adaletle yönetilemeyenler, zorbalıkla yönetilmelidir." Milletin iradesini Robespierre ve Jakobenlerin açıkladığından farklı şekilde yorumlayan kişiler adaletle yönetilemezdi. Bu yüzden zorbalığa başvurmak gerekliydi. Giyotinin şaşmaz mantığını bundan daha iyi ifade etmek zordur.

Saint-Just'ün fanatik zihniyeti, kendi bakış açısına duyduğu mutlak inancın kaçınılmaz sonucundan başka bir şey değildi. Her mutlakiyetçilik değişmez normlara dayandığından, hayata yeni pencereler açan ve yeni topluluk biçimlerini var eden her türlü toplumsal gelişmenin yeminli düşmanıymış gibi hareket eder. Her mutlakiyetçi fikrin arkasında, engizitörün ve din sapkınlarını yargılayan yargıcın maskesi sırıtır.

Milletin egemenliği de, Tanrı'nın ya da kralın egemenliğiyle aynı tiranlığa yol açar. Önceden hükümdarın kutsal şahsına muhalefet nasıl suçların en iğrenci kabul edildiyse, şimdi de milletin kutsal görkemine karşı her türlü muhalefet ortak iradenin Kutsal Ruh'una karşı günah işlemek demekti. Her iki örnekte de cellat, –ölü dogmanın bekçiliğine getirildiği duygusuyla hareket eden– despotik iktidarın yürütme aygıtıydı. Her yaratıcı düşünce onun ruhsuz zalimliği önünde diz çökerken, her insanî duygu körelip yok olmak zorundaydı.

Condorcet'nin "ne beyninde bir düşünce, ne kalbinde bir duygu" taşıdığını söylediği Robespierre ölü formüllerin insanıydı. Ruh yerine "ilkeler"i vardı. Tercihen, bütün cumhuriyeti bir tek erdem formülü üzerine kurardı. Ama onun bu erdemi, halkın kişisel dürüstlük anlayışında kök salmamıştı. Tanrı'nın ruhunun evrenin üzerinde gezinmesi gibi insanların üzerinde gezinen ruhsuz bir hayaletti. Hiçbir şey erdemden daha insafsız ve insaniyetsiz değildir; erdemin en insafsız ve insaniyetsizi de, hayatî bir ihtiyaçtan kaynaklanmayıp "ilkeler"de kök salan, güve yemesin diye sürekli naftalinlenip korunması gereken soyut erdemdir.

Jakobenizm, monarşiyi devirmiş olduğu hâlde, Rousseau'nun siyasî ilahiyatına demirleyerek büyük ölçüde güçlendirdiği monarşi fikrine fanatikçe tutulmuştu. Rousseau'nun öğretisinin doruk noktası, insanın metafizik bir fikrin "yüce mecburiyeti" ile bütü-

nüyle kaynaşmasıydı. Bu korkunç öğretiye hayat verme görevini üstlenen Jakobenizm, işin sonunda hâliyle giyotinin diktatörlüğüne varmış, bu da yeri geldiğinde bu yeni devlet fikrini en kusursuz şekilde geliştirmek için her şeyi riske atan General Bonapart'ın kılıç diktatörlüğünün yolunu açmıştı. "İnsan bir makinedir", ancak La Mettrie'nin[21] kast ettiği anlamda değil, insanî olan ne varsa aynı kalıba döken ve eşitlik adına tekdüzeliği ilkeselleştiren bir siyasî dinin nihaî ürünü anlamında.

İnsan yiyen merkezî devlet aygıtını ve milletin iradesi teorisini Jakobenlerden devralarak Büyük Devrim'in mirasına konan Napolyon, devlet kurumlarını, içinde rastlantıya hiç yer bırakmayan kusursuz bir sistem olarak geliştirmeyi denedi. Onun ihtiyaç duyduğu, insanlar değil, her aklına esen hamleye itaat edecek ve kendilerini yürütme aygıtı gibi hissettikleri o yüce mecburiyete koşulsuz boyun eğecek satranç taşlarıydı. İşe yarar olanlar, bildiğimiz anlamda insanlar değil, sadece yurttaşlar, yani mekanizmanın parçaları, devletin mensuplarıydı. Napolyon bir keresinde, "Düşünce, yöneticinin baş düşmanıdır" demişti. Hiç de öylesine söylenmiş bir söz değildi. Sözün içerdiği hakikâti en derin anlamıyla kavramıştı. İhtiyaç duyduğu düşünen insanlar değil, aksine, hazır düşünceleri benimseyen, "kader" kapıyı çaldığında kendini feda eden insanlardı.

Napolyon, her şeyden önce, sivil ve askerî güçler arasında hiçbir ayrımın olmadığı bir devlet hayâl etmişti: Bütün millet ordu, her yurttaş askerdi. Sanayi, tarım ve yönetim alaylara bölünen ve subayların komuta ettiği emperyal iradenin en ufak baskısına onunla sürtüşmeden ve ona direnmeden itaat eden, birer kudretli devlet aygıtı parçasından ibaret tasarlanmıştı. "Büyük Millet"in, bireyin bağımsız faaliyetine artık hiç yer olmayan, nabzı kendi hareketinin cansız ritmiyle atan bir makine gibi tıkır tıkır işleyen dev bir birime dönüşmesi, kendisini harekete geçiren operatörünün iradesine duygusuzca itaat etmesi Napolyon'un siyasî hedefiydi, ki bunun büyük bir inatla peşinde koşmuştu. Bu boş hayâle kafayı takmış olan Napolyon, bağımsız bir görüşün oluşumuna yol

21- [Maddeden ayrı bir ruh olduğu düşüncesini saçma bulan ve kendini mekanik materyalist olarak tanımlayan maddeci bir filozof. –t.y.n.]

açabilecek her türlü ihtimâli bertaraf etmeye çalışmıştı. Basına ve halkın düşüncelerini ifade edeceği tüm diğer araçlara karşı sert mücadelesi bu yüzdendi. Demişti ki, "Matbaa, çoğunluğun erişimine açılmaması gereken bir cephaneliktir. Kitaplar ancak hükûmetin güvenini kazanmış kişilerce yayımlanmalıdır."

Bu korkunç adamın beyninde her şey sayılara dönüşmüştü; yalnızca sayılara göre karar veriliyordu; istatistik yeni devlet yönetiminin temeli olmuştu. İmparator, danışmanlarından sadece ülkenin tüm maddî ve teknik kaynaklarının tamı tamına beyan edilip kayda geçirilmesini değil, halk içindeki en gizli kışkırtmalardan bile her zaman haberdar olabilmek için "ahlâkî istatistiğin" de tutulmasını talep etmişti. Esrarengiz, hayaleti andıran, her yerde gözü kulağı olan ve ruhsuzlukta efendisinden aşağı kalmayan hafiye Fouché, "kamu ahlâkı"nın istatistikçisi olmuştu. Polisiye yöntemlerle bunları kaydederken, kendi hareketlerinin de meçhul istihbaratçılar tarafından gözetlenip ayrıca belgelendiğinin pekâlâ farkındaydı.

Napolyon'un iç politikasının nihaî amacına hiçbir zaman tam ulaşamaması, tüm hükûmet aygıtının tekrar tekrar "insan"a toslayıp rezil olması, belki de onun güç tutkunu ruhunun en büyük acısı, –St. Helena'dayken[22] bile hâlâ içini kor gibi yakan– dehşet verici hayatının büyük trajedisiydi. Ancak, peşinde koştuğu bu çılgınca fikir onunla birlikte ölmedi. Bugün dahi insan sevgisinin öldüğü, kıpır kıpır hayatın tiranlık şehvetinin soluk gölgelerine kurban edildiği her yerde boy gösteren iktidar arzusunun temelidir. Zira, bütün iktidarlar sevgisizdir; doğası gereği insanlık dışıdır. Savunurlarının kalbini insanlığa karşı nefret ve korkunç bir küçümsemeyle doldurur. İktidar saplantısı tüm insanî duyguları yok eder ve despotun, hemcinslerine baktığında sadece kendi planlarını hayata geçirmek için hesaba katacağı soyut rakamlar görmesine neden olur.

İktidarın doğasının açıkça farkına varan her tiran gibi Napolyon da ilkesel olarak özgürlükten nefret ediyordu. Ama bunun için bedel ödemesi gerektiğini de biliyordu; insanlığa hâkim olmak için

---

22- [İmparatorluk tahtından indirildikten sonra ölene dek sürgün olarak yaşadığı ada. –t.y.n.]

öncelikle kendi içindeki insanı boğması gerektiğini gayet iyi biliyordu. Kendisiyle ilgili şu sözleri dikkate değer: "Ben gücü bir sanatçı gibi, kemancının kemanını sevdiği gibi seviyorum. Ondan farklı tonlar, melodiler, armoniler elde etmek için seviyorum." Neredeyse çocukluktan itibaren kafasında iktidar planları geliştirmiş olan bu insanın henüz gençliğinin baharında ettiği şu uğursuz sözler çok karakteristiktir: "Sevginin topluma ve insanın kişisel mutluluğuna zararlı olduğunu görüyorum. Eğer tanrılar dünyayı sevgiden kurtarsalardı, bundan büyük lütuf olmazdı."

Bu duygu onu asla terk etmedi. Sonraki yıllarda, hayatının farklı dönemlerine dönüp baktığında, yaşadıklarından geriye sadece şu hazin tecrübe kalmıştı:

> İnsanları harekete geçiren sadece iki manivela vardır: Korku ve bencillik. Sevgi aptalca bir yanılsamadır; bundan emin olun. Dostluk boş bir sözdür. Ben hiç kimseyi, hatta erkek kardeşlerimi bile sevmem –belki biraz Joseph'i âdet olduğu üzere, benden büyük olduğu için severim. Duroc'u da severim, neden mi? Çünkü karakterini beğenirim. Dürüst ve kararlı biridir. Hem de ben bu herifin hayatta tek damla gözyaşı dökmediğine inanıyorum. Bana gelince, hakîkî dostumun olmadığını biliyorum.

Bütün bu yıllar boyunca boş bir hayâlin peşinde koşan ve sadece bir tek arzuyla –yönetme arzusuyla– yanıp tutuşan bu adamın yüreği ne kadar da ıssız olmalı. Öncelikle insanların kafalarını siyasî aygıtın ölü mekanizmasına uydurma girişiminin ardından, bedenlerini ve ruhlarını da bu çılgınlığa kurban etmiş, ama sonunda robotlar çağının henüz gelmediğini açıkça görmüştü. Sadece ruhsuz biri şöyle diyebilirdi: "Benim gibi bir adam için bir milyon kişinin hayatı nedir ki!"

Napolyon, insanları küçük gördüğünü söylediğinde, hiç de eleştirel olmayan hayranları bunu neredeyse bir meziyet kabul etmişlerdi. Hor görmeye sık sık yeterince fırsat bulmuş olmalıydı; çünkü güçlülerin çevresinde pervane olanlar pek de değerli insanlar değildir. Ama konuyu daha derinlemesine ele alırsak, onun göstere göstere insanları aşağılaması büyük ölçüde yapmacık olup çağdaşlarını ve gelecek kuşakları kendi başarılarıyla etkilemeye çalıştığı izlenimi verir. Çünkü bu sözümona insansevmez, gelecek

kuşakların yargısına kayıtsız kalamayan birinci sınıf bir aktördü ve onların görüşünü etkilemek için her yolu deniyor ve gayet alenî gerçekleri bile çarpıtmaktan çekinmiyordu.

Onu diğer insanlardan ayıran içindeki nefret değil, kendisini egemen kılmak için başvurduğu hiçbir yalandan, hiçbir ihanetten, hiçbir onursuzluktan –hatta en adi suçlardan– vicdan azabı duymayan ya da yüzü kızarmayan akıl ermez egoizmiydi. Emerson haklı olarak şöyle yazar: "Bonapart hiç alışılmadık ölçüde her türlü yüce gönüllülükten yoksundu. ... Dürüstlük ve doğruluk gibi alelâde bir meziyetten bile nasibini almamıştı." Napolyon'la ilgili makalesinin bir başka yerinde de şöyle der: "Varlığı baştan aşağı, en uygun koşullar altında vicdansız bir zekânın neler yapabileceğini göstermek üzere gerçekleştirilmiş bir deneydi." Napolyon'un şu sözleri ancak toplumsal duyguları şan şöhret hırsıyla temelden yok edilmiş bir insanın hazin iç dünyasından bakılınca anlaşılabilir:

> "Uygar insan gibi vahşî de, hayâllerini kontrol altında tutan, onu sıkı disipline sokan, zincire vuran, zamanlı zamansız rahatsızlık vermesini engelleyen, sopalayan, yarıştıran bir sahip ve efendiye, büyücüye ihtiyaç duyar. İtaat onun kaderidir; daha iyisini hak etmez ve hiçbir hakka sahip değildir."

Gençliğinde kendini *Toplum Sözleşmesi*'yle mest etmiş olan bu kalpsiz Sinik de, son tahlilde, egemenliğinin üzerine kurulu olduğu bu yeni dinin tam bir felâket demek olduğunu derinden kavramıştı. Bu yüzden, boş bulunup kendisinden pek beklenmeyecek bir dürüstlük sergilediği anlardan birinde, şu sözleri söylemekten kendisini alamamıştı: "Sizin Rousseau'nuz, bizi bu duruma sürükleyen bir deli!" Bir vesileyle epey düşünceli olduğu anlardan birinde de şöyle diyecekti: "Rousseau da ben de hiç yaşamasaydık dünya barışı için daha iyi olmaz mıydı, bunu zaman gösterecek."

11. Bölüm

Alman Felsefesi ve Devlet

Alman Felsefesinde Otorite İlkesi. Mutlak Devlet Gücünün Savunuru Olarak Kant. Kant'ın Ahlâk Yasası. Kant'ın Toplum Kavramı. "Sonsuz Barış" Fikri ve Milletlerarası Devletler Birliği. Kant ve Herder. Fichte ve İnsanın İçindeki Kötülük Teorisi. Fichte ve Machiavelli. "Kendi Kendine Yeten Ticaret Devleti". Fichte ve Devlet Sosyalizmi. Fichte'nin "Alman Ulusuna Söylevler"*i. Fichte ve Millî Eğitim. "Almanların Tarihsel Misyonu" Fikri. Hegel'in Zamanına Etkisi. Hegel'in Diyalektiği. Kategorilerle Düşünmek. Hegel'in Tarih Felsefesi. Hegel ve Devlet. Kader İnancı. Hegel ve Protestanlık. Prusya Devletinin Filozofu. Hegel Sosyalizmi.*

Alman Felsefesi, Alman edebiyatı ve şiiriyle tam bir çelişki içindedir. Ara sıra ışık saçtığı görülse de, klasik Alman felsefesi hiçbir zaman bir özgürlük alanı olmamıştı. En ünlü temsilcileri genelde özgürlükle flört etmiş, ama bu flört hiç ciddî bir ilişkiyle sonuçlanmamıştı. Bu flörtün de ancak hayatın acı gerçekleri bütün çıplaklığıyla hissedildiğinde, bozulan dengeyi tekrar kurmak için titreyen vicdanlara fazla bağlayıcı olmayan birkaç taviz verilerek yaşandığı izlenimi ediniriz. Esasındaysa, Alman Felsefesi özgür olmamayı farklı sistemlerin bünyesine yedirmiş ve köleliği, şu ünlü "içsel özgürlük" tarafından kutsanan bir erdeme dönüştürmüştür.

Kant, ünlü ahlâk yasasını "Öyle davran ki, senin düsturun her zaman genel bir kanunun ilkesi olarak da geçebilsin" formülüne indirgerken, neyi kasteder? Bu, insanın etik duygularını bir hükûmetin sığ hukuk anlayışına indirgemek değil midir? Öte yandan, insanın özünde kötü olduğuna kesinlikle kani birinin bu sözleri sarf etmesi şaşırtıcı değildir. Ancak böyle bir inanç taşıyan biri aşağıdaki tezi öne sürebilir:

> İnsan hemcinsi olan diğerleri arasında yaşarken, efendiye ihtiyaç duyan bir hayvandır. Çünkü eşitlerinin arasındayken özgürlüğünü mutlaka kötüye kullanır ve akıllı bir varlık olarak bir yasayı arzulamakla birlikte, hayvanî, bencil tabiatı onu her fırsatta kendisini yasadan muaf tutmaya iter. Bu yüzden, bireysel iradesini yok ederek onu

herkesin özgür olabileceği genel kabul gören bir yönetime itaate zorlayacak bir efendiye ihtiyaç duyar.

Bu aslında kaçınılmaz sonuçlarıyla, o eski ve korkunç ilk günah dogmasının sadece başka bir biçimidir. Tüm özgür ruhların Kant'a karşı önyargılı olmasının nedeni tam da budur. Goethe, bu yüzden Herder'e şöyle yazmıştı: "Felsefî gömleğini çeşitli aptalca önyargılardan temizlemek için yıllarını harcadıktan sonra Kant, sırf Hristiyanlar onun eteğini öpmeye ikna olsunlar diye, gömleğine 'kökten kötü'nün utanç lekesini bulaştırdı."

Kant'tan çok etkilenen Schiller bile onun etiğindeki ruhla uzlaşma yolu bulamaz. Toplumsal içgüdülerin manasına dair hiçbir fikri olmayan Kant'ın katı ödev anlayışı, insanın özünde iyi olduğuna kesinlikle inanan bu şair ve idealiste düpedüz itici görünmüş olmalı. Şair bu düşünceyle Goethe'ye, Kant'ta her zaman "Luther' deki gibi, manastırından ayrıldığı hâlde hâlâ onun izinden ayrılamayan bir keşişi" hatırlatan bir şeyler olduğunu yazmıştı.

Kant'a genelde cumhuriyetçi ve demokrat denmiştir. Bu terimler çok muğlaktır ve tarihte en zalim hükümranlar tarafından birçok kez paravan olarak kullanıldıklarından, hiçbir şeyi kanıtlamazlar. Bu tuhaf cumhuriyetçi, devletin idarî aygıtları hukuku çiğneyip en acımasız icraatlarla ırzına geçse bile, ona karşı koymanın idamlık bir suç olduğuna inanan, sınırsız devlet otoritesinin azimli bir savunucusuydu. Bu yüzden Kant, *Die Kritik der Urteilskraft* (*Yargı Yetisinin Eleştirisi*) adlı eserinde açıkça şöyle demiştir:

> Yüce iktidarın kökeni, ona tâbi olan halk için pratik anlamda keşfedilmeye müsait değildir; bu, vatandaşın, itaatle yükümlü olduğunu dikkate alarak, kuşkulu bir yasaymış (*jus controversum*) gibi onun kökenini irdelememesi gerektiği anlamına gelir. Madem devletin yüce gücü (*summum imperium*) konusunda bir değerlendirme yapacak olan halkın hâlihazırda genel bir yasa koyucu irade altında birleştiği kabul edilir, o halde onun, devletin mevcut başının (*summum imperians*) arzuları dışında bir yargıda bulunması mümkün değildir ve buna cüret de etmemelidir. Başlangıçta bunlar arasında gerçek bir fiilî anlaşmanın (*pactum subjec-tionis civilis*) iktidardan önce mi gerçekleştiği, yoksa önce iktidarın, sonra hukukun mu geldiği konusunun halihazırda hukukla yaşamakta olan halka hiçbir faydası olmadığı gibi bu spekülasyonların devlet için tehlikeli olduğu da görülmüştür;

çünkü hâkim otoritenin nihaî kökenini artık keşfetmiş olan tebaanın ona isyan etmesi hâlinde, yine aynı yasalara göre cezalandırılabilmesi, yok edilebilmesi ya da kanun dışı ilan edilip sınırdışı edilmesi gerekir. Bu kadar kutsal, bu kadar dokunulmaz olan, pratikte sırf sorgulanması ve dolayısıyla, işleyişinin bir an bile askıya alınması suç teşkil eden bir hukuk, insandan değil de yüce, sorgulanamaz bir kanun koyucudan kaynaklanıyormuş gibi sunulmaktadır. Sivil anayasaların tarihsel temelini değil, ama aklın pratik bir ilkesi olarak bir fikri ifade eden "Tüm Otorite Tanrı'dan gelir" cümlesinin anlamı budur: Kökeni ne olursa olsun, mevcut iktidara itaat edilmelidir.

Kant'ın gerici anlayışını, İngiltere'de Locke'a kadar geri giden liberal düşünce ekolünün fikirleriyle iyice kıyasladığımızda, Alman sınırının ötesinde eski rejimin yerle bir olduğu bir zamanda böylesine cesaretle öne sürülen bu görüşün utanç verici gerici yönünü kavrarız. Kant, 1784'te yayımlanan *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (Bir Soruya Cevap: Aydınlanma Nedir?) adlı denemesinde, II. Friedrich'in despotizmini destekleyip siyasî ahlâkın birinci düsturu olarak tebaanın itaatini övmüştü. Gelgelelim, en sonraki çalışmalarından biri olan "Hukuk Teorisi" de bu konudaki fikirlerinin hiç değişmediğini kanıtlar niteliktedir! Hatta "demokrat" Kant köleliği savunup bazı koşullarda haklı göstermeye hazırdı. İşledikleri suçlar nedeniyle yurttaşlık haklarından yoksun bırakılan insanların köle yapılabileceğini savunuyordu. Filozofumuza bakılırsa, böyle biri "sadece ve sadece bir başkasının (devletin ya da bir başka yurttaşın) aleti" hâline getirilebilirdi.

Devlete ve tebaanın devlete saygı göstermesine dair muhafazakâr görüş, sahiden de Kant'ın kanına işlemişti. 1794'te İncil ve Hristiyanlık öğretisi aleyhine konuştuğu iddiasıyla kraliyet hükûmetince kınandığında, gelecekte Hristiyanlıkla ilgili tüm sözlü ve yazılı ifadelerden kaçınacağına dair II. Friedrich Wilhelm'e yazılı taahhütte bulunmaktan kaçınmamıştı. Gerçi o sırada Prusya'daki berbat koşullar düşünülürse, böyle bir davranış açıklanabilir olmakla kalmaz, mazur görülebilir bile. Ama geride bıraktığı belgeler arasında krala verdiği söze gönderme yapan şu tipik satırlar da vardı: "Kişinin kendi en derin kanaatlerini terk etmesi ve çiğnemesi alçakçadır; ama içinde bulunduğumuz durumda susmak tebaanın ödevidir."

Tamamen dar kafalı bürokratlara has varlığıyla, devlet vesayetinin buyurduğu yollardan hiç sapmamış olan Kant, sosyal bir kişiliğe sahip değildi. Her türlü paylaşım biçimine tabiatı gereği duyduğu nefreti kolay kolay bastıramıyordu. Ama gerekliliğini inkâr edemediğinden, toplumsal birlikleri kaçınılmaz bir kötülüğü mecburen kabullenir gibi kabul ediyordu. Buna göre de toplum ona salt devlete karşı görevlerin bir arada tuttuğu zoraki bir birlikmiş gibi görünüyordu. Kant, gerçekten de gönüllü oluşturulmuş her birlikten nefret ettiği gibi, özgür iradeyle yapılan her türlü iyi işi de tiksindirici buluyordu. Katı, amansız "buyruklar"dan başka bir şey bilmiyordu: *"Du sollst!"*[1]

Böyle eğilimleri olan birinden –her bireyde ifadesini bulan ve hiç durmadan yeniden hayat vermek suretiyle topluluk tarafından onaylanan toplumsal komünal yaşamın doğasına has muazzam toplumsal etiğin temellerini formüle etmesi kolay kolay beklenemezdi. Kant'ın insanlığın muazzam teorik-toplumsal kavrayışını açığa çıkarma yeteneği pek yoktu. Bu alanda ürettiği her şey, Almanya'da gün ışığına çıkmadan çok önce Fransa ve İngiltere'de büyük Aydınlanmayla aşılmıştı.

Zum ewigen Frieden (*Ebedî Barış Üzerine*) adlı denemesi ve daha eski olan *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (*Dünya Yurttaşlığı Işığında Bir Genel Tarih Görüşü*) başlıklı tezi nedeniyle Kant, son zamanlarda "Milletler Cemiyeti"nin fikir babası olarak alkışlandı. Bu, tam da Lessing, Herder ve Jean Paul'ü uzun zaman önce unutmuş bir kuşaktan beklenebilecek bir şeydi ve "Alman ruhunun temsilcileri" denilen bu kişilerin bu bakımdan da hiçbir şey öğrenmediklerinin ispatından ibaretti. Kant'ın sağlamaya uğraştığı şey esasen halkların birliği değil, Kant'ın kendisine biçtiği görevi sırf bu nedenle hiçbir zaman yerine getiremeyecek bir devletler birliğiydi. Çok daha sonra, Cenevre'deki milletlerarası toplantıda yaşananlar, görmek isteyen tüm gözlerin açılmasını sağlamıştı.

Herder bunu çoktan gayet net şekilde görmüş, Lessing'in izinden giderek Kant'ın önermesine karşı olduğunu ilan edip halklar

---

1- [Alm., aynı zamanda Eski Ahit ve Yeni Ahit'in dilinin de temelini oluşturan "yapacaksın" "edeceksin" anlamında yardımcı fiil. –t.y.n.]

arasında karşılıklı anlayışa hiçbir zaman mekanik araçlarla, yani "siyasî aygıtlar"ın faaliyetiyle ulaşılamayacağını, bunun ancak kültürel –yani organik– araçlarla başarılabileceğini gözler önüne sermişti. Herder'e göre devleti oluşturan baskı örgütü, öncelikle hiç durmadan başka devletlerin menfaatlerine ters düşen dış menfaatler yaratarak kendini koruması nedeniyle, bir arabulucu ve düzenleyici işlevine uygun değildir. Bu yüzden de –farklı ülkelerden insan grupları arasındaki karşılıklı anlaşmanın yukarıdan dikte edilemeyeceği, sadece halkın kendi iradesiyle aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirebileceği şeklindeki isabetli görüşten hareket ederek– Kant'ın savunduğu milletlerarası devletler birliği fikrinin yerine "tüm kıtaların tüm düşünen insanlarının birliği" şeklindeki kendi görüşünü geçirmiştir. Bu yolla, "devlet menfaatlerinden, içine doğulan dinden, ve hepsinin en aptalcası olan rütbe ve sınıflardan kaynaklı önyargılar hafifletilmiş, sınırlandırılmış olacak ve zararsız kılınacaktı." Ama, "önyargılar karşısındaki böylesi zaferler," diye sürdürür sözlerini Herder, "dışarıdan dayatmayla değil, içten gelerek kazanılmalıdır."

Kant'ın tamamen yoksun olduğu devrimci bir damara sahip Fichte ise bambaşka bir karakterdi. Aslında, o günkü Alman Felsefesi'nin tüm temsilcileri arasında, zamanının toplumsal ve siyasî hayatı içinde bir tek o aktif rol almıştı. Ama, unutulmamalıdır ki, devrimci mizaç hiç de özgürlükçü bir bakış açısının yerine geçemez. Cromwell de, Robespierre, Mazzini, Lenin, Mussolini ve onlarla birlikte gerek sağda, gerekse solda yer alan tüm diğer diktatörlük savunucuları da devrimcidir. Ama gerçek devrimci, neredeyse her zaman koşullara tâbi olan kullandığı araçlarla değil bir tek, peşinde koştuğu amaçlarla da kendini belli eder.

Fichte'nin, hukuk teorisinde "yönetimin nihaî amacı, yönetimi gereksiz kılmaktır" görüşünü savunduğu doğru. Ama hemen ardından ihtiyatlı bir dil kullanarak, insanın böyle koşullara hazır olması için belki de "çok uzun yıllar" geçmesi gerektiğini eklemişti. Bu arada onun tüm pratiği belirtilen bu uzak amaca taban tabana ters düşecekti. Doğrusu Fichte'nin hükümran, tümüyle otoriter bir tabiatı vardı. Dilinden özgürlük sözcüğünü hiç düşürmüyordu; ama hepsi o kadar! Kant gibi Fichte de insanın "doğuştan kötülüğü"ne inanıyordu. Sonradan öğretisini birçok yönden revize et-

mişse de bu anlayışına her zaman sadık kalmıştı. Berlin'de o zaman başını Schleiermacher ve Schlegel kardeşlerin çektiği yeni romantizm akımının etkisine giderek daha fazla kapılırken, zihninde bu görüş iyice pekişmişti. Bu yüzden, daha 1812'de Machiavelli ile ilgili tezinde Prusya kralını esaslı bir adım atması için –nafile yere– ikna etmeye çalışırken şöyle demişti: "Mantıklı olan her devlet teorisinin temel ilkesi, Machiavelli'nin şu sözlerinde saklıdır: 'Bir cumhuriyet –ya da herhangi bir başka devlet– kuran ve ona yasalar koyan herkes, tüm insanların kötü niyetli olduğunu ve istisnasız herkesin eline uygun bir fırsat geçer geçmez içindeki bu kötülüğü açığa vuracağını kabul etmelidir." Buna inanan insanda liberal ruhtan eser yoktur. İşte bu "doğuştan kötülüğe" duyulan vahim inanç, her zaman tiranlığa ahlâkî bir gerekçe olarak hizmet eden ilahiyattaki "ilk günah" kavramından kaynaklanır.

Fichte'nin insan-devlet ilişkisine dair anlayışını en iyi ifade ettiği yer, sonradan "en özenli eserim" diyeceği *Der Geshlossene Handelsstaat (Kapalı Ticaret Devleti)* adlı kitabıydı. Prusyalı bakan Von Struensee'ye adanan bu eser, yurttaşların hayatının en ince ayrıntısına kadar düzenlenip reçete edildiği, böylece her yerde ve her zaman siyasî bir Tanrı'nın düzenleyici elini üzerlerinde hissettikleri sözde "makûl" bir devlet planını içeriyordu. Bu, herhangi bir türden kişisel özgürlüğe kolay kolay yer vermeyen en beterinden bir polis devletiydi. Fichte'nin ideal devleti, sayısal mevcudu hükûmetçe belirlenen, birbirinden kalın çizgilerle ayrılmış farklı sınıflardan oluşmuştur. Eserinde her yurttaş için sınıfına göre bir reçete vardır ve yurttaş kendi isteğiyle meslek değiştiremez. "Yeryüzü Tanrı'ya aittir; insanın tek ödevi onu verimli kullanmaktır" ilkesi uyarınca, tüm topraklar devlet mülkü olduğundan, tek tek yurttaşlar sadece toprak kiralayabilirler. Devletin sadece yurttaşlarının malını koruma görevi yoktur, yurttaşın kendisine yasayla tahsis edilmiş payını almasını da gözetir. Yurttaşın mal varlığı devletin sürekli vesayeti altında olduğundan, hiç kimsenin çok zengin olmaması ve aynı şekilde kimsenin sefaletten kırılıp gitmemesi güvence altına alınmıştır.

Devletin tedavülden kaldırması gereken mevcut altın ve gümüş sikkeler yerine, ülke içindeki mübadeleyi kolaylaştırmak için kâğıt ya da deri para kullanılmalıdır. Sınırlar kapatılıp yurttaşların

dış dünyayla her türlü alışverişi kesinlikle yasaklandığından, bu daha uygundur. Böylece yurttaşlar sadece, –tabii ki niteliğini devletten başkasının belirlemediği– kendi ülkelerinin yurttaşlarıyla toplumsal ilişkilerini sürdürebilirler. Sadece devlet diğer ülkelerle gerekli mübadeleleri yürütme hakkına sahiptir.

Lassalle gibi devlete bağnazcasına tapan bir kişi için Fichte deyince akan suların neden durduğunu anlayabiliriz. Gene Fichte'nin hayâlindeki memur ve polislerden oluşan devasa devlet aygıtı kavramının neden Üçüncü Reich savunucularının ağızlarını sulandırdığını ve kendilerine has fikirleri olmayan bu kişilerin, düşünsel ürünlerini temelde Fichte'ye dayandırdıklarını da görebiliriz. Bugün insanların genelde yanlış bir biçimde "sosyalizm" olarak adlandırmaya çalıştığı Fichte'nin devlet teorisi, Prusya sınıf-devlet modeli örnek alınarak hazırlanmıştır ve bir hükûmetin siyasî yönlendirmesi altındaki devlet kapitalizmine özgü ekonomik düzenin tüm şartlarını içerir. Yurttaşın maddî varoluşunu güvence altına alması, tüm kişisel özgürlüklerin ve diğer halklarla kültürel birliğin kaybedilmesi pahasına kazanılmıştır. Toplumsal baskının hiçbir türünün, hiçbir yerde, bilgemizin felsefî yönetim planının gerçekleşmesi kadar tahammül edilmez olmayacağına dair ezelî hakikât, Fichte'yle de yeniden teyit edilebilir.

Fichte, bugün Almanya'da öz Cermenizmin gerçek peygamberi sayılıyor. Aynı şekilde, yurtseverlik düşüncesinin canlı timsali olarak övülen Fichte'nin *Reden an die Deuthsche Nation* (Alman Ulusuna Söylevler) kitabına da bugün herkesin evinde rastlıyoruz. Burada tarihsel bir hakikâti dile getirmek adına belirtmek gerekir ki, Fichte'nin bir Alman yurtseverine ve millî menfaatlerin savunucusuna dönüşmesi neredeyse ışık hızıyla gerçekleşti. Sonraki yıllarda tamamen terk ettiği başlangıçtaki ateizmi ve cumhuriyetçiliği gibi, bu alanda da dönekti. *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (Çağımızın Ana Hatları) adlı çalışmasında bile millet fikri onda katiyen heyecan yaratmamıştı. "Gerçek anlamda gelişmiş bir Hristiyan Avrupalı'nın anavatanı neresidir?" sorusuna bulduğu cevap şuydu: "Genel itibarıyla Avrupa, özeldeyse Avrupa'da her çağda kültürün doruğunda bulunan hangi devletse o."

1805'te Fichte bunları yazmıştı. 1807 Aralığındaysa, sadece felsefî görüşlerinin güçlü bir ifadesi olarak değil, içinde saklı Alman

yurtseverin ilk açığa çıkışı olarak da dikkatleri çeken *Alman Ulusuna Söylevler*'i Berlin Akademisi'nin salonunda dillendirmeye başladı. Yani içsel dönüşümü epey alelacele cereyan etmişti ve bu da "kutsal millet davasına duyduğu derin hislerin" doğuştan olmadığını gösteriyordu.[2]

Fichte'nin söylevleri cesur girişimlerdi; çünkü adeta Fransız süngülerinin gölgesinde gerçekleştirilmişti ve konuşmacının her an Napolyon'un uşakları tarafından ele geçirilmesi tehlikesi vardı. Kitapçı Palm'ın infazıyla görüldüğü üzere, bu durum hafife alınacak bir şey değildi. Ama bununla kıyaslanamayacak kadar değerli davalar için, başkaları da sık sık aynı cesareti, hatta fazlasını göstermişlerdi. Bu söylevler milliyetçi devletin gücünün yüceltilmesinden başka ne gibi bir içeriğe sahipti ki? Özü, gençliğin millî eğitimiydi; Fichte'ye göre ülkenin yabancı boyunduruğundan kurtulması ve

---

2- Fritz Mauthner, büyük eseri *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*'de (IV: 73) Fichte'nin çok ilginç bir betimlemesini sunarken şöyle der: "[Fichte] 1799 Mart'ında ateizmle suçlandığında, Weimar hükûmetine gönderdiği tehditkâr bir mektupta, alenen uyarı cezası alması hâlinde, Jena'yı terk edip aynı görüşü paylaştığı bazı profesörlerle birlikte, şimdiden sözünü aldığı bir başka yere geçeceğini yazmıştı. Bunları sadece övünmek için yazmıyordu. Mainz'da Forster, başka kulüp üyeleriyle birlikte Fransız Devrimi'nin ateşli savunucusuydu. Fransız hükûmeti o sırada eski üniversiteyi hayata döndürmek üzereydi. Fichte, önemli bir konumda burada çalışmaya başlayacaktı –belki de teklif General Bonapart'tan gelmişti."

Fichte'nin Profesör Reinhold'a 22 Mayıs 1799 tarihli mektubu da onun o zamanki duygularını göstermesi bakımından önemlidir. Burada şunları okuruz: "Fransızlar Almanya'da, ya da en azından büyük bir kısmında olağanüstü bir üstünlük ve nüfuz kazanmazlarsa, birkaç yıl içinde koşullardaki bir değişiklikle, hayatında hiçbir liberal düşünce ortaya koymamış olanların yerlerini sağlamlaştıracaklarından şüphen olmasın."

"Kurtuluş savaşları" denen savaşların ardından gerçekleşen olaylar Fichte'nin o zamanlar ne kadar berrak bir görüşe sahip olduğunu göstermiştir: Kutsal İttifak, Karlovy Vary Kararnamesi, halkın aklını çelenlerin kovuşturulması –özetle, Metternich sistemi– gericiliğin açık ilerleyişi ve bütün bu gelişmelerin yanında, bir zamanlar halkı Napolyon'a karşı ayağa kaldırmış olan herkese vahşice zulmedilmesi. Eğer ölümcül bir hastalık Fichte'yi tam zamanında hayattan koparmasaydı, mevcut güçler elbette onun *Alman Ulusuna Söylevler*'ini yasaklamakla tatmin olmayacaklardı. Elbette ona da Arndt, Jahn ve vatansever faaliyetleriyle "kurtuluş savaşları"nı hazırlayıp yürüten başka pek çok kişiden daha nazik davranılmayacaktı.

milletin kutsal misyonuna aşina yeni bir kuşağın yaratılması için alınması gereken en öncelikli ve en önemli tedbir buydu. Bu yüzden de gençliğin eğitimi Kilise'ye bırakılmamalıydı; çünkü Kilise' nin krallığı bu dünyaya ait değildi ve yöneticileri sadece insanın öbür dünyadaki kurtuluşuyla ilgilenen bir yabancı devlet gibiydi.

Fichte'nin bakış açısı daha dünyevîydi; onun tanrısı bu dünyaya aitti. Bu yüzden o, gençliği papaza değil de, aynı amacı –insanın daha yüksek bir gücün boyunduruğuna vurarak köleleştirme amacını– siyasî alana taşımaktan başka bir şey yapmamış olan devlete teslim edecekti. Özellikle de Pestalozzi'nin izinden gittiği yerlerde, Fichte'nin eğitim teorisinin geniş ufuklar açtığına itiraz etmek boşunadır; ancak bu, hedefini göz önüne aldığımızda anlamını yitiriyor. Eğitim, karakterin geliştirilmesi ve insan kişiliğinin uyum içinde olgunlaştırılmasıdır. Oysa devletin bu alanda yaptığı şey mekanik talim, doğal duygunun köreltilmesi, tinsel tasavvur alanının daraltılması, insan karakterinin tüm derin unsurlarının yok edilmesidir. Devlet, tebaasını –ya da Fichte'nin ifadesiyle, yurttaşlarını– eğitebilir. Ama hiçbir zaman kendi meselelerini kendileri çözebilen özgür insanlar yaratması mümkün olamaz; çünkü hür düşünce, korkması gereken en büyük tehlikedir.

Fichte, millî eğitim yerine bir resmî din getirmişti. Millî eğitim hiçbir karşı eğilimle karışmasın diye çocukları ailelerinden almayı bile arzulamıştı. Böyle bir önlemin büyük zorluklar doğuracağına kaniydi. Fakat "önerilen önlemin hatasızlığına ve mutlak doğruluğuna kendisi de yürekten inanan" devlet adamları ortaya çıktığında, bu devlet adamlarından "devleti tüm insanî işlerin en yüce idarecisi, Tanrı ve çocukların sadece kendi vicdanına karşı sorumlu hamisi olarak görmeleri" ve "kendi iyilikleri için çocukları zorlama konusunda devlete tam yetki vermelerinin de" beklenebileceği düşüncesiyle teselli buluyordu. "Halkını askerlik hizmetlerine zorlamaya ve birinden birinin veya ikisinin birden isteyip istemediğine bakmadan meslekî eğitim için ailelerinden çocuklarını almaya hakkı olduğundan şüphe duyan devlet mi var?"

Hukuk teorisinde "devlet dışında hukuk diye bir şey yoktur" düşüncesini geliştiren ve "Hak, yasaya bağlı özgürlüktür" vecizesini yumurtlayan adamdan başka ne beklenir ki! Tabii ki Fichte'ye göre her şey insanlığın iyiliği içindir. Tanrı bizi böyle iyiliklerden

korusun! Bu, bize Pestalozzi araştırmacısı Hunziker'in "devlet zoruyla terbiye ederek halkın mutluluğuna" sözlerini hatırlatır.

Fichte'nin *Alman Ulusuna Söylevler*'inde ifade ettiği diğer fikirlerde, özgürlük hakkında yığınla söz söylenmesine rağmen, gerçek liberal ruhun zerresi yoktur. Oradaki, Fichte'nin yüklediği anlam bakımından, ziyadesiyle tuhaf bir özgürlük türüdür. Ama o söylevlerin –Alman adının saygınlığına fazla bir şey katmayan– Almanların üstünlüğü fikrinin Almanya'da aşılanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmak gibi bir etkisi olmuştur ve bu etki bugün dahi sürmektedir. Burada, verimli toprağa düşmüş yabanî ot misali ortalığı sarmakta olan bir batıl inançtan, "Almanların tarihsel misyonu" inancından söz ediyoruz. Bu tuhaf kuruntu, Luther' den beri tüm Alman tarihini pençesine almış olmakla birlikte, özellikle Fichte ve Hegel'in damgasını taşır.[3] Hatta Alman sosyalizm literatüründe bile yer bulurken, Lassalle tarafından da sevgiyle beslenip büyütülmüştür. [I.] Dünya Savaşı'ndan önce, delilikleriyle Alman fikir hayatını kirleten Houston Stewart Chamberlain ve sayısız halefi, Emanuel Geibel'in şu ünlü sözlerini gerçekleştirmeye kararlı "Alman misyonu"nun müjdecileriydi:

> Ve Alman ruhuyla dünya,
> Ansızın şifa bulacaktır.

Fichte, adeta Chamberlain'lerin, Woltmann'ların, Hauser'lerin, Rosenberg'lerin, Günther'lerin ve bugün ırk teorileri yaratıp "Alman ırkının üstünlüğü"nü ilan eden başka pek çok kişinin atasıydı. Ne var ki, onu diğerleriyle aynı kefeye koyamayız; çünkü o, her şeyden önce büyük bir beyindi. Sönük vârisleri için böyle bir şey söylenemez.

3- Herder eksantrik Viyanalı Realis'e şunları söylettiğinde, giderek aklını yitirmeye dönüşen bu çılgınlığa atıfta bulunuyordu:

"Almanya'nın avantajı şu dört şıkta yatar: Kör cahilliğin uzun gecesinde ilk, en çok ve en büyük mucitleri yaratmıştır. Dokuz yüz yılda, diğer dört egemen halk birlikte ele alındığında, onlarınkini aşan sayıda, dört bin düşünce üretmiştir. Bu nedenle, güvenle söyleyebiliriz ki Tanrı dünyaya iki millet aracılığıyla bilgelik ihsan etmek istemiştir. İsa'dan önce Yunanlar, İsa'dan sonra da Almanlar. Yunan aklına Eski Ahit, Almanlarınkine Yeni Ahit denilebilir." (Herder, *Briefe zur Beförderung der Humanität*, 4, derleme, 1794.)

Fichte, *Alman Ulusuna Söylevler*'inde özellikle bir Eski Ahit peygamberini andıran özel bir tutkuyla "Almanların dünya tarihindeki misyonu" inancına arka çıkmıştı. Alman gençliği üzerinde böylesine büyük bir etki yaratan şey, özellikle söylevlerinin biçimi ve ritmik diliydi. Alman milletinin kaderinin, insanlığın "yeniden doğuranı ve yeniden yaratanı" olmak olduğunu yazmıştı. "Tüm yeni milletler arasında insanî mükemmellik tohumlarının en tavizsizini içinde barındıran ve bu nedenle gelişmenin beşiği olan sensin." Ama bu inanç da ona yeterli gelmemişti. "Cermenizm" kavramına uymayan her şeyi kınayıp aforoz etti; otorite konusunda böylesine ısrarlı bir kişilik için çok doğaldı. Bu arada, kendi teorisini özel, gerçekten de Almanların felsefesi ilan edip büyük hasımları olan Kant ve Hegel'in fikirlerini "Alman'a yabancı" diyerek reddetmekte tereddüt etmemişti; bu, Almanya'da son zamanlarda yaşananların da yeniden kanıtladığı gibi, her zaman işe yarayan bir yöntemdi... Eski hamam, eski tas: İnsan, tanrısını kendi suretinde yaratır. Fichte, "Kişi nasılsa seçtiği felsefe de öyledir" derken yanılmamıştı. Ama tamamen kişisel olan değerlendirmelerini bütün millete dayatma çabasına girdiğinde, trajik etkisinden bugün bile kurtulamadığımız rezil bir sofizme sürüklenmişti. Almanya'da klasik felsefenin temsilcileri arasında, çağdaşlarını en derinden etkileyen Hegel'di. Son yıllarında, akıl krallığının mutlak monarkı olarak tahta oturtulmuştu; neredeyse hiç kimse ona karşı koymaya cüret edemiyordu. Hem farklı farklı alanlarda isim yapmış insanlar hem de geleceğin başrol adayları, onun dizinin dibine oturup bir kâhinden geliyormuşçasına ağzından çıkan her söze kulak kesilmişlerdi. Düşüncesi sadece Almanya'nın en iyi beyinlerini etkilemekle kalmamış, Rusya, Fransa, Belçika, Danimarka ve İtalya'da da güçlü bir yankı bulmuştu. Fikirlerinin nasıl bu kadar güçlü yayılabildiğini bugün tam olarak anlayabilmek kolay değil. Daha da garibi, Hegel'in etkisinin farklı siyasal ve toplumsal eğilimlerden insanları sarabilmesiydi. Müzmin gericiler, doğmamış çocuğa don biçme kaygısındaki devrimciler, muhafazakârlar ve liberaller, mutlakiyetçiler ve demokratlar, monarşistler ve cumhuriyetçiler, mülkiyet karşıtları ve savunucuları, hepsi büyülenmiş gibi bilgeliğinin pınarına üşüşmüştü.

Bu şaşırtıcı etkiyi, esas olarak Hegelci öğretinin içeriğine bağ-

layamayız. Onları tutsak eden şey, Hegel düşüncesinin özgün diyalektik biçimiydi. Hegel, önceki filozofların sabit kavramlarına sonsuz bir oluş hâli fikriyle karşı koyuyor, böylece *kendinde şey*'leri tescil etmekten çok, bunların başka fenomenlerle ilişkilerinin izini sürmekle ilgileniyordu. Herakleitos'un şeylerin sonsuz akışı tezini kendi tarzında yorumlarken, fenomenlerin şöyle bir iç ilişkisi olduğunu varsayıyordu: Her fenomen kendi içinde kendi zıddını taşır ve bu zıt eş, içsel bir zaruretle öyle bir etki yaratır ki, oluş hâlinin birbirine zıt önceki iki formundan daha mükemmel yeni bir fenomene yer açılır. Hegel bunlara tez, antitez ve sentez diyordu. Ama her sentez aynı anda yeni bir dizinin tezi olduğundan, onunla birlikte sonsuz ilahî bir planla tek tek halkaların sımsıkı birbirine bağlandığı kopmaz bir zincir yaratılmıştı.

Hegel'in, bu kavrayışı nedeniyle evrim teorisinin büyük müjdecisi olarak övülmesinde haklılık payı yoktur; çünkü onun salt spekülatif kavrayışının gerçek evrim düşüncesiyle çok az ortak yanı vardır. Evrim teorisinin büyük kurucuları, organik biçimlerin her birinin kendi içinde apayrı birimler olarak var olmadıkları, daha ziyade üst biçimlerin alt biçimlerden gelişme yoluyla birbirinden doğduğu fikrini bu görüşlerle birleştirmişlerdi. Bu süreç haddizatında organik dünya tarihini bütün muhteviyatıyla kapsar ve ortaya çıkışları ve gelişim hızları çevresel değişiklikler ile haricî yaşam şartları tarafından belirlenen farklı türlerin oluşumuna kapı açar. Ama bu süreci, Hegel'in görüşüne uygun olan şekliyle –genel oluş sürecinin doğal seyrini izleyebilmesi için, ilk biçimin karşı konulmaz bir zorunlulukla her zaman karşıtına dönüştüğü aynı üç aşamalı düzenin sonsuz tekrarı olarak– sunmak hiçbir ciddî araştırmacının aklına gelmemiştir. Sadece tez ve antitezle çalışmayı bilen bu spekülatif düşünce, hayatın gerçek tezahürleriyle ne şekilde olursa olsun ilişkisiz olmakla kalmıyor, organik oluş kavramına dayanan ve bu nedenle bir türün herhangi bir biçimde karşıtına dönüşme olasılığını doğrulardan sapmış bir tahayyülün boş spekülasyonu olarak reddeden gerçek evrim fikriyle de en şiddetli çelişkiye düşüyor.

İnsan zihninde hâlâ korkunç bir karışıklık yaratmaya devam eden kategorik düşünmeyi getiren de Hegel'dir. Olsa olsa sadece bireylere atfedilebilecek belirli nitelik ve karakter özelliklerini oldu-

ğu gibi halklara yükleyerek genellemiş ve böylece en saçma sonuçlara vardırmış olan Hegel, düşünceyi sakatlayıp doğal yolundan saptıran kötü ruhu uyandırmasıyla modern ırk teorisyenlerimizin ve kibirli bir "millî psikoloji" barındıran kolektif değer yargılarının işini kolaylaştırmıştır. Hegel'in yazdığı bütün diğer şeyler uzun zamandır unutulmuşsa da insan aklına musallat olan kolektif kavram oluşturma yöntemi, insanı çok sık en pervasız tezlere ve –çoğunlukla nerelere varacağı tahmin bile edilemeyeni– en korkunç sonuçlara götürüyor.[4]

Hegel, olayların seyrinde tarihsel rol oynamış her millete Tanrı'nın planını hayata geçirmeye dayalı özel bir misyon, bir ruh bahşetmişti. Ama her millî ruh da sadece, "dünya tarihinin seyrinde" daha üst bir amacı bizzat "başarmak zorunda olan bir bireydir". Ne var ki, bu tinsel dünyada insana çok az yer kalmıştır. İnsan, sadece herhangi bir kolektif ruhun kendini dışavurmasının aracı olarak hizmet ettiği ölçüde vardır. Dolayısıyla, rolü net biçilmiştir:

> "Bireyin onunla [millî ruhla] ilişkisi öyledir ki, birey değer kazanabilmek için bu özsel varlığı kendisine mâl etmeli, millî ruh da bireyin aklı ve kılavuzu hâline gelmelidir. Çünkü birey milletin varoluşunda, kendini dâhil etmek zorunda olduğu, çoktan tamamlanıp sağlamlaşmış bir dünya bulur. Burada, ürününde, halkın ruhu kendi dünyasını bulur ve mutludur."[5]

4- Julius Goldstein, kısa şaheseri *Rasse und Politik*'te zekice şöyle der: "Onun [Hegel'in] düşüncesindeki anlamsız proje, tarihsel dünyayı kavramanın anahtarını ırkta bulacağını düşünenler arasında hâlâ revaçta. Ne gariptir ki bu insanların çoğu da yabancı. Gobineau, Lapouge, Chamberlain, Woltmann doğasalcı özellikleri de olan bir Hegelciliğin egemenliği altındalar. Hegelcilik, düşünsel yaratıma bireyci ruh yerine, ırkın ruhuyla açıklama getirmektir. Hangi ırkın başarılı olabileceği, hangisinin olamayacağı konusunda, tüm olumsallığın tarihten silinmesi ve milletlerin kaderinin önyargılı fikirlerden türetilmesidir Hegelcilik. Cermenizm ile Semitizm'in mantıksal tekillikler olarak birbirine karşı konulmaları ve aralarındaki tüm derin hayat ilişkilerinin katı bir akılcı formülle inkârıdır Hegelcilik. Nihayet tarihin geçmiş ve şimdiki seyrinin, farklı çağlarda işleyen çok çeşitli kuvvetleri hesaba katmadan bir tek belirleyici ırk faktörüyle açıklanmasıdır Hegelcilik."

5- Hegel, *Lectures on the Philosophy of History*.

Hegel'in, "Dünyanın ruhu"[6] tarafından gizemli planlarını hayata geçirme aracı olarak yaratılan her millette, onu bu mukadder görevine hazırlamak üzere ayrı bir ruhun bulunduğu görüşünden, her millete tarihsel girişimlerinin her biçiminin önceden belirlendiği özel bir "tarihsel misyon" verildiği sonucu çıkar. Bu misyon onun kaderi, kısmetidir ve başka bir halka değil, sırf ona yüklendiğinden, misyonunu kendi kendine değiştiremez.

Fichte, onun tarafından vaaz edilen "Almanların tarihsel misyonu"nu, kendine has tarih görüşüyle açıklamayı denemişti. Zamanla gözden düşen en aşırı tezleri öne sürmeyi göze alarak da olsa, bu sözde misyonu mantık dairesinde doğrulama peşindeydi. Ne var ki, Hegel'e göre bir halka misyon yüklenmesi o halkın tarihinin sonucu değildi. Dünyanın ruhu'nun ona biçtiği misyon daha ziyade o halkın tarihinin içeriğini oluşturuyor, bütün bunlar da, ruh en sonunda "kendi bilinci"ne ulaşsın diye yaşanıyordu.

Böylece Hegel, savunurlarının her tarihsel olayda bir "tarihsel zorunluluk" ve insan uydurması her hedefte bir "tarihsel misyon" gördüğü kör kader teorisinin modern yaratıcısı hâline geldi. Bugün bile bir ırkın, bir milletin veya bir sınıfın tarihsel misyonundan ciddî ciddî söz edilmesi anlamında, Hegel hâlâ hayatta. Çoğumuz, insan davranışını böylesine sakatlayan kaderci anlayışın Hegel'in düşünce yönteminden kaynaklandığından şüphe duymayız bile.

Yine de burada ifade edilen, hayatın gerçekleriyle uzaktan yakından ilişkisi olmayan ve çıkarımları tamamen kanıttan yoksun olan kör bir inançtır sadece. Marksizm savunurlarının *ad nauseam* [bıktırıncaya dek] tekrarladığı boş formüller olan "tarihsel olayların zorunlu seyri" ve "toplumsal hayatın tarihsel bakımdan koşullanmış zorunlulukları" türünden tüm laflar, –bu örnekte "mutlak ruh"un rolünü "üretim koşulları"nın üstlenmesi hariç– Hegel'in hayalî dünyasından kaynaklanan yeni bir kader inancından başka nedir ki? İşte hayatın her anı, bu "tarihsel zorunluluklar"ın, sadece insanlar karşı koymaksızın kabullenmeye razı oldukları sürece kalıcılığa sahip olduklarını kanıtlar. Aslında tarihte hiçbir zoraki ilerleyiş yoktur, sadece insanların katlandığı ve nedenlerini anlamayı becerip isyan eder etmez de ortadan kaldırdığı koşullar vardır.

6- [Hegel'e göre, tarihin öznesi olan Tanrı. –t.y.n.]

Hegel'in ünlü "Akla uygun olan gerçektir, gerçek olan da akla uygundur" hükmü (hiçbir diyalektik maharetin gerçek anlamını bertaraf edemeyeceği sözleri) gericiliğin ana teması olmuştur. Tek nedeni de bu sözlerin verili koşulların kabullenilmesini ilkeselleştirip her türlü alçaklığı, her çeşit insanlık dışı koşulu, "tarihsel bakımdan zorunlu" olanın değişmezliğiyle meşrulaştırmaya çalışmasıdır. Alman sosyalizminin öncüleri sadece Hegel'den devraldıkları safsatayı taklit ediyorlar; çünkü şu ana kadar her toplumsal musibette değişim zamanı gelinceye ya da –Hegel'e göre– tez, antiteze dönüşünceye kadar insanın ister istemez katlanacağı kapitalist ekonomik düzenin bir sonucunu keşfetmek dışında yaptıkları bir şey yok. Bu anlayış iktisadî terimlere çevrilmiş Hegelci kadercilikten başka nedir ki? Gidişatı kabul etmenin, mevcut yanlışlara direnen ruhu da öldürdüğünün farkında değiliz.

Kant, halkların devlet gücüne kayıtsız şartsız boyun eğmesini bir toplumsal ahlâk ilkesi olarak ortaya koymuştu. Fichte ise, tüm hakkı devletten türetip bu görüşü tüm gençliğe aşılamak istemişti; böylece Almanlar sonunda "kelimenin gerçek anlamıyla Alman, yani devletin yurttaşları" olabileceklerdi. Ama Hegel devlete başlı başına bir amaç, "ahlâk ideasının gerçekleşmesi", "yeryüzü tanrısı" olarak tapmıştı. Kimse devletten onunki gibi bir kült yaratmamış, kimse insan zihninin derinliklerine gönüllü kulluk fikrini böylesine yerleştirmemişti. O, devlet ideasını dînî bir ilke mertebesine çıkarıp, devletin men edici maddelerden oluşan hukuk anlayışına Yeni Ahit'teki vahiylerle aynı değeri atfetmişti: "Zira şimdi devletin ahlâkî ve hak ilan ettiği her şeyin aynı zamanda tanrısal ve birer Tanrı buyruğu olduğu ve içeriğiyle değerlendirildiğinde, ondan daha yüce ve kutsal bir şeyin mevcut olmadığı biliniyor."

Hegel, kendi devlet fikrini Antik Çağ insanlarından, özellikle de Platon'dan aldığını defalarca belirtmişti. Gerçekteyse kafasında, izansızlığını kışla talimleri ve bürokratik aptallıkla telafi etmeye çalışan eski Prusya devleti gibi bir hilkat garibesi vardı. Rudolf Haym, ince bir istihzayla Hegel'in "sevecen antik devlet tablosuna bir kat siyah-beyaz boya çaldığını" söylerken tamamen haklıydı. Gerçekten de, Prusya yönetiminin en berbat icraatlarını haklı göstermekten çekinmeyen devlet filozofuydu. Onun "*Hukuk Felsefesi'ne Giriş*"i Prusya'nın sefil koşullarının gaddar bir savunusu,

gelenekseli sarsma cüreti gösteren herkesi aforoz eden bir lânetlemeydi. Açık ihbar anlamına gelecek kadar net şekilde –liberal fikirleri nedeniyle gençlik içinde çok sevilen– Profesör J.F. Fries'i hedef almıştı. Çünkü Fries, *Von deutschem Bund und deutscher Staatsverfassung* (Alman Birliği ve Alman Devleti'nin Anayasası) adlı denemesinde, iyi bir toplulukta "hayatın aşağıdan" –Hegel'in küçümsemeyle söylediği gibi "sözde halk"tan– doğduğunu söyleme cüreti göstermişti. Tabii ki böyle bir anlayış Hegel'in gözünde büyük bir ihanetti; halka hayatı bahşetmesiyle her türlü eleştiriden muaf olan Devlet ideasına karşı büyük bir ihanetti. Devlet bizatihi "etik bütün"ü temsil ettiğinden, "kendisi etik"ti. Haym, Hegel'in bu analizlerinin "Karlovy Vary Polis Sisteminin ve halkın aklını çelenleri avlamanın bilimsel savunusu" olduğunu söylediğinde, abartmamıştı.[7]

Hegel için Prusya devletinin özel bir cazibesi vardı; çünkü bir devletin varlığı için en zarurî şartların hepsini onda bulduğuna inanıyordu. Fransa'da gericiliğin önde gelen sözcüleri Maistre ve Bonald gibi, Hegel de otoritenin köklerinin tümüyle dinde olduğunu kabul edebilmişti. İşte bu yüzden devlet ve dini, ayrı parçaların organik olarak iç içe gelişecekleri büyük bir birimde sımsıkı kaynaştırmak Hegel'in hayatının yüce amacıydı. Katolikliği, manidar bir biçimde, insan vicdanına fazla boş alan bırakması nedeniyle bu hedefe pek uygun görmüyordu.

Hegel "*Tarih Felsefesi*"nde şöyle der: "Buna karşılık Katolik Kilisesi'nde vicdan pekâlâ devletin yasalarına karşı çıkabilir. Kralların öldürülmesi, devlete karşı komplolar vb. genelde papazlar tarafından desteklenmiş ve gerçekleştirilmiştir."

İşte gerçek Hegel... Hegel'in biyografisini yazan Rosenkranz'ın, neden onda Almanya'nın Machiavelli'si hâline gelme hırsı olduğunu iddia ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Yurttaşlarının vicdan sahibi olması devlet için kesinlikle tehlikelidir. Devletin ihtiyaç duyduğu şey vicdansız insanlar, ya da daha iyi bir ifadeyle, vicdanları devlet aklıyla tamamen uyumlu insanlar, kişisel sorumluluk duygusunun yerine istemsiz bir dürtüyle devletin menfaati doğrultusunda hareket etmeyi koyan insanlardır.

7- Rudolf Haym, *Hegel und seine Zeit*, Berlin, 1857.

Hegel'e göre, sadece Protestanlık bu göreve uygundu; çünkü Protestan Kilisesi "dini hukukla barıştırmayı" başarmıştı. "Laik hukuktan ayrı –ya da hatta ona karşıt– hiçbir kutsal, hiçbir dînî vicdan yoktur" diyordu. Bu yolda hedef netti: Dinin laik hukukla barışmasından yola çıkıp devleti tanrılaştırmaya varmak. Hegel bu adımı mantıken doğruluğuna tamamen inanarak atmıştı: "Devlet, Tanrı'nın dünyadaki ekibidir. Temeli, irade olarak tezahür eden aklın gücüdür. Devlet İdeası derken kişi belli bazı devletleri veya kurumları gözünde canlandırmamalı, daha ziyade İdea'yı, yani esas Tanrı'yı düşünmelidir."

Otoritenin başpapazı yine de *Tarih Felsefesi*'nin son kısmında, ne pahasına olursa olsun, şu sözleri yazabilmişti: "Tarih, özgürlük kavramının evriminden başka bir şey değildir." Ne var ki, sözünü ettiği sadece Hegelci özgürlüktü ve bu tıpatıp, meşhur "dinin hukukla barıştırılması"na benziyordu. Aciz ruhları teselli etmek için çok geçmeden şu sözleri de ekleyecekti: "Fakat nesnel özgürlüğün, yani gerçek özgürlüğün yasaları, genel şekliyle tesadüfî iradeye boyun eğilmesini talep eder. Ne olursa olsun, nesnelin kendi içinde akla uygun olması hâlinde, aklın algısı da ona uygun olmalıdır; o zaman öznel özgürlüğün esas unsuru da mevcudiyet gösterir."

Anlam itibarıyla bu ifade Hegel'in yazdığı her şey gibi ziyadesiyle muğlaktır, fakat özü itibarıyla, özgürlük adına bireysel iradenin feda edilmesini betimler. Hegel'in kastettiği özgürlük her halükârda sadece bir denetim altına alma anlayışıdır. İnsan, ister istemez Robespierre'in sözlerini hatırlıyor: "Devrimci yönetim, özgürlüğün tiranlık üzerindeki despotizmidir." "Akıl"la yatıp "erdem"le kalkan bu Arraslı avukat, Hegel'e mükemmel bir öğrenci olurdu.

Bu düşünce akımının ancak devrimci bir kaynaktan beslenebileceğini kanıtlamak için, *Junghegelianer* denilen Genç Hegelcilerin eleştirel bir toplumsal tavra sahip olduğu sık sık hatırlatılıyor. Ama en katı, en tavizsiz gericiler alayının da Hegel ekolünden doğduğu iddiası çok daha haklı olur. Genç Hegelciliğin koca bir gerici kavramlar külliyatını, bugün bile kısmen serpilip gelişmeye devam ettikleri başka bir kampa naklettiğini de unutmayalım.

Hegel'in, içerik yoksunluğu, anlaşılmaz olduğu kadar tumturaklı da olan sembolik bir dilin arkasına gizlediği boş kelime oyun-

ları, yüzlerce yıldır Almanya'da gerçek bilgiye dönük içsel dürtüyü doğal olmayan biçimde bastırmıştır. Bu, pek çok yetenekli insanı, hayatın gerçeklerine temas edip aklını ve yüreğini toplumsal hayat koşullarının yeniden örgütlenmesine adamak yerine boş spekülasyonun gölge suretlerini izlemesi için ayartmıştır.

> Sana söyleyeyim: Spekülasyon yapan adam,
> Kötü ruhun elinde daireler çizen
> Çorak arazideki vahşî bir hayvan gibidir
> Etrafı hep güzelim yeşil çayır

Goethe bu muhteşem dizeleri, Prusya devlet filozofunu düşünerek yazmış olmalı; çünkü aslında Hegel de hayatı boyunca kendi çağırdığı ruhların peşinde daireler çizip durmuştur. Gerçeğin meşalesini taşıyor diye peşine takılan binlerce insanın, meşale alevinin bir bataklık yakamozu olduğundan ve kendilerini saf metafiziğin sisli âleminin derinliklerine çekeceğinden haberi bile olmamıştı.

Marksizm suretindeki Hegelcilik, büyük sosyalizm hareketini, filizlenen tohumdaki küf gibi etkilemiştir. Bu [ekol], Saint-Simon'un sıcak, hayat dolu "Oğlum, hiç unutma ki, insan büyük işler gerçekleştirmek için coşkulu olmalı" sözlerini küçümsemiş, insanlara arzularına ket vurup –tarihte gelip geçen her şeyin mecrası olan– değişmez yasanın sessiz saltanatını ifade eden saatin düzenli tik taklarına kulak vermeyi öğütlemişti. Kadercilik her yakıcı arzunun, her ideal özlemin, ifade arayan ve kendisini yaratıcı faaliyete dönüştürmeye çabalayan tüm taşkın gücün mezarcısıdır. Friedrich Engels şöyle övünür: "Biz Alman sosyalistleri sadece Saint-Simon, Fourier, Owen değil, Kant, Fichte ve Hegel'den de geldiğimiz için gururluyuz." Almanya'da sosyalizme böylesine umutsuz bir otoriter nitelik veren şey, büyük ölçüde işte bu kökendir. Alman sosyalizmi Kant, Fichte ve Hegel'in tedrisatından geçeceğine Lessing, Herder ve Jean Paul'den daha çok esinlenseydi, kesinlikle daha yararına olurdu.

Devrimci olmak, kişinin kendi gücünü kullanarak toplumsal değişimi yaratması anlamına gelir. Koşulları kabul etmek kaderciliktir; çünkü bunları değiştiremeyeceğine inanır kişi. Ancak kelimenin en kötü anlamıyla bir kaderci şöyle diyebilirdi: "Akla uygun

olan gerçektir; gerçek olan akla uygundur." Dünyayı olduğu gibi kabul etmek, gericiliğin düşünsel ön koşuludur. *Nitekim gericilik, ilkeye takılıp öylece kalmaktan başka bir şey değildir.* Hegel sapına kadar gericiydi. Özgürlükçü bakış açısı ona bütünüyle yabancıydı ve kaderci tasavvurlarının dar çerçevesine uygun düşmüyordu. O, ruhsuz otorite ilkesinin Bonald ve Maistre'den de katı, amansız bir savunucusuydu; çünkü söz konusu ikili monarkın şahsında bütün bir iktidarın capcanlı ete kemiğe bürünmüş hâlini görürken, Hegel insanı acımasız dişlileri arasında ezip teri ve kanıyla beslenen bir siyasî aygıtı ahlâkın muhafazasına, bir "yeryüzü Tanrısı"na dönüştürmüştü. Tarih önünde eseri budur.

12. Bölüm

Demokrasi ve Millî Devlet

Toplum-Devlet İlişkisi. Halk ve Devlet. Siyasî Kilise Örgütü Olarak Devlet. Siyasî İman İkrarı, Millî Yurttaşlık. Modern Millî Bilincin Öncüsü Olarak Demokrasi. Demokrasi ve Millet Konusunda Lassalle'ın Görüşleri. Millet ve Milliyetçilik. Fransız Devrimi'nin Almanya'daki Yankıları. Toplumsal Koşullar. Yabancı Hâkimiyeti. Prusya' nın Çöküşü. Milliyetçi Hareketin Doğuşu. Arndt ve Fichte. Scharnhorst ve Gneisenau. Baron Von Stein'ın Girişimleri. Prusya Jünkerlerinin Fitneleri. Prenslik Vaatleri. Almanların Özgürlük Hayâli ve Alman Prensleri. İhanete Uğrayıp Satılmak. Goethe'nin "Kurtuluş Savaşları"na Dair Yargısı.

Millî devletin hangi koşullarda boy gösterip nasıl yavaş yavaş modern millet kavramını doğuran demokratik bir yön kazandığını gördük. Ancak Avrupa'daki bu en önemli toplumsal değişimin çok yönlü tezahürü net olarak görüldüğünde, milletin gerçek karakteriyle ilgili açık bir fikir edinmek mümkün olur. Millî devletin ortaya çıkışını halkın millî bilincinin uyanışına bağlayan eski görüş, millî devlet fikrini savunanların çok işine gelse de, sadece bir peri masalıdır. *Millet devletin nedeni değil, sonucudur. Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir.* Bu açıdan bakıldığında, halk ile millet arasındaki ayrımın aynısı, toplum ile devlet arasında da vardır.

Her toplumsal bağ, ortak yararı güvenceye alıp korumak için ortak ihtiyaçlar ve karşılıklı anlaşma temelinde, aşağıdan yukarıya doğru organik olarak inşa edilmiş doğal bir oluşumdur. Toplumsal kurumlar ağır ağır kemikleştiklerinde ya da güdükleştiklerinde bile, çoğu örnekte doğuş amaçları açıkça anlaşılabilir. Oysa, herhangi bir hükümran tarafından tepeden insanlara dayatılmış yapay bir mekanizma olan her bir devlet örgütü, toplumda imtiyazlı azınlıkların menfaatlerini savunup güvenceye kavuşturmaktan başka amaç gütmez.

Halk, toplumsal bağların doğal bir sonucudur; dışsal yaşam koşullarındaki birtakım benzerlikler sebebiyle, ortak dil sebebiyle, iklim ve coğrafî çevreye bağlı hayat şartlarının yol açtığı özel bir

mizaç sebebiyle bir araya gelmiş insanlardan oluşur. Bu etmenler yoluyla, birliğin her üyesinde yaşayan ve toplumsal varoluşunun en önemli yanını oluşturan belirli ortak özellikler ortaya çıkar. Bu içsel ilişki yapay şekilde üretilemeyeceği gibi, –halkın tüm mensupları hunharca öldürülmediği müddetçe– keyfe keder ortadan kaldırılamaz da. Öte yandan, nasıl milliyetçilik hiçbir zaman modern devletin siyasî dininden başka bir şey değilse, millet de siyasî güç mücadelesinin yapay sonucudur. Bir millete aidiyet asla –halka aidiyet gibi– derin doğal köklerden kaynaklanmayıp, aksine her zaman siyasî kaygılara tâbi olmuş, hep "hikmet-i hükûmet"in arkasına gizlenen azınlık menfaatlerine dayanmıştır. Sırf imtiyazlı kast ve sınıfın menfaatlerini güden küçük bir diplomat grubu, rızalarını bile almadığı, ama ellerinden başka bir şey gelmediği için ister istemez bu güç gösterisine boyun eğen bazı insan topluluklarının bir millete dahil olmasına tamamen keyfî bir biçimde karar verebilir.

Halklar ve insan toplulukları devletin ortaya çıkışından çok önce varolmuşlardı. Bugün de devletin yardımı olmadan var oluyor ve gelişiyorlar. Doğal gelişimlerini engelleyen tek şey, bir dış gücün zor kullanarak hayatlarına müdahale etmesi ve önceden aşina olmadıkları kalıplara girmeye zorlamasıdır. Fakat millet, devletsiz düşünülemez. Her koşulda devletle kaynaşmış olan millet, varlığını sadece onun mevcudiyetine borçludur. Sonuç olarak, milleti devletten ayırmaya kalkışıp ona hiçbir zaman sahip olmadığı kendi hayatını bahşedecek olursak, milletin asıl niteliğini gözden kaçırırız.

Halk her zaman oldukça sınırlı bir topluluktur. Millet ise normalde, az çok cebir yoluyla ortak bir devletin çerçevesine sıkıştırılmış çok sayıda farklı halk ve insan topluluğunu içine alır. Aslında Avrupa'nın tamamında, köken itibarıyla farklı bir soydan gelip, farklı bir dili konuştuğu hâlde, sadece hanedanın ekonomik ve siyasî menfaatleri için bir millet içinde birbirine lehimlenen farklı halklardan oluşmamış tek bir devlet yoktur.

İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, demokratik fikir akımlarının etkisi altındaki millî birlik çabaları büyük halk hareketi biçimini almış olsa da, bu çabaların altında başından beri hiçbir iyi sonuca varmayacak gerici bir tohum vardı. Mazzini ve taraftarlarının, millî

ideolojinin arkasına gizlenmiş birleşik bir milliyetçi devlet kurmak için sarf ettiği devrimci çabalar, halkın toplumsal kurtuluşuna engel olmaktan başka bir işe yaramamıştır. İnsan Mazzini ile İtalya'da şimdinin diktatörü arasında dağlar kadar fark vardır, ama Mazzini'nin siyasî ilahiyatından Mussolini'nin faşist totaliter devletine uzanan milliyetçi düşünce sisteminin gelişimi yine de düz bir hat üzerinde ilerlemiştir.

[I.] Dünya Savaşı sonucunda taze pişmiş millî devletlere göz atmak, bize kolay kolay yanlış anlaşılmayacak olgusal bir tablo sunar. Savaş öncesi yabancı zalimlere karşı isyan etmekten hiç vazgeçmeyen tebaalar, hedeflerine ulaşınca kendi ülkelerindeki azınlıkları en çok ezen günümüz zalimlerine dönüştüler; zamanında kendilerinin maruz kaldığı ve karşısında çok haklı bir mücadele verdikleri acımasız ahlâkî ve hukukî baskıları azınlıklara uygular oldular. Bu, halkların millî devlet çatısı altında uyum içinde birlikte yaşamasının kesinlikle mümkün olmadığını, anlamamakta direnenlere bile açıkça göstermelidir. Aynı şekilde, kurtuluş adına menfur yabancı hâkimiyetini kıran halklar da bu yolla hiçbir şey kazanmamışlardır. Çoğu örnekte, sıklıkla eskisinden de zalim yeni bir boyunduruğun altına girmişlerdir. Polonya, Macaristan ve Yugoslavya'nın yanı sıra, Almanya'yla Rusya arasında kalan sınır devletleri bunun klasik örnekleridir.

İnsan topluluklarının milletlere, yani devletlerin halklarına dönüşmesi, Avrupa'nın genel toplumsal gelişimine hiçbir yeni bakış açısı katmamıştır. Daha çok milletlerarası gericiliğe güçlü bir siper kazmış olan bu dönüşüm, bugün toplumsal kurtuluşun önündeki en tehlikeli engellerden biridir. Avrupa toplumu bu süreç nedeniyle, her zaman şüphe ve genelde nefretle karşı karşıya gelen düşman gruplara bölünmüştü. Milliyetçilik bu iğrenç durumu kalıcı kılmak için her ülkede tetikte bekler. Nerede halklar arasında karşılıklı bir yakınlaşma belirirse, milliyetçiliği savunanlar her zaman millî düşmanlık yangınını körüklerler. Çünkü düşmanlıklar sayesinde yaşayan milliyetçi devlet, bu yapay ayrılığı daha fazla sürdüremediğinde yok olup gidecektir.

Bu nedenle, millî devlet anlayışı, arkasında gayet pozitif hedefler gizlendiği hâlde, salt negatif bir ilkeye dayanır. Çünkü "millî" olan her şeyin gerisinde küçük azınlıkların iktidar arzusu ile imti-

yazlı kast ve sınıfların devlet içindeki özel menfaati yatar. Gerçekte "milletin iradesi"ni *yönlendirenler onlardır.* Menger haklı olarak şöyle der: "Devletlerin devlet sıfatıyla hiçbir amacı yoktur; sadece yöneticilerinin amaçları vardır." Ama *bir avuç insanın* iradesinin *herkesin* iradesi hâline gelebilmesi için –çünkü ancak bu yolla tam olarak başarılabilir– millet fikrini kitlelerin dinsel bilincine demirleyip bir iman konusu hâline getirmek üzere düşünsel ve ahlâkî talim terbiyenin her biçimi kullanılmalıdır. Fakat bir dinin hakîkî gücü, papazlarının, kendi bağnazlarını diğer tüm dînî cemaatlerden kesin çizgilerle ayırmasında yatar. Şeytan'ın şerri olmadan Tanrı'nın kadri bilinmez. *Millî devletler siyasî kilise örgütlenmeleridir; sözde millî bilinç insana doğuştan gelmez, eğitimle kazandırılır. Bu dinsel bir telakkidir; kişi nasıl Katolik, Protestan ya da Musevi oluyorsa, aynı şekilde Alman, Fransız veya İtalyan'dır.*

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde milliyetçiliğin yükselişi demokratik fikirlerin yayılmasıyla başlar. Yeni model devletin kurulmasıyla birlikte de –en azından teoride– her yurttaşa anayasal hak olarak ülkesinin siyasî hayatına katılma ve hükûmet seçiminde yer alma güvencesi sağlanır. Böylelikle millî bilincin kitlelerde kök salması mümkün oldu; ayrılmaz bir biçimde birlikte geliştiği ve kendi ayrı varoluşuna içerik ve amaç kazandıran milletin büyük siyasî birliğinin bir üyesi olduğu inancı bireyde beslendi. Demokrasi öncesi dönemde böyle bir inanç ancak nüfusun büyük çoğunluğuna tamamen yabancı olan imtiyazlı sınıfların dar çevresinde kök salabilirdi. Lassalle haklı olarak dikkat çeker:

> Evvela, özgür, bağımsız tâbiiyet ilkesi, demokrasi kavramının temeli, kaynağı, anası ve kökenidir. Demokrasi, kendi mevcudiyetine kast etmeden, kendini tüm teorik gerekçelerin desteğinden yoksun bırakmadan, temelde ve ilkesel olarak kendine ihanet etmeden bu tâbiiyet ilkesini çiğneyemez. Tekrarlıyoruz, demokrasi ilkesi temelini ve hayat kaynağını özgür tâbiiyet ilkesinde bulur. Bu olmadan havada kalır.[1]

Demokrasi, insanlığın tümünü, ya da en azından Avrupa-Amerika kültür çevresine ait veya benzer toplumsal koşullarda

1- Ferdinand Lassalle, *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preußens.*

gelişmiş olan kısmını kucaklayan liberalizmden esas olarak bu yönüyle de ayrılır. Liberalizm yaklaşım itibarıyla bireyden yola çıkıp, toplumsal çevreye ait kurumları da insanlara yararlı olup olmadığına bakarak değerlendirdiğinden, savunurları millî hassasiyetlerin ancak talî bir role sahip olduğunu düşünürler. Thomas Paine'le birlikte, "Benim ülkem dünya, tüm insanlar kardeşimdir!" diye haykırabilmeleri de bundandır. Buna karşılık, kolektif ortak irade kavramı üzerine kurulu olan demokrasi, millet kavramına çok daha sıkı şekilde bağlıydı ve onu ortak iradenin temsilcisi hâline getirmişti.

Demokrasi, "millî ruh"a sadece yeni bir yaşam bahşetmekle kalmamış, millî devlet fikrini de mutlakiyetçiliğin saltanatı altında görülebilecek olandan çok daha keskinleştirmiştir. Oysa Fransız tarihinde açıkça görüldüğü üzere, mutlakiyetçiliğin havarileri millî güçleri birleştirmek ve ülke idaresini merkezîleştirmek için sürekli olağanüstü bir çaba harcarken bile, menfaatleri gereği gerçek niyetlerini gizlemeyi uygun bulduklarında dahi, esasen hanedanlığın menfaatlerini gözetmişlerdi.

Demokrasi döneminin başlamasıyla birlikte, iktidarı hanedanlık içinde devretme durumu sona ermiş, milletin kendisi böylece siyasî olayların odağına oturmuştur. Böylece bizzat devlet yeni bir ifadeye kavuşmuştur; tüm sakinlerini bir bütünün eşit haklara sahip üyeleri olarak kabul edip birbirine lehimleyince tam anlamıyla millî bir devlet hâline gelecektir.

Soyut bir siyasî eşitliğin ilkelerini hatmetmiş olan demokratik milliyetçilik temsilcileri, millet ile tebaalar arasında ayrım yapıyorlardı. Onlara göre, millet ortak dil ve kültürle birleşmiş ve bağımsız bir devlet kurmak üzere bir araya gelmiş siyasî bir topluluktu. Buna karşılık, yabancı bir devlete bağlı olup da kendi siyasî ve millî bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan insan topluluklarını tebaa sayıyorlardı. Demokratik milliyetçilik, ezilen tebaaların milletleşmeye çalışırken verdikleri mücadeleye çiğnenemez bir hak gözüyle bakıyor ve bu ruhla hareket ediyordu. Nasıl bir milletin teker teker yurttaşları ülkelerinde anayasa güvencesindeki tüm hak ve özgürlükleri engellenmeden kullanmalıysa, bir bütün olarak millet de kendi münferit yaşamında hiçbir yabancı güce bağlı olmamalı ve siyasî bağımsızlıkta tüm milletlerle eşit olmalıydı.

Bu çabaların siyasal ya da toplumsal önemine bakılmaksızın her millet ve tebaanın teoride eşit hak sahibi olduğu şeklindeki adil bir ilkeye, milliyet ilkesine dayandığı şüphesiz. Fakat tam bu noktada, böylesi eşit hakların devletin siyasî iktidar arzusuyla bağdaştırılamayacağı baştan beri kendini göstermiştir. Avrupa'daki bazı devletlerin hükümdarları, demokratik fikirlerin ülkelerine girmesini engelleyemeyeceklerini kavradıkça, milliyet ilkesinin[2] kendi menfaatlerini gütmek için mükemmel bir kamuflaj sağladığını daha da iyi anladılar. Kökeni nedeniyle düzmece önyargılara meşru kraliyet temsilcilerinden daha az maruz kalan I. Napolyon, kendi gizli planlarını milliyet ilkesi yardımıyla nasıl hayata geçireceğini ta o zamandan mükemmel şekilde kavramıştı. Bu yüzden 1809 Mayıs'ında İmparator, Schönbrunn'dan gönderdiği mesajda Avusturya'nın boyunduruğunu atmaları çağrısı yaptığı Macarlara "Sizden hiçbir şey istemiyorum, tek arzum sizi özgür ve bağımsız bir millet olarak görmektir," diyordu.

Bu âlicenap ifadenin ne anlama geldiğini biliyoruz. Aslında Napolyon'un gönlünde Macarların bağımsızlığının yeri ne kadarsa, –yabancı kökenli olmasına rağmen onu millî kahraman hâline getiren– Fransızların bağımsızlığının yeri de o kadardı. Onun gönlünde yatan aslan, kendi siyasî iktidar planlarıydı. Bu hayâllerini gerçekleştirmek için on dört yıl önce *Grande Nation*'la sahnelediği komedinin aynısını İtalyanlar, İlliryalılar, Lehler ve Macarlarla da sahneledi. St. Helena'daki arkadaşlarından biri tarafından kaydedilen bir yorum, Napolyon'un kendi siyasî amaçları açısından milliyet ilkesinin önemini ne kadar net şekilde kavradığını göstermiştir: Napolyon, Alman prenslerinden birinin bile, halk içinde gayet yaygın olan Almanya'nın millî birliği fikrini Almanları belirli bir hanedanlık şemsiyesi altında birleştirme *bahanesi* olarak kullanmaya cesaret edememesine hep şaşmıştı.

O zamandan beri, milliyet ilkesi Avrupa siyasetinde önemli bir yer tuttu. Napolyon Savaşları'ndan sonra, İngiltere de ilkesel olarak kıtanın ezilen halklarının haklarını sadece Kıta Avrupa'sında dış ilişkiler alanında elini güçlendirmek için desteklemiş, böylece

2- [Bir millet oluşturan insanların bağımsız bir devlet hâlinde teşkilatlanarak yaşama hakkı. –t.y.n]

İngiltere'nin siyasî ve ekonomik ilerlemesine avantaj sağlamayı düşünmüştü. Elbette İngiliz diplomatlar aynı hakları [içeride ezdikleri halk olan] İrlandalılara tanımayı bir an bile düşünmemişlerdi. Lord Palmerston bütün dış politikasını bunun üzerine oturtmuştu, ama yardımına en çok ihtiyaç duydukları anda ezilen tebaalara yardım etmek bu kurnaz İngiliz devlet adamının aklının ucundan bile geçmemişti. Tersine, kurtuluş çabalarının Kutsal İttifak'ın pençelerinde eriyip gitmesini kılı kıpırdamadan seyretmişti.

Aynı kurnaz politikayı izleyen III. Napolyon da kendi hanedanlığının menfaatlerini kollarken, ezilen tebaaların savunucusuymuş gibi yapıyordu. İtalyan birlik hareketindeki rolü sonucunda Nice ve Savoy'un Fransa'ya katılması, bunun güçlü bir kanıtıdır.

Aynı şekilde, kendi hanedanlığına ne gibi avantajlar getireceğini zekâsıyla öngören Sardunya Kralı Carlo Alberto da elindeki gücün tüm imkânlarıyla İtalya'daki millî birlik hareketini desteklemişti. Devrimci milliyetçiliğin en radikal temsilcileri olan Mazzini ve Garibaldi, ömür boyu sarf ettikleri çabaların meyvelerinin Sardunyalı'nın bu halefi tarafından –kendilerinin demokratik cumhuriyet olarak hayâl ettiği– birleşik İtalya'nın kralı sıfatıyla nasıl toplandığını daha sonra oturup seyretmek zorunda kalmışlardı.

Fransa'da millî hassasiyetin devrim sırasında hızla kök salıp böylesine güçlü şekilde yükselişi, devam eden savaşların temelde devrimin Fransızlarla eski Avrupa arasında açtığı muazzam uçurumu daha da derinleştirmesine bağlanır. Oysa, bütün ülkelerin en iyi ve en değerli beyinleri "İnsan Hakları Bildirisi"ni saf bir coşkuyla selamlayarak, artık Avrupa'da özgürlük ve eşitlik çağının başladığına gönülden inanmışlardı. Sonradan Almanya'da Napolyon'un yabancı boyunduruğuna karşı isyanı alevlendirmek için her şeyi göze alacak olan birçok kişi de devrimi yürekten bir sevinçle selamlamıştı. Fichte, Gorres, Hardenberg, Schleiermacher, Benzenburg ve daha birçoğu ilk zamanlar Fransa'dan yayılan devrimci fikirlerle tamamen büyülenmişti. Ancak, eskiden –Avrupa'nın yaklaşan toplumsal yeniden inşasının aracı olarak gördükleri– General Bonapart'ın en büyük hayranları arasında olan Jean Paul, Beethoven ve daha pek çok kişi, kendini imparator ilan edip fatih olma niyetini giderek daha çok açığa vurduktan sonra, ondan yüz çevirmişti.

Devrim arifesinde Almanya'nın trajik gerçeği olan umutsuz siyasî koşulları göz önünde bulunduranlar, Almanya'nın en iyi beyinlerinin birçoğunun Fransızları alabildiğine coşkuyla karşılamasını kolayca anlayabilir. Alman İmparatorluğu artık yalnızca kendi pisliğinde çürüyüp giden ülkeler grubundaydı ve yaratıcı bir içsel dürtüden yoksun kalan yönetici zümre eski kurumlara daha da sıkı sarılmaktaydı. Henüz iyileşmemiş yaraları II. Friedrich'in fetih seferleriyle yeniden deşilen korkunç Otuz Yıl Savaşı felâketi, hırpalanmış ülkenin halkında çok derin izler bırakmıştı.

Treitschke, *Deutschen Geschichte* (Alman Tarihi) adlı eserinde "Tarifsiz acılar yaşamış bir kuşak, yurttaşların medenî cesaretini kırıp insancıkları muktedirin önünde diz çökmeye alıştırmıştı," der. "Bizim özgür ruhlu dilimiz en itaatçi teslimiyet içinde solup gitmeyi öğrenmişti ve bugün bile tamamen kurtulamadığımız çarpık, kölece konuşma biçimlerinin engin söz dağarcığını oluşturmaya başlamıştı."

Fransız devriminin başında, Alman nüfusunun üçte ikisi serflik düzeninin anlatılması imkânsız sefil koşullarında yaşıyordu. Ülke, kendi tebaasını yabancı güçlere kurbanlık koyun gibi ucuz asker olarak kiralayıp, sefil yaratıkların canı karşılığında ödenen kan paralarıyla sürekli boş kasalarını doldurmaktan çekinmeyen alabildiğine bencil sayısız küçük despotun ağır boyunduruğu altında inliyordu. Aklı başındaki tüm tarihçiler bu mutsuz ülkenin kurtuluşunun içerden gelemeyeceğinde birleşiyordu. Hatta Ernst Moritz Arndt gibi Fransızlardan ölesiye nefret eden biri bile varılan bu sonuca itiraz edemiyordu.

Bu yüzden Fransız istilâsı, başlangıçta, ortalığı silip süpüren bir bora etkisi yaratmıştı. Fransız orduları bu topraklara devrimci ruh getirmiş ve halkın yüreğinde daha önce hiç tatmadıkları bir insanlık onuru hissi uyandırmıştı. Devrimci fikirleri sınırları ötesine yaymak, Fransız Cumhuriyeti'nin Avrupa mutlakiyetçiliğine karşı başarılı mücadelesinin en çekinilen silahlarından biriydi; çünkü en başta halkın davasını prenslerinkinden ayırmayı amaçlıyordu. Napolyon bu paha biçilmez silahı bir an bile elinden bırakmayı düşünmemişti. Dolayısıyla da zafer bayrağını diktiği her ülkede, işgal altındaki toprakların ahalisini kendine bağlamak için geniş kapsamlı reformlar yapmıştı.

1801'deki Lunéville Barışı'yla, Alman İmparatoru, Ren Nehri' ni Fransa ile Almanya'nın sınırı olarak tanımak zorunda kalmıştı. Antlaşmalara göre Ren'in sol yakasındaki laik yöneticilere tazminat olarak Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun iç kesimlerindeki topraklar bırakılacaktı. Böylece her bir Alman prensi diğerleri aleyhine, hepsi bir arada da halkın aleyhine olacak şekilde, her karış toprak için bu "ırsî düşman"la utanç verici bir takas pazarlığına başladı. "En soylu millet" [Alman milleti] kendisine sunulan parsellerden aslan payını kapabilmek için Napolyon ve bakanlarının önünde taklalar attı. Freiherr vom Stein, saray erkânının önünde Rus çariçeye Almanya'nın mahvına prenslerinin adiliğinin neden olduğunu söylerken tamamen haklıydı. Stein elbette devrimci değildi. Sadece herkesin bildiği bir gerçeği açıklayabilecek cesarete sahip dürüst bir adamdı. Bu konuda, Alman yurtsever Ernst Moritz Arndt da zehir zemberek bir eleştiri yazmıştı:

> Yardım edebilecek olanlar geri durdu; diğerleri ezildi. Nispeten güçlülerin düşmanla birliği böyle doğdu ve bu onursuzlar utanma nedir bilmediler. Hatta bu onursuz işe balıklama dalıp başkalarının onurunu ayaklar altına alanlar kendilerini kurtarıcı ilan etme cüreti bile gösterdiler. Barış pazarlıkları yaptılar; Alman prenslerinden çok sık bahsedildi, kimse Alman halkından söz etmedi. Şimdiye dek prensler milletin hiç bu kadar uzağında durmamışlardı; hatta evet, böyle karşısında durmamışlardı. Ganimetten pay alma uğruna köle muamelesi görmesine izin verdikleri güçlü, *erdemli ve cesur* halkın önünde yüzleri bile kızarmadı. ... Adaletsizlik adaletsizliği, kaba kuvvet kaba kuvveti, utanç utancı doğurur; Moğol İmparatorluğu gibi Avrupa da harabeye dönecek. ... Prensler gibi değil, tüccarlar gibi; adaletin terazisini elinde tutan yargıçlar ya da eli kılıç tutan mareşaller gibi değil, cüzdanı dolu Yahudiler gibi davrandınız ve hâlâ da öyle davranıyorsunuz.[3]

Austerlitz Muharebesi (1805) ve Ren Birliği'nin kuruluşundan sonra, İmparator [II.] Franz'ın Alman İmparatorluğu'nun dağıldığını ilan etmekten başka çaresi kalmamıştı: Zaten İmparatorluk uzun zamandır ancak kâğıt üstünde varlığını koruyordu. Napolyon'un himayesine girmiş olan on altı Alman prensi, yurtsever

3- E. M. Arndt, *Geist der Zeit: Erster Teil*, VII. Bölüm.

tutumun bu harika örneğinin semeresini gani gani almıştı. Fakat millete karşı bu açık ihanetten sonra yurtsever tarihçilerin Prusya monarşisini sanki artık Alman halkının Fransızların yabancı hâkimiyetine karşı son kalesiymiş gibi göstermeleri, tarihsel olguların bilinçli bir çarpıtmasıydı. Prusya da İmparatorluğun diğer parçaları gibi o sırada içten içe hastalıklıydı ve ahlâkî bir yozlaşma içindeydi. 1806 bozgunu, Prusya ordularının Jena ve Auerstädt'taki korkunç yenilgisi, bu soylu savunma güçlerinin herhangi bir gerçek direniş çabası bile göstermeden kaleyi utanç verici bir biçimde Fransızlara teslim etmesi, kralın Rus sınırına kaçışı, bu büyük felâketin göbeğinde kendi sefil imtiyazlarını korumaktan başka bir şey düşünmeyen Prusyalı junkerlerin acınacak entrikaları o sırada Prusya'da hüküm süren koşulları yeterince anlatıyor. Napolyon'un safında ya da karşısında yer alıp sırasıyla birbirinin arkasından dolap çeviren "yüce müttefikler" Rusya, Avusturya ve Prusya arasındaki ilişkilerin acınası hikâyesi baştan aşağı, tarihte bir benzeri zor görülecek cinsten korkakça bir adilik ve rezil bir ihanetin kaynatıldığı cadı kazanıydı.

Yurtseverlikleri lafta kalmayan dürüst insanlardan ibaret küçük bir azınlık, ülkede gizli dernekler ve açık propagandayla direnme cüreti göstermişti. Napolyon'un militer yönetimi, ezilen ülkelerin halklarını savaşın o sıralar Fransız ordularında açtığı boşlukları bir de oğullarıyla doldurmaya zorladıkça, direniş örgütlenmesi kolaylaşıyordu. Ne Prusya monarşisi ne de Prusya Alman-junkerliği böyle bir işe elverişliydi. Tersine, imtiyazlarını tehlikeye atabilecek her girişime karşı çıkarken, Stein, Gneisenau, Scharnhorst, Fichte, Arndt, Jahn ve Blücher gibi insanlara açıkça şüpheyle yaklaşmışlardı. Ancak sıkıştıklarında onların zorlamalarına boyun eğmiş ama ellerine geçirdikleri ilk fırsatta ihanet etmekten de geri durmamışlardı. III. Friedrich Wilhelm'in Stein'a karşı karaktersiz tutumundan ve Prusya bürokrasisinin Alman yurtseverlerinin çabalarını boşa çıkarmaya çalışırken giriştiği korkakça komplolardan güzel hikâyeler çıkar. Bu nedenle, Prusya monarşisi Alman prensliklerinin bu hüzünlü destanında istisna değildir. Seume şu sözlerinde ne kadar haklıydı:

> Prensler ve soylular, anlamsız imtiyazlarını korumak için milletten umulabilecek ve millet için umut edilebilecek her şeyi yok etmekte

kararlılar. Napolyon'un en iyi satrapları şu andan itibaren Alman prensleri ve soylularıdır. ... Biz de Cicero gibi, dostlarımızın mı yoksa düşmanlarımızın mı zafer kazanmasını istediğimizi bilmediğimiz bir noktaya fiilen ulaşmış bulunuyoruz: Kırk katır mı, kırk satır mı?

Buna rağmen, Almanya'nın millî uyanışı için mücadele eden ve "kurtuluş savaşları" denilen savaşlarda önemli rol oynayan insanlar, Prusyalı junkerler tarafından sık sık Jakobenlikle suçlandıkları hâlde, hiçbir anlamda devrimci değillerdi. Hemen hemen hepsi iliklerine kadar sadık kralcılardı ve gerçek özgürlükçü düşünce, semtlerine bile uğramamıştı. Ama bir tek şeyi açıkça anlamışlardı: Eğer serfler ve onların hiçbir hakka sahip olmayan vârislerinden bir millet oluşturulmak ve büyük halk kitleleri yabancı hâkimiyetine karşı savaşmak için uyandırılmak isteniyorsa, o zaman işe öncelikle soyluların rezil ayrıcalıklarını iptal etmek ve halktan gelen kişilerin o zamana dek mahrum bırakıldıkları yurttaşlık haklarını güvence altına almakla başlanmalıydı. Scharnhorst diyor ki:

> Millete bağımsızlık duygusu aşılanmalı. Millete kendini tanıma, kendi kendini yönetme şansı verilmeli. Çünkü sadece bu yolla kendine saygı duyup başkalarını da saygı duymaya sevk etmeyi öğrenecektir. Bu yönde çalışmak yapabileceğimiz tek şey. Önyargı zincirlerini kırmak, yeniden doğuşa önderlik ve kılavuzluk etmek, özgür gelişmeye asla karşı çıkmamak; ne yaparsak yapalım, bundan fazlasına gücümüz yetmez.

Aynı şekilde, 1807 Temmuz tarihli anılarında bir Avrupa düzeninin ancak Fransızların taklit edilerek anayasa yapılması ve milletin doğal güçlerinin serbest bırakılması için tüm sınıflara eşitlik tanınmasıyla mümkün olabileceğini söyleyen Gneisenau, şöyle devam eder:

> Eğer diğer devletler [sınıflar arası] dengeyi yeniden tesis etmek istiyorsa, aynı kaynaklara başvurmalı ve bu kaynaklardan faydalanmalıydılar. Devrimin sonuçlarını kendilerine mâl etmeliydiler; böylece hem yabancı güce karşı tüm millî güçlerini kullanabilmenin hem de devrimin tehlikelerinden kaçınmanın çifte avantajını elde edeceklerdi –ki bu tehlikeler onlar için henüz geride kalmış değildi– zira sonunda yapmak zorunda kalacakları bir değişimi gönüllü şekilde yapmaya yanaşmıyorlardı.

Tilsit Barışı zamanında Napolyon'un emriyle Friedrich Wilhelm' den ayrılan Hardenberg, bunu daha da net ortaya koymuştu. 12 Eylül 1807 tarihli *"Prusya Devleti'nin Yeniden Teşkilatlanmasına Dair Anılar"*ında şöyle der:

> Devrime en iyi, eski kurumlara sımsıkı sarılarak ve devrimin ortaya koyduğu ilkeleri sert şekilde baskılayarak karşı çıkılabileceği yanılsaması, devrimin kolaylaşıp giderek yaygın bir güç kazanmasına büyük katkı sağlamıştı. Bu ilkeler o kadar güçlenmiş, o kadar genel kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır ki, bunları kabul etmeyen devlet ya kendi sonunu hazırlar ya da zorla kabul eder... Monarşik bir yönetim içinde demokratik ilkeler, bu çağın ruhuna en uygun model gibi görünüyor bana.

O sırada Alman yurtseverler arasında revaçtaki fikirlerdi bunlar. Fransızlara sempati duymakla hiç suçlanamayacak Arndt bile, Büyük Devrim'in tüm Avrupa için önemli bir olay olduğunu kabul ederek şu sonuca ulaşmıştı: "Tüm devletler, hatta henüz demokrasi olmayanlar bile her geçen yüzyıl biraz daha demokratik olacaklar."

Her devrimci hareketin yeminli düşmanı ve tam bir muhafazakâr ruh olan Baron von Stein da, devletin yeniden doğuşu ve yabancı bir boyunduruktan kurtuluşun ancak serfliğin kaldırılıp millî bir meclis kurulmasına karar verilmesi hâlinde mümkün olduğunu kavramak durumunda kalmıştı. Fakat [H. Theodor von] Schön'ün onun adına hazırladığı "Siyasî Vasiyetname" başlıklı yazıya, telaşla şunları da eklemişti: "Kralımızın hakkı ve iktidarı benim için kutsaldır ve bizim için öyle de kalmalıdır. Ama bu hakkın ve bu sınırsız iktidarın, özündeki iyiliği açığa vurması için bu en yüce iktidara halkın özlemlerini öğrenip hayata geçirebileceği bir araç verilmesi bana zarurî görünüyor."

Bunlar tabii ki devrimci fikirler değildi. Yine de Stein en ılımlı reformları bile gerçekleştirmek için büyük mücadeleler vermek zorunda kalmıştı. "Milletin en soyluları"nın onun yurtsever planlarını boşa çıkarmak için sürekli arkadan saldırıp kendi ülkelerine bile ihanet etmekten geri kalmadıkları iyi biliniyor. 1807 Ekiminde ünlü *Befreiungsedikt* (Kurtuluş Fermanı) serfliği sadece kâğıt üstünde ortadan kaldırırken, fermanı hazırlayanlar junker toprak

sahiplerine dokunmaya yeltenmemişti bile. Böylece ücretli köleler hâline gelen eski serfler, kayıtsız şartsız boyun eğmezlerse sahipleri tarafından her an topraklarından kovulabiliyorlardı.

Aynı şekilde 1811'de Hardenberg zamanında çıkarılan *Regulierungsedikt* (Düzenleme Fermanı), esasında kırsal nüfusu Fransızlara karşı direnişe teşvik etmek amacıyla hazırlanmıştı. Eski serflere toprak sahibi olabilme imkânı sunan mülkiyet yasasındaki bu değişikliğin asıl amacı, onları yabancı hâkimiyetine karşı mücadeleye daha istekli kılmaktı. Ama Fransız orduları ülkeden çekildikten sonra, verdiği bütün sözlerden utanmazca dönen hükûmet kırsal bölgelerin ahalisini junkerlerin dayattığı yokluk ve sefalete terk etti.

Alman prenslerini halklarına mavi boncuk dağıtmaya, uyanan yurttaşlara harikalar vaat eden bir anayasa umudu vermeye iten, koşulların zorlamasıydı. Almanya'yı Fransız egemenliğinden sadece bir "halk savaşı"nın kurtarabileceği fikrine özellikle Avusturya çok fazla direniyorsa da başka çare olmadığı artık anlaşılmıştı. İspanya'daki olaylar da çok net mesajlar vermişti. Böylece halkı ne kadar sevdiklerini ansızın keşfediveren soylu lordlar, sallanan tahtlarını kurtarmak için kitlesel bir ayaklanmanın son çare olduğunu –bayıldıklarından değil de mecburiyetten– kabul etmişlerdi.

Kalisz Anlaşması'yla, Rus Çarı geleceğin özgür ve birleşik Almanya'sının garantörlüğünü üstlenirken, Prusya Kralı da sadık tebaasına bir anayasa vaat etmişti. Zihinsel atalet içinde ot gibi yaşayan kitleler üzerinde bu vaatlerin bile özel bir etkisi olmamıştı. Ama yurtseverce coşkulara kapılmış olan burjuvazi, özellikle de gençlik [Friedrich] Barbarossa'nın dirilişini ve eski İmparatorluğun tüm güç ve ihtişamıyla yeniden inşasını hayâl ediyordu.

Bütün bunlara rağmen hâlâ tereddüt içindeki [III.] Friedrich Wilhelm, kendisini her iki tarafa karşı da korumaya çalışıyordu. Rusların zaferi ve Moskova yangını Napolyon'un dev ordusunu yok edip Fransa'ya doğru umutsuz bir ricata zorladığında bile kral hâlâ kararsızdı. Çünkü gönlü ne kendisinin ne de Doğu Elbe junkerlerinin fikir sahibi olduğu geleceği belirsiz bir Almanya'dan ziyade, Prusya hanedanının menfaatlerini korumaktan yanaydı. Ancak tutkulu yurtseverliğin sürekli artan baskısıyla, en sonunda savaşa karar vermişti, çünkü aslında başka bir seçeneği kalma-

mıştı. Bu sefer yurtseverlerin görüşünün ne olduğu, Blücher'in[4] 5 Ocak 1813'te Scharnhorst'a[5] yazdığı garip mektuptan açıkça anlaşılmakta. Blücher, cehaletini yansıtan imla hatalarıyla dolu mektubunda, başka şeylerin yanı sıra şöyle diyordu:

> "Benim daha 9 sennesindeki (1809) tafsiyeme uymanın şimdi tam zammanı. Yani büttün milleti silah başına çağırmak. Eger pirensler ayak sürerlerse, onları da Napolyon'la birllikte ülkeden deffetmek: Çümkü yanlız Prusya değil, amma bütüm Alaman ata yurdu dirilmeli, millet yenniden kurrulmalı."[6]

Ama olaylar Alman birliğinin yurtsever savunurlarının aklına bile gelmeyen bir yönde gelişti. Napolyon yenilip yeni istilâ tehlikesi savuşturulur savuşturulmaz, büyükler verdikleri tüm sözleri unuttu. Anayasa yerine Kutsal İttifak, umut edilen yurttaşlık hakları yerine Karlovy Vary Kararnamesi ve halkın aklını çelenlerin kovuşturulması geldi. *Deutsche Bund* (Alman Birliği) denen bu ucube çocuk –Jahn'ın deyişiyle *Deutscher Bunt*–[7] krallığın arzulanan birliği yerine vekâleten hizmet edecekti. Birleşme fikri hükûmet tarafından yasadışı ilan edildi. Metternich "Alman halkını tek Almanya çatısı altında birleştirme arzusundan daha lânetli bir fikir olmadığı" görüşünü ifade etmiş, Mainz soruşturma makamları özellikle Jahn'a karşı sert bir tavır almışlardı; çünkü hiç de doğru olmayan "çok tehlikeli Alman birliği fikrini" ilk o savunmuştu.

Fichte'nin *Alman Ulusuna Söylevler*'i yasaklanmış ve büyük yurtseverler gericiliğin sadık yandaşlarına teslim edilmişti. Arndt suçlanıp cezalandırılmış, Schleiermacher ancak polis gözetiminde vaaz verebilmiş, Jahn zincire vurulup hapishaneye atılmış ve beraat ettikten sonra bile yıllarca özgürlüğünden yoksun bırakılmıştı. [Çıkardığı gazete] *Rheinischen Mercur*'la Fransızlara karşı millî isyana büyük katkısı olan ve Napolyon'un "beşinci büyük güç" dediği [Joseph von] Görres, Prusya gericiliğinin polisinden kaçıp

4- [Gebhard Leberecht von Blücher, Napolyon'a karşı savaşan Prusya ordusunun başındaki mareşal. –t.y.n.]

5- [Gerhard von Scharnhorst, Prusya Ordusu Genel Kurmay Başkanı. –t.y.n.]

6- [İmlası Blücher kadar bozuk olan başka mareşaller de vardı. –i.ç.n.]

7- [Jahn'ın bu kelime oyunu "Alman yamalıbohçası" diye çevrilebilir. –i.ç.n.]

"ırsî düşman"ın ülkesine sığınmak zorunda kalmıştı. Gneisenau istifa etti. Boyen, Humboldt vb. de aynı yolu izledi.[8] *Burschenschaften* (Öğrenci Dernekleri) kapatıldı ve üniversiteler polisin ahlâkî vesayetine bırakıldı.

Daha önce bir halkın, kazandığı zaferin meyvelerinden bu kadar utanmazca ve bütünüyle yoksun bırakıldığı hiç görülmemişti. Ne var ki, Fransız egemenliğinin alt edilmesinin sonuçlarına büyük umutlar bağlayarak, yurttaş haklarının damga vurduğu Alman birliğinin zamanı geldiğine inananların sadece küçük bir azınlık olduğu da unutulmamalı. Her zamanki gibi, büyük kitleler "Kurtuluş Savaşı" denen savaşlara zorlanmış ve soydan geçme prenslerinin emirlerine görev duygusuyla itaat etmişlerdi. Yükselen gericiliğin uyguladığı teröre ahalinin itirazsız boyun eğmesi ancak böyle açıklanabilir. [Heinrich] Heine makalelerinde "Romantik ekol" üzerine şu yazdıklarında haklıydı:

> Tanrı, kar ve Kazaklar Napolyon'un en iyi güçlerini imha ettiğinde, biz Almanlar bu yabancı boyunduruğu üstümüzden atmak için tepeden emir aldık. Uzun yılların köleliğine karşı babayiğitlere has bir öfkeyle celallenip güzel bestelenmiş berbat [Theodor] Körner güfteleriyle kendimizden geçtik. Ve savaşıp özgürlüğü kazandık; çünkü biz prenslerimizin bize buyurduğu her şeyi yaparız.

Aynı şekilde Kurtuluş Savaşları'na tanık olan ve olayların derinine alaycı Heine'den daha fazla inen Goethe de bu konuda onunla aynı görüşü paylaşıyordu. Leipzig'deki kanlı milletler muharebesinden hemen sonra [tarihçi Heinrich] Luden'la tartışırken şöyle demişti:

> Alman halkının uyanışı ve ayağa kalkışından söz ediyorsunuz. Bu halkın canı, malı pahasına elde ettiği şeyin, yani özgürlüğün bir daha elinden alınmasına izin vermeyeceği görüşündesiniz. Peki ama halk gerçekten uyandı mı? Ne istediğini ve ne başarabileceğini biliyor mu? Peki ya her hareket bir başkaldırı mı? Zorla ininden çıkarılan başkaldırmış mı olur? Burada genciyle yaşlısıyla binlerce eğitimli insandan

8- [Mareşal August von Gneisenau, Prusya ordusu reformcularındandı; Herman von Boyen, savaş bakanlığı da yapan bir Prusya Ordusu generaliydi; Wilhelm von Humboldt ise dönemin reformcu eğitim bakanıydı. –t.y.n.]

değil, kitleden, milyonlardan söz ediyoruz. Peki, elde edilen ya da kazanılan ne? Özgürlük diyorsunuz; yani bir yabancının boyunduruğundan kurtuluş değil de yadırganan bir boyunduruktan kurtulmak. Doğru, şimdi etrafta ne Fransızları ne de İtalyanları görüyorum. Ama buna karşılık gördüklerim Kazaklar, Başkurtlar, Hırvatlar, Macarlar, Kasubyalılar, Sambiyalılar, kahverengi ve başka renk üniformalar giyen hafif süvariler. Uzun zamandır bakışlarımızı batıya çevirip tüm tehlikeleri oradan beklemeye alışmıştık, ancak yerküre doğuya doğru da uzanıyor.

Goethe haklıydı. Şarktan gelen devrim değildi, gelgelelim Avrupa halkının üzerine onlarca yıl kâbus gibi çöken ve tüm düşünsel hayatı boğma tehlikesi yaratan Kutsal İttifak'tı. Almanya'nın, daha sonra kendi prens "kurtarıcılar"ının utanç verici tiranlığında çektikleri, neredeyse Fransızların yabancı hâkimiyetine rahmet okutacaktı.

13. Bölüm

Romantizm ve Milliyetçilik

Kültür ve Milliyetçilik. Alman Romantizmi. "Verlorene Heimat" *(Kayıp Vatan). Kefaret Fikri.* "Urvolk" *(Soy-millet) Teorisi. Geçmişin Gölgeleri. Arndt'ın Fransız Nefreti. Kleist'ın Alman "İlmihal"i. Hitlerizmin Öncülerinden Ludwig Jahn. Gururlu Cermenizm. Alman Orman Ruhu. Burschenschaft. Roma'nın Romantizme Etkisi. Şam'dan Sonra. Gentz'li Friedrich. Adam Müller ve Romantik Devlet Fikri. Ludwig Von Haller ve Yeni-mutlakiyetçilik. Alman Mistisizminin Torunu Franz Von Baader. Hayâl ve Gerçek Olarak Alman Birliği.*

Her milliyetçilik doğası gereği gericidir; çünkü önceden tasarlanmış bir fikre göre geniş insanlık ailesinin farklı farklı bölümlerine belirli birer karakteri giydirmeye çalışır. Bu yönüyle, her vahiy dininde bulunan temel inançlarla milliyetçi ideoloji arasındaki manevî akrabalığı ortaya koymuş olur. Milliyetçilik bir yandan, ifadesini insan türünde bulan organik birliğin içinde yapay ayrılık ve bölünmeler yaratırken, bir yandan da sadece bir hüsnükuruntudan kaynaklanan hayalî bir birlik için can atar. Bu fikri savunanlar, belirli bir insan topluluğunun tüm üyelerini diğer topluluklardan daha da kalın çizgilerle ayırmak için tek sesli hâle getirmek isterler. Bu açıdan, "kültür milliyetçiliği" olarak adlandırılan şey de genelde siyasî amaçları incir yaprağı işlevi gören siyasî milliyetçilikten hiçbir şekilde farklı değildir. Bu ikisi ruhsal açıdan birbirinden ayrılamaz; sadece aynı özlemin iki farklı tarzını temsil ederler.

Halkın yabancı bir yönetime tâbi olduğu zamanlarda, kültürel milliyetçilik, siyasî iktidar planlarını hayata geçiremediğinden en saf biçimiyle ortaya çıkar. Bu durumda, kendini kültür-inşası faaliyetleriyle meşgul eden "millî düşünce", tarihin ihtişamı ve geçmişin azametine dair hatıralarla millî bilinci canlı tutmaya çalışır. Çoktan efsaneleşmiş bir geçmiş ile köleliğin yaşandığı mevcut durum arasındaki böyle bir karşılaştırma, halkı yaşadığı adaletsizliklere karşı iki kat duyarlı kılar; çünkü insan ruhunu hiçbir şey gelenekten daha güçlü etkileyemez. Ama böyle insan toplulukları, er ya da geç yabancı boyunduruğunu sarsıp da millî bir iktidar

olarak kendileri boy göstermeyi başarırlarsa, o zaman çabalarının kültürel yanı kesinlikle arka plana kayar ve bunun yerini siyasî hedeflerinin çıplak gerçekliği alır. Avrupa'da savaş sonrası meydana gelen farklı millî oluşumların yakın tarihinde bunun çarpıcı tanıklıklarına rastlıyoruz.

Almanya'da da "Kurtuluş Savaşları"nın hem öncesi hem de sonrasındaki millî çabalar, kayıp bir çağın geleneklerini halk içinde yeniden canlandırarak geçmişi nura boğup yücelten romantizmin önderlerinden çok etkilenmişti. Sonradan Alman yurtseverlerin yabancı boyunduruktan kurtuluşa bağladıkları son umutlar da sabun köpüğü gibi sönünce, ruhları hayatın acı gerçeklerini ve utanç verici hayâl kırıklıklarını unutmak için romantizmin sunduğu ay ışığında büyülü gecelere ve hülyalı özlemlerin masal dünyasına sığındı.

Genel olarak, kültür-milliyetçiliğinde temelde hiçbir ortak yanı olmayan iki ayrı duygu birbirine karışır. Zira memleket sevgisi vatanseverlik değildir, devlete duyulan bir sevgi değildir, kökü soyut millet fikrine dayanan bir sevgi de değildir. Kişinin üzerinde doğup büyüdüğü toprak parçasının onun en derinlerine işlediğini kanıtlamak için anlamsız açıklamalara gerek yoktur. Çünkü insan ruhunda en kalıcı iz bırakan etkiler, çocukluk ve ilk gençlik izlenimleridir. Memleket, insanın her kıvrımını avucunun içi gibi bildiği giysisi gibidir. Daha sonraki yıllardaysa memlekete dair bu duygular tozlanıp yitmiş geçmişe duyulan özlemden kaynaklanır; romantiklerin bu duygunun derinliklerine inmesini mümkün kılan da budur.

İkisi aynı kaba konulup sahtekârların yaptığı gibi aynı ayarda gösterilse de, "millî bilinç" denilen şeyin memleket sevgisiyle hiçbir ilgisi yoktur. Daha doğrusu, hakîkî memleket sevgisi her zaman insanın yurdunun sonsuz çeşitliliğinden edindiği her izlenimi benzeştirip aynı kalıba sokmaya çalışan "millî bilinç" tarafından bastırılır. Bu aslında sadece milliyetçi devletlerin emeli olan mekanik birlik çabalarının kaçınılmaz sonucudur.

Varlığını her çeşit rastlantıya ve aralarında kaçınılmaz bir ilişki olmayan unsurların kaba güçle birbirine kaynaştırılmasına borçlu bir yapı olan devlete duyulan vazifeşinas bir sevgiyi insanın memleketine doğal bağlılığının yerine geçirme girişimi, zamanımızın en

tuhaf hadiselerinden biridir. "Millî bilinç" dedikleri, geçmiş yüzyılların dînî bağnazlığının yerini almış ve bugün kültürel gelişimin önündeki en büyük engel hâline gelmiş siyasî iktidar düşüncesi doğrultusunda yayılan bir inançtan başka bir şey değildir. Memleket sevgisinin soyut bir anavatan kavramına gösterilen körlemesine hürmetle hiçbir ortak yanı yoktur. "İktidar arzusu"yla ilgisi olmayan memleket sevgisi, milliyetçiliğin her çeşidinin en tipik özellikleri arasında bulunan komşuya üstünlük taslamak gibi sığ ve tehlikeli bir tutumdan uzaktır. Memleket sevgisi ne siyaset pratiğine girer ne de herhangi bir yolla devleti destekleme peşinde koşar. Bu, insanın memleketinin de parçası olduğu doğayı sever gibi özgürce sergilediği tümüyle içten gelen bir duygudur. Bu itibarla, doğal gelişimi nasıl yapay ikâmenin karşısına koyuyorsak, memleket sevgisini de devletin emrettiği millet aşkının karşısına koyarız.

Alman Romantizminin itici gücü Fransa'dan gelmişti. Rousseau'nun "doğaya dönüş" sloganı, aydınlanma ruhuna karşı bilinçli isyanı, akılcılığın kurnaz sistematik düşüncesine karşı salt duygusal olana güçlü vurgusu, Ren'in ötesinde de dikkat çekici bir karşılık buldu: Özellikle de neredeyse hepsi eskiden aydınlanma safında yer alan romantiklerin çok şey borçlu olduğu Herder'de. Herder'in kendisi hiç de romantik değildi. Görüşü çok berrak, ruhuysa "olan biten her şeyin beyhude olduğunu" söyleyen romantik anlayış karşısında heyecanla kendinden geçmeyecek kadar dingindi. Ama sistematik olan hiçbir şeyden hoşlanmaması, şeylerin iptidaîliğinden haz duyması, insan ruhunun bütün Tabiat Ana'yla içsel bir ilişki içinde olduğu anlayışı ve hepsinden önemlisi de yabancıların ve geçmiş çağların tinsel kültürüne derin sempatiyle yaklaşıp özünü kavrayışı, onu romantizmin temsilcilerine çok yaklaştırmıştı. Aslında, romantiklerin yabancı edebiyatları tanıtma, Alman destanları ve folklorunu yeniden keşfetme biçimindeki büyük hizmetlerinin izlerini, büyük ölçüde onlara yol gösteren Herder'in verdiği ilhamda bulabiliriz.

Ama Herder, ortaya koyduğu düşüncelerin tamamında insanlığı bir bütün olarak görmüştür. Heine'nin gayet güzel ifade ettiği gibi, "tüm insanlığı müthiş bir virtüözün elindeki muazzam bir arp" gibi görmüştü. Ona göre, her halk bir teldi ve tüm tellerin armonik birliğinden hayatın sonsuz ezgileri yükseliyordu. Bu dü-

şüncesine sımsıkı sarılarak halk hayatının sonsuz çeşitliliğinden zevk almış ve kültürel faaliyetlerin her tezahürünü içten bir ilgiyle izlemişti. "Seçilmiş halk" diye bir şeyi kabul etmediğinden, beyaz ırkın üyelerine de siyahlara ve çekik gözlülere de yaklaşımı aynıydı. *"Salt İnsanî Anlamda İnsanlığın Doğal Tarihi"* adlı eserinde izleyeceği yola dair söylediklerini okuyunca, bizim modern ırk teorisyenlerinin ve milliyetçi fetişistlerin saçmalıklarını öngördüğü izlenimi ediniriz.

> Her şeyden önce kişi, bizzat insanlığın dehası gibi yansız olmalı, yeryüzünde hiçbir halkı kayırmamalı. İmtiyazlı millete çok fazla iyi, diğerlerine çok fazla kötü nitelik atfeden bir önyargı, kişiyi kolayca yanıltabilir. Zira imtiyazlı halkların belki de hiçbir yerde var olmamış, kökeni ve yayılışı kanıtlanamayacak Keltler, Samiler, Kuşitler türü kolektif bir isimden ibaret olduğu ortaya çıkarsa, kişi her şeyi kum üzerine yazmış olur.

Romantik ekol temsilcileri, ilk başta bu izleri takip etmiş ve çok farklı düşünce ekollerine ilham veren bir dizi verimli fikir geliştirmişlerdi. Ama bizi burada ilgilendiren tek şey, onların Almanya'daki millet fikrinin gelişimi üzerindeki etkileridir. Romantikler, Almanlar için Almanların geçmişini keşfedip daha önce pek dikkat çekmemiş birçok özelliğini ortaya çıkarmışlardı. Bu geçmiş onları mest etmiş, geçmişi yeniden canlandırma girişimleri birçok gizli hazineyi ve nice gizli kalmış değeri ortaya çıkarmıştı. Romantik düşünce akımının öncülerinin çoğu, aynı zamanda felsefî düşünceye de yatkın olduklarından, içinde –din, devlet, Kilise, bilim, sanat, felsefe, etik ve gündelik işler gibi– insanî faaliyetin tüm tezahürlerinin mercekle bir demet güneş ışını gibi odaklandığı daha üst bir yaşam birliğini hayâl etmişlerdi.

Romantik ekol bir *"verlorene Heimat"*a, yani kayıp vatana, uğruna mücadele verdikleri yaşam birliğinin bir zamanlar var olduğu manevî bakımdan kusursuz bir geçmişe inanıyordu. O zamandan beri bir çeşit günahkârlık başlamıştı: İnsanlık düşmanca bölünerek kaosa sürüklenmiş, böylece toplumun tek tek üyelerinin manevî birliği ortadan kalkmış, her biri kopuk birer parça hâline gelerek bütünle derin ilişkisini yitirmişti. İnsanları yeniden bir bütün içinde birleştirme girişimleri, şu ana dek bireysel gelişme ve

saflığın manevî itici gücünden yoksun, salt mekanik bir birliğe yol açmıştı. Böylece, bunlar sadece kötülüğü çoğaltıp hayatî önemdeki içsel ve dışsal ilişkilerin rengârenk çeşitliliğini ortadan kaldırmıştı. Fransa bu bakımdan Romantikler için kötü bir örnekti; çünkü orada yüzyıllardır insanlar yaşamın her tezahürünü, toplumsal ilişkilerin özünü kasten çarpıtarak gerçek karakterini yok eden ruhsuz bir siyasal merkezîyetçiliğin içine tıkıştırmak için didinip durmuşlardı.

Romantik anlayışa göre, kaybedilen birlik dışarıdan müdahaleyle restore edilemezdi; daha ziyade insanın içindeki manevî dürtüden doğup ağır ağır olgunlaşmalıydı. Romantikler, halkın ruhunda, o eski kusursuzluk durumunun anılarının hâlâ uyukladığına gönülden inanmışlardı. Ama o içsel kaynak tıkanmıştı ve bu âtıl hâldeki sezgi eskiden olduğu gibi insanların zihninde hayat bulabilsin diye önce yeniden serbest bırakılmalıydı. Dolayısıyla, romantikler bu gizli kaynakları ortaya çıkarmaya çalışmış, garip büyüsüyle kafaları karıştıran geçmiş çağın derin mistik alacakaranlığında iyice kendilerini kaybetmişlerdi. Rengârenk çeşitliliği ve hiç bitmeyen yaratıcı gücüyle Alman Ortaçağı onlar için yeni bir aydınlanmaydı. İnsanlığın yitirmiş olduğu yaşam birliğini bulduklarına kendilerini inandırmışlardı. Artık eski şehirler ve Gotik katedraller özel bir dil konuşurken, romantizmin özlemini çektiği o "*verlorene Heimat*"a tanıklık ediyorlardı. Efsanevî kaleleri, manastırları ve dağlarıyla Ren Almanya'nın kutsal nehrine dönüştürülmüş, geçmişe ait her şey yeni bir niteliğe, yüce bir anlama büründürülmüştü.

Böylece, –halk içinde yeniden doğmakta olan şanlı geçmişlerinden ötürü– Almanların kaderinin hasta insanlığa hasret kaldığı iyileşmeyi sağlamak olduğu düşüncesiyle doruğa çıkan bir çeşit kültür milliyetçiliği yavaş yavaş gelişti. Nitekim Romantiklerin gözünde Almanlar –bizzat Tanrı'nın, kutsal bir misyon gerçekleştirsin diye seçtiği– bu çağın seçilmiş halkı hâline gelmişti. Bu düşünce, Schelling'in doğa felsefesinde olduğu kadar, felsefî idealizmiyle romantikler üzerinde en güçlü etkiye sahip olan Fichte'de de tekrar tekrar kendini göstermişti. Fichte, Almanların "*Urvolk*", yani –içinde insanın nihaî kurtuluşunu gizleyen– aslî halk, en kadim halk olduğunu söylemişti. İlk başta son derece yoğun, şairane bir

ruh hâlinin sofuca coşkusundan doğan ve bu hâliyle de doğrusu zararsız olan bu görüş, Fichte ile birlikte her türlü milliyetçiliğin temelinde bulunan ve şimdiden millî nefretin nifak tohumunu içinde barındıran planlı bir düşmanlık niteliği kazanmıştı. Millî üstünlük iddiası ile yabancı her şeyin yerilip kötülenmesi arasında normalde tek adımlık mesafe vardır ve bu adım özellikle çalkantılı dönemlerde çok hızlı atılır.

Fichte'nin savunduğu ve ardından diğerlerinin tekrarladığı gibi, Almanlar gerçekten de *"verlorene Heimat"*ı kendi içinde diğer halklardan daha fazla taşıyan bir *"Urvolk"*sa, o zaman başka hiçbir millet ona rakip olamaz, hatta aralarında karşılaştırma söz konusu edilemezdi. Bu iddiayı desteklemek için halkları kategorize etmeleri zarurîydi ve aralarındaki gerçek veya farazî farklılıkları yorumlayıp ihtiyaç duyulan anlamı çıkarmak için de halkları birey gibi ele almalıydılar. Fichte'nin özellikle fevkalâde başarılı olduğu boş spekülasyon ve yorum işi böyle başlamıştı. Ona göre dünyada karakter sahibi tek halk Almanlardı: "Karakter sahibi olmak ve Alman olmak kuşkusuz eşanlamlıdır." Tabii ki buradan diğer halkların, özellikle de Fransızların karaktersiz olduğu sonucu çıkarılır. Hele bir de *"Gemüt"* (mizaç, karakter) kelimesinin Fransızca bir karşılığı olmadığı keşfedilince, Tanrı'nın sadece Almanlara böylesine büyük bir hediye verdiği kanıtlanmış olur.

Fichte, bu ve benzeri temellerden hareketle yavaş yavaş en uç sonuçlara ulaşır: *Gemüt*'ten *bîhaber* Fransız'ın aklı, Almanlara *Gemüt* ile gani gani bahşedilmiş iffetin zıddı olan şehvanî ve maddî şeylere odaklanmıştır. *Gemüt*'ün kaynağı Almanların "fıtratındaki dürüstlük ve bağlılık"tı. Ancak *Gemüt*'ün olmadığı yerde –Almanların gönül rahatlığıyla diğer halklara bıraktığı nitelikler olan– kurnazlık ve dalaverecilik vardı. Hakîkî dinin kökleri *Gemüt*'ün derinliklerindedir. Bu durum, sonunda en yavanından özgür düşünceyle doruğa ulaşan "aydınlanma ruhu"nun neden Fransızlar arasında gelişmesi gerektiğini açıklıyordu. Hâlbuki Almanlar, Hristiyanlığın ruhunu bütün derinliğiyle kavramış ve ona özüne uygun özel bir anlam yüklemişlerdi.

Almanların *"Ursprache"*sinden[1] de söz eden Fichte, bununla

1- [Alm., diğer dillerin türediği, kaynak niteliğinde dil –t.y.n.]

"ilk sesinden itibaren bir halkın içinde doğan ve kesintisiz şekilde aynı halkın pratikteki ortak yaşamından gelişen dili" kastetmişti. Bu yüzden, düşünsel gelişimin sadece *"Ursprache"*ye sahip bir *"Urvolk"* içinde hayat bulacağı sonucuna ulaşmıştı. Kendi *Ursprache*'lerini unutup yabancı bir dil benimseyen halklar arasında (tabii ki bunların başında Fransızlar geliyordu), zihinsel gelişme de hayat da başını alır giderdi. Fichte, *Alman Ulusuna Dördüncü Söylev*'inde bu varsayımdan yola çıkarak halkların hayatına dair birtakım siyasal ve toplumsal sonuçlara varmıştı: "İlk kategoriye giren yüce millette herkes eğitilebilir niteliktedir. Bu milletin eğitimcileri bulgularını pratiğe geçirerek halka nüfuz etmeye çalışırlar. Oysa ikinci kategoriye giren millette, eğitimli sınıflar kendilerini halktan ayırıp onu sadece kendi planlarını gerçekleştirmek için maşa olarak kullanırlar."

Saçmalığı hayatın her anında hayat tarafından ortaya serilen bu keyfî tez, bugün en tuhaf yorumların dayanağı oluyor ve Alman gençliğine atalarının büyük bilgeliğiymiş gibi sunuluyor. İnsan kendi milletini ne kadar yüceltirse, geri kalan her şey onunla karşılaştırıldığında o kadar aşağılık ve anlamsız görünür. Tüm yaratıcı yetenekler bile diğer milletlerden esirgenmiştir. İşte bu yüzden, Fichte Fransızların "özgürlük ve hukuk devleti fikrine ulaşamayacaklarını, çünkü düşünce sistemleri itibarıyla bireysel değerler kavramını gözden kaçırdıklarını ve diğer insanların ya da halkların böyle bir şeyi nasıl isteyebileceğini ya da hatta düşünebileceğini hiç anlayamadıklarını" öne sürer.[2] Eh hâliyle özgürlük için görevlendirilmiş olanlar sadece Almanlardır; çünkü *Gemüt*'e sahiptirler ve *"Urvolk"*turlar. Maalesef, bugün bile "Alman özgürlüğü" ve "Alman sadakati" lafları o kadar sık, öyle bezdirici bir ısrarla tekrarlanıyor ki sözümona özgürlük ve sadakatle ne demek istendiği hakkında Üçüncü Reich bize çok açık bir ders vermemiş olsaydı, insan acaba mı diye tereddüde düşebilirdi.

Almanya'da 1813 öncesi ve sonrasında milliyetçi harekette başrol oynayanların çoğu romantizm ruhuna kapılmış; onun "Al-

2- Fichte, *Über den Begriff des wahrhaften Krieges in Bezug auf den Krieg 1813*, Dritte Vorlesung (Üçüncü Söylev).

man Milleti Kutsal Roma İmparatorluğu"[3], Alman Ortaçağı, İlkçağ Almanya'sının destansı dünyası ve vatan toprağının büyüsü üzerine yaptığı anlatımlardan beslenmişlerdi. Arndt, Jahn, Görres, Schenkendorf, Schleiermacher, Kleist, Eichendorff, Gentz, Körner romantik fikirlerle kendinden geçmiş, Stein bile yaşlandıkça onların etkisine daha çok girmişti. Ülkenin, Avusturya imparatorluk sancağının dalgalandığı o eski günlerine dönüşünü hayâl ediyorlardı. Aralarından pek azı Prusya Kralı'nı Fichte gibi *"Zwingherr zur Deutschheit"*, yani Cermenizmin baskıcı lideri olarak görüyor ve Prusya'nın kaderinin ülkenin birliğini kurmak olduğuna inanıyordu.

Bu adamların çoğu eliyle milliyetçilik fikri, mantıksal sonucuna ulaştı: Fikir, çekici bir *"verlorene Heimat"* nostaljisi ve Almanların geçmişinin şiirsel yüceltilmesi şeklinde doğmuştu, sonrasında temsilcileri, Almanların büyük tarihsel misyonu fikrine kapıldılar. Kendileriyle farklı halklar arasında karşılaştırmalar yaparken kendi kendilerini allayıp pullamak için o kadar çok boya kullandılar ki, diğerlerine hemen hemen hiçbir şey kalmadı. Sonunda varılan nokta Fransızlara karşı sıklıkla cinnet sınırlarında dolaşan ölesiye bir nefret ve Cermenizmin ahmakça yüceltilmesi olmuştu.

Öte yandan, aynı gelişme, temsilcilerinin Alman, Leh ya da İtalyan olması fark etmeksizin, her çeşit milliyetçilikte gözlemlenebilir. Tek fark her milletin "tarihî düşman"ının adının farklı olmasıdır. Kimse Alman yurtseverleri böylesine tek taraflı ve nefret yüklü düşünce kalıplarına iten şeyin, insanın en beter hırslarının önündeki bariyerleri yıkan acımasız yabancı hâkimiyeti ve savaş tecrübesi olduğunu söylemesin. "Kurtuluş Savaşları" sırasında da sonrasında da Alman yurtseverliği olarak kendini gösteren şey, yabancı boyunduruğuna karşı haklı bir başkaldırının ötesine geçiyordu. Bu –Goethe'nin dediği gibi– "dünyanın en kültürlülerinden" olan ve kendisinin de "eğitimini büyük oranda borçlu olduğu" bir komşu halkın [Fransız halkının] karakterine, diline ve manevî kültürüne açıkça savaş ilanıydı.

Almanya'da ortaya çıkan Napolyon yönetimi karşıtı yurtsever

3- [15. yy'dan itibaren Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na verilen isim. –t.y.n.]

ayaklanmanın en etkili kişileri arasında yer alan Arndt, Fransızlara karşı hastalıklı nefretinde doğrusu sınır tanımıyordu:

> Yabancılardan nefret, Fransızlardan, onların gösterişçiliğinden, kendini beğenmişliğinden, ahlâksızlığından, dilinden, âdetlerinden nefret, evet, onlarla ilgili her şeye duyulan yakıcı nefret Alman olan her şeye harç olup sımsıkı ve kardeşçe birleştirmeli. Alman cesareti, Alman özgürlüğü, Alman kültürü, Alman onuru ve adaleti yeniden yüceltilmeli; atalarımızın dünya halklarının çoğu karşısında parladığı şan ve şeref dolu o maziye dönülmeli... Sizi utandıran şey onurunuzu yeniden kazandırsın. Sadece Fransızlara karşı kanlı bıçaklı bir nefret Alman kuvvetini birleştirebilir, Almanlara ihtişamını geri kazandırabilir, halkın en soylu özelliklerini ortaya çıkarırken, en soysuz olanlarını da ortadan kaldırır. Bu nefret Alman özgürlüğünün paladyumu[4] olarak çocuklarınıza ve torunlarınıza kalmalı ve gelecekte Schelde' den Vosges ve Ardenler'e kadar Almanya'nın sınırlarının en güvenilir koruyucusu olmalı.[5]

Fransız olan her şeye duyulan nefret Kleist ile birlikte kör bir öfkeye dönüştü. Fichte'nin *Alman Ulusuna Söylevler*'ini aşağılayan Kleist, onda, gerekli cesaret ve eylemin yerine kifayetsiz kelimeleri koyan iradesiz bir öğretmen görmüştü sadece. Kendi istediğiyse, fanatik papaz ve keşişlerin liderliğindeki İspanyolların yaptığı gibi Fransızlara karşı bir halk savaşıydı. Böyle bir savaşta her yolu mubah görüyordu: Zehir ve hançer, döneklik ve ihanet. Özellikle baba ve çocuğu arasında diyalog biçiminde yazılan *Katechismus der Deutschen abgefaßt nach dem Spanischen, zum Gebrauch für Kinder und Alte* (Gençler ve Yaşlılar İçin İspanyol Modeli Alman İlmihali) adlı eseri, dizginsiz millî bağnazlığın en vahşî tezahürüdür ve ürkütücü hoşgörüsüzlüğüyle her türlü insanî duyguyu ayaklar altına alır. Bu korkunç bağnazlık belki kısmen, talihsiz şairin hastalıklı zihniyetine bağlanabilir. Öte yandan, içinde bulunduğumuz zaman bize, özel toplumsal koşulların elvermesi hâlinde, böylesi bir zihniyetin nasıl uydurma şeylerle beslenip korkutucu bir güçle yayılabileceğine dair en iyi dersi sunmakta.

4- Yunan tanrıçası Pallas Athena'nın Truva'yı koruyan heykeli.

5- E.M. Arndt, *An die Preußen*, Ocak 1813.

Fichte'nin ölümünden sonra, Alman gençliğinin neredeyse taptığı manevî lideri Ludwig Jahn, Fransız fobisini ve milliyetçi çılgınlığı o kadar ileri boyutlara taşıdı ki, yurtsever savaşçı dostlarının bile sinirlerini altüst etti. Stein ona "kendini beğenmiş grotesk deli" derken, Arndt "su katılmadık bir Eulenspiegel"[6] diyecekti. Jahn her şeyden kuşkulanıyor, her yerde yabancı âdetlerin ve Fransız ahmaklığının kokusunu alıyordu. İnsan "sakallı moruk" diye nitelenen bu acayip azizin biyografisini okuyunca, modern Hitlerizmin erken dönem öncüsünü gördüğü hissine kapılıyor. Onun nezaketsiz, iddialı konuşma tarzı, inanılmaz kibri, yüksekten atıp tutması, fikirleri kördüğüm ederek içinden çıkılmaz hâle dönüştürmekten zevk duyması, şiddete açık mizacı, fütursuz atılganlığı ve en önemlisi de kendi fikri dışındaki hiçbir fikre saygı duymayıp, hemfikir olmadığı her düşünceyi Almanlığa aykırılıkla damgalaması; işte bütün bunlar onu günümüz Nasyonal Sosyalizminin atası hâline getiriyor.

Jahn'ın hiç kendine has siyasî fikirleri yoktu. Ona en cazip gelen Ortaçağ Almanyası değil, İlkçağ Almanyası'ydı; Almanların ezelden beri var olduğu görüşüne sımsıkı sarılmıştı. Almanya ve Fransa arasında bir *Hamme*, bir bariyer, bizonlar ve başka tür yaban hayvanlarıyla dolu bir çeşit cangıl oluşturmayı önermişti. İki ülke arasında hiçbir türden ilişki kurulmasın, böylece Fransızların yozluğu Alman gençliğine bulaşmasın diye sınırı özel muhafızlarla korumak gerekliydi. Fransa'ya karşı delice nefreti, Jahn'ı açıkça "insanın kızlarına Fransızca öğretmesiyle orospuluk öğretmesi aynı şey" diyecek noktaya kadar getirmişti. Bu garip peygamberin kafasındaki her şey –en başta da vahşî "arılaştırma" takıntısıyla korkunç hırpaladığı Alman dili– saptırılmış ve çarpıtılmıştı.

Buna rağmen Jahn, Alman gençliğinin sonsuz hayranlığını kazanmakla kalmamıştı, aynı zamanda Jena Üniversitesi de ona fahrî doktor unvanı vererek onun gına getiren övünmelerini Luther'in zarafetiyle kıyaslamıştı. Thiersch gibi seçkin bir filolog, Pindar'ın Almanca çevirisini ona ithaf ederken, Weimar'daki Yunan Edebiyatı profesörü Franz Passow da Luther'den bu yana Jahn'ın *Teutsche Turnkunst* (Alman Beden Eğitimi) adlı eserinden daha

6- [Alman Ortaçağı'ndan bizdeki Keloğlan benzeri bir halk kahramanı. –t.ç.n.]

mükemmel bir şey yazılmadığını ilan etmişti. Özel koşulların baskısıyla karmaşık bir mantıksızlığın desteklediği akılsız bir ifade tarzının milletin geniş kesimlerini etkisi altına alıp belirli bir yöne sevk etmesinin, elimizde günümüz Almanyası gibi ürkütücü bir örneği olmasaydı, Jahn'ınki gibi bulanık bir zihnin yarattığı etkiyi anlamak zor olurdu. Bu adamın Alman gençliğince Fichte'nin vârisi olarak kabul edilebilmesi, ancak genç kuşağın entelektüel düzeyinin düşüklüğüyle açıklanabilir. Treitschke gibi dört dörtlük milliyetçi bir tarihçi bile, *Alman Tarihi*'nde şu yorumu yapmıştı: "Aydınlanmış bir halkın evlatlarının yaygaracı bir barbara üstat diye hürmet etmesi, toplumsal hastalıktan başka bir şey değildir."

Bunun nedeni açıkça Kurtuluş Savaşları'ndan sonra Almanya'da moda olan dar görüşlü Cermenizmin *metazori* bir zihinsel barbarlığa yol açmasıydı. İflah olmaz bir *Auserwähltheit* (seçilmişlik) merakı, haliyle zamanın tüm genel kültürüne karşı düşünsel bir yabancılaşmaya ve insanî ilişkilerin tümüyle yanlış yorumlanmasına neden olur. Lessing ve Herder'in ruhunun genç kuşağa artık esin kaynağı olmadığı, Goethe'nin milletin içinde değil de dışında yaşadığı bir zamandı. Ortaya çıkan şey, Almanlara has bir yurtseverlikti. Heine'ye göre bu yurtseverlik, temsilcilerinden "kalplerinin, soğukta kalmış deri gibi büzüşüp daralmasını, yabancı her şeyden nefret etmelerini, artık dünya yurttaşı veya Avrupalı değil sadece daracık Alman olmayı arzulaması"nı bekliyordu. 1813'ün insanlarını özgürlük bekçisi gibi görmeye çalışmak saçma olur. Bir teki bile gerçek özgürlükçü fikirlerle harekete geçmemişti. Taşıdıkları fikirlerin neredeyse her birinin kökü, günümüze artık yeni perspektifler açamayacak kadar eski, çok çok eski zamanlara uzanıyordu. Bu –esasen zafer kazanan gericilik tarafından utanmazca bastırılması nedeniyle– bugün halen özgürlükçü diye övülen *Burschenschaft* (Öğrenci Birliği) için de geçerli. *Burschenschaft*'ın idealist özelliklere sahip olduğunu kimse inkâr etmiyor. Ama bu, Birliğin özgürlükçü bir zihniyete sahip olduğunun kanıtı değil. Birliğin Hristiyan-Alman mistisizmi, "yabancı âdetler" ve "yabancı ruh" olarak gördüğü her şeyi kabaca reddi, Almanya'da çok eskiden beri tüm gerici hareketlerin mirası olagelen anti-Semit eğilimleri ve genel bir kafa karışıklığı, bu birliği yeni bir geleceğin öncülüğüne değil, birbirinden çok uzak anlayışlardan unsurların

yamalı bohça gibi birleştirildiği mistik bir inancın bayraktarlığına uygun kılıyor. [*Burschenschaft* üyesi] Karl Sand'ın [Alman yazar] Kotzebue'yü öldürmesinden sonra gericiliğin öldürücü bir darbesi olan rezil Karlovy Vary Kararnamesi'yle tüm öğrenci dernekleri yasaklandığında, Burschenschaft'ın elinde, Metternich'in maşalarına Binzer'in şu sözlerle sona eren çaresiz ve teslimiyetçi dizelerinden başka verebileceği bir cevap yoktu:

> Koparıldı bağ; kara, kızıl ve altın renkliydi;[7]
> Tanrı üzüldü. Kim bilir ne istedi!
> Yuva göçebilir tepemize; göçse ne olacak ki?
> Tanrı bizim kalemiz; ruh içimizde bakî.

Gerçek devrimciler insan onurunun böyle ayaklar altına alınması karşısında farklı kelimeler kullanırlardı. Alman aydınlanmasının, her şeyin üzerinde olan insan sevgisi ve düşünce özgürlüğüne dair muazzam fikirlerle yaptığı cesur başlangıcını, gemi azıya almış bir "millî bilince" varan hazin sonuçlarıyla karşılaştırdığımızda, Almanya'nın mustarip olduğu müthiş düşünsel gerilemeyi kavrayıp Heine'nin şu sözlerindeki hiddeti değerlendirebiliriz:

> İşte burada Bay Jahn'ın sistematize ettiği idealist nobranlığı görüyoruz. Bu, Almanya'nın yaratmış olduğu en soylu, en kutsal anlayışa, yani insaniyete, tüm insanların kardeşliğine ve büyük dehalarımız Lessing, Herder, Schiller, Goethe, Jean Paul'ün ve Almanya'daki tüm eğitimli insanların her daim saygı gösterdiği kozmopolitliğe karşı sefil, hödükçe, cahilce bir muhalefetle başladı.

Romantik ekolün Almanya'da bu mistik milliyetçilik bilincinin şekillenmesine büyük katkıda bulunmuş en ünlü temsilcilerinin, neredeyse hiç istisnasız siyasî ya da dînî olarak açıkça gericiliğin safına kapak atmış olmaları garip bir olay. Ayrıca hayli dikkat çekici; çünkü çoğu, edebiyat kariyerine aydınlanma ve düşünce özgürlüğünün müjdecileri olarak başlamış, komşu ülkedeki Büyük Devrim'i coşkuyla selamlamıştı. Alman İmparatorluğu'nun parçalanması karşısında sevinçten havalara uçan Görres gibi eski bir

7- [Farklı üniversitelerdeki *Burschenschaft*'ların ortak bayrak rengi olan bu renkler Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun bayrak renkleriydi. –t.y.n.]

Jakoben'in, şaşırtıcı bir hızla ateşli bir Fransa muhalifine dönüşmesi yeterince garip değilmiş gibi, gemi azıya almış gericiliğe 1820 tarihli *Teutschland und die Revolution* (Almanya ve Devrim) adlı çalışmasında mertçe bir kararlılıkla diş bileyen aynı Görres'in kendini çok geçmeden Papalığın kollarına atıp dînî bağnazlıkta Joseph de Maistre'ın onayını alacak kadar ileri gitmesi akıl alır gibi değildir.

Wilhelm ve Friedrich Schlegel, Steffens, Tieck, Adam Müller, Brentano, Fouqué, Zacharias Werner gibi pek çok kişi gerici dalganın önünde sürüklendi. Yüzlerce genç ressam Roma'ya [Vatikan'a] hacca giderek Katolik Kilisesi'nin kanatları altına girdi; Kilise'nin hasadı gayet bereketliydi. Bu, Ortaçağ insanının içten gelen inanç sağlamlığından farklı olan çılgın bir bağnazlığın ve ateşli ihanet coşkusunun cadılar bayramıydı. Bu, yakıcı bir "*verlorene Heimat*" özlemi olarak başlayıp kendini en derin gericiliğin bataklığında bulan kültür milliyetçiliğinin sonuydu. George Brandes'in aşağıdaki sözleri hiç de abartılı değildir:

> Şiirde pek devrimci olan tüm romantikler, iş dînî tutumlarına geldiğinde, boyunduruğu görür görmez teslimiyet içinde boyunlarını uzatırlar. Siyasete gelince, Viyana Kongresi'ni yöneten ve –San Pietro Katedrali'ndeki ayin ile Fanny Elssler'in dans gösterisi eşliğinde ıstakoz yerken– halkların düşünce özgürlüğünü ortadan kaldıran manifestoyu hazırlayanlar da onlardır.[8]

Yine de bu insanların çoğunu Brandes'in üstteki paragrafta gönderme yaptığı [Friedrich] Gentz'le mukayese edip aynı kefeye koyamayız. Maaşını [Başbakan] Metternich'ten alan Gentz, Karlovy Vary Kararnamesi kepazeliğinin de başlıca sorumlusuydu. Stein'ın söylediği gibi, "kokuşmuş bir karakter"di; parasını verene kalemini satan, gösterişli, yiyici, ikinci sınıf bir yazardı. İngiliz sosyalist Robert Owen –gerçek karakterini bilmediği– Gentz'i kendi reform çalışmasına katmak için ikna etmeye çalıştığında, alaycı bir açıksözlülük anına denk gelen Gentz, o sefil hayatının tüm ana fikrini birkaç kelimeyle gözler önüne sermişti: "Büyük yığınları zenginleştirip bağımsızlaştırmak istemeyiz; yoksa onları nasıl yönete-

8- Georg Brandes, *Die romantische Schule in Deutschland*, Berlin, 1900, s. 6.

biliriz ki?" Belki de Gentz gibi birini olsa olsa Metternich'e kalemini satacak kadar alçalan Friedrich Schlegel'le karşılaştırabiliriz. Romantik ekolün diğer büyük adamları gericilik yoluna tamamen kendiliklerinden girdiler; tüm fikirlerinin özünde bulunan gericilik tohumu onları bu yöne sevk etmişti. Aslında hemen hemen hepsinin aynı yola girmiş olması, pekâlâ hareketin bütününde bu gidişatın seyrini belirleyen ve hiçbir zaman üstesinden gelemedikleri sağlıksız bir şeyler olduğunun kanıtı olabilir.

Alman romantizminin gerici özü, köklerini doğrudan teorik mutlakiyetçilikte bulduğumuz devletle ilgili görüşünden de anlaşılır. Novalis, devlete kendine özgü bir bireysel yaşam bahşedip "mistik birey" muamelesi yaparak, "kusursuz bir yurttaş tam anlamıyla devletin içinde yaşar" sonucuna varmıştı. Oysa sadece tam anlamıyla devlet tarafından zapt edilmiş bir insan tam anlamıyla devlet içinde yaşayabilir. Böyle bir anlayış, tabii ki aydınlanma döneminin liberal fikirleriyle uyum içinde değildir; bunların apaçık antitezidir.

Romantizmin esas devlet teorisyeni Adam Müller, liberalizmin çoğu fikrinin dayandığı "Doğal Haklar Umacısı"nın en azimli muhalifiydi. *Die Elemente der Staatskunst* (Devlet İdaresinin Temelleri) adlı eserinde, Wilhelm von Humboldt'un Almanya'da en önde gelen temsilcisi olduğu liberal anlayışa en sert muhalefeti göstermişti. Burada, "devlet sadece bir imâlât, tarım, sigorta kurumu ya da ticarî ortaklık değil, kolektif maddî ve manevî servetin en mahrem birliği; muazzam enerjik, son derecede aktif ve yaşayan bir bütün hâlindeki milletin dahilî ve haricî yaşamının tümüdür" demişti. Sonuç olarak, devlet hiçbir zaman liberalizmin tasavvur ettiği gibi, herhangi bir özel amacın, hatta hiçbir surette belirli bir amacın aracı olamazdı. O daha ziyade en âlâsından *kendi içinde* bir amaç, –kökleri hukuk, milliyet ve din birliğinde yatan– *kendi kendine yeten* bir amaçtır. Genelde devlet özel bir görevi ifa ediyor gibi görünse de, Müller'in anlayışına göre bu sadece teorisyenlerin göz yanılsamasıydı. Gerçekte devlet sadece kendine hizmet ederdi ve kimse için bir araç değildi.

Karl Ludwig von Haller'in *Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesezt* (Devlet Biliminin

Restorasyonu ya da Yapay Burjuva Devleti Umacısı Karşısında Doğal Sosyal Devlet Teorisi) gibi upuzun bir başlığı olan sığ ve rezil yamalı bohçası, aynı fikirlerin kabaca, körü körüne tekrarlanmasından ibarettir. Şu var ki, Haller'le birlikte çok daha belirginleşen gerici eğilim, iyice ortalığa saçılmıştır. Haller, esas itibarıyla sivil toplumun yurttaş ile devlet arasında yazılı ya da zımnî bir sözleşme ilişkisinden doğabileceği düşüncesini reddetmişti. Siyasî toplumun tüm kurumlarının adım adım ortaya çıkışının doğal koşulu, her şeyin kökenindeki ilahî düzenle aynı anlama geliyordu. Ne var ki bu temel koşulun birinci sonucu –iktidarın ilahî düzen temelindeki doğal hukuktan kaynaklanmasından da anlaşılacağı üzere– güçlü olanın diğer herkese hükmetmesiydi. Kudret sahibi olan yönetir, devlet kurar, yasa yapar; bütün bunlar gücü ve üstünlüğü sayesinde olur. Sahip olduğu iktidar, Tanrı vergisi olması, Tanrı'dan gelmesi nedeniyle ihlâl edilemez. Buradan Kral'ın devletin hizmetkârı değil, efendisi olduğu sonucu çıkar. Devlet ve halk onun mülkü, Tanrı'dan aldığı ve ne dilerse yapabileceği meşru bir mirastır. Eğer Kral adaletsiz ve baskıcıysa, bu durum elbette tebaası için bir talihsizliktir, ama onlara kendi kafalarına göre değişiklik yapma hakkı vermez. Böyle bir durumda, hükümdarı akıl fikir ihsan eyleyip doğru yola soksun diye Tanrı'ya dua etmekten başka bir şey gelmez ellerinden.

Böyle bir öğretinin taht sahiplerini nasıl zevkten dört köşe ettiğini gayet iyi anlayabiliriz. Haller, "Kral tahtındaki romantik" dediği, gelecekte IV. Friedrich Wilhelm olarak taç giyecek Prusya veliaht prensini özellikle mest etmişti. Hegel'le aynı yönde atılmış bir adımdan başka bir şey olmayan devleti tanrılaştırma tavrının Almanya'da bu kadar rahat benimsenmesinin nedeni, romantiklerin kendi devlet anlayışlarıyla halihazırda bu fikirlere zemin hazırlamış olmalarıydı.

Romantikler arasındaki tek büyük beyin, orada bile kendine has bir yol tutmuş olan, *Tagebücher*'i (Günlük) devlet ve toplumla ilgili bir dizi mükemmel düşünceyle bezeli Katolik filozof Franz von Baader idi. Öğretisini insanın başlangıçta saf ve temiz olduğu görüşü üzerine kuran Baader, Kant'ın "doğuştan kötülük" anlayışının en sert muhalifiydi. Özellikle insanın en soylu yeteneklerini köreltip onu herhangi bir bağımsız girişimde bulunamayacak du-

ruma getiren hükûmet düşkünlüğüyle mücadele etmişti. Dolayısıyla, despotizme karşı doğanın şifa verici gücü olarak anarşiyi övmüştü; çünkü anarşi insanı kendi ayakları üzerinde durmaya zorluyordu. Baader, yönetimin çocuklaştırdığı insanı, bir yangın felâketinde bacaklarını kullanmak zorunda kaldığı güne kadar yürüyemeyeceğini sanan bir ahmağa benzetmişti.

> Kabahat ve ahlâkî düşkünlüğü en fazla güçlendiren şey, –hukuk gibi– kurumlar eliyle somutlaştırılması, ruhsatlandırılmasıdır. Hukuk, sadece hükûmetin neden olabileceği bu büyük kötülük, bizim mükemmelleşme kapasitemizin önündeki büyük engeldir. Bu nedenle hukuk iyi bir şey başarmaktan acizken, kötülük konusunda gayet yeteneklidir; çünkü adeta ahmaklık ve ahlâkî düşkünlüğü bakî kılarak, bunlara kendiliklerinden sahip olamayacakları bir devamlılık sağlar.

Baader'in eleştirel devlet anlayışı, liberalizme değil de Alman mistisizmine geri dönüştür. Meister Eckhart ve Jacob Böhme ekolünden olan Baader, tüm dünyevî baskı araçlarına gayet şüpheyle yaklaşan bir tür teozofiye[9] ulaşmıştı. Katoliklikte ona en çekici gelense, Kilise'nin evrenselliği ve sadece dinin iç bağıyla bir arada tutulan, bu yüzden de herhangi bir haricî koruma fikrine ihtiyaç duymayan dünya çapındaki bir cemaat olarak Hristiyanlık fikriydi. Baader, pek çok kişiye esin kaynağı olmasına rağmen Almanların genel gelişim seyrini etkileyememiş, derin araştırma ruhuna sahip bir münzeviydi.

Dolayısıyla, ne romantizm ne de onun dolaysız pratik sonucu olan –ve Kurtuluş Savaşları'na yol açan– yeni mamûl millî hareket, Almanya'nın kabile ve halklarının özgür gelişimi için gereken yeni düşünsel bakış açılarını memlekete kazandırabilirdi. Tersine, romantik ekolün devlete dair felsefî görüşleri gericiliğe ahlâkî bir gerekçe sağlamaktan öteye gidemezken, tatsız üstün-Cermenizmleri yüzünden Alman gençliği diğer halklara yabancılaşmıştı. Millet fikrinin birçok savunurunun sözde kurtuluşlarını, saf Alman kanı

9- [Din kuralları, felsefe ve bilim sınırlarının ötesine geçip doğanın ve insanın bilinmeyen yönlerini araştırarak ırk, renk, inanç ve cinsiyet ayrımının olmadığı bir evrensel birliğe ulaşmayı hedefleyen; tüm din ve inançlarda bir kısım hakikât bulunduğunu ileri süren felsefe. –t.y.n.]

taşımalarına değil, tam da kendi "Cermenizm"lerinin Berserk[10] çılgınlığıyla mücadele ettiği o "yabancı etkilere" borçlu olması kaderin cilvesidir. Ne Jahn'ın ilkel ormanlara duyduğu coşkuyla "meşe palamudu kemiren Cermenizm"i, ne Arndt'ın batı cephesinde yeni bir Alman şövalye tarikatı kurmaya dair romantik düşleri, ne de imparatorluğun müjdecisi [Maximilian von] Schenkendorf'un nostaljik çağrısı Napolyon'un düşüşüne yol açabilirdi. Bu mucizeyi gerçekleştiren, dışarıdan ithâl yabancı fikir ve kurumların etkisiydi. Almanya yabancı hâkimiyetini sarsmak için, Fransız Devrimi'nin hayat verdiği fikirlerin en azından bir kısmını kabul etmek zorundaydı. Bunun Napolyon'un gücüne ölümcül biçimde kan kaybettiren bir "halk savaşı" olması gerçeği bile başlı başına, demokratik fikirlerin Almanya'ya zaten ne kadar derinden nüfuz ettiğini kanıtlıyordu; çünkü tüm millî başkaldırıların kökeninde bilinçli olsun ya da olmasın demokratik düşünce yatar. Fransa'yı bütün Avrupa'ya kafa tutacak konuma getiren de bu savaş yönetme şekliydi. Bu yüzdendir ki Alman prensleri, özellikle de Avusturya, arkasında devrim canavarının pusuya yattığını gördükleri millî bir başkaldırının neredeyse sonuna kadar en sert muhalifleriydi. Gentz'in "millî kurtuluş savaşı, kolayca bir özgürlük savaşına dönüşebilir" görüşü yüreklerine korku salmıştı. Milis teşkilatı kuruluşu, aslında, Prusya'da Scharnhorst tarafından gerçekleştirilen ordu reformu bütünüyle Fransız modelini örnek almıştı. Böyle olmasaydı, Fransızlar Rusya'daki korkunç felâketten sonra bile hâlâ düşmanlarına direnebiliyor olurlardı.

Fichte'nin çok önem verdiği millî eğitim fikrinin yanı sıra zorunlu askerlik, yurttaşı devletin talep ettiği belirli bir görevi üstlenme ya da belirli ödevleri yerine getirmeye zorlayan yasal yükümlülükler ve başka pek çok şey daha, aynı şekilde Büyük Devrim'in demokratik fikirlerinden alınmıştı. Alman yurtseverliği, esasında yabancı menşeili olan bu fikri, Almanların yerli malı olduğu inancıyla kabul etmişti. Alman dilini tüm yabancı unsurlardan a-

10- [Berserker ya da Berserk, İskandinav ve Cermen efsanelerinde adı geçen, savaş meydanına tamamen zırhsız şekilde ayı veya kurt postundan giysilerle çıkan, cesaret ve gücüyle meşhur savaşçılar. Özellikle Romalılar Cermen Berserklere karşı çok ağır yenilgiler almış ve bugünkü Almanya'yı ele geçirememişlerdir. –t.ç.n.]

mansız bir demir süpürgeyle temizlemek isteyen ve "öz Almanca" sandığı *turnen* (jimnastik, beden eğitimi) kelimesinin oluşumunda Latince bir kök kullandığını hiç fark etmemiş olan Jahn'ın başına gelen de buydu.

1813 ve 1848-49 Alman birlik hareketleri, Alman prenslerin ihanetleri yüzünden her iki defasında da çuvallamıştı. Ama bir Prusyalı junker [Bismarck] 1871'de İmparatorluğun birliğini sağladığında, gerçek –bir zamanlar görülen parlak düşlerin tamamen aksine– acıydı. Bu, romantiklerin özlemle yanıp tutuştukları "eski imparatorluğa geri dönüş" değildi. Güney Alman federalisti Frantz'ın çarpıcı bir biçimde beyan ettiği gibi, Bismarck'ın eserini o imparatorlukla kıyaslamak, "Berlin'deki bir kışlayı Gotik katedral"le kıyaslamaktan başka bir şey değildi. Hoffmann von Fallersleben ve 1848 Alman birliği hareketinin öncü savaşçılarının bir zamanki kehanetlerindeki gibi, "Avrupa milletleri ailesine entelektüel kültürüyle liderlik etmesi beklenen özgür Almanya"ya dair liberal tahayyüllerin esamisi bile okunmuyordu. Yo, Prusyalı bir junkerin peydahladığı bu ucube siyasî velet, Almanya'yı dev bir kışlaya çevirip gücü eline geçiren, çılgın militarizmi ve siyasî bakımdan tek dünya gücü olma hedefiyle Napolyon'un o zamana dek Avrupa'da oynadığı uğursuz rolün aynısını üstlenen Büyük Prusya'dan başka bir şey değildi. Alman halklarının liderliğini, en gerici ve kültürel tarihinin en geri ülkesi olan Prusya'nın üstlenmesi, böyle bir "yaratılış"tan ne çıkacağına dair hiçbir şüpheye yer bırakmamıştı. Bu, Bismarck'ın en önemli muhalifi olan ve –okkalı yazıları Almanlara bugün Çince gibi gelen– Constantin Frantz'ın şu görüşünde çok net hissediliyordu:

> İçinde tek bir Prusyalı adı geçmeyen yüzlerce yıllık bir tarihi geride bırakmış kadim Batı Almanya ile devlet tarihi onun yanında güdük kalan –ve üstelik Brandenburg Dükalığı[11] hâlâ yarı ıssız bir Wendland yerleşimi olan– Prusya'nın karşılaştırılmasının; Bavyeralılar, Saksonlar, Franklar, Suabiyalılar, Türingiyalılar ve Hesseliler

11- [Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun bir parçası olan Brandenburg Dükalığı Hollanda, Portekiz ve Savoya Dükalığı'yla ittifak hâlinde Fransızlara karşı şavaşmış, kazanılan zafer sonucunda kendisine krallık statüsü tanınmış ve Prusya Krallığı adını almıştır. –t.y.n.]

gibi kökü ilk çağlara uzanan kabileleriyle kadim Almanya'nın şimdi bu dükalık tarafından yönetilmesinin doğala aykırı bir dengesizlik olduğunu herkes kabul etmek zorundadır.[12]

1813'te Alman yurtseverlerin çoğunluğu, Prusya liderliğindeki bir birleşik Almanya'nın adını bile duymak istemiyordu. Görres, Viyana Kongresi yapılırken, çıkardığı *Rheinischer Merkur* adlı gazetede Saksonlar ve Rheinland'lıların, Almanların beşte dördünün kendilerine en uzak ve üstelik yarı-Slav olan beşte birin adını taşımak zorunda kalacaklarına inanamayacaklarını yazmıştı. Aslında, Silezya'nın fethi ve II. Friedrich'in Polonya'yı paylaştırmasıyla büyük oranda artmış olan Prusya nüfusunun Slav kesimi, artık ülkenin toplam nüfusunun beşte ikisini aşmış durumdaydı. Bu Prusya'nın daha sonra kendini büyük bir tantanayla öz Almanların menfaatlerinin seçilmiş koruyucusu ilan etmesiyle durum iyice komik bir hâl alır.

Prusya'nın tarihsel misyonunun Alman birliğini gerçekleştirmek olduğuna kendini inandıran William Pierson, *Preussische Geschichte* adlı eserinde Prusyalıların "Prusya milliyeti"nin yaratılması için bir hükümdarlık kurma arzusu içinde olduklarını çok net ortaya koymuş, istemeden de olsa milletin devleti değil, devletin milleti yarattığını söyleyen ezelî hakikâti teyit etmişti:

> Devlet kendine bir milliyet oluşturmuştur. Herkes aynı Prusyalı ismini, aynı renkleri, aynı siyah-beyaz bayrağı taşıdığından, devlete bağlı farklı kabileler daha kolay ve daha hızlı biçimde birleşik topluluk potasında eritilmiştir. *Fakat, Prusyalılık artık kendini Almanya'nın diğer kısımlarından farklı olarak, nasıl özel bir karakter olarak geliştirmişse, Prusya devleti de eşsiz bir şey, ayrı bir şey olarak bir o kadar büyük kararlılıkla öne çıkmıştır.*

Bu koşullarda, Bismarck'ın eseri olan Alman millî birliğinin asla "Prusya'nın Almanlaşması"na değil, kaçınılmaz olarak "Almanya'nın Prusyalılaşması"na yol açacağı belli olmuş, 1871'den beri Alman tarihinin seyriyle de her bakımdan kanıtlanmıştır.

12- Constantin Frantz, *Der Föderalismus als das leitende Prinzip für die soziale, staatliche und internationale Organisation, unter besonderer Bezugnahme auf Deutschland*, Mainz, 1879, s. 253.

14. Bölüm

Sosyalizm ve Devlet

Sosyalizm ve Çeşitli Akımları. Demokratik ve Liberal Fikirlerin Sosyalist Harekete Etkisi. Baböfizm ve Jakobenizm. Sosyalizmde Sezaryen ve Teokratik Fikirler. Proudhon ve Federalizm. Uluslararası İşçiler Derneği [I. Enternasyonal]. Bakunin'in Merkezî Devlet Gücüne Muhalefeti. Paris Komünü ve Sosyalist Harekete Etkisi. Parlamenter Faaliyet ve Enternasyonal. Fransa-Prusya Savaşı ve Avrupa'da Siyasî Değişim. Modern İşçi Partileri ve İktidar Mücadelesi. Sosyalizm ve Millî Siyaset. Otoriter ve Liberter Sosyalizm. Hükûmet mi İdare mi?

Avrupa'da sosyalizm ve modern işçi hareketinin gelişmesiyle birlikte, halkta henüz tam netleşmemiş yeni bir düşünsel eğilim boy gösterdi. Bu eğilimin kaderini, savunurları arasında özgürlükçü fikirlerin mi yoksa otoriter fikirlerin mi baskın geleceği belirleyecektir. Tüm ekollerden sosyalistlerin ortak görüşü, mevcut toplumsal örgütlenme hâlinin en tehlikeli toplumsal musibetlerin süregelen nedeni olduğu ve sonsuza kadar böyle gidemeyeceği yönündedir. Tüm sosyalist ekoller, daha iyi bir düzenin salt siyasî nitelikteki değişikliklerden kaynaklanamayacağı, ancak mevcut ekonomik koşullarda yapılacak köklü bir reformla sağlanabileceği; toprağın ve tüm diğer toplumsal üretim araçlarının artık toplumun imtiyazlı azınlıklarının özel mülkiyetinde kalamayacağı, kamunun mülkiyetine ve idaresine bırakılması gerektiği konusunda da hemfikirdirler. Tüm üretim faaliyetinin asıl amacının kişisel kazanç beklentisinden ziyade toplumun tüm üyelerinin ihtiyaçlarını gidermeye dönüşmesi ancak bu yolla mümkün olacaktır.

Fakat sosyalist toplumun yapısı ve buna ulaşmanın yolu, araçları konusunda çeşitli sosyalist kesimlerin görüşleri büyük farklılık gösterir. Bu garip bir şey değil; çünkü diğer fikirler gibi sosyalizm de insanlara gökten vahiy olarak inmemiş, tersine mevcut toplumsal yapılar içinde ve bunlara doğrudan bağlı olarak gelişmiştir. Ayrıca bu fikrin savunurlarının çeşitli ülkelerde hâkim olan zamanın siyasal ve toplumsal hareketlerinden az çok etkilenmesi de kaçınılmazdı. Hegel'in fikirlerinin Almanya'da sosyalizmin şekil-

lenmesi üzerindeki etkileri iyi bilinir. Öncülerinin çoğu (Grün, Hess, Lassalle, Marx, Engels) ideolojik Alman felsefe çevrelerinden geliyordu, bir tek Weitling ilhamını farklı bir kaynaktan, sosyalist hareketlere liberal fikirlerin bariz şekilde nüfuz ettiği İngiltere'den almıştı. Fransa'da Büyük Devrim'in düşünsel eğilimleri, İspanya'da siyasî federalizmin etkisi bu ülkelerin sosyalist teorilerinde bariz şekilde görülür. Her ülkenin sosyalist hareketi için benzer şeyler söylenebilir.

Fakat, Avrupa gibi ortak kültür çevrelerinde fikirler ve toplumsal hareketler bir tek ülkeyle sınırlı kalmayıp doğal olarak diğerlerine de yayıldığından, yerel renklerini kaybederler. Buradan, bu hareketlerin sadece saf yerel renklerini korumakla kalmayıp, neredeyse farkına varmaksızın, yerli fikir ürünleriyle bütünleşen ve bunları kendilerine özgü yollarla zenginleştiren çeşitli dış uyarıcılardan da etkilendiği sonucu çıkar. Dış etkilerin kendilerini ne kadar güçlü bir biçimde dayattıkları büyük ölçüde genel toplumsal duruma bağlıdır. Fransız Devrimi'nin çoğu Avrupa ülkesindeki muazzam etkisini ve düşünsel yankılarını hatırlamamız yeter. Bu nedenle, Sosyalizm gibi bir hareketin her ülkede geniş bir yelpazeye yayılan rengârenk fikirleri bir araya getirdiği, hiçbir yerde belirli ve özel bir ifade biçimiyle sınırlı kalmadığı besbellidir.

Babeuf ve onun fikirlerini sahiplenen komünist ekol, siyasî bakış açısını, tümüyle egemenliği altına girdiği Jakoben fikir dünyasından alır. Bunlar, devletin siyasî gücünün denetim altına alınması şartıyla, topluma arzulanan her türlü biçimin verilebileceğine inanmışlardı. Rousseau'nun düşündüğü anlamda modern demokrasinin yayılmasıyla birlikte, yasaların her şeye kâdir olduğuna duyulan batıl inanç insan bilincine derinden nüfuz etmişti. Dolayısıyla sosyalistlerin bu kesiminde siyasî iktidarın fethi, Babeuf'ün ilkelerine ve sözde "eşitler" teorisine dayalı bir dogmaya dönüşmüştü. Fraksiyonlar arasındaki bütün çekişme, esasen devlet gücünün nasıl en iyi ve en güvenli biçimde ele geçirilebileceği sorusuna odaklanmıştı. Babeuf'ün doğrudan vârisleri, bir gün gizli derneklerinin, tek bir devrimci darbeyle halk iktidarını kurup proletarya diktatörlüğü yardımıyla sosyalizmi canlı bir olgu hâline getireceğine inanan bu eski geleneğe sımsıkı sarılmışlardı. Ama Louis Blanc, Pecqueur, Vidal ve diğer bazı kişiler, devletin, zama-

nın ruhunu kavrayıp kendi inisiyatifiyle toplumsal ekonomiyi tümden yeniden örgütleyecek şekilde çalışması hâlinde, mümkünse hükûmeti şiddete başvurarak düşürmekten kaçınılması gerektiği görüşünü savunuyorlardı. Ama sosyalizmin ancak devlet ve uygun yasalar yardımıyla başarılabileceği inancı her iki fraksiyonda da ortaktı. Pecqueur, bu amaçla ileri görüşlü hükûmete rehberlik edecek koca bir hukuk kitabı, bir çeşit *Code Napolyon*[1] hazırlamıştı.

Geçen [19.] yüzyılın birinci yarısında, sosyalizmin neredeyse tüm büyük öncüleri otoriter anlayışlardan şu ya da bu ölçüde etkilenmişti. Parlak bir beyin olan Saint-Simon büyük bir önseziyle, insanlığın, "insanları yönetme sanatının yerini şeyleri yönetme sanatının alacağı" bir zamana doğru ilerleyeceğini söylemişti. Oysa giderek sertleşen bir otoriter mizaç sergileyen öğrencileri, nihayetinde bir sosyalist ilahiyat fikrine kapağı attıktan sonra tablodan tamamen silinip gideceklerdi.

Fourier, *Toplumsal Düzen*'inde muhteşem bir derinliği ve kalıcı bir anlamı olan liberal fikirler geliştirdi. Onun "cazip çalışma" teorisi, özellikle bugün, "ekonominin" kapitalist "rasyonalizasyonu" çağında bizi gerçek insanlığın vicdanî bir vahyi gibi etkiliyor. Ama o bile çağının çocuğuydu ve tıpkı Robert Owen gibi, planını gerçekleştirmesine yardımcı olacakları umuduyla Avrupa'nın tüm ruhanî ve dünyevî muktedirlerine başvurmuştu. Toplumsal kurtuluşun doğası konusunda pek fazla bir fikri yoktu, sayısız öğrencisinin çoğunun bildikleriyse onunkinden de azdı. Cabet'nin "İkaryan komünizmine" Sezaryen ve otokratik fikirler sızmıştı. Blanqui ve Barbés komünist Jakobenlerdi.

1793'te Godwin'in *Political Justice* (Politik Adalet) adlı derin eserinin yayımlandığı İngiltere'de sosyalizmin başlangıç evresi Fransa'dakinden daha özgürlükçü nitelik taşıyordu; çünkü orada sosyalizme zemin hazırlayan demokrasi değil, liberalizmdi. Ama William Thompson, John Gray ve benzerlerinin metinleri Kıta'da neredeyse hiç bilinmiyordu. Robert Owen'ın komünizmi, özgürlükçü fikirlerle geleneksel otoriter inançlardan oluşan bir yamalı bohçaydı. Owen'ın İngiliz sendika ve kooperatif hareketleri üze-

1- [Napolyon Kanunları olarak da bilinen Fransız Medenî Kanunu. –t.ç.n]

rindeki etkisi, bir süreliğine çok büyük olsa da, özellikle ölümünden sonra hareketin büyük hedefini gitgide gözden kaybeden günlük kaygılara yerini bıraktı.

Sosyalist çabalarını gerçek bir özgürlükçü temele dayandıran dönemin birkaç toplumsal düşünürü arasında, şüphesiz en önemlisi Proudhon'du. Onun Jakoben geleneğe, yönetim sistemlerine, hükûmetin özü ile yasa ve kararnamelerin sihirli gücüne körü körüne inanmaya getirdiği analitik eleştiri özgürleştirici bir eylem etkisi yaratmıştı, ki gerçek büyüklüğü bugün bile henüz tam kavranmamıştır. Proudhon sosyalizmin, yeni toplumsal kültürün yaratıcısı olacaksa eğer, özgürlükçü olması gerektiğini çok net kavramıştı. İçinde toplumsal yapısını açıkça öngörerek beklediği yeni bir çağın kor alevi yanıyordu. Partilerin siyasî metafiziğine somut ekonomik olgularla ilk karşı çıkanlardandı. Onun için, iktisat tüm toplumsal hayatın gerçek temeliydi. Derin bir sezgiyle iktisadın her türlü dış baskıya duyarlı olduğunu gördüğünden, ekonomik tekellerin ilgasını, mantıksal olarak yönetime dair ne varsa toplum hayatından uzaklaştırılması koşuluna bağlamıştı. Ona göre, dönemin tüm partilerinin fanatikçe bağlandığı hukuk dininin zerre kadar yaratıcı değeri yoktu. Bir özgür ve eşit insanlar topluluğunda sadece özgür mutabakatın toplumsal ilişkilerin ahlâkî bağı olabileceğini biliyordu.

Birileri ona "Demek hükûmeti ilga etmek istiyorsunuz, öyle mi?" diye sormuştu. "Anayasa istemiyorsunuz, değil mi? Toplumda düzeni kim sağlayacak? Devletin yerine neyi koyacaksınız? Polisin yerine? Büyük siyasî güçlerin yerine?"

"Hiçbir şey" diye cevapladı. "Toplum sonsuz bir harekettir; saat gibi kurulması zorunlu değil; takvime bağlamak gerekmez. Toplumun kendi sarkacı ve kurma yayı öteden beri vardır. Örgütlü toplum yasa koyuculara da yasalar kadar az ihtiyaç duyar. Yasalar toplum için neyse, örümcek ağı arı kovanı için odur: Sadece arıları ağına düşürmeye yarar."

Siyasî merkezîyetçiliğin kötülüklerini en ince ayrıntısına kadar kavrayan Proudhon, zamanın, komünlerin merkezsizleşmesini ve özerkliğini gerektirdiğini ilan etmişti. Federalizmin ilkelerini sancağına yazan tüm modernler arasında en öne çıkan oydu. Bugünün insanlarının bir hamlede anarşi dünyasına sıçrayamayacağı, çağ-

daşlarının uzun çağlar boyunca ağır ağır oluşan zihniyetlerinin bir el hareketiyle ortadan kalkmayacağı onun berrak zihni için apaçıktı. Bu yüzden devleti işlevlerinden yavaş yavaş uzaklaştıran siyasî merkezsizleşme, Proudhon'a, insanın insan tarafından her türlü yönetiminin ilgasına başlayıp yön vermenin en uygun aracı gibi görünüyordu. Avrupa toplumunun özgür anlaşma temelinde bir federal birliğe sahip bağımsız komünler şeklinde siyasal ve toplumsal yeniden inşasının, modern büyük-devletlerin yıkıcı gelişimine karşı bir güç oluşturabileceğine inanıyordu. Bu düşüncenin rehberliğinde, siyasî merkezsizleşme ve komünlerin federalleşmesinden yana tavır alarak Mazzini ve Garibaldi'nin millî birlik girişimlerine karşı çıkarken, Avrupa halklarının ileri toplumsal kültürüne sadece bu araçlarla ulaşılabileceğine yürekten inanmıştı.

Toplumsal gelişmenin fiilen siyasî merkezîleşme yolunda ilerlediğine işaret ederek, Proudhon'un bu çabalarında "ütopyacılığı"nın kanıtlarını görenlerin, tam da büyük Fransız düşünürün Marksist muhalifleri olması önemlidir. Sanki toplumsal gelişmenin bu yönde ilerlemesi Proudhon'a karşı kanıt olabilirmiş gibi! Bu yöndeki gelişme sayesinde, Proudhon'un gayet net öngördüğü ve tehlikelerini ustaca betimlediği merkeziyetçiliğin zararlarının üstesinden gelinmiş veya zararlar kendi kendine bertaraf mı olmuştur? Hayır! Binlerce kez hayır! Verdiği hasar o zamandan beri feci oranda artmıştır. Korkunç [I.] Dünya Savaşı felâketinin başlıca nedenlerinden biri olmuştu; şimdi de milletlerarası ekonomik krizin çözümünün önündeki en büyük engellerden biri gene budur. Avrupa tüm bağımsız faaliyetlerden tiksinen ve herkesi bir [çocuk gibi] bakımevinin gözetimine bırakmayı tercih eden anlamsız bir bürokrasinin demir boyunduruğu altında inim inim inliyor. İşte siyasî merkezîleşmenin ürünleri! Eğer Proudhon kaderci olsaydı, işlerin bu yöndeki seyrini "tarihsel zorunluluk" olarak görür, çağdaşlarına o ünlü "olumlamanın yadsımaya dönüşümü" gerçekleşinceye kadar bununla uzlaşmalarını tavsiye ederdi. Ama gerçek bir mücadeleci olarak, kötülüğün karşısına çıkıp çağdaşlarını onunla mücadele etmeleri için ikna etmeye çalışmıştı.

Büyük-devlet yönündeki bu gelişiminin tüm sonuçlarını öngören Proudhon, insanların dikkatini bir taraftan endişe verici tehlikelere çekerken, bir taraftan da onlara bu kötülüklerin önüne geç-

menin yolunu gösteriyordu. Sesine çok küçük bir azınlık dışında kimsenin kulak vermemesi, en sonunda sesinin boşluğa atılan bir çığlık gibi duyulmaz olması *onun* hatası değildi. Bu yüzden ona "ütopyacı" demek ucuz ve saçma bir numaradır. Öyleyse belirli bir hastalık tanısından yola çıkarak hastalığın nasıl bir seyir izleyeceğini anlatan ve hastaya illetten nasıl kurtulacağını gösteren hekimler de ütopyacıdır. Eğer hasta öğütlere kulak tıkıyor ve tehlikeden korunmak için parmağını bile kımıldatmıyorsa, hekimin suçu ne?

Proudhon'un federalizmin ilkeleri formülasyonu, yükselen gericiliğe özgürlükle karşı koyma çabasıydı. Tarihsel önemi, Fransa ve diğer Latin ülkelerinin işçi hareketine vurduğu damgada, sosyalizmlerini özgürlük ve federalizm yönüne çevirmeye çalışmasında yatar. Proudhon'un düşünsel çalışmalarının gerçek değeri, ancak tüm farklı biçim ve türevleriyle devlet kapitalizmi fikrinin üstesinden gelindiğinde tam olarak anlaşılacaktır.

Sonradan Milletlerarası Emekçiler Birliği [I. Enternasyonal] kurulduğunda, bu büyük birliğe gerçek anlamını vererek, onu Avrupa'daki modern sosyalist işçi hareketlerinin beşiği hâline getiren şey, Latin ülkelerindeki sosyalistlerin federalist ruhuydu. Aslında enternasyonal, sendikal mücadele örgütleri ile sosyalist fikir gruplarının tam da federalist temel üzerine kurulu bir birliğiydi. Sosyalizm temelinde muazzam yaratıcı bir toplumsal Rönesans fikri, onun saflarından doğdu. Özgürlükçü çabaları her kongrede daha da belirginleşen ve büyük işçi birliğinin fikrî gelişimine damgasını vuran bir sosyalizmdi bu. Bu düşünsel gelişime hem esin kaynağı olup hem hayat verenler neredeyse yalnızca Latin ülkelerinin sosyalistleriydi. O dönemin sosyal demokratları,[2] sözde "halk devleti"ni geleceğin siyasî ideali olarak görüyor ve dolayısıyla burjuva Jakobenizm geleneğini yayıyorlardı. Oysa Latin ülkelerinin devrimci sosyalistleri, sosyalist anlamda yeni bir ekonomik düzenin engelsiz gelişiminin yeni bir siyasî örgütlenme biçimini de gerektirdiğini açıkça kabul etmişlerdi. Bu toplumsal örgütlenme biçiminin mevcut devlet sistemiyle hiçbir ortak yanı olmadığını da kabul

2- [19. yüzyılın ikinci yarısında Marksist eğilimli partilerin mensupları kendilerini sosyal demokrat olarak nitelendirirken, anarşistler kendilerini sosyalist veya devrimci sosyalist olarak adlandırıyordu. –t.y.n.]

ederek, onun tarihsel çözülüşünden yana olduklarını açıklamışlardı. Bu yüzden, federalizm temelinde birleşmiş özgür iktisadî gruplar hâlindeki işçilerin toplumsal üretim ve genel tüketimi müşterek şekilde idare ederken komünün siyasî yönetimini de üstlenmeleri fikri Enternasyonal'in rahminde doğmuştur. Enternasyonal, bu yolla mevcut partiler ve profesyonel siyasetçiler kastının yerine ayrıcalıkları olmayan uzmanları geçirip, devletin güç siyasetini, özgürce birleşmiş insanların menfaat eşitliğine ve dayanışmalarına dayalı barışçıl bir ekonomik düzenle değiştirmeyi amaçlamıştı.

Aşağı yukarı aynı zamanda, Mihail Bakunin, 1867 tarihli Peace and Liberty League (Barış ve Özgürlük Birliği) kongresindeki ünlü söylevinde, siyasî federalizmin ilkelerini açıkça tanımlayarak, özellikle halkların birbiriyle barışçıl ilişkisinin önemine vurgu yapmıştı:

> Her merkezî devlet, ne kadar liberallik taslarsa taslasın, hangi cumhuriyetçi biçime sahip olursa olsun, gene de imtiyazlı sınıfların yararına çalışır ve işçi kitlelerini ezerek sömürür. Bu kitleleri zapturapt altında tutmak için orduya ihtiyaç duyarken, silahlı kuvvetlerin varlığı onu savaşa sürükler. Bu yüzdendir ki, şu ilke tüm mantıksal sonuçlarıyla birlikte kabul edilinceye kadar milletlerarası barışın imkânsız olduğu neticesine ulaştım: Zayıf-güçlü, küçük-büyük demeden her halk, her topluluk özgür ve özerk olmalı; menfaat ve özel ihtiyaçlarına göre yaşayıp kendini yönetmekte özgür olmalıdır. Bu hak temelinde tüm topluluklar, tüm halklar öylesine bir dayanışma içinde olurlar ki, toplulukların tümünü aynı anda tehlikeye atmadan bu ilkeyi bir tek topluluk lehine ihlâl etmek mümkün olmaz.

Paris Komünü ayaklanması, Enternasyonal saflarında yerel özerklik ve federalizm fikirlerine büyük bir itici güç kazandırdı. Paris, Fransa'nın tüm toplulukları üzerindeki merkezî imtiyazından gönüllü olarak vazgeçtiğinde, Latin ülkelerinin sosyalistleri için bu komün, devletin merkezî birlik ilkesine komünler federasyonuyla karşı çıkan yeni bir hareketin çıkış noktası oldu. Onlar için komün, geleceğin siyasî birimi, aşağıdan yukarıya doğru organik olarak gelişen ve merkezî iktidarın insana otomatik olarak tepeden dayatılmadığı yeni bir toplumsal düzenin temeli hâline geldi. Böylece geleceğin toplumsal modeli olarak, kişi ve grupların bireysel inisi-

yatifine, aynı zamanda herkesin refahı için paylaşıma ve kamu yararı ruhuna en geniş imkânı tanıyan, toplumsal birliğin her üyesinde yaşayan ve işleyen yeni bir toplumsal örgütlenme anlayışı doğdu. Proudhon'un şu sözlerinin bu fikri savunanların kulaklarına küpe olduğu çok net anlaşılabilir: "Benim için, kişilik toplumsal düzenin ölçütüdür. Bir toplumda kişilik ne kadar özgür, ne kadar bağımsız, ne kadar girişkense, toplum için o kadar iyidir."

Devletin gerekliliğini savunan Enternasyonal'in otoriter kanadı, merkeziyetçiliği savunmaya devam ederken, bünyesindeki özgürlükçü kesim federalizmde sadece geleceğin siyasî bir idealini değil, kendi örgütlenme ve girişimlerinin temelini de bulmuştu. Çünkü Enternasyonal'in mevcut koşullarda dünyaya olabildiğince özgür bir topluluk modeli sağlaması gerektiğini düşünüyorlardı. En sonunda Enternasyonal'i gömecek olan merkezîyetçiler ile federalistler arasındaki iç bölünmeye bu anlayış neden olmuştu.

Doğrudan Marx ve Engels'in fikirlerinin etkisi altında olan Londra Genel Konseyi'nin kendi iktidar alanını genişletip, uyanan işçilerin milletlerarası birliğinin bazı partilerin parlamenter politikalarına boyun eğmesini sağlama girişimi, Enternasyonal'in eski ilkelerine bağlı liberter görüşlü federasyonlar ve kesimler nezdinde elbette en sert direnişle karşılaşacaktı. Sosyalist işçi hareketinde bugün hâlâ kapanmamış olan büyük uçurum işte böyle oluşmuştu; çünkü bu, temel öneme sahip iç karşıtlıklarla ilgili bir tartışma olduğundan, sonucu sadece işçi hareketi için değil, sosyalizm fikri için de belirleyici etkiler yaratacaktı. O felâket 1870-71 Savaşı ve Paris Komünü'nün ezilmesinden sonra Latin ülkelerinde gericiliğin yükselişi, baskıcı yasalar ve vahşî infazlarla her türlü açık faaliyetin yasaklandığı ve Enternasyonal'in gizli derneklerin hücre evlerine tıkıldığı İspanya ve İtalya'daki devrimci olaylar, Avrupa emek hareketindeki en son gelişmelere büyük kolaylık sağlamıştır.

Karl Marx kişiliği ve zihniyeti bakımından çok karakteristik olan şu sözleri 20 Temmuz 1870'te Friedrich Engels'e yazmıştı:

> Fransızlar kaşınıyor. Eğer Prusyalılar muzaffer olursa, devlet gücünün merkezîleşmesi Alman işçi sınıfının merkezîleşmesi için faydalı olur. Ayrıca, Alman hâkimiyeti Batı Avrupa işçi hareketlerinin ağırlık merkezini Fransa'dan Almanya'ya kaydıracaktır. Alman işçi

sınıfının teori ve örgütlenmede Fransızlardan üstün olduğunu görmek için, 1866'dan günümüze kadar her iki ülkedeki hareketi karşılaştırmak yeterli olur. Onun dünya arenasında Fransızlar üzerindeki üstünlüğü aynı şekilde bizim teorimizin Proudhon ve benzerlerininkine üstünlüğü anlamına da gelir.[3]

Marx haklıydı. Almanya'nın Fransa karşısındaki zaferi gerçekten de Avrupa emekçi hareketi tarihinin dönüm noktasına işaret ediyordu. Enternasyonal'in liberter sosyalizmi yeni durum karşısında arka plana itilmiş, meydanı Marksizm'in özgürlük düşmanı görüşlerine bırakmıştı. Sosyalist hareketin canlı, yaratıcı, sınırsız gelişme yetisi yerini, bilimsellik taslayan, gerçekteyse her gerçek sosyalist fikri ağır ağır boğan en kötü hatalara yol açan salt tarihsel bir kaderciliğe dayalı tek yanlı bir dogmatizme bırakmıştı. Her ne kadar Marx gençliğinde "filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır, ama asıl gereken onu değiştirmektir," demiş olsa da, kendisi hayatı boyunca dünya ve tarihi yorumlamaktan başka bir şey yapmamıştı. Kapitalist toplumu kendi tarzında analiz etmiş ve bunu yaparken bol miktarda zekâ ve muazzam bir bilgi sergilemiş olsa da, Proudhon'un yaratıcı gücünden yoksundu. Bir analistti ve öyle kalmıştı –parlak ve bilgili bir analist, hepsi o kadar. Bu nedenle, sosyalizmi bir tek yaratıcı düşünceyle bile zenginleştirmezken, takipçilerinin zihnini –tarihte iktisattan başka bir şey görmelerini neredeyse tamamen engelleyen ve toplumsal olaylar âlemine yönelik her derin sezgiyi bloke eden– kurnaz bir diyalektiğin ince ağına düşürmesinin nedeni budur. Bununla da kalmayıp sosyalist bir toplum oluşturmak için bir yol bulma yönündeki her türlü girişimi ütopyacılıkla suçlayıp reddetmişti. Sanki ilkeler belirlenmeden yeni bir şey yaratılabilirmiş gibi! Tüm toplumsal fenomenlerin mecburî istikametine olan inancı, onu toplumda cereyan eden olayların amaca uygun olup olmadığını sorgulayan her tür düşünceyi reddetmeye götürmüştü; oysa bütün bir kültürel faaliyetin temelinde yatan tam da bu düşüncedir.

Fikir değişikliği işçi hareketinde yöntem değişikliğini de beraberinde getirdi: Enternasyonal üyeleri tarafından geleceğin toplu-

3- *Der Briefwechsel zwischen Marx und Engels*, Stuttgart, 1913, IV. cilt.

munun tohumları ve üretimin yeniden düzenlenip idare edilmesinin doğal aracı olarak görülen –eski anlamda– ekonomik mücadele örgütlerinin ve sosyalist fikirlerle tutuşan grupların yerini, günümüzün işçi partileri ile işçi kitlelerinin parlamenter faaliyetleri aldı. Sanayinin ve toprağın fethini vaaz eden eski sosyalist öğreti ağır ağır arka plana itildi. Bundan böyle sadece ve sadece siyasî iktidarın fethinden söz ediliyordu; dolayısıyla tamamen günümüz kapitalist toplumunun dümen suyuna kapılındı.

Hareketin başka bir biçiminin hiç bilinmediği Almanya'da çarpıcı bir hızla ortaya çıkan bu gelişme, seçim başarılarıyla diğer pek çok ülkedeki sosyalist hareket üzerinde yankı yarattı. Lassalle'ın Almanya'daki güçlü faaliyeti hareketin bu yeni evresinin önünü açmıştı. Hayatı boyunca Fichte ve Hegel'deki anlamıyla devlet fikrine adeta tapmış olan Lassalle, hükûmetin toplumsal işlevleri konusunda da Fransız devlet-sosyalisti Louis Blanc'ın görüşlerini benimsemişti. Lassalle, kaleme aldığı *Emek Programı*'nda, insanlık tarihinin, doğaya ve onun insana dayattığı kısıtlamalara karşı sürekli bir mücadelenin tarihi olduğunu Almanya işçi sınıfına ilan etti. "Eğer biz bireyler olarak, herkes kendi namına teker teker mücadele etmiş olsaydık ya da etmek isteyecek olsaydık, bu mücadelede ne bir adım ileri gitmiş olurduk ne de gelecekte gidebilirdik. Özgürlüğün bu gelişimini, insanlığın özgürlüğe doğru bu evrimini sağlama işlevine sahip olan devlettir."

Yandaşları devletin bu misyonuna o kadar sıkı sarılmış ve devlete duydukları inanç öyle fantastik biçimlere bürünmüştü ki, zamanın liberal basını sık sık Lassalle'ın hareketini Bismarck'ın beslemesi olmakla suçlamıştı. Elbette doğru değildi, ancak Lassalle'ın özellikle 1859 tarihli "Der italienische Krieg und die Aufgabe Preußens" (İtalyan Savaşı ve Prusya'nın Görevi) başlıklı makalesinde belirginleşen "sosyal krallık"la garip flörtü böyle bir şüpheye kolayca zemin hazırlayabilirdi.[4]

Tüm faaliyetlerini yavaş yavaş parlamenter alanda yoğunlaştı-

4- Bismarck ve Lassalle arasında yeni ortaya çıkan mektuplaşmalar, Gustav Mayer tarafından paha biçilmez *Bismarck und Lassalle -Ihr Briefwechsel und ihre Gespräche* (Dietz, Berlin, 1928) adlı denemede yayımlanmıştır. Lassalle'ın kişiliğini ilginç bir biçimde anlatan yazı, ayrıca psikolojik bakımdan büyük etki yaratmıştır.

ran yeni işçi partileri, siyasî iktidarın fethinin sosyalizmin hayata geçirilmesinin apaçık hazırlığı olduğunu savunduklarından, zamanla Birinci Enternasyonal fikirlerinden özü itibarıyla farklı, yepyeni bir ideoloji yarattılar. Yeni harekette hızla önemli bir rol elde eden parlamentarizm, sosyalist parti saflarında burjuva unsurların ve kariyer düşkünü entelektüellerin sayısını arttırdı. Onlarla birlikte, tutum değişikliği daha da ileri seviyelere ulaştı. Bu yüzden, eski Enternasyonal sosyalizminin yerini, onunla adından başka hiç ortak yanı bulunmayan yenisi aldı. Böylelikle sosyalizm, devletin yapay sınırlarının anlamsız olduğu yeni bir kültür ideali olma niteliğini yavaş yavaş kaybetti. Yeni eğilimin liderlerinin zihninde, millî devletin menfaatleriyle partinin menfaatleri ve ruhu adım adım öylesine harmanlandı ki, artık bunlar arasındaki ayrımları göremez hâle gelen bu liderler, dünyayı ve olanı biteni milliyetçi devletin gözünden görmeye alıştılar. Bu yüzden, modern işçi partilerinin millî devlet aygıtına elzem bir parça olarak peyderpey monte edilmeleri ve bozulan güç dengesinin devlet lehine restore edilmesine büyük katkı sağlamaları kaçınılmazdı.

Sık sık yapıldığı gibi, bu şahsî fikirlerden hemencecik liderlerin bilinçli olarak ihanet ettiği sonucunu çıkarmak yanlış olur. Doğrusu burada söz konusu olan, sosyalist teorinin burjuva devletinin düşünce dünyasına yavaş yavaş entegre olmasıdır. Bunu teşvik edense temsilcilerinin zihniyetini de kaçınılmaz olarak etkileyen günümüz işçi partilerinin pratikteki faaliyetidir. Bir zamanlar sosyalizm bayrağı altında siyasî iktidarın fethi için yola çıkan bu partiler, koşullara endeksli mantığın şaşmazlığıyla, burjuva siyaseti için eski sosyalizmlerini giderek terk etmek zorunda kaldıkları bir duruma sürüklendiklerini gördüler. Nispeten daha uzak görüşlü üyeleri tehlikeyi görmüş, zaman zaman partinin taktiklerine karşı umutsuz bir muhalefet sergileyerek kendilerini tüketmişlerdi. Bu, parti sisteminin kendisine değil sadece tümörlerine karşı bir muhalefet olduğu için elbette sonuç veremezdi. Bu yüzden, üyelerinin büyük çoğunluğu farkına bile varmaksızın emek-sermaye kavgasında tampon işlevi gören sosyalist işçi partileri, kapitalist toplumsal düzenin güvenliğini sağlayan siyasî paratonerler hâline geldiler.

Bu partilerin çoğunun [I.] Dünya Savaşı sırasındaki ve özellik-

le de savaş sonrasındaki tutumları, bu görüşümüzün abartılı olmayıp olgularla tamamen uyum içinde olduğunu kanıtlıyor. Bu gelişme Almanya'da adeta –sonunun nereye varacağı önceden tahmin edilemeyen– trajik bir biçime bürünmüştür. Uzun yılların parlamenter rutiniyle iğdiş edilmiş olan ülkedeki sosyalist hareketin artık yaratıcı eylem yeteneği kalmamıştır. Alman devriminin gerçek anlamıyla insanı dumura uğratacak kadar fikirden yoksun oluşunun nedeni özellikle budur. "Üzüm üzüme baka baka kararır" diyen atasözünü sosyalist hareket de doğrulamıştır. Devletle o kadar uzun haşır neşir olmuştur ki, içindeki tüm yaşam enerjisi onun gibi tükenmiştir ve artık önemli bir iş çıkarabilecek durumda değildir.

Sosyalizm gelecek için bir kültür ideali olma rolünü, sadece bütün faaliyetini mülkiyet tekeliyle birlikte insanın insana tahakkümünün her biçimini de ilga etmek üzerine yoğunlaştırarak koruyabilirdi. İktidarın ele geçirilmesi değil tümüyle toplum hayatından çıkarılması, sosyalizmin, uğruna mücadele verdiği, kendisinden vazgeçmediği sürece asla vazgeçememesi gereken büyük hedefi olmayı sürdürmeliydi. Kişisel özgürlüğün mülkiyet eşitliğiyle ikâme edilebileceğine inanan insan, sosyalizmin özünü kavramamıştır. Doğrusu özgürlüğün hiçbir ikâmesi yoktur, olamaz da. Hepimiz ve her birimiz için ekonomik koşulların eşitliği, insanın özgürlüğünün her zaman zorunlu önkoşuludur; ama hiçbir zaman ikâmesi değildir. Özgürlüğe tecavüz eden, sosyalizmin ruhuna da tecavüz eder. Sosyalizm, herkesin eşit haklara sahip olduğu, bir ortak amaç doğrultusunda kurduğu dayanışmaya dayalı işbirliği anlamına gelir. Dayanışma ise özgür iradeye dayanır ve dayatılamaz, yoksa tiranlığa dönüşür.

Bu nedenle, en küçüğünden en büyüğüne dek gerçekten sosyalist nitelikli her faaliyet, tüm alanlarda –özellikle de iktisat alanında– tekelciliğe karşı çıkma, ve toplumsal örgütlenme ortamlarında tüm güçle kişisel özgürlük alanını koruyup genişletme düşüncesiyle gerçekleştirilmek zorundadır. Başka sonuçlara gebe her türlü faaliyet yanlış yoldur ve gerçek sosyalistler için kabul edilebilirliği yoktur. Dolayısıyla, kapitalizmden sosyalizme geçiş evresi olarak "proletarya diktatörlüğü" lakırdısı da aynı minvalde değerlendirilmelidir. Tarih böylesi "geçişler" tanımaz hiç. Toplumsal ha-

yatın farklı evrim aşamalarında sadece daha basit ve daha karmaşık yapılar vardır. Her yeni toplumsal düzen ilk baştaki ifade biçiminde doğal olarak kusursuz değildir. Bununla birlikte nasıl embriyo türün bütün özelliklerini içinde barındırıyorsa, oluşturulan yeni örgütlenmeler de geleceğin toplum düzenine dair tüm gelişim olasılıklarını içinde barındırmalıdır. Yeni bir düzene eski, ahı gitmiş vahı kalmış düzenin temel unsurlarını monte etme çabalarının her biri şimdiye dek hep aynı olumsuz sonuca varmıştır. Ya bu gibi çabalar daha baştan, toplumsal yeniden inşanın genç güçleri tarafından önlenmiş ya da yeni olanın narin filizleri ve umut dolu kökleri eskisi tarafından kıskaca alınmış ve doğal seyrinde ilerlemesi ciddî şekilde engellenmiştir. Böylece ağır ağır solmuş, içlerindeki yaşam gücü yavaş yavaş yitmiştir.

Lenin Mussolini'yi çağrıştıran bir üslupla "Özgürlük burjuva önyargısıdır," deme cüreti gösterdiğinde, ruhen sosyalizm seviyesine ulaşabilecek bir durumda olmadığını, ancak eski Jakoben fikirlere bağlı kaldığını göstermiştir. Özgürlükçü veya otoriter sosyalizmlerden söz etmek tamamen saçmalıktır: Sosyalizm ya özgür olur ya hiç olmaz!

Liberalizm ve demokrasi gibi iki büyük siyasî düşünce eğiliminin sosyalist hareketin gelişimi üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu. Devleti olumlayan ilkeleri ve hayâlî bir "ortak irade"nin taleplerine bireyi bağlı kılma çabalarıyla demokrasi, devletin halihazırda yönettiği alanlara iktisadın muazzam alanının da eklenmesi fikrini hareketin kulağına fısıldayarak devlete daha önce hiç sahip olmadığı büyüklükte bir güç bahşedince, sosyalizm üzerinde feci etkiler yaratmıştır. Bugün, bu yöndeki çabaların sonunun asla ve asla sosyalizme varamayacağı, onun yerine geri dönülmez şekilde korkunç bir devlet kapitalizmi ucubesine ulaşacağı giderek daha net ortaya çıkıyor; Rusya'daki deneyimler bunu kanıtlamıştır.

Diğer taraftan, liberalizmin beslediği sosyalizm doğal olarak Godwin, Proudhon ve Bakunin'in fikir silsilesini doğurmuştur. Devletin faaliyet alanını asgarîyle sınırlama fikrinin kendisi, içinde çok daha kapsamlı bir düşüncenin tohumunu, yani devleti bütünüyle yıkıp insan toplumunda "iktidar arzusu"nu ortadan kaldırmayı barındırır. Demokratik sosyalizm devlete boş inancın tekrar teyidine büyük katkıda bulunmuştur ve gidişatı doğal olarak devlet

kapitalizmi yönünde olacaktır. Buna karşılık, liberal fikirlerden esinlenmiş bir sosyalizm dosdoğru anarşizme götürür. Anarşizmden kasıt, insanın artık yüce bir gücün vesayetine bağlı olmadığı, türdeşleriyle tüm ilişkilerinin karşılıklı anlaşmayla kendiliğinden düzenlendiği bir toplumsal durumdur.

Liberalizmin tek başına belirli bir düşünsel gelişimin bu en yüksek evresine ulaşamamasının nedeni, daha önce bahsettiğimiz gibi sorunun ekonomik yanıyla çok az ilgilenmesidir. Oysa özgürlük, sadece emek dostluğu ve tüm toplumsal menfaatlerin ortaklığı temelinde mümkündür; herkes için adalet olmadan birey için özgürlük olamaz. Çünkü kişisel özgürlük de insanın toplumsal bilincinde köklenir ve ancak onun eliyle gerçek anlamına ulaşır. Anarşizm fikri liberalizm ile sosyalizmin sentezidir; iktisadın siyasetin zincirlerinden kurtuluşu, kültürün tümüyle siyasî iktidardan kurtuluşu, –kendi türüyle dayanışma temelinde oluşturduğu bağlar sayesinde– insanın kurtuluşudur. Sahiden de Proudhon'un söylediği gibi, "Özgürlük ve dayanışma, toplumsal bakımdan aynı kavramın farklı ifadelerinden başka bir şey değildir. Her birimizin özgürlüğü, 1793 Haklar Bildirisi'nde[5] denildiği gibi ötekinin özgürlüğünde sona ermez, aksine kendine dayanak bulur. En özgür insan çevresindeki insanlarla en çok ilişkide olandır."

5- [Fransız Devrimi esnasında Saint-Just ve Hérault Séchelles'in de aralarında bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanan, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi'ne oranla daha ayrıntılı, daha eşitlikçi olan ve hiçbir zaman resmî olarak yürürlüğe konmayan bir bildiridir. –t.y.n.]

15. Bölüm

Siyasî Din Olarak Milliyetçilik

Milliyetçi İdeolojinin Nihaî Sonucu Olarak Faşizm. Faşizmin Liberal Fikirler Dünyasına Karşı Savaşı. Devlet Karşıtı Olarak Mussolini. Siyasî Değişimi. Faşizmin Filozofu Giovanni Gentile. Devlet İradesi Olarak Milliyetçilik. Faşist Devlet Fikri ve Modern Tekelci Kapitalizm. Günümüzün Ekonomik Barbarlığı. Topluluğun Dinamiti Olarak Devlet. Toplumsal Birleştirici Olarak Özgürlük. Sürekli Denetime Tâbi Modern Kitle İnsanının Eğitimi. Kişiliğe Karşı Savaş. Totaliter Devlet. Siyasî Vahiy Dini Olarak Milliyetçilik. Kültürün Batışı. Çöküş mü Yükseliş mi?

En gelişmiş ifadesini İtalyan faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizminde bulan modern milliyetçilik, her tür liberal düşüncenin ölümcül düşmanıdır. Özgürlükçü düşüncenin tümüyle ortadan kaldırılması, savunurlarına göre, "milletin uyanışı"nın ilk adımıdır. En garip olanı, Almanya'da liberalizm ile Marksizm'i aynı kefeye koymalarıdır. Ne var ki, Üçüncü Reich'ın habercilerinin olgu, fikir ve kişilerle nasıl kör bir mücadeleye girdiğini bildiğimizde, bu bize artık şaşırtıcı gelmeyen bir durumdur. Demokrasi ve milliyetçilik gibi, Marksizm'in de temel fikirleri itibarıyla kolektif bir kavramdan, yani sınıftan yola çıktığının ve sırf bu nedenle liberalizmle hiçbir ilişkisinin olamayacağının, halihazırdaki bağnaz Hitlerci muhalifleri için zerre kadar önemi yoktur.

İfrata varmış bir devlet fanatizmiyle modern milliyetçiliğin liberal fikirlere yüz vermemesi kolayca anlaşılabilir. Ancak milliyetçi düşüncenin liderlerinin, modern devletin tümüyle liberal fikirlere bulaştığı için eski siyasî önemini yitirdiği yönündeki tezleri anlaşılır gibi değil. Doğrusu, son yüz elli yıllık siyasî gelişme liberalizmin umduğu çizgide olmadı. Devletin işlevini olabildiğince daraltıp alanını asgarîyle sınırlama fikri pek gerçekleşmemiştir. Devletin faaliyet alanı daralmamış, tersine iyice genişlemiş ve çeşitlenmiş, demokrasinin dümen suyuna giderek daha çok kapılan sözde "liberal partiler" de bu sonuca büyük katkıda bulunmuşlardı. Gerçekte devlet *liberalleşmemiş*, sadece *demokratikleşmişti*. Dolayısıyla insanın özel hayatındaki etkisi azalmamış, tersine durmadan artmıştı.

"Millet egemenliği"nin soya dayalı monark egemenliğinden tamamen farklı olması nedeniyle devlet gücünün zayıflayacağı görüşünün savunulduğu zamanlar olmuştu. Demokrasi henüz kendini kabul ettirmek için savaşırken, böyle bir görüş belli ölçülerde haklı görülebilirdi. Ama o günlerden beri köprünün altından çok sular aktı; hiçbir şey devletin iç ve dış güvenliğini, –genel oy hakkının belli aralıklarla onaylayıp kutsadığı– Milletin Egemenliği'ne edilen iman gibi sağlamlaştırmamıştır. Milletin egemenliğinin aynı zamanda siyasî nitelikte bir dînî kavram olduğu da yadsınamaz. Özünde yalnız ve dünyaya küsmüş bir adam olan [Fransa Başbakanı] Clémenceau bile kariyerinin sonuna geldiğinde meramını şöyle ifade etmişti: "Halk oylaması insanı çok çabuk bıktıran bir oyuncaktır; ama kimse bunu yüksek sesle dile getirmemeli. Çünkü halkın bir dini olmalı. Böyle işte... Acı ama gerçek."[1]

Liberalizm, önce mutlakiyetçi rejimlerin herkesi hizaya getirme girişimlerine karşı, sonra da Jakobenizm ve onun çeşitli demokratik varyasyonlarının aşırı merkeziyetçiliğine ve kör devlet inancına karşı insan benliğinin feryadıydı. Mill, Buckle ve Spencer da liberalizmi bu şekilde anlıyordu. Şimdi liberalizmin en büyük düşmanı olan Mussolini bile, dönüşümünden kısa bir süre öncesine kadar, şu yazısında olduğu gibi sık sık liberal fikirleri savunurdu:

> Devasa bürokratik aygıtıyla devlet, bize boğuluyormuşuz hissi verir. Devlet birey için ancak asker ve polislik etmekle yetindiği sürece katlanılabilir bir şeyken, bugün her şey olmuştur: Geçmişteki polis, yargıç, gardiyan, vergi memuru işlevlerine ilaveten banker, tefeci, kumarhaneci, armatör, pezevenk, sigortacı, postacı, demiryolcu, yatırımcı, öğretmen, profesör, tütün tüccarı ve sayısız daha başka şeydir. Devlet, bu korkunç yüzlü Molok, her şeyi görür, her şeyi yapar, her şeyi kontrol altında tutar ve her şeyi ince ince düzenler. Devletin her işlevi bir talihsizliktir. Devlet idaresi bir talihsizliktir, devletin denizcilik yapması, gıda tedariki yapması –bu listeyi sonsuza kadar uzatabiliriz. Eğer insanlar nasıl bir uçuruma doğru ilerlediklerinin biraz farkında olsalardı, intihar sayısı artardı; insan benliğinin tamamen yok edilişine doğru ilerliyoruz. Devlet, insanı diri diri yutup ölü sayılar olarak kusan o korkunç aygıttır. İnsan hayatının artık ne maddî ne de ma-

1- Jean Martet, *Clémenceau Speaks*, Berlin, 1930, s. 151.

nevî konularda bir sırrı, bir mahremiyeti kalmıştır. Köşe bucağı didik didik araştırılmış, tüm hareketleri gözlenmiştir. Aynı cezaevindeymiş gibi, herkes hücresine kapatılıp numaralandırılmıştır.[2]

Bu, "Roma Yürüyüşü"nden[3] birkaç yıl önce yazılmıştı. Yani, birçoğu gibi Mussolini'ye de vahiy çok geçmeden inmişti. Gerçekte, "faşizmin devlet anlayışı" denilen şey ancak Il Duce iktidara geldikten sonra boy gösterdi. O zamana kadar, Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in ilk döneminde olduğu gibi, faşist hareket gökkuşağının bütün renklerinde parlardı. Faşist hareketin ortak bir karakteri yoktu. İdeolojisi her çeşit düşüncenin tıkıştırıldığı tam bir yamalı bohçaydı. Gücünü yöntemlerinin acımasızlığından, pervasız cüretkârlığından alıyordu. Zira, kendine özgü hiçbir görüşü olmadığından, başkalarının görüşlerine değer vermiyordu. Ülkeyi tam bir hapishaneye çevirmek için ihtiyaç duyduğu her şeyi devlete faşist diktatörlük, ziyadesiyle sağlıyordu. Mussolini, İtalya'da devlet iktidarını diktatör olarak sıkı şekilde ele geçirir geçirmez, liberal yaygaralarını da kesti. Mussolini'nin devletin anlamı konusunda hızla fikir değiştirmesine bakan kişi, genç Marx'ın şu ifadesini hatırlamaktan kendini alamaz: "Kimse özgürlüğe karşı savaşmaz; olsa olsa başkalarının özgürlüğüne karşı savaşır. Bu nedenle, her türlü özgürlük her zaman var olmuştur. Zaman zaman özel bir ayrıcalık, bazen de genel hak olarak."

Mussolini, gerçekten de özgürlüğü kendi ayrıcalığı hâline getirmiş; bu da diğer herkesin en vahşî yollarla ezilmesine meydan vermişti. Çünkü insanın kardeşlerine karşı sorumluluğunun yerine muktedirin kör hükmünü geçirmeye çalışan bir özgürlük, tam bir keyfiyetçilik olup, adaletin ve insanlığın tümüyle inkârıdır. Ama despotizm bile kendini, haklarını çiğnediği halka meşru göstermek zorundadır. Faşizmin yeni devlet anlayışı bu ihtiyaçtan doğmuştur.

1931'de Berlin'de düzenlenen Milletlerarası Hegel Kongresinde, faşist İtalya'nın devlet filozofu Giovanni Gentile, "totaliter dev-

2- *Popolo d'Italia*, 6 Nisan 1920.

3- [Mussolini'nin iktidarı ele geçirmek için yaptığı plan çerçevesinde, "kara gömlekliler" olarak bilinen silahlı faşist militanların merkezden uzak bölgelerdeki kurumlara el koyduktan sonra, 35-40.000 kadarının da Napoli'de toplanarak iktidarı düşürmek üzere Roma'ya yaptığı yürüyüş. –t.y.n.]

let" denilen fikirle doruğa ulaşan devletin doğası anlayışını geliştirdi. Hegel'i devlet kavramının ilk ve gerçek kurucusu olarak selamlayan Gentile, kendi devlet teorisini doğal hukuk ve karşılıklı anlaşmaya dayalı liberal devlet görüşüyle karşılaştırdı. İkinci görüşe göre, eğer komünal hayat denen şey mümkün kılınacaksa, devletin sınırlarının, ancak bireyin doğal ve dolaysız özgürlüğünün sınırlarına kadar olması gerektiğini savundu. Bu öğretiye göre, doğal kökeni itibarıyla savunulamaz olan devlet sadece insanî koşulların iyileştirilmesinin bir aracıydı –bu nedenle de negatif bir şeyden, zorunluluktan doğmuş bir erdemdi. İşte Hegel bu asırlık öğretiyi yerle bir etmişti. Devleti *nesnel aklın* en yüksek tecessümü olarak ilk kabul eden oydu. Hakîkî etik özbilincin sadece devlet içinde gerçekleşebileceğini ilk kavrayan oydu. Gentile, Hegel'in devlet fikrini takdir etmekle de yetinmiyor, onu aşmaya çabalıyordu. Hegel'i, nesnel aklın en yüksek tecessümü olarak devleti gördüğü hâlde, *mutlak aklın* alanını *nesnel aklın* üzerine yerleştirdiği için eleştiriyordu. Çünkü bu durumda, Hegel'e göre mutlak aklın âlemine ait olan sanat, din ve felsefe, devletle birtakım çatışmalara girmek durumunda kalacaktı. Gentile, modern devlet teorisinin bu çatışmaların üstesinden gelmesi gerektiğini, böylece sanat, din ve felsefenin de devlete ait olacağını savunuyordu. Ancak o zaman devlet, ayrı gayrılık konusunda ısrarcı olmayan, fakat ortak ve ebedî irade, *en âlî ortaklık temeli* üzerine kurulu olan insan aklının en rafine tecessümü olarak görülebilirdi.[4]

Faşist devlet filozofunun amacı gayet açıktır. Eğer Hegel için devlet "yeryüzündeki Tanrı"ysa, o zaman Gentile onu üstünde hatta yanında başka tanrılara katlanamayan, insan düşüncesi ve insan faaliyetine dair her alanın mutlak hâkimi olan *ölümsüz ve biricik Tanrı* konumuna yükseltmek isterdi. Bu, soyut aşırılığında insanî olan her şeyi göz ardı edip bireyi sadece iştahı hiç dinmeyen Molok'un heyecanla bekleyen kollarına kurban olarak atılmaya hizmet ettiği ölçüde umursayan bir siyasî düşünce akımının en yetkinleşmiş hâliydi. Modern milliyetçilik artık sadece, bedeli ne olursa olsun bir devlet arzusundan ve insanın iktidarın yüce amaç-

4- Buradaki Kongre'nin raporlarını *Deutsche Allgemeine Zeitung*'un 21 Ekim 1931 tarihli akşam baskısından aldık.

larına kendini bütünüyle bırakmasından ibarettir. Şurası son derece önemlidir: Modern milliyetçilik kişinin kendi ülkesini ya da halkını sevmesinden kaynaklanmaz. Tersine, kaynağını, çoğunluk iradesine tamamen ters düşse bile halka belirli bir devlet biçimini dayatmaya kararlı, diktatörlük heveslisi bir azınlığın tutkulu planlarından alır. *Millî diktatörlüğün* sihirli gücüne duyulan körü körüne inanç, insanın memleket sevgisinin ve kendi zamanının düşünsel kültürünü algılamasının yerini almış; insan sevgisi bireyleri yem olarak kullanan *devletin azameti* tarafından ezilip geçilmiştir.

Mazzini, Garibaldi gibi kişilerin temsil ettiği geçmiş çağın milliyetçiliği ile bugün eskisinden de tehditkâr biçimde boy gösteren modern faşizmin belirgin karşı-devrimci eğilimleri arasındaki ayrım buradadır. Mazzini, o ünlü 6 Haziran 1862 manifestosunda karşı çıktığı [II.] Vittorio Emanuelle yönetimini, İtalya'nın birliğine ihanetle ve karşı-devrimci girişimlerde bulunmakla suçlarken, millet ile İtalya'nın birliği arasında net bir ayrım yapmıştı. Onun "Tanrı ve Halk!" sloganı –kim ne düşünürse düşünsün– kendi izlediği fikirlerin halkın içinden çıktığını ve onayını aldığını dünyaya ilan etmek demekti. Kuşkusuz, Mazzini'nin öğretisi insanın köleliğinin yeni biçimlerine dair tohumları içinde taşıyordu. Ama o, iyi niyetle hareket etmişti ve millî demokrasi için yaptıklarının tarihsel gelişimini öngöremezdi. Dürüst olduğunun en açık göstergesi, millî birlik hareketinin önemini tam kavrayan, bu nedenle de ilkesel olarak Mazzini'nin "siyasî romantizm"ine karşı çıkan Cavour' la arasındaki farktır. Zira "Mazzini habire özgürlükten bahsederken devleti unuttu," demiştir Cavour.

Zamanın yurtseverlerinin devleti ve halkın milliyetçi çabalarını tamamen farklı şeyler olarak gördüğü belli. Kuşkusuz, bu yaklaşım tarihsel olguların hatalı yorumlanmasından kaynaklanmıştı. Ama "Genç Avrupa"nın bu insanlarını insanî bakımdan bize yakınlaştıran da işte bu hatalı yorumlamadır; çünkü hiç kimse onların halkı içtenlikle sevdiğinden kuşku duymaz. Modern milliyetçilik ise böyle bir sevgiden tümüyle yoksundur. Temsilcileri sevgi sözcüğünü dillerinden düşürmeseler de, bunun inandırıcılıktan uzak olduğu ve altında sahici duygu bulunmadığı hissedilir. Bugünün milliyetçiliği sadece devlete iman ederken, millî diktatörlüğün siyasî a-

maçlarına direnmesi, hatta sırf planlarını desteklemeyi reddetmesi hâlinde bile kendi halkına hain damgasını vurur.

Geçen yüzyılın liberal fikirlerinin etkisi, nihayetinde toplumdaki muhafazakâr unsurların bile devletin yurttaşlar için var olduğuna ikna edilmesini sağlamıştı. Gelgelelim faşizm, bireyin amacının devlete faydalı olmak olduğunu zalimce bir açık yüreklilikle ilan etti. Mussolini'nin ifade ettiği gibi, "Her şey devlet için, hiçbir şey devlete karşı değil"di. Günümüzün faşist hareketlerinde korkutucu bir somut biçime bürünmüş milliyetçi metafiziğin en yetkin ifadesi budur. Bu, her zaman tüm milliyetçi teorilerin ruhundaki sırdı, fakat artık açıkça ifade edilen hedef hâline dönüşmüştü. İtalya'da, daha ziyade de Almanya'da yeni tekelci kapitalizmin kölesi olup var güçleriyle onun endüstriyel serflik sistemini kurma planlarına yardım eden ve bu yüzden de kapitalist ekonomik sistemin sahipleri tarafından pek bir içtenlikle sevilip cömertçe desteklenen faşizmin mevcut temsilcilerinin tek meziyeti de zaten bu hedefi böyle alenen ilan etmekten ibarettir.

Siyasî liberalizmin ilkeleriyle birlikte ekonomik liberalizmin fikirleri de bir yana bırakılmalıdır. Nasıl bugünün siyasî faşizmi, insana sadece devlete hammadde olarak hizmet ettiği ölçüde yaşam hakkı tanıyan yeni bir İncil vaaz etmeye çalışıyorsa, modern endüstriyel faşizm de dünyaya sanayinin insan için değil, ama insanın sanayi için, sırf sanayinin işine yaramak için var olduğunu göstermeye çalışır. Eğer faşizm en korkunç ve insanlık dışı biçimlerine Almanya'da bürünmüşse, bu büyük ölçüde, Alman iktisat teorisyenleri ve önde gelen sanayicilerin barbarca fikirleriyle âdeta faşizme yol göstermelerinin sonucudur. Alman sanayisinin Hugo Stinnes, Fritz Thyssen, Ernst von Borsig gibi pek çok lideri de, insan ruhunun, her türlü toplumsal duygudan yoksun bırakıldığında ve yaşayan insanlara cansız birer sayı muamelesi yapıldığında nasıl ürpertici bir insanlık aşağılamasının derin uçurumlarına düşebileceğinin kanıtını, kendi zihniyetlerine has acımasız bir açıklıkla defalarca ortaya koymuştu. Alman biliminde, en canavarca ve insanlık dışı teorilere "bilimsel temel" kazandırmaya hazır "önyargısız beyinler" her zaman bulunmuştur. Nitekim, Aachen'daki Teknoloji Enstitüsü'nden Profesör Karl Schreber şunları söylemişti: *Modern işçi için tarihöncesi Neandertallerin*

hayat standardı gayet uygundur ve kendini geliştirip yükselme olasılığı kesinlikle yoktur.

Alman sanayicilerin toplantılarında sık sık yıldız gibi parlayan Gießen Üniversitesi Profesörü Ernst Horneffer de benzer fikirler öne sürmüştü: Bu toplantılardan birinde demişti ki, "Toplumsal hareket tehlikesinin önüne, kitleler bölünerek geçilebilir. Hayat sofrasında hiç boş yer kalmadığından, sanayi, çalışanlarına kıt kanaat bir geçimden ötesini sağlayamaz. Bu, ihlâli mümkün olmayan bir doğa yasasıdır. Dolayısıyla da sosyal politikaların hepsi, kelimelerle anlatılamayacak kadar aptalcadır."

Herr Horneffer, daha sonra bu insancıl teorilerini, *Der Sozialismus und der Todeskampf der deutschen Wirtschaft* (Sosyalizm ve Alman Sanayisinin Ölüm Kalım Mücadelesi) adlı özel bir denemesinde tartışmasız bir netliğe kavuşturarak şu sonuçlara vardı:

> İşçinin ekonomik koşullarının geneli itibarıyla temelde, özünde değişemeyeceğini iddia ediyorum. İşçiler hep mevcut ekonomik koşullarıyla, yani sadece en zorunlu, en acil, en vazgeçilmez yaşamsal ihtiyaçları gidermeye elveren, aslında hayatlarını sürdürmeye zar zor yeten bir ücretle yetinmek zorundadır. İşçilerin ekonomik konumunda köklü bir değişiklik, esasen farklı bir ekonomik refah düzeyine çıkmaları hiç ama hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Bu, tüm zamanlar için gerçekleşmesi imkânsız bir arzudur.

Bu koşullarda ücretin en zorunlu yaşamsal ihtiyaçlara bile yetmeyeceğinin kolayca görülebileceği itirazına, bilge profesörümüz parmak ısırtan bir rahatlıkla cevap verir. Der ki, böyle bir durumda sosyal yardımlar devreye girecektir. O da yetmezse, halkın ahlâkî ruhunun temsilcisi olarak devlet eksiği gidermek üzere adım atacaktır. Sanayinin "bilimsel yöntemler"e göre rasyonalizasyonunun özellikle ısrarlı bir savunucusu olan Stuttgart Teknik Üniversitesi'nden Dr. F. Giese, modern işçinin erken yaşta işinden atılmasını şu boş sözlerle savunur:

> Ancak, işletmeciler burada, insanın bugün her yerde rekabetçi mücadele içinde erken yaşlarda üretim kapasitesini yitirmesinde, basit bir biyoloji yasası görebilir. Amerika'da saç boyamak alışılagelmiş bir uygulama; ama biz bunu doğal bir gelişme olarak yorumlama hatasına düşmüyoruz: Buna hoşgörü ve sabır gösterilmesi, bir işlet-

mede insanlara muamele tekniği bakımından başvurulabilecek en kötü yöntem olabilir.

"İnsanlara muamele tekniği" ifadesi özellikle önemli; bu, kapitalist endüstriyalizmin daha o zamandan hangi karanlık dehlizlere sapmış olduğunu korkunç bir netlikle gösteriyor. İnsan yukarıdaki gibi bir iç döküş okuyunca, Bakunin'in sırf bilim adamlarından oluşacak bir hükûmetten ne beklenebileceği konusunda söylediklerinin ne derin bir anlam taşıdığını anlar gibi oluyor. Böyle bir deneyimin sonuçları gerçekten de akıl almaz olurdu.

Vahşî olduğu kadar ruhsuz da olan bir düşünce jimnastiği yönteminin günümüzde kendini gururla bilimsel bilgi olarak sunabilmesi, bir dönemin toplumu umursamayan ruhuna kanıttır. İfrata varmış kitlesel sömürü sistemi ve körü körüne devlet inancıyla bu dönem, insanın, kardeşleriyle olan tüm doğal ilişkisini bitirmiş ve bireyi derin köklere sahip olduğu çevresinden zorla koparmıştı. Liberalizmin ve buna bağlı olarak insanın özgürlük ihtiyacının toplumu atom ve elementlerine ayırdığı, ama devletin insan topluluklarını sözümona koruyucu bir kılıfla kuşattığı, böylece de topluluğun parçalanmasını önlediği şeklindeki faşizmin tezi, en iyi ihtimâlle tamamen kendini kandırmaya dönük, masum görünüşlü bir sahtekârlıktır.

Aslında toplumu atomlarına ayırıp insanda toplum karşıtı içgüdüler uyandıran şey özgürlük arzusu değil, ekonomik koşulların sarsıcı eşitsizliği ve bilhassa da –kanserli doku gibi hastalıklı bir büyümeyle toplumsal ilişkilerdeki sağlıklı dokuları tahrip eden– tekel destekçisi devlettir. Eğer toplumsal dürtü, insanın tam da insanlığın eşiğinde eski atalarından miras aldığı ve o zamandan beri kesintisiz geliştirip yaygınlaştırdığı doğal bir ihtiyacı olmasaydı, o zaman devlet de insanları daha sıkı bir birliğe dâhil edemezdi. Çünkü kimse temelde uzlaşmaz olan unsurları zorla birbirine zincirleyerek bir topluluk yaratamaz. Yeterli gücü varsa, bir kişinin başkalarını belirli görevleri yerine getirmeye zorlayabileceği doğru. Ama onları, bu zorunlu görevleri severek ve içten gelen bir arzuyla yerine getirmeye hiçbir zaman sevk edemez. Ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir devletin zorla yaptıramayacağı ve her şeyden önce *toplumsal birlik duygusunu ve insanın insanla doğal ilişkisini gerektiren* şeylerdir bunlar.

Zorlama insanları birleştirmez, ancak ayırır; çünkü tüm toplumsal birliklerde var olan iç dürtüden –yani, şeyleri fark eden bir zihinden ve kendini akraba gibi hissettiği hemcinsleriyle empati kurabilen bir ruhtan– yoksundur. İnsanları ortak bir zorlamaya tâbi kılmakla birbirine yakınlaştıramaz, daha ziyade aralarında yabancılık yaratarak bencillik ve ayrılık tohumları ekeriz. Toplumsal bağlar, sadece iyi niyete dayanıp insanların ihtiyaçlarından kaynaklandığında kalıcı olur ve amaçlarını eksiksiz gerçekleştirirler. Ancak bu koşullar altında, toplumsal birlik ile bireyin özgürlüğünün artık ayrı varoluşlar olarak kabul edilmeyecek ölçüde iç içe geçtiği bir bağ mümkündür.

Nasıl ki her vahiy dininde birey, vaat edilen cenneti, başkalarının kurtuluşunu çok dert etmeksizin kendi kurtuluşuyla meşgul olup kendi adına kazanmak zorundaysa, devlet içinde de insan kendini onunla uyumlu kılmanın yol ve araçlarını bulmaya çalışırken, başkalarının bunu başarıp başaramadığına kafa yormaz. Tüm meselelerde hakem rolünü üstlenip bunları yandaşları için her şeyin ölçüsü olan tek formüle indirgemeye çalışarak, esas itibarıyla insanın toplumsal duygusunu zayıflatan devlettir. Devlet yurttaşlarının kişisel ihtiyaçlarını ne kadar kolay bastırırsa, kişisel haklarını hiçe sayıp özel yaşamlarına ne kadar derinlemesine, pervasızca dalarsa, insanlardaki toplumsal birlik duygusunu o kadar başarılı şekilde boğar ve toplumu ayrı ayrı parçalarına bölüp cansız birer dişli olarak siyasî aygıta entegre etmesi o kadar kolaylaşır.

"Mekanik insan"ı imâl etmenin eşiğindeki modern teknoloji, bu alanda çok güzel bazı sonuçlar elde etmiştir. Demir uzuvlarıyla hareket ederek belli hizmetleri yerine getiren, para üstü verme ve benzeri birkaç işi gören insan biçiminde otomatlarımız şimdiden var. Yüklenmiş insan düşüncesini taklit eden ama sadece sahiplerinin iradesine itirazsız itaat eden maskelenmiş hassas mekanizmalar olan bu icatta esrarengiz bir şeyler de var. Gerçekten mekanik insan, modern teknolojinin tuhaf icatlarından daha öte bir şeymiş gibi görünüyor. Eğer Avrupa-Amerika kültür dünyasında yaşayanlar makûl bir süre içinde güzel geleneklerine dönmezlerse, dev adımlarla mekanik insan çağına koşma tehlikesiyle karşı karşıyayız.

Kapitalizm çağındaki modern teknolojinin bu köklerinden koparılmış yoldaşı; ruhu köreldiği, ancak sahici bir paylaşımla sür-

dürülebilir olan iç dengesini de kaybettiği için neredeyse tümüyle dış etkenler tarafından kontrol edilen ve rüzgâra göre yön değiştiren modern "kitle insanı", şimdiden mekanik insana endişe verici biçimde yaklaşmıştır. Kapitalist büyük işletme; en büyük zaferini şimdi Taylor sistemi ve sanayinin sözde rasyonalizasyonuyla kutlayan işbölümü; askere alınan yurttaşların çakı gibi askerler olarak yetiştirildiği kasvetli kışla sistemi; bununla ilişkili şekilde modern eğitimde gördüğümüz talim ve terbiye ile buna bağlı her şey –işte tüm bunlar mevcut duruma dair iç ilişkilerin ayırdına varmak istiyorsak, etkilerini hafifseyemeyeceğimiz türden hadiselerdir. Ama özgürlüğe alenî düşmanlığı ve anlamsız, en uç noktalara varan militarist tutumuyla modern milliyetçilik, eğer zamanında durdurulmazsa, ucu gerçekten de şimdiden ilan edilmiş "Batı'nın Çöküşü"ne varacak olan akıl ve ruh mahrumu bir otomatizme köprü niteliğindedir. Ne var ki, şimdilik böyle kasvetli bir geleceğe inanmıyoruz. Aksine, bugün bile insanlığın, beşerî kültürü tamamıyla tehdit eden bu vahim krizi başarıyla atlatmasına imkân tanıyacak çok sayıda gizli güç ve yaratıcı dürtüyü içinde barındırdığına yürekten inanıyoruz.

Bugün dört bir yanımızda olup bitenler, toplumsal çürümenin tüm tohumlarını tamamen olgunlaştıran umutsuz bir kaosu andırabilir. Buna rağmen, olayların çılgın girdabında partilerin ve siyasî hayatın seyri dışında gelişerek umut ve sevinçle geleceği işaret eden yeni düzenin sayısız filizini de görebiliriz. Bu yeni filizleri büyütmek, zamansız kuruyup gitmesinler diye gereken her türlü özeni gösterip güçlendirmek bugün mücadele eden, mevcut durumun sürdürülemezliğine inanan, yılgınlıkla kadere boyun eğmeyi reddedip sürekli düşünsel ve toplumsal kültürde yeni bir dalga vaat edecek bir şeylerin peşinde olan herkesin en yüce görevidir. Fakat böyle bir dalganın kabarışı ancak özgürlük ve toplumsal birlik şartları altında gerçekleşebilir. Çünkü ifadesini insanın toplumsal işbirliğinde bulan ve yeni bir toplumun önünü açan sosyal adalete en derin ve en temiz özlem sadece bunlardan gelişebilir. Faşist ve milliyetçi gericiliğin liderleri bunu çok iyi bildiklerinden, aslında kendi kötü ruhlarından başka bir şey olmayan kutsal millet ruhuna karşı bir günah saydıkları özgürlükten nefret ederler. Nitekim, Mussolini şöyle buyurur:

> İnsanlar özgürlükten bıktı. Onunla gönül eğlendirmişlerdi. Bugün artık özgürlük, geçen yüzyılın ilk yarısındaki kuşakların, uğruna savaşıp öldüğü iffetli ve el değmemiş bakire değil. Modern tarihin şafağında bugün ortaya çıkan atılgan, kıpır kıpır, kabına sığmayan gençlik için çok daha büyülü başka değerler var: *Düzen, Hiyerarşi, Disiplin!* Herkes şunu kafasına iyice yerleştirsin ki faşizm hiçbir ilah tanımaz, hiçbir puta tapmaz. Özgürlük tanrıçasının neredeyse çürümüş cesedini çoktan çiğneyip geçmiştir. Gerekirse geri dönüp bir daha çiğner geçer... Gerçekler kitaplardan, tecrübe doktrinden daha anlamlıdır. Şu anda gözlerimizin önünde cereyan eden savaşın artçı şoklarının muazzam tecrübesi, liberalizmin çöküşüne işaret ediyor. Rusya ve İtalya'da, topyekûn bir liberal ideolojinin dışında, üzerinde ve ona karşı yönetim kurulabileceği görülmüştür. Komünizm ve faşizm, liberalizmin kapsamı dışındadır.[5]

Her ne kadar en nihayetinde vardığı sonuç tartışılabilir olsa da, Mussolini'nin sözleri gayet açıktır. "Topyekûn liberal ideolojiye karşı" yönetim kurulabileceği görüşü ondan çok önce de biliniyordu; zira zora dayalı her türlü hâkimiyet bunu kendine ilke edinmişti. Nitekim Kutsal İttifak, sadece 1789'un liberal fikirlerini Avrupa'dan silmek amacıyla kurulmuştu. Bu liberal fikirler o yıl ilk "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nde ilan edilmişti ve Metternich despotların bu örtülü arzusunu gerçekleştirmek için denenmedik yöntem bırakmamıştı. Ama uzun vadede insanlık düşmanı girişimleri, –özgürlük konusunda Mussolini'ninkilere çok benzer görüşleri ondan önce ifade ederek her insanî duyguyu, toplumsal hayatın her kalp atışını fanatikçe kendi dev devlet aygıtının ritmine uydurma amacı güden– Napolyon'unkiler kadar başarısız kalmıştı.

Bununla birlikte, faşizmin "hiçbir ilah tanımadığı, hiçbir puta tapmadığı" yönündeki iddialı sözleri de önemini tümden yitirmişti. Çünkü faşizm sadece ilahları kaidelerinden yuvarlamış, kaideleri yerle bir etmiş ve yerine, insanın ruhunu ele geçirip bir Caudini boyunduruğuna[6] alarak maneviyatını çökerten dev bir Molok

5- "Zorlama ve Rıza", faşist dergi *Gerarchia* (Hiyerarşi), Nisan 1922.

6- [Bir Samnit kabilesi olan Caudinilerin milattan önce 321'de Caudine Vadisi'ne giren bütün bir Roma ordusunu, savaşmasına ya da kaçmasına fırsat vermeyecek şekilde kıskaca alıp teslim almasına gönderme. –t.y.n.]

dikmişti: Devlet her şeydi, insansa bir hiç! "Makine tarafından yutulup ölü rakam olarak tükürülen" yurttaşın yaşam amacı, devlete sarf malzemesi olarak hizmet etmekti. İtalya ve Almanya'da kurulan "totaliter devlet" denilen şeyin bütün işi bundan ibarettir. Bu hedefe ulaşmak için ruh ezilmiş, tüm insanî duygular zincire vurulmuş ve geleceği filizlendirecek yeni tohumlar pervasız bir vahşetle çiğnenmiştir. Faşist diktatörlüğün tek kurbanı her türlü eğilimden işçi hareketi değildir. Yeni egemenlerin suyuna gitmeyen, hatta tarafsız tutum takınmaya cesaret eden herkes, faşizmin nasıl "özgürlüğün cesedini çiğneyip geçtiğini" bizzat öğrenmek zorunda kalmıştır.

Sanat, tiyatro, bilim, edebiyat ve felsefe –iktidarı ele geçiren cahil liderleri yeni konumlarını kabul ettirmek için gözünü kırpmadan her türlü suçu işleyen– böylesi bir rejimin utanç verici vesayeti altına girmiştir. İtalya ve Almanya'da faşizmin iktidarı ele geçirdiği o kanlı günlerde ve sonrasında insanlık düşmanı çeteler tarafından katledilen kurbanların sayısı binlerle ifade ediliyor. Başka bir milletin ülkenin yüz akı olarak göreceği, aralarında çok sayıda dünya çapında ünlü bilim adamı ve sanatçının da bulunduğu binlerce masum insan yurtlarından sürülüp sürgüne itilmişti. Barbar sürüler barışsever yurttaşların evlerini basmış, kütüphanelerini yağmalamış, en iyi kitaplardan yüz binlercesini meydanlarda yakmıştı. Ailelerinden koparılan başka binlerce insan, insan onurunun her gün ayaklar altında çiğnendiği toplama kamplarına atılmış, birçok kişi korkak cellatların elinde işkenceyle ya ağır ağır öldürülmüş ya da intihara itilmişti.

Temelde Yahudi halka karşı sunî şekilde üretilen ırkçı fanatizm nedeniyle, Almanya'da bu çılgınlık özellikle korkunç biçimlere bürünmüştü. Geçmiş yüzyılların barbarlığı aniden dirilmişti. Almanya'da insanların en bayağı içgüdülerine hitap ederek hoyratça tahrik eden broşürler yağmur gibi yağmış ve kamuoyunun tüm iletişim kanallarını kirletmişti.[7]

7- Binlercesi içinden küçük bir örnek verelim: "Biri yüksek, diğeri aşağı olmak üzere, iki çeşit anti-Semitizm vardır. Birincisi entelektüel, insanî, yatıştırıcıdır ve Yahudilerin etki alanını sınırlandıran yasalar getirmekten ibarettir. Bu yasalar Yahudiler ve Hristiyanların birlikte yaşamalarını mümkün kılar. Bu gibi önlemler,→

En vahşî despotizmin bile şimdiye kadar el atmadığı cinsiyetler arası ilişkiler gibi alanlar, artık Almanya'da devletin gözetimine tâbiydi. Halkı "ırk bozulması"ndan korumak ve Yahudiler ya da beyaz olmayanlarla sözde "Ârî ırktan olanlar" arasındaki evlilikleri suç hâline getirip cezalandırmak için özel "ırk memurları" atanmıştı. Ne mutlu ki, böylelikle sonunda sığır yetiştiriciliği düzeyinde bir cinsel ahlâk tesis edilmişti. İşte bunlar Hitler'in totaliter devletinin lütuflarıydı.

Faşizm Avrupa tarihinde, bizzat kitlelerden kaynaklı anti-liberal çağın başlangıcı, ve bu yüzden de "bireyin miadını" doldurduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilmişti. Oysa gerçekte, özel amaçları için bulunmaz bir fırsatı kaçırmayacak kadar akıllı, küçük bir azınlık olan bu hareketin gizli kahramanları yalnızca kendi siyasî iktidarları peşinde koşuyordu. Bu durum genç General Bonapart'ın şu sözlerinin doğruluğunu da kanıtlıyordu: "Halkın eline bir oyuncak verin; nihaî hedefin akıllıca gizlenmesi şartıyla, onunla oyalanacak ve güdülmesine izin verecektir." Bu nihaî hedefi akıllıca gizlemek içinse, kitlenin dînî duygularını okşayıp, ona yüce bir güç tarafından araç olarak seçildiği, hayatına anlam ve önem katan tek ve kutsal bir amaca hizmet ettiği inancını aşılamaktan daha iyi bir yol yoktur. Kitlelerin adanmışlık ihtiyacında kökleşmiş olması, faşist hareketin esas gücünü oluşturur. Çünkü faşizm de siyasî kisveye bürünmüş ilkel bir kitlesel din hareketinden başka bir şey değildir; liderleri gelecekte de bu özelliğini koruması için hiçbir şeyi esirgemeyecektir.

1927'de Bolonya şehrinde yapılan Milletlerarası Bilimi Teşvik Kongresi'ne katılan Sorbonne Tıp Fakültesi'nden Fransız Profesör Verne, İtalya'da yaşadığı garip bir deneyimi *Le Quotidien* adlı Fransız gazetesinde şöyle aktarır:

→ diğerlerine zarar vermesin diye öküzlerin boynuzlarına bağlanan tahtalara benzer. Anti-Semitizm'in bir başka çeşidi ise acının, sefaletin ve sabrın son raddesine gelmiş olan Hristiyanların açıkça Yahudileri öldürmelerinden ibarettir. Bu anti-Semitizm dehşet verici olabilir ama sonuçları muhteşemdir. Açıkçası Yahudi sorununun düğümünü Yahudi olan her şeyi yok ederek çözer. Her zaman aşağıdan, halk yığınları eliyle gerçekleşse de, yukarıdan, bizzat Tanrı'dan gelmektedir ve etkileri, sırrını henüz anlayamadığımız bir doğal afetin olağanüstü gücüne sahiptir." Marianne Obuchow, *Die Internationale Pest*, Berlin, s. 22.

> Bolonya'da bir hezeyan şehrine gelmişiz hissine kapıldık. Şehir duvarları boydan boya şehre mistik bir hava veren posterlerle kaplıydı: *Dio ce l'ha dato; quai chi lo tocca*! ("Onu bize Tanrı gönderdi; ona saldırana yazıklar olsun!") Il Duce resimleri bütün dükkânların pencerelerine asılmıştı. Tüm anıtlarda, hatta Bolonya'nın ünlü kulesinde bile faşizmi simgeleyen ambleme rastlanıyordu.

Fransız bilim adamının bu sözleri, en güçlü desteğini kitlelerin ilkel adanmışlık ihtiyacında bulan bir hareketin ruhunu yansıtır. Faşizmin nüfusun büyük kesimini böylesine güçlü etkilemesinin nedeni, diğerlerinin yarattığı düş kırıklığının ardından, mucizelere inanma ihtiyacını bu hareketin neredeyse tamamen karşılamasıydı.

Aynı durumu, milliyetçiliğin yıldırım hızıyla devasa bir hareket e dönüşerek, kör bir hezeyanla kendinden geçen milyonlarca insana aşılandığı Almanya'da gözlemliyoruz. Bu insanlar Üçüncü Reich'ın gelişini büyük bir heyecanla karşılamış, daha birkaç yıl önce kimsenin tanımadığı, o zamana dek herhangi bir yetkinliğe sahip olduğuna dair hiçbir kanıt bulunmayan bir insandan tüm dertleri sona erdirmesini beklemişlerdi. Bu hareket de son tahlilde bir azınlığın siyasî iktidar çabalarının aracından başka bir şey değildi. Bu zümre savaştan sonra yitirdiği konumunu geri kazanmak için –kurnaz Bonapart'ın söylemekten hoşlandığı gibi– "nihaî hedefini akıllıca gizlemeyi" biliyordu.

Ancak hareketin kendisi, destekçilerinin muhalifleri korkutup uzaklaştırmak için bilinçli olarak teşvik ettiği dînî bir kitlesel hezeyanın tüm alâmetlerine sahipti. Hitler'in iktidara gelmesinden bir süre önce, *Tägliche Rundschau* gibi muhafazakâr bir gazete bile, Nasyonal Sosyalist hareketin dînî takıntısını şöyle nitelendirmişti:

> Ama yüceltmenin ulaştığı boyutlar açısından, Hitler Papa'yı fersah fersah geçmiştir. Onun ulusal yayın organı *Völkischer Beobachter*'ı okumak yeter. Her gün on binlerce insan Hitler'e tapıyor. Çocukça bir masumiyetle çiçek yağmuruna tutuyor. Tanrı "Hitler havası"[8] bahşediyor. Uçağı en korkunç hava koşullarına bile meydan okuyor. Gazetesinin her sayısı, *Führer*'in yeni bir hâline ışık tutuyor. Onun gözlerine bakana ne mutlu! Bugün Almanya'da biz birbirimize

8- [Hitler -Almanya'sında yapılan 1936 Kış Olimpiyatları'nda ihtiyaç duyulan karın son anda yağması, Tanrı'nın Hitler'e lütfu olarak yorumlanmıştı. –t.y.n.]

ve Almanya'ya şans dilerken "*Heil Hitler!*" diyoruz. Bebeklere onun uğurlu ismi veriliyor. Huşu içindeki ruhlar evlerindeki mihraplarda onun resimleri önünde kendilerinden geçiyorlar. Hitler'e atıfta bulunan sıfatların özenle büyük harflerle yazıldığı gazetesinde ondan "En Yüce Liderimiz" diye bahsediliyor. Eğer Hitler tanrılaştırılmayı teşvik etmeseydi, tüm bunlar imkânsız olurdu... Ona bağlı kitlelerin müstakbel Reich [İmparatorluk] misyonuna nasıl dînî bir coşkuyla inandığını Hitlerci kızlardan oluşan gruplarda yaygın olan "Göklerdeki Babamız" duasının aşağıdaki uyarlaması gösteriyor:

"Adolf Hitler, sen bizim Büyük Liderimizsin. Adın düşmanlarını titretsin. Senin Üçüncü Reich'ın gelsin. Sen tek başına yeryüzünün yasasısın. Her gün senin sesini işitelim ve bize, seçtiğin liderler, komutanlar aracılığıyla komuta et, onlara hayatımız pahasına itaat edeceğiz. Yemin ederiz! Heil Hitler!"

Çocukça çaresizliği içinde göze neredeyse zararsız görünen bu körü körüne dînî coşkunluk önemsenmeyip görmezlikten gelinebilir. Ama coşkuya kapılan kişilerin bağnazlığı güçlülerin ve güç peşinde koşanların gizli planlarına alet olduğu anda, bu sözde masumiyet bir anda uçup gider. O zaman, dînî duygunun gizli kaynaklarından beslenen yeniyetmelerin bu inanç sanrıları vahşî bir çılgınlığa sürüklenir ve tüm kötülüklerin önünü açan karşı konulmaz gücün bir silahına dönüşür. Uzun sefalet yılları boyunca insanları muhakeme gücünden yoksun bırakıp güçsüz düşürerek, karşılık bulmamış özlemlerini giderecek cazip vaatler veren herkese güvenir hâle getiren bu kitlesel hezeyandan sadece günümüzün korkunç maddî ihtiyaçlarının sorumlu olduğunu söylemeyin bize. Bütün dünyayı bir çılgınlık girdabına sürükleyen ve insanların akıllarını kullanmasına imkân tanımayan 1914'teki savaş cinneti, halkın maddî açıdan çok daha iyi durumda olduğu ve ekonomik güvensizliğin Demokles'in kılıcı gibi sürekli tepelerinde sallanmadığı bir zamanda ortaya çıkmıştı. Bu, söz konusu hadiselerin yalnız ekonomik gerekçelerle açıklanamayacağını ve insanların bilinçaltında mantıkla kavranamayacak gizli güçler olduğunu kanıtlar. İnanç biçimleri değişmişse de insanlardaki dînî dürtü bugün hâlâ canlıdır. Haçlıların "Tanrı böyle İstiyor!" naraları günümüz Avrupa'sında kolay kolay yankı bulmaz. Ama hâlâ milyon-

larca insan için, *millet böyle istiyor* dendiğinde akan sular durur! Dînî duygu siyasî şekillere bürünmüştür ve bugünün siyasî insanı –tıpkı eski yüzyıllarda Kilise dogmatizminin avucundaki insan gibi– doğal insanın karşısına kutsal bir şey olarak dikilir.

Sürekli mucize kaynaklarını eşeleyip duran ve olup bitene kafa yormaya pek meyilli olmayan müminlerin kitlesel hezeyanının tek başına pek bir önemi yoktur. Oysa kitlesel olayların girdabında, gizli güdüleri genelde kabul görmediği hâlde bu hezeyanları kendi amaçları için bir araç olarak kullanan kişilerin niyetleri daha önemlidir. İşte tehlike de tam burada yatar. Eski zamanların mutlak despotu iktidarının Tanrı'nın lütfu olduğunu öne sürerek meşru göstermeye meylederdi, ama icraatlarının sonuçlarından da her zaman şahsen sorumlu olurdu: Zira iradesi en yüce yasa olduğundan, ismi dünya karşısında her şeyi, hem doğruyu hem de yanlışı kapsardı. Fakat millet paravanı arkasında her şeyi gizlemek mümkündür. Millî bayrak her haksızlığı, her insanlık dışılığı, her yalanı, her zorbalığı, her suçu örter. Milletin kolektif sorumluluğu bireyin adalet duygusunu öldürerek, insanı yapılan haksızlığı göz ardı etme noktasına kadar götürür. Öyle ki, milletin menfaatleri için yapıldığında, haksızlık gerçekten de göze erdemli bir eylem gibi görünür.

Hintli şair-filozof Tagore, "millet fikrinin insanın icat ettiği en güçlü uyuşturuculardan biri" olduğunu söyler. "Oluşturduğu sisin etkisiyle bütün bir halk en galiz bencilliğin sistematik programını yürütür hâle gelir, üstelik de ahlâkî yozlaşmanın farkına hiç varmaksızın –evet, buna dikkati çekilirse tehlikeli boyutta provoke olur."[9]

Tagore millete "örgütlenmiş bencillik" der. Terim iyi seçilmişse de, her zaman söz konusu olanın millet paravanının ardına, yani kitlelerin imanının ardına saklanan imtiyazlı azınlıkların örgütlenmiş bencilliği olduğunu unutmayalım. Millî menfaatler, millî sermaye, millî menfaat alanları, millî onur ve millî ruhtan söz ederiz. Ama bütün bunların ardında, milleti, sırf kendi kişisel açgözlülüklerini ve siyasî iktidar projelerini dünyanın gözünden gizlemeye elverişli bir paravan olarak kullanan iktidar tutkunu siyasetçilerin

9- Rabindranath Tagore, *Nationalism* (Milliyetçilik), New York, 1917, s. 57.

ve paragöz işadamlarının bencil menfaatlerinin yattığını unutmamalıyız.

Kapitalist sanayiciliğin beklenmedik gelişimi, kitlelere millî propaganda yapma olanaklarını önceden hayâl bile edilemeyecek ölçüde attırmıştır. Modern büyük şehirlerde ve iğne atsan yere düşmeyecek denli kalabalık endüstriyel faaliyet merkezlerinde yaşayan milyonlarca insanın, radyo, sinema, eğitim, parti ve yüzlerce başka aracın baskısıyla ruhsal ve zihinsel olarak hazır reçeteye dayalı belirli bir tutum içine çekilerek kişisel, bağımsız hayatları ellerinden alınmıştır. Emek, kapitalist dev sanayi işletmelerinde ruhsuzlaşmış ve birey için yaratım mutluluğuna kaynak olma niteliğini yitirmiştir. Kendi içinde kasvetli bir amaç hâline gelerek, sonsuz bir kürek mahkûmluğuna ittiği insanı, en değerli şeyi olan iş başarmanın iç huzurundan, kişiliğin yaratıcı dürtüsünden yoksun bırakmıştır. Birey kendini, tekdüzeliği içinde her türlü kişisel alâmetin silinip gittiği dev bir mekanizmanın önemsiz bir bileşeni olarak hisseder.

İnsan doğanın güçlerini boyunduruk altına alırken, dışsal şartlarla biteviye mücadelesi içinde, eylemlerine etik bir içerik katıp zihinsel kazanımlarını topluluğun hizmetine sunulabilir duruma getirmeyi unuttu. Kendi yarattığı aletin kölesi oldu. Bizi bunaltıp hayatlarımızı cehenneme çeviren de makinenin işte bu değişmez, muazzam külfetidir. *İnsan* olmaktan çıkıp yerine meslek sahibi, işadamı, partili hâline geldik. "Millî benliğimizi" korumak için, milletin deli gömleğini giymeye zorlandık; insanlığımızdan olduk; diğer milletlerle ilişkimiz kuşku ve nefretten ibaret kaldı. Milleti korumak için yıllar geçtikçe gelirimizden muazzam miktarlarda fedakârlıkta bulunurken, halk giderek daha da derinleşen bir sefalete sürüklendi. Kışlaya dönen her bir ülke, komşusunun her hareketini korku ve ölümcül bir şüpheyle izlemekte. Oysa kendisi her zaman komşusuna karşı bir komploya girişmeye ya da onun zararı pahasına zenginleşmeye hazırdır. Bu yüzden de her zaman işlerini vicdanı nasır tutmuş insanlara gördürür; çünkü sadece böyleleri iç ve dış siyasetin sonsuz entrikalarından yılmaz. Saint-Simon, şu sözleriyle bunu açıkça kabul etmişti: "Fetihlere soyunan her halk en kötü ihtiraslarını serbest bırakmaya ve en yüksek makam-

larını en zorba karakterli insanlara, en büyük kurnazlığı sergileyenlere vermeye mecburdur."

Ayrıca tüm bunlara bir de, dehşet verici sonuçları her geçen gün daha akıl almaz ve ürkütücü hâle gelen sürekli bir savaş korkusu eklenir. Diğer milletlerle karşılıklı antlaşmalarımız ve sulhlarımız da bizi rahatlatmaz, çünkü genel olarak bunlar gizli gündemlerle yapılır. Sözümona "millî siyaset"imiz esasında en tehlikelisinden kişisel menfaat güdümündedir ve tam bu sebepten dolayı da ne gerçek anlamda bir gevşeyip rahatlama ne de millî uzlaşmazlıklarda herkesçe arzu edilen bir denge sağlar.

Öte yandan, teknik yeteneğimizi neredeyse fantastik görünen bir ölçüde arttırıp geliştirdiğimiz hâlde, insan bu yolla zenginleşmemiş, tersine hep daha da fakirleşmiştir. Bütün sanayimiz sürekli endişe içinde. Fiyatları düşürmemek için milyarlarca [mark] değerindeki servet canice ortadan kaldırılırken, her ülkede milyonlarca insan ya en beter sefalet içinde yaşıyor ya da bir bolluk ve sözde "üretim fazlası" dünyasında utanç verici şekilde helak olup gidiyor. İnsanın işini kolaylaştıracağı yerde daha da zorlaştıran makineler, giderek mucitlerini çelik dişlilerle kaldıraçların her hareketine ayak uydurmak zorunda kalan birer makineye dönüştürdü. Fevkalâde bir mekanizmanın kapasitesini en küçük küsuratına kadar hesaplar gibi, canlı üreticilerin kas ve sinir gücünü de bilimsel yöntemlerle hesapladıklarında onu ruhsuzlaştırıp insanlıktan çıkardıklarını anlamıyor, anlamak istemiyorlar. Gitgide mekaniğin egemenliği altına girdik ve çoğumuz bu işlemin korkunçluğunun bilincine bile varmadan, canlı insan varlığını makinenin ölü ritmine kurban ettik. Böyle konuları, insanların kaderinden değil de sanki cansız şeylerden bahsediyormuşuz gibi çoğu kez kayıtsızlık ve katı yüreklilikle ele almamız bundandır.

Bu durumu sürdürmek için, bilim ve teknolojideki tüm kazanımlarımızı örgütlü kitlesel kıyımın hizmetine sunuyor, gençliğimizi üniformalı katiller olarak eğitiyor, halkı bürokrasinin ruhsuz tiranlığına teslim ediyor, insanı beşikten mezara kadar polis gözetimine bırakıyor, her yere ceza ve ıslahevleri dikiyor, bütün ülkeleri koca muhbir ve casus ordularıyla dolduruyoruz. Hastalıklı rahminden hiç durmaksızın –her yeri kasıp kavuran salgın hastalık

mikrobu gibi– kaba kuvvet, adaletsizlik, yalan, suç ve ahlâkî çürüme doğuran böyle bir "düzen", kendisinin çok pahalıya mâl olduğuna muhafazakâr zihinleri bile adım adım ikna etmeyecek mi?

Teknolojinin insanî benliğin yok olması pahasına çığırından çıkması ve özellikle de büyük çoğunluğun bu duruma rıza göstermesini sağlayan kaderci boyun eğiş, bugün insanlar arasında özgürlük arzusunun cılızlaşıp yerini pek çoğunda ekonomik güvenlik arzusuna bırakmasının nedenidir. Bu çok garipsenecek bir durum değil; çünkü bütün evrimimiz neredeyse herkesin ya yöneten ya da yönetilen, kimi zaman da her ikisi birden olduğu bir noktaya gelmiştir. Bağımlılık ruhu böylelikle büyük ölçüde güçlendirilmiştir; çünkü gerçekten özgür bir insan ne yöneten ne de yönetilen rolü oynamaktan hoşlanır. O, her şeyden önce, tüm meselelerde sağduyusunu kullanmasına ve eylemde bağımsız olmasına imkân tanıyacak şekilde manevî değerlerini ve kişisel güçlerini etkin kılma derdindedir. Davranış ve düşüncemizin sürekli vesayet altında bulunması bizi zayıflatıp sorumsuz kıldığından, çilemize son verecek bir *güçlü insan* arayıp dururuz. Bu arayışı dile getirenler her ne kadar irade sahibiymiş gibi görünmek için canla başla çaba sarf ediyor olsalar da, diktatör beklentisi bir güçlülük emaresi değil, içsel bir dengesizliğin ve güçsüzlüğün kanıtıdır. İnsan en çok kendinde olmayanı arzular. Kişi kendini zayıf hissettiğinde kurtuluşu bir başkasının gücünde arar; korkaklığı ya da aşırı çekingenliği yüzünden kendi kaderini eline alamadığında, başkalarının eline teslim eder. Seume şu sözlerinde ne kadar da haklıdır: "Ancak tek bir adamın kurtarabileceği ve bu yolla kurtulmak isteyen bir millet, iyi bir kırbacı hak eder!"

Hayır, sağlıklı yol sadece özgürlüğe götürendir; çünkü her diktatörlük, kurtuluş davasını desteklemesi hiçbir zaman mümkün olmayan aşırı bir bağımlılık ilişkisine dayanır. Diktatörlük sadece istenen amaca ulaşmak için gereken bir geçiş süreci olarak görülse, hatta niyeti gerçekten de dürüstçe halkın davasına hizmet etmek olsa bile, liderlerinin pratik faaliyeti onu her zaman ilk hedefinden uzaklaşmaya zorlar. Proudhon'un söylediği gibi, tek nedeni her geçici hükûmetin kendisini daima kalıcı kılmaya çalışması değil, her şeyden önce, kendisi yaratma yetisinden yoksun oldu-

ğu için doğrudan suiistimâli teşvik etmesidir. Kişi, iktidarı amaca uygun bir araç olarak kullanmayı düşünse de çok geçmeden aracın kendisi, diğer tüm şeyleri gölgede bırakan bencil bir amaca dönüşür. İktidar, kısır olduğu ve kendisi yaratıcı herhangi bir şey doğuramadığı için, toplumun yaratıcı güçlerini kendi hizmetine koşmaya mecburdur. Bu acizliğini gizlemek için sahte bir kisveye bürünmek zorunda kalır, bu durum, başındakileri boş vaatlerde bulunmaya ve insanları bilinçli olarak aldatmaya iter. İktidar, topluluğun yaratıcı gücünü kendi özel amaçlarına tâbi kılmaya çalışırken, bu gücün en derinlerdeki köklerine hasar verir ve teşvik edilmekten hoşlanan ama zorlamaya gelmeyen tüm yaratıcı faaliyetin kaynaklarını yavaş yavaş kurutur.

Bir halk, yaratıcı gücü yeni ve daha büyük bir güce tâbi kılınarak ve böylece körlüğün kısırdöngüsü yeniden başlatılarak kurtarılamaz. Bağımlılığın her biçimi kaçınılmaz olarak yeni bir kölelik sistemine –başka herhangi bir yönetim biçiminden ziyade diktatörlüğe– varır. Çünkü diktatörlük, liderlerinin icraatı söz konusu olduğunda her çatlak sesi zorla susturur ve daha basiretli anlayışların önünü böylece baştan keser. Ne var ki, her bağımlılık ilişkisi insanın dînî bilincine kök salmıştır ve sadece özgürlük ortamında engellenmeden gelişmesi mümkün olan yaratıcı güçlerini sakatlar. Şimdiye dek bütün bir insanlık tarihi, toplumun kültürler yaratan dinamikleri ile –liderleri kültürel çabalara birtakım sınırlar koyan ya da en azından koymayı deneyen– belirli kastların iktidar hedefleri arasında sürekli bir mücadeleden ibaret olmuştur. Kültür insana insanlık bilinci ve yaratıcı güç verir; oysa iktidar ondaki bağımlılığı ve kölece bağlılık duygusunu derinleştirir.

Hayatına durmadan yeni anlamlar katan yaratıcı güçlerini serbest bırakmak için, insanı iktidarın lânetinden, sömürünün yamyamlığından kurtarmak şarttır. İktidar, insanı üstün bir irade tarafından harekete geçirilen bir makinenin cansız parçasına indirger. Kültür ise onu kendi kaderinin efendisi ve mimarı hâline getirerek, her büyük şeyi doğuran içindeki paylaşma duygusunu derinleştirir. İnsanın devletin örgütlü vesayetinden ve milletin sıkı boyunduruğundan kurtuluşu, kanatlarının özgürlük içinde geliştiğini hisseden ve gücünü topluluktan alan yeni insanlığın başlangıcıdır. Lao Zi'nin hoşgörülü bilgeliği geleceğe de ışık tutuyor:

Yol'a göre hüküm sürmek, zor kullanmadan hüküm sürmektir.
Toplumu zıtların ferağıyla tesis etmektir.[10]
Zorla hüküm sürmenin akıbeti fecidir.
Savaş olan yerde, viranelerde diken biter.
Büyük orduları elbet sefil günler izler.
Mahir olana şiddet gerekmez.
O, silahlanmadan,
Göz boyamadan,
Çıkar gözetmeden,
Zor kullanmadan,
Güç arzulamadan cesur olandır.
Bunun ötesi ihtirastır.
Ve içinde Birlik yoktur.
Bir olmayanın geleceği de yoktur.

10- [Tüm doğanın Tanrı'nın parçası ve özünde bir olduğundan hareketle, herkesin dünü, yarını bırakıp anda yaşaması, ihtiraslarından sıyrılarak çatışmayı bırakması ve böylece ahenkli topluluklar oluşturması kast edilmektedir. –t.y.n.]

İkinci Kısım

1. Bölüm

Gelenek, Görenek ve Menfaat Birliği Olarak Millet

Değişen Zaman İçinde Millet Kavramı. Soy Birliği Olarak Millet. Menfaat Birliği Olarak Millet. Milletin Kastlara, Zümrelere ve Sınıflara Bölünmesi. Millî Menfaatler ve Sınıfsal Menfaatler. Ruhr İhtilafı Örneği. Poincaré'nin "Millî Politika"sı. Alman Ağır Sanayiinin Alman İşçilerine Karşı "Irsî Düşman"ıyla Yaptığı Pazarlıklar. "Halk Birliği"[1] İş Başında. Almanya Cumhuriyeti'nin Emeklileri. Manevî Birlik Olarak Millet. Din ve Parti Çatışmaları. Dünya Görüşü Karşıtlıkları. Gelenek ve Görenek Birliği Olarak Millet. Şehir ve Kırsal. Zengin ve Yoksul. Millî İntikaller. Güç Politikası Girişimlerinin Sonucu Olarak Millete Mensubiyet. Kuzey ve Güney Amerika. Millet ve Toplum.

Zaman içinde bazı değişikliklere uğramış olan millet ve milliyet kavramları, bugün bile ırk kavramıyla aynı çifte anlamlılığa sahiptir. Ortaçağda üniversitelerde aynı ülkeden gelen öğrencilere millet denirdi. Mesela, ünlü Prag Üniversitesi "dört millet"e ayrılmıştı: Bavyeralılar, Bohemyalılar, Polonyalılar ve Saksonlar. Hekim, demirci, avukat vb. milletinden söz edildiği de sık sık işitilirdi. Luther ise, *An den christlichen Adel deutscher Nation* (Alman Milletinin Hristiyan Asillerine) adlı broşüründe, halk ile millet arasında kesin bir ayrım yaparak, sıradan halkla zıtlık teşkil edecek şekilde yalnızca siyasî iktidar sahiplerini, yani prensler, şövalyeler ve piskoposları millet olarak nitelemişti. Bu ayrım geçerliliğini uzun süre, ta ki millet ile halk arasındaki sınır çizgisi dilden yavaş yavaş kay-

---

1- [Nazi ideolojisinin en üst mertebesinde *Volksgemeinschaft* (Halk Birliği) fikri vardı. Hitler ideal Alman toplumunu bir Halk Birliği, yani ırk temelinde bir araya gelerek sınıfların ve imtiyazların ortadan kalktığı ama hiyerarşik biçimde örgütlenmiş, bireyin haklarının değil görevlerinin söz konusu olduğu ve menfaatinin tümüyle milletin ya da halkın menfaatine tâbi olduğu bir yapı olarak tahayyül etmekteydi. Ve bu totaliter yapı elbette ki en tepede yer alan bir liderin otoritesi altında tesis ve idare edilecekti. –t.y.n.]

bolmaya başlayıncaya kadar sürdürdü. Çoğunlukla millet kavramı nahoş bir tat bırakırdı. Bu yüzden, Ludwig Jahn *Deutsches Volkstum* (Alman Halkıyatı) adlı kitabında der ki:

> "Halbuki aslında en yüce olan, Yunanistan'da ve hatta Roma'da da öyle kabul edilen şey, bizde hâlâ hakaret yerine geçer: Halk ve Millet! Pey akçesi[2] alabilme uğruna o ordudan bu orduya kaçan ve bir çift ayakkabıyla yedi hükümdara hizmet eden sefil asker kaçakları için 'halka indi' denir. 'Al sana millet!' tabiriyle Çingeneler, hırsız çeteleri, berduşlar ve Yahudi işportacılar kast edilir."

Üyeleri aynı yerde doğmuş olan ve dolayısıyla da temel dayanışma ilişkilerinin bir arada tuttuğu bir insan topluluğu anlamında millet teriminin kullanılmasının memnuniyet verici bulunduğu zamanlar olmuştur. Kavrama bu hâliyle karşılık olarak en çok "millet" (nation) teriminin türetildiği Latince *natio* sözcüğü uygun düşer. Bu daha anlaşılabilirdir, çünkü sınırları daha dar bir yurt fikrine dayanır. Ama bu kavram modern millet fikrine uygun düşmediği gibi, milletlere mümkün olan en geniş sınırları çizme peşinde koşan zamanın millî girişimlerine de uygun düşmez. Aslında, millet bir insanın gün ışığını ilk gördüğü muhitinden oluşsaydı ve millî bilinç yalnız bir yerde doğdukları için bir toplulukta kaynaşmış olan insanlar arasındaki doğal bağlılık duygusu olarak tanımlansaydı, o zaman Almanlar, Fransızlar, Türkler ve Japonlardan değil, olsa olsa Hamburglular, Parisliler, Amsterdamlılar ya da Venediklilerden söz edecektik. Bu, antik Yunanistan'ın şehir cumhuriyetlerinde ya da Ortaçağ'ın federe topluluklarında fiilen var olan durumdu.

Sonradan, millet kavramı daha da genişleyerek bir maddî ve manevî menfaat, ahlâk, örf âdet ve gelenek birliği aracılığıyla gelişmiş olan insanî gruplaşmaları da içine almıştır. Böylece, özgün yaşamının yasalarını kendi içinde barındıran bir çeşit "kader birliği"ni temsil eder hâle gelmiştir. Bu kavramın netlik derecesi, ilkinin ayarında değildir ve ayrıca günlük yaşam deneyimleriyle çatışma hâlindedir. Her millet, bugün sadece kendi menfaatlerinin peşinden gitmekle kalmayıp sık sık kesin bir uzlaşmazlıkla birbiri-

2- [Eskiden bir orduya girip asker olanlara verilen ilk harçlık. –t.y.n.]

nin karşısına da dikilen çeşit çeşit kast, koşul, sınıf ve partiden oluşmaktadır. Bunun sonuçları, farklı devlet ve milletler arasındaki geçici savaşlara kıyasla üstesinden gelinmesi son derece zor, bitmek tükenmek bilmeyen sayısız çatışma ve iç karşıtlıklardır.

Daha dün kanlı savaşlarla gerçek ya da hayâlî meselelerini çözmek için tepeden tırnağa silahlanmış şekilde "er meydanı"nda karşı karşıya gelmiş olan milletler, hemen yarın ya da ertesi gün de, ticarî veya siyasî ya da askerî türden antlaşmalarla ittifak hâlinde oldukları diğer milletlere karşı daha önce düşman olduklarıyla savunma ve saldırı ittifakları kurarlar. Ama aynı millet içindeki farklı sınıflar arasındaki kavga, bu sınıflar kendi varlıklarını sürdürüp milleti sonsuz iktisadî ve siyasî karşıtlıklarla böldüğü sürece asla sona erdirilemez. [I.] Dünya Savaşı sırasında sözde *Burgenfreiden*[3] ilan edilmesi gibi olağanüstü koşullar ya da afet benzeri olaylar gereği sınıfsal karşıtlıkların görünürde üstesinden gelindiği ya da geçici olarak yatıştırıldığı zamanlarda bile, bu sadece büyük halk kitleleri için her zaman bir muamma olan "şartların gereği"nden kaynaklanan geçici bir hadisedir. Bu gibi ittifakların hiçbir kalıcılığı yoktur ve topluluk menfaatleri arasında gerçek bir içsel bağ olmaması nedeniyle daha ilk fırsatta parçalanırlar. Bugünlerde İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, tiranca bir yönetim sistemi belirli koşullar altında iç çatışmaların açıkça patlak vermesini önleyebilir; ama halkı bu konuda konuşmaktan men etmekle iç çatışmalar ortadan kaldırılamaz.

Kendi milletine duyduğu sevgi, hiçbir işvereni daha ucuz ve kârlı olması hâlinde, yabancıların emeğini kullanmaktan alıkoyamaz. Kendi halkının bundan zarar görüp görmemesi onu zerre kadar ilgilendirmez; böyle bir durumda şahsî kâr belirleyici faktördür ve sözde millî menfaatler, ancak şahsî menfaatlerle çatışma hâlinde olmadığında hesaba katılır. Böyle bir çatışmanın varlığı hâlindeyse, tüm yurtsever coşkular sönüp gider. Sözde "millî menfaatler"in niteliği konusunda, Almanya savaş sonrasının korkunç yıllarında kolay kolay yanlış anlaşılamayacak bir ders almıştır.

3- [Alm., iç barış ya da toplumsal barış. Olağanüstü dönemlerde sınıflar arasında geçici olarak yapılan bir tür mütareke. –t.y.n.]

Savaşı kaybettikten sonra, Almanya kendini umutsuz bir durumda buldu. Büyük önem taşıyan iktisadî alanlardan vazgeçmek zorunda kaldı ve ihracata dönük ticareti neredeyse tamamen ortadan kalktı. Galiplerin aşırı bir ekonomik manda uygulaması ve eski sistemin çöküşü de buna eklendi. Eğer ne türden olursa olsun millî birlik sloganı bir anlam taşımış olsaydı, bu, o aşamada milletin yeni oluşan koşulları birlik hâlinde karşılama ve felâketin yükünü nüfusun her kesimine eşit dağıtma niyetiyle kendini gösterirdi. Oysa bu hiçbir zaman mülk sahibi sınıfların aklından geçmedi. Tersine, durumu kâra çevirmeye çalıştılar. Kendi halklarının geniş kesimleri bu yolla yoksullaşacak bile olsa, bu yurtseverler sırf kendi kazançlarına baktılar.

Korkunç savaş yıllarında, en acımasız ilhak politikasını gizlice destekleyerek, doymak bilmez açgözlülükleriyle bozgunu büyük bir felâkete dönüştürenler, Prusya junkerleri ve Alman ağır sanayisinin temsilcileriydi. O yıllarda sağlamış oldukları müthiş kârlarla yetinmeyip savaş sona erdiğinde aynı amaçları güttüler ve millet için kazançlarından tek kuruş bile fedakârlık etmeyi bir an olsun düşünmediler. Alman ağır sanayisinin sahipleri, en yoksul işçinin bile ücretlerinden kesilen vergilerden kendilerini muaf tutmayı başardılar. Millet yakılamayan sobaların önünde donarken, kömür fiyatlarına inanılmaz zamlar yaptılar. Reichsbank'ın vadeli senet karşılığı verdiği kredilerden muazzam kârlar elde ettiler. (Ağır sanayiye, aç millet üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırma gücünü veren, bizzat sebep olduğu para sıkışıklığı üzerinden yaptığı bu spekülasyondu.) Hugo Stinnes liderliğindeki temsilcileri, gerçekten de Ruhr'un işgâl edilmesine neden olarak, Alman milletinin –bu sanayicilerin bir tek kuruş bile katkı yapmadığı– on beş milyar altın mark kaybetmesine neden oldular.

Gelişiminin farklı aşamalarında Ruhr ihtilafı, millî ideolojinin bir arka planı olarak kapitalist "faiz" politikasının muhteşem bir örneğidir. Ruhr'un işgâli, [I.] Dünya Savaşı'na yol açmış olan ve dört yıl boyunca halkı savaş alanına sürükleyen aynı cani güç politikasının devamından başka bir şey değildi. Bu çatışma, özellikle Alman ve Fransız ağır sanayicilerinin çelişen menfaatleriyle ilgiliydi. Nasıl büyük Alman sanayicileri savaş sırasında ilhak fikrinin en gayretkeş savunucuları olmuş ve Briey-Longwy'nin ülke

topraklarına katılmasını Alman propagandasının başlıca hedeflerinden biri hâline getirmişse, sonradan Poincaré'nin millî politikası da aynı çizgiyi izleyip Fransız ağır sanayisinin ve onun güçlü örgütü Comité des Forges'un gizlisi saklısı olmayan ilhak arzusunu temsil etmiştir. Eskiden Alman sanayicilerin güttüğü hedefler, yani sözde "millî menfaatler"i her zaman kendi acımasız ticarî menfaatlerine bahane edip Kıta'da belli başlı kapitalist gruplarca yönlendirilen bazı tekeller yaratmak gibi hedefler, şimdi Fransız ağır sanayisinin temsilcilerince devralınmıştır. Fransız ağır sanayisinin planladığı şey, Kıta'da kendisi için sınırsız bir tekeli sağlama alacak olan Lorraine demir madenlerinin Ruhr havzasındaki kömür ocaklarıyla güçlü bir şirket birleşmesi biçimindeki birliğiydi. Büyük sanayicilerin menfaatleri savaş tazminatı kazananların menfaatleriyle birbirine uyduğundan ve askerî kast tarafından desteklendiğinden, bu yöndeki her yola başvurarak Ruhr'un işgâli için çabaladılar.

Ama durum henüz o kadar ileri boyutlara taşınmadan önce, soruna her iki tarafın da kendi gücü oranında kâr edeceği barışçı, salt iş yapmaya dayalı bir çözüm bulunması için Alman ve Fransız ağır sanayileri arasında müzakereler yapılmıştı. Ve nitekim böyle bir uzlaşmaya da varılmıştı; zira büyük Alman sanayiciler, kârları güvende olduğu sürece Reich'ın millî menfaatlerini umursamamışlardı. Ancak kendilerine, Kıta'daki böyle bir birleşmeyle ağır darbe alacak olan İngiliz kömür madenlerinin sahipleri daha büyük avantajlar sununca, bir anda kalpleri yeniden yurtları için çarpar olmuştu ve böylelikle işgâle yol verdiler. İç ilişkilerden habersiz olan ve efendilerinin menfaatleri için kendilerini kullanmasına bir kez daha izin veren işçiler ve büro çalışanlarını da yanlarına alarak, bir pasif direniş örgütlediler ve [Hugo] Stinnes'ın sahip olduğu basın, ülkenin ırsî düşmanına karşı nefretini canlandırmak üzere millî borazana var gücüyle asıldı. Fakat direniş kırılınca, Stinnes ve Alman sanayisinin diğer sahipleri, Stresemann hükûmetini beklemeyip Fransızlarla doğrudan anlaşmaya oturdular. 5 Ekim 1923'te Stinnes, Klöckner, Velsen ve Vögler, bir araya geldikleri Fransız General Dégoutte'u, daha bir gün önce Fransız kabinesine karşı pasif direnişte müttefikleri olan Alman işçilerine on saatlik işgünü uygulaması getirmesi için ikna etmeye çalıştılar.

Menfaat birliği olarak milletin bundan daha iyi bir tanımı olabilir miydi?[4]

Poincaré, Fransız askerlerinin Ruhr'a girmesini sağlayacak bir bahane olarak Almanya'nın kömür sevkıyatında yükümlülüklerini lâyıkıyla yerine getirmediği iddialarının üzerine atladı. Elbette bu, Fransa'nın o zaman bir tek İngiltere hariç tüm Avrupa ülkelerinden kömür bakımından daha zengin olduğu gerçeğinin açıkça ortaya koyacağı gibi, apaçık haydut akınlarına bir yasallık görüntüsü vermek için kullanılan bir mazeretti sadece. Hatta Fransız hükûmeti kendini, iç pazarda Fransız kömürünü korumak amacıyla Saar kömürüne yüzde 10'luk bir ek vergi koymak zorunda hissetmişti. Aslında bu kömürün yüzde 20'si Almanya'ya geri gönderilirken, sadece yüzde 35'i Fransız sanayisinde kullanılıyordu.

Öte yandan, insafsızca kendi özel menfaatlerini koruyan büyük Alman sanayicileri ve müttefikleri, Fransız hükûmetinin elini kolaylaştıracak ne varsa yapmışlardı. Markın istikrar kazanmasına yönelik tüm çabalara en sert muhalefet onlardan gelmişti; çünkü sahip oldukları sanayilerin ve muazzam gayrimenkûllerin vergilendirilmesini enflasyon vasıtasıyla çok rahat baltalayabilmiş ve yükü kendi ülkelerinin işçilerinin sırtına yıkabilmişlerdi. Bu karanlık kumpaslar sonucu, sadece kitlelerin korkunç sefaletinden olağanüstü kazançlar elde eden koca bir para spekülatörleri ordusu ve benzeri vurguncular ortaya çıkmakla kalmamış, Fransa'ya Almanya'nın malî sıkışıklığından ek avantajlar elde etme fırsatı da verilmişti. Böylece, eski Fransız Maliye Bakanı Lasteyrie'nin tanıklığına göre, Almanya 1921 Eylül sonu itibarıyla Fransa'ya markın devalüasyonu nedeniyle, değeri sadece 980 milyon frank sayılan 2,571 milyar franklık yakıt teslim etmişti. Saygıdeğer Alman yurtseverlerin egoist ticari yaklaşımları, böylece muazzam bir sömürü

4- Bu toplantının haberi sızdığında ve General Degoutte'un bu beyefendilere kendisinin Almanların iç siyasetiyle ilgili konulara müdahale etmeyi düşünmediğini söylediği ortaya çıktığında, Alman işçi basını, Stinnes ve şirketini vatan hainliğiyle suçladı. Toplantının köşeye sıkışan düzenleyicileri başlangıçta her şeyi kesin bir dille inkâr ettiler. Ama 20 Kasım 1923'teki Reichstag oturumunda, Sosyalist üye Wels'in bizzat sanayiciler tarafından hazırlanmış toplantı protokolünü okumasıyla, bu görüşmenin olup olmadığına dair tüm şüpheler ortadan kalktı.

altındaki Alman işçilerinin ve gerileyen orta sınıfın aleyhine, "irsî düşman"larına özel bir gelir kaynağı sağlamıştı.

Ama Ruhr ihtilafı sona erip işgâl altındaki toprakların sanayicileri [Fransa hükûmetiyle yaptıkları] kısa adı MICUM olan bu anlaşmayı imzalamak zorunda kaldıklarında, biri bile enflasyon döneminde elde ettiği milyonlarca marklık kârı bir an olsun düşünmemiş, tersine, Reich'tan kayıplarını karşılayacak bir tazminat talep etmişlerdi. Luther-Stresemann hükûmeti de –devletin kamulaştırma yetkisini hesaba katmadan– "MICUM zararları" için onlara, Reich'ın tazminat hesabına sadece 446.400.000 altın mark olarak kaydedilen 760.000.000 altın markçık aktarıvermişti. Parlamenter hükûmete sahip hiçbir devlette muhtemelen böyle bir işlem görülmemişti.

Özetlersek, ağır sanayinin, büyük mülk sahiplerinin ve borsanın temsilcileri, sözde millî menfaat birliğini hiç dert etmemişlerdi. Milletin kalan kısmını savaş sonrasının umutsuzluk ve sefaletinden kurtarmak için daha küçük kârlarla yetinmek akıllarına bile gelmedi. Millet kuru ekmek ve patatese talim eder, binlerce Alman evladı yetersiz beslenmeden ölürken, onlar kaşla göz arasında ne buldularsa yürüttüler. Bu asalaklardan bir teki bile dizginsiz açgözlülüğünün bütün milleti yıkıma sürüklemesini umursamadı. Büyük şehirlerin işçileri ve orta sınıf yokluk içinde perişan olurken, Stinnes inanılmaz bir zenginliğin sahibi olmuştu. Savaştan önce yaklaşık iki milyon altın markı olan Thyssen, bugün bir milyar altın mark sahibidir. Alman ağır sanayisinin diğer temsilcileri de zenginliklerine aynı oranda zenginlik katmışlardı.

Peki ya "en soylu millet"e ne demeli? Yıllarca umutsuz bir sefalet içinde kıvranmış olan Alman milleti eski prenslerine cömert miktarlarda "tazminat" öderken uşak hukuk mahkemeleri de bu prenslerin tek bir kuruş bile kaybetmemesi için elinden geleni yapmıştı. Burada sadece Kasım 1918 Devrimi'nin alaşağı ettiği "ülke temsilcileri"ne değil, toprakları yüz otuz yıl boyunca haritadan silinmeye yüz tutmuş olan küçük hükümdarların torunları sayılanlara da ödenen tazminatlardan bahsediyoruz. Bu eski küçük despotların torunlarına Reich'ın ödediği yıllık miktar 1.834.139 markçıktı. Devrimin başlamasına kadar saltanat sürmüş prensler arasında Hohenzollern Hanedanı, tek başına 200.000.000 altın mark

tutarında tazminat kapmıştı. Bütün eski prenslere ödenmiş olan miktarlar, Dawes Planı'nda öngörülen kredileri dört kat aşmıştı. Yoksulların da en yoksullarının üç kuruşluk ücretleri giderek kırpılıp en zorunlu ihtiyaçlarına bile yetmezken, sefaleti azaltmak için tek bir kuruş harcamak bu "soylular"dan bir tekinin bile aklına gelmemişti. Shylock[5] gibi bu yoksulların etinden[6] onlara taahhüt edileni tamı tamına talep ederek dünyaya "milletin menfaat birliği"nin ne olduğunun klasik bir örneğini gösterdiler.

Bu sadece Almanya'da böyle değildir. İddia edilen millî menfaat birliği hiçbir ülkede yoktur; bu, olguların küçük azınlıkların menfaatine çarpıtılarak sunulmasından başka bir şey değildir. Bu yüzden, Ruhr ihtilafı sırasında Fransız basını halkı Fransa'nın mahvı istenmiyorsa Almanya'nın ödeme yapmaya zorlanması gerektiğine ikna etmek için bıkıp usanmadan yayın yapmış, her zaman her yerde olduğu gibi, bu iddia da doğru kabul edilmişti. Ama bu, savaştan sonra Almanya'nın Fransa'ya ödemeye zorlandığı muazzam miktarlardan sadece küçücük bir oranın bütün olarak Fransız milletinin payına düştüğü ya da tahrip olan yerlerin restore edilmesinde kullanıldığı gerçeğini değiştirmiyordu. Her yerde olduğu gibi, burada da aslan payı imtiyazlı azınlıkların dipsiz kuyuyu andıran ceplerine akmıştı. Almanya'nın 31 Aralık 1921'e kadar Fransa'ya savaş tazminatı olarak ödediği 11,4 milyar marktan sadece 2,8 milyarı restorasyonda kullanılmışken, 4,3 milyarı Almanya'daki işgâl ordusuna yapılan harcamalara ve itilaf devletlerinin ortak komisyonlarına gitmişti.

Tıpkı Almanya'daki gibi, Fransa'da da emekçi nüfus mülk sahibi sınıflar tarafından iliklerine kadar sömürülür. Savaşa katılan ülkelerin sırtından muazzam kârlar elde eden büyük kapitalistlerin temsilcileri yağlanıp semirirken, milyonlarca talihsiz insan dünyanın savaş meydanlarını cesetleriyle gübrelemek zorunda kalmıştı. Savaşın sadece biçim değiştirdiği bugün, acı çekenler hâlâ toplu-

5- [Shakespeare'in *Venedik Taciri* adlı oyununda hasis, kalpsiz bir tefeciyi, amansız bir alacaklıyı temsil eden kişi. –t.y.n.]

6- [Bu oyunda Sylock'un, kendisinden borç istemek durumunda kalan hasmına dayattığı, borcun geri ödenememesi hâlinde onun etinden bir parçayı kesip alacağı şartına gönderme. –t.y.n.]

mun emekçi sınıflarıyken, onların sefaletinden ceplerini dolduranlar toprak sahipleri, sanayiciler ve borsacılardır.

Farklı ülkelerde milyonlarca insanın istihdam edildiği ve muazzam sermayelerin yatırıldığı modern silah sanayilerine göz atarsak, "millî menfaat birliği" konusunda ilginç bir kanaât ediniriz. Bu sanayilerde, yurtseverlik ve "millî menfaatlerin korunması" açıkça ticaretin bir parçasıdır. Millî coşkuların teşvik edilmesi için bu sanayilerin harcadığı meblağlar, ticarî menfaatlerin gözetilmesi için yapılan tüm diğer harcamalar gibi muhasebe kayıtlarına geçirilir. Ama millet fikri, şimdiye kadar silah sanayisinin hiçbir üyesine, önemli ticarî menfaatleri risk altında olmadığı sürece, talep edilen fiyatı ödeyen her devlete ölüm ve imha silahları satışı yapma konusunda mani olmamıştır. Aynı şekilde bir ülkenin büyük finans kurumlarını, kendi ülkesi tehlikedeyken bile yabancı devletlere silahlanmaları için kredi vermekten alıkoyan yurtsever güdülerden pek söz edilemez. Ne de olsa, iş iştir.[7]

7- Bu tür anlaşmalar, o insanlar tarafından genelde kendi devletlerini onlara sipariş vermeye ikna etmek için kullanır. Nitekim Walton Newbold da değerli kitabında, silah devlerinin yöntemleri açısından çok önemli olan İngiltere'deki Mitchel and Company gibi ünlü bir silah şirketinin iş yapma pratiklerinden somut örnekler verir.

> "Armstrong bir dâhîydi. Şirketi, Şili için "Esmeralda" adlı güçlü bir kruvazör inşa etti. Gemi tamamlandığında, Armstrong İngiliz kamuoyunun karşısına çıkıp için için hayıflanıyormuş gibi, bizim [yani, İngiliz] donanmamızın "Esmeralda"yı yakalayabilecek, ondan kaçabilecek ya da onunla başarıyla savaşa girebilecek hiçbir gemisinin olmadığını söyledi. Böyle bir geminin bizim ticaretimiz açısından oluşturduğu tehlikelerden söz etti. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bu ince mesajı alıp yeni ve gelişmiş bir "Esmeralda" için gereken top ve teçhizatın çoğunu Sir William Armstrong'un şirketinden satın aldı. Daha sonra, aynı şirket İtalya için daha iyi bir kruvazör olan "Piemonte"yi inşa etti ve Armstrong yeniden tüm dünyadan sipariş alabilecek duruma geldi. Güney Amerika devletleri ve Japonya, onun Elswick'deki işletmelerinden çıkan ilk gelişmiş "Piemonte"yi satın almak için büyük bir rekabete girişti. İngiltere de aynı şekilde birkaç Piemonte inşa etti. Bu gemiler başka yerlerde inşa edildikleri hâlde son model Armstrong toplarıyla donatıldılar!"

Bir başka yerde de Newbold şöyle yazar:

"İkisi de top üreten Sir William Armstrong ve Sir Joseph Whitworth, birbir- →

Milletlerarası silah sanayisinin büyük işletmelerinin rekabeti ortadan kaldırıp kârlarını yükseltmek için işletmelerini birleştirmeleri çok normal bir hadisedir. Bu tür sayısız şirketten burada sadece 1886'da kurulmuş, İngiltere, Fransa ve İtalya'da şubeleri olan Nobel Dynamite Trust'ü (Nobel Dinamit Tröstü) ve –özellikle de– Harvey Continental Steel Company'yi (Harvey Kıtasal Çelik Şirketi) anacağız. Bu ikincisi New Jersey'deki Harvey çelik işletmelerinin daha ince ve daha sağlam zırh imâlâtında yeni bir yöntem icat etmesi ve çeşitli hükûmetlerin de bunu kendi donanmaları için hemen talep etmesi üzerine 1894'te peydahlanmıştı. Bu mil-

→ lerinin mamüllerini karalamak için yaklaşık otuz yıl kedi köpek gibi kavga etti. Sadece tek konuda anlaşıyorlardı: İkisi de zırh imâlâtına harcanan paranın boşa gittiğini, bu paranın top üretimine harcanmasının daha iyi olacağını söylüyordu. Çünkü şirketlerin ikisi de zırh değil, sadece top üretiyordu. Zırha karşı on yıl boyunca verdikleri bu yılmaz mücadelenin ardından iki şirket birleştiğinde, onların yerine gelenlerin ilk işi zırh imâl edecekleri muhteşem bir fabrikanın açılması oldu." (J.T.W. Newbold, *How Europe Armed for the War*, London, 1916.)

Bu örnekler hiçbir biçimde en kötüleri değildi ve sadece [Fransızların tabiriyle] "perfide Albion"da, yani "kalleş İngiltere"de görülmüyordu. Millet farkı gözetmeksizin her silah şirketi aynı kirli yöntemleri kullanır ve kârlarını arttıracak iyi bir iş fırsatının "üzerine atlamak"ta çok ustadır. Sadece bir örnek verecek olursak:

"19 Nisan 1913'te, Reichstag Milletvekili Karl Liebknecht, Merkez Milletvekili Pfeifer'ın desteğiyle tüm Almanya'da sansasyon yaratan bir açıklama yaptı. Reddedilmesi imkânsız belgelere dayanarak, Krupp'un Brandt adlı biri aracılığıyla, karara bağlanmamış olan silah siparişleriyle ilgili önemli belgeleri sızdırmaları için Genelkurmay ve Savunma Bakanlığı'ndan çok sayıda ast rütbeli görevliyi rüşvete bağladığını kanıtladı. Ayrıca Krupp, görevleri kendisine silah siparişleri bağlamak olan general ve amirale kadar her rütbeden subayı en yüksek maaşlarla kendi hizmetinde çalıştırıyordu. Bu yetmediğinde, Mauser, Thyssen, Düren, Löwe gibi diğer silah üreticileriyle birlikte, şoven yurtseverliği ve savaş duygularını kamçılamak için basının bir kısmını satın almıştı. Bu gizli belgelerin bir bölümü Krupp işletmelerinin müfettiş yardımcısı Herr von Dewitz'in evinde yapılan yasal bir arama sırasında bulunmuştu. Bu basın propagandasıyla, diğer ülkelerden sürekli tehlike geldiği duygusu uyandırılacak ve Alman halkı savaş amacıyla daha fazla harcama yapılmasına razı edilecekti. Tehditkâr düşmanların ismi duruma göre değişiyordu: Krupp ya da Thyssen'e makineli tüfek siparişleri gerekliyse, tehdit Fransızlar ya da Ruslardı. Eğer Stettin tersanelerinin zırhlı siparişlerine ihtiyacı varsa, o zaman Almanya'ya tehdit İngiltere'den geliyordu. Löwe silah fabrikası →

letlerarası zırh tröstünün ilk yöneticileri şunlardı: Charles Campbell, (John Brown and Company, İngiltere) Charles E. Ellis, Edward M. Fox (Harvey Steel Company, New Jersey), Maurice Gény (Schneider and Company, Fransa), Joseph de Montgolfier (Shipping and Railroad Company, Fransa), Léon Lévy (Fransa' dan Chatillon-Commentry Company'nin başkanı), Josef Ott (Dillinger Iron Works, Almanya), Ludwig Klüpfel (A. G. Friedrich Krupp Company, Almanya), Albert Vickers.

Kendi memleketlerinin satılık kalemlerinden, halkın "millî ruh"unu canlı tutmak için diğer ülke ve milletlere karşı her geçen yıl daha da şiddetlenen en utanç verici propagandayı yürütmesini isteyen bu adamlar, sırf kendi ülkelerinin kanını daha iyi emebil-

→ müdürünün Rue de Châteaudun'daki Paris temsilcisine yazdığı mektup, Liebknecht'in kanıtları arasında yer alıyordu:

> Mümkünse en yüksek tirajlı Fransız gazetelerinden birinde, muhtemelen Figaro'da şöyle bir makalenin yayımlanmasını sağla: Fransa Savunma Bakanlığı, Kara Kuvvetleri için makineli tüfek üretiminin hızlandırılmasına ve ilk siparişlerin yüzde yüz artırılmasına karar vermiştir. Lütfen benzer haberlerin yayılmasını sağlamak için elinden ne geliyorsa yap.
>
> (İmza) von Gontard, Müdür.

"Ne var ki, haber bu biçimiyle kabul görmemişti. Yalan çok sırıtıyordu ve Savunma Bakanlığı haberi hemen tekzip etmişti. Ama birkaç gün sonra –elbette tamamen tesadüfî(!) olarak– *Figaro*, *Matin* ve *Echo de Paris* adlı gazetelerde yeni Fransız makineli tüfeklerinin üstünlüğü ve bunların Fransız silahlanmasına getirdiği avantajlarla ilgili bir dizi makale yayımlandı.

"Bu gazeteleri elinde sallayan Alman ağır sanayisinin müttefiki Prusya milletvekili Schmidt, Reich'ın şansölyesine verdiği soru önergesiyle, hükûmetin bu Fransız tehditlerine cevap vermek ve silahlanmada dengeyi yeniden kurmak için ne yapacağını sordu. Bu blöfü yiyen ve ürken Reichstag, o zaman hiç tartışmadan büyük bir çoğunluk kararıyla makineli tüfek stokunu arttırmak için gereken meblağın ödenmesini kabul etti. Gayet doğal olarak, Fransa da bu silah tipini geliştirmeye karar verdi. Dolayısıyla, *Figaro* ve *Echo de Paris*, Alman gazetelerinden, özellikle de Gontard'ın sahip olduğu *Post*'dan alıntılarla Fransız halkını ajite etmeyi sürdürürken, Alman kamuoyu da benzer araçlarla, daha fazla silahlanmaya hazırlanıyordu. Creusot'lar, Mauser'ler ve Krupp'ların hisselerinin değeri artarken müdür maaşları da zamlanmış, *Figaro ve Echo de Paris* –her zamanki gibi– bedelini halkın ödediği çok sayıda çeki nakde çevirmişti." (*Hinter den Kulissen des Französischen Journalismuis von einem Pariser Chefredakteur*, Berlin, 1925, s. 129.)

mek için olsa da diğer ülkelerin silah sanayileriyle ittifak kurmaktan en küçük bir pişmanlık bile duymamışlardır. Ocak 1914'teki ünlü Putilov davası, St. Petersburg'daki Putilov işletmelerinde sadece Fransız ve Alman sermayelerinin birlikte çalıştığını değil, her iki ülkenin de silah sanayilerindeki birinci sınıf uzmanların Ruslara ağır top imâlâtında yardım ettiğini açıkça kanıtlar. Millî basının korkunç yiyiciliğini acımadan ifşa eden bir kitabın iyi haber kaynaklarına sahip yazarı, bu olaylarla ilgili olarak acı bir ironiyle şöyle yazmıştı:

> Rus hükûmetinin siparişlerini yerine getirmeyi başaramayan Putilov işletmeleri, 1910'dan beri 24 milyon kredi aldığı Banque de l'Union Parisienne'le, kendisine 75 milimetrelik topların teknik çizimleri ile gerekli mühendis ve teknisyenleri sağlayan Creusot işletmelerinden Schneider'la ve aynı zamanda Alman ağır top imâlâtındaki tecrübesiyle emrindeki uzman ve ustabaşıları sağlayan Essen'deki Krupp'la menfaat birliği içindeydi. Bazıları Union Parisienne'den bir gruba ait olan ve diğerleri Deutsche Bank'la ilişkili yetkili ve finansörlerin yönetiminde birleşen Fransız ve Alman mühendis ve zanaatçıların daha sonra birbirlerini öldürmek için ateşleyecekleri toplar üzerinde nasıl çalıştıklarını burada görüyoruz. Milletlerarası kapitalizmin bu nizamı harikulâde bir şeydir.[8]

1906'da, Whitehead and Company firmasının Fiume şubesini bünyesine katıp yönetimini devralmak amacıyla İngiltere'de bir şirket kuruldu. Diğer İngiliz silah firmalarının da katıldığı girişimin Macaristan'daki yönetim kurulu aşağıdaki kişilerden oluşuyordu: Kont Edgar Hoyos (Genel Müdür), Albert Edward Jones, Henry Whitehead (Armstrong-Whitworth firması), Saxton William Armstrong Noble (Vickers firmasının Avrupa Sorumlusu), Arthur Trevors Dawson (Vickers'ın İdarî Müdürü) ve Profesör Sigmund Dankl. Gördüğümüz gibi, neredeyse tümü İngiliz ismi olup İngiliz silah sanayisinin en ünlü ve en güçlü firmalarının temsilcileridir.

1914 yılında, bu yönetim kurulunun idaresinde olan şirketin ürettiği Alman "U-5" denizaltısı, altı yüz Fransız'ı taşıyan Fransız zırhlı kruvazörü Leon Gambetta'*yı Otranto boğazında batırdı.* Bir

---

8- *Hinter den Kulissen des Französischen Journalismus*, s. 252, vb.

sürü benzer örnek sıralayabiliriz; ama bu, aynı kanlı hikâyenin sürekli tekrarından başka bir şey olmaz. Bu alanda, [I.] Dünya Savaşı'ndan sonra bile hiçbir şeyin değişmediğini, ünlü Lord Robert Cecil, 1932 Haziran'ında Londra'da "Kadınların Barış Seferi" adlı dev gösteride etkileyici bir biçimde ortaya koymuştu. Burada milletlerarası silah sanayisine çok sert saldıran Cecil, özellikle Paris basınının olumsuz etkisini vurgulamıştı. Dediğine göre, demir çelik sanayisinin parasıyla satın alınmış en büyüğünden bazı Fransız gazeteleri, milletlerarası silahsızlanma konferansı aleyhinde gece gündüz çalışıyordu. Sözüm ona "Milletler Cemiyeti" nin Japon-Çin sorununda sergilediği rezil tavrın altında büyük ölçüde milletlerarası silah sanayisinin sefil oyunlarının yattığı herkesin bildiği bir sırdır. Elbette milletlerarası yüksek finans da aynı yolu izlemişti.[9]

Bu nedenle, bir millî menfaat birliğinden söz etmek tamamen anlamsızdır; çünkü her ülkenin egemen sınıfının şimdiye dek millî menfaat diye savunduğu şey, hiçbir zaman, toplumun imtiyazlı azınlıklarınca büyük kitlelerin sömürülmesi ve siyasî baskı altına alınmasıyla güvenceye kavuşturulan özel menfaatinden başka bir şey olmamıştır. Aynı şekilde, "anavatan" denilen toprak ve doğal zenginlikleri her zaman bu sınıfların mülkiyetindeydi; dolayısıyla "zenginlerin anavatanı"ndan söz edilmesi gayet yerinde olur. Eğer

9- Bugün kapitalist toplumsal düzenin bu en karanlık bölümüne dair sağlam bir literatür vardır. Belirtmiş olduklarımız dışında, şunları da sıralayabiliriz: Maxim Ziese ve Hermann Ziese-Beringer'in birlikte kaleme aldığı *Generäle, Händler, und Soldaten*; A. Fenner Brockway'in *The Devil's Business*'ı; Scott Nearing ve J. Freeman'ın *Dollar Diplomacy*'si; Scott Nearing'in *Oil and the Germs of War*'ı; ve özellikle de Otto Lehmann-Rußbüldt'ün *Die blutige Internationale der Rüstungsindustrie* adlı muhteşem makalesi. Bugüne kadar, Lehmann-Rußbüldt tarafından açıklanan korkunç gerçekleri sorgulamak için hiçbir girişimde bulunulmaması bir yana, zamanın Alman hükûmeti Reich'ın menfaatlerinin tehlikeye düşeceği gerekçesiyle bu dürüst adama pasaport vermeyerek yurt dışına çıkışını da engelledi.

Kitlelerin kanı ve sefaletini paraya çeviren şeref yoksunu alçakların utanmazca ve canice entrikalarını ifşa edecek cesareti gösteren bir adam toplumdan dışlanırken, bu uygarlaşmış yamyamların örgütlenmiş kitle katliamını iş edinip sermayelerini insanların toptan imhasını öngören bir girişime yatırmaları gayet normal görülüyor.

millet gerçekten de söylendiği gibi menfaat birliği olsaydı, o zaman modern tarihte devrimler ve içsavaşlar olmazdı,çünkü halk sırf zevkten isyan etmek için silaha sarılmaz. Aynı şekilde, sonu gelmeyen ücret mücadeleleri nüfusun emekçi kesimleri çok iyi durumda olduğu için yaşanmıyor!

Daha millet içinde salt bir iktisadî ve maddî menfaat birliğinden söz edilemezken, milletin sözde *manevî menfaat* birliğinden söz etmek çok daha zordur. Dînî ve felsefî sorunların milletlerin içine nifak tohumları ekip onları düşman saflara bölmesi ender görülmez. Öte yandan, bu gibi çatışmalarda ekonomik ve siyasî güdülerin de etkili olduğu ve sık sık önemli roller oynadığı anlaşılmalıdır. Bunun için Fransa, İngiltere, Almanya ve diğer ülkelerde köhnemiş Kilise'nin taraftarları ile Protestanlığın farklı hizipleri arasında milletlerin iç dengesini alt üst eden kanlı mücadeleyi, ya da demokrasi yanlısı yurttaşlar ile mutlak monarşinin temsilcileri arasındaki sert ve sıklıkla şiddet içeren çatışmaları hatırlamak yeter. Siyah köleliğinin sürüp sürmemesi meselesi üzerine Amerika' nın Kuzey ve Güney eyaletleri arasında yaşanan kanlı savaşı –ve halkların tarihindeki diğer binlerce olayı– hatırlamak bile, milletin manevî menfaatlerin koruyucusu olduğu teziyle ilgili kolayca hüküm vermemizi sağlayacaktır.

Bugün her millet, düşünce akımlarının farklılığı nedeniyle faaliyetleri millî birlik duygusunu ortadan kaldıran ve milletin fikrî menfaat birliği olduğu masalına yalan damgası vuran onlarca partiye bölünmüştür. Bu partilerin her birinin kendi parti programı vardır; bu programın peşinde tehdit saydıkları her şeye saldırır, özel amaçlarına hizmet eden her şeye hiç eleştirisiz taparlar. Herhangi bir hareket, asla bütün milleti değil, sadece milletin belirli bir kısmının görüşlerini temsil edebileceğinden, sonuçta "milletin manevî menfaati" denilen ya da "millî düşünce" olduğu iddia edilen şey, ülkede ne kadar parti ve hareket varsa, o kadar ton ve renk sergiler. Bu yüzden her parti, milletin manevî menfaatlerinin en iyi kendisi tarafından gözetildiğini öne sürer ve kritik zamanlarda, her biri tüm diğer anlayış ve eğilimleri anavatana düşmanlık ve hatta ihanetle itham eder. Elbette ki pek fazla bir zekâ gerektirmeyen bu yöntem, şimdiye dek hiç başarısız olmamıştır. Almanya ve İtalya bunun en önde gelen tanıklarıdır.

Ayrıca bu fikir ve eğilim çatışmasına, sadece belirli ekonomik ilkelerin ve siyasî hedeflerin savunucuları olarak birbirlerine karşı çıkan partiler arasında değil, felsefî olarak aynı zeminde durup birbirlerine sadece talî nedenlerle karşı çıkan hareketler arasında da rastlıyoruz. Tam da böyle örneklerde, farklı hizipler arasındaki mücadelenin fanatizm derecesine ulaşarak giderek uzlaşmaz hâle gelmesi, tarafsız bir izleyiciye tamamen anlaşılmaz görünür. Sosyalizm safındaki mevcut parti kavgalarına bir göz atmak bunu kanıtlamaya yeter. Kişi bu meseleyi ne kadar derinlemesine irdelerse, fikrî menfaat birliğinin söz konusu olma ihtimâlinin olmadığını o kadar net görür. Aslında bu birliğe duyulan inanç, millî devletlerin egemen sınıflarının, toplumsal çözülmenin gerçek nedenleri konusunda geniş halk kitlelerinin gözünü boyamayı başardığı sürece kalıcılık kazanacak olan bir kandırmacadır.

Dahası millet içindeki ekonomik menfaat ve düşünsel çaba konusundaki farklar, toplumun farklı sınıflarının üyeleri arasında doğal olarak özel toplumsal alışkanlıklar ve yaşam tarzları gelişmesine neden olmuştur. Bu nedenle, millî âdetler ve ahlâkın oluşturduğu bir birlikten söz etmek büyük cüret olur. Böylesi bir bakış açısının pek az bir değeri vardır. Gerçekten de, buradan bakınca, Berlin'in "milyonerler mahallesi"nin bir üyesiyle bir Ruhr madencisi arasında nasıl bir birlik olabilir? Bavyeralı bir oduncu ile Doğu Elbeli bir junker arasında? Günümüzün kodaman bir sanayicisi ile sıradan bir işçi arasında? Prusyalı bir general ile Holstein'lı bir balıkçı arasında? Lüks içinde yüzen bir sosyete hanımefendisi ile Silezya dağlarındaki bir kulübede yaşayan bir ev kadını arasında? Her büyük ülke içinde iklimsel, kültürel, ekonomik ve genel nitelikte birçok ayrım vardır. Bu ülkelerin büyük şehirleri, çok gelişmiş sanayi bölgeleri olduğu gibi, modern hayatın şaşaasından hemen hiç nasibini almamış ücra köyleri ve mezraları da vardır. Hayatın düşünsel ve maddî koşullarının bu sonsuz çeşitliliği, ahlâk ve âdetlerdeki her türlü sıkı birliği en başından engeller.

Toplumun her katmanı, her sınıfı, her tabakası bir yabancının zorlukla nüfuz edebildiği kendi özel yaşam alışkanlıklarını geliştirir. Genel örf ve âdetler yönünden, farklı milletlerin emekçi nüfusları arasındaki birliğin, aynı milletin mülk sahibi ile mülksüz kesimleri arasındaki birlikten daha büyük olduğunu iddia etmek hiç de a-

bartı sayılmaz. Kendini yabancı bir ülkede bulan işçi, çok geçmeden kendi mesleği ya da sınıfı içinde yer edinebilecekken, kendi ülkesinde bir diğer toplumsal sınıfın kapıları ona sımsıkı kapalıdır. Tabii ki bu, nüfusun diğer sınıf ve kesimleri için de geçerlidir.

Bugün hemen her ülkede gözlemlenebilen şehir ile taşra arasındaki keskin karşıtlık, zamanımızın en büyük toplumsal problemlerinden birini oluşturur. Bu karşıtlıkların hangi raddeye ulaşabileceğini Almanya o zorlu enflasyon zamanlarında öğrenmişti ve aldığı ders de öyle şıp diye unutulmayacaktır. Şehirlerdeki planlanmış, örgütlenmiş açlık döneminde, durumun dokunaklı bir tasviri türemişti: "Ağzına kadar dolu tahıl ambarında açlıktan kırılan bir halk!" Millî ruha ve milletin sözüm ona menfaat birliğine yapılan her çağrı, o zaman boşlukta atılan bir çığlık gibi yankılanıp gitmiş ve belirli bir grubun özel menfaatleri boy gösterir göstermez de millî menfaat birliği masalının sabun köpüğü gibi yok olduğu apaçık gözler önüne serilmişti. Ama şehir ile taşra arasında sadece salt ekonomik nitelikte karşıtlıklar yoktur; aralarında sosyal yaşam koşullarındaki farklardan dolayı zaman içinde oluşmuş ve bugün çok derinlere kök salmış olan değişmez bir birbirinden hazzetmeme hâli de vardır. Ancak çok az sayıda şehirli, köylünün düşünüş biçimi ve hayat anlayışını tam olarak kavrayabilecek durumdadır. Bir köylünün ise, şehir ile taşra arasında süregelen sosyal ilişkilerle açıklanabilecek, asırlardır dillendirilmemiş bir nefret beslediği şehirlinin düşünsel ve ahlâkî yaşamını anlaması muhtemelen daha da zordur.

Milletin düşünce önderleri ile geniş işçi kitleleri arasında da aynı uçurum vardır. Sosyalist işçi hareketi içinde uzun yıllardır çalışan entelektüeller arasında bile işçilerin duygu ve düşüncelerini gerçekten anlayabilecek olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Hatta bazı entelektüeller anlama çabasını bile çok acı verici bulur, bu genellikle trajik iç çatışmalara kapı açan bir durumdur. Belli ki böylesi bir durumda düşünme ve hissetme konusundaki mizaç farklılıkları değil, farklı bir sosyal çevre içindeki farklı bir tür eğitimden doğan özel bir yaşam tarzının sonuçları söz konusudur. İnsanın, sonuçları kendisi için ikinci bir tabiat hâlini alan bu etkenlerden kendini kurtarması yaşlandıkça daha da zorlaşır. Bugün her milletin entelektüelleri ile işçi kitleleri arasında hâlâ var olan

bu görünmez duvar, emekçi nüfusun geniş kesimlerinde entelektüellere karşı tamamen bilinçsizce gelişip yavaş yavaş ünlü "nasırlı ellerin yumruğu" teorisine dönüşerek pekişen gizli güvensizliğin başlıca nedenlerinden biridir.

Kapitalizmin temsilcileri ile bir milletin emekçi nüfusunun temsilcileri arasında düşünsel bir temas noktası oluşturmak ise çok daha güçtür. Milyonlarca işçi için kapitalist, kendilerinin eti ve kanıyla beslenen bir çeşit ahtapottan başka bir şey değildir. Pek çoğu, kapitalistin salt ekonomik faaliyetlerinin gerisinde salt insanî bir niteliğin var olabileceğini kavrayamaz. Buna karşılık kapitalist, işçinin uğraşlarına genelde tam bir yabancı edasıyla –evet, sıklıkla da işçilerin genelde ekonomik sömürüden bile daha ezici ve aşağılayıcı bulduğu bariz bir küçümsemeyle– bakar. Kapitalist, kendi ülkesinin işçilerine karşı her zaman açık bir düşmanlıkla karışık belli bir güvensizlik hissederken, ekonomik ya da siyasî meselelerin söz konusu olmadığı durumlarda bile diğer milletlerin mülk sahibi sınıflarına sürekli bir bağlılık sergiler. Bu ilişki, menfaatleri ancak çok keskin şekilde çeliştiğinde geçici olarak bozulabilirken, aynı milletin mülk sahibi ile mülksüz sınıfları arasındaki iç çatışma hiçbir zaman ortadan kalkmaz.

Aynı şekilde, "millî geleneklerin birliği" de fazla bir şey ifade etmez. Her şeyden önce, tarihsel gelenek devletin eğitim kurumlarının bize öğrettiğinden çok farklı bir şeydir. Her durumda, esas olan gelenek değil, geleneğin millet içindeki farklı toplumsal kastlar tarafından nasıl algılandığı, anlamlandırıldığı ve hissedildiğidir. Bu nedenle, bir "kader birliği" olarak millet kavramı, belirsiz olduğu kadar yanıltıcıdır da. Her milletin tarihinde, tüm fertlerince vahim görülen olaylar vardır, ama farklı gruplara göre çok değişiklik gösteren algının niteliği, genelde şu ya da bu parti veya sınıfın bu olaylarda oynadığı rolle belirlenir. Paris Komünü döneminde işçi sınıfından otuz beş bin erkek, kadın ve çocuk öldürüldüğünde, korkunç katliam her iki tarafta da şüphesiz vahim olarak değerlendirildi. Ama delik deşik göğüsleriyle ve kopmuş uzuvlarıyla bir sınıf başkent caddelerini kaplamışken, onların ölümü diğerlerine, kaybedilmiş savaş yüzünden kötü şekilde sarsılmış olan düzenlerini yeniden tesis etme imkânı sunmuştu. Bu anlamda, Paris Komünü milletin geleneklerinde yaşıyor: Mülk sahibi sınıf için 18

Mart 1871 "sefillerin kanun ve düzene karşı rezil isyanı"yken, işçi sınıfı için "proletaryanın özgürlük mücadelesinin şanlı bir vakası"ydı.

Tüm milletlerin tarihinden benzer örnekleri sıralamak ciltler doldurabilir. Ayrıca Macaristan, İtalya, Almanya, Avusturya ve benzeri ülkelerdeki son tarihsel olaylar, "milletlerin kader birliği" nin niteliği konusunda en öğretici dersi veriyor. Kaba kuvvet, nasıl bir milleti keyfî olarak yaratabilir ya da yok edebilirse, bir millete ortak bir kader de dayatabilir; zira millet organik olarak evrimleşmiş bir varlık değil, tarihin her sayfasında gördüğümüz gibi, en sıkı şekilde iç içe geliştiği devlet tarafından yapay şekilde oluşturulmuş bir şeydir. Ne var ki, devletin kendisi organik bir yapı değildir ve sosyolojik araştırmalar sonucunda her yerde ve her zaman savaşçı unsurların barışçıl insan topluluklarının hayatına şiddetle müdahalesi sonucu ortaya çıktığı ispatlanmıştır. Bu nedenle, millet sadece insanların belirli bir devlete aidiyetinden doğan salt siyasî bir kavramdır. Aynı zamanda, herkesin vatandaşlık yoluyla herhangi bir milletin üyesi olabilmesinden de açıkça görülebileceği gibi, millet kelimesi "milletler hukuku" denilen alanda özellikle bu anlamı taşır.

Halk topluluklarının bütün olarak bir millete keyfî şekilde nasıl bağlandığını belirleyen şeyin, güçlünün zalimce baskısı olduğunu her ülkenin tarihinden alınmış sayısız örnekle ispatlayabiliriz. Mesela, bugünün Fransız Riviera'sının sakinleri, akşam İtalyan olarak yatıp sabah Fransız olarak uyanmışlardı; çünkü bir avuç diplomat böyle buyurmuştu. Heligoland halkı, İngiltere tarafından Almanya'ya satılmadan önce, İngiliz milletinin bir parçasıydı ve İngiliz hükûmetine sadakâtle bağlıydı. Derken ada halkının milliyeti kökten değişti. Eğer bu karardan bir gün önce İngiliz yurtseveri olmak en büyük meziyetleri idiyse, adanın Almanya'ya geçişinden sonra, bu en büyük erdem "millî ruh"a karşı en büyük günah hâline geldi. Buna benzer çok sayıda örnek vardır ve bunlar modern devletin bütün oluşum tarihinin karakteristik özelliğini oluşturur. Milletlerin nasıl yapay bir biçimde imâl edildiğinin klasik bir örneğini görmek için Versailles Antlaşmasının ruhsuz ve üstünkörü hükümlerine göz atmak yeterli olur.

Nasıl ki daha güçlü olan, her daim olduğu gibi bugün de zayı-

fın milliyetini kendi keyfine göre tayin edebiliyorsa, hikmet-i hükûmet gereği bir milleti keyfî şekilde ortadan kaldırmaya da sonuna kadar kâdirdi ve hâlâ kâdirdir. Prusya, Avusturya ve Rusya'nın Polonya'ya müdahalelerini dayandırdıkları ve ülkenin bölüşülmesine zemin hazırlayan gerekçeleri okuyun. Ünlü 5 Ağustos 1772 Paktında yer verilen bu gerekçeler, bilinçli yalanın, mide bulandırıcı ikiyüzlülüğün ve kaba kuvvetin kusursuz bir örneğidir. Milletin, özünde ne olduğuna dair böylesi garip yanılsamalara sahip oluşumuz, bu olup bitenlerin şu ana değin pek nadir dikkate alınmış oluşundandır. Farklı devletlerin oluşumuna yol açan, "millî farklılıklar" değildir; varoluşlarını ahlâken haklı göstermek için millî farklılıkları yapay şekilde yaratanlar ve daha da ileriye taşıyıp ilkeselleştirenler devletlerdir. Tagore, millet ile toplum arasındaki bu içsel karşıtlığı şu muhteşem sözlerle ifade etmişti:

> Bir halkın siyasî ve ekonomik birliği anlamında millet, topyekûn tüm nüfusu kapsayan bir tezahürdür. Böylesi bir insan topluluğunun kendini aşan bir amacı yoktur. O, kendi içinde bir amaçtır. Sosyal bir varlık olarak insanın kendini ifade biçimidir. İnsanlara ortak bir çabayla yaşam ideallerini geliştirebilme şansı veren insan ilişkilerinin doğal düzenidir.[10]

Kuzey ve Güney Amerika'nın siyasî örgütlenmeleri arasındaki zıtlık, genelde iddia edildiği gibi milletin kendi kendine organik bir evrim geçirmediğine, kendini yaratmadığına; buna karşılık farklı insan topluluklarına mekanik biçimde dayatılan yapay bir mamûl olduğuna mükemmel bir örnek oluşturur. Kuzey Amerika' da, ABD'nin Kanada ile Meksika, Atlantik ile Pasifik Okyanusu arasında kalan bütün toprakları güçlü bir federal devlette birleştirmeyi başarması, farklı türden uygun koşulların büyük ölçüde kolaylaştırdığı bir süreçti. Bunun, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa ve öteki kıtaların tüm millet ve ırklarından toplanan halkların en renkli karışımı olmasına rağmen gerçekleşmiş olması nedeniyle, ülke haklı olarak *milletleri eritme potası* olarak adlandırılmıştır.

Buna karşılık, halklar arasında Kuzey Amerika'dakiyle kıyas-

10- Rabindranath Tagore, *Nationalism*, New York, 1917, s. 19.

lanmayacak kadar yakın bir akrabalık olmasına ve Brezilya'da konuşulan Portekizceyi ve değişik yerli dillerini saymazsak hepsinin aynı dili konuşmasına rağmen, Güney ve Orta Amerika on altı farklı millet ile on altı farklı devlete ayrılmıştır. Ancak Latin Amerika'nın siyasî evrimi farklı bir fasıldır. Güney Amerika'yı İspanyol boyunduruğundan özgürleştiren "kurtarıcı" Simon Bolivar, bütün Güney Amerika ülkelerini içine alacak federal bir devlet kurmak istediği hâlde, planı başarılı olmamıştı. Çünkü Şili'de Prieto, Peru'da Gamarra, Ekvador'da Flores, Arjantin'de Rosas gibi ihtiraslı diktatörler ve generaller, bu projeye ellerindeki tüm imkânları kullanarak karşı koymuşlardı. Bolivar, rakiplerinin entrikalarından o kadar çok umutsuzluğa kapılmıştı ki ölmeden kısa süre önce şunları yazmıştı: "Güney Amerika'da ne güven ne de inanç var; ne insanlar arasında ne de farklı devletler arasında. Burada her antlaşma bir tomar kâğıttan ve anayasa denilen şey de bu tomarlar yığınından ibaret."

Küçük azınlıklar ve diktatörlük heveslisi bireylerin iktidar mücadelelerinin sonucu, tıpkı bizim de yaptığımız gibi millî menfaat ve millî onur adına birbiriyle savaşan çok sayıda millî devletin yaratılması oldu. Eğer Kuzey Amerika'daki siyasî olaylar kıtanın güneyinde bulunan topraklardaki gibi gelişmiş olsaydı, Güney Amerika'da nasıl Arjantinliler, Şilililer, Perulular ve Brezilyalılar varsa, orada da bugün Kaliforniyalılar, Michiganlılar, Kentucky'liler ve Pensilvanyalılar olacaktı. Bu, milletin özünde salt siyasî ihtirasların yattığının en iyi kanıtıdır.

Milletin özünün maddî ve düşünsel menfaat ortaklığı ile ahlâk, örf âdet ve gelenek birliğinden oluştuğu yanılsamasına kendini kaptıran ve bu keyfî varsayımdan hareketle millet için çaba gösterilmesi gerektiği sonucunu çıkarmaya çalışan herkes, kendini ve başkalarını kandırır. Var olan milletlerin birinde bile bu tür bir ortaklıktan eser yoktur. Demek ki toplumsal koşulların dayatması, tüm milliyetçi ideolojilerin soyut varsayımlarından daha güçlüdür.

2. Bölüm

Dil Birliği Olarak Millet

Dil Birliği Olarak Millet. Dil ve Kültür. Dildeki Yabancı Unsurlar. Arındırmacılık ve Dilin Gelişimi. Edebiyat Dili ve Konuşma Dili. Dilin Yeni Değerlerinin Aracıları Olarak Din, Bilim, Sanat, Meslek, vb. Dil ve İmge. Dilin Gelişmesinde Başka Dillerden Alınan Sözcüklerin Önemi. Dilde Oryantal Sembolizm. Yerli Kisveli Yabancı Malzeme. Konuşma ve Düşünce. Doğa ve Dil. Çalışma ve Dil. Dilin Sembolizmi. Dilsel Olarak Aslına Dönüş. Dilin Oluşumundaki Mantık Dışılık. Dille İfadenin Sürekli Değişimi. Psikolojik Dil Teorilerinin Yetersizliği. Ortak Dil Bağına Karşı Kültür Çevrelerinin Etkisi. İngiliz Dilinin Gelişimi. Lehçe ve Dil. Ursprache İnanışı. Âri Dillerin Ortak Soyağacına Dair. Dil Değiştiren Halklar. Farklı Dil Bölgeleri Olan Milletler.

Millî bir ideolojinin varlığına örnek olarak gösterilmiş tüm kanıtlar içinde, şimdiye kadar en önemlisi dil birliğidir. Pek çok kişi, dil birliğinde milletin temel özelliğini bulur. Aslında, ortak dil her çeşit insan gruplaşması için güçlü bir bağdır; bu yüzden de Wilhelm von Humboldt der ki, "Gerçek anavatan aslında dildir". Karl Julius Weber, milliyetin gerçek karakteristiğini dilde görür: "Millî karakteri, bir halkın zihinsel ve manevî gücünün damgası olan dil kadar net ifade eden bir şey daha yoktur."

Aynı şekilde, Schleiermacher, Fichte, Jahn ve German League of Virtue (Alman Erdemliler Birliği) üyeleri; Mazzini, Pisacane, Niemojowsky, Lelewel, Young Europe (Genç Avrupa) hareketi ve 1848'in Alman demokratları gibi geçen yüzyılın milliyetçi fikirlerinin en ünlü temsilcileri, millet kavramlarını ortak bir dil alanıyla sınırlandırmışlardı. Arndt'ın, *"Alman Anavatanı Nedir?"* adlı şarkısı bunu ortaya koyar. Mazzini gibi Arndt'ın da millî birlik çabalarını konuşma diline değil de mümkün olan en geniş anavatanı kucaklayabilecek yazılı dile dayandırması önemlidir.

Ortak dil, millet fikrinin savunucularına doğal olarak çok önemli görünür; çünkü bu bir halkın en önemli ifade aracıdır ve bir anlamda onun düşünsel yaşamının genel sonucu olarak görülmelidir. Dil tek tek insanların icadı değildir. Yaratılıp geliştirilmesi bir

topluluğun işi olup, dil canlı kaldığı sürece devam edecektir. Bu yüzden dil, milliyet fikrinin savunucularına millî yaratıcılığın en saf ürünü gibi görünmüş, onlar için millî birliğin en net sembolü hâline gelmiştir. Yine de, çoğuna ne kadar hayranlık verici ve reddedilmez görünürse görünsün, bu anlayış tamamen keyfî bir varsayıma dayanır. Yaşayan diller arasında tek bir halktan kaynaklanmış dil yoktur. Bir zamanlar tek kökenli diller var olmuş olabilir; ancak o dönem çok geride kalmış, tarihin karanlıklarında yitip gitmiştir. Farklı göçebe topluluklar, kabileler ve halklar arasında karşılıklı ilişkiler ortaya çıktığı anda, dilin özgünlüğü ortadan kalkar. Binlerce yıllık zaman diliminde bu ilişkiler ne kadar çoğalıp çeşitlenmişse, her dil diğer dillerden, her kültür diğer kültürlerden o kadar çok şey ödünç almıştır.

Bundan dolayı, hiçbir dil tam olarak belirli bir halkın, hatta belirli bir milletin millî ürünü değildir. Kültür dillerimizin her birinin gelişiminde çok farklı kökenlerden gelen halkların katkıları olmuştur. Bu kaçınılmazdır; çünkü dili arındırmayı takıntı hâline getirenlerin tüm engellemelerine rağmen, bir dil, konuşulduğu sürece yabancı unsurları sürekli alır. Çünkü her dil, sürekli akış hâlinde bir organizmadır; hiçbir sabit kuralı dinlemez ve mantığın diktasına boyun eğmez. Sadece kültür hayatındaki sayısız etki ve temas noktalarına bağlı bir tezahür olarak, diğer dillerden en farklı sözcükleri almakla kalmaz, sürekli değişim geçiren bir kelime hazinesine de sahiptir. İfadelerini sözcüklerde bulan kavramların nüans ve tonları, azar azar ve hiç fark edilmeden değişir; öyle ki bir sözcüğün bugün insanların başlangıçta onunla ifade ettiklerinin tam zıddı bir anlama sahip olduğu sık sık görülür.

Gerçekte, büyük miktarda yabancı malzeme içermeyen hiçbir kültür dili mevcut olmadığı gibi, böyle bir arındırma başarılabilmiş olsaydı bile, onu bu yabancı istilacılardan kurtarma çabası dilin tamamen dağılıp yok olmasına neden olurdu. Her Avrupa dili, genelde, bütün sözlükleri doldurabilecek miktarda yabancı unsur içerir. Örneğin, başka kökten gelenleri hiç hesaba katmayalım, Fransızca ya da Latinceden alınan tüm kelimeler çıkarılsaydı Alman ya da Felemenk dili neye benzerdi? Peki ya Almanlardan ya da Araplardan alınan sayısız unsuru olmadan, İspanyol dili? Ayrıca Rus ve Leh dillerine nüfuz etmiş olan Almanca, İngilizce ve

hatta Türkçe kelimeler yığınına ne demeli! Aynı şekilde Macar dili de İtalyanca ve Türkçe kökenli çok sayıda kelime içerir. Romence kelimelerin sadece yarısı Latince kökenliyken, kelime hazinesinin sekizde üçü Slavca, sekizde biri Türkçe, Macarca ve Yunancadan gelmiştir. Arnavutçada şimdiye kadar sadece beş-altı yüz özgün kelime tespit edilmiştir; kalanı çok farklı unsurların bir karışımıdır. Fritz Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (Dil Eleştirisine Katkılar) adlı büyük eserinde, çok doğru bir yorumla "örneğin Fransız dilinden Roman, İngiliz dilinden ise Cermen diye söz etmemizi" sadece "bir perspektif hatasına" borçlu olduğumuzu söyler. Tüm Roman dillerinin atası olarak gördükleri Latin dilinin kendisinin bile Yunanca kökenli binlerce kelime içerdiği iyi bilinir.

Yabancı unsurların benimsenmesi her dilin gelişimi için zarurîdir. Hiçbir halk kendi başına yaşamaz. Diğer halklarla uzun süreli her ilişki, onların dilinden kelime almakla sonuçlanır, ki karşılıklı kültürel döllemede bundan asla kaçınılamaz. Kültürün halklar arasında her gün ürettiği sayısız temas noktası dilde izler bırakır. Yeni –dinsel, siyasal ve genelde toplumsal– nesneler, fikirler, kavramlar yeni deyim ve kelimelerin oluşumuna yol açarlar. Burada, daha köklü ve çok daha gelişmiş olan kültürler, daha az gelişmiş halk toplulukları üzerinde tabii ki güçlü bir etki yaratarak, onları dilde ifadesini bulan yeni fikirlerle donatırlar.

Konuşma diline yeni yeni girmiş olan unsurların birçoğu, girdikleri dilin fonetik yasalarına gitgide öylesine mükemmel uyum gösterir ki, sonunda kökenleri tanınmaz hâle gelir. Alman dilinde mevcut olan *Existenz, Idee, Melodie, Musik, Muse, Natur, Religion* gibi yüzlerce kelimenin yabancı olduğunu gayriihtiyarî hissederiz. Siyasî hayatın dili ise tümüyle yabancı kelimelerin istilası altındadır. İşte *Bourgeoisie, Proletariat, Sozialismus, Bolschevismus, Anarchismus, Kommunismus, Liberalismus, Konservatismus, Fascismus, Terrorismus, Diktatur, Revolution, Reaktion, Partei, Parliament, Demokratie, Monarchie, Republik* vb. Almanca konuşma dilinin bir parçası olmadıkları hâlde, bunları bir bakışta tanırız.

Ama Alman dilinde yabancı kökenlerini tamamen unutturacak kadar konuşma diline yerleşmiş olan çok sayıda yabancı kökten kelime de vardır. Örneğin, *Abenteuer, Anker, Artzt, Bezirk, Bluse, Bresche, Brief, Essig, Fenster, Frack, Gruppe, Kaiser, Kantor, Kas-*

se, Keller, Kelter, Kerker, Kette, Kirsche, Koch, Koffer, Kohl, Kreuz, Küche, Lampe, Laune, Markt, Mauer, Mede, Meister, Mühle, Müller, Münze, Oel, Orgel, Park, Pfahl, Pfau, Pfeffer, Pfeiler, Pfirsich, Pflanze, Pforte, Pfosten, Pfühl, Pfütze, Pfund, Pöbel, Prinz, Pulver, Radieschen, Rest, Schüssel, Schule, Schwindler, Schreiber, Siegel, Speicher, Speise, Strasse, Teller, Tisch, Trichier, Vogt, Ziegel, Zirkel, Zoll, Zwiebel ve diğer sayısız kelimeyi kim yabancı kelime addeder ki?

Yabancı kelimeler zaman içinde o kadar büyük bir değişim geçirirler ki başkalaşmış biçimleri diğer kelimelere benzer ve biz onlara gayriihtiyarî bambaşka anlamlar veririz. Mesela *Armbrust* (Tatar yayı, arbalet) kelimesinin ne *Arm* (kol) ne de *Brust* (göğüs) ile bir ilişkisi vardır; aslında Latince okçu ya da mancınık atıcısı anlamına gelen *arcubalista*'ya kadar geri gider. Aynı şekilde, *Ebenholz* (abanoz) kelimesinin *eben* (düz) ile hiçbir ilişkisi yoktur; ama İbranice taş anlamına gelen *obni*'den türetilen *hobnin*'den gelir. Cermen kökenli bir kelime olarak değerlendirilen Almanca *Vielfrass* (kutup porsuğu), "doymak bilmez", "obur" anlamına gelir ve Norveççe *fjeldfross* (dağ kedisi) kelimesinden gelmiştir. *Murmeltier* (dağ sıçanı), *murmeln* (homurdanmak) kelimesinden değil, Ortaçağ'da Latince *mus* (fare) kelimesinin i-hâli olan *murem*, *montis* ya da *montanum* –yani, "dağ faresi"– kelimesinden türemiştir. *Tolpatsch* kelimesi ilk kez on yedinci yüzyılda Güney Almanya'da ortaya çıkmıştır. Bu, halkın Macar askerlerine verdiği bir isimdi. Kelimenin kökeninde düztaban, aynasız anlamına gelen Macarca *talpas* kelimesi vardır. (Modern Almancada *Tolpatsch* kelimesi salak, şapşal anlamına gelir.) *Ohrfeige* (şamar) kelimesi Felemenkçe *veeg* (darbe) kelimesinden gelir. *Trampeltier* kelimesinin kökeni Latince *dromedarius*'a kadar geri gider. Kökü Almancada "asılan hasır" anlamı taşıyormuş gibi duran *Hängematte* kelimesi, Güney Amerika kökenli *hamaca* (hamak) kelimesinden gelir. Hırsız argosunda kullanılan *Kümmelblättchen* (üçkâğıtçılık) kelimesinin *Kümmel* (kimyon) ile hiçbir ilgisi yoktur; ama İbranice *gimel* (üç) kelimesiyle ilişkilidir. Aynı şekilde, bugün çok kullanılan *Pleite* (iflas) kelimesi de İbranice kökenlidir ve *pletah* (kaçış) kelimesinden gelir. Fransızca dilimizde çok iz bırakmıştır. Bakın, bugün bizim için *deutsches gemüt*'ün (Alman karakterinin) tüm has-

halklı duygusallığını temsil eden *mut terseelenallein* sözü, *moi tout seul* (yapayalnızım) sözünün tamamen anlamsızca birleştirilmesinden gelir. *Fisimatenten* (sudan bahaneler) kelimesi *fils de ma tante*'den (hala oğlu/teyze oğlu) gelir. Almanca *forsch* ve *Forsche* kelimeleri, Fransızcadaki *force*'tan gelir. Hayatlarımız için *in die Schanze schlagen* (ne anlamı var ki) ifadesini kullandığımızda, buradaki *Schanze* kelimesinin *Schanze* (siper/sur) ile hiçbir ilgisi yoktur; buna karşılık bu ifade Fransızca *chance* kelimesinden gelir ve hayatımızı şansa bıraktığımızı anlatır. Keza (*Jemanden etwas zuschanzen* –birine bir fırsat vermek– deyişindeki) "*Zuschanzen*" de öyle. Eskiden faytoncu için çok kullanılmış olan *Schwager* kelimesini de Fransızcadaki *chevalier*'ye (şövalye) borçlu olduğumuza kuşku yok.

Her dil için bunun gibi binlerce örnek verilebilir. Bunlar dilin ruhunun ve genelde de insan düşüncesinin gelişiminin göstergesidir. Yabancı söz unsurları istilasını sırf yazı diline özgü sanmak çok yanlış olur. Eğitimli sınıflar düşüncelerini bu yolla ifade ettiğinden, halk dilinin yabancı unsurların istilasına karşı daha korunaklı olduğu ve tamamen içgüdüsel olarak bunları geri püskürttüğüne dair akıl dışı bir genel varsayım vardır. Eğitim görmüşlerin, özellikle de akademisyenlerin dilde, oldukça keyfî yabancı kelime seçimi yaptığı ve bu konuda çok ileri gittiğimiz kabul; dolayısıyla haklı olarak bir "kast dili"nden söz edebiliyoruz. Heyse'nin ünlü "Yabancı Kelimeler Sözlüğü"nde, tümü Almancada kullanıldığı varsayılan bir düzine farklı dilden türetilmiş en az yüz bin sözcük olduğunu düşünürsek, gerçekten de bu çokluk karşısında gizli bir korku duyabiliriz. Bununla birlikte, halk dilinin yabancı kelimelerin istilasına büyük bir direnç gösterdiğini sanmak da çok yanlıştır. Aslında, halkın dilinin en saf ifadesini bulduğu tüm Avrupa kültür dillerinin lehçelerinde yabancı kelimelerden bir dağarcık olduğunu görürüz. Güney Alman lehçelerinde bulunan birçok Slavca, Latince ve hatta İbranice unsuru kolayca ayırt edebiliriz. Aynı şekilde, Berlinliler *Ganef, Rebach, Gallach, Mischpoche, Tinef, meschugge* gibi İbranice kelimeleri sürekli kullanırlar. Ayrıca II. Wilhelm'in ünlü sözündeki ibranice kelimeyi de hatırlıyoruz: "*Ich dulde keine* ***mies****macher!*" (*Bozgunculara tahammülüm yok.*) Almanya'nın her yerinde aptal ya da salak birini tanımlamak için

kullanılan *Kaffer* sözcüğünün Güney Afrikalı Kafirler kabilesiyle hiçbir ilişkisi yoktur; İbranice köy anlamı taşıyan *kafar*'dan gelir.

Dışarıdan alınan kelimelerin özgün anlamlarını tamamen yitirdiğine ve kelimenin temel anlamına neredeyse hiç benzemeyen başka kavramların onların yerini aldığına sık rastlanır. Bu alanda, şeylerin iç ilişkilerine sürpriz kapılar açan çok ilginç keşifler yapılabilir. Şöyle söyleyeyim, benim Ren-Hessen'deki memleketimde, halk dilinde şaşılara *Masik* denir. Kelime İbranice'den gelir ve şeytan ya da gulyabani anlamı taşır. Bu örnekte, kelimenin özgün anlamı büyük ölçüde değişmiş olmakla birlikte, çağrıştırdığı şeyi çok net anlarız; zira eskiden şaşı kişilerin "şeytan çarpmış" ya da " kem gözlü" olduğuna inanılırdı.

Güneybatı Almanya'da sarhoşlar dostça *"Schesswuai"* diye selamlanır; bu Fransızcadaki *je suis* (bendeniz) kelimesinden gelir. İşten atılan biri "*geschasst*" olduğunu söyler; bu da Fransızca'da kovalamak anlamına gelen *chasser*'den alınmıştır. *Mumm*, Latince ruh anlamındaki *animum*'un –i hâli *olan animus*'tan; *Kujohn*, Fransızca *coion*'dan (serseri, ipsiz sapsız); *Schmanfut je men fus*' dan (vız gelir tırıs gider, umurumda değil!) gelir. Yetenekli dil üstadı Johann Fischart'ın yazılarında çok sık gördüğümüz Rabelais'den alınmış apaçık yabancı kelimeler, bugün bile halk dilinde varlığını sürdürüyor. Ayrıca, yine aynı bölgede yazılı dile nüfuz etmiş olup Güney ve Güneybatı Almanya'da sık kullanılan çok sayıda yabancı kelime bulunur. Sırf *schikanieren, malträtieren, alterieren, kujonieren, genieren, poussieren* ve diğer yüz kadar kelimeyi anmak bile yeter. Halktan insanlar bu kelimeleri her gün kullanırlar ve bunların Almancalaştırılması onlara garip gelir. Bu nedenle, halk dilinin doğal arılığından dem vurmak tamamen yanlıştır, zira hiçbir yerde böyle bir şey söz konusu değildir.

Düşüncelerimizi ifade ederken elbette elimizin altındaki Almanca terimleri kullanmamız icap eder. Zaten dil duygusunun kendisi de bunu gerektirir. Ama bugün en iyi hâliyle bile dil mirasımızda artık kökenlerinin ayırdında olmadığımız bir yığın yabancı unsurun da olduğunu biliyoruz. Ayrıca sözde "dili arındırma yanlıları"nın tüm gayretlerine rağmen, bunların farklı dillerde sürekli kabul görmesinin kaçınılmaz olduğunu da biliyoruz. Her yeni entelektüel gelişme, bir ülkenin dar sınırlarından taşan her top-

lumsal hareket, başka halklardan alınan her yeni alet, teknoloji alanındaki direkt etkileriyle birlikte bilimdeki her ilerleme, genel iletişim araçlarındaki her değişme, siyasî sonuçlarıyla birlikte dünya ekonomisindeki her değişiklik, sanattaki her gelişme, yeni kelimelerin davetsiz misafirler gibi dile girmelerine neden olur.

Hristiyanlık ve Kilise, önceden bilinmeyen Yunanca ve Latince kelimelerin düzenli istilasına neden oldu. Bu sözcüklerin birçoğu zaman içinde o kadar büyük bir değişim geçirdi ki artık yabancı kökleri tanınacak gibi değil. Burada *Abt* (başkeşiş), *Altar* (sunak), *Bibel* (İncil), *Bischof* (piskopos), *Dom* (katedral), *Kantor* (kilise korosu şefi), *Kaplan (papaz), Kapelle* (şapel), *Kreuz* (haç), *Messe* (ayin), *Mönch* (keşiş), *Münster* (katedral), *Nonne* (rahibe), *Papst* (papa), *Priester* (rahip), *Probst* (başrahip), *Teufel* (şeytan) gibi kelimeleri ve dilimize Katolik Kilisesi'nce sokulmuş diğer ifadelerin uzun listesini anmamız yeterli olur. Aynı hadise Alman topraklarına Roma hukukunun yayılmasıyla da tekrarlanmıştı. Roma modeline uyum göstermek için hukuk sistemlerinin değişmesi, ister istemez dilde kabul gören koca bir dizi yeni fikri getirdi. Özellikle Roma dünyasıyla temas yoluyla dili yeni sözcüklere ve sözcük üretimine maruz kalan Alman halkı da aynı şekilde bunları Slav ve Fin komşularına aktardı.

Militarizm ve ordu teşkilatının gelişmesi, Fransa'dan sel gibi yeni kelimelerin akmasına yol açtı; Fransızlar da bunları İtalyanlardan almıştı. Bu kelimelerin çoğu geldiği dilin özelliklerini aynen koruyor. *Armee, Marine, Artillerie, Infanterie, Kavallerie, Regiment, Kompanie, Schwadron, Bataillon, Major, General, Leutenant, Sergeant, Munition, Patrone, Bajonett, Bombe, Granate, Schrapnell, Kaserne, Baracke, equipieren, exerzieren, füsilieren, chargieren, rekrutieren, kommandieren* ve askeriyeye dair sayısız başka sözcüğü düşünün.

Yeni yiyecek ve içeceklerin girişi, dilimizi tümden yabancı bir sözcük silsilesiyle zenginleştirmiştir. Arapçadan *Kaffee* (kahve) ve *Zucker* (şeker), Çinceden *Tee* (çay), Hintçeden *Tabak* (tütün), Malaycadan *Sago* (Hint irmiği), Latince-Yunancadan *Reis* (pirinç), Meksika yerli dilinden *Kakao* vardır. Bilimin her gün dile kazandırdığı yeni mamûl kelimelerden ya da sanat dilinin içerdiği sayısız türetme kelimeden söz etmeyeceğiz. Bunların sayısını hesapla-

mak mümkün değil. Bugün Almanya'da büyük bir hızla yayılan spor, sportif güzelliğe pek yakışmayan İngiliz ve Amerikan dilindeki birçok teknik terimi dile katmıştır. Bu yabancı kelimeleri eleyip yerlerine Almanca sözcükler geçirmek için muazzam çaba harcansa bile çoğu kez berbat sonuçlar alınmaktadır.

Fakat konu, sadece yabancı bir dilden alınan ve bir biçimde kendimizinkine aktardığımız –tabiri caizse– ödünç alınmış kelimeler değil. Her dilin gelişiminde, başka dillerden çeviriyle uydurulan ifadelerde başka bir hadise söz konusudur. Bir başka kültürel çevrenin o zamana kadar bilinmeyen bir fikri entelektüel ya da toplumsal yaşamımıza nüfuz ettiğinde, yeni fikirle birlikte yabancı bir kelimeyi de her zaman kendi dilimize kabul ettiğimiz söylenemez. Yeni kazanılmış anlayışı, eldeki malzemeden yeni bir kelime üreterek kendi dilimize çevirmemiz sık görülen bir durumdur. Burada yabancı adeta kendi dilimizin maskesiyle karşımıza çıkar. Bu yolla sosyete orospusundan (demi-monde) *Halbwelt*; lokavttan (lockout) *Aussperrung*; yarımadadan (peninsula) *Halbinsel*; bisküviden *zwieback*, gökdelenden (skyscraper) *Wolkenkratzer* gibi türetilmiş yüzlerce kelime çıkmıştır. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (Dil Eleştirisine Katkı) adlı eserinde, "piç çeviri" dediği – *Ausdruck* (ifade), *Bischen* (parçacık), *Rücksicht* (önem) ve *Wohltat* (iyilik) gibi– bir dizi kelimeden söz eder. Her dilde bu türden çok sayıda ödünçleme çeviriye rastlanır. Bunlar, dilin gelişim sürecinde neredeyse devrim niteliğinde bir etki yapar, ve her şeyden önce, her halkın ruhunun ancak kendi dilinde ifade bulduğunu, yaşayıp iş gördüğünü savunan görüşün gerçeklerle bağdaşmadığını gösterir bize. Eğer ki bir halk kendi "öz kültürü"nden bahsedecekse, her ödünçleme çeviri yabancı kültür unsurlarının kendi kültür çevremize sürekli nüfuz ettiğinin kanıtından başka bir şey değildir.

Eski ve Yeni Ahit'teki Doğu'ya özgü düşünce şeklinin tüm Avrupa dillerinin mirasını ne kadar güçlü şekilde etkilemiş olduğuna bir bakalım. Sadece konuşma dilinde yaygın kullanılan "kıyamet âlâmeti", "Hz. Süleyman'ın adaleti", "Eyüp'ün tesellisi", "haçını taşımak"[1] gibi kısa deyimleri kast etmiyoruz; İncil'den alınan daha kapsamlı tasvirler, tüm dillere o kadar derinden yerleşmiştir ki gündelik konuşmada tam anlamıyla doğallaşmışlardır.

Burada sadece birkaç örnekle yetinelim: Doğuştan kazanılan hakları bir tas çorbaya satmak; devenin iğne deliğinden geçmesi; paçaları sıvamak; kuzu postuna bürünmüş kurt; kötülüğe iyilikle karşılık verip utandırmak; Şeytan'ı Şeytan'la çıkarmak (cinleri Beelzebul ile çıkarmak); eski köye yeni âdet getirmek (yeni şarabı eski şişeye koymak); kendini göstermemek; kendini bir başkasının ayakkabısını bağlamaya bile layık görmemek (tevazudan kırılmak); yılan gibi akıllı, güvercin gibi saf olmak; deveyi havuduyla götürmek; çölde yükselen ses; Hazreti Eyüp kadar fakir; bize yol gösteren ışık; başka bir dille konuşmaya başlamak; badanalı kabirlere benzemek; elini yıkayıp sorumluluktan sıyrılmak ve benzeri birçok deyim.

Aslında ödünçleme çeviri, dildeki en tuhaf şeylerden biridir. Bunu daha derinlemesine irdeleyen kişi, anı millî dil fikrine dair peri masalını tamamen ortadan kaldıran sonuçlara ulaşır. Ödünçleme çeviriler, kültürün insanlığı ne kadar güçlü birleştirdiğinin açık bir ispatıdır. Bu bağ çok kalıcıdır, çünkü kendi kendine oluşmuş ve insana bir dış güç tarafından dayatılmamıştır. Kültürle karşılaştırıldığında, "millî bilinç" denilen şey, toplumdaki küçük azınlıkların siyasî ihtiraslarını haklı gösteremeye yarayan sunî bir yaratımdan başka bir şey değildir.

Kültür, sırf mekanik olarak üretilmeyip organik bir gelişim göstermiş olması nedeniyle bile hiçbir dalavere tanımaz. O, bütün beşerî faaliyetin genel toplamı olup yaşamlarımızı kayıtsız şartsız ve iddiasızca motive eder. Ödünçleme çeviriler, belli bir kültürel çevreye ve hatta bunun da ötesine ait farklı insan topluluklarını bir araya getirmeye yarayan düşünsel emanetlerden ibarettir. Sözde "millî bilinç" bu etkiye boşu boşuna karşı çıkar. Fritz Mauthner'in aşağıdaki yorumu yerindedir:

> Millî bilincin istilasından, dilde arındırmacı hareketlerin başlamasından önce, halk kitlesi yabancı dil hazinesinden ödünç kelimeler alıyordu. Sonradan bu gibi borçlanmalardan kaçınıldı ama bu sefer de dile çeviri yoluyla bir o kadar yabancı terim sokuldu. Örneğin Yeni-

---

1 · [İsa Peygamber'in, üzerine gerileceği haçı sırtında taşımasına atıfla, sıkıntıları, kaygıları olmak anlamına gelen deyim. –t.y.n.]

> Yunanlar ve Çekler gibi millî hisleri en aşırı arındırmacılığa sürüklenecek kadar kabarmış olan modern halklar vardır. Ama bunlar sadece dillerini tecrit edebilirler; dünya anlayışlarını, zihinsel işlevlerini değil.[2]

Çünkü konuşma dili eskiden inanıldığı gibi, kendi yasalarına itaat eden başlı başına bir organizma değildir; birbirleriyle toplumsal olarak ilişkili insan teklerinin ifade biçimidir. Yaşamın tinsel ve toplumsal koşullarıyla birlikte değişir ve bunlara azamî ölçüde bağlıdır. İnsan düşüncesi kendini konuşmayla ifade eder. Ama bu genelde öne sürüldüğü gibi, salt kişisel bir iş olmayıp toplumsal çevre tarafından sürekli tetiklenip etkilenen içsel bir süreçtir. İnsanın düşünceleri, sadece doğal çevresine değil, çevresindeki insanlarla yürüttüğü tüm ilişkilerine de ayna tutar. Ait olduğumuz birlik ne kadar sıkıysa ve çevremizdeki insanlarla sürdürdüğümüz kültürel ilişkiler ne kadar zengin ve çeşitliyse, bizi toplumsal çevremizle birleştiren ve düşüncemize durmaksızın nüfuz eden karşılıklı etkiler de o kadar güçlüdür.

Bu nedenle, düşünme hiçbir şekilde açıklamasını sırf bireyin düşünsel yaşamında bulan bir süreç değildir, aynı zamanda insan beyninde belirli fikirler olarak billurlaşmış doğal ve toplumsal çevrenin bir yansımasıdır. Bu açıdan bakıldığında, insan düşüncesinin toplumsal karakteri inkâr edilemez; dil düşüncemizin canlı ifadesinden başka bir şey olmadığından, varlığı toplum yaşamına kök salmış ve onun tarafından koşullanmıştır.

Bu, gerçekten de insan konuşmasının doğuştan gelmeyip sadece insanın toplumsal ilişkileri aracılığıyla edinilmiş olmasından bellidir. Bu değerlendirmeyle düşünce ve konuşmaya dair bütün bilmeceyi çözdüğümüzü iddia etmiyoruz. Bu alanda yeterli açıklama getiremediğimiz çok şey var. Goethe'nin, gerçekte "kimse birbirini anlamıyor ve kimse aynı sözcükleri işittiğinde bir başkasının düşündüğünü düşünmüyor" diyerek dile getirdiği ünlü görüşü kesinlikle çok anlamlı. İçimizde ve çevremizde olup da henüz hakkında son sözün söylenmediği pek çok bilinmeyen ve gizemli şey var hâlâ. Ama biz burada böyle sorunlarla değil, düşünce ve ko-

2- Fritz Mauthner, *Die Sprache*, Frankfurt/Maine, 1906, s. 55.

nuşmanın bizce inkârı mümkün olmayan toplumsal karakteriyle ilgileniyoruz sadece.

Aynı şekilde, dilin kökeni konusunda da şimdiye dek sadece tahmin yürütebildik; ama Haeckel'in insanın evrim yoluna dilsiz olarak çıktığı varsayımına çok az ihtimâl verebiliyoruz. Hayvanlar âlemindeki atalarının toplumsal içgüdülerini miras almış olan insanın, insanî yaşam düzleminde belirir belirmez, her ne kadar ham ve gelişmemiş olsa da bazı sözel ifadeleri kurabilecek donanıma zaten sahip olduğunu varsaymak makûl olur. Çünkü en geniş anlamıyla dil, insana özgü bir özellik değildir; tüm sosyal türlerde açık şekilde tespit edilebilir. Yapılan tüm gözlemlere göre, bu türlerde de kendi aralarında belli bir karşılıklı anlaşmanın var olduğu yadsınamaz. Kavramlar oluşturmak suretiyle insan düşüncesinin daha ileri gitmesine imkân tanıyan, bu alanda insanı diğer türlerden ayıran şey dilin kendisi değil insan dilinin çok parçadan oluşup detaylı anlatıma imkân tanımasıdır.

İnsan konuşmasının başlangıçta, doğadaki seslere öykünen bazı seslerle sınırlı olması muhtemeldir; bunlara ek olarak belki acı, haz ya da şaşkınlık ifadeleri içeriyordu. Bu sesler zamanla sürü içinde bazı şeylerin yerleşik isimleri hâline gelmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Bu ufak tefek başlangıçlarla, konuşmanın sonraki gelişiminin zorunlu önkoşulları sağlanmıştı. Konuşmanın kendisi ise insan için varoluş mücadelesinde değerli bir araç hâline gelmiş ve kuşkusuz, türünün müthiş ilerleyişine en büyük katkıyı yapmıştı.

Bütün sürünün katılmak durumunda olduğu komünal çalışmayla, yavaş yavaş aletler ve günlük eşyalar için bir dizi özel isim ortaya çıkmıştı. Her yeni icat, her keşif, önceden edinilmiş dil hazinesinin zenginleşmesine katkıda bulunmuş, ve bu gelişim zaman içinde yeni bir düşünce tarzını doğuran imge-ifadelerin ya da sembollerin oluşmasına yol açmıştı. Dil, esasen yalnızca düşüncenin bir ifadesiyken, artık düşünceye tepki veriyor ve düşüncenin seyrini etkiliyordu. Başlangıçta kaynağını saf duyulara dayalı izlenimlerden alan kelimelerin imgesel ifadenin adım adım ilerleyerek zihinselleşmesi yoluyla soyut düşüncenin ilk önkoşulu ortaya çıkmıştı. Konuşma ve insan düşüncesi arasında, kültürel gelişim boyunca daha da farklılaşıp karmaşıklaşan ilginç etkileşim bun-

dan doğmuştur. Dolayısıyla da "dil bizim adımıza düşünür" diyebilmemiz nedensiz değildir.

Ama olayların seyrinden en çok etkilenenler ve özgün anlamlarını sık sık zıddına dönüşecek kadar kökten değiştirenler, bu imge-ifadeler, "kelime sembolleri" olarak adlandırılanlardır. Bu anlam değişimi, genelde mantığa tamamen ters şekilde ortaya çıkar; fakat dil arındırmacılarının çoğunun ender fark edebileceği gibi, zaten dil mantığa uysalca boyun eğmez. Birçok kelime, belirli bir nedeni olmaksızın dilden ağır ağır silinir gider; günümüzde gayet güzel gözlemleyebileceğimiz bir süreçtir bu. Bakın, eski *Gasse* kelimesi *Strass* kelimesinin öne çıkmasına boyun eğdi; *Stube* kelimesi *Zimmer* kelimesi tarafından bir kenara itildi; *Knabe* kelimesi *Junge* kelimesine boyun eğmek zorunda kaldı; *Haupt* kelimesi *Kopf* kelimesine; *Antlitz* kelimesi *Gesicht* kelimesine. Öte yandan, özgün anlamlarını yitirmiş bazı kelimeler, yine de dilde varlıklarını koruyabildiler. Böylece, çakmaklı tüfek (Flinte) tarih sahnesinden çoktan silindiği; babalarımızın ve dedelerimizin kaz tüyünden (Feder) kalemler yaptıklarını neredeyse unuttuğumuz ve *Gulden* gerçekte altın anlamına geldiği ve gümüşle (Silber) hiç ilgisi olamadığı hâlde hâlâ *Flinte*, *Feder*, *Silbergulden* kelimelerini kullanıyoruz. Bir kişinin "sulu esprileri" hoşumuza gidebilir; ama mizah anlamına gelen *humour* kelimesinin Latince özgün anlamının ıslaklık, su ya da nem olduğu hiç aklımıza gelmez. Ama dil daha garip işlerin de üstesinden gelir. Mesela, bir çatışmadan kalesine geri dönen şövalyeye *entrüstet*. yani "zırhını çıkardı" denirdi. Oysa şimdi biz *entrüstet* (kızgın ya da öfkeli) olduğumuzda zırhlarımıza bürünüyoruz. Her dil böyle bir sürü çelişki içerir; buna getirebileceğimiz tek açıklama, insanların bazı şeylere ve olaylara farkına varmadan yeni anlamlar yükledikleridir.

Alman dilbilimci Ernst Wasserzieher, yukarıda içinden bazı örnekler aldığımız harika araştırmalarında dilin sembolizmini etkileyici bir biçimde betimleyerek, farkına bile varmaksızın neredeyse sadece imgelerle konuştuğumuzu göstermiştir.[3] Köylü kadınların hasat sonrası kalan başakları toplaması (*lesen*), bir su birikintisinin etrafından dolaşılması (*übertreten*), akarsuyun *aynasında*

3- *Bilderbuch der deutschen Sprache*; *Leben und Weben der Sprache*.

(*spiegelt*) kendi yansımamızı izlememiz; bunlar başka bir izaha muhtaç olmayan gerçek süreçlerdir. Ama gazetelerden bilgi topladığımızda (*lesen*), yasaların etrafından dolaştığımızda (*übertreten*) ya da bir insanın ruhu ayna (*spiegelt*) gibi gözünden yansıdığında, o zaman dilin sembolizmi işbaşı yapmış, duyusal algının sadece vaftiz babası olarak hizmet vereceği bazı süreçleri gözümüzde canlandırmıştır.

Bu kavramsal imgeler sürekli değişime tâbi olmakla kalmadıkları gibi, toplumsal hayatın her yeni fenomeni de eski kuşakların hiç anlayamadığı yeni kelime-kalıpları yaratır. Çünkü eski kuşaklar dildeki bu yeni kalıpların toplumsal ve düşünsel zeminine yabancıdırlar. Ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında görülen dolaysız etkileriyle birlikte [I.] Dünya Savaşı bunun mükemmel bir örneğidir. Savaş sırasında dile, öncesinde kimsenin anlayamayacağı bir sürü yeni kelime girmişti. Örneğin [Almancada tümü birleşik kelimeler olan] bombardıman, zehirli gaz saldırısı, alev makinası, sahra kıtası, şok birlikler, sis bombası, yaylım ateşi, kamuflaj gibi yüzlercesi. Bu tür yeni üretim kelimeler insan faaliyetinin bütün alanlarında zamanla ortaya çıkar ve ortaya çıkışlarını yaşam koşullarındaki sürekli değişime borçludurlar. Bu şekilde, dil belirli dönemlerde o kadar büyük bir değişime uğrar ki daha sonraki kuşaklar, geriye dönüp bu dilin nasıl yaratıldığını anlamaya çalışırlar ama ona giderek daha da yabancılaşırlar. Nihayetinde yenilerin hiç anlamayıp sadece araştırma yapan akademisyenlerin anlayabileceği bir noktaya ulaşılır.

Schiller ve Goethe'nin dili çoktan yok olmuştur. Fischart, Hans Sachs ve Luther'in sözleri bize pek çok zorluk çıkarır; zamanın insanlarını ve yaşam anlayışlarını kavramak için sık sık açıklamalara ihtiyaç duyarız. Ne kadar geriye –sözgelimi, Walther von der Vogelweide ve Gottfried von Strassburg'un zamanına– gidersek dil o kadar muallak ve anlaşılmaz hâle gelir. En sonunda öyle bir noktaya ulaşırız ki "kendi ana dilimiz" bize ancak çeviri yardımıyla çözebildiğimiz bir yabancı dilmiş gibi görünür. Saksonların Hristiyan olmasının üzerinden fazla uzun bir zaman geçmeden, meçhul bir Sakson şairin Dindar Ludwig'in taç giymesi münasebetiyle yazdığı söylenen ünlü *Heilandhandschrift*'inden birkaç dörtlük okuyun bakalım. Dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından seslenen

bu Almanca bugün kulağımıza ne kadar yabancıysa, onu konuşan insanlar da bir o kadar yabancıdır.

Rabelais'nin dili, ölümünden yüzyıl sonra Fransa'da zor anlaşılır hâle gelmişti. Günümüz Fransızları ise bu büyük hümanistin özgün metinlerini ancak özel bir sözlük yardımıyla anlayabiliyorlar. 1629'da Fransız Akademisi'nin kurulmasıyla birlikte Fransız dili, halkın yaygın şekilde kullandığı tüm ifade ve deyimleri bütün gücüyle dilden ayıklamaya çabalayan sert bir gardiyanın eline teslim edilmişti. Bu yapılanın adına da "dili kibarlaştırmak" denmişti. Gerçekteyse, dili özgünlüğünden yoksun bırakmış, ona sonradan kendini kurtarmak zorunda kalacağı, tabiata aykırı bir despotizmin boyunduruğunu takmıştı. Fénélon ve yanı sıra Racine bu duyguyu çok farklı şekillerde ifade ederken, Diderot bütün açıklığıyla şöyle yazdı:

> Dilimizi daha da kibarlaştıralım derken yoksullaştırdık. Bir düşünceyi ifade etmek için elimizde çoğunlukla tek bir özel sözcük kaldı. Böylece düşüncenin gücünün sönüp gitmesine izin vermeyi tercih ettik; çünkü kaba saba olduğu iddia edilen ifadeleri kullanmaktan korktuk. Böylelikle Amyot ve Montaigne'de bayıldığımız bir sürü kelimeden kendimizi yoksun bıraktık. Sözümona "güzel üslup", sırf halk tarafından kullanılıyor diye bunları dilden defetti. Ne var ki, her zaman mühim insanları taklit etmeye çalışan halkın kendisinin de bir süre sonra kullanmayı reddetmesi üzerine bu kelimeler zamanla unutuldu gitti.

Shakespeare'in dili, sadece günümüz İngilizcesinde artık kullanılmayan konuşma diline ait çok eski sözler içermesi nedeniyle değil, öncelikle şairin kullandığı bir sürü sözcüğün anlamının bugün çok değişmiş olması nedeniyle eğitimli İngilizlere bile sıklıkla bilmece gibi gelir. Geoffrey Chaucer'in *Canterbury Hikâyeleri*'ne kadar geri gitmek yeterince zor bir yolculukken, *Beowulf* destanının özgün metni günümüz İngilizlerine çok yabancı gelir.

Günümüz İspanyollarını *Don Quijote (Don Kişot)* ziyadesiyle zorlar ve iş eski *El Cid* metnine dayandığında bu zorluklar giderek aşılmaz hâle gelir. Bir dil, geçmişinin derinliklerine daldığımız ölçüde bize yabancı gelir; başlangıcını keşfetmeye çabalamak boşa kürek çekmek olur. Örneğin, İtalya ve Fransa'da insanların ne

zaman Latince konuşmayı bırakıp İtalyanca ve Fransızca konuşmaya başladığına dair kim kesin bir tarih verebilir ki? Yozlaşmış *lingua Romana rustica*'nın[4] İspanyolcaya, daha doğrusu Katalancaya ne zaman dönüştüğünü kim söyleyebilir? Dil o kadar hissettirmeden değişir ki, birbirini takip eden kuşaklar değişimin bilincine pek varamazlar. Bu bizi incelememiz açısından çok önemli bir noktaya getirir.

Millî ideolojinin savunucuları, milliyetin doğal bir iç birliği temsil ettiğini ve varlığının en derinlerinde kalıcı bir şey, değişmez bir şey gizlediğini söylerler. Her milliyetin düşünsel ve toplumsal yaşam koşullarının sürekli bir değişime tâbi olduğunu inkâr edemeseler de, bu değişikliklerin milliyetin gerçek doğasını değil yalnızca dış koşullarını etkilediği teziyle zevahiri kurtarmaya çalışırlar. Dil sahiden de millî ruhun özel bir simgesi olsaydı, milletin tabiatıyla tanımlanan ve her halkın özel karakterini ortaya koyan özel bir birliği temsil etmek zorunda olurdu. Aslında bu gibi tezler hiç eksik olmamıştır.

Hatta Fichte milletin diline bakarak karakterini saptamaya bile kalkmıştı. Alman dilinin, kendisine yaşam, kudret ve etkileyicilik katan doğal bir gücün ateşliliğine sahip olduğunu ileri süren Fichte, Latin dilleri konuşan halkların, özellikle de Fransızların ise, kendi tabiatlarını zorlayan –ve gerçek karakterlerini ele veren– yalnızca yapay, basmakalıp kelimelerden müteşekkil bir dile sahip olduklarını aşırı yurtsever coşkusunun verdiği büyük gururla öne sürer. Sonradan, Wilhelm von Humboldt da bir halkın özgün tabiatının, kendini dilinin yapısı ve ifade biçimleriyle ele verdiğini kanıtlamak için adamakıllı bir teori geliştirecekti: "Dil, adeta bir halkın ruhunun dışavurumudur. Bir halkın dili ruhudur, ve ruhu dilidir. İkisinin özdeşliğini ne kadar güçlü ifade etsek yeridir."[5]

O zamandan beri, benzer teoriler sık sık boy göstermiştir. Vierkandt, Hüsing, Finck ve diğerlerinin çabaları bunun ispatıdır. Bütün bu çabalar içinde çok iyi ambalajlanıp sunulanlar da olmuş, arzu düşünceye babalık etmiştir. Hepsi üzerlerinde birer

4- [İtalyanca, taşra Latincesi. –t.ç.n.]

5- *Einleitung über die Verschiedenheit des menschlichten Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung der Menschheit.*

mamûl etiketi taşır; insan bunların yapay şekilde üretildiğini hisseder. Bu teorilerin doğruluğuna dair gerçek ve tartışılmaz kanıtlar şimdiye kadar hiçbir yerde gösterilmemiştir. Nitekim ünlü dilbilimci Sandfeld-Jensen, Finck'in "Alman dilinin yapısı, Alman dünya görüşünün ifadesi olarak görülmelidir," diyen açıklamasına karşı çıkarak, Finck'in kendi tezine hiçbir zaman kanıt göstermediğini ve ayakları yere daha sağlam basan diğer araştırmacıların çok farklı bir sonuca ulaştıklarını ilan ederken çok haklıdır. Sandfeld-Jensen der ki, "İnsan, genelde kitle psikolojisi denilen bu zor alanda, her zaman sağlam zeminden dışarı itilme ve boş yere filozofluk taslayarak kendini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır."[6]

Hayır, dil özel bir halk birliğinin bir sonucu değil, evrimimizin çeşitli aşamalarına entelektüel ve toplumsal kültürü yansıtan, sürekli değişim geçiren bir yapıdır. Yeni biçimler alma konusundaki tükenmez gücüyle, her zaman akış hâlindedir, değişkendir. Dildeki bu sonsuz değişim, eski ve yeni, canlı ve ölü dillerin varlığını da izah eder.

Fakat dil sürekli değişiyor, yabancı etkilere kolayca boyun eğiyor ve her zaman başka filizlenmelere açık kapı bırakıyorsa, o zaman hem kültürün sadık bir yansımasıdır, hem de temelinde hep aynı kaldığı varsayılan gizemli "milletin tabiatı"na dil yardımıyla hiçbir zaman vakıf olamayacağımızın kanıtıdır.

Dilin kökenini geriye doğru titizlikle takip ettiğimizde, ait olduğumuz kültürel çevreyle ilişkisinin giderek azaldığını görürüz; bizi eski çağların insanlarından ayıran uçurum o kadar büyür ki sonunda her şey içine girilmez bir sis bulutu içinde kaybolup gider. İster bir düşünür, devlet adamı ya da bir sanatçı olsun, bir Fransız ya da bir İngiliz bugün bize bazı düşünceler sunduğunda, onunla aynı milletten olmasak da, aynı kültürel çevreye ait olmamız ve zamanımızın düşünsel akımlarının oluşturduğu görünmez bağlarla birleşmiş olmamız sebebiyle onu rahatlıkla anlarız. Ama eski çağların insanlarının duygu ve düşünceleri, aynı milletten olsak bile başka kültürel etkilere maruz kalmış olduklarından, bize büyük ölçüde yabancı ya da muammaymış gibi gelir. O çağları bize yakınlaştırabilmek için, gerçekliğin yerine koyacağımız bir

6- *Die Sprachwissenwhaft*, Leipzig-Berlin, 1923.

ikameye –aktarım geleneğine– ihtiyaç duyarız. Ama bu aktarımların boy gösterdiği yerde, kurgu âlemi başlar. Tıpkı her halkın tarih öncesi geçmişinin mitoloji içinde kaybolması gibi, efsaneler bu aktarımlarda en önemli rolü oynar.

Geçmiş çağların olaylarını bize "özel bir ışık altında" gösteren şey, tek başına "tarih anlayışı" değildir, sözümona "nesnel" tarih de hiçbir zaman mitolojik pusluluktan ve tarihsel hatalardan kurtulmamıştır. Genellikle bunlar tamamen bilinçdışı gerçekleşir; her şey tarihçinin bize kadar ulaşmış aktarımlara getirdiği yorumun ve sonuçta çizdiği tablonun onun kişisel tutumundan ne kadar etkilendiğine bağlıdır. Tarihçinin kişisel tutumunda ise, içinde yaşadığı sosyal çevre, ve ait olduğu zümrenin yanı sıra savunduğu siyasi ve dînî fikirler de büyük rol oynar. Her ülkenin "millî tarihi" denilen şey, gerçek olaylarla ilişkisi zor kurulabilecek büyük bir masaldır. Hele de farklı milletlerin okul kitaplarında öğretilen "tarih"ten hiç bahsetmeyelim. Bunlarda tarih ilkesel olarak çarpıtılmıştır. Ya aşırı korkaklığımızdan ya da aşırı tembelliğimizden silkinip atmadığımız geleneksel anlayışlar, miras olarak aktarılan önyargılar ve insanî eğilimler, en ciddî araştırmacıların yargılarını bile çok sık etkileyerek, onların tarihsel gerçeklikle çok az ortak yanı olan keyfî yargılara sürüklenmesine neden olur. Bu tür etkilere en fazla kapılanlar, çoğu kez yalın gerçeklerin yerine gerçekleşmesini istedikleri fikirleri geçirmek durumunda kalan milliyetçi fikirlerin sözcüleridir.

Dilin kökeni ve evriminin ne millî ilkelere göre ilerlediği, ne de belirli bir halkın özel anlayışından kaynaklandığı, görmek isteyen herkes için apaçıktır. Bugün Avrupa dilleri arasında en yaygını olan İngilizcenin evrimine göz atalım. Roma istilasından önce Britanya Adaları'nda yerleşik olan Kelt kabilelerinin konuştuğu dilin kalıntısı olan bazı lehçeler bugün Galler, Man Adası, İrlanda, Kuzey İskoçya ve Fransız bölgesi olan Bretanya'da hâlâ yaşıyor. Ama o zamanki "Bretan" dilinin ne cümle yapısı ne de kelime hazinesi bakımından günümüz İngilizcesiyle herhangi bir ilişkisi vardır. Birinci yüzyılda, Romalılar ülkeyi hâkimiyet altına aldıklarında, tabii ki halk içinde kendi dillerini yaymak istediler. Latin dilinin yayılması, muhtemelen öncelikle Roma yönetiminin en güçlü şekilde kök saldığı ülkenin güney kesimindeki şehirler ve

büyükçe yerleşim yerleriyle sınırlı kalmıştı. Ne olursa olsun, neredeyse dört yüzyıl süren Roma işgâlinde o dilden bir sürü kelimenin benimsenmesi kaçınılmazdı. Hatta zaman içinde belirli bir yerel Latincenin evrimleşmesiyle tıpkı İtalya, Fransa ve İspanya'daki gibi yeni bir dilin gelişmiş olması da çok muhtemel.

Fakat altıncı yüzyılda Aşağı Almanya kabileleri olan Angluslar, Saksonlar ve Jütlerin Britanya'yı istila ederek kuzeyin savaşçı kabileleriyle uzun mücadelelerden sonra ülkeyi ele geçirmesiyle, bu gelişme tamamen ortadan kalkmıştı. Böylece fatihlerin dili yavaş yavaş ülkenin dili hâline geldi, ki o zaman bile yerel lehçelerden birçok kelime benimsenmişti. Danimarkalıların sekizinci ve onuncu yüzyıllardaki istilalarıyla birlikte, etkisi bugün hâlâ açıkça görülebilen yeni bir Cermen diyalekti ülkenin diline katıldı. Nihayet, Fatih Wilhelm liderliğindeki Norman istilalarından sonra, Norman Fransızcası dile tümüyle nüfuz etti; öyle ki sadece ödünç diye nitelenen sözcükler eski dil mirasını tartışmasız bir şekilde zenginleştirmekle kalmadı, dilin ruhu ve yapısında da köklü değişiklikler görüldü. Bu çok yönlü geçişler ve dil karışımından yavaş yavaş günümüz İngilizce konuşma dili oluştu.

Gelişim sürecinin belli başlı evreleri her zaman bu kadar net izlenemese de her dil benzer bir evrimden geçmiştir. Gelişim sürecinde her dil sadece kendi kelime hazinesine bir sürü yabancı dil unsurunu almakla kalmamış, diğer halklarla yakın temas yoluyla dilin gramer yapısı da sıklıkla hatırı sayılır bir değişim göstermiştir. Buna klasik bir örnek, çok farklı köklerden gelen günümüz Balkan dilleridir. Bununla birlikte, önde gelen dilbilimcilerin konuya ışık tutan açıklamalarına göre, bu diller sadece anlatım biçimleri yönünden değil, sözdizimlerinin (sentaks) evrimi yönünden de dikkat çekici bir ortak damga taşıyorlar. Örneğin, tümünde mastar şu ya da bu ölçüde kaybolmuştur. Dillerin evriminde en acayip fenomenlerden biri de Bulgarcadır. Schleicher, Leskien, Brugman, Kopitar ve diğer ünlü dilbilimcilerin üzerinde birleştiği görüşe göre, Bulgarca eski Slavca Kilise diline modern Slav dillerinin hepsinden daha yakındır. Bununla birlikte, iki bin Türkçe ve yaklaşık bin Yunanca kelimenin yanında Farsça, Arapça, Arnavutça ve Romenceden sayısız kelimeyi de bünyesine almıştır. Bulgar dilinin grameri, yepyeni biçimlere bürünmüştür. Böylece, Arnavutça ve

Romencede olduğu gibi isme belirli tanım edatları (artikeller) eklenmiştir. Ayrıca, Bulgarca Slav dilleri grubunda olup da [Latince'ye has] ismin yedi hâlini tamamen kaybederek yerine İtalyanca ve Fransızca'daki gibi edatları geçiren tek dildir.

Karşılaştırmalı dilbilimde bu gibi örneklerden bolca bulunur. Modern dilbilimin, farklı özgün gruplara göre yapılan tüm eski dil sınıflandırmalarının –en iyimser ifadeyle– gerçekle çok az örtüşen teknik bir yöntem olarak görülmesi gerektiği yönündeki görüşünün giderek daha açıkça benimsenmesinin bir nedeni de budur. Biz, bugün Tibet-Çin ve Ural-Altay ve Sami dillerinin bile –Eski Mısır dili gibi– Hint-Cermen dil unsurlarıyla karışmış olduğunu biliyoruz. İbranice, yapısı bakımında Sami dil özelliğini korumakla birlikte, kelime hazinesi bakımından Hint-Cermen'dir. En iyi Afrika dilleri uzmanlarından biri olan Carl Meinhof, Sami, Hami ve Hint-Cermen dillerinin bile aynı dil çevresinden olduğunu savunur.

Ama bir dilin evrimine tesir eden tek şey yabancı etkiler değildir. Bir halkın ya da milletin yaşamında, tarihini yeni rotalara sürükleyen her büyük olay, dilinde de derin izler bırakır. Büyük Fransız Devrimi de yalnızca Fransa'nın ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamında derin değişikliklere yol açmakla kalmamış, dilde de tam bir devrime neden olarak aristokratların ve aristokrasinin etkisindeki edebiyatçıların ona dayattığı kibir zincirlerini kırmıştı. Özellikle, Fransa'da saray, salon ve edebiyat dili öylesine "nazikleşmişti" ki, ifade canlılığını tümüyle yitirip yapmacıklığa boğulmuş gibi görünüyordu. Eğitimlilerin dili ile halkın dili arasında, tıpkı imtiyazlı sınıflar ile geniş halk kitleleri arasındaki uçurum kadar aşılmaz bir boşluk doğmuştu. Dilin bu gerileyişine ancak devrim engel olmuş, yeni filizlenen siyasal ve toplumsal yaşama birçok güçlü ve halktan ifade kazandırmıştı. Gericilik yıllarında, devrimi hatırlatan her kelimeyi dilden çıkarmak için ellerinden geleni artlarına koymadıkları hâlde, bunların çoğu varlığını korumayı başarmıştı. Mercier, 1801'de yayımlanan *La Néologie* (Yeni Kelimeler Türetmek) adlı eserinde, XIV. Louis döneminde bilinmeyen iki binden fazla kelimeden söz eder. Devrimin yarattığı yeni kelimelerin sayısı hâlâ hiçbir şekilde azalmamıştır. Paul Lafargue, çok dikkat çeken bir makalesinde der ki, "Dile o kadar

fazla yeni kelime ve deyim akın etti ki, XIV. Louis'nin saray mensupları zamanın gazete ve dergilerini ancak çeviri yoluyla anlayabiliyordu."[7]

Aslında halkın konuşma dili başlı başına bir konudur. Eğer dili bir milletin temel karakteristiği olarak ele almayı seçersek, aynı milletin farklı üyeleri arasındaki birbirini karşılıklı anlamanın ortak yazı dili yoluyla mümkün olduğu gerçeğini de muhtemelen görmezlikten geliriz. Fakat, her milletin ancak adım adım geliştirdiği yazı dili, konuşma diliyle karşılaştırıldığında yapay bir mamûldür; bunlardan ikincisi dışarıdan dayatmaya ancak istemeden boyun eğdiği için, *yazı dili ile konuşma dili her daim birbirine karşıttır.* Her yazılı dilin ilkin belirli bir lehçeden geliştiği kesindir. Genellikle bu lehçe ekonomik ve kültürel bakımdan daha gelişmiş bir bölgeye aittir; sakinlerinin zihinsel gelişimi daha ileri olduğundan –kendilerine ötekilerin lehçeleri üzerinde giderek belirli bir üstünlük kazandıran– daha zengin bir kelime hazinesine sahiptirler. Bu gelişme her ülkede açıkça gözlemlenebilir. Yazı dili bünyesine, yavaş yavaş diğer lehçelerden de kelimeler alır ve böylece daha geniş bir alanda anlaşma imkânını arttırır. Nitekim Luther'in Yukarı Saksonya lehçesindeki İncil çevirisinde diğer Alman lehçelerinden ödünç alınmış çok sayıda ifade buluruz. Luther'in çevirisinde kullandığı pek çok kelime Güney Almanya'da hiç bilinmediğinden, özel bir açıklama olmaksızın anlaşılamazdı: Sözgelimi, *fühlen, gehorchen, täuschen, Lippe, Träne, Kahn, Ufer, Hügel* vb. Standart Almanca lehçelerden alınanlar: *Staunen, entsprechen, tagen, Unbill, Ahne, dumpf* iken, *Damm, Beute, beschwichtigen, flott, düster, sacht* Aşağı Almanca kökenliydi.[8]

Bu nedenle, daha geniş bir alanda anlaşma aracı olarak hizmet eden dil, konuşma değil yazı dilidir. Dithmarschen'lı ya da Doğu Prusyalı biri, [yine Almanya içindeki] Bavyera ya da Svabya'da kendini neredeyse yabancı bir ülkede gibi hisseder. Bir

7- Fransız dilinin gelişimiyle ilgili yerlerden alıntı yaptığımız bu yazı, ilk kez bir Paris dergisi olan *Era Nouvelle*'de yayımlandı. Almanca çevirilerinden biri de *Die Neue Zeit*'ın 15. sayısının eki olarak, "Die französischle Sprache vor und nach der Revolution" başlığıyla verildi.

8- Bkz., W. Fischer, *Die deutsche Sprache von heute*, Berlin-Leipzig, 1918.

Friesland'lı için kendiyle aynı yazı dilini paylaşan "*Schwiezerdeutsch*" (İsviçre Almancası) denilen dil Fransızca kadar yabancıdır. Güneyli bir Alman'ın, Aşağı Almancanın lehçeleri karşısında tamamen çaresiz kalacağını, en ufak bir tecrübesi olan bile bilir. Biz aynı duruma her milletin konuşma dilinde rastlarız. Londralı İskoç lehçesini çok zor anlayabilir; Parisli ise Gascon ya da Walloon Fransızcasına tamamen yabancıyken, Provence'lı için Paris argosu özel bir çalışma yapmadığı sürece hep muamma kalacaktır. Napoli İtalyancası İspanyollara, Venediklilere ya da Cenovalılara olduğundan daha kolay gelir. Endülüslülerin konuşması Kastilyalılardan çok ayrıdır –tamamen kendi dilini konuşan Katalanları hiç saymıyoruz.

Lehçe ile dil arasına kesin bir sınır çizgisi çizebilecek bir dilbilimci henüz anasından doğmadı. Çoğu örnekte, bir lehçenin lehçe sayılmaktan çıkıp ayrı bir dil olarak kabul edilebileceği yeri belirlemek tamamen imkânsızdır. Yeryüzündeki dillerin sayısıyla ilgili belirsizlik buradan gelir; kimi dilbilimciler yaklaşık sekiz yüz, kimi bin beş yüz-iki bin arası rakamlar verir.

Bununla beraber, lehçelerden azade şekilde yazılı dilden oluşturulmuş dil, hiçbir zaman lehçenin ruhunu ve kendine has niteliğini lâyıkıyla aktaramaz. Yabancı dilden yapılan her çevirinin asla tam giderilemeyecek noksanları vardır, yine de yabancı bir dilden çeviri yapmak, kişinin kendi dilinin lehçesinden ortak yazı diline çeviri yapmasına oranla daha kolaydır. Yazı diline bir şeyin ancak kuru kuruya seyri aktarılabilir, ama lehçenin canlandırdığı ruhu aktarmak imkânsızdır. [Romancı] Fritz Reuter'in Standart Almancaya çevrilme girişimlerinin tümü şimdiye kadar başarısız olmuştur ve her zaman başarısız olmaya mahkûmdur; aynen Hebel'ın *Alemannische Gedichte*'sini ya da Friedrich Stoltze, Franz von Kobell, Daniel Hirtz gibi lehçe şairlerini Almanca yazı diline çevirme çabasının boşa kürek çekmek demek olması gibi.

Konuşma dilinin bir lehçe mi, yoksa ayrı bir dil mi olarak görüleceği, genelde tamamen siyasî bir mesele olmuştur. Nitekim Flemenkçe bugün ayrı bir dildir; çünkü Hollandalılar kendi devlet örgütlenmelerine sahiptir. Böyle olmasaydı, Flemenkçe muhtemelen Kuzey Almanya'nın bir lehçesi olarak kabul edilecekti. Aynı ilişki Danca ile İsveççe arasında da vardır. İsveç'te olduğu gibi

Almanya'da da ülkenin lehçeleri arasındaki farklar, Almanca ile Felemenkçe ya da İsveççe ile Danca arasındaki farktan daha büyüktür. Öte yandan, İrlanda'da Keltçenin ve Filistin'deki Yahudi kolonilerindeyse İbranicenin dirilmesi gibi, özellikle yoğun bir milliyetçiliğin etkisiyle ölü bir dilin yeniden hayata dönebileceğini görürüz.

Dil oldukça ilginç yollardan geçerek, şimdiye kadar hiçbir bilimci hevesinin çözemeye yetmediği yeni bilmeceler sunar. Yakın zamana dek, varlığını koruyan veya kaybolmuş tüm dillerin izlerini ortak bir ilk dilde bulacağımıza inanıyorduk. Kuşkusuz bunda kayıp cennet efsanesi rol oynamıştı. Adem ile Havva inancı, mantıksal olarak ortak bir ilk dile götürür bizi. Bu dilin doğal olarak "kutsal dil" İbranice olduğu kabul ediliyordu. İnsanın kökenine dair bilginin artışı bu inanca da nokta koydu. Eski anlayıştan bu kesin kopuş, öncelikle dilin evrimsel-tarihsel araştırmasının yolunu açtı. Bunu, modern dilbilim araştırmalarının sonuçlarıyla bağdaşma umudu olmayan hasbelkader belirlenmiş bütün bir varsayımlar külliyatını terk etmek zorunda kalışımız izledi. Böylece Schleicher ve destekçilerinin savunduğu, dilin belirli fonetik yasalara göre düzenli evrim geçirdiği hipotezi de diğerleriyle birlikte çökmüş oldu. Giderek dilin uzun oluşum sürecinin hiç de yasayla belirlenmediği, oldukça kuralsız ya da düzensiz olduğu sonucuna ulaşıldı. Efsanevî "Ârî ırk" teorisi de kendini böyle bir ırkın sözde varlığına dayandırmış olan şaşaalı spekülasyonlarla birlikte sonradan sessiz sedasız yok olduğunda, çoğunlukla "Ârî" olarak nitelendirilen sözde Hint-Cermen dillerinin ortak kökten geldiği hipotezi de ağır bir darbe aldı ve bugün artık kolay kolay savunulamıyor.

> Ârî diller denilen dillerin ortak soyağacı masalı, Johannes Schmidt'in kuşkucu çalışmalarından sonra artık savunulamadığı gibi, önde gelen dilbilimcilerin itinayla kaçındığı bir masaldır. Dil akrabalıkları kavramının artık hiç kullanılmayacağı; dil unsurlarındaki benzerliklerin büyük bölümünün ödünç alıp vermelere yorulacağı ve küçük bir bölümünün ise açıklanamaz olarak bırakılacağı; tarihöncesi çağlarla uğraşırken tarih yöntemlerine başvurmaktan, yani aktarım geleneği bilimini aktarım geleneğinin olmadığı çağlara uygulamaya çalışmaktan nihayet vazgeçeceğimiz zamanın çok uzak olmadığını

düşünüyorum. Karşılaştırmalı dilbilimin büyük başarı addedilen soyağacı tabloları, edebiyat kaynaklarının tarihsel bağlantılardan yoksun şekilde bize ulaştığı dönemlere dayanır. Bu bağlantılara tarihsel çağın ışığında baktığımız anda ise, kardeş dil diye bir şey kalmaz; sadece daha zayıf kültürün daha güçlü olandan yaptığı uyarlamalar görülür (burada da sıklıkla neyin zayıf neyin güçlü olduğunu belirleyen şey moda, din ya da savaşlardaki zaferlerdir); bunlar münferit uyarlamalar, toplu uyarlamalar, kültürün özel bir dalından ödünç almalar ve bütün bir kültürü almalar şeklindedir.[9]

Farklı dillerin kökeni ve oluşumu öyle zifiri bir karanlığın içindedir gizlidir ki, sadece şüpheli hipotezlerden yararlanarak el yordamıyla ilerleyebiliriz. Kolaylıkla umutsuz labirentler içine düşüp kaybolabileceğimiz böyle bir sahada daha da çok tedbirli olmak gerek. Ama emin olduğumuz tek bir şey var ki, her dilin belirli bir halk ya da belirli bir milletin özgün yaratımı olduğu ve sonuç itibarıyla saf bir millî karaktere sahip olduğu fikri temelsizdir, ve bu ırk teorileri ile milliyetçilik çağında insanın gözüne batan o sayısız yanılsamadan sadece biridir.

Eğer dilin, milliyetin karakteristik ifadesi olduğu savunulursa, o zaman buradan yola çıkılarak, şu ya da bu nedenle dilinden vazgeçmek zorunda kalan bir halk ya da milletin –ki tarihte hiç de önder görülmeyen bir hadisedir bu– bizzat varlığını da kaybedeceği doğal sonucuna varılırdı. Yoksa dildeki bir değişiklikle birlikte, "millî ruh"ta ya da "milletin ruhu"nda da bir değişiklik olacağı kanısında mıyız? Bunun doğruluğu ancak, milliyetin her türlü sağlam zeminden yoksun, çok şüpheli bir kavram olduğunu kanıtlar.

Halklar, tarihin seyrinde sık sık dillerini değiştirmişlerdi ve bir halkın bugün hangi dili kullanıyor olduğu büyük ölçüde sadece bir rastlantı meselesidir. Cermen kökenli halklar bu alanda istisna değildir; bu halklar yabancı halkların sadece örf ve âdetlerini değil dillerini de nispeten kolayca benimseyip kendilerininkini unutmuşlardı. Kuzey Fransa'ya onuncu ve on birinci yüzyıllarda yerleşen Normandiyalıların kendi dillerini unutup sadece Fransızca konuşmaya başlamaları yüz yılı bile bulmamıştı. On birinci yüzyıl-

9) Fritz Mauthner, *Die Sprache*, s. 49.

da İngiltere ve Sicilya'nın fethinde aynı olay tekrarlandı. İngiltere'nin Normandiyalı fatihleri sonradan konuşmaya başladıkları Fransızcayı unutmuş, ele geçirdikleri toprakların dilini almışlardı, ancak bu dilin gelişmesinde güçlü bir etkileri de olmuştu. Sicilya ve Güney İtalya'daysa etkileri tamamen ortadan kaybolmuş ve geriye neredeyse izleri kalmamıştı. Dilini ve doğuya has pek çok âdetini benimsemiş oldukları yerli nüfusa tamamen karışıp yok olmuşlardı. Sadece Normandiyalılar da değil; Cermen kökenli birçok büyük topluluk, göç ve fetihler sırasında kendi dilini terk edip bir başka dili benimsemişti. Vandallar, Sueviler Alanlar ve nice benzerleri bir yana, İtalya'da Lombardlar, Galya'da Franklar, İspanya'da Gotları sayabiliriz. Dilinde böylesine bir değişim yaşayanlar yalnızca Alman kavimler olmamıştır; çok farklı kökenlerden gelen halklar ve topluluklar da aynı kaderin yolcusu olmuşlardı.

İlkesel olarak hiçbir Fransız'a katlanamayan Büyük Alman yurtsever Ludwig Jahn, "Her halk kendini anadilinde yüceltir; kelime hazinesi kültür tarihinin damgasını taşır. Kendi dilini unutan halk, insanlık üzerindeki haklarını yitirir ve dünya sahnesinde ancak figüran rolü oynar," derken, ne yazık ki ait olduğu halkın, yani Prusyalıların da kendi dillerini unutup "insanlık üzerindeki haklarından vazgeçen" halklardan biri olduğunu unutmuştu. Eski Prusyalılar, hem içinde Slav unsurun ağır bastığı karma bir halktı hem de on altıncı yüzyıla kadar konuştukları dil, Letonca ve Litvanyacayla akraba bir dildi. Bu nedenle, dilbilimci Dürr şu sözlerinde haklıydı: "Tarihin seyrinde dilini değiştirmemiş çok az halk vardır, belki bunun bir tek örneği bile yoktur. Hatta bazı halklar defalarca dillerini değiştirmiştir."

Bu bakımdan Yahudiler çarpıcı örnektir. Tarih öncesi zamanlardaki hikâyelerinin ne olduğu tıpkı çoğu halk gibi tamamen meçhul olsa da, onların da tarih sahnesine karma bir halk olarak girdiğini varsayabiliriz. Filistin'deki Yahudi egemenliği sırasında, orada İbranice ve Aramice olmak üzere iki dil kullanıldığından, dînî ayinlerde ikisi birden kullanılmaktaydı. Kudüs'ün yerle bir edilmesinden uzun bir zaman önce, Roma'da Latin dilini benimsemiş, etkisi küçümsenmeyecek bir Yahudi topluluk vardı. İskenderiye'de, Makabilerin isyanının başarısızlığa uğramasından sonra gelen sayısız kaçakla sayıları artmış olan kalabalık bir Yahudi nü-

hızlı yaşıyordu. Mısır'da Yahudiler Yunan dilini benimseyerek, kutsal metinlerini Yunancaya çevirmişler ve en sonunda metinler sadece bu çevirilerden okunmaya başlamıştı. Beyin takımları Yunanların zengin entelektüel yaşamına katılıp neredeyse sadece Yunan dilinde yazmışlardı.

Sekizinci yüzyılın başında Araplar İspanya'yı istila ettiğinde, tıpkı Kuzey Afrika'da olduğu gibi zaten hatırı sayılır bir Yahudi yerleşimin bulunduğu o topraklara Yahudiler akın etmişti. Mağribîlerin idaresinde, o zaman Avrupa'nın içine düştüğü manevî karanlığın ortasında bir vaha hâlindeki ülkenin kültürel inşasında seçkin bir rol oynamalarına imkân tanıyan çok geniş özgürlüklerden yararlanmışlardı. Böylece Arapça da Yahudi halkının dili olmuştu. Hatta Maimonides'in (Musa ibn Meymun) *Moreh Nebuchim*'i (Şaşkınlar Rehberi) ve ünlü şair Jehuda Helevi'nin *Cosari*'si gibi din felsefesi eserleri bile Arapça yazılmış, İbraniceye daha sonra çevrilmişti. İspanya'dan sürülmelerinden sonra birçok Yahudi aile hâlihazırda Yahudi toplulukların yaşadığı ve ev sahiplerinin dilini benimsediği Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere'ye gitmişti. Daha sonra Fransa ve Almanya'da büyük zulüm görmeye başladıklarında, Yahudi mülteciler akın akın Polonya ve Rusya'ya geçtiler. İbranice ifadelerle büyük ölçüde iç içe geçmiş eski Getto Almancalarını, zaman içinde pek çok Slavca kelimenin de katılacağı yeni yuvalarına götürdüler. Kırk yıldır, Avrupa'nın diğer küçük halklarının edebiyatıyla çok rahat mukayese kaldırabilecek oldukça hacimli bir edebiyat yaratmış olan Doğu Yahudilerinin mevcut dili olan Yiddiş işte böyle gelişti. Burada uzun ve acılı bir tarihin seyrinde iç birliğini kaybetmeden dilini sık sık değiştirmiş olan bir halktan söz ediyoruz.

Öte yandan, dil birliğinin milletin sınırlarıyla hiç örtüşmediği çok sayıda örnek olduğu gibi, aynı devlette farklı dillerin kullanıldığı pek çok örnek de vardır. Hepsi Fransız milletine tâbi olmakla birlikte, dil bakımından bir Roussillon yerlisi Katalanlara, Korsikalı İtalyanlara, Alsaslı ise Almanlara daha yakındır. Brezilyalı Portekizce konuşurken, diğer Güney Amerika devletlerinin dili İspanyolcadır. Haiti Siyahîleri kendi anadilleri olarak çok bozuk bir Fransızca konuşurlar; zira başka bir dilleri yoktur. Amerika Birleşik Devletleri'nde de İngiltere'deki gibi İngilizce konuşulur. Küçük As-

ya[10] yani Anadolu'da ve Kuzey Afrika'da Arapça ortak dildir. Çok sayıda benzer örnek bulabiliriz.

Öte yandan, İsviçre gibi çok küçük bir ülkede bile dört farklı dil kullanılır: Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanşça. Belçika'nın iki dili vardır: Flaman dili ve Fransızca. İspanya'da resmî Kastilya dili dışında Baskça, Katalanca ve Portekizce vardır. Avrupa'da, içinde –az ya da çok– yabancı dil unsuru barındırmayan bir devlet bulmak neredeyse imkânsız.

Bu nedenle, dil milletin kıstası değildir; hatta her zaman belirli bir millete aidiyetin belirleyicisi bile değildir. Her dile, içinde diğer halkların düşünce tarzı ve manevî kültürünü yaşatan pek çok yabancı dil unsuru sızmıştır. Bu nedenledir ki, "milletin özü" denilen şeyi dilinde bulma çabalarının hiçbiri geçerli değildir ve ikna edici kanıtlardan mahrumdur.

10- [Coğrafyacı ve tarihçilerin Küçük Asya dediği bölge Karadeniz, Ege ve Akdeniz arasında kalan yarımada, yani Anadolu'dur. Ancak cumhuriyet döneminde Türkiye'nin tümü Anadolu olarak nitelenmiştir. Kitabın devamında yazarın Küçük Asya olarak andığı bu yarımada, okurun aşina olmaması nedeniyle Anadolu olarak anılacaktır. –t.y.n.]

3. Bölüm

Modern Irk Teorileri Işığında Millet

Irk Araştırmaları ve Irk Teorisi. İnsan Türünün Birliğine Dair. Avrupa'nın Sözde Kadim Irkları. "Irk" Kavramına Dair. Kan Gruplarının Keşfi ve Irk. Fiziksel Karakterler ve Zihinsel Nitelikler, Gobineau'nun İnsan Irklarının Eşitsizliği Teorisi. Ârîler. Irkların Çatışması, Irk Teorisi ve Senyörlük Hakkı Olarak Tarih. Chamberlain'in Irk Teorileri. Chamberlain ve Gobineau. Tüm Kültürlerin Yaratıcısı Olarak Alman. Bir Alman Olarak İsa. Bir Irk Dini Olarak Protestanlık. Karşıt Kutuplar Olarak "Almanlık" ve "Yahudilik". Chamberlain'in Siyasî Çabaları. Ludwig Woltmann'ın Teorisi. Irk Teorisi ve Soyaçekim. Doğal Çevrenin Etkisi. Modern Irk Teorileri. "Irk Ruhu". Alman Kültür Temsilcilerinin Irk Özellikleri. Kazanılmış Karakterlerin Gücü. Açlık ve Aşk. [I.] Dünya Savaşında Irk. Nordik Teorisi. Diğer Irkların Karalanması. Bir Sanrının Doğurduğu Sonuçlar. Modern Irk Literatüründeki Çelişkiler. Irk Teorisi Işığında İnsanlar ve Fikirler. Irk ve İktidar.

Milletin karakteriyle ilgili tartışmış olduğumuz görüşlerin yanında, bugün çok gürültü koparan ve kendine özellikle Almanya'da çok taraftar bulan bir görüş daha var. Burada "kan bağına dayalı topluluk" ile milletin yapısı, tinsel ve kültürel yaratıcı yeteneği üzerinde ırkın sözde etkisinden bahsediliyor. Daha en baştan, ırkların kökeni ve tipik özellikleri üzerine yapılan salt bilimsel araştırmalar ile "ırk teorileri" olarak nitelenenler arasında net bir ayrım yapmalıyız. Bu ırk teorilerinin savunurları, belirli insan topluluklarının zihinsel, ahlâkî ve kültürel niteliklerini ırkın gerçek ya da hayâlî fiziksel özelliklerinden çıkarmaya çalışıyorlar. Böyle bir girişim son derece risklidir; çünkü sadece ırkların kökeni konusunda değil, genelde insanın kökeni konusunda da çok büyük belirsizlik yaşadığımızdan, gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğünü bilmediğimiz hipotezlere yaslanmak zorunda kalıyoruz.

Bilim otoriteleri, insan neslinin yaşı üzerinde görüş birliğine varmış değil ve yerküre üzerinde insanın ilk ortaya çıkışının Buz Devrine kadar geriye gittiği sonucuna varılıncaya dek epey uzun zaman geçmesi gerekmişti. Ne var ki, son zamanlarda insanın tari-

hinin Üçüncü Zaman'a (*Tersiyer*) kadar gittiğini savunan görüş geçerlilik kazanmaya başladı. Aynı zamanda, insanın ilk ortaya çıktığı yer konusunda da tamamen karanlıktayız. Biyoloji biliminin en seçkin temsilcileri arasındaki kesin görüş farklılıkları, Güney Afrika'da Cameron-Cable keşif yolculuğu ve Dış Moğolistan'da Roy Chapman Andrews önderliğindeki Amerikan araştırma gezisinin sonuçlarıyla yeniden ön plana çıktı. Aynı zamanda, insanlığın ortaya çıkışının belirli bir bölgeyle mi sınırlı olduğu, yoksa yerkürenin farklı yörelerinde yaklaşık olarak aynı zamanda mı gerçekleştiği sorusu hâlâ cevapsızdır. Başka bir deyişle, cevapsız kalan, insan türünün tek kökten gelip ırksal farklılıkların sonradan göçler ya da hayatın dış koşullarındaki değişiklikler sonucu mu ortaya çıktığı, yoksa ırksal farklılığın en başından beri farklı köklerden türemekten mi kaynaklandığı sorusudur. Çoğu araştırmacı, bugün hâlâ insanlığın tek soydan geldiği görüşünü (monogenesis) savunuyor ve insanlığın tek bir aslî kaynaktan doğduğuna ve ırk ayrımlarının sadece sonradan çevrenin değişmesiyle ortaya çıktığına inanıyorlar. Darwin, şu sözleri sarf ederken bu görüşü savunmaktaydı: "Tüm insan ırkları, herhangi bir maymundan ziyade birbirlerine o kadar benzemektedirler ki, onları tek bir biçimden gelmiş gibi düşünme eğilimindeyim." Seçkin bilim adamlarının insan türünün birliğini savunmasının temel nedeni, bütün bedensel oluşumu belirleyen ve tüm ırklar arasında şaşırtıcı bir yapı benzerliği gösteren insanın iskelet yapısıdır.

Tüm bu zorluklara, mevcut ırkların keyfî şekilde sınıflandırılmasından da anlaşılacağı üzere "ırk" kavramı konusunda hiçbir netliğe sahip olunmadığı gerçeği de eklenir. Uzun süre, Linnaeus'un dört ırkıyla yetinmiştik; sonra Blumenbach beşinci, Buffon altıncı, Peschel yedinci ve Agassiz sekizinciyle geldi. Bu, Haeckel'in on iki, Morton'un yirmi iki ve Crawfurd'un altmış ırktan söz etmesiyle giderek arttı, hatta fazla zaman geçmeden onun da iki katına çıkıldı. Öyle ki Luschan gibi saygın bir araştırmacı, mevcut dillerin sayısı gibi mevcut insan ırklarının sayısını belirlemenin de imkânsız olduğunu; çünkü dil ve lehçe denilen şeyleri nasıl kolayca birbirinden ayıramıyorsak, ırk ile çeşitliliği de artık birbirinden ayıramayacağımızı haklı olarak öne sürebilmişti. Eğer beyaz bir Kuzey Avrupalı, bir Siyahî ve tipik bir Moğol'la yan yana

gelirse, aralarındaki fark uzman olmayan biri için bile barizdir. Ama bu üç ırktaki sayısız nüansı titizlikle araştırırsak, bir ırkın nerede bitip diğerinin nerede başladığını kesinlikle söyleyemeyecek bir noktaya ulaşırız.

Got dilinde *reizza* kelimesi esasen sadece çizik ya da çizgi anlamına geliyordu.[1] Bu anlamıyla girdiği çoğu Avrupa dilinde yavaş yavaş başka şeyleri ifade etmek için kullanılır oldu ve hâlâ da anlam değiştiriyor. Öyle ki, İngilizcede "ırk" (*race*) bize yalnızca belirli fiziksel soyaçekim özellikleriyle birlikte özgün bir hayvan ya da insan topluluğunu anlatmaz; kelime, sözgelişi, at yarışı (*horse-race*) gibi sürat yarışları için de, hayat yarışı (*race of life*), değirmen suyu (*mill-race*) ve daha birkaç şey için de kullanılır. Fransa'da ise, diğer anlamlarının yanı sıra, farklı hanedanların tahta çıkış dönemleriyle özdeşleştirilen siyasî bir anlama da sahiptir. Böylece Merovenj, Karolenj ve Capet hanedanlarından birinci, ikinci ve üçüncü soy (*race*) olarak söz edilir. İspanyolca ve İtalyancada da kelimenin benzer bir çok-anlamlılığı vardır. Sonradan kelime temelde hayvan yetiştiricileri tarafından kullanıldı ve bu durum, belli siyasî akımların moda sloganı oluncaya kadar sürdü. Böylece biz de ırk (*race*) kelimesini, hâlâ hiçbir netliği olmayan bir kavramla ilişkilendirmeyi kanıksamış olduk. F. von Luschan gibi seçkin bir antropolog bile şunu söyleme cüretini göstermişti: "... evet, ırk (*race*) kelimesinin kendisi anlamını gitgide kaybetmiştir ve daha dar anlamlı bir kelime onun yerini alabilirse, en iyisi tamamen terk edilmesidir."

Neandertalde ünlü insan iskelet kalıntıları keşfinden beri (1856), bilimsel araştırmalar yerkürenin çeşitli yörelerinde tümü Buz Devri'ne tarihlendirilebilen yüz kadar benzer keşfe imza atmıştır. Ne var ki, bunlardan elde edilen bilgiyi abartmamalıyız; çünkü neredeyse tümü, güvenilir bir karşılaştırmanın yapılamayacağı tek tek numunelerle sınırlı kalmıştır. Ayrıca, sadece kemik kalıntıları bize bu tarihöncesi insanların deri rengi, saç ve yüz yapısıyla ilgili herhangi bir fikir vermez. Bu insan numunelerinin kafatası yapısına bakılarak yine bir derece kesinliği olan tek bir sonuç çıkarılabilir; o

1- Bazı İngiliz dilbilimciler, *to write* (yazmak) fiilinin, özgün anlamı "bir şeye işaret etmek" olan *reizza*'dan geldiğini söylüyorlar.

da keşfedildikleri yerlerin isimlerini almış en az üç türün söz konusu olduğudur. Dolayısıyla şimdi bir Neandertal ırkı, bir Aurignac ırkı ve bir Cro-Magnon ırkından söz ediyoruz. Bunların içinde, Neandertal insanı en ilkeliymiş gibi görünürken, Cro-Magnon insanı hem kafatası yapısına hem de beraberinde bulunan aletlere bakılırsa o zamanki Avrupa nüfusunun en gelişmiş atasıymış gibi görünüyor.

Gerçekten de ırkların söz konusu olduğunu varsayarsak, bu üç ırkın birbiriyle ilişkisini ve nereden geldiklerini bilen kimse yok. Klaatsch ve Heilborn'un varsaydığı gibi Neandertallerin gerçekten Afrika kökenli olup Avrupa'ya göç ettikleri, 40.000 yıl kadar önce Asya'dan göç eden Aurignac ırkı tarafından yerlerinden sürülünceye dek binlerce yıl boyunca kıtamızın geniş kesimlerinde yerleşik yaşadıkları tabii ki sadece bir hipotezdir. Bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, Cro-Magnon insanın aslında Neandertal ve Aurignac insanının karışmasının sonucu olup olmadığı da aynı şekilde tartışmalıdır. Mevcut Avrupa ırklarını bu üç "aslî" ırktan türetme çabası da tümüyle yanlıştır; çünkü bu cinslerde sahiden aslî ırkların söz konusu olup olmadığını bilmemiz mümkün değil. Tersi çok daha muhtemeldir.

Saf ırkların bulunmadığı yer sadece Avrupa değil; yerkürenin en ücra yörelerini yurt edinmiş olsalar bile örneğin, Eskimolar ya da Tierra del Fuego sakinleri gibi yabanıl kabul edilen halklar arasında da saf ırk bulamayız. Bir zamanlar "aslî ırklar" diye bir şeyin var olup olmadığını bugün tespit edebilmek pek mümkün değil; en azından mevcut bilgi durumumuz, her tür inandırıcı kanıttan yoksun kesin tezler ortaya atmamızı haklı kılmıyor. Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla, ırk kavramı sabit ve değişmez bir şeyi değil, aksine, sürekli akış hâlindeki, sürekli oluşum hâlindeki bir şeyi betimliyor. Her şeyden önce, modern ırk teorisyenlerinin ne yazık ki genelde yaptığı gibi, ırkı tür (species) ya da cinsle (genus) karıştırmaktan kaçınmalıyız. Irk biyoloji biliminin, sadece belirli gözlemlerin sicilini tutmak için teknik bir araç olarak kullandığı yapay bir sınıflandırma kavramıdır. Sadece bir bütün olarak insanlık bir biyolojik birim, bir tür oluşturur. Bu, öncelikle insan cinsi içindeki sınırsız melez dölleme kapasitesiyle kanıtlanmıştır. Birbirinden en farklı ırkların yavruları, ayrıca onun alt soyları ara-

sındaki her cinsel birleşme ürün verir. Bu olgu, insan türünün kökeninin ortak olduğuna dair en güçlü argümanlardan biridir.

Kan gruplarının keşfiyle birlikte başlangıçta ırk meselesinin çözülmüş olduğuna inanılmış, ama burada da hayâl kırıklığı gecikmemişti. Karl Landsteiner, insanların üç farklı kan grubuna ayrılabileceğini kanıtlamayı başarmasının ardından, Jansky ve Moss'un da bunlara dördüncüyü eklemesiyle, bazıları, özellikle tıp bilimi için büyük öneme sahip bir olgu olan kan gruplarındaki bu farklılığın, dört ana ırkın varlığını gösterdiğine inanmıştı. Ama üçüncü [B] kan grubuna Amerikan Yerlileri ve Eskimolar arasında ender rastlanmakla birlikte, bu dört kan grubunun da tüm ırklarda bulunabileceği çok geçmeden keşfedilecekti. Her şeyden önce, Nordik ırkın tüm diğer belirtileriyle birlikte uzun kafa yapısını da taşıyan bir sarışın ile kara derili bir "zenci"nin ya da çekik gözlü bir Çinli'nin aynı kan grubuna ait olabileceği ortaya çıkmıştı. [Kan bağının gücü anlamına gelen] "kanın sesi" konusunda sürekli atıp tutan ırk teorisyenleri için kuşkusuz çok üzücü bir durumdu bu.

Irk teorisyenlerinin çoğunluğu, sözde ırksal özelliklerin, dış koşullardan etkilenmeksizin bizzat doğa tarafından yaratılmış ve ana babanın ırksal akrabalığı şartıyla, değişmeden soya aktarılmış bir kalıtım olduğunu savunurlar. Bu yüzden ırk bir kader, hiç kimsenin kaçamayacağı kana dayalı bir alınyazısıdır. Irksal özelliklerden kasıt temelde kafatası şekli, ten rengi, saç ve gözlerin özel türü ve rengi, burun şekli ve cüsse ebadıdır. Bu özelliklerin sahiden ırk teorisyenlerinin savunduğu gibi "vazgeçilmez" olup olmadığı; gerçekten sadece ırkların çaprazlanmasıyla değişip değişemeyeceği ya da doğal veya toplumsal çevrenin de salt fizyolojik ırksal özelliklerde bir değişim meydana getirip getiremeyeceği, bilim için henüz altı doldurulamamış bir başlıktır.

Farklı ırkların tipik özelliklerinin nasıl ortaya çıktığını bugün sadece tahmin edebiliriz; ama en büyük olasılık, bu özelliklerin şu ya da bu şekilde doğal çevredeki değişiklikle kazanıldığı yönündedir. Günümüzün ileri gelen antropologları tarafından savunulan görüş de budur. Irkın fiziksel özelliklerinin dış yaşam koşullarınca değiştirilebileceğini ve değişikliğin kalıtım yoluyla soya geçtiğini ortaya koyan bir dizi somut olgu vardır. Friedrich Hertz, *Rasse und Kultur* (Irk ve Kültür) adlı muhteşem eserinde, Schröder ve Pictet

adlı iki araştırmacının yumuşakçalar ve böceklerle ilgili deneylerini anlatır. Araştırmacılar, çevredeki değişikliklerin peşi sıra beslenme içgüdülerinde, yumurtlama ve pupa oluşumu tarzında değişim meydana geldiğini; yavrulama içgüdüsünün bütünüyle değişmesiyle birlikte de, koşulların sonradan ortadan kalkması hâlinde bile, değişikliklerin kalıtımla aktarılmayı sürdürdüğünü saptamışlardı. Amerikalı akademisyen Tower'ın patates böceğiyle (Colorado beetle) yaptığı deneyler de iyi bilinir. Tower, böcekleri daha düşük ısıya maruz bırakmış, bu ve diğer bazı etmenler kalıtımla da aktarılan bazı özelliklerde değişiklik yaratmayı başarmıştı.

E. Vatter, Rus antropolog Ivanovski'nin savaş sonrasında Rusya'da yaşanan üç yıllık kıtlık dönemindeki deneyimlerini aktarır. Ivanovski, altışar ay aralarla ülkenin değişik yörelerinden 2.114 erkek ve kadın üzerinde ölçümler yapmış, böylece her birey altı defa muayeneden geçirilmiştir. Bu yolla boyda ortalama dörtbeş santimetre gerileme, kafanın uzunluk ve genişlik çapıyla birlikte çevre ölçüsünde de küçülme ve kafatasının en/boy oranında değişme saptanmıştır. En/boy oranı Ruslar gibi Belaruslular ve Ukraynalılar, Suriyeliler, Başkırlar, Kalmuklar ve Kırgızlar arasında düşerken, Ermeniler, Gürcüler ve Kırım Tatarları arasında artmıştı. Aynı şekilde, brakisefallerin[2] yüzdesi artış göstermiş ve nazal endeks küçülmüştü. Ivanovski'ye göre, "Antropolojik tiplerin değişmezliği bir masaldır."[3]

Besin, iklim değişikliği, yüksek ısı etkisi, nemin artması gibi durumlar bazı bedensel özelliklerde tartışmasız değişimler doğurur. Dolayısıyla, ünlü Amerikan antropolog F. Boas, Amerika'ya yerleşen Avrupalı göçmenlerin çocuklarının kafatası biçiminin belirgin bir değişiklik gösterdiğini; böylece sözgelimi kısa kafalı Doğu Yahudilerinin torunlarının daha uzun kafalı, uzun kafalı Sicilyalıların ise daha kısa kafalı hâle geldiğini kanıtlamayı başarmıştır; yani kafatası çapraz döllenmelerle belirli bir ortalama biçim alma eğilimindedir.[4] Bu çok dikkate değer bir sonuçtur, çünkü

2- [20. yüzyılın başında ayrı ırkların varlığını ispatlamak amacıyla yapılan kafatası ölçümleri sonucunda üç tip kafatası olduğu iddia edilmişti: prakisefal (kısa kafa), dolikosefal (uzun kafa), mezosafal (orta kafa). –t.y.n.]

3- Ernst Vatter, *Die Rassen und Völker der Erde*, Leipzig, 1927, s. 37.

–ancak ve ancak "ırkın kalıtımsal saflığı" üzerindeki dış etkilerle açıklanabilen– bedensel özelliklerdeki bir değişimdir. Son yıllarda röntgen ve katot ışınları sayesinde elde edilen sonuçlar ileriki yıllarda anlamını daha net görebileceğimiz çok özel bir önem taşımaktadır. Teksas Üniversitesi'nde Profesör J. H. Miller'ın yaptığı deneyler, bizi kalıtım teorilerinde tam bir devrim bekleyebileceğimiz sonuçlara götürmüştür. Bunlar sadece genotipin yaşamına yapay bir müdahalenin ırksal özelliklerde kontrollü bir değişikliğe yol açtığını değil, bu gibi deneylerle yeni ırkların yaratılmasının yapay şekilde sağlanabileceğini de kanıtlıyor.

Bütün bunlardan, bedensel özelliklerin hiçbir biçimde değişmez olmadığı ve böylesi değişikliklerin ırkların çapraz döllenmesine bile gerek kalmadan ortaya çıkabileceği anlaşılıyor. O bakımdan, zihinsel ve ruhsal özellikleri salt bedensel temele dayandırıp bunlardan ahlâkî değerlerle ilgili bir yargıya ulaşmak ziyadesiyle korkunç bir şeydir. Linnaeus'un insanlığı ırklarına göre sınıflandırma girişiminde ahlâkî faktörleri şu sözleriyle dikkate aldığı doğrudur:

> Amerikalı kızıl saçlıdır, çabuk öfkelenir, diken üstündedir; Avrupalı beyaz, iyimser, kilolu; Asyalı sarı, melankolik, sert; Afrikalı siyah, duygusuz, mıymıntıdır. Amerikalı inatçı, kanaatkâr, özgür; Avrupalı seyyar, uyanık, mucit; Asyalı zalim, ihtişam düşkünü, cimri; Afrikalı tilki, tembel, kayıtsızdır. Amerikalı dövmelerle kaplı ve alışkanlıklarıyla yönetir; Avrupalı üzerine sımsıkı oturan giysilerle örtünür ve yasayla yönetir; Asyalı bol, uçuşan giysiler kuşanır ve kanaatlere göre yönetir; Afrikalı bedenini kokulu yağlarla mesheder ve tahakkümle yönetir.

Ama Linnaeus bu tasnifi yaparken herhangi bir siyasî niyet gütmemişti. Yönetim biçimleriyle birlikte dövmeler, giysiler ve bedenin meshedilmesinden söz etmenin çok naif kaçması, çabalarının masum olduğuna kanıttır. Ne var ki, Linnaeus'un iki yüz yıl önce söylediklerinden daha iyi bir şey sunmayan ve geçen yüzyıldan beri utanç verici bir biçimde üzerimize yağan sözde ırk litera-

4- F. Boas, *Die Zeitschrift für Ethnologie*, 1913; Cilt 45 içinde. Aynı yazarın *Kultur und Rasse*, İkinci Baskı, Berlin, 1922 ile karşılaştırınız.

türü düşünülürse, bize bugün ne kadar garip görünürse görünsün bu İsveçli doğabilimcinin görüşleriyle alay etmeye hakkımız yok. Çünkü İsveçli araştırmacının dövmeyi, giysiyi ve meshedilmiş siyahî bedenleri yönetim biçimleriyle eşleştirmesi, bugün farklı ırkların kültürel kapasitesini, karakterlerini, ahlâkî ve ruhsal yapılarını ten renklerinden, burun kemerlerinden ya da kafatası şekillerinden çıkarmaya çalışan insanların yaptığından çok daha zararsızdır.

Halkların tarihteki yükseliş ve düşüşlerini, ilk kez ırk uyuşmazlığının bir oyunu gibi açıklama çabası, diplomatik kariyeri boyunca bazı uzak ülkeler görmüş olan Fransız Kont Arthur Gobineau'ya aitti. Gobineau gerçekten de verimli bir yazardı, ama burada bizi ilgilendiren sadece onun ilk basımı 1855'te yapılan *Essai sur l'inégalité des races humaine* (İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme) adlı en önemli eseridir. Kendi açıklamasına göre, Gobineau'ya fikirlerini formüle etmesi için ilk itici gücü Paris'in 1848 Şubat Devrimi vermişti. O zamanın devrimci oluşumlarında, sadece şiddetli sarsıntılarıyla feodal dünyayı yerle bir eden büyük 1789-94 ayaklanmasının kaçınılmaz sonuçlarını görmüştü. Çöküşün nedenleri konusunda kendine özgü değerlendirmeler yapmıştı. Ona göre, Fransız Devrimi yıllarca Franko-Norman hâkim kasta karşı, entelektüel ve ekonomik bağımlılık içinde yaşamış Kelt-Latin karma ırkın ayaklanmasından başka bir şey değildi. Gobineau'ya göre, bu kast bir zamanlar ülkeyi istila eden, Kelt-Latin nüfusa boyun eğdirerek kendi idareleri altına sokan Nordik fatihlerin torunlarından oluşuyordu. Gobineau için, tüm zihinsel ve fiziksel mükemmelliği kendinde toplayan bu mavi gözlü, sarışın ve uzun boylu ırka bu rolü tarih, üstün zekâsı ve irade gücü nedeniyle biçmişti.

Bu hiç de yeni bir fikir değildi. Fransız Devrimi zamanından çok daha önce, aristokrasinin başının altından çıkmıştı. Ancak ölümünden sonra yayımlanan bir tarih çalışması kaleme almış Henri de Boulainvilliers (1658-1722), yönetici sınıfı oluşturan Fransız soylularının Cermen fetihçilerin torunları olduğunu, orta sınıf ve çiftçilerin oluşturduğu muazzam kitlenin ise onlara tâbi Keltlerin ve Latinlerin soyundan geldiğini savunuyordu. Boulainvilliers, bu teze dayanarak hem halkın hem de kralın karşısında

soyluların tüm imtiyazlarını haklı göstermeye çalışıyor ve ülkeyi yönetme hakkının her zaman kendi sınıfında olmasını talep ediyordu. Gobineau, benimsediği bu teoriyi bütün insanlık tarihine uygulamak üzere iyice genişletti. Ama bir keresinde kendisinin de dediği gibi "sadece inanmaya değer gördüklerine inandığı"ndan, en cüretli sonuçlara ulaşıncaya kadar ilerlemesi kaçınılmazdı.

Bir zamanlar Joseph de Maistre nasıl ki bir insanla hiç karşılaşmadığını, karşılaştıklarınınsa sadece Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar vb. olduğunu ilan ettiyse, Gobineau da soyut insanın sadece filozofların zihninde mevcut olduğunu savunmuştu. Gerçekte, insan sadece ait olduğu ırkın bir dışavurumuydu; çünkü "Kanın Sesi" hiçbir halkın kaçamayacağı bir kader kısmet meselesiydi, Ne iklime bağlı çevrenin, ne de toplumsal yaşam koşullarının halkların yaratıcı gücü üzerinde sözünü etmeye değer bir etkisi vardı. Bütün kültürün itici gücü ırktı; öncelikle de, daha değersiz ırk unsurlarıyla karışmaktan kaçındığı sürece en elverişsiz koşullarda bile en büyük başarılara kâdir Ârî ırktı. Fransız natüralist Cuvier' nin sınıflandırmasına dayanan Gobineau, üç büyük ırk grubunu birbirinden ayırdı: Beyaz, Sarı ve Siyah. Gobineau'ya göre, her biri Tanrı'nın insanı yaratırken yaptığı farklı bir denemeyi temsil ediyordu: Tanrı'nın ilk denemesi Siyah olmuş, en sonunda dönüp kendi öz suretinde Beyaz insanı yaratmaya koyulmuştu. Bu üç büyük ırk grubu arasında hiçbir iç ilişki yoktu; çünkü onlar farklı köklerden geliyordu. Bu üç temel ırkın dışında kalanların hepsi beyaz, sarı ve siyahın çiftleşmesiyle meydana gelen karma –Gobineau'nun deyişiyle melez– ırklardı.

Gobineau'nun beyaz ırkın diğer ikisinden her bakımdan çok daha üstün olduğuna inandığı aşikâr. Beyaz ırk en âlâsından "soylu ırk"tı; çünkü fiziksel güzelliği dışında, aynı zamanda en dikkat çekici zihinsel ve ruhsal niteliklere; her şeyden önce geniş bir ufka, üstün örgütlenme kapasitesine ve özellikle de sarı ve siyah ırkların tamamen yoksun olduğu, Ârîlere ise tek başına tarihte büyük devletler ve uygarlıklar kurma kudreti veren fetih dürtüsüne sahiptir.

Gobineau, tarihi, uygarlığın tüm önemli devirlerini içeren ve sadece Ârî ırka borçlu olduğumuz on büyük kültür dönemine ayırır. Onun anlayışına bakılırsa, bu büyük devirlerin doğuşu, gelişimi ve çöküşü insanlık tarihinin bütün içeriğini oluşturur; zira uy-

garlık ve yozlaşma tüm olayların etraflarında döndüğü iki kutuptur. Organik evrim fikrinden tamamen habersiz olan Gobineau, büyük uygarlıkların yükseliş ve çöküşünü ırkların ya da daha doğrusu egemen ırkın yozlaşmasıyla açıklamaya çalışmıştı. Çünkü her devletin büyük çoğunluğunu oluşturan sıradan insanlar kitlesinin, sadece kendi iyiliği için saf ırktan olan fatihler tarafından yönetilmek üzere var olduğunu savunuyordu. Toplumsal koşullardaki ve kurumlardaki değişiklikler, bir tek ırktaki değişikliklere bağlanmalıydı. Bir krallık ve kültürü, ancak fatihlerin kastına bol miktarda başka kan karıştığında yıkılıyordu. Başka kan karışması sadece ırkın dış özelliklerinde bir değişime yol açmakla kalmıyor, üstün ırkın ruhsal ve zihinsel dürtülerinde de değişiklik yaşanıyor, ve bu da ya yavaş yavaş veya hızla yıkıma sebep oluyordu. Tüm büyük kültürlerin çöküşünün nihaî ve kesin açıklamasını, soylu ırkın içinde gerçekleşen bu çürümede buluyorduk.

Bir halkın kanında beyaz ırk unsuru ne kadar güçlüyse, kültürel faaliyeti o kadar göz alıcı, devlet kurma gücü o kadar büyükken; çok fazla Siyah ya da Moğol kanının karışması eski ırkın yaratıcı kültürel özelliklerini yok ederek yavaş yavaş içten dağılmasına neden olurdu. Chamberlain'le ve modern ırk teorilerini ortaya atanların çoğuyla çelişen Gobineau, gelecek konusunda tamamen kötümserdi. Damarlarında henüz en güçlü şekilde bu kadim ırkın kanı dolaşan Cermen ırkının, kendi deyişiyle, bu "Ârî gövdedeki son çiçeğin" kaçınılmaz bir yok oluşa mahkûm olduğu sonucuna varmaktan kaçamamıştı. Cumhuriyetçi ve demokratik fikirlerin hızla yayılması, ona içten içe çürüyüşün bariz işareti olarak görünmüştü; bunlar "melezliğin" Ârî soylu ırk üzerindeki zaferinin ilk belirtileriydi. Gobineau'ya göre, sadece monarşi kalıcı bir şeyleri başarabilirdi; çünkü o kendi içinde varlığının temel yasasını barındırırken, demokrasi her zaman dış güçlere bağımlı olduğu için hiçbir önemli iş beceremezdi. Sadece karma ırkın dejenere olmuş kanı demokrasi ve devrim talep edebilirdi. Bu noktada Gobineau, tarihsel olguların tüyler ürpertici biçimde çarpıtılışı ve kavramsal yapıların neredeyse anlaşılmaz boyuttaki naifliği dâhil bazı ortak yanlara sahip olduğu gericiliğin bayraktarı Joseph de Maistre'in görüşlerine yaklaşmıştı. De Maistre tüm kötülüklerin kaynağını Protestanlıkta gördüğü hâlde, sonuç olarak vardıkları nokta aynıy-

dı, zira Gobineau için de demokrasi Protestanlığın siyasî bir sapmasından ibaretti.

Gobineau bir noktada ırk teorisinin daha sonraki tüm savunucularıyla bariz şekilde çelişiyordu: Milliyetçi ihtiraslara en küçük bir sempatisi olmadığı gibi, *anavatan* kavramına da gizlemediği bir düşmanca yaklaşımı vardı. Demokrasi kokan her şeyden tiksinti duyması yüzünden, zaten başka şekilde davranması mümkün değildi. Neticede anavatan ve millet fikri ilk kez Fransız Devrimi sırasında özel bir etki alanı kazanmış ve onunla bütünleşmişti. Bu, Gobineau'nun anavatanla, Ârî ırkın kendi iradesine karşı Semitik ırktan devraldığı "kenanî bir ucube" diye alay etmesi için yeterli bir sebepti. Helenizm Ârî kaldığı sürece, anavatan fikri Yunanlara tamamen yabancıydı. Ama kan Samilerle birbirine karıştıkça, monarşi yerini cumhuriyete bırakmak zorunda kalmıştı. Gobineau'ya kalırsa, Semitik unsur mutlakiyete doğru iterken, sonraki karma Yunan ırkta hâlâ canlı olan Ârî kan, Asya'da yaygın olan kişi despotizmine karşı çıkmış ve bunun sonucu olarak da bir fikrin –anavatan fikrinin– despotizmine varmıştı.

Bu noktada Gobineau tamamen tutarlıdır: Onun anavatansızlığı kendi ırk teorisinin dolaysız ve bilinçli bir ürünüdür. Eğer millet sahiden bir soy topluluğu, bir ırk birliğiyse, o zaman ırk içgüdüsü onun en kuvvetli çimentosu olmalıdır; ama en farklı ırksal bileşenlerden oluşmuşsa –ki hiçbir ırk teorisyeninin meydan okuma cüreti göstermediği bir olgudur bu– o zaman ırk mefhumu, millet kavramı üzerinde bir dinamit etkisi yaratıp onun temellerini paramparça etmelidir. Arkasından gelenlerin hepsinden daha yetenekli ve hayâlperest olan Gobineau, ırk ve millet arasındaki karşıtlığı açıkça kabul etmiş ve milletin saf ırktan gelen egemen tabakası ile büyük kitlelerin "melezliği" arasında kesin bir ayrım çizgisi çekmişti. Milliyetçi eğilimli ırk teorisyenlerimiz bu ikisini bir köprüyle birleştirmek için boş yere çabalamaktadır. Milletin geniş kitlelerinin, kan bağıyla belirlenmiş imtiyazlı kastın egemenliğine boyun eğmekten başka seçeneği olmayan Helotlar[5] olduğu anlayışı, aslında millî birlik için en büyük tehlikedir.

5- [Sparta'da köle sınıfı. –t.y.n.]

Gobineau hayranları, ustalarının bu konudaki tutumuna açıklamaya çalışırken, onun, zihninde en derin hislerine uygun düşen ideal bir anavatan yarattığını ve her insanın içinde yaşattığı söylenen yurtseverlik ihtiyacını da dikkate aldığını anlatmışlardı. Ama böyle açıklamaların tek başına bir değeri yoktur. Eğer insan kendine keyfî bir ideal anavatan kurgusu yaratabiliyorsa, bu sadece, anavatan ve millet mefhumlarının bireye aşılanabilen ve her istendiğinde başka kurgularla saf dışı bırakılabilen hayâlî kavramlar olduğunu kanıtlar. Gobineau, insan haklarında eşitliğin bağnaz bir muhalifiydi; bu nedenle Devrim ona, Tanrı'nın inayetiyle tesis edilmiş düzene küfür gibi görünmüştü. Onun bütün ırk ideolojisi, kendini tamamen kaptırdığı, insanlara toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılamayacağı inancını aşılama arzusunun ürünüydü sadece. Nasıl Malthus "lüzumsuzlara" hayat masasında herkese yer olmadığını açıklamışsa, Gobineau da dünyaya kitlelerin köleleştirilmesinin kaderin bir buyruğu ve doğanın yasası olduğunu kanıtlamayı arzulamıştı. Ancak aşağı karma ırkın içgüdüleri egemen kastın kanında dolaşmaya başlarsa, insan suretine sahip her şeyin eşit olduğu inancı doğacaktır. Fakat Gobineau için bu inanç, kesinlikle tüm toplumsal düzenin yıkılmasına yol açacak bir yanılsamaydı.

Ülkesi Fransa'da çok az kabul gördüğü, hatta edebî nitelikteki eserleri de hak ettiğinden az takdir edildiği hâlde, Gobineau'nun başka yerlerde, özellikle de Almanya'da ırkçı görüşlerin gelişimindeki etkisi küçümsenmemeli. Gobineau, kendisinin Almanca biyografisini yazan ve kitaplarının Almanca çevirmeni olan Schemann'la ilk kez, ahbap olduğu Richard Wagner'ın evinde karşılaşmıştı. Akabinde yine Wagner sayesinde kurulan "Gobineau Cemiyeti" isimli dernek onun ırk üzerine eserini yaygınlaştırmaya uğraşırken, tüm bilimsel kusurlarına rağmen bu hayâl gücü geniş Fransız'ın fikirlerini yaymış ve böylece Gobineau, ardı sıra gelenlerin hiçbirine nasip olmayan belli bir şöhrete dahi ulaşmıştı.

Ancak ırk teorisinin Almanya ve ötesindeki gelişiminde Houston Stewart Chamberlain adlı İngiliz'in etkisi, Gobineau'dan çok daha fazlaydı. Onun 1899 tarihli *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* (On Dokuzuncu Yüzyılın Temelleri) adlı eseri çok yaygın bir şekilde dağıtılmıştı. Chamberlain, en hassas yerinden yakala-

yıp nasıl yaklaşacağını bildiği II. Wilhelm'in özel himayesi altındaydı. Wilhelm'in saltanatını "şafağın sökmesi"ne benzetmiş ve onun "gerçekten de ilk imparator" olduğuna şahitlik etmişti. Böylesine yavan bir yağcılıkla, müstakbel Doorn Kalesi Lordu hemen göze girmiş, yukarıdan gelen bir emir Chamberlain'i çağdaş büyük beyinler seviyesine yükseltmişti. Eseri *Grundlagen,* Almanya'da egemen kast üyeleri arasında hızla alıcısını bulmuştu. Eserin en geniş okur kitlesine ulaştırılması için özel fon kurulmuş; Kayser esere şahsen sponsor olmuş; Alman özel ya da devlet kütüphanelerinin bazılarına ve Reich'ın pek çok okuluna bağışlanmıştı. Von Bülow'un zehir zemberek aktarımlarına bakılırsa, Wilhelm'in kitabın bölümlerini bütünüyle okuduğu saray kadınları sıkıntıdan uyuyakalıyordu.

Genelde Chamberlain Gobineau'nun ırk teorisine son şeklini veren kişi olarak görülüyor, fakat aynı zamanda zihinsel olarak Gobineau'dan üstün olduğu ısrarla vurgulanmaktan geri durulmuyordu. Böyle bir fikre ne kadar karşı çıkılsa azdır. Chamberlain, faydacının tekiydi; Gobineau olmasaydı *Grundlagen* da olmazdı. İki eseri dikkatle karşılaştıran hiç kimse Chamberlain'in üstün olduğu sonucunu çıkaramaz. Chamberlain, Gobineau'nun ırkçı tarih felsefesiyle ilk kez kayınpederi Richard Wagner'in evinde tanışmış ve bu felsefenin esaslarını kendi eserine taşımıştır.

"Irk"ın aslında ne olduğunu Gobineau'dan öğrenemediğimiz gibi, Chamberlain'den de öğrenemeyiz. Chamberlain, bağnazca inanılan bir ırk mitolojisini kendi içinde harmanlamış bir ırk fikrinin mistik piridir. Onun için kafatası şekli, saç, deri, gözlerin tipi ve rengi gibi dış özelliklerin ancak cüzî bir önemi vardı; hatta dilin bile belirleyiciliği yoktu. Belirleyici olan sadece kendini "kanın sesi"yle ortaya koyan içgüdüsel bir birlik duygusuydu. Hiçbir denetime bağlı olmayan ve bilimsel olarak kavranamayan bu "kişinin derinliklerinde gizli ırk duygusu," Chamberlain'in bize ırk hakkında söylediği tek şeydi.

Gobineau gibi, her ileri kültür döneminde Alman aklının inkâr edilemez sonucunu gören Chamberlain, kendi soylu ırkı adına tüm halkların ve dehaların o zamana kadar üretmiş olduğu kültürel zenginliğe büyük bir pişkinlikle sahip çıkar. Almanlar yerkürenin tadı tuzudur; "dünyanın efendisi" olsunlar diye, tüm zihinsel

ve ruhsal nitelikler onlara bizzat Doğa tarafından bahşedilmiştir. *Grundlagen*'ın yazarına göre, Almanların bu sözde tarihsel alınyazısının izleri tüm tarih boyunca o kadar net ortaya çıkmıştır ki, bu konudaki her türlü kuşku sesini kesmeye mahkûmdur. Zira Fransızlar, İtalyanlar, İspanyollar, Ruslar gibi Cermen olmayan halk grupları arasında bile yönetici kast olarak önemli rol oynamış olanlar Almanlardır. Tüm o topraklarda bir kültür ancak onların etkisiyle gelişebilmiştir. Büyük Şark kültürleri bile bu sayede ortaya çıkmıştır. Bunlar Alman kanının etkisiyle hayâl edilemeyecek bir büyüklüğe eriştikten sonra yok olup gitmişlerdir; çünkü hâkim kastın kanı aşağı ırklarla karışarak bozulunca, zihinsel esneklik ve iktidar arzusu da ortadan kalkmıştır.

Sadece akraba ırkların karışması söz konusu olduğu sürece, melezleşmenin kültürel gelişmede avantaj sağlayacağını Chamberlain bile inkâr etmemişti; çünkü soylu bir ırk kendini ancak az çok aynı değerdeki diğer ırklarla karışarak yavaş yavaş oluştururdu. Chamberlain'in anlayışıyla Gobineau'nunkinin yol ayrımı burada başlar. Gobineau'ya bakılırsa, tüm insanlık tarihinin başlangıcında ırk vardı. Irkın, kalıtımla aktarılan ve sadece diğer ırklarla karışarak değişebilen belirgin fiziksel ve zihinsel özellikleri vardı. Gobineau, binlerce yıl süresince soylu ırkın kanının hiç durmadan bozulduğuna ve paha biçilmez niteliklerinin sarı ve siyah ırklarla yitirildiğine inandığından, geleceğe dair kasvetli bir tablo çizmişti. Darwin'in teorisinden bir parça etkilenen Chamberlain ise, ırkta evrimin çıkış değil varış noktasını görmüştü. Ona göre ırk, türün çoğalması için zayıfı eleyen ve sadece güçlü bireyi muhafaza eden var olma mücadelesinde, doğal seçilim yoluyla ortaya çıkıyordu. Bunun sonucu olarak, ırk akraba bir cinsten kesintisiz şekilde gerçekleşen kopuş sürecinin nihaî ürünüydü.

Öte yandan, ırk evrimin ürünüyse, bir başlangıç noktası değilse, o zaman milletin egemen üst tabakasının tarihten alınan derslere kulak verip uygun bir ırk temizliği yaparak "ırk kaosu" tehdidini savuşturması koşuluyla, gelecek için soylu ırkların üretilmesi de garanti edilmiştir. Bu iddiasını güçlendirmek için, hayvan yetiştiricilerinin deneyimlerine başvuran Chamberlain, bize atlar, köpekler ya da domuzlarda soylu ırkların nasıl meydana geldiğini gösterir. O arada asıl meseleyi, yani binlerce yıl boyunca insan ırk-

larının karışmasının at yetiştiricilerinin "ırkı soylulaştırma deneyimleri"nden çok farklı koşullarda gerçekleşmiş olduğunu unutur. Gobineau içinse şu söz geçerlidir: Başlangıçta ırk vardı. Bu nedenle, millet ona hiçbir şey ifade etmiyordu ve anavatan fikri sadece Semitik bir zihnin kurnaz kurgusuydu. Ne var ki, soylu bir ırkın yetiştirilmesi gerektiğine inanan Chamberlain, millete ırkın saflığını koruma eğitimi verilmesini arzuluyordu. Damarlarında en saf Cermen kanını taşıdığına inandığı Alman milletinin bu amaca en uygun millet olduğunu düşündüğünden, Töton'u[6] bu bakımdan geleceğe karşı sorumlu görüyordu.

Chamberlain, soylu Almanları akla gelebilecek her çeşit bedensel, zihinsel ve ruhsal özellikle gerçekten de muhteşem bir biçimde donattıktan sonra, başka soydan gelen halklara bu mağrur efendi ırka kayıtsız şartsız teslim olup onun her şeyi aşan azametinin gölgesinde mütevazı bir hayata razı gelmekten başka bir şey kalmıyordu. Netice itibarıyla bu ötekiler tarihte kültüre gübreden başka bir şey değillerdi ve bunu kabullenmek istememeleri onlar açısından daha da kötüydü.

Chamberlain'e göre, modern tarihin bütün içeriğini oluşturan, Latin halklar ile Almanlar arasındaki karşıtlıktır. Muazzam bir halklar kaosundan doğmuş olan Latin dünyası, kendini ister istemez Katolik Kilisesi'nin "maddiyatçı emelleri"ne bağlamış, buna, Kanın Sesi başka bir çare bırakmadığından mecbur kalmıştı. Bu yüzden de Chamberlain için, Protestanlık Cermen kültürünün büyük başarısı olmuştu. Alman, Protestan misyonunun özel olarak seçilmiş papazıydı; bu misyon aracılığıyla Hristiyanlık hakîkî içeriğine kavuşuyordu. Hristiyan'ın Yahudi İsa'yı düşüncesizce kurtarıcısı olarak seçmesi tabii ki yutulması gereken acı ilaçtı; artık bundan paçayı sıyırmak için çok geçti. Ama İncil'de İsa'nın dünyaya gözlerini Celile'de açtığı yazılmamış mıydı? "Irk içgüdüsü" bir anda Chamberlain'in imdadına yetişmiş ve ona Filistin'in tam da bu yöresinde, ırkların büyük ölçüde birbirine karıştığını ve daha da önemlisi Celile'de yerleşik Cermen kavimlerin olduğunu haber vermişti. O zaman neden İsa Alman olmasındı? "Maddiyatçılıkla

---

6- [Bugünkü Almanya'nın kuzeyinde yaşayan eski Cermen kabilelerine mensup kimse. –t.y.n.]

zehirlenmiş Yahudilik"ten, Yahudi ruhunun tam tersi olan ruhanî bir öğreti çıkması düşünülemezdi.

Chamberlain, Yahudi olan her şeye karşı hastalıklı bir nefret besliyordu. Hatta saf okurlarını, duyularının keskinliğini henüz yitirmemiş ve yetişkinlerin önyargılarıyla körelmemiş bir Cermen çocuğun, yanına yaklaşan birinin Yahudi olduğunu içgüdüsel olarak anlayabileceğine iknaya bile yeltenmişti. Kuzey ülkelerinin Yahudileri olan *Aşkenazları* yerden yere vururken, *Sefarad* denilen İspanyol Yahudileri hakkında övgü dolu şeyler söyleyebilmişti. Elbette Sefaradları kayırması, onların aslında Got olup büyük gruplar hâlinde Museviliği seçtiği varsayımına dayalıydı; bu, kanıtlanmamış iddiaların ustasına geç inmiş bir bilgiydi, çünkü ilk kez kitabının üçüncü baskısında yer almıştı. Chamberlain'e göre ırklarının mirası olan "mistik eğilimleri" ve doğuştan gelen "dînî hikmet"lerine rağmen, soylu Almanlık ağacının özbeöz dalları olan Gotların kendilerini "ölü ritüelizm", "kölece itaat" ve "despotik Tanrı"ları olan "maddiyatçı Museviliğin" kollarına nasıl attığı gizemini hâlâ koruyordu. Bu durumda, "derinliklerinde gizli ırk" tamamen çuvallamış olmalıydı; bu rezillik başka türlü açıklanacak gibi değildi. Chamberlain'in ırkla ilgili eserinde benzer varsayımlardan geçilmez. Kullanılan materyaldeki gibi bir emsalsiz mesnetsizliğe ve en cüretkâr türden boş varsayımlarla bu kadar patavatsızca oynanmasına başka bir eserde zor rastlanır. Sadece muhalifleri değil, ama Albrecht Wirth, Eugen Kretzer gibi ırk teorisinin birçok açık sözlü savunuru da bunda hemfikir. Hatta Otto Hauser gibi ırk teorisinin pişkin bir savunuru bile, Chamberlain'ın *"19. Yüzyılın Temelleri"* adlı eserinin "çoğu kez olgusal temelden yoksun olduğu"ndan söz etmişti.[7]

Gobineau gibi Chamberlain de tüm liberal ve demokratik fikirlerin bağnaz bir muhalifiydi ve bunlarda Cermenizme yönelik bir tehdit algılıyordu. Ona göre, özgürlük ve eşitlik zıt kavramlardı. Eşitliği arzulayan, özgürlüğün tek temeli olan kendi kişiliğini ona kurban etmeliydi. Ama Chamberlain'inki nev-i şahsına münhasır bir özgürlüktür; "devletin ancak sınırlarını belirlemek şartıyla koruyacağı" bir özgürlük:

7- *Die Germanen in Europa,* Dresden, 1916, s. 5.

> İnsan, siyasî haklar bahşedilince özgür olamaz; bilakis, devlet ona siyasî haklarını ancak o içsel özgürlüğe ulaştığında verebilir. Yoksa bu sözde haklar her zaman ötekiler tarafından istismar edilir.[8]

Bu ifadeler Chamberlain'in özgürlüğün de devletin de özünü hiç anlamadığını ispatlar. Zaten nasıl anlayabilirdi? Kadercilik özgürlük kavramının tam karşıtıdır ve hiçbir kadercilik özgürlüğe açıkça kindar bir düşmanlık gösteren "Irkın Kısmeti" teorisi kadar Kabil'in damgasını taşımaz. Chamberlain'in özgürlük anlayışı, yurttaşın ilk ödevinin düzeni sağlamak olduğunu savunan ve devletin verdiği haklarla yetinen karnı tok orta sınıf özgürlüğüdür. Böyle bir özgürlük karşısında titreyen tek despot olmamıştır. Ama insanın geleneğin tiranlığına karşı mücadeleyle kazandığı eften püften bir hak bile despota soğuk terler döktürür. Chamberlain'in "içsel özgürlüğü" boş laftan ibarettir; özgürlük ruhu sadece içteki özgürlük duygusunun kurtarıcı bir eyleme dönüştüğü yerde kendine gerçek bir yuva bulur. Chamberlain, "Doğayla, 'güç ve madde'yle meşgul olan, eğer dürüstse, özgürlüğün elden gitmesine izin vermelidir," buyurmuşlardır. Ne var ki biz, sürekli özgürlüğü "'güç ve madde'ye dönüştürmek için çaba harcamayanın her zaman köle kalacağını düşünüyoruz. Maliğine, haklarını elde etmek için elinden geleni yapma ilhamı vermeyen soyut bir özgürlük kavramı, doğanın doğurganlıktan yoksun bıraktığı bir kadına benzer. Chamberlain'in özgürlük anlayışı, herhangi bir girişimde bulunmaya elvermeyen içsel bir kölelik duygusunun kurnazca yapılmış yeni yorumudur. Şu cümleleri yazmış olan Ibsen ise çok farklı bir özgürlük anlayışına sahipti:

> Beni hiçbir şekilde özgürlüğü, siyasî özgürlükle özdeş görmeye ikna edemezsiniz. Sizin özgürlük dediğinize, ben özgürlükler diyorum ve benim özgürlük uğruna mücadele dediğim şey, özgürlük fikrinin sürekli, yaşanarak özümsenmesinden başka bir şey değil. Özgürlüğe peşinde koşulacak bir şey değilmiş gibi sahip olmaya çalışan kişi onun ancak ölü ve ruhsuz hâline sahip olabilir, zira özgürlük kavramı sahip çıktıkça sürekli büyüme, genişleme özelliğine sahiptir ve bu yüzden onun uğruna mücadele ederken durup "Şimdi yakaladım!" diyen aslında onu o anda kaybettiğini gösteriyordur.

8- *Demokratie und Freiheit*, Münih, 1917.

> Ama tam da bu cansız türüyle özgürlüğe, özgürlüğe dair belli bir saptanmış görüşe sahip olmak, devlet örgütlenmelerinin tipik özelliğidir ve benim değersiz olduğunu söylediğim şey tam da budur.[9]

Chamberlain'in ne özgürlük yoluna adım atmışlığı, ne de o yolda mola vermişliği vardı! Onun demokrasi eleştirisinin temeli geçmişteydi; o yüzü geriye dönük, devrimin her ürününe nefret kusan bir insandı; çünkü demokrasi, yüzünde devrimci kökeninin damgasını taşıyordu. Bugün demokrasi denilen şeyi, geçmişe değil sadece geleceğe bakan güçler aşabilir. Çare, özgürlük anlayışının ve onun toplumsal uygulamalarının mahiyetinde değil, ama sürekli genişletilmesinde yatar. Demokrasi bile iktidar arzusunun üstesinden gelmiş değildir; çünkü devlete zincirlenmiştir ve mülk sahibi sınıfların imtiyazlarını sarsmaya cüret edememiştir. Ama Chamberlain kendine gelecekte bir dayanak bulamamış, gözlerini geçmişe dikip öylece kalmış biriydi. Bu nedenle, meşrutî monarşiyi bile temelde Cermen ruhuna yabancı görmüş ve –her ne demekse– "özgür bir halk"ı yöneten mutlak monarşi fikrini öne sürmüştü. Prusya'da kralın iktidarının herhangi bir şekilde sınırlandırılmasına, yılmadan sonuna kadar karşı çıkanlardan biriydi ve ırk teorisini savunan tüm selefleri ve halefleri gibi, hiç kıvırtmadan siyasal ve toplumsal gericiliğin safında yer almıştı.

Ciddî bir bilgiye dair en ufak bir ipucu sunmayan, ne toplumsal ilişkileri ne de düşünsel uğraşın ağır işleyen sürecini hesaba katan ve aslında sadece yazarın dizginsiz heveslerini açığa vuran *Grundlagen* gibi bir eserin kendi muazzam çelişkileri nedeniyle tökezleyeceği düşünülebilirdi. Oysa hiç de öyle olmadı. Almanya'daki egemen kastlar kendi kaderlerinin orada yazıldığını düşünmeye başladılar. Bu eser öyle güçlü bir kara sevdaya yol açtı ki eski Kayser anılarında şöyle yazabildi:

> Chamberlain'in *Grundlagen des 19. Jahrhunderts*'i tüm ihtişamıyla Cermenizmi, hayretlere düşen Alman halkına ilk tanıtıp telkin edendir. Ama Alman halkının çöküşünün de gösterdiği gibi, bir etkisi olmamıştır.

Tahttan düşmüş bu Kutsal Hak temsilcisinin, çöküşten bile

9- George Brandes'e mektup, Şubat 1871, *Henrik Ibsens samtliche Werke in deutscher Sprache*, İkinci Baskı, Berlin, 1905 içinde.

Alman halkını sorumlu tutması, "efendilere özgü Alman ruhu"nun olduğu kadar, tahttan indirildikten sonra yüz çevrilip günah keçisi hâline getirilen ve hatta "Yahudi dölü" olarak damgalanan bu umutsuz aptalın önünde eskiden kölece bir yağcılıkla "Alman İmparatoru" diye eğilmiş olanların acıklı rolünün nefis bir teyididir.

Woltmann, Hauser, Günther, Clauss, Madison Grant, Rosenberg gibi birçokları Chamberlain'in büyük bir ihtişamla başlattığı şeyi aynı ruhla devam ettirdiler. Bir günde sınıf mücadelesi gömleğini atıp yerine ırkların mücadelesini geçiren eski Marksist ve Sosyal Demokrat Woltmann, yabancı kültürlerin kökeni ve özellikleri konusunda Gobineau ve Chamberlain'in iddialarına tarihsel kanıtlar sunmaya çalıştı. Fransa ve İtalya'nın kültür tarihindeki tüm seçkin kişilerin Alman soyundan gelmiş olduğunu kanıtlamak üzere muazzam miktarda materyal topladı. Bu sonuca ulaşmak için, Rönesans döneminden kalma birkaç yüz mühim şahsiyetin portresini inceleyip, çoğunun sarışın ve mavi gözlü olduğunu ilan ederek dünyayı dumura uğratacak duruma gelmişti. Woltmann, mavi gözlü-sarışınlarla ilgili teorisine o kadar takılıp kalmıştı ki, ne zaman yeni bir sarışını keşfettiğini düşünse, ağzı kulaklarına varıyordu.[10]

Böylesi iddiaların bir şeyleri kanıtlamasını boş yere beklememeli. Fransa ve İtalya'nın nüfusunda Cermen unsurlar olduğundan kimsenin hiçbir zaman şüphesi olmadı. Her iki halk da ırksal olarak tıpkı Almanlar gibi, tüm Avrupa halkları gibi karışıktır. Nasıl Slav, Kelt ve Moğol kabileleri sayısız göç dalgasıyla Almanya'ya akın etmişse, Fransa ve İtalya da sürekli Cermen kabileler tarafından çiğnenmişti. Ama bir halkın kültürünün ne derece ırkla belirlendiği, bilimin henüz cevap bulamadığı ve muhtemelen bulamayacağı bir sorudur. Biz burada sadece hiçbir zaman gerçek olguların ikâmeleri olarak hizmet edemeyecek tahminlere dayanıyoruz. Saç ve göz rengi gibi salt dış özelliklerin arkasında yatan nedenler hakkında kesin hiçbir şey bilmiyoruz.

Dolayısıyla Woltmann ve halefi Otto Hauser'in bütün portre teşhislerinin beş kuruşluk değeri yoktur. Belli karakteristik özellik-

10- Ludwig Woltmann, *Die Germanen und die Renasissance in Italien*, 1905; *Die Germanen in Frankreich*, 1907.

lerin saptanması için bundan daha güvenilmez bir araç olamaz. Irk müneccimlerinin resimli kitaplarında çok güzel görünen bu gibi "belgeler" her ne kadar onların amaçlarına iyi hizmet etse de, hiçbir ciddî araştırmacıya tutunacak herhangi bir dal sunamaz. Ressamların eserleri, modellerini aslına uygun yansıtan fotoğraf sanatından farklıdır. Öncelikle ressamın zihin gözünün algıladığı şeyin reprodüksiyonu olarak değerlendirilmelidirler. Ressamın zihninde canlanan, onsuz hiçbir sanat eserinin üretilemeyeceği bu içsel resmin –olgusal bir bakış açısıyla– özgün biçimi doğru temsil etmemesi ender görülmez. Ayrıca, ressamın kişisel üslubu ve ait olduğu ekol eserde önemli rol oynar. Örneğin, hangi gerçek araştırmacı ırk özelliklerini günümüzün kübistleri ya da fütüristlerinin portrelerinden çıkarmaya çalışır ki? Üstelik Woltmann'a Fransız ve İtalyan kültürlerinin Cermen kökeninin kanıtı olarak hizmet eden bu portreler, ırk teorisinin diğer savunucuları için çok farklı görüşlerin dayanağı olur. Örneğin, aynı şekilde, ırkta tarihsel gelişimin belirleyici faktörünü tespit ettiğine inanan Albrecht Wirth, *Rasse und Volk* (Irk ve Halk) adlı kitabında şöyle der:

> Woltmann ve yandaşlarının Fransa ve İtalya'daki birçok dehada ve yetenekli insanda Cermen özellikler bulunduğu görüşünde tuhaf bir hata var. Woltmann'ın illüstrasyonlar olarak verdiği aynı resimler, önyargısız bakan gözlere tam zıddını gösterir: Başkır, Akdenizli ve zenci tipler.

Gerçekten de Woltmann'ın, tezini desteklemek üzere dünyanın gözleri önüne serdiği koca portreler galerisinde Cermen ırkının hakîkî temsilcisi olarak gösterilebilecek neredeyse tek bir tip bile bulamazsınız. Her birinin alnında, melezlerin tartışılmaz özellikleri neredeyse net şekilde yazılıydı. Eğer Woltmann ve Hauser'ın araştırmaları bizi bir "tarihin kanunu"na ulaştıracak olsaydı, bu kanun ancak şöyle bir şey olabilirdi: Irkın kendi içinde çiftleşmesi, ruhsal enerjiyi yavaş yavaş emer ve sonuç olarak uzun vadede bir gerilemeye neden olurken, ırkların birbirine karışması kültür kapasitesine sürekli yeni güç katar ve dâhîlerin doğmasına katkıda bulunur. Aynı şey Almanların kültürün taşıyıcısı olduğu tezi için de geçerlidir. Max von Gruber'in şu sözleri yanlış değildir:

> Irk standartlarını en büyük adamlarımızın bedensel özelliklerine

uyguladığımızda, birçoğunda gerçekten de Nordik özelliklere rastlanmakla birlikte, hiçbirinde salt Nordik özellikler görülmez. Uzman bir göz, Büyük Friedrich'in de, Baron von Stein'ın da, Bismarck'ın da saf Nordik olmadığını ilk bakışta anlar; aynı şey Luther, Melanchthon, Leibnitz, Kant ve Schopenhauer, ayrıca Liebig ve Julius Robert Mayer ve Helmholtz, Goethe, Schiller ve Grillparzer, Dürer, Menzel ve Feuerbach ve Bach ve Gluck'tan, Haydn ve Bruckner'e kadar hatta tüm sanatların en Alman'ı olan müzik alanındaki en büyük dâhîler için de geçerlidir. Bunların hepsi melezdir; aynı şey büyük İtalyanlar için de geçerlidir. Michelangelo ve Galileo, diyelim ki Nordikse bile saf Nordik değillerdi. Özelliklerin en münasip bileşimini yaratmak için belli ki Kuzeyli özelliklere diğer ırklardan unsurlar eklenmesi gerekmektedir.[11]

Her ne kadar Woltmann "Dante, Raffaello, Luther ve benzerlerinin melez olmaları sayesinde değil, melez olmalarına rağmen dâhî" oldukları ve "dehalarının temelinde Cermen ırkından gelmelerinin" yattığı konusunda ısrar etse de, ırkın insanlığın entelektüel özellikleri üzerindeki etkisini tartışmasız bir şekilde ortaya koyup bilimsel olarak doğrulayacak durumda olmadığımız sürece, söyledikleri boş vaazdan öteye geçmeyecektir. Aynı mantıkla Luther, Goethe, Kant ya da Beethoven'daki deha kıvılcımının damarlarındaki "Alp" ya da "Şark" kanından kaynaklandığı da iddia edilebilir. Buradan yola çıkılarak da hiçbir şey kanıtlanamaz; sadece dünyayı bir teori daha zenginleştirmiş oluruz. Aslına bakılırsa, Vosges'un diğer yakasında, savaş sırasında Almanya'nın yarattığı tüm büyük şahsiyetlerinin Alman değil Kelt soyundan geldiğini açıklayan Paul Souday gibi insanlar da olmuştur. Neden olmasın?

Irk ideolojisi adı verilen öğretinin en son temsilcileri, görüşlerine bilimsel bir görüntü vermek için akla karayı seçiyor ve özellikle modern doğa biliminde önemli rol oynayan ve hâlâ çok tartışılan soyaçekim yasalarına başvuruyorlar. Biyoloji soyaçekim derken, temelde ortak gözlemlerle iyice pekiştirilmiş şu olguyu kastedeer: Bitki ve hayvanlar ebeveynlerine benzerler; bu benzerliği altsoyun aynı protoplazmanın parçalarından doğarak aynı ya da benzer kalıtsal ilk kökten gelişmesinde açıkça görebiliriz. Buradan

11- "Volk und Rasse", aylık dergi *Süddeutsche Monafshefte* içinde, 1927.

protoplazmada, en küçük parçaların ayrılmasıyla bütünü altsoya geçirebilen kendine özgü güçler bulunduğu sonucuna erişilir. Böylece, kalıtımın esas nedeninin protoplazma adını verdiğimiz canlı hücre maddesinin özgün koşulunda aranması gerektiği anlayışına ulaşılmıştır.

Ne kadar değerli olursa olsun bu bilginin bizi problemin gerçek çözümüne yaklaştırdığını pek söyleyemeyiz. Hatta bilimin önüne çözümü o kadar da kolay olmayan bir dizi yeni problem çıkarmıştır. Her şeyden önce, protoplazmada belirli karakteristik özelliklerin gelişimini kontrol eden süreçlerin ortaya konması gerekir ki bu, neredeyse aşılması imkânsız zorluklar içeren bir iştir. Ayrıca, kalıtımdan önceki iç süreçler konusunda da bir o kadar karanlıktayız. Bilimin, hücre yapısı içinde kimyasal moleküller dediklerimizin ve hatta bazı oldukça iyi gelişmiş organların var olduğunu ortaya koymayı başarmış olduğu doğru. Ama moleküllerin özgül düzeni ile ölü ve canlı madde içindeki protein grupları arasındaki farklılıkları bugün hâlâ bilmediğimiz de doğru. Bu şaşırtıcı âlemde, neredeyse tamamen varsayımlara dayandığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz; çünkü sayısız soyaçekim teorisinden hiçbiri, kalıtımın fiilî süreçleri üzerindeki sır perdesini hâlâ kaldıramamıştır. Buna karşılık, melezlemeyle ilgili gözlemler ve bunların yorumunda çok daha başarılıydık, ancak elbette bunlar nedenlerin açıklanmasından ziyade olguların saptanmasıyla ilgilidir.

Yetmiş yıl önce St. Augustine tarikatı rahibi Gregor Mendel, Brünn'deki sakin manastır bahçesinde yirmi iki çeşit bezelye bitkisiyle uğraşmış ve şu sonuçları elde etmişti: Sarı ile yeşili çaprazladığında, yeni ürünün tümü sarı tohum veriyor ve yeşilin tamamen ortadan kalktığı görülüyordu. Ama sarı melezleri kendi polenleriyle tozladığında, yok olmuş yeşil kendi ürünlerinde belirli bir oranda yeniden ortaya çıkıyordu. İkinci kuşaktan bitkilerdeki her dört tohumdan, üçü sarı, biri yeşil oluyordu. Yani, yeşil türün özellikleri ortadan kalkmıyor, sadece sarı tarafından bastırılıyordu. Bu yüzden Mendel çekinik ya da gizlenmiş ve baskın ya da gizleyen karakterlerden söz etmişti. Kendi kendine aşılanma sıkı bir şekilde kontrol edilip hiçbir yeni çaprazlama olmadığı sürece, yenilenen aşılamalarda çekinik karakter (bu örnekte yeşil tohumluk) soyaçekimde kendini sürekli gösteriyordu. Ne var ki, baskın karakterli

bitkiler her yeni kuşakta düzenli olarak çatallanırlar. Döllerin üçte biri, gerçekten de daha sonraki kuşaklarda çoğalan saf dominantlarken, üçte ikisi "mendelleniyor," yani üreme sırasında yine aynı 3:1 oranında çatallanıyordu. Süreç mütemadiyen baştan başlayıp aynı oranla tekrarlanıyordu.

O zamandan bu yana ünlü botanikçi ve zoologların yaptığı sayısız deney, Mendel yasalarını genelde doğrulamıştır. Aynı zamanda, hücrenin büyüme ve bölünmesi gözlenebildiği kadarıyla, doğa yasaları modern sitoloji ya da hücre teorisinin sonuçlarıyla da gayet iyi örtüşmektedir. Bu nedenle, bunların insana varıncaya dek tüm organik varlıklar için geçerli olduğuna ve bir bütün olarak doğada soyaçekimle gerçekleşen süreçleri kontrol eden bütünlüklü, istikrarlı bir işleyiş bulunduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu kabul, şimdiye dek bu gizemli oluşumun iç yüzünü anlamamızı engelleyen zorluklardan bizi kurtarmıyor. Mendel'in soyaçekim yasalarına göre, ebeveynlerin özelliklerinin belirli bir oranda yavruya aktarıldığı açık. Öte yandan, dokubilim araştırmaları, bir canlının kalıtımsal ilk unsurlarının, üreme hücresinin (gamet) kromozom adını verdiğimiz özenle ayrılmış nüvesinde aranması gerektiğini göstermiştir. Bilimin az çok kesin saptadığı ne varsa hepsinden bu sonuca ulaşılıyor gibi görünüyor: Döllenmiş gamette kalıtımın tüm unsurları çiftler hâlinde bulunur ve her çiftte bir unsur babanın sperm hücresinden, diğeri annenin yumurta hücresinden gelir.

Ama bu durumda, izleyen her kuşakta kalıtsal unsurların sayısı çoğalacağı için, hem anneden hem de babadan gelen tüm bu unsurların yavruların her birine geçeceği varsayılamayacağından, bir canlının sadece soma ya da beden hücrelerinin çekirdeğinde tüm kalıtsal ilk unsurların mevcut olduğu sonucuna varılmıştır. Gamet her zaman en sonunda çekirdekteki faktörlerin bir kısmını bastırır; böylece tüm ilk unsurun sadece yarısını, yani her özellik-çiftinin sadece bir bileşenini alır. Normalde bir insanın beden hücresinde 48 kromozom olduğu, ama döllenmeye müsait gametin içinde sadece 24 kromozom barındırdığı kabul edilir. Ama bu, insanın kalıtımı aktarma işlevi gören sadece 24 özellik-çiftine sahip olduğu anlamına gelmez. Her kromozomda farklı özellik-çiftlerinin başka başka bileşenleri bulunabilir; böylece dölde çok farklı bile-

şimler ortaya çıkabilir. Doğada tıpatıp aynı iki birey bulunamayacağına, aynı ırktan varlıklar arasında bile olsa her döllenme gerçekte bir çaprazlama da olduğuna göre, bundan her döllenmede ortaya çok farklı sonuçlar çıkabileceği sonucuna varılır. Yalnızca iki farklı kalıtım faktöründen daha ikinci nesilde dört varyasyona ulaşılabilir; üç faktörden sekiz varyasyona, dört faktörden 16 varyasyona, on faktörden 1.024 varyasyona diye devam eder. Bütün açıklığıyla ortada olan bu kombinasyon olasılıklarına bakılarak soyaçekim süreçlerinin sonuçlarını kestirebilmek giderek zorlaşmakla kalmaz, imkânsızlaşır.

Burada daha salt fiziksel özelliklerden söz ediyoruz. Bir de zihinsel ya da ruhsal yatkınlıklara girersek, bu süreçler iyice karışır; çünkü özellikler arasında bir ayıklanma ya da bunların sabitlenmesi hiç mümkün değildir. Zihinsel özellikleri bileşenlerine ayırıp bir parçanın diğeriyle farkını ortaya koyacak durumda değiliz. Zihinsel ve ruhsal tabiatımız birer bütün hâlinde olan özelliklerdir. Mendel'in soyaçekim yasalarının bu alanda da geçerli olduğunu kabul etsek bile, elimizde bunların işleyişini bilimsel gözleme tâbi tutacak hiçbir araç bulunmuyor.

Bugün hiçbir yerde saf ırk bulunmadığı, ve büyük ihtimâlle saf ırk diye bir şeyin hiçbir zaman var olmadığı, tüm Avrupa halklarının karma ırklardan ibaret olduğu ve her milletin hem içinde hem de dışında sadece farklı unsurların oranıyla ayırt edilebilecek olası her türlü ırksal tezahürü sunduğu nihayet anlaşılırsa, ancak o zaman her adımda ciddî bir araştırmacıya musallat olan zorluklar hakkında fikir sahibi oluruz. Dahası, farklı ırklarla ilgili antropolojik araştırmaların sonuçlarının bugün ne kadar kuşkulu, soyaçekimin iç süreçleriyle ilgili bilgimizin hâlâ ne kadar sınırlı olduğunu bir düşünelim. O zaman, tüm tarihsel olayların derin anlamını önümüze seriyormuş numarasına yatan ve savunurlarına farklı insan topluluklarının ahlâkî, zihinsel ve kültürel niteliklerine dair şaşmaz değer yargıları oluşturma imkânı veren bir teorinin böylesi belirsiz öncüller üzerinde kurulması yönündeki her girişim, ya anlamsız bir yutturmaca ya da halkın içine nifak tohumları serpmek olarak anlaşılmalıdır. Özellikle Almanya'da böylesi teorilerin bu kadar geniş bir taraftar kitlesi bulmuş olması, tüm iç ahlâkî dengesini yitiren ve bu yüzden de var olan etik değerlerin yerine

etnik kavramları geçirmeye gayret eden bir toplumun zihinsel yozlaşmasının ciddî bir işaretidir.

Irk teorisinin günümüzdeki en ünlü ve en çok tartışma yaratan temsilcisi Dr. Hans Günther'dir. Sayısız yazısı ve özellikle de *Rassenkunde des deutschen Volkes* (Alman Halkının Irk Bilimi) adlı kitabı Almanya'da olağanüstü bir yaygınlığa ulaşmış ve geniş çevrelerde hiç de küçümsenmeyecek bir etki yaratmıştır. Günther'i öncekilerden ayıran şey, doktrininin içeriği değil, Günther'in ona hak etmediği bir saygınlığı kazandırmak için bilimsel bir kisve giydirme uğraşıdır. Günther yorumunu temellendirmek için büyük miktarda materyal toplamıştı, hepsi o kadar. İş, kritik önemdeki hükümleri bilimsel açıdan temellendirmeye geldiğinde tamamen çuvallar ve yalnızca hüsnükuruntuya dayanan Gobineau ve Chamberlain'in yöntemlerine el atar. Ona göre, Ârî açıkça arka planda kalmış, Cermen insanı kendi rolünü oynayıp tamamlamıştı. Günther'in ideali –Gobineau'nun Ârîlere ve Chamberlain'in Almanlara yaptığı gibi– paha biçilmez kalıtsal nitelikleri cömertçe atfettiği "Nordik ırk"tır. Bir de, Avrupa ırkları sınıflandırmasını, kattığı yeni bir unsurla zenginleştirmiş ve bilgimize tek bir şey katmaksızın, hâlihazırda var olan sınıflandırmalara yeni isimler vermişti.

Avrupa halklarının antropolojik tarihini yazmayı denemiş ilk kişi olan Amerikalı bilim insanı Ripley, Töton, Kelt-Alpli ve Akdenizli adını verdiği üç temel tiple yetinmişti. Sonradan bu üçüne bir dördüncüsü, Dinarik ırk eklendi ve Avrupa'nın ırk yapısının başlıca unsurlarının bu dört temel tiple tanımlandığına inanıldı. Bu dört temel ırkın dışında, ayrıca Avrupa Levanten, Semitik, Moğol ve Siyahî soylar da vardır. Elbette, bu dört tipi saf ırklar olarak düşünülemez. Burada sadece bilim için, Avrupa halklarını az çok doğru çizgilerde sınıflandırma girişiminin mümkün olup olmayacağını araştıran bir çalışma hipotezi söz konusu. Avrupa halklarının toplamı, bu "ırklar" arasındaki çaprazlamanın sonucudur. Ama o ırklar da zaten her ırksal oluşum örneğinde görüldüğü gibi, sadece zaman içinde kendine özgü biçimler alan bir takım karışımların ürünüdür. Günther, bu dört temel ırka gereksiz bir şekilde bir beşinciyi, "Doğu-Baltık" dediği ırkı eklemişti. Bu yeni keşfin yanında yeniden adlandırdığı Alpli ırka "Doğulu" (ostisch) adını vermişti. Bu, hiç gereği olmayan bir değişiklikti. Irkçı saftaki

en sert muhalifi Dr. Merkenschlager, Günther'in Alpli ırkı bu şekilde yeniden isimlendirmekteki tek amacının, "kendi okur kitlesine bu ırkın 'kirlenmiş' olduğu hissini vermek ve bîhaber kitlelerin bu ırkı Oryantal-Yahudi olarak yorumlamalarını kolaylaştırmak" olduğunu ileri sürerken, haklı olabilirdi.

Günümüzün tüm ırk teorisyenleri gibi Günther de değerlendirmesinde modern soyaçekim teorilerinden yararlanır. Özellikle neo-Mendelizm'in varsayıma dayalı önermelerini temel alır. Bu görüşlere göre, kalıtsal ilk unsurlar herhangi bir dış etkiye tâbi olmadığından, kalıtsal faktörlerdeki değişiklik sadece çaprazlama yoluyla gerçekleşebilir. Buradan, insan ve tüm diğer canlıların sadece doğumdan önce aldıkları ve ne doğa ya da toplumsal çevrenin, ne de herhangi bir başka kuvvetin etkisiyle, önceden belirlenmiş yollarından saptırılamayacak kalıtsal ilk unsurun ürünleri olarak düşünülmeleri gerektiği sonucu çıkar.

Tüm ırk teorilerinin düştüğü esas hata, kaçınılmaz biçimde yanlış sonuçlara varmalarına yol açan sebep budur. Günther ve onunla birlikte ırk teorilerinin diğer tüm savunurları, hiçbir şekilde kanıtlanamayacak ve geçersizliği gündelik hayat ve tarihten örneklerle her zaman gösterilebilecek önermelerden yola çıkmışlardı. Bu iddiaları ancak yandaşlarının şu üç noktada inandırıcı kanıtlar göstermeleri hâlinde ciddîye alabiliriz: Birincisi, kalıtsal ilk unsur aslında değiştirilemez ve çevresel etkilerden uzaktır; ikincisi, fiziksel özellikler belirli entelektüel ve ahlâkî niteliklerin şaşmaz işaretleri olarak görülmelidir; üçüncüsü de, insan hayatı bütünüyle doğuştan edinilmiş faktörlerle belirlenir ve kazanılan ya da kazandırılan özelliklerin kader üzerinde hiçbir temel etkisi yoktur.

Bunlardan ilkiyle ilgili olarak, çevrenin kalıtsal faktörler üzerinde etkili olup bunlarda değişiklikler yarattığını kesin biçimde kanıtlayan bir dizi sağlam olgunun bilim tarafından bilindiğinden bahsetmiştik. Pek çok araştırmacının radyasyon, ısı değişiklikleri gibi etkenlerle kalıtsal faktörlerde değişiklik yaratmaları bunu kanıtlar. Ayrıca, önemi Eduard Hahn ve Eugen Fischer tarafından önemle vurgulanarak ortaya konulmuş evcilleştirmenin etkileri de vardır. Nitekim Fischer şunu ilan etmekten kendini alamamıştı: "İnsan evcilleştirmenin ürünüdür ve ondaki büyük çeşitliliğe neden olan ya da katkıda bulunan şey evcilleştirmedir."

İkinci iddiaya gelince, burada hiçbir safsatadan medet umulamaz. Kafatası şekli, saç rengi, ince ya da atletik yapılı olmak gibi biçimsel ırk özelliklerinin, insanlığın zihinsel, ruhsal ya da ahlâkî faktörleriyle herhangi bir ilişkisini, hele de, örneğin bedensel dış özellikleri nedeniyle uzun boylu, sarışın, mavi gözlü bir Nordiğin, başka bir ırkın neslinde bulunmayan ahlâkî ve zihinsel niteliklere sahip olabileceğini gösterecek bir tek kanıt kırıntısı bile bulunamaz. Bizim ırk ideologlarımız bunları iddia ediyor etmesine, fakat doktrinleri, doğruluğuna dair en ufak bir kanıt bile bulunmayan temelsiz iddialara dayanıyor.

Almanya'nın entelektüel kültüründe saygınlığı hak eden çok sayıda deha içinde, dış görünüş itibarıyla ideal "Nordik insan" tasavvuruna yarı yarıya da olsa uyan bir kişi dahi bulmak güç. Bunların en önde gelenlerinin Günther, Hauser ve Clauss'un fantastik tablosundan fiziksel olarak en uzak düşenler olduğu kesin. "Nordik ırk"ın dış emarelerinden neredeyse tamamen yoksun olan ve ırk teorisinin en göze çarpan savunurlarının bile damarlarında Oryantal, Levanten ve Siyahî-Malay kanı dolaşan melezler olarak nitelediği Luther, Goethe, Beethoven'i düşünmek yeter. Hitler, Alfred Rosenberg, Goebbels, Streicher gibi ırk mücadelesi arenasının şampiyonlarına, Nordik ırkın ve millî menfaatlerin bu değerli temsilcilerine Üçüncü Reich üzerindeki iddialarını kan bakımından da sağlamlaştırmalarına imkân tanımak için kan testi yapmaya kalkılsa, durum daha da vahim hâl alırdı.[12]

Eğer Sokrates, Horatius, Michelangelo, Dante, Luther, Galileo, Rembrandt, Goya, Rousseau, Pestalozzi, Herder, Goethe, Beethoven, Byron, Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy, Balzac, Dumas, Poe, Strindberg, Ibsen, Zola ve daha yüzlercesinin karma ırktan olduğu su götürmezse, bu, biçimsel ırk emarelerinin insanın entelektü-

12- Münihli ünlü ırk ıslahçısı, Bavyera Bilim Akademisi Başkanı ve Almanya'daki ırk hareketinin önde gelen beyinlerinden Max von Gruber, kesinlikle önyargısız bir tanık olarak Hitler için aşağıdaki tabloyu çizmiştir: "Bugün Hitler'i ilk kez yakından gördüm. Yüz ve kafa kötü bir ırktan, bir karışım. Dar, eğik bir alın, çirkin burun, geniş elmacık kemikleri, koyu renk saç. Burun genişliğinde küçük badem bıyık yüzüne meydan okuyan bir ifade veriyor. Yüz ifadesi kendine hâkim bir komutanı değil de çılgın bir ajitatörü andırıyor. Yüz kasları sürekli seğiriyor. Son olarak kendinden memnuniyetin mutluluk ifadesi. (*Essener Volkswacht*, 9 Kasım 1929.)

el ve ahlâkî nitelikleriyle hiç ilişkisi olmadığının kesin bir kanıtıdır. Modern ırk fetişistlerimizin bu zorlukların üstesinden gelmek için hangi bahanelerin arkasına saklandığını gözlemlemek gerçekten de eğlendiricidir. Bu yüzden, Dr. Clauss, Beethoven'ın rahatsız edici ırk aidiyetinden şu sözlerle sıyrılmaya çalışmıştı:

> "Müzik yeteneği açısından, Beethoven Nordik bir insandı. Eserlerinin üslubu bunu yeterince kanıtlar. Antropolojik açıdan, yani beden kütlesi ve ağırlığı açısından düşünüldüğünde, belki de bedeninin bir hayli saf Oryantal olması bu gerçeği değiştiremez."[13]

Gördüğümüz gibi, en saf şekliyle ruhun beden değiştirmesi durumu söz konusu. Beethoven'in "Nordik ırk-ruhu" hâkir görülen bir Oryantal bedene hapsolurken hangi gizemli kuvvetler iş başındaydı? Yahudilerin ya da Masonların bu işte parmağı olmasın sakın!

Gelelim kanıta muhtaç iddialardan üçüncüsüne: İnsanın hayatı boyunca edindiği ya da içinde yaşadığı kültürün ona kattığı nitelikler, genetik faktörler üzerinde gerçekten hiç etki yaratmaz mı? Eğer yaratmadığı kanıtlanabilseydi, o zaman biz gerçekten de kimsenin karşı çıkamayacağı "kanın kısmeti"nden, yani ırkın payına düşenden söz edebilecektik. Bakalım durum gerçekte nasıl? Kendini her gün hayatlarımızda açığa vuran edinilmiş özellikler, hayat yolculuğumuza başladığımız sırada sahip olduğumuz kalıtımla geçen faktörlerin üzerini örtüyor. Tüm canlılarda, her ırk ve diyardan insanda kendini aynı oranda hissettiren en güçlü iki dürtüyü, açlık ve aşkı örnek verelim. İnsan, bireyin ve ırkın bütün yaşam enerjisinin odaklandığı bu iki doğal içgüdü asırlık âdet ve usuller ağıyla öylesine kuşatılmış, bunlar zamanla belirli etik ilkeler hâlinde öylesine somutlaşmışlardır ki, doğuştan gelen dürtüler çoğu zaman bu edinilmiş veya öğretilmiş kavramlar ağına karşı diretemezler. Her gün büyük şehirlerimizde binlerce aç, sefil insanın yiyecek dükkânlarının zengin vitrinleri önünden sessizce süzülüp geçtiğini görmüyor muyuz? Binlercesi ihtişamı seyretmekle yetinirken, çok azı doğuştan gelen dürtüye uyup en acil ihtiyaçlarını gidermek için ihtiyaç duyduğu şeyleri aşırıyor. Bu, kanun kor-

13- *Rasse und Seele*, Münih, 1925, s. 60.

kusunun, kamuoyu tepkisinden çekinmenin, başkalarının mülkiyet haklarına dair telkin edilmiş saygının doğuştan gelen dürtüden daha baskın olduğunu gösteriyor. Halbuki biz sonradan edinilmiş özelliklerden bahsediyoruz; nasıl ki bir demircinin nasırlı elleri kalıtsal olarak çocuklarına geçmezse, bu da öyle geçmez.

Peki ya aşk? İnsan, bu en temel dürtüsünün etrafını çitlerle, birçok yasak, ödev ve acayip âdetle kuşatmıştır. İlkel halklar arasında bile, âdetlerin kutsadığı ve kamuoyunun saygı gösterdiği çok sayıda gelenek ve görenek karşımıza çıkar. İnsanın hayâl gücü, Babil'de Astarte ve Asur'da Militta kültünü, Hindistan'ın cinsel dinlerini ve Hristiyan azizlerin çileciliğini icat etmiştir. Ve tüm poligamik, poliandrik, monogamik cinsel davranışların yanı sıra, Semitik halklardaki "kutsal fahişelik"ten devletin bir çatı altında topladığı sokak kadınlarının önüne gelenle yatmasına kadar cinsel ilişkinin tüm biçimlerini de kurumsallaştırmıştır. Bu, cinsel tutkunun baştan sona tüm biçimlerini zapturapt altına almış ve bugün insanların ruhunda derin kökler salmış olan belirli eğilimler geliştirmiştir. Yine de burada duygusal ifadesini eğitimle kazanılmış belirli özelliklerde bulan salt öğrenilmiş kavramlar, âdetler, yapılar da iş başındadır, ki insanın aşk hayatını belirli yönlere kanalize eden ve bireyi doğuştan getirdiği dürtülerini oldukça acı verici bir biçimde sürekli bastırmaya zorlayan da sadece bu özelliklerdir. En ustalıklı safsatalar bile bu olgularla başedemez.

İnsanlık tarihinin her evresi, bize dînî, siyasî ve ahlâkî fikirlerin insanın toplumsal gelişimi üzerindeki güçlü etkisini gösterir. Aynı zamanda içinde bulunulan toplumsal koşulların da insanın fikir ve görüşlerinin şekillenmesinde büyük etkisinin olduğunu görürüz. Bu sonsuz karşılıklı etki tarihin bütün içeriğini oluşturur. Yüz binlerce insan, belirli fikirler uğruna çoğu kez en korkunç bedelleri ödeyerek ölüme koşmuş ve bu davranışlarıyla her canlıda doğuştan gelen dürtülerin en güçlüsü olan "kendini koruma" dürtüsüne bilinçli şekilde meydan okumuştur. Bu, edinilmiş fikirlerin baskın etkisi altında olmuştur. İslam ve Hristiyanlık gibi dinler her ırktan halkları kendi safına çekmiştir. Aynı şey tarihin tüm büyük halk hareketleri için de söylenebilir. Yıkılmakta olan Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyan hareketi; Reformasyon zamanındaki büyük hareketler; liberalizm, demokrasi ya da sosyalizm gibi etkin gücü-

nü her sınıftan kadın ve erkeğe yayarak onları kendi sancağı altında toplamayı bilen milletlerarası fikir akımlarını düşünmek bile yeter. "Nordik ırk"tan halklar da bu kuralın istisnası değildir.

Bizim ırk simyacılarımız, Nordik ırktan halkların çok sık olarak içsel bir yatkınlık duymadıkları, kendilerine yabancı fikirleri savunduklarını öne sürerek zevahiri kurtarmaya çalışmışlardır. "Yabancı tür" ve "yabancı canlı"nın bu anlaşılmaz savunusunun, Cermenizm ve genelde Nordik ırkın en içler acısı yönlerinden biri olduğunu söylüyorlar. Günther, Hauser, Neuner ve diğerlerinde oldukça yaygın olan bu tür çıkışlar garip kaçıyor. Demirin mıknatısa kapılması gibi, kendini güya yabancı fikirlere ve yabancı yollara kaptıran bir ırk ne kadar acayip bir ırktır? Bu doğadışı fenomen, bizi burada hastalıklı biçimde yozlaşmış *Nordik ırk-ruhuyla* karşı karşıya olduğumuzu düşünmeye itebilir, ki zaten zamanımızın bütün "ırk" zırvaları bunu açıkça göstermektedir. Harika Nordik ırkına vecd içinde tapanların bir yandan sürekli olarak kendi idollerinin ahlâkî zaaflarını gidermeye çalışırken, bir yandan da ırkın kader olduğunu ilan etmeleri daha da tuhaf. Eğer kader olduğu doğruysa, bütün bu beyin yıkama girişimleri neyin nesi oluyor? Günther ve onun "Nordik Halkası"nın (bir çeşit Mavi Gözlü-Sarışınlar Enternasyonali) ellerindeki tüm araçlarla, gelecekte Nordik halklar arasında gerçekleşecek bir savaşı önlemeye çalışmalarının ya da Otto Hauser'in hayretler içindeki dünyaya, her iki tarafta da Dünya Savaşı'nın başlıca stratejistlerinin sarışın Nordikler olduğunu ilan edip Fransız General Joffre'a "sarışın Got" diye övgüler düzmesinin ne yararı var? Bu doğruysa, zaten daha beter. O zaman bu, sadece düşman saflardaki sarışın Nordiklerin birbirlerini damarlarında akan kana yabancı bir nedenle öldürdüklerini; daha da önemlisi doğuştan gelen "Kanın Sesi"nin bu savaşların nedeni olan ekonomik ve siyasî menfaatler karşısında etkili olamadığını kanıtlar.

Fransız ırk ideoloğu Vacher de Lapouge, her seferinde yirminci yüzyılda "sefalik endeksteki bir iki derecelik farklar nedeniyle milyonlarca insanı öldüreceğimizi" ilan eder ve "İncil yorumu ve dil akrabalığının yerini alacak olan bu işaretle, akraba ırklar birbirlerini tanıyacaklar ve son duygusal insan, halkların muazzam ölçülerde yok edilişlerine tanıklık edecek kadar yaşayacaktır," der.

Savaşın çıplak ve korkunç gerçekliği bile, bu ırk fetişistinin kana susamış hayâl gücü kadar fantastik değildi. [I.] Dünya Savaşı'nda insanların kafataslarını biraz uzun ya da biraz kısa diye değil, kapitalist dünya içinde had safhada artmış menfaat çatışmaları yüzünden savaşın egemen sınıflara, kendilerini içine ittikleri çıkmazdan kurtulmayı umabilecekleri tek geçerli yol gibi göründüğü için ezdik. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, her iki tarafta da en farklı ırklar omuz omuza dövüştüler. Hatta sarı ve siyah insanları da bu felâkete sürükledik, ama her nasılsa onların "kanının sesi" hiçbir şekilde çıkarlarına hizmet etmeyen bu savaşta can vermelerinin önüne geçmemişti!

Halkların eski gelenek ve göreneklerinde hiçbir şekilde melezleşmeye bağlanamayacak köklü değişiklikler yaşaması nadir rastlanan bir durum değildir. Tüm ünlü ırk teorisyenlerinin ortak ifadesine göre, Nordik ırktan insanların bugün en kalabalık oldukları yer İskandinav ülkeleri, özellikle İsveç'tir. Ama aynı İsveçli, Norveçli ve Danimarkalılar tarihlerinde derin bir yaşam tarzı değişimi yaşamışlardır. Bir zamanlar Avrupa'nın en savaşçı kabilelerinin yurdu olarak bilinen ve korkuyla anılan bu ülkeler, şimdi kıtanın en barışsever nüfusuna ev sahipliği yapıyor. Nordik ırkın en göze çarpan özelliği olduğu iddia edilen ünlü "Viking ruhu" İskandinav ülkelerinde neredeyse tükenmiştir. Günther ve uydularının, özellikle "Oryantal" dedikleri insanı ahlâken karalamak üzere uydurdukları "doğuştan pasifist" tabiri, en iyi günümüz İskandinavlarına uyar. Benzeri örneklerin tarihte yüzlercesi mevcuttur. Bunlar ırk temelli bu yeni kaderciliğin bugüne dek uydurulmuş en sığ kadercilik olduğunu gösterirler. Bu, ruhun "Kanın Sesi"nin hastalıklı yamyamlık tahayyülüne en acınası ve en alçaltıcı teslimiyetidir.

Bazıları "soylu Irk"ın yitip gitmesini engellemek için, Almanya'da kurnaz beyinleri en cüretli öneriler getirmeye iten şu muhteşem "nordikleştirme" fikrine sarıldı. Nordikleştirme teorisi, daha garibine kolay rastlanamayacak türden edebiyat ürünlerinin bir süredir akın halinde yayımlanmasına yol açtı. Bu konuda hiçbir ülke Almanya'yla aşık atamaz. sonradan Almanya'da daha sonra kendilerini cinsel ilişki reformistleri olarak niteleyen bu garip azizlerin çoğu, cinsel münasebeti devlet kontrolüne sokmayı arzuluyordu. Diğerleriyse, Nordik ırkın, bir ölçüde zayıflamış ayakları üzerinde

yeniden sağlam durması için açıkça poligaminin bir an önce yasallaştırılmasını savunuyordu. Herr Richard Rudolf, kaleme aldığı "Geschlechtsmoral" (Cinsiyet Ahlâkı) adlı makalede, Hitler'in akıl hocası Alfred Rosenberg'in "efemineleştirilmiş eski dünyanın yıkımının ortasında" diyerek çok canlı biçimde sergilediği eril bakış açısının böylece hak ettiği yeri bulacağını söylemiş ve poligamiyi sadece Nordik ırkın doğurganlığını en üst kapasitesine çıkarma aracı olduğu için değil, aynı zamanda "erkeğin çok eşlilik içgüdüsüne daha uygun" olması nedeniyle de savunmuştu.

Nordikleştirmenin ateşli taraftarları, birkaç yıl önce *Midgard* (Ortadünya) adı verilen evliliği yaymak için özel bir hareket başlattılar. Bu yola baş koyanlar, bu amaçla seçilmiş Nordik erkek ve kadınların sevgi dolu bir karşılıklı etkileşimle kendilerini soylu ırkın yitip gitmesini engellemek gibi yüce bir göreve adayacakları özel yerleşimlerin kurulması ve finansmanı için çabalamaya başladılar. Her erkeğe on kadın düşecekti. Hem kadın hem de erkek bu birlikteliği uzatma arzusunu ifade etmezse, evlilik sadece çocuk doğuncaya kadar sürecek olan bir çeşit hamilelik bağı olacaktı. Sağlık Komiseri F. Dupré, *Weltanschauung und Menschenzüchtung* (Yaşam Felsefesi ve İnsan Islahı) adlı kitabında, sırf üreme amacına hizmet edecek "geçici evlilik" denilen şeyi önermişti. Devletin atadığı bir "İhtiyarlar Heyeti" bu işlerde bekçilik yapacaktı. Garip bir detay bile verilmişti: "Çiftler sırf üreme amacıyla bir araya getirilecektir. Bu iş tamama erince ayrılmaları gerekir. (...) Bu çiftleşmenin masraflarını devlet karşılayacaktır." *Neu-Adel aus Blut und Boden* (Yeni Bir Kan Ve Toprak Soyluluğu) adlı kitabında "Midgard evliliği"nin mucidi Hentschel'le neredeyse aynı telden çalan Almanya'nın müstakbel Nasyonal Sosyalist Beslenme Bakanı Herr Walther Darré, özel *Hegehöfen* denilen üreme çiftliklerine dayalı yeni bir soyluluğun üretimi için işe koyuldu. Herr Darré, milletin görevlendirilecek "üreme bekçileri"nin sürekli gözetimi altında çoğalmasını arzuluyordu. Bu amaçla, tüm kadınlar için özel "soy kütüğü" ve "sicil dosyası" hazırlanacaktı. Tüm bakireler, özel "üreme yasaları" çerçevesinde, ırk özelliklerine ve çocuk yetiştirmeye uygun olup olmadıklarına göre, evlenmeye uygunluk izni verilen veya reddedilen dört sınıfa ayrılacaktı. 12 Mart 1930'

da, Nasyonal Sosyalistler, Reichstag'da[14] Ceza Yasası'nın 218. Maddesi'ne aşağıdaki hükmün eklenmesini teklif ettiler:

> Alman halkının doğal doğurganlığını millete zarar vermek için insan eliyle sınırlandırmaya kalkan ya da sözle, yazıyla, basılı yayınla, resimle veya herhangi bir başka yolla bu girişimlere yardım eden ya da Yahudi kanından toplulukla veya renkli ırklarla çiftleşerek Alman halkının yozlaşması ve dağılmasına katkıda bulunan herkes, ırka ihanet gerekçesiyle hapisle cezalandırılır.

31 Aralık 1931'de, Hitler'in SS (Muhafız Kıtaları) Millî Liderliği, 1 Ocak 1932'den itibaren "Irk Dairesi" denilen bir kurum tarafından tüm SS erkeklerine evlilik izin belgesi verileceğine dair bir tamim çıkardı. "Cermen-Nordik türün sağlıklı soyaçekiminin değerli koruması"nı isteyen ve bir "SS soy kütüğü"nden bahseden garip belge bize, müstakbel Üçüncü Reich'ın ihtişamına dair ilk izlenimleri verdi. Heybelerindeki "Alman idealizmi"ni bir çığırtkan gibi habire bağırarak satmaya çalışanlarla Almanya'nın "maddiyatçılık dejenerasyonu"na en derin manevî silahlarla savaş açanların, cinsiyetlerin birbirleriyle ilişkilerine sırf üretim çiftliği sahibinin gözünden bakıp insanın aşk hayatını damızlık çiftlikleri ve hara düzeyine indirgeyenlerle aynı kişiler olması tipik bir durum. *Sanayinin rasyonalizasyonu*'ndan sonra *cinsel ilişkinin rasyonalizasyonu*... Nasıl bir istikbalse!

Ama tüm bu nordikleştirme muhabbetinin beş kuruşluk değeri yoktur, çünkü böyle bir sürecin her tür alt yapısı noksandır. Irk salt bir tahayyül değil de özelliklerini bütünlüğü içinde yavrularına aktaran gerçek bir canlı varlık olsaydı, böyle tasarılar üzerine yine bir nebze konuşulabilirdi. Çiftçinin et, süt ya da yağ üretimi için öküz, inek ya da domuz üretmesi anlaşılır bir şeydir; oysa belirli bir ahlâkî ve entelektüel niteliğe sahip insanlar üretmeyi istemek bambaşka bir meseledir. Şimdiye dek yapılan tüm bitki ve hayvan deneyleri, bir ırkın hiçbir zaman melezde bütünüyle tezahür etmediğini göstermiştir. Benzer ya da aynı ırk özelliklerine sahip insan-

---

14- [Hitler'in Almanya'nın başına geçişine kadar Almanya Parlamentosunun toplandığı Berlin'deki binanın ismi. Bugün Almanya Parlamentosu yine aynı isimli binada bulunmaktadır. –t.y.n.]

lar sadece kendi çevreleri içinde çoğaldıkları sürece, onlara özgü özellikler az çok birleşip benzer bileşimler olarak ortaya çıkar. Diğer ırksal unsurlarla melezleşme hâlinde ise, ırk bir bütün hâlinde kendini aktarmaz, onun yerine her özellik ayrı ayrı ya da özel bileşimler hâlinde aktarılır. Bu nedenle, yavrularda sadece hem saf hem da karma özellikler ortaya çıkmakla kalmaz, anne ve babadan gelen kalıtımsal ilk unsurun akla gelebilecek her türlü bileşiminin yavruların her birinde ortaya çıkma olasılığı da vardır.

Ve fakat artık saf ırk diye bir şey, hele Avrupa'da hiç yoktur. Avrupa'nın sözümona "temel ırkları" bugün o kadar iç içe geçmiştir ki saf ırktan bir halk bulmak mümkün değildir. Bu, özellikle kıtanın kalbindeki coğrafî konumu nedeniyle envaî çeşit kabile ve halkın geçiş yolu üzerinde bulunan Almanya için geçerli. Halkların göçü döneminde, Nordik kabileler eski ata topraklarını akın akın terk edip güneye ilerlemiş ve buralarda Nordik kan ile yerli halkın "ırka yabancı" kanı yavaş yavaş birbirine karışmıştır. Ülkeyi doğudan istila eden Slav kabileler, yarı terk edilmiş alanları ele geçirip kuzeyde Elbe ve güneyde Regnitz'e kadar yayılmışlardı. On birinci yüzyılın ortalarına kadar, Thüringen Ormanı'na Slav Ormanı denirdi. Slav damarının bölge nüfusu üzerindeki güçlü etkisi bugün bile görülür. Almanya'nın eski nüfusu, bu sürekli kan karışımıyla tamamen yeni bir kalıba dökülmüştü. Almanlar, bir zamanlar Tacitus'un yaptığı Cermen halkı tasvirinden uzun zamandır uzaklaşmıştır. Sadece fiziksel özellikleri değişmemiş, zihinsel ve ruhsal karakterleri de tam bir değişiklik geçirmiştir. Bugün Almanya'nın altmış milyonluk nüfusunda saf Nordik olarak tanımlanabilecek neredeyse tek bir kişi bulamazsınız. Bu nedenle, bu rengârenk karışımdan eski "temel ırklar"dan birinin damıtılabileceği, insanın şimdiye dek kapıldığı en garip hayâllerden biridir. Böyle şeyler düşünebilmek için insanın gerçekten de ırk teorisyeni olması gerekir. Brunhold Springer'in zekice yorumladığı gibi, bütün bu nordikleştirme ütopyası, "bir misyon değil, eski bir Alman orta oyunudur."[15]

Özellikle cinsel aşkta zıt kutuplar birbirini çeker. Sarışınlara her zaman kendine benzeyenden ziyade kumral çekici gelir. İnsanı

15- Brunhold Springer, *Die Blutmischung als Grundgesetz des Lebens*, Berlin.

kendine çeken, büyüleyen, onun kanını kaynatan hep yabancıdır. Saf ırk diye bir şey olmaması ve tüm halkların melez oluşu, zaten doğanın sesinin ırk ya da kanın sesinden güçlü olduğunu kanıtlar. Hindistan'ın en katı kast yapısı bile ırk saflığının korunmasına yetmemiştir. Günther ve taraftarlarının "Nordik insan"ı tümüyle hayâlî bir tablodur. Zihin ve ruhun en çok yüceltilen niteliklerinin yanında, fiziksel güzelliğin tüm özelliklerini de kendi içinde birleştiren bir ırk inancı, geçmişte ya da gelecekte yeri olmayan bir mucizelere inanma, bir hayâlciliktir.

Eğer Nordik ırk gerçekten de her tür beşerî kültürü yaratmış olan mucizevî varlıksa, kendi Nordik anayurdunda sözünü etmeye değer herhangi bir kültür yaratamamış olmasına ne demeli peki? Onun "doğuştan kültür inşa etme kapasitesi" neden sadece ücra yörelerde ve memleketinden çok uzak topraklarda ortaya çıkmıştı? Günther'lerin, Woltmann'ların ve Hauser'lerin Nordik ırkın temsilcileri olarak yücelttikleri bir Sofokles, bir Praksiteles, bir Perikles, bir Demostenes, bir Büyük İskender, bir Augustus ve daha yüzlercesini bulmak için neden Yunanistan'a ve Roma'ya gitmemiz gereksin? Heyhat, gerçek şu ki Nordik insan o pek övülen "kültür inşa etme gücü"nü sadece bir başka çevrede ve yabancı halklarla ilişkili olarak göstermiştir. Zira ırk kitaplarının hep bir ağızdan haykırdığı "gurur verici Viking seyahatleri"ne pek de kültürel faaliyet denemez. Tersine, Gotlar, Vandallar, Normanlar ve diğer Cermen kabilelerin yağma akınlarının yeterince açık bir biçimde gösterdiği gibi, bunların hepsi sık sık kültüre tehdit oluşturmuş ve paha biçilmez kültür unsurlarını yok etmişti.

Tüm modern ırk teorisyenleri "devlet kurma yeteneği"nin Nordik insanın en önemli özelliklerinden biri olduğu, bir tek onun kaderinin halklara ve milletlere liderlik ve rehberlik etmek olduğu konusunda hemfikirler. Eğer bu doğruysa, Nordik insanlar nasıl o Nordik topraklarda, bir Büyük İskender'in, Romalı Sezar'ların ya da Cengiz Han'ınki gibi büyük krallıkları asla kuramamış, hep küçük topluluklara bölünmüş hâlde kalmıştır. Sarışın Nordik'in devlet kurma dehası hakkında sürekli gevezelik eden bu zevatın, bir yandan da yana yakıla bu ezelî dağınıklığın Cermen kabilelerin karakterinin en içler acısı özelliklerinden biri olduğundan bahsetmesi ve günümüzün Almanlarını atalarının bu kötü alışkanlığının

ölümcül sonuçlarına karşı uyarması sahiden çok garip kaçıyor. Böyle bir durumu, büyük krallıklar ve milletleri bir arada tutma yeteneğiyle uzlaştırmak zor tabii ki. Parantez içinde, bunun o kadar da büyük bir talihsizlik olmadığını da belirtelim. Cermen kabilelerin o dillere destan bölünme güdüsü, sahiden var olduğu iddia edilen devlet inşa etme yeteneğiyle hiç örtüşmüyor. Sarışın Nordik bu yeteneği, ancak yabancı topraklarda, Roma İmparatorluğu'nun iktidar fikri ona hem yeni bir vahiy hem de felâket olarak geldiğinde edinmişti.

Derdimiz "Nordik insan"ın kültürel kapasitesini ya da diğer değerli özelliklerini inkâr etmek değil. Niyetimiz asla ırk ideologlarınınkinin tam zıddı yönde bir yanlışa düşmek olamaz. Ama diğer ırkları sadece kültüre yönelik her tür derin duygudan değil, her tür onur ve sadakât anlayışından da yoksun görme cüreti gösteren bu kişilerin sınır tanımayan kibrine karşı tam bir mütevazılıkla kendimizi korumak zorundayız. Sonuç itibarıyla, "ırk ruhu" üzerine yapılan tüm konuşmalar, hayâlî fikirlerle boş boş oyun oynamaktan başka bir şey değildir. Her bir insan topluluğunu, yekpare biçimde, zihinsel ve ruhsal olarak belirli bir norma uydurma yöntemi, en fecî sonuçlara yol açacak bir canavarlıktır. Aynı toprakta, aynı doğal ve toplumsal çevrenin etkisi altında asırlar boyu varlığını sürdürmüş olan insanların bazı ortak iç ve dış özelliklere sahip olduğu tartışılmaz. Bu benzerlikler aile içinde bir kabile ya da halk arasında olduğundan da belirgindir. Buna rağmen, tek tek aile üyelerinin zihinsel ve ruhsal yapısının derinliklerine indikçe, ne kadar fazla karakter zıtlığıyla karşılaşırız. Genelde bir halkın, milletin ya da ırkın "kolektif karakter" denilen özellikleri, bireylerin başkaları tarafından benimsenip düşünülmeden taklit edilen kişisel görüşlerinden başka bir şey değildir.

Söz gelimi, Günther *Oryantal* dediği ırkla ilgili olarak *Rassenkunde des jüdischen Volkes*'inde şöyle söylediğinde, ne düşüneceğiz? "Bu ırk çölden gelmiştir ve zihniyeti, eskiden ekili olan toprakların tekrar çölleştirilmesine meyillidir." Bunlar, hiçbir dayanağı olmayan boş gevezeliklerdir. Birincisi, elimizde bu ırkın sahiden çöllerden geldiğine dair herhangi bir tarihsel kanıt yok. İkincisi, bu ırkın üyeleri içinde "ekili toprakları tekrar çölleştirme" içgüdüsü olduğunun kanıtını kim bulacak? Ama Günther'in sırf

okurlarını Yahudilerin beş para etmediklerine ikna etmek için bu tarih kurgusuna ihtiyacı vardır. Aslına bakılırsa Filistin'de Yahudiler tarım yapan bir halktı ve bütün yasaları bu olguyu merkez almıştı. Araplar İspanya'yı bağ bahçeye dönüştürmüşlerdi; buraların büyük kısmı Mağribîlerin (Emevilerin) kovulmasından sonra yeniden çölleşmişti.

Yahudi korkusu, ırk teorisinin savunucuları arasında gerçek bir ırk paniğine dönüştü. Tabii ki söz konusu camiada bile aslında Yahudi ırkı diye bir şey olmadığı ve Yahudilerin de tüm halklar gibi muhtemel her ırk unsurunun karışımı olduğu kabul ediliyordu. Hatta Modern ırk teorisyenleri, Yahudilerin damarlarında Levanten, Oryantal, Hamitik ve Moğol kanı yanında, bir damlacık Nordik kanının da bulunduğunu iddia etmişlerdir, fakat belki de tüm ırklar arasında en kötü kalıtım Yahudilerdedir. Yahudi'ye atfedilmeyen tek bir kötü özellik bile kalmamıştır: Yahudi, sosyalizmin esas mucidiydi, ama aynı zamanda dünyanın başına kapitalizmi musallat eden de oydu. Liberal fikirleriyle tüm ülkeleri zehirlemiş ve tüm otorite bağlarını gevşetmişti, fakat kendi dini de otoriteye en katı şekilde iman eden bir despotizm tapıncıydı. Savaş'a neden olmuş ve Devrim'i kışkırtmıştı. Sanki soylu Nordik insana karşı kurnazca komplolar kurmaktan başka hiçbir emeli yokmuş gibiydi. Gerçi, kanın karışmasının bir ırkın özgün özelliklerini yok edip zihinsel ve ruhsal eğilimlerini bozduğundan da emindik! Peki o zaman, nasıl oluyor da Yahudiler kadar karışmış bir ırk, iki bin yıl boyunca kendi dînî sistemini sırf bu yüzden uğradığı korkunç mezalimlere rağmen muhafaza edebiliyor? Bundan, tarihte kalıtsal ırk özelliklerinden başka faktörler de olduğu sonucunun çıkarılması gerekmez mi? Eğer insanın fikirleri sadece damarlarında dolaşan kalıtımsal faktörlerin neticesiyse, peki o zaman Yahudiler nasıl bütün dünyayı "modernist ruhları"yla zehirleyebiliyorlar? Bundan ya Yahudi'nin kan bağı bakımından ırk ideologlarımızın kabul etmek istediğinden çok daha yakın akrabamız olduğu ya da kana bağlı kalıtsal özelliklerin yabancı fikirlerin karşısında duramayacak kadar zayıf olduğu sonucunu çıkaramaz mıyız?

Ama modern ırk doktrininin saldırıları, sırf Yahudileri hedef almış değildir. Kendi halklarının bir kesimini olan ve Günther'in "Doğulu" diye yeniden adlandırdığı Alpli denilen ırkı Yahudiler-

den de fazla hedef almışlardır. Günther, Hauser, Clauss ve ortakları "Doğulu" halklardan söz açıldığında hemen hırçınlaşıyordu. Günther'e göre, "Doğulu" ırkın Avrupa'nın tam kalbinde yerleşmiş olması büyük talihsizliktir. Çünkü ancak bir felâket doğurabilecek olan bu "yeteneksiz", "yaratıcılıktan uzak" ırkın "kirli kanı"yla karışma tehlikesi, asil Nordik'in başından hiç eksik olmamıştır. Doğulu, Nordik insanın tam karşıtıdır. Eğer ikincisinde "hükümran ruh" en göz alıcı ifadesini bulmuşsa, ilkinde sadece hiçbir büyük harekâta kalkışamayacak orta sınıfın "kasvetli ruhu" yaşamaktadır. Doğulu, "doğuştan pasifist"tir, "kitle insanı"dır; kendisinden üstün her şeyi aşağı çekme ihtiyacına işaret eden demokrasi eğilimi buradan gelir. Kahramanlık nedir bilmediği gibi anavatan ve milletin büyüklüğü konusunda da hiçbir fikri yoktur. Doğulular, "Jean Paul'un insanlarıdır; Almanya'da yeterince kalabalıktırlar; aslında gereğinden fazladırlar." Tebaa olarak iyi olsalar da hiçbir zaman lider olamazlar; lider olmak sadece –Hitler ve Goebbels gibi– Nordik insanların alınyazısıdır. Ancak Doğuluların özellikleri bundan ibaret değildir:

> Kırsal bölgede görev yapan doktorların verdiği kesin bilgiye göre, Doğuluların yerleşik olduğu bölgelerde yakın akrabalar, yani erkek ve kız kardeşler, ana baba ve çocuklar arasında cinsel ilişki hiç de olağandışı değilmiş. Doğulu zihniyeti ensest kavramından bîhaber olmalı.[16]

Doğulu insan hakkında en kötü şeyleri söyleyen Otto Hauser, aşağıdaki zarif resmi çizer:

> [Doğulunun] para için yapmayacağı şey yoktur. Şeref denen bir şeyi olsaydı, hiç tereddüt etmeden satardı. Anadan doğma demokrat ve kapitalisttir. (...) Doğulu insanın uçkuru saf ırklarınkinden ve diğer melez formlarınkinden düşüktür. Onun için erkeklerle kadınlar sahnede çıplak dans etmeli ve mümkünse dövüşmelidirler. Sapıkça yayınlar okur ve para bulduğunda bunları hayata geçirir. Kadını köleleştirir, kendisi de onun kölesi olur. Herkesin dilediğini yapması gerektiği anlamında bireyciliği savunur; kızlara ve oğlanlara tecavüz eder; toplumsal, düşünsel ya da siyasal kavgalarda her yolu mubah

16- L. F. Clauss, *Rasse und Seele*, s. 118.

görür. Genelde tüm arzuların serbest bırakılmasını savunan bu kişiler, rakibi cinsel organlarından tutmak sportmenliğin kurallarına aykırı olduğu hâlde –tipik deha yoksunu da olduklarından– rahatsız oldukları dâhileri aşağı çekmek ve adil bir dövüşte yenemedikleri siyasî muhaliflerini alaşağı etmek için bu yola başvururlar.[17]

Hauser, bir başka eserinde de okurlarına der ki,

> Cinselliği konusunda Doğulu, bayağıdır. Bir araya geldiğinizde, daha yarım saat geçmeden sadece edepsiz hikâyeler değil, kendi cinsel yaşantısını, hatta muhtemelen karısınınkini de anlatmaya başlar. Kadınları ise aybaşı olduklarında yaşadıkları zorlukları anlatarak dinleyicilerini kışkırtırlar. Veletleri duvarlara vajina ve penis resimleri karalar; umumî helâlarda kendi cinsiyetindekilerle beraber olurlar.

Bu tür şeyleri okuyunca, insan gözlerine inanamıyor. İlk önce hastalıklı bir beyinle karşı karşıya olduğunuz izlenimine kapılıyorsunuz; çünkü bir başkasının cinselliğini kafasında kurup böyle ballandıra ballandıra anlatmak, kesinlikle sapkın bir eğilim ve sağlıklı algılardan yoksun, şehvanî bir hayâl gücünden kaynaklanır. Burada tüm dünyanın önünde bu tür suçlamalar yapmanın korkunçluğu öncelikle kabul edilmeli. Bu adam, kendi hastalıklı ve kirli hayâl gücünden kaynaklanan bu pisliği, kendi ülkesinde nüfusu milyonları bulan koca bir insan topluluğuna, "karakter özellikleri" diye atfediyor. Bu tür "kanıt sunmalar", günümüz ırk ideologlarının yöntemleri bakımından karakteristik olduğu gibi, "düşman ırka" çamur atıp kendi kirli içgüdülerini tatmin etmek için umumî tuvalet sırlarından bile yararlanmakta tereddüt etmeyen insanların tipik zihinsel alçaklığıdır da. Bu zehir yıllardan beri sayısız kitap, broşür ve gazete yazısıyla ülkeye saçıldı. Bu nifak tohumu bir gün yeşerirse kimse şaşırmamalı. Çünkü Almanya'daki güncel milliyetçi hareket mantığa aykırı şekilde ırk teorisine dayanır, ve savunucuları da gaflet içinde, milletin en güçlü kalesi olan aşılanmış millî birlik duygusunu kendi elleriyle tahrip ettiklerini fark etmezler.

Kendi milletinin üyelerine bile böyle hakaret etmekten çekinilmiyorken, bu ırk fanatizminin başka halkları nasıl etkileyeceği kolayca görülebilir. Soylu ırkın ilahî olarak tesis edilmiş üstünlü-

17- *Rasse und Kultur*, Braunschweig, s. 69.

güne duyulan bu aptalca inançtan hâliyle "tarihsel misyon" inancı doğar. Irk, bir kader meselesine, dünyada Alman ırkının iradesiyle gerçekleşecek bir yenilenme düşüne dönüşür. Tüm halkların müstakbel tarihi aynı bakış açısıyla gördükleri varsayılamayacağından, tek çözüm savaştır. Deneyimler bize bu yolun bizi nereye götüreceğini göstermiştir. "Yine Alman ruhunun dünyayı kurtaracağı" inancı, Almanya'nın kaderi üzerinde en güçlü etkiye sahip sınıflarda, Chamberlain'in çevresindekilerin dillerinden düşürmediği "Alman Savaşı"nın kaçınılmazlığı inancını canlandırmıştı. Othmar Spann, savaşı "tüm kültürün ebesi" olarak övdüğü, çok geniş kitlelere ulaşan yazısında şunu ilan eder:

> Bu savaşı, tüm yükün sadece bizim, yani biz hükmedenler ırkı Cermenlerin üzerine düştüğünü, bin yıl boyunca tezahür ettiği gibi yine var gücümüzle savaşmamız gerektiğini göstermek için sevinçle karşılamalıyız.[18]

Onlarca yıl boyunca sunî olarak beslenen bu ruh, yavaş yavaş tüm tarihi ırk açısından gören kaderci bir kuruntuya dönüştü. Geleceğin ırk savaşı konusunda fikir jimnastiği yapan tek kişi Spann değildi. Alldeutscher Verband'ın (Pan-Alman Birliğinin), 30 Kasım 1912'deki yönetim kurulu toplantısında, yaklaşan savaş öncelikli konu olmuştu. Baron von Stössel ve diğerleri "topyekûn Slavizmin Cermenizme karşı nihaî mücadelesi"nden söz etmişler, Dr. Reuter-Hamburg da "Başlıca görevimiz," sadece "birleşik Slavizmin Cermenizme karşı bir muharebesi olarak düşünülen ufuktaki muhtemelen savaşın gerçek temelleri hakkında halkı bilgilendirmektir," diye ilan etmişti. Alman yönetimi Nisan 1913'te yeni güvenlik önerilerini sunduğunda, [Alman Şansölyesi] Bethmann-Holweg bu yeni hükümleri, Slavlar ile Almanlar arasındaki çatışma tehlikesine karşı hazır olma zorunluluğuna dayandırdı. Savaşın başlangıcında güçlerin gruplaşması, sezgi sahibi herkese burada "ırklar savaşı" diye bir şey olamayacağını kanıtlamış olduğu hâlde, bu korkunç felâkette sadece ırkların kaçınılmaz çatışmasını görmek isteyenler de yok değildi. Karl Lamprecht gibi çok ünlü bir tarih yazarı bile, *Berliner Tageblatt* gazetesinin 23 Ağustos 1914

18- *Zur Soziologie und Philosophie les Krieges,* 1913.

tarihli nüshasında "Almanlık ve Latin [Katolik] Slavlığın istilacı Oryantal barbarlığa karşı savaşı"ndan söz ettiği bir deneme yayımlamıştı. Hertz, kitabında bu denemeden şöyle söz etmişti:

> O zaman, İskandinavya, Hollanda, İsviçre ve Amerika'nın ırksal duygularla Almanların davasından yana tavır alacağı keşfini yapan Lamprecht, kendinden geçercesine haykırmıştı: "Kan kazanacak!" Amerika'yı müttefik olarak görme yanılsaması, onu bir 'Töton-Cermen ırkının!' parlak geleceğinden dem vurmaya bile itmişti. En sonunda, İngiltere'nin bu plana oturtulamaması nedeniyle, büyük tarihçi şunu vurgulamıştı: "Britanya imparatorluğunun merkezî topraklarına artık saf Cermen ruhunun değil, daha çok Kelt ruhunun egemen olduğu görülmeli."[19]

Irk teorisi, dünyaca ünlü bir araştırmacının beyninde böylesi onarılmaz bir karışıklık yaratabiliyorken, yine o günlerde şunları dile getirebilen Sombart gibi bir iktisatçının aptalca varsayımlarına nasıl şaşırabiliriz ki:

> Nasıl bir Alman kuşu olarak Kartal, dünyanın tüm diğer hayvanlarından yüksekte süzülüyorsa, aynı şekilde Alman da etrafında toplanan ve çok yükseklerden aşağıya sınırsız bir mesafeden gördüğü tüm insanlıktan üstün olduğunu hissetmelidir.[20]

Sadece Almanların böyle çarpık anlayışlara sahip olacağını söylemiyoruz. Her tür seçilmiş din, millet ya da ırk inancı buna benzer acayipliklere yol açar. Ama ırk teorisinin başka hiçbir halk arasında, Almanlardaki kadar geniş kabul görmediği ya da bizdeki gibi genel dolaşıma sokulmuş bir literatüre esin kaynağı olmadığı tesbitini yapmalıyız. Sanki imparatorluğun kuruluşundan önce en büyük beyinlerinin açıkça hümanist tutumları sebebiyle –bereket versin ki– yapamadığı şeyleri, 1871 Almanya'sı[21] telafî etmek istemiş gibi görünüyor.

Irk teorisinin savunurları, en acayip tezleri bile anlaşılabilir bir kanıt sunma zahmetine girmeden öne sürebildikleri kıskanılacak

19- F. Hertz, *Rasse und Kultur.*

20- Werner Sombart, *Händler und Hendlen -Patriotische Besinnungen,* Münih, 1915, s. 143.

21- [Almanya'da siyasî ve idarî bakımdan birleşik bir millî devletin tesisi. –t.y.n.]

bir durumdaydılar. Bu tezlerin çoğunun bilimsel değerler temelinde savunulamayacağını kendileri de bildiklerinden, bilimsel araştırmanın kılı kırk yaran pratiğine tenezzül etmektense, güya daha net bir kanaate yol açan yanılmaz "ırk içgüdüsüne" sığınırlar. Eğer bu ünlü ırk içgüdüsü gerçek ve ispat edilebilir olsaydı, o zaman konuyu güven içinde bilimle ele alırlardı; çünkü bilim çuvalladığında bile, "iç ses" ya da "insanın kalbindeki ırk" her zorlukta insanlara doğruyu gösterirdi. Oysa bu durumda ırk teorisinin hiç değilse en göz önündeki savunurlarının kendi öğretilerinin en önemli noktalarında bir anlaşma içinde olmaları ve bu sonuçlara belli bir görüş birliği içinde ulaştıklarını dile getirmeleri gerekirdi. Ama konunun can alıcı noktası tam da budur. Irk ideologları safında, üzerinde yarım yamalak bile olsa anlaşmaya varılabilen bir tek temel mesele bulamazsınız. Genellikle fikirleri arasında dağlar kadar fark olduğundan, bu farklar arasında herhangi bir köprü kurmak düşünülemez bile. Binlerce örnek arasından sadece birkaçını analım:

Otto Hauser, *Rasse und Kultur* adlı eserinde, bize, "kesinlikle sarışın bir halk olan" Yunanların, "herhangi bir halkın, herhangi bir insanın damarlarında akraba Nordik kan aktığı sürece, her zaman model olarak hizmet eden ve ileriliğiyle kendine hep hayran bırakan bir kültüre kendiliğinden ulaştığını" söyler. Woltmann, Günther ve diğerleri, aynı şeyi başka sözlerle dile getirmiş, görüşlerini elbette binlerce yıl boyunca bu akraba kanlara nüfuz eden aynı "Nordik içgüdü"ye dayandırmışlardı. Ama ırk teorisinin gerçek kurucusu Gobineau, iliklerine işlemiş olan demokrasi kini yüzünden, Yunanlar hakkında bir çift iyi söz sarf etmemiş, tersine her fırsatta onları yerin dibine sokmuştu. 1200 sayfalık *Histoire des Perses* adlı eserinde, Pers kültürünü öve öve bitiremezken, Yunanistan'ı sözünü etmeye değecek özgün bir kültürün olmadığı yarı barbar bir ülke olarak resmetmişti. Helenlere herhangi bir ahlâkî niteliği bile lâyık görmeyen Gobineau, onların şeref duygusundan bîhaber olduğunu iddia eder. Gördüğümüz gibi, onlar en saf cinsten "Oryantal"dir.

Chamberlain içinse, Ârî ruhun en ileri ifadesi Hristiyanlıktır; Hristiyanlık inancında Cermen ruhu kendini gerçek hikmetiyle ortaya koyarken, tüm Semitik dînî anlayışlardan en net biçimde

ayırır. Çünkü Musevilik Hristiyan dininin tam zıddıdır; dinde bile olsa Yahudi ve Cermen zihniyetin herhangi bir felsefî sentezi akıl alacak bir şey değildir. Buna karşılık Albrecht Wirth, Hristiyanlığı Yahudi-Helen zihniyetinin bir meyvesi olarak görür; ki bu meyveyi olgunlaştıran da, hâkir görülen Yahudilerin daha ulvî bir iç dünya tesis edebilmek için dış dünyanın sefilliğinden kaçışıdır.[22] Eugen Dühring, Âri zihniyetin Musevileştirilmesindeki etkisi nedeniyle Hristiyanlığı tümden reddederken,[23] Ludwig Neuner, *Deutsche Gott-Natur-Kunde* (Alman Tanrı-Tabiat Araştırmaları) adlı kitabında "çocuksu bir doğa anlayışından kaynaklanan eski, özgün inançlarını atalarımızdan çalarak tamamen yok ettikleri" ve yerine "önemli derecede milletlerarası karakterdeki kalıplaşmış bir dinî sistemi" dayattıkları için Frank kralları suçlar.[24] Fakat Erich Mahlmeister, *Für deutsche Geistesfreiheit* (Alman Ruhunun Özgürlüğü Adına) adlı denemesinde bizi şuna ikna etmeye çalışır: "Hristiyanlık erkeğe yakışmayan, köleci tabiatlı olup Alman tabiatına doğrudan aykırıdır." İsa'nın kişiliğiyle ilgili yargısı ise şöyledir: "Önünde Almanların diz çökmesi beklenen bu Tanrı, nefret edilen bir ırkın ıskartaya çıkmış vatan hainidir."

Günther, Hauser ve Clauss, Protestanlıkta Nordik ırka has bir ruhanî hareket görürken, Lapouge de "Âri ırkın özgün karakterine Hristiyanlığı adapte etme çabası"nı tespit eder. Chamberlain de Katolik Kilisesi'nin katı bir muhalifidir ve *Grundlagen* adlı eserinde tekrar tekrar Papalığın Semitik köklerine işaret eder. Papalıkta, hiçbir ruhban sınıfını tanımayan ve Kilise tarafından yönetilme fikrine masafeli duran Cermen ruhunun tam bir antitezini görür. Bu nedenle, ona göre Reformasyon Nordik insanın Roma'nın Semitik Sezarizm'ine karşı isyanı ve genelde Cermenizmin en büyük icraatlarından biridir. Buna karşılık Woltmann, Papalığa Cermenizmin büyük başarısı olarak övgüler düzerken, papaların çoğunun Cermen soyundan geldiğini göstermek için çaba sarf eder. Özellikle de VII. Gregorius adıyla papalık tahtına kurulan ve Papa-

---

22- *Das Auf und Ab der Völker,* Leipzig, 1920, s. 84.

23- *Die Judenfrage als Frage der Rassenschädlichkeit für Existenz, Sitte und Kultur der Völker.* Ayrıca, bkz., *Sache, Leben und Feinde.*

24- *Deutsche Gott-Natur-Kunde.*

lığın dünyevî iktidarının esas kurucusu olan "Got evladı" Hildebrandt'ın hayranıdır. Otto Hauser ise Cermen ruhundaki bu bariz karmaşaya şöyle bir açıklama getirir:

> Her üstlendiği işte tüm gücünü kullanıp amaca giden her yolu tereddütsüz denemesi, Nordik insanın iktidara doymayışından ileri gelir. Bazı papaların Papalık ve Hristiyanlık üzerine rahatsız edici derecede lakayt hükümleri bilinir. Bu yüzden Papalık bir süre neredeyse kesintisiz bir şekilde Almanlar tarafından temsil edilmiştir, ama yine de Alman-olmayan, Nordik-olmayan bir fikirdir.[25]

Bu işin içinden kim çıkabilir? Şu "Nordik ırk ruhu" ne menem şeymiş ki, bukalemun gibi her renge giriyor maşallah. Hem Papacı olur hem anti-papacı; hem Katolik olur hem Protestan. İçindeki Kanın Sesi, imtiyazlı bir ruhban sınıfının hüküm sürmesine karşı çıkıp Kilise yönetimi düşüncesini reddederken, temsilcileri dünyayı, "Samilerin Oryantal despotizmi"nden türetilmiş Papalığın boyunduruğu altına sokmak için elinden geleni ardına koymaz. Üstelik Woltmann ve Hauser'in iddiasına bakarak, Cizvit Tarikatı'nın kurucusu Ignatius Loyola'nın sarışın bir Alman evladı olduğunu öğrenince, olay daha da ilginç bir hâl alıyor. Beethoven örneğinden daha beter bir hata vuku bulmuş olmalı doğada. Bir düşünelim: Sarışın, mavi gözlü bir Alman olan Loyola, karşı-Reformasyon'un savaşçı öncüsü ve inatçı savunucusu; *Alman Reformasyonu'nun Ruhu* olan Martin Luther ise bir "Doğulu"nun dış özelliklerini apaçık, hatta Günther, Hauser ve Woltmann'ın bile lafla üstünü örtemeyeceği açıklıkta sergileyen siyah saçlı, kahverengi gözlü, tıknaz bir adamdı. Irk üzerine yazdığı eserde de, başka yerlerde de, Gobineau'nun Katolik Kilisesi'nin kontrol mekanizmasından övgüyle söz etmesi ve *Histoire d'Ottar Jarl* adlı kitabında, kutsal Ana Kilise'ye karşı her sapkınlığı gönülden lânetlemesi, işimizi kolaylaştırmaz. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, Hauser bizi Reformasyon'un "bir kan hareketi" olduğuna ve "melez ırk ruhunun Nordik ırk ruhuyla reddinin" *Irk ve Kültür* anlamına geldiğine ikna etmeye çalışır.[26] Üstelik bunu bize, bir sayfa öncesinde, Refor-

25- *Die Germanen in Europa*, s. 112.
26- *Rasse und Kultur*, s. 331.

masyon dönemi insanlarına dair şöyle bir tablo çizdikten sonra der: "Almanya'dan geriye kalan da, kültürel ve ırksal gerilemenin en dip noktasına yaklaşık 1500'de ulaştı. O zamanın Almanları genellikle o kadar çirkindiler ki, Dürer ile çağdaşları ve onlardan önceki ressamlar realist tablolarında güzel, düzgün, soylu bir yüzü neredeyse bir kez bile çizemediler. Sadece çok hayvanî çirkinlikte grotesk yüzler çizmişlerdi. Hatta kutsal tarihin kutsal insanlarını ve azizleri tasvir ederken de, ellerinde aslına uygun bir numune olmadığından, ancak çok nadiren vasat güzellikte insanlar resmedebilmişlerdi." Ama bu "ırksal gerileme"nin insanları yine de Reformasyon'u becerebilmişti! "Melez ırk ruhunu" reddeden bu "kan hareketi"nin Hauser'in kendi ifadesiyle tam da "Almanya' nın kültürel ve ırksal gerilemenin en dip noktası"na ulaştığı sırada ortaya çıkmasını peki nasıl izah etmeli?

İnsanlık tarihinin hangi dönemini ele alırsak alalım, aynı çelişkilere çarparız. Örneğin, büyük Fransız Devrimi'ne göz atalım. Elbette ki ırk teorisinin savunurlarında Avrupa'daki büyük çalkantıların ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlerine dair bir kavrayıştan eser yoktu. Nasıl el falına bakan Çingeneler insanın kaderini el çizgilerinden okursa, ırk teorisinin kâhinleri de o fırtınalı devrin önde gelenlerinin portrelerinden Fransız Devrimi'nin tüm öyküsünü ve "kanda saptanan" nedenlerini okurlar: "Biz insanın dış görünüşüne uygun davranmak zorunda olduğunu ve bu yasanın kendini hem en ilkel, hem de en karmaşık ve çetrefil ifade biçimlerinde ortaya koyabileceğini; ama her zaman ve her yerde yaşamın kalıtımsal aktarımının, aynı zaman üstü ve değişmez yasa olarak kalması gerektiğini biliriz."[27]

Bilimin onlarca yıldır meşgul olduğu en zor sorular konusunda, sanki dünyanın en açık mevzusuymuş gibi hükümlere varan bu keyfe keder izahat çok şaşırtıcı. "Biz biliriz." Biz dediğiniz kimdir? Nereden bilir? Yazarın sözünü ettiği bu "yasa"yı kim çıkardı? Hiç kimse! Hiçbir bilim! Sahte kuruş kadar bile değeri olmayan içi boş bir iddia söz konusu sadece. Yazar, aslında XVI. Louis, Mirabeau, Madame Roland, Robespierre, Danton, Marat portrelerinden, o kişilerin davranışlarıyla ilgili içsel bir yasa oluşturmaya çalı-

27- A. Harrar, *Rasse Menschen von Gestern und Morgen*, Leipzig, s. 86.

şırken, bu yasayı da onların ırk bakımından ne derece melez olduğuna dayandırıyor. Ne yazık ki, bu çıkarımı herhangi bir yasaya değil, sadece ne "ezeli" ne de "değişmez" olan bir hayâl gücüne dayalı. Karakteri alnında yazılı insanlar olabilir, ancak sayılarının fazla olmadığı kesin, velhasıl Karl ve Franz Moor gibi tipler sadece romanlarda yaşar ve gerçek hayatta onlara rastlayan pek yoktur.[28] Kimse bir insanın zihinsel ve ahlâkî özelliklerini dış özelliklerinden çıkarabilecek durumda değildir, en tecrübeli fizyonomistler bile büyük tarihî kişiliklerin hiçbirinin önemini yüzlerinden okuyamaz. Bu tür "yetiler" normalde ancak, kişi kiminle ilgilendiğini biliyorsa ortaya çıkar. Eğer Mirabeau, Robespierre, Marat ya da Danton gibi kişiler tarihteki rollerini henüz tamamlamamış olsaydı, yukarıdaki paragrafın yazarının, bunlara dair herhangi bir yargıda bulunması kolay olmazdı.

Gobineau, Büyük Devrim'de sadece "Kelt-Latin melezliği"nin Fransız asilleri olan Cermen egemen sınıfa karşı isyanını görür ve Tanrı'nın buyurduğu düzeni yıkma çabalarının her türlüsünü kınayan kralcıların kin dolu nefretiyle bu muazzam hareketi prensip olarak lânetler. Gobineau için devrim sırf, eski egemen sınıfa öldürücü darbeyi vuran modern devrimcilerin ve demokratik fikirlerin Avrupa'daki temsilcileri oldukları için tüm kalbiyle aşağıladığı "değersiz insanların köle isyanı"ydı. Gobineau gibi, Cermen ruhunun can düşmanını demokrasi ve liberalizmde gören Chamberlain de bu devrimi benzer bir bakış açısıyla değerlendirmişti. Bu devrimde aynı şekilde Cermen ruhunun alâmetini gören Woltmann, Gobineau'nun tersine, görüşünü desteklemek için devrimin önde gelen beyinlerinin çoğunun Alman kökenli olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Gobineau, devrimin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" şiarını tamamen bozulmuş bir melez ırkın söylemi olarak niteleyip küçümserken, Hauser bize der ki, "Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik talebi özünde Protestan'dır; ama bu sadece bizzat Protestanlığın yarattığı seçkinler için, benzeri gruplar için geçerlidir." Aynı eserin başka bir yerinde de der ki, "Devrim, Almanlar ve Cermenoidlerin Cermen fikrine dayanan eseri olarak başlar; tüm üstün ırktakilerde yankı bulur. Ama Cermenik 'kutsal ışığı' sadece 'hayvanlara

28- [Schiller'in *Haydutlar* aslı eserindeki temel karakterler. –t.ç.n.]

rahmet okutan bir hayvanlığa ulaşmak için kullanmış olan soysuz kitlenin dürtülerinin zincirinden boşaldığı cadılar bayramıyla son bulur."[29] Şimdi bu Gobineau'nun Fransız asillerinin Cermen soyundan geldiğine dair sözlerinin safî palavradan ibaret olduğu anlamına mı geliyor; yoksa burada Almanların Almanlara karşı bir imha savaşı, bir çeşit ırk intiharı mı söz konusu?

Philipp Stauff ve Theodor Fritsch tıynetindeki adamlar için, Marx ve Lassalle'in Yahudi kökenli oluşu, sosyalist doktrinin Yahudi zihniyetine dayandığının ve Nordik insanın ırksal hissiyatına yabancılığının en iyi kanıtıdır. Sosyalizmin kurucularının muazzam çoğunluğunun Yahudi olmaması ve sosyalist hareketin Latin ve Slav ülkelerinde olduğu kadar Cermenik denilen topraklarda da kabul görmesi, bu beyefendiler için Marx ve Lassalle'in zihinsel gelişiminde Musevilik ideolojisinden değil, en derin ve kalıcı biçimde Hegel felsefesinden etkilenmiş olması kadar önemsizdir. Woltmann, bizzat sosyalizm fikrinin en iyi ve kararlı taraftarlarını proleter nüfusun Alman kesiminde bulmasını, taşıdıkları Alman kanına bağlar; çünkü özgürlük dürtüsü en güçlü ifadesini kan icabı Cermen unsurlarında bulmaktadır. Halbuki Gobineau, sosyalizmde Moğolizmin tipik işaretini ve doğuştan kölenin açgözlülüğünü görür; her türlü kültürel çabayı çok gördüğü işçileri açıkça aşağılaması bundan kaynaklanır. Driesmann sosyalistleri "Keltomoğollar" olarak isimlendirir. Chamberlain, sosyalist hareketin her yerinde –bu harekette yer alma amaçları Almanlardaki Cermen ruhunu tarihe gömmek olan– Yahudilerin ideolojik etkisinin kokusunu alır. Gelgelelim, Dühring kestirip atar: Yahudi sosyal demokrasisi devlet dayatmalarının özgürlük ve iyi bir ekonomi değil, ileri gelen Yahudiler ve Yahudi dernekleri menfaatine köleliğin yaygınlaştırmasına, ve devlete zorla hizmet yoluyla sömürüye hizmet eden gerici bir çetedir."[30] Bu yamalı bohçada eksik hiçbir şey kalmasın diye, Almanya'da Yahudileşmiş Marksizm'e cihat ilan eden ırk teorisinin "acımasız süvarileri", belki de en korkunç kapitalist klişeleri akla gelebilecek en demode sosyalist sloganlarla süsleyerek sunan "nasyonal sosyalizm" dedikleri şeyi ilan etmişlerdir. Bu

29- *Die Germanen in Europa*, s. 149-150.

30- *Sache, Leben, und Feinde*, s. 207.

bayrak altında ve "Uyan Almanya! Geber Yahudi!" gibi sevimli bir slogan eşliğinde Üçüncü Reich'a doğru uygun adım yürümüşlerdir.

Irk teorisinin savunurları, büyük tarihî kişiliklere Nordik kan testi yapmaya kalktığında tablo daha da güzelleşir. Buradan ulaştıkları sonuç, İskandinav mitolojisindeki ünlü Bulut-inek Audumla'nın derisinden yapılsa bile tek parşömene sığmayacak bir aşırıya kaçıştır. Birincisi, ırk kitaplarında karakter portresi hiçbir yere oturmayan bir Goethe var. Bu "tüm Almanların en Almanı" dış görünüş bakımından Cermen insan tasvirine çok az benzer. Buna ilaveten, insanı "ışıl ışıl mavi gözler", sarı saçlar ve yüzde yüz Nordik yapan çeşitli başka özellikler de eksiktir. Bunlara aldırmayan Chamberlain, onu Cermen ırkının en üstün dehası olarak sınıflandırıp *Faust* adlı eserinde Alman zihninin en olgun ürününü görür. Albrecht Wirth, hemen hemen tüm antropologların Goethe'nin "gayri-Cermen" olduğu ve pek çok özelliğinin "Alpli ırk"ın bir evladı olduğunu gösterdiğinde hemfikir olduğunu düşünür. Lenz, Goethe'de bir Ön Asya-Cermen melezi görür. Goethe'nin Ârî soydan geldiğini şüpheyle karşılayan Dühring, onda Semitik özellikler yakalamış olduğuna inanır. Hans Hermann hepsinden ileri giderek, *Das Sanatorium der Freien Liebe* (Özgür Aşkın Senatoryumu) adlı kitabında, Alman şairin şöyle bir tablosunu çizer: "Şimdi şu Goethe'ye bir bakalım; o pörtlek kahverengi gözler, o hafif kemerli burun, hatta hareketlerinde neredeyse hafif bir melankoli eksik olmayan o kısa bacaklı uzun beden. İşte karşımızda İbrahim'in soyunun tam prototipi duruyor."

Driesmann, yaratıcı eserleri Almanya'nın entelektüel gelişiminde çok belirleyici olan ve büyük önem taşıyan Lessing'i, Alman ruhunun canlı timsali olarak yâd etmişti. Dühring ise tersine, *Nathan*'ın yazarının damarlarında Yahudi kanı taşıdığına dair kanıtlar bulmaya çalışmıştı. Hatta Schiller ve Richard Wagner'ın burunları bile ırk koklayıcılarda şüphe uyandırmaya yetmişti ve bilahare Hitlerci devletin edebiyat papası olan Adolf Bartels, Schiller'in eserlerindeki "Cermenik olmayan" ve "Alman olmayan" unsurları, damarlarında akan Kelt kanına yorduğunda, Schiller'in de okka altına girmesine ramak kalacaktı.

Chamberlain için, I. Napolyon "Alman olmayan" her şeyin canlı timsaliydi. Buna karşılık Woltmann onda sarışın Alman'ı keş-

federken, Hauser şöyle buyurmuştu: "Eğer onda bir 'Korsikalı' bulacak olursak, onu içinde istisna olarak kalacağı bir gruba sokmuş oluruz, halbuki, ait olduğu Kuzey İtalya asillerinde, Rönesans'ın muhteşem *condottieri*'sini[31] bütünüyle bulur ve onun da onlardan biri olduğunu derhâl algılarız."[32] Bu konuda, Napolyon'un bir *condottieri* soyundan geldiği görüşünün, Taine'in bir iddiasının düşüncesizce benimsenmesinden ibaret olduğunu bilmek gerek. İşin doğrusu, Bonapart'ların bütün kabilesinde –ne Treviso kolunda, ne de Floransa kolunda– bir tek *condottiere* bile yokken, muhtemelen Aziz Bonaventura onlardan çıkmıştı. Bu sebeple, Merejkovski'nin şu tespiti gayet isabetlidir: "Napolyon'un damarlarında aslında hiç var olmamış bu haydut (condottieri) kanı, gerçekten var olmuş olan azizinkinden neden baskın olsun?"

Ama kimseye hiçbir şey kazandırmaksızın sonsuza kadar sürdürülebilecek bu nahoş oyuna artık bir son verelim. Irk teorisinin kurucularının fikirlerinin sorumlusu bilimsel dayanaklar da, "Kanın Sesi" de değil, insanlık onuruna dair tüm duyguları ayakları altına alan ve toplumu umursamayan şiddet eğilimli dünya görüşleridir. Goethe'nin şu bilindik sözü, hiç kimseye onlardan daha çok uymaz: "Bir kişinin belirli bir konuda nasıl düşündüğünü, ancak onun genel olarak nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu bildiğimizde doğru anlayabiliriz." Bu insanların dünya görüşlerini biçimlendiren şey teorileri değildir; teorilerine biçim ve içerik kazandıran şey dünya görüşleridir. Ama tüm düşünsel, siyasal ve toplumsal gericiliğin temelinde tam da bu dünya görüşü yatar: Efendinin köleyi algılayış biçimi. Şimdiye dek iktidarı ele geçirmiş olan her sınıf, egemenliğine değiştirilemezlik ve kader damgası vurma gereğini hissetmiş, öyle ki en sonunda bu damga egemen kastların kendileri için bir iç zorunluluk hâlini almıştır. Kendilerini seçilmiş hisseder ve dış görünüş bakımından imtiyazlılara has emareleri taşıdıklarını düşünürler. İspanya'da ilk kez Ortaçağ Kastilya vakayinamelerinde adı geçen *sangre azul,* asillerdeki "mavi kan" inancı böyle ortaya çıkmıştı. Bugün, tüm dünya halkları üze-

31- [İtalyanca, 14. ve 16. yüzyıllarda paralı askerlerin komutanlarına ve bu askerî yapılanmaya verilen isim. –t.ç.n.]

32- *Rasse und Kultur,* s. 14.

rinde egemenlik kurma görevi verildiği iddia edilen "soylu ırk"ın kanına çağrı yapıyorlar. Hep aynı iktidar fikrinin bu kez ırk postuna bürünmüş hâli. İşte, modern ırk fikrinin en ünlü savunurlarından biri soylulara has özgüveniyle şunu ilan ediyor:

> Nordik kültür tümüyle bir iktidar kültürüdür; tüm Nordik yetenekse, manevî alandan devlete, sanattan araştırmaya dek iktidara dair meselelerdeki yetenektir.[33]

Irk teorisinin tüm temsilcileri, daima her tür siyasal ve toplumsal gericiliğin ortakları ve savunurları, en vahşi biçimiyle iktidar ilkesinin temsilcileri olmuşlardır ve hâlâ da öyledirler. Gobineau, açık açık karşıdevrim safında yer alırken, teorisiyle "demokrasiyi ve onun silahı olan devrim"i hedef aldığını hiç saklamamıştı. Brezilya ve Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerindeki köle sahipleri de zenci köleliğini savunmak için onun kitabına başvuruyorlardı. Chamberlain'in *Grundlagen* adlı eseri, bireysel özgürlük ve insanların toplumsal eşitliği yolunda son yüz yılın bütün kazanımlarına karşı açık bir savaş ilanıydı. Chamberlain, devrimle gelmiş olan her şeyden ölesiye nefret ederken, sonuna kadar Almanya'daki siyasal ve toplumsal gericiliğin borazanı olarak kaldı. Bu bakımdan, modern ırk teorisinin temsilcileri, halkın ruhunun savaş ve onun korkunç yan etkileri nedeniyle sakatlanarak duygularının katılaşıp köreldiği bir zamanda daha ruhsuz, açık sözlü, zalim ve bu nedenle de daha tehlikeli olmaları dışında seleflerinden hiç farklı değiller. Ammon, Günther, Hauser ve Rosenberg tıynetindeki adamlar, tüm icraatlarıyla acımasız ve tescilli gericilerdir. Bunun bizi nereye götüreceğini Hitler, Goering ve Goebbels'in Üçüncü Reich'ı gerçekçi bir biçimde gösteriyor. Günther, *Rassenkunde des deutschen Volkes* (Alman Halkının Kökeni) adlı eserinde "Almanların mertebesinin kan münasebetiyle yükseldiği"nden söz ettiğinde, söz konusu anlayış Hintlilerin ve Mısırlıların kastlarını anımsatan belirli bir sınıflar düzenindeki bir köle halka reva görülenin aynısıdır. Bu teorinin büyük sanayicilerin saflarında bu kadar rahat kabul görmesinin nedeni anlaşılıyor. *Deutsche Arbeitgeberzeitung* adlı işveren gazetesi, Günther'in kitabı üzerine şunları yazmıştı:

33- L. F. Clauss, *Rasse und Seele*, s. 81.

> Bu esere şöyle bir göz attığınızda bile, insanın eşitlik rüyasından geriye ne kalır? Böyle bir eserin incelenmesini, sadece seçkin bir bilgi kaynağı olması açısından değerlendirmiyor, ayrıca hiçbir siyasetçinin burada ele alınan sorunları incelemeden doğru bir değerlendirme yapamayacağına da inanıyoruz.

Elbette! Sanayideki güç sahiplerimizin bir gelecek tablosu olarak önlerine koydukları sanayi köleliğine daha güzel bir ahlâkî gerekçe bulunamazdı.

Irk teorisi, ilkin bir tarih yorumu olarak ortaya çıktı. Ama zamanla siyasî bir önem kazandı ve bugün Almanya'da gericiliğin yeni ideolojisine dönüştü. Bu gericiliğin gelecekte yaratacağı tehlikelerin pusuda beklediğini gözden kaçırmamalıyız. Tüm siyasal ve toplumsal karşıtlıklarda sırf ırkın kan tarafından tayin edilen tezahürlerini gördüğünü sanan kişi, fikirlerin tüm uzlaştırıcı etkisini, bütün etik duygu ortaklığını inkâr eder ve her krizde kaba kuvvete sığınır. Aslında, ırk teorisi sadece iktidara tapınmadır. Irk bir kader olur; onun karşısında mücadele nafiledir. Buna göre de, insanlığın temel ilkelerinden dem vurmak, doğa yasalarının işleyişini durduramayacak boş laflar etmekten öteye geçmeyecektir. Bu yanılsama halkların birbiriyle barışçıl ilişkilerine sürekli tehdit oluşturmakla kalmaz, halk içindeki hâlden anlama yetisini de bütünüyle öldürür ve bunun doğal sonucu olarak onu en vahşî barbarlık durumuna götürür. Bu yolun nereye çıktığı, Ernst Mann'ın *Moral der Kraft* (Gücün Ahlâkı) adlı kitabında gösterilmiştir. Şöyle der Mann:

> Her kim genelin refahı mücadelesindeki kahramanlığının sonucu olarak ağır yaralanır veya hastalanırsa, onun da bir sakat ya da hasta olarak birlikte yaşadığı insanların sırtına yük olmaya hakkı yoktur. Eğer kendi hayatını bir muharebede riske atacak kadar cesursa, son bir cesaret gösterip kendi hayatının kalan değersiz kısmına kendi elleriyle son vermelidir. İntihar, çürüklere ve zayıflara kalan kahramanca tek eylemdir.

Böylece mutlu mesut bir şekilde Papualıların kültür seviyesine ulaşırız. Bu tür düşünceler dizisi insanı adamakıllı bir vahşîliğe götürür ve her tür insanî duyguyu sanılandan çok daha derinden yaralar. Irk teorisi, kültürün tüm entelektüel ve manevî değerlerini

tehlikeye atan ve ruhun sesini "kanın sesi"yle boğmakla tehdit eden yeni bir barbarlığın dayanağıdır. Böyle bir ırk inancı, insanın kişiliğine yönelmiş en zalimce şiddet, bütün sosyal adaletin kibirli bir inkârı olur. Tüm diğer kadercilikler gibi ırk kaderciliği de aklın reddi, insanın salt ırkın kan-damarına indirgenmesidir. Irk teorisi millet kavramına uyarlandığında, çok sık ileri sürüldüğü gibi bir soy birliği olmadığı ortaya koyar; milleti ayrı bileşenlerine ayırırken, varoluş temellerini de tahrip eder. Bu teorinin günümüzdeki savunurları millî menfaatlerin temsilcileriymiş gibi yaygara yaparken, karşılık olarak kendilerine Grillparzer'ın şu sözleri hatırlatılabilir: "Bu yeni eğitimin yolu, milliyet kanalıyla insanlıktan canavarlığa götürür."

4. Bölüm

Siyasî Birlik ve Kültürel Gelişim

Kültür Kavramına Dair. Kant, Herder ve Diğerlerinde Değerin Etik Standardı Olarak Kültür. Kültür ve Uygarlık. Olayların Doğal Akışına Bilinçli Direniş Olarak Kültür. Doğa Halkları ve Kültür Halkları. Tiranlığa ve İktidar Şehvetine Karşı Mücadelede Kültür. Kültürün En Etkili Lokomotifi Olarak Dayanışma. Farklı İnsan Topluluklarının Kültürün Genel Akışıyla İlişkisi. Yabancı Etkilerle Oluşan Kültürel Canlanma. Daha İleri Kültürlerin Siyasî Baskı Üzerindeki Zaferi. Kültürel Uyum ve Devlet Tarafından Uygulanan Asimilasyon.

Millî devletin kültürün genel seyriyle ilişkisine daha derinden bakmadan önce, karışıklıktan kaçınmak için kültür kavramını mümkün olduğunca kesin bir tanıma kavuşturmak gerekiyor. Genel kullanımı oldukça yeni bir mesele olan "kültür" kelimesi, çok sık başvurulan bir kelime olmasından çıkarılabileceği gibi, çok net tanımlanmış hiçbir fikri ifade etmez. Bu yüzden, toprak kültüründen, fiziksel, manevî ve zihinsel kültürden, bir ırkın ya da milletin kültüründen, kültürlü insanlardan ve benzer konulardan söz edilebilir ve her örnekte kelime farklı bir anlama sahiptir. Kısa bir zaman öncesine kadar kültür kavramına neredeyse salt etik bir anlam yüklenmişti. Bugün biz nasıl halkların kültüründen söz ediyorsak, o zamanlar da halkların ahlâkından söz ediliyordu. Aslında, 18. yüzyılın sonuna kadar, hatta daha sonraları da insanlar salt ahlâkî bir kavram olan "insanlık" kavramını, bizim bugün kullandığımız kültür kelimesiyle aynı anlamda kullanıyordu ki bu ilişkilendirmenin pek yerinde olmadığı ya da muallâk kaçtığı söylenemez.

Montesquieu, Voltaire, Lessing, Herder ve daha birçoğu, kültürü sadece ahlâkî bir kavram olarak ele alıyordu. Herder, *Ideen zur philosophie der Geschichte der Menschheit* (İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Fikirler) adlı kitabında,bir halkta hümanist ruh ne kadar kendini ifade edebiliyorsa, kültür de o kadar ileridir ilkesini ortaya koymuştur. Öte yandan bugün bile etik hassasiyet bazıları için baştan aşağı kültürün özüdür. Vera Strasser çok dikkat çekici bir eserde der ki, "Kültürün ilerlemesi, her bireyin içindeki hayva-

nîliği bastırıp ruhsallığı ön plana çıkarmasıyla olur." Burada seçilen karşıtlık, ruhsalın temelde ahlâkî bir kavram olarak düşünüldüğünü açıkça gösteriyor.[1]

Kant da kültürün temel özelliğini ahlâkta görenlerdendi. İnsanın, içinde inziva eğilimiyle sosyallik dürtüsünün yarıştığı bir varlık olduğu görüşünden hareket ederek, bu iki tutumun çatışmasında "kültürün muazzam aracı"nı ve insandaki etik duygusunun gerçek kaynağını bulduğunu düşünmüştü. Bununla, insan ilk olarak kendi doğal yontulmamışlığının üstesinden gelmiş ve Kant'ın kendi ifadesiyle, "insanın sosyal değeri"ni oluşturan kültürün basamaklarında yükselme imkânı bulmuştu. Kültür, ona insanda kendi bilincine ulaşmış olan doğanın son hedefiymiş gibi görünüyordu. Kant, kültürün kendi içinde insanlığın özgür gelişimini engeller gibi görünen, ama gerçekte bu son hedefe hizmet eden birçok kısıtlama barındırdığı görüşündeydi. Bu kanaati taşırken, kültürün dışavurumunun her biçiminde insanlığın ulaşmaya çabaladığı büyük hedefi gösteren bir işaret gördüğünü düşünüyordu.

Sonradan "kültür" ile "uygarlığı" ayırt etme girişimlerine tanık olduk. Uygarlık sadece insanın, dışındaki doğaya boyun eğdirmesi anlamına gelirken, kültür de fiziksel varoluşun kavramsallaştırılması ve tinsel sofistikasyonu olarak değerlendirilecekti. Bu temelde, toplumsal yaşamın tezahürleri kesin ayrımlara kavuşup sanat, edebiyat, müzik, din, felsefe ve bilim kültürün alanları olarak kavranırken, teknik beceri, ekonomik yaşam ve siyasî örgütlenme ise uygarlık başlığı altında toplandı. Bazıları, bilimi sadece uygarlığın bir ifadesinden ibaret görmeyi tercih ediyordu; çünkü bilimin pratik uygulaması, insanın maddî yaşamını sürekli etkileyip dönüştürüyordu. Bu sınıflandırma girişimlerinin her birinin kendine özgü faydalarının yanı sıra kusurları da vardı; elbette bunlar sadece gerçek oluşumların incelenmesini kolaylaştırmak üzere yapılmaktaydı, ancak bu alanda ayrım çizgileri koymak hiç de kolay değildi.

Unutulmaya yüz tutmuş olan Latince *cultura* kelimesi, başlangıçta neredeyse tamamen –insanın doğal olayların seyrini değiştirmek için kastî müdahalesini ifade eden– tarım, hayvancılık ve benzeri konular için kullanılmıştı. Aşağı yukarı bakım anlamına

---

1- *Psychologie der Zusammenhänge und Begenheiten*, Berlin, 1921.

geliyordu: Böyle bir yaklaşımda hiçbir çelişki yoktu; bunu, uzun bir doğal oluşum silsilesine eklemlenen bir çeşit özel düzenleme olarak da düşünebiliriz. Doğa ile kültür arasında yapay bir karşıtlık oluşmasının öncelikli nedeninin –doğanın tamamen insan için yaratılmış olduğu inancıyla, insanı doğanın *üstüne* yerleştiren– Hristiyan teolojisine uygun düşünce tarzı olması çok muhtemel.

Kültürü, kültürel sürecin alt ve üst biçimleri arasında ayrım yapabilme imkânıyla birlikte, yalnızca insanın doğa güçlerinin körlemesine işleyiş hâline bilinçli müdahalesi anlamında ele alırsak, herhangi bir yanlış yorumlama imkânı kalmaz. Bu şekilde kavrandığında, kültür insanın doğal işleyişe bilinçli direnişidir; kendi türünü korumayı da bu direnişe borçludur. Bir zamanlar yerküreyi kaplamış olan sayısız türün nesli, buz devrinin başında doğa onları yiyecekten ve eski yaşam koşullarından yoksun bıraktığı için tükenmişti. Ama insan değişen koşullara karşı mücadele ederek, bunların yıkıcı etkisinden kaçış yolları ve araçlarını buldu. Bu anlamda, onun bütün gelişim süreci ve yerküreye dağılması, kendine has yöntemlerle kendi lehine döndürmeye dönüştürmeye çalıştığı çevresindeki doğa koşullarına karşı sürekli bir mücadele olmuştur. Kendine yapay araç ve gereçler, silah ve iş aletleri imâl etti; ateşi kullanmayı öğrendi, uygun giysiler ve barınma yoluyla, yaşamaya zorlandığı duruma uyum sağladı. Böylece, adeta kendi iklimini yaratarak, barındığı yerleri dönüştürmeyi başardı ve doğal yaşam koşullarına meydan okudu. Anlaşıldığı üzere, kültür insan türünün ortaya çıkışıyla başlar ve içeriği tamamen insan hayatından oluşur. Ludwig Stein, doğa ve kültür kavramları arasındaki farkın aydınlatıcı bir tanımını şu sözlerle yapmıştı:

> Belirli bir amacı olmayan, insan faaliyetinden bağımsız gelişen olaylar dizisindeki tekrar eden döngüsel devamlılığı *doğa* olarak adlandırırız. İnsanların düşünüp taşındığı, planladığı, uğraşıp didindiği, başardığı, hedef gözeterek kasten biçimlendirdiği şeye ise *kültür* deriz. İnsan emeğine herhangi bir ihtiyaç duymadan toprakta özgürce yetişenler doğal ürünlerdir; ama sadece insan emeğinin müdahalesiyle biçimlenen şey ya el emeği ya da kültür ürünüdür. Bilinçli amaçlar güderek ve bu amaçları eldeki araçlara uyarlayan gelişmiş bir sistemle, insan çabası doğanın amaç bakımından bilinçsiz yaratıcı faaliyetini kontrol eder. Taklitçi bir varlık olarak, adım adım kendi uzuv-

larına benzeterek imâl ettiği aletler aracılığıyla, kendi icadı kurumlar ve emek tasarrufu sağlayan araçlar yardımıyla insan doğal süreçlerin tekdüze, bıktırıcı sürecini hızlandırır ve bunların kendi amaçlarına hizmet etmesini sağlar. Bu nedenle, doğal statü modeli, *çevresinin insana egemenliği* iken, kültürel statünün özü, *insanın çevresine egemenliği*dir."[2]

Bu anlam tayini sade ve net; bir başka avantajı da doğa ile kültür ilişkisini aralarında belli bir karşıtlık kurmadan basit şekilde ortaya koymasıdır. Bu önemli, zira eğer insanın aynı zamanda doğanın parçası olduğunu, ne onun üzerinde, ne de dışında duran bir canlı olduğunu savunuyorsak, o zaman ister kültür, uygarlık, ister başka bir şey olarak adlandıralım, insanın hiçbir eseri doğanın genel çerçevesi dışına çıkmaz. Bu şekilde görüldüğünde, kültür doğanın sadece özel bir tezahürüdür ve başlangıcı insanın yerküre üzerinde ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. İnsanın tarihi, türlü türlü aşamasıyla kültürün tarihidir, ama yine de diğer tüm varlıklar gibi doğa dediğimiz bütüne aittir. Aynı zamanda anası da olan büyük doğa âlemindeki yerini insan kültüre borçludur. Elbette ki, doğa üzerinde insanın ancak nispî egemenliğinden söz edilebilir; çünkü en ileri kültür bile henüz doğayı tamamen kontrol edebilecek bir konumda değildir. Bir fırtına dalgası insanın özenle inşa ettiği barajlarını yerle bir edebilir, ekili tarlalarını sular altında bırakabilir ve ustalıkla imâl ettiği gemilerini denizin dibine gönderebilir. Bir deprem, yüzlerce yıllık yaratıcı faaliyetin bin bir emekle ortaya çıkmış ürünlerini birkaç dakika içinde yok edebilir. Bu nedenle, kültürün ilerlemesi insanın doğaya adım adım egemen olmasıdır sadece. İnsanın sürekli gelişmesiyle, bu egemenlik hiçbir zaman tam olmamakla birlikte, giderek daha sistematik ve daha isabetli hâle gelir.

Bu bakış, "doğa halkları" ile "kültür halkları" arasında oluşturulmuş yapay ayrımı da ortadan kaldırır. Böyle bir ayrım gerçeklere hiçbir biçimde uygun düşmez, çünkü hiç kültürsüz bir kabile ya da halk diye bir şey yoktur. Gerçekten de, antropo-coğrafî tarih teorisinin asıl sahibi Friedrich Ratzel, *Völkerkunde* adlı eserinde, doğa halkları ile kültür halkları arasında esasta hiçbir farklılık

2- *Die Anfänge de menschlichen Kutur,* Leipzig, s. 2.

bulunmadığını, sadece kültür derecelerinde farklılık olduğunu, dolayısıyla gerçekte ancak kültürel bakımdan fakir ya da zengin halklardan söz edilebileceğini belirtmişti.

Kültürel hayatın farklı biçimleri de kendiliğinden bazı ayrımlara çanak tutmuştur. Beşerî kültürün farklı faaliyet alanları arasında kesin sınır çizgileri çizmek pek mümkün olmamakla birlikte, biz yine de ayrımlar yapmadan duramayız, çünkü beyinlerimiz sadece kavramların desteğiyle ilerleyebilecek şekilde yapılanmıştır. Kuşkusuz, her bir devletin –neredeyse bütünüyle hanedanların listelenmesi, savaş ve fetihlerin tasviri, ve farklı yönetim sistemlerinin ilanıyla sınırlı olan– siyasî tarihine dair sunumlar, kültürel tarihin daha derin bir değerlendirmesine ilk zemini hazırladı. Bu tek yanlı sunumlarda envaî çeşit kültürel olayın tamamen göz ardı edilip, daha ziyade hatalı biçimde en verimsiz yönlerin sergilendiğini görmeyi öğrendik. Çünkü nasıl doğa güçleri tamamen insanın amaçlarının hizmetinde ve kullanışlı değilse, kendi ürünü olan toplumsal çevredeki tüm oluşumlar da onun daha yüksek seviyelere çıkmasına önayak olmaz, hatta bir kısmı bu gelişimin tehlikeli ayak bağları olarak iş görürler.

Kölelik ve despotizm de genel kültürel hareketin tezahürleridir, çünkü olayların doğal seyrine kastî bir müdahaleyi temsil ederler. Ama son tahlilde toplumsal kültürün zafiyetinden başka bir şey değildirler ve bunların verdiği ölümcül hasarlar tarihsel seyir içinde insan için giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Yeni ve eski yönetim sistemlerine karşı toplumsal başkaldırıların ve sayısız ayaklanmanın uzun listesi buna tanıklık eder. İnsan, doğal çevresine kendi karakterini gitgide daha çok katmaya çalıştığından, kendi gelişimi onu giderek artan ölçülerde, toplumsal çevresindeki bu hasarları gidermeye, türünün düşünsel gelişimini hızlandırmaya ve ileri bir kusursuzluk düzeyine ulaştırmaya zorlar. Her bir kültürün özü, insanın doğal süreçlerin yabanî kaprislerine boyun eğmemesi, kendi kaderini kendi takdirine göre biçimlendirmek için bunlarla mücadele etmesidir. Böylece, cehalet ve önyargı özgür içgörüsünü hâlâ bulandırsa da, bir gün kendi elleriyle biçimlendirdiği zincirlerini de kıracaktır. Zihni, toplumsal evriminin dolambaçlı yollarında ne kadar ilerlerse, o kadar uzak hedefler belirler; bu evrimin seyrini etkilemek ve tüm toplumsal oluşumların kültü-

rün yüksek amaçlarına hizmet etmesini sağlamak için o kadar daha bilinçli ve ısrarlı bir çaba sergiler.

Böylece, manevî bir özlemin itici gücü ve yaşadığımız toplumsal koşulların etkisiyle, artık herhangi bir biçimde sömürü ya da kölelik nedir bilmeyecek bir toplumsal kültüre doğru ilerleriz. Temsilcileri, her bireyin kişisel özgürlüğe sahip olduğunu ne kadar iyi fark eder ve adalet duygusu temelli bir dayanışma ruhuna dayanan bir toplumsal birliği toplumla alâkalı icraatlarının temeli olarak ne kadar benimserse, ufukta beliren bu kültür o kadar hayırlı olacaktır. Hegel'deki soyut anlamıyla değil, toplumun her üyesine doğanın bahşettiği tüm güç, yetenek ve yeterlikleri, buyurgan bir zorlamayla ve bir kaba güç ideolojisinin kaçınılmaz etkileriyle engellenmeden tam olarak geliştirebilme garantisi veren pratik bir imkân olarak özgürlük! Ekonomik ve sosyal adalet temelinde kişisel özgürlük! İnsana her türlü özgürlüğün sağlam temeli olan kişisel sorumluluk bilincini sonuna kadar geliştirme ve kendi türüyle birliğine dair hayatî duygusunu, bireyin dilek ve arzularının kendi toplumsal hislerinin derinliklerinden kaynaklanacağı bir aşamaya kadar geliştirme imkânını sunan sadece budur.

Nasıl doğada diş ve pençeyle verilen vahşi varolma mücadelesi hayatta kalmanın tek yolu değilse; nasıl varolma mücadelesinin bu kaba tezahürünün yanı sıra, zayıf türlerin toplumsal bağlarında ve pratik içindeki karşılıklı yardımlaşmalarında ifadesini bulan çok daha kapsamlı bir başka biçimi de görülüyorsa, kültürde de daha ilkel ya da daha rafine insanî özelliklerin devreye sokulduğu insanî faaliyetin farklı biçimleri kendini gösterir. Toplumsal olmayan ve çevreleriyle mücadelelerinde salt fiziksel üstünlüğe bel bağlamak durumunda kalan türlerin dikkat çekici gerilemesinden de yeterince açık şekilde görüldügü üzere, Nasıl ki doğada ikinci tip varolma mücadelesi, bireyin ve ırkın korunmasında güçlünün zayıfa karşı savaşı denilen acımasız savaştan çok daha etkiliyse (ki bu, toplumsal olmayan ve çevreleriyle mücadelede salt fiziksel üstünlüğe bel bağlamak durumunda kalan türlerin dikkat çekici gerilemesinden de gayet açık görülen bir gerçektir),[3] aynı şekilde, insanlığın toplumsal hayatında gerçekleşen ahlâkî ve en-

3- Pyotr Kropotkin, *Mutual Aid, a Factor of Evolution* (*Evrimin Bir Faktörü: Karşılıklı Yardımlaşma*)

telektüel gelişimin daha ileri biçimleri de, şimdiye dek sadece her ileri kültürel gelişimi sakatlamaya hizmet etmiş olan siyasî egemenlik biçimlerinin kaba güçlerine karşı adım adım zafer kazanmakta.

Sonuç olarak eğer kültür, durmaksızın yabanıl doğanın sonuçlarıyla ve –insanı, hayat boyu kısıtlayarak yaratıcı faaliyetlerini katı kalıplara tâbi kılan– toplum içindeki iktidar hırslarıyla cebelleşmekten ibaret ise, o zaman şu sonuca ulaşırız: Kültür, özel dışavurum biçimlerinin sayısının sürekli artmasına ve sonsuz çeşitliliğine rağmen, özünde her yerde aynıdır. Öyleyse, her biri kendi içinde kapalı bir bütün oluşturan ve kendi doğuş yasalarını kendi içinde barındıran sözde salt millî kültürlerin var olduğu anlayışı, hayatın gerçekleriyle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir hüsnükuruntudan ibarettir. Tüm kültürlerin temelinde yatan ortaklık, büyük ölçüde çevre tarafından belirlenen biçimsel yapılarındaki farklılıktan kesinlikle çok daha büyüktür. Çünkü her kültür, aynı dürtüden kaynaklanır ve sürekli aynı hedefe ulaşmaya can atar. Her yerde, ilkin doğanın yabanî, dizginsiz egemenliğine yapay sınırlar çizilmesine ve insanın temel ihtiyaçlarını çok daha kolay ve daha az müdahaleyle gidermesine imkân veren uygarlaştırıcı bir etki olarak ortaya çıkar. Daha sonra buradan, kökleri insanın toplumsal duyarlılığının derinliklerinde olan ve tüm ileri kültürlerin itici gücü olarak görülmesi gereken daha ileri ve entelektüel bir toplumsal ve bireysel hayat arayışı kendiliğinden doğar. Farklı insan topluluklarının bizim kültür diye adlandırdığımız bu şeyle ilişkileri ve yakın bağlarının daha net bir tablosunu görmek için aşağıdaki karşılaştırmadan yararlanılabilir:

Dışarıda okyanus uçsuz bucaksız bir genişlikte yayılır ve nemli kollarıyla kıtaları sarmalar. Geniş yüzeyi üzerinde Güneş derin derin düşünür, buharlaştırdığı su hiç bitmeyen bir itkiyle yavaş yavaş gökyüzüne doğru yükselir. Bulutlar oluşur ve rüzgârın kovalamasıyla karaya sürüklenirler; ta ki gebe yüklerini boşaltıp bereket getiren yağmurlar olarak yeryüzüne düşene dek. Milyonlarca noktada yağmur damlaları tüm hayatın bu muazzam annesinin kucağında toplanır ve sonra sayısız pınardan tekrar yüzeye fışkırırlar. Dereler oluşur, toprağı her yöne doğru keser böler, sonra birleşip nehirlere, ırmaklara dönüşürler. Nehir çağıldayarak, neti-

cede varlığını borçlu olduğu denize geri döner. Sonsuz vakitlerden beri bu döngü, Dünya'daki tüm hayat gibi karşı konulmaz bir kesinlikle, değişmeksizin devam eder ve güneş sistemimizin kozmik koşulları değişmeden kaldığı sürece de kesintisiz bir akış hâlinde devam edecektir.

Halkların kültürel edimlerinde de, bireyin her yaratıcı faaliyetinde de durum farklı değil. Bizim genelde kültür olarak adlandırdığımız şey, esasında sadece dur durak bilmeyen, kesintisiz bir dönüşüm olarak anlaşılan ve kendini sayısız biçim ve yapı içinde gösteren hadiselerin muazzam, her şeyi kapsayan birliğidir. Aynı yaratıcı dürtü her zaman ve her yerde eyleme açtır; sadece dışavurum tarzı değişir ve çevresel özelliklere uyar. Nasıl her pınar, her dere, her nehir her seferinde dalgalarına yeniden kavuştuğu denizle en derinlerinde birbirine bağlıysa, her bir kültür grubu da, en derin ve en özgün kuvvetlerini bulup kullandığı ve kucağında kendi yaratıcı etkisini her defasında tekrar tekrar bulduğu o her şeyi kapsayan birliğin bir parçasıdır. Dere ve nehirler gibi, sayısız kültür biçimi binlerce yıl boyunca birbirini izlemiş ya da yan yana var olmuştur. Hepsi de derinliklerinde suların denizle birliği gibi, aynı kadim toprakta kök salmışlardır.

Kültürel yeniden yapılanmalar ve toplumsal dölleme, farklı halklar ve ırklar daha yakın bir bağlantı kurduklarında her zaman kendiliğinden ortaya çıkar. Her yeni kültür, halklarda içselleşmiş özgün kültürel unsurların böyle bir kaynaşması ile başlar ve kendine has şeklini bundan alır. Bu çok da doğal, çünkü kültürel faaliyetin her alanında kendini ifade etmek için sürekli mücadele veren yeni ihtiyaçlar, yeni anlayışlar sadece dış etkiler sayesinde doğar. Bugün aşırı milliyetçiler ve ırkçı doktrin savunucularının büyük gayretle savundukları bir anlayış olan– yabancı etkilerin bilinçli olarak ortadan kaldırılması yoluyla bir halkın "kültürünün saflığı"nı koruma arzusu, boş olduğu kadar doğa dışıdır da ve ancak Nordik kültürel özerklik peşindeki bu tuhaf fanatiklerin kültürel sürecin derin anlamını hiç kavramadıklarını gösterir. Bu gibi çarpık fikirler, bir erkeğe ancak hayatından kadını çıkardığında erkekliğinin doruğuna ulaşabileceğini söylemekle aynı anlama gelir. Sonuç her iki durumda da aynıdır.

Yeni hayat ancak erkeğin kadınla birliğinden doğar. Tıpkı bu-

nun gibi, bir kültür de sadece taşıyıcılarının kanında taze kanın dolaşmasıyla doğar ya da yeniden aşılanır. Nasıl çocuk cinsel ilişki sonucunda doğarsa, yeni kültür biçimleri de farklı halkların karşılıklı döllenmesinden, ve yabancıların etki ve becerilerine sempatiyle yaklaşmaktan doğar. Özellikle halkların, kültürel arzularını geliştirme konusunda birbirine daha da bağımlı olduğu günümüzde, hâlâ bütün bir ülkeyi ait olduğu daha geniş kültürel çevrenin manevî etkilerinden kurtarma hayâlleri görmek için insanın zihinsel miyopluğunun çok ilerlemiş olması gerekir.

Bu mümkün olsaydı bile, böyle bir halkın kültürel hayatında –kültürel özerklik savunurlarının çok garip bir biçimde ısrarla iddia ettiği gibi– bir canlanma görülmeyecekti. Edinilen tüm tecrübeler, bu tür bir soy-içi üremenin kültürde genel bir körelmeye, yavaş yavaş ölüme yol açmasının kaçınılmaz olduğunu gösterir.

Aynı şey halklar için olduğu kadar kişiler için de geçerli. Kendi kültürel gelişiminde, tümüyle kendi halkının yaratımına bel bağlamak zorunda kalan bir insan ne kadar yoksul olurdu! En bilgemiz bile bir halkın kültür varlığı içinde neyin gerçekten kendi üretimi, neyin şu ya da bu biçimde başkalarından alınma olduğunu söyleyebilecek durumda olmadığından, böyle bir ihtimâlden bahsedemeyiz bile.

Bir insanın içsel kültürü, tamamen diğer halkların başarılarını benimseyerek, kendi zihnini onlarla zenginleştirme yeteneğini geliştirmesi ölçüsünde artar. Bunu ne kadar kolay yapabilirse, zihinsel kültürü açısından o kadar iyi olur; kültür insanı sıfatına o kadar fazla hak kazanır. Kendini Lao Zi'nin yumuşak bilgeliğine kaptırır ve Vedik şiirlerin güzelliğiyle ruhu şad olur. Zihninde *Bin Bir Gece Masalları* dolaşır durur ve şarap sever Ömer Hayyam'ın dizeleri ya da Firdevsî'nin muhteşem mısralarıyla kendinden geçer. Ruhu Eyüp Kitabı'nın hikmetini kavrarken, *İlyada*'nın ritminde salınır. Aristofanes'le güler, Sofokles'le ağlarken, Apuleius'un *Altın Eşek*'indeki komik olayları zevkle okur ve çöküş hâlindeki Roma'nın koşullarına dair Petronius'un yaptığı tasvire ilgiyle kulak verir. Maistre Rabelais'yle birlikte, muhteşem Thélème Manastırı'nın zevkle döşenmiş salonlarını arşınlar ve François Villon'la Ravenstone'u dolaşır. Hamlet'in ruhunu idrak etmeye çalışır ve Don Kişot'un maceralarıyla keyiflenir. Dante'nin Cehennem tasvirinin dehşetiy-

le irkilir ve Milton'la birlikte Kayıp Cennet'in arkasından yas tutar. Özetle, her yer onun yuvasıdır; bu nedenle kendi anayurdunun büyüsüne nasıl değer vereceğini de iyi bilir. Önyargısız bir gözle, tüm halkların kültürel zenginliklerini araştırır ve böylece tüm zihinsel süreçlerin güçlü birliğini çok daha berrak bir biçimde algılar. Bu zenginlikleri artık kimse ondan alamaz; bunlar hükûmetlerin yetki alanı dışında olup yerkürenin muktedirlerinin iradesine tâbi değildir. Yasa koyucunun mevkisi, ülkenin kapılarını yabancılara kapatmaya el verebilir. Ama onu yabancı bir halkın hazinesini, zihinsel kültürünü, herhangi bir yerlisiyle aynı doğal hakla kullanmaktan alıkoyamaz.

Kültürün her türlü siyasî-millî sınırları aşan olağanüstü anlamının kendini en net gösterdiği yer burasıdır. Kültür, siyasetin teolojik ruhunun halka taktığı zincirleri kırar. Bu anlamda, en derin kökleri itibarıyla devrimcidir. Tüm varoluşun gelip geçici olduğu konusunda derin düşüncelere dalar, tarihte dünya egemenliği rolüne soyunan tüm büyük krallıkların, kültürlerinin zirvesine ulaşır ulaşmaz mutlak çöküşe mahkûm olduklarını göstermenin keyfini çıkarırız. Hatta pek çok ünlü tarihçi, burada tüm tarihsel sürecin tâbi olduğu belli bir yasanın kaçınılmaz işleyişinin söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Oysa gerçekte bir krallığın çöküşünün ya da yozlaşmasının kültürün çökmesiyle hiçbir biçimde özdeş olmaması, bize çöküşün asıl nedenlerinin nerede aranması gerektiğini göstermelidir. Siyasî bir yönetim yapısı eski varlığından geriye tek bir iz bırakmadan çöküp gidebilir; kültürde ise durum farklıdır. Kültür de doğal gelişimine herhangi bir nedenle ket vurulan bir ülkede aynı şekilde sönüp gidebilir, fakat bu durumda, etkin olduğu eski çevresinin dışında yeni gelişim imkânları arar; yavaş yavaş yeni alanlara girer ve bir bakıma döllenmeyi bekleyen tohumları döller. Böylece orada, kuşkusuz eskisinden farklı olan, ama gene de içlerinde aynı yaratıcı güçleri barındıran kültürel sürecin yeni biçimleri ortaya çıkar. Makedonyalı ve Romalı fatihler, minik Yunan şehir-cumhuriyetlerinin siyasî bağımsızlıklarına son verebilmişlerdi, ancak Yunan kültürünün Asya'nın içlerine kadar sürgün vermesini de, Mısır'da yeni çiçekler açacak şekilde gelişmesini de, bizzat Roma'nın entelektüel bakımdan canlanmasını da engelleyemediler.

Aslında kültürleri az gelişmiş halkların, askerî güç bakımından kat kat üstün olsalar bile, daha ileri kültürel statüye sahip halkları hiçbir zaman kendilerine tâbi kılamamış olmalarının nedeni budur. Ancak sayısal zayıflıkları nedeniyle kolayca diz çökebilecek çok küçük nüfusa sahip halklara tamamen boyun eğdirmek mümkün olmuştur, fakat yüzyıllar boyu ortak bir kültürle kaynaşmış olan herhangi bir büyükçe topluma boyun eğdirmek imkânsızdır. Moğollar Çinlilerle askerî yönden kolayca başa çıkabilmişler, hatta kendi kabilelerinden bir adamı Çin Krallığı'nın başına despot olarak oturtmuşlardı; ama çok farklı örf ve âdetleri bu istila nedeniyle fazla müdahale görmemiş olan Çin halklarının toplumsal ve kültürel hayatının iç yapısı üzerinde en küçük bir etkileri bile olmamıştı. Aksine, Moğol istilacıların ilkel kültürü çok daha eski ve kıyas kabul etmeyecek kadar rafine olan Çin kültürüne direnememiş ve onun tarafından öylesine yutulmuştu ki geriye hiçbir iz bırakmamıştı. Moğol istilacıların Çinlilere dönüşmesi için iki yüz yıl yetmişti. *Fethedilenin* ileri kültürünün, *fatihlerin* zalim askerî gücünden daha sağlam ve etkili olduğu böylece görülmüştür.

Günümüzün İtalya'sı olan Apenin Yarımadası yabancı kabileler tarafından kaç kez istila edilmiş ve çiğnenip geçilmişti! Kavimler göçü zamanından, hatta daha öncesinden VIII. Charles ve I. Francis dönemindeki Fransız istilasına kadar, İtalya kadim özlemleri ve özellikle zengin ganimet umutlarıyla güneye yönelmiş sayısız kabile ve halkın sürekli hedefi olmuştu. Cimbriler ve Tötonlar, Lombardlar ve Gotlar, Hunlar ve Vandallar ile onlarca başka kabile, sakinleri sürekli istilalardan ciddî zarar gören yarımadanın verimli topraklarını ilkel sürüler hâlinde çiğnemişlerdi. Ama fatihlerin en güçlüsü ve zalimi bile en başta tam bir düşmanlıkla ya da aşağılamayla yaklaştığı ülkenin ileri kültürü karşısında pes etmişti.[4] Bu kültür yavaş yavaş hepsini içine çekmiş ve onları yeni yaşam tarzlarına zorlamıştı. Onların ehlîleşmemiş gücü, yeni can-

4- Bu yüzden, Prokopius bize Gotlar ile Vandalların savaşlarını anlatırken, [Kremonalı] Luitprand'ın önemli bir sözünü aktarır: "Bir düşmana alenen hakaret edip onu yerin dibine batırmak istediğimizde ona Romalı deriz." Cermen kabileler, tüm öğrenime ve eğitsel etkilere özellikle düşmandı. Çünkü Prokopios'a göre bunları kendi savaş kabiliyetlerinin zayıflatılması olarak algılıyorlardı.

landırıcı faktörler katılmasına hizmet ederek söz konusu antik kültüre taze kan vermekle kalmıştı.

Tarih birçok benzer örneğe şahit olmuştur. Bu örnekler her defasında kültürel süreçlerin siyasî iktidar hırsının acınası aptallığı üzerindeki sonsuz üstünlüğünü göstermeye hizmet eder. Fetihçi devletlerin yeni kazandıkları toprakların halkını yerli dili yasaklamak, geleneksel kurumlara zorla müdahale etmek gibi şiddet yoluyla asimile etme çabalarının tümü boşa çıkmakla kalmamış, çoğu örnekte fatihin gerçekleştirmek istediği şeyin tam tersi etkiler yaratmıştı. İngiltere hiçbir zaman İrlandalıları kendine sadık kılamamış; sert muamelesi sadece iki halkı ayıran uçurumu daha da derinleştirip genişletmiş ve İrlandalıların İngilizlere nefretini arttırmıştı. Prusya hükûmetinin Polonya'daki "Almanlaştırma" çabaları Lehlerin hayatını cehenneme çevirmekle birlikte, mizaçlarını değiştirip daha Alman dostu olmalarını sağlamamıştı. Bugün biz bu anlamsız politikanın sonuçlarını yaşıyoruz. Çarlık yönetiminin Baltık eyaletlerindeki Ruslaştırma politikası, insan onurunu rezilce ayaklar altına aldığı gibi, halkı Rusya'ya yakınlaştırmamış, olsa olsa kitlelere yönelik zalimce sömürülerini daha da ilerleten Alman baronlarının işine yaramıştı. Almanya'da imparatorluk politikasının temsilcileri *diktatoryal kararnamelerle* Alsaslıların Cermenizme sempatisini kazanabileceklerine kendi kendilerini ikna etmiş olabilirler, ama Alsas halkı hem dil, hem de örf ve âdetleri açısından Alman olduğu hâlde, bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Fransızların da bugün Alsas'taki mevcut asimilasyon girişimleri bölge halkına Fransa sevgisini aşılamaya yetmeyecek. Hemen hemen her büyük devletin sınırları içinde bu şekilde davrandığı millî azınlıkları bulunur; sonuç her yerde aynıdır. Zorla sevgi ve sadâkât olmaz; bunların kazanılması gerekir. Zorlama ve baskı bu amaca ulaşmakta kullanılabilecek en uygunsuz araçlardır. Savaştan önce, büyük devletlerin uyguladığı millî baskı politikaları ezilen milliyetlerde aşırı milliyetçiliği geliştirdi. Bu da kendini, yeni kurulan devletlerin bugün kendi millî azınlıklarına kendileri millî azınlıkken maruz kaldıkları muamelenin aynısını yapmaları şeklinde dışa vuruyor; söz konusu fenomen küçük devletlerin de büyük devletlerin izinden gittiğini ve onların uygulamalarını taklit ettiğini apaçık gösteriyor.

Bir insan yabancı bir kişilik çerçevesine zorla ne kadar sokula-

bilirse, bir halka da yabancı ahlâk, âdet ve düşünce tarzlarını zorla o kadar benimsetebiliriz. Farklı kabileler ve ırksal unsurların kaynaşması, ancak kültür âleminde mümkündür; çünkü burada her üyenin kendi özel katkısı herhangi bir dış baskıyla değil, sadece içten gelen bir ihtiyaçla sağlanır. Kültür ne kaba kuvvete, ne de otoriteye duyulan körü körüne inanca dayanır; onun etkileyiciliği maddî ve manevî refah için gösterilen işbirliğine dayalı çabaların sonucu olan her şeyin özgürce benimsenmesinden kaynaklanır. Burada belirleyici olan yukarıdan körlemesine yazılan fermanlar değil, doğal ihtiyaçtır. Bu nedenledir ki, tüm büyük çağlarda kültür farklı insan topluluklarının gönüllü birliği ve kaynaşmasıyla kol kola ilerlemiştir; zaten bu ikisi birbirini doğurur. Ancak ve ancak, çoğu örnekte tamamen bilinçsizce gelişen gönüllü bir çözülme, farklı soydan gelen insanları kültürel çabalarında birleştirebilir ve bu yolla yeni kültür biçimleri yaratabilir.

Burada da durumun birey örneğiyle aynı olduğunu görebiliriz. Bana yeni şeyler söyleyen ve merakımı uyandıran yabancı bir yazarın kitabına göz atarken, kimse beni ne kitabı okumaya ne de yazarın fikirlerini benimsemeye zorlar. Beni kendisine çeken ve belki de sonraları başka türden etkilerle silinip gidecek olan şey yalnızca zihinsel etkidir. Hiçbir şey beni özünde tabiatıma aykırı düşen ve zihnime tecavüz eden bir karar almaya mecbur edemez. Yabancı olanı bana zevk verdiği ve manevî varlığımın parçası hâline geldiği için benimser; sonunda benimle yabancı olan arasında hiç sınır kalmayıncaya kadar onu kendi içimde özümlerim.

Bu doğal gelişen, dayatılmamış asimilasyon herhangi bir sansasyon yaratmadan ve herhangi bir açık tartışma yaşanmadan devam eder; çünkü bireyin kişisel gereksinimlerinden doğarak, zihinsel ve manevî duyarlılıklarına uygun düşer. İktidar hırsına ilişkin güdüler ne kadar az ön plana çıkarsa, kültürel süreç tümü itibarıyla o kadar barışçıl ve sürtüşmesiz ilerler. Çünkü siyaset ile kültür, temelde hiçbir zaman uzlaştırılamayacak iki karşıttır, zira farklı dünyalara ait olduklarından her zaman ayrı yönlere ilerlemekte diretirler.

5. Bölüm

Yunanistan'da Adem-i Merkeziyetçilik

Kültürel Gelişimin Önündeki Engel Olarak Millî-Siyasî Birlik. Yunanistan'ın Yeniden Keşfi. Yunanistan'da Dinin Konumu. Helenlerin Soyuna Dair. Yunan Düşüncesi. İnsan ve Dünya Üzerine Fikirler. Millî Bilim ve Felsefe. Helenistik Kültürün Çokyönlülüğü. Şiir. Drama. Komedi. Kişisel Özgürlüğün Barometresi Olarak Tiyatro. Beden Eğitimi. Mimarî. Yunan Stili. Heykel. Resim. Hayatın Esaslarından Biri Olarak Sanat. Yunanistan'ın Millî-Siyasî Dağınıklığı. Doğal Çevrenin Helenistik Kültürün Çokbiçimliliği Üzerindeki Etkisi. Yunan Polis'inin Karakteri. Yunan Kolonileşmesinin Özgünlüğü. Bireyin Kamusal Hayata Katılımı. Siyasî Koşulların Bir Sembolü Olarak Olimpos. Pers Savaşları. Helen Zaferinin Nedeni. Kültürel Birlik ve Siyasî Birlik. Peloponnes Savaşı ve Millî Birlik Sorunu. Çöküşün İşaretleri. İskender Tarafından Yunanistan'ın Millî-Siyasî Birliğinin Sağlanarak Helenistik Kültür Kaynaklarının Yok Edilişi.

Bu eserin ilk kısmında, tarihteki küçük azınlıkların siyasî erk çabaları ile birlik içindeki insanlardan oluşan toplumların kültürel açıdan yaratıcı faaliyeti arasındaki telafisi mümkün olmayan karşıtlığa atıf yaparak, okura bu iç antagonizmanın sonuçlarını olabildiğince net olarak sunmaya çalıştık. Diğer şeylerin tümü bu antagonizmaya uygun şekilde kendiliğinden gelişir. Her şeyden önce, siyasi erkin toplumun düşünce ve işleyişi üzerinde söz sahibi olduğu dönemlerde kültürel faaliyet, özellikle de ileri formları nihayetinde çürüyerek çöker. Tersi olsaydı, millî siyasî erk mükemmelliğe kavuştuğu zamanlarda kültür kusursuz bir gelişim gösterir, millî dağınıklık zamanında ise sönüp giderdi. Ama tarih bize her yerde bunun zıddını gösterir. Yunanistan ve Roma bunun klasik tanıkları olmakla birlikte, tek tanıkları değildir; tüm zamanların ve tüm halkların tarihleri tanıktır. Nietzsche de ruhun isyanıyla ilgili ünlü sözleriyle bunu çok iyi tespit etmişti:

> Bir halk, siyaseten hasta yatağına düştüğünde genellikle kendiliğinden gençleşir ve güç peşinde koşarken kaybettiği ruhuna yeniden kavuşur. Kültür en ileri hallerini siyasî zayıflık zamanlarına borçludur.

Antik Grek kültürünün muazzam önemine dair halklarda genel bir görüş birliği vardır. Bu kültürün klasik antikçağ hayranları tarafından çok fazla idealize edildiği görüşünde olanlar bile çok büyük bir önem taşıdığını inkâr edemezler. Bir zamanlar klasik antikçağa yönelik ölçüsüz şekilde abartılı değerlendirmeler yapılmasının nedeni kolayca anlaşılabilir. Hristiyan Kilisesi'nin gelişmesiyle birlikte, Avrupa'nın yüzyıllar boyu Hristiyan düşüncesine temelden yabancı ve hâliyle itici görünen Yunan entelektüel hayatıyla ilişkisini neredeyse tamamen kaybettiği hiç unutulmamalı. Ancak ortaçağ'ın sonlarına doğru, Yunan dilinin yeniden keşfi ve zihinlerin evrensel uyanışıyla, insan antik Hellas'la tekrar manevî birlik içine girmişti. Bir anda geçmişten gelip ortaya çıkan ve uzaktan rengârenk parlayan bu antik dünya, on altıncı yüzyıl Hümanistleri üzerinde sahiden büyüleyici bir izlenim bırakmış olmalı; hele de Kilise'nin bu yeni dünya görüşünün yayılmasına işkence ve insan yakmalarla direndiği o günlerle doğrudan kıyaslayınca.

Helenistik kültürün tam karakterinin berrak bir tablosunu çizmek istiyorsak, ışıl ışıl ve albenili özelliklerinin yanında çok derin toplumsal kusurları bulunduğunu da kuşkusuz gözden kaçırmamalıyız. Örneğin kölelere yapılan muamele Roma'dakinden çok daha insanî olsa da, antik çağın Sparta hariç bütün devletlerinde olduğu gibi Yunanistan'da da köleliğin var olduğu unutulmamalı. Bazı Yunan topluluklarında, Helenistik eğitim alan köleleri serbest bırakma âdeti dahi vardı. Bazen olağanüstü durumlarda, kölelerin bir kesiminin efendiler sınıfına kabul edildiği de oluyordu. Bu durum, imtiyazlı kastın kayıplarla çok zayıfladığı ve bir köle isyanı tehdidini hesaba katmak zorunda kaldığı Arkhidamos Savaşı zamanında Sparta'da yaşanmıştı. Aynısı Atina'da da defalarca görülmüştü.

Aynı zamanda, Yunanistan tarihi hiçbir biçimde düşünce üzerindeki baskıları tamamen kaldırmış değildi. Sokrates baldıran zehrini içmek zorunda kalmıştı. Protogoras kaçmak zorunda kalmış ve *Tanrılar Hakkında* adlı kitabı halkın huzurunda yakılmıştı. Apollonyalı Diogenes ve "Ateist" Teodorus da baskı görmüştü. Hatta Melos'lu Diagoras ve Eshilos gibi şairler, zaman zaman ölüm tehlikesi atlatmış ve Euripides *tanrı tanımaz fikirleri* yüzünden aleyhinde kamu davası açılacağı söylenerek tehdit edilmişti. El

bette, bu zaman zaman görülen baskılar Ortaçağ'ın "kâfirler"e yönelik baskılarıyla hiçbir şekilde kıyaslanamaz. Bu ikinci dönemdeki baskıların temel koşulları Yunanistan'da mevcut değildi. Ne örgütlü bir ruhban sınıfı ne de bir Kilise bulunuyordu. Ülke, yandaşları sürekli özgür düşünceyi bastırma eğilimi taşıyan ve belirli sistem muhalifi fikirleri ezmeye çalışan herhangi bir siyasî birlik temelinden de yoksundu. Ne var ki, halkın arasında tabii ki her çeşit batıl inanç vardı ve bu birçok yerde, özellikle de Delphi'de rahiplerin etkisiyle bağnaz bir ortodoksluğun gelişmesine yol açmıştı. Ama ülkenin diğer yerleriyle tüm örgütlü ilişkilerin kopuk olması nedeniyle, bunun sadece yerel öneminden söz edebiliriz

Her şeye rağmen Yunan kültürünün entelektüel azameti tartışılmaz. Yaratıcıları iki bin yıl önce tarihten silindiği hâlde, bugün hâlâ tükenmeyen, Avrupa halklarının bütününü bu kadar uzun süre ve bu kadar farklı alanlarda karşı konulmaz bir güçle etkileyebilen bir kültürün değerini abartmak kolay, görmezlikten gelmek ise zordur.

Sağlam sezgileri olan hiç kimse, kültür hayatının farklı alanlarına yaptıkları tüm bu katkıların, bizzat Yunan olmalarından kaynaklandığını savunmaya kalkmaz. Her kültürün muazzam ve tipik özelliği, düşünsel ve toplumsal etkisinin siyasî ya da millî sınırlar içine hapsedilemez oluşudur. Kılıç zoruyla bir devlet kurulabilir, ama kültür asla. Çünkü şimdiye dek siyasî köleliğin ileri kültürel gelişimin önündeki en büyük engel olduğunu göz ardı etsek bile, kültür tüm devlet yapıları ve hükümet kurumlarının üzerindedir ve özünde anarşiktir. Yunanistan'ın gelişirken diğer kültürlerden etkilenmiş olduğu besbellidir ve bunu ancak bir ırk teorisyeni inkâr edebilir. Ayrıca, Yunan mitolojisinin kendisi de, Kadmos, Kekrops, Danaos ve diğer efsanelerinde olduğu gibi, bu yabancı etkilere tanıklık eder. Son zamanlarda, Yunan kültürünün şekillenmesinde Doğu ve Mısır'ın etkisinin bilimsel araştırmalarca daha net şekilde ortaya serilmediği bir tek yıl yok gibidir. Bu nedenle, Homeros'un şiirinde sık sık Sami unsurlar ortaya çıkar. Heinrich Schliemann'ın Anadolu'da şimdi Miken adı verilen bir antik kültürün kalıntılarını ortaya çıkaran kazıları özellikle önemliydi. Ardından 1900'de, İngiliz bilim insanı Evans'ın, Girit adasında en az M.Ö. 2000'li yılla-

ra tarihlendirilebilen çok eski bir kültüre ait eserleri gün ışığına çıkardığı kazılar geldi.

Elbette, arkeolojik araştırmaların harika sonuçları tarih yazımına yeni ve henüz hiç bilinmeyen alanlar açmakla birlikte, bilimin şimdiye dek çözüm bulamadığı bir dizi yeni soruyu beraberinde getirmiştir. Mesela, bugün Girit ve Miken kültürleri arasında yakın ilişkiler olup olmadığı ya da burada birbirinden bağımsız iki gelişmeyle karşı karşıya olup olmadığımız belirsizliğini koruyor. Bu iki kültürün yaratıcılarının Yunan sayılıp sayılmayacakları sorusu bile tamamen cevapsız kalmıştır. Girit'te üzerlerinde garip yazılar olan binlerce kil tablet keşfedilmiş olabilir, ama bize bazı bilgiler vermesi mümkün bu yazıları bilim halen deşifre etmeyi başaramadı. Yunanistan'da bir zamanlar başka dillerin de konuşulduğu uzun zaman önce kanıtlanmıştı. Atina, Tebai, Korintos, Olimpos, Parnassos gibi Yunan diliyle, hatta hiçbir Hint-Cermen diliyle ilişkisi olmayan çok sayıda yer isminin kökeni hâlâ meçhul. Ayrıca, Herodot gezilerinde bize Pelasgların –kendisinin "barbarca" dediği– garip bir dil konuştuğu çeşitli şehirleri ziyaret ettiğini anlatır. Moritz Hoernes'in bilgece çıkarımlarına göre, Girit-Miken kültürü, Mısır ve Doğu'nun ve Yunanistan'ın antik kültürleri arasında âdeta bir bağlantı halkasıdır ve bu giderek daha geniş kabul gören bir görüştür.[1] Doğrusu, Yunanistan'ın aktif entelektüel hayatı, ilk önce Mısırlılar, Fenikeliler ve Perslerle alışverişin en hareketli olduğu Doğu'da gelişmiştir.

Ama biz burada Grek kültürünün diğer kültürlerden ne ölçüde etkilendiği sorusuyla değil, insanlığın yaratmış olduğu en harika ve kapsayıcı kültürlerden biri oluşuyla ilgileniyoruz. Bu kültür, Avrupa halklarının müteakip tüm gelişimini diğer tüm kültürlerden daha derin ve kalıcı bir biçimde etkilemişti ve uzak etkileri kendisini hâlâ açıkça hissettiriyor. Her şeyden önce, antik çağın başka halklarına kıyasla, Yunanların bizi daha çok yaklaştırdığı bir tür düşünce süreci vardır. Genellikle yüzyıllar sonrasına kadar bilimsel olarak ortaya konulmamış olan olguları tanıma imkânı veren bilimsel gözlem ve tümdengelimci uslamlama konularındaki kendilerine özgü yetenekleri, bizim şimdiki düşünce tarzımıza Mısır-

1- *Kultur der Urzeit*, Cilt II, 1912.

lıların ya da Babillilerin gizemlerinden daha yakındır. Yunanların ilk astronomi bilgilerini ve diğer konuları Doğu halklarından almış olduğu bugün tartışılmaz bir şey olmakla birlikte, onlar bu bilgiyi aydınlatıcı bir berraklıkla düzenlemiş ve antik tarihte başka hiçbir halka nasip olmayan bir doruğa taşımışlardı. Son derece gelişmiş matematikleri buna parlak bir kanıttır. Mısırlılar, Keldaniler, Persler arasında doğayla ilgili tüm bilginin rahiplerin ve Mecusilerin mülkiyetinde olmasına rağmen, Yunanistan'da bilim ve olgusal-teorik düşüncenin ruhban sınıfıyla en küçük bir ilişkisi bile olmayan insanlarca sürdürülmesi, oradaki entelektüel hayatın genel durumunun tipik özelliğidir.

Grek düşünürlerin fikirlerinin sadece fragmanları bize kadar gelmiş olduğundan ve çoğu –temelde Aristoteles ve Cicero'dan olmak üzere– ikinci el kaynaklardan alındığından, ve bu aktarımların özgün metinlerde bazı çarpıtmalardan azade olduğu da söylenemeyeceğinden, bugün elimizde entelektüel üretkenlikleri hakkında bırakın kesin olmayı, noksansız bir fikir verecek pek az şey var. Yunan düşüncesinin tipik özelliği olan duru ifadeye eşlik eden aydınlık gözlem keskinliğine, Eski İyonya doğa felsefelerinde dahi rastlarız. Tales, Anaksimandres, Ferekidis, Aneksimenes ve diğerleri, her şeyi öğretilerine en başından beri ayırt edici bir damga vurmuş olan doğa araştırmasına dayandırmışlardı. Takımyıldızlar ve kutup yıldızının hareketlerini o zamandan bilen Aneksimenes'in açıklamaları ile daha sonraları Pisagorcuların fikirleri temelinde nihayet Samoslu Aristarhos, dünyanın yirmi dört saatte kendi ekseni etrafında döndüğü, tüm gezegenlerin yılda bir kez güneşin etrafında döndüğü, oysa güneş ve sabit yıldızların uzayda hareketsiz durduğu sonucuna varmıştı. Tabii ki Yunanlar öğretilerini dayandırabilecekleri –bizim bugün sahip olduğumuz– herhangi bir bilimsel altyapıdan yoksundu. Ama daha sonra gelen bir dönemin insanlarının bin beş yüz yıl boyunca şüphe götürmez bir hakikât olarak inandıkları her şeyi tamamen gölgede bırakan bir evren tablosu çizmiş olmaları çok önemlidir.

Eski bilgeler, maddedeki değişiklikleri de aynı ilgiyle dikkate aldılar. Empedokles'e atfedilen ve maddeyi dört temel unsura, toprak, su, hava ve ateşe ayıran ünlü görüş, yüzyıllarca insanların düşüncelerine hâkim oldu ve en sonunda ancak modern kimya

sayesinde elde edilen sonuçlarla çürütüldü. "Atomcular" maddenin doğasını ortaya koymaya çalışırlarken, doğal temellerde bir evren tablosu çizme yönünde kesin bir adım attılar. Tabii ki, bir Demokritos ya da bir Leukippos'un teorilerini basitçe Dalton ya da Avogadro'nun modern atom teorisiyle aynı kefeye koyamayız; antik çağ bunun için gereken düşünsel altyapıdan neredeyse tümüyle yoksundu. Ne var ki, onların teorilerinde hâlâ hayranlığımızı uyandıran şey, bugünkü fizik ve kimya bilgimizin en ilkel altyapısının bile henüz hiç oluşmadığı bir zamanda sarf ettikleri çabanın büyüklüğü, kavrayışlarının bütünü-kapsayıcı özelliğidir. Atomcular, her fenomeni doğal nedenlere bağladıklarından, rastlantı ve kaprisi, dolayısıyla da her şeye özel bir sebep bulmaya çalışan düşünce tarzını kendi evren anlayışlarından uzak tutmuşlardı. Bu nedenle, Bacon'un neden Demokritos'a büyük hayranlık duyduğunu ve onun öğretilerini Aristoteles ile kör Hristiyan takipçilerine tercih ettiğini anlayabiliriz.

Empedokles'in doğa üzerine yazdığı muazzam didaktik şiirinden günümüze ancak dört yüz dize ulaşmıştır. Empedokles'e Lamarkçı-Darwinci evrim teorisyenlerinin en eski öncüsü denilmiştir ve bazı şerhler gerektirmekle birlikte bu nitelemenin doğru kabul edilmesi mümkündür. Empedokles, aşk ve nefrette kendilerini çekim ve itim olarak gösteren ve işleyişinde her şeyin doğuşu ve çözünmesinin izlerinin bulunabileceği iki ilkel güç olduğunu kabul eder. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler aynı malzemeden oluşmuştur, ama her türün karışımı farklıdır. Hesap edilemeyecek kadar uzun çağlar boyunca, sayısız bileşim ve ayrışmayla, önce bitkiler, sonra da hayvanlar yavaş yavaş ortaya çıkmıştı. Başlangıçta, doğa her organı ayrı ayrı üretmişti: Omuzsuz kollar, boyunsuz başlar vb.; nihayet sadece bütünlüklü yapısıyla varlığını kesintisiz sürdürebilecek biçimler kalıcı olmuştu.

Elea felsefe ekolünün kurucusu olduğu söylenen Ksenofanes'in taşlardaki bitki ve hayvan fosil izlerini bir zamanlar yaşayıp da tükenmiş olan türlerin kalıntıları olarak açıklamaya çalıştığı bile ileri sürülmüştü. Aynı zamanda, Ksenofanes, tanrılara duyulan her inancın temelinde antropomorfizmin yattığını da kabul ediyor ve Feuerbach'tan yüzyıllar önce insanın Tanrı'da kendi doğasına taptığını söylüyordu.

Sadece şeyler ve evren anlayışı değil, düşünce tarzları da antik çağ düşünürlerinin erkenden ilgisini çekmiş ve onları sadece gözlem ve deneyim yoluyla kesin yasa ve genellemelere ulaşabilecekleri inancına götürmüştü. Bu yöntem, onlara ne tür olursa olsun her çeşit bilginin ilk şartı gibi görünmüştü; böyle bir düşünce tarzıyla uygulamalı bilimler de en mükemmel sonuçlarını verecekti. Aslında, Öklit geometrisi öyle bir mükemmelliğe erişmişti ki iki bini yılı aşkın süredir içeriği revize edilmeden ya da biçimi değişmeden varlığını sürdürebilmişti. Bu alanda yeni yollar ancak son zamanlarda açıldı. Aynı şey, kaldıraç teorisi vb. ile mekanik biliminin temelini atmış olan Arşimet'in bilimsel deneyleri için de geçerlidir.

Aynı düşünce özgürlüğü diğer tüm alanlarda da dikkat çekiyor. Bu özgürlükle Sofistler, Kinikler, Megaralılar ve daha sonra, temelde insanların toplumla ve çeşitli toplum kurumlarıyla ilişkileriyle ilgilenen Stoacılar gibi felsefe ekollerinde de karşılaşırız. Yunan şehirlerinde entelektüel ve sosyal yaşamın hızlı gelişmesinden, etik duyguların nedenleri ve insanların birbirleriyle ilişkileri hakkında yepyeni fikirler doğdu. Homeros'un şiirlerinde doğal olduğu kadar çocuksu bir ifade de bulan tanrılara duyulan eski inanç gitgide azalıyordu. Felsefe, insanların düşüncelerine yeni perspektifler açmış, onlara nasıl kendi kaderlerinin efendisi olacaklarını göstermişti. Böylece, Sokrates tüm etik duygunun hakîkî temelinin ortak yaşamda olduğu tespitini yapıncaya kadar, özellikle *Kinikler* ve *Sofistler* tarafından en uç sınırlarına kadar taşınan tüm geleneksel ahlâkî kavramlarda değer değişimi yaşandı. Sokrates'e göre, "Erdem tanrıların bir armağanı değil, ama gerçekte iyi olan ve insanların diğerlerini sınırlamadan yaşamasına, sırf kendisine değil, topluluğa da adil davranıp hizmet etmesine imkân tanıyan, tecrübeyle sınanmış bilgidir. Bunsuz bir toplum düşünülemez." Sonradan, *epikürcüler* ve *Stoacılar* bu temel üzerinde yeni bir bina inşa edip insanın etik bilinciyle ilgili kendi teorilerini geliştirdiler.

Ayrıca, çok sayıda Yunan düşünür, kamu ekonomisi ve toplumsal yaşamın siyasî yapısı sorununa eğildi ve aralarından bazıları en geniş ufuklu sonuçlara ulaştı. Bunda, şiirin halk arasında canlı tuttuğu bir Altın Çağ'ın eski gelenekleri hiç de küçük olmayan bir rol oynamış ve yavaş yavaş özellikle *kiniklerin* hararetle

savunduğu "doğal hak" öğretisine dönüşmüştü. Bu fikirler sonucunda yavaş yavaş toplumsal kurum ve yabancı halklara karşı, en olgun ifadesini kinik Krates ile megaryan Stilpos'un öğrencisi Zenon'un öğretisinde bulan ve toplumdaki her türlü baskı düzeninin tamamen reddiyle zirveye ulaşan bambaşka bir tutum gelişti.

Tarihte böyle yüce ve çok yönlü bir entelektüel hayatın sergilendiği başka bir dönem zor bulunur. Genel olarak Helen edebiyatını düşündüğümüzde hayranlığımız daha da artar. Günümüze ulaşmış Yunan şiirinin en eski eserleri, *İlyada* ve *Odysseia*, haklı olarak epik şiirin somut örneği olarak görülebilecek güçte ve güzellikte şiirsel bir mükemmellik sergiler. Duyusal saflıkta bir dünya görüşünü insan kalbinin en derin dürtüleriyle iç içe sokma, rengârenk bir coğrafya tasviri, insan ruhunun dışındaki doğayla kaynaşarak iç içe gelişmesi ve daha da önemlisi tasvirde neşeli bir kendiliğindenlik, burada sonraki çağlarda da ancak çok büyüklerin ender ulaşabileceği bir mükemmelliğe ulaşır. Epiği, Askralı Hesiodos'a atfedilen didaktik şiir izler. Harikalar ve maceralarla yüklü antik çağın epik şiirinin yerine burada, memleket toprağına bağlılık, gündelik hayatın olağan işlerine duyarlılık gösterme, sistemli olarak gözlem yapma, irdeleme görülür.

Yunanların, antik Amphiyon ve Orfeus mitlerinde son derece büyülü şekilde dışavurulmuş, tüm sanatların en romantiği olan müziğe duydukları derinlere işleyen duygular, lirik şiirin gelişmesini erkenden beklenmedik bir mertebeye taşımıştı. Epik şiir kendini geçmişin betimsel aktarımıyla sınırlarken, lirik şiir malzemesini şairin iç deneyiminden devşirmiş ve dizenin ritmini lir ve flüt notalarına dökerek her ruh hâlini seslendirmişti. Böylece, şair halka açık her kutlamanın vazgeçilmez konuğu hâline gelmiş ve şehirler onu kendi sınırları içine çekecek çareler bulmak için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Lirik şiir sanatının en ünlü temsilcilerinin uzun listesi, sık sık en dar anlamıyla liriğin ana yurdu olarak tanımlanan Lesbos (Midilli) adasından gelmişti. Şiirlerini orada kaleme almış olan *Melian* şiirinin asıl yaratıcısı Terpandros, müzik ve dizeyi öyle muhteşem şekilde bir araya getirmişti ki, efsaneye bakılırsa, Orfeus'un kayıp lirini o bulmuştu. Lirik, soylu bir şair çift ile, Lesbos'ta azılı tiran düşmanı Alkaios ve sarhoş edici aşk şiirleri, yazılmış en güzel şiirler arasında sayılan Safo ile zirveye ulaşmıştı.

Diyonysus festivallerinin şarkıcısı ve *ditiramp*'ın[2] yaratıcısı Ariyon da Lesbos'tandı. Eskilerin lirikleri, coşkulu aşk ve şarap ozanı Teos'lu Anakreon'da en zarif ve neşeli temsilcisini bulmuştu. Onunla birlikte yazanlar, Regium'lu Ibykos, Kea'lı Simonides ve özellikle [Latin Marcus Fabius] Quintilianus'un "lirik şairlerin prensi" dediği Tebai'li Pindar'dı. Pindar, bütün Yunanistan'da bir *skholia* yazarı olarak da ünlüydü. *Skholia* ya da sofralarda lezzete haz katmayı amaçlayan bu nameli lirik şiirler, Hellas'ın her yerine yayılmıştı.[3] Mizahî masalları dilden dile dolaşan muzip fabl yazarı eski köle Ezop da unutulmuyordu. Her şehrin kendi şarkıcı ve şairleri vardı; bu kadar küçük bir ülkede ve nispeten bu kadar kısa sürede, böylesine şaşırtıcı sayıda şair ve düşünürün ortaya çıktığı küçük Yunan topluluklarındaki gibi bir başka dönem daha yoktur herhalde.

Yunanlar, şiir sanatının zirvesine Diyonisos, nam-ı diğer Bakkhos onuruna düzenlenen antik festivallerde ortaya çıkıp gelişen dramada ulaştılar. Dramatik şiir, en sık söz edilenleri, Sikyon'lu Epigenes, İkaryon'lu Tespis ve özellikle de *Miletos'un Zaptı* adlı oyunun yazarı Frinihos olan az çok bir dizi ünlü öncüye sahiptir. Ama drama en kusursuz ifadesine, Pers savaşlarından sonra, etraflarındaki Filokles, Euforiyon, Ksenokles, Nikomahos ve diğer birçok şair olan muhteşem üçlü Eshilos, Sofokles ve Euripides'in bütün Hellas'ı aydınlattığı Atina'nın parlak döneminde ulaşmıştı. Eshilos'un iki yüz eserinden günümüze yedi tanesi kalabilmiştir.

2- [Eski Yunan'da, Tanrı Dionisos adına okunan bir tür methiye de denilebilecek tören şarkısı. –t.y.n]

3- Skholia'da genel olarak tiranlıktan nefret gibi siyasî meseleler ifade bulmuştu. Kallicrates'e atfedilen Harmodios ve Aristogeiton adlı iki tiran katiline adanmış bir zafer şarkısının bir bendi şöyleydi:

Tanrılar, kanlı bıçağımı savuracağım,
Aynı Harmodius ve Aristogetion gibi
Kutsallar kutsalı Pallas festivalinde
Tiran Hipparkhus'u serdiler yere
Adınız dünyada sonsuza dek yaşayacak,
Aziz Harmodios ve Aristogetion,
Zira siz tiranı yere serdiğinizde
Atina'yı ayağa kaldırıp özgür kıldınız yine.

Bunlar arasında onun cüretkâr tavrını, devleşen gücünü ve fikirlerinin azametini bütün şiddetiyle ortaya koyan büyük tragedyası *Zincire Vurulmuş Prometheus* da vardı. Sofokles'in de yüzden fazla drama yazdığı, ancak yedisinin muhafaza edildiği söylenir. Biz bunlardan onun dehasının büyüklüğüne dair, kendini en göz alıcı biçimde sergilediği *Antigone* sayesinde bir fikir ediniyoruz. Söylendiği gibi, "aydınlanmanın şairi" Euripides'in eserlerinden kurtarılabilenler ise daha çoktur. Ona atfedilmiş olan iki yüz dramadan, on dokuzu gelecek kuşaklara kalmıştı. Onun sanatı, Eshilos ve Sofokles'inkine göre daha ölçülüydü ve Sofokles olması gereken insanı sunarken, Euripides'in insanı olduğu gibi gösterdiği söyleniyordu. Onun, sunumuyla insanı derinden etkileme gücüne sahip olduğunu, tutkuyu kimsenin kendisiyle boy ölçüşemediği şeytanî tasvirinde görürüz.

Yunan komedisinin kaynağı da tragedyayla aynıdır; o da antik çağın festivallerinden doğmuş ve özellikle fallik korolarla ilişkilendirilmişti. Ama komedinin ilk kez doruğa ulaşması Atina'da olmuştu. Yunanistan'ın büyük devlet adamı Perikles'in bile iğnelemelerinden kaçamadığı anlatılan Kratinos orada kendini göstermişti. Onun yanı sıra, Krates, Eupolis, Ferekratis ve diğer hepsinin "Güzellik Tanrıçalarının edepsiz sevgilisi" Aristofanes tarafından gölgede bırakıldığı söylenir. Aristofanes'in kırk beş komedisinden sadece on biri muhafaza edilerek bize ulaşmıştır, ama bunlar en utandırıcı aşağılamanın tatlı dille nasıl yapılabileceğini bilen ünlü şair hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaya yeter. Aristofanes'in iğneleyici zekâsı sınır tanımıyordu; insanları ve kurumları en pervasız lakaytlıkla ve hiç iffet taslamadan yeriyordu. Görüşlerinde çok muhafazakâr olmakla birlikte, ne tanrılar ne de resmî görevliler onun yıkıcı alaylarının hedefi olmaktan kurtulabiliyordu; her türlü kutsal şeyle dalga geçiyordu.

Komedi ve dramanın, tam da Atina demokrasisinin en parlak çağında mükemmelliğe ulaşması tesadüf değildi. O zaman komedinin hiç yasaksız sunulması bize, kişisel özgürlüklerin durumunu cumhuriyetçi anayasaların en iyi tasvirlerinden çok daha iyi anlatır. Çünkü bir çağın ruhu, ölü yasa metinleriyle değil, ona damgasını vuran insanların mevcut icraatlarıyla belli olur.

Nihayet Yunanların mimarî, heykel ve resimde ortaya koydu-

ğu eserlere de kısaca göz gezdirince, kültürlerinin azamet ve derinliğini ancak anlayabiliyoruz. Tarihte, belli alanlardaki kültürel yaratımları bakımından büyük, çok büyük işler başarmış pek çok halk görülmüştür, ancak Yunanlar muhtemelen kültürün *her* alanında en yükseğe erişmiş olan tek halktır. İki bin yıldır, en büyük beyinlerde Yunanların yarattıkları karşısında şaşkınlıkla karışık bir hayranlık uyandıran bu iç dengeyi sağlayan da budur. Goethe'nin Yunan sanatıyla ilgili şu sözlerini okuyan biri ne demek istediğini anlar: "Diğer tüm sanatlara insan bir şeyler katmak zorunda kalır, bir tek Yunan sanatlarına her daim borçlu kalınır."

Yunanlar için sanat, bireylerin sanki bir çeşit spormuş gibi peşinde koştukları özel bir ilgi alanı olmayıp bütün toplumsal yaşamlarıyla kopmaz bir biçimde iç içe gelişen ve varoluşu onsuz düşünemeyecekleri yaratıcı bir faaliyetti. Helenler, belki de yaşamın kendisini nasıl bir sanata dönüştüreceklerini bilen tek halktı; en azından sanatın kişisel ve toplumsal yaşamın her evresiyle kopmaz bağının böylesine berrak ve göz alıcı bir biçimde görünür olduğu başka bir halk daha bilmiyoruz. Antik Hellas'ın kendi siyasî varlığını tehdit eden Perslerle savaşa ayırdığından daha fazla bütçeyi tiyatrosunu ve dramatik sanatını desteklemeye ayıran Atina gibi bir topluluk, bugün bürokrasi ve militarizmin sözde uygar halkların millî gelirlerinin büyük bölümünü silip süpürdüğü bu devlet barbarlığı döneminde bizim için akıl alacak gibi değil. Ama ancak böyle bir toplulukta sanat böyle bir yüceliğe erişebilirdi.

Bu, özellikle –gelişimi tümüyle insanların toplumsal olarak ona ne anlam yüklediğine bağlı olan– tüm sanatların en toplumsalı mimarî için de geçerlidir. Sadece her bir bireyin kamusal yaşamla ilgili meselelerde sürekli en etkin rolü üstlendiği ve bu meselelere rahatlıkla vâkıf olabileceği bir ülkede, mimarî beceri böyle bir kusursuzluğa ulaşabilirdi. Babilliler, Mısırlılar, Persler ve antik çağın diğer halklarında sanat olarak mimarî, kral sarayları ve mezarlarının yanı sıra tanrılara adanan tapınaklarla sınırlıydı. Mimarînin kamusal hayatın tüm ihtiyaçlarına ve kişisel kullanıma yönelik ilk uygulamalarını ise Yunanlarda görüyoruz.

Ayrıca Yunan tapınağı, Doğu halklarının, biçimsiz hantallığıyla kasvetli dinî sistemlerinin ve rahiplerin katı dogmalarının bütün baskıcı ve ezici ağırlığını dışavuran kutsal binalarından çok farklı

bir ruh taşıyordu. Tanrıları aynı zamanda insan sayan ve hiçbir şekilde yaşama nefret kusan dogmaların ağırlığını taşımayan Yunanların dînî fikirleri, neşeli bir yaşam görüşünün şiirsel ihtişamıyla bezeliydi. Sağlıklı bir bedensel zevklere düşkünlük, Yunanların yaşamını yönetiyor ve onların tanrı anlayışlarına bile damgasını vuruyordu. Helen, hiçbir tanrının önünde secde etmiyordu. Günah mefhumu ona hepten yabancıydı; hiçbir zaman insanlığına sövmüyordu. Böylece ibadet, onun için yaşam sevincinin dünyevî kutlaması hâline gelmişti. Şarap ve aşkın hiç de az rol oynamadığı neşeli festivallerle birlikte şarkılar, danslar, farslar, tragedyalar, atletizm yarışmaları rengârenk silsileler hâlinde birbirini izleyerek dînî kutlamaları kendine has bir hâle getiriyordu. Bütün bunlar kalın tapınak duvarlarının ardında değil, mavi gökyüzünün altında, bu neşe dolu etkinliklere çok iyi bir ortam oluşturan güzel bir doğal çevrenin ortasında gerçekleşiyordu. Bu yaşam sevinci duygusunun insanın eserlerinde de kendini göstermesi kaçınılmazdı. Taine, Hellas'taki mimarî özgünlüğü şu sözlerle özetlemişti:

> Bu binada karmaşık, tuhaf, sanatsal zorlama içeren bir şey yoktu; bir dizi sütunun çevrelediği bir dikdörtgendi. Temeldeki üç-dört geometrik form, bütünü destekliyor ve planın simetrisi bunların tekrarlanması ve birbirleriyle zıtlıklarıyla ortaya çıkıyordu. Alınlık taçlandırması, sütun gövdelerinin yivli süsleri, tüm aksesuarlar, eşit ölçüde her parçanın özgün niteliğini ortaya çıkarıyor ve renk çeşitliliği bu değerlerin vurgulanması ve aydınlatılmasını tamamlıyordu.[4]

Her çizginin parlak, uyumlu bir bütünle harmanlandığı mimarlık sanatı eserlerinin bu kendine özgülüğü, bu zarif, kıvrımlı güzellik, Hellas'ta her yerde görülebiliyordu: Olimpos'taki Zeus tapınağında, Figalia'daki Apollon tapınağında, Theseum'da, Parthenon'da; Akropolis tapınak girişlerinden İktinos, Kallikrates ve pek çok diğer ustanın muhteşem eserlerine kadar.

Helenler arasında heykel kadar yaygın bir sanat daha yoktu. Aslında, bu alanda insanların o zamana kadar yapmış olduğu her şeyi aşan heykellerin inanılmaz yaratım zenginliği bizi büyülemeye devam ediyor. Roma istilası zamanında Romalı generaller Yu-

4- Hippolyte Taine, *Philosophy of Art.*

nanistan'ın sanat hazinelerini hiç görülmedik ölçüde yağmalamışlardı. Roma ve yakın çevresinde, altmış binden fazla Yunan heykelinin dikildiği bile yazılmıştı. Buna rağmen, milattan sonra ikinci yüzyılda, Roma imparatorları Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius zamanında yaşamış olan Pausanias, Hellas'a yaptığı büyük bir geziden sonra bütün ülkenin bir kıyısından diğer kıyısına kadar büyük bir sanat müzesine benzediğini söyleyebilmişti. Winckelmann'a göre, Pausanias kendi gözleriyle gördüğü yirmi bin heykelden söz eder.[5] Bu rakamlardan yola çıkarak Yunan heykellerinin ne kadar çok sayıda olduğunu ve ne kadar geniş alana yayıldığını tahmin edebiliriz. Heykeldeki bu ileri seviyeli gelişimin sebebi kuşkusuz Yunanların kamusal yaşamında tespit edilebilir. Çıplak vücuda özen, Yunanlar için bir ibadete dönüşmüştü. Her bayramda rastlanan halka açık oyunlar ve atletizm yarışları, düşünülebilen her duruşla insan vücudunu sanatçının gözleri önüne sererken, yaratıcı gücünü kullanması için ona her seferinde yeni esin kaynakları sunuyordu.

Bireysel ustaların yanı sıra, daha sonra Atina, Korint, Argos, Sikyon gibi yerlerde kurulan büyük heykel okulları da vardı. Ve buralardan ne büyük sanatçılar çıktı ortaya! Argos'ta çalışmış olan Agelades, üç büyük usta Fidias, Miron ve Polikleitos'un hocası olarak ünlüydü. Fidias, Olimpiya tapınağında yer alan on iki metre yüksekliğindeki Zeus heykelinin yaratıcısı olarak bilinir. Aynı zamanda, denizcilerin uzaktan görebildiği Atina Akropol'ündeki dev bronz Athena Promakhos heykeli de onun eseriydi. Fidias'ın Parthenon'daki dev Athena heykelini ancak bir miktar hayâl edebiliriz, zira o dönemin diğer birçok eseri gibi bu heykel de tamamen yok olmuştur. Sonradan orada Paros'lu Skopas ve özellikle Atinalı Praksiteles'in eserlerinde gücünün doruklarına ulaşan yeni "Atina Ekolü" gelişti. Bulunup Olimpiya tapınağının kuzeyinde yeniden yerine getirilen Hermes heykeli, bize Praksiteles'in mükemmel sanatıyla ilgili fikir verir. Büyük heykeltıraşlar, Korintos'lu Eufranor ve Sikyon'lu Lisippos'tan da söz etmeden geçmeyelim. Daha az ünlü ustalardan yüzlercesinin ama yüzlercesinin çoğunlukla bize adı bile ulaşamadı.

5- J. J. Winckelmann, *Geschichte der Kunst Altertums*, 1764.

Yunan resminden elbette çok daha az eser günümüze ulaşmıştır. Eski anlatılara bakarak, ülkenin dört bir yanında Anadolu'daki İyon resim okulu, Sikyon ve Paestum okulları gibi çok sayıda ünlü okul olduğunu anlıyoruz. Tasos Adası'ndaki Polignotos'tan genelde çok önemli ilk ressam olarak söz edilir; fakat her şeyden önce Apelles resim alanındaki en büyük eserleri üretmiş görünüyor, çünkü eski eserler ona övgülerle dolu.

Yunan sanatı, günlük kullanılan her eşyada kendini göstermiştir; büyüleyici resimlerle süslü sayısız vazodan ve kazılarda çıkarılmış hayranlık uyandıran çeşit çeşit mücevher, kabartmalı ve oymalı taşlardan da anlaşılacağı üzere, yücelten bir ilham gibi kamusal ve özel yaşama ait her türlü suretin üzerine sinmiştir. Karanlık taraflarını görmezlikten gelmeyip değerlendirmeye katsak bile, bu sanatın göz alıcı büyüklüğünü ve sınırsız çok yönlülüğünü abartmış sayılmayız. Antik tarihte başka hiçbir halk, sonraki tüm çağlardaki en büyük beyinler üzerinde böylesi bir çekim gücüne sahip olmuş değildir. Onların zengin yaratıcı faaliyetlerinin her dalı için her dilde sayısız kitap yazılmıştır ve bugün bile antik Hellas kültürüne dair yeni ve önemli bir materyal gün ışığına çıkarılmadan bir yıl geçmez.

Bir halkın herhangi bir tür kültür geliştirmesinin ilk ve tek şartı olduğu öne sürülen millî ve siyasî birliğin Yunanlar arasında ne kadar geçerli olduğunu anlamak istersek, bu görüşü paramparça edecek sonuçlara ulaşırız. Millî birlik denen şeyi hiç bilmeyen eski Hellas'a tarihinin sonuna doğru millî-siyasî birliğin dışarıdan zorla dayatılması, Grek kültürünün sonu oldu. O zaman da bu kültür yaratıcı faaliyetleri için kendine bir başka yuva bulmak zorunda kaldı. Yunan ruhu, açıkça bu millî-siyasî tecrübeye dayanamamış ve yüzyıllar boyunca en büyük gücünü akıttığı topraklarda yavaş yavaş sönmüştü.

Grek kabile ve halklarını birleştiren şey, elbette Yunanistan'da kimsenin ilgisini çekmeyen ve özü Helenlere her zaman yabancı kalmış olan bir millî-siyasî birliğin yapay bağı değil, kendini her yerde binlerce farklı biçimde ortaya koyan ortak kültürleriydi. Yunanistan siyasî bakımdan dünyadaki en dağınık ülkeydi. Her şehir, sakinlerinin en ufak taviz bile vermeye niyetinin olmadığı siyasî bağımsızlığını rekabetçi bir katılıkla korurdu. Bu küçük şehir-

cumhuriyetlerinin her birinin kendi anayasası, kendi kültürel özgünlüklerine sahip bir sosyal hayatı vardı ve bütün olarak Helenistik hayata asıl kültürel değerlerini vermiş olan da buydu. Albert Wirth şu sözlerinde haklıydı:

> Yunanlar halk olarak ne kadar kopup bölünüyorsa, ortaya koydukları başarılar da o kadar hayranlık uyandırıcı oluyordu. Onların sonsuz sayabilecek farklı kabilelerini herhangi bir kolektif eylemde, herhangi bir ortak görüşte birleştirmeyi başaran kimse çıkmamıştı. (...) Kendi folklorlarına hep büyük değer vermişlerdi ve vermekteler de, fakat kendilerini büyük bir bütüne katmaya, kendi isteklerini onun geri planına atmaya yetecek bir siyasî algıya, bir kendini feda etme eğilimine sahip değillerdi.[6]

Ama Yunanların kültürel faaliyetlerini kanatlandıran ve onları ruhsal olarak ilk buna hazırlayan da tam bu siyasî duyarlılık yoksunluğuydu. Aristoteles, Helenlerin anayasalarıyla ilgili eseri için malzeme toplarken, yaptığı çalışmayı, her biri kendi içinde bir siyasî varlığı temsil eden ve özerkliği nedeniyle kendine özgü toplumsal özellikleri olan yüz elli sekiz topluluğu içine alacak şekilde genişletmek mecburiyetinde kalmıştı. Bütün yarımadanın topoğrafyası bile büyük ölçüde, toplumsal yaşamın bu yönde gelişmesine müsaitti. Kısmen dağlık olan arazi, sakinlerin zihni ve ruhu üzerinde güçlü bir etki yarattığı muhakkak olan ılıman ve güzel bir iklime sahiptir. Şirin ve verimli vadiler, araziyi dört bir yandan keser; sayısız koylarıyla karanın çok derinliklerine sokulan deniz, üç tarafında hayâl edilebilecek en muhteşem kıyı şeridini oluşturur. Yarımadayı âdeta bir köprü gibi Anadolu'ya bağlayan yığınla irili ufaklı adayı da unutmayalım. Alışılmadık şekilde değişken olmakla birlikte, bu çok zengin doğal ortam, insanlara başka bir yerde nasip olmayacak derin düşünceler için ilham vericiydi. Ülkenin her tarafı, sakinlerin faaliyetlerine belirli bir damga vurmasına yardım eden özgün bir karaktere sahipti. Antik Hellas'ın o kendine özgü entelektüel ve toplumsal yaşamının zengin çeşitliliği işte böyle en etkin biçimde uyandırılıp teşvik edilmişti.

Yunanların kendilerine gelince, bugün artık her gün daha da

6- *Volkstum und Weltmacht in der Geschichte*, Leipzig, s. 18.

netleştiği gibi, ne homojen bir halktı ne de saf bir ırk. Tersine, her şey burada ortak bir kültürle ruhsal birlik içinde kaynaşmış olan farklı kabile ve ırk unsurlarının olağandışı güzel karışımının söz konusu olduğunu gösteriyor. Helenlerin kuzeyden inip yarımadayı istila eden ve yerli nüfusa yavaş yavaş boyun eğdiren Cermen ırktan bir halk olduğu tezini, bu kapsamlı biçimiyle doğrulayan hiçbir akla uygun kanıt yoktur. Bilimsel araştırmalar Yunanistan'ın ilkel tarihi üzerindeki sis perdesine ne kadar derinden nüfuz etmeye çalışırsa, o kadar bu tezin zıddını gösteren olgulara ışık tutuyor. Yarımadanın kuzeyden zorlayan yabancı kabilelerin sık sık istilasına uğradığına şüphe yok, ama bu bize kökenleri tarihöncesi bir zamanın sisleri içinde tamamen kaybolmuş olan kabilelerin ırk aidiyeti konusunda net bir fikir veremez. Yunanların kendi efsanelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, prehistorik çağlarda gerçekleşmiş olan bu istilaların çoğu, ülkenin geniş kesimlerinde sürekli çalkantı yaratmıştı. Bu göçler ve sürekli çatışmalar sonucunda, kavimler bütün nüfuslarıyla anayurtlarından kopup Ege adalarına ya da Anadolu kıyılarına sürüklenmişlerdi. Milattan önce yaklaşık bin yüz yıllarında gerçekleştiğine ve ülkenin toplumsal yaşamında büyük değişiklikler yarattığına inanılan Dor göçleri bunların en büyüğüydü.

Ama göçler sadece kuzeyden gelenlerle sınırlı değildi; bu istilalardan çok uzun süre önce, Asyalı kabilelerin Helenlerin gelecekteki yurdu olan bu topraklara çoktan girmiş olduklarına dair pek çok veri var. Yunan mitolojisindeki Asya etkisine dair sayısız iz, ve özellikle de anlamları konusunda hiçbir bilgi bulunmayan birçok şehir ve yer adı buna tanıklık eder. Semitik Fenikelilerin Grek anakarasına etkisinin derinliği henüz tartışmaları sona erdirecek ölçülerde ortaya konulmuş değildir. Ama sonradan Grekleşen Kiklad, Sporad, Rodos, Kıbrıs, Girit gibi çok sayıda adanın Yunan toplumunun ortaya çıkışından çok önce Fenikelilerce kolonileştirilmesi bu etkinin hiç de az olmadığına işaret eder. Anadolulu Karya halkı da Yunanistan'da bariz izler bırakmıştı. Megara'daki Karya kalesinin ve efsanevî Kral Kar'ın adlarının kökleri ancak onlara dayandırılabilir.

Genelde Yunanların başlıca üç kolu olduğu düşünülen Dorlar, Aioller ve İyonyalılardan en yeteneklileri ve kültürel bakımdan en

gelişmişleri olan İyonyalıların Helenlikle en az ilişkisi olanlar olduğu görülür. Çok sayıda ünlü tarihçi, İyonyalıların yoğun olarak Samiler ve diğer Doğu halklarıyla karıştığına dikkat çekmektedir. Ernst Curtius ve diğer bazı tarihçiler İyonyalıların ilk yurtlarının Anadolu olduğunu dahi iddia ederken, Curtius bu görüşünü tarihsel olarak sadece Anadolu'da bir İyon ülkesinin ispatlanabildiğine dayandırdı. Elbette bu İyonyalıların kökeninin gerçekten de Anadolu olduğunu kanıtlamıyor. Anadolu'ya göç edip orada bir yerleşim kurmuş da olabilirler.[7] Herodot da farklı yerlerde İyonyalıların, özellikle de Atinalıların Helenistik olmayan köklerine atıfta bulunup Yunan dilini daha sonra benimsemiş olan Pelasgların torunları olduklarını söylemişti.

Bütün bunlardan kesin olarak ortaya çıkan tek şey var, o da Yunanların belirli bir millî-siyasî kimliği temsil etmediği ve tersi tüm iddiaların sadece muğlak varsayımlara ve hüsnükuruntulara dayandığını ortaya koyar. Vardığımız önceki sonuçlara uygun olarak, bir birlik sunan tek Yunan kültürü Anadolu'nun batı kıyısı ve Ege adalarından Sicilya ve güney İtalya'ya kadar yayılmış olan kısımdır. Buna Kırım'da, Karadeniz'in doğu kıyılarında ve Rhône Nehri ağzındaki ayrı yerleşimler de eklenmeli.

Bu nedenle, Helen kültürü gibi göz alıcı zenginlikteki muhteşem bir kültürün gelişiminde rol oynayan başka nedenler olmalı. Bu nedenlerin şimdiye dek en önemli ve belirleyici olanını ülkenin siyasî dağınıklığı ve millî çeşitliliğinde saptamakla hata ettiğimizi düşünmüyoruz. Zihni sürekli yeni meseleler üzerinde durmaya teşvik eden, hiçbir tek biçimliliğe hoşgörüsü olmayan şey, Yunanistan'ın bu sağlıklı adem-i merkeziyetçiliği, yüzlerce küçük topluluğa bölünmüş iç dağınıklığıydı. Her büyük siyasî yapı, kültürel yaşamı kaçınılmaz olarak kaskatı bir kalıba sokar, Bütün Grek şehirlerindeki yaşamın çok tipik bir özelliği de olan ayrı topluluklar arasındaki verimli rekabeti yok eder. Taine, antik Hellas'taki bu siyasî durumu çok net bir biçimde betimler:

> Modern gözlere bir Yunan devleti minyatür tablo gibi görünür.

7- Ernst Curtius, *Geschichte Griechlands* ve *Die Jonier vor der jonichen Wanderung*.

Argolis, 70-80 kilometre uzunluğunda ve 35-40 kilometre genişliğindeyken, Lakonya da yaklaşık aynı büyüklükteydi. Akhaya bir sıradağın denize bakan yamacındaki dar bir kara şeridiydi. Bütün Attika bizim [Fransa'nın] en küçük bölgesinin yarısı kadar bile değildi; Korint, Sikyon ve Megara topraklarının bir ucundan diğer ucuna sadece bir saatte yürünebilirdi; genelde ve her şeyden önce bütün adalar ve yerleşimlerde, devlet çiftliklerin etrafını sardığı bir sahil şehrinden ibaretti. Bir akropolden bakınca komşu şehrin ya akropolünü ya da dağlarını görebilirdiniz. Surlarla çevrili böyle dar bir alanda her şey açıkça ve kolayca anlaşılır; anayurt tasavvurunun bizdeki gibi devasa, soyut ve muğlak olanla en küçük bir alâkası yoktur: bu tasavvur, duyularla kucaklanabilen fiziksel anayurtla çakışır; her ikisi de yurttaşın zihninde net çerçevelerle çizilmiştir. Atina, Korint, Argos ya da Sparta'yı kafasında canlandırabilmek için kendi vadisinin girintilerini ya da şehrinin siluetini düşünür. Şehrinin çerçevesini hayâlinde canlandırabildiği gibi, içinde yaşayan herkesi de tanır ve siyasî olarak kapsanan alanın darlığı kadar fiziksel olarak kapsanan alanın düzenlenmesi de ona peşinen, tüm zihinsel tasavvurlarına uyan ortalama ve sınırlı bir ideal model sunar.[8]

Bu sözler Grek şehrinin bütün doğasını gözlerimizin önüne serer. Böyle minyatür bir devlette, insanın memleket sevgisi toplum sevgisiyle tamamen örtüşür. Hâlâ aynı şey olan memleket ve anayurdun, günümüzün soyut anayurt fikriyle hiçbir ortak yanı yoktur. Bu yüzdendir ki Yunanlara her zaman yabancı olmuş milliyet denilen fikir en yıkıcı tehlike anlarında bile içlerinde kök salmamıştır. Homeros'ta, bir sosyal birliğe dair en küçük bir iz bile bulunmadığı gibi, "milliyetçi" düşüncenin Yunanlara kültürlerinin en üretken döneminde daha çekici geldiğine dair bir emare de yoktur. Yunan kentlerini birbirine bağlı tutan şey, sırf ortak bir kültüre ait olma bilinciydi. Yunan sömürgeciliğinin antik çağın tüm diğer halklarından çok farklı bir niteliğe sahip olmasının nedeni de budur. Fenikeliler kolonilerini öncelikle ticaret ortaklıkları olarak düşünürlerdi. Romalılar için koloniler, metropolün ekonomik olarak kanını emdiği ve Roma devletine tümüyle bağımlı olan tâbi topraklar rolünü oynardı. Yunanlarda durum böyle değildi. Onlar

8- *Philosophy of Art*, s. 319.

kolonilerini ana vatanın şehirleriyle aynı anlayışta, gerçekten de metropole aynı kültürle bağlı olsalar bile gene de kendi ayrı yaşamlarının kalp atışlarını hisseden bağımsız örgütlenmelere uygun kuruyorlardı. Koloninin de kendi anayasası vardı; kendi içinde bir *polis*'ti ve kendi kültürel yaşamının bağımsız gelişimi konusunda metropol şehirleriyle aşık atardı.

Yunan idarî birimlerinin yüzölçümü birkaç kilometre kareyi geçmediğinden, her yurttaş kolayca bütün kamusal yaşamı izleyip her konuda kendi kanaatini oluşturabilirdi. Bu, dallı budaklı idarî mekanizması ve bürokratik kurumlarının karmaşık işleyişiyle modern devlet teşkilatımızda hayâl bile edemeyeceğimiz çok önemli bir hadisedir. Modern devlet yurttaşının şaşkın çaresizliği, onu tüm kişisel inisiyatiften yoksun bırakan idarî organlara ve siyasî liderliğe ölçüsüz abartıda bir önem atfetmesi bu yüzdendir. Modern devletin tüm faaliyet alanlarını, iç ve dış politikasını izleyecek bir konumda kesinlikle olmadığından; öte yandan, tüm bu işleyişin geri dönülmezliğine siyasî dengenin bozulması hâlinde kendisinin dipsiz bir bataklığa saplanacağına inanacak kadar ikna olduğundan kişisel değersizlik ve devlete bağımlılık duygusu güçlenir. Böylece bugün insanın Tanrı'nın otoritesine inancından daha köklü olan siyasî otoritenin kaçınılmazlığına duyduğu inanç daha da kökleşir. Dolayısıyla, en fazla devletin başındaki kişilerin değişmesini hayâl eder ve kendisini sürekli ezen siyasî aygıtın tüm kusur ve kötülüklerinin aslında devletin varlığından kaynaklandığını ve bu yüzden de devlet hangi biçimi alırsa alsın, bunların farklı biçimlerde her zaman tekrarlanacağını algılayamaz.

Yunan açısından durum farklıydı. O, *polis*'in iç işleyişine daha kolay hâkim olabildiğinden, kendisini yöneten insanların davranışlarını daha iyi yargılayabilecek konumdaydı. Onların dünyevî insanlar olduğunu her daim kendi gözleriyle görebiliyordu ve bu nedenle kendi işini kendi görmeye daha meyilliydi; zira düşünsel kıvraklığı otoriteye duyulan körü körüne inançla henüz sakatlanmamıştı. Hiçbir ülkenin büyük adamları en ileri kültürel gelişme dönemindeki Yunanistan kadar kamuoyunun değerlendirmelerine açık olmamıştı. En büyük ve en tartışmasız meziyet bile bu konuda koruma sağlamıyordu. Bir Miltiades, bir Temistokles ayarındaki insanlar dahi, bunu bizzat deneyimlemek zorunda kalmış-

tı. Bu şekilde, Yunanistan'daki kamusal yaşam her zaman akıcılığını koruyordu ve hiçbir konuda katı bir düzenin uzun süre varlığını korumasına izin vermiyordu. Ama bu sayede, kişisel özgürlük ve bireyin gelişme imkânları en iyi biçimde korunuyor; bireyin inisiyatifi merkezî bir devlet otoritesinin kemikleşmiş biçimlerinde körelip gitmiyordu.

Güçlü gelişimi başka türlü izah edilemeyecek olan o muhteşem kültür, kaynağını işte bu düşünsel özgürlük koşulundan alıyordu. Sir Francis Galton, milattan önce 530'dan 430'a kadar geçen tek yüzyıllık dönemde Yunan şehir cumhuriyetlerinin en önemlisi ve en özgür ruhlusu olan Atina'nın tek başına Grek tarihinin seçkin insanlarından en az on dördünü, Miltiades, Temistokles, Aristides, Kimon, Perikles, Tukidides, Sokrates, Ksenofon, Platon, Eshilos, Sofokles, Euripides, Aristofanes ve Fidias'ı çıkardığı tespitinde haklıydı. İngiliz bilim insanı, bir tek benzer şartlara sahip olup farklı olsa da aynı zenginlikte bir kültür geliştiren Floransa'nın bu bakımdan Atina'yla karşılaştırılabileceğini ekler.[9]

Bu yaratıcı faaliyet ruhu –diğer şehirlerin hepsi demokrasiye giden yolu bulduğu hâlde kendini aristokrasinin hâkimiyetinden hiçbir zaman kurtaramamış olan Sparta hariç– Yunanistan'ın tüm şehirlerinde doruğa ulaşmıştı. Bu nedenle, Sparta'da siyasî egemenlik fikri her şeyi kendine tâbi kılan belirleyici bir rol oynamıştı. Elbette Atina, Tebai ve Korint'te de siyasî egemenlik kurmak için çalışan güçlerin mevcut olduğu inkâr edilemese de bu, gücü son derece sınırlıyken bile her türlü iktidar yapısının kültüre ayak bağı olabileceği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Ancak, Yunanistan'ın siyasî ve millî bakımdan tümüyle parçalanmış olması, bu iktidarı yayma çabalarını epeyce törpülemiştir. Hatta bir süreliğine başarı elde edildiğinde dahi bu sadece anlık bir başarı olmuş ve hiçbir zaman tüm büyük devletlerde ortak olan o kurulu siyasî düzen konumunu elde edememiştir. Nietzsche de yıllar önce *polis* ile kültür arasındaki içsel karşıtlığı tespit etmiş ve şart olduğu iddia edilen aralarındaki ilişkiyi hayâl ürünü olarak nitelendirmişti.[10]

Yunanistan birleşik bir millî devlet tecrübesinden uzak olmak-

9- *Hereditary Genius, Its Laws and Consequences,* 1869.
10- *Menschliches Allzumenschliches,* 8. Bölüm.

la kalmamış, Babillilerinki, Mısırlılarınki ya da Perslerinki gibi –sonradan Papalığı oluşturacak prototipte– bir ruhban hiyerarşisiyle de hiç tanışmamıştı. Kilisesi olmadığından ilahiyatı ve ilmihali de yoktu. Helenlerin dini, gelişiminde şairlerin papazlardan daha fazla pay sahibi olduğu gevşek bir yapıydı. Dînî anlayışları bir ilahiyatçı sınıf dogmatizminin hâkimiyeti altına girmeye elverişli değildi ve düşünce özgürlüğüne neredeyse hiç engel teşkil etmiyordu. Yunan, kendi tanrılarını diğer Doğu halklarının çoğundan farklı tasavvur ediyordu. İnsanî azamet ve zaaf niteliklerinin hepsini yüklediği tanrılarına müthiş bir tarafsızlıkla yaklaşıyor, bu da dînî anlayışlarına, antik çağın başka hiçbir halkında görülmeyen özgün bir üslup kazandırıyordu. İlk günah anlayışının Helenlere her daim yabancı kalmasının nedeni de budur. Schiller, Yunanistan'da tanrılar daha insanî tasavvur edildiği için insanların kendilerini daha tanrısal hissetmek zoruna kaldığını söylerken haklıydı. Tüm Olimpos, iç siyasî kopuklukları, renkli çok yönlülüğü ve yapıcı gücü, sürekli rekabeti ve tüm insanîliği ve fazla-insanîliğiyle zengin Helenistik kültürel yaşamın âdeta aslına sadık bir kopyasıydı diyebiliriz. Hellas'ta da insan kendini tanrılarına yansıtıyordu. Hristiyan Kilisesi'nin Avrupa'nın entelektüel hayatı üzerinde yüzyıllar süren sakatlayıcı etkisini; her tür despotizmi nasıl desteklediğini ve bugüne dek her tür düşünsel ve toplumsal gericiliğin fethedilmemiş kalesi olarak kaldığını açıkça gördüğümüzde, Yunanların dînî yaklaşımları ile Hristiyan Kilisesi'nin taşlaşmış, ruhu zincire vuran dogmaları arasında ne kadar derin bir uçurum olduğunu kavrarız.

Tarihte, büyük bir kültürün serpilip gelişmesinin tüm zarurî koşullarının antik Hellas'taki kadar bol sağlandığı dönemler nadir görülmüştür. Modern devlet adamına Helenistik dünyanın büyük kusuru gibi görünebilecek olan ülkenin aşırı siyasî bölünmüşlüğü, kültürel gücünün gani gani ve sınırlanmadan gelişimi açısından en büyük nimet olmuştu. Yunanlar arasında "millî birlik duygusu" nun ne kadar az olduğunu Pers Savaşları sırasında en açık şekliyle görmüştük. Yunan kabileler arasında millî bilinç uyandırması beklenebilecek bir dönem olduysa, Pers despotizminin Yunan şehirlerinin özgürlük ve bağımsızlığına son vermeye koyulduğu dönemdi. O zaman Helenlerin maruz kaldığı tehdit, hepsi için aynı

ölçüde büyüktü. Bu konuda hiç kimsenin en küçük bir yanılgıya kapılması mümkün değildi; herkes bir Pers zaferinin Yunan topluluğu için ne manaya geldiğini biliyordu. Ama tam da en büyük tehlike zamanında, Helenlerin siyasî dağınıklığı en belirgin hâle geldi.

Müthiş önem arz eden ve Pers Savaşlarının habercisi olarak görülmesi gereken iki olay; Pers Kralı Kiros'un emriyle Anadolu' daki Yunan şehirlerinin çoğunda Pers egemenliğini kuran Harpagon'un muzaffer ilerleyişi (M.Ö. 546-545) ve akabinde İyon isyanı (M.Ö. 499-494) vesilesiyle Yunanlardaki ortak millî çaba eksikliği öylesine bariz ortaya çıkmıştır ki, Perslere karşı herhangi bir merkezî birleşme hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. İyon isyanının kanlı şekilde bastırılması sırasında çok zalimce cezalandırılan Milet, Harpagon'un askerî seferi söz konusu olduğunda, Perslerle uygun bir barış müzakeresine girişmek için diğer şehirleri tam anlamıyla yüz üstü bıraktı. Sadece birkaç şehir kanlarının son damlasına kadar savaşı sürdürdü. Çoğu, Perslere direnmeyi sürdürmenin boşuna olduğunu gördüğünde, eski topraklarını terk ederek uzak diyarlarda yeni bir yurt kurmayı tercih etti. Spartalıların Anadolu'da ayaklanan Yunan şehirlerine her türlü yardımı reddetmesi de doğrusu gelişmiş bir millî duyguyla pek bağdaştırılamaz. Atinalıların İyon İsyanını desteklemelerinin temel nedeni ise, sürgüne gönderdikleri tiran Hippias'ın sığındığı Pers sarayından doğduğu şehre karşı sürekli dolap çevirmesiydi. Cumhuriyetçi devlet biçiminin ortaya çıkmasından önce neredeyse her Grek şehrinin tepesine çöreklenmiş olan bu küçük hükümdarlar, hiçbir millî kaygıyla hareket etmiyorlardı ve kendi halklarının özgürlük mücadelelerini bastırmak için yardım etmeleri karşılığında Pers despotlarına her türlü uşaklığa hazırdılar. Atina'da Pisistratos, Teselya'da Aleutos ve Sparta Kralı Demaratus'un entrikaları bunu kanıtlar.

En sonunda, Pers Kralı Darius, İyon İsyanını destekledikleri için özellikle nefret ettiği Eretria ve Atina şehirlerine ilk fırsatta büyük bir ordu gönderdi. Fakat saldırısının aslında tüm Yunanistan'ı hedef aldığı açıktı; zira Anadolu'daki Helenler ana vatandaki şehirlerden yardım alma imkânından yoksun kalıncaya kadar, buradaki Pers gücü güvende değildi. Tiran Hippias'ın Pers ordusuy-

la birlikte davranması ve bir Yunan olarak onlara çok yararlı bazı hizmetlerde bulunma ihtimâli, tehlikeyi daha da artıyordu. Yine de Helenler arasında millî bilincin uyandığına dair en küçük bir işaret bile yoktu. Biat ettiklerinin işareti olarak kendilerinden toprak ve su talep eden Pers elçilerini, istediklerinizi buradan kendiniz temin edin diyerek bir kuyuya atmalarına rağmen, Sparta'nın tavrı her zamanki gibi ikircikliydi. Beotyalıların büyük bölümü dâhil olmak üzere, adalardaki ve ayrıca anakaradaki pek çok şehir neredeyse hiç direnmeden teslim olmuştu. Atinalıların en yakın komşuları olan Aigina adasının sakinleri bile, güçlü Pers ordusuna direnmeye kalkışmamış ve muhtemel bir tarumar edilme ihtimâline karşı teslim olmayı tercih etmmenfatlerineişlerdi.

En sonunda, [Atina'nın kuzeydoğusundaki] Maraton'da ezici üstünlüğe sahip Persler ile Yunanların kara kuvvetleri arasında nihaî muharebeye sıra geldiğinde, Atinalılar savaş alanında neredeyse yalnız kalmıştı; çünkü Plataea'lıların gönderdiği bin hoplit[11] piyadesi dışında hiçbir yardım almamışlardı. Perslere karşı savaşa girmiş olan Spartalılar bile savaş meydanına muharebeden sonra gelmiş ve [Yunanların komutanı] Miltiades ile askerlerinin kazandığı muazzam zafere hiç katkıda bulunmamışlardı. Maraton'daki zaferle birlikte, Hellas'ı tehdit eden tehlike o an için bertaraf edilmiş ve Pers generalleri askerlerini Asya'ya geri çekmeye mecbur kalmışlardı. Fakat tehlikenin –bir süreliğine ertelenmiş olmakla birlikte– hiçbir biçimde sona ermediğini herkes kesinlikle kavramış olmalıydı. Pers despotizminin, uğradığı yenilginin intikamını almak için tüm gücüyle harekete geçeceğine hiç kuşku yoktu. Durum tümüyle o kadar açıktı ki Hellas'ta kimsenin bunu yanlış anlamasına imkân yoktu. Bu nedenle, Yunanların bu kısa soluklanma molasından yaklaşan tehlikeyi daha hazırlıklı karşılamak için yararlanması beklenebilirdi. Eğer Yunanistan'da eleştirel bakmayan tarihçilerin o terennüm edip durduğu "millî ruh"un en küçük bir emaresi bile olsaydı, bu kadar nazik bir durumda kesinlikle ne yapar eder kendini ele verirdi. Ama millî bilincin güçlendiğini ima eden hiçbir şey olmadı. Yunanistan'daki iç koşullar aynı kaldı.

11- [Antik Yunan'da, orduların ana gövdesini oluşturan ağır piyade sınıfından savaşçılara verilen ad. –t.y.n.]

Özellikle de, Atina'nın Maraton'da kazandığı zaferle askerî ve siyasî itibarı büyük ölçüde zedelenen Sparta, ondan sonra bütün siyasî faaliyetini Atina'nın hızlı gelişmesini engellemek için her yolu denemeye çevirdi. Bu mesele, Sparta aristokrasisi nezdinde Pers tehlikesinden çok daha önemliydi.

Maraton muharebesinden on yıl sonra, milattan önce 480'de, Pers Kralı Kserkses Yunanistan'ı karadan muazzam bir ordu ve denizdeki kıyı şerdi boyunca güçlü bir donanma filosuyla tehdit ettiğinde, Yunanların genel durumu ilk Pers saldırısında görülenden bir nebze bile daha iyi değildi. Herkesi aynı oranda tehdit eden korkunç tehlike karşısında millî bir ittifaktan şimdi de eser yoktu. Önce genel bir panik havası oluştu. Yine de sözümona "millî çıkarlar"ı birlikte savunmayı düşünen çıkmadı. Surları içinde "tarafsız taraf" denilen ve Pers despotu tarafından desteklenen grubun güçlü bir nüfuz kurduğu Tebai düşmana direnmeden teslim olmuş, ülkenin daha orta kesimlerindeki pek çok kabile de bu örneği takip etmişti. Beotyalılar, Teselyalılar ve Akhayalılar, tepelerinde dolaşan tehditten kaçmanın yolunu teslim olmakta bulmuşlardı.

Direnmekte kararlı birkaç şehrin ortak savunma konusunda anlaşmak üzere temsilci gönderdiği Kıstak Adası'ndaki ünlü meclis bile, bir millî kararlılık tablosu hariç her şeyi sergilemişti. Her şeyden önce, Spartalılar ilerleme hâlindeki düşman ordusu karşısında set oluşturmak üzere bütün askerî gücünü ülkenin kuzey kesimine yığmaya ikna edilemiyordu. Orta Yunanistan'ın yerle bir edilmesi belli ki hiç kanlarına dokunmuyordu. Sparta'nın egemen sınıfının, Atina'nın Persler tarafından yok edilmesini görmekten ve bu yolla kendini rahatsız edici bir rakipten kurtarmaktan memnuniyet duyacağı pek de şüphe götürmüyordu. Bu sırada, Spartalıların rolü tamamen on yıl önce Darius'a karşı savaştaki kadar belirsizdi. En sonunda, art niyetlerini büsbütün ele vermemek için Perslere Thermopylae'de direniş göstermeye ister istemez razı olduklarında, sadece üç yüz Spartalı yurttaşı başka birkaç kabilenin de katıldığı yaklaşık bin Periyek[12] ile birlikte Leonidas'a gönderdi-

12- [Periyekler Sparta'da vatandaş sayılmayan bir sınıftı. Yönetimde söz sahibi olması ya da bir Spartalı ile evlenmesi mümkün değildi. Gerek duyulduğunda →

ler. Yunan tarafın ağır silahlı asker sayısı toplamda dört bini bulmuyordu; bu sayı, mahşeri kalabalık Pers ordusuyla kıyaslandığından komik sayılabilecek kadar düşüktü. [George] Grote ve Grek tarihinin diğer ünlü hikâyecilerinin, Spartalıların samimiyetinden kuşkularını dile getirmesinin nedeni tarihsel olgular ışığında apaçık görülüyor.

Sonradan Kserkses, donanma filosunun Salamis'te yaşadığı fecî yenilgiden sonra ordusunun büyük bölümüyle Hellespont'a geri çekilmeye zorlandığında bile, Sparta aynı ikircikli taktikleri izlemeye devam etti. Kserkses Asya'ya geri çekilmişti çekilmesine, ancak arkasında, kışı orada geçirip general Mardonios komutasında ilkbaharda savaşa tekrar başlayacak büyük bir ordu bırakmıştı. Ama tam da kaderlerini belirleyecek bu son muharebede, başkomutanı olarak Helenlerin muharip kuvvetlerini yöneten Sparta Kralı Pausanias öyle dikkat çekici bir isteksizlik göstermişti ki, göze çok şüpheli görünüyordu. Sonradan önüne çıkan bir fırsatı Yunanların menfaatlerine ihanet ederek değerlendiren Pausanias'ın vardığı yer, onun o zamandan Mardonios'la gizli bir anlaşma yaptığını doğrular. Çatışmaların başlamasından önce Mardonios'un bağımsızlıklarına hiçbir biçimde zarar verilmeyeceği vaadiyle Atinalılara gizlice ittifak önerdiğini dikkate alacak olursak, bu düşüncenin doğruluk ihtimâli artar. Atinalılar öneriyi gururlu bir biçimde reddettiklerinden, Mardonios'un hemen aynı öneriyle Pausanias'a gittiği ve ondan olumlu cevap aldığı düşüncesi makûldür. Her durumda, Plataea muharebesinden önce Pausanias'ın bütün tavırları böyle bir yoruma zemin hazırlıyordu.

Üstünlüklerine ve çevirdikleri entrikalara rağmen Persler kesin bozguna uğramışsa, bunun nedeni, bağımsızlık ve özgürlükleri uğruna savaşıp yenilgi hâlinde her şeylerini kaybedecek olan Helen askerlerini harekete geçiren ruhun, despotun iradesiyle bir arada tutulan ve büyük ölçüde yabancı halklardan sırf bu savaş için askere alınmış olan dev Pers ordusununkinden çok farklı olmasıydı. Yunanların zaaf olarak görmediği millî bölünmüşlükle-

→ askerlik yapmaya mecbur olan bu sınıf, sair zamanlarda tarım ticaret ve zanaatla uğraşıp devlete vergi vermekle yükümlüydü. –t.ç.n.]

rine ve siyasî kopukluklarına rağmen savaşı kazanmalarının nedeni budur.

Bazı tarihçilerin daha sonra yaşanan Peloponnes Savaşlarını Yunanların millî birlik mücadelesi olarak görme çabaları hiçbir sağlam temele sahip değildir. Mauthner'in yorumu, bu tezin tutarsızlığını çok iyi bir tespitle ortaya koyar:

> Örneğin, yaklaşık otuz yıl süren Peloponnes Savaşları sırasında, bir Helen milleti fikrinin hemen hiç ortaya çıkmadığını düşünmemiz yeterli. Elbette öfke ve zorunluluktan yaratıcı yeteneğini kâh Atinalı yurttaşlarının, kâh düşman Spartalıların, kâh Pers İmparatorluğu'ndaki ezelî düşmanın hizmetine sunma ihtiyacı hisseden [Atinalı general ve devlet adamı] Alkibiades gibi bir adam o zaman bile istisnaydı, fakat sıradan Yunanlar arasında da savaştan bilinçli Pan-Helenler ya da Grek-Birliği yanlıları olarak çıkmayı arzulayan, kendi milliyetlerine dair herhangi bir anlayış geliştirmiş olanlar enderdi. Memleket ve şehirlerine duydukları sevgilerine karşın, milliyet fikri henüz etkili değildi.[13]

Yunanistan'ın kendi kendini yiyip bitirdiği o uzun ve kanlı savaş, Grek kabilelerin millî-siyasî birliği uğruna değil, özerklik mi hegemonya mı sorusu üzerine veriliyordu. Hangi büyük şehrin liderliği elinde tutacağına karar verilecekti: Atina, Sparta, Tebai, yoksa Korinthos mu? Pers Savaşlarından sonra, özellikle Atina'da âdeta bir kültür patlaması yaşanmıştı, ancak Persler karşısında kazanılan zafer, siyasî güç bilincinin yükselmesine de katkıda bulunmuştu. Müttefikleriyle birlikte Perslere karşı savaşı sürdürerek, Anadolu'daki Grek şehirlerini Pers boyunduruğundan kurtarmak isteyen Atinalılar, salt ekonomik dürtülerle hareket etmemişlerdi. Davranışlarının temel nedeni, kuşkusuz, Anadolu'daki özgür şehirler arasındaki bir ittifakın Pers despotizminin başka saldırılarına karşı güçlü bir kale görevi göreceği inancıydı. Atina ve bu çabalarını destekleyen şehirler, ilk başta bağımsız toplulukların özgür bir federasyonu olan ve her şehrin bu çerçeve içinde aynı haklardan yararlandığı Attik Delos Birliği'ni kurdular. Ama bu, Atina'ya ancak müttefikleri aleyhine işleyebilecek gittikçe artan imtiyazlar

13- Fritz Mauthner, *Der Atheismus*, Cilt I, s. 102.

tanıyan bir hegemonyanın oluşmasıyla değişti. Böylece siyasî iktidar güdüsü toplumsal yaşamda giderek daha keskin bir biçimde ön plana çıktı.

Muktedirler tarafından kötüye kullanılmak, türü ne olursa olsun her iktidarın üzerindeki lânettir. Bu gerçek karşısında hiçbir reform, –ne kadar ileri bir görüşle hazırlanırsa hazırlansın– hiçbir anayasal güvenlik supabı işe yaramaz, çünkü o bizzat iktidarın fıtratından kaynaklanır ve bu yüzden de kaçınılmazdır. İstismara yol açan iktidarın biçimi değil, kendisidir; değil iktidar, hırsı bile insanın tüm kasvetli ve onulmaz tutkularına kapı açar. Goethe, bir keresinde siyasetin karakteri bozmasından söz ederken, belli ki her siyasetin temelinde yatan güç takıntısını düşünüyordu. Özel hayatta bize iğrenç ve aşağılık gelen her şey, arkasından başarı getirmesi şartıyla devlet adamları tarafından ifa edildiğinde yurtseverlik erdemine dönüşür. İktidarın yaygınlaşmasıyla birlikte, iktidar sahiplerinin giderek daha fazla serveti kucağında bulması sonucunda, toplumsal ahlâkın yavaş yavaş altını oyan bir rüşvet ve yolsuzluk sistemi gelişir, ki hiçbir toplumun bu ahlâk olmaksızın uzun süre ayakta kalması mümkün değildir. Böylece iktidar toplumsal yaşamın ve onun yaratıcı kültürel güçlerinin başına korkunç bir bela kesilir. Grek *polis*'i de bu kuralın istisnası olamamış ve siyasî ihtirasın egemen olduğu ölçüde içten içe çürüyüp gitmiştir.

Ayrıca, iflah olmaz aptalların toplumsal yaşamın gençleştirilmesi olarak kutladığı savaşın, genelde galip üzerindeki yıkıcı etkisinin mağlubunkinden daha fazla olduğu ta o zaman görülmüş ve o zamandan beri sürekli doğrulanmıştı. Çünkü savaşın sonuçlarından biri de topluluk içindeki bazı kesimleri ölçüsüz zenginleştirmesidir; böylece eski refah sınırlarını kaydırmak suretiyle toplumsal dengeyi bir toplumsal menfaat birliğinden söz etmeyi giderek daha da zorlaştıracak derecede bozar ve toplumdaki sınıfsal çelişkiler kendini daha güçlü ve çıplak biçimde gösterir. Atina'da da olan buydu. Para oligarşisinin dallanıp budaklanmasıyla birlikte halkın alt kesimleri yoksullaşmış ve toplumun antik temellerini yıkmıştı. Yunanistan, en sonunda bu ve köle ekonomisi yüzünden battı.

Peloponnes Savaşları'nda kendini bu kadar baskın ifade eden hegemonya mücadelesi, aynı zamanda Yunan kültürünün çökü-

şünü de başlatmış ve Yunanistan'ın Makedonya monarşisine boyun eğmesinin yolunu açmıştı. Bu her yerde, Atina'da, Sparta'da, Tebai'de aynı kaçınılmaz sonuçlara götürmüştü. Yaşanan liderlik mücadelesinde sevindirici hadiselerden biri, büyük şehirlerin hiçbirinin üstünlüğünü uzun süre koruyamayışıdır; çünkü Helenlerin özgürlük duygusu yüzünden tekrar tekrar her bir şehri isyan edip kendine dayatılan boyunduruğu kırmak için zorlamıştı. Ama savaş çok uzun sürmüş ve toplumsal yaşamın temellerini paramparça etmişti. Çatışmaların bitmesinden sonra, tüm şehirler öylesine tükenmişti ki, yaklaşmakta olan Makedonya tehlikesini karşılayacak durumda değildi. Savaş ve iktidar mücadeleleri sonucunda geleneklerin yok olması ve tüm ahlâkî ilkelerin çürümesine bağlı olarak direnme gücünün iyice azalmasıyla, Makedonya Kralı planlarını aktif biçimde hayata geçirecek ajanlarını neredeyse her şehre yerleştirmeyi başarmıştı. Aslında, tam da Demostenes'in Hellas'ı Makedon tehlikesine karşı ortak savunmaya teşvik etmek için yaptığı tüm girişimlerin boşa çıktığı bir zamanda, ahlâkî yozlaşma doruğa ulaşmıştı.

Makedonyalı Büyük İskender, en sonunda bütün ülkeyi kendi hükümranlığı altına alarak, Yunanistan'ın millî-siyasî birliğini kılıç zoruyla tesis etti. Büyük İskender, yaltakçı tarihçilerin Yunan kültürünün doruğu olarak öve öve bitiremediği "Helenizm"in esas kurucusuydu. Gerçekteyse yeniden canlanmasına imkân kalmamış bir düşünsel çöküşten ibaretti. Birleşik Grek krallığının temellerini atarak, en canlı zamanında Yunan topluluklarının tipik özelliği olan o zengin kültürel yaşamın tükenmez çeşitliliğini ortadan kaldırmıştı. Özgür şehirlerin eski yurttaşları, toplumsal yaşamın her tezahürünü kendi siyasî çabalarının vasat düzeyine indirmek için tüm gücünü kullanan bir millî birlik devletinin tebaasına dönüşmüştü. "Helenizm" ancak özgürlük içinde serpilip gelişebilecek bir kültürün ikâmesiydi; yaratıcılık nedir bilmeyen bir istismarcının Yunan şehrinin yaratıcı ruhu üzerindeki zaferiydi.

Çoğu tarih yazarı, İskender'i Helenistik kültürü kendi krallığının muazzam genişlikteki topraklarına yayan büyük adam olarak onurlandırır. Ama onun, Perslerin askerî gücü üzerinde elde ettiği zaferi bile unuturcasına, düşünce ve pratik bakımından Perslerin egemenlik anlayışının büyüsüne kapılıp, kendini bunları Avrupa'

ya nakletmekle görevli kıldığını gözden kaçırırlar. [George] Grote, *History of Greece* (Yunanistan'ın Tarihi) adlı eserinde, İskender'in Pers ülkesini Yunanlaştırmadığını, ama Yunanistan'ı Persleştirerek, onun kültürünün ilerideki gelişimini sonsuza dek boğduğunu; evet, asıl amacının Romalıların sonradan kendi dünya imparatorluklarının bir eyaleti hâline getirecekleri Hellas'ı bir satraplığa dönüştürmek olduğunu savunurken haklıdır. Onun ve yerine geçen vârislerinin idaresinde antik Grek kültürünün kaynakları kurumuştu. Uzun süre insanlar bu kültürden bol bol beslenmişti, ama artık yeni bir ürün vermiyordu. Millî-siyasî birlik yaratıcı Helenistik kültürün ölüm çanlarını çalmıştı.

6. Bölüm

Roma Merkeziyetçiliği ve Avrupa'nın Şekillenmesine Etkileri

Roma'nın Prehistoryası. Etrüskler. Roma Şehrinin Kuruluşu. Patriciler ve Plebler. Siyasî ve Askerî Merkez Olarak Roma. Devlet İlkesi Olarak Fetih. Roma Devletinin Niteliği. Diktatörlük ve Sezarizm. Bir Millî-Siyasî Birlikten Dünya Hegemonyasına. Devletin Hizmetinde Din. Roma ve Kültür. "Öz Romalılık"ın Helenistik Ruha Karşı Mücadelesi. Cato ve Sokrates. Grek Kültürü İstilası. Taklitçi Bir Halk. Roma'da Sanat. Emeği Küçümsemek. Devlet Amacı Olarak Edebiyat. Roma ve Atina'da Tiyatro. "Altın Çağ". Vergilius'un Aeneis'i. Horatius'un Şikâyeti. Roma'da Felsefe ve Bilim. Finansal Bir İşlem Olarak Fetih. Dünya'nın Vampiri Olarak Roma. Roma'nın Çöküşüne Dair. Askerî Liderler, Askerler ve Köylü Sınıfının Artan Etkisi. Roma Hukuku. İşçi Sınıfı. Köle Ayaklanmaları. İlkesel Olarak Karaktersizlik ve Kölelik. Sezarizm ve Pretorianizm. Yozlaşma ve Hristiyanlık. İmparatorluğun Sonu.

Ne zaman Yunanistan'dan söz etsek, Roma'yı da düşünürüz; okul günlerimizden kafamıza yerleşmiş fikirlerin bir çağrışımıdır bu. Bizim "klasik antik çağ" kavramımız, Yunanlar ve Romalıları aynı kültürel çevrenin halkları olarak kapsar. Bir "Greko-Romen" kültür döneminden söz ediyor ve bu tahayyülümüzü hiç var olmamış, hiç de var olamayacak türden daha derin iç bağlantılarla ilişkilendiriyoruz. Doğru, bize Yunanları Romalılardan ayıran bazı karakter özellikleri öğretilmişti: Yunanların kaygısız dobralığına karşılık Romalıların katı görev bilinci önümüze konmuştu; ham togaya[1] sarınmış "Roma erdemi" Hellas'ın yaşamdan açıkça zevk almasının bir ölçüde antitezi kabul edilirdi. Her şeyden önce de Yunanların kendi ülkelerinde hiçbir zaman başaramadığı şey olan sağlam bir siyasî birliği Romalıların bütün İtalyan Yarımadası'nda sıkı şekilde yerleştirmelerine imkân tanıyan son derece yüksek siyasî duyarlılıkları övülüyordu. Tüm bunlar bize, Romanizm'in[2]

1- [Antik Roma'da vücuda sarılarak giysi hâline getirilen uzun keten bez. –t.y.n.]

2- [Roma merkezli Katolik Kilisesi'nin vaaz ettiği inanç ve pratik. –t.y.n.]

sadece Greklerin hayata bakış açısının zorunlu bir uzantısı olduğu ve bu bakış açısını bir bakıma tamamladığı izlenimi verecek biçimde anlatıldı. Kuşkusuz, Helen ve Roma kültürleri arasında bağlar olmakla birlikte, tamamen yapay nitelikteki bu bağların özgün düşünce tarzları ya da iki halkın entelektüel ve kültürel özlemleriyle en küçük bir ilişkisi bile yoktu. Yunanlar ve Romalıların, tarih öncesi çağlarda Orta Tuna Havzası'na yerleşen ve bir kol Apenin Yarımadası'na göç ederken, diğer kolun da Balkanlarda dolaştığı söylenen aynı halkın torunları olduğu görüşüne dair bazı araştırmacıların iddiaları kanıtlanabilse bile, bu, Yunan ve Roma kültürleri arasında içsel bağlar bulunduğunu göstermez. Olsa olsa, iki halkın toplumsal gelişimi arasındaki bu muazzam fark, ancak farklı çevrelerin, Yunanlar ve Romalıların kalıtsal özelliklerini kesinlikle etkilediğini ve onların toplumsal yaşamlarını farklı kanallara yönlendirdiğini gösterirdi.

Tarih öncesi Romalılar konusunda eski Grek kabilelerin ilk yurduyla ilgili bildiklerimizden daha fazlasını biliyor değiliz. Onlarda da her şey mitolojik anlatıların yoğun sis tabakası içinde yitip gider. Theodor Mommsen gibi ünlü Roma tarihi otoriteleri, bu efsanelerin birçoğunun, özellikle de Roma şehrinin Romulus ve Remus kardeşler tarafından kurulması mitinin, Etrüsklerden devralınan kurumlara çok sonraları *millî Roma* damgası vurup halkı soy birliği olduğuna inandırmak için bilinçli bir siyasî amaçla uydurulduğunu bile savunurlar. Yarımadanın tarih öncesi çağlarda tekrar tekrar Cermen ve Kelt kabilelerinin akınlarına uğradığına bugün neredeyse hiç şüphe yok, ama Sicilya ve Güney İtalya'nın Fenikeliler ve birkaç yüzyıl sonra Yunanlar tarafından kolonileştirilmesinden çok önce oralara deniz yoluyla Afrika ve Ön Asya'dan göçlerin gerçekleştiği de neredeyse kesin.

Bir zamanlar yaygın olarak varsayıldığı gibi, İtalik halklar denilenlerin, yarımadanın ilk yerleşimcilerinden olmadığı kesin. İtalikler, tarih öncesi çağlarda Alpleri geçip Po Vadisi'ndeki düzlüklere yerleşmiş olan Hint-Cermen kökenli bir halktır. Daha sonra Etrüskler tarafından püskürtülerek muhtemelen İapigo-Messapianlarla karıştıkları ülkenin orta ve güney kısımlarına çekildiler. Oraya ulaştıklarında, muhtemelen Anadolu'dan gelmiş olan Ligürlerle karşılaştılar. Ligürler daha sonra tablodan tamamen silindiler, ama

onların toprakları bir zamanlar yarımadanın tüm kuzey kısmına, Alplere, Güney Fransa'ya ve İberlerle karıştıkları Kuzey İspanya' ya kadar yayılmıştı.

Öte yandan, Roma'nın kuruluşundan önce Roma uygarlığının gelişiminde rol oynayıp çok güçlü bir etki yaratan bütün bu halklar içinde ilk sırada Etrüskler yer alır. Bu tuhaf halkın kökeni konusunda hiçbir bilgimiz yok, zira bilimsel araştırmalar henüz onların yazıtlarını çözmeyi başaramadı. Etrüsklerin krallığı, en kuzeyden erken çağlarda eski halkların Etrüsk nehri dediği Tiber'in kıyılarının çok ötesine kadar uzanıyordu. Etkileri yüzyıllarca sürmüş, ancak Romalıların artan gücüyle kırılmıştı. Ama Roma'nın kuruluşunda yine de önemli bir rol oynamışlardı. Romalı tarih yazarları, Roma krallarından Numa Pompilius ve Ancus Marcius'un Sabinli olduğunu söylerken, Tarquinius Superbus açıkça Etrüsklü olarak niteleniyordu.

Antik Roma'daki *cloaca maxima*,[3] Capitol tapınağı gibi büyük eserlerin Etrüsklü yapı ustaları tarafından inşa edildiğine kuşku yok, çünkü Latin kabilelerin hiçbiri bu gibi eserleri başaracak kültürel gelişmişlik düzeyinde değildi. Şimdi Roma'nın adının Etrüsk kökenli olduğu ve muhtemelen Ruma soyuna kadar geri gittiği genel kabul görüyor. Ayrıca, Romalıların yarı tarihsel efsanelerinde, Etrüskler şehrin kuruluşunda yer alan üç yerli halktan biri olarak anılır. Tüm bunlardan, asıl Romalıların tarih sahnesine zaten damarlarında birkaç ırkın kanı dolaşan melez bir halk olarak girdiği sonucu çıkıyor.

Roma şehrinin kuruluşuna yol açan daha yakın süreçler, bütünüyle karanlıkta kalmıştır. Birçok tarihçi, şehrin kuruluşunun *ver sacrum*'a, "kutsal ilkbahar"a kadar geri gittiği görüşündedir. Latin kabileler arasında yaygın olan bu dînî teamüle göre, yirmi yaşına gelen erkekler kendilerine başka yerde yuva kurmak üzere yaşadıkları yeri terk ederlerdi. Birçok şehir bu âdet sonucu ortaya çıkmıştı ve Roma'nın da varlığını buna borçlu olması imkânsız değildi. Aktarımlara bakarsak, ilk yerleşimin Platine Tepesi'nde kurulduğunu, daha sonra şehri oluşturacak diğer altı tepedeki yerle-

3- [Lat., *en büyük lağım*; dünyanın en eski kanalizasyon sistemlerinden biridir. –t.y.n.]

şimlerin ise aslında farklı kabileler tarafından bilahare kurulduğunu açıkça görürüz. Roma adı altında birleşmeleri çok sonraları gerçekleşmişti. Ancak bunun kesin nedenlerini tarihsel olarak belirleyebilecek durumda değiliz. Muhtemelen bunda şiddetin önemli bir rol oynadığı görüşü, Roma şehrinin kabile şeflerinin bunlardan her türlü kaçağı topladığı ve bu genç yerleşimin bu kaçaklara iltica hakkı tanıdığı söylencesine bakılırsa çok daha inandırıcı görünmektedir. Aynı zamanda, Sabin kadınlarının kaçırıldığına dair söylence de bu ilk sömürgecilerin hiç de çok iyi komşular olmadığını gösterir.

Roma'nın tarih öncesi konusunda çok az şey bildiğimiz hâlde, bu az bilgi bile onların çiftçilik ve sığır yetiştiriciliği yapan bir halk olduğunu ortaya koyuyor. Toplumsal hayatları gens denilen bir sisteme dayalıydı. Ayrı aile-klanları, gitgide kabile örgütlerinde diğerleriyle birleşiyor, zamanla bundan birbiriyle bir savunma ve saldırı birliğinde bir araya gelen bir kabileler federasyonu oluşuyordu. Sonradan Roma'yı doğuran bu topluluk –tıpkı Yunanlarda olduğu gibi– yeni siyasî biçimlerle birlikte eski gens sisteminin kalıntılarının da uzun zaman daha hayatta kaldığı bir siyasî birlik sergiledi. Bu salt toplumsal birlikten siyasî örgütlenmeye dönüşüm, genel olarak aslında gayet yavaş bir şekilde, eski gens sistemindeki doğal bağlar özel mülkiyet kurumuyla gevşeyip tüm gücün aile reisinde toplandığı aile birlikleri etki kazandığı ölçüde gerçekleşti. Böylece eski örfî hukuk gitgide daha fazla yerini, adım adım Roma Hukuku'nu oluşturan devlet yasalarına bıraktı.

Bu iç dönüşüm elbette komşu topluluklarla ilişkileri de etkiledi. Şehrin hızlı büyümesiyle, topraklarının çok geçmeden sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için gereken gıdayı üretmekte yetersiz kaldığı ve bu nedenle komşularla ilk düşmanlıkların ortaya çıkmış olabileceği varsayılabilir. Nitekim ilk savaşlar, komşu toplulukların topraklarını fethedip Roma'ya katma arzusundan çıktı. Ama fethedilen toprakların eski nüfusun ayaklanmasına karşı elde tutulup korunması da gerekti ve bu ancak, zamanla Roma devletinin kendini tümüyle onun gelişimine uydurduğu güçlü bir askerî örgütlenmeyle başarılabilirdi. Böylece bariz bir militarist nitelik taşıyan yeni bir sistem inşa edilmişti. Kamusal yaşamın temeli önceden, antik gens sistemi modeline uygun olan halk meclislerine,

yani *comitia curiata*'ya dayanıyordu, fakat Romulus'un yerine geçen Numa ile birlikte anayasaya önemli değişiklikler getiren ve böylece ona salt siyasî bir karakter kazandıran çabalar etkisini gösterdi. Bu dönüşümün zemini, daha ilk krallar yönetiminde açıkça göze çarpan Roma toplumunun kendi içinde sınıflara ayrılmasında aranmalı. Patriciler ile plebler arasında sıklıkla iddia edildiği gibi bir bakıma fatih ile tebaa ilişkisindeki gibi iki farklı ırk görmeye çalışmak tam bir saçmalıktır. Aynı ailenin altsoyundan bazı üyelerin patrici, diğerlerininse pleb olması gibi basit bir olgu bile bu görüşü çürütür. Gerçekte, biz burada özel mülkiyet sistemi ve ekonomik eşitsizlikten kaynaklanan iki farklı toplumsal statü ile karşı karşıyayız. Bu bakımdan patriciler büyük çiftçilerin temsilcileri, plebler ise artan mülk eşitsizlikleri sonucunda zengin yurttaşların boyunduruğuna giderek daha fazla giren küçük çiftçilerin saflarından gelenler olarak görülebilir.

İlk Roma toplumu, her biri hem yüksek rahip, hem de general yetkileriyle donatılmış bir şef ya da kral tarafından yönetilen aileklanlara bölünmüştü. Kralın yanında, klanların ileri gelen erkeklerinden bir konsey yer alırdı. Bunlar topluluğun işlerine fiilen rehberlik ederlerdi. Kralın, ileri gelenlerle olan bu yakın ilişkileri nedeniyle, görevlilerini bunların saflarından seçmesi gayet doğaldı. Büyük çiftçiler, ekonomik üstünlükleri sayesinde yavaş yavaş tüm önemli görevleri ellerine alıp, bunlardan kendi menfaat ve imtiyazlarını geliştirip güçlendirmek amacıyla yararlandılar; böylece nüfusun daha yoksul kesimi giderek daha fazla onların egemenliği altına girdi. Bu durumdan, yabancı toprakların fethinin daha sistematik biçimde ilerleyebilmesi için eski gens sistemini ortadan kaldırmaya çalışan soylular sınıfının ilk filizleri ortaya çıktı. Bu girişimler ta Numa döneminde bütün berraklığıyla ortaya çıksa da, Roma toplumunun bu benzersiz siyasî karakterini oluşturacak büyük rota değişikliği için Servius Tullius'u beklememiz gerekecekti. Roma şehri tüm çevresinin ve fethedilen toprakların merkezine yerleşti. Antik kurumların yerine, eşit haklar tanınmayan beş sınıfa dayalı bir siyasî-askerî yapı yükseldi. İleri gelenler konseyi yerini, sadece patricilerin koltuk ve söz sahibi olduğu, bu yolla da kalıtsal bir aristokrasi statüsüne yükseldiği Senato'ya bıraktı. Her bir sınıf, her zaman savaşa hazır tutulan yüzer kişilik askerî bölük-

lere (centurio) ayrıldı. Eski *comitia curiata*'nın yerini bu yeni bölünmeye uygun *comitia centuriata* aldı. Her sınıfın ayrı tabakaları vardı; nispî seçmen ağırlıkları mülklerine göre belirleniyordu.

Halkın bu yeni bölünmeyle utanç verici biçimde aldatıldığına kuşku yok; fakat eski düzenin kalıntıları bu yenisiyle kurnazca karıştırıldığı için çoğu insan bunun farkına bile varmamıştı. Böylece iç örgütlenmesi fetih ve yağmaya dayalı bir aristokratik-demokratik sistem kuruldu. Bütün halk bir orduya dönüştürülmüştü; fakat hükûmet bütün yarımadayı Roma idaresi altına alıp büyük bir siyasî birlik kurma amacını kırılmaz bir inatla sürdürdü. Patriciler ile plebler arasındaki ilişki, ancak bu bakış açısıyla doğru değerlendirilebilir. Pleblerde sırf imtiyazları ortadan kaldırmaya ve yeni bir ekonomik düzen kurmaya çabalayan ezilen bir sınıf görmeye çalışmak, bütünüyle yanlış olurdu. Akıllarında hiç böyle bir şey yoktu, daha ziyade patricilerin imtiyazlarına ortak olmak ve savaş ganimetlerinden eşit pay almakla ilgileniyorlardı. İki tabaka arasında temelde bir fark yoktu; ikisi de aynı derecede "Roma ruhu" takıntısı taşıyordu; ikisi de köleleştirme ve diğer halkları ezme peşindeydi; ikisi de aynı sömürü fırsatları için canını dişine takmıştı.

Sürekli fetih yanlısı Roma devletinin askerî niteliği tek başına, patricilerin kendilerini gitgide pleblerin taleplerine boyun eğmek zorunda hissetmelerini de getirmişti. Bunu isteyerek yapmamışlardı; imtiyazlarını büyük bir kararlılıkla savunmuş, patriciler ile plebler arası evliliği bile yasaklamışlardı. Özellikle cumhuriyet devrinde, devletin acımasız fetih politikası sonucu, yoksul nüfustan daha önce benzeri görülmemiş ağır taleplerde bulunulmuş ve iki sınıf arasındaki uçurum sürekli büyümüştü. Ne var ki, Roma politikası asker gerektiriyordu, patricileri imtiyazlarını yavaş yavaş pleblerle paylaşmaya mecbur eden bu gereklilikti. Bu tavizlerle beraber, o zaman bilinen dünyanın tüm önemli ülkelerini Roma'nın gücü altında toplayıp Roma devletini yeryüzünün halklar tarihinde eşi benzeri görülmemiş korkunç bir yağma aygıtı olarak inşa eden bu emperyalist dünya politikasının temsilcisi olacak yeni bir soyluluk biçimi kuruldu.

Bazı tarihçiler, Roma'nın ilk kez imparatorların hâkimiyeti altına girdiği o dönemde doymak bilmez boğazıyla halkların özgürlük ve zenginliklerini yutan dünya haramilerinin yuvası hâline geldiği-

ni öne sürer. Elbette "Roma ruhu" denen şey en çok imparatorlukta etkili olmuştu, ama Sezarizm'in zehirli çiçeklerinin cumhuriyet döneminde ekildiğini ve sınırsız iktidar yolunda olası her türlü gelişmenin kaçınılmaz önkoşullarının o dönemde hazırlandığını görmemek için kör olmak gerek. İlkesel olarak iktidarın her çeşit suiistimâlini haklı gösterip insanın her türlü özgürlüğünü daha doğarken öldüren uğursuz diktatörlük kurumu cumhuriyetle doğmuştu. Cumhuriyet anayasası, devletin başına eski kralların tüm yetkileriyle silahlandırılmış iki konsül yerleştirilmişti. Olağanüstü durumlarda, konsüller Senato'nun rızasını alarak sınırsız otoriteyle donatılmış bir diktatör atayabilirdi. Diktatör, mevcut tüm yasaları askıya alma hakkına sahipti; tüm devlet görevlileri ona kayıtsız şartsız itaatle yükümlüydü; yurttaşların anayasayla garanti altına alınmış tüm özgürlüklerinin yanı sıra can ve mal güvenliklerini de askıya alabilirdi. Ancak tümüyle savaşa ve diğer halklara boyun eğdirmeye dayalı bir devlet böyle berbat bir kurum yaratabilirdi.

Diktatörlükten Sezarizm'e tek bir adım kalmıştı. İmparatorluk, iktidarı hayatın temel ilkesi hâline getirmiş bir sistemin olgunlaşmış meyvesiydi sadece. Hegel, "Roma en baştan yapay, şiddet yüklü, doğal olmayan bir şeydi" deyip, "coğrafî ve tarihsel olarak Roma devleti şiddet dürtüsüne dayalıydı" diye eklerken tamamen haklıydı. "Roma ruhu"nda mükemmelen ete kemiğe bürünen iktidar arzusu, bireyi devletin ruhsuz aletine, amaca giden her yolu mubah sayan daha üst bir gücün duygusuz robotu düzeyine alçaltan o korkunç ideolojiyi yaratmıştı. Göklere çıkarılan "Roma erdemi," ilkeselleştirilmiş bir devlet köleliği ve hiçbir duyguyla yumuşatılamayan aptalca bir bencillikten başka bir şey olmamıştır. Her ikisi de Sezarların Roma'sında olduğu kadar cumhuriyetçi Roma'da da gür bir biçimde yeşermişti. Genelde Roma devlet politikasının tam bir hayranı olan [Barthold Georg] Niebuhr bile, *Römische Geschichte* (Roma Tarihi) adlı eserinde "ilk zamanlardan başlayarak, en korkunç kötülükler, doyumsuz iktidar şehveti, yabancıların haklarının vicdansızca küçümsenmesi, yabancıların acılarına karşı duygusuz bir kayıtsızlık, açgözlülük, soygun ve sadece kölelere karşı değil kendi yurttaşlarına karşı da tamamen insanlık dışı taş kalpliliğin doğduğu değişmez bir imtiyaz sahipliği hâkimdi" der. Roma devletinin temsilcileri hesapçıydı ve politikalarını gütme

yolunda sistematiklerdi; ancak planlarını hayata geçirme konusunda başarı vaat ettiği sürece hiçbir alçaklıktan, rezillikten, ihanetten, suçtan geri durmazlardı. Bunlar, zaman içinde tüm insanlık ve adalet ilkelerine karşı korkunç bir lânete dönüşen hikmet-i hükûmetin, diğer deyişle devlet aklının gerçek mucitleriydi. Roma'nın sembolünün dişi kurt olması boşuna değildi; sahiden de Roma devletinin damarlarında kurt kanı dolaşıyordu.

Başlangıçta, Roma politikasının amacı İtalya yarımadasına boyun eğdirmek olduğu hâlde, buna erişildikten sonra, güç gösterisi yapan her devlete mutlaka çekici gelen dünya hegemonyası tutkusu da hâliyle bunu izledi. Uzun, korunmasız sahil şeridiyle İtalya yarımadası, ülke siyasî olarak birleştirilip iyi tahkim edilinceye dek, düşman güçlerin saldırılarına ve büyük planlarını hayata geçirmelerine çok müsait durumdaydı. Bütün anakara, doğası itibarıyla devasa bir coğrafî bütündü ve kurnaz Roma politikasının başlıca amacı, bu coğrafî bütünü bir siyasî birliğe dönüştürmekti. İçteki bir dizi savaşla, halklar birer birer Roma devletinin egemenliği altına girdiler. Genelde, fatihler İtalyan kabilelere boyun eğdirilen diğer halklara reva gördüklerinden daha yumuşak davranıyorlardı. Bu açıkça iyi düşünülmüş siyasî nedenlerden kaynaklanıyordu; zira Romalı devlet adamları yüce planlarını hayata geçirmek istiyorlarsa, İtalyan anakarasındaki idarelerini boyun eğdirdikleri bu halkların sürekli isyanlarıyla tehlikeye atmak istemiyorlardı; hassasiyetleri bundandı. Galyalıların akınları bu kurnaz politikayı kolaylaştırıyordu; çünkü bu, yerli halkları Roma'nın korumasına daha muhtaç hâle getiriyordu. Böylece, zamanla bir birbirine bağlılık, aidiyet duygusu gelişip yavaş yavaş yoğunlaşarak "milliyet fikri"ne dönüştü: Sadece Roma'da değil bütün yarımadada insanlar kendilerini Romalı hissediyorlardı.

Ancak anakaranın siyasî birliğinin sağlanmasından sonra, temsilcileri vicdansız bir açgözlülük ve gözü karalıkla hareket eden Roma siyaseti, artık geçici başarısızlıkların gözünü korkutmasına izin vermeden daha büyük işlerin altına girebilirdi. Gözleri önündeki bu yeni hedeflerle birlikte, Romalılarda kendi güçlerine bir özgüven doğdu ve dünya fatihlerinin tipik özelliği olan diğer halklar karşısında kibirliliğe evrildi. Dünyanın merkezi hâline gelir gelmez, Roma tüm diğer halkları kendi egemenliği altında toplama-

nın hakkı olduğuna inanmıştı. Roma'nın başarıları Roma'ya bir "tarihsel misyon" kazandırmıştı; hem de Hegel, bu anlayışı tarih teorisinin temeli olarak ortaya koymadan çok zaman önce. Romalıların millî destanı *Aeneis*'te, Vergilius bu sabit fikre şiirsel bir ifade katmıştı:

> Diğerleri, soluk alan cevheri daha bir incelikle parlatacaklar,
> Biliyorum, mermere yaşayan yüz hatları oyacaklar,
> Mahkemede daha belagatlı olacak,
> gökyüzünde yörüngeleri dönen bir sopayla ölçecek
> Ve yıldızların doğuşunu bildirecekler.
> Sense, ey Romalı, dünyaya hâkim olacak gücü kurmaya bak!
> Bu olsun senin sanatın; barışçıl düzeni kurmak,
> Teslim olanı kayırmak ve başkaldıranı yere çalmak!

Kartaca ve Korint'in düşmesinden sonra, bu fikir Romalılarda derin bir inanca, bir çeşit siyasî dine dönüştü; Kropotkin'in çarpıcı sözlerle betimlediği şiddet ve yağma destekli o korkunç Roma devlet mekanizması böylece yavaş yavaş doğdu:

> Roma idaresi kelimenin tam anlamıyla bir devletti. Günümüze kadar yasa koyucuların ve hukukçuların ideali olarak kalmıştır. Onun kurumları, devasa bir âlemi sık örülmüş bir ağ gibi sarmıştı. Her şey Roma'da toplanıyordu; ekonomik yaşam, askerî yaşam, hukuk ilişkileri, servetler, eğitim, hatta din. Yasalar, hâkimler, ülkeyi koruyan lejyonlar, memurlar, tanrılar Roma'dan geliyordu. İmparatorluğun kalbi önce Senato, sonra da her şeye kâdir, her şeyi bilen, imparatorluğun Tanrı'sı Sezar'da atıyordu. Her eyaletin, her bölgenin, tüm hayatını yöneten Roma'nın bir uydusu olarak küçük bir hükümet binası vardı. Roma'dan dayatılan tek hukuk krallığın her yerinde egemendi. Bu krallık hiçbir biçimde bir yurttaşlar birliği olmayıp bir uyruklar sürüsüydü.[4]

Aslında Roma *par excellence* (mükemmel) bir devletti; bütünüyle tüm toplumsal güçlerin muazzam biçimde merkezîleştirilmesine dayalı bir devletti. Başka hiçbir devlet, dünya çapındaki hegemonyasını bu kadar uzun süre koruyamamıştı; hiçbir devlet

---

4- Pyotr Kropotkin, *La Science Modern et l'Anarchy*, Paris 1913, s. 111.

Avrupa'nın sonraki siyasî gelişimi ve hukukunun biçimlenmesi üzerinde böyle ağırlıklı bir etki yaratamamıştı. Bu etki bugün bile tamamen silinip gitmemiş, hatta Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda artmıştır. Schlegel'in deyişiyle "Roma ideası", yöntemler farklı görünümlere bürünmüş olsa da, hâlâ tüm modern Büyük Devletlerin temelini oluşturan politikadır.

Yunanistan tarihinin her yerinde özerklik ruhu ve millî dağınıklığa rastlarken, Roma'da en başından beri en mükemmel ifadesini Roma devletinde bulan her şeye şamil bir siyasî birlik fikri buluruz. Başka hiçbir imparatorluk, siyasî birlik fikrini bu derece geliştirmemiş, gündelik hayatın bir gerçeği hâline getirmemiştir. Bu fikir, tüm Roma tarihine ve teamüllerine nüfuz etmiştir; adeta onun bütün içeriğinin ana motifidir.

Öte yandan Roma, İtalya yarımadası dışında kalan ve ülkeye eyalet olarak kattığı fetih topraklarına herhangi bir tür siyasî ya da millî hak vermeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Yabancıların, ülkeleri Romalılar tarafından fethedildiğinde bile, Roma'da hiçbir hakkı yoktu. Dillerinde "yabancı" ve "düşman" kavramlarını tek bir kelimeyle, *hostis* ile dile getirmeleri, Romalıların düşünce tarzının tipik özelliğidir. Ayrıca, Roma devletinin tek derdinin boyunduruğu altına aldığı halkları ekonomik bakımdan sömürmek olduğu ve bunun dışındaki konularda kozmopolit fikirler ışığında hareket ettiğini sanmak da tümüyle yanlış olur. Fethedilen toprakların Romalılaştırılması, askerî ve siyasî boyundurukla at başı ilerlemiş ve bu durum, sarsılmaz bir tutarlılıkla yürütülmüştü. Romalılar ancak kendi üstünlüklerine herhangi bir tehlike teşkil etmediğinde dinlere karşı belli bir hoşgörüyle yaklaşmışlardı. Bu bağlamda, Roma' da dinin bile tamamen devletin hedeflerine endeksli olduğunu unutmamalıyız. Bu nedenle, devlete rakip olup da ayakta kalabilecek hiçbir mabet yoktu. Her inanç devletin gözetimi altındaydı. Sayısız kararnameden anlaşılacağı gibi, Senato tüm dînî işleri düzenliyordu. Rahipler devletin alt düzey memurlarıydı; ayrıca üst düzey dînî görevler hep önde gelen devlet adamlarının ya da Senato'nun elindeydi.

Roma gibi dünyaya hâkim bir devlette, her inanç, devlete bağlı olduğu sürece eşit kabul görüyordu. Zira Makedonya İmparatoru Büyük İskender, bir siyasî iktidar yöntemi olarak yabancı dînî

sistemlere gösterdiği hoşgörüyle, bunun öğretici bir örneğiydi. Yunanların Zeus'una gösterdiği saygının aynısını Mısırlıların Apis'ine ya da Yahudilerin Yahve'sine de göstermişti. Mauthner'e göre, "Gerçekte kayıtsızlık olan böyle bir hoşgörü, ilk kez Romalıların elinde sürekli emperyalizmlerinin, dünyanın fethi politikalarının bir aracı olmuştu." Ne var ki, bir din devlete sıkıntı vermeye başlarsa ya da fiilen tehlike yaratacak duruma gelirse, hoşgörü hemen bitiyor ve zulüm başlıyordu. Öğretileri imparatorluğun tüm temellerini hedef alan ve imparatorun şahsına ilahî payeler vermeyi reddeden ilk Hristiyanların başına gelen de buydu. Roma'da dine yönelik zulüm her zaman siyasî nedenlerden kaynaklanıyordu.

Ayrıca Romalıların dininde orijinal olan çok az şey vardı. Akla gelebilecek her halktan dînî inanç unsurlarını ödünç alıp kendilerinin fikir külliyatında bir araya toplamışlardı. Bugün, kendi eski inançlarını büyük ölçüde Etrüsklerden aldıkları yönünde genel bir görüş birliği hâkimdir. Gündelik hayatlarının her safhasında rol oynayan şeytana inanma ve en ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiş tanrıya tapınma törenleri için bu özellikle geçerlidir. Elisée Reclus'nun şu yorumu ne kadar isabetli:

> Romalıların neredeyse hiç değiştirmeden yüzyıllarca sürdürdüğü mahkemelerin, hükûmet saraylarının, tapınakların, özel konutların törenleri hep Etrüsklerden alınıp benimsenmişti. Hangi bakış açısıyla değerlendirilirse değerlendirilsin, Roma halkının tıpkı kan emici asalak böcekler gibi, Etrüsklerden beslendiği sonucundan kaçılamaz.[5]

Sık sık özdeşleştirilse de, aslında Romalıların dini Helenlerinkine hiçbir biçimde benzemez. Romalıların inanç bakımından Yunanlardan ödünç aldığı çok şey olduğu doğru; bazı tanrıları için de bu geçerli. Ama buradan iki din arasında akrabalık olduğu sonucuna varılamaz. Romalılar gibi gerçekçi, şiirsellikten uzak bir halkın Yunanların Olimpos'taki neşeli telaşını anlaması mümkün değildi. Helen tanrılarının rahat davranışlarını Romalıların düzen anlayışına uydurmak zordu. Kelimenin kökeninin ortaya koyduğu gibi, din Romalılar için ruhsal bağlılık anlamına geliyordu. Ama

5- Elisée Reclus, *L'Homme et la Terre,* II. Cilt.

bağlılık hiç Helenlere uygun değildi; bu anlamda dindar değillerdi. Onlara göre, Zeus yalnızca tanrıların babasıydı; bunun dışında ona kesinlikle tüm diğer tanrılar kadar güç ve onlar kadar zayıflık atfedilmişti. Buna karşılık Romalıların onurlu Jüpiter'i her şeyden önce Capitol'ün ve Roma'nın koruyucu tanrısıydı.

Yunanların çoktanrılılığı, içinde çeşitli doğa güçlerinin tek tek tanrılarda somutlaştırıldığı, şiirsel şekilde tasvir edilmiş bir mistisizmin sonucuydu. Ama Romalılar arasında tanrı, genelde bir amaçla kullanılan soyut bir ilkeden öte değildi. Dolayısıyla onlarda cephe, barış, refah, hırsızlık, veba, sıtma, memnuniyet, endişe gibi her durum için, müminin başvurabileceği tanrılar vardı. Tanrıların rezidansları tıpkı Roma devleti gibi düzenlenmişti: Her tanrının başka kimsenin karışmayacağı kendi özel makamı vardı. Çünkü Roma dini, diğer her şey gibi kullanışlı olmak ve bir amaca hizmet etmek üzere tasarlanmıştı; onların bütün dînî inancı ruhsuz olduğu kadar katı da olan bir ritüelde eriyip gitmişti. Sonradan Romalılar arasına yerleşen Mısırlılar, Suriyeliler, Persler ve diğerlerinin inançları bile kendini Roma devletinin bu özelliğine uydurmak zorunda kalacaktı. Romalılar arasında diğer tüm kaygıların önüne geçen siyasî birlik fikri, ne eğilip bükülmeye ne de yoruma izin veren katı bir inanç konusuydu.

Eğer millî ya da siyasî birliğin bir halkın engelsiz kültürel gelişiminin vazgeçilmez koşulu olduğu tezi doğru olsaydı, Romalılar tarihte hem yaratıcı güç, hem de kültürel etki yönünden tüm halkları tümüyle gölgede bırakmış olmalıydılar. Çünkü başka hiçbir halkta bu koşullar onlardaki kadar yüksek oranda karşılanmış değildir. Ayrıca, Roma'nın hâkimiyeti bin iki yüz yıllık bir dönemi kapsamıştı; başka hiçbir dünya gücü bu kadar uzun yaşamadı. Bu nedenle, Romalıların kültürel yeteneklerini tam anlamıyla geliştirebilmek için yeterli zamanı bulamadığı da söylenemez. Buna karşılık, Roma devletinin ve Romalıların "siyasî deha"sının en fanatik hayranı bile, kültürel bakımdan yaratıcı bir halk olduğunu iddia etmeye yeltenmez; millî ve siyasî bakımdan tümüyle dağınık Helenlerle ancak rüyada karşılaştırılabilirler. Böyle bir karşılaştırmayı aklından geçirmek bile kültüre ihanet olurdu. Zihinsel uzgörüsü iktidar arzusuyla bulanıklaşmamış tüm seçkin beyinler, Romalıların genel anlamda hayâl gücünden yoksun, salt siyaset odaklı bir

halk olduğu ve bu salt siyasî yaklaşım nedeniyle de kültürün derin anlamını hiç kavramadıklarında hemfikirdir. Gerçekten de kültürel üretimleri pek önem taşımayan şeylerdi. Kültürün hiçbir alanında üstün bir şey meydana çıkaramamış ve her zaman taklitçi bir halk olarak kalmışlardı. Başkalarının yaratıcılığının ürünü olan eserleri sahiplenip kendi özel amaçları için kullanmayı gerçekten iyi biliyorlardı. Ama böylece –kültürel faaliyetleri siyasî biçimlere girmeye zorlamak cezasız kalmayacağından– bunlara ölüm tohumlarını da ekmiş oluyorlardı.

Her halk, bazı yaratıcı yatkınlık ve becerilere sahiptir; bütün bunlardan Romalıları yoksun göstermek haksızlık olur. Ama bu doğal yetiler toplumsal çevrenin maddî koşullarından etkilenir ve belirli yönlere kanalize edilir. Veyahut Nietzsche'ye kulak verecek olursak, her insan gibi her halk da belli bir miktar güç ve beceriye sahiptir ve bu toplamdan dünya egemenliği ya da iktidar için harcanan kısım kültürel faaliyetten kısılarak yapılmak durumundadır. Hegel, aynı düşünceyi şu sözlerle dile getirmişti: "Roma'nın kaidesi, tamamen egemenlik ve askerî güce endeksliydi. Amacı zihinsel meşguliyet ve tatmin olan entelektüel bir odaklanması söz konusu değildi." Devlet yapısının sıkı birliği, Romalıların kültürel becerilerini kanatlandıracak türden değildi; tam tersine, bin iki yüz yıllık tüm tarihleri, millî-siyasî birlik ile yaratıcı kültürel faaliyetin farklı şeyler olduğunun açık bir kanıtını sunuyordu.

Romalılar kendi doğal yeteneklerini siyasî birliğin Prokrustes yatağında işkenceyle öldürmüşlerdi. Her yaratıcı fikir, askerî ve bürokratik mekanizmanın sert çerçevesine çarpıp kanadını kırıyordu. Devleti her şeye rehberlik eden, her şeyi belirleyen bir yeryüzü tanrısı hâline getirerek, kendiliğinden, bağımsız faaliyete yönelik her dürtüyü daha doğmadan boğmuşlardı. Bütün dünyayı ve kendilerini bu Molok'a kurban etmişlerdi. Roma devleti, yüzyıllar boyunca ne denli genişleyip güçlendiyse, insanın ruhsal değeri ve toplumsal önemi de o denli azalmış, kişilik bilinci ve siyasî zorlamaya hiç gelemeyen kültürel yaratım dürtüsü o denli körelmişti.

Romalılar, her halkın kültürel yaratıcılığının tacını temsil eden sanatta bunu özellikle ortaya koyarlar. Akdeniz'e sınırı olan tüm ülkelerin tamamen boyunduruk altına alınmasına kadar, Roma

sanatı diye bir şeyden söz edilemezdi. Roma'da o zamana dek, görsel sanatlar alanına girebilecek her şey ya Etrüsk ya da Grek kökenliydi. Etrüsklerin etkisi, Roma'nın ilk günlerinde zaten kolayca ayırt edilebiliyordu. Sonradan, yarımadanın güneyindeki Grek yerleşimlerinden, İtalik halkı ilk defa Helenlerin sanatıyla yakın ilişkiye sokan bu diğer akın başladı. İkinci Pön savaşından sonra, Yunanistan'ın fethi ve ülkenin Roma topraklarına zorla katılması, geç dönem Helenleri için bir felâket olmakla birlikte, Roma'ya daha ileri bir kültürün ilk tohumlarını attı. Yunan şehirlerinin en nadide hazinelerini yağmalayan Romalı komutanlar, taşınabilir ne varsa Roma'ya götürdüler. Çalınan sanat eserlerinden oluşan müthiş servet konusunda doğru bir tahmin yürütmek mümkün değil. Taine "*Philosophie de l'Art* (Sanat Felsefesi) adlı eserinde şöyle der:

> Roma, Grek dünyasını tamamen yağmaladığında, neredeyse kendi nüfusuna yakın bir heykel nüfusuna sahip olmuştu. Aradan bu kadar çok yüzyıl geçtikten ve bütün bu tahribattan sonra, bugün Roma ve çevresinde altmış binden fazla heykel bulunduğu tahmin ediliyor.

Ama Romalılar bu sanatı hiçbir biçimde içlerine sindirmiş değillerdi. Bugün sonradan görme Amerikalı zenginlerin zenginlik göstergesi olarak Rembrandt ve Van Dyck tabloları satın alması gibi, onlar da ev ve kentlerini Yunan resimleriyle süslemişlerdi. Yunan sanatının derin anlamını hiçbir zaman kavrayamadılar. Ama zaten böyle bir anlayışı nasıl edinebilirlerdi ki?

> Oryantal Ârîlerin hayattan aldığı büyük haz, Helenlerin çıplaklıktan, insan doğasının güzelliğinden zevk alması Romalı'ya her şeyiyle tamamen yabancıydı. Romalı'nın hiç tantanalı festivalleri yoktu; şair ve yazarları onurlandırmazdı ve iffeti o kadar ileri götürmüştü ki damat kayınpederiyle birlikte hamama gidemezdi. Romalının ayırt edici özelliği, sertliği ve yöntemiydi. Evi ve devletinde düzen hâkim olmalıydı. Aile hayatı kesin kurallara tâbi olduğundan son derece sıkıcıydı; kızlarını beşinci, altıncı diye anar ve itaatsizlik eden oğlunu öldürürdü. Çoğu Ârînin aksine, dış görünüşe, kılık kıyafete çok fazla değer verirdi. Ağırbaşlılık, gurur, edep, bunlar onun gözde ifadeleri, patavatsız ve gursuz Cicero'nun dudaklarından döküldüğünde iki misli dikkat çeken kelimelerdi.[6]

Böyle bir hayat anlayışını sürdüren bu sözde "öz Romalıların" Yunan hayat tarzlarının sızmasına her zaman çekinceyle ya da hatta belirgin bir düşmanlıkla yaklaşmaları, elbette şaşırtıcı değildi. Birçoğunda bu hoşnutsuzluk, çok özel biçimlere bürünmüştü. Mesela yaşlı Cato Yunanların tüm Romalı yurttaşları ilaçlarıyla zehirlemekle görevlendirildikleri bir komploya alet olduklarını iddia ederek, oğlunu Yunan hekimlere karşı uyarmıştı.[7] Aynı Cato, Sokrates'in başına geleni hak eden, ağzı laf yapan, kışkırtıcı bir ajitatör olduğunu da söylemişti. Aynı zamanda, Roma'nın Yunan felsefî öğretilerine tamamen doyduğunda dünya üzerindeki egemenliğini kaybedeceği kehanetinde de bulunmuştu. Bu kaşarlanmış köleci başı ve kalpsiz tefeci, kültür ve dünya egemenliğinin uzlaşmaz karşıtlar olduğunu, birinin ancak diğerinin pahasına kendini dayatabileceğini içgüdüsel olarak sezmişti.

Romalıların ikinci Pön savaşının sonuna kadar her ileri kültürel hassasiyete nasıl tamamen duyarsız kaldığı, Romalı komutan Lucius Mummius'un Yunanistan'ın en güzel şehri Korint'i gaddarca ve hatta insanlıktan çıkmışçasına yerle bir etmesinden anlaşılır. Eli silah tutan tüm şehir nüfusunu katletmekle, kadın ve çocukları köle olarak satmakla ve şehri vahşî askerlerine yağmalatmakla yetinmeyen komutan, şehri ateşe verip sonuçta taş üstünde taş bırakmamıştı. Bu olaydan hemen önce, Kartaca da aynı kaderi paylaşmış, Roma'nın acımasızlığının sembolü olarak kent yedi gün boyunca yakılmış ve hârabe haline gelen bölgeden sabanla geçilmişti.

Bütün bunlara rağmen Roma, Helen kültürünün etkisinden kaçamamış, Cato ve yandaşlarının tüm uyarıları bir kulaktan girip ötekinden çıkmıştı. Roma orduları, Yunanistan'ı silah zoruyla alaşağı edebilmiş, Hellas'ı bir Roma eyaleti hâline getirebilmiş, ama Helen kültür seline karşı hiçbir baraj inşa edememişti. Romalı şair Horatius, bunu şu mısralarıyla kabul etmişti:

Hellas, yenik, hakkından geldi cahil galiplerin, hakkından geldi,

6- Albrecht Wirth, *Volkstum und Weltmacht*, s. 40.

7- Gökkubbenin altında değişen bir şey yok. Şimdi Hitler'in can dostu, antisemitizm'in gerçekten de patolojik bir biçim aldığı Julius Streicher'in, Yahudi hekimlerin Alman halkını zehirlemek için komplo kurdukları iddiasıyla karşı karşıyayız.

Kaba çayır Latium'a, etkisini usul usul gösteren sanatı getirerek.
O kaba Saturnine şiiri ortadan kalktı,
ince zevk içteki sertliği ve tersliği itip attı,
Fakat bu kabalığın izleri uzun süre kendini gösterdi
ve ortadan tam kalkmadı.
Zira Romalı aklı yönelmekte geç kaldı Grek edebiyatına.
Yan gelip yatarken Pön Savaşları'ndan sonra,
Neyinden yararlanabilirim diye düşündü Sofokles'in,
Tespis'in ve Eshilos'un.
Çok geçmeden güzel bir Latinceyle konuşturmaya çalışacaktı onları.

Hayır, Roma, Roma ruhu için Hannibal'dan ya da barbar akınlarından daha tehlikeli olan ileri bir kültürün barışçıl istilasından kaçamazdı. Roma'da ortaya çıkan Pan-Helenizm henüz gelişmemiş olan Roma şiirinin cılız filizlerini derhal kırıp yerini aldı. Çok sayıda Yunan mimar, ressam, heykeltıraş, kuyumcu, tunç-döküm ustası, fildişi oymacısı Roma aristokrasisinin saraylarında çalışmaya başladı; aralarında zorla Roma'ya getirilen pek çok köle de bulunuyordu. O köleler arasında da –efendilerine daha yüksek bir entelektüel ve ruhsal kültür taşımakla görevlendirilmiş gibi görünen– Helenist eğitimin tüm zenginlikleriyle donanmış çok sayıda insan vardı. Buna rağmen Romalılar sanat pratiklerinde yabancı orijinallerin kölece taklidinden öteye geçememişlerdi; Roma'nın tarihi boyunca, bin iki yüz yıllık sürede, tipik olarak en fazla yarım düzine gerçekten büyük sanatçı, yani kendi fikirlerinden esin alan sanatçı buluyoruz. Oysa, Sparta hariç neredeyse her Grek şehri yığınla sanatçı çıkarabiliyordu.

"Altın Çağ" dedikleri dönemde bile özgün Roma sanatı olarak adlandırılabilecek çok az şey vardı. Joseph Strzygowski, imparatorluk dönemindeki Roma sanatının, merkezleri Ön Asya, Suriye ve Mısır'da bulunan gerileme dönemindeki Helenizm'in son evresinden başka bir şey olmadığını ikna edici biçimde ortaya koymuştu. O sırada Helenizm'de, özü itibarıyla Roma değil Bizans sanatı olarak isimlendirilen sanatın yavaş yavaş yaratılmasına yol açan güçlü Oryantal etkiler kendini belli etmeye başlamıştı.[8]

8- Joseph Strzygowski, *Orient oder Rom*, 1901.

Romalılar sadece mimaride gerçekten de yeni bir üslup yaratmışlardı; ama burada bile imparatorluk zamanının çoğu gösterişli binasının yabancı mimarlar gözetiminde yapıldığını unutmamak gerekir. İlk tapınaklarının tipik biçimlerinden de görülebileceği gibi, başlangıçta Romalılar mimarlık sanatını Etrüsklerden almışlardı. Etrüsk tipinin uzun zamandır tartışmasız şekilde varlığını sürdürmesine rağmen, sonradan geç Helen kültürünün Roma'da etkisini sürekli arttırmasıyla, mimarideki Grek ruhu çok daha belirgin hâle geldi. Romalılar kemer ve kubbe inşa etme sanatını da, bunları Doğu'dan getiren Etrüsklerden öğrenmişlerdi. Bugün bile bizi hayran bırakan görkemli kamu binalarını yapabilecek duruma gelmeleri ancak bu sanatı uygulayıp geliştirmeleri suretiyle sonradan mümkün oldu. Daha sonra kemerli yapı inşa etme sanatının gelişmesi, mimaride yeni bir ilkeyi temsil eden kubbe yapımına yol açmıştı. Bu üslubun muhteşem etkisi, yapımı Damascus'lu (Şamlı) Apollodorus'a atfedilen Roma Panteonu'yla zirveye çıkmıştı.

Resimde Romalıların hiçbir zaman vasatı aşmadıkları herkesin malûmudur. Hiçbir zaman gelişmiş bir müzik duyguları da olmamıştı. Milattan önce 115 gibi geç bir tarihte bile, Senato'daki eski Roma yurtseverleri müzik aletlerinin çalınmasını yasaklamış, bir tek ilkel yan flüt konusunda insaf etmişlerdi. Elbette, bu önlem kalıcı olmamış, Helenizm'in gelişiyle ortadan kalkmıştı. Ama çok daha sonraları bile müzik tamamen Grek kölelerin elinde oldu. Plastik sanatlar alanında Romalıların neredeyse tamamen çuvallaması çok tuhaftır. Şehirlerini Yunanistan'dan çalınan görkemli eserlerle süsledikleri hâlde, heykelleri yine tamamen Roma'ya köle olarak getirdikleri Helen sanatçıların eline bırakmayı sürdürmüşlerdi. Böylece, Roma'da çok göz alıcı eserler üreten yeni-Atina ekolü gelişti. O döneme ait dünyaca ünlü tüm eserler, Panteon karyalitleri, Borghese gladyatörü, Medici Venüsü, Farnese Herkülü (Yorgun Herkül) Yunanlar tarafından yapılmıştı. Gerçi Belvedere Apollonu'nun[9] yaratıcısını bilmiyoruz, yine de bir Yunan olduğuna kuşku yok, zira Romalıların plastik sanatlardaki acemice çabaları başka bir sonuç çıkarmamıza izin vermiyor.

Hiçbir halkın sanatsal yaratımı tamamen özgün değildir. Yu-

9- [Heykel, Vatikan Müzesi'ne Belvedere Sarayı'ndan getirilip müzenin Belvedere salonunda sergilendiği için bu sıfatla anılır. –t.y.n]

nanlar da entelektüel bakımdan diğer kültürlerden ilham alıp beslenmişlerdi; ama yabancı malzemeyi kendi tarzlarıyla kullanmış, böylece bunları kendi duygu ve düşüncelerinin bir parçası hâline getirmişlerdi. Yabancıların etkisiyle üretilmiş olduğunu bildiğimiz bir Yunan sanat eserine bakarken, yabancı unsuru hissetmeyişimizin ya da en fazla eserin içkin Helen niteliğine ancak ufak bir müdahale olarak algılayışımızın nedeni budur. İnsan, Helenlerde hiçbir zaman yabancı özün taklitçiliğini hissetmez; her şey içselleştirilip hissedilerek ortaya konmuştur. Romalılarda ise taklit neredeyse elle tutulacak kadar barizdir. Bu, salt teknik yetersizlikle açıklanamaz, daha ziyade, Romalı sanatçının yabancı orijinal karşısında içsel anlamda tümüyle anlamaz halde durduğunu ispatlar. Roma kültürünün en üretken döneminde bile, eğitilmiş Romalı, Yunan sanatının özüne daha çok yaklaşmış değildi. [Ludwig Heinrich] Friedländer, *[Darstellungen aus der] Sittengeschichte Roms* (Roma Kültür Tarihi'nden Temsiller) adlı eserinde, çok haklı olarak der ki,

> Aslında Roma'nın ve Roma dominyonlarının tüm eski ve yeni sanatsal ihtişamına rağmen güzel sanatların Roma nüfusu üzerinde hiçbir zaman etki yapmadığını, Roma edebiyatı bütünüyle inandırıcı ve çürütülmez biçimde kanıtlar. Çoğu kendi dönemlerinin en eğitimli kişilerinden olan ve en itibarlı temsilciler olarak karşımızda duran farklı dönemlerin çok sayıda ozan ve yazarından neredeyse bir teki bile görsel sanatlara ilgi duyduğunu veya onu kavradığını göstermiş değildir. Tüm hatırı sayılır eğilimlere ve ilgi alanlarına temas eden, milattan sonraki ilk yüzyıllarda (yani Hristiyanlık hâkim olmadan önceki imparatorluk döneminde) özellikle güncelle ilgilenen ve zihinsel renkliliğini övgüyle ve yergiyle ele alan bu son derece çeşitlenmiş ve yüzlerce yıllık bir zaman dilimine yayılmış edebiyatta sanatın hakîkî özünün kavrandığına dair bir tek iz, eserlerin ihtişamının anlaşıldığına dair bir tek ifade bile bulunmaz. Bahsedildiği yerlerdeyse sanat ya cahilce ya da samimiyet veya sempatiden yoksun biçimde anılmıştı. Her ne kadar, münferit şekilde Yunan sanatının özüne inmeyi başaran Romalı bireyler olsa da, geneli itibarıyla Roma kültürü Yunan sanatına daima uzak ve yabancı kalmıştı.

Cato ve Eski Roma taraftarları tarafından alenî küçümsemeye dönüştürülen sanatı kaale almama hâline her yerde rastlanır. Ci-

cero'nun yazılarına sanat ve sanatçılar hakkında aşağılayıcı yorumlar serpiştirilmiştir. Roma'da köleliğin muazzam şekilde gelişmesi doğal olarak sıradan Romalıların, sanatı da dâhil ettikleri emeği tamamen küçümsemesine yol açmıştı. Bu bağlamda, Plutarhos'un ünlü bir özdeyişi olağanüstü anlamlıdır. Yeri gelmişken, İmparator Hadrianus'u eğiten kişi olduğu öne sürülen Plutarhos Yunanistan'da doğmuştu, ne var ki, eserlerinde Romalı düşünce tarzı genelde şaşılacak kadar açık şekilde ifade bulmuştu. Der ki Plutarhos,

> Pisa'da Zeus'u ya da Argos'ta Hera'yı gören hiçbir saygın genç, bu yüzden bir Fidias veya bir Apelles olmak istemez, zira bir eseri zevkli ve hoş bulmamız, hiçbir surette yaratıcısının kendisine öykünmemizi hak ettiği anlamına gelmez.

Aynı durum Romalıların edebiyatında da kendini gösterir. Çok yönlülüğüne rağmen, bir bütün olarak taklitler edebiyatı olmaktan öteye gidememiştir. Onda bir Sofokles, bir Eshilos, bir Aristofanes aramak beyhudedir; birkaç istisnayı saymazsak, her şey dümdüz bir vasatlık kokar. Zaten Roma'da edebiyat her zaman imtiyazlı azınlığa mahsus bir lüks nesnesi olmuş ve hiçbir zaman halkın içinde kök salmayı başaramamıştı. Milattan önce 80 ile milattan sonra 20 yılları arasındaki Altın Çağ adı verilen dönem de istisna değildi. Atina'da Sofokles ya da Aristofanes'in bir eserinin sahnelenmesi önemli bir olaydı ve bütün halkı heyecanlandırırdı. Roma'da bu gibi konular katiyen hisleri harekete geçirmezdi; Horatius halkın bir drama izlemektense ip cambazı ya da sokak palyaçosu gösterisinde eğlenmeyi tercih ettiğinden acı acı yakınırdı. Roma'da her şey gibi edebiyat da her şeyden önce devletin amaçlarına hizmet ederdi. Yaşlı Cato bunu açık açık ifade edip bütün çabasını bu yönde yoğunlaştırmıştı. Cumhuriyet devrinde edebiyatın çok az değeri vardı; Sezarizmde ise sarayın hizmetindeydi. Zira dünyada, büyük adamlarına en iğrenç şekilde yaltaklanmada Romalılarınki kadar ileri giden bir edebiyat yoktur. Başka hiçbir edebiyatta, kölelik ruhu ve dalkavukluk kendini bu kadar açıkça ve hayasızca sergilemez. Şair ve sanatçının bu "Altın Çağ"daki kadar yerlerde süründüğü bir çağ hiç görülmemiştir.

Roma'da özgün bir edebiyat ancak Yunan etkisiyle oluşmuş-

tur, Roma edebiyatının ölüm döşeğindeki Helenizm'in silik bir yansıması olarak tanımlanmasının nedeni budur. Roma'da o tarihten önce ortaya çıkmış şeylere edebiyat demeye bin şahit ister. Bu, özellikle içi boş, ruhsuz monotonluğuyla, [tarım tanrısı] Satürn üzerine yazılmış bayram şarkıları olan sanat yoksunu dizeler için geçerlidir. Çoğu halkın sahip olduğu efsanelere Romalılarda hiç rastlanmaz. Roma'nın mitolojik tarihi ile Roma edebiyatı arasında hiçbir ilişki yoktur. İlk kez, imparatorluk zamanında Sezarların gururunu okşamak amacıyla bir destan yazma girişimine rastlarız. Daha sonra, doğaçlama söylenen düğün şarkılarını taklit eden *Fescennine* ve sonra da zaten Yunan etkisinin kendini hissettirdiği Oscan şehri Atella'dan adını alan *Atellane* geldi. Bu ilk edebî girişimler bile Helenizm Roma'da çığır açıp Yunan eğitimi imtiyazlı sınıfların ayırt edici özelliği hâlini aldığında tablodan tamamen silindi.

Genel olarak Roma edebiyatının kurucusu kabul edilen ilk şairler, üçü de köken itibarıyla Yunan olan Livius Andronicus, Gnaeus Naevius ve Quintus Ennius'tu; ilki Homeros'u Latince'ye çeviren azat edilmiş bir köleydi. Tarihte bu kadar uzun süre dünyaya egemen rolü oynayan bir halkın, kendi edebiyatının temelinin atılmasını yabancılara borçlu oluşu eşi benzeri olmayan bir olaydır. Bu üçünün hemen arkasından gelen Plautus ve Terentius, tamamen Helen ruhuyla yoğrulmuş ve eserlerinde esas olarak Yunan örneklerin Latince uyarlamalarını sunmuşlardı. Ayrıca, Terentius Kartacalı idi ve Roma'ya köle olarak getirilmişti. Efendisi tarafından daha sonra meziyetlerinin takdiri babında azat edilmişti.

Roma'da tiyatro sanatının gelişme imkânı da Yunanistan'daki, özellikle Atina'dakiyle aynı değildi. Hellas'ta drama sırf doğal gelişiminin önünde dışarıdan dayatılan hiçbir sınırlama olmadığı için o denli zirveye çıkmayı başarmıştı. Her sanat –hele de tiyatro– yaşamını tüm azametiyle sürdürebilmek için hayâl edilebilecek en büyük özgürlüğe ihtiyaç duyar. Fakat Roma'da böylesi bir özgürlük hiç var olmamıştı. Atina'da, tiyatro ile topluluğun kamusal yaşamı arasında en derininden bir ilişki vardı; Perikles bile sahneden yapılan saldırıları herkes gibi sineye çekmek zorundaydı. Roma'da böylesi bir cüretkârlık devletin kutsallığına saldırı olarak görülürdü. Roma edebiyatındaki ilk drama yazarlarından Yunan

Naevius, komedilerinden birinde önde gelen patricilerden birini gülünç düşürmeye cüret ettiğinde, herkesin gözü önünde özür dilemeye mecbur bırakılıp sürgüne gönderilmiş, orada ölmüştü. Bu nedenle, drama hiçbir zaman halk içinde kök salamazdı. Onda sıradan bir Romalının ilgisini ne çekebilirdi ki? Sahnede sunulan malzeme, zihinsel ve ruhsal deneyimini paylaşamayacağı yabancı bir halkın hayatından alınmaydı. Dikkatini çekip onu kendisine bağlayacak malzeme, kendisinin de dahil olduğu kamusal yaşamdaki güncel olaylar olabilirdi, ama bunların sahnede temsili yasaktı.

Cumhuriyet zamanında şairler, tamamen Helen edebiyatının etkisi altındaydı ve o zamana kadarki çalışmalarının çok büyük kısmı, orijinal Yunanca metinlerin az çok serbest çevirilerinden ibaretti. Özellikle Lukilios'un elbette Yunan örneklerden yola çıkarak taşlama biçimine dönüştürdüğü, o zaman ve sonraları bir nebze bağımsız görünen tek edebî tür hicivdi. İmparatorluk döneminde, edebiyat tamamen sarayın himayesine girmişti. En önemli temsilcileri Vergilius, Horatius, Ovidius, Tibullus, Propertius bile kendilerini bu küçük düşürücü zincirlerden kurtaramamış ve yeteneklerine rağmen, imparator ve gözdelerinin huzurunda tütsü yakıp onların tanrısal erdemlerini övmeye mecbur kalmışlardı. Mesela Vergilius, Troyalı Ainenias'ı İmparator Augustus'un geldiği Julian soyunun atası mertebesine yükseltmemiş olsaydı, Homeros'u taklit ederek Romalılar için kaleme almaya çalıştığı millî destanı, o gereğinden fazla övülen ünlü *Aeneis*'i belki de hiçbir zaman yazmayacaktı. Vergilius'un henüz yayımlanmamış kahramanlık destanının yakılmasını vasiyet etmesine bakılırsa, şairin bir öz saygı dürtüsüyle bu alçalmadan dolayı utanç duyduğu sonucu çıkarılabilir. Bu Altın Çağ şairlerinin hepsi, ancak kendini küçük düşürmek ve haysiyetsiz bir dalkavukluk karşılığında desteğini alabilecekleri zenginlere ve devlet içindeki güçlülere bağımlıydılar. Messala, Maecenas, Augustus, etraflarına hamilerinin lütuflarından yararlanan bir sürü şair topladıktan sonra, zamanla her sonradan görme zenginin geçimini üstlenme karşılığında kendisine methiyeler düzecek kendi şairlerini beslemesi moda oldu. Augustus'un ayartmalarına en azından direnmeye çalışan –ama gene de onu rezilce ilahlaştıran– Horatius, *Epistles* adlı eserinde ekmeğini kazanma ihtiyacının nasıl şiirsel yaratımının itici gücü hâline gel-

diğini bize çıtlatmıştı. Kaderin kendisini "iyi Atina"sından nasıl Roma'ya geri sürüklediğini anlattıktan sonra, sıra şairin itirafına gelir:

> Oradaki hizmetlerimden sonra,
> memlekete çağırdığında beni Philippi,
> İyice ezik, kolu kanadı kırılmış, sonra sefalet utanmazca
> Toprağı, sürüsü elinden alınmış, açlığa mahkûm hâlde.
> İtince beni şiir yazmaya. Şimdi elim mecbur olduğuna göre,
> Beni paklayacak baldıran zehri nerede
> Uykuya dalmak bana şiir yazmaktan daha iyi göründüğünde?

Ruhunda trajedi eksik olmayan en büyük Romalı şairlerden birinin bu eşsiz itirafı, zamanın koşullarının tipik özelliğidir. Şair postuna bürünmek, az çok iyi bir Yunan eğitimi almış olan ve şimdi de ücreti karşılığında büyüklere kafiyeli yağcılıklarını ilan etmek için piyasa arayan aç insanların gözde uğraşıydı. Altın Çağ' da şairin işi neredeyse insanlığından vazgeçip zengin ve güçlünün maaşlı dalkavukluğunu yapmak olmuştu. Her şeyin satılık olduğu o çağda edebiyatın ne hâle gelebileceğini kavramak için, Martial ve Statius'un hamilerine yazdıkları iğrenç pohpohlamaları okumak yeter. Şairleri tarafından en fazla göklere çıkarılanların bilhassa en korkunç, en zalim despotlar olmaları anlamlıdır. Sezarizm, kamusal hayatın bütünü üzerine kâbus gibi çökmüş, bütün milleti şairlerin başı çektiği bir yalaka sürüsüne dönüştürmüştü. Sezarların utanmazca egemenliği altında manevî dağılma arttıkça, bu ilişki daha da acıklı ve iğrenç bir hâle gelmişti. Persius, Petronius ve özellikle Juvenal bize kendi zamanlarının genel ahlâkî kokuşmuşluğunu resmetmişlerdir. Özellikle Juvenal âdetleri tasvirde mükemmeldir ve taşlamalarının bazıları, bilhassa altıncısı, sahiden de acayip bir anlatım gücü sergiler.

Roma edebiyatını bütün olarak ele alırsak, bağımsız üretimde diğer tüm edebiyatlardan daha fakir olduğunu, Helenlerin zengin ve yaratıcı edebiyatıyla en küçük bir kıyas bile kaldıramayacağını görürüz. Roma edebiyatı tamamen Helenlere bağımlıydı ve birkaç istisnayla, temsilcileri Yunanları taklit etmek için kölece bir gayret göstermişlerdi. Apuleius'un *Altın Eşek*'i gibi muhteşem bir eser bile, ki kuşkusuz Roma edebiyatının en büyük başarılarından biri-

dir, Yunanların entelektüel teşviki ve şekillendirici gücü olmasaydı asla yazılamazdı. Bu eserin en güzel kısmı olan büyüleyici Aşk Tanrısı (Cupid) ve Ruh (Psyche) bölümü, bunu büyük bir açıklıkla gösterir. Sadece, sıradan Romalı'ya şiirin yaratıcı görkeminden daha çok hitap eden tarih yazımında, özellikle yazar kendi yaşadığı olayları ele alırken, anlatım belli bir özgürlüğe sahipti. Ama burada bile neredeyse tüm Romalı tarihçilerin tasvirlerinin temelinde "Roma düşüncesi"nin yattığı olgusu gözden kaçırılmamalı.

Felsefede Romalılar Yunanlara diğer alanlarda olduğundan daha da bağımlıydılar. Onlar dünyaya bir tek fikir katmamış, eski düşünce çizgilerini izleyip daha zayıf biçimlerde kopya etmekle yetinmişlerdi. Burada Atina ve diğer Yunan şehirlerindeki felsefe okullarını bir yana bırakalım. Bu gibi fenomenler Roma'ya tamamen yabancıydı. Roma'da yurttaşlarla kamuya açık alanda konuşabilen bir Sokrates görülmemişti; felsefe tıpkı sanat ve edebiyat gibi sadece günün modası olarak zenginlerin saraylarında kendine yer edinebilmişti. Eski Roma partisinden yurtseverler, Helen sanatına karşı sergiledikleri gibi bir kinle felsefeye de karşı durmuşlardı. Milattan önce 173'te, Epikür'ün yandaşları Roma'dan sınır dışı edilmiş, bundan on iki yıl sonra da öğretileri devlete tehdit kabul edildiğinden, tüm filozof ve hatiplerin başkente girmesi yasaklanmıştı. Helenizm'in Roma'ya sızması, felsefeye daha geniş bir alan açmış, fakat felsefe temsilcilerine her zaman belli bir güvensizlikle bakılmış ve filozoflara, özellikle de Stoacılara baskılar neredeyse tüm Roma imparatorları döneminde devam etmişti.

Yunanların felsefe sistemlerinden sadece Epikürcülük, Stoacılık ve Kuşkuculuk, eğitimli Romalılar arasında nispeten geniş kabul gördü. Ama bu öğretilerin savunucuları, Yunanların fikirlerini kendi düşünceleriyle zenginleştirmediler. Kendilerinden bir şeyler katmaya çaba gösterdiklerinde, kâni olmuş olmanın katacağı içsel güçten tamamen yoksun sığ bir eklektisizm içinde kendilerini kaybettiler. Cicero'nun derin düşünür olarak yüceltildiği bir dönem olmuştu; oysa artık, tek bir özgün fikir üretmediği, Yunan düşünürlerin, büyük ölçüde gücünden eksilmiş hâliyle bile olsa pek çoğunu ilk kez bu sayede öğrendiğimiz eserlerinden düşünülebilecek en yüzeysel derlemeleri hazırlamakla yetindiği uzun süreden beri biliniyor. Mauthner haklı olarak der ki,

> Bir felsefe tarihinde Cicero'nun yeri olamaz; olsa olsa, bir felsefî sanat terminolojisi tarihinde yer alabilir. Kendini beğenmişliği, öldükten sonra edindiği şöhretinden bile neredeyse büyük olan Cicero, Yunanlara göbekten bağlı olduğunu itiraf etmişti zaten; bir düşünce fakiriydi ve sadece zengin bir kelime dağarcığına sahipti.[10]

Lukretius'un *De rerum natura* (Şeylerin Doğası Üzerine) adlı parlak didaktik şiiri, hiç kuşkusuz Epiküros'un öğretilerinin harika bir sunumudur; ama o kadar. Bu, ayrıca Plinius, Lukianos gibi diğer Romalı Epikürcülerin düşünce çizgisi için de geçerli. Hemen hemen aynı şeyleri Romalı Stoacılar için de söyleyebiliriz; onlar da öğretilere yeni fikir katkısında bulunmamışlardı ve siyasî yaşamda oynadıkları rol çok daha önemli olmuştu. Taşlamacıların çoğu Stoacılar arasından çıkmıştı ve Roma'da üst düzey kişilerin camlarını gizlice taşlamanın taşlama yapmaktan başka imkânı yoktu. Stoacılar, toplumsal koşullarda reform mücadelesi vermişlerdi; bu nedenle sık sık despotların gazabını üzerlerine çekmişler, bu da sıklıkla kendini sert baskı olarak göstermişti. Bazıları fikir anlamında çağın çok ötesine geçebilmişlerdi; örneğin Seneca köleliğe karşı çıkmış ve hatta bazı mektuplarında, özellikle de on dokuzuncusunda sahiden de sosyalist sonuçlara varmıştı. Öte yandan, Seneca'nın hayatını öğretisiyle bağdaştırmanın pek mümkün olmadığını söylemeden geçemeyiz; Senato'da, servetini (arkasında günümüzün 15 milyon dolarına mukabil 300 milyon *sesterces*, yani Roma sikkesi bırakmıştı) *en iğrencinden tefecilik* yapıp haksız yere miraslara konarak edinmekle suçlanmıştı.

Romalılar kendilerini özgün ve bağımsız düşünceyle ortaya koyabilmelerini mümkün kılacak entelektüel bir yaşam alanına hiç sahip değillerdi. Bu nedenle, ötekilerin keşif ve icatlarını kendilerine mâledip bunları kendi amaçları için istismar etme kapasitelerini özel bir meziyet olarak görebiliriz. Yunanlara entelektüel bağımlılıkları, bilimsel faaliyetlerinin her alanında açıkça görülüyordu. Hiçbir noktada Yunan biliminin temel prensiplerinin ötesine geçememiş, hatta birçok açıdan çok gerisinde kalmışlardır. Bu, özellikle astronomi ve Dünya'yı kavrayış konusunda geçerliydi.

10- P. Mauthner, *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*, I. Cilt, s. 161.

Kopernik insan aklını tekrar doğru yola oturtuncaya dek, tam bin yıl Samoslu Aristarhos'un ilham verici anlayışını göz ardı eden– *Ptolemaus sistemini* İskenderiyelilerden devralmışlardı. Elbette Roma'da bilim de baştan aşağı devletin menfaatlerine hizmet için vardı. Bütün eğitim buna uygun şekilde düzenlenmiş, Schlosser'in şu isabetli sözlerle betimlediği gibi, imparatorluk döneminde tatsız, demode bir cehalete dönüşmüştü:

> Toplumda yaygın olan otoriter düşünce, yaşamdan tüm canlılık ve doğallığı kovmuştu; bilim kibirli ve kirli amaçların hizmetkârı hâline gelmişti; çok sayıda okulda öğretmen ve öğrencilere aynı derecede boş varsayımlar, küstahça gurur, uygunsuz zevkler ve ilkesizlik hâkim olmuştu. Sohbetlerin göklere çıkarılan sofistikeliğinin ve fikir, bilgi ve kavramlarla yapılan zekice oyunların arkasında, kalpsizlik, ruhsuzluk, menfaatçilik ve aşırı yüzeysel bilgi yatıyordu.

Güç politikaları yolunda çabayı aklın her türlü tezahürünün tümüyle üzerinde tutan bir halkın sonu daha başka bir yere varacak değildi. Aynı bu şekilde Romalılar için din de, politika aygıtının mekanizmaları arasında insanların tamamen ezilmesiyle zirveye ulaşan zihinsel bağımlılığın somut örneğinden başka bir şey değildi. Romalılarda devlet fikrinin en başından beri askerî bir temele yaslanması, yavaş yavaş Sezarizm'e dönüşmesi ve imparatorun fiilen Tanrı mertebesine yükseltilmesiyle en üst noktasına ulaşması, kontrol edilmeye hiçbir şekilde tahammülü olmayan ve her türlü insanî telakkiye kapalı katı otorite ilkesinin sonucuydu. Ünlü hukuk bilgini Rudolf von Ihering, Romalılarla ilgili değerlendirmesini şöyle ifade eder:

> Erdemleri ve kusurlarıyla Romalı karakterine disiplinli bir egoizm sistemi diyebiliriz. Bu sistemin temelinde yatan başlıca ilkeye göre, ast üste, birey devlete, münferit durum soyut kurala, an süregiden koşullara feda edilmeli. En yüce özgürlük aşkının varlığı karşısında, kendi kendini bağımlı kılma erdemini içselleştirmiş bir halktan, ötekiler üzerinde egemenlik kurması istenmiştir. Ama Roma, büyüklüğünün bedelini elbette çok ağır ödemişti. Roma bencilliğinin doymak bilmez canavarı, her şeyi kendi hedeflerine kurban etmişti: Yabancı halkların milliyetleri kadar kendi yurttaşlarının kanı ve mutluluğunu da. Onun dünyası, en güzel mülkleri çalınmış, ruhu soyulmuş bir dünya,

insanların değil soyut düstur ve kuralların yönettiği bir dünyadır; sağlamlığıyla, işleyişindeki düzen ve kesinliğiyle, karşısında duran her şeyi ezip paramparça eden gücüyle kendine hayran bırakan dev bir mekanizma da olsa nihayetinde makineydi işte, efendisi aynı zamanda kölesiydi.[11]

Bütün tarihi fetih ilkesi üzerinde kurulu olan ve uzun tarihsel gelişiminin tüm evrelerinde, sarsılmaz bir tutarlılıkla bu ilkeye sarılmış bir devlet olarak ister istemez her insanî kaygının üzerine tamamen sünger çekmişti. Savaş onun temel unsuru, diğer her şeyi ikinci plana iten vahşi yağmacılık da yaşam amacıydı. Aslında "hakîkî Romalılık"ın özü olan o utanç verici bağımlılık böyle ortaya çıktı. Başından beri, her yurttaşın asker olmak zorunda olduğu ve en az on muharebeye katılmamış hiçbir yurttaşın memuriyete atanamayacağı bir devlet, halkını ancak zorbalıkla yönetebilirdi. Gerçekte de Romalılar o zamanlar incelikten yoksun bir halktı. Helenizmin istilası bunu çok az değiştirebilmişti; çünkü ancak küçük bir azınlık üzerinde etki yaratırken, büyük kitleleri teğet geçmişti.[12]

Her şeye rağmen, Romalılar adil davranan kimsenin inkâr edemeyeceği iki alanda özgün düşüncelerini sergileyip hayata geçirmeyi başarmışlardı. Gerçi bunların kültürü teşvik edici top-

11- Rudolf von Ihering, *Geist des Römischen Rechts,* Leipzig, 1852. I. Cilt, s. 298.

12- Devrimci günlerinde, özgürlüğün genel anlamda kültür ve özelinde sanat açısından önemini çok net görmüş olan Richard Wagner, *Kunst und Revolution* (Sanat ve Devrim) adlı eserinde, Romanizm'in içsel vahşetini şöyle ortaya koyar: "Millî sanatı, gelişmiş Yunan sanatının etkisine erkenden boyun eğmiş olan Romalılar, Grek mimarlar, heykeltıraşlar ve ressamların hizmetinden yararlandılar. Güzel sanatlara düşkün olanları Yunan retorik ve şiirini devraldı; halka açık büyük amfitiyatrolar açıldı, ama bunları mitolojik tanrılara ve kahramanlara, serbest dansçılara ve kutsal koro şarkıcılarına açmadılar. Onun yerine bu amfitiyatrolarda Romalıların göz zevkini okşamak için yabanî hayvanlar, aslanlar, panterler ve fillerin parçalanması, güç ve yetenek gösterisi için yetiştirilen köleler olan gladyatörlerin son nefes hırıltılarının Romalı kulakları eğlendirmesi gerekiyordu. Bu zalim dünya fatihleri, sadece pozitif gerçeklikte mutluluk buluyorlardı; onların hayâl gücü sadece maddî olarak var olanla harekete geçebilirdi. Kendini soyut düşünceye adamak için kamusal yaşamdan ürkerek çekilen filozoflara ses çıkarmazlardı. Ama kamusal alanda kendilerini en somut cinayete teslim etmeyi, insanî acının kendilerine en çıplak gerçeklikte sunulmasını seyretmeyi seviyorlardı.

lumsal kurumlar olarak tarifi pek mümkün değil. Romalılar, militarizmin gerçek yaratıcıları ve bizim "Roma hukuku" dediğimiz, bugün hâlâ tüm "uygar" denilen devletlerin hukukî yapılarının teorik temeli olan vahşi ve ruhsuz sistemin mucitleridir. Sadece en saf maddî çıkarların soğukkanlı hesaplamasına dayanan, yazımında ne türden olursa olsun hiçbir etik kaygıyı dikkate almayan Roma hukuku, Roma devlet anlayışının doğal sonucuydu. Roma devleti, bir savaş devleti, en katı anlamıyla bir cebir devletiydi. Bir tek hak bilirdi: Güçlünün hakkı. Bu nedenle, Roma hukuku her çeşit doğal haklar fikrinin en zalim ihlâlinden başka bir şey olamazdı. Canlı varlığın soyut düsturların ayakları altında ezildiği modern kanun kitaplarımızın kuru formalizminin temelini o atmıştı. Bu durumu –pratikte hep bir yalan olan, teoride de sadece kendilerini aynı aşağılanma düzeyinde bulan kölelerin eşitliğini göz önünde bulundurmuş olan– sözde "kanun karşısında eşitlik" bir nebze bile değiştirmez. Roma hukuku kavramlarının insanîyetsiz zalimliğinden tüm içtenliğiyle nefret eden Heinrich Heine, içini şöyle dökmüştü:

> Corpus Juris,[13] egoizmin İncil'i, ne korkunç bir kitap! Romalıların kendilerinden nefret ettiğim kadar, kanunlarından da hep nefret etmişimdir. Bu soyguncular, ganimetlerini garantiye almak istemiş ve kılıçla kazandıklarını kanunla korumaya çalışmışlardı. Bu nedenle Romalı aynı anda hem asker hem de avukattı ve böylece en iğrencinden bir karışım sergiliyordu. Gerçekten de, önceden sadece bir olgu olan mülkiyetin teorisini o Romalı hırsızlara borçluyuz ve doğurduğu korkunç sonuçlarla birlikte kurulan bu öğreti, bugünkü tüm kanunlarımızın, tüm modern devlet kurumlarımızın temelini oluşturan, dinle, ahlâkla, insanî duygularla ve akılla bariz bir çelişki içinde olmasına rağmen göklere çıkarılan Roma hukukudur.[14]

Daha önce hiçbir yasa mülkiyet kavramına bu kadar insanlık dışı, zalim ve egoistçe bir biçim vermemişti. Roma hukuku, "Mülkiyet, kişinin sahip olduklarını kullanma ve kötüye kullanma hakkıdır," diye ilan eder. Bugün hâlâ her sömürü ve her iktisadî teke-

13- [Doğu Roma İmparatoru I. Justinianus'un hazırlattığı hukuk külliyatı. –t.y.n.]
14- Heine, *Memorien*, 1854.

lin hukukî temeli olan bu görüş, hikmet-i hükûmet dışında hiçbir sınırlamaya tâbi değildir. Daha sonraki tüm hukuk uzmanlarının bu beyanın kinik zalimliğini örtme ya da hafifletme girişimleri havanda su dövmekten başka bir şey değildi. Proudhon da şu sözleriyle bunu isabetli şekilde dile getirmişti:

> Ahlâka meydan okuyarak keyfî şekilde kötüye kullanmayı değil de sırf mülk sahibinin mülkleri üzerinde sınırsız kontrolünü ortaya koyması anlamında ele alınması gerektiğini beyan ederek, kötüye kullanma ifadesini aklamaya çalıştılar. Bu, yalnızca mülkiyetin kutsallığını ve dolayısıyla da sahip olma hazzının ne ortadan kalkacağı, ne de rahatsızlık verici ölçülerde olumsuz etkileneceğini vurgulamaya yarayan içi boş, manasız bir ayrımdır. Mal sahibi, sırf keyfi için meyvelerinin ağaçlarda çürümesine izin verebilir; tarlasına tuz ekebilir; ineklerinin sütünü kuma dökebilir; bağını çöle çevirebilir; korunması gereken yeşil alanı sebze bahçesi yapabilir. Bütün bunlar kötüye kullanma değil de nedir? Mülkiyetin içinde her halükârda kullanma ve kötüye kullanma bir arada gizlenmiştir.[15]

Mülkiyete böyle bir güç atfeden kimse, mutlaka insana çok az değer veren biridir. Bu kendini özellikle Roma borçlar hukukunda ve aile reisine tanınan statüde göstermiştir. On İki Levha Kanunları'na göre, bir alacaklı borçlusunu mahkemeye verme ve eğer hiç kimse borçluya kefil olmaz ya da borçlarını üstüne almazsa, köle olarak satma hakkına sahipti. Aynı borçludan birden fazla alacaklının talebi varsa, kanun alacaklılara borçluyu öldürme, parçalara bölme hakkı tanıyordu. Tek ölçütü, nesnel borç olgusuydu ve hiçbir insanî kaygı bunun karşısına çıkarılamazdı. Bir mülk sahibinin mülkiyet hakkı insan hayatı ve özgürlüğünün üstünde tutulurdu.

Roma aile hukukunda da aynı acımasızlıkla karşılaşırız. Aile reisi, aile üyelerinin yaşam ve ölümleri konusunda karar verme yetkisine sahipti. Doğan bir bebeği terk edebilir ya da köle olarak satabilirdi; bakımıyla yükümlü olduğu herkesi öldürebilirdi. Öte yandan, bir oğul babasından hiçbir şekilde şikâyetçi olamazdı

15- P.J. Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété ou recherces sur le Principe du droit du gouvernement*, Paris, 1840.

çünkü sadece babasının kölesi olarak değerlendiriliyordu. Bu bağımlılığı ancak yine babasının izniyle kendi ailesini kurarak sona erdirebilirdi. Otorite ilkesinin kayıtsız şartsız destekleyicisi olan Hegel, şu yerinde tespiti yapar:

> Romalı'nın devletten gördüğü sertliğin telafisi, ailesine gösterdiği sertlikti; bir tarafta serf, diğer tarafta despottu. Bu, Roma'yı büyük kılan şeydi; özelliği bireyin devletle, devletin hukukuyla, devletin diktasıyla birlik olma konusunda kırılmaz azmiydi.[16]

Romalıların ceza kanunu tümüyle bilinçli bir vahşet ve barbarca zulüm örneğiydi. Zalimce cezalandırmanın o dönemde genel âdet olduğu söylenerek itiraz edilebilir; ama Roma ceza kanununa özel nüans katan şey, burada her detayın devlet aklı doğrultusunda kurgulanmış olması ve her türlü insanî kaygının soğuk bir kayıtsızlıkla karşılanmasıydı. Bu yüzden, çocukların babalarının hatalarının cezasını çektiği yığınla örnek vardı. Bilge Cicero bunu gayet sakin bir biçimde ifade etmişti:

> Çocukları babalarının kusurları nedeniyle cezalandırmanın sertliği bana acı vermekle birlikte gene de kanunlarımızın bilgece bir hükmüdür; çünkü bu sayede baba tüm bağların en güçlüsüyle, çocuklarına duyduğu sevgiyle devletin çıkarlarına bağlanır.

Bu ve bazı başka hükümler daha sonraki devirlerde biraz yumuşatıldı, ama nitelikleri özünde değişmedi. Böyle bir kanunlar sisteminde, kölenin alınyazısını kolaylıkla tahmin edebiliriz. Kölenin hiçbir hakkı yoktu ve insan sayıldığı söylenemezdi; en iyi ihtimâlle bir zamanlar insan olduğu göz önüne alınabilirdi. En küçük bir itaatsizlik, en küçük bir isyankârlık ya da kendisinin hiç sorumlu olmadığı şeyler nedeniyle bile acımasızca cezalandırılırdı. Böyle bir talihsizin dilini koparmak, iki elini kesmek, gözlerini oymak, boğazından kızgın kurşun dökmek; bu akıl almaz işkencelerden sonra onu çarmıha germek ya da yesinler diye yırtıcı hayvanların önüne atmak efendinin tartışılmaz hakkıydı.

Roma devlet anlayışının hayranları, kendilerinin de kabul etmek zorunda kaldığı Romalıların derin kültür duygusundan yok-

16- Hegel, *Philosophie de Geschicte.*

sunluğu gerçeğini, bir sanat eseri olarak görüp hayranlık besledikleri "Roma Kanununun Ruhu"nu öve öve bitiremeyerek hasıraltı etmek için canlarını dişlerine takarlar. Ama buna karşı da söylenecek çok şey var ki. Theodor Mommsen gibi bir adam bile *Römische Geschicte* (Roma Tarihi) adlı eserinde, Roma hukukuyla ilgili şu yargıya varır:

> İnsanların Romalıları hukuk ilmini bahşetmiş seçkin bir halk olarak övmesinin ve muhteşem hukuk sistemlerini gökten inmiş mistik bir armağan gibi hayranlıkla değerlendirmesinin nedeni, muhtemelen özellikle, kendi hukuk durumlarının perişanlığından duydukları utançtan kurtulmak istemeleridir. Eşi benzeri olmayan kaypaklıkta ve gelişmemişlikteki Roma savaş hukukuna bir göz atmak, sağlıklı halkın sağlıklı yasaları, hastalıklı halkın hastalıklı yasaları olduğu cümlesini çok basit bulanları bile bu muğlak mefhumların savunulamayacağına ikna edebilir.

Ancak böyle bir devlet, militarizmin böyle bütünüyle geliştiği bir sisteme erişebilirdi. Sürekli bir ordunun varlığı militarizmin ilk önkoşulu kabul edildiği hâlde, militarizm ve askerlik kurumu aynı şey değil. Militarizm öncelikle psikolojik bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bu, kişinin kendi düşünce ve iradesinin devre dışı bırakılmasıdır; insanın dışarıdan yönlendirilip harekete geçirilen, kendi kişisel sorumluluğunun bilincinde olmadan her komutu körü körüne yerine getiren cansız bir robota dönüşmesidir. Kısacası, militarizm aklın tüm kurallarını hiçe sayan ve tüm insanlık onurundan yoksun bir millî erdem mertebesine çıkarılmış kölelik ruhunun en vasat ve en aşağılık biçimidir. İnsan zihninde böylesine acımasız bir deformasyon yaratan ve halkların üzerine kâbus gibi çöküp bugüne dek tüm ileri kültürel gelişmenin baş düşmanı olarak kalan böyle utanç verici bir sistemin temelini ancak, Roma gibi insanın sadece her şeyi asimile eden bir makinenin mekanik parçasıymış gibi görüldüğü ve kaba kuvvetin en yüce politika ilkesi sayıldığı bir devlet atabilirdi. Militarizm ve Roma hukuku, bugün kafaları eskisinden de çok karıştıran ve Roma Düşüncesi olarak adlandırılan anlayışın kaçınılmaz sonuçlarıdır. Şu ana kadar hiçbir devrim "Roma Düşüncesi"ni ne zincire vurmayı ne de bizi çoktan silinip gitmiş bir geçmişe bağlayan bu göbek kordonunu kesmeyi

başarabilmiştir. Yunanlar için, toplumsal hayata ait kurumlar hep amaca giden birer araç olarak kalmıştır. Roma'daysa devlet kendi içinde bir amaçtı; insan, kölesi ve vasalı olduğu devletin kurumları uğruna var olurdu.

Roma imparatorluğunun çöküşüyle ilgili çok şey yazılmış ve bu muazzam çöküşün tasavvur edilebilen her açıklaması telaffuz edilmiştir. Çöküşün nedenini kimi "aşırı rafine edilmiş kültür"de, kimiyse ahlâkın hepten ihmâl edilmesinde görüyor. Şimdilerde sıkça bir "Irk Ruhu Bozulması"ndan –bu boş terim her ne anlama geliyorsa artık– bahsediliyor ve Roma'nın çöküşünün bir "ırk felâketi" olarak görülmesi için akla kara seçiliyor. Bu arada Roma'nın bizzat bu ırk kaosu dedikleri şeyden doğmuş olmasının, Romalıları dünya tarihinde kendi tarihsel rollerini sonuna kadar oynamaktan alıkoymadığı bilinçli olarak gözden kaçırılıyor. Halbuki Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının asıl nedenleri, başka pek çok tarihsel olaya göre çok daha belirgindir. Eğer bizi sunî şekilde yaratılmış önyargılarla yanıltmalarına izin vermeden bu muazzam çöküşün tüm detaylarını incelersek, İngiliz tarihçi Gibbon'la aynı sonuca ulaşmamız kaçınılmazdır: "Şaşırtıcı olan Roma'nın çöküşü değil, çöküşün bu kadar gecikmiş olmasıydı." Ama bu gecikmenin de bir açıklaması var: Roma devlet aygıtı o kadar güçlü yapılandırılmış ve insanların onun sarsılmaz istikrarına inancı o kadar genelgeçer hâle gelmişti ki, temeli çoktan çürüyüp gittikten sonra, daha uzun süre –tabiri caizse– gemisini yürütmüş ve bütün engellerin üstesinden gelebilmişti.

Roma, kendi kör iktidar cinnetinin ve onun kaçınılmaz sonuçlarının kurbanı olmuştu. Delice bir körlük içinde, hiç durmadan iktidar alanlarının sınırlarını genişletmeye çalışmış olan Roma devletinin liderleri için, kendi iktidar hırslarına hizmet edecek hiçbir araç fazla acımasız ya da iğrenç değildi. Er ya da geç kendilerini de yutacak olan felâketi kendileri hazırlamışlardı.

Çöküş döneminde imtiyazlı sınıfın dillere destan savurganlığı, tüm halkların rezilce sömürülmesi, kamusal ve özel yaşamda tam bir ahlâkî çürümüşlük, fiziksel bir ırk yozlaşmasının neticeleri değil, bütün bir dünyayı zincire vuran ve toplumsal yaşam koşullarını yerle bir etmesi kaçınılmaz olan zalim açgözlülüğün beklenen sonuçlarıydı.

Roma'nın *kudreti*, halk ya da ırk ayrımı yapmadan temasa geçtiği her şeyi un ufak etmişti. Zira Nordik halklar bile, bu konuda dirençsiz olduklarını göstermişlerdi. Damarlarındaki "Cermen kanı" doruğa çıkmış bir baskı sisteminin genel çürümüşlüğüne karşı koruma sağlamamıştı. En fazla, zalim aygıtın dümenini geçici olarak kendi ellerine almışlar ve böylece hem onun kayıtsız şartsız köleleri hâline gelmiş, hem de tıpkı kendilerinden önceki herkes gibi onun acımasız çarkları arasında ezilip gitmişlerdi.

Yıkılışın emareleri henüz cumhuriyet döneminde kendini açıkça göstermişti. İmparatorluk cumhuriyetin savaş politikasının mirasçısından başka bir şey değildi ve bu mirası iyice besleyip büyütmüştü. Olay İtalyan yarımadasının küçük halklarına boyun eğdirmek olarak kaldığı sürece fetihçilerin büyük kazanımları söz konusu değildi, çünkü İtalya nispeten fakir bir ülkeydi. Ama İkinci Pön Savaşı'ndan sonra eski koşullar kökten değişti. Roma'ya akan muazzam zenginlikler, eski toplumsal yapının tüm temellerini yıkan dev bir kapitalist soygun ekonomisinin gelişmesine yol açtı. Bu sistemin her uzantısını en ince ayrıntısına kadar inceleyen Salvioli, ortaya çıkan sonuçları ikna edici bir biçimde anlatır:

> Afrika ve Asya'yı Romalılara açan muhteşem zaferlerden sonra, krallık en geniş sınırlarına erişti. Özellikle Asya'dan, o sanat ve sanayinin masal ülkesinden, o lüks ve hazzın yüksekokulundan, tahsildarlar ve prokonsüller açısından baştan çıkarıcı olan o tükenmez kaynaktan bu en acımasız ve vahşî güç, sel gibi altın ve gümüş akıttı zorla kendine. İtalya'yı altın ve gümüş seli altında bırakmaktan, bu kaynağı kurutana kadar da vazgeçmedi. Şark'ta, Galya'da, bütün dünyada birikmiş yatan hazineler ile maden ocaklarında o gün üretilenlerin hepsi, hep savaş ganimeti olarak, haraç olarak, yağma getirisi olarak ve vergi olarak Roma'ya akıtıldı; İtalya'nın diğer yöreleri de, mütevazı olmakla birlikte genel refahtan pay aldılar. Roma yüzyıllar boyu muazzam bir kıymetli maden piyasası hâline gelerek bu konumunu korudu. Kabaran bir iktidar şehveti ve açgözlülük, bu basit savaşçı-köylü halkın gözünü kamaştırdı; öyle ki komutanlarının şöhretini zafer alaylarında yanlarında taşıdıkları altın ve gümüş miktarıyla ölçer hâle geldiler. Bu, fethettikleri halkların kanını son damlasına kadar emme ve müttefiklerine Roma'nın korumasını, verebilecekleri en yüksek fiyattan satma uygulamasını getirdi. Bu açgözlülük karşısında

artık kutsal diye bir şey kalmamıştı, hak ve akıl hiç utanmadan yere çalınmıştı. Tıka basa dolu bir devlet hazinesi ve muhteşem gemileriyle ünlü Kıbrıs Kralı Ptolemaios, hiç tereddüt etmeden bir yasa çıkarıp Roma Senatosu'na, zengin bir "müttefik"inin mirasını henüz hayattayken devralma hakkı vermişti. Senato, tüm dünyanın hazinelerini yalnız Roma'nın özel mülkü olarak görüyor ve fethedilenlere metelik bırakmıyordu... Ele geçirilen kral ve halkların servetinden gözü dönmüş muzaffer komutanlar, prokonsüller ve tahsildarlar bu muazzam zenginlik selinin mütemadiyen Roma'ya akması için iş başındaydı. Binlerce tüccar ve maceracı lejyonları izler, askerler arasında pay edilen ganimeti paraya çevirir, fethedilen ülkelerde komutanlar çekildikten sonra geriye kalan her şeye el koyarlardı.[17]

Hayatlarındaki tek gaye kazanç olan ve sonuçlarını hiçbir şekilde umursamaksızın her şeyden kâr sağlamaya çalışan spekülatör ve üçkâğıtçılar rejimi böyle doğdu. En utanç verici tefecilik, belki yavaş ama kesin bir biçimde en sonunda kolektif ekonomik yaşamın bütün temellerini yıkan kana susamış bir sisteme dönüştü. Devletten koca ülke ve eyaletlerin vergilerini toplama işini parayla üstlenen büyük kapitalistler ve kapitalist anonim şirketler ortaya çıktı. Bu sayede devlet bin bir zahmet ve sıkıntıdan kurtulmuş, ama bu vampirlerin eline düşen ülkeler damarlarındaki kanın son damlasına kadar tükenmişti, çünkü bunların açgözlülüğünden ne uçan ne kaçan kurtulabilirdi. Aynı şekilde, devlet kurumları ve maden işletmelerini de hükûmetten kiralamışlar, lejyonlara gerekli donanımı tedarik edip sürekli daha fazla sermaye biriktirmişler, ticarî kafayla köle ticaretini organize edip büyük eserlerin inşasına insan malzemesi sağlamışlar, uzun lafın kısası, kâr kokusu aldıkları her yerde bitivermişlerdi.

Cumhuriyetin erdemli adamları bu soygunlara büyük bir olağanlıkla katılmış, tefeci, köle tüccarı ya da emlak spekülatörü olarak büyük servet biriktirmişlerdi. Okullarımızda antik Romalılara has erdemin ete kemiğe bürünmüş hâli olarak hâlâ onurlandırılan Cato, gerçekte bencil hedeflerine götüren her yolu mubah gören utanmaz bir riyakâr ve taş kalpli bir tefeciydi. "İnsanın ilk ve en kutsal görevi para kazanmaktır," sözüyle zamanının düsturunu iyi şe-

17- J. Salvioli, *Der Kapitalismus im Altertum*, Stuttgart, 1922, s. 26.

kilde yansıttığını söyleyebiliriz! Plutarhos onun ağzına şu son sözleri yakıştırmıştı: "Fatihlerin yaptıkları tanrıları, fethedilenlerin yaptıkları ise Cato'yu memnun etti." Fakat Cato o günkü "erdemli Romalılar" arasında hiç de istisna değildi. Efsanelerde dürüstlük timsali gibi gösterilen ünlü tiran katili Brutus, tıpkı Cato ve diğer binlercesi gibi kalpsiz bir tefeciydi ve yaptığı işler genellikle o kadar tartışmalı nitelikteydi ki, tefeci ve spekülatörlerin bileği bükülmez avukatı Cicero bile mahkemede onun davalarını almaktan çekinmişti.

Ne var ki, Roma'nın ölüm fermanının verilmesine yardımcı olan en önemli neden, bir zamanlar Roma üstünlüğünün en güçlü unsuru olan küçük toprak sahiplerinin yıkımıydı. Sürekli ve başarılı savaşlar gitgide, yabancıların zenginliklerine şehvet duyan köylü halkı, o zamana dek her daim fatihin sonu olmuş olan tehlikeli yolda daha da ilerlemeye zorlamıştı. Romalıların ihtirası ta yarımadanın kuzeyinde Etrüsk şehirlerinin mağlup edilmesi ve güneyinde Grek kolonilerinin fethiyle epey tetiklenmişti. Derken, uzak topraklarda ilk savaşı başarıyla yürütüp bir dünya politikası izlemeye başladılar ve her şey kendiliğinden gelişti. Dünya politikası gütmek ile çiftçilik, uzun vadede birbiriyle bağdaştırılamayacak şeylerdi. Toprağını ekip biçen köylü, aynı zamanda sürdüğü toprakla büyürdü. Sürekli olarak binlerce erkeği topraktan koparan kesintisiz savaş hâlinin etkileri zamanla hep daha yıkıcı olmak zorundaydı. Her yüz erkekten yirmi beşini, on yedi yaşından kırk beş yaşına kadar sürekli silah altında tutan bir sistem, kaçınılmaz olarak eski tarım sektörünün yıkımına yol açacaktı. Devlet soygunculuk mesleğini alenen politika hâline getirmişti ve bu zor yoluyla servet birikimi zamanla bazı köylülere meşakkatli tarım işinden daha kârlı görünmüştü. Böylece köylü yavaş yavaş topraktan uzaklaşmıştı. Uzun savaşlar boyunca kan kaybeden Roma çiftçisi yavaş yavaş ölüyordu. Zamanın yazarları da, İkinci Pön Savaşı sonunda, Roma'nın önceki nüfusunun yarısını kaybetmiş olduğunu öne sürerler. Fakat bununla birlikte küçük toprak sahipliği de giderek hızlanan bir biçimde kendi sonuna doğru ilerlemiş ve onun yerine, Plinius'un haklı olarak iddia ettiği gibi İtalya'yı ve eyaletleri mahveden *Latifundia*'lar[18] ortaya çıkmıştı.

18- [Daha ziyade köle emeğiyle işlenen geniş tarım arazileri. –t.y.n.]

Roma'nın henüz ilk günlerinde dahi toprak sorununun çok önemli bir rol oynadığı, patriciler ile plebler[19] arasındaki uzun mücadelelerde kendini açıkça ortaya koymuştur. Bu sert çatışmada, plebler en sonunda eski rakipleriyle aynı hakları elde etmişlerdir. Günümüze ancak bölük pörçük metni ulaşan ünlü Licinian-Sextine kanunlarında o andan itibaren iki sınıfın kamu arazilerinin paylaşımında eşit haklara sahip olmasına karar verilmiştir. Kanun, ayrıca daha büyük toprak sahiplerinin her birinin çalıştırdığı toprak kölesi sayısıyla orantılı olarak belli bir sayıda özgür emekçi de istihdam etmesine hükmetmiştir. Ne var ki, İkinci Pön Savaşı bittikten sonra bu hükümler genel olarak uygulanmadı. Yüzlerce küçük çiftlik ekilip biçilemeden kaldı, çünkü sahipleri savaşta ölmüştü. Ayrıca, devlet İtalya'da Hannibal'ı destekleyen herkesin mülklerine el koyarak geniş arazilerin sahibi hâline geldi ama bu arazilerin büyük bölümü spekülatörlerin eline geçti. Toprakta spekülasyon korkunç biçimlere büründü. Zamanın yazarları, küçük mülk sahiplerinin topraklarının gasp edilmesinde ne iğrenç yöntemler kullanıldığı konusunda hemfikirdir.

> Aç göz doymak bilmez
> Deli gibi yan tarlanın sınır taşını itekler.
> Sen de her yerde çiğner geçersin
> Çiftçinin sınırını. Yerinden edilen
> Karı koca yollara dökülür; eşyaları
> Erkeğin kucağında ve sefil çocuklarıyla.[20]

İmparatorluğun bazı yerlerinde küçük toprak sahipliği tamamen ortadan kaldırılamadıysa da, yine de binlerce küçük toprak sahibi, *latifundia* işletme politikalarıyla perişan edilmişti. *Latifundia,* nadasa bırakılmadığı ya da meraya dönüştürülmediği sürece, köleler içinde durumu en kötü olan toprak köleleri tarafından ekilip biçilirdi. Ekonominin bu biçimi yüzünden, köle emeğinin kullanıldığı her işte olduğu gibi, tarımda da verimlilik sürekli azalmış-

19- [Köleleri vatandaş saymayan Roma toplumu, *pleb* ve *patrici* şeklinde iki temel sınıftan oluşmaktaydı. Küçük toprak sahipleri, kiracı çiftçiler, esnaf ve zananatkârlar *pleb* sınıfına mensupken, Latifundia sahibi varlıklı muktedirler *patrici* sınıfını oluştururdu. –t.y.n.]

20- Horatius, *Odes*, II. Kitap, s. 18.

tı. Kölelik nedeniyle, bağımsız tarım emekçilerinden oluşan geniş kitleler nafakasını çıkaramazken, Sicilya ve Afrika'dan tahıl ithalatı, çok sayıda küçük çiftçiyi tümüyle silip süpürmüştü.

Şehirlerde de benzer bir tabloyla karşılaşırız. Köle endüstrisi, zenginlerin malikânelerinde küçük zanaatçıların hayatla bağını kesip onları da küçük çiftçiler ve tarım emekçileriyle aynı uçuruma itmişti. Binlercesi şehirlere üşüşmüş, meslekî üretkenlik alışkanlığını tamamen yitirmiş ve devlete sadece çocuk yaparak hizmet eden yozlaşmış sefil proletarya saflarını şişirmişlerdi. Zenginlerin çöpleriyle yaşamlarını sürdürür hâle gelen bu evsiz, boş gezen, amaçsız kitle, ihtiraslı planları için paralı desteğe muhtaç olan siyaset maceracılarına ve her çeşit sonradan görmeye şakşakçılık yapıyordu. Zaten daha cumhuriyet döneminde şehirdeki proletarya için oyunu satmak rahat bir gelir kapısı hâline gelmişti. Zenginler, yoksul yurttaşların oylarını satın alıp bu yolla en önemli mevkileri ellerine geçirip çocuklarına miras bırakabiliyorlardı; böylece belirli devlet görevleri her zaman aynı ailelerin tasarrufunda kalıyordu. Seçmenini etkilemek için hediyeler dağıtacak ya da –genellikle gladyatör dövüşleri şeklinde– halka açık gösteriler düzenleyecek durumda olmayan bir adayın bir kamu görevine aday olması nafileydi.

Bu koşullar altında, muzaffer komutanların siyasetin işleyişi üzerindeki etkisinin sürekli artması, böylece Sezarizme giden yolu açması kaçınılmazdı. Aslında, cumhuriyetten monarşiye geçiş, Roma'da söz etmeye değer hiçbir zorluk yaşanmadan başarılmıştı. Sezar, Crassus, Pompey gibi adamlar kamuoyu oluşturmak için muazzam meblağlar harcamışlardı. Sonraki Sezarlar, *panem et circenses* (ekmek ve sirk) parolasını iç siyasetin temel direği hâline getirmişlerdi. Şehirlerin dejenere proleter kitlelerini hoş tutmak için özellikle zalim gladyatör dövüşlerine başvurulması gerekiyordu. En güçlü kuvvetli köleler arasından binlercesi, arenalarda canavarlaşmış kalabalıklar karşısında birbirini öldürsün ya da aç bırakılmış yabanî hayvanlar karşısında gücünü ölçsün diye özel gladyatör okullarında eğitilirdi. Friedländer "Arenada her türlü iğrençlik sergilenmiştir, zira tarih ve edebiyat tarafından bilinip de halkı eğlendirmek için amfitiyatroda uygulanmamış bir işkence ya da dehşetengiz ölüm biçimi kalmamıştır," der. Ölüm oyunları ge-

nelde haftalarca sürerdi; mesela Trajan'ın bir seferinde tiksindirici gösterinin yüz yirmi üç gün sürdüğü arenaya 10.000 köle savaşçı getirttiği anlatılır. Böyle iğrenç bir zalimliği sürekli seyretmenin halkın karakteri üzerinde ne gibi yıkıcı etkileri olduğunu anlatmaya gerek var mı?

Kesintisiz savaş hâli, doğal olarak Roma'nın zamanla kendi özgür nüfusu içinden eli silah tutan erkek çıkaramayacak duruma gelmesi sonucunu doğurmuştu. Julius Sezar, ordularını yabancı halklara mensup kiralık askerlerden oluşturmaya başlamıştı bile. Sonraki hükümdarlar paralı asker istihdamını tam bir sisteme oturtarak, tohumları cumhuriyet tarafından atılmış gerçek askerî monarşiyi kurmuşlardı. Fakat, daha sonra temelde Keltler, Cermenler ve Suriyelilerden oluşan yabancı paralı askerler, eski Romalıların yetiştirilip eğitildikleri ideolojik koşullardan yoksundu. Onlar açısından asker eliyle yapılan hırsızlık, yapılmaya değer kârlı bir işten ibaretti. "Roma düşüncesi" neredeyse hiç umurlarında değildi, çünkü özünde onlara tamamen yabancıydı. Bu nedenle, Sezarlar egemenliklerini tehlikeye atmak istemiyorlarsa, imparatorluk muhafızı sürülerinin gönlünü hoş tutmaya her zaman özen göstermek zorundaydılar. İmparator Severus'un iki oğluna son sözleri, Sezarizm'in ilkesi olmuştu: "Askerlerinizi sıcak tutun ki, dünyada kimseye muhtaç kalmayın!"

Ama elbette Sezarların hiçbiri kendi egemenliğine tam güvenemediğinden ve generallerinin ve gözde adamlarının safından çıkabilecek rakiplere karşı sürekli hazır olmak zorunda olduğundan, ordu, elde tutulması giderek zorlaşan ve gitgide pahalılaşan bir araç hâlini almıştı. Böylece imparatorluk muhafızları yavaş yavaş devletin önemli bir unsuruna dönüştüler ve Sezarlar genelde onların elinde tutsaktan öte değillerdi. Hangi taraftan daha çok kâr sağlayacaklarına göre, bazı imparatorları desteklemiş, diğerlerini tahttan indirmişlerdi. Her imparator seçimiyle birlikte, akabinde tüm şiddet unsurlarına başvurularak yeniden doldurulması gerekecek devlet hazinesi tümüyle yağmalanmıştı. O arada eyaletler sürekli ve gitgide daha sık aralıklarla limon gibi sıkılmışlardı ve bu yavaş yavaş tüm ekonomik güçlerini tamamen tüketmelerine yol açmıştı. Buna bir de Roma kapitalizminin hiçbir surette üretken faaliyet geliştirmemesini ve sadece felâketi daha da hızlandır-

maktan başka işe yaramayan yağmacılığa dayanmasını ekleyelim.

Roma Sezarizmi bu tehlikeli yolda ilerledikçe, halkın bedenine sıkıca yapışan ve kanlarından beslenen parazitlerin sayısı da artmıştı. Bu durum o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı ki, imparatorlar askerlerinin ücretlerini ödemek için "şahsî servetlerini" hazineye ya da rehincilere ipotekliyorlardı. Hatta Marcus Aurelius, bir seferinde paraya ihtiyacı olduğunda sarayındaki sanat hazineleri de dahil tüm eşyaları ile imparatoriçenin pahalı kıyafetlerini bir müzayedede satılığa çıkarmıştı. Bazıları, günün zenginlerini ortadan kaldırıp servetlerini devlet kasasına aktarmayı daha kârlı görmüşlerdi. Sözgelimi Neron, Afrika Eyaletindeki toprakların yarısının sadece altı kişinin elinde olduğunu öğrendiğinde, bu topraklara el koyabilmek için altısını da öldürtmüştü.

Bu kötülüğe son vermek için önceki tüm girişimler sonuçsuz kalmış ve mülk sahibi sınıf tarafından kanla zalimce bastırılmıştı. Mesela Gracchus kardeşler cüretlerini hayatlarıyla ödemişlerdi. Gerçek amaçları hiçbir zaman tam ortaya çıkarılamayan Catilina ve komplocu arkadaşlarının sonu da daha iyi olmamıştı. Roma'yı tehlikeye atan Spartaküs ayaklanması dâhil, düzenli olarak ülkeyi sarsan sayısız köle isyanının hiçbirinden kalıcı bir sonuç alınamamıştı. Bunun nedeni kölelerin çoğunluğunun da efendileriyle aynı ruha sahip olması olabilirdi. Emerson'ın şu sözü burada da doğrulanmıştır: "Köleliğin lâneti, zincirin bir ucuna kölenin, diğer ucuna sahibin ayağının bağlı olmasındandır." Roma'daki köle isyanları kötü muamele görmüş ve umutsuz insanların başkaldırılarıydı, ama daha yüksek bir hedeften yoksundular. Dolayısıyla, kısa süreli bir başarı elde ettikleri yerlerde, eski efendilerinin rolünü taklit etmekten başka bir şey bilmiyorlardı. Roma'dan yayılan ruh insanları öylesine çürütmüş, içlerindeki özgürlük dürtülerine karşı yabancılaştırmıştı. Ezilenlerin birbiriyle ittifakından söz edilemezdi, çünkü Roma'nın sefil proletaryası bile köleleri aşağılık görüyordu. Gracchus kardeşler hareketini bastırmada kölelerin mülk sahibi sınıfa, proletaryanın da Spartaküs'ün kaderinin belirlenmesine yardım etmesi işte böyle gerçekleşti.

Tüm entelektüel gücün felce uğratıldığı, her etik ilkenin yere çalındığı bir yerde durumu ne değiştirebilirdi? Esasen Roma Sezarizminin bütün tarihi, upuzun bir dehşet verici mezalim zincirinden

ibaretti. Sendeleyen Roma'da ihanet, suikast, canavarca bir acımasızlık, korkunç kafa karışıklıkları ve marazî bir açgözlülük hüküm sürüyordu. Zenginler zevk içinde kendinden geçerken, fakirlerin bu zevk dünyasına kıyısından köşesinden katılmaktan başka arzusu yoktu. Küçük bir tekelci çete, çok iyi oturmuş ilkelere göre krallığı yönetiyor ve dünya sömürüsünü organize ediyordu. Sezarların saraylarında, saray darbeleri birbirini izliyor, kanlı bir zorbalık bir öncekinin yerini alıyordu. Her deliğe hafiyenin dikizleyen gözü dayanmıştı; en mahrem hayatında bile hiç kimse güvende değildi. Halk bir casuslar ordusuna dönüşmüştü ve güvensizlikle şüphe bütün ruhları kemiriyordu.

Otorite ruhu daha önce hiç böylesi bir zafer kutlamış değildi. Roma önce *prensip gereği kölelik* diyebileceğimiz rezil durumun koşullarını oluşturmuştu. En aşağılığından bir kölelik ruhu halk kitlelerini etkisiz hâle getirirken hükümdarların büyüklük çılgınlığı ölçülemez boyuta ulaşmıştı; çünkü artık kimse onların zalimce kaprislerine karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Roma Senatosu' nun en saygın üyeleri, Tanrı-imparatorların önünde saygıdan ölerek kendilerini yerlere atıyor ve onlara tanrısal unvanlar veriyordu. Bir Caligula, atını rahipler kurulu üyesi seçtirmiş; bir Heliogabalus da kendininkini Roma Konsülüne aday göstermişti. İnsanların korkaklığı bunu da sineye çektirmişti.

Bu yolda artık dur durak yoktu. Roma, delice bir körlük içinde tüm dünyanın hazinelerini har vurup harman savurmuştu ve hepsini bitirdiğinde, gücü, uzun süredir kolonları kurtlar tarafından kemirilen çürük bir ahşap bina gibi çökmüştü. Böyle bir halk için kendi çabasıyla kurtuluş artık mümkün değildi, çünkü her türlü ciddî isteğini, her türlü bağımsız itici gücünü kaybetmişti. İfrata vardırılmış bir baskı düzeninin uzun egemenliği altında, insanlar için serflik bir alışkanlık, aşağılanma ise bir prensip olup çıkmıştı. "Roma Düşüncesi"ne isyan Hristiyanlık biçiminde doğdu. Ama Roma ölüm döşeğinde bile zehirli soluğunu köleleştirilmiş dünyanın aradığı umutmuş gibi görünen hareketin üzerine üfleyip, onu bir Kilise'ye dönüştürerek de olsa intikamını aldı. Böylece, Roma devletinin dünya egemenliğinden Roma Kilisesi' nin dünya egemenliği doğdu; Sezarizm Papalıkta kendi diriliş ayinini kutsadı.

7. Bölüm

Millî Birlik, Kültürün Çöküşü

Birer Sembol Olarak Roma ve Yunanistan. İspanya'da Vizigot Feodalizmi. Arap Kültürü. İspanyol Şehirlerinin Altın Çağı ile Yerel Özerklik. Siyasî Çürüme ve Mağribî Kültürün Doruğu. Haç ile Hilâl Arasındaki Savaş. İspanyol Fuero*'ları ve Şehir Anayasaları. Cortes. İspanya'nın Federalist Ruhu. Millî Birlik Devletinin Zaferi. Bir Siyasî İktidar Aracı Olarak Engizisyon.* Comuñeros *ve* Germanies*'in Mağlubiyeti. Despotizm Altında Kültürün Bozulması. İtalya'da Özgür Şehirler Dönemi. Entelektüel Yaşamda Yükseliş. Sanat ve Zanaatların Yayılması. Loncalar ve Federalizm Zamanı. Federasyonun Can Düşmanları Olarak Millî Birlik Savunucuları. Mazzini'nin Rüyası ve Proudhon'un Gerçeklik Duygusu. Fransız Halk Kültürünün Celladı Olarak Mutlakiyet. Üzerine Despotizmin Deli Gömleği Geçirilmiş Edebiyat ve Dil. Sanayinin Sıkı Disiplin Altına Alınması. Almanya'da Millî Birlik ve Entelektüel Kültürün Sonu. Bismarkçılık. Geleceğe Göz Atmak.*

Roma ve Yunanistan yalnızca birer semboldür. Bütün tarihleri, şu büyük hakîkatin teyidinden ibarettir: Bir halkta siyasî iktidar arzusu ne kadar az gelişmişse, kültürel yaşam biçimleri o kadar zengindir; siyasî iktidar mücadeleleri ne kadar hâkimiyet kazanmışsa, zihinsel ve toplumsal kültürünün genel düzeyi o kadar düşer ve doğal yaratıcı dürtü, her türlü derin duyarlılık, kısaca insanî olan her şey o kadar ölür. Maneviyatın yerini, sadece hesaplamaları dikkate alan ve tüm etik ilkelere uzak duran cansız bir işleyiş tekniği alır. Güçlerdeki bu soğuk makineleşme, tüm toplumsal faaliyetlerdeki canlı akışın yerine geçer. Toplumsal güçlerin örgütlenmesi, artık organikleşmiş ve hep akış hâlindeki topluluğun büyük hedeflerine ulaşmasının bir aracı olmaktan çıkar. Bu, kendi içinde bir amaca dönüşerek, yavaş yavaş tüm yüksek yaratıcı faaliyetin gerilemesine yol açar. İnsan, sadece bu makineleşmenin sonucu olan içsel yetersizliğinin farkına ne kadar varırsa, o kadar umutsuzca bu ölü biçime sarılır ve bütün kurtuluşu, ruhunu yiyip bitiren ve zihnini çölleştiren bu teknikte arar. Batı uygarlığına bir

Asyalı olarak daha önyargısız bakan Rabindranath Tagore, bu olayların derin anlamını zengin içerikli kelimelere büründürmüştü:

> Organizasyon mekanizmasının, makinenin boyutları büyümeye başladığında ve makinenin işçileri makinenin parçası hâlini aldığında, o zaman bir kişilik olarak insan hayalete dönüşür; insanî olan her şey makineleşerek en ufak bir sempati ve ahlâkî sorumluluk duygusu olmadan siyasetin büyük çarkını çevirir. Bu ruhsuz işleyişte bile insanın ahlâkî doğasının kendini göstermeye çalıştığı, ancak iplerin ve makaraların çatırdayıp gıcırdadığı, insanın gönül tellerinin insan-makinenin dişlilerine dolandığı pekâlâ görülebilir ve bu ahlâkî talep ancak zar zor peşinde koştuğu şeyin boş, sakat bir imgesini yaratabilir.[1]

Bu nedenle, her zaman *kültür* pahasına *teknik* anlamına gelen millî-siyasî birlik, bir halkın yaratıcı biçimlendirme gücünü besleyecek bir ortam değildir; daha ziyade her tür yüksek entelektüel kültürün en büyük engelidir. Çünkü tüm önemli toplumsal olayları siyasetin alanı içine iter; her toplumsal faaliyeti, insanın içindeki herhangi bir daha yüksek amaç arzusunu boğan ve toplumsal yaşamın tüm itici güçlerini millî devletin hedeflerine uygun belirli biçimlere girmeye zorlayan millî aygıtın gözetimine bırakır. Elinin altında ülkedeki tüm yaşamı belli bir norma sokmak üzere oluşturulmuş bir askerî talim terbiye modelinden başka bir şey olmadığından, "insan yönetme sanatı" hiçbir zaman insanı eğitme sanatı olmamıştır. Eğitim, insandaki doğal yatkınlık ve yeteneklerin bağımsız şekilde gelişmesi için serbest bırakılması anlamına gelir. Oysa millî devletin eğitsel talim terbiyesi, esasında insana yabancı olduğu hâlde yaşamının ana motifi olması beklenen hususları dışarıdan dayatarak, ruhun doğal gelişimini boğar. İktidar arzusunun sadece daha ihtiyatlı sözcüklerle ifade edilmesi olan "millî amaçlar" tüm kültürel süreçler üzerinde hep bir bozucu kuvvet olarak işler. Onun ağır bastığı yerde kültür zayıflar; kültürün ihtiyacı olan besin de her şeyi yalayıp yutan millî devlet aygıtını beslemek için kullanıldığından, yaratıcı dürtünün kaynaklarını kurutur.

Yunanistan, siyasî ve millî dağınıklığına *rağmen* değil, dağınıklığı *sayesinde* büyük bir kültür yarattı ve binlerce yıl insanlığa zen-

1- Rabindranath Tagore, *Nationalism*, s. 17.

ginlik kattı. Siyasî birlik diye bir şey bilmediğinden, ayrı ayrı her üyesi özgürlük içinde gelişim gösterebilmiş, kendi özgün karakterini ifade edebilmişti. Yunan kültürü, siyasî iktidar girişimlerindeki bölünmeler üzerinde büyümüştü. Çünkü Helen toplumunda çok güçlü bir gelişme gösterebilmiş olan kültürel yaratıcı dürtü, küçük azınlıkların iktidar dürtülerine uzun süre baskın gelmiş, böylece kişisel özgürlüğe ve bağımsız düşünceye çok daha geniş bir alan açılmıştı. Sırf ama sırf bu sayede, kültürel itici güçlerin zengin çeşitliliği birleşik bir millî devletin katı kalıpları içinde sakatlanmayıp sınırsız bir faaliyet alanı bulmuştu.

Roma bu içte parçalılığı hiç tatmamıştı; siyasî özerklik düşüncesi onu yönetenlere tamamen yabancıyken, siyasî birlik fikri uzun tarihinin her evresine damgasını vurmuştu. Siyasî merkezîleşme alanında, Roma bir devletin erişebileceği en üst noktaya ulaşmıştı. Ama tam da bu nedenle, kültürel bakımdan önemli bir tek şey üretmeyen Romalılar, yabancı kültür ürünlerinin derin anlamlarına bile nüfuz etmekten aciz, yaratıcılıktan hiç nasibini almamış bir halk olarak kalmışlardı. Her başarıyla daha da şiddetlenerek sonunda insanî hiçbir şeyi önemsemeyen ve insanlara başka şeyler için ne zaman ne de kavrayış imkânı sunan gerçek bir güç çılgınlığına dönüşmüş siyasî iktidar mücadelelerinde, eldeki tüm toplumsal güçler tamamen tüketilmişti. Romalıların doğal kültürel yetenekleri, Roma devletinde ve onun dünyaya egemen olup bu egemenliği sürdürme mücadelesinde mahvolup gitmişti. Siyaset yapma yöntemleri, tüm özgün kültürel girişimleri silip süpürmüş ve tüm toplumsal güçleri pisboğaz bir aygıta kurban etmişti. En sonunda kurban edilecek bir şey kalmadığında, ruhsuz mekanizma kendi ağırlığı altında ezilip çökmüştü. Jean Paul'ün çok çarpıcı bir biçimde resmettiği her fetih politikasının kaçınılmaz sonucu budur:

> Ey fatih: Ne kadar çok benzedin Roma'na! Dünyanın fethedilmiş hazineleriyle dolup taşarken, tanrıların ve büyük adamların heykelleriyle dolup taşarken, etrafını ölüm ve çöller sarmış. Roma'nın etrafında yeşil diye bir şey kalmamış; her tarafta zehirli bataklıklar, her yer boş ve ıssız. Aziz Petrus Kilisesi'ne bakan tek mezra bile yok. Tıpkı fırtınada [gömülemeyen] cesetlerin şişmesi gibi, sen de fırtınanın ortasında tek başına günahlarınla öyle şişiyorsun.

Ama bu olanlar Yunanistan ve Roma'yla sınırlı değildir; insanlık tarihinin her çağında bunlar tekrarlanmış ve her yerde şimdiye kadar aynı sonuçları vermişlerdir. Bu, olayların seyri içinde halkın kültürel faaliyetle mi uğraştığı yoksa güç siyasetinin gereklerine göre mi hareket ettiğine bağlı olarak belli bir kaçınılmazlığın söz konusu olduğuna işarettir.

İspanya tarihine bir göz atalım. Araplar, Afrika'dan gelip İber yarımadasını istila ettiklerinde, Vizigot krallığı zaten içinden çürümekteydi. Gotlar, ülkeye boyun eğdirdikten sonra, toprağın üçte ikisini, fethettikleri ülke halkının elinden alıp Kilise ve soyluların elden çıkarılamaz vakıf gayrimenkûllerine dönüştürmüşlerdi. Bunun üzerine, özellikle ülkenin güney kesiminde büyük toprak sahiplerinin hâkimiyeti ve beraberinde toprak verimliliğinin sürekli azaldığı ilkel bir feodal sistem gelişmişti. Bir zamanlar Roma'nın tahıl ambarı olan ülke, giderek verimsizleşip birkaç yüzyıl içinde çölleşmişti. Özellikle, tamamen Kilise'nin etkisi altındaki Sisebut döneminde, Yahudilerin uğradığı büyük mezalim yüzünden ekonomik yaşam ağır darbe almıştı; zira iş dünyası ve sanayi büyük ölçüde Yahudi cemaatlerin elindeydi. Sisebut, Yahudilere sadece ya Hristiyanlığa geçme ya da kafa derileri yüzülüp köle olarak satılma seçeneği sunan bir yasa çıkardığında, yüz bin Yahudi Galya'ya, yüz bini Afrika'ya göç ederken, doksan bini vaftiz edilmişti. Bunlara ilaveten, zehir ve hançer, ihanet ve cinayetin hiç de küçük rol oynamadığı sonsuz taht kavgaları vardı. Arapların ülkeyi bu kadar kısa sürede ve kayda değer bir direnişle karşılaşmadan nasıl fethedebildiğini ancak böyle açıklayabiliriz.

Son Got kralı, Arap Generali Tarık tarafından tam bir bozguna uğratılınca, Araplar ve müttefikleri büyük sürüler hâlinde ülkeye akın etti. İspanya'yı yüzyıllarca Avrupa'nın kültürel bakımdan en gelişmiş ülkesi hâline getiren o şanlı kültür çağının ilk adımları böylece atıldı. Genelde, buna İspanya'da Arap kültürü dönemi denir. Ama bu adlandırma pek doğru değildir; çünkü asıl Araplar istilacı Müslümanların ancak küçük bir kesimini oluşturuyordu. Berberiler ve Suriyeliler çok daha kalabalıktı ve bunların yanında, o büyük kültürün inşasında seçkin bir rol oynamış olan çok sayıda Yahudi de gelmişti. Bu farklı ırk ve halk unsurlarını birleştirmiş olan ise temelde Arap diliydi.

Gotik feodalizmde tamamen çölleşmiş olan ülke, kısa sürede gelişip bir çiçek bahçesine dönüştü. Çok sayıda kanal ve yapay sulama sisteminin inşa edilmesiyle, tarım kültüründe İspanya'nın ne daha önce gördüğü ne de sonra göreceği bir gelişme düzeyi yakalandı. Verimli tarlalarda hurma ağaçları, şeker kamışı, çivit ağacı, pirinç ve Arapların getirmiş olduğu diğer pek çok faydalı bitki yetiştiriliyordu. Sayısız şehir ve köy muhteşem ülkeyi kapladı. Arap vakanüvislerin tasvirlerine göre, İspanya, şehir bakımından Avrupa'daki en zengin ülke, gezginlerin bir günlük yolculukta çok sayıda köyün yanı sıra iki ya da üç şehir görebileceği tek ülkeydi. Guadalquivir ırmağının iki kıyısında, Mağribî kültürünün serpilmesi döneminde altı büyük şehir, üç yüz şehir ve bin iki yüz civarında da küçük yerleşim yeri vardı.

Maden filizi zengini sıradağlarda madencilik bugüne dek bir daha elde edilememiş bir seviyeye ulaşmıştı. Ayrıca, çok sayıda şehirde el sanatları ve sanayi çok gelişmiş, bütün ülkede refahı ve daha yüksek bir kültüre olan ihtiyacı yaygınlaştırmıştı. Sadece dokuma ve iplik sektörleri, iki milyondan fazla insan istihdam ediyordu. Sırf Kordoba ve çevresinde ipek sanayii yüz otuz bin kişiyi besliyordu; aynı durum Sevilla'da da geçerliydi. Sayısız atölyede üretilen saten, Şam işi gibi en kaliteli dokumalar ve pahalı halılar özellikle yabancı ülkelerde çok iyi paraya alıcı buluyordu. Arap kuyumculuğu ve kakma işi dünyaca ünlüydü. İspanya, o zaman en kıymetli silah aksamlarını, en muhteşem deri ürünleri, altın sırrı bugün bile üretilemeyen en güzel çanak çömleği üretiyordu. Kâğıdı Avrupa'ya getiren Araplar, çok pahalı parşömenin yerine İspanya'da kâğıt imâl ediyorlardı. Özetle, zanaatçılığın en mükemmel gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı bir sanayi dalı bulmak neredeyse mümkün değildi.

Zanaat ve sanayinin bu el ele muhteşem gelişiminin yanı sıra sanat ve bilim de hâlâ aynı şekilde hayranlık uyandıran bir seviyeye ulaşmıştı. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda, tüm Avrupa'da neredeyse bir tek halk kütüphanesi bile gösterilemezken ve üniversite adına lâyık sadece iki üniversite övünç vesilesiyken, aynı dönemde İspanya'da yetmişten fazla halk kütüphanesi vardı. Sadece Kordoba'dakinde altı yüz bin elyazması bulunuyordu. Ayrıca, ülkede mevcut on yedi ünlü üniversiteden, Kordoba, Sevilla,

Granada, Malaga, Jean, Valencia, Almeria ve Toledo'dakiler özellikle dikkatleri çekiyordu. Uzak ülkelerden birçok öğrenci Arap medreselerinde eğitim görmek için geliyor ve –Avrupa'da bilime hiç de az katkı sağlamamış olan– edindikleri bilgileri memleketlerine götürüyorlardı. Astronomi, fizik, kimya, matematik, geometri, dilbilim, coğrafya, İspanya'da o sırada hiçbir yerde karşılaşmadığımız bir düzeye ulaşmıştı. Özellikle tıp, Kilise'nin kadavralarda otopsiyi ölümle cezalandırması nedeniyle Hristiyan ülkelerde mümkün olmayan bir ilerleme göstermişti. Sanatçılar ve bilim erbabı çalışmalarını ilerletmek için özel dernek çatıları altında bir araya gelmişlerdi. Bilimin her dalında, son araştırmalarla elde edilen sonuçların ele alınıp değerlendirildiği ve doğal olarak bilimsel düşüncenin yayılmasına büyük katkısı olan düzenli kongreler yapılırdı.

Araplar, müzik ve şiir alanında çok büyük eserler vermiş, zarif tarzları Hristiyan İspanya'nın şiir sanatı üzerinde güçlü bir etki yaratmıştı. Arapların mimarîde ortaya koyduğu eserler çoğunlukla masalsılık sınırına ulaşmıştır. Ne yazık ki, en iyi eserlerinin çoğu Hristiyanların barbarlığına kurban gitti. Haçlıların acımasız bağnazlığı her şeyi yerle bir etmediği yerde kırıp dökerek muhteşem sanat eserlerine yapacağını yaptı. Yine de, Sevilla Alcazar'ı, büyük Kordoba Camii ve özellikle de Mağribî üslubunun mükemmel düzeye eriştiği Elhamra gibi yapılar, bize bugün bile o acayip dönemle ilgili fikir verir. Mağribîlerin ülkeden atılmasından sonra kiliseye dönüştürülen Kordoba Camii'nde, on dokuz bronz kapı ve dört bin yedi yüz fenere sahip iç mekânın güçlü atmosferi barbarca bir yeniden inşa faaliyetinde büyük ölçüde yok edilmiş, bu yüzden de Şarlken, zamanın kilise idaresine haklı olarak şu suçlamayı yöneltebilmişti: "Burada herhangi bir yerde pekâlâ inşa edilebilecek bir şey inşa ettiniz, ama dünyada tek olan bir şeyi de imha ettiniz."

Mağribî üslubuna ayırt edici özelliğini veren, duvarlarda ve iç mekânlarda arabesk denilen süslemelerin bolluğuydu. Kuran, İslam'ın müminlerine resim ya da imgeyle insan ve hayvanların tasvirini yasakladığından, Mağribîlerin hayâl gücü zarif ve tükenmeyen yaratım gücüyle ruhu çok derinden etkileyen öyle esrarengiz bir çizgi oyunu yaratmıştı ki, haklı olarak bir "çizginin masalı"ndan bahsedilebilir. Mimarlık sanatı, sırf zamanın şehirleri çok daha ka-

labalık ve daha geniş alana yayılmış olduğundan, daha geniş bir hareket alanına sahipti. Nitekim, Mağribî kültürünün zirvesindeyken Toledo'da iki yüz bin, Sevilla ve Grenada'da dört yüzer bin insan yaşıyordu. Arap vakanüvisler Kordoba'nın, içinde altı yüz cami, dokuz yüz hamam, bir üniversite ve pek çok halk kütüphanesinin de olduğu iki yüz binden fazla yapı barındırdığını söyler.

Bu son derece gelişmiş kültür de monarşik devlet biçiminden etkilenmemiş bir siyasî merkezsizlik zamanında serpilmişti. Hatta III. Abdurrahman, kendini Halife ilan ettiğinde, nüfusun kişilik konusundaki hassasiyeti ve bağımsızlık anlayışı nedeniyle en geniş tavizleri vermeye mecbur kalmıştı. Devlet güçlerindeki sert bir merkezîleşmenin, derhal Arapların ve Berberîlerin eski kabile anlayışlarıyla bir çatışmayı körükleyeceğini, bunun da bütün krallığı sarsabileceğini çok iyi biliyordu. Ülke genel valilerle idare edilen altı eyalete ayrılmıştı. Büyük şehirleri valiler, küçük kasabaları kadılar, köyleri muhtar ya da *hakim*'ler yönetiyordu.

Prof. Diercks kaleme aldığı İspanya tarihinde şöyle der:

> Ne var ki, bu görevliler bir anlamda ülke hükûmeti ve belediyeler arasında sadece aracılardı. Özellikle birlikte yaşayan büyük aile topluluklarından oluşan kabilelerin egemen olduğu yerlerde, belediyelerin yönetimi tamamen bağımsızdı. Berberiler gibi, Araplar da eski yasa ve anayasalarına göre yaşıyor, topluluk işlerine yetkililerin müdahalesine izin vermiyordu. Kendi içlerinden kendilerine lider seçen Hristiyanlar da aynı özgürlükten yararlanıyordu. Bu liderler piskoposlarla birlikte cemaatlerinin idaresini yürütüyordu ve hükûmete karşı dindaşlarının yurttaşlık görevini yerine getirmesi ve hilesiz vergi tahsilini sağlamakla yükümlüydüler. Piskoposlar özgür bir biçimde cemaatleri tarafından seçiliyordu, ama Got krallarının geleneksel haklarını miras alan halife tarafından onaylanmaları gerekiyordu. Yahudilerin vatandaşlıkla ilgili işleri de benzer şekilde düzenlenmiş, başhahamları temelde cemaatin başı işlevini görmüştü.[2]

Aslında, Emevî hanedanı yöneticileri, üç yüz yıllık egemenlikleri boyunca, dizginleri sıkıp ülkede daha tek başlı bir yönetim kur-

2- Gustav Diercks, *Geschicte Spaniens von frühsten bis auf die Gegenwart*, Berlin, 1895. II. Cilt, s. 128.

mayı hiçbir zaman başaramadılar. Bu yöndeki her girişim, sonu gelmez isyanlara, vergi ödemeyi redde, tek tek eyaletlerin bir süre ayrılmasına ve hatta halifenin hiddetle bertaraf edilmesine neden oldu. Bu yüzden, 1031'de, III. Hişam halifelikten çekilip şu sözlerle kaderine boyun eğdiğinde, hemen parçalarına bölünen ülke oldukça gevşek bir yapıydı: "Bu ırk ne yönetmek, ne de itaat etmek için yaratılmış." Böylece, Kordoba bir cumhuriyet hâline geldi ve eski krallık artık merkezî bir yönetici güce itaat etmeyen birkaç düzine küçük taife devletine bölündü. Fakat tam o dönemde Mağribî kültürü en yüksek gelişim düzeyine ulaştı. Küçük topluluklar entelektüel hayat, sanat ve bilimde birbiriyle yarışıyordu. Devlet otoritesinin çöküşü, bu kültürel gelişime en ufak bir zarar vermemiş, aksine, rahatsızlık verebilecek tüm siyasî engelleri önünden kaldırarak daha da teşvik etmişti.

Devlet gücünün etkinliğinin belirli sınırlar içinde tutulmasına ya da tüm dahilî sınırlamalardan azade şekilde toplumsal hayatın tüm alanlarında hâkimiyet kurmasına göre kültürel gelişmelerde yaşanan gelgitleri Hristiyan İspanya'da da açıkça görebiliriz. Vizigotlar, Araplar tarafından yenilgiye uğratıldığında, dağılmış ordularından bir kısım asker Asturia dağlarına kaçtı. Orada, Arap işgâlindeki topraklara sürekli akınlar yapan zayıf, küçük bir devlet kurdular. Böylece Haç ile Hilal arasında yedi yüz yıldan uzun sürecek, bitmek bilmeyen savaş başladı. Geleceğin İspanyol birlik-devletine damgasını vuran ve İspanyol Katolikliğine başka hiçbir ülkede kavuşmadığı özgün yapıyı kazandıran Kilise ile millî İspanyol devleti çabaları arasındaki yakın işbirliği buradan doğdu.

Bu kanlı ve sert mücadelelerin seyri içinde Araplar giderek daha çok toprak yitirirken, on ikinci yüzyılın başında, yarımadanın kuzey ve batısında Aragon, Kastilya, Navarra ve Portekiz gibi bitmeyen taht kavgalarında birbirinin gözünü oyan ve iç kargaşadan kurtulamayan pek çok Hristiyan devlet ortaya çıktı. Bu durum, on beşinci yüzyıl sonunda Aragonlu Katolik Ferdinand ve Kastilyalı İsabella'nın farklı devletleri egemenlikleri altına almalarına kadar sürdü. Bu küçük devletlerde, başlangıçta seçime bağlı bir monarşi varken, daha sonra hanedan üyelerinin tahta çıkması geleneği gelişti. Ama Granada'nın zapt edilmesiyle İslam'ın İspanya'daki son kalesi düştüğü ve İsabella'yla Ferdinand'ın evli-

liğiyle birleşik bir millî devletin temeli atıldığı hâlde, monarşinin ülkenin tüm toplum kurumlarını kontrol altına alabilmesi için uzunca bir süre geçmesi gerekmişti. Garrido'nun dediği gibi, "İktisadî, idarî yöntemler açısından ve siyasî bakış açısıyla henüz bir millet yoktu. Birlik sadece, her biri kendi yasaları, anayasası, parası, hatta ağırlık ve ölçü birimlerine sahip birçok krallığı yöneten kralın şahsında vücut buluyordu..." Birleşik millî devlet tüm otoritesini kurmadan önce, özgürlükleri *Fuero*'lar ya da kent anayasalarıyla güvenceye kavuşturulmuş eski cemaatlerden ve haklardan kurtulmak zorundaydı. Bu hiç kolay iş değildi.

Araplar ülkeye geldiğinde nüfusun yalnızca küçük bir kısmı, özellikle soylular kuzeydeki yalçın dağlara kaçmıştı. Yoksul Got nüfusun geniş bir kesiminin yanı sıra İberyalı ve Latin halkın büyük çoğunluğu özellikle fetihçilerin onlara merhametli ve ilgili davrandığını gördüğünde, sükûnetle eski topraklarında kalmayı sürdürdü. Hatta birçoğu Müslümanlığı seçti. Ama ister Müslüman, ister Hristiyan olsunlar, tümü, kendilerine bağımsızlık duygularını geliştirecek alan sunan Araplar, Berberîler ve Suriyelilerin özgür yerel yönetiminin avantajlarından yararlandı. İspanyollar Araplarla giriştikleri sonu gelmez mücadelenin seyri içinde şehir ya da bölgelerden herhangi birini ele geçirdiklerinde, bu toplulukların eski haklarına saygı göstermek zorunda kalıyorlardı. Fethin ancak halkla uzun muharebelerin peşinden geldiği veya halkın katledilmesiyle ya da topraklarından sürülmesiyle başarıldığı yerlerde ise fatihler yeni yerleşimcilere daha geniş yerel hak ve özgürlükler garanti eden bir *Fuero* bahşetmeyi zorunlu görmüşlerdi. Yeniden zapt edilmiş toprakları etkili bir şekilde saldırılardan koruyup elde tutmanın tek yolu buydu. İspanyol literatüründe şehir ve taşra toplulukları ile bunların *Fuero*'larının tarihini ele alan çok sayıda önemli eserden şehir idaresinin bir halk meclisine dayandığını; kamu menfaatiyle ilgili tüm meseleleri tartışıp karar almak için, şehir sakinlerinin her pazar günü çan çalınarak toplantıya çağrıldığını öğreniyoruz.[3]

Bu topluluklara tam demokratik ve her zaman soylulardan ve tahttan gelen her türlü saldırıya karşı eldeki tüm araçlarla kendini

3- Eduardo Hinojosa, *El origen del régimen municipal en Castilla y León.*

savunup korumaya hazır, topluluğun kendine özgü haklarını titizlikle gözeten bir ruh egemendi. Bu mücadelelerde şehrin zanaatçı birlikleri olan loncalar önemli bir rol oynamıştı; bunlar esasen İspanyol halklarının zengin ve hareketli tarihi içinde *halkın sorunlarının da* somutlaştığı çok yararlı bir unsur olmuşlardı. Zancada'nın bu konuda söylediklerini okuyalım:

> Komünal başkaldırının çeşitli nedenleri arasında, o halkın örgütlenmesini çok kolaylaştıran ortak bir unsur bulunur. Büyük bir güce sahip olan bu unsur, feodal baronların tiranlığına karşı bir dengeleyici olarak ortaya çıkan ve koruması altındaki zanaatkârların haklarının dikkate alınmasını sağlayan emekçi halkın meslek birlikleridir. Bu birlikler, zanaatçıların toplumsal ve ekonomik durumunu iyileştirmenin muhteşem birer aracıydı.[4]

Zamanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, İspanya'da da eski haklarını daha etkili biçimde korumak için belediyeler irili ufaklı federasyonlarda birleşmişti. İspanya'daki tek tek Hristiyan devletlerinde bu ittifaklardan ve kent *Fuero*'larından halk temsilinin ilk temelleri olan *Cortes*'ler –İngiltere'dekinden tam yüz yıl önce– ortaya çıktı. Aslında, *Municipios Libres*'in, özgür belediyelerin anısı İspanya'da hiçbir zaman tümüyle silinmemiş ve ülkeyi yüzyıllar boyu dönem dönem karışıklığa iten neredeyse tüm isyanlarda ön plana çıkmıştır. Kantonalist olarak nitelenen 1873 Devrimi bile bu ruhla yürütülmüştü. Bugün Avrupa'da federalizm ruhunun halk içinde İspanya'daki kadar capcanlı olduğu bir başka ülke yoktur. Bu ülkedeki toplumsal hareketlerin bugüne dek başka hiçbir ülkede bu denlisine rastlamadığımız özgürlükçü bir ruhla yürütülmesinin nedeni de budur.

İber yarımadasının kuzeyinde kalan Hristiyan devletlerde, belirli bir kültür kendini gösterene dek epey bir süre geçmesi gerekmiştir. Vizigot nüfusun bu diğer kısmında toplumsal yaşam dört yüz yıl boyunca öyle ilkel kalıplar içinde devam etmişti ki, herhangi bir bağımsız, ileri kültürden söz etmek mümkün değildi. Diercks, *Geschiscte Spaniens* adlı eserinde şunları dile getirirken, henüz kendisinin de fark etmediği çok önemli bir gerçeğin altını çizer:

4- Práxedes Zancada, *El Obrero en España,* Barcelona, 1902, s. 44.

> Çünkü kuzey İspanya'nın kültürü, yarımadanın güney kısmındakinden bütünüyle farklı kalmıştı. Burada maddî ve manevî kültürün tüm dalları çiçek açarken, devlet örgütlenmesinin nispeten daha düşük bir seviyede kaldığını ve çok az değiştiğini görüyoruz. Öte yandan kuzeyde ortaya çıkan şartlar beraberinde devletin gelişmesini ve hukukî ilişkilerin sıkı şekilde idaresini getirmişti.

Kültür, tam da devletin asla tam anlamıyla merkezîleşmemesi nedeniyle Arap İspanya'sında müdahaleye uğramadan gelişebilmişken, siyasî iktidar mücadelelerinin diğer bütün menfaatleri arka plana ittiği kuzeyde kendini uzun süre gösterememişti. Ancak Zaragoza ve Toledo'nun zapt edilmesinden sonra oralarda da Mağribî etkisinin büyük önem taşıdığı belli bir değişiklik yaşanmıştı.

Sadece Katalonya ve özellikle de Barselona istisnaydı. Çünkü yüksek bir toplumsal ve entelektüel kültür seviyesine İspanya'daki diğer Hristiyan devletlerden çok önce erişmişlerdi. Bunu, kâfir Albililere karşı düzenlenen haçlı seferinden önce Avrupa'nın entelektüel ve kültürel bakımdan en gelişmiş yerlerinden biri olan Güney Fransa'yla kurdukları yakın ilişkilere borçlulardı. Ayrıca, Katalanlar papanın yasaklarının kendilerini bağladığı hissiyatında değillerdi ve güneydeki Arap devletleriyle canlı bir ticaret hayatı sürdürmüş, doğal olarak da Mağribî kültürüyle daha yakın bir ilişkiye girmişlerdi. Böylece Katalonya'da yarımadanın diğer Hristiyan devletlerinin hiçbirinde olmayan daha özgür bir ruh ve daha yüksek bir kültürel yaşam standardı gelişmişti. Eskiden gelen hak ve özgürlüklerinin kraliyet despotizmi tarafından zorla bastırılması sırasında kendini daha da yoğun hissettiren bu ayrım zamanla Katalanları Kastilya'nın iflah olmaz düşmanlarına dönüştürerek Katalonya ile İspanya'nın geri kalanı arasında bugün bile üstesinden tam gelinmemiş olan keskin karşıtlığı yaratmıştı.

Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı İsabella'nın evlenmesiyle gittikçe güçlenen kraliyet erki yerel yönetim ve eyaletlerin eski haklarına saygı duymaya mecbur kaldığı sürece, şehirlerde Araplardan İspanyollara geçen ve onları yavaş yavaş bağımsız yaratıma teşvik eden zengin bir kültürel yapı gelişmişti. On altıncı yüzyıl başında tüm sanayiler hâlâ tam istim çalışıyordu. Fernando Garrido'nun tespit ettiği gibi, İspanyollar Araplardan yün tarama ve boyamayı öğrenmişti; Leon, Segovia, Burgos ve Estremadura do-

kumaları dünyanın en iyisiydi. Kordoba, Granada, Murcia, Sevilla, Toledo ve Valencia eyaletlerinde ipek sanayii gelişmiş ve yerel nüfusun çoğunluğunu besler hâle gelmişti. Şehirlerdeki yaşam bir arı kovanını andırıyordu. El sanatları yanında sanat, özellikle de mimarî muazzam bir gelişim göstermişti; Burgos, Leon, Toledo ve Barselona katedralleri bunun önemli kanıtlarıdır.

Elbette, krallığın birleşmesiyle birlikte teker teker bazı devletlerin, özellikle de Kastilya'nın, ülkenin geri kalanıyla olan iç karşıtlıklarının üstesinden hemen gelinmiş değildi. Bu nedenle, krallık hemen yerel yönetimlere saldıramamış ve sıklıkla, işleri için ihtiyaç duyduğu parayı tek başına sağlayabilecek olan *Cortes*'in denetimine boyun eğmeye mecbur kalmıştı. Ama Kraliçe İsabella'nın günah çıkardığı din adamı olan güçlü Kardinal Ximenes de Cisneros, yerel yönetimlerin *özel haklarına* karşı bir operasyon planlamıştı. Kraliyet mutlakiyetçiliğinin zaferi için verilen mücadelede en etkili silahlardan biri Engizisyondu ve Engizisyon genellikle sadece Kilise'nin bir icadı ve maşası olarak görülürdü. Böyle görülmesi hataydı, zira Engizisyon kraliyet hükûmetinin –mutlakiyetçi erki güçlendirip tam gelişimini sağlamakla görevli– özel bir departmanıydı sadece. İspanya'da, birleşik millî devletin kurulması çabaları, dînî inanç birliğiyle kopmaz bir biçimde iç içe olduğundan, Kilise ve monarşi birlikte çalışıyordu, fakat Kilise daha ziyade kraliyet despotizminin elinde bir maşaydı ve onun planlarını gerçekleştirmesine yardım ediyor, acımasız bağnazlığıyla mutlakiyetçiliğe başka hiçbir ülkede olmayan bir ton katıyordu. Gerçek şu ki, Engizisyon'u sonraki tüm kuşakların lânetini üzerine çeken korkunç anlamına ilk kavuşturan İspanyol krallığıydı. Garrido modern İspanya'ya dair kitabında, Abbé Montgaillard'ın bazı istatistiklerini verir: Buna göre, 1481'den 1781'e kadar 31.290 kişi diri diri yakılmış ve 16.759 kişinin de temsilî kuklası yakılmıştı. Mallarına devlet tarafından el konulan kurbanların toplam sayısı 341.029'a ulaşmıştı. Garrido bu tahminin çok mütevazı olduğunu ekler.

Katolik Ferdinand, ülkenin değişik yerlerinde yerel yönetimlerin eskiden gelen haklarına sınırlamalar getirmeye çalışmış ve bazen başarılı da olmuştu. Ama tedbiri elden bırakmadan ilerlemeli, her türlü bahaneye sığınarak gerçek niyetini gizlemek zorundaydı. I. Carlos (Alman İmparatoru V. Karl, diğer adıyla Şarlken) hüküm-

darlığında bu yöndeki çabalar iki kat arttı ve bu yüzden 1521'de Kastilya şehirlerinde büyük bir ayaklanma patlak verdi. Başlangıçta ayaklanmacılar küçük çaplı başarılar da kazandı, ama kısa süre sonra *Comuñeros* ordusu Villalar'da feci bir bozguna uğradı ve isyanın başkomutanı Juan de Padilla birkaç yoldaşıyla birlikte idam edildi. Hemen hemen aynı günlerde Valencia eyaletindeki kardeşlik dernekleri ve loncaların *Germanies* olarak anılan isyanı da kanlı bir mücadeleden sonra bastırıldı. Kraliyetin bu zaferleri İspanya'nın Hristiyan devletlerinde on birinci yüzyıldan beri yürürlükte olan eski yerel anayasalara da kanlı bir son hazırladı. Daha sonra da II. Felipe döneminde Aragonluların isyanı Zaragozalı asilerin kanında boğulduğunda ve anayasaları ortadan kaldıran despotun emriyle Başyargıç Lanuza'nın kellesi vurulduğunda, mutlakiyetçilik artık dizginleri sımsıkı eline almıştı. Ülkenin diğer yerlerinde daha sonra çıkacak ayaklanmalar onu hiçbir zaman ciddî olarak sarsamayacaktı.

Böylece birleşik millî devlet mutlak monarşinin egemenliğinde kurulmuştu. İspanya, ilk "büyük dünya gücü" ülke olmuş ve güç politikasına yönelik çabaları Avrupa politikasını yüksek oranda etkilemişti. Ama birleşik İspanya devletinin zaferi ve tüm yerel hak ve özgürlüklerin zulümle bastırılmasıyla birlikte maddî ve entelektüel kültürün kaynakları da kurumuş, ülke kendini kasvetli bir barbarlığa düşmüş halde bulmuştu. Amerika'daki İspanyol kolonilerinden anavatana akan sonu gelmez altın ve gümüş seli bile kültürel gerilemeyi durduramamış, hızlandırmıştı.

Mağribîlerin ve Yahudilerin acımasızca sürgün edilmesiyle, İspanya en iyi zanaatkârlarını ve çiftçilerini kaybetmiş, usta işi sulama sistemleri harap olmuş ve en verimli bölgeler çölleşmişti. On altıncı yüzyılın ilk yarısına kadar başka ülkelere tahıl gönderen İspanya, nüfusunun sürekli olarak azalmasına rağmen daha 1610'da tahıl ithâl etmek zorunda kalmıştı. Granada'nın zaptından sonra ülkede yaklaşık on iki milyon kişi yaşıyordu. II. Felipe döneminde nüfus yaklaşık sekiz milyona düşmüştü. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında yapılan sayımda ise nüfus sadece 6.843.672 çıkmıştı. Kendi sömürgelerinin her nevi endüstriyel mamûl ihtiyacını karşılamakla kalmayıp ayrıca önemli miktarda ipek, kumaş vb. ihraç eden İspanya'da on yedinci yüzyılın sonunda halkın

dörtte üçü yurt dışından gelen kumaştan kıyafet giyer olmuştu. Sanayi tümüyle harap olmuş, Kastilya ve diğer bölgelerde hükûmet yabancılara toprak kiralamak zorunda kamıştı. Daha da önemlisi, sürekli baskı nedeniyle insanlar tüm çalışma şevkini kaybetmişti. Yolunu bulan herkes ya rahip ya da asker olurken, düşünsel zifirî karanlık ölçülemez boyuta ulaşıyordu. Emek öylesine küçümseniyordu ki, 1781'de Madrid Akademisi faydalı bir zanaatın insanı ne aşağıladığı ne de kişisel gururu incittiğini anlatan ödüllü bir deneme yarışması düzenledi. Garrido şöyle diyordu:

> Sefalet gururu ayaklar altına almış ve özgürlüğü katletmişti. Bâtıl inançlar en korkunç belalara davetiye çıkarmış, servet büyük ölçüde elden çıkarılamaz mülklere dönüştürülmüştü. Mülkleri en büyük oğlan çocuğa bırakma ve Kilise'ye mülk bağışlama saplantısı o kadar ileri taşınmıştı ki, bu [on dokuzuncu] yüzyılda gerçekleşen devrimin başlangıcında ülke topraklarının dörtte üçü irtifaka tâbiydi.

Burada tam mutlakiyet zamanında İspanyol edebiyatı ve resminin doruk noktasına ulaştığı iddia edilebilir. Ama kendimizi kandırmayalım. Burada *üretilenler sadece –yok olmaya yüz tutmuş* küçük bir azınlık tarafından eserleri takdir gören ama halk üzerinde hiçbir etki uyandırmayan– birkaç muhteşem zihne ilham veren geçmiş bir dönemin entelektüel çökeltisiydi. Bu nedenle, Diercks de haklı olarak der ki:

> Eğer devlette yıkımla birlikte bazı kültür alanlarında göz alıcı başarılar görülmüşse, eğer şiir ve resim canlılık kazanıp gelişmişse, bu durum, genel çöküşün gerçek nedenleri hakkında bizi yanıltmamalıdır, ve çöküşü engellemesi de söz konusu değildir. Başka ülkelerin kültürel hayatı da benzer çelişkiler sergiler. Halkın henüz canlı olan yaşama hevesi, despotizmin maddî ve manevî ağırlığı altındayken etkisini sadece, kendini gösterebileceği bu alanlarda hissettirir.[5]

Çarlık döneminde Rus edebiyatının ciddî şekilde gelişmesi, bu görüşün doğruluğunu gösteren mükemmel bir örnektir. Ayrıca, İspanyol edebiyatındaki muhteşem yükseliş de uzun sürmemiş ve ani çöküşü, daha ziyade, sonradan dikkatleri üzerinde toplamasına yaramıştı.

5- Gustav Diercks, age, II. Cilt, s. 394.

İtalyan kültürü bütün yarımadanın yüzlerce minik topluluğa bölündüğü ve siyasî birlikten hiçbir şekilde söz edilemeyeceği on ikinci ve on beşinci yüzyıllardaki kadar ileri bir seviyeye hiçbir zaman ulaşmamıştır. O dönemin özgür şehirleri o zamandan beri ulaşılamayan bir şaşırtıcı çeşitlilik ve yaratıcılık gücüyle hakîkî birer ileri entelektüel ve toplumsal kültür vahalarıydı. Antik Hellas'ın kent-cumhuriyetlerini bir yana bırakırsak, Avrupa halkları tarihinde bu kadar kısa sürede bu kadar büyük bir kültürel eser zenginliğinin üretildiği bir başka dönem daha olmamıştı. Ünlü İngiliz araştırmacı Francis Galton eserlerinde, bu sıradışı dönemde Floransa'nın tek başına kültürel hayatın her alanında zamanın Avrupa'sındaki tüm monarşilerin toplamından daha fazla kayda değer beyin yarattığına dikkat çekmişti.

Aslında, entelektüel ve kültürel yaşam faaliyetlerinin filizlenmesine müsait verimli birer tohum yatağına eşdeğer olan o zamanın İtalyan şehirleri Avrupa'da insanlara bambaşka bir toplumsal gelişim perspektifi sunmuş, fakat bu gelişim sonradan millî devletin ortaya çıkması, sermayenin nüfuzunun artması ve siyasî ihtirasların kontrolden çıkmasıyla bambaşka yollara girmişti. Ancak İtalyan kentlerinde Kilise'nin köleleştirici etkisine karşı duran bir ruh da doğmuştu. Adcılık (nominalizm) ve gerçekçilik (realizm) felsefe akımlarının ikisi de burada Arap ruhuyla döllendikten sonra son çıkışlarını tamamlamış ve bu itici güçle henüz hümanizm doğmadan önce yeni yaklaşımların yolları arayışına girmişti. Çünkü bu iki hareketin –özellikle de gelişiminin sonraki evrelerinde adcılığın– esas önemi, bin yıl boyunca Kilise teolojisinin manevî vesayeti altında bulunan felsefî düşünceyi yeniden kendi ayakları üzerine dikmeye çalışmalarında yatıyordu. Manevî meseleleri değerlendirmedeki bu aşikâr değişimi ancak Hristiyan skolastisizminin çarpık düşünce süreçlerinin bilincine tüm açıklığıyla vardığımızda doğru değerlendirebiliriz. Dört yüz yıl boyunca, incir çekirdeğini doldurmayan meselelerle meşgul olan skolastik düşünce, insan zihnine hiçbir yeni ufuk açamayacak olan ölü formalizm çöplüğünde kendini kaybetmişti. Onlarca yıl boyunca, Hristiyan teologlar iğne ucu kadar bir noktaya kaç ruhun sığabileceğini; melek kakasının nasıl olduğunu; dünyaya balkabağı, hayvan ya da kadın suretinde gelmiş olsaydı İsa'nın kurtarıcı görevini tamamla-

yıp tamamlayamayacağını veya nasıl tamamlamış olabileceğini; Kutsanmış Ekmeği kemiren bir farenin İsa'nın bedenini kemirip kemirmediğini ve kemirdiyse bunun ne gibi sonuçları olacağını tartışıp durmuştu. Bu ve benzeri yüzlerce soru yüzyıllarca okur yazarların zihnini meşgul etmiş ve en ayrıntı budalası açıklamalar en derin bilginin delaleti olarak yutturulmuştu.

Şehirlerde, Kilise zihniyetinin egemen olmasıyla birlikte tümüyle silinen bilimin yeniden doğuşu için gerekli ilk koşullar oluşmaya başlamıştı. 1209'da, Paris'te bir Kilise Konsili, din adamlarına Hristiyan dünyaya antik çağdan aktarılan fen bilimleriyle ilgili metinler üzerine araştırma yapma yasağı getirmişti. Oysa daha onuncu yüzyılda Salerno'da çoğunluğu Arap ve Yahudi olan hekimlerin hocalık yaptığı –tıp başta olmak üzere– bir bilim akademisi vardı. Bu okul, İtalya'ya ve İtalya üzerinden tüm Avrupa'ya Arap bilimi ve eğitiminin yayılmasına ve bu sayede bilimin yeniden canlanmasına büyük katkı sağlamıştı. Aralarından bazıları on altıncı yüzyıl sonundaki büyük keşif seferleri için gerekli ön koşulları hazırlayan bir dizi şahane keşif, o parlak dönemde yapıldı. Çok farklı sanat dallarında tüm zamanların en büyük ustalarından biri olmakla kalmayıp bilimsel araştırmanın her dalında birinci sınıf bir düşünür de olan ve özellikle mekanikte çok göz alıcı sonuçlara ulaşan Leonardo da Vinci, büyüleyici kişiliği, şaşırtıcı çok yönlülüğü ve büyük dehasıyla haklı olarak insanın yaratıcı dürtüsünün muazzam güçlü bir anlatıma kavuştuğu o acayip dönemin sembolüdür.

Şehirlerde el sanatları daha önce görülmemiş bir boyutta gelişti. İnsan emeği utanç verici olmaktan çıkıp yeniden saygı görür oldu. Kuzey İtalya'nın şehirlerinde en kaliteli nakışlar, en muhteşem ipekliler üretildi. Her şehir gösterişli kuyumculuk ürünleri, çelik kakma eşya ve günlük kullanıma yönelik kap kacak üretiminde birbiriyle rekabet ediyordu. Demircilik, metal döküm, mekanik ve zanaatın diğer tüm dallarında sonsuz çeşitliliğe sahip, zarif ve dayanıklı işçilikleriyle bugün bile hayranlık uyandıran bir mükemmelliğe eriştiler.

Bu kültür gelişimi döneminde sanatın her dalında verilen ürünler, Helen dünyasının yıkılışından bu yana ortaya çıkmış her şeyi aşıyordu. Yarımadanın tüm şehirlerinde yer alan sayısız mi-

marî eser, toplumun nabzının çok güçlü hissedildiği, sanatçılar, ustalar ve bilim erbabının elinden gelenin en iyisini üretmek için birlikte çalıştığı o kudretli çağın ruhunu hâlâ ele veriyor. İnşasına şehirdeki herkesin katkıda bulunduğu katedral ve belediye binalarında, çan kuleleri ve şehir kapılarında, Kropotkin'in deyişiyle "kitlelerin yaratıcı dehası" tüm azameti ve sonsuz çeşitliliğiyle ortaya çıkmıştı. Her uğraşıya ruhunu katmış, ölü taşa yaşam soluğu üflemiş, insanın içinde uyuklayan ve gerçekleşmeye can atan tüm ateşli özlemleri somutlaştırmış ve onları sımsıkı birbirine bağlamıştı. O zaman insanları ortak bir girişimde bir araya getiren şey –topluluk içinde kök salan ve bireylere dışarıdan dayatılmayıp topluluk olma duygusunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan o görünmez birliği yaratan– içsel bağlılığa dair canlı bir bilinçti. O zamanın insanı kendini tüm diğer bireylere bağlayan bu canlı bağı her zaman hissettiğinden, toplumsal bağların ona dışarıdan dayatılmasına gerek kalmazdı. İnsandaki tüm yaratıcı güçleri açığa çıkarmak suretiyle topluluğun toplumsal hayatını tümüyle geliştirecek özgür bir üretim, ancak böyle bir ruhtan doğabilirdi. Ve ancak bu yolla, o muazzam çağın büyük mimarî eserleri için gereken toplumsal koşullar oluşturulabildi.

Mimarî gibi heykel ve resim de olgunlaşarak, dengine sadece Helen topluluklarda rastlanabilen bir seviyeye ulaştı. On üçüncü yüzyılın ilk yarısında Güney İtalya heykel okulunun kurulması ve Toskana'da Niccola Pisano'nun çalışmalarından, Donatello, Verrocchio, Sansovino ve Michelangelo'nun şaheserlerine kadar, hemen hemen her şehir, yetenekleri topluluk ruhuyla kanatlanan bir dizi parlak heykeltıraş yetiştirmişti. Hiçbir zaman, bu kadar kısa süre içinde bu kadar çok sayıda önemli ressam çıkmamış, önemli eserler ile şaheserlerden oluşan böyle bir hazine yaratılmamıştı. Cimabue'den Giotto'ya; geç on üçüncü yüzyılın fresk ressamlarından Fra Angelico, Masaccio ve Masolino'ya; Pisanello ve Castagno'dan Filippi Lippi'ye; Piero della Francesca ve çevresindekilerden Mantegna ve onun sayısız takipçisine; Lorenzo da Credi'den Verrocchio, Ghirlandaio ve Botticelli'ye; Perugino'dan Bellini ve Leonardo da Vinci'ye; Correggio, Giorgione, del Sarto'dan Tiziano, Michelangelo ve Raffaello'ya kadar, hemen her şehirde mükemmel ustalar yetişmiş ve resme daha önce rastlanmamış boyutta bir

ivme kazandırmıştı. Bu büyük ustaların çoğu parmak ısırtacak bir çokyönlülüğe sahipti ve eşzamanlı olarak ressam, heykeltıraş, tunç-dökümcü, mimar ve zanaatkâr olarak çalışmıştı. Piedemonte bu yüzden Michelangelo'ya "dört ruhlu adam" demişti, çünkü hem *Kıyamet Günü* tablosunu yapmış, hem *Musa* heykelini yontmuş, hem Aziz Petrus Bazilikası'nın kubbesini inşa etmiş hem de müthiş anlatım gücüne sahip soneler kaleme almıştı. Böylece İtalyan şehirlerinde birkaç yüzyıl içinde ülkenin çehresini tamamen değiştirip toplumsal hayatına daha önce hiç sahip olmadığı bir anlam kazandıran bir kültür şekillenmişti.

Aynı zamanda, İtalyan dili ve onunla birlikte ülke edebiyatı da gelişiyordu. Başlangıçta, Sicilyalı trubadourların[6] üslubu egemendi. Ama Toskana lehçesi giderek ön plana çıkmış ve Toskana şehirlerinin kültürel zenginliği sayesinde giderek daha büyük önem kazanmıştı. Guinicelli, Cavalcanti ve Davanzati gibi şairler bu lehçeyle yazmışlardı, ancak dile, şairin insan ruhuna dokunan her şeyi tasvir etmesine imkân sunan alt edilemez bir ifade gücünü, biçimsel bir esnekliği ve zarafeti kazandıran Dante'nin muazzam şiiri oldu. Dante'nin yanı sıra Petrarch ve Boccaccio da ruhun aracını, yani dili biçimlendirmede rol oynamıştı.

İtalya'dan çoğu Avrupa şehrine yayılan ve buralarda da toplumsal yaşamın yeni baştan inşasında itici güç rolü oynayan bu parlak kültür, ülkenin siyasî yönden tam bir bölünmüşlük içinde olduğu ve millî birlik fikrinin henüz insanların zihnini etkisi altına almadığı bir zamanda gelişmişti. Yerel bağımsızlıklarını tıpkı antik Hellas'ın kent-cumhuriyetleri gibi gayretle savunan bir özgür topluluklar ağı bütün ülkeyi kaplamıştı. Bu topluluklarda sanatçılar ve zanaatçılar birlik ve lonca çatıları altında ortak işler için bir araya geliyorlardı. Loncalar, yalnız ekonomik hayatın yönlendirici ve idarecileri değildi; aynı zamanda topluluğun siyasî yapısının esas temelini de oluşturuyorlardı. Bugünkü anlamıyla ne siyasî partiler ne de profesyonel siyasetçiler vardı. Her lonca, belediye meclisi-

6- [Müziğin din dışı özellikler taşımaya başladığı on birinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında Ortaçağ Avrupa'sında farklı isimlerle anılan gezgin ozanlara, şiir yazan ve aynı zamanda ezgi yapan anlamında trubadur denirdi. Bunlar halktan kişiler olabildiği gibi soylulardan da olabilirdi. –t.y.n.]

ne temsilcilerini seçiyor; onlar da örgütlerinin talimatlarını yerine getirip diğer örgütlerin delegeleriyle toplanarak özgür anlaşma temelinde tüm önemli sorunlara çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Her lonca, kendini şehrin genel menfaatleriyle sıkı sıkıya bağlı hissettiğinden, temsil edilen korporasyonların oyu belirleyici oluyordu. Aynı ruh şehir federasyonlarında da korunuyordu; haftada bir iki kez seyyar pazar kurulan en ufak bir kasaba bile en zengin belediyeyle aynı haklara sahipti. Çünkü ittifaka kendi özgür iradesiyle katılmıştı ve işlerliğiyle tüm diğer topluluklar kadar ilgileniyordu. Aynı zamanda her şehrin içindeki her lonca ve federasyon içindeki her şehir, kendi mâliyesi, kendi mahkemeleri, kendi idarî denetimi olan ve kendi başına hareket ederek diğer gruplarla antlaşmalar yapıp bozabilen bağımsız birer organizma olarak varlığını koruyordu. Sadece görev ve menfaatlerdeki çakışmanın sonucu olan ortaklık çeşitli lonca ve belediyeleri, daha büyük planlarını hayata geçirebilmeleri için bu tip birlik oluşumlarıyla güçlerini birleştirmeye itiyordu.

Bu sistemin en büyük avantajı, hem teker teker lonca üyelerinin hem de belediyedeki temsilcilerinin tüm işleyişi kolaylıkla izleyebilmesinde yatıyordu. Herkes iyi anladığı ve bir bileni, uzmanı olarak üzerinde söz sahibi olduğu işlerle ilgilenip kararlar alıyordu. Modern devletin yasama ve yürütme organlarıyla karşılaştırdığımızda, bu kurumun ahlâkî üstünlüğü hemen göze çarpar. Bugün seçmen de, onu temsil ettiği söylenen kişi de merkezî siyasal aygıtın korkunç mekanizmasını ne tümüyle ne de hatta bir dereceye kadar denetleme imkânı bulabileceği bir konumda değildir. Her vekil, hemen hemen her gün şahsen hiç bilgi sahibi olmadığı ve dolayısıyla bir yargıya varmak için başkalarına bel bağlamak zorunda kaldığı sorunlar hakkında karar vermeye mecbur kalıyor. Böyle bir sistemin kaçınılmaz olarak en büyük haksızlık ve adaletsizliklere yol açacağı tartışma götürmez. Aynı nedenden ötürü, birçoğu sadece kendi menfaatini kollamakla ilgilenen ve bu yüzden bulanık sularda avlanırken her çeşit ahlâkî çürümeye de ardına kadar kapıları açan sözde "temsilcileri"nin faaliyetlerini teker teker seçmenlerin izleyip kontrol edebilmesi mümkün değildir.

Bugün parlamentoyla yönetilen her devlette ayan beyan kendini gösteren bu alenî marazları haricinde, merkezî temsil denilen

şey, her türlü toplumsal ilerlemenin önündeki en büyük engeldir ve doğal gelişimin tüm ilkeleriyle de doğrudan çelişir. Deneyimlerimiz bize, her toplumsal yeniliğin önce küçük bir çevreye nüfuz ettiğini ve ancak ondan sonra, adım adım genel kabul görebileceğini anlatır. İşte tam da federalizm –her topluluğa, kendi mensuplarının refahına uygun düşeceğini düşündüğü her çeşit önlemi alma imkânı bıraktığı için– sınırsız gelişmenin en iyi teminatını sunar. Topluluk bu sayede, herhangi bir yeni fikri, olumlu bir değişiklik olup olmayacağını görmek için derhal uygulamalı şekilde test edebilecek durumdadır; böylece, bu yeniliğin kendileri açısından uygun olup olmadığını değerlendirme durumunda olan komşu topluluklar üzerinde de uyarıcı ve itici etki yaratır. Zamanımızın merkezî temsil kurumlarında, böyle bir ibret ya da örnek alma şansı tümüyle olanak dışıdır, zira bu tür yapılarda, eşyanın tabiatı gereği ülkenin en geri kalmış kesimleri en güçlü temsile sahip olur. En ileri ve entelektüel bakımdan en faal toplulukların diğerlerine örnek olması yerine, bunun tam zıddı gerçekleşir: En tekdüze vasatlık her daim en öndedir ve her yenilik dürtüsü daha filizken boğulur; ülkenin en geri ve entelektüel bakımdan en mıymıntı kesimleri, kültürel balkımdan en gelişmiş insan topluluklarına gem vurur ve itirazlarıyla onların inisiyatifi ele almasını baştan engeller. En iyi seçim sistemi dahi bu gerçeği değiştiremez; genelde durumu ancak daha da zorlaştırıp umutsuz kılmaya yarar. Çünkü bu gerici öz, merkezî temsil sisteminden kaynaklanır ve oy verme yöntemlerinin değişmesinden hiçbir surette etkilenmez.

İtalya'da federalizmin hâkim olduğu bu muazzam çağın olağanüstü kültürünü, İtalyan yurtseverlerin uzun süre en büyük ülkü olarak gözünü diktiği birleşik millî devlet sonrasının beş para etmez kültürüyle karşılaştırırsak, ikisi arasındaki şaşkınlık verici farkı hemen kavrarız. Bunların doğurduğu kültürel sonuçlar kadar, tüm toplumsal yapılarını oluşturan düşünsel önkoşullar da farklıdır. Buradaki millî birlik savunurları, özellikle de ömrünü bu fikre adamış Mazzini, birleşik bir İtalya'nın insanlık tarihinde yeni bir dönem başlatmak üzere tüm Avrupa halklarına önderlik etmekle görevlendirildiğine gönülden inanmıştı. Siyasî mistisizminin verdiği tüm coşkuyla kendinden geçen Mazzini şöyle diyordu:

> Roma inancı içimde yaşamayı sürdürüyor. Roma'nın surları için-

de, dünya birliği olarak bir hayat iki defa serpilip gelişti. Öteki halklar gelip geçici kaderlerini yaşadıktan sonra sonsuza kadar yok olur ve hiçbiri ikinci defa ön plana çıkmazken, orada hayat sonsuzca devam etti ve ölüm nedir bilinmedi. (...) Neden bir İtalyan halkından amblemi gözlerimin önünde dalgalanan üçüncü bir Roma daha doğmasın; neden bu dünyayla öte dünyayı, haklarla ödevleri bağdaştıracak, bu dünya denen diyarda, bireylere değil halklara özgür ve eşit bir birlik kurma misyonları konusunda söyleyecek sözü olan üçüncü ve daha büyük bir birlik doğmasın?

Mazzini, Avrupa'nın yaklaşan tarihinde İtalya'nın ilahî bir misyonu olduğuna ilahî cezbeye kapılmış birinin mistik vecdiyle inanıyordu. Mazzini için *Unità Italiana*'nın zihinsel ön koşuluydu bu ve ancak bu şekilde İtalya'nın "tarihsel misyonu" işlerlik kazanabilirdi. Ona göre millî birlik her şeyden önce bir iktidar sorunuydu; zira hiç dilinden düşürmemekle birlikte onun nezdinde halk, kafasındaki millî devletin esasına uydurmaya çalıştığı soyut bir kavram olarak kalmıştı. İtalya, bu sözde misyonunu yerine getirecek gücü ancak siyasî birlikten alabilirdi. Mazzini'nin federalizme itirazı bundan kaynaklanmaktaydı:

> Genç İtalya üniterdir; çünkü birlik yoksa gerçek bir millet de yoktur. Güçlü ve kıskanç üniter milletler tarafından kuşatılmış İtalya, her şeyden önce güçlü olmalı. Federalizm onu İsviçre'yle aynı aciz duruma düşürür ve komşu milletlerden birinin etkisi altına girmek zorunda bırakır. Federalizm, farklı yerlerdeki bugün dinmiş düşmanlıkları yeniden canlandırıp İtalya'yı Ortaçağ'a geri götürür. (...) Federalizm, büyük İtalyan ailesi arasındaki birliği bozarak İtalya'nın insanlık adına yerine getirmekle görevlendirildiği misyonu temelinden yıkar.[7]

Mazzini ve destekçileri, birleşik millî devletin kurulmasından, yabancı hâkimiyetinin zincirlerinden bir kez kurtuldu mu hayâl bile edilemeyecek bir azamete erişecek olan İtalyan kültürünün müthiş yükselişi sonucunun doğacağını umuyorlardı. Ama İtalyan birliği her şeyden önce halkı özgürleştirmeli ve her çeşit köleliğe son vermeliydi. İtalyan yurtseverler, İtalyanların doğasındaki öz-

7- *Allgemeine Unterweisung für die Verbrüderung des lungen Italien*, 1831. (Mazzini, *Politichen Schriften*, Leipzig, 1911.) I. Cilt, s. 105.

gürlük sevdasına ne çok övgü düzmüş, özellikle de Fransızlar karşısında daha bir gururla övünmüşlerdi. Siyasî metafiziğini desteklememekle birlikte insan olarak Mazzini'ye büyük değer veren ve 1857'de ülkesinin bağımsızlığı yolunda yaşamını yitiren ateşli sosyalist yurtsever Carlo Pisacane *Saggi storico-politici-milatari sull' Italia* (İtalya Üzerine Tarihî-Siyasî-Askerî Denemeler) adlı büyük eserinde Fransızları yerin dibine batırmıştı. Onların, dillerinden özgürlüğü hiç düşürmedikleri hâlde özlerinde tümden köleleşmiş ve şan şöhret için her despotun boynuna sarılmaya hazır, özgürlük duygusundan yoksun bir halk olduğunu söylemişti. Buna karşılık, kaderlerini bir hanedana sürü gibi teslim etmeyi hiçbir zaman gururlarına yediremeyen İtalyanların içgüdüsel özgürlük aşkını öne çıkarmış ve İtalyanların birleşmesinin kesinlikle imtiyazlı bir azınlığın baskısıyla değil halkın özgürlüğüyle gerçekleşebileceğinin tekrar tekrar altını çizmişti. Fransa hakkındaki görüşleri bundan daha iyi olmayan Mazzini ve destekçileri de duygularını gizlememişlerdi.

Bu insanlar çabalarının, Fransızları kınadıkları durumun tıpa tıp aynısına yol açacağına dair en ufak bir şüpheye düşmediler. Hiçbir birleşik devlet şimdiye kadar kültürel özlemleri yeni bakış açılarına kavuşturamamış, aksine hep her türlü ileri kültür biçiminin yozlaşmasına yol açmıştır. Her millî-siyasî birlik, her zaman –kaçınılmaz şekilde entelektüel kültürün gerilemesi pahasına– küçük azınlıkların siyasî iktidar mücadelesinin yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Ama hepsinin ötesinde, millî birlik bir kez bile halkın özgürlüğünü güçlendirmemiş, aksine her zaman sadece içsel köleliğini sonradan özgürlük kılıfına sokulan belli bir norma indirgemişti. Her ne kadar Pisacane, hakîkî bir milletin sinesinde hiçbir imtiyazlı sınıf, tabaka ya da kast barındıramayacağı yanılsamasına kapılmayı seçse de, şimdiye kadarki tecrübeler millî devletin geniş imtiyazlar yaratarak halkı sürekli kast ve tabakalara bölmekle meşgul olduğunu, zira bütün varlığının bu bölünmeye dayandığını her zaman bize göstermiştir. Proudhon, Mazzini ve destekçilerine İtalyan birliğinin halka ne getireceğini o kadar açık ve üzerine basa basa söylemişti ki:

> Bir ülkenin çeşitli bölgelerine özgü her özellik, kamusal hayatın merkezîleşmesiyle kaybolur, ki merkezîleşme birlik denilen bu şeyin

asıl ismidir. İtalya'daki gibi, yirmi altı milyon cana sahip merkezî bir devlet, eyalet ve belediyelerin tüm özgürlüklerini, daha üst bir iktidarın, hükûmetin menfaati doğrultusunda bastırır. Milletin birliği esasında nedir? İnsanların içinde yaşadığı ve her birinin birbirinden farklı olduğu ayrı halk-gruplarının, içinde soluk alan ve birbirini tanıyan kimsenin olmadığı soyut bir millet kavramı dâhilinde eriyip gitmesidir. (...) İradesi gasp edilmiş yirmi altı milyon insanı yönetmek dev bir aygıt gerektirir; sonra da bu aygıtı harekete geçirmek için bir memurlar ordusu, devasa bir bürokrasi. Onu içeriye ve dışarıya karşı korumak için bir sürekli ordu, subaylar, askerler, paralı askerler gerekir; artık milleti onlar temsil edecektir. On beş yıl önce Fransa'da memur sayısının altı yüz bin olduğu tahmin ediliyordu. *Coup d'état*'dan[8] beri bu sayı azalmamıştır. Ordu ve donanmanın gücü bu sayıyla orantılıdır. Tüm bunlar birlik için hayatîdir: Devletin genel giderleridir, yani, merkezîleşme yüzünden eyaletlerin özgürlükleri gittikçe azalırken sürekli artan masraflardır. Bu göz alıcı birlik, ün, şaşaa, lüks, korkunç bir saray bütçesi, büyükelçiler, emekli maaşları, arpalıklar vb. gerektirir. Böyle bir merkezî devlette herkesin kendi avantası vardır. Peki, bu asalakların maaşı kimin cebinden çıkar? Halkın! Birleşik milletten söz eden, kendi hükûmetine satılmış bir milletten söz ediyordur. (...) Peki ya böyle birleşik bir rejimin yararı nedir? Halka hiçbir yararı yoktur; bu, egemen sınıflar ve devletteki kastların yararınadır.[9]

Bu zekî Fransız, her tür millî birlik mücadelesinin esas sebebi olan itici gücü çok net görmüştü. Onun İtalyanlar için öngördüğü her şey harfi harfine gerçekleşmişti. Pisacane ve dostları, bütün bir milletin, büyük vaatlerde bulunan ve en önemlisi de böbürlenme hevesini gideren herhangi bir maceracının kucağına kendini atmasının ancak Fransa'da görülebileceğine inanmışsa da, Mussolini örneği, o zamandan bu yana millî-siyasî birliğin İtalya'da da aynı şey için zemin hazırladığını göstermiştir. Zira bu da hükûmetin merkezîleşmesinin bir sonucudur: İnsanın kişisel inisiyatifi ve kendi kendine yetme gücü ne kadar elinden alınırsa, onun tüm

8- [1848 yılında halkın büyük çoğunluğunun oyuyla iktidara gelen yeğen Louis Bonapart'ın, 1851'de kendi hükûmetine darbe yaparak Fransa'da İkinci Cumhuriyet dönemine son vermesi ve sonra da imparatorluğunu ilan etmesi. –t.y.n.]
9- P.J. Proudhon, *La Fédération et l'Unité en Italie*, Paris, 1862, s. 25.

dertlerini sona erdirecek "güçlü adam"a inancı o kadar beslenir, büyür. Bu inanç, aynı zamanda, yalnızca insanın daha yüce bir güce bağımlılık duygusunu derinleştiren siyasî dinin bir parçasıdır.

Zihinsel perspektifi devlete körü körüne imanla gölgelenmediği için Proudhon'un bu kadar berrak şekilde öngörebildiği şeyi, sosyal demokrasiden başlayıp Rus Bolşevizminin farklı hiziplerine varıncaya dek modern devlet-sosyalistlerimiz bugün bile göremiyor. Çünkü içinden çıktıkları Jakoben atalarının yumurtalarının kabuk kalıntıları hâlâ üzerlerine yapışmış hâlde duruyor. Millî birlik, İtalya'ya kamusal işlerin bürokratikleşmesinin yanı sıra –devlet adamlarıyla işverenleri olan burjuvazinin siyasî planları lehine– bütün ileri kültürel çabalara ket vurulmasından başka bir şey getirmedi. Üniter devletten modern burjuvazinin bu kadar memnun olmasının tek nedeni, sömürü politikası için küçük toplulukların oluşturduğu bir federasyonda kesinlikle söz konusu olamayacak müthiş imkânlar sunmasıdır. Bir ülkede millî birlik devleti küçük azınlıkların maddî menfaatleri açısından her zaman bir nimet; halkın özgürlüğü ve toplumsal kültürde ileri biçimlerin oluşması açısından ise her zaman bir talihsizlik olmuştur.

Millî birlik devletini merkezîleştirme girişimlerinin Fransa'da nasıl sonuçlandığına kitabın ilk kısmında değinilmişti. Orada da XIV. Louis'nin en tipik temsilcisi olduğu, Fransa ve Avrupa kıtasını bir sefalet ve zihinsel barbarlık uçurumuna yuvarlayan sınırsız bir dünya gücü boyutlarına ulaşıncaya dek tüm siyasî otoritenin kralın elinde toplanması, belediye ve eyaletlerin yerel hak ve özgürlükleri çiğnenerek sürmüştü. Kendi prestijini arttırmak ve hükümdarın şahsını tanrılaştırmak için dünyanın dört bir yanından şair ve sanatçıları toplayan Fransız sarayının ihtişamı sakın gözlerimizi kamaştırmasın. Sanat eskiden Romalı Sezarlar için hangi amaca hizmet etmişse, Fransız otokrasisi için de aynı amaca hizmet etmişti.

Sık sık düşüncesizce ileri sürüldüğü gibi monarşist birlik devleti hiçbir biçimde popüler edebiyat ve sanatın gelişimini hızlandırmış değildir. Tersine, öncelikle halk ile edebiyat arasında, başka hiçbir ülkede *ancien régime* Fransa'sındaki kadar ayan beyan görülmeyen büyük bir uçurum yaratmıştı. Bunun nedeni, Fransız despotizminin olağanüstü bir tutarlılıkla hedeflerini gözeterek hal-

kın tüm tabakalarına otorite ruhunu aşılamak için toplumsal hayatın her alanına sürekli iradesini dayatma niyetinde oluşuydu. Monarşinin içeride sağlamlaşmasından önce, Fransa şehirlerinde, özellikle de –kralın ve dînî skolastisizmin otoritesinin en önemli kalesi olan kuzeydekinden daha özgür ve daha aktif bir entelektüel yaşamın sürdüğü– ülkenin güney kısmında zengin bir kültür gelişmişti. Ortaçağ Fransa'sının olağandışı zengin içeriğe sahip lirik şiiri, Oksitancanın zarif esnekliğine çok şey borçludur. Fakat daha önemlisi, kaynağını halktan alması ve bizzat hayatın içine en derin şekilde köklerini salmasıdır. Güneyin şiirsel ruhu, Provençal lirik eserler yazıp söyleyen ozan ve trubadurlarda yaşıyor ve eserlerine biçim ve duyguyu o veriyordu. Ama trubadurlar sadece balad şarkıcıları olmayıp aynı zamanda kamuoyunun da sözcüleriydi; *sirventes*[10] ya da "savaş şarkıları" ile toplumsal olaylar üzerinde büyük ölçüde etkili oluyorlardı. Bu şarkılarda, Roma'ya ve Kilise'nin egemenliğine ateşli bir nefret duyuluyordu. Güneyin sapkınlar ve muhalif mezhepler diyarı olarak papa ve kralda aynı ölçüde korku yaratması sebepsiz değildi.

Yine gezgin ozanlar tarafından çalınıp söylenen, insan hayatına bir amaç ve zenginlik katan her şeyle ilgilenen, epik ve didaktik şiirin garip bir karışımı olan *fabliau*'lar, halk içinde daha da derin kök salmıştı. Bu şarkılarda da hiciv önemli bir rol oynar ve sık sık kamuoyunu harekete geçirmeye hizmet ederdi. Sık sık kutsal şeylere dil uzatan bir içeriğe sahip Hristiyan dînî piyesleri de ortaçağ Fransa'sında, sonradan dramaya dönüşecek olan ilk sanatsal biçimi kazanmıştı. O zamanlar halk ile edebiyat arasında hâlâ içkin bir bağ vardı. Fransız şiir sanatının asıl kurucusu olarak kabul edilen François Villon'da bu bağ şiirin her kıtasında görülür hâle geldi; 1461'de onun şiirlerinden oluşan *La grand testament* (Büyük Vasiyetname,) adlı derleme buna önemli bir örnek oluşturur. Aynı şekilde, kendi çağını herkesten daha iyi anlayan eşsiz hicivci ve alenî bir romantizm karşıtı olan Rabelais, her şeyiyle halkın hayatının içindeydi; böylece iki ölümsüz eseri *Gargantua ve Pantagruel* günümüze kadar hakîkî halk masalları olarak geldi.

10- [*Sirven* (paralı asker) ağzından yazılmış hicivli şiirlerden oluşan ve alıntı melodiler üzerine kurulan bir tür. –t.y.n.]

Mutlakiyetin ve millî birlik devletinin zaferiyle birlikte bu ilişki temelden değişti. Bu, "Avrupa'nın örümceği" diye isimlendirilen ve başarı vaat eden hiçbir aracı kullanmaktan çekinmeyip planlarını delice bir takıntıyla hayata geçiren acayip insan XI. Louis'nin, büyük vasallarının direnişini kırarak, mutlakiyetçi birlik devletinin asıl temellerini atmasından sonra görünür hâle geldi. Genelde İtalyan Rönesansı'nın yüksek entelektüel kültürünü Fransızlara tanıtan kişi olarak göklere çıkarılan I. François ise kendine esas olarak Machiavelli'nin *Prens*'ini örnek almış ve klasik çalışmaları desteklerken apaçık siyasî bir amaç gütmüştü. Eski *fabliau*'lar, dînî piyesler ve halk şarkılarında, kralcı despotizmin kökünü kurutmaya uğraştığı bir geçmişin anısı hâlâ canlıydı. Dolayısıyla şiir de bundan böyle, halkta kaybetmiş olduğu şeylere özlem uyandırabilecek bir çağın âdet ve kurumlarıyla bağ kurmak yerine, yeniden klasik malzemeye yönelip yüzünü Roma'ya dönmelidir.

I. François'nın başlattığını, vârisleri ve papaz uyduları sağlam bir gayretle sürdürdüler. Böylece edebiyat halka bütünüyle yabancılaşmış ve saray edebiyatına dönüşmüştü. Artık şairler despotizmin egemenliği altında gitgide kuruyan zengin halk kaynağından yararlanmıyordu. Bir zamanlar Roma'da olduğu gibi, şimdi de Versailles ve Paris'te sanat tümüyle kralın şahsı ve kutsallaştırılmış monarşi kurumunun yörüngesinde dönüyordu. Şiirsel yaratımı belli kurallara bağlamak için bin bir zahmete katlanılıyor ve canlı ruh gerçek hayatla tüm ilişkisini kaybetmiş ölü bilgiye kurban ediliyordu. Her şeye bir nizam getirilerek bürokrasinin buyruğu altına alınmıştı; dile bile. Güney'in sapkınlarıyla birlikte dili Provençal'ın da kökünü kurutmak üzere her türlü şiddete hâlihazırda başvurulmuştu, 1635'te de [Kardinal] Richelieu dil ve şiiri mutlakiyetin otoriter ihtiraslarına tâbi kılmak için Fransız Akademisi'ni kurdu. Ancak tepedekilerin doğru üslup sayıp kusursuz buldukları ölümsüzlüğe lâyık kabul ediliyor, geri kalanlara var olma hakkı tanınmıyordu. Boileau, *Art Poétique* (Şiir Sanatı) adlı çalışmasında şiire, sadece Fransa'da değil başka ülkelerde de kölece bir gayretle riayet edilen ve böylece uzun süre edebiyat sanatının gelişmesine hizmet edecek tüm yeni perspektiflerin önünü kapatan bir çerçeve çizmişti. Ruhun bu şekilde cendereye alınmasından mustarip olan tüm Fransız klasikleri, gerçeklikten uzak, içtenlikten yok-

sun bir etki yaratır. *Le Cid* adlı tiyatro eserinde Corneille bu reçete edilmiş kurallara uymama cüreti gösterdiğinde, *Demir Kardinal* Akademi'yi harekete geçirerek hızla aklını başına devşirmesini sağlamıştı. Bu şekilde dil, edebiyat ve sanat çok şükür bürokratikleştirilmişti! Bu durumda tiyatro eserlerinde aynı yolu izlemiş olan bir Voltaire'in bile Shakespeare'i "kaba" görmesine hayret edilebilir mi?

O kölelik döneminin sadece birkaç şairi muhteşem birer istisna oluşturur. İlk sırada, içinde hâlâ Rabelais'nin ruhu yaşayan ve dar kalıpları yıkıp zamanının riyakâr suratından sahteliğin vakur maskesini çekip çıkarma gücünü dehasından alan eşsiz Molière gelir. "Akademi"nin onun adını "Ölümsüzler" listesine yazmamasına ya da Paris Başpiskoposu'nun onun *Tartuffe* adlı oyununu okuyanları aforozla tehdit etmesine şaşmamalı. Belki de şairin genç yaşta ölmesi kendisi açısından şanstı; çünkü o katı kalıplar ve korkunç yalancılık çağı, böyle asi bir kafanın başına türlü belalar açabilecek tehlikelere gebeydi. Burada La Fontaine ve Lesage'ı da anmak gerek. İlkinin nefis fablları renklerinin tazeliğini hâlâ koruyor; çünkü yazar katı kurallara aldırmayıp eski *fabliau*'ların tükenmez fikir zenginliğine uzanmıştı. *Le Diable boiteux* (*Topal Şeytan*) ve enfes *Gil Blas*'ta çağdaşlarına bu tür hakikâtleri büyük bir ustalıkla anlatmayı bilen Lesage ise, modern romanın esas yaratıcısı olacaktı.

Hayatın her türlü ifadesinin otorite ve mutlakiyetin ruhuna uyarlandığı o çağda, Bossuet de *Discours sur l'historie universelle* (Evrensel Tarih Üzerine Söylev) adlı eserini yazmış, bununla, insan iradesinin kralcı despotizm sistemi üzerinde hiçbir gücünün olamayacağını, zira bu sistemin takdir-i ilahî tarafından tesis edildiğini ilan etme amacı güden teolojik tarih anlayışının kurucusu olmuştu. Mutlakiyet sistemine ya da hükümdarın kutsal şahsına karşı her isyan Tanrı'ya karşı isyan kabul edilmiş ve Kilise ile devlete karşı işlenen idamlık bir suç olup çıkmıştı. O sırada Sorbonne'da okutulan sığ teoloji, her türlü bilimsel açıklamanın önünü kesiyordu. Böylece Kilise dünyevî despotizme paha biçilmez hizmetlerde bulunuyordu; zira her bir vatandaşın bilincinin derinliklerine otorite ilkesini yerleştirmek için başvurmadık yol bırakmamıştı.

Belli bir otoritenin idaresine bırakılanlar sadece dil, sanat ve

edebiyat değildi. Aynı zamanda, el sanatları ve sanayi de devlet idaresi altına alınmıştı, artık bağımsız karar vermeleri mümkün değildi. Devlet, ülkedeki tüm sanayilere belirli yöntemler reçete etmiş ve bir memur ordusu hiç kimsenin konulmuş kurallardan bir milim bile sapmaması için teyakkuz hâlinde tutulmuştu. Jean-Antoine Chaptal, *De l'industrie française* (Fransız Sanayisi) adlı büyük eserinde bu çılgın sistemin bütün korkunçluğunu her ayrıntısıyla resmedip her yaratıcı içgüdünün planlı olarak bastırıldığını ve her yeni fikrin ezilmeye mahkûm edildiğini göstermişti. Böylece, terziye bir ceketin yenine kaç dikiş atacağı; bir fıçıcıya bir fıçıya kaç çember koyacağı dikte ediliyordu. Devlet bürokrasisi dokunan kumaşların en, boy ve renklerini belirlemekle kalmayıp her dokumada tam olarak kaç çözgü ve atkı ipliği bulunacağını dahi belirlemişti ve yaygın bir zabıta sistemi her yönergenin titizlikle uygulanıp uygulanmadığını kontrol ediyordu. İhlâllere asla göz yumulmuyor, malların haczi ya da imhası gibi cezalar uygulanıyordu. Ciddî ihlâl örneklerinde, alet ve atölyelerin imhası, suçluların ellerinin kesilmesi, hatta idam cezası uygulanıyordu. Bu koşullar altında ülkenin bütün bir sanayi sisteminin darbe alacağı açıktı. Nasıl serflik sisteminde tarım üretiminin verimliliği sürekli azalmışsa, kraliyet yönetmelikleri de sanayiyi yok edip uçurumun eşiğine sürüklüyordu. Bu çılgınlığa ancak devrim son verebilmişti.

Ancak devrimin bile kıramadığı bir zincir vardı: Mutlakiyetçiliğin temel ilkesi olan otoriter geleneğin zinciri. Devrim tabii ki eski düzeni biçimsel olarak değiştirmişti, ama daha derinlerdeki esasa dokunmayıp monarşinin çok önceleri başlatmış olduğu şeyi devam ettirmekle yetinmişti. Nasıl bugün Rusya'da bolşevizm tüm serbest fikir alışverişini ve bununla birlikte halktaki yaratıcı itkiyi tümüyle bastırmak suretiyle çarlığın otoriter devlet anlayışını en uç boyutlara taşıyorsa, Jakobenler de o zaman toplumun siyasî merkezîleşmesini en uç sonuçlarına kadar taşıyıp Rusya'daki gecikmiş halefleri gibi karşıdevrimin gerçek liderleri olmuşlardı. Devrim Fransa'ya cumhuriyeti getirmişti, ama cumhuriyet ancak otokrasinin zıddını temsil etmesi ve monarşinin o vakte kadar güçten yana tavır aldığı kararlılıkla hakkaniyetin peşini bırakmaması hâlinde bir anlam taşırdı. Cumhuriyet, toplum içinde doğacak her hareketin gerçekten halktan geldiği ve insanın özgürlüğüne dayandığı

gerçek halk birliğinin sembolü hâline gelmeliydi. Kralın "Ben devletim" vecizesine cevaben cumhuriyetçi slogan şöyle olmalıydı: "Biz toplumuz!" İnsan, kendisinin artık daha üstün bir gücün hükmüne tâbi olmadığını, kaderinin bundan böyle kendi ellerinde ve kendi türüyle işbirliğine dayalı olduğunu hissetmeye başlamalıydı. Cumhuriyet, halka ancak eski vesayet ilkesinin yerine özgürlüğe has yaratıcı inisiyatifi, ruhsuz dayatma yerine eğitimle düşünsel bağımsızlığı, yönlendirici bir gücün mekanik işleyişi yerine şeylerin organik gelişimini geçirerek, sahiden yeni bir şey sunabilirdi.

Devrim, halkı kraliyet iktidarının boyunduruğundan kurtarmıştı kurtarmasına, ama bu sefer de bir o kadar millî devletin esiri etmişti. Üstelik de bu zincirin mutlak monarşinin deli gömleğinden daha etkili olduğu görülmüştü, zira hükümdarın şahsına değil, halkın tüm çabalarını belirli bir norma uydurmaya çalışan soyut "ortak irade" fikrine bağlanmıştı. Dolayısıyla, devirdiklerini düşündükleri eski mutlakiyete güle oynaya geri dönmüşlerdi. Prangalı kürek mahkûmu gibi, yeni yurttaş da "ortak irade"nin gemisi hâline getirilen soyut millet fikriyle ömür boyu sürüklenmiş ve böylece devrimin ona güç bela kazandırmaya çalıştığı kendi ayakları üzerinde durma sanatını unutmuştu. "Cumhuriyetçiler", millet kılığına bürünmüş mutlakiyetçiliğin içeriğini cumhuriyete vererek, *res publica*'nın hakîkî halk birliğini yok etmişti. Konvansiyon'un adamlarının başlamış olduğu şeyi, sonraki bütün halk ayaklanmalarındaki halefleri şaşmaz bir biçimde sürdürmüştü. Özgürlük adı altında mutlakiyetçiliği korumuş ve sahte parıltısı bugün hâlâ gerçek bir özgürlüğün tüm alâmet ve sembollerini gölgede bırakan Büyük Devrim'in geleneğini körü körüne izlemişlerdi.

Proudhon, bu hakikâti tüm derinliğiyle kavramıştı; bu nedenle ona göre siyasî partilerin iktidarı ele geçirme çabalarının tamamı, kamufle edilmiş bir mutlakiyetçiliğin farklı tezahürleriydi. Siyasî iktidarı ele geçirme yoluyla bir toplumsal devrim amaçlayan herkesin, kendini ve başkalarını kandırdığının ayırdına varmıştı. Çünkü iktidar doğası gereği karşıdevrimcidir; her tür sömürü sisteminin köklerini içinde barındıran mutlakiyetçi fikirler dünyasına dayanır. Mutlakiyetçilik, en tutarlı şekilde devlet ve Kilise'de temsil edilen otorite ilkesidir. Bu ilkenin üstesinden gelinmediği sürece bu sözde "kültür milletleri" ölü bir endüstriyel tekniğe ve iktidar

siyaseti bataklığına giderek daha da gömülmeye devam edecekler. Bu da bize tek başına daha ileri bir toplumsal kültür geliştirebilecek özgürlük ve insanlık pahasına olacaktır. İbsen de aşağıdaki satırları yazarken bunu hissetmişti:

> Devlet gitmeli! Devrime ben de katılırım! Devlet kavramını yok edin; bir birliğin tek belirleyicisi olarak gönüllülüğü ve manevî ilişkileri yeşertin; işte bu, bir şeylere değecek bir özgürlüğün başlangıcıdır! Yönetim şeklinde bir değişiklik, farklı derecelerde eğleşmekten başka bir şey değildir; azı ya da çoğu, hepsi koca bir saçmalıktan ibarettir. Evet, sevgili dostum, anlamlı olan tek şey, mülkiyetin kutsallığının seni korkutmasına izin vermemendir. Devletin kök salması da doruğa ulaşması da zamanla ilgili bir şeydir, gelip geçicidir. Ondan daha büyük şeyler de yıkılacak; din bütünüyle çökecektir.[11]

Aynı deneyimler, bütün halkların tarihine yayılmış, ve her yerde aynı sonuçlara yol açmıştır: Millî-siyasî birlik hiçbir yerde ve zamanda halkın entelektüel kültürünün gelişiminde itici rol oynamış değildir; aksine, bütün olarak halkın en iyi güçlerini her daim millî devletin sınırsız güç ihtirasına kurban ederek ve böylece entelektüel ilerlemenin derin kaynaklarını kurutarak gelişimi hep engellemiştir. Halbuki "millî dağınıklık" olarak adlandırılan dönemler şimdiye kadar hep tarihin önemli kültür dönemleri olmuşken, "millî birlik" çağları ileri kültür biçimlerine hep yozlaşma ve yıkım getirmiştir.

Eski Almanya'da kültür, kültürsüz bir barbarlık dünyasının orta yerindeki Ortaçağ'ın özgür şehirlerinde doruğuna ulaştı. Bu şehirler, sanat ve zanaatın kendini geliştirebileceği, özgür düşüncenin hâlâ bir yerinin olduğu ve topluluk ruhunun insanları bir arada tuttuğu yegâne yerlerdi. Ortaçağ mimarî ve sanatının heybetli anıtları, Alman tarihinin sergilediği en muhteşem eserleri içine alan bir kültürel gelişimin hâlâ en büyük tanıklarıdır. Ama Almanya'daki yakın entelektüel kültürün tarihi de şimdiye dek ne yazık ki çok az kavranan bu ezelî hakikâtin tasdikinden başka bir şey değil. Bu ülkedeki tüm büyük entelektüel başarılar, "millî dağınıklık"

11- Georg Brandes'a Mektup, 17 Şubat 1873. *Briefe von Henrik Ibsen*, Berlin, 1905, s. 159.

zamanından kalmadır. Klopstock'tan Schiller ve Goethe'ye klasik edebiyat, romantik ekolün sanatı, Kant'tan Feuerbach ve Nietzsche'ye klasik felsefe, Beethoven'dan Richard Wagner'e müzik, hepsi Reich'ın kuruluşundan önceki zamana aittir. Oysa Alman millî devletinin zaferiyle birlikte, Alman kültürünün gerilemesi, yaratıcı gücünün tüketilmesi ve bu düşüşle beraber, Bakunin'in militarizm ile bürokrasinin ruhsuz bileşimi diye adlandırdığı Bismarkçılığın zaferi başlamıştır. Nietzsche şu sözlerinde ne kadar haklıydı:

> Almanların, diğer Avrupa halklarının ilgisini çekmeye başlaması, artık sahip olmadığı, evet körü körüne bir inatla hastalıkmış gibi silkinip attığı bir kültürden kaynaklanıyordu; fakat siyasî ve millî bir çılgınlıktan başka yerine koyabilecekleri bir şeyleri yoktu.[12]

Güney Alman Federalisti ve Bismarck muhalifi Constantin Frantz der ki:

> Versailles'daki cumhuriyetin ilanını betimleyen ve bu yeni eserin doğasını istemediğimiz bir açıklıkla gözler önüne seren –bugün her sanat dükkânında karşılaştığımız– tabloyu düşünün sadece: Önlerinde siyah fraklı birkaç beyefendinin son derece mütevazı bir rol oynadığı, şaşaalı üniformalar içinde bir topluluk. Bütün bu manzara halka yabancı olduğu kadar tatsız da. Militarizminin göreve başlama töreni daha açık sembolize edilemezdi.[13]

Gerçekte millî birlik Almanya'yı, kendini bir dünya politikası izlemekle görevli hisseden genişletilmiş bir Prusya'ya dönüştürmüştü. Kışla yeni Alman zihniyetinin akademisi olmuştu. Almanya teknik konularda ve uygulamalı bilimler alanında gelişmiş, ama zihin bakımından gerileyip ruh bakımından daralmıştı. En kötüsü de bir zamanlar gururu olan Lessing, Herder, Goethe, Schiller, Jean Paul ve Heine'nin muazzam evrensel kavrayışını kaybetmişti. Burada ne *partikularismus*[14] ne de küçük devlet savunulmak-

12- Nietzsche, *Werke*, V. Cilt, s. 179.

13- C. Frantz, *Die preussiche Intelligenz und ihre Grenzen*, Münih, 1874, s. 53.

14- [Prusya ve diğer küçük Alman devletlerinin birleşmesi ve Prusya'nın egemen güç olmasıyla sonuçlanan 1866 tarihli savaş sonrasında ortaya çıkan Alman İmparatorluğuna, nam-ı diğer İkinci Reich'a katıldıkları hâlde, kendi yasalarını korumak isteyen devletlerin tutumuna o dönemde *partikularismus* denirdi. –t.y.n.]

tadır. Bizim gayretimiz, iktidar ilkesinin toplum yaşamından tamamen silinmesi, ve bunun neticesinde, insanın özgürlüğü ve yurttaşlarıyla dayanışması temelinde kurulacak ileri bir toplumsal kültür marifetiyle her tür devlet biçiminin alt edilmesidir. Ne var ki bu, bir devlet ne kadar büyükse ve emrindeki iktidar araçları ne kadar güçlüyse, insan özgürlüğü ile entelektüel ve kültürel hayatın ileri biçimlerine duyulan talepler için o kadar büyük tehdit oluşturduğu olgusunu değiştirmiyor. Nitekim bu yönlü talepler ve özgürlük, en fazla, merkezî, birleşik bir devlette tehlike altındadır. İsabetli şekilde bu tespiti yapan Carlo Pisacane, *Saggio sulla Rivoluzione* adlı eserinde şöyle yazmıştı:

> Her yönetim, hatta despotizm bile, ister zamanın ruhuna bir parça teslimiyet göstermek için olsun, ister devlet başkanının kişisel ihtiraslarına uygun düştüğü için, arada bir bilimi geliştirip parlak kişileri ve büyük beyinleri kendine çekmeyi başarabilir. Buradan, bir ülkede ne kadar fazla sayıda idarî bölge varsa, genel karanlığın en azından birkaç zekâ kıvılcımıyla aydınlatılması olasılığının o kadar büyük olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bu duruma karşı argüman olarak İngiltere gösterilip, burada kültürün özellikle Kraliçe Elizabeth çağında millî devlete rağmen büyük bir yükseliş gösterdiği söylenebilir. Ama asıl mutlakiyetçiliğin orada ancak Stuartlar yönetiminde ezici bir başarı sağladığı ve İngiliz devletinin, kamusal yaşamda –mesela Fransa'daki kadar bir– merkezîleştirmeyi hiçbir zaman başaramadığını unutmamalı. İngiliz Krallığında, halkta derin kök salan ve İngiliz tarihinin tamamına özgün bir karakter kazandıran sürekli ve güçlü bir kraliyet karşıtı liberal muhalefet vardı. Aslına bakılırsa, başka hiçbir ülkede İngiltere'deki gibi eski belediye anayasalarının büyük kısmı kalıcı olmamıştı. Yerel bağımsızlık söz konusu olduğunda, bugün İngiliz kent idareleri Avrupa'nın en özgürleridir. Fakat İngiltere'de de devletin merkezî otoritesinin ülkenin ekonomik ve kültürel hayatını sürekli zincire vurmaya çalıştığı ve zincirlerin ancak devrimle kırılabildiği, bu eserin birinci kısmında çok daha etraflı bir biçimde incelenmişti.

Proudhon, *Du Principe Fédératif* (*Federasyon İlkesi*) adlı siyasî şaheserinde bu düşünceyi ifade etmişti:

Ya yirminci yüzyıl federasyon çağı olacak, ya da insanlık bin yıl daha arafta kalacak. Çözüm bekleyen gerçek sorun aslında artık siyaset değil ekonomi sorunudur.

Fakat yirminci yüzyıl bizi federalizme yaklaştırmadı, aksine, siyasî ve toplumsal merkeziyetçiliği doruğa taşıyarak totaliter devletin işini kolaylaştırdı. Millî siyasette yönünü tümüyle kaybeden sosyalist partilerin bu gelişmeye katkısı kesinlikle az olmamıştır. Bu gelişmenin bizi nereye götürdüğünü [I.] Dünya Savaşı ile korkunç sonuçlarında gördük. Siyasî ve iktisadî koşullarımızın tümüyle bozulmasında, zamanın şaşırtıcı ruhsuzluğunda ve ileri kültürel duyguya dair bir emareden bile yoksun oluşumuzda da gördük. Biz uzun zamandan beri araftayız; kurtuluş saatimizin ne zaman geleceğini kimse kestiremiyor. Ama Proudhon'un sözünü ettiği sorunun çözümünün ancak topluluğun toplumsal menfaatlerine dayanan bir özgür komünler federasyonu dâhilinde mümkün olması, bugün yakın geleceğin tehlikelerini gören ve insanın devlet kapitalizminde yavaş yavaş aptallaşmasını istemeyen herkes için giderek bir içsel bilgi hâlini alıyor.

8. Bölüm

Millî Kültür Yanılsaması

Tüm Kültürün Öz Birliği. Genel Kavramlar Tehlikesi. Halkların Karşılaştırmalı Psikolojisi. Toplumsal Dürtünün Etkisi. Birey ve Kitle Psikolojisi. Yabancı Halklarla İlgili Değer Yargıları. Bir Hüsnükuruntu Olarak Kişinin Kendi Milletini Resmetmesi. Milletin Simgesi. Millî Kültür Yanılsaması. Kültürün Sınır Tanımazlığı. Toplumsal Gelişimin Sonucu Olarak Kapitalizm. Kapitalist Ekonominin Rasyonelleştirilmesi. Avrupa'nın Amerikanlaştırılması. Kapitalist Ekonominin Modern Devlet Politikasına Etkisi. Devlet Biçimi Bir Milletin Fıtratını İfade Etmez. Modern Anayasal Devlet. Partilerin Doğası. Parlamento Aygıtı. Ekonomik Bireycilik ve Kapitalist Devlet. İktisadî Milliyetçilik. Günümüzde Siyasî Yeniden Yapılanmalar.

Tamamen bağımsız ve dış etkilerden azade şekilde doğduğu öne sürülebilecek bir tek kültür bile yoktur. Uzun zamandır sözde kültür tarihini belirli bakış açılarına göre, eczacıların malzemelerini küçük küçük kaplara, şişelere ve kutulara doldurması gibi "düzenlemeye" alıştığımız doğru. Ama bundan çok şey elde ettiğimizi söyleyemeyiz. Farklı kültür modelleri arasındaki *içsel karşıtlıkları* kılı kırk yararak incelemekle meşgulken, her kültürün temelinde yatan ortak özellikleri doğru değerlendirme yeteneğini yitirdik. Artık ağaçlardan ormanı göremiyoruz. Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın Çöküşü) adlı eseri, bu takıntının biraz gecikmiş ancak tabii bir sonucudur. Ancak, modern antropoloji ve sosyolojinin elde ettiği şaşırtıcı başarılar sonucunda çeşitli insan toplulukları arasındaki toplumsal ve kültürel gelişmelerin çarpıcı benzerliğine dair kavrayışımızın daha da netleşmesiyle, tüm geleneksel anlayışların gözden geçirilmesinin önü açıldı. Bilimsel araştırmalar, geçmişteki bir kültür çağını inceledikleri her yerde, daha eski kültürlerin kalıntılarına ya da daha eski toplumsal modellerin canlandırıcı etkisini açıkça ele veren bağlantı ve aktarımlarla karşılaşmıştır.

[Christian Dietrich] Grabbe'nin dediği gibi "Bu dünyadan git-

menin yolu yok."[1] Bu söz bize daima, bütün insanları birbirine bağlayan Öz'ü ve Evrensel'i hatırlatır; bunlar sayesinde, –maddî yaşam ve iklim koşullarındaki farklardan kaynaklı tüm özgünlüklerine rağmen– farklı insan toplulukları arasındaki manevî uyum pek de etkilenmez. Hepimiz bu yerkürenin çocuklarıyız ve en temel ifadesini açlık ve aşk hâlinde bulan aynı yaşam yasalarına bağlıyız. Fizyolojik oluşumumuz temelde aynı olduğu ve içinde yaşadığımız doğal çevre üzerimizde aynı ölçüde etkide bulunduğu için, dışsal koşullar her yerde aynı değilse bile dış ortamın içimizde yarattığı düşünsel ve ruhsal tortu, çoğu insanın sandığından çok daha fazla benzerlik gösterir. İnsan, her yerde türünün bekasını, türü içinde de kendi kişisel varlığını korumak için mücadele eder; her yerde davranış temelleri aynıdır. Doğal çevre ve atalarından kesintisiz bir zincirle aktarılarak zihinlerimizin bilinçaltını etkileyen dürtüleri, her yerde dinsel deneyimin aynı ilkel biçimlerini meydana getirir. Varoluş mücadelesi, tüm bölgelerde kıtalar ve okyanuslarla birbirlerinden çok uzak düşmüş halklar ve ırklar söz konusuyken bile sık sık şaşırtıcı bir benzerlik sergileyen belirli ekonomik ve siyasî yaşam biçimleri oluşturmuştur. Bütün bunlar düşünce ve eylemimizin, aynı fizyolojik özelliklere sahip olmamız ve çevre koşullarından aynı şekilde etkilenmemiz nedeniyle, ifade farklılıklarının yalnızca tâli bir rol oynadığı aynı temel yaşam yasalarına tâbi olduğunu gösterir. Bu çoğu kez sadece daha gelişmiş ya da daha ilkel kültürel gereksinimler arasındaki seviye farkından kaynaklanır.

Hegel ve diğerleri bize soyut genel kavramlarla düşünmeyi öğrettiğinden beri, bu düşünme şekli moda oldu. Psikolojik niceliklere dayanarak çalışmaya alıştık. Bu yüzden, çoğumuz en yanıltıcı sonuçlara götürmesi kaçınılmaz olan keyfî varsayımların kurbanı olduğumuzdan bîhaber hâlde en pervasız genellemelere ulaştık. [Friedrich] Herbart'ın ayak izlerini takip eden [Moritz] Lazarus ve

1- [Grabbe'nin *Hanibal* adlı tiyatro eserinden alıntı; Turnu ile Hannibal esir düşmemek için zehir içmeye karar verir. Ancak Turnu'nun, bunun yılan gibi deri değiştirmek olacağını, çünkü başka bir yerde ve bedende yeniden doğacaklarını söyleyip evrenin döngüselliği ve birliğini hatırlatması üzerine Hannibal'ın sarf ettiği, öyle ya da böyle buradayız anlamındaki sözü. –t.r.n.]

[Heymann] Steinthal, keskin zekânın bütün hünerini kullanıp "halkların karşılaştırmalı psikolojisi" denen şeyi inşa ettikten sonra, yolculuk bu yönde eğlendirici olmayı sürdürdü ve metazori mantıkla bizi, kitle ruhu, sınıf ruhu, ırk ruhu gibi soyut tasavvurlara, zihin akrobasisinden fırlamış ve insanın her şeye yorabileceği gibi hiçbir anlam da veremeyeceği kavramlara ulaştırdı. Böylece Goethe Alman ruhunun habercisine çevirilirken, Dostoyevski de Slav ruhunun simgesi hâline getirildi. İngilizler gözümüze hiçbir duygusal kaygı taşımayan düz bir anlayışın ete kemiğe bürünmüş hâli gibi görünürken, Fransızlar küstahça bir kendini beğenmişliğin temsilcisi ve Almanlar da bir *şair ve düşünürler halkı* gibi görünüyordu. Biz bu laf kalabalığına bayılıyor ve dil yeni bir sözel fetişle zenginleştiğinde sevinçten havalara uçuyoruz. Bütün ciddiyetimizle, ne bir halkın mensubu ne de bir devletin yurttaşı durumundaki herhangi bir insan anlamına gelen bir "halkın şahsı" ve hatta bir "devletin şahsı"ndan söz ediyoruz; hayır, şu hâlde bütün bir halkı ya da bütün bir devleti, sanki bunlar belirli karakter özellikleri ve özel ruhsal nitelikleri ya da entelektüel vasıfları olan bireylermiş gibi ele alıyoruz. Bunun ne anlama geldiğini net olarak kavrayalım: Bize sadece sosyolojik bir kavram sunan *devlet* veya *halk* gibi soyut bir yapıya, ancak bireyde algılanabilen ve genelleştirildiğinde kesinlikle en vahim yanlış sonuçlara yol açması kaçınılmaz olan belirli özellikler yükleniyor.

Bu tür yorumların nasıl ortaya çıktığını Lazarus, *Grundzüge der Völkerpsychologie* (Halkların Psikolojisinin Temel Özellikleri) adlı kitabındaki akıl yürütmesinde tüm netliğiyle gözler önüne serer. Bireysel özellikleri hiç çekinmeden bütün bir halka ve millete mâlettikten sonra, tek tek bireylerin ancak kolektif aklın temsilcisi olarak ele alınabileceğini ve bu sıfatıyla sadece fikirlerin aktarıcısı olabileceğini enine boyuna izah eder.[2] Lazarus ve Steinthal, Wilhelm von Humboldt'un düşünce süreçlerini takiben, temelde halkların özgün zihin tipinden organik yapısını tespite çalıştıkları dillerin farklılığı olgusunu dayanak aldılar. Halkların dînî fikirleri, yönetim biçimleri, toplumsal kurumları ve etik anlayışlarındaki farklılıkları da bu özgün zihinsel ve ruhsal konumlandırmaya

2- Moritz Lazarus, *Das Leben der Seele*, Berlin, 1855-57.

dayandırmış, her millete gönüllü olarak ne kabul edebileceği ne de reddedebileceği belirli bir duygu ve düşünce biçimleri yüklemişlerdi.

Ancak geçen zaman içinde, bir dilin bir halkın özel "zihinsel ve ruhsal durumu"nun ifadesi olarak kabul edilmesinin söz konusu olamayacağını, çünkü –daha önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz gibi– kadim dilini korumuş ya da tarih içinde dilini değiştirmemiş bir halkın artık var olmadığını öğrendik. Aynı şey, farklı yönetim biçimleri, toplumsal kurumlar, ahlâkî görüşler ve dînî sistemler için de geçerli. Buna rağmen insanlar Lazarus ve Steinthal'ın açtığı yolda yürümeyi sürdürdü. Gustav Le Bon "kitle psikolojisi"nin kurucusu oldu, başkaları "sınıf ruhu"nu keşfetti; o arada Gobineau, Chamberlain, Woltmann, Günther gibileri de –çok şükür– "ırkın ruhu"nu tespit etti. Bunları yaparken hepsi de aynı yöntemi izledi: Bireye özgü nitelikleri milletlere, sınıflara ve ırklara mâlettiler ve böylece soyut bir kavramı etten kemikten bir organizmaya dönüştürdüklerini düşündüler. İnsan, tanrılarını da bu yöntemle yaratmıştı: Kendi varlığını, tabiatını hayâl gücünün soluk bir ürününe aktarmış, sonra da onu kendi hayatının efendisi yapmıştı. Kendi projelerini aynı şekilde yapılandıran çeşitli kolektif psikoloji mucitlerinin de kaçınılmaz olarak aynı sonuçlara ulaşacağından kim şüphe duyabilir ki? Bu yolla gelişmiş olan her kolektif kavram, bu sefer kendi evlatlarını değilse de anne babasını yiyen Satürn'e dönüşmüştür.

İnsanlar kitle psikolojisi kavramını kullanmaya başladıklarında, ilk kastettikleri şuydu: İnsan, türdeşi olan diğer birçok kişiyle birlikteyken, bazı uyarıları aynı coşkuyla aldığından, kendini tek başınayken yapamayacağı eylemlere o koşullarda sürükleyen özel bir duygulanıma tâbidir. Buraya kadar tamam. Böyle ruh hâlleri olduğu kuşkusuz; ama burada da söz konusu olan hep kitlenin kendisinin ruh hâli değil de bireyin ruh hâlidir. Bu tür duygulanımlar kuşkusuz insanın sosyalleşme dürtüsünden kaynaklanır ve ancak bu dürtünün insanî varoluşun esas özelliklerinden biri olduğunu gösterir. Gerçekten de bireyin daha derinlikli olan her ruhsal durumunun doğrudan sosyal çevresinin etkisinden kaynaklanması gibi, genel acı, genel sevinç ve heyecan gibi ruh hâlleri de bu yolla ortaya çıkar. Büyük kalabalıkların bir araya geldiği eylemlerde

gözlemleyebildiğimiz gibi, insanî duyguların kitlesel dışavurumunun etkileyici olmasının tek nedeni, burada tek tek bireysel hassasiyetlerin somut bir güç oluşturacak şekilde bir araya gelmesinin söz konusu olması ve bunun neticesinde, bireyin zihin yapısını olağanüstü uyarmasıdır.

Ayrıca, bireyler arasındaki duygulanım benzerlikleri kendini sadece büyük kitlelerle ilişki hâlinde değil, buna eşlik eden diğer fenomenlerle de açıkça gösterir. Bu nedenle, tüm farklılıklar bir yana, insanlarda bazı belli ortak içgüdülerin var olduğu mütemadiyen ifade edilir. Nitekim zorlamayla yaşanan yalnızlık ve hatta zorlama sosyallik, birçok bireyde çok sık olarak sonucu aynı davranışı doğuran tıpatıp aynı duyguları tetikler. Aynı şey, bazı hastalık semptomlarında, cinsel uyarımda ve yüzlerce başka durumda daha gözlemlenir. Bu nedenle, sadece bir bireysel psişik ya da entelektüel durumdan söz edilebilir, çünkü her çeşit duygunun ya da zihinsel izlenimin fizyolojik koşulları sadece bireyde vardır; devlet, millet ya da kitle gibi soyut varlıklarda bulunmaz. Nasıl ki söz konusu organlar olmadan bir sindirim süreci hayâl edemiyorsak, beynin işlevi olmadan düşüncenin ya da sinirlerin aracılığı olmadan duyguların ortaya çıkacağını düşünemeyiz. Sırf bu nedenle dahi her tür kolektif psikoloji, tek başına karşılaştırma yapmaya elverişli bir zemin oluşturabilecek sağlam bir temelden yoksundur. Ama bu teorileri savunanlar, böyle küçük ayrıntılara takılmayıp şen şakrak genellemeler yaparlar. Ortaya çıkanlar zaman zaman çok ustaca kurgulanmış şeylerdir; ama o kadar.

Belirli bir sınıfa, millete ya da ırka aidiyet, bireyin bütün düşünce ve duygularını hiçbir surette belirlemediği gibi, bir millet, ırk ya da sınıfın esas niteliği de bireylerin düşünce tarzı ve karakterlerinin temellerinden çıkarılamaz. İrili ufaklı her toplumsal yapı, insan düşünce ve duygularının her nüansının ifade bulduğu akla gelen her çeşit karaktere, entelektüel yeteneğe ve etkin davranışsal-içgüdüye sahip insanları ihtiva eder. Böyle bir topluluğa ait olan insanlar arasında, genelde hiçbir şekilde doğuştan getirilmeyip sonradan aşılanmış ve topluluğu bir bütün olarak değerlendirirken pek az önem taşıyan belli belirsiz bir hısımlık duygusu bulunur. Aynı şey, çevre koşullarından kaynaklanan fiziksel ve düşünsel benzerlikler için de geçerlidir. Her halükârda, gelişimi boyunca

bireyin özel eğilimleri kendini, ayrı ayrı insan topluluklarında zaman içinde ortaya çıkmış olan bazı ortak özelliklerden çok daha keskin biçimde ortaya koyar. Schopenhauer şu sözleri sarf ederken bunu çok isabetle tespit etmişti:

> Ayrıca, bireysellik milliyetten çok daha ağır basar ve bu, bir bireye bakılırken dikkate alınmayı milliyetten bin kez daha fazla hak eder. Bir kalabalık söz konusu olduğundan, millî karakterin doğrusu hiçbir zaman pek övünülecek bir tarafı yoktur. Daha ziyade insanın sınırlılığı, kötülüğü ve yozlaşmışlığı her ülkede başka bir biçimde karşımıza çıkar; biz de buna millî karakter deriz. Bunlardan birinden iğrenirken, bir diğerini överiz; ta ki o da nefretimizi kazanıncaya kadar. Her millet diğeriyle dalga geçer, ve hepsi de haklıdır.

Schopenhauer'in burada *milliyet* ve *millî karakterle* ilgili söyledikleri, tüm kolektif kavramlar için de aynen geçerlidir. "Kalabalık psikologları"nın, kolektif yapılarına yüklediği ya da bu yapılar için icat ettiği nitelikler, gerçekliğe çok ender uygun düşer. Bunlar hep kişisel hayâl dünyalarının ürünü olduğundan, ancak hayâlî yapılar olarak değerlendirilmelidir. Irk ya da halk-psikoloğu, niteliklerini ortaya koymaya çalıştığı ırk ya da milleti, mutlaka kendi tasavvuruna uygun şekilde resmedecektir. Onun o andaki sevgi ya da nefretine göre, bu ırk ya da millet ya muhteşem, şövalye ruhlu, dürüst, onurlu ya da entelektüel bakımdan beş para etmez, hesapçı, güvenilmez, maddiyatçı ve hain görünecektir. [I.] Dünya Savaşı sırasında, her bir milletin üyelerinin diğer milletler için yaptığı farklı değerlendirmeleri karşılaştırınca, gerçeklik ifade edip etmedikleri konusunda yanılgıya kapılmak imkânsızlaşır. Hele, müteakip düşüncelerle tezat oluşturan daha eski dönemlerin değer yargılarını da bu kıyaslamaya katarsak, oluşacak intiba daha da rahatsızlık verici hâle gelir: Sözgelimi, Fransız romantik Victor Hugo'nun Alman halklarıyla ilgili şiirini ya da İngiliz şair Thomas Campbell'in *Ode to the Germans* (Almanlara Methiye) adlı kasidesiyle her iki ülkede günümüzün saygın şahsiyetlerinin aynı Almanlarla ilgili olarak döktürdüğü incileri karşı karşıya koyalım. Eğer İngilizler ve Fransızlar söz konusu ise, Almanların karnesi de onlardan daha iyi değildir. Alman ırk teorisyenlerinin sözümona Britanyalıların aşağı, Fransızların da yozlaşmış olduğu yönündeki

ahmakça yargılarını okuyunca, Nietzsche'nin "ikiyüzlü ırk-sahtekârlığına katkıda bulunmuş hiç kimseyle ilişki kurmama" düsturunu hiç zorlanmadan kavrarız.

Değişen şartların ve anlık ruh hâllerinin yabancı milletlerle ilgili kanaatleri ne kadar etkilediğini, Karl Lahn'ın *Franzosen* (Fransızlar) adlı değerli ve samîmî broşüründe yer verdiği iki Fransız yazarın ifadelerinde görürüz. Buna göre, Frédéric-Constant de Rougemont, Almanlar için şöyle demişti:

> Alman, dünyada tinsel bir yaşama doğmuştur. Onda Fransız'ın tantanalı, tasasız neşesi yoktur. Ruhu zengin, mizacı duyarlı ve derindir. İşte yorulmak bilmez, uğraşlarında sebatlıdır. Hiçbir halk daha yüksek bir ahlâkî ilkeye sahip değildir; hiçbirinde insanlar o kadar uzun ömürlü değildir... Diğer ülkelerin sakinleri, Fransız, İngiliz ya da İspanyol olarak isim yaparken, Alman tüm insanlığı önyargısız aşkıyla kucaklar. Avrupa'nın ortasında yer alması nedeniyle bile, Alman milleti insanlığın hem kalbi, hem de egemen aklıymış gibi görünür.

Bu ifadeleri, Dominiken Rahip Didon'un *Les Allemands* adlı kitabında, aynı Almanlarla ilgili yaptığı değerlendirmeyle karşılaştıralım:

> Günümüz Almanları arasında, insanların cesur fikirlere en açık olduğu yaşlarda bile, Alman ata yurdunun ufuklarını aşan herhangi bir coşkulu duyguya hiç rastlamadım. Sınır, Almanları tümüyle hapsetmiştir. Kendi menfaatleri en yüce yasadır. En büyük devlet adamları, yalnız zekî birer faydacıdır. Onların onurdan ziyade kâr hırsına dayalı menfaatçi politikaları, karşı konmadan ve körü körüne kabul edildiği bu ülkede hiçbir zaman kınamanın zerresiyle karşılaşmamıştır. Almanlar kendine dost değil müttefik bulur. Kendine bağladığı ülkeler ise gelecekteki zorlukları hesaba katarak, ya menfaatleri gereği ya korkudan buna mecbur kalmıştır. Adaletten ilham almayan bir gücün insafına kaldığında ve bencilliğin egemenliği sınır tanımadığında, insan nasıl korkusuz olabilir ki? (...) Almanya'nın Avrupa üzerinde ağırlığının olması, genel militarizm, korku, şiddet ve bencilliğin hâkimiyeti demektir. Ne kadar ararsam arayayım, onlarda diğer milletlere karşı en küçük bir sempati kırıntısı bulmayı başaramadım.

Her ikisi de şüphesiz kendi tarzında Fransız kamuoyunu etkilemiş olsa da, birbirini tümüyle hükümsüz kılıyor. Yine de, burada

karşımıza çıkan bu büyük tezatın bir takım açıklamaları var. Öncelikle bu iki değerlendirme iki farklı insandan geliyor; biri 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'ndan önce, diğeri sonra yapılmıştı. Sonra, kafayı yemiş budalaların "çeliğe su verir gibi halkı zindeleştirme" adını verdiği "büyük yalanlar dönemi"nde yargıya varma konusunda biraz aceleci davranan insanlar, ayrıca bir yargıyı duruma uydurmak için değiştirmeyi de öğrenmişlerdi. Mesela, geleceğin diktatörü Mussolini'nin yayın organı *Popolo d'Italia*, Romenler savaşa girip müttefiklerin safında yer almadan önce haklarında aşağıdaki sevimli değerlendirmeleri sıralıyordu:

> Artık Romenleri kardeş *millet* olarak adlandırmaktan vazgeçin. Kendilerine o soylu adı yakıştırdıkları hâlde onlar Romalı değiller. Romenler, Romalıların boyun eğdirdiği barbar ilkel halklar olan Slavlar, Peçenekler, Hazarlar, Avarlar, Tatarlar, Moğollar, Hunlar, Türkler ve Yunanların bir karışımıdır ve bunun ne çeşit bir yamalı bohça yarattığını kolayca hayâl edebiliriz. Romen, Parislileri taklit ederek Fransızların maskarası olan ve mümkün mertebe tehlikeden kaçıp tehlikenin olmadığı bulanık sularda avlanmayı seven hâlâ barbar ve aşağı bir bireydir. Bunu daha 1913'te göstermiştir.

Ne var ki, Romenler müttefiklerin safında savaşa girer girmez, Mussolini'nin aynı gazetesi haklarında bu sefer şunları yazacaktı:

> Romenler, şimdi bizim gibi, torunları oldukları eski Romalıların değerli oğulları olduklarını şanlı bir şekilde kanıtlamışlardır. Bu nedenle, onlar şimdi onları ayıran cesaret ve kararlılıkla, Latin ve Slav ırkların Cermenlere karşı mücadelesine, başka bir deyişle, özgürlük, kültür ve hakkın Prusya tiranlığı, keyfî yönetimi, barbarlığı ve bencilliğine karşı mücadelesine katılan yakın akrabalarımızdır. Romenler, nasıl 1877'de Türk barbarlığına karşı bizim cesur Rus müttefiklerimizin safında yer almışlarsa, şimdi de Avusturya-Macaristan-Alman barbarlık ve kültürsüzlüğüne karşı keskin kılıçlarını çekip onlara diz çöktürmüşlerdir. Tabii ki bir zamanlar dünyayı yöneten Latin ırkına ait olma şerefine sahip bir halktan başka bir şey beklenemezdi.[3]

3- Bu iki alıntıyı Prof. Julius Goldstein'ın *Rasse und Politik* (Irk ve Politika) adlı aydınlatıcı kısa çalışmasından yaptık, s. 152

[I.] Dünya Savaşı sırasında çeşitli milletler hakkında yapılmış benzer değerlendirmeleri özenle bir araya getirip karşılaştırmak yararlı bir çalışma olurdu. Böyle bir derleme, zamanın kötü zihniyetini tarihçilerimizin en güzel yorumlarından daha iyi gösterecektir.

Sözümona ırk ya da halk psikologlarının yabancı milletlerle ilgili yargıları nasıl normalde haksız, tek yanlı ve yapay kurgulanmışsa, bir insanın kendi milletini tüm diğerlerini karalama pahasına sürekli övmesi de son derece aptalca ve çocukça bir etki uyandırır, tabii hâlâ bu gibi şeyleri karşılayan duygular olduğunu varsayarsak. Kendini akıl, yetenek ve erdem timsali olarak öne atmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan ve kendini pohpohlarken diğer herkesi karalayıp aşağı gören bir insan düşünelim. Kuşkusuz, böyle birini burnu büyük bir ahmak ya da hasta sayar, ona göre muamele ederdik. Ama kendi milletimiz söz konusu olduğunda, en beterinden aptal durumuna düşmeyi göze alıp kendimizi tüm erdemlerle donatırken ötekileri ikinci sınıf halklar olarak görmekten hiç utanmayız; sanki dünyaya Alman, Fransız ya da Çinli olarak gelişimiz kendi marifetimizmiş gibi. Seçkin beyinler bile bu zaaftan kurtulamamıştır. İskoç filozof Hume, aşağıdakileri yazarken ne söylediğinin farkındaydı:

> Milletimiz bir başka milletle savaşa girdiğinde, düşman milletten bütün kalbimizle nefret eder, onun zalim, güvenilmez, adaletsiz ve şiddet yüklü olduğunu söyleriz. Ne var ki, kendimizi ve müttefiklerimizi şerefli, makûl ve soylu addederiz. Kendi ihanetlerimizi akıllılık sayar, zalimliklerimizi zorunluluklara bağlarız. Özetle, önemsiz görmenin ötesinde ona bir de utanmadan en bağlantılı erdem sıfatını yakıştırırız.

Tüm kolektif psikolojiler bu kusurlardan mustariptir ve kendi varsayımlarının gereği olarak, manasız arzuları somut olgularmış gibi ilan etmeye mecburdurlar. Bu yolla, her türlü kendini kandırmanın önünü açan sonuçlara otomatikman ulaşırlar. Her halkın özgün zihni ya da özgün ruhunun sözümona ifadesini bulduğu bir "millî kültür"den söz etmek daha da büyük bir talihsizliktir. Millî kültürel ruha dair inanç, Bossuet, Fichte, Hegel ve onların sayısız takipçilerinin "tarihsel misyon"uyla aynı yanılsamaya dayanır.

Aslında kültür hiçbir zaman millî olamaz; çünkü devlet yapısı-

nın siyasî çerçevesini aşar ve hiçbir millî sınırla zapt edilemez. Kültür yaşamının farklı alanlarına kısaca göz atarak bunu kolayca teyit edebiliriz. Bunu yaparken, uygarlık ile kültür arasında herhangi bir yapay ayrım yapmaktan kaçınacağız. İncelememiz, daha ziyade insanın olayların müdahalesiz doğal akışına bilinçli saldırısının ifadesini bulduğu ekonomik yaşamın maddî yapısından entelektüel yaratıcılık ve sanatsal faaliyetinin en üst derecede gelişmiş biçimlerine kadar tüm alanlara yayılacaktır, zira Karol Câpek'in kelimelere bu kadar güzel büründürdüğü şey, bizim için de geçerli:

> Amacı yaşamımızı mükemmelleştirmek, aydınlatmak ve düzenlemek olan her insanî faaliyet kültüreldir. Kültür ve kalan her şey arasında büyüyen bir uçurum yoktur. Motor gürültüsünün günümüzün müziği olduğunu iddia etmeyeceğim. Ama nasıl kemanın eşsiz notaları ya da bir hatibin kelimeleri ya da bir stadyumdaki tezahürat bu çokseslilığin sesleriyse, motor gürültüsü de kültürel yaşamın çokseslilığindeki seslerden biridir. Kültür, hayatın bir kesimi ya da parçası değil, toplamı ve merkezidir.

İçinde yaşadığımız kapitalist ekonomi sisteminin millî kökeni ya da içeriğini belirlemeye çalışmak, boşa kürek çekmek olurdu. Küçük azınlıkların menfaatine hizmet edecek şekilde üretim araçlarının ve toplumsal zenginliklerin tekelleştirilmesini muhteşem bir boyuta taşıyarak, geniş kitleler halindeki çalışan nüfusu ücretli köleliğin tüm acımasız sonuçlarına teslim eden modern kapitalizm ne herhangi bir millî çabanın meyvesidir ne de bu gibi çabalarla ideolojik bakımdan en küçük bir ortak yanı vardır. Kapitalist ekonomiyi savunanların bazı koşullar altında millî çabaları desteklediği doğrudur. Ama bu destekleri, her zaman bir hesap kitap meselesidir; çünkü destekledikleri "millî menfaatler" aslında her zaman sadece kendi menfaatleridir. Geçmişin hiçbir ekonomik düzeni, kapitalist düzendeki gibi tüm sözde "millî menfaatler"i toplumun küçük azınlıklarının hırsına bu kadar alenî ve pervasızca feda etmemiştir.

Kapitalist ekonomik yöntemlerin şekillenmesi, bütün ülkelerde öyle şaşırtıcı bir aynı düzende ilerledi ki, iktisatçılar ile siyasal iktisatçıların neden tekrar tekrar bu gelişmenin "kitaba uygun"luğu-

nun altını çizdiği ve neden kapitalist sistemin her bir tezahür biçiminde, etkileri insan savunurlarının iradesinden güçlü olan bu eğrilip bükülmez iktisat yasalarının kaçınılmaz sonucunu gördüğü anlaşılabiliyor. Gerçekten de kapitalizm şimdiye dek zapt etmiş olduğu her ülkede, ırk ya da millet ayrımı gözetmeden, her yönüyle insanların yaşamlarında aynı etkileri, aynı sonuçları yaratmıştır. Eğer orada burada küçük farklılıklar sezilebiliyorsa, bu o millete özgü niteliklere değil, kapitalist ekonomik gelişimin seviye farkına bağlıdır.

Bu, bugünün Avrupa'sında, özellikle de Almanya'sındaki kapitalist büyük sanayilerin gelişiminde kendini çok net gösteriyor. Amerikan sanayiinin ve çalışma yöntemlerinin müthiş gelişimi üzerine derinlemesine değerlendirmeler yapılalı çok olmadı. Bu yöntemlerde Avrupalıların, özellikle de Almanların mizacına kesinlikle uymayacak özgün Amerikan aklının kaçınılmaz işleyişi bulunmaya çalışılmıştı. Bizim topyekûn ekonomik yaşamımızın doğurduğu yeni sonuçlar göz önüne alındığında, bugün artık temelsiz olduğu kadar pervasız da olan bu tezi kim savunmaya cüret eder ki? Taylor sistemi ve Ford'un seri üretimi yardımıyla gerçekleşen ünlü, ya da daha meşruiyet kazandıran adıyla, ekonominin rasyonalizasyonu, son birkaç yıl içinde Almanya'da diğer ülkelere göre çok daha büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Taylorizm ve Fordizm'in katiyen Amerikan zihniyetinin özgün ürünleri olmadığını, bizzat kapitalist ekonomik düzenin bariz tezahürleri olduğunu, *gemüt*, yani karakter sahibi Alman girişimcinin bunların avantajını, eskiden salt maddîyatçı yaklaşımını kınamalara doyamadığımız zeki Yankee kadar çabuk kavradığını uzun süre önce anlamış bulunuyoruz.

Bu yöntemlerin ilk önce Amerika'da ortaya çıkmış olması, Amerikan zihniyetine dayandığını ve özel millî nitelik olarak sayılması gerektiğini kanıtlamıyor. Yöntemleri Ford ve Taylor'a gökten zembille inmiş değil; kapitalist ekonomiden doğan ve elbette millete özgü bazı yetenekleri sebebiyle bu role uygun düşmüş olmayan bu adamların da selefleri ve rol modelleri vardı. Seri üretim, kronometre ve iş esnasında her kas hareketinin ince hesabına verdikleri adla *scientific management* (bilimsel yönetim), kapitalizme uydurulmuş endüstrinin sonucu olarak yavaş yavaş ortaya çıkmış

ve teşvik edilmişti. Mekanik üretimin genel niteliği açısından, şu ya da bu makinenin ilk kez Almanya'da mı, yoksa Amerika'da mı uygulama alanı bulduğunun fazla önemi yoktur. Aynı şey, modern tekniğin gelişimiyle ortaya çıkan çalışma yöntemleri için de geçerlidir.

En az emek sarfiyatıyla en yüksek verimi alacak şekilde üretim yapma çabası, modern makineli üretimle ve özellikle kapitalist ekonomiyle yakından ilişkilidir. Doğadaki güçlerin teknik ve giderek artan kullanımı, mekanik aletlerin sürekli geliştirilmesi, tarımın sanayileşmesi ve uzmanlaşmadaki artış buna kanıttır. Sanayi kapitalizminin en son tezahürlerinin başka yerlerden daha önce Amerika'da kendini göstermesinin millete dair etkilerle hiç alâkası yoktur. Doğanın olağanüstü cömert davrandığı ve sınaî gelişimin böylesi muazzam bir tempoyla başladığı bir ülkede, kapitalist ekonomik yaşamın aşırılıkları da daha erken olgunlaşmak ve daha keskin biçimlerde boy göstermek zorundadır. Bu kusursuz gelişim sürecine dayanan ve zihni hiçbir eski gelenekle sınırlanmayan Fred Taylor, bu gelişimin sunduğu sınırsız imkânları keskin bir içgüdüyle tespit etmişti. Zamanın düsturu üretimde verimliliğin sürekli artışıydı ve bu, mekanik aygıtların sürekli geliştirilmesini de beraberinde getirdi. Bu koşullar altında bir adamın etten kemikten makineyi demir çelikten makinenin ritmine uydurma fikrine kapılması o kadar şaşılacak bir olay mıdır? Taylor sistemiyle üretim bandı arasında sadece tek adımlık mesafe vardı. Ford, Taylor'dan istifade eden biriydi ve dehası Taylor'ın yöntemlerini kendi amaçlarına uygun hâle getirip geliştirmek ve seri üretimin yarattığı yeni koşullara uyarlamaktan ibarettir.

Aynı yöntem Amerika'dan Avrupa'nın her yerine yavaş yavaş yayıldı. Almanya'da rasyonalizasyon birkaç yıl içinde sanayide tam bir dönüşüm yarattı. Bugün Fransız sanayii onun damgasını taşıyor. Diğer ülkeler belli mesafelerle geriden izliyor. Eğer ekonomilerinin geri kalmasını istemiyorlarsa, zaten izlemek zorundalar. Bolşevik Rusya'da bile aynı yol izleniyor ve bu şekilde Rus Devrimi'yle gerçekleştirilmek istenen sosyalizmin kaderinin de tayin edildiği hesaba katılmadan "Taylor sisteminin toplumsallaştırılması"ndan söz ediliyor.

Kapitalist gelişimin bu en son evresi için geçerli olan her şey,

kapitalizmin genel gelişimi için de geçerlidir. Kapitalizm, her yerde beraberindeki aynı karakteristik olaylarla ortaya çıkmıştır. Ne farklı devletlerin millî sınırları, ne de millî ve dînî gelenekler onun ilerlemesini frenleyebilmiştir. Gelişim süreçlerinin her yerde daha da hızlı yaşanması dışında, bugün Hindistan, Çin, Japonya ve benzerlerinde Avrupa'daki ilk dönem kapitalizminin başımıza getirdiği hadiselerin aynısını gözlemliyoruz. Kapitalist ekonominin belirgin özelliği olan hammadde ve pazar mücadelesi tüm modern sanayi ülkelerinde aynı sonuçları doğurur ve kapitalist devletlerin dış politikasına damgasını vurur. Bu tezahürler, her yerde eşine az rastlanır bir aynı düzen içinde ve neredeyse aynı biçimlerde ortaya çıkıyor. Burada, şu ya da bu halka özgü millî karakter özelliklerinin etkili olduğuna işaret edecek hiç, ama hiçbir şey bulamazsınız.

Bugün tüm sanayi ülkelerinde gözlemleyebildiğimiz özel kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş, her yerde aynı düzende ilerliyor. Kapitalist dünyanın, hakîkî karakterini daha net ifade eden yeni bir gelişim evresine girmekte olduğu her yerde kendini göstermekte. Kapitalizm bugün sözümona "millî ekonomik faaliyet alanları"nın tüm sınırlarını aşıp örgütlü dünya ekonomisi konumuna erişmek için hep daha bariz biçimde çaba gösteriyor. Eskiden kendini bazı millî menfaatlere bağlı hisseden sermaye dünya sermayesine dönüşmüş durumda ve tüm insanlığın tek tip ilkelerle sömürülmesinin yolunu açmaya çalışmakta. Bir zamanların millî iktisadî gruplarının yerini gitgide daha açık şekilde üç büyük iktisadî birliğin almakta olduğunu bugünden görebiliyoruz: Amerika, Avrupa ve Asya. Kapitalist sistem gücünü koruduğu sürece bu yöndeki gidişatın sürmemesi için de bir neden yok.

Bir zamanlar "piyasa güçlerinin esnekliği" içinde değişmez ekonomi yasasının olmazsa olmaz etkisini gören kapitalist siyasal iktisatçıların önemli şiarı "serbest rekabet" idi, bugünse bu çoktan antikalaşmış biçim yerini gitgide tek fiyat kontrolünü sağlamak için millî ve milletlerarası tröstler kurarak rekabeti tamamen ortadan kaldırmak isteyen kolektif kapitalist örgütlerin stratejisine bırakıyor. Eskiden sanayi ve ticaret alanındaki özel tasarruf sahiplerinin karşılıklı rekabeti girişimci ve tüccarların normal zamanlarda fiyatları çok yükseğe çekmesine engel oluyordu, bugünse ekono-

mideki büyük kartellerin temsilcileri her şeyi kontrolüne alarak, kolayca tüm özel rekabeti bastırıp tüketicilere fiyat dayatabilecek bir konumdalar. *Internationale Rohstahlgemeinschaft* karteli gibi yüzlercesi bu gelişimin yönünü açıkça gösteriyor. Modern kolektif kapitalizmin iktisadî diktatörlüğüne yer açmak için eskinin özel kapitalizmiyle birlikte *laissez-faire*[4] sloganı da ortadan kalkıyor.

Hayır, bizim mevcut ekonomik sistemimizin bünyesinde bir tek millî damar bile yok; tıpkı geçmişin ekonomik sistemlerinde, hatta genel olarak iktisatta olmadığı gibi. Burada modern sanayi kapitalizmi için anlatılanlar ticaret ve bankacılık sermayesinin operasyonları için de geçerli. Temsilcileri ve imtiyaz sahipleri kendilerinde her şeye hak görüyorlar: İhtiyaca göre savaşlar çıkarıyor ve "devrimler" organize ediyorlar; modern siyasete küçük azınlıkların zalim ve doymak bilmez hırslarını göz boyayıcı fikirlerin peçesi arkasında gizlemeye hizmet edecek gerekli sloganları tedarik ediyorlar. Yiyici ve yalancı basın aracılığıyla "kamuoyu" oluşturup şekillendiriyor ve soğukkanlı kinizmle insaniyetin ve toplumsal ahlâkın tüm gereklerini bir kenara itiyorlar. Kısaca, ortaya çıkan her ihtilaftan kişisel kazanç sağlıyor ve her daim hem tüm insanlığın hem de kendi milletlerinin iyiliğini bu Molok'a kurban etmeye hazır bekliyorlar.

> Günahsız ruhlar ne zaman derin siyasî gerekçelerin ya da millî nefretin kokusunu alsa, önünde finans korsanları tarafından düzenlenmiş komplolardan başka bir şey bulamaz. Bu korsanlar her şeyi –siyasî ve iktisadî rekabetleri, millî düşmanlıkları, diplomasi geleneğini ve dinî çatışmaları– sömürür. Son çeyrek yüzyılın tüm savaşlarında büyük finansın parmağı vardır. Mısır ve Transvaal'ın fethi, Trablus'un ilhakı, Fas'ın işgâli, İran'ın bölünmesi, Mançurya'daki katliam ve Boxer İsyanı bahanesiyle Çin'de milletlerarası katliam, Japon savaşları... Hepsinde büyük bankalara toslarız. (...) Savaşların yüz binlerce cana mâlolması finansın umurunda bile değil. Finansörün zihni, bilançoların gelir gider sütunundaki rakamlarla meşguldür.

4- [Fransız Fizyokrat Vincent de Gournay'nin *"Laissez faire et laissez passer, le monde va de lui même!"* (Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler, dünya bildiğince döner!) şeklindeki sözünden, her türlü devlet müdahalesinin kalkmasını öngören serbest piyasa ekonomisi şiarı. –t.y.n.]

Onun dışındakiler onu ilgilendirmez; hesaplarına insan hayatını katmayı düşünebilmesi için gereken hayâl gücünden bile yoksundur.[5]

Kapitalizm, hedefleri açısından olduğu gibi araçlarını seçerken de her yerde aynıdır. İnsanın düşünsel ve duygusal yaşamı üzerindeki yıkıcı etkileri de öyle. Uygulamadaki işleyişi yerkürenin her yerinde aynı sonuçlara götürüyor ve insanları daha önce bilinmeyen biçimde koşullandırıyor. Eğer gözümüzü dört açıp emareleri izlersek, modern ekonomik sistemimizin hiçbir biçimde birtakım millî amaçlı çabaların ürünü değil, *belirli bir* dönemin *tarihsel bir ürünü* olduğu sonucundan kaçamayız. Bu durumun ortaya çıkmasında tüm milletlerin rolü vardır. Eğer gerçekten de özü itibarıyla kapitalizmin doğasını kavramak istiyorsak, kapitalist dönemin düşünsel ve maddî koşulları içine dalmamız gerekir. Ama bunun ve geçmişteki tüm toplumsal dönemlerin ekonomik temellerini sözde millî bakış açısından değerlendirmeye çalışmak beyhude bir iş olurdu.

Bugün çok konuşulan ve samimî sosyalistleri bile büyüleyen sözde "iktisadî milliyetçiliğin" engellenemez biçimde yükselmesinin asıl sebebi tam da budur. Eski millî iktisadî teşekküllerin artık milletlerarası tröst ve kartellerin dünya ekonomisi tarafından giderek daha çok ezilmesi gerçeğinden şöyle bir aceleci sonuç çıkarılmıştır: Ekonomi tümüyle halkların millî özgünlükleri münasebetiyle sahip oldukları özel yatkınlıklar ve yetenekler temelinde dönüştürülüp yeniden yapılandırılmalıdır. Buna göre, biri kömür sanayii ve yan kollarındaki faaliyetler ile fiber malzemelerin işlenmesinin İngilizlerin millî ekonomik içgüdüsüne en uygun işler olduğunu düşünürken, bir başkası da Almanların en çok potas sanayisine, litografiye, kimyasallar ve optik işlerine yatkın olduğunu söyler. Yani her bir halka onun millî yeteneklerine en uygun özel bir sanayi faaliyeti atfedilebileceğine ve bu yolla ekonomik yaşamın tümüyle yeniden organize edilebileceğine inanılır.

Gerçekteyse, bu fikirler bir zamanlar eski İngiliz iktisatçıların eserlerinde önemli rol oynamış olan benzer çizgideki düşüncelerin sadece yeni versiyonudur. O zaman da insanlar kendini Tabiat

5- P. Kropotkin, *La science moderne et l'Anarchie*, Paris, 1913, s. 294.

Ananın bazı halkları sanayi, bazılarını tarım için yarattığı tespitini yapmak zorunda görüyordu. Bu hayâl çoktan yıkılmıştır; şimdi yeniden ideolojik sebeplerle tedavüle sokulan hâlini de daha iyi bir son beklemiyor. İnsanları tek tek bireyler olarak ekonomide uzmanlaşmaya tâbi kılmak mümkün, ama bütün bir halk ve milleti kesinlikle değil. Bu ve benzer çizgideki düşünceler, her kolektif kavramın temelinde bulunan kusurdan mustariptirler: Bireyde az çok belirgin şekilde gözlenebilen belli özellikleri en heterojen unsurlardan oluşmuş bir bütüne aktarmaya dayanırlar. Bir insan, pekâlâ doğuştan getirdiği bazı yatkınlıklar ve yetenekler nedeniyle kimyacı, çiftçi, ressam veya filozof olmaya uygun olabilir, ama bir halk bir bütün olarak asla böylesi soyut nitelikler altında toplanamaz, çünkü her bir mensubu uğraşlarının zengin çok yönlülüğü içinde kendini gösteren özgün eğilim ve gereksinimler sergiler. Topluluğun asıl özünü oluşturan, doğal yatkınlık, yetenek ve eğilimlerin birbirini karşılıklı desteklediği bu çok yönlülüğün kendisidir. Bunu gözden kaçıran, toplumun organik yapısını kesinlikle kavramış değildir.

Burada toplumsal kültürün ekonomik yanıyla ilgili olarak söylenenler, toplumsal yaşamın siyasî yapısı için de geçerlidir. Bunlar da ancak belirli dönemlerin ürünü olarak yargılanıp değerlendirilebilir; ne türü olursa olsun millî ideolojinin tipik tezahürleri olarak değil asla. Devletin tüm eski biçimlerini millî nitelik ve içerikleri ışığında incelemek, boşa kürek çekmek olur. Bu alanda da Avrupa kültür çevrelerinin her yanına ağır ağır nüfuz etmiş olan ve sırf bu nedenle dahi hiçbir millî normla alâkası bulunmayan bir toplumsal gelişim söz konusu. "Millî düşünce"nin en sıkı temsilcileri bile *uyruklara sahip devlet*'ten *millî anayasal devlet*'e geçişin, tüm Avrupa'da aynı toplumsal şartlar altında ve çok defa büyük ölçüde benzer biçimde gerçekleştiğini reddedemez.

Avrupa'da başlangıçta neredeyse her yerde mevcut anayasal devletten önce gelen mutlak monarşi nasıl eski feodal ekonomiyle iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşimle birbirine bağlanmış ise, sonradan aynı şekilde parlamenter sistem de özel kapitalist ekonomik düzenle iç içe geçmişti. Bu ekonomik düzen asla millî sınır tanımadığından, parlamenter yönetim biçimi de sırf belirli bir millete değil, tüm sözümona "uygar milletler"e toplumsal faaliyetlerinin

siyasî çerçevesi olarak hizmet etmişti. Bugün parlamenter sistemde her yerde gözlemleyebileceğimiz çürüme belirtileri dahi kendini her ülkede benzer biçimde hissettiriyor. Mussolini istediği kadar modern faşizmin başka bir milletçe taklit edilemez saf İtalyan ürünü olduğunu iddia etsin, son yıllarda tarih bunun ne kadar kibirli ve temelsiz bir iddia olduğunu göstermiştir. Faşizm de, abartılmış milliyetçi ideolojisini bir kenara koyarsak,, belirli bir durumdan doğup beslenen bir zamane zihin ürününden ibarettir. [I.] Dünya Savaşı sonucunda oluşmuş genel ekonomik, siyasal ve toplumsal durumun tüm ülkelerde benzer çabaları doğurması, en aşırı milliyetçiliğin bile sadece özgün toplumsal koşullarda gelişen ve hiçbir şekilde belirli bir halka özel "millî ruh"u temsil etmeyen zamanımızın bir eğilimi olarak görülmesi gerektiğinin kanıtıdır.

Modern siyasetçi, parlamenter sistemle yönetilen her ülkede aynı normlara tâbidir ve her yerde aynı amaçları güder. Her modern devlette rastlanan ve mesleğinin özellikleriyle şekillenmiş bir tiptir. İradesini ortaya koyduğu partisine bağlı olan bu siyasetçi, her zaman partisinin fikrini egemen kılarak yine partisinin özel menfaatlerini genel menfaatlermiş gibi savunmaya çalışır. Entelektüel düzeyi sıradan parti liderinin ortalama düzeyinin biraz üstündeyse, partisinin sözde iradesinin sadece partiyi yönlendirip faaliyet alanını belirleyen küçük bir azınlığın iradesi olduğunu iyi bilir. Modern parti sisteminin tipik özelliklerinden biri, partiyi hep avcunda tutması ve yandaşlarını kendi iradelerinin rehberliğinde ilerlediğine inandıracak şekilde yönetmesidir.

Tüm parlamenter yönetimlerin dayandığı siyasî partilerin doğası her ülkede aynıdır. Her yerde, parti diğer beşerî örgütlerden *iktidara ulaşma* çabasıyla ayrılır. Sancağına *devletin fethi* işlenmiştir. Örgütsel yapısı tümüyle devletinkini taklit eder ve nasıl hükûmetler sürekli devlet aklıyla yönetiliyorsa, partiler de her zaman parti aklıyla hareket eder. Partinin yandaşları nezdinde bir eylem ya da fikir, sadece bireyin kişisel yargısı ve kanaatleri nedeniyle değil, partinin gayretleri yolunda yararlı ya da zararlı olması, partinin hedeflerini gözetmesi ya da engel olması nedeniyle de iyi ya da kötü, haklı ya da haksız olabilir. Partinin yandaşlarına dayattığı gönüllü disiplin, bir genel kaide olarak yasa yoluyla tehditten çok daha etkili olduğunu kanıtlamıştır; çünkü *prensip gereği kul-*

luk dış güçlerce dayatılmış olandan her daim daha derine kök salar.

Parti, halk üzerinde yaratmaya çalıştığı etkiyi sağlayamadığı sürece, mevcut hükûmete muhalefet eder. Ama muhalefet parlamenter yönetim sistemi için öyle gerekli bir kurumdur ki, III. Napolyon'un bir keresinde alaycı bir dille söylediği gibi, olmasaydı icat edilmesi zaruridir. Eğer güçlenirse, devleti yönetenler etkisini hesaba katmak zorunda kalır ve ona tavizler verip gerekirse temsilcilerini hükûmete davet eder. Ama tam da siyasî partilerin varlığı ve kamusal yaşamdaki etkisi sözde "millî bilinç" yanılsamasıyla en çarpıcı biçimde çelişir; çünkü milletin sunî yapısının nasıl umutsuz biçimde bölünüp parça parça olduğunu apaçık gösterir.

Şimdi, parlamenter rejimin kendisine gelince, ülkeler arasında kesinlikle özde fark olmaktan ziyade salt biçimsel sapma olarak görülebilecek bazı farklılıklar bulunur. Her yerde parlamenter aygıt aynı yöntemleri kullanarak, aynı rutinle işler. Bir bakıma, dış dünya için sahnelenen tiyatro oyunundan farksız olan yasama organı bünyesindeki tartışmalar, hiçbir şekilde karşı tarafı ikna etme ya da kanaatlerini zayıflatma amacı gütmez. Tartışmaya açılan çeşitli sorunların oylanmasında, sözde "halk temsilcileri"nin alacağı tutum, ayrı parti yönetim kurullarında önceden belirlenir ve bir Demostenes'in güzel nutukları bile bunu değiştirmeye yetmez. Eğer parlamento kendini sadece farklı teklifleri oylamaya adayıp bunların açıkça tartışılmasından kaçınsaydı, sonuçlarda bir virgül bile değişmezdi. Nutuk atma gösterileri genelde sadece zevahiri kurtarmak için gereken bir teferruattır. Bu İngiltere veya Amerika'da da, Fransa'da da aynıdır. Ayrı ayrı parlamentoların işleyişinde özel millî vasıflar keşfetmeye çalışmak vakti boşa harcamak olur.

Modern anayasal devlete kadar Avrupa'da yaşanan tüm gelişmeler her yerde aynı nedenlerle az çok benzer biçimde gerçekleşmişti; çünkü, eski rejimin savunurları bu mantığa ne kadar direnmiş olsa da, bu gelişmelerin temelinde sadece belirli bir millete değil kıtanın her yanındaki halklara aynı karşı konulmaz mantıkla kendini dayatan koşullar yatıyordu. Büyük dönüşüm tüm ülkelerde eşzamanlı gerçekleşmediğinden zaman bakımından farklılıklar görülse de, tezahür biçimleri her yerde aynı olmuş ve aynı nedenlerden beslenmişti. Bu ayrıca merkantilist adı verilen ve on altın-

cı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların mutlakiyetçi devletlerinin iç ve dış politikalarında çok belirleyici bir etki yapan teorilerin doğuşu ve yayılmasıyla da kanıtlanmıştır. Bu teoriler, Avrupa'nın her ülkesinde kendine ünlü destekçiler bulmuştu: Fransa'da Bodin, Montcrétien, de Watteville, Sully, Melon Forbonnais vb.; İngiltere'de Raleigh, Mun, Child, Temple vb.; İtalya'da Galiani, Genovesi ve halefleri; İspanya'da Ustariz ve Ulloa; Hollanda'da Hugo Grotius ve Pieter de Groot; Avusturya ve Almanya'da Becker, Hrnek, Seckendorff, Justi, Süssmilch, Sonnenfels ve daha birçok kişi. Burada da Avrupa'daki toplumsal durumdan kaynaklanan genel bir düşünsel dalga söz konusudur.

Mutlakiyetçi devlet bazı ülkelerde toplumsal gelişmenin önünde gitgide daha aşılmaz bir engel hâline geldikçe ve ekonomi politikasındaki eğilimlerinin sefaleti daha da net ortaya çıktıkça, siyasî yeniden yapılanma ve yeni iktisat teorisi anlayışları doğrultusundaki çabalar da zamanla kendini iyice hissettirmiştir. Açlık çeken insanların karşısında sarayların çılgınca savurganlığı, arsızlığa vurulmuş gözde ve metres piyasası, feodal imtiyazlar ve acımasız vergi sistemi yüzünden tarımın çöküşü, ülkenin iflas etme tehlikesi, imtiyazlı tabakaların insan yerine bile koymadığı köylülerin huzursuzluğu, tüm ahlâkî bağların kopuşu ve [*Madame de*] Pompadour'un kötü bir üne kavuşmuş *"Après nous le déluge!"*[6] sözlerinde çarpıcı şekilde ifadesini bulan kalpsiz kayıtsızlık... Bunların hepsi kaçınılmaz biçimde eski rejimin yıkılıp yaşama dair yeni görüşlerin oluşmasına yol açmıştır. Bu hareketin Hollanda, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi içeriden mi başladığı, yoksa Almanya, Avusturya ve Polonya'da olduğu gibi dışarıdan gelen etkiyle mi gerçekleştiği küçük bir ayrıntıdır.

Böylece Hollanda ve İngiltere'de benzer fikirlere sahip düşünürlerce daha önce yolu açılmış olan Montesquieu, Voltaire, Diderot gibi mutlakiyetçilik muhalifleri ve toplumsal reformcular ortaya çıktı. Merkantilizme savaş açan, tarımı halkın servetinin gerçek kaynağı olarak gören, bütün ekonominin devletin tüm buyruk ve düzenlemelerinden kurtulmasını talep eden fizyokratlar ekolü de aynı sebeplerle doğmuştur. Sonradan Manchester ekolünün slo-

6- [Fr., Bizden sonrası tufan! –t.ç.n.]

ganına dönüşecek olan Gournay'nin ünlü *"Laissez faire, laissez aller!"* deyişi, başlangıçta bambaşka bir anlama sahipti. Toplumsal yaşamın her tezahürünü boğmakla tehdit eden devlet diktasının sert baskısına karşı insan ruhunun bir çığlığıydı. Özgürce soluk alıp vermek gitgide imkânsızlaşmış, insanlar güneş ışığı ve hava talep etmeye başlamıştı. Quesnay, Mirabeau, Beaudeau, de la Rivière, Turgot ve diğerleri Almanya, Avusturya, Polonya, İsveç, İspanya ve Amerika'da şaşırtıcı bir hızla militan taraftarlar buldu. Onların ve David Hume'un etkisiyle, Adam Smith yeni teorisini geliştirip –tıpkı soluğunu ensesinde hissettiği sosyalizmin eleştirisi gibi çok geçmeden tüm ülkelere yayılan– "klasik millî iktisat"ın kurucusu oldu.

Burada da belirli bir dönemin genel toplumsal koşullarından doğan ve yavaş yavaş devlette yeni bir yapılanmaya ve ekonomik yaşamda yenilenmeye kapı açan, zamanın fenomenleri söz konusudur. Ama Saint-Simon daha o zamandan bu siyasî yaşam biçiminin de son olmadığını tespit ettiğini şu sözlerle anlatmıştı: "Birçoğuna insan aklının son mucizesiymiş gibi görünen parlamenter ve anayasal sistem, harabeleri üzerinde yaşadığımız ve zincirlerinden tam kurtulamadığımız feodalizm ile daha üst bir düzen arasındaki geçiş rejiminden ibarettir." Siyasî ve iktisadî yaşamın ağır ağır biçimlenişine ne kadar derinlemesine eğilirsek, aldığı biçimlerin genel toplumsal gelişmelerden kaynaklandığını ve bu yüzden de millî ilkelerle değerlendirilemeyeceğini o kadar net görürüz.

9. Bölüm

Millî Devlet ve Bilimin Gelişimi

Deha ve Millet. Goethe'nin Düşünce Özgünlüğümüz Konusundaki Görüşleri. Öncüler ve Emeği Geçenler. Örnek Olarak Kopernik'in Evren Tablosu ve Evrim Teorisi. Antik Çağda Güneş Merkezli (Heliosentrik) Evren Sistemi. Batlamyus'un Evren Sistemi. Kopernik Öğretisi. Johannes Kepler ve Galileo. Newton'un Çekim Yasası. Newton'un Selefleri. Laplace ve Kant. Astro-fiziğin Gelişimi. Görelilik Teorisinin Ön Koşulları. Eski Çağlarda Evrim Üzerine Düşünceler. Fransız Devrimi Arifesine Kadar Evrim Fikrinin Şekillenişi. Lamarck ve Goethe. Darwin'in Selefleri. Darwin ve Wallace'ın Teorisi. Sosyal Darvinizm. Kropotkin'in Karşılıklı Yardımlaşma Teorisi. Evrim Teorisinin Mevcut Durumu. Evrim Fikrinin Tüm Beşerî Düşünce Dalları Üzerindeki Etkisi.

İktisadî ve siyasî toplumsal yapıların şekillenmesi nasıl halk, ırk ya da milletlere göre gerçekleşmiyorsa, bireyin duygu ve düşünceleri de millî esaslara göre biçimlenmez, onun yerine sürekli surette ait olduğu zamanın fikirlerinden ve kültürel çevreden etkilenir. Bilim ve felsefî düşünce alanlarında büyük çığır açan fikirlerin yanı sıra yeni sanatsal dışavurum biçimleri de kaynaklarını hiçbir zaman bir halkın tamamında ya da bütün bir millette değil, her zaman sadece deha kıvılcımları saçan aydın beyinlerin yaratıcı gücünde bulurlar. Bir dâhînin nasıl ortaya çıktığını henüz kimse belirleyememiştir; herhangi bir halktan çıkabilir; ama halkın ya da milletin bunda ne gibi bir özel katkısı olduğunu kimse bilemez. Ne var ki, dâhîlerden oluşmuş bir halk, millet ya da ırk yoktur; hiçbir zaman da olmamıştır. İşte bu nedenle, bizim modern ırk-kadercilerinin çabaları umutsuzca bir diretmedir ve anlamsızdır. Ama deha da her şeyi kendi gücüne borçlu değildir. En büyük beyin bile zaman ve mekândan bağımsız değildir; o da herkes gibi geçmişe ve bugüne bağlıdır. Zaten dâhînin özelliği, pek çok insanın içinde uyumakta olanı dillendirme ve şekillendirmenin yanı sıra bir dönemin entelektüel gelişiminin tek tek neticelerini toplu bi-

çimde özetlemesidir. Dâhî, genel itibariyle, kendinden önce gelip geçmiş her şeyden yeni bir dünya tablosu çizerek, insanlığın önüne hayata yeni bakış açıları koyan *evrensel beyin*dir. O toplumsal çevrede ne kadar derin kökler salmışsa, olgunlaştırdığı meyveler o kadar lezzetlidir. Bunu hiç kimse aşağıda sözlerini aktardığımız Goethe'den daha derin idrak etmemiştir:

> Kendimizi istediğimiz gibi konumlandırmaya çalışsak da, aslında hepimiz kolektif varlıklarız. Zira ne kadar az kendimiziz ve kelimenin tam anlamıyla bizim diyebileceğimiz ne kadar az şeye sahibiz! Hepimiz bizimle birlikte olanlar kadar bizden öncekilerden de alıp öğreniriz. En büyük dâhî bile sahip olduğu her şeyi kendine borçlu olmaya kalksaydı pek ileri gidemezdi. Ama pek çok iyi niyetli insan bunu anlamıyor ve özgünlük hayâlleri yüzünden hayatlarının yarısında karanlıkta el yordamıyla ilerliyorlar. Hiçbir üstadı izlemeyip her şeyi kendi dehasına borçlu olduğuyla övünen ressamlar tanıdım. Aptallar! Sanki bu bütünüyle başarılabilirmiş gibi! Sanki dünya onlara her adımlarında kendini dayatmıyormuş ve aptallıklarına rağmen onlardan bir şey yaratmıyormuş gibi! ... Belki de kendimden örnek verip ne hissettiğimi tevazuyla dile getirebilirim. Uzun hayatımda benim de kendime mâledebileceğim birçok şey yapıp ürettiğim doğru. Ama dürüst olmak gerekirse, görme ve işitme, ayırt etme ve seçme, yaşananları ve duyduklarımı kendi zihnimde yeniden canlandırma ve bunları bir miktar beceriyle sunma yeteneği ve eğilimi dışında, gerçekte bana ait olan ne var? Ben eserlerimi hiçbir şekilde sırf kendi bilgeliğime değil, bana bunlar için malzeme sunan benim dışımdaki binlerce şeye ve kişiye borçluyum. Ne deliler ve bilgeler, berrak zihinliler ve dar kafalılar, çocukluk, gençlik ve olgun yaşlar geldi geçti: Hepsi de bana neler hissettiğini, neler düşündüğünü, nasıl yaşayıp çalıştığını, ne gibi deneyimler biriktirdiğini anlattı. Bana, benim için ekmiş olduklarını biçmekten başka bir şey düşmedi. Aslında, kişinin bazı şeylerinin kendine mi ait olduğu, yoksa başkasından mı edindiği, eserlerinin kaynağının kendisi mi yoksa başkaları mı olduğu, hepsi saçmalık: Aslolan kişinin bu eseri verebilecek büyük bir iradeye, beceri ve sabra sahip olmasıdır; gerisi hikâye.[1]

1- J.P. Eckermann, *Conversations With Goethe in the Last Years of His Life*, 1823-1832.

Biz her zaman atalarımızın ayak izlerine basarak ilerlediğimizden, "millî kültür" diye bir kavram yanıltıcı ve tutarsızdır. Çünkü kendi gücümüzü kullanarak edindiklerimiz ile başkalarından gayriihtiyarî bize geçenler arasında bir sınır çizgisi çizebilecek durumda hiçbir zaman olmadık. İster dînî, etik, felsefî, bilimsel, isterse sanatsal nitelikte olsun, her fikrin haberci ve öncüleri vardır; onlar olmadan o fikri kavrayamazdık. Başlangıca kadar iz sürmek de çoğunlukla tamamen imkânsızdır; neredeyse hep tüm ülkelerin ve halkların düşünürleri, o fikrin gelişimine katkı yapmıştır.

Çok derin etkilere sahip, önceki tüm sistemleri temelinden sarsmış olan Kopernik sistemi ve Darwin'in evrim teorisi gibi iki teoriyi örnek alalım. İki öğreti de sadece evrenin yapısı ve Dünya'da yaşamın gelişmesiyle ilgili görüşleri temelden dönüştürmekle kalmadı, beşerî düşüncenin diğer tüm dalları üzerinde devrimci bir etki yaratıp bilimin önceden kâbul edilen hâliyle tamamen alaşağı edilmesini sağladı. Ama burada da yeni bilgi kendine ancak ağır ağır yol açabilmişti; o zamana kadar öyle çok olgusal materyal birikmişti ki, son derece yetenekli bir beyin ondan gerekli sonuçları çıkarıp yeni görüşlere net bir temel kazandırabilmişti.

Dünya'nın kendi ekseni etrafında döndüğü ve diğer gezegenlerle birlikte Güneş'in yörüngesinde hareket ettiği fikrinin başlangıcını tarihte nerede bulabileceğimizi muhtemelen hiç öğrenemeyeceğiz. Görelilik teorisinin saygın kurucusu Albert Einstein, özellikle fiziğin temel ilkelerinin söz konusu olduğu yerde, insanın her zaman bir öncüye rast geldiğini, dolayısıyla da başlangıcına kadar herhangi bir keşif hikâyesinin izini sürmenin neredeyse imkânsız olduğunu söylerken haklıdır. Samos'lu Aristarhos'u Kopernik sisteminin ilk büyük habercisi olarak onurlandırma konusunda fikir birliğinde olsak bile, onun Mısır kaynaklarından yararlanmış olabileceği ihtimâli geçerliliğini korur.[2] Bu yaklaşıma itiraz edilemez; çünkü tarihteki her yeni icat ve keşifle yeniden ispatlanmıştır. Minerva'nın Jüpiter'in kafasından çıktığı gibi, en parlak beyinden bile yeni bir fikir tam olgunlaşmış şekliyle doğmaz. O hâlde, Güneş merkezli bir evrenin Kopernik'ten çok önce cesur düşünürler tarafından bir önsezi şeklinde kavranmış olduğu ve birkaç kişinin

2- A. Moszkowski, *Einstein, einblick in seine Gedankenwelt*, Berlin, 1921.

edilemediğini; bize gökyüzünde hareketlilik olarak görünen şeyin öyle olmadığını, bunun, Dünya ile yakın çevresinin –iki kutbu sürekli aynı doğrultuda kalmak üzere– her gün kendi çevresinde dönüşünden kaynaklandığını, gökyüzününse son sınırına kadar hareketsiz olduğunu, bize Güneş'in hareketi olarak görünen şeyin bu yıldızdan değil diğer tüm gezegenler gibi onun etrafında dönen Dünyamız ve yörüngesinden kaynaklandığını; yani Dünya'nın hareketinin çoklu olduğunu; gezegenlerin ileri gitme ve geride kalmasının onların kendi hareketinin değil, Dünya'nın hareketinin bir sonucu olduğunu, yani göksel hadiselerin mevcut çeşitliliğinin tam açıklamasını tümüyle Dünya'nın hareketinde bulduğunu savunur.

Tarihte Kopernik'in bu yeni teorisiyle karşılaştırılabilir nitelikte olan sadece birkaç entelektüel başarı vardır. Yine de onunla birlikte güneş merkezli evren sisteminin görkemli yapısı henüz tümüyle ortaya konmamıştı. Başlangıçtan beri, bir sürü coşkulu taraftar bulduysa da muhalifleri daha kalabalık olduğundan, kendine ancak yavaş yavaş yer edinebilmişti. Yeni teori ilk önce, Kilise'nin gücünün Reformasyon'la fena sarsıntı geçirdiği Almanya'da geniş kabul görmüştü. Buradan Protestanlığın ona daha olumlu yaklaşım gösterdiği sonucu çıkmasın. Durum kesinlikle böyle değildi. Luther ve Melanchthon, yeni öğretiye Papa kadar anlayışsız ve düşmanca bir yaklaşım gösteriyordu, ama yeni Kilise henüz gücünü sağlamlaştıracak zamanı bulamadığından, bu cüretkâr yenilik karşısında Latin ülkelerindeki Katolik Kilisesi kadar büyük tehlike oluşturmuyordu. İtalya'da Kopernik sistemini doğa felsefesinin temeline yerleştiren Giordano Bruno bu cüretinin bedelini 1600 yılında yakılarak öderken, yeni evren görüşünün en parlak hocası olan Galileo muhtemelen aynı akıbetten Engizisyon Mahkemesi'nde sözde hatalarından metazori vazgeçerek kurtulmuştu.

Kuşkusuz çok şey borçlu olduğu Tycho Brahe'nin en seçkin talebesi olan Alman astronom Johannes Kepler sayesinde Kopernik'in teorisi büyük ivme kazandı. Kepler, *Astronoma Nova* (*Yeni Gökbilim*) ve sonraki bir başka eserini yazarken, çarpıcı bir zekâyla ve sonuçsuz pek çok denemenin ardından ortaya koyduğu Kopernik sisteminin doğruluğunu matematiksel olarak ispatlamasını sağlayan üç ünlü yasa geliştirdi. Entelektüel azametinin ken-

disini büyük sefaletten koruyamadığı bu parlak düşünür, çağdaşlarına gezegenlerin yollarının aslında çember değil, gerçek çemberlerden çok az farklılık gösteren elipsler olduğunu gösterdi. En önemlisi de gezegenlerin Güneş'in etrafında dönüş sürelerinden uzaklıklarının hesaplanabileceğini ve yörüngelerinin farklı noktalarında hareketlerinin hızıyla Güneş'e mesafeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koydu. Newton'ın sonradan çok parlak bir biçimde geliştirdiği kozmik yasaların muhteşem birliğini Kepler sezgileriyle kavramıştı.

Pisalı Galileo Galilei, mekanik kuvvetlerin işleyişine dair daha derin bir önseziye hemen hemen aynı zamanda ama Kepler'den tümüyle bağımsız olarak ulaşarak, kendisini, güneş merkezli sisteme tüm fiziksel itirazları geçersiz kılmasını sağlayacak bir konuma getiren [serbest] düşüş, sarkaç ve eğik atış yasalarını ortaya koydu. Ama bu alanda da hâlihazırda birkaç öncü vardı. Nitekim, Cenevreli Michel Varo daha 1585'te mekanik yasaların içsel bağlantısını açıkça görmüş, Brüjlü Simon Stevin de (1548-1620) ondan bağımsız şekilde, bu yasaların ilkesini pratikte ortaya koymaya çalışmıştı. İkisi dışında, aynı alanda az çok başarı kazanan nadir birkaç faal düşünür de vardı. Leonardo da Vinci'ye ait günlüklerin şifresi çözülmeye başlayınca, bu gerçek anlamda evrensel zekânın birçok yönden, örneğin serbest düşüş yasası, dalga teorisi ve benzeri birkaçında daha Galileo ve bazılarının müjdecisi olduğu iyice netleşmiştir. Galileo, kendi imâlâtı teleskopla uzayda önemli buluşlara imza attı. Böylece, Jüpiter'in uydularını keşfederek, Dünya'nın etrafında dönmeyen gök cisimlerinin gerçekten de var olduğuna dair ikna edici kanıtlar ortaya koydu. Sonuç olarak, teleskopun icadı farklı ülkelerde birbirinden tamamen bağımsız bir dizi benzer keşfe yol açtı. Burada Cizvit Rahip Christopher Schreiner'ın Ingolstadt'ta, Johannes Fabricius'un Frizya ve Isleworth'da Thomas Harriot'ın İngiltere'de yaptığı gözlemleri anmak bile yeterli olur.[3]

3- Teleskobun geliştirilip kusursuzlaştırılmasında tüm ulusların üyelerinin katkısı oldu. Galileo, hiçbir biçimde genelde öne sürüldüğü gibi, astronomide kullanılan teleskobun mucidi değildi; kendi aletini imal ederken, bir Belçikalının buluşunun ona rehberlik ettiğini kendisi söylemişti. Teleskobun Hollanda'da on yedinci →

Kepler'in üç temel yasasıyla uzaydaki hareketleri matematiksel olarak ortaya koymayı başarması ve Galileo'nun yerçekimi kuvvetinin genel ilkelerini Dünya üzerinde kendilerini ortaya koydukları hâliyle formüle etmesinden sonra, aynı yasaların sadece bizim gezegenimizde değil bütün evrende işleyip gök cisimlerinin hareketlerini belirlediği fikrine ulaşmak kolaylaştı. Tümevarım yönteminin babası sayılan Francis Bacon (1561-1621), insan zihninin uzaydaki tüm olayları aynı türdeş fizik yasalarına dayandırmayı başaracağı bir zamanı hayâl etmişti.

"Yerçekimi yasası" denilen formülasyonuyla, Kopernik ve Kepler'in teorilerinin nihaî zafere ulaşmasına yardım eden kişi, parlak İngiliz matematikçi ve doğa filozofu Isaac Newton'dı (1642-1727). Newton, dalından kopan bir elmayı yere düşüren kuvvetin, gezegenleri uzaydaki yörüngelerinde tutanla aynı olduğunu ortaya koymuştur. Her cisimde var olan çekim kuvvetinin kütleyle artış gösterdiğini, öyle ki iki kat ağır bir kütlenin çekim kuvvetinin diğerine nazaran iki kat fazla çekim uyguladığını anlamıştı. Ayrıca, kütlenin çekim kuvvetinin diğer kütleden uzaklığına göre arttığını ya da eksildiğini; bunun mesafenin karesiyle ters orantılı şekilde gerçekleştiğini keşfetmişti; mesela Dünya büyüklüğünde olmakla birlikte Güneş'ten iki misli uzakta bulunan bir kütleye Güneş'in uyguladığı çekim kuvveti, Dünya'ya uyguladığının sadece dörtte biri olacaktı.

Newton bu ilişkiyi tek bir formüle indirgemişti. Sonsuz küçük ölçeklerle hesaplama yapmayı mümkün kılan ve İngiliz düşünürün Alman filozof Leibnitz ile neredeyse eşzamanlı olarak geliştirdiği bir matematiksel yöntem olan sonsuz küçükler hesabı yardımıyla keşfinin doğru olduğunu kanıtlayabildi. Bu keşfini, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri) adlı ünlü eserinde ortaya koydu. Bu eseri aynı zamanda Kopernik'in güneş merkezli sisteminin ve Kepler'in üç yasasının en âlâsından doğrulaması niteliğindeydi. O zamandan

→ yüzyılın ilk on yılında icat edildiği, gerçek mucitleri olarak ise Hans Lippershey ve Zacharias Jensen adlı iki gözlük imalatçısının kabul edildiği kesin. Ne var ki, bundan önce onun da öncülleri yapılmıştı. İcadın menşei adeta belirsiz olup, geliştirilmesine her uluştan beyin yardımcı olmuştur.

beri Newton'ın adını taşıyan yasa, tüm astronomik hesaplamaların temelini oluşturmuştur.

Ama nasıl ki Newton'ın parlak keşfi, her biri yerçekimi konusuyla ilgilenmiş olan Edmund Halley, Robert Hooke, Christopher Wren ve diğerleri gibi bilinen öncülere sahiptiyse, bu keşif de kati surette bir son olmamış, tüm büyük keşifler gibi o da kendi alanında yeni araştırma ve gözlemler için itici güç görevi görmüştür. Ünlü matematikçi Basel'lı Leonhard Euler ve Fransız Alexis Clairvault ile Jean le Rond d'Alembert'in muhteşem katkıları, Newton teorisinin sonuçlarına dayanır. Burada da daha 1675'te Newton'un bu baş yapıtının yayımlanmasından önce, Kopernik sistemi temelinde, Jüpiter'in uydularının tutulmaları sırasında ışık hızını ölçme girişiminde bulunan Danimarkalı astronom Olaf Römer'i de anabiliriz.

Newton'ın entelektüel başarısı, Fransız astronom Pierre Laplace'ın (1749-1827) *Exposition du système du monde* (Dünya Sisteminin Açıklanışı) ve *Mécanique céleste* (Gök Mekaniği) adlı iki eserinde ortaya koyduğu büyük teoriye kapı açan sayısız yeni keşfin itici gücü oldu. Laplace, bu eserlerinde gezegen sistemimizin ortaya çıkışına bir açıklama sunmuş, uzaydaki tüm olayları Kant gibi salt fiziksel güçlerin işleyişine dayandırmıştı. Ama onun teorisi de yeni evren anlayışının yapısına son noktayı koymamış; Friedrich Gauss, J.L. Lagrange, P.A. Hansen, A.L. Cauchy, J.C. Adams, S. Newcomb, H. Dylden, F. Tisserant gibi insanlar ile her halk ve milletten sayısız düşünür tarafından önemli oranda düzeltilmiş, genişletilmiş ve derinleştirilmişti.

Geçen yüzyılda yine böyle parlak bir yükseliş yakalayan astrofizik de aynı biçimde gelişti. Gustav Kirchhoff'un dehası, tayf analizi keşfiyle Güneş'in kimyasal bileşimini saptamayı başarmadan önce, çeşitli ülkelerden, aynı konu üzerinde çalışan W.H. Wollaston, Joseph Fraunhofer, W.A. Miller, L. Foucault, A.J. Angström, Balfour Stewart, G. Stokes gibi pek çok düşünür ve araştırmacı olmuştu, ve Kirchhoff, bu insanların deneyimlerinden faydalanmış, geliştirip sentezleyerek bir bütünde harmanlamıştı. Öte yandan, tayf analizinin keşfi de burada sayamayacağımız kadar çok yeni icat ve keşfe kapı açmıştı.

Dolayısıyla, modern evren tablomuzun oluşturulup geliştiril-

mesinde, burada aralarından sadece en ünlülerinin isimlerini kısaca anabildiğimiz, her ülkeden parlak beyinlerin katkısının olduğu tartışılmaz. Albert Einstein'ın, Merkür yörüngesinin gizemini şaşırtıcı olduğu kadar dâhiyane biçimde çözerken yararlandığı görelilik teorisi de sayısız öncüsü olmadan mümkün değil geliştirilemezdi. Varsın iflah olmaz ırk fanatikleri eski Kopernik, Galileo ya da Laplace resimlerine bakıp, bu insanların Nordik ırktan olduğunun kanıtı kabul etmekle eğleşedursun; kimse bu çocukça eğlencelerine gıpta etmeyecektir. Rüzgâr sisi nasıl dağıtırsa, aklın konuştuğu yerde milliyet ve ırk da öyle yok olacak; toplumsal bir fikri, bir dini ya da bilimsel bir teoriyi millî içeriğiyle ya da savunurlarının ırksal özellikleriyle değerlendirme çabaları anlamsız kalacaktır.

Lehler, Almanlar, İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, Danimarkalılar, İsveçliler, Hollandalılar, Belçikalılar, İsviçreliler ve diğerlerinin güneş merkezli sistemin zaferi için nasıl çabaladığını gördük. Bu entelektüel sonuç onların ortak çabasından doğmuş, gelişmesine bütün dünya katkıda bulunmuştur ve karakteri ne herhangi bir siyasî iman ikrarı ne de özel bir millî vasıfla belirlenebilir. Zihinsel fenomenler söz konusu olduğunda, beşerî düşüncenin evrenselliği kendini en net biçimde ortaya koyar ve hiçbir millî sınır tanımaz. Diğer bir deyişle, Goethe'nin çok çarpıcı bir şekilde dile getirdiği gibi, "Yurtsever sanat ve yurtsever bilim diye bir şey yoktur. Her yüce, iyi şey gibi bu ikisi de bütün dünyaya aittir ve sadece aynı zaman diliminde yaşayan herkesin, geçmişten kalan ve bilegeldiğimiz şeyleri sürekli dikkate alan genel özgür etkileşimiyle beslenebilir."

Kopernik teorisinin gelişimine dair burada kısaca bahsettiğimiz her şeyi, şaşılacak kadar kısa bir süre içinde tüm geleneksel anlayış ve düşünceleri bütünüyle dönüştüren modern evrim teorisi konusunda misliyle tekrar edebiliriz. Güneş merkezli sistemi bir yana bırakırsak, tüm doğal yapıların ve canlı organizmaların içinde bulunulan çevrenin ve dış yaşam koşullarının etkisi altında ağır ağır geliştiği fikri gibi beşerî düşüncenin bütünü üzerinde derin ve kalıcı etki yaratan bir başka teori zor bulunur. Bu yeni teori, doğa biliminin tüm alanlarında tam anlamıyla devrim yaratmakla kalmamış, sosyoloji, tarihe bakış ve felsefede de yepyeni bakış açıları geliştirmişti. Başlangıçta evrim fikrine karşı en sert mücadeleyi

veren dînî liderler bile, kısa sürede kendilerince uyum sağlamak ve geniş çapta kabullenmek zorunda kaldılar. Kısaca, evrim fikri bizi o kadar pençesine aldı ve bütün düşüncemizi o kadar etkiledi ki, bugün başka bir görüşü çok zor tasavvur edebiliriz.

Ne var ki, bugün bize gayet doğal gelen bu fikir bile dünyaya tepeden inmedi; tüm büyük entelektüel kazanımlar gibi genel kabul görene dek ağır ağır olgunlaştı. Evrim teorisinin ilk ışıltılarının tarihsel olarak ne kadar geriye gittiği muhtemelen hiçbir zaman ortaya çıkmayacak. Kesin olansa, her şeyin doğal yolla geliştiği fikrinin en eski Yunan düşünürleri arasında dahi epey yaygın olduğu ve eğer antik bilgelerin yazıları Kilise'nin egemenliği altında bu kadar uzun süre karanlıkta bırakılmamış olsaydı, Avrupa halklarının bütün düşünsel dünyasını büyük olasılıkla çoktan bambaşka kanallara yönlendirmiş olacağıydı. Evrim fikri, bambaşka fikirlerin hüküm sürdüğü başka bir çağda insanlara ancak kırıntılar hâlinde ve büyük ölçüde yumuşatılmış biçimlerde aktarıldı.

Daha İyonya doğa filozofları arasında, özellikle de Anaksimenes'te, yeryüzündeki canlı varlıkların ortaya çıkışında ve değişiminde kendini gösteren bir yaratıcı ve dönüştürücü gücü içinde barındıran ilkel töz (primal substance) fikri hâkimdi. Bu fikri en derinden kavramış görünen Empedokles, farklı yaşam biçimlerinin ortaya çıkışlarını ilkel tözün özel bileşimlerine borçlu oldukları görüşünü ifade etmiştir. Bu cesur ve eşsiz düşünür, organik varlıkların evrimini çevrelerine uyum yoluyla açıklamaktaydı ve buna göre, uygun donanıma sahip canlılar varlığını sürdürebilirken, diğerleri yok olmak zorundaydı. Epikürcüler ve diğerleri arasında olduğu gibi, Heraklitos ve diğer Yunan atomcuları arasında da yaşamın tüm tezahürlerinin ağır ağır ortaya çıktığına ve evrildiğine dair göndermeler bulunur. Bunlar, Lukretius'un sonradan ünlü didaktik şiirinde kısaca anması sayesinde zamanımıza ulaşmıştır. Ayrıca, Lukretius'un bu eserinden, antik yazarların fikirlerinde sonraki kuşakların kendi düşünce tarzlarına göre ele aldıkları belirsiz bazı kavramların değil, genellikle yetersiz temellere dayandırılmasına rağmen özünde anlaşılmaması imkânsız, duru bir anlayışın söz konusu olduğu açıktır.

Evrim teorisinin bu dahiyane başlangıcı –her ne kadar fikrin kendisi hiçbir zaman tamamen yok olmadıysa da– ilk olarak ken-

mesinde, burada aralarından sadece en ünlülerinin isimlerini kısaca anabildiğimiz, her ülkeden parlak beyinlerin katkısının olduğu tartışılmaz. Albert Einstein'ın, Merkür yörüngesinin gizemini şaşırtıcı olduğu kadar dâhiyane biçimde çözerken yararlandığı görelilik teorisi de sayısız öncüsü olmadan mümkün değil geliştirilemezdi. Varsın iflah olmaz ırk fanatikleri eski Kopernik, Galileo ya da Laplace resimlerine bakıp, bu insanların Nordik ırktan olduğunun kanıtı kabul etmekle eğleşedursun; kimse bu çocukça eğlencelerine gıpta etmeyecektir. Rüzgâr sisi nasıl dağıtırsa, aklın konuştuğu yerde milliyet ve ırk da öyle yok olacak; toplumsal bir fikri, bir dini ya da bilimsel bir teoriyi millî içeriğiyle ya da savunurlarının ırksal özellikleriyle değerlendirme çabaları anlamsız kalacaktır.

Lehler, Almanlar, İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, Danimarkalılar, İsveçliler, Hollandalılar, Belçikalılar, İsviçreliler ve diğerlerinin güneş merkezli sistemin zaferi için nasıl çabaladığını gördük. Bu entelektüel sonuç onların ortak çabasından doğmuş, gelişmesine bütün dünya katkıda bulunmuştur ve karakteri ne herhangi bir siyasî iman ikrarı ne de özel bir millî vasıfla belirlenebilir. Zihinsel fenomenler söz konusu olduğunda, beşerî düşüncenin evrenselliği kendini en net biçimde ortaya koyar ve hiçbir millî sınır tanımaz. Diğer bir deyişle, Goethe'nin çok çarpıcı bir şekilde dile getirdiği gibi, "Yurtsever sanat ve yurtsever bilim diye bir şey yoktur. Her yüce, iyi şey gibi bu ikisi de bütün dünyaya aittir ve sadece aynı zamanda diliminde yaşayan herkesin, geçmişten kalan ve bilegeldiğimiz şeyleri sürekli dikkate alan genel özgür etkileşimiyle beslenebilir."

Kopernik teorisinin gelişimine dair burada kısaca bahsettiğimiz her şeyi, şaşılacak kadar kısa bir süre içinde tüm geleneksel anlayış ve düşünceleri bütünüyle dönüştüren modern evrim teorisi konusunda misliyle tekrar edebiliriz. Güneş merkezli sistemi bir yana bırakırsak, tüm doğal yapıların ve canlı organizmaların içinde bulunulan çevrenin ve dış yaşam koşullarının etkisi altında ağır ağır geliştiği fikri gibi beşerî düşüncenin bütünü üzerinde derin ve kalıcı etki yaratan bir başka teori zor bulunur. Bu yeni teori, doğa biliminin tüm alanlarında tam anlamıyla devrim yaratmakla kalmamış, sosyoloji, tarihe bakış ve felsefede de yepyeni bakış açıları geliştirmişti. Başlangıçta evrim fikrine karşı en sert mücadeleyi

veren dînî liderler bile, kısa sürede kendilerince uyum sağlamak ve geniş çapta kabullenmek zorunda kaldılar. Kısaca, evrim fikri bizi o kadar pençesine aldı ve bütün düşüncemizi o kadar etkiledi ki, bugün başka bir görüşü çok zor tasavvur edebiliriz.

Ne var ki, bugün bize gayet doğal gelen bu fikir bile dünyaya tepeden inmedi; tüm büyük entelektüel kazanımlar gibi genel kabul görene dek ağır ağır olgunlaştı. Evrim teorisinin ilk ışıltılarının tarihsel olarak ne kadar geriye gittiği muhtemelen hiçbir zaman ortaya çıkmayacak. Kesin olansa, her şeyin doğal yolla geliştiği fikrinin en eski Yunan düşünürleri arasında dahi epey yaygın olduğu ve eğer antik bilgelerin yazıları Kilise'nin egemenliği altında bu kadar uzun süre karanlıkta bırakılmamış olsaydı, Avrupa halklarının bütün düşünsel dünyasını büyük olasılıkla çoktan bambaşka kanallara yönlendirmiş olacağıydı. Evrim fikri, bambaşka fikirlerin hüküm sürdüğü başka bir çağda insanlara ancak kırıntılar hâlinde ve büyük ölçüde yumuşatılmış biçimlerde aktarıldı.

Daha İyonya doğa filozofları arasında, özellikle de Anaksimenes'te, yeryüzündeki canlı varlıkların ortaya çıkışında ve değişiminde kendini gösteren bir yaratıcı ve dönüştürücü gücü içinde barındıran ilkel töz (primal substance) fikri hâkimdi. Bu fikri en derinden kavramış görünen Empedokles, farklı yaşam biçimlerinin ortaya çıkışlarını ilkel tözün özel bileşimlerine borçlu oldukları görüşünü ifade etmiştir. Bu cesur ve eşsiz düşünür, organik varlıkların evrimini çevrelerine uyum yoluyla açıklamaktaydı ve buna göre, uygun donanıma sahip canlılar varlığını sürdürebilirken, diğerleri yok olmak zorundaydı. Epikürcüler ve diğerleri arasında olduğu gibi, Heraklitos ve diğer Yunan atomcuları arasında da yaşamın tüm tezahürlerinin ağır ağır ortaya çıktığına ve evrildiğine dair göndermeler bulunur. Bunlar, Lukretius'un sonradan ünlü didaktik şiirinde kısaca anması sayesinde zamanımıza ulaşmıştır. Ayrıca, Lukretius'un bu eserinden, antik yazarların fikirlerinde sonraki kuşakların kendi düşünce tarzlarına göre ele aldıkları belirsiz bazı kavramların değil, genellikle yetersiz temellere dayandırılmasına rağmen özünde anlaşılmaması imkânsız, duru bir anlayışın söz konusu olduğu açıktır.

Evrim teorisinin bu dahiyane başlangıcı –her ne kadar fikrin kendisi hiçbir zaman tamamen yok olmadıysa da– ilk olarak ken-

dini tamamen İncil'deki yaratılış efsanesine kaptırıp başka hiçbir görüşe müsamaha göstermeyen Hristiyan dogmatizminin egemenliğiyle birlikte on beş yüzyıl boyunca arka plana itilmişti. Evrim fikri, yeni Platonculuğun çok güçlü etkisi altında da olsa Ortaçağ'da Arap filozoflar Farabi ve İbn-i Sina'yla yeniden ortaya çıktı. Aynı şekilde, her şeyin sonsuz değişimi fikrine çok yakın bulunan Alman mistik Jacob Böhme'yi bazı yönlerden andıran Yahudi Kabalist Solomon Avencebrol'un (İbn Cebirol) Latinceye de çevrilmiş *Mekor Hayim* (Hayatın Kaynağı) adlı sıradışı eserinde kendini gösterdi.[4] İskoç skolastik Duns Scotus da evrenin belirli fizik yasaları temelinde oluştuğu fikrine çok yaklaştı.

Kopernik, Kepler, Galileo ve o dönemin diğer aydın beyinlerinin yaptığı büyük keşiflerin etkisiyle evrim teorisi yeniden güç kazandı. Ortaçağ'da hegemonya kurmuş olan Aristoteles'in fikirlerine ilk karşı çıkanlardan biri, Büyük İtalyan bilgin ve filozofu Bernardino Telesio, *De Rerum Natura* (Şeylerin Doğası) adlı eserinde, tüm doğa olaylarını doğa yasalarının işleyişine dayandırmaya çalışarak, evrendeki her varlığı o varlığın kendi elementlerinin hareketleriyle açıklamayı denemiş, böylece doğada genel bir dönüşüm anlayışına epey yaklaşmıştı. Ancak burada hepsinden önce panteist düşünce zincirinde evrim fikrini açıkça gördüğümüz Giordano Bruno'yu anmak gerekir. Teorisini şekillendirirken Demokritus ve antik atomcuların fikirlerine geri giden Bruno, onların fikirlerini Kopernikçi evren anlayışıyla birleştirip, Epikürcülerin ayak izlerini takip ede ede evrenin sınırsız olduğu kanaatine ulaşmıştı. Bilindiği üzere, evrenin sınırsızlığı, evrenin sabit yıldızlar gökkubbesiyle sınırlı olduğunu düşünen Kopernik tarafından bilinmeyen bir görüştü. Büyük İtalyan doğa filozofunun görüşüne göre, maddenin ortaya çıktığı çok sayıda biçim, hiçbir dış itki olmaksızın kendiliğinden oluşuyordu. "Madde" diyordu Bruno, "biçimsiz değildir; daha doğrusu, kendi içinde tüm biçimlerin tohumlarını gizler. İçinde gizli olarak barınan şeyi ortaya çıkardığından, aslında tüm canlı şeylerin doğası ve anasıdır."

Yine Epikürcülerin ve Yunan atomcuların teorilerini benimse-

4- Salomon Munk, *Mélanges de philosophie juive et arabe* adlı kitabında Avencebrol'un büyük Yahudi ozan-filozof İbn Cebirol olduğunu kanıtlamıştı.

yen Fransız fizikçi ve ampirist Gassendi, dünyanın kökenini kendi kendine hareket etme gücüne sahip olduğunu düşündüğü atomların hareketinde görür. Atomlarda, her şeyin oluştuğu ve tamamlanma evresine doğru hareket ettiği her bir şeyin ilksel parçacıklarını görmüştü. Aniden tekrar canlanan antik Yunan doğa filozoflarının fikirlerinin, Kopernik'in keşfinin öncesinden Fransız ansiklopedistlere kadar uzanan geniş bir dönem boyunca en parlak beyinlerin düşünce biçimini ne kadar etkilediğini gözlemlemek ilginç. Voltaire ve Diderot zamanında Lukretius'un eseri tüm eğitimli insanların elindeydi. Descartes, Gassendi gibi düşünürlere doğadaki tüm olayların temelinde tedrici gelişmenin yattığı fikrini tartışılmaz şekilde esinlemiş olan, esasen antik atomcuların teorileriydi. Dünyada olup biten her şeyin içkin bir zorunlulukla meydana geldiğini açıklayan ve evrim fikrini genellemekle yetinmeyen, onun yerine örneğin kendini koruma dürtüsü gibi bazı temel gerekliliklerin varlığını önceden fark edebilen dâhî Yahudi düşünür Baruch Spinoza'yı da burada anmadan geçemeyiz.

Büyük Devrim'in arifesinde Fransa –akabinde haklı olarak toplumsal dönüşümün düşünsel başlangıcı olarak değerlendirilen– insan düşüncesindeki yeni bir gelişimin merkeziydi. Dünya ve insan, devlet ve toplum, din ve ahlâk üzerine eski fikirler temelden bir değişim geçiriyordu. Ünlü *Encyclopedie*'nin yayımlanması, insanın sahip olduğu tüm bilgiyi sıkı bir denetimden geçirip yeni temeller üzerine oturtmaya dönük iddialı bir girişimdi. Evrim teorisinin ilerlemesi için son derece elverişli bir zamandı. Gerçekten de, daha sonraki araştırmaları besleyen evrim teorisi fikrine az veya çok belirgin yer veren teşebbüslere, o mayalanma döneminin pek çok düşünüründe rastlarız. Maupertuis, organik yaşamın kökenini duyarlılık yüklü atomlarla açıklama çabası göstermişti. Dönemin en evrensel ruhu Diderot, bu alanda kendinden önceki Bodin, Bacon, Pascal ve Vico gibi düşünürlerle birlikte dinler, ahlâkî kavramlar ve toplumsal kurumların ortaya çıkışı ve uğradıkları değişiklikleri aşama aşama yaşanan bir gelişme olarak betimlemeye çalışmıştı. Condorcet, Lessing ve Herder, benzer bir çizgi izleyerek insanlık tarihinin bütününde, kültürün alt seviyeden başlayıp daha karmaşık ve üst biçimlere doğru ilerleyen sürekli bir dönüşüm süreci yaşadığını görmüştü.

La Mettrie, hareket ve maddenin doğasına dair bir şey bilmediğimizi, ama yine de organik ile inorganik madde arasındaki biricik farkı gözlemlerle ortaya koyabilecek konumda olduğumuzu; buna göre, organik varlığın kendi kendini düzenleyici olduğunu, tam da bunun için yaşamsal güçlerini kullanıp tükettiğini ve canlının ölümünden sonra tekrar inorganik bileşenlerine ayrıldığını tespit etmişti. Nasıl inorganikten organik gelişmişse, ondan da zihinsel olan gelişmişti. La Mettrie'nin teorisine göre, daha yüksek bilinç biçimlerinin tümü organik ve inorganik doğayla tamamen aynı yasalara tâbidir. Bu nedenle, o insan ile hayvan arasına hiçbir yapay sınır çizmemiş, ikisinde de aynı doğal süreçlerin farklı sonuçlarını görmüştür. Robinet de benzer sonuçlara varmış, zihnin tüm işlevlerinin bedeninkilere bağımlı olduğu görüşünü savunmuştur. Holbach, *Système de la Nature* (Doğanın Düzeni) adlı kitabında bu farklı görüşleri bir araya getirmiş, tam bir materyalist düşünce çizgisinden yola çıkarak farklı canlı biçimlerin aynı türdeş doğa yasaları temelinde tedrici doğuşu fikrini geliştirmiştir.

Bu Fransız düşünürlerin materyalizmini Almanya'da etkisiz kılmaya çalışan Leibnitz, kendini defalarca La Mettrie ve sempatizanlarının saldırılarına hedef hâline getirmişti. Ancak kaleme aldığı ve modern biyolojinin bakışıyla inkâr edilemez ortak temas noktalarına sahip olan monadlar teorisi onu, evrim teorisinin modern savunurlarının da çok sık işaret ettiği gibi, evrenin tedrici oluşumu fikrine götürmüştü. Kant ise *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (*Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*) adlı eserinde, bütün evren sisteminin dönen nebulalardan evrimleşmiş olduğunu, ilksel maddenin kaotik hareketlerinin yavaş yavaş sabit ve kalıcı yörüngelere kavuştuğunu savunurken, evrim fikrini Leibnitz'den daha net kavradığını göstermişti. Kant, evrende fiziksel ve mekanik güçlerin işleyişinin sonucunu tespit ederek, kozmosun kendini kaostan yavaş yavaş biçimlendirdiği ve muazzam bir zaman süresince tekrar tekrar kaosa yuvarlanıp süreci yeniden başlattığı inancını savunmuştu. Dünyayı sürekli bir oluş ve çözülüş hareketi olarak görmüştü. Hegel de doğanın ilerleyişinde kesintisiz bir gelişme süreci tespit ederken, kendine özgü metafizik tarzda bu fikirleri insanlık tarihine aktarmıştı; çağdaşları üzerindeki büyük etkisini temelde bu duruma borçluydu. Evrim teorisi,

çoktan gündemdeki yerini almıştı. Malpighi, Malebranche, Bonnet gibi düşünürlerin her birinin bu fikre kendi tarzında ne ölçüde katkıda bulunduğuna burada değinerek konuyu daha da uzatmak gereksiz. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında, bilim insanları arasında "evrim" kelimesinin sıklıkla kullanılması, evrim fikrinin insan düşüncesinde giderek daha çok yer ettiğinin bir kanıtıdır.

Darwin ve sayısız selefinde ifadesini bulduğu şekliyle modern evrim teorisinin öncüleri arasında Fransız doğa filozofu Buffon özel bir dikkati hak ediyor. Çünkü fikirleri felsefî spekülasyondan çok pratik deneylerin ve ciddî araştırmaların neticesi olarak değerlendirilmelidir. Buffon, zamanının en zekî insanlarından biriydi ve önermelerinin bir kısmı ancak çok daha sonraları tam olarak anlaşılabildi. Kaleme aldığı *Histoire Naturelle* (*Doğa Tarihi*), sadece evrendeki gelişmeleri akla yatkın açıklamaya yönelik büyük bir çabanın ürünü değildir, birçok başka alanda da pek çok verimli fikir ortaya koymuş bir eserdir. Yaşayan örneklere bakarak, bitki ve hayvan türlerinde değişimin birçok nedenden kaynaklanabileceğini göstermiş ve bunu daha sonra gelecek Darwin'le aynı şekilde açıklamıştı. Buffon, evrim sürecinin hiçbir zaman belli bir nihayete eremeyeceğini anlamış, buradan yola çıkarak bilimin testler ve gözlemler yoluyla doğada bazı fenomenleri şüphe götürmeyecek biçimde açıklayabileceği sonucuna varmıştı. O yüzden, bu kadar harika yetenekleri olan bir adamın Goethe, Lamarck ve Saint-Hilaire gibi düşünürler üzerinde bu kadar büyük bir etkisinin olabilmesini kolayca anlayabiliriz.

On dokuzuncu yüzyıl başında, evrim fikri, nerede olursa olsun tüm önyargısız beyinlerde kendine yer açtı. Evrim düşüncesinin o zamanki en seçkin temsilcisi, fevkalâde kişiliğinde şairin kâhince bakışı ile araştırmacının keskin ve akılcı gözlem yeteneğini en hoş biçimde buluşturmuş olan Goethe'ydi. Goethe doğa bilimi üzerine çalışmalarında Buffon'dan muazzam şekilde ilham almış ve daha 1790'da yayımlanan çalışması *Über die Metamorphose der Pflanzen*'da (Bitkilerde Metamorfoz Üzerine) bütünüyle kalıtım teorisinin düşünce çizgisinde kalan fikirler geliştirmişti. Buna göre, bir bitkinin tüm organlarının oluşumu "metamorfoz"a (başkalaşım), yani tek organ olan yaprağın uğradığı değişimlere dayanıyordu; daha sonra Lamarck'ın da savunacağı bir görüştü bu.

Goethe, aynı fikirleri hayvanlar dünyasına da uyarlayarak kaleme aldığı omurgalılar teorisinde bize keskin gözlem gücünün muhteşem bir örneğini sunmuştu. Yerkabuğunun jeolojik değişimlerine getirdiği bakış açısı da, ancak daha sonra Lyell ve Hoff tarafından detaylandırılıp temellendirilecek bazı fikirler içermekteydi.

Evrim teorisinin eşsiz öncülerinden biri de Charles Darwin'in dedesi Erasmus Darwin'di. Lukretius'tan etkilendiğine kuşku olmayan hacimli didaktik şiiri *Zoonomia*'da, evrenin ve dünyadaki tüm yaşamın kaynağını evrimci-tarihsel bir temelde açıklamaya çalışırken modern görüşümüze şaşılacak kadar yaklaşan birçok fikri ifade etmişti.

Alman doğa filozofu [Gottfried Reinhold] Treviranus, 1802-1805 yıllarında yayımlanan *Biologie: oder die Philosophie der lebenden Natur* (Biyoloji: Ya da Yaşayan Doğanın Felsefesi) adlı eserinde, daha gelişkin tüm canlıların az sayıdaki ilkel kadim biçimden geliştiği ve hayatın her biçiminin, sadece etkisinin derecesi ve yönü farklılık gösteren fiziksel etmenlerin sonucu olduğu fikrini savunmuştu. Goethe'yle aynı zamanda ama ondan tamamen bağımsız olarak Lorenz Oken, kafatasının omurlardan oluştuğu ve sadece omurganın bir devamı olduğu görüşünü geliştirerek, her canlı varlığın hücrelerden oluştuğu ve dünyadaki tüm organik yaşamın ilksel plazmadan ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştı. Oken hatta bütün bitkiler ve hayvanlar âlemini kökenine göre yeniden sınıflandırma çabasına da girişmişti.

Haklı olarak modern evrim teorisinin öncüleri olarak adlandırılan her milletten cesur düşünürlerin oluşturduğu bu uzun liste, Fransız zoolog Lamarck'la geçici ama etkili bir sona ulaştı. Lamarck, 1809'da yayımlanan *Philosophie zoologique* (Zoolojik Felsefe) adlı eserinde, öncüllerinin az çok geliştirdiği fikirleri kendi düşünceleriyle bir araya getirdi ve bunlara belli bir bilimsel temel sağladı. Türlerin değişmezliği öğretisine itiraz ederek bize değişmez gibi görünmesinin, dönüşüm sürecinin insanın kısa yaşam süresi içinde kavranamayacak kadar yavaş olmasından kaynaklandığı çıkarımını yaptı. Buna rağmen böylesi dönüşümler tartışmasızdı ve iklim, beslenme ve diğer çevresel faktörlere bağlıydı. Lamarck şu sonuca varmıştı:

> Bir hayvanın alışkanlık ve özel becerilerini oluşturan şey organları, yani beden parçalarının doğası ve yapısı değildir. Tersine, alışkanlıkları, yaşama biçimi ve soyundan geldiği bireylerin içinde yaşamak zorunda kaldığı koşullar zamanla onun beden yapısını, organ sayısı ve durumu ile becerilerini belirlemiştir.

Napolyon Savaşları'ndan sonra Avrupa'nın her yerinde kendini hissettiren yoğun gericilik, acıklı hatırasıyla Kutsal İttifak zamanında bütün siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde felç edici bir etki bırakmakla kalmamış, insan düşüncesini zincire vurmuş, evrim öğretisinin gelişiminin önüne, bu yönde kaydedilecek yeni gelişmelerden önce yıkılması gereken bir baraj kurmuştu. Sanat, bilim ve felsefe gerici fikir akımlarının egemenliği altına girmişti ve Avrupa'da evrim teorisini de besleyecek yeni bir ruhun doğması şarttı. Bu uzun düşünsel durgunluk döneminde, pek dikkat çekmemiş olsa da, birkaç ışık parıltısı görülüyordu. İşte, İngiliz bilim insanı W.C. Wells daha 1813'te gayet açık şekilde doğal seçilim fikrini geliştirmişti. Koyu tenin, insanları tropik iklimin tehlikelerine daha dayanıklı kıldığını söylemiş; buradan ancak doğanın başlangıçta şu ya da bu nedenle koyu ten bahşettiği bireylerin tropikal bölgelerde hayatta kalabildiği sonucunu çıkarmıştı. Fakat Wells belirli tipler üzerine araştırma yapmakla yetinmiş ve fikrin genel geçerliliğini test etmeye girişmemişti.

O karanlık dönemde boy gösteren en önemli şey, Charles Lyell'in 1830'da yayımlanan ve evrim teorisinin gelişimi açısından çok büyük önem atfedilen *Principles of Geology* (Jeolojinin İlkeleri) adlı eseriydi. İngiliz jeolog bu eserinde, doğa bilimi alanındaki otoritesi o zamana dek tartışmasız olan Cuvier'nin afetler teorisini hedef almıştı Lyell yerkabuğundaki tüm değişikliklerin ani felâketlerle değil de bugün bile sürekli işleyiş hâlindeki güçlerin kesintisiz etkisiyle meydana geldiğini savunuyordu. Goethe'nin önceden sezdiği bu görüş, bütün evrimci görüş için gerekli varsayımdı. Türlerin kendilerini yerkabuğundaki tedrici değişimlere uyumlu kılarak tedrici değişiklik geçirdiği fikri, ancak bu şekilde gerçekten anlaşılır ve bilimsel bakımdan düşünülebilir hâle gelmişti.

Lyell'in eserinin yayın dünyasına kazandırıldığı yıl, Paris Akademisi'nde Cuvier ile Saint-Hilaire arasında, çok ilerlemiş yaşına

rağmen Goethe'nin de ilgiyle izlediği tuhaf bir tartışma cereyan etti. Cuvier, türlerin kalıcı özellikleri teorisini savunurken, Saint-Hilaire özelliklerin çevre koşullarına uyum yoluyla değişebildiğini kanıtlamaya çalışıyordu. Ancak zamanın ruhu ona karşıydı, ve akademisyenler arasında yaşanan tatsız sözlerin de eksik kalmadığı bu tartışmadan bilim dünyasının gözünde muzaffer ayrılan Cuvier oldu. Bu bilim alanındaki herkes ondan yanaydı; rakibi ise yalnızca küçümsenip alaya alınmıştı. Sanki evrim teorisinin defteri sonsuza kadar dürülmüş gibi görünüyordu, zira Cuvier'nin teorisi takip eden otuz yıl boyunca hiç tartışmaya açılmadı. Fransa, Almanya ve benzeri ülkelerdeki uzmanlar, Darwin'in çığır açan eserinin yayımlanmasından sonra dahi geliştirilen bu fikirler üzerinde düşünmeyi reddetmişlerdi ve yeni teoriyi ciddî bir inceleme süzgecinden geçirme kararı alabilmeleri için epey bir sürenin geçmesi gerekmişti. İngiliz araştırmacı Patrick Matthew'nun gemi inşası ve yerli kültürle ilgili bir kitap için kaleme aldığı ekte ifade ettiği organik varlıklarda doğal seçilim fikri de dikkate alınmamıştı. Evrim düşüncesi gerçekten ölmüş gibiydi. Ancak Avrupa'daki siyasal ve toplumsal gericiliğin sona ermesi ve Hegel'in teorilerinin çöküşünden sonra, kıtada bilimsel düşünceye duyulan talep tekrar canlandı. Böylece yeniden hayat bulan evrim teorisi, daha Darwin'in eseri yayımlanmadan önce Spencer, Huxley, Vogt, Büchner ve diğerlerinin şahsında cesur savunucular buldu.

Fakat evrim teorisinin kesin zaferi, 1859'da Darwin'in *The Origin of Species* (*Türlerin Kökeni*) adlı büyük eserinin yayımlanmasıyla kazanıldı. Burada, Darwin'in bilinen anlamda bir uzman olmayıp kendini doğa bilimine bir hobi olarak adadığını belirtmeden geçemeyiz. Büyük keşifler ve devrimci entelektüel başarılar söz konusu olduğunda çok sık gözlemlediğimiz üzere, fikir özgürlüğü her zaman içinde yaratıcı güçler taşırken, otoritenin her alanda kemikleşme ve kısırlığa yol açtığının kanıtı olan aynı fenomenle burada da karşı karşıyayız.

O sırada araştırmalarını Borneo'da sürdüren İngiliz zoolog Alfred Russell Wallace da Darwin'le aynı anda aynı sonuçlara ulaşmış ve özellikle doğal seçilim teorisini Darwin'le aynı şekilde temellendirmişti. Ama Darwin uzun süren araştırma seyrinde o kadar zengin malzeme toplamış ve bunları öyle büyük bir dehay-

la gözden geçirip işlemişti ki, Wallace alçakgönüllülükle geri çekilmiş ve kıskançlık göstermeden önceliği dostuna bırakmıştı.

Darwin, büyük kısmını Beagle adlı gemiyle yaptığı ve insanı düşünmeye zorlayan dünya yolculuğu (1831-36) sırasında edindiği zengin deneyimin sonuçları konusunda çok ihtiyatlı davranmış ve tartışmasız biçimde ortaya koyamayacağı her çeşit genellemeden uzak durmuştu. Bu yüzden, eserini yayımlaması yaklaşık çeyrek yüzyıl sürdü. O arada hiçbir zahmetten kaçınmamış, deneyimlerinden yararlanmak için besici ve çiftçilerle iletişime geçmişti. Sunî dölleme yoluyla evcil hayvanlar ve kültür bitkileri üzerinde gerçekleştirilen deneyler, benzer süreçlerin doğada da görüldüğü ve yeni türlerin doğuşuna yol açtığı sonucunu doğrulamasına hizmet etmişti. Dolayısıyla, tam bir özgüvenle uzun araştırmalarının sonuçlarını dünyaya duyurup sonsuz olguyla destekleyebilmişti.

Darwin, doğada türlerin değişiminin istisna değil kural olduğuna ikna olmuştu. Gözlemleri ona, akraba türlerin ortak bir ilksel biçimden geldiğini ve aralarındaki farklılıkların yaşam alanı, beslenme alışkanlıkları, iklim gibi yaşam koşullarında yaşanan değişiklikler sonucu zaman içinde ortaya çıktığını gösteriyordu. Bu görüşünü esas olarak çeşitli hayvan cinslerinin embriyonları arasındaki farklılıkların gelişmiş bireyleri arasındakilerden çok daha az olduğunu göstererek desteklemişti. Burada, aynı amaca hizmet eden organların daha sonra ayrı türlerde bambaşka görünümlere bürünebilse bile, embriyonda çok benzer biçimlere sahip oldukları keşfi özellikle önemliydi. Bunun tek açıklaması, farklı türlerin ortak bir ilksel biçimden geldiği olabilirdi. Değişiklikler daha sonra ortaya çıkmış, tedricen sonraki kuşaklara aktarılmıştır; öyle ki, bütün bir dizi kazanılmış özellik embriyonda mevcuttur.

Darwin, farklı canlıların çevrelerine uyumunun en önemli yasalardan biri olduğunu, türler ve bireylerin "var olma mücadelesi" denilen bu olayda kendilerini çevre koşullarına uyumlu kılma yeteneğine sahip olmaları oranında daha kolay var olabildiklerini tespit etmişti. Böylece modern evrim fikrinin köşe taşları hâline gelen kalıtım teorisi ve doğal seçilim teorisi, insan üzerine yapılan araştırmaların her alanında en geniş bakış açısını modern evrim fikrinin hizmetine sundular. Onlar olmadan modern antropolojinin, fizyolojinin, sosyolojinin vb. sağladığı muhteşem sonuçlara

ulaşmak hiç mümkün olmazdı. Darwin'in eserinin yarattığı etki çok büyük oldu. Evrim fikri, siyasal ve düşünsel gericilik döneminde insanlara o kadar yabancı hâle gelmişti ki, çoğu akademisyene peri masalıymış gibi görünüyordu. Darvinci teorinin çağı üzerindeki muazzam etkisini ancak çağdaşı ünlü araştırmacıların söylediklerine göz gezdirdiğimizde kavrayabiliriz. Bakın, *Vorträge über die Deszenztheorie* (Kalıtım Teorisi Üzerine Dersler) adlı eserinde Weismann neler demiş:

> Zamanın biyologlarının genel problemlerden nasıl tamamen uzak durduğunu bilmezsek, Charles Darwin'in türlerin kökeniyle ilgili kitabının yarattığı etkiyi anlayamayız. Ben size ellilerde eğitim gören biz gençlerin bir zamanlar bir evrim teorisinin ortaya konduğuna dair hiçbir fikri olmadığını; çünkü hiç kimsenin bize bu konudan bahsetmediğini ve derslerde adının bile geçmediğini söyleyebilirim. Sanki üniversitelerimizdeki bütün hocalarımız unutkanlık hastalığına yakalanıp bir zamanlar böyle bir şeyin tartışılmış olduğunu tamamen unutmuş veya doğa bilimlerindeki bu felsefî sapmalardan utanıp gençliği bu tür şeylerden korumak istermiş gibiydiler.

Darwin, ilk eserinde insanın kökeni sorununa bilinçli olarak değinmemişti; yine de insanın doğada müstesna bir yeri olamayacağı, teorisinin özünde gizliydi. Bu nedenle, Thomas Huxley ve Ernst Haeckel gibi ünlü araştırmacıların, bu yeni edinilmiş bilgiden kaçınılmaz sonucu çekip çıkararak insanı organik canlı varlıklardan oluşan uzun zincire halka olarak eklediği mantık dâhilindedir. Özellikle Huxley'in *Evidence of Man's Place in Nature* (İnsanın Doğadaki Yerine İlişkin Kanıtlar) adlı kitabını yayımlamasından sonra, Darvinizmin muhalifleri bu yeni teoriye daha da öfkelendi; ancak hiçbir engelleme muzaffer bir ilerleme gösteren bu fikirlerin yoluna taş koyamadı. Darwin'in kendisi, *The Descent of Man* (*İnsanın Türeyişi*) adlı büyük eserinin yayımlandığı 1871'e kadar bu çok tartışmalı konuda bir tavır almamıştı ve şimdi bunu ilk eserine uygun olarak cevaplıyordu.

Ama, zamanında Kopernik'in teorisi gibi, büyük İngiliz düşünürün teorisi de hiçbir surette bu kitapla birlikte kapanmamıştı. Kitap, daha ziyade Darwin'in bazı fikirlerinin düzeltilip bazılarının geliştirildiği yeni inceleme ve düşüncelere itici güç oldu. Darwin de teorisinin bazı çalışmalar gerektirdiğinin açıkça bilincindeydi,

çünkü fikirlerin de belli evrim süreçlerinden geçmeleri gerektiğini gayet iyi biliyordu. Böylece, örneğin, Darwin ve Wallace tarafından geliştirilmiş olan doğal seçilim fikri zaman içinde, türlerin değişiminde rol alan diğer etmenlere kıyasla önemini büyük oranda arttıran bazı değişikliklere uğradı. Darvinci evrim teorisine dayanarak, Spencer yeryüzündeki sayısız hayvan ve bitki cinsinin birkaç basit organizmadan geliştiğini kanıtlamayı başardı. Hatta Haeckel daha ileri giderek, insanı da dâhil ettiği tüm hayvanlar âlemini kapsayan bir soyağacı hazırlamıştır. Alman bilim adamı, *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (Doğal Yaratılış Tarihi) adlı eserinde, "biyogenetik yasa"ya özel bir önem atfeder. Buna göre, bir canlı varlığın bireysel gelişimi, cinsin atalarının doğal evrim yolunda geçirmiş olduğu ve kalıtım (üreme) ile uyum (beslenme) fizyolojik fonksiyonlarına bağlı olan biçim değişikliklerinin tümünün çok kısa ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiş tekrarıdır. Gelişime dair bu yeni anlayışlar bizi, bilimsel gözlemin en farklı alanlarında, bazıları bilgimizin ufuklarını dikkat çekici biçimde genişleten bir dizi yeni bilgiye götürecekti.

En iyinin mekanik bir biçimde seçiliminde canlı biçimlerinin değişimini anlatmaya yetecek bir açıklama bulduğuna inanan Darwin ve Wallace, bu seçilimin farklı türler ve aynı cins arasında gerçekleşen, zayıf türlerin ve bireylerin yarı yolda, güçlü olanın ise hayatta kalmasına yarayan sürekli bir mücadelenin sonucunda oluştuğuna kanaat getirmişti. Darwin'in bu anlayışı geliştirirken Malthus'un nüfus sorunuyla ilgili kitabından çok etkilendiğini biliyoruz. Sonradan bu görüşünü büyük ölçüde revize etmiş ve özellikle insanın kökeniyle ilgili eserinde bambaşka sonuçlara ulaşmıştı. Ama "var olma mücadelesi" teorisi ilk baştaki tek yanlı sunumuyla bir dizi seçkin araştırmacı, özellikle "sosyal Darvinizm" denilen akımın kurucuları üzerinde güçlü bir etki bıraktı. İnsan doğayı zayıfın güçlü tarafından acımasızca ezildiği canavarca bir savaş alanı gibi görmeye alışıyordu. Her cinsin kendi içinde doğa yasasından kaynaklanan bir çeşit sürekli içsavaş yaşadığına gerçekten inanılıyordu. Aralarında Huxley ve Spencer'ın da bulunduğu çok sayıda araştırmacı başlangıçta insan toplumunu da bu ışık altında ele aldı, evrensel geçerliliğe sahip bir doğa yasasının izini bulduğuna içtenlikle inandı. Böylece Hobbes'un "herkesin

herkese karşı savaşı" bir kez daha hiçbir etik kaygıyla değiştirilemeyecek bir doğa olayına dönüştü ve "sosyal Darvinizm"in savunucuları Malthus'un hayatın sofrasında herkesin ziyafet çekemeyeceğini söyleyen kasvetli sözünü tekrarlayıp durmaktan bıkmadılar.

Bu anlayışın büyük oranda araştırmacıların farkına varmadan sahip oldukları burjuva tutumdan kaynaklandığına şüphe yok. Kapitalist toplum serbest rekabet ilkesini iktisadın ana ekseni hâline getirmişti. Dolayısıyla, pek çok seçkin Darvincinin görüşüne göre doğanın her yerinde görülen ve insanın da muaf olmadığı bir kavgayı ekonomiye yansıtmaktan daha kolay ne vardı? Böylece, insana yönelik her türlü sömürü ve baskıya amansız bir doğa yasasının işleyişine dayandırılarak haklılık kazandırılıyordu. [Thomas Henry] Huxley, ünlü eseri *The Struggle for Existence and Its Bearing on Man*'de kendine özgü sözünü sakınmazlığıyla bu bakış açısını düşüncesizce savunmuş, böylece istemeden toplumsal gericiliğin eline bugün bile zaman zaman bir savunma aracı olarak kullandığı bir silahı tutuşturmuştu. Çoğu insan, doğadaki amansız mücadeleye bu varsayımı ciddiyetle irdeleme zahmetine girmeden öylesine inanmıştı ki, böyle şeyleri büsbütün ciddiye alıyordu.

O zamanlar Darvinci teorinin yandaşı olup da bu görüşün doğruluğunu sorgulayan sadece birkaç kişi vardı. Bu birkaç kişi içinde en dikkat çekeni Rus zoolog Kessler'di. Daha 1880'de, St. Petersburg'daki bir doğa bilimi kongresinde, doğada dişe diş verilen vahşî mücadelenin yanı sıra, topluluk hâlinde yaşayan canlı türleri arasında yardımlaşma olarak kendini gösteren ve temelde ırkın sürdürülmesine ciddî şekilde katkıda bulunan bir başka yasanın daha hüküm sürdüğüne dair görüşünü ilan etti. Kessler'in kısaca bahsedip geçtiği bu fikir, Kropotkin'in *Mutual Aid - a Factor of Evolution*'da (*Karşılıklı Yardımlaşma - Evrimin Bir Faktörü*) adlı ünlü eserinde çok daha geniş bir yer buldu. Kropotkin, zengin bir olgusal materyal eşliğinde, doğayı sonsuz bir savaş alanı olarak sunmanın, gerçeklerin ırzına geçen vahşî bir yaşam karikatürü olduğunu ispatladı.[5] Kessler gibi o da türlerin varlığını sürdürme-

5- Kropotkin, eserini ilk kez İngilizce *Nineteenth Century* dergisinde (Eylül 1890-Haziran 1896) tefrika hâlinde yayımlamıştı. Ne yazık ki tamamlayamadığı son çalışması *Die Ethik* (Berlin, 1923), ilk baskıya değerli bir katkı oluşturur.

sinde topluluk hâlinde yaşamalarının, yardımlaşma içgüdülerinin ve bundan kaynaklanan dayanışmanın önemini vurguladı. Irkın korunması kadar bireyin varlığını koruması yönünden de bu ikinci biçimdeki var olma mücadelesi ona güçlünün zayıfa karşı vahşî savaşıyla karşılaştırılamayacak kadar önemli görünmüştü. Bu, sosyal yaşam sürmeyip sırf fiziksel üstünlüğüne dayanarak varlığını sürdürmeye çalışan türlerde göze çarpan azalmanın da doğruladığı bir görüştür. Kessler, duygudaşlık kurma içgüdüsünün ebeveynlik duygusu ve yavruları büyütme kaygısının bir sonucu olduğu görüşündeyken, Kropotkin, sadece insanın kendisi gibi toplumlar hâlinde yaşayan hayvan atalarından miras aldığı toplum yaşamı geleneğinin bir sonucuyla karşı karşıya olduğumuzu savunmuştur. Böyle bakıldığında, insan toplumun yaratıcısı değil, toplum insanın yaratıcısıdır. O zamandan beri çok sayıda araştırmacının da benimsediği bu görüş, özellikle sosyolojide daha büyük sonuçlar doğurmuştur; çünkü insanın bütün evrimsel tarihine yeni bir ışık tutarak çok verimli yeni düşüncelerin tetikleyicisi olmuştur.

Darvinci teorinin geçirdiği pek çok evrimsel aşamayı teker teker detaylandırmak konuyu dağıtmak olur. [Doğal] seçilim teorisi ve özellikle de kalıtım meselesi, neticeleri her zaman çok başarılı olmamışsa bile genelde evrim öğretisini geliştiren bir dizi bilimsel araştırmaya kapı açmıştı. O arada oluşturulan bazı teoriler fazla cüretkâr ve epey temelsiz görülüyor olabilir, fakat bir fikrin geliştirilmesine yalnız pozitif sonuçların hizmet etmediğini unutmayalım. Hipotezler de yeniliklere ilham verebilir ve araştırmaları büyük ölçüde hızlandırabilir. Bu, özellikle Weismann'ın kalıtım üzerine teorileri ve Mendel, Naegli, de Vries, Roux gibi bu alanda övgüye layık araştırmacılar ile pek çok destekçisinin her türlü açıklama teşebbüsünün yanı sıra yeni Lamarkçılığın temsilcileri ve mutasyon teorisinin hem yandaşları hem de muhalifleri için geçerlidir. Bu izah çabalarının çoğu şüphesiz evrim teorisinin daha da geliştirilmesine katkıda bulunmuştur, fakat teker teker ele alındıklarında gerçek anlamlarının tamamen anlaşıldığına kanaat getirilemeyecek kadar karmaşıktırlar.

Modern evrim teorisi gibi muazzam ölçülerdeki bir düşünsel fenomende millî köken aramak boşa emek harcamak olurdu.

Burada her halk ve milletten ancak en ünlü birkaçının ismini verebildiğimiz koca bir düşünür ve araştırmacı ordusu, bu teorinin evrensel inşasına katkıda bulunmuş ve entelektüel açıdan onu beslemiştir. Hiçbir millet ondan etkilenmezlik edemezdi. Kültürel çevremizdeki insanların bütün fikirlerini belirli yörüngelere oturttu; insan ve dünyaya dair tüm önceki tasavvurları yeniden değerlendirmeye tâbi tuttu ve yaşamın tüm sorunlarına yepyeni bir anlayış kazandırdı. Tüm insanlar üzerinde aynı güçte etki yaratan ve milletler arasında çizilmiş yapay sınırları aşan bir fikrin ya da dünya algısının karşısında, en fazla farklı insan topluluklarının üyeleri arasında tespit edilebilecek ve sonuçta, sonradan edinilmiş anlayış, tasavvur ve alışkanlıkların sonucundan ibaret olan ufak tefek kendine özgülüklerin ne önemi olabilir? Hayır, insan zihni ne kendisinin sunî şekilde üretilmiş önyargılarla zincirlenmesine izin verir ne de millî sınırlamalarla zorlanmaya gelir. Bilim insanlarının kendi sınıf ya da zümrelerinin doğuştan dayattığı önyargılardan etkilenebilmesi gibi, bireyler de geçici ya da kalıcı olarak bir millî ideolojinin etkisi altına girebilir. Ama bilimin kendisine millî bir damga basmaya ya da bir halkın düşüncesini sözde bir "millî fikrin" yapay normlarıyla belirlemeye hiçbir güç yetmez. Bu gibi çabaların bizi nereye götüreceğini Almanya ve İtalya'daki durum apaçık göstermişti. Her ülkede millî görüşlülerin kendi spesifik düşüncelerini diğer insanlara gerekirse zorla dayatabileceğine inanması, başlı başına her çeşit milliyetçiliğin düşünsel iflasının ilanıdır. Eğer millî duygular gerçekten de bir çeşit içgüdü olarak şekillenen ve açıkça sezilebilen bir hâl olsaydı, o zaman her birimizde canlılığını korur, zorlayıcı bir gereklilik olarak kendini dayatırdı. Yapay yollarla ekmeye ve insanın dikkatini ona çekmeye gerek kalmazdı.

Kopernikçi evren sistemi ve evrim teorisi üzerine düşüncelerimizden burada bilhassa söz ettik, çünkü beşerî düşüncenin evrensel özelliği kendini en net buralarda gösteriyor. Gerçi bilimin herhangi bir özel dalı, bir felsefî öğreti, bir toplumsal halk hareketi ya da büyük bir keşiften bahsetmek de bu sonuca varmak için yeterli olurdu. Her bilimsel veri, insan ve dünyaya dair her felsefî düşünce, zamanın koşullarından doğan her toplumsal hareket, edinilmiş bilginin teknoloji ve sanayide her pratiğe dökülüşü her milletten insanın el verip katkı sağlamasıyla gerçekleştirilir. Millî bir evren

sisteminden ya da millî bir deprem teorisinden ne kadar söz edebilirsek, bilimin millîsinden de o kadar söz edebiliriz. Bilimin kendisinin millî hırslarla hiçbir ortak yanı yoktur; aksine bariz şekilde zıddıdır. Zira bilim, kuşkusuz, insanları bir araya getiren ve birbirine bağlayan en önemli etmenlerden biriyken, milliyetçiliğin her örneği, insanları birbirine yabancılaştıran ve aralarındaki doğal ilişkiyi zorlaştırmak ve düşmanca hâle getirmek için çabalayan bir unsurdur. Düşünme biçimimize şeklini veren ve onu yeni denemelere hazırlayıp iten şey millet değildir; içimizde düşünsel olana dair ne varsa olgunlaştıran ve sürekli besleyen şey, ait olduğumuz kültürel çevredir. Hiçbir millî tecrit bizi bu etkiden uzak tutamaz; bugün özellikle Almanya'da dehşet verici doğal sonuçlarıyla gözlenebildiği üzere, sadece kültürel açıdan yoksullaşmamıza, entelektüel yetenek ve kapasitelerimizin köreltilmesine katkıda bulunabilir.

10. Bölüm

Mimarî ve Milliyet

Sanat ve Milliyet. Sanatsal Üretim ve Dünya Görüşü. Sanatçının Kişiliği. Üsluplar ve Toplum Biçimleri. Üslup Tayininin Keyfîliği. Mimarî ve Toplum. Doğal İhtiyaç ve Estetik. Malzemenin Üsluba Etkisi. Mısır ile Babil Arasındaki Köprü. Yunan Tapınağından Helenistik Sanat Tarzına. Etrüsk ile Yunan Biçimleri Arasındaki Bağ. Tonozlu Yapılar. Hristiyan Kilise Üslubuna Geçiş. Merkezî Tip Yapı ve Sezarizm. Bizans Üslubu. Kitlesel Göç ve Roma Üslubu. Gotik'e Geçiş. Toplumsal Yapı Olarak Gotik. Rönesans. Mekân Oluşturma Tiplerinin Gelişmesi. Michelangelo ve Baroka Geçiş. Mutlakiyet ve Barokun Şekillenmesi. Cizvit Üslubu. Eski Rejimin Çöküşü ve Sanatta Rokoko. Kapitalist Dünya ve Üslup Kaosu. Fabrika. Ambar.

Birileri "Peki ya sanat?" diyecekler. "Her halkın özgün ruhu kendini sanata yansıtmıyor mu? Farklı halkların sanatlarında kendini açığa vuran farklılıklar, o halkların millî özgünlüğünün sonucu olup bunlar tarafından belirlenmiyor mu? Her sanat eserinde, ancak milliyetçi bir ruhla hissedilebilen ve başka bir halkın ya da yabancı bir ırkın evladının, derin bir kavrayış için gereken özel unsurdan yoksun olması sebebiyle hiçbir zaman doğru anlayamayacağı bir şeyler yaşamıyor mu?" Bunlar ve benzerleri, "millî sanat"ın mevcudiyeti tartışma konusu olduğunda sık sık karşımıza çıkan sorular.

Öncelikle, bir sanat eserinin ırk ve milliyet ayrımı gözetmeksizin her yerde nasıl ortaya çıktığını düşünelim bir. Örneğin, bir manzaraya bakarken gördüklerimiz içimizde çeşitli etkiler uyandırır. Bu bizi gözle görülen şeyleri teker teker algılamaya, özgün niteliklerini yakalamak için bunları birbirinden ayırmaya ve çevreyle ilişkilerini keşfetmeye itebilir. Tümüyle mantığa dayanan bu bakış açısıyla bir doğa araştırmacısı öncelikle şeylere dikkat kesilecek ve bunları zihninde yer etmiş bilimsel anlayışla ele alacaktır. Oysa aynı manzarayı salt duygularla da tecrübe edebilir, maddî yapısının özelliklerini hesaba katmadan kendimizi yalnızca renklerinin muhteşemliğine, dalgalanmalarına ve seslerine bırakabiliriz. Bu

durumda gördüklerimizi algılamamız salt estetiğe dayanır ve eğer doğa bize bu görmüş olduklarımızı yeniden üretmek için gereken yeteneği bahşetmişse, bir sanat eseri doğar. Elbette, görme yoluyla edindiğimiz izlenimler kendilerini her zaman bu kadar net ortaya koyup ayırt etmemize izin vermezler, ama "ruh hâli" dediğimiz şey bir sanat eserine ne kadar derin, ne kadar salt duygu yüklü nüfuz ederse, sanat eseri adını o kadar çok hak eder. İşte bu nedenledir ki sanat hiçbir zaman sırf doğanın taklidi değildir. Sanatçı, gördüğünü basitçe yansıtmaz; onu canlandırır, sanatsal duygunun özgün niteliği olan garip ruh hâlini tek başına uyandırma gücüne sahip o gizemli yaşamından nefes verir. Kısacası, Dehmel'in çok isabetli bir şekilde ifade ettiği gibi, sanatçı "her şeye ruh katar".

Sanatçının sanatını belirli bir dünya görüşünün hizmetine sunabildiği, ona göre işlev görebildiği ayan beyan ortada olduğundan ispat gerektirmez. Öncelikli olarak, bu görüşün dînî, estetik ya da genelde toplumsal bir özellik taşıyıp taşımadığının fazla bir önemi yoktur. Dolayısıyla, "milliyetçi fikir"den her ne anlaşılıyorsa o da sanatçıyı harekete geçirebilir, yaratımını etkileyebilir. Buna karşılık sanat eseri hiçbir zaman estetik niteliği üzerinde belirleyici önemi bulunabilecek doğuştan gelme herhangi bir millî duygunun sonucu olamaz. Görüşler insana aşılanan şeylerdir, kaynakları insanın içinde değildir. Sanatçının kişisel niteliği, ürettiği her şeyde görülen özel dokunuşla kendini açığa vuran üslubunda ifade bulur.

Elbette, sanatçı da yer ve zamandan bağımsız değildir; nihayetinde çağdaşlarının en vasatı gibi o da bir insandır. Soyut bir imge değildir, aksine, toplumsal yaşamının her yönünü yansıtan, etki ve tepki uyandıran, yaşayan bir ruhtur. O da zamanının insanlarına binlerce bağla bağlıdır; onların acı ve sevinçlerinin bizzat ortağıdır; tutkuları, umutları ve arzularını yüreğinde hisseder. Bir toplumsal varlık olarak, aynı toplumsal içgüdüyle doğmuştur; içinde yaşayıp çalıştığı bütün çevre kişiliğine yansımış ve illa ki eserlerinde kendini ortaya koymuştur. Ancak bu ifadenin kendini nasıl göstereceğini, ortamın sanatçı üzerindeki etkilerinin onun ruhu tarafından nasıl yansıtılacağını nihayetinde onun mizacı, nev-i şahsına münhasır karakter özellikleri, tek kelimeyle kişiliği belirler.

Sanatın ne kadar çok mevcut bir kültür ortaklığının en yüksek tezahürü olduğunu, ne kadar az sözde ırksal özelliklerin ya da millî duygu komplekslerinin sonucu olarak değerlendirilebileceğini özellikle mimarîde görürüz. Mimarînin çeşitli üslupları, hiçbir zaman belirli bir millete ya da ırka değil, her zaman özel bir zaman dilimine bağlı olarak gelişmiştir. Avrupa halklarının tarihinde ne zaman toplum biçimleri ile bunların maddî ve manevî koşullarında yeni bir değişim görülmüşse, genel olarak sanatta, ama özellikle mimarîde yeni tutkuları dışavuran yeni üsluplar ortaya çıkmıştır. Sanatsal yaratım itkisindeki bu değişimler, köklerinin bulunduğu toplumda yaşanan değişikliklerle de, bir tek ülke ya da bir tek milletle de sınırlı kalmamıştır. Bilakis, ait olduğumuz ve kucağına doğduğumuz Avrupa kültür çevresinin her yanına yayılmıştır. Sırf en bilinen üsluplardan, yani Antik, Gotik ve Rönesanstan örnek verecek olursak, bunlar sadece sanattaki özel akımları temsil etmekle kalmazlar; bunları belli dönemlerdeki toplumsal yapının ve zihinsel bilinç düzeyinin ifade biçimi olarak da değerlendirmek gerekir.

Düşünen insan, klasik sanat biçimleriyle antik dönem ile kendine özgü yaratıcı dürtüleriyle sonradan gelişmiş olan Hristiyan âlem arasındaki uçurumu ne kadar berrak görmüşse, bu karşıtlığın estetik köklerini de o kadar merak etmiştir. Bu ilk olarak, bu iki çağın sanat eserleri arasında karşılaştırma yapılırken yaşanmıştı; antik eserlerin yeniden keşfi bu gibi karşılaştırmaları doğrudan teşvik ediyordu. Bununla birlikte, bu iki toplumsal yapıya ve yarattıkları entelektüel etkilere temel oluşturan derin evrimsel süreçler hemen hiç dikkate alınmıyordu. Bu gibi karşılaştırmalar mutlaka soyut düşüncenin somut sembol olarak hizmet etmek zorunda bırakıldığı belli sınırlar ve kesin değer yargıları doğurur. Ama değer yargısı sürekli bir hedef konsept gerektirir. Farklı üsluplar arasında karşılaştırma yapılırken, üsluplar, belli bir tarzın belli şartlara ne ölçüde uyduğu ya da uymadığına bakılarak yapılan derecelendirmeye göre değerlendirilir. Bu yolla Lessing, Goethe, Schiller, Winckelmann ve sayısız takipçileri, sanat teorilerine dair çıkarsamalara ulaşmıştı. Sanatta sırf güzelliği sunma amacı görmüşlerdi; Yunanların ideal güzellik anlayışı bizim Klasikçilerimize en kusursuzu olarak göründüğünden, buna mutlak bir önem atfet-

mişlerdi ve sonuç olarak, güzelin ölçüsü onlara göre alındığında diğer tüm üsluplar kaba ve kusurluydu. Dolayısıyla, antik izlerin peşinde bazı değerli keşifler yaptılarsa da sorunun özüne inememişlerdi.

Güzellik kavramı, sadece farklı bölgelerin halkları ve farklı kültür çevreleri için özel anlamlara sahip olmakla kalmaz, çok tartışılan bir kavramdır da. Aynı halkların ya da –böyle bir şeyden söz edilebilirse– aynı kültür grubuna ait toplulukların güzellik idealleri bile sürekli büyük değişim göstermiştir. Bugün bazılarına çirkin görünen bir tarz, yarın yeni güzellik anlayışı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, sanatta kesinlikle bir amaç değil, sadece insanın yaratım dürtülerini dışavurma yollarının söz konusu olduğu kanaatindeyiz. Bu dürtünün kendini açığa vuruş biçimlerini izlemek çok cazip bir uğraşıdan öte bir şey değildir. Bize sanatın sözümona amacını göstermeye hizmet edecek hiçbir çıkış noktası sunmaz; çünkü bu alanda da amaç mutlak değil, ancak nispî bir anlama sahiptir. Scheffler, bu görüşü gayet güzel ifade etmişti:

> Nasıl hakikâtin tamamına tek bir fanî sahip değilse, hakikât daha ziyade hepimize pay edilmişse, bir bütün olarak sanat da bir tek halkın ya da belli bir zamanın mülkiyetinde değildir. Tüm üsluplar ancak birlikte sanattır.[1]

Aynı doğa bilimindeki gibi sanat tarihinde de afetler teorisi uzun zaman önce terk edilmiştir. Hiçbir üslup kendinden önceki üsluplarla temas noktaları olmaksızın ansızın var olmamıştır. Bugün her sanat tarihçisi –toplumsal yaşamın farklı biçimlerinin gelişiminde olduğu gibi– bir üslubun nasıl diğerlerinin içinden yavaş yavaş geliştiğini gösterebilecek durumdadır. Bu elbette, farklı üslupların değeriyle ilgili fikir çatışmasının sık sık çok sertleşmesini engellemiyor. Zira son zamanlarda Gotik'i "Cermen ruhu"nun taşıyıcısı olarak göklere çıkarırken, onun kendine özgü güzelliğini Antik ve Rönesans sanatınınkinin karşısına dikmek yeniden alışkanlık hâlini almıştır. Gerçekten de, bir Yunan tapınağını bir Gotik katedralle karşılaştırdığımızda, aralarında çok belirgin bir fark görürüz, ancak buradan üslup karşıtlığının ırk ya da milliyetten

1- Karl Scheffler, *Der Gist der Gotik*, Leipzig, 1921, s. 14.

filizlendiği sonucuna ulaşmak rezilliğin dik âlâsıdır. Eğer Gotik gerçekten de belirli ırksal özelliklere ya da özel bir millî yaratıcılığa dayanıyorsa, o zaman Alman sanatının en seçkin temsilcileri sayılan Lessing, Goethe, Schiller, Winckelmann ve benzerlerinin neden antik dönemin klasik sanatını koşulsuz savunduğunu anlamak zor. Strazburg'daki katedralle ilgili değerlendirmelerinde görülebileceği üzere gençliğinde kendini Gotik'in cazibesine iyice kaptırmış olan Goethe, sonraları antik dönemin güzellik idealine giderek daha çok kapılmış ve Gotik olan her şeyi küçümsediğini gizlememiştir. Bunun bize, genelde sanat duygusunu ve özelde sanatçının yaratıcı faaliyetlerini sırf ırksal ya da millî dehanın açığa vurumu olarak değerlendirmeye yeltenen tüm teorilerin hayatın gerçekleriyle hiçbir ortak yanı olmayan boş hayâllere dayandığını ispatlaması icap etmiyor mu?

Sanat ve üsluba dair teoriler başlı başına bir konu. Sanatsal yaratımlar arasındaki belli farklılıkları daha belirgin şekilde dikkatimize sunmak gibi bir getirileri var. Ancak bunların zayıf yanı, hepsinin kurucularının keyfî görüşlerine uygun düşen varsayımlardan yola çıkmasıdır. Diğerlerine tercih ettiği belirli bir üslubu savunmaya çalışırken, belli özellikleri yüceltme niyetine hizmet edebilen ama bu arada asıl meseleyi açıklığa kavuşturmada pek az değer taşıyan salt soyut nitelikli karşıtlıklar sık sık ortaya çıkar. Farklı üsluplara verilen adlar bile genelde çok keyfî seçilmiştir ve açıkça tanımlanmış bir kavrama nadiren karşılık gelirler. Mesela "Rönesans"[2] sözcüğü hiçbir biçimde bizim ona bugün yüklediğimiz anlamı tam olarak karşılamaz; çünkü o dönemin kültürü antik kültürün yeniden doğuşundan çok daha fazlasını temsil eder. Rönesans, tüm geleneksel mefhumlar ve toplumsal anlayışlarda yaşanan ve kendini hâliyle sanatta da hissettiren bir devrimdi. Sayısız dînî ve toplumsal bağıyla, mistisizmi ve öbür dünya zorlamalarıyla Ortaçağ toplumunun yerine tamamen zamanın büyük keşifleri ve topyekûn ekonomik koşulların hızlı dönüşümüyle desteklenen yeni bir düzen gelmişti. Yani, Rönesans hiçbir şekilde eski yaşam biçimlerinin bir tekrarı değil, yaşamın her alanındaki taze itici güçlerin büyük bir özgürlüğe kavuşmasıydı. Sırf

2- [Fr, yeniden doğuş. –t.y.n.]

Hristiyanlığın bin beş yüz yıllık geleneklerini keyfekeder devre dışı bırakamayışından ve gelişiminin de bu geleneklere bağlı oluşundan bile bunun antik kültürün yeniden doğuşu olamayacağını anlıyoruz.

Hristiyan Ortaçağ sanatına "Gotik" adı verilmesi daha da keyfîdir, zira Gotlar denilen halkla en küçük bir alâkasının olmadığı bilinir. Adı borçlu olduğumuz Vasari, bununla sadece Rönesans sanatıyla karşıtlığını ifade etmek istemişti. Onun Gotik'in prensiplerine şiddetli saldırılarından, bu terimle kaba sabalığı, yontulmamışlığı ve barbarlığı çağrıştırmak istediğini anlıyoruz. Bugün eski anlamları kesin bilinemeyen "barok", "rokoko" gibi terimler açısından da durum daha iç açıcı değil. Bu kelimeler ancak sonraları az çok bir anlam kazanmış ve bu anlamları hemen hemen her zaman özgün anlamlarından epey sapmıştır. En azından yeni üslup psikologlarının büyük çoğunluğu, belli bir üslubun bir halk ya da millete bağlanamayacağına uzun süredir kânidir. "Gotik ruhunun her seviyede huzursuzluk ve acı biçimlerini, Grek ruhunun ise huzur ve mutluluk biçimlerini yarattığı" görüşünü savunan Scheffler da her iki üslubun, yani Grek ve Gotik'in tüm halklarda ve çok farklı zamanlarda görüldüğü görüşündeydi. Bu anlamda Gotik kavramını tarihöncesi ve Mısır'a, Hint ve baroka, antik ve moderne, uzak ve yakına uyarlamıştı. Diğer tüm üslup teorileriyle aynı kusurları, yani kanıtlanmamış veya kanıtlanamayacak varsayımlardan hareket etme keyfiyetini taşıdığından, Scheffler'ın vardığı genel sonuçlara katılmamız mümkün değil. Sanatta Grek üslubun dişi, Gotik'in ise erkek unsuru temsil ettiği tezi, en iyi ihtimâlle nükteli bir düşünsel tasarım olabilir. Fakat bir noktadaki haklılığı tartışılmaz: Bizim Gotik'le ilişkilendirmeye alışkın olduğumuz fikir –tam ifadesini o zaman bulmuş olsa bile– Hristiyan Ortaçağ'la sınırlı değildi. Antik Mısırlılar ve Asurluların sanatında pek çok Gotik unsur bulunduğuna şüphe yok. Bazı Hint tapınakları da Gotik'e özgü şeytanî duygu, sınırsız biçimsel doğurganlık ve muazzam yükseklik izlenimi verir. Aynı şekilde, günümüzün bazı fabrika binaları ve depolarında da benzer özellikler kendini gösteriyor, o kadar ki, insanın neredeyse sanayide Gotik'ten söz edesi geliyor.

Ayrıca Nietzsche de Grek sanatını şu ya da bu biçimde her

dönemde tekrarlanan iki farklı akıma oturtmaya çalışarak benzer bir fikir geliştirmişti. "Apolloncu" dediği akım Nietzsche için "güzelliğin ışıldayan ihtişamı"yla çevrelenmiş olup ölçülülüğü ve felsefî sükûnetiyle bize rüya hissi veren saf yaratıcı güçlerin ifadesidir. "Dionisosçu" dediği diğer akım ise bin bir gizem ve karanlık önseziyle çevrelenmiştir ve ruhun yükselmesiyle "öznelin kendini tamamen unuttuğu" bir kendinden geçişe benzer. Nietzsche, bu karakteri yalnız Yunan kültüründe bulmaz. "Alman Ortaçağı'nda da aynı Dionisosçu etkiyle şarkı söyleyip dans ederek ülkeyi dolaşanların sayısı giderek artar. Bunu Aziz Johannes ve Aziz Vitus danslarında, Yunanların tarih öncesi Anadolu'dan Babil'e uzanan Bakkhosçu[3] korolarda ve içip kendinden geçen Sakalarda tekrar tespit ederiz." Nietzsche, söz konusu karşıtlığı şu muhteşem sözlerle ortaya koyar:

> Şimdiye dek Apolloncu ile karşıtı Dionisosçuyu *sanatçı insanın aracılığı olmadan* doğadan fışkırmış ve sanatsal dürtülerin ilk önce ve doğrudan doyum bulduğu sanatsal güçler olarak betimledik: Kimi zaman, tamamlanmışlığı bireyin sanatsal tahayyülünün düşünsel doruklarıyla herhangi bir bağlantıdan yoksun bir rüyanın hayâlî dünyası gibi; kimi zaman da yine bireyi hiç hesaba katmayan, hatta yok edip mistik bir birlik duygusunda eritmeye çalışan hezeyan dolu bir gerçeklik gibi.[4]

Ne eski "klasik" ve "romantik" kavramlarından yararlanmamızın, ne bunların yerine üslupların herkes tarafından hissedilen kutuplarını "realist" ve "idealist" veya "izlenimci" ve "dışavurumcu" olarak adlandırmayı seçmemizin, ne Nordiklerin "soyut sanatı" ve karşıtı olan Yunanların "empati sanatı"ndan söz eden Worringer'in ifadelerini tercih etmemizin, ne de Nietzsche'yle sanatta Apolloncu ve Dionisosçu duygu dışavurumlarını konuşmak istememizin esasen pek önemi var. Ama Nietzsche'nin gayet isabetle tespit ettiği bir şey var ki o da, Apolloncu ve Dionisosçu kavramlarına oturtmaya çalıştığı o çok tartışılan karşıtlığın, Kuzey ile Güney arasında bir sorun ya da ırklar ve milletler arasında bir karşıt-

---

3- [Yunan şarap tanrısı Dionisos Roma'da Bakkhos olarak bilinir. –t.y.n.]

4- *The Birth of Tragedy* (*Tragedyanın Doğuşu*)

lık olmayıp daha ziyade tüm halklar ve insan topluluklarında rastlanan ve insan doğasına içkin olan bir ikicilik (düalizm) gibi görülmesi gerektiğidir.

Her şeyden önce, bir halkın ya da bir dönemin tarihindeki tekil fenomenleri kolektif bir karakter yaratmak için genelleştirmekten kaçınmalıyız. Yunanlar muhakkak ki yaşam sevinciyle dolu bir halktı, ama yaşamın içkin tragedyasından muaf kaldıklarını ve üzüntüden ya da acı verici duygusal çalkantılardan bîhaber olduklarını düşünmek saçma olurdu. Bazı kültür psikologları ile üslup teorisyenlerinin bize Ortaçağı, insan aklının yaşamın neşeli ve huzurlu yönlerini göremeyecek kadar ölümün dehşeti ve yaklaşan hesap günü gibi kasvetli bir meseleyle meşgul olduğu bir ruhsal azap ve ilkel "şeytanî" dürtüler çağı olarak sunması da aynı şekilde yanıltıcıdır. Ortaçağ da yaşam sevincini bilirdi; neşeli festivalleri, çoğu kez sanatına yeterince yansıttığı dünyevî zevkleri vardı. Zamanın dînî nitelikli olan ya da olmayan sayısız yapısında yer alan fazlasıyla gerçeğine uygun heykeller de buna iyi bir kanıt oluşturur. Her dönemin, kendi hayâlleri kendi ruhsal salgın hastalıkları, kendi Aziz Johannes ve Aziz Vitus dansları vardı. Hristiyan Ortaçağ da bunun bir istisnası değildi. Oysa çoğunlukla başkalarının hezeyanlarıyla o kadar meşgulüz ki, kendimizinkileri ya nadiren fark edebiliyoruz ya da hiç fark edemiyoruz. Halbuki tam da kendi çağımız bize kolay kolay yanlış anlaşılamayacak bir ders vermiyor mu?

Acı ve haz, beşerî duygu dünyasının tüm zamanlarda, gök kubbenin altındaki her yerde karşılaşılan doruk noktalarıdır; bunlar, ruhsal yaşamımızın etrafında döndüğü iki kutuptur ve fiziksel varlığımıza kâh biri kâh diğeri damga vurur. Nasıl ki bir birey hiçbir zaman mütemadiyen derin bir ruhsal azap ya da coşkulu bir mutluluk hâlinde kalamazsa, bütün bir halk, bütün bir dönem için de aynı şey geçerlidir. İnsan, ömrünün büyük bölümünde keder ile mutluluk arasında gider gelir. Acı ve haz siyam ikizlerine benzer; tüm karşıtlıklarına rağmen birbirlerine yapışıktırlar. Biri olmadan diğerini hayâl edemeyiz. Bu, sanatta her iki duygulanımın yaratımsal ifadesi için de geçerlidir. Her insan haz ve acı hislerine duyarlı olduğundan, tüm halkların sanatında her iki komplike

duygunun nöbetleşe sönüp şiddetlenen hareketini görürüz. Ancak binlerce ama binlerce geçiş, gölge ve değişimiyle birlikte bu ikisi bir arada olduğunda bize bir bütün olarak sanat mefhumunu aktarır. Scheffler, aşağıdaki sonuçları çıkarırken bunu net şekilde kavramıştı:

> Sanat ilminde ideal olan, Arşimet'in düşlediği gibi dünyanın yörüngesinin dışındaki o hayalî noktaya yaklaşmaktır. Onun hiçbir çekincesi, hiçbir sınırı olmamalı; yaşam, sanat muazzam bir bütün olmalı ve sanat tarihinin her parçası evrensel bir sanat tarihinin bir dilimi gibi olmalı. Burada yurtsever bakış açısının da geçerliliği yoktur. Tüm ırklar, halklar ve bireylerin sanatsal formun sonsuz yaşamında pay sahibi olması, milliyetçi çerçeveye sıkıştırılamayacak kadar büyük bir mucizedir. Ama millî yaklaşımın bir yana bırakılması gerekiyorsa, bu, ilim erbabının da kendi milletinin içgüdülerine kapılmaması, kendi sınırlı kişisel iradesinin ve kendi doğal içgüdüsünün peşinden bir o kadar az gitmesi ve bunu apaçık olgusal argümanlara dönüştürebilmesi gerektiği anlamına gelir.

Aşinalığımız Avrupa halkları ve yakın akrabalarının üsluplarıyla sınırlı kaldığı sürece, güzel sanatları ve özellikle de mimarîyi bir bütün olarak görmekten kaçmak ve belirli sıralamalar yapmak nispeten kolaydı. Ama bilgimizin artmasıyla birlikte pek çok şey değişti. Kadim halkların –hele de bunlar Avrupa kültür çevresinden değillerse– farklı mimarî üslupları arasındaki temel ilişkileri tartışma götürmez biçimde ortaya koymak, bu yönde bazı önemli sonuçlara hâlihazırda ulaşılmış olsa da henüz mümkün değil. Ya malzemenin zamanın tahribatına karşı koyamaması ya başka tür etkilerinin yıkıcı süreci hızlandırması nedeniyle, mimarî yaratımlar arasında kesinlikle var olan sayısız bağlantı halkası binlerce yıllık sürede iz bırakmadan yok olmuştu. Dolayısıyla, gündelik hayatta ve okul müfredatlarında sık sık karşılaşmak mümkün olsa da bilimsel çevrelerde başlı başına Mısır, Asur ya da Pers sanatından söz etme âdeti yavaş yavaş yok olmaktadır. Yunanistan tarihine daha derin girdikçe, özellikle mimarînin Homeros öncesi çağlardan "Helenizm"in yükseliş ve çöküşüne kadarki gelişmesinden öğrendiğimiz kadarıyla, ilk önce antik çağın kendi antik çağı, Ortaçağ'ı, geç ve en geç çağına sahip olduğu bilgisiyle karşılaştık.

Bir çağın kültürel içeriği kendini en iyi üslupta açığa vurur; çünkü bir ölçüde bir dönemin tüm toplumsal çabalarının bir özetini yansıtan yer burasıdır. Ama en önemlisi, dışarıdan gelip sıklıkla yeni üsluplar doğmasına zemin hazırlayan bereketli etki de kendini burada gösterir. Tüm halkların tarihinde yer bulan bu birbirini karşılıklı tohumlama durumu, aslında kültürel gelişimin temel yasalarından birini oluşturur.

Bunu tüm sanat dalları arasında en iyi mimarîde gözlemleyebiliriz; çünkü tüm sanatların en toplumsalı odur ve topluluğun iradesi her zaman ona yansır. Mimarî, işlevsellik ile estetiğin en iyi harmanlandığı alandır. Bir piramidi, bir Grek tapınağını, bir Gotik katedrali meydana getiren şey sanatçının keyfi değil; bu eserlerin sanatçının elinden çıkmasına sebep olan genelin paylaştığı bir inanç, ortak bir fikirdi. *Mastaba* denen mezar odalarının ve piramitlerin inşasını dayatan şey Mısır ölü kültüydü. Piramit, dış görünüşüyle belirli bir devrin toplumsal niteliğini yansıtan devasa bir mezardan başka bir şey değildir. Tıpkı, Yunanların havadar tapınaklarının ancak sürekli açık havada dolaşan ve kapalı mekânlara kapatılmaya izin vermeyen bir halkın içinden çıkabileceği gibi. Buna karşılık Hristiyan katedrali bütün cemaati içine alabilecek genişlikte olmalıydı; inşa biçiminin temelinde yatan bu amaç, yapının dış görünüşündeki tüm değişiklere karşın her zaman aynı kalmıştır.

Mimarîye halet-i ruhiye sanatı denmiştir. Gerçekten de öyledir ve bu durum mimarîde diğer sanatlarda olduğundan çok daha ağırlıklıdır; fakat bu sadece mimarî, topluluğun ruhunu muazzam bir kuvvetle ifade edebildiği ve her kişisel duyguyu içinde eritecek kolektif bir ruh yarattığı için doğrudur. Scheffler, mimarî sanat eserinin bu etkisini, genel bir fikrin gücünün bakan kişide kendini nasıl ortaya koyduğunu göstererek açıklamıştı. Yarattığı etki çok güçlüydü, çünkü insanlara, biliniyor olsa bile yaratıcısı ile eser arasındaki içsel ilişkiye dair ipucu verecek hiçbir ruh hâli aktarmıyordu. Bir resme bakarken, sanat eseri ile ona can vermiş olan usta arasındaki örtük ilişki bakan kişinin zihninde büyük ölçüde kendiliğinden belirir. Bakan kişi resimden bir ölçüde ressamın kişiliğini duyumsarken, onun ruhunun titreşimlerini hisseder. Halbuki mimarî sanat eseri söz konusu olduğunda eserin yaratıcısı bir isim-

den ibarettir; zira burada kendisine hitap eden şey bireysel irade değil, her zaman anonim bir temel güç olarak ortaya çıkan toplu-luk iradesidir. Scheffler'in buradan çıkardığı sonuç şudur: "Mimar, sadece zamanının iradesiyle ortaya çıkmış anlayış ve algıların öğrencisi, sadece zengin teknik fikirlerin düşünen aletidir. O lider olmaktan ziyade yönlendirilendir."[5]

Ama toplumun, dînî anlayışında, alışkanlıklarında ve genel perspektifinde kendini gösteren içsel arzuları ve iradesi bir anda değil –anî bir felâkete bağlı olarak gerçekleşse dahi– tedricen değişir. Devrimler bile kendi içlerinden yeni bir şey yaratamazlar; sadece dış basınca artık dayanamayıp kendilerine bir çıkışı yolu buluncaya kadar eski organizmanın kucağında ağır ağır gelişmiş olan gizli güçleri açığa çıkarırlar. Aynı fenomen, sanatta, özellikle de mimarîde değişik üslupların gelişmesinde gözlemlenebilir. Burada da devrimci dönüşüm ve yeni üslupların aniden ortaya çıkışı yok değildir. Ama biraz daha derine inersek, köklü değişimlerin uzun bir gelişim evresi sonunda gerçekleştiğini, yeni bir şeyin ortaya çıkmasının başka türlü mümkün olmadığını açıkça tespit ederiz. Her yeni biçim hâlihazırda var olandan organik olarak gelişir ve içinden çıktığı yumurtanın kabuğunu genel olarak uzun bir süre sırtında taşır.

Bambaşka iki üslubu, örneğin Grek ve Gotik'i yan yana koyarsak, elbette aralarında hiçbir ortak noktanın olmadığı dağlar kadar fark varmış gibi görünür. Ama bu farklı üsluplar arasındaki tüm bağlantı halkaları ve geçiş tiplerini göz önüne alarak yavaş yavaş gelişmelerini inceleyecek olursak, burada bile değişik biçim ve yapıların yavaş yavaş olgunlaştığını görürüz. Bu gelişim de her şey gibi durgunluk ve güçlü atılım dönemlerinden muaf değildir, ama bunlar hiçbir zaman bu sürecin içsel ahengini uzun süre sekteye uğratamaz. Bu son derece doğal, zira sanatın kendisi kültürel yapının kendini ifade ediş biçimlerinden sadece biridir. Bundan dolayı, üslubun gelişmesinin teker teker aşamaları, toplumsal olayların akışına bağlı olarak ya yavaş ilerler ya da bir anda kabarıp taşkına dönüşür ve uzun ya da kısa sürer. Ama gelişim mutlaka adım adım gözlemlenebilir bir şeydir; her biçimden başka bir

5- *Der Architekt*, Frankfurt/Main, 1907, s. 10.

biçim doğar; hiçbir şey kendiliğinden ortaya çıkmaz; her şey akış hâlindedir; her şey hareket eder.

Üslup konusu sadece sanatçının kavrayışından doğmaz; aynı zamanda büyük ölçüde sanatçının elindeki materyale de bağlıdır. Ahşap, kil, ya da taş olsun, her malzemenin gerektirdiği bir işleniş biçimi ve sanatçının da farkında olup üretirken dikkate aldığı kendine has bir etkisi vardır. Malzemenin ruhundan söz edilmesi boşuna değildir. Malzemenin bu bariz etkisini her şeyden önemli gören sanat tarihçileri vardır. Örneğin Naumann, Gotik tarzın doğuşunu öncelikle Gotik'in ilk kez kendini gösterdiği İle de France'ın yumuşak, kolay işlenebilir kumtaşına borçlu olduğunu iddia edebilmiştir. Bu tez biraz abartılı olabilir, ama temelinde epey bir doğruluk payı olduğu inkâr edilemez. Piramitlerin doğduğu antik Mısır'daki mimarî sanatını düşünelim. Olmazsa olmaz iki önkoşulu vardır: Taş ve geniş düzlükler. Veyahut ahşap ve taş yokluğundan, kurutulmuş ya da fırınlanmış kil tuğlalara neredeyse tamamen bağımlı olan Babilliler ile Asurluların yapılarını ele alalım. Tuğla yapı son derece özgün üsluplara kapı açmıştı; önce beşik tonoz, sonra da yavaş yavaş tonozlu kubbe ancak ondan doğabilirdi.

Elbette antik çağın muazzam yapıları bir anda değil, Babil'de de, Mısır'da da çok farklı kökenlerden halkların yer aldığı uzun bir kültürel gelişimin seyri içinde ortaya çıktı. Eski Mısır bilimcisi Heinrich Schäfer'in heyecan verici akademik eserinde, Nil Vadisi halklarında mimarlık sanatının adım adım gelişimi; nasıl kil, tuğla, ahşap ve kamış malzemeyle kulübe yapımından adım adım taş mimarînin geliştiği ve mucitlerinin ilk başta nasıl önceki örnekleri taşla taklit etmeye çalıştığı ikna edici bir biçimde ortaya konmuştur.[6] Kutu biçimli yapısı nedeniyle daha sonraları Arapların *mastaba* adını verdiği eski mezarlardan yavaş yavaş bu taş kutuların üst üste yığılmasıyla piramitler ortaya çıkmıştı. Ünlü Sakkara basamaklı piramidi ve "bükülmüş" Daşur piramidi bize, nihayet dördüncü hanedan döneminde Gize'de inşa edilen muhteşem yapılara kapı açan aşamaları halen göstermektedir.

Schäfer bize, Nil Vadisi halklarının görkemli binalarının tüm komşu halklara ne ölçüde ilham verdiğini, dikdörtgen yapı ve hat-

---

6- Heinrich Schäfer, *Die Leistung der ägyptischen Kunst*, Leipzig, 1929.

ta evet, taş yapı sanatını aktardığını gösterir. Bugün hiçbir önemli araştırmacı, çok eski zamanlarda Mısırlılar ile sonradan Yunanistan'ın yerleşik halkına dönüşecek olan tarihöncesi nüfus arasında kültürel bir ilişki olduğunu reddetmiyor. Evans ve diğerlerinin Girit'te yaptığı kazıların sonuçlarında da Asya ve Mısır'la bağlar açıkça görülüyor. Aynı şekilde, Deyr-ül-Bahri ve Beni Hasan'daki yapılarda kullanılan benzersiz Mısır sütunlarının Yunanların yapıları üzerinde etkisi olduğu gittikçe daha çok açıklık kazanıyor. Ama Mısırlıların Doğu Akdeniz, özellikle de Fırat ile Dicle arasındaki kadim kültür bölgesinde yaşayan pek çok halkla ilişkisi de son araştırmalarla daha çok gün ışığına çıkmıştır. Bu ilişkilerin çok yönlü etki ve tepkilerini ayrıntılı biçimde ortaya koyabilecek durumda olmasak da, değişik ırklardan halkların rol aldığı ve bazı üsluplarının gelişiminde etkisi olan karşılıklı bir birbirini beslemenin varlığını kabul etmek muhtemelen yanlış olmaz. Aynı dönemde ve birbirinin yanı başında gelişmiş olan Mısır ve Babil gibi kudretli iki kültürel sistemin birbiriyle hiçbir ilişkisinin olmaması düşünülemez. Bu karşılıklı etkilenimler, Nil üzerinde Firavunların hâkimiyeti ya da Babil ve Asur krallarının Dicle ve Fırat üzerindeki egemenlikleri henüz hayâl bile edilemezken muhtemelen çoktan mevcuttu. Hatta en eski zamanlarından beri bu bölgeleri yüksek oranda etkileyen muazzam ırklar ve halklar harmanının, bu iki kültürün gelişiminin altında yatan en önemli nedenlerden biri olduğu, rahatlıkla kabul edilebilir.

Mısır gibi, Babil ve Asur yapı sanatında da üslupta büyük oranda yeni halkların istilasının neden olup beslediği tedrici bir gelişim gözlenir. Bu istilaların etkisi, kayda değer bir kültür nakletmeyen sıradan göçmen kabileler söz konusu olduğu sürece, eski kültür tarafından ivedilikle yutuluyordu. Fakat ülke daha gelişmiş halkların istilasına uğradığında, durum farklı oluyordu. Bu durumda, askerî çatışmanın sona ermesinin ardından, yeni sanat biçimleri giriş yapıyor ve bunlar yavaş yavaş hâlihazırda orada bulunan sanat biçimleriyle harmanlanarak yeni üsluplara kapı açıyordu. Ne yazık ki, Dicle ve Fırat boylarında yaşayan halkların elindeki yapı malzemesi, Mısır'ın taş yapıları gibi zamana direnebilecek türden değildi. Bu nedenle, uzun zaman önce kaybolmuş bir kültürün harabelerinden bütünlüklü bir resim elde etmek kolay değil.

Buna rağmen Pers istilalarının bu antik yapı üslubu üzerindeki güçlü etkisi açıkça görülür. Horsabad'ın antik kral saraylarının harabelerini Persepolis'inkiyle karşılaştırırsak, farklılık hemen göze çarpar. Bilindiği üzere Babilliler ve Asurlular gibi Sami halklardan olmayan Medler ve Perslerin anayurtlarından getirdiği ahşap yapı üslubu, burada farklı koşullarda ve Asur üsluplarının etkisi altında kendine yeni ifade yolları aramıştı. Persepolis'teki Kserkses'in sarayının fantastik sütun başlıklarıyla ince sütunları bu gelişmeyi ispatlar. Bu yapılar Horsabad'ın dev saraylarının muazzam boyutlarında olmasa da, daha zarif biçimiyle, özellikle de iç ve dış yapı unsurlarındaki daha büyük uyumla kendini ortaya koyar. Persepolis saraylarıyla akraba olan Susa'daki antik mimarî eserlerdeki Yunan etkisi zaten göze çarpmaktadır.

Mısır ve Doğu Akdeniz halklarının yapı sanatının içsel bağlantılarını detaylarıyla hâlâ ne denli bilmiyorsak, Avrupa'daki değişik yapı tarzlarının tedrici gelişmesi bize o denli net bir resim vermekte. Burada da başlangıçların henüz tümüyle karanlıkta olduğu doğru, zira bizim bildiğimiz en eski Grek tapınakları çoktan mükemmellik düzeyine erişmiş durumdaydı. Buna rağmen, Anadolu'daki Tirins ve Miken ile Girit'teki Knossos ve Festos kazıları burada da Mısır ve Ön Asya'daki ilhamların aynılarının hissedildiğini açıkça göstermektedir. Buna, özellikle örneğin, Girit'te bulunan ve Asurluların yaşam ağacına işaret eden doğurganlık sembolleri gibi pek çok bezeme kanıttır. Miken'de de benzer bağlantılar tespit edilir.

Yunan tapınağında, sıkı bir bütünlük sergileyen bir sanat eserini ilk kez görürüz. İç ve dış mekân bariz bir uyum oluşturur. Bütün yapı, içindeki tüm formları doğuran doğal bir yasayı izler. Girilmesi yasak en kutsal bölümü çevreleyen cella duvarları ve sütunlar üç basamaklı kaideler üzerindeki yükselir. Bunlar eyer biçimli çatıyı desteklemeye yarayan saçaklığı (entablatür) taşırlar. Grek yapı sanatının en önemli başarısı, kornişin uyumlu şekli ile dış salonun düz tavanı ve beşik çatıyla bağlantısıdır. Dış ve iç bezemeler bir bakıma yapının bütünüyle kaynaşmış gibidir. Heykel ve resim çalışmaları, bütün içinde sanki kendileri için ayrılmış yerdedirler ve ancak tam anlamlarını mekânla ilişkilerinde bulurlar. Bütün yapı, matematiksel biçimler ile müzik duygusunun hoş

bir bileşimi gibi görünür. Grek tapınağı her ne kadar inanılmaz tipik olsa da, yapı tarzı itibariyle çok yönlü değişikliklere de açıktır; dolayısıyla sanatçının yaratıcı dehası hiçbir şekilde sınırlanmamış ve kendini tekrarlaması gerekmemiştir. Dor, İyon ve Korint üsluplarında görüldüğü gibi sütun biçimlerindeki büyük farklılıklar, özellikle sütun başlıkları yönünden seçenek zenginliği, her bir tapınakta farklı izlenimler yaratılmasını sağlar. Yunan yapı eserlerinin içsel bütünlüğü gerçekten de o kadar etkileyicidir ki, klasik sanatın sonraki savunurlarının niçin başka bir güzellik idealini geçerli kabul etmeye yanaşmadığı anlaşılabilir.

Yunanistan'ın ortaya koyduğu son tarz, temelde Anadolu ve Mısır'da gelişmiş olup "Helenistik" adı verilen biçimdir ve Roma üslubuyla bağlantı halkasıdır. Roma tapınağı, Grek ve Etrüsk tarzı formların bir harmanıdır. Burada sütunların yapısı, Etrüsklerin Asya'dan beraberlerinde getirdiği kemer ve duvar biçimleriyle kaynaşmıştır. Bu yeni sanat üslubu, kendisi de daha sonra çok sayıda üslubu doğuran birçok esere kapı açmıştı. Mesela, uzunlamasına kesilmiş bir silindiri andıran beşik tonozdan daha sonra dik açıda birbiriyle kesişerek kaynaşmış böyle iki yarı silindirden oluşmuş çapraz tonoz ortaya çıkmıştı. Bu yolla yaratılmış olan mekân tarzı, daha sonraları Hristiyan kilise mimarîsinin gelişiminde önemli rol oynamıştı.

Pratik zekâlı Romalılar, Etrüsklerin ve Yunanların aktardığı tarzları sırf tapınaklarda kullanmakla kalmamış, salt dünyevî amaçlara hizmet eden sayısız yapıda da uygulamışlardı. Bu yolla, mimarîde en önemli mekân tiplerinden olan bazilikayı geliştirmişlerdi. Bazilika, başlangıçta şehrin kalbinde tüccar ve memurlara bir çeşit danışma yeri olarak hizmet eden, ama çok geçmeden hukukî anlaşmazlıkların da çözüldüğü yer olarak kendine kullanım alanı bulan büyük, dikdörtgen bir mekândı. Ortadaki alanda, sağda ve solda, üzerlerinde genelde bir galerinin bulunduğu iki dar yan koridor oluşturan iki sıra sütunla boyuna kesiliyordu. Daha sonraları Hristiyan yapı ustalarının iç mekân düzeninin en önemli biçimlerini eski bazilikadan aldığı aşikârdır.

Beşik tonozlu mekânın ortaya çıkışı, gayet doğal olarak çapraz tonozdan değişik ara bağlantılar yoluyla, Roma'daki Panteon'da kendini kusursuz biçimde ortaya koyan kubbenin yaratılması

sonucunu doğurmuştu. Panteon, en mükemmel ana yapıdır. Sezar imparatorluk ailesi adına bir anıt olarak düşünülmüş olmasından, yapının toplum için bir toplanma alanı olarak düşünülmediğini, sadece Sezar'ın heykelini çevreleyen bir kapalı alan olduğunu hemen anlıyoruz. İç mekânın etkisi gerçekten de büyüleyicidir. Yukarıdan mekâna eşit ışık dağıtan kubbe, göze bir an bile mola hakkı tanımaz ve ziyaretçisine usulca yukarı süzülüyormuş hissi verir. Panteon üzerindeki Doğu etkisi, Roma'nın diğer tonozlu yapı örneklerinde görüldüğünden çok daha dikkat çekicidir.

Eskiden Arşakidlerin ve sonraları Pers topraklarında Sasanilerin kubbeli binalarının Roma etkisiyle yapıldığı düşünülürdü, oysa bugün, etkinin tam tersi yönde işlediğini giderek daha net görmeye başlıyoruz. *Architektonische Raumlehre* (Mimarî Geometri) adlı eserinde Ebe, bu yapı tipinin, sonradan İslam mimarîsine de, Hristiyan-Bizans mimarîsine de çıkış noktası olarak hizmet eden Mezopotamya'daki başlangıçların bir devamı olarak düşünülmesi gerektiği görüşünü savunur. Genel itibariyle bugün, Hristiyanlığın yayılmasıyla ortaya çıkan Bizans üslubunun gelişmesinde Pers, Suriye ve hatta Mısır etkilerinin sağlam işbirliği yaptığından emin olduğumuzu söyleyebiliriz. Bizans mimarîsinin ilk evresi günümüze ulaşmamış olsa da, sonraki dönemlere ait yapılarda Oryantal etki tartışılmaz. Öyle ki, bir dizi ünlü sanat tarihçisi, Bizans sanatının köklerinin Anadolu'nun İyonya kıyılarına dayandığını, zira buralarda değişik üslupların, sanatçıya bir kaleydoskopa yansıtılan ışıklar gibi bir arada bulunduğu ve sanatçıyı sürekli yeni arayışlara ittiği görüşünü dile getirmiştir. Gerçekten de, Doğu'nun tam bu kısmı Bizans mimarîsinin bir dizi önemli ustasını yaratmıştı: Örnek olarak, Bizans mimarîsinin en mükemmel ürünü sayılan İstanbul'daki ünlü Ayasofya'nın iki mimarı Tralles'li Anthemius ile Miletli İsidor'un isimlerini verebiliriz.

Bizans kilise mimarîsi esas olarak, salt estetik açıdan bakıldığında alâkasız gibi görünen ama adım adım bir bütünselliğe ulaşan iki mekân tipinin, dikdörtgen Hristiyan bazilikası ile orta kubbeli yapının kaynaşmasını sergiler. Mimarın tasarım dürtüsüne geniş ufuklar kazandıran böylesi bir bileşim, üslupta çok farklı sonuçlara götürmüştür. Gerçekten de, tüm Avrupa ve Doğu ülkelerinde güçlü bir etkiye sahip olan Bizans sanatı, yüzyıllar boyun-

ca sanat üretimine hükmetmiştir. İstanbul, İtalya, Yunanistan, Filistin, Suriye, Ermenistan gibi yerlerde erken Ortaçağ'a tarihlenen pek çok yapı bunun delilidir. Onuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında Bizans üslubu bir kez daha yükseliş yaşamıştır ve Yunan Katolik Kilisesi'nin bulunduğu ülkelerde bugün bile varlığını sürdürür. Müslüman halkların mimarî sanatı da Bizans üslubuna dayanır. Zaten İslam mimarîsinin ilk ürünleri, saf Bizans üslubunda inşa edilen Kudüs ve Şam'daki camiler Bizanslı ustalar tarafından yapılmıştır. İslam mimarîsinin yaşadığı sonraki gelişmelere genelde söylendiği gibi "İslam üslubu" denmesinin yerinde olup olmadığı ise çok tartışmalıdır. Zira nasıl ki Hristiyan dini, kiliselerin mekân düzenlemesini belirlemişse, İslam dininin de caminin iç yapısını o oranda belirlemesinden kaynaklı bir kendi içinde tekbiçimlilik söz konusudur. Bunun haricinde, İslam yapı sanatında çok sayıda farklı biçim görülür. Muzaffer ilerleyişiyle doğuda Ganj, batıdaysa Ebro nehri kıyılarına ulaşan İslam, o süreçte akla gelebilecek her halk ve ırkın üsluplarıyla tanışmış ve tümünü kendi tarzında kullanmıştı. Bu yüzden, İslam yapı sanatında kendini çok çeşitli biçimlerde ortaya koyan ve etkilerini sonradan Hristiyan Batı'nın yapı sanatında da gösteren Pers, Sami, Mısır, Hint, Bizans ve antik unsurlar bulunur.

Hristiyanların uzunlamasına bazilikasından, yavaş yavaş onuncu ve on üçüncü yüzyıllar arasında Avrupa mimarîsine damgasını vuran yeni bir üslup gelişti. Kökeni geç Roma üslubuna kadar geri giden ama en ileri formuna kuzey ülkelerinde ulaşan Romanesk yapı tipinden söz ediyoruz. Belirli bir tarz oluşumuna karşılık "Romanesk" terimi muhtemelen "Gotik" ya da "Rönesans" teriminden daha da alâkasız kaçıyor. Fransız arkeologlar, on sekizinci yüzyıl başında o zamana kadar farklı ülkelerde kâh Lombard, kâh Reniş, Norman vb. isimlerle karşılanan bir üslup birliğini anlatmak için bu terimi kullanıma soktular. Fakat elde iddia edilen biçim benzerliği için daha fazla argüman gerekliydi ve bu yeni terimi kullanıma sokanların aklındakiler de ilk başta – sütunlu yuvarlak kemer gibi bütünde çok az önem taşıyan– eski Roma eserlerinden bazı ayrıntılarla sınırlıydı. Romanesk adı verilen bu yapı üslubuna farklı bölgelerde bambaşka damgalar vuran bir dizi farklı üslubun etkisi de kendini gösterir. Sicilya'da Norman

egemenliği zamanında Sarazen[7] yapı ustalarının inşa ettiği ve İslam üslubunun tartışılmaz özelliklerini gösteren Romanesk yapıları düşünelim. Aynı şekilde, Kuzey İtalya'nın Romanesk kiliselerinde Bizans etkisi o kadar belirgin görülür ki, haklı olarak bir Bizans-Roma üslubundan söz edilir.

Kuzey ülkelerinin halkları elinde Romanesk özel bir kusursuzluğa erişmişti. Kavimler göçünün uzun akınları ve Roma dünyası bu halkları beslemiş ve üst düzey bir yaratıcılığa teşvik etmişti. Romalılarda çoktan yozlaşmış olan Hristiyanlık, onlar açısından, büyük göçlerin ve bitmek bilmeyen savaşların fırtına ve atılımları arasında darbeler almış olan millet ruhunu yeniden sağlamlaştırmalarına imkân tanıyacak özel bir anlama sahipti. Güneyden aldıkları Hristiyan yapı sanatının temelleri üzerinde kendi tarzlarını geliştirdiler. Eserleri, başlangıçta hâlâ kaba saba ve hantal olsa da, içlerinde yine de azametinden çok şey bulunduran sağlıklı bir özgünlüğü ele veriyorlardı.

Romanesk mimarînin esas ilerleyişi, düz tavanlı, sütunlarla desteklenen bazilikanın yerini, en sonunda sadece süs amaçlı uygulama alanı bulan sütunların giderek yerini dikmelere bıraktığı tonozlu dikdörtgenin alması yönünde olmuştur. Çapraz tonozlu bazilikanın kullanılmasıyla yavaş yavaş, bariz bir yukarı doğru hareket eğilimi sergileyen yeni bir mekân tipi gelişti. Artan gelişme oranında bu ilerleyiş özelliği iyice belirginleşti. Kemerler sürekli dikleşti, iskelet sürekli inceldi. Gitgide yapıyla bütünleşen ve dışarıdan bakıldığında karakteristik bir özellik katan kule, yapının esas parçası oldu. Bu ilerleyiş en sonunda Gotik'e açılıp sona erdi. Bu yönde ilerlenebilecek bir yol yoktu artık. Gotik, gerçekte, gelişmesinin bu en son evresinde kendini topraktan neredeyse metazori kopartıp ani bir itiş gücüyle yükselen dikey inşaat ilkesinin tamamına erdirilmiş ürünüydü. O, gökleri seyredip her türlü dünyevî esaretten kaçmayı düşleyen vecde gelmiş taştı.

Yine de Gotik'i sırf dînî duygunun bir ifadesi olarak görme arzusu yanlış olacaktır; çünkü o aynı zamanda büyük ölçüde sem-

7- [Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçıların –8. yüzyılda Fransa'yı işgal eden ve 100 yıl boyunca bu topraklarda kalan kuzey-batı Arap yarımadası kökenli Sarakenoi'lerden hareketle– genel olarak Müslümanlara verdiği ad. –t.y.n]

bolü olduğu belirli bir toplumsal yaşam biçiminin sonucuydu. Whewell'in *History of the Inductive Sciences*'ına yazdığı bir ekte İngiliz akademisyen Willis, Hristiyan yapı üslubunun bu niteliğiyle ilgili şu yorumda bulunur:

> Mekanik yapıyla çatışmayan, onu bozmayıp aksine destekleyerek ona harmoni katan yeni bir dekoratif yapı ortaya çıkmıştı. Her bir parçası, her bir payandası yükün taşıyıcısı hâlindedir; sonuçta birbirine yardımcı olan çok sayıda destekle birlikte ağırlığın paylaşılması sayesinde, teker teker bakıldığında garip biçimde zayıf görünen parçalarına rağmen yapı sağlamlığıyla göz doldurur.

Die Revolution (Devrim) adlı muhteşem denemesinde, Kropotkin'in *Mutual Aid* (*Karşılıklı Yardımlaşma*) adlı harika kitabından yukarıdaki alıntıyı yapmış olan Gustav Landauer, buna şu güzel yorumu ekler:

> Bilim adamı [Kropotkin] burada Hristiyan yapı üslubunun doğasını betimlemek istemişti sadece, ama üslubun asıl, gerçek özünü yakalamış olduğundan ve bu gelişmiş dönemin yapısı toplumun bir özeti ve simgesi olduğundan, sözlerinde istemeden de olsa o toplumun resmini çizmişti: Özgürlük ve birlik; birbirine destek olan kolonların çokluğu.

Kesinlikle doğru, hatta o kadar doğru ki, Ortaçağ toplumunun, zengin çok yönlülüğü Gotik mimarîde kendini ortaya koyan benzersiz yapısına derinlemesine bakmadan, Gotik yapı sanatının net bir fotoğrafını çekemeyiz. Bu nasıl sayısız birliği, yeminli kardeşlikleri, loncaları, belediyeleriyle federalist nitelikte olup merkeziyetçiliği tanımayan bir toplumsa, Gotik katedralde de merkezî bir yapı yoktur; her kısmı kendi hayatını yaşayan ve buna karşın, bütünle organik ilişkiye sahip eklemlenmiş parçalardan oluşan bir yapıdır. Böylece Gotik bina, içinde en küçük parçanın bile işlerlik kazandığı ve bütünün korunmasına katkıda bulunduğu eklemli, federe bir sosyal yapının taştan sembolü hâline gelir. Bu ancak her parçanın, bilinçli ya da bilinçsiz, ortak bir amaç için didindiği böylesi zengin ve çok çeşitli yapılara sahip bir toplumsal yaşamdan doğabilirdi. Katedralin kendisi de zaten yapımına toplumun her kesiminin, her üyesinin güle oynaya katıldığı bir kolektif yaratıydı.

Sadece toplumdaki tüm güçlerin dayanışma ruhuyla desteklenen işbirliği sayesinde, Gotik yapı ortaya çıkabilir ve kendisine ruh bahşeden o toplumun görkemli somutlaşması hâline gelebilirdi. Burada, zamanla içini en iyi yansıtan kendine özgü bir güzellik ve her parçada uyum yaratana dek estetik kurallardan ziyade kendi ele avuca sığmaz yaratıcı dürtüsünün peşinden giden ve evini içten dışa doğru inşa eden bir ruh kendini ortaya koymuştur.

Gotik, genelde Alman tarzı ve karakterinin en derin sembolü olarak övülmüştür. Halbuki on birinci ve on beşinci yüzyıllar arasında bütün Avrupa'da yaygın olan ve kökleri onuncu yüzyıla kadar geri giden özel bir kültür döneminin tarzını ve karakterini yansıtır. Araştırmacılarda hâlâ hayranlık uyandıran manevî bir birlik ruhuna sahip bu çağ, belirli bir halkın özel çabalarıyla doğmuş değildi. Daha ziyade kolektif bir yaratıcılığın, o zaman Avrupa'da insanlığa esin kaynağı olan ve ona yeni bir yaratıcı güç katan tüm düşünsel ve toplumsal eğilimlerin canlı bir ifadesiydi. Ne yazık ki bu dönem, modern devlet fikrinin etkisi altındaki tarih yazarlarının çoğu tarafından vahim şekilde yanlış değerlendirilmiştir. Her ülkede takdire şayan bir istisna oluşturan az sayıda tarihçi vardır ve bu çok yanlış anlaşılmış dönem en azından bir azınlık nezdinde yeniden gündeme gelmişse, bunu esasen onlara borçluyuz. Georg Dehio da Alman sanatıyla ilgili geniş kapsamlı eserinde, Gotik'in belirli bir halk ya da ırkın ürünü olmadığını açıklamıştı. Dehio der ki,

> Gotik yapı unsurlarını mantıksal bir sistemle ilk kez bir araya getirenler de, bunların Gotik ruh, Gotik dünya anlayışı ya da adı her neyse onun için bir ifade değeri taşıdığını ilk tespit edenler de kesinlikle Fransızlardır. Bununla, büyük önem taşıyan tarihsel bir başarı elde ettikleri tartışılmaz.
>
> Gelgelelim, biraz daha ileri gidip bu ruhu, bu dünya anlayışını Fransız ruhunun malı ilan etmek, bu ırkın kalıtsal yolla aktarılan özelliklerine dayandırmak yanlıştır. Aynı zamanda az sayıda fenomen söz konusuysa ırk çok tartışmalı bir açıklama kıstasıdır. Eğer karşımızda karma bir halk varsa ne diyeceğiz? Gotik'te kendini ortaya koyan şey, Fransızların içindeki Gal mi, Latin mi, yoksa Cermen mi? Bu sorunun sorulmaması gerektiğini anlamak için bir kere sormuş olmak yeterli. Gotik, kana dayalı bir gelenek olarak açıklanamaz; zamansal açıdan

sınırlı bir gelişim evresinde Nordik insanın ortaklaşa yaratıp yaşattığı kültürün sanatsal sentezidir. Ortaçağ'ın doruklarında, Roma-Cermen halkları ailesi fikrinden doğan dünya yurttaşlığı zamanının bir ürünüdür; Gotik tarzın gerçek yaratıcısı budur.[8]

Gotik üslup, tüm geçiş aşamalarından başarıyla geçtikten sonra, ilk kez kendini Île de France ve Picardie'deki Frank kabileleri arasında tam olarak ortaya koymuştu. Oradan yavaş yavaş bütün Avrupa'ya yayılarak, her bölgede özgün bir biçim almıştı. Aynı ülkede, sıklıkla aynı kasabada bile farklılıkların belirmesi, bize zamanın etkisinin çok ve çeşitli olduğunu gösterir. Eğer Gotik Almanya'nın bazı yerlerinde ulaştığı kusursuzluğa İtalya'da hiç erişememişse, bunu hiçbir şekilde ırk ya da milliyet farklılığına dayandıramayız. Burada, İtalya üzerinde Almanya'dakinden çok farklı dinamikler yaratan geçmişin etkileri belirleyici bir rol oynamıştır. İtalya'da eski gelenekler hiçbir zaman tam bastırılamamıştı; Kilise'nin pagan geleneğe şiddetli düşmanlığı bile bu gerçeği değiştirememişti. Antik çağın yankıları sürekli kendini hissettiriyordu; Gotik yapı üslubundaki gelişmeler de bu etkilerden kaçamazdı. Aynı durum, Romanesk yapı tarzının Gotik mimarî eserlerden dahi hiçbir zaman tam silinmediği Fransa'nın birçok yöresinde de gözlemlenebilir. Keza İngiltere'de dikey yapı ilkesi, Gotik'in özel bir biçimini temsil eden ve perpendiküler adı verilen üslubu uç noktasına kadar taşımıştı. Her büyük üslup döneminin çeşitli gelişim evrelerinde görebileceğimiz buna benzer daha pek çok fenomen vardır.

Ortaçağ toplumunun ve eski şehir kültürünün çözülmesiyle birlikte, Gotik sanat da yavaş yavaş yok olacaktı. Başlamakta olan Rönesans, Avrupa halklarının tarihinde yeni bir dönemin ilk fırça vuruşlarıydı ve kaçınılmaz olarak yeni bir sanat üslubuna kapı açtı. Rönesans'ı da salt sanat meselesi olarak değerlendirmek yanlıştır. Büyük bir üslup dönüşümünün yaşandığı her dönem toplumsal değişikliklerin ifadesinden müteşekkildir ve ancak bunlar aracılığıyla doğru tahlil edilebilir. Rönesans, etkilerinden hiçbir halkın kaçamadığı, Avrupa çapında önem taşıyan bir kültür olayıydı. Avrupa'nın kültürel yapısı üzerindeki etkisini doğru tahmin

8- *Geschichte der deutschen Kunst*, Cilt I, s. 215.

etmek isteyen kişi, onu bir bütün olarak ele almalıdır. Zira genelde Fransız, İtalyan ve Alman Rönesansı denilen veya tarih yazarlarının eserlerinde Hümanizm, Reformasyon ve Akılcılık olarak karşımıza çıkan şey, teker teker tüm sonuçlarının bütün içindeki iç ilişkilerine bakarak anlayabileceğimiz bir bütünün parçalarıdır. Böyle değerlendirildiğinde Rönesans, Avrupa'daki tüm kültür yapılarının yeniden şekillenmesine yol açan bireysel ve toplumsal yaşamın her alanındaki muazzam bir dönüşümün başlangıcıydı. Tüm eski normlar ve kavramlar zemin kaybetti; bu altüst oluş içinden yavaş yavaş toplumsal var oluşun yeni unsurları biçimlenince dek, sımsıkı savunulan teori ve fikirler sarsılmaya başlamış, yeni ile eski rengârenk bir kaos içinde birbirine karışmıştı.

Böylesi uzun vadeli etkilere sahip bir tarihsel oluşumun sanatta da o güne ulaşmış tüm üslupların temelden dönüşümüne yol açması kaçınılmazdır ve detaylı açıklama gerektirmez. Gerçekten de Rönesans, eski anlayışlarda ve üsluba dair kavramlarda bir yenilenmeyi beraberinde getirmişti ve bu yenilenme en açık şekilde özellikle mimarîde görülüyordu. Ama burada bile geçmişten kati bir kopuştan söz etmek imkânsız. Rönesans, yeni bir yaşam anlayışı ve sanatsal yaratım için başlangıç noktası olabilir, ancak daha önce var olanlarla bağları açıkça görülebilir nitelikte. Burada da ayrı formlar birbirine nüfuz etmiş, yenisi eskisine eklemlenmiştir. Gustav Ebe der ki,

> İtalya'dan başlayarak önce Batı Avrupa ülkelerine yayılıp en sonunda bütün dünyayı sarmış olan büyük Rönesans sanatı dönemi, genellikle antik-Roma sanat geleneklerinin yeniden uygulanışı olarak görülür. Hatta bu görüş en azından en saf İtalyan biçimiyle, Rönesans'ın bütün üslup aygıtını Roma kaynaklarından aldığını varsayacak kadar ileri gitmiştir. Oysa, kendini Gotik'le keskin bir karşıtlık içinde ifade eden biçimsel üslup yaklaşımından bağımsız olarak, özel mekân tiplerinin oluşumunda yaşanan sürekli ilerleyişte kendini hissettirmiş ve tamamen Ortaçağ'ın başarılarının topraklarında yeşermişti. Bu son belirtilen alanda, geçmişin son unsurlarıyla keskin bir kopuş değil, geçmiş kokulu terminolojinin yardımı olmadan düşünülemeyecek bir yeniden inşa içinde, eski tiplerin doğal olarak zamane fikirlerine ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde geliştirilmeye devam edildiğini görüyoruz.[9]

Bu gözlemin doğruluğu açık. Sanatsal mekân inşasında, kendini Ortaçağ stil biçimlerinden ayıran tüm üslup karşıtlıklarına rağmen, Rönesans mimarîsi zincirin sadece yeni bir halkasıdır. Dış biçimler değişmek suretiyle kendilerini yeni taleplere ve düşünce akımlarıyla uyumlu hâle getirirler. Gayretli bakışlarını gökyüzünden indirince karşısında tekrar dünyayı bulan insan, dünyevî olana sımsıkı sarılır. Yapılar, Gotik'te kusursuzluğa erişen ve daha fazla ilerletilmesi mümkün olmayan dikey karakterini yitirir. Yükseklere uzanma arzusunun yerini tekrar toprağa yayılmış yayvan yapılar alır; yatay özellik yeni mimarî eserlerin belirleyici özelliği olur. Yapılar artık içeriden göğe doğru yükselmez; belirli ilkelere ve yeni sanatsal koşullara göre dışarıdan plastik olarak şekillendirilir. Böylece oran bir kez daha her şeyin ölçüsü hâline gelmişti ve her parçayı sabit, değiştirilemez bir yere oturtuyordu. Mekânın düzeni açıkça tasarlanıyor ve belli organik ilkelere dayanıyordu. Yapılar, genellikle ağır korniş başlıklarıyla tamamlanıyordu; ama katlar da teker teker kornişlerle birbirinden ayrılıyor, böylece bütünün yatay karakteri daha da vurgulanıyordu. Bu özellik İtalyan Rönesans saraylarında özellikle göze çarpar. Sütunlar da yine ön plana çıkar, ki İtalya'daki Rönesans yapılarının özellikle sundurma ve revaklarla sarılı avlularında büyüleyici bir tarzda gösterirler kendilerini.

Dînî amaçlı yapılarda, Gotik'in tamamen ortadan kaldırdığı merkezîlik ilkesi tekrar egemen hâle geldi. Çoğunlukla merkezî yapı, yapının kapalı karakterini daha da güçlü vurgulayan bir kubbeyle örtülmüştü. Bizans ve antik prototiplerle bağlantı apaçık olsa da Brunelleschi, Bramante ve özellikle de Michelangelo gibi ustalar onlarla kıyaslanmaz güçte ve yoğunlukta yepyeni etkiler yaratabilmişlerdi. Gerçi uzun ana yapı tipini gündelik hayattaki ihtiyaçlara uygun olarak çeşitli biçimlerde düzenlemek için bazı bağlantılar inşa etme zorunluluğu doğmuştu, ama zaten özellikle geç Rönesans'taki birçok özgün tarzın doğumuna bu denemeler vesile olmuştu. Michelangelo'nun Roma'daki Aziz Petrus [Bazilikası] tasarımı, bu yeni üslubun en güçlü temsilcisi, adeta son sözüdür. Katedralin inşasıyla görevlendirilmiş olan Bramante, tasarımında ana kubbeyi her biri kendine özgü bir yaşama sahip olan

9- *Architektonische Raumlehre*, Dresden, 1900, Cilt II, s. 1.

ve kendi içinde müstakil bir bütün oluşturan dört küçük kubbeyle kuşatmıştı. Ama Bramante'nin ölümünden sonra çalışmayı devam ettiren Michelangelo, dört küçük kubbenin özerkliklerini ellerinden almış ve neredeyse zorla ana kubbenin hâkimiyeti altına sokmuştu. Böylece bağımsızlığı çalınan her bir parça, tekil hayatları bastıran merkezî bir birliğe eklenmişti. Michelangelo, bu karakteristik özelliği uç noktaya taşımıştı; ama yapı sanatına yepyeni ufuklar da açmış ve kendi yaratımına onu ölümsüz kılacak ölçüde ruh katmıştı.

Tüm geleneksel normları ortadan kaldırmış olan Rönesans, özellikle gelişiminin son evresinde, kendine yeni kıyılar arayan derin bir akıntı da olmasa, düşündürücü bir kuşkuculuğa doğru ilerliyordu. Bunu acı dolu figürleri kendi ruhunun iç mücadelesini yansıtan büyük Floransalıdan daha derin hisseden olmamıştı. Michelangelo gibi Faustvârî bir tip en gösterişli dış görünüşle bile tatmin olmazdı, çünkü sanatı öznelleştirmeye çabalıyor ve hiç kimseye açılmamış bazı karanlık kapıları çalıyordu. Bu özellik onun mimarî yaratımlarında da kendini açığa vurmuştu. Eserleri, canlı varlıklar haline gelir ve insan ruhunun her tutkusuna, her gizli arayışına, her asi meydan okuyuşuna, hepsinden de önemlisi ustanın bütün ürettiklerinde karakteristik olan ve onu Rönesans ufkunun ötesine taşıyan o muhteşem niteliğine insanüstü bir soluk katar.

Rönesans'ın toplumsal kültürü özellikle İtalya'da filizlenmiş olabilir, ama ihtiyaç duyduğu düşünsel ve toplumsal koşulları Avrupa'nın her yerinde karşılandığından, tüm ülkelerde canlı bir yankı bulmuş ve belli bir çağın toplumsal kültürüne ayna tutan bir dünya üslubuna evrilmişti. Büyüklüğü, millî kavramların dar çerçevesiyle sınırlanmasına izin vermeyecek kadar uçsuz bucaksızdır. Gotik gibi Rönesans sanatı da özel ortam şartlarına bağlı olarak gelişen farklı üsluplar yaratmıştır. Nasıl Gotik Almanya'da yaşadığı türden gelişmeyi, antik geleneğin kendisini özel bazı kanallara ittiği İtalya'da yaşamadıysa, Rönesans sanatı da Almanya'da Gotik'in canlı geleneğini hiçbir zaman tam anlamıyla aşamamıştı. Benzer durum Rönesans'ın İngiltere, Fransa ya da İspanya'daki macerası için de geçerlidir. Her yerde o yere özgü ortam ve gelenekler üslubun gelişim yönünü etkilemişti. Ama bu özellikler ve

sapmalar tablonun bütünlüğüne zarar vermez; tersine, önce tablonun bütününü çizerek, her yerde aynı kaynaklardan beslenen tutkuların akrabalığına işaret ederler. Rönesans sanatına yaşam veren şey, ne bir ırk özelliği ne de bir millî mizaçtı. Bütün Avrupa'yı kasıp kavuran ve her yerde yeni üsluplar yaratılmasını ve geneli itibariyle sanatta yeni anlayış arayışlarına girilmesini teşvik eden büyük bir toplumsal devrimdi.

Rönesans sanatından doğal bir gelişim olarak, birçok ülkede, özellikle de Almanya'da on yedinci yüzyılda ve on sekizinci yüzyılın büyük bölümünde egemen olan sanat üslubu Barok gelişmişti. Burada da yine, katiyen geçmişten sert bir kopuşla, onun yerine aniden yeni bir şeyin doğuşuyla değil; Rönesans'ın üslubunda yavaş yavaş billurlaşan ve tüm üsluplar gibi, Avrupa halklarının yaşamındaki toplumsal değişikliklerden etkilenen aheste bir olagelişle karşı karşıyayız. Rönesans döneminin kafa karıştırıcı kaos ortamından yavaş yavaş mutlak monarşi biçimindeki âlî Avrupa devleti şekillendi. Şehirlerin ve soylu vasallar ile küçük hükümranların direnişleri zaferle bastırıldıkça, başlıca ülkelerde ya güçlü hanedanlar ortaya çıktı ya da var olanları konumlarını güçlendirdiler. Kilise'yi bile kendi yörüngesine çekip kendi amaçlarına hizmet eder hale getiren yeni bir iktidar doğdu. Ordularının ve bürokratik idarî aygıtının yardımıyla monarşi, tüm düşman kuvvetleri sahadan silip süpürmeyi ve belediyelerin eski hak ve özgürlüklerini güç kullanarak ezmeyi başarmıştı. Kral şahsen mutlak otoritenin canlı simgesi, saray da tüm toplumsal yaşamın merkezi hâline gelmişti. Devlet, toplumun tüm fonksiyonlarını ya kendi eline ya da gözetimi altına alarak, toplumda olan biten her şeye damgasını vurmuştu. Yasama, yargı, tüm kamu yönetimi krallığın tekeline geçmişti; toplum neredeyse tamamıyla devletin içinde erimişti. Toplumsal yaşamı tümüyle kapsayan bu dönüşüm, tebaanın düşünce ve duygularını devletçe buyurulmuş belli çizgiler içinde kalmaya mecbur etmişti. Her şey hanedanın amaçlarına hizmet etmek için varmış gibiydi. Devir, vaftiz edilmiş temsilcisine *"L'état c'est moi!* (Devlet benim!) deme hakkı verilen "Güneş Krallığı" devriydi.

Her kamusal faaliyetin en ufak ayrıntısına varıncaya dek yukarıdan düzenlenip dikte edilmesi durumunu yaşayan bir toplumda,

sanata kolay kolay özgür yaratıcılık imkânı sunulmazdı. Sanatın temsilcileri otokratın hizmetindeydiler ve Kral'ın İlahî Lütfu'nu göklere çıkarmaktan başka pek bir görevleri yoktu. Bir zamanlar katedrallerin ve dînî festivallerin ihtişamlarının kiliseyi parlak bir ayla misali ışıkla sarması gibi, şimdi de sarayların ve krallık maiyetinin şatafatı monarşinin hâlesi gibiydi; iktidarına mistik bir hava katıyordu. Mutlakiyet döneminin önemli yapıları bu seyirde ortaya çıktı: Paris'te Louvre, Versailles Sarayı ve Parkı, Madrid'de Escorial, Dresden'de Zwinger vb. Tabii her küçük despotun kendi Versailles'ı olması gerektiğinden, yeni üslup tüm ülkelere yayıldı. Barok sanat, ancak Avrupa'daki bu toplumsal dönüşümle birlikte ele alındığında doğru anlaşılabilir. Birbirine uyumsuz, yamuk incilerin ipe dizilmesi gibi bir anlam taşıyan Portekizce *baroque* kelimesinden türetilen terim bu minvalde hiçbir anlam içermez ve başlangıçta sadece dalga geçmek amacıyla kullanılmıştır.

Gerçekteyse Barok, Rönesans sanatından doğan, ama yeni bir sanat anlayışına dayanan yeni bir üslubu ifade eder. Gotik'le sert bir karşıtlık içindeki Rönesans, eskilerin ayak izlerini takip ederek, uyumu güzelliğin en derin, hatta tek dışavurumu ilan etmişti. Barok, uyumun yerine *gücü* geçirerek, yeni bir estetik ölçütü getirmişti. Bu noktada, Avrupa'nın yaşadığı toplumsal yeniden yapılanmanın etkisi açıkça görülür. Mutlak monarşinin güç anlayışı, zamanın ruhuna hâkimdi. Güç güzelliğe, giderek bütünüyle krallığın hizmetine koşulan yeni bir sanat anlayışının ifadesine dönüşmüştü. Majesteleri monark, ihtişamını her şeye saçıyor ve toplumsal yaşamdaki her duyguyu kendine tâbi kılıyordu. Krallığın gelişiminin doruğunda sahip olmayı bildiği bu mutlak, sınırsız güç ihtişamını zamanın mimarîsine de yansıtıyor ve her şeye kâdir olduğunu büyük tantanayla ilan ediyordu. Hiçbir şeyin hükümdarla boy ölçüşmesine tahammülü olmayan ve her şeye kendi keyfinin damgasını vuran mutlakiyetçi devletin ezici gücü, Barok sanata tümüyle on yedinci yüzyılın tipik özelliği olan sarayı temsil etme baskın karakterini vermişti. Cizvitlerin Kilise'ye yeniden eski gücünü kazandırmayı kendilerine görev edinmesi gibi, mutlakiyetçilik savunucuları da monarşinin baskıcı karakterini ruhanîleştirip kökenini unutturmaya çalıştı. Krallık kurumu böylece insanüstülüğün kutsal ışığına büründü, bu durum yapılarda da kendini

gösterdi. Gerçekten de Barok yapılar, bakan göze sıklıkla mistik bir vahyin içsel gücünü hissettirip ruha korku salar.

Dönemin kilise binaları da aynı çizgiyi izleyerek mutlak bir iktidar ilkesinin her şeye kâdir gücünü iyice vurgular. Tarihsel bakımdan örgütlü karşı-Reformasyonu temsil eden Cizvitliğin etkisi altında "Cizvit üslubu" denen bir üslup gelişmişti. Kendi çok yönlülükleri içinde, inananların ruhları üzerinde baskın bir etki yaratan ve zihinlerini karşı konulması imkânsız bir güçle kendi her şeye kâdir güçlerine itaate zorlayan yeni mekân sorunları su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Tanrının evi, göz kamaştırıcı bezeklerle süslenmiş ve genelde ancak vecd hâlinde görülen ihtiraslı bir duygu etkisi uyandıran bir merasim salonuna dönüştürülmüştü. Dış mimarî yapı da, iç donanım da insana, muzaffer bir edayla dünyevî her şeyi çiğneyen daha yüce bir iradenin her şeye kâdir gücünü fısıldamak üzere tasarlanmıştı.

Barok üslup netice itibariyle Rokoko'ya kapı açtı. Saray merasiminin donmuş görkemi ve kaskatı vakarı uzun vadede bıkkınlık vermiş ve daha sıcak, daha samîmî formlara ihtiyaç uyandırmıştı. Orléans Dükü Philippe'in naipliği sırasında bu ihtiyacın dikkate alınmasıyla ortaya çıkan ve "Régence" (Naiplik) adı verilen üslup, zaman içinde, XV. Louis döneminde zirvesine ulaşan Rokoko'yu doğuran yeni bir ifade tarzının başlangıcıdır. Kaskatı gururuyla her türlü samimiyeti reddeden erişilmez ve görkemli olanın yerini, artık bir toplumsal sistemi temsil etmenin ağırlığı altında ezilmeyen, boş fanteziler ile aşk entrikaları peşinde koşan bir zarafet ve cazibe sevinci aldı. Böylece, kendini özellikle iç mekân düzenlemesinde ortaya koyan yeni bir üslup doğdu. Duvarlar ağır karakterini yitirip, içindeki boşluk helezonik kıvrımlar, çiçek motifleri ve neşeli bir süslemede bulunabilecek buna benzer unsurlarla kaplanan hoş bir resim çerçevesine dönüştü. Duvarlar, hoş figürlerle kaplanan tavanla bir olup aktı. Renkler sertliğini kaybederek yumuşak tonlar aldı. Salonlardaki dev aynalar, mekânın doğal üç boyutlu görüntüsünü geriye doğru genişletip fiziksel yapısı konusunda aldatıyordu.

Zarafeti Rokoko'nun gelişimi üzerinde etkili olan ince porselen özellikle büyüleyiciydi. Mobilya da ağır, hantal formunu yitirerek iç mekân düzenlemesine uyum sağlamıştı. Rafine edilmiş bir

duyarlılıktan kaynaklanan ürpertici bir huzursuzluk insanlara ve eşyalara egemen oluyor ve toplumun üst tabakalarının aşırı hassas sinirleri üzerinde gizemli bir sıvı etkisi yaratıyordu. Yeni üslup, tam olarak imtiyazlı kastların ruhsal durumunu anlatıyordu. İmtiyazlı çevrelerde hayata dair daha özel alışkanlıklarda kökten bir değişim kendini hissettiriyor ve Rokoko sanatına duygusal sağanak olarak yansıyordu.

Mutlak monarşinin yükseliş gösterdiği dönemde metafizik bir anlam katmayı başardığı iktidar ilkesi, bu özelliğini giderek daha çok yitirmiş; gözdeler ve asalakların çevresinde salt pratik getirilerine bakılarak değerlendirilir olmuştu. İnsanlar artık hiç kimseyi etkileyemeyen bu sözümona muazzam devrin şöhret meraklısı yapmacıklığı ve boş şatafatıyla alay ediyordu. Önceden azamet ve vakardan ulaşılmaz olduğu izlenimi yaratmayı başaran her şey, halk üzerinde artık ancak kuru bir parodi etkisi yaratıyor, kinaye sevdalısı entelektüellere esprilerinin keskinliğini denemeleri için istemeden fırsat sağlıyordu. Krallık artık gömülmeyi bekleyen kireçlenmiş bir kadavraydı sadece. XIV. Louis, devleti bizzat kendisiyle özdeşleştirirken, mutlak monarşinin özünü en mağrur deyişle ifade etmişti: Kral her şeydir; halk hiçbir şey! Ancak sonradan Madame du Barry'nin, aşığı olan krala patavatsız laubaliliğiyle "*La France*" diye hitap etmesi, kralın ilahî haklarının en acımasız biçimde maskara edilmesiydi. Monarşi, kendini fazla bekletmeyecek olan yıkılışına hazırdı. Devrimin fırtınalarında kırılgan Rokoko kültürü de, onu üretmiş olan toplumla birlikte maziye karıştı. Azap verici kasılmalar ve şiddetli sarsıntıların ortasında farklı bir dünya, yeni ufuklara göz dikmiş yeni bir kuşak doğdu.

Bu kuşağın umut edip özlem duyduğu şeyler hiçbir zaman gerçekliğe kavuşmadı ve "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sözleri sadece bir rüyanın yankısı olarak kaldı. Eski rejimin mirasını devralan burjuva toplumu modern milletin soyut imgesine can vermişti vermesine, ama herkesin ihtiyaçlarına cevap verecek ve sosyal adalet ilkelerini dayanak alacak bir birliktelik anlamında hakîkî bir toplum kurmayı başaramamıştı. "Herkesin herkesle savaşı"nı ilkeselleştiren yeni ekonomik düzeni, cesetlerin üzerine basa basa ilerleyen kapitalist dünyaya özgü kalpsiz egoizmi yaratmaktan öteye geçememişti. Bu toplumsal yapının insanlar ve halklar arasında

sosyal bağlar kurması mümkün değildi. Sadece karşıtlıkları daha da derinleştirdi, aşılmaz hâle getirdi ve neticesinde doğal olarak [I.] Dünya Savaşı'na ve muazzam bir zamane kaosuna yol açtı.

Bu nedenle, mimarîye de yeni pencereler açması mümkün olamazdı. Burada da karşıtlıklar oyununu teşvik etmiş, karakter bakımından "stil kaosu" olarak tanımlanan garip üslupsuzluğu beraberinde getirmiştir. Modern sanayi şehirlerimizin planı ve görünüşünü, kışlavârî ucuz kiralık konutların kasvetli çirkinliğini, sokağa terk edilmiş bir yüz ifadesi veren gösterişçi ve yapmacık bina cephelerini düşünürsek, devrin tüm zevksizlik örneklerinin randevulaştığı izlenimine kapılırız. Dönemimize "kitsch" kelimesinin damga vurması boşuna değildir. İnsanın insanla manevî bağına dair her türlü doğal duygusunu yitirmiş ve bireyin kitlenin kaosunda boğulmasına izin vermiş bir toplum, başka bir sonuca ulaşamazdı. Bugün her nerede kamu binalarımız ve modern yerleşim alanlarımızda yeni bir üslup öne çıkıyorsa, orada sürekli, insanı kölelikten ve şimdiki var oluşunun boşluğundan kurtaracak, insan yaşamına yeniden amaç ve içerik kazandıracak yeni bir topluluğa duyulan özlem yükseliyor.

Ama neticede, ifrata varacak kadar gelişmiş endüstriyalizmiyle, fabrikalarıyla, depoları ve kışlalarıyla, iflah olmaz toplumsal bölünmeleriyle ve yapı sanatının bunlardan kaynaklı üslup kaosuyla, bu çağ da millî bilincin esasında ne kadar az şey ifade ettiğinin bir kanıtıdır. Kendini her yerde ortaya koyan ve son kertede sanatın kendini nasıl ifade edeceğini de belirleyen zaman ve zamanın maddî, ruhsal ile düşünsel koşullarıdır.

11. Bölüm

Sanat ve Milliyetçilik

Resimdeki Kişisellik. Leonardo ve Michelangelo. Yaşam Algısı ve Yaratıcı Dürtü. Bir Çağın Toplumsal Özellikleri ve Bunların Sanata Etkisi. Albrecht Dürer ve Reformasyon. Dürer'in Sanatındaki Alman Unsurlar. Yabancı Etkiler. Rembrandt ve Millî Yurttaşlık. Milliyetçilik Cehaletinin Kurbanı Olarak Sanatçı. Goya ve Devrim Ruhu. İmtiyazlıların Sanat İdeali. Rokoko ve Devrim. Davut ve Fransız Devrimi'nde Roma Jesti. Burjuvazinin Hâkimiyeti. "Yasama Göbeği"ne Karşı Daumier. Daumier' nin Sanatının Aynasında Adalet ve Militarizm. Emeğin Uyanışı. Modern Sanatta Emek Sorunu. Millet ve Meunier. Toplumsal Düzene Karşı Mücadelede Sanatçı. Sanat Trendi ve Millî Özellik. Sanatta Evrensel İnsan. İmgelemin Gücü.

Mimarînin gelişimine biraz daha detaylı şekilde eğildik, çünkü üslup geçişleri ve toplumsal çevrenin sanatsal üretim üzerindeki etkisi en net burada görülür; ama sanatın diğer dallarında sanatçının "millî özelliği"nin ortaya koymuş olduğu eserin niteliğini belirleyecek önemde bir etkiye sahip olduğunu varsaymak yanlış olur. Sanat eserinde kişisellik her zaman ilk sırada yer alır ve eserde sanatçının özel dokunuşunun izini bırakır. Aynı yerde doğmuş, aynı zamanda yaşamış ve sosyal çevrenin etkisine aynı oranda maruz kalmış iki sanatçı, tesiri altında kaldıkları ve yaratımlarını az çok etkileyen şeylere birbirinden farklı tepkiler gösterir.

Michelangelo ve Leonardo da Vinci'yi ele alalım: İkisi de Floransalı olduğu, aynı dönemde yaşadığı, çağının ruhuna kapıldığı hâlde birbirinden sadece insanî nitelikler yönünden gece ve gündüz kadar farklı iki sanatçı olmakla kalmıyordu; bu iki adamın eserleri de bambaşka dünyalara aitti ve en iddialı milliyetçi fantezi bile onları ayıran uçuruma köprü olamazdı.

Leonardo'nun sanatında, dipsiz derinliklerden denizkızı gibi yumuşak yumuşak seslenen bir şeyler vardır. Kadın figürlerinin gizemli gülümseyişleri, ruha baştan çıkarıcı bir arzu sızdıran ve dünyevî her şeyden el etek çekmiş bir iç dünyadan süzülür. Duyuların asla gerçeğe dönüşemeyecek düşsel bir oyunu gibidir. Ve yine bir düş gibi, garip doğa manzaralarında dünyevî hiçbir şeye

rastlanmaz. Belli belirsiz arka plan gözü büyülerken, insanüstü bir güzellik ve düşsel bir derinlik duygusu uyandırır. *Kayalıklar Bakiresi, Vaftizci Yahya* ya da *Mona Lisa*'daki manzarayı düşünelim. Leonardo'nun hayat verdiği tüm figürler, Hristiyan gelenekten hiçbir iz taşımayan Meryem Anaları (Madonnaları) dâhil, denizkızlarını andırır. Her şey, ruhta derin titreşimler uyandıran ve insana âlemlerin armonisinin hafif yankılarını işittiğini düşündüren en ince duygusallığın büyüsüyle örtülüdür. Leonardo'nun tüm eserlerine nüfuz etmiş olan bu ilginç özellik, sonsuz bir çeşitlilik göstererek tekrar tekrar ortaya çıkar. Çağdaşlarının ve gelecek kuşakların hiçbir zaman hiçbir ölümlünün girmediği uzak bir masallar ülkesini duymuşçasına aklını başından alan da işte onun bu özelliğidir: İstisnasız şekilde ve her yerde gizemli karanlık derinliklerden süzülüp gelen ve başka bir dünyadanmış gibi görünen hafif kısık bir bakış.

Kendi yaşamının lânetini yüklediği dev figürlerin güçlü yaratıcısı Michelangelo ne kadar da farklıdır oysa! O bizzat, tüm gökleri fırtınalarla fethetmek isteyen ama daima ruhunun ağırlığı altında ezilip engellendiğini hisseden bir devdir; hiçbir zaman eserinden tatmin olmadığı hâlde, gene de başka bir şey yapamayacağı için onu durmaksızın çalışmaya iten bir içsel zorlamanın sesini dinleyen, kararmış ruhu insanüstü kuvvetlerle galeyana gelmiş, Kader'in sillesini yemiş biridir. Şeytanî figürlerinde, azap veren bir yalnızlık ve sonsuzluğun tüm dehşetini yansıtan kasvetli düşünceler can bulur. Figürlerinin çoğu karabasan etkisi yaratır. Sistina Şapeli'nin devasa tavanına resmedilmiş [Peygamber] Yeremya'yı, kadın kâhinleri ve sütun resimlerini, hatta Floransa'daki Medici Şapeli'nin büyüleyici taş işlerini düşünün; binlerce yılın ağırlığını taşıyan ve sanatçının çileli ruhunu yansıtan Gün, Gece, Şafak ve Alacakaranlık isimli heykelleri. Hatta sunayla çiftleşen Leda bile aynı kurşunî ağırlığı ifade eder ve hiçbir şehvetli tutku hissi uyandırmaz. Dev gövdesinde her kasın gergin olduğu ve alnında gök gürültülü ve fırtınalı bir ruh hâli taşıyan anıtsal Musa heykelindeki gibi figürlerde öfkeli gazap fırtınaları eser. *Son Yargılama*'nın İsa'sı ve arka planı dolduran çıplak devler de aynı ruhu yansıtır.

Burada kendini ortaya koyan şey dünya görüşündeki farklılıktır. Bir milletin ruhu değil bir çağın ruhu olan Hümanizm, Leonar-

do'nun sanatında doruk noktasına ve aynı zamanda en kapsamlı ifadesine kavuşmuştur. Michelangelo'nun eserlerindeyse Hümanizm çoktan bertaraf edilmiştir; yeniden insanî bir hak hâline gelmesi istenen bir hak uğruna ateşli bir coşku ile fanatik bir arzunun yönlendirdiği, tüm cennet ve cehennemlerin gizli kapılarını çalmaya cüret eden içsel bir insanüstü şeyler arayışına yer açmıştır. İmparatoru ve Papayı reddeden adam da, Gianotti'nin diyaloglarında "tiran insan değil de insan kılığında bir canavar olduğu için" tiran cinayetini savunan adam da Michelangelo'nun eserlerinde yaşam bulur.

Düşünsel meseleleri görünür bir şekle sokmuş büyük sanatçıların eserlerinde ilk bakışta göze çarpan şey, tesadüfe dayanan milliyetleri değil, tüm zamanlara ait olan ve bize tüm halkların dilini anlamayı öğreten derin insanîlikleridir. Buna kıyasla yerel koşullarının etkileri, eserin teknik ya da tarihsel değerlendirmesi için gösterge olarak ne kadar önemli olursa olsun, çok küçük bir rol oynar. Öte yandan eserdeki tümüyle yerel nişaneler de ona kesinlikle millî bir nitelik kazandırmaz. Çünkü her millette, özellikle de her büyük millette, rengârenk bir karışım hâlinde barış içinde bir arada işleyen, ama hiçbir zaman hayalî bir millet kavramının dar çerçevesinde özetlenemeyecek çok sayıda yerel etki bulunur.

Bir Leonardo'nun örneğin *Mona Lisa*'yla ifade etmek istediği şey, insan ruhuna ait çok çeşitli dürtüler, derin hislerimizin gizli gelgitiydi. Bunu yaparken ruh hâlindeki en hassas dalgalanmaların peşinden gitmiş ve adeta sanat adına keşfettiği kadın figürü, ona bu konuda mükemmel bir anahtar sunmuştu. *Mona Lisa*'nın gizemli yüz ifadesi insan duygularının tüm uçlarını yansıtır: tatlı bir ışıltı ve derin bir şeytanîlik, neşeli bir doğallık ve kurnazca bir içten pazarlıklılık, arzudan yoksun bir saflık ve baştan çıkarıcı bir şehvet. Bu resimden yansıyan ressamın kendi ruhudur; bilgiye susayarak her karanlık patikayı takip eden, gene de *ultima thule*'ye[1] giden yolu bulamayan bir Faust'tur. Eserlerine esas azameti katan da işte insan ruhunun özünde var olan trajedinin bu derin deneyimidir. Michelangelo'da da her eser sanatçının kendi ruhsal deneyimlerinin bir dışavurumuna dönüşür: "Hep benim kendi ıstırabımın

1- [Kaf Dağı'nın Ardı. –t.ç.n.]

resmi oldu; alın çizgilerimin kasvetini taşıdı." İnsana ve sanatçıya ait bu en derin duygularda millî duyguların esamesi okunmaz. Her zaman insanüstü olmak için didinen bu mücadeleci insanlığın karşısında milliyeti allayıp pullamalar o kadar küçük ve önemsiz kalır ki!

Nasıl ki tarihte millî denen özellikler, zamanın tüm halkları etkileyen evrensel akışı karşısında iyice geri plana itilmişse, aynı şey sanatta da geçerlidir. Mesela, Albrecht Dürer'in sanatını Reformasyon ve sayısız dip akıntısı olmadan pek tasavvur edemeyiz. Ancak eski ve yeninin bu kadar iç içe geçtiği bir mayalanma döneminin Fırtına ve Atılımını göz önüne almak suretiyle Dürer'in eserlerindeki ilginç bağlantıları anlayabiliriz. Dürer'e atıf yapıyoruz çünkü sık sık ve temelsiz bir biçimde "tüm Alman ressamların en Alman'ı" olarak adlandırılmıştır ve böylesi bir tanımlamanın hiçbir anlamı yoktur. Eğer ustanın memleket toprağının suhulet duygusu ve tinsel ışıltısı karşısında yaşadığı derin duyguları Alman olarak adlandırılmak isteniyorsa, elden bir şey gelmez, ama bu tanımlama hiçbir surette Dürer'in sanatının müstesna özünü anlatamaz. Lafargue, şu sözlerinde haklıydı:

> "Eserlerindeki Almanlık, yaratıcılığının sınırlarıdır. Milliyete ya da ırka bağlanan özellikler, her sanat eserinde aynı zamanda zayıflığın emaresidir. Alman dediğimiz şey, çok büyük ihtimâlle uygarlığın daha az yaşlı bir biçiminden başka bir şey değildir."[2]

Dürer'in eserlerinde, memleket topraklarının Dürer'in ruhunda yaratmış olduğu garip bir hayâller âlemi vardır; öyle ki orada o çevrenin yerlisi olan, oranın toprağında soluk alıp veren, başlarının üstünde doğan güneşini hisseden hayalî varlıklar yaşar. *Aziz Hieronymus Çalışma Odasında*, [*Meryem'in Yedi Çilesi*] *Mısır'a Kaçış, Aziz Antonius, Şövalye Ölüm ve Şeytan* gibi birçok eser, göze çok hoş görünen memleket toprağının gözü okşayan o garip ışıltısı altında başkalaşmıştır. Ama ruhu kuzeydeki memleket toprağının tüm büyüsünü taşıyan aynı ressamın içinde, adım attığı ve sanatını besleyen güneşli tarlaların insanı çeken hasreti ve sessiz ritmi de yaşar. Uzak Güney'den gelen bu etki, bu ses, ustanın

2- John Lafarge, *Great Masters*, New York, 1906.

eserlerinde etkileyici bir biçimde açığa çıkar. Scheffler, "Gotik, Grek ile en ilginç bağlantıya Dürer gibi bir ressamda girmiştir" derken, aynı hissi başka kelimelerle ifade ediyordur ancak. Dürer, İtalyan Rönesansının tüm yaratıcı dürtüsünü özümseyip varlığının her dokusunu bununla beslemiştir. Verrocchio, Leonardo, Mantegna, Bellini, Raffaello, Pollajuole gibi İtalyan ustaların etkisi birçok eserinde açıkça kendini gösterir. Bir örnek vermek gerekirse, Verrocchio'nun Colleoni atlı heykeli, Dürer'i derinden etkilemişti; *Aziz Georgios* ve *Şövalye Ölüm ve Şeytan* gibi eserlerin bu etki olmadan ortaya çıkamayacağını varsaymak kesinlikle mümkündür. Aynı zamanda, İtalyan Rönesans dekorunun ve bilhassa da Rönesans'ın en tipik özelliklerinden olan çıplak insan vücudu sevgisinin de Dürer'in sanatında bariz etkisi vardı.

Dürer, yabancı olan her şeyi almış ve kendisinin bir parçası hâline gelinceye dek her hücresiyle içine çekmişti. Böylece eserlerinde, kuzey topraklarına özgü telaşlılık ve alacakaranlık ile güneye özgü kabına sığmayan hayâl gücünü aydınlatıp netleştiren ve bir bütün olarak sanatına karakteristik özelliğini veren berrak ve neşeli izlenimleri harmanlanmıştı. Eserlerinde bizi özellikle İsa figürlerine çok yakınlaştıran insanî derinlik bile hiçbir biçimde onun "Alman ruhunun emaresi" değil, o zamana ait ruhsal arayışların açığa vurulmasıdır. Burada bize, her insanî duyguyu en son noktasına kadar izleyen Hümanist Dürer seslenir. Dürer'in sanatındaki derin insanî nitelik ustanın Münih Pinakothek'teki ünlü otoportresinde de hitap eder bize; arayan gözleri daha ziyade kendi içine yönelmiş, düşüncelere dalmış sessiz biri. Kafasında zamanın büyük sorunlarını sanatsal bir biçime dökme mücadelesi verdiğini hissetmek mümkün, fakat yüz ifadesinden yayılan derin endişe bize bu beynin her bilmeceyi çözemeyeceğini de anlatır. İster istemez aklımıza ustanın *Melankoli* adlı gravüründeki kara kara düşünen, yükseklerinde kuyruklu yıldız parlaklığıyla kuzey ışıklarının tuhaf dağılışını gördüğümüz gizemli uzaklara bakan kanatlı kadın gelir.

Eğer gerçekte millî sanat diye bir şey olsaydı, Rembrandt ve beraberinde çok sayıda sanatçı düşünülemezdi bile. Çünkü küçük Hollanda'nın yarattığı bu en büyük ressamın eserlerine karşı çağdaşlarının millî hisleri, alay ve küçümsemeden ibaretti. Rembrandt'ın

büyüklüğünü o kadar az kavramışlardı ki, onu gönül rahatlığıyla sefalet içinde ölüme terk etmiş ve öldüğünde de kıllarını bile kıpırdatmamışlardı. Rembrandt vefatından ancak uzun zaman sonra ağır ağır ölümsüzler mertebesine yükselmiş ve bugün ülkesine "millî ruh"un sembolü olarak hizmet eder hâle gelmiştir.

Bir zamanlar ülkenin despot İspanyol boyunduruğundan kurtuluşu uğruna umutsuz bir mücadele yürütmüş olan Hollanda yurttaşları, o mücadeleden muzaffer çıkmıştı. Halkın tüm katmanlarına yeni bir ruh hâkim olmuş ve küçük ülkeye hayâl bile edilemeyen bir yükseliş getirmişti. Her şehirde coşku ve hareket vardı; her yerde bir yaşam enerjisi fazlalığı kendini hissettiriyordu. Kendi gücünün sarhoşluğuna kapılmış olan bu cüretkârlık dönemi ruhunun son izlerine Franz Hals'ın resimlerinde rastlarız. Yurttaşlar arasında, ticaretin ve sermayenin büyümesiyle giderek daha somut bir biçime bürünen düzenlenmiş koşullara kavuşma arzusu ağırlık kazandıkça, bu taşkın ruh da çabucak dinmişti. Böylece sadece maddî menfaatleri uğruna yaşayan ve tüm yaşamı sabit normlara bağlamaya çalışan afyonlu bir kültürsüzlük yavaş yavaş gelişti.

Rembrandt için bu burjuva-millî düzen, hayatının lâneti hâline geldi. Başlangıçta yaptığı gibi, hayâl gücünden yoksun halkının zevklerini tatmin etmeye çalıştığı sürece durumu fena değildi. Ta ki içindeki ressam uyanıncaya kadar! İşte o zaman ustanın ucuz popülaritesinden eser kalmamış ve onunla millet arasındaki uzlaşmaz karşıtlık giderek su yüzüne çıkmıştı. Bu karşıtlık, onun eserlerinde tümüyle bilinçli, hatta çarpıcı bir keskinliğe varan bir ifadeye kavuşur. Zamanına başkaldıran ressam, sanatı ile ülkesinin millî kültürsüzlüğü arasındaki sınırı harika bir netlikle çizmişti. Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesi'nde sıkılmış yumruğunu *kayınpederine yöneltmiş Samson*'u ya da korkunç bir öfkeyle on emir tabletini paramparça eden Dresden'deki öfkeli Musa'yı düşününce, insan, yaşamını harap eden burjuva düzeni tablosunu paramparça edenin Rembrandt'ın ta kendisi olduğunu hissediyor.

Ressamın kendine özgülükte tam olgunluğa ulaştığı, hâlinden memnun bağnazlara öfkesini kusmaya son verdikten çok sonraki eserlerinde de, ülkesiyle millî bir duygudaşlığın yanına bile yaklaşmamıştı. Tersine, sanatı ile millî zevksizlik arasındaki uçurum, ressamın en sonunda Amsterdam gettosunun göbeğine yerleşme-

sine kadar giderek genişleyip derinleşmişti. Burada İspanya ve Portekiz'den sürgün edilmiş Yahudiler, onun keskin gözlerinin önüne zamane Hollanda'sının tektipleşmiş gri hayatına yabancı, yeni bir dünya sermişti. Yavaş yavaş eski ortamını unutup Doğu' nun tüm renkli rüyalarında zevke dalmıştı. Daha önceleri sadece sezdiği ve hep tekrar ettiği ne varsa, artık onun için derin bir ruhsal deneyim hâlini almıştı. Maddî olan her şeyi ruha boğan, ruhun gizli yerlerini ortaya seren fırçaların büyük sihirbazı böyle doğdu! Onu hiçbir millî bağın tuzağına düşüremediği yeni bir sanatın sancaktarı yapan ve dolayısıyla geleceğin insanları için bir esin kaynağına dönüştüren de budur.

Rembrandt'ın sanatının derin bir toplumsal yönü de vardır. "*100 Gulden Baskısı*"ndaki[3] İsa'ya bir göz atalım: Horlananların, toplum dışına itilmişlerin kurtarıcısının etrafını azap içinde kurtarılmayı bekleyen paçavralar içindeki dilenciler, hasta ve sakatlar sarmıştı. Son yıllarında, hayata katlanabilmek için içki âlemlerinde kendini unutmak isteyen sanatçının etrafını da sürekli olarak dilenciler, ayyaşlar ve berduşlar sarmıştı. Ustanın, ruhsal bir ıstırabı yansıtan, alkolün perişan ettiği bir suratla bize gözlerini dikmiş son otoportrelerini unutmayalım; belki de bir ressamın tuvale çizdiği millete yönelik en ağır suçlamadır bunlar.

Her büyük sanat eseri, millî sınırlardan azadedir ve zaten insanlığımızın gizli kalmış heyecanlarını içimizde uyandırıp insanlığın güçlü birliğini ortaya serdiği için bizi böylesine derinden etkiler. Francisco Goya'nın güney düzlüklerinin tüm sıcaklığını yayan eserlerine dalalım. Güney manzaralarının arkasında sanatçının düşlere dalan ruhu; kafasını kurcalayan ama sadece ülkesine değil zamanına ait olan düşünceler ve sorunlar vardır. Çünkü yaşamı yansıtan her sanat eseri, kendini duygu olarak ifade etmeye çalışan çağının zihinsel tortusunu sergiler. İşte tam burada yabancı çevreyi aşıp bizi memleket topraklarına götüren saf insanî nitelik devreye girer.

Goya'nın sanatını tüm azametiyle takdir etmek için İspanyol olmak gerekmez. Eserlerinde batan bir dünyayı demir sandalet-

3- [Özgün adı "*Hastaları İyileştiren İsa*" olan gravür, daha sonra esere ödenen fiyat nedeniyle bu adla anıldı. –i.ç.n.]

lerle aşıp gelen yeni bir çağın gürültüsü ulaşır kulağa; tanrılarla devlerin var olan her şeyi yok edecek ölüm kalım savaşını andırır. İspanyol kraliyet ailesini çizdiği portreleri ve bütün saray tabloları, hiçbir taviz vermeyen ve tanrının temsilcileri olarak yöneten krallığı görkeminin son kırıntılarından da yoksun bırakan yorulmak bilmez bir hakikât arayışının ürkütücü örnekleridir. Burada ifadesini bulan sadece insan, her şeyiyle insandır. Nietzsche'nin "Çoğunlukla pisliğin biri oturur tahtın üstünde; çoğunlukla taht da pisliğin üstünde" sözü, burada her iki yönüyle de geçerlidir.

Goya'nın yağlı boya tabloları için geçerli olan, ustanın gravürleri için daha da yüksek oranda geçerlidir. Goya'nın âsî mizacı burada şeytanî biçimlere bürünür. *Savaşın Felâketleri* adlı gravür dizisi, savaşa dair anlatılmış her şeyden daha dehşet vericidir. Bu korkunç resimlerde, kahramanlık duygusundan, herhangi bir tür yurtseverlik coşkusundan, büyük komutanların muharebelerde kazandığı şandan en küçük bir iz bile bulunmaz; sadece, cinayetlerinin her aşamasında kendini gösteren insan canavarı vardır. Kelimenin tam anlamıyla, burada bizimle tüm insanların anladığı dilden konuşan ve çürümüş gövdeden vatanseverlik yalanının son paçavrasını da çekip alan bir devrimci vardır. Bir büyük adam halkların örgütlü katliyle ilgili yargısını iletir. Goya'nın her şeyi yerle bir eden ruhu, hiçbir kutsallığın önünde duraksamaz. Sert bir aşağılama ve öfke dolu bir tiksintiyle, geçmişten taşınan gelenekler ve saygın kavramlarla tüm bağlarını koparmıştır. Eski toplum üzerine kötü kehanetler yazmış, devlet ve Kilise temsilcilerine karşı olduğu gibi çağdaşlarının ölü âdetler ve miras alınmış önyargılar yığınına da karşı çıkmıştır. Fransız Devrimi'nin ateşi İspanya'yı da sardığında, sanatçı ufukta gördüğü yeni çağı sevinçle karşılamıştı. Ama taşkın umutlar kısa süre sonra tükendi; VII. Fernando'nun Napolyon'un kardeşini indirip tahta çıkmasıyla birlikte, en karanlığından gericilik boy gösterip özgürlüğün yaklaştığı hayâllerine son verdi. Engizisyon mahkemelerinin yetkileri iade edilerek yeniden tesis edildi; tüm genç filizler kanlı despotizmin zehirli soluğunda soldu ve koyu bir karanlık tüm ülkeyi sardı. Goya'nın rüyası sona ermişti. Tümüyle sağırlaşmış ve insanlığa karşı şiddetli bir tiksinti dolu olarak, Madrid yakınlarındaki köy evinde tam bir inziyaya çekilip cehennemi andıran ve ellerine hâkim olan hayâl dün-

yasının ürünleriyle baş başa yaşadı. Korkunun sardığı, karşısında Dante'nin cehenneminin bile zararsız ve huzurlu kaldığı sessiz bir hayaletler âleminin dehşet verici figürleri... Ta ki yaşlı sanatçı bu yalnızlıkta da halkın "Kaplan" adını taktığı despotun kötülüğü karşısında kendini güvende hissetmez oluncaya ve ihtiyar gövdesini sürüyerek, yorgun gözlerini yumduğu Fransa'ya gidene kadar.

"Sanat için sanat"ın coşkulu savunucuları sanatın zamandan bağımsız olduğunu ne kadar güçlü vurgularsa vurgulasın, her çağın sanat tarihi, zamanın düşünsel ve toplumsal akımlarının sanatta ne kadar karşı konulmaz bir biçimde ifade bulduğuna dair sayısız örnek verir. Rokoko ressamlarının eserlerini Jacques-Louis David'in ürünleriyle karşılaştırdığımızda, ikisi arasında geçen kısa sürede dünya tarihinde devasa bir sahne yaşandığını bir bakışta anlarız.

[Madame de] Pompadour'un o dokunaklı "Bizden sonra tufan!" deyişi, kullanmak için değil de göz zevki için imal edildiği izlenimi veren incecik porselenler ve narin, kavisli bacaklı mobilyalar kadar kırılgan bir gösteriş dünyası olan eski toplumun kapıları üzerinde asılı görünmez bir yazıdır. Bu dünyanın konuşma şekli kibar ve özenli, tavırları ise efsunlu bir nezakettedir. Ne Corneille'in kahramanca jestlerine ne de Racine'in kaskatı vakarına önem verir. Yandaşları için hâlâ cazip olan tek şey varsa o da samimiyet, zarafettir; tutkuları, hiçbir ekleme gerektirmeyen pastoral tiyatro, aşk macerasıdır. Eğer dermansız vücut, duyguların kargaşasına ayak uyduracak formda değilse, o zaman erotik dürtüleri canlandırmak için yapay araçlar kullanılmalıdır. Bu teatral dünyada her şey abartılı, yumuşatılmış, aşırı inceltilmiş görünür; her şey aşkın şehvetiyle kıkırdar, gülümser, salınır, süzülür, ayartır, aşkla iç çeker, mis gibi kokar, makyajlıdır. Dışarıda koca bir halkın şok edici bir sefalet içinde kırılmakta olduğunu bir an bile düşünmez. Zaman zaman can sıkıcı bir gürültü bu sonsuz kutlamaların yumuşacık mutluluğunu bozduğunda, bir süre şaşkınlık ve endişe duyulur, ta ki hemen akabinde aynı zarif hafifmeşreplikle yeni bir çılgınlık başlayana dek. Kendini dış dünyanın tüm gerçeklerine kapatmak, neler olduğuna bakmamak, Mozart'ın *Figaro*'sunda büyüleyici bir biçimde melodi ve ritme kavuşturduğu toplumun düsturuydu.

[Jean-Antoine] Watteau'nun *"l'embarquement pour l'ile de cythere"* (*Çuha Adası'na Yolculuk*) adlı resmi o zamana önsöz olarak hizmet edebilirdi: Sakin bir su kıyısında, hoş bir doğa ortamının ortasında âşık Rokoko insanlarından oluşan bir topluluk kendilerini mutluluğun hayâl dünyasına taşıyacak tekneyi bekler. Dünyanın elem ve kederi unutulmuştur; hiçbir sert esinti bu saklı cennete giremez. Yaşamı tümüyle parfüm ve zevk bürümüştür. Aşk bahçelerindeymiş gibi bir yaşam süren ve hiçbir davetsiz misafir girip de mutluluklarını bozmasın diye bütün kapıları duvarla ören gösteriş düşkünü bir toplumun orijinaline sadık bir imgesidir bu. Watteau'ya ilham veren şey, Lancret, Boucher, Fragonard ve diğerlerinin eserlerinde hep daha rafine ve kusursuz olarak tasvir edilmiştir. Bakanda ciddî ya da rahatsız edici düşünceler uyandırabilecek ulu, resmî, keskin olan her şey burada yok olmuştur. Hayat Venüs sembolü altında yaşanır; tüm muhteviyat erotizmden ibarettir. Bu, ne ressama insan vücudunu faaliyete iten güdüleri izleme fırsatı veren geçmiş bir zamanın naif, neredeyse arzusuz çıplaklığıdır ne de Rubens'in eserlerinde çok kaba şekilde sergilenen duygusuz şehvet. Burada başka bir şey ortaya çıkar. Çoğunlukla [François] Boucher'nin genç kız figürleri gibi henüz tam serpilmemiş olan bu kadın bedenlerinden hafif bir titreme geçer. Şehvetli bir ürpertiyi andıran bir şey, saklı hazlara gebe kalan ve gizli meşk zevklerine özlem duyan çıplak bedeni sarsar. Duru gökyüzü hiçbir zaman acıyla bulutlanmayan Arkadya'nın gamsız dünyası gibi baştan çıkarıcı bir cazibesi vardır; neredeyse gerçek olamayacak kadar güzeldir. İnsanı kısa süre içinde perdesi inecek keyifli bir oyunu izlemeye oturduğu duygusu sarar.

Ama pastoral aşk rüyası (idil) ansızın sona erecekti. Küçük bir imtiyazlı aylaklar azınlığının zevki uğruna ödenen bedel korkunç; aşk partilerinin sarhoşluk ortamında son nefes hırıltıları duyulmayan doğuştan talihsiz milyonları boğan acılar dehşet vericiydi. Felâket bir anda ortaya çıkmadı. XV. Louis'nin ölümünden beri köylünün açlığa isyanları rutine dönüşmüştü. Olaylar genel olarak dar bir alanla sınırlı kaldığından, hükûmet bunu nispeten kolay bastırıyordu; fakat tekrar tekrar ayaklanılıyor ve giderek daha da sertleşiliyordu. İşaretler ortadaydı ama bunları anlamak isteyenler sadece bir avuç insandı, dile getirme cesaretine sahip olanlarsa

daha da azdı. Sonunda fırtına patlak verdi ve korkunç bir uğultuyla eski toplumun çürümüş omurgasını paramparça ederek her şeyi ezip geçti. Kithira Adası[4] üzerine kara bulutlar çöktü; yıldırımlar yaşlı ağaçlara ateş düşürdü. O zamana dek sadece birbirine kur yapıp sevişen âşıkların sesinin duyulduğu gezinti yollarında göğün korkunç gümbürtüleri yeni bir çağın başladığını ilan etti. Tuzu kurular âlemini dış dünyaya sımsıkı kapatan sağlam surlar yerle bir edildi; kayıp cennetin etrafı çevrilerek korumaya alınmış asude alanına galeyana gelmiş kitleler, nice yılların sefilleri ve köleleri sıkış tepiş doluştu. Kimse onlara acımamıştı; şimdi de onların kimseye acıması yoktu. Sıkılmış yumrukları ve kenetlenmiş dişleriyle kendi yasalarını kendileri yaptılar.

Güzel rüya kâbusa dönmüş; son serap sabun köpüğü gibi dağılıp gitmişti. Tanrıların müthiş alacakaranlığı çökmüş, insanları mest eden kutlamaların ve görkemli kır oyunlarının son bulduğunu ilan etmişti. Dünya artık parfüm ve makyaj malzemesi değil, kan ve ter, barut ve kurşun kokuyordu. Paçavralar içindeki hizmetkârlardan bütün dünyaya karşı savaş meydanına koşan bir millet doğmuştu. O esnada dünya sahnesine girip devrimin kazanımlarını garantiye almak için Marsaillaise marşı eşliğinde savaşa dalanlar artık Rokoko insanları değillerdi. Yeni bir fikir doğmuştu: Anavatan. Fikrin vaftiz babası ayaklanan kitlelerin kendisiydi ve onu, düşmanlarına karşı tüm güçleri devrimin hizmetinde bir arada tutan bütünleştirici bir bağ olarak görmüşlerdi. Çünkü o günlerde yurtseverlik, devrime bağlılık demekti. Eski tebaadan şimdi kendisinin de ülkesinin kaderinde sorumluluk payı olduğunu hisseden yurttaş yaratılmıştı. Tüm ruhanîlik sönüp gitmişti; artık hiçbir hayalciye yer yoktu.

Sanatı farklı yollara iten bu yeni durum, bir başka yeni üslubun yaratıcısı oldu. Bu yeni sanatın en önemli temsilcisi Jacques-Louis David idi. Demokrasinin Rousseau'yla aynı anlamda coşkulu ve de fanatik bir savunucusu olan sanatçı, aynı zamanda monarşiyi deviren ve eski topluma karşı bir ölüm kalım savaşı ilan eden insanlardan biriydi. Siyasette kararlı bir Püriten tavra sahip-

---

4- [Yunan mitolojisine göre aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit'in doğduğu ada; ona tapınılan merkezlerden en eskileri burada bulunmaktadır. –t.y.n.]

ti, kendini en çok Robespierre'e yakın hissediyor ve onun gibi erdemin terörle hayata geçirilebileceğine inanıyordu. İlk eserlerinden *Horas Kardeşlerin Yemini*, *Brutus*, *Sokrates'in Ölümü* adlı resimlerinde boyun eğmez karakterinin sağlamlığı ortaya çıkar. Bu eserler ile bir Boucher ya da bir Fragonard'ın ürünleri arasında ne kadar büyük bir fark vardır! Burada iki ayrı dünya, aralarında hiçbir kesişme noktası olmaksızın karşı karşıya durur. [Sanat tarihçisi Richard] Muther, bu zıtlığı David ile ilgili şu sözlerinde çok etkili bir biçimde betimliyor:

> O, Rokokonun eften püften sanatına artık ihtiyacı olmayacak yeni bir püriten kuşağa bir fikir için, anavatan fikri için ölen adamı, kahramanı resmetti. Bu adama arenaya atılan savaşçı benzeri kaslı bir vücut bahşetti. Ve ayrıca, o zamanın kahramanlığıyla uyumlu renkleri ve çizgi dilini de kullandı. Rokoko döneminde parlatılıp göklere çıkarılan ve tül gibi uçuşan ne varsa, David'de sert ve metalikti. Akar gönüllü flörtöz olan ve uyarına geldiği gibi davranan her şeyin yerini katı disiplin almıştı. Başıboşluğun, dalgalanmaların ve aylak oynaşmaların yerini, düz çizgi, eğitim alanındaki askerin mum gibi hazır ol duruşu ve geçit törenindeki askerlerin hareketleri almıştı.[5]

Eserleri kendisiyle bu kadar örtüşen David gibi bir sanatçı çok az bulunur. Kişiliği zamanının kalıbını almış ve zamanının olaylarıyla bütünleşmişti. Napolyon ile ilişkisini de anlatır. Onu nasıl gördüğünü, yaptığı General Bonapart resimlerinden anlıyoruz; özellikle de feldmareşalin cüretkâr hatları, ince yüzü ve sakin kendini beğenmişliğiyle, doğru yolu bulacağından emin, meydan okurmuşçasına uzağa baktığı ünlü portresinden. Jakoben ve 1793 Millî Konvansiyon Meclisi üyesi olan ve diktatörlükten ideal toplumu kurmasını bekleyen David'e, Birinci Konsül'ün[6] ve sonrasında İmparator'un kılıçla dayattığı diktatörlük bir zaruret gibi görünmüş olmalıydı. Son nefesine kadar ölümüne nefret ettiği Bourbonlarla

5- Richard Muther, *Geschicte der Malerei*, Leipzig, 1909, cilt III, s. 128.

6- [1799 yılında Fransa'da gerçekleşen bir hükûmet darbesi sonucunda anayasa değiştirilerek yönetim üç konsülün eline bırakılmış ve "Birinci Konsül" sıfatıyla tüm hâkimiyet Napolyon'un eline geçmişti. 1804 yılında ise kral yanlılarının bir komplosunu bahane eden Napolyon kendini imparator ilan etti. –t.y.n.]

hiçbir zaman bağlantı kurmamış, çünkü onları eski rejimin açık yandaşları olarak görmüştü. Buna karşılık, dış görünüşlerindeki zıtlıkları aşan bir kişilik benzerliği onu Napolyon ile bir araya getirmişti. David'in elinden başka türlüsü gelmezdi; içindeki tarihe bağlı insan, bireyselliğine damgasını vurup sanatına yön vermişti.

Ressama becerisini bir kez de İsa resminde göstermesini isteyen Mademoisella de Noailles'ın hikâyesi malûm. Resim tamamlandığında, insanlığın kurtarıcısı İsa, dünyaya kalpsiz "*Ceterum censeo*"[7] diye haykıran acımasız bir Cato olup çıkmıştı. Madam bu Kurtarıcı imgesi karşısında şaşkınlığını ifade ettiğinde, ressam kaba bir biçimde kestirip atacaktı: "Artık Hristiyanlıktan alınacak bir ilham olmadığını nicedir biliyorum!" David açısından kesinlikle böyleydi, zira karakterinde bağışlamak yoktu. Onun gözünde, Leonidas, Cato, Brutus, Spartalılar ve Romalılar idealdi. O zamanlar eski Roma hayranlığı yaygındı. İnsanlar Romalılara has adlar alıyor ve kendini Romalı olarak niteliyordu. Konvansiyon üyeleri Roma Senatosu üyeleri gibi davranma konusunda birbiriyle yarışıyordu. Romalıların klişeleriyle söylev veriyorlardı; duruşlarıysa togalarının altına gizledikleri ve hiçbir insanî kaygıya geçit vermeyen katı nobranlıklarını yansıtıyordu. Aralarında Saint-Just, Robespierre, Couthon'un da adının sayılabileceği birçok kişi rolünü ciddîye alıyor, diğerleri ise –moda hâline geldiği için– onların izinden gidiyordu.

Modern milletin yaratıcılarının, idollerine daha doğum saatinde yabancı bir halkın kılık kıyafetini giydirip ona çok eski bir çağın ifade biçimlerini yüklemiş olmasının sembolik bir önemi vardır. Büyük Devrim'in insanlarının milletin büyüklüğünden bahsederken kafalarında canlanan şey, aslında Avrupa tarihinde yeni bir çağın başlamasına hazırlık babında demir pençelerini bilemeye başlayan yeni devletin her şeye kâdir gücüydü. Çünkü devrim sırf Fransız tarihinin bir oluşumu olmayıp aynı kültürel çevrenin tüm üyelerini eşit ölçüde kendi yörüngesine çeken Avrupa çapında önemli bir olaydı. Bu şafağın söküşünü müjdeleyen David'in sanatı, onun kusur ve zaaflarını aşmayı başaramadan, tüm tarihsel azametini somutlaştırıyordu. Bu açıdan baktığımızda, o sadece

7- [Lat., *Kartaca Yıkılmalıdır!* –t.ç.n.]

devrimci çağın katı biçimlerini tam olarak ifade eden yeni bir üslubun ve yeni estetik anlayışların yaratıcısı değildir; salt sosyolojik yönüyle de eserleri kalıcı bir öneme sahiptir.

O zamandan beri çok şey değişti. Gericilik ve devrim dönemleri farklı aralıklarla birbirini takip ederek Avrupa halklarının entelektüel ve sosyal gelişimine tesir etti. Kalıcı kazanım olarak görülen pek çok stratejik nokta, zamana yayılmış bitmek bilmeyen mücadeleler sonunda tekrar kaybedildi. Ne var ki, hiçbir gericiliğin değiştirip tekrar eski hâline getiremeyeceği şey, devrimin ilk kez kitleleri sürekli bir harekete geçirdiği ve haklarını ancak mücadeleyle elde edebileceklerine inandırdığı olgusuydu. Başlangıçta kitleleri ayağa kaldıran, siyasî radikalizmin idealleri olmuştu; ardından, insanların düşünce ve duygularını güçlü bir biçimde etkileyerek devrime daha derin ve daha kapsamlı bir anlam kazandıran sosyalizmin büyük fikirleri geldi. Toplumda yeni bir tabaka kendi yaşamına aymıştı: Meydan okurcasına demir gibi kol ve bacaklarını esneten ve o zamandan beri kamusal hadiselerde yerini alan emekçi sınıf. Toplumu yaşatanın kendi emekleri olduğu kafalarına yavaş yavaş dank ettikten sonra, kimse onları yeniden susturamazdı. Bu kitlesel hareket, modern tarihin karakteristik fenomenlerinden biriydi ve sanat ve edebiyata da yansıması kaçınılmazdı. Napolyon'un devrilmesinden sonra tüm Avrupa'ya yayılan büyük gericilik, bu hareketi görünüşte bir süreliğine bastırmayı başardı ama halkların zihninden devrimim kahramanlıklar dönemine dair hatıraları silecek güçte değildi. Devrim fırtınası toplumu çok derinden sarsmıştı. Fransız Devrimi, Avrupa halkları arasında hiçbir hükûmetin yok edemeyeceği yeni bir bağ kurmuştu. Geçen yüzyılın ikinci yarısının ortasına dek Avrupa'da gerçekleşen tüm devrimci oluşumların esin kaynağı Fransız Devrimi'nin fikirleri olmuş ve kitleleri harekete geçirmiştir. Delacroix'nın *Barikatta Özgürlük* tablosunda bu arzular güçlü bir ifadeye kavuşturulmuştu. Eser, kabına sığmayan tutkuyu haykırır. Yüzyılların bastırılmış özlemini yansıtan, anın büyüleyiciliğine kapılmış kitle eylem için ayağa kalkar, savaşır, ölür, kendinden geçer. Ve bu akım zamanımızın sanatından bir daha asla kaybolmaz.

1848 yılına dek "Dördüncü Zümre" eski rejimin son siperlerine karşı mücadelede, burjuvazinin yanında savaştı. Fakat sınıflar

arası harmoniyle ilgili tüm yanılsamalara son veren kanlı haziran trajedisi, yeni sonradan görmeler ile uyanan emekçi halk arasında açılmış olan ve giderek büyüyen uçurumu bütün çıplaklığıyla ortaya serdi. En kör olanına bile yeni erk sahiplerinin izlediği yolların hiçbir zaman emekçi halkın yolları olamayacağı bariz görünmüş olmalı. Büyük Devrim'i takip eden yıllarda toplumda yavaş yavaş yeni bir sınıf şekillenmişti: Burjuvazi; bir zamanlar Bastille baskınında yer almış ve devrimin fitilini ateşlemiş olan yurttaşların doğurduğu ucube. Ama oğullar ve torunlara isyancıların huzursuz ruhundan bir şey miras kalmamıştı; en nefret ettikleri şey isyan ve mayalanan ayaklanmaydı. Burjuva kendini işine gerektiği gibi verebileceği düzeni sever. Kalbi cüzdanında atar ve tüm derin toplumsal duygularını acımadan cüzdanına feda eder. Sonradan görmelerin iğrenç açgözlülüğüyle, her şeyi kendine tâbi kılıp kendine uydurmaya çalışır: Entelektüel yönden sığdır; davranışları halkın aşağı tabakalarını andırır ve kabadır; rahatına düşkün, kendini beğenmiş, anadan doğma zevksizdir. Ama mülkiyetini tehdit altında hissettiğinde, her türlü alçaklığa hazırdır.

Louis-Philippe –çift gerdanı, tilki gibi kurnaz bakışları ve işini bilir havalarda, sinsi sinsi etrafı kolaçan eden şişman banker suratıyla– tipini bile fiziksel olarak simgelediği bu sınıfın kodaman temsilcisidir. 1830'un hararetli Temmuz günlerinden sonra, iki yüz on dokuz burjuva vekil, Orléans Hanedanı'ndan gelen bu soylu oğulu Fransızlara kral diye pazarlamaya çalıştı. Ona "yurttaş kral" dediler; o zamana dek hiçbir taçlı baş, unvanını Louis-Philippe'ten daha fazla hak etmemişti. Bu adamın hükûmet dönemi, Fransa'nın o zamana dek yaşamak zorunda kaldığı en utanç verici dönem olacaktı. Bakan Guizot'nun [genel oy hakkı isteyenlere] "Siz de zenginleşin, siz de seçmen olun!" şeklindeki rezil vecizesi, on sekiz yıllık dönemde halkın korkunç öfkesini toplayan sefil sistemin alnına kazınmıştı.

Honoré Daumier bu rezil rejimin korku salan, kararlı bir muhalifine dönüştü. Daumier, günün gereklerine uygun olarak çizdiği resimlerine bir zamansızlık değeri kazandırmayı bilmiş olan sahiden de büyük bir adamdı. Her zaafını gözlemleyerek ve iyice aşağılayarak resmettiği egemen sisteme ve onun başlıca temsilcilerine saldırılarında hiç tavizsizdi. Şeytanî zekâsının okları kralı hedef

almıştı. Onu akla gelebilecek her durumda tasvir etmişti: Palyaço, ip cambazı, dolandırıcı borsa spekülatörü, hatta canî olarak. Louis-Philippe'te büyüklükten eser yoktu ve hiç kimse onun elinden hiçbir zaman sahip olmadığı bir şeyi alamazdı, ama Daumier onu "yurttaşın tacı" olarak silindir şapkası, kolunda kalın şemsiyesiyle, burjuva toplumunun tipik sembolü olarak çizmişti: Ruhu ölü bir ağırlıktan ibaret hakîkî bir "şişkolar kralı", her zaman küçük bir adiliğe gebe, obur bir zevksiz prototipi.

Hapishane bile Daumier'yi uysallaştırmadı; "şişkolar hükûmeti" tüm siyasî karikatürleri yasaklayan ve basın özgürlüğünü fiilen askıya alan ünlü 1835 Eylül Yasasını yürürlüğe koyduğunda, sanatçı bu kez bizzat burjuvaziye yöneldi ve onu şeytanî mizahının hedefi hâline getirdi. İzleyicinin gözü önünde onu çırılçıplak soyup yavan, bağnaz ruhunun gizli her katını ortaya serdi. Onu caddede, tiyatroda, *Bois*'da[8] gezinti yaparken, tavernada, "değerli" karısının yanında, banyoda, yatak odasında gördük ve ruhsuz hayatının her yönüyle tanıştık. Daumier'nin amansız kalemi bize, sanatın yaratmış olduğu en kalıcı eserler arasında yer alan bir tipler galerisini miras bırakmıştır. Her zaman para kazanmak için sevgili yurttaşlarının entelektüel sığlığından istifade eden ve dostu Bertram ile birlikte dalgın kişileri çarpmakla meşgul olan kurnaz, dalavereci ve yankesici tipi *Robert Macaire* çizimleri eşsizdir. Ünlü bir Parisli oyuncu böyle bir tiplemeyi bir melodramda sahnelemiş ve Daumier kendisine eşi benzeri olmayan bir başarı kazandıran bu akıllıca fikri kaçırmamıştı. Onun hünerli elleriyle bütün bir dönem bir *Robert Macaire* çağı hâline gelmişti. Yiğit çağdaşlarının aptallığının sınır tanımadığına kesin kâni olan bu kurnaz hergele, soğukkanlı bir kibirle her tür insanî faaliyet alanına el atıp, insanların neyi yutacağını iyi bilen bir usta edasıyla star rolü oynar. Daumier'nin bu tipe kattığı arsız haytalık için yarattığı varyasyonlar sonsuzdu.

Hiçbir sanatçı, sosyal çevresiyle Daumier kadar iç içe gelişmemiştir. Bunu "*Je suis de mon temps*"[9] sözünü etmemiş olsaydı da anlardık. Eserlerine şöyle bir göz atmak bile onun gerçekten de

8- [Fransızca orman, koru –t.ç.n.]

9- [Fransızca, "Zamanımın insanıyım ben". –t.y.n.]

"zamanının çocuğu" olduğunu anlamamıza yeter. Tam da bu işte! Zamanının çocuğu; halkının ya da milletinin değil. Zira sanatı Fransa sınırlarını fersah fersah aşıyordu; eserleri bütün dünyaya ait bir kültür varlığıdır. Daumier, çağının nabzını elinde tutup en hafif iniş çıkışlarını bile hissetmiş ve en önemlisi, onun yerlerde süründüğünü görmüştü. Hiçbir şeyi atlamayan keskin sanatçı gözüyle baktığı için, kendisiyle barikatın aynı tarafında olan çoğu çağdaşından daha derin bir görüşe sahipti. Bu yüzden, parlamentarizm günahlarının henüz baharını yaşarken, o, yasama erbabının bütün sığlığını ve boşluğunu çoktan kavramıştı. *Yasama Göbeği* adlı resminde sırıtan ideal figürleri bir düşünelim. Sözde "halkın temsilcileri"nin ve hükûmet üyelerinin maskesinin buradaki kadar acımasızca düşürüldüğü hiç görülmemiştir. Hiçbir şeyin gizlisi saklısı kalmamıştır. Dar ufukluluğu, gösteriş merakı, had safhadaki kibri, örümcek kafalılığı, kinci hasetliği ve korkunç duyarsızlığı ile sevimli çağdaşları, "halk temsili" başlığı altına yazılabilecek en kötü şeyleri temsil eden bir entelektüel sıfırlar sürüsüydü. Ve ardından parlamenter sistemin manasızlığı ve zavallılığının en iyi kalemlerden de iyi resmedildiği 1848-49 döneminin figürleri, karşı konulmaz espriler ve dehşet verici bir gerçeklik içeren *Les représentants représentes*'inin[10] muhteşem figürleri geldi.

Daumier, coşkulu bir özgürlük aşığıydı ve son nefesini verinceye dek de öyle kalmıştı. Özgürlüğün bir anayasanın dar çerçevesi içine hapsedilemeyeceğini, hilebaz avukatların ve yasa koyucuların eline teslim edilir edilmez nefes alamayacak hâle geleceğini, boğulacağını hissetmişti. "Anayasa, özgürlüğü hipnozla uyutur!" ifadesi ne kadar etkili! Anayasanın endişeyle "Lütfen, daha fazla kısaltma!" diye rica eden özgürlüğe diktiği yeni elbiseyi prova ettiği diğer çizim. Ah, Georg Büchner'in *Dantons Tod*'da dediği gibi, devlet modelinin halkın bedenini –damarlardaki kanın akışının, her kas gerilmesinin, her tendon seğirtmesinin açıkça hissedileceği şekilde– tümüyle saran transparan bir giysi gibi olacağı günler henüz gelmemişti, ve hiç gelmeyecekti de. En iyi devlet anayasası bile kaçınılmaz olarak özgürlüğün deli ceketidir. Dahası, her ülkede anayasa yapan kodaman terziler özgürlük kumaşını o

10- [Fransızca, "Temsilci temsilcileri". –t.y.n.]

kadar kırpmışlardır ki, kalan kumaştan giyilebilir bir gecelik bile çıkmaz.

Ve muhteşem bir resim daha: *Diseksiyon Masasındaki Anayasa*. Narkozlu bir kadın masaya yatırılmış; etrafında ameliyat giysileri giymiş doktorlar profesörün açıklamalarını dinliyor. Bu siyasî cerrahlar itici ve mide bulandırıcı çirkinlikteler, tekinsiz ve grotesk suratlılar. Zor kazanılmış özgürlüklerin güvenliğini bu adamlara itimatla emanet etmenin ne anlama geldiğini dehşetle hissedersiniz. Ameliyat odasında da Robert Macaire'nin hayaleti yok mu? Resim ne kadar da modern görünüyor. Sanki Herr Brüning ve Weimar anayasasına ithaf edilmiş gibi. Evet –anayasanın mucizevî gücüne bağnazca inancın boş bir hayâl olduğunun daha uzun zaman anlaşılmayacağı düşünülürse– Daumier'deki her şey moderndir. Daumier, bu bağlamda şunları söyleyen Bakunin'le benzer hislere sahipti zahir: "Anayasalara ve yasalara inanmıyorum; anayasaların en iyisi bile beni tatmin edemez. Başka bir şey gerekli bize: Esin kaynağı, yaşam, yasasız ve –dolayısıyla da– özgür bir yeni dünya."[11]

Daumier yasama organı üyelerini öfkeli aşağılamalarının hedefi hâline getirdiği gibi, yürütme organlarından da güneyli mizacının tüm ateşliliğiyle nefret ediyordu. Onun nezdinde burjuvazinin bütün adaleti, tiksindiği göbekler topluluğunun fahişesinden başka bir şey değildi. Bu topluluğun –formüllerle düşünen ve rutine binen hukuk ihlâlleri arasında duyguları körelmiş ruh katilleri, dindarlık taslamanın ve rezil dolandırıcılığın vücut bulmuş hâlleri olan– temsilcilerini bize işte bu ışık altında göstermişti. Bu resimler de hâlâ aynı etkiye sahiptir; çünkü bu açıdan değişen bir şey yoktur ve adalet bugün hâlâ hukuku hizmetine koşmaya zorlayan imtiyazlı kastların örgütlü intikamıdır.

Daumier'nin sanatı, hadisenin özünü betimlemişti; mevcut kurumların her bir temsilcisi sadece bu özü ifade etme işine yaramış olmalı. Keza savaşa ve onun pezevengi militarizme de bu gözle bakar. Onu tahrik eden şey savaşa neden olan yüzeysel, o anki nedenler değildi. Daha derinlere ulaşan bakışı, bugünün insanını

11- Marcel Herwegh, *Briefe von und zu Georg Herwegh: "Brief Bakunins an Herwegh aus dem Jahre 1848"*, Münih, 1898.

hâlâ geçmişe zincirleyen ve ölmüş gibi gözükeni en beklenmedik anda yeniden dirilten o korkunç bağı bize gösterir. Daumier militarizmin düzenli orduların varlığından ibaret olmadığını da biliyordu. Burada, içine bir kez tohumları aşılandığında insanı her komuta körü körüne itaat eden ve eylemlerinin sonuçlarını hiç hesaba katmayan duygusuz bir robota dönüştüren özel bir halet-i ruhiyenin söz konusu olduğunu çok net kavramıştı. Her türlü ahlâkî kontrol mekanizmasını, insanda kişisel sorumluluğa dayalı her türlü bilinci yok ederek oluşturulan bu sunî vicdan ve bireysel düşünce felci, bayrak ya da üniforma ayrımı olmaksızın her militarizmin ilk şartıydı. Anlatımlarında tam da bunu ifade eden Daumier, millî mensubiyetin dar sınırlarının çok ötesine geçmiş ve savaş ile militarizme temel yaşam koşulları her ülkede aynı etkileri yaratan bir sistemin meşum sonuçları olarak yaklaşmıştı. Bu, içindeki insanla vatandaşı aşan, bir bütün olarak insanlığı sunî bir ürün olan milletten ve tüm kalbiyle bağlı olmasına rağmen çok değişken bir kavram olan anavatandan daha üstün tutan bir sanatçının sesidir. Sanatını gündelik olayların ortalama düzeyinin çok üzerine çıkaran ve ona ölümsüz büyüklüğünü katan şey, görüşünün her şeyi kapsayan niteliğidir.

Daumier'nin bir çizer ve ressam olarak açtığı yol varlığını sürdürüp gelişmeye devam etti. Napolyon Savaşları'ndan sonra Temmuz Devrimi'nin patlak vermesine kadarki karanlık dönemde, sanat ile yaşamın toplumsal tezahürleri arasındaki dolaysız ilişkisi neredeyse kaybolmuştu. Ancak Daumier, kendini halkın düşünce ve duygusunu dile getiren bir sanatın habercisi kılarak, bunu yeniden temellendirmişti. Sanattaki bu yönlü çabalar, Avrupa'da modern işçi hareketinin gelişmesiyle güçlü bir ilerleme sergilemişti. Yeni bir çağın gölgesi belirmişti. Uzun süredir hakir görülen ve temsilcilerine aşağılık köle olarak değer biçilen emek, yeni bir itibar kazanmıştı. Emekçi kitleler, yaratıcı faaliyetlerinin tüm toplumsal varoluşun temelini oluşturduğunu anlamaya başladılar. Sosyalizm ruhu uyandı ve her ülkede, geleceğin yeni toplumunun düşünsel temelini attı. Ekmeğini kan ter içinde kazanan, saraylar inşa edip yeraltı hazinelerini çıkarmak için toprağa derin ocaklar kazan halk; efendilerine her gün masalar donatırken kendisi aç kalan, günlerini sefalet ve yoksunluk içinde geçiren halk, yavaş

yavaş yeni bir anlayışı olgunlaştırıp vurulduğu zincirleri zorlamaya başladı.

1848 Devrimi, bu ruhun ne kadar derinlere kök saldığını şimdiden kanıtlamıştı; Haziran katliamının döktüğü kan bile onu boğamadı. Enternasyonal'in vaat dolu ve umut yüklü çağrısı, daha sonra bütün ülkelerde yankılanırken, toplumun mülksüzlerini emeğin dünyayı kucaklayan ittifakında kaynaştırmaya çalıştı. Artık yoksulların alın teri asalakları beslemeyecek, Dünya yine insanın yuvası olacak, emeğin meyveleri ise herkesi besleyecekti. İstedikleri artık zenginlerin sofra artıkları değil, herkes için adalet, ekmek ve özgürlüktü. Emek artık toplumun bulaşıkçısı, zenginlerin kalplerini yumuşatmak için kapıları önünde acılarını gösteriş yaparcasına sergileyen o fakir Lazarus değildi. Lânetlilerin dünyası büyük bir özlem yüklüydü. Daha iyi bir gelecek ideali, körelmiş ruhlarını sarsıp içlerini coşkuyla doldurdu. Şimdi devletlerin sınırları ötesinden birbirlerine ellerini uzatmışlardı, çünkü her yerde aynı sıkıntıların hayatlarını kemirdiğini, aynı umutların gönüllerinde taht kurduğunu hissediyorlardı. Böylece, içinden yeni bir toplumun filizleneceği büyük mücadeleci emek birliğini kurdular.

Sanat da bu ruhun büyüsüne kapıldı. *Olduğu gibi* betimleme, realizmin şiarı oldu. Sanatçı artık sadece "güzel"i; yabancı dünyalardan ödünç alınmış ve genelde bolca ballandırılmış bir yalandan ibaret olan güzeli sunmaya mecbur değildi. Böylece emek dünyası, sert yüzlerinden endişe akan paramparça giysiler içindeki insanlar tuvale yansıdı. İnsanlar, bu dünyada bile önceden hiç algılamadıkları gizli bir güzelliğin bulunduğunu şaşkınlıkla keşfettiler.

François Millet, üretken emeğin yeni incilinin ilk havarilerinden biriydi. Sanatçı, genel itibariyle apolitik olmakla birlikte emeğin toplumsal önemini en derin anlamıyla kavramıştı. Kendisi de köylü olduğundan, gönlünde çift süren adamın özel bir yeri vardı; çünkü toprağı seviyordu, onunla ilgili her şeyi seviyor ve yeni sürülmüş tarlaların kokusunu içine çekiyordu. Millet'nin köylüleri hayâl gücünün ürünü değildi. Sanatında, hayal ürünlerinin hayatın gerçeklerini bastırması gereken fantastik hayalperestlerin pastoral romantizmine yer yoktu. Onun sunduğu şey sert, süslenmemiş gerçeklerdi: Toprak insanıydı burada dile gelen; onun dobra

dobra ve dokunaklı bir biçimde varoluşunun içeriğine tanıklık ediyordu. Millet, nasırlı ve kaba ellerinin, bükülmüş sırtının, güneş yanığı ve kemikli yüzünün resmini yaparak onu bize, alın teriyle gübreleyip bereket kattığı toprakla içten bütünlüğü içinde göstermişti. Onlar, Auerbach'ın hikâyelerinden tanıdığımız, sanki biri tarafından saçları özel olarak taranıp da kiliseye giderken giydiği kıyafetlere büründürülerek düzgünleştirilmiş gibi görünen köylüler değildir. Hayır, Millet'nin köylüleri sahici görünür. Yine de, sanatçının üretmiş olduğu her şeyde, yapay olmayan, malzemenin kendisinden kaynaklı sessiz bir görkem egemendir. Emeğin sonsuz ritmine ayak uyduran ve bakanın ruhunda, her ama her şeye dair içsel harmoniyi elini uzatsa tutacakmış gibi yakınlaştıran tuhaf bir titreşim uyandıran şey, yeryüzünün güçlü soluğudur. *Başak Toplayan Kadınlar, Çapalı Adam, Çoban Kadın* ya da *Diriliş Duası (Angelus)* doğrudan muhteşem dışavurumlarıyla anıtsal eserlerdir.

Bu yeni sanatın ayakları hiç rahat bir zeminde değildi. Proudhon'un dostu olan ve kendini "tüm devrimlerin destekçisi" olarak niteleyen Gustave Courbet'ye, proleterleri tulumlarıyla tuvale aktarıp artık sayfası kapanmış bir geçmişin klasik örneklerine yaslanmak yerine malzeme ve ilhamını her yönden sanatçıyı kuşatmış olan modern yaşamdan alan yeni sanatı ilan ederek "güzellik ilkesini laikleştirmeye" cüret ettiğinde nasıl saldırmışlardı! Sanatsal niteliklerine bugün bakmaya doyamadığımız *Taş İşçileri, Ornane' daki Cenaze Töreni, Pipolu Adam* gibi eserleri akademisyenler tarafından küçümsenmiş ve korkunç birer zevksizlik kanıtı olarak değerlendirilmişti. Halbuki Courbet'nin realizmi, insanı ve dünyayı yeni bir ışıkta görme çabasından başka bir şey değildi ve bu arada kendisinden önce hiç kimsenin farkına varmadığı konulara değinmişti. Bunu doğurganlık ilkesine bir methiye gibi apaçık görünen gebeliğiyle yaşam kaynayan muhteşem manzara resimlerinde de görüyoruz.

Emeğin dünyasında nasıl bir manevî güzelliğin yakalanabileceğini, antik fiziksel güzelliğin fanatik bir hayranı olan Constantin Meunier de fark etmişti Borinage'ın tüten bacaları, maden ağzı yapıları ve ocaklarının ortasında, demir akciğerleriyle soluk alıp veren ve güçlü uzuvlarını makinelerle eşzamanlı hareket ettiren o

demir-çelik dünyasının hızlı atan nabzını yakalamıştı. Yaşadığı zamana ait olduğunu ve sanatının burada köklenmesi gerektiğini de o zaman fark etmişti. Antik bedenlere özlemi, sanatçının Belçika sanayisinin kalbindeyken edindiği güçlü izlenimlerle harmanlanmıştı. Yeni bir dünya özleminin sindiği ve zorlu varoluşun yarattığı tüm endişelere karşın bugünün gözünün içine zaferden emin bakan emeğin güçlü figürlerini böyle yaratmıştı. Toprağın altında kazma sallayan, sihirli bir parıltıyla ışık saçan erimiş çeliği döken, karanlık tarlaları arşınlayıp verimli tohumlar saçan ya da güçlü omuzlarında büyük yükler taşıyan bu figürlerde nasıl bir kuvvet gizli? Yeni bir çağın güçlü öncüleri, yeryüzünde hiçbir gücün frenleyemeyeceği yeni bir başlangıcın habercileriydi. Yeni günün kızıl şafağını karşılamak üzere sağlam adımlarla ilerleyen bu figürlerde antik bir azamet görürüz. İçinde dönüştükleri ve özlemlerini kamçılayan devasa krallığın yarattığı etki de aynı şekilde güçlüdür.

Bu yeni sanatın, eserlerinde çağın ihtiyaçlarının canlanıp ifadeye kavuşma mücadelesi verdiği elçi ve yorumcuları her ülkede ortaya çıktı. Ortaya koydukları ürünler, toplumsal düzenimizin iç çelişkilerine, ahlâkî çifte standartlarına, kalpsiz egoizmine, gerçek insanlıktan yoksunluğuna, Mammon'u[12] Yeryüzünün Efendisi yapmış olan bir çağın bütün o ahlâkî yozlaşmasına ayna tuttu. Bu eserlerde hayat bulan başka bir şey daha vardı: Dünyayı kuşatan emeğin gök gürültüsünü andıran marşı ve devrimci halk hareketlerinin ateş saçan parıltısı, hakîkî özgürlük ve adalete sahip yeni bir topluma duyulan ürkek özlem. Gözümüzde uzun bir isim listesi beliriyor; içsel deneyimin görünmez bağıyla birleşmiş ve toplumsal yeniden inşa çalışmasına her biri kendi tarzında katkıda bulunan her ülkeden sanatçılar. Charles de Grouxaud ve A. Th. A. Steinlen, Léon Frédérick ile Antoine Wiertz, Segantini ile Luce, Charles Hermann ile E. Laermans, Vincent van Gogh, G.F. Watts ile Käthe Kollwitz, Franz Masereel, Heinrich Zille, George Grosz ve daha sayısız sanatçı; hepsi de kökü zamanlarının büyük toplumsal olaylarına dayanır ve sanatlarının hasbel kader mensup oldukları milliyetleriyle neredeyse hiç ilişkisi yoktur.

12- [Gözü doymaz bir kazanç hırsıyla ilişkilendirilen servet tanrısı. –t.ç.n.]

Fakat bu sadece eserlerinde az çok net bir toplumsal etkinin yer bulduğu sanatçılar için değil tüm sanatçılar için geçerlidir. Neticede her sanatçı kişisel yeteneklerinin yanında eserine yön veren büyük bir kültürel birliğin üyesidir, ki burada milliyet çok önemsiz bir rol oynar. Aynı genel fenomenler insanın yaratımda bulunduğu her alanda olduğu gibi sanatta da kendini gösterir; burada da milletin sadece küçük bir parçası olduğu aynı kültürel çevre içindeki karşılıklı birbirini besleme önemli rol oynar. Devrimci eğilime sahip olmadığı kesin olan Anselm Feuerbach'ın sözlerini hatırlayalım: "İnsanlar beni tercihen Alman sanatçı olarak sınıflandırmayı seviyor. Ben bu sıfatla anılmayı ciddî biçimde protesto ediyorum; çünkü ben bu hâlimi kısmen kendime, kısmen de 1848'in Fransızlarına ve eski İtalyanlara borçluyum."

Bu denli Alman olduğu iddia edilen sanatçının hayattayken tam da Almanya'da ressam olarak yeteneği inkâr edilecek derecede hor görüldüğü gerçeği ayrıca önem arz eder. Bu demek oluyor ki, millet sanatçı üretemediği gibi, bir sanat eserini doğru, hatta herhangi bir biçimde değerlendirmesini mümkün kılacak tüm şartlardan da yoksundur. "Kanın sesi" hiçbir zaman bir sanat eserinde "ırka bağlı özellikleri" bulmaya kâdir olmamıştır, yoksa kendi milletinden çağdaşları tarafından korkunç yanlış anlaşılmış, aşağılanmış ve karalanmış sanatçı sayısı bu kadar fazla olmazdı.

Sanattaki değişik akımların tek tek sanatçıların yaratımı üzerinde ne kadar güçlü bir etki yarattığını, milliyetlerinin onları bu eğilimlerin etkisinden sakınmakta başarısız kaldığını düşünmek yeterli. Sanattaki farklı eğilimlerin kökleri millette değil, zamanda ve zamanın toplumsal koşullarında bulunur. Klasisizm ve romantizm, dışavurumculuk ve izlenimcilik, kübizm ve fütürizm, milletin üzerlerinde hiçbir etkisinin bulunmadığı dönemsel tezahürlerdir. Aynı millete değil, aynı sanat ekolüne bağlı sanatçılar arasındaki yakın ilişkiler ilk bakışta göze çarpar. Oysa aynı milletten biri klasisizmin savunucusu, diğeri kübizm ve fütürizmin yolcusu olan iki birey arasında sanat bakımından hiçbir ortak nokta yoktur. Bu tüm sanatlar ve aynı zamanda edebiyat için de geçerlidir. Zola ve diğer ülkelerdeki natüralizm temsilcileri arasında bariz bir bağlantı vardır. Ama hepsi Fransız olmasına rağmen Zola ve De Villier ya da De Nerval arasında; ikisi de Belçikalı olan Huysmann ve

Maeterlinck arasında; ikisi de Amerikalı olan Poe ve Mark Twain arasında büyük bir uçurum vardır. Her sanat eserinin temelinde yattığı iddia edilen "millî öz"le ilgili sözlerin hepsi temelsiz olup birer hüsnükuruntudan ibarettir.

Hayır, sanat millî değildir; tıpkı bilim ya da entelektüel ve maddî hayatımızın diğer alanlarının da olmadığı gibi. İklimin ve fiziksel çevre şartlarının insanların ve doğal sonucu olarak sanatçının ruhsal durumu üzerinde belli bir etkisi olduğu tartışılmaz; ama bu genellikle aynı ülkede ve aynı millet içinde oluşur. Buna bakarak milliyetle ilgili hiçbir sonuca varılamayacağını gösteren olgu, Sicilya'daki Normanlar ya da İspanya'daki Gotlar gibi güneye göç edip yerleşen kuzey halklarının yeni yurtlarında eski dillerini unutmakla kalmayıp kendilerini duygusal anlamda da yeni ortama adapte etmeleridir. Eğer millî şablon denen şey hayata geçirilebilir olsaydı, sanatı bütünüyle kupkuru bir taklit olmaya mahkûm eder ve onu, sanatı sanat yapan şeyden –yani içten gelen ilhamdan– yoksun bırakırdı. Zira "millî" denen şey, genel olarak sadece geçmişe takılıp kalmaktır, gelenekte despotizmdir. Gelenek de güzel olabilir ve sanatçıya ilham verebilir fakat yaşamın tek pusulası olmamalı ve her yenilik ölü bir geçmişin ağırlığı altında ezilmemelidir. Bugün Almanya'da çok acayip bir biçiminin yaşanmakta olduğu gibi, geçmişin yeniden uyandırılmaya çalışıldığı yerlerde yaşam kuruyup tükenir, yaşanmışın karikatürü hâline gelir. Çünkü bizi geçmişe geri götüren bir köprü yoktur. Nasıl yetişkin biri ne kadar özlem duyarsa duysun çocukluk yıllarına dönemiyor ve hayata devam edip vadesini dolduruyorsa, bir halk da geçmişini tekrarlayamaz. Her kültürel ürün, en başta da sanat evrenseldir. Bu hakikâti aşağıdaki sözlerle ifade eden kişi, daha sonra Adolf Hitler'in lütfunun tadını çıkaran Hanns Heinz Ewers' ten başkası değildi:

> "Almanya'da kültür insanlarıyla sokakta her gün gördükleri hemşerileri arasında koca bir dünya varken, Amerika'daki kültür insanlarıyla arasında bir su parçasından başka bir şey yoktur. Heine bunu hissetmiş ve Frankfurtluların yüzüne vurmuştu. Edgar Allan Poe daha da açık konuşmuştu. Ama sanatçıların çoğu ile her halktan akademisyenler ve eğitimli insanlar bunu o kadar az kavramıştı ki, günü-

müzde bile Horatius'un gayet açık olan *Odi profanum*[13] sözü yanlış yorumlanmıştı! Eserlerini 'kendi halkı' için yaratmak isteyen sanatçı, imkânsızın peşinde koşar ve genelde bunu yaparken erişilebilir şeyleri, hatta daha yücesini ihmâl eder: Bütün dünya için yaratmak. Almanların üstünde, İngilizlerin ve Fransızların üstünde daha yüksek bir millet dikilir: Kültür milleti; bir sanatçının biricik görevi eserlerini onun için yaratmaktır."[14]

Sanat ve kültür, milletin de devletin de üstündedir. Nasıl hiçbir gerçek sanatçı eserlerini sadece belirli bir halk için yaratmazsa, sanat da milletin Prokrustes yatağına yatırılamaz. Toplumsal yaşamın en hassas tercümanı olarak, daha ziyade, insanlığa arzularının hedefi olan yeni bir müşterekliğin kapılarını açmak üzere devlet ve milleti aşacak daha yüksek bir toplumsal kültüre zemin hazırlanmasına katkıda bulunacaktır.

13- [*Odi profanum vulgus et arceo*, Horatius'un şiirin güzelliğinden anlamayacağını düşündüğü cahil halka ithafen "Cahil halktan nefret ediyorum ve ondan uzak duruyorum" anlamına gelen ve dört ciltlik *Odai* (Odeler) adlı eserinin üçüncü cildinin girişine koyduğu sözü. –t.y.n.]

14- *Edgar Allen Poe*, Berlin ve Leipzig, 1905, s. 39.

12. Bölüm

Zamanımızın Toplumsal Sorunları

Millî Devlet ve Eski Toplumun Çöküşü. Kaybedilmiş Toplumsal Dengenin Sonucu Olarak Devrim Çağı. Kültürel Tezahürler Olarak Tarihsel Bağlantılar. Toplumsal Bilincin ve Bireysel Bağımsızlığın Zayıflaması. Düşüncemizin Kaderci Niteliği ve Toplumsal Olaylarda Determinizm İnancı. İnsanlığın Belası Olarak Büyük Devletler ve İktisadî Tekeller. İnsan ve Makine. Milletlerarası İktisadî Kaos. Teknokratik Yaklaşımlar. Toplumsal Sorun Üretim Değil de Tüketim Meselesi mi? Devlet Kapitalizmi Çözüm mü? Hammadde Sağlayan Bölgelerin Küreselleşmesi. Dünyanın Yağmalanması Değil Dünya Ekonomisi. Devletin Bize Maliyeti. [I.] Dünya Savaşının Yol Açtığı Maddî Kayıplar. Geçiş Aşamasında Diktatörlük. Diktatörlüğün Sonuçları. Faşizm ya da "Komünizm". Burjuva Demokrasisi ve İspanya'da Yaşananlar. Devlet ve Milleti Yeni Bir Toplumla Aşmak.

Avrupa'da eski kent kültürünün ve federalizm döneminin sona ermesiyle birlikte toplum olmanın gerçek amacı yavaş yavaş unutuldu. Toplum artık insanın insanla doğal ilişkisini ifade eden doğal bir bağ değildir. Millî devletin ortaya çıkışıyla birlikte, tüm toplumsal faaliyet yavaş yavaş artık topluluğun menfaatine değil, devletteki imtiyazlı sınıflar ve kastların istek ve gereksinimlerine hitap eden siyasî iktidarın özel amaçlarına hizmet edecek bir aygıt hâline gelir. Böylece, toplum iç dengesini yitirir ve kaybettiği beraberliği geri kazanmak için bilinçli ya da bilinçsiz şekilde sarf ettiği çabalardan kaynaklı periyodik sarsıntılara maruz kalır.

Louis Blanc, Fransız Devrimi'nin tohumlarını ararken Reformasyon çağına kadar geri gider. Gerçekten de Reformasyon'la birlikte Avrupa tarihinde bugüne kadar nihayete ermemiş olan yeni bir başlık açılmıştır. Buna haklı olarak "Devrim Çağı" denmiştir, zira kıtanın tüm halkları bundan aynı derecede yararlanıp etkilenmiştir. Gustav Landauer, *Die Revolution* (Devrim) adlı aydınlatıcı denemesinde bu devri aşama aşama tanımlamayıp sıralamaya çalışmış, ortaya şöyle bir fotoğraf çıkmıştı:

> Düşünsel ve toplumsal değişimleri, laikleştirmeleri ve devlet inşasıyla birlikte gerçek Reformasyon, Köylü Savaşı, İngiliz Devrimi, Otuz

> Yıl Savaşı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın şimdi onları izleyen büyük Fransız Devrimi üzerindeki en güçlü etkisi, fiilî oluşumlardan ziyade düşünsel süreçleri ve fikirleri yönünden [önemlidir].

Proudhon ve onu müteakip Bakunin, Pi y Margall ve Kropotkin gibi Landauer da 1789'dan günümüze Avrupa'nın çeşitli ülkelerini dönem dönem alev gibi saran tüm isyan ve değişim dalgalarını, sadece aynı devrimci sürecin yansımaları olarak görüyordu. Bu tespitiyle birlikte, Devrimler Çağı'nın geçmişte kalmayıp bizim hâlâ sonu henüz öngörülemeyen muazzam bir toplumsal değişim sürecinin ortasında olduğumuz yönündeki kanaati de pekişti. Bu bakış açısının insanı bir mantık çerçevesi içinde düşünmeye ittiğini fark etmemek imkânsız. Bunu kabul eden kişi, dönemin son olaylarını, yani [I.] Dünya Savaşı'nı, zamanın toplumsal hareketlerini, Orta Avrupa ve özellikle Rusya'daki devrimleri, kapitalist ekonomik düzendeki değişimleri ve Savaş'tan beri Avrupa'da gerçekleşen tüm toplumsal ve siyasî değişiklikleri, aynı büyük devrimci sürecin ayrı tezahürleri olarak değerlendirmekten kendini alamaz. Dört yüz yıl boyunca Avrupa halklarının yaşamını topyekûn tekrar tekrar sarsmış olan bu sürecin uzak etkileri, dünyanın diğer yerlerinde de kendisini bariz biçimde belli ediyor.

Bu süreç, bireyin mülk edinme çabaları ile genel toplumsal yaşam koşulları arasında gerçek bir denge kuruluncaya dek sona ermeyecektir: Herkesin dayanışma içinde ortaklaşa hareket etmesi sayesinde kişisel özgürlük ile sosyal adaletin bir çeşit sentezde birleştirilmesiyle, tekrar anlam kazanmış yeni bir toplumun temelleri atılacaktır. Artık dışarıdan zorlamaya gerek kalmayacaktır, çünkü bu topluluk iç dengesini herkesin menfaatlerini gözeterek bulacak, siyasî ve ekonomik güç mücadelesine hiç meydan vermeyecektir. Ancak o zaman Devrim Çağı sona erecek, insanlığın yeni bir gelişim evresinin ifade bulacağı yeni bir toplumsal kültüre kapı açacaktır.

Tarihi ancak bu ruhla yorumlarsak, belirli bir çağda görülen ortak özelliklerin kendilerini aynı kültür halkasındaki tüm ülkelerde benzer dalgalar hâlinde ortaya koyduğunu tam olarak tespit edebiliriz. Tarihin her büyük döneminde, çağın toplumsal koşullarından doğan ve akabinde bu koşulları dönüştürme gücü kazanan

zamanın "düşünce biçimi" öncelikle kendini hissettirir. Belirli bir dönemde insanların zihnini meşgul eden genel meselelerle kıyaslandığında, –insana üstelik de dışarıdan aşılanmak durumunda olan– sözde "millî amaçlar"ın neredeyse hiç önemi yoktur. Bunlar, sadece insanın gerçek kültürel süreçlerle ilgili görüşünü bulandırmaya ve uzun ya da kısa vadede kültürel süreçlerin doğal gelişimine ket vurmaya hizmet eder. Bir çağın tarihsel olayları ancak iç bağlantıları içinde bizim için anlaşılabilir hâle gelir. Buna karşılık, temsilcileri her ülkeye ve her halka ancak o anki amaçlarına en iyi hizmet edecek taraftan bakma derdinde olan yapay bir millî ideoloji bize bu içsel bağlantılar hakkında hiçbir fikir veremez. Neticede bir halkın bütün millî tarihi asla –her daim zamanın izlerini taşıyan– kültürel tarihi olmayıp, belirli bir devletin tarihinden ibarettir. Avrupa halklarının yaşamını tek tek milletlerin tarihine bölmemiz bugünün devlet yapısının bir gereği olabilir, fakat bu durum onu daha az aldatıcı kılmaz. Bu gibi bölünmeler, toplumun genel özlemleriyle neredeyse hiçbir ortak yanı olmayan yapay sınırlar yaratmaktan öteye gidemezler ve dönemin bütünsel fotoğrafını öyle bulanıklaştırırlar ki, bakan kişi tüm iç bağlantıları gözden kaçırır.

Belirli toplumsal tezahürlerin tüm çağların genel karakteri üzerinde ne denli derin ve belirleyici bir etkiye sahip olduğunu bir düşünelim: Hristiyanlığın yayılışı Avrupa halklarının bütün düşünsel yaşamına tartışmasız damgasını vurmuştu; aynı şekilde, modern kapitalizm son iki yüz yılda sadece maddî koşulları değil, tüm toplumsal kurumları temelden değiştirmiş, ayrıca bu dönemin tüm düşünsel yönelimlerine açıkça özel bir nitelik kazandırmıştı. Belirli dünya ve hayat anlayışlarının Avrupa-Amerika kültür çevresine dahil halkların düşünce sistemi üzerindeki güçlü etkisinden daha önce söz edilmişti.

Kapitalist dünyanın tamamında hüküm süren kriz, çağın tüm ülkelerde benzer etkiler yaratan iç bağlantılarına en ikna edici kanıt değil mi? Yanılmayalım; bu yalnızca ekonomik bir kriz değil, bu günümüz toplumunun krizi; sadece ekonomiye ayar verilmesini değil, bütün zihinsel ve ruhsal yaşamımızın yeniden yapılandırılmasını talep eden günümüz düşüncesinden kaynaklı bir krizdir. Bu, sonu henüz kestirilemeyen o büyük Tanrıların Alacakaranlığı'nın başlangıcıdır. Eski ve yeni anlayışların birbirine karıştığı kaos-

tan, insanların düşünsel perspektifini değiştiren ve insanla toplum arasındaki iç bağlantılara yeni bir ışık tutacak yeni bir kavrayış yavaş yavaş ortaya çıkacaktır. Zira insanın maddî yaşama ait şeyler ve bunların getirdikleriyle ilişkisini yeniden yapılandırmak ve eylemlerine yeni bir yön vermek için zihinde büyük bir devrim şarttır.

Her şeyden önce, toplumsal yaşamın tezahürlerini felsefî hipotezlerin objektifinden değerlendirmekle ya da tertiplenmiş herhangi bir tür tarih anlayışıyla açıklamakla yetinmemeli, her şeye aracısız şekilde yeniden bakmayı öğrenmeliyiz. Bir zamanlar ait olduğumuz kültürel çevrenin düşünüş biçiminde temelden devrim yapıp onu dönüştürmüş olan evrim teorisi, bugün eylemlerimiz önünde daha ziyade engel hâline gelmiştir. Toplumsal tezahürlerin nedenleri ve geçiş süreçleriyle o kadar uzun süre ve o kadar odaklanarak meşgul olduk ki, bu tezahürlerin kendileri bize yabancılaşıp gözümüzde ikincil öneme düştü; ikincil derken, şeylerin yarattığı doğrudan etkiler onları doğuran nedenlerden daha az ilgimizi çeker oldu anlamında. Onlarca yıl boyunca, kapitalist toplumun hünerli analistleri olarak kendimizi gösterdik göstermesine, ama bu arada bilinçli bir hareketle toplumsal yaşama yeni bir muhteviyat kazandırma ve insanlığa eylemlerinde yeni ufuklar açma yeteneğimizi yitirdik. Düşünüş biçimimiz kökü ortaklaşmacı ruha dayanan etik niteliğini kaybetmiş ve fazlasıyla teknik tespitlere bağlanmıştır. Hatta fiilen etik kaygıları zayıflık olarak değerlendirecek kadar ileri giderek, bunların beşerî toplumsal faaliyetler üzerinde hiçbir etkisi olmadığına kendimizi inandırdık. Bunun neye yol açtığını bugün korkutucu bir netlikle görüyoruz.

Birçoğu için evrim teorisi toplumsal alanda olagelene kaderci bir bakış biçimine bürünmüş, çağın en dehşet verici hadiselerini bile insanın istediğinde müdahale edemeyeceği, değiştirilemez evrimsel süreçlerin sonucu olarak görmeye itmişti. Tüm yaşananların kaçınılmazlığına ve mantıklı bir sebebi olduğuna duyulan bu inanç, mecburen, insanı "doğru" ve "yanlış"a dair doğal algısına yabancılaştırıp olayların etik yönüne dair kavrayışını köreltmiştir.[1]

1- Bunun nasıl işlediğine dair pek çok örnekten birini vermekle yetinelim: 1899'da İngiltere'deki Muhafazakâr hükûmet Güney Afrika'nın Boer cumhuriyetleri →

Hatta Almanya'da, her yeri sarmakta olan faşizmin, en sonunda sosyalizmin zeminini hazırlayacak olan kapitalizmin zarurî bir gelişim evresi olduğu gibi tehlikeli bir düşünceyle kumar oynandı.[2] Bu gibi düşüncelerle sadece keyfiyete ve acımasız şiddete karşı direnişi tümüyle felç etmekle kalmıyor, böylesi şiddet olaylarının faillerini, iyi ve kötünün ötesinde bir yere koyup tarihsel zorunluluğun üstlenicileri olarak görmek suretiyle dolaylı olarak aklıyoruz. Gerçekteyse, acımasız şiddet yanlılarının bireysel eylemlerinin, Almanya'da ve faşizmin ayak bastığı diğer yerlerde –"demokratik" denilen hükûmetlerden en küçük bir kınamayla karşılaşmaksızın– işlenen canavarca suçların toplumsal evrimle hiçbir ilgisi yoktur. Burada sadece belirli bir durumu kendi menfaatleri doğrultusunda istismar etmeyi bilen azınlıkların iktidar cinneti söz konusudur.

İnsanlar günümüz toplumunun tüm kusurlarını kapitalist ekonomik düzenin sonuçları olarak görmeye alışmıştı, fakat durumun açıklamaya çalışmakla değiştirilemediği unutulmuştu. Hatta o derece unutulmuştu ki, mevcut toplumsal koşulların tümden değiş-

→ ile savaşa girip uzun, kanlı bir mücadele sonrası onları ilhak ettiğinde, bu yağma akınının sadece Transvaal altın madenlerinin mülkiyetinin dokunulmazlığını sağlamak için yapıldığını bilmeyen yoktu. Ne var ki, o zaman Alman Sosyalist Partisi'nin August Bebel'den sonra en dikkat çeken lideri ve [partinin gazetesi] *Vorwärts*'ın editörü olan Wilhelm Liebknecht, okurlarına burada yüzleşilmesi gereken bir *siyasî zorunluluk örneği* olduğunu belirterek, bu yapılana göz yummaya çalışmıştı. Çünkü tıpkı iktisadî evrimde sermayenin daha az sayıda kişinin elinde toplanması ve küçük kapitalistlerin büyükleri tarafından yutulması eğilimi gibi, siyasî evrimde de küçük devletlerin büyükleri tarafından yutulup yok olması kaçınılmazdır. En iyi ihtimâlle, saf varsayımlara dayalı bu gibi açıklamalarla, insanların olayların korkunçluğunu algılamasını gölgeliyor ve onları insanlığın tüm gereklerine duyarsız kılıyoruz.

2- Hitler'in iktidara gelmesinden az önce, Alman Komünist Partisi saflarında son derece yaygın olan bu görüş, Alman komünistlerinin yıllardır izlediği taktiklerin sadece mantıkî bir sonucu olsa da, [parti yayın organı] *Rote Fahne* editörleri bu tehlikeli eğilime tavır almak zorunda olduklarını hissetmişlerdi. Hitler'in Sosyalist ve Komünist işçilerden hiçbir direniş görmeksizin iktidarı ele geçirebilmiş olması, kitlelerin iradesini sakatlayan ve Almanya'yı bir uçuruma sürükleyen kaderci düşünce tarzının en iyi göstergesidir. Alman komünistleri, çok uzun süre diktatörlüğün zarurîliği fikriyle kumar oynamışlardı ve sonunda –sadece onların umduğundan farklı bir yönden de olsa– diktatörlük gelmişti.

mesi yönünde çabalıyor görünen partiler bile mevcut düzene demir atmaktan daha iyisini beceremezmişlerdi ve hatta o derece sıkı demir atmışlardı ki, düzenin demirbaşı olmuş ve yöntemleriyle ona yeni bir güç katmışlardı. Sosyalist partilerin bu başarısızlığı pek çok umudu boşa çıkarmış ve kitleleri sosyalist örgütlerin yenilgisinden sorumlu tuttukları sosyalizmden umutlarını kesmeye götürmüştü; tıpkı bugün insanların liberalizmin toplum anlayışını liberal partilerin başarısızlığının sorumlusu görmeleri gibi. Gerçekteyse bu sadece, toplumsal yaşamda tam bir dönüşüm ve yenilenme peşinde koşan bir hareketin, siyasal aygıtı denetim altına alabilmek için mevcut yönetim düzeninin eski kurumlarını ele geçirmeye çabaladıkça bu hedefe yaklaşamayacağının, hatta gitgide başlangıç noktasından bile uzağa savrulmak zorunda kalacağının ispatı olmuştur. Zira mekanizması gereği siyasal aygıt, dümeni kimin elinde olursa olsun ancak belirli bir yönde ilerleyebilir.

Şimdiye dek ne sosyalizmin ne de liberalizmin hedeflerine ulaşılabilmiştir. Ulaşılması için ya ciddî bir mücadele verilmemiş ya da çabalar belirli güçlerin etkisiyle tekrar tekrar yanlış kanallara yönlendirilmiştir. Yine de iktisadî ve siyasî koşullarımızın bütün gelişim süreci, bu çabaların esasında ne kadar haklı olduğunu ve bizi bugün her taraftan tehdit ederek yaklaşmakta olan tehlikeyi savuşturmak için zamanında mevzilenmek yerine sözümona "evrimci yol"u takip etmek suretiyle ne kadar tehlikeli bir uçuruma yaklaştığımızı bize hiç olmadığı kadar net gösterir.

Zira daha derin bir bilgi peşinde olan herkes için şu netleşmiş olmalı: Bugünün "Büyük Devlet"i ve modern iktisadî tekeli, insanlığın başına korkunç bir bela olmuştur ve giderek artan bir hızla kaçınılmaz olarak barbarlığın en vahşisine varacağı belli bir duruma doğru bizi sürüklemektedir. Yandaşları için bu aygıtın adeta bir sembol hâline gelmesi ve onları tüm faaliyetlerini bir aygıtın ruhsuz işleyişine uydurmaya yöneltmesi –bugün her yerde, ekonomide, siyasette, kamusal eğitimde, hukukta ve diğer tüm alanlarda tanık olduğumuz– sistemin çılgınlığıdır. Böylece canlı ruh ölü fikirlerin kafesine hapsedilmiş ve insanlar yaşamın olaylar zincirinin otomatik, sarsıntılı bir hareketinden başka bir şey olmadığına inanmaya itilmiştir. Aç gözünü doyurmak için cesetlerin üzerine basa basa ilerleyen kalpsiz egoizm ve milyonların kaderiyle etten

kemikten canlılar değil de cansız rakam yığınlarıymışçasına oynayan denetimsiz güç, ancak böyle bir halet-i ruhiyede ortaya çıkabilirdi. Bu halet-i ruhiye aynı zamanda, kurbanlarının, insanlık onurunun her türlü aşağılanmasını tam bir kayıtsızlık içinde ve kayda değer bir direniş göstermeden kabullenmesini sağlayan kölece teslimiyetin de nedenidir.

Kapitalist sistemin canavarlıkları, özellikle [I.] Dünya Savaşı'ndan sonra en kör olanı bile gözünü açmaya zorlayan bir kimliğe bürünmüştür. Kapitalist dünya, bugün aileleriyle birlikte büyük bir devletin nüfusuna denk gelen milyonlarca işsiz içerir. Bu insanlar çoğunlukla hayatî nitelikteki en temel ihtiyaçlarını gidermekten aciz, korkunç bir kalıcı sefalet içinde yaşarken, birçok ülkede satın alma gücünün aşırı düşüklüğü nedeniyle satılamayan inanılmaz büyük miktarlarda yiyecek doğrudan hükûmet kontrolünde imha edilmektedir.[3] Eğer çağımız hâlâ doğru ile yanlışı ayırabiliyor olsaydı, tüm insanlığa karşı sergilenen bu pervasız horlama insanlarda toplumsal bilinç uyandırabilir ve insanları bu türden alçaklıklara karşı harekete geçmeye zorlayabilirdi. Ama biz sadece olup biteni kayıt altına alıyoruz ve çoğumuz gözlerimizin önünde her gün yaşanmakta olan büyük insanlık trajedisinin acımasızlığını dahi duyumsamıyor.

Mevcut ekonomik krizin ilk göstergeleri Avrupa'da gözle görülür hâle geldiğinde, yeni bir yol arayışı akla gelmedi bile. Emekçi nüfus üzerinde ne gibi kaçınılmaz sonuçları olacağı hiç düşünül-

3- Amerika'da, yetkililerin emriyle plantasyonlardaki her üç sıradan birinin toplanmadan bırakılmasıyla, dört milyon balya pamuk imha edilmektedir. Kanada'da, pazar bulunmayan muazzam miktarlardaki buğday stoğu yakılmakta. Brezilya'da 1932 Ekim'inde 102 milyon çuvaldan fazla kahve imha edildi. Arjantin'de ise kurutulmuş etler yakılmakta. Alaska'da, 400 bin kasa somon imha edildi. New York'ta, yetkililer büyük miktardaki sütün nehirlere dökülmesiyle balıkların ölmesi sonucunda bu uygulamayı durdurmak zorunda kaldı. Avustralya'da, "aşırı üretim"i engellemek için bir milyondan fazla koyun öldürüldü. Alıcısı olmayan büyük miktarlardaki ringa denize geri bırakıldı. Hatta Almanya gibi sefaletten kırılan bir ülkede bile, hiç müşterisi çıkmayan büyük salatalık stokları ve diğer sebzeler her yıl ya çürümeye bırakılıyor ya da gübre olarak kullanılıyor. Bu uzun bir listeden yalnızca ufak bir özet. Listenin dilsiz ithamı kolay kolay yanlış anlaşılabilecek gibi değil.

meden, sadece "sanayinin" tam "rasyonalizasyonu" yoluyla "üretim maliyetini düşürme" gibi tehlikeli bir reçete denenmeye girişildi. Hatta Almanya'da sendikalar bile işçileri krizin ancak bu yolla aşılabileceğine inandırmayı deneyerek, büyük sanayicilerin bu korkunç planını tümüyle destekledi. İşçiler de önce buna inandı, ta ki daha derin bir sefalete itilip kandırılmış olduklarını iliklerinde hissedinceye dek. Keza büyük sermayenin birey olarak insanı ne kadar az dikkate aldığı da anlaşıldı. Üretim süreci olabildiğince pürüzsüz ve içsel engellerden uzak işleyebilsin diye, insanoğlu vicdan azabı duyulmaksızın tekniğe kurban edildi, bir makineye indirgendi; değersiz bir "üretim gücü"ne dönüştürüldü; tüm insanî özelliklerinden arındırıldı.

Fakat bu yolda insanı bekleyen yeni bir gelecek olmadığı, "rasyonalizasyon" denen şeyin tüm hesaplar üzerinde hep daha olumsuz etki yarattığı artık her gün daha net görülmektedir. Birkaç yıl evvel Leipzig Psikoloji Enstitüsü Müdürü Profesör Felix Krüger, ekonomik başarısızlıkları giderek daha fazla su yüzüne çıktığı hâlde yere göğe sığdırılamayan Taylor sistemi ve sanayi rasyonalizasyonunun bir laboratuvar psikolojisinden doğduğunu açıklamıştı. Krüger'e göre, şimdiye kadarki tüm deneyimler göstermiştir ki, işin kendi ritmine dayalı doğal hareket zorla yapılan işten daha az yorucudur; çünkü insan davranışının kökleri herhangi bir plan programa oturtulamayacak olan ruhta yatmaktadır.

Bu deneyim o zamandan bu yana tekrar tekrar doğrulanmıştır. Buna rağmen hâlâ krizin üretim alanındaki tedbirlerle aşılabileceğine inanılmaktadır. Amerika'daki "Teknokratik Ekol," kesin bilimsel gözleme dayanan geniş kapsamlı verilerin desteğiyle, üretim yeteneğimizin aslında neredeyse sınırsız olduğunu ve modern sanayinin büyük üretim kapasitesinin hiçbir şekilde teknik yeteneğimizle orantılı olmadığını; çünkü bugünkü sistem içinde teknik başarılarımızın tümüyle uygulamaya sokulmasının bir felâketle sonuçlanacağını kanıtlamıştır. Bu nedenle Howard Scott ve beraber çalıştığı 350 bilim insanı geliyorum diyen bu faciadan dönülmesi için ancak teknik adamların ekonominin yönetimini ele alması ve çalışma sürelerinin haftada 16 saat olarak radikal biçimde kısaltılması gerektiği görüşündeydi.

Çalışma süresinin önemli ölçüde kısaltılmasının mevcut ekonomik krizi dizginlemekte kullanılabilecek ve sanayiyi nispeten normal seyrine geri sokacak bir araç olduğu daha önce de iddia edilmişti. Ama çağın büyük probleminin bu yolla çözüleceğine inanmak kendi kendini kandırmak olurdu. Günümüzde ekonominin sorunu üretimden ziyade tüketim sorunudur. Robert Owen bunu Adam Smith'in tezine karşı-tez olarak öne sürmüştü ve bu karşı-tezde iktisat, sosyalizmdeki bütün merkezî önemini yitirmiştir. Bilim ve teknoloji insanlarının üretim için sınırsız imkânlar yarattığına kimsenin itirazı olamaz ve bunun için özel bir gerekçelendirme gerekmez. Ama mevcut sistemimizde, teknolojinin her başarısı kapitalizmin halka karşı kullandığı bir silah hâline gelerek, yapması gerekenin tam tersini yapar olmuştur. Her teknik ilerleme, işi daha da ağırlaştırıp daha baskıcı kılmış ve insanın ekonomik güvencesini giderek daha çok baltalamıştır. Bugün iktisadın en önemli problemi, yeni icatlar ve "daha iyi çalışma yöntemleri"yle üretimi arttırmak ve daha kârlı hâle getirmek değil, teknik gelişimden ve emeğin ürünlerinden toplumun tüm üyelerinin eşit oranda yararlanmasını sağlamayı dert edinmemektir.

Herkesin ihtiyaçlarının karşılanmasını değil de bireyin kâr etmesini iktisadın temel taşı yapan mevcut sistemde bu tamamen olanak dışıdır. Özel sektörün tekelci ekonomiye dönüşmesi bu işi daha da zorlaştırmıştır; zira belli bazı iktisadî yapıların eline, iktisadın sınırlarını çok aşan ve toplumu tamamen modern tröstokrasinin[4] iktidar tutkunu ve acımasız sömürüsüne teslim eden bir güç vermiştir. Yüksek finans krallarının ve büyük sanayi şirketlerinin devlet siyaseti üzerinde ne gibi etkisi olduğu, daha fazla açıklama gerektirmeyecek kadar iyi bilinir.[5]

4- [Türetilmiş kelime, Alm. *Trustokratie*. –i.ç.n.]

5- Tüyler ürpertici bir duyarsızlıkla, her yerde milyonlarca insanın hayatını küçük azınlıkların ekonomik çıkarlarına kurban etmeye hazır oluşumuzu, ABD'nin eski Londra Büyükelçisi Mr. Walter Hines Page'in Başkan Wilson'a 5 Mart 1917 tarihli telgrafı kanıtlar (bunu bir ay sonra, Amerika'nın Almanya'ya savaş ilanı izledi).

Page, Başkan'a Fransa ve İngiltere'nin kritik mâlî durumunu açıklayıp bunun transatlantik ticaretinin tamamen kesilmesiyle sonuçlanacağına işaret ettikten sonra sözlerine şöyle devam ediyordu: →

Bugün çok tartışılan devlet kapitalizmi de çağın manevî ve maddî sıkıntısından çıkış yolu önermiyor. Tersine, şu anda Rusya' da olduğu gibi, dünyayı tam bir hapishaneye çevirip her türlü özgürlük duygusunu daha doğmadan boğacaktır. Bugün buna rağmen devlet kapitalizminde daha ileri bir ekonomi biçimi gören "sosyalistler" varsa, bu sadece onların ne sosyalizmin ne de iktisadın özünü gerçekte hiçbir zaman anlamadığını kanıtlar. Kapitalist anlayıştan, yani üretimin insan için değil de insanın üretim için var olduğu kabulünden yola çıkılırsa, devlet kapitalizmi gerçekten de "iktisadın daha ileri bir biçimi"ni temsil edebilir. Fakat sosyalist açıdan düşünülürse, böyle bir anlayış sosyalizmin ruhuna ve özgürlüğe karşı işlenebilecek en büyük günahtır. Öte yandan, salt ekonomik yönden bakıldığında da –her türlü devlet kapitalizminin temelinde yatan– insan üzerinde üretim baskısının arttırılması, insanın üretim yeteneğinin azalması anlamına gelecektir. Köle emeği ekonomiyi hiçbir zaman ilerletmemiştir, çünkü zorlama,

→ "Böyle bir kesilmenin sonucu, Amerika Birleşik Devletleri'nde panik olurdu... Bu nedenle, dünya iki yarımküreye bölünecektir: Bunlardan biri, bizimkisi altına ve emtiaya sahip olacaktır. Diğeri, Büyük Britanya ve Avrupa bu emtiaya ihtiyaç duyacak, ancak bunlara ödeyecek paraları olmayacaktır. Ayrıca, bunları mübadele edecekleri kendi emtialarına da fiilen hiç sahip olmayacaklardır. Mâlî ve ticarî sonuçlar ise Avrupa kadar, ABD için de neredeyse aynı şekilde kötü olacak. En çabuk şekilde önleyici tedbirler almazsak, çok geçmeden bu duruma ulaşacağız. Büyük Britanya ve Fransa, ABD'de dünya ticaretinin ve Avrupa'nın bütün mâlî yapısının çöküşünü önleyecek kadar büyük bir krediye sahip olmalıdır. Eğer ABD, Almanya'ya savaş ilan ederse Britanya ve müttefiklerine verebileceğimiz en büyük yardım, böyle bir kredi olacaktır. Eğer bu politikayı benimseyeceksek, bir Fransız-İngiliz borçlanmasına büyük bir yatırım yapmak, hükûmetimiz için mükemmel bir plan olur. Bunun büyük avantajı, tüm paranın Amerika Birleşik Devletleri'nde tutulması olurdu. Böylece biz, savaş sona erinceye dek ticaretimizi sürdürüp arttırabilirdik. Savaştan sonra da Avrupa gıda maddeleri ve barış döneminde mevcut olan sanayilerini yeniden donatacak muazzam miktarda malzeme satın alacaktır. Biz, bu yolla uzun yıllar kesintisiz, belki de büyüyen bir ticaretten kârlı çıkar ve onların tahvillerini teminat olarak elde tutarız. Öte yandan, eğer neredeyse tüm altını elimizde bulundurursak ve Avrupa ekonomik yaşamını yeniden kurmanın karşılığını ödeyemezse, belirsiz bir süre dünya çapında bir panik yaşanır. Elbette, Almanya ile savaşa girmedikçe böyle bir krediyi devam ettiremeyiz." (Burton J. Hendrick: *The Life and Letters of Walter H. Page,* s. 270)

emeği manevî teşvikinden ve yaratıcı faaliyet bilincinden yoksun bırakır. Köleliğin Roma'daki en yaygın döneminde toprağın verimliliği sürekli azalmış ve nihayetinde genel bir felâket yaşanmıştı. Aynı şey, feodal sistem zamanında da tecrübe edilmişti. Avrupa ülkelerinde serflik biçimleri ne kadar dayanılmazsa, emeğin ürünleri de o kadar az oluyor, toprak o kadar fakirleşiyordu. İhtiyacımız olan şey zincirleri daha fazla sıkmak değil, emeği zincirlerinden kurtarmaktır.

Mevcut ekonomik sistemde bu meselenin sahiden çözülmesini hedefleyen köklü bir değişiklik, bugün ancak toplumdaki dar azınlıkların kâr ettiği ve onlara, vahşi menfaat ekonomilerini büyük halk kitlelerine dayatsın diye seçilmişlere baskı yapma imkânı sunan tüm ekonomik tekel ve imtiyazların ortadan kaldırılmasıyla başarılabilir. Yalnızca –bugünkü gibi bazı kişilerin kârını artırmak yerine herkesin ihtiyacını gidermekten başka bir amaca hizmet etmeyen– emeğin yoldaşlık temelinde yeni baştan örgütlenmesi yoluyla mevcut ekonomik krizin üstesinden gelinebilir ve daha ileri bir toplumsal kültürün yolu açılabilir. Yapılması gereken, insanı insanın sömürüsünden kurtarıp emeğinin karşılığını görmesini sağlamaktır. Teknolojideki ilerlemelerden herkesin yararlanmasını sağlamak ve herkese hayrı dokunması gerekirken çoğunluk için şerre dönüşmesini önlemek ancak böyle mümkün olacaktır.

Gerçek bir halk topluluğunda azınlıkta olanların nasıl yaşamsal önemdeki kaynakları ya da üretim araçlarını kendi özel menfaatleri için tekelleştirmesine izin verilmezse, yeni oluşturulacak toplumda da hiçbir insan topluluğuna diğer topluluklar aleyhine tekeller oluşturup onları ekonomik sömürüye tâbi tutmasına izin verilmemeli. Özellikle, gelişiminin emperyalist evresine girdiğinden beri kapitalizmin halka karşı müthiş hasmane ve toplumsal refaha feci zararlı bir eğilimi söz konusudur, çünkü temsilcileri insanları ekonomik bağımlılık zincirine vurmak üzere tüm doğal zenginlikleri kendi tekellerinin kontrolüne almak için elindeki tüm araçları kullanmakta. Bu da sürekli millet adına yapılmakta ve bütün taraflar "milî menfaatler" mazeretine başvurup böylece gerçek amaçlarını gizleyerek kendi soygun politikalarını haklı çıkarmakta.

Bizim peşinde olduğumuz şey, *dünyanın sömürülmesi* değil

her halk topluluğunun kendi doğal yerini bulduğu ve herkesle eşit haklardan yararlandığı bir *dünya ekonomisidir*. Bu yüzden, hammadde sağlayan doğal kaynak ve toprakların millî sınırlardan kurtarılması özgürlük ve dayanışma ilkelerine dayalı bir toplum düzeninin varlığının en önemli önkoşullarından biridir. Eğer oluşacak toplumsal yapıda yeni tekellerin ve bunun sonucunda yeni sınıfsal bölünmelerin ve ekonomik köleliğin doğmaması isteniyorsa, tüm insan topluluklarının karşılıklı antlaşmalar ve ikili sözleşmelerle tüm doğal hazineleri kullanması sağlanmalıdır. Kökleri ekonomik koşulların eşitliğine dayanan ve mevcut devletlerin sınırlarını kaale almaksızın büyük kültür birliğinin tüm üyelerini dayanışma bağıyla birleştiren yeni bir insan topluluğunun kurulması çağrısına ihtiyacımız var. Şimdiki toplumsal düzen temelinde, çağımızın köleliğinden kurtuluş yoktur; sadece toplumsal ve ekonomik bağımlılığa ve hiç bitmeyen bir dehşet durumuna gittikçe daha fazla düşeriz. Kendinden vazgeçmek istemiyorsa, insan toplumu kapitalizmi ortadan kaldırmalıdır.

Kapitalist temsilcilerin elindeki ekonomik güç giderek büyüdükçe ve onları halkların ölümü ya da yaşamıyla ilgili hüküm vermeye muktedir kıldıkça nasıl kapitalizm daha da tehlikeli oluyorsa, devletin büyümesi ve gücünü sürekli arttırmasıyla birlikte, modern devlet teşkilatının korkunç kötülükleri de giderek daha net görülür hâle geldi. Kapitalist ekonomik sisteme paralel gelişen modern Büyük Devlet, bugün toplumun bekası karşısında sürekli bir tehdide dönüşmüştür. Bu canavar aygıt insanın özgürlük mücadelesinin önündeki en büyük engeli oluşturup çelik kollarıyla tüm toplumsal yaşama belirlenmiş modelleri dayatmakla kalmıyor; aygıtın korunması da devlet gelirlerinin en büyük kısmını tüketerek entelektüel kültürü, daha fazla gelişmesini sağlayacak maddî imkânlardan mahrum bırakıyor.

Tek başına sözde vatan savunması, yani düzenli ordular, silahlanma harcamaları ile savaş ve militarizm başlığı altında toplanabilecek ne varsa, bugün her devlette vergiler, gümrük vb. üzerinden elde edilen tüm gelirin yüzde 50 ila 70'ini tüketiyor. Güvenilir kaynaklara ve net hesaplamalara dayalı mükemmel bir kısa makalede, modern silahlanma yatırımlarının en büyük muhaliflerinden biri olan Lehmann-Rußbüldt şöyle diyor:

Eğer savaş bütçesini yıllık yaklaşık elli milyar mark olarak hesaplarsak, yarısı [I.] Dünya Savaşı'nın sonuçları, diğer yarısı da yeni bir savaş hazırlığı içindir. Günde ortalama yüz kırk milyon mark harcanmakta. Bu, büyük bir şehrin yıllık bütçesine denktir ve dünya militarizmi tarafından hiçbir karşılık ödenmeden her gün yutulmaktadır. [I.] Dünya Savaşı'na girmemiş olan küçük, tarafsız İsviçre'de bile savaş bütçesi devlet gelirlerinin yüzde 50'sini buluyor. Sovyetler Birliği'nde sırf savaş borcu faizlerinin ödenmemesi nedeniyle bu oran yüzde 50'den düşüktür. Ama Sovyetler Birliği'nde bile savaş bütçesi okul ve eğitim harcamalarından yüksektir. Sadece Andorra, Kosta Rika ve İzlanda gibi ülkeler hariç, hemen hemen bütün ülkelerdeki durum budur.[5]

Rußbüldt, bir insanı on altı yaşına, yani üretim kapasitesine eriştiği zamana kadar yetiştirme maliyetinin, topluma ve devlete maliyetine ailedeki gıda ve giysi giderlerinin de eklenip eklenmediğine bağlı olarak, ortalama sekiz ila on beş bin Reichmark[6] arasında değiştiğini hesap eder. Oysa savaşta bir insanı öldürmenin maliyeti yüz bin Reichmark'tır ve bunun yarısı, yani temiz elli bini silah sanayisine kalan kârdır.

[I.] Dünya Savaşı'nın halklara yüklediği maddî kayıp o kadar inanılmaz bir büyüklüktedir ki, zikredilen toplam miktarı insanın hafsalası almaz. En iyi ihtimâlle bu astronomik rakamların olağandışı olduğunu hisseder, o kadar; zira insan kavrayışının da bir sınırı vardır. Söz konusu cansız rakamların ifade ettiği bu canavarı insanın kavramasını sağlamak ancak özel bir eğitimle mümkün olabilir.[7]

5- Otto Lehmann-Rußbüldt, *Der Krieg als Geschäft* (Savaş Bir İştir), Berlin, 1933. Bu veriler, o zamandan beri çok değişmiştir; çünkü silahlanma yarışı bu oranları daha da olumsuz hâle getirirken, devlet gelirlerinden çok daha büyük bir payı militarizmin hizmetine sunmuştur. Sovyetler Birliği, şimdi askerî amaçlarla yıllık 12 milyar dolar harcıyor. (*The Nation*, Newyork, 27 Şubat 1937)

6- [İmparatorluk Markı, 1924-1948 arası dönemde Almanya'da kullanılan para birimi. –t.y.n.]

7- Bu görev, savaştan beş yıl sonra ABD Kongresi üyesi Victor L. Berger tarafından üstlenilmişti. Washington'da bu kongre üyesinin elinin altında hesaplamalarında kullandığı büyük bir malzeme yığını olduğundan, bu görev onun için çok kolaydı. Berger, savaşın yuttuğu muazzam meblağlarla, Amerika Birleşik Dev- →

Gerçeği ortaya koyan bu muazzam miktardaki materyale rağmen, devletlerin tepeden tırnağa silahlı birlikleri, bürokrat orduları ve insan ruhunu sakatlamak üzere tasarlanmış sayısız kurumuyla insanlığı korumaya hizmet ettiğine hâlâ inanan varsa, onlar için elden bir şey gelmez. Gerçekte modern büyük devletlerin varlığı barışa sürekli bir tehdit, örgütlü soykırım için sürekli bir teşvik ve kültürel gelişimin boğulması anlamına gelmektedir. Devlet, yurttaşlarına sağladığı bu masraflı "koruma" dışında pozitif hiçbir şey üretmez, buna karşılık her yeni kültürel gelişimi yıkıcılığın hizmetine koşar ki bunlar halk için hayra değil şerre dönüşsün.

Devletin tarihi, insanın baskılanarak ezilmesinin ve zihinsel olarak sakatlanmasının tarihidir. Küçük azınlıkların ancak halkın köleleştirilmesi ve sömürülmesiyle giderilmesi gereken sınırsız iktidar şehvetinin öyküsüdür. Devlet sayısız organıyla toplumsal yaşamın tüm faaliyet alanlarına ne kadar derinlemesine nüfuz ederse ve temsilcileri insanları isteneni yerine getiren ruhsuz robotlara dönüştürmeyi ne kadar iyi başarırsa, sonunda dünyanın özgürlüğün hiç nefes alamayacağı koca bir hapishaneye dönüşmesi o kadar kaçınılmaz olur. İtalya, Macaristan, Polonya, Avusturya, Rusya, Almanya gibi ülkelerdeki koşullar bu yönlü bir "gelişim"in kaçınılmaz sonuçlarını artık kanmamıza imkân vermeyecek kadar açık şekilde yansıtır. Bu yolda insana parlak gelecek olmadığı, gören gözleri ve duyan kulakları olan herkes için açıktır. Bugün Avrupa ve dünya toplumlarının ufkunda doğan şey, tekdüze işleyişiyle organik ne varsa ezip geçen ve mekaniğin ruhsuzluğunu ilkeselleştiren bir makinenin çarklarına toplumun tâbi kılınabilece-

→ letleri, Kanada, Avustralya, Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Almanya ve Rusya'daki her aileye bin dolarlık ev eşyasıyla birlikte yirmi beş bin dolarlık bir ev, ayrıca böyle her evin yanında dönümü yüz elli dolardan beş dönüm toprak verilebileceğini ve bu yolla bile miktarın tamamen harcanmış olmayacağını göstermişti. Bu meblağ, söz konusu ülkelerde, nüfusu yirmi binden fazla olan her kasabaya beş milyon dolara bir halk kütüphanesi ve hastane ile on milyon dolar değerinde bir üniversite kurmaya da yetebilirdi. Ama o zaman bile bu muazzam sermaye tamamen tükenmezdi. Yüzde 5'lik bir faize yatırılan bu meblağın kalan kısmı, yüz yirmi beş bin öğretmenden oluşan bir eğitim ordusu ile yirmi beş bin hemşirenin ücretini karşılayabilir; gene de kalan miktarla Fransa ve Belçika'daki tüm taşınmaz mülkler satın alınabilirdi.

ğine inanan iblisin diktatörlüğüdür. Kendimizi kandırmayalım: *Kötülüğü yaratan ve sürekli besleyip büyüten şey devletin biçimi değil kendisidir.* Devlet insan yaşamındaki toplumsallığı ne kadar baskılar ya da egemenliği altına almak için zorlarsa, toplum o kadar büyük bir hızla kendini oluşturan parçalara bölünür. Birbiriyle içsel bağlarını kaybederek, ya saçma menfaat çatışmaları yüzünden gaddarca birbirine girer ya da nereye götürdüğüne bakmadan kendini akıntıya bırakır.

Bu durum ne kadar ileri boyuta ulaşırsa, insanları yeni bir topluluk içinde bir araya getirmek ve toplumsal yaşamlarını yenilemeye ikna etmek o kadar zorlaşır. Bugün Avrupa'ya bir veba gibi yayılmakta olan diktatorya hezeyanları onlarca yıl boyunca insanlara aşılanmış devlete aptalca inancın olgunlaşmış meyvesinden ibarettir. Çağımızın karşı karşıya olduğu büyük sorun *insanların yönetilmesi* ile değil *şeylerin idaresi* ile ilgilidir ve büyük devlet örgütlenmeleri çerçevesinde çözülemez. Sorun *nasıl* yönetildiğimiz değil *yönetiliyor olmamızdır*; çünkü bu bizim düşünsel hamlığımıza işarettir ve kaderimizi kendi ellerimize almamızın önünde engeldir. Aslında, bari sağ kalalım diye özgürlüğümüzü verip devlet "koruması"nı satın alırken yaşamımızı cehenneme çevirenin bu "koruma" olduğunu idrak etmeyiz. Oysa sadece özgürlük yaşamımıza onur ve manevî güç katar.

Bugün diktatörlüğün kötülüklerini kabul etmekle birlikte, kaçınılmaz olarak yaşanacak ve bizi sosyalizme götürecek "proletarya diktatörlüğü" denen bir geçiş döneminin söz konusu olduğu şeklinde bir kadercilikle kendini avutan çok sayıda insan var. Rusya'da kurulan genç komünist devlet her taraftan tehdit almasaydı, diktatörlük ahlâkî olarak haklı gösterilebilir miydi? Bu tehlikelerin üstesinden gelinir gelinmez ve "proletarya devleti" içte sağlamlaşır sağlamlaşmaz, diktatörlüğün yerini daha büyük bir özgürlük durumuna bırakması gerektiğini kabullenmemiz gerekmiyor mu?

O zamandan beri neredeyse yirmi yıl geçti. Bugün Rusya askerî bakımdan Avrupa'daki en güçlü ülke; karşılıklı güven temelinde Fransa ve diğer devletlerle güçlü bir ittifakı var. Bolşevik devlet artık diğer iktidarlar tarafından tanınmakla kalmıyor, milletlerarası diplomasinin tüm organlarında da temsil ediliyor. Dış tehditlere Avrupa'daki herhangi bir büyük güçten daha açık değil. Buna

rağmen Rusya'nın iç politikasında koşullar değişmemiş, yıldan yıla kötüleşmiş ve geleceğe dair her türlü umudu boşa çıkarmıştır. Her yıl siyasî kurbanların sayısı artmaktadır. Aralarında, mevcut sisteme elde silah isyan ettikleri için değil, sırf devletin buyurduğu doktrinleri kabul etmedikleri ve toplumsal sorunların çözümü için egemen güçlerinkinden farklı bir görüşe sahip oldukları için on beş yıldan uzun süredir hapishaneden hapishaneye sürüklenen ya da idam edilen binlerce kişi var.

Bu durum, çok sayıda insanın kendini saf saf inandırdığı gibi, dış koşulların baskısıyla açıklanamaz. Bu, insanların haklarına ve kanaatlerine karşı en küçük bir anlayış beslemeyen tam bir özgürlük düşmanı tutumun mantıkî sonucudur. Totaliter devletin mantığı, bireyin var olma hakkını sadece siyasal aygıtın hizmetindeyse kabul eder. Özgürlüğü "burjuva önyargısı" diyerek itibarsızlaştıran bir sistemin başka bir sonuca varması beklenemezdi. Yoluna çıkan her türlü fikir açıklama özgürlüğünü bastırmayı devletin temel ilkesi ve darağacı ile hapishaneyi varlığının temel taşı hâline getirmek zorundaydı. Bunun da ötesinde, bu vahim yolda geçmişteki gerici sistemlerden daha da ileri gitmek zorundaydı. Temsilcileri, devrimci ve sosyalist muhaliflerini zararsız hâle getirmekle, hapse tıkmak ya da diri diri gömmekle kalmayıp kurbanlarının görüşlerinin dürüstlüğünü ve samimiyetini de inkâr etmişler ve onları dünyaya alçaklar ve gericiliğin satın alınmış maşaları olarak göstermek için hiçbir aracı kullanmaktan çekinmemişlerdi.

Çarlık Rusya'sının cezaevlerinde yatan erkekler ve kadınlar, özgürlük sever dünya tarafından düşünceleri için şehitliği göze alan insanlar olarak görülüyordu. Çarlığın hapishane yöneticileri dahi onların dürüstlüğüne saldırma ya da samimiyetlerini sorgulama cüretini göstermemişlerdi. Ne var ki, proletarya diktatörlüğünün kurbanları tahakkümcüler tarafından utanmazca karalanıp suçlanmış ve dünyaya toplumun cürufu gibi sunulmuştu. Küçük beyinleri sadece Moskova'nın valsine ayak uydurmaya ayarlanmış, ya kendi kendine düşünme yeteneklerini tümüyle yitirmiş ya da belki böyle bir kapasiteye zaten hiçbir zaman sahip olmamış her ülkeden yüz binlerce kör fanatik de Rus otokratlarının dikte ettirdiklerini papağan gibi tekrarlamıştı.

Burada, giderek derinleşen ve geçmişteki her türlü siyasî geri-

cilikten daha felâket sonuçlar yaratan bir gericilikle karşı karşıyayız. Çünkü bugünün gericiliği, küçük azınlıkların kullandığı şiddet yöntemlerinden doğmuş belli yönetim sistemlerinden kaynaklanmamıştır. Bugünün gericiliği, belli bir tarafın uygulaması hâlinde insan haklarının en utanç verici biçimde çiğnenmesinin bile kayıtsız şartsız iyi olduğunu kabul ederken, aynı tarafın lânetlediği her şeyi hiç sorgulamadan yanlış ve sapkın olarak kınayan geniş kitlelerin kör inancıdır. Diktatörün siyasî bakımdan yanılmazlığına duyulan inanç, Katolik Papanın dînî bakımdan yanılmazlığının yerini almış ve ahlâkî açıdan aynı sonuçlara yol açmıştır. İnsan akla ve insanî deneyimlere başvurabildiği sürece, bu gerici fikirlerin baskısına karşı mücadele mümkün. Her türlü samîmî kanaate daha başından saldıran kafasız papağanların kör fanatizmine karşı her türlü ikna çabası nafiledir. Hitler, Mussolini ve Stalin, kendi iktidarına direnen her şeyi acımasızca mahkûm eden bu kör inancın sadece birer sembolüdür.

Moskova'da, "Troçkistler" olarak isimlendirilenlerin yargılandığı rezil hukuk komedisi bunun kanlı bir örneğidir. Bir nebze bağımsız değerlendirme yapma gücüne sahip herkes, bu hukuk komedilerinin asıl trajedisinin mahkeme salonunda gördüğümüz sahnelerin arkasında cereyan ettiğini görebiliyor olmalıdır. Bir partinin en eski ve en seçkin liderleri, ölmüş Lenin'in en güvenilir dostları, bir siyasî davada mahkeme heyeti karşısında –daha önce hiçbir siyasî davada görülmemiş biçimde– korkunç itiraflarda bulunmak için birbiriyle yarışıyor. Dünya karşısında onu faşizmin zavallı bir maşası gibi gösterebilmek için, her biri kendisinin ne kadar değersiz olduğunu gösterme çabasında bir diğerinden geri kalmıyor. Ama hepsi de şaşırtıcı bir tek seslilikle kendi sözü geçen suçlarının asıl müsebbibi olarak Troçki'yi işaret ediyor.

Hiçbir hareket kendi safındaki birkaç haine karşı güvende değildir. Ama bir hareketin en önde gelen liderlerinin büyük çoğunluğunun, önceden savunduğu her şeye ihanete hazır olduğuna inanmak için insanın körden beter olması gerekir. Peki ya bu korkunç suçlama gerçeklere dayanıyorsa? O zaman daha da beter. Bir zamanlar parti bünyesindeki en yüksek makamları işgâl etmiş olan en eski ve en seçkin liderlerinin hepsi gizlice gericiliğe hizmet etmiş olan bir hareketi nasıl değerlendirmek gerekir? İyi de

eski liderlerin büyük çoğunluğu hainse, sağ bırakılmış üç dört eski muhafızın daha sağlam kumaştan dokunduğunu kim garanti edebilir? Her diktatörlüğün temelinde yatan yasa burada da kendini gösteriyor: Diktatöre kendini tüm sakıncalı muhaliflerinden kurtarıncaya dek huzur yok. Robespierre'i dünkü dostlarını cellada teslim etmeye zorlayan aynı içkin mantık; Hitler'i kanlı 30 Haziran 1934 gecesinde en yakın arkadaşlarını temizlemeye mecbur bırakan aynı mantık; Stalin'i tam da bugün kendi iktidarına tehlike oluşturabileceklerinden korktuğu için "Troçkistler" olarak isimlendirilen kişilerden kurtulmaya iten yine aynı mantık. Çünkü her diktatör için en iyi muhalif, ölü muhaliftir.

Fakat "Troçkistler"in kendileri de, henüz iktidardayken diğer hiziplerden muhaliflerine sık sık reva gördükleri kaderin aynısına kurban olmuştu. Çünkü kendileri de aynı zihniyettendi, damarlarında aynı kan akıyordu; liderleri gibi aynı güç takıntısından ilham alırken, iktidarlarını sürdürmek için her türlü insanlık yasasını ayaklar altına alıyorlardı. Muhaliflerin sadece yaşamları değil, onurları da ellerinden alındı ve isimleri ihanet ayıbıyla lekelendi. 1921' de Kronştad işçileri ve denizcilerini (on dört bin erkek, kadın ve çocuk) katlettiren Troçki de Rus Devrimi'nin bu öncülerinin protestosunu kanla boğmakla yetinmemişti. O ve yardımcıları, kurbanlarını dünyaya karşı-devrimci ve Çarlığın müttefiki olarak sunmakta tereddüt etmemişti. Bugün kendisi de eski dostları tarafından Hitler'in müttefiki ve faşizmin maşası olarak sunulmayı tecrübe etmek zorunda kalıyor. Tarihin Nemesis'i, intikamcı adaleti budur.

Daha iyi toplumsal koşullara zorunlu bir geçiş aşaması olarak diktatörlüğün gerekliliğine inanan aynı kaderci anlayıştan tehlikeli bir inanç daha doğmuştur: Bugün gitgide daha geniş kabul gören bu inanca göre, neticede dünya sadece komünizm ile faşizm arasında bir seçim yapmak durumunda kalacaktır; çünkü diğer seçenekler uygulanabilir değildir. Bu görüş, faşizm ve komünizmin gerçek doğasının hiç kavranamadığını ve ikisinin de aynı ağacın meyvesi olduğunun henüz anlaşılmadığını kanıtlar sadece. Elbette "komünizm"in burada toplumsal bir ekonomik eşitlik sistemi olarak özgün anlamından uzaklaştığı, sadece tüm diğer yönetim sistemleri gibi mevcut Rus yönetim sistemi olarak değerlendirildiği unutulmamalı.

Rusya'da bolşevik diktatörlüğün ilk yola çıkış amaçlarının İtalya ve Almanya'daki faşist diktatörlüklerden farklı olduğu tartışılmaz. Ama Rusya'daki diktatörlük de hayata geçer geçmez faşist devletlerdeki aynı kaçınılmaz sonuçlara yol açtı; gerçekten de bu iki sistemin benzerliği giderek daha da belirginleşiyor. Gerçek şu ki, bolşevizmin Rusya'daki bütün iç gelişimi ve faşist ülkelerdeki toplumsal yapılanma, gerçek eğilimler söz konusu olduğunda iki sistem arasında artık hiçbir karşıtlık bırakmayan bir aşamaya ulaşmıştır. Bugün sadece Almanya faşizmi ile İtalyanlarınki arasında da kendini gösteren ve ülkelerin kendine has koşullarıyla açıklanabilecek ikincil tabiatlı farklar söz konusu.

Rusya, Stalin diktatörlüğünde, Almanya ya da İtalya'dan çok daha büyük ölçüde bir totaliter devlete dönüşmüştür. Diğer tüm hiziplerin ve ifade özgürlüğünün keyfî ve acımasız biçimde ezilmesi, kamusal yaşamın her alanının devletin sımsıkı denetimine tâbi kılınması, insanların en mahrem işlerine karışan ve bireyin her soluk alışını izleyen sınırsız ve vicdansız bir polis sisteminin her şeye kâdir gücü, insan yaşamına –iflah olmaz unsurları temizlemek için hiçbir yöntemi kullanmaktan çekinmeyen– eşi görülmemiş bir saygısızlık ve dahası, Hitler ve Mussolini'nin ülkelerinde olduğu gibi bolşevik Rusya'da da görülmektedir. Bir zamanlar, Rus devlet komünizmi ile faşizmin aşırı milliyetçi hedefleri arasındaki esas ayrım noktası gibi görülebilmiş olan bolşevik hareketin özgün enternasyonal eğilimi bile, Stalin rejiminde tamamen ortadan kalkmış ve yerini Rus gençliğinin tâbi tutulduğu katı milliyetçi eğitime bırakmıştır. Bu gençlik resmî törenlerde hâlâ "Enternasyonal" marşını söyler söylemesine, ama millî devletin menfaatlerine Almanya ve İtalya'daki faşist gençlikten daha az zincirlenmiş değildir.

Öte yandan, Almanya'da ve özellikle de İtalya'da faşizm, her geçen gün daha çok devlet kapitalizmi yoluna giriyor. İtalya'daki tüm finans kurumlarının kamulaştırılması, dış ticaretin adım adım tümüyle devlet kontrolüne bırakılması, hâlihazırda Mussolini tarafından ilan edilen ağır sanayinin millîleştirilmesi ve daha pek çok gelişme, faşizmin büyük kapitalist suç ortaklarının üzerine epey kafa yorduğu bir fenomen olan Rus modeli bir devlet kapitalizmine eğilimin varlığını giderek daha net gösteriyor. Benzer feno-

menler bugün Almanya'da artan sıklıkta ortaya çıkıyor. Gerçekte, bu eğilimler sadece toplumsal yaşamın her alanını aynı oranda kendi hizmetine almadıkça tatmin olmayacak totaliter devlet fikrinin mantıkî sonucudur.

Bu nedenle, faşizm ve "komünizm" toplumun doğasının birbirine zıt iki farklı kavranışı olarak değerlendirilmemelidir; aynı amaçların iki farklı biçimidirler ve aynı şeyi hedeflerler. Hitler'in büyük bir hırsla komünizme savaş ilan etmiş olması bunu değiştirmez, çünkü izan sahibi her insan bunun yalnızca burjuvazinin korkutulup sindirilmesi için başvurulmuş bir propaganda hilesi olduğunu açıklıkla görür. Hatta faşist devletlerle bolşevik Rusya' daki yeni otokratların ortak özelliği olan acımasız zulümler, iki tarafın da "ne oldum delisi"ne dönmesiyle açıklanabilir: Sonradan görme iktidar sahipleri sonradan görme zenginlerden bir nebze bile daha iyi değiller.

Faşizm ile komünizmin –ya da daha doğrusu– Stalinizmin birbirine karşıtmış gibi değerlendirilmesini, temelde faşizm dalgasına karşı savunmacı mücadelelerinde giderek onun yöntemlerini mubah gören ve böylece kaçınılmaz olarak gitgide faşist eğilimlerin değirmen suyuna giren sözde "demokratik" devletlerin sefil tutumuyla açıklayabiliriz. Hitler'in Almanya'da zafer kazanmasını sağlayan şartlar burada tekrarlanmaktadır. Almanya'daki cumhuriyetçi partiler bu "büyük kötülüğü" küçük engellerle frenlemeye çalışırken anayasal hak ve özgürlükleri en sonunda sözde "anayasal" devletten geriye pek bir şey kalmayıncaya dek sınırlandırmaya devam ettiler. Aslında, Sosyal Demokrat Parti'nin tam desteğini alan Brüning hükûmeti, yasama organlarını devre dışı bırakarak, en sonunda sadece kararnamelerle yönetir olmuştu. O arada demokrasi ile faşizm arasındaki uzlaşmazlıklar, en sonunda Hitler'in Alman Cumhuriyeti'nin mutlu vârisi olarak ortaya çıkışına kadar giderek artan şekilde törpülenip gitti.

Ama görünüşe bakılırsa, demokratik ülkeler bu örnekten bir ders çıkarmadılar; kaderci bir teslimiyetçilikle aynı yolda ilerliyorlar. Bu, özellikle İspanya'daki korkunç olaylar karşısında takındıkları zavallı tutumda açıkça görülüyor. Halkın seçtiği demokratik hükûmete karşı isyan eden güç düşkünü subayların, yabancı paralı askerlerin yardımı ve Hitler'le Mussolini'nin yönlendirme-

siyle giriştiği komplo, kendi halklarına karşı bütün ülkeyi harabeye çeviren ve şimdiden yüz binlerce insanın canına mâlolan korkunç bir savaşı başlatmıştır. Bütün bir halk, kahramanca bir kararlılıkla hak ve özgürlüklerinin kanlı ihlâline karşı kendini savunma kararlılığı gösterip bu vicdansız maceracı sürüsüne karşı dünyanın o zamana dek tanık olmadığı bir mücadeleye girişmişken, Avrupa "demokrasileri" her türlü insan hakkının alçakça çiğnenmesine karşı gülünç bir tarafsızlık paktı arkasına gizlenmekten başka bir şey yapmadı. Oysa herkes Hitler'in de Mussolini'nin de bu pakta saygı göstermeyeceğini önceden biliyordu. Kendi haklarını savunmak için oğulları ve kızlarının yaşamını tehlikeye atan özgürlük aşığı bir halk ile bu halkları kan denizinde boğma tehditleri savuran korkak cellatlar, bu diplomasi şaheserine dayanarak eşit muharip taraflar olarak görülüyor ve ahlâkî olarak aynı temelde değerlendiriliyordu. Demokrasinin bugün faşizme karşı hiçbir etkinliğinin kalmamasına şaşırılabilir mi?

Aylardan beri bir ülkenin başkenti savaşın tüm dehşetini yaşar, savunmasız kadınlar ve çocuklar faşist barbarlar tarafından öldürülürken, dünya soğukkanlı bir biçimde olup biteni izliyor. Bu dehşete son vermek için hiçbir taraftan bir tek kınama sözcüğü bile yükselmiyor. Burjuva demokrasisi elden ayaktan düşmüş ve bir zamanlar savunduğu her şeye karşı duyarlılığını yitirmiştir. Onu, felç eden ve kendisini yutmakla tehdit eden düşmanının yöntemlerini ödünç almaya iten şey, bu ahlâkî körelme, bu etik ideal yoksunluğudur. Devletin merkezîleşmesi onu ruhsuzlaştırıp inisiyatifsiz bırakmıştır. Bugün birçok kişinin kendini faşizm ile "komünizm" arasında seçim yapmak zorunda hissetmesinin nedeni budur.

Eğer bugün hâlâ yapılması gereken bir seçim varsa, bu faşizm ile "komünizm" arasında değil, despotizm ile özgürlük arasında, vahşi baskılama ile özgür mutabakat arasında, insan sömürüsü ile herkesin yararı için işbirliğine dayalı bir ekonomi arasında bir seçimdir.

Fourier, Proudhon, Pi y Margall ve benzerleri on dokuzuncu yüzyılda büyük devlet bağlarının çözülmeye başlayıp özgür birlikler ve toplulukların federasyonu çağına zemin hazırlayacağına inanıyordu. Zaman konusunda yanılmış olsalar da bakış açıları hâlâ doğru. Çünkü devletlerin merkezîleştirilmesi Avrupa'da ve dünya

genelinde en az kuşkucu olanların bile geleceği düşünürken tüylerini ürperten bir boyuta ulaşmıştır. Sadece herkesin ortak menfaatine ve tüm insan topluluklarının özgür mutabakatına dayanan bir federalist toplumsal örgütlenme bizi halkın kan ve terinden beslenen siyasî aygıt belasından kurtarabilir.

Federalizm, özgürce varılmış mutabakatlar temelinde ve ortak bir amaç doğrultusunda tüm toplumsal güçlerin aşağıdan yukarıya doğru organik işbirliğidir. Federalizm, yaratıcı faaliyetin darmadağın olması, oraya buraya kaotik bir koşuşturma hâli değil, herkesin özgürlüğü ve refahı için tüm üyelerin birlikte çalışıp çabalamasıdır. İçten gelen ve canlı bir dayanışmayla kendini ortaya koyan bir eylem birliğidir. Hiçbir bireysel inisiyatife izin vermeyen ruhsuz, ölü kalıpların tekrar edilmediği, içten gelerek kendini dışa vuran bir gönüllülük ruhudur. Ruhlarımızın üzerine dağ gibi çöken ve zihinlerimizin kolunu kanadını kıran yükün hafifletilmesi için, mülkiyet tekeliyle birlikte iktidar tekeli de ortadan kalkmalıdır.

İktisadın kapitalizmden kurtuluşu! Toplumun devletten kurtuluşu! Yakın geleceğin toplumsal mücadeleleri bu doğrultuda yürütülürken, yeni bir özgürlük, adalet ve dayanışma çağının yolunu açacak. Kapitalizmi can evinden vurup iktisadı tekelin tiranlığından kurtarmaya çalışan her hareket, devletin işe yararlığını sorgulayıp toplumsal yaşamından iktidarı atmayı amaçlayan her inisiyatif özgürlüğe ve yeni bir çağa doğru bir adım daha yaklaşmaktır. Hangi isim altında olursa olsun, bunların tersi yöndeki hedeflere dümen kıran her şey, bugün eskisinden daha tehdit edici bir biçimde başkaldıran siyasal, toplumsal ve ekonomik gericiliğin siperlerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak güçlendirir.

Bugün ivedilikle ihtiyacımız olan şey, her türlü kolektif algıdan ve dayatılmış dogmalardan kendini kurtarmış ve toplumsal hayatın merkezine yine insanı oturtacak yeni bir "insanî sosyalizm"dir. İnsan üzerinde hâkimiyet kurma yerine işlerin idaresi yaklaşımını getiren ve insanın etik bilincinden kaynaklanan bir sosyalizm. Önündeki muazzam görevin –en küçüğünden en büyüğüne dek– bilincinde olan ve milliyet takıntısını ortadan kaldırıp insanlar arasında yeniden bağ kuracak bir sosyalizm.

Devletle birlikte, devlete tâbi halktan başka bir şey olmayan millet de ortadan kalkacak ve böylece insanlık kavramı yeni bir

anlam kazanacaktır. Bu anlam kendini onun her parçasında ortaya koyacak ve yaşamın zengin çeşitliliği kaynağını buradan alarak eksiksiz bir topluluk, bir bütün yaratacaktır.

İnsanı hep geçmişe zincirlemiş ve daha aydınlık bir geleceğin yolunu kapatmış her türlü zihinsel ve siyasal köleliğin müsebbibi olan daha yüksek bir güce bağımlılık duygusu, yerini insanı kendi kaderinin efendisi hâline getirecek bir aydınlanmaya bırakacaktır. İnsana artık zincir vurulamayacaktır, çünkü kendine zincir vurulmasını reddedecektir.

Ölmüş kavramlar, içi boş genellemeler ve basmakalıp muğlak fikirler yığını içinde kaybettiği insanı yeniden keşfetme gerekliliği, bugün Sosyalizm için de geçerlidir. Hatta aşağıdaki eski Goethe sözü, diğerlerinden ziyade Sosyalizm için geçerlidir:

Halk ve hizmetçi ve ermiş kişi,
Her zaman kabul ederler ki,
Yeryüzü çocuklarının yüce mutluluğu
Sadece insanın kendisindedir

İkinci Amerikan Baskısına
Sonsöz

Çoğu kez diğer faaliyetlerin kesintiye uğrattığı ön araştırma yıllarının ardından bu kitap, Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre önce tamamlandı. Bu nedenle, basımın tüm teknik hazırlıkları tamamlanmış olduğu hâlde, kitabın Almanya'da yayımlanması imkânsızdı. Üç cilt hâlindeki ilk İspanyolca baskısı 1936-37'de Barselona'da Tierra y Libertad yayınevi tarafından, ilk İngilizce baskısıysa 1937'de New York'taki Covici-Friede tarafından yapıldı. Üç ciltlik Flamanca bir baskı Amsterdam'da 1939'da, İspanyolca ikinci baskısı Buenos Aires'te 1942'de *Ediciones Imán* tarafından yapılacaktı. Yidce, Portekizce ve İsveççe baskılar, hâlihazırda sırasıyla Buenos Aires, Sao Paulo ve Stockholm'de hazırlık aşamasındaydı.

Bu kitapta uygarlığımızın genel çöküşünün en önemli nedenlerini kabataslak sunmayı denedim. 1870-71 Fransa-Prusya savaşından beri giderek berraklaşan ve bu kitabın yayımlanmasından birkaç yıl sonra bizi, II. Dünya Savaşı'nın korkunç felâketine götüren nedenlerdi bunlar. Bu kitapta öngörülen pek çok şey daha sonra harfiyen doğrulanacaktı. Elbette bu teşhisi koymak çok zor bir iş sayılmazdı, çünkü büyük düşüşün nedenlerine girmeye çalışan herkes ister istemez benzer sonuçlara ulaşıyordu. Bunların hepsi de bugün adım adım toparlanmayı ve çeşitli millî toplulukların verimli ve barışçıl işbirliğini mümkün kılmaya elverişli çizgilerde genel gelişme yaratabilecek yol ve araçlara işaret etmekte. Bütün bu toplumsal felâketlerin en büyüğünden alınan dersleri yüreğinin derinliklerinde hissedip hissetmemek ve daha iyi bir geleceği mümkün kılmanın yollarını açma kararı alıp almamak ya da en sonunda sadece uygarlığımızın toptan yıkımıyla sonuçlanan yeni felâketlere yol açabilecek eski gizli diplomasi oyunlarına, askerî ve siyasî ittifaklara ve doludizgin güç siyasetine devam etme kararlılığında olup olmamak insanlığa kalmıştır.

Yeni bir başlangıç yapmak da kolay olmayacaktır; böyle bir girişim birkaç kuşağın çalışmasını gerektirecektir. Bir dünya savaşının arkasında bıraktığı korkunç kaosu, bir hamlede tüm yaraların sarıldığı ve insanlığa hiç mücadelesiz bir özgürlük ve adalet

dünyası sunulduğu bir bin yılın gelmesini kimse bekleyemez. Bu kadar korkunç boyutlardaki bir felâketin üstesinden birkaç yılda gelinemez. Bize miras kalan yıkıntılarla kaplı çölleşmiş topraklar bir gecede temizlenip ekilemez. Nazilerin barbarlığının ve bizzat savaşın neden olduğu moral bozucu etkileri tek seferde ortadan kaldıramayız.

Ne var ki, hangi yolu izleyeceğimiz belirleyici önemdedir ve bu yolun yeni bir doğuş mu yoksa bir başka yanlış dönemeç mi olduğu bize bağlı olacaktır. İnsan soyunun, kaderini kendi ellerine alma görevini böylesine yakıcı bir biçimde üstlendiği bir dönem, tarih boyunca neredeyse hiç görülmemiştir. Bu genel görevle karşılaştırıldığında, Almanya'ya ne olacağı dâhil, diğer tüm sorular gölgede kalır; çünkü yeni bir Almanya ancak yeni bir Avrupa'da ve yeni bir dünyada gelişebilir. Eski güç siyasetinin öncülleri olduğu gibi kaldıkça ve uygarlığımızın kanlı çöküşünün gerçek nedenleri ortadan kaldırılmadıkça, Almanya'nın topyekûn imhası ve nüfusunun kırımdan geçirilmesi bir işe yaramaz. Yalnızca güç ilişkilerindeki bir değişiklik hiçbir zaman kötülüğü ortadan kaldırmaya yetmez. Tehlike başka bir yere kaldırılarak yok edilemez. Aynı nedenler, her zaman aynı sonuçlara yol açar. Bu sonuçlar koşullara göre farklı biçimler alır, ama bu farklar her zaman aynı sonuçlara yol açan kötülüğün özüne dokunmaz.

Problemin üç-beş hâkim gücün ittifakı yoluyla çözülebileceği inancı da aynı şekilde olguların tam anlamıyla yanlış kavrandığını gösteriyor. En uygun koşullarda bile böyle bir ittifak ancak bazı belirli görevlerin üstlenilmesi meselesini çözebilir, ama ne bizi tehdit eden tehlikeleri uzaklaştırabilir ne de insanlığın yaşamını etkileyen yeni felâketlere karşı koruma sağlar. Büyük güçlerin menfaatine olduğu sürece, küçük milletleri geçici olarak ve kendi arzuları dışında bazı yaşam biçimlerini kabule zorlayabilir. Ama bu, hâkim güçler arasındaki iç siyasî ve ekonomik çelişkilerin daha ağır basmaya başlamasıyla bin parçaya bölünülür ve bir kez daha kaosun yolu açılır.

Tüm dünyanın binlerce yarasının henüz kapanmadığı ve milyonlarca insanın en korkunç koşullarda yaşamaya mecbur bırakıldığı ve kelimenin tam anlamıyla açlıktan öldüğü bugün bile bunu görebiliriz. Savaşın yakıp yıktığı ülkelerin yeniden imarını kolay-

laştırıp yeni bir gelişmeyi yaratabilecek az çok katlanılabilir koşulları hızla yaratarak tüm çabalarını bu yaraları iyileştirip milyonları kesin bir ölümden ya da tedavi edilemez fiziksel ve zihinsel tahribattan kurtarmak yerine, hâkim güçler kendi güç siyasetlerine geri dönüp bu çok önemli görevin başarılmasını engelleyerek, kaçınılmaz bir felâketle sonuçlanacak olan yeni anlaşmazlıkların tohumlarını ekiyorlar.

En başından beri, kalıcı bir barışı güvence altına almaları istenen üç ülke olan Amerika, İngiltere ve Rusya arasında büyük ihtilaflar olduğu apaçık ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların çözümü her geçen gün zorlaşıyor. Bunlar, her tür yüzeysel anlaşmayla uzlaştırma girişimine rağmen giderilemez. Şimdiki durumda, açık bir kopuş kaçınılmaz hâle gelinceye dek, bu çelişkiler varlığını sürdürecektir. Eğer halklar hükûmetlerine baskın çıkmazlarsa, yeniden bir oldubitti ile karşı karşıya kalacaklardır; belki de nükleer silahlar her şeyi sona erdirecektir. Farklı hükûmet başkanlarının tuttukları yolu düzelteceğine dair bir umudumuz kalmadı; bu yüzden halkların kendileri en sonunda gerçekle yüzleşmedikçe, bu gibi intihar taktiklerinden başka bir sonuç beklenemez.

Tarihin cilvesine bakın ki Rusya, sıkça söylendiği üzere "proletaryanın kızıl anavatanı," "sosyalist gerçekliğin ülkesi", sınırsız yayılmacı hırslarıyla, Batılı güçlerin emperyalizmini kat kat aşmaktadır. Eğer zamanında son bulmazsa, bu ülkenin doymak bilmeyen hak iddiaları sürekli yeni tehlikelere gebedir. Gezegenimizin yüzölçümünün altıda birini kaplayan, dünyanın en büyük ülkesi Rusya –kısmen 1939'da Hitler'le yaptığı gizli anlaşma, kısmen de yürüttüğü askerî operasyonlar sonucu– hiçbir ülkeyle kıyaslanamaz şekilde, toprak ve nüfus artışı sağlamayı başarmıştır. 14 Mart 1946'da *New York Times*'da yayınlanan bir rapora göre, bu artışın dağılımı aşağıdaki gibidir:

Topraklar	*Kilometre Kare*	*Nüfus*
Litvanya	24.058	3.029.000
Letonya	20.056	1.950.000
Estonya	18.353	1.120.000
Doğu Polonya	68.290	10.150.000
Beserabya ve Bukovina	19.360	3.748.000

Moldovya Bölgesi	13.124	2.200.000
Karpatlar-Ukrayna	4.922	800.000
Doğu Prusya	3.500	400.000
Finlandiya Karelya	16.173	470.000
Petsamo, Finlandiya	4.087	4.000
Tannu-Tuve (Orta Asya)	65.000	64.000
Güney Sahalin	14.075	415.000
Kuril Adaları	3.949	4.500
Toplam	274.947	24.354.500

Bunlara aşağıdaki Doğu Avrupa ülkeleri de eklenmeli: Şimdi büyük ölçüde Rusya'nın etki alanının yörüngesine girmiş olan ve bu ülkenin Güney ve Batı'ya doğru yeni yayılma aracı olarak kullandığı Polonya, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve önemli ölçüde Macaristan ve Çekoslovakya. Burada, Rusya'nın İran, Türkiye'nin bazı bölümleri ve eski İtalyan sömürgesi Libya üzerindeki hak iddialarını bir yana bıraktık. Rusya'nın Uzak Doğu'daki emellerini de bir yana bırakıyoruz; çünkü şu an için orada hüküm süren karışıklıklar net bir tablo çizmemize imkân tanımıyor. Böylesi geniş bir coğrafyaya yayılmış bir ülkenin, yeni topraklara yayılmak için sürekli yeni hak iddialarında ısrar etmesi olgusu, bağımsız düşünebilme yeteneği olan herkesin, böyle bir yolun sadece bir başka felâkete götürebileceğini ve bunun da kesinlikle dünyaya fena hâlde ihtiyaç duyduğu barışı getirme olasılığını içermediğini göstermelidir.

Bu kitapta tekrar tekrar işaret edildiği üzere, Avrupa'da büyük millî devletlerin oluşumundan bu yana, bu yeni güçlerden her biri ilk önce, bu milletlerin tam da yaşamından filizlenmiş olan yerel özgürlükleri ve federatif bağları yok etme çabasına girmişti. Bu, şiddete dayalı müdahale ve tüm otoritenin merkezileşmesi aracılığıyla yapılmış ve bu amaca ulaşıldıktan sonra, bu yolla sağladıkları etkiyi komşu ülkelere de yayarak, onları kendi dış politikalarının gereklerine boyun eğmeye zorlama yoluna girmişlerdi. Güç siyaseti, daha büyük bir gücün koyduğu ya da bir hamlede üstesinden gelemeyeceği sınırlardan başkasını bilmez. Ama siyasî ve ekonomik hegemonya kurma dürtüsü, herhangi bir hükümran iktidara dur denmesine izin vermez ve o iktidar kendi halkını köle-

leştirmeyi ne kadar başarırsa, güç siyasetinin etkileri de o kadar ölümcül olur. Bir ülkedeki despotizmin derecesi, her zaman onun diğer ülkeleri tehdit ederek yarattığı tehlikenin de en iyi ölçüsü olmuştur. Egemen Avrupalı güçlerin bütün tarihi, yüzyıllar boyunca Kıta'da neredeyse kesintisiz bir hegemonya mücadelesi olmuştur. Bu, her zaman er ya da geç yeni güç bileşimleri, ya da diğer koşullarca hırsları dizginleninceye dek daha büyük gücün geçici başarısı anlamına gelmiştir. Ne var ki, her zaman çok geçmeden bir başka hâkim gücün de aynı denemelere girişmesi, yepyeni felâketlere yol açan aynı uğursuz sonuçları yaratmıştır.

Sürekli olarak tüm yerel hak ve özgürlükleri boğmaya ve bir halkın bütün hayatını bir takım kesin kaidelere indirgemeye çalışan siyasî merkezileşmenin durmadan yayılmasının temelinde bu hegemonya mücadelesi yatar; çünkü halkı yönetenlerin iç ve dış emellerinde bundan daha yararlı bir şey yoktur. Akılsız güç siyaseti yönündeki bu duyarsız çabaların kaçınılmaz sonucu, pratikte her durumda aynıdır: Bu siyasetin savunucuları her çeşit sürekli tehdit ve açık savaş yoluyla diğer halkları kendi iradelerine boyun eğdirdikten sonra, en sonunda kendileri de güce duydukları doymak bilmez açlıklarının kurbanı olurlar. Aslında, bu genel kuralın şimdiye kadarki tek istisnasının İngiltere olması, bir yandan mutlakiyetçi kraliyetin yenilgisi ardından elde edilmiş olan özgürlüklerin bu ülke tarihindeki en gerici dönemlerde bile hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamasıyla, diğer yandan şimdiye kadar tarihten bir şeyler öğrenenlerin sadece bu ülkenin siyasî temsilcileri olmasıyla açıklanmıştır. Bu, 7 Ocak 1918'de Moskova'daki *Federalistler Birliği*'nde verdiği söylevde aşağıdakileri söyleyen Pyotr Kropotkin tarafından eksiksiz kavranmıştı:

> Britanya İmparatorluğu bize iyi bir ders veriyor. Bu imparatorluk hem federalist, hem de merkeziyetçi yöntemleri denemiştir ve sonuçlar ortadadır. Liberal Parti'nin İngiliz halkı üzerindeki etkisi sonucunda, İngiliz sömürgeleri olan Kanada, Avustralya ve Güney Afrika –sadece işlerinin özerk idaresinde değil, kendi yasama organları, kendi mâliyeleri, kendi ticaret anlaşmaları ve kendi ordularıyla birlikte tam bağımsız siyasî yönetimlerinde de ifade bulan–, tam özgürlüklerine kavuşmuştur. Sonuç itibarıyla, bu sömürgeler ekonomik gelişme göstermişler ve İngiltere'nin başı ne zaman derde girse, sanki abla

ya da anneymiş gibi büyük fedakârlıklar pahasına onun yardımına koşmuşlardır. Aynı ruha Jersey, Guersnay ve Man gibi küçük özerk adalarda da rastlanabilir. Bu adalar, içişlerinde bağımsız olmakla birlikte, toprak mülkiyeti konularında hâlâ Norman yasalarını kabul ediyorlar ve –diğer hükûmetlerle ilişkiler söz konusu olduğundaysa– yabancı mallara İngiltere'ye bir yükümlülük getirecek gümrük vergileri ve harçların uygulanmasına izin vermiyorlar. Bağımsızlığa çok yakın düşen böyle bir özerklik ve ondan kaynaklanan federal bağların manevî bir birliğin en güvenilir temelleri olduğu bu şekilde kanıtlanmıştır. –Öte yandan, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca İrlanda'da Genel Vali'nin idarî merkezi olan Dublin Kalesi'nin, demir yumruğuyla yasama organı ve ülkenin iç örgütlenmesinin yerini alması ne büyük bir tezattır... Merkeziyetçilik, yakınlarındaki İngiliz sömürgelerinin geniş bir özerklikten yararlandıkları ve şimdi de yavaş yavaş bir halklar federasyonuna doğru ilerledikleri için gelişip refaha kavuştukları bir zamanda, otokratik rejimleri etkilemekle kalmayıp Fransız ve Alman sömürgelerine yıkım getiren bir lanettir.

Bu paha biçilmez tarih derslerini belleyip insanlığın başına gelmiş olan en büyük felâketin gerçek nedenlerinin kökenine inmek yerine, öyle anlaşılıyor ki Batılı ülkeler tarihlerinin en muazzam dönemlerinde temel bir rol oynamış olan liberal düşünce akımlarının uzun geleneklerine rağmen, şimdi giderek "total devlet" fikrini doğuran görüşlere doğru daha çok dümen kırıyorlar. Burada Rusya'dan hiç söz etmiyoruz bile, çünkü bu ülke sözde proletarya diktatörlüğü sırasında, kurumları sıklıkla muzaffer faşizm tarafından model alınan tam bir totaliter devlete dönüşmüştür.

Bugün hızla yayılan bu fikirler, silahlı ihtilafların gelecekte –tüm küçük devletlerin şöyle ya da böyle tâbi olacağı– birkaç hâkim gücün bütün dünyayı polis kontrolü altına almasıyla ortadan kaldırılabileceği gibi saf ve tehlikeli bir inanca da yol açmıştır. Rusya'nın baskısıyla, tüm kararların üç-beş hâkim devlet tarafından alınmak zorunda olduğu ve en iyi önerilerin bile bu güçlerden birinin veto etmesi halinde yok sayılacağı ilkesine diğer güçlerin rıza göstermeye zorlanmaları karşısında, durum tamamen umutsuz hâle gelmiştir. Herhangi bir önemli kararın alınması bu yöntemle kolayca baltalanabilir.

Böylesi bir durumun etkileri, Birleşmiş Milletler Konseyi'nin ilk

oturumlarında görülmüştür: Ciddî müzakerelere girmenin imkânsızlığı dolayısıyla, bugün milyonlarca insanın kaderinin bağlı olduğu en önemli sorunların tartışılması ertelenmek durumunda kalınmıştır. Bu kritik durumun en başından beri apaçık ortaya çıkması, belki de durumu kurtarıyor; çünkü pek çok kişinin gözünü açıp onlara bu tür düzenlemelerin en temel demokrasi ilkelerinin bir karikatürü olduğunu ve bu yolla hiçbir iyi sonuç elde edilemeyeceğini gösteriyor. Aslında çok büyük umutlar yaratmış olan Birleşmiş Milletler Konseyi, bu yola girmekle ancak küçük ülkelerin laflarının ağızlarına tıkılacağı birkaç hâkim gücün çatışma alanı olabilir. Bu küçük ülkelerin şikâyetlerini Konsey'e iletmelerine izin verilmesi hâlinde, veto kullanılmasa bile, karar her zaman birkaç güce bağlı olacaktır. Sonuçta da küçük milletler etkili bir protestoda dahi bulunamadan, Üç Büyüklerin ya da Beş Büyüklerin merhametine sığınmak zorunda kalacaklardır. Yapabilecekleri en iyi şey, belirli bir durumda hak iddia ederek en zor durumlara düşmemek için hâkim gücü gücendirmemek ve uysallık gösterip himayesini sağlamak olabilir. Ne var ki bu, güç siyasetinin gerçek temellerini olduğu gibi bırakır ve sonuç olarak neticeleri ve tehlikeleri de kaçınılmaz olarak bunun ayrılmaz parçasıdır.

Oldukça uzun bir süredir Atlantik Bildirisi'nin en büyük önkabullerinden biri olan *korkudan muafiyet*'ten söz edilmektedir. Bugün, geçmişte vurgulanmış diğer tüm özgürlükler gibi, bu önkabul de sanki bilinçli bir komedi gibi geliyor. Gerçekten de mevcut durum karşısında küçük bir ülke, hâkim bir gücün başka bir küçük ülkenin başına açacağı belaya itiraz edip risk alma cesaretini nerede gösterecek? Çoğu örnekte, küçük ülke açıkça gözdağıyla sindirilecek ve düpedüz adaletsizlik karşısında yelkenleri suya indirecektir. Küçük ülkelerin çoğuna, böyle bir yol hâkim güçler arasındaki rekabette kobay gibi kullanılma ayrıcalığından daha avantajlı görünebilir. Görünen o ki, kimse yeni bir savaşı kışkırtma niyeti taşımasa da olayların bu şekilde sürmesi hâlinde, şimdiki millî devletlerin dar sınırları içinde, halklar arası kalıcı barışın hiç de sürdürülebilir olmadığı gitgide daha da netleşiyor. *Herkesin menfaati* tek tek millî devletlerin *özel menfaatlerine* boyun eğmek zorunda kaldıkça, tüm sorunların bu en önemlisinin gerçek çözümü mümkün değildir. Şu veya bu nedenle diğer güçler mücade-

lesiz teslim olmaya hazır olmadıkça, hâkim güçlerden biri silahlı bir çatışma riski alacak kadar güç kazanıncaya dek zaman kazanmak için her türlü geçici tavizi vermek durumunda kalacaktır.

Geçmişte çok sık savunulan ve mevcut durum ışığında gerçek barış siyasetinin ilk önkoşulu olması gereken toptan silahsızlanma beklentisi dahi Stalin'in 9 Şubat 1946 tarihli konuşmasından sonra tüm anlamını yitirmiştir. Stalin bu konuşmada, Rusya'nın sınır güvenliğinin sağlanması için en önemli görevin Kızıl Ordu'nun güçlendirilip takviye edilmesi olduğunu ve belki de bu amaca ulaşmak için üç ya da beş yıllık başka planlar gerektiğini açıkça ilan etmişti. Günlük dile çevirirsek, bunun anlamı Rusya'nın daha fazla sanayileşmesinin Rus halkının barış ve refahı amacına değil, yeni savaş ihtimâlleri beklentisine hizmet ettiğidir.

Bu dil yeni değil. Bunlar, yeni Reich'ın militarizasyonunu haklı göstermek için 1870-1871 savaşından sonra Bismarck'ın kullandığı ve daha sonra Hitler'in, düşman komşularının sözde saldırgan niyetlerine karşı Almanya'nın güvenliğini sağlamak üzere tekrarladığı argümanların aynısıdır. Kendi fetih hırsını gizlemek için her despot her zaman aynı dili kullanmıştır. O sırada söylendiği gibi, Bismarck'ın "silahlı barış"ı en sonunda tüm Avrupa'nın militarizasyonuna yol açmış ve daha sonra I. Dünya Savaşı'nda oluk oluk kan akmasına neden olan kaçınılmaz milletlerarası silahlanma rekabetinin temelini atmıştır. Siyasî duyarlılığa sahip olduğu iddiası taşıyan tek bir kişi bile, Rusya örneğinde işlerin başka bir yön alacağını ciddî bir biçimde ortaya koyma cüreti gösteremez. Rollerin değişmiş olması ve Kremlin diktatörlüğünün Hohenzollern ve Hitler'in mirasını devralması dışında, Avrupa'da ve bugün Asya'da gördüğümüz, bildik hegemonya mücadelesidir.

Bugüne kadar, Stalin herhangi bir Rus Çarı'nın umabileceğinden daha fazlasını bu son savaştan elde etmiştir. Dış politika konularında, iştahın yedikçe yerine gelmesi ve her büyük lokmada artması gibi, Quisling'ler[1] bulup göreve getirmekte her zaman zorlanmış olan Hitler'in aksine, her ülkede emrinde Rus dış politika-

1- [II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in ordularının ülkesini işgâli sırasında onun planlarına hizmet edecek bir hükûmet kuran faşist parti lideri Vidkun Quisling'in adına atıfla, düşmanın işbirlikçisi anlamında kullanılan bir sıfat. –t.y.n.]

sının maşası olarak kullanılmaya ses etmeyecek fanatik ve örgütlü bir takipçi kitlesi olmasıyla eli büyük ölçüde güçlenmiş olan Rus emperyalizminin yeni niyetlerini öngörmek şimdilik imkânsız.

Bugün Stalin'in Avrupa ve Asya'da tarihsel bir misyonu yerine getirip Rusya'nın etki alanındaki topraklarda büyük toprak mülkiyetini ortadan kaldırıp Batı emperyalizminin yarattığı statükonun yeniden kurulmasını engelleyecek yeni bir toplumsal gelişmenin imkânlarını yaratıyor olduğunu öne sürerek, Bolşevik otokrasinin tezlerine haklılık kazandırmaya çalışan ve birçoğu Liberallik taslayan bütünlüklü bir düşünsel ekol mevcuttur. Ve bu garip görüşe sevimlilik katmak için, bütün Avrupa'ya Büyük Devrim'in fikirlerini yayarak, Napolyon ve ordularının mutlakiyetçi rejim ve feodal kurumların temellerini yıkmakta oynadığı role işaret ediyorlar.

Bu dili kullananların tarihsel gerçeklere dair hiçbir fikri yok! Fransız Devrimi gerçekten de yeni bir çağın habercisiydi. Ölümcül bir darbe indirdiği kraliyet mutlakiyetçiliğinin ekonomik ve toplumsal kurumlarını yerle bir etmişti. Tıpkı Jefferson'ın Bağımsızlık Bildirgesi'yle yaptığı gibi, İnsan Hakları Bildirisi'yle Avrupa'da yeni bir insanlığın ve yeni tarihsel gelişimin temellerini atmıştı. Her ne kadar bu iki önemli belgenin fikir ve önkabulleri kısmen hayata geçirilmiş olsa da, tüm milletlere umut vermiş, sonraki tüm tarihte insanlığa yeni ufuklar açan ve günümüze kadar kaybolmayan kalıcı bir iz bırakmıştır. Büyük Devrim'in fırtınalı günlerinde doğmuş olan Fransız ordusu askerlerinin, bir daha asla kendine gelemeyecek olan mutlakiyetçi kraliyete darbeler indirerek o devrimin ruhunu tüm ülkelere taşıdıkları da inkâr edilemez. Devrimin çocuğu olan ve sonradan devrime karşı büyük günahlar işleyen Napolyon bile, devrimci fikirlerin Avrupa'ya yayılmasını durduramamıştı. Bu fikirler, –Rusya halklarının özgür bir federasyonunu kurmak üzere ülkelerini otokrasiden ve feodal bağlardan kurtarmak isteyen– Dekabristlerin ayaklanmasına yol açtığı Rusya'ya bile nüfuz etmişti.

Avrupa'da yarattığı şok dalgalarıyla, gerçekten de Avrupa milletleri tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olan Fransız Devrimi, eski mutlakiyetçi kraliyet rejimine son vermiş ve geleceğin yolunu açmıştı. İktisadî liberalizmin ve siyasî demokrasinin ötesine geçen ve mutlakiyetçiliği son kalesinden, yani mevcut toplumun ekono-

mik yaşamından çıkarmaya kararlı olan tüm sonraki kitle hareketleri, tüm ülkelerde Büyük Devrim'in serbest bıraktığı ve henüz yatağını bulamamış olan bu büyük entelektüel eğilimlerin doğrudan sonucuydu.

Ne var ki, modern tarihin bu dikkat çekici olayı ve Avrupa'nın toplumsal gelişimindeki sonsuz etkilerini Bolşevik emperyalizm ve dış politikasıyla karşılaştırmaya çalışanlar, tarihsel olayları değerlendirmekten bütünüyle uzaktır. Çünkü onlar ancak olumsuz bakımdan karşılaştırılabilecek şeylerle –geceyle gündüz kadar farklı olan– diğer şeyler arasında hiçbir ayrım yapmazlar. Bu gibi analojiler sadece yanıltıcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda her türlü düşünsel ve toplumsal ilerlemeye doğrudan tehdit de oluştururlar. Çünkü her türlü sağlıklı gelişmeye engel olan ve yanlış saiklerle halkları, toplumsal hayatın –kökleri önceki yüzyılların mutlakiyetçi fikirlerinde yatan– yeni bir gerici biçimini kabul etmeye iten şeyleri savunuyorlar.

Çeyrek asrı aşkın bir süredir Rusya'da gelişen şey, eski zaman mutlakiyetçiliğinin güttüğü güç siyasetinin başardığı her şeyi içerik ve biçim bakımından kat be kat aşan *yeni mutlakıyetçilik*tir. Fransız Devrimi ve –Avrupa'nın diğer yerlerindeki– sonraki etkileri sonucu elde edilen –kişinin beden ve ruh bütünlüğünün dokunulmazlığı ve ifade özgürlüğü dâhil– tüm siyasal ve toplumsal haklar ve özgürlükler, bugünün Rusya'sında ve onun etki alanındaki ülkelerde *tamamen ortadan kalkmıştır*. Bütün basın ve genel olarak yayın dünyasının, radyonun, kısacası tüm kamusal ifade organlarının üçlü sansüre tâbi olması nedeniyle, herhangi bir eleştiriye tâbi olmayan hükûmetinki dışında, hemen hemen hiçbir görüş açıklanamaz. Diğer ülkelerde yaşanan olaylardan, Rus halkı sadece hükûmetin onların bilmesinde yarar gördüğüne inandığı şeyleri öğrenebilir. Çarlık rejimi döneminde bile, ülke bugünkü gibi tüm yabancı ülkelere bu denli kapalı, bu denli kendi içine dönük olmamıştı. En rezil ve en despotik polis diktatörlüğüne sahip olmasıyla dillere destan olan bir ülkede, en temel kişisel güvenlik bile söz konusu değildir. Yalnızca, iktidarı elinde tutan kişilere kayıtsız şartsız biat eden kişi güvendedir; o da her şeye kâdir muhbir sistemini şüphelendirip talihsiz bir kazaya uğramazsa eğer. Tüm diğer siyasî akımların acımasızca ve zalimce bastırılması, Bol-

şevik Parti'nin eski liderlerinden çoğunun en iğrenç koşullarda vahşice katledilmesi, bu açıklamanın abartılı olmadığının en iyi kanıtıdır.

Elbette Rus devletinin sınırsız siyasî mutlakiyetçiliğinin tüm bu inkâr edilemez yönlerini sineye çekmeye hazır kişiler var; çünkü ekonomik düzeninin, bu yönlerini büyük ölçüde telafi ettiğine inanıyorlar ya da öyle görünüyorlar. Onlara kalırsa, yeni ekonomik düzen sosyalist ekonominin diğer ülkelerdeki gelişimini de kolaylaştırabilecektir. Bu kör inanç tüm hakîkatin tamamen yanlış anlaşılmasına dayalıdır. Bugün Rusya'da sosyalist bir ekonomi olarak ilan edilen şeyin sosyalizmin gerçek ilkeleriyle ne kadar az ortak yanı varsa, Kremlin otokrasisinin de Fransız Devrimi'nin mutlakiyetçiliğe karşı mücadelesiyle o kadar az ortak yanı vardır. Bugün Rusya'da sosyalist ekonomi dedikleri –ve yurtdışındaki kişilerin de düşünmeden papağan gibi tekrarlayıp durduğu– şey aslında sadece istenmeyen her türlü rekabeti ortadan kaldırıp bütün ekonomik hayatı bazı kesin normlara indirgemek için tröst ve kartellerin ekonomik diktatörlüğünü kullanan modern tekelci kapitalizmin en yetkinleşmiş hâlidir. Böyle bir gelişmenin bizi götüreceği yer sosyalizm değil, –kaçınılmaz olarak beraberinde yeni bir ekonomik feodalizm ve yeni bir serflik getirecek– devlet kapitalizmidir ve bugün Rusya'da gerçekten de işleyen sistem budur.

Fransız Devrimi, kraliyet mutlakiyetçiliği ve onun ikiz kardeşi feodalizmin yüzyıllar boyu halkları prangaladığı eski zorunlu bağları kaldırmıştır. Fransız Devrimi'nin ebedî değeri ve dolaysız sonuçlarının büyük tarihsel önemi buradan gelir. Ama Bolşevik diktatörlük, restore ettiği eski bürokrasiyi ve Çarlık Rusyası'nda bile ortadan kalkmış olan feodal bağları en uç noktasına taşımıştır. Sosyalizmin ancak kişisel özgürlüğün, bireysel inisiyatifin ve bağımsız düşüncenin tamamen ortadan kaldırılması pahasına gerçekleştirilebileceği doğru olsaydı, o zaman tüm kaçınılmaz kusurları ve eksikliklerine rağmen özel kapitalist sistemi yeğlemek zorunda kalırdık. Bu hakikât içtenlikle dile getirilmelidir. Bunu reddedenler, sadece insanlığın yeni ve daha da iğrenç bir köleliğe maruz kalmasına katkıda bulunabilir.

Eğer Rusya örneği bize bir şey öğrettiyse, o da siyasal, toplumsal ve tinsel özgürlüklerin olmadığı bir sosyalizmin düşünüle-

meyeceği ve kaçınılmaz olarak, tam bir duyarsızlık içinde herhangi bir etik sınırlamadan muaf, sınırsız bir despotizme yol açacağı gerçeğinden başka bir şey değildir. Proudhon yaklaşık yüz yıl önce, sosyalizmin mutlakiyetçilikle ittifakının tüm zamanların en kötü tiranlığını yaratacağını söyleyerek bunu açıkça belirtmişti.

Diktatörlüğün sadece zorunlu bir geçiş süreci olduğu ve sanayi ile tarımdaki özel sermayeyi ortadan kaldırmanın, kendiliğinden insanlığın geçmişle tüm gerici bağlarından kurtulmasını sağlayacağı şeklindeki eski inanç öylesine gözden düşmüştür ki, gerçeğin karşısında tüm anlamını yitirmiştir. Hiçbir iktidar gönüllü olarak çekilmez; gücü ne kadar büyükse, bunu yapma eğilimi o kadar azdır. Bu bakımdan Proudhon, her geçici hükûmetin kalıcı olmak istediğine işaret ettiğinde, taşı gediğine koymuştu. Bu, her iktidar yapısının her zaman özünde yatan bir eğilim, boş laflarla örtbas edilemeyecek bir gerçektir. Tatmin olmaz bir vesayet kurma hırsı olan her şeye kâdir bir bürokrasi eliyle özel ve kamusal hayatın tüm yönlerinin hiçbir kaçışı olmayan mekanik kurallar ve düzenlemeler ağına alınması, genel kültürel ve toplumsal ilerleme için herhangi bir tiranlık biçiminden çok daha büyük bir tehlikedir. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin artık kalmamış olması ve özellikle bütün ekonominin totaliter bir devletin katı kontrolüne tâbi olması bunu değiştirmez.

Acı deneyimlerin doğruladığı bu bariz gerçeği ifade ederken, bu kitabın içeriğinden de açıkça görüleceği üzere, hiçbir biçimde Batılı güçlerin emperyalist özlemlerine en küçük bir taviz verme ya da gerekçe bulma niyeti taşımıyorum. Millî devletlerin ve özellikle egemen güçlerin yürüttüğü gizli diplomasinin yanı sıra politik ve askerî ittifakları, sömürge politikaları ve –geçmişte büyük finans ve milletlerarası silah kartellerinin sürekli entrikalarına eklenen ve küçük milletlerin toplumsal gelişimini tamamen engellemese de çok sık tehlikeye sokan– ekonomik baskı yöntemleri, halkların politik ve ekonomik hayatını sürekli olarak dayanılmaz periyodik sarsıntılara itmiş ve savaş tehlikesini sürekli bir duruma dönüştürmüştür. Halklar arasında tüm menfaatlerin barışçıl şekilde uzlaşmasının mümkün olabileceği yeni bir ilişki kurulmak isteniyorsa eğer, iki dünya felâketinden dersini alan hiç kimse, bu problemin çözülmesi gerektiğini inkâr edemez. Ancak iflah olmaz bir körlük içine

olanlar, bu atom bombası çağında emperyalist güç siyaseti güdülmesinin, eski hegemonya oyununun ve modern savaş tekniklerindeki muazzam gelişimin tüm beşerî uygarlığı kaçınılmaz sona götüreceğini anlamaz.

Ama bütün bu tehlikeleri hesaba katıp ne kadar önemli olduklarını tamamen kabul etmemiz hâlinde bile, bu eski yolların terk edilmesinin ancak halkta tam dönüşüm için gereken düşünsel ve toplumsal koşulların bulunduğu yerlerde mümkün olacağı besbellidir. Sadece ifade özgürlüğünün hâlâ var olduğu, insanların düşünce ve faaliyetlerinin henüz bütünüyle devletin vesayeti altına alınmadığı ülkelerde, kamuoyunu etkileyip bu gerçeklerin anlaşılmasını sağlamak mümkündür. Her tür totaliter devlette olduğu gibi, günümüz Rusya'sında da bu önemli koşulların hiçbiri yoktur. Halklar arası özgür görüş alışverişinin keyfî şekilde engellendiği her yerde, yararlı işbirliğinin ilk koşullarının var olmayışı yüzünden, karşılıklı anlayış imkânsızdır.

Bugün yüz yüze olduğumuz büyük görev, birkaç büyük devletin değil [millî sınırlara tâbi] *tüm* millî toplulukların eşit koşullar ve eşit haklarla eşgüdümlü işbirliği meselesidir. Ne var ki, böyle bir federasyon ancak ayrı millî menfaatlerden etkilenmediği, ama *genel* menfaatleri geliştirmeyi amaç edindiği ve federasyonun her üyesine politik, ekonomik ve toplumsal gelişme özlemiyle eşit haklarını garanti etmesi hâlinde mümkündür. Bugün –tüm uygarlığa zarar veren dar kafalı milliyetçiliğin besleyip teşvik ettiği– Avrupalı millî toplulukların düşmanca rekabetleri arasında hâlâ köprü kurabilecek olan tek şey *gerçek bir Avrupa halkları federasyonu*dur. Bir *Avrupa federasyonu, Avrupa halklarının organik birliği olmadan asla ulaşılamayacak olan geleceğin dünya federasyonunun ilk koşulu ve tek temelidir.*

Bugüne dek böyle bir çözüme en gayretli biçimde karşı koyan ülkenin Rusya olması çok önemlidir. Şimdiden Orta Avrupa'nın epey içlerine kadar uzanan Doğu Avrupa ülkelerinde yeni bir askerî ve siyasî güç alanı oluşturan Rusya, yüzyıllardır tüm çatışmaların kesintisiz kaynağı olan Avrupa'nın iç bölünmesinin artmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Avrupa, coğrafî konumuyla Afrika, Amerika ya da Avustralya gibi ayrı bir kıta olmayıp herhangi bir doğal sınırla ayrılmadığı bü-

yük Asya kıtasının bir yarımadasıdır. Bu nedenle, tek coğrafî birim olarak düşünmeye başladığımız Pasifik'ten Atlantik'e kadar uzanan muazzam kara kütlesine Avrasya diyoruz. Avrupa'yı tahayyülümüzde coğrafî değil, politik ve toplumsal nedenlerle ayrı bir kıta sayıyoruz. Tarihöncesi zamanlarda, Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya göç eden kavim ve halklar, adım adım ayrı halklara ve ardından sayısız ırksal karışımdan sonra milletlere dönüşmüşlerdir. Zamanla, ortak uygarlık o kadar yakın manevî bağlar kurdu ki Avrupalı hiçbir milliyetin tarihi diğerlerinin tarihini bilmeden anlaşılamaz. Sonradan Kuzey ve Güney Amerika'ya, Avustralya'ya ve Afrika'nın bazı kısımlarına yayılan genel bir Avrupa uygarlığı böyle gelişti. Avrupa'nın Doğusu'nda bu uygarlığın gelişimi yüzyıllarca Moğolların etkisi altında kalmışken, Güneyde güçlü Arap vb. etkileri hüküm sürüyordu. Ne var ki, genelde bu kültür ya da uygarlık birçok yönüyle Asya uygarlıklarının çeşitli biçimlerinden çok farklı olan pek çok çeşitlilik ve yerel renklere sahip az çok türdeş özellikler kazanmıştır. Nitekim Avrupalı halklar arasındaki bu ortak uygarlığın muazzam cazibesi, sonraki millî karşıtlıklara rağmen hiçbir zaman ortadan kaldırılamamıştı.

Bu, tümü aynı sonuçları doğurmaya müsait olan çeşitli tarihsel nedenlere yorulabilir. Roma İmparatorluğu'nun o dönemin tüm Avrupa'sına muazzam ölçüde yayılmasının, Avrupa kıtasının, çeşitli adalarının ve takım adalarının kültürel yapısı üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Çoğu Avrupa ülkesinin hukukunda ve pek çok diğer alanda bu etkilerin izi hâlâ görülebilir. Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'nın manevî mirası, Roma'da yavaş yavaş pek çok farklı unsurdan oluşan bir uygarlığa dönüşürken, Romalıların sürekli fetihleri gittikleri her yere kendi maddî ve manevî kazanımlarını götürmelerini sağladı. Bunu başarmak çok zor olmamıştı; çünkü zamanın Avrupa'sının seyrek nüfusu, büyük ölçüde –fethedilen halkları yavaş yavaş midesinde sindiren Roma'nın uygarlaştırıcı etkisi önüne herhangi bir ciddî engel koyamayacak durumdaki– ilkel yaşam koşullarına sahip kabilelerden oluşuyordu. Her ne kadar büyük Kavimler Göçü zamanında barbar denilenlerin düzenlediği sayısız akınla yüksek Roma kültürü ve uygarlığı çoğu kez türlü türlü tehlikeye maruz kalsa da, nihayetinde bu kabile ve halklar Roma dünyasıyla böyle sürekli temasın yavaş yavaş kendilerine Roma ruhunu aşılamasının önüne geçemediler.

Katolik Kilisesi'nce biçimlendirilmiş Hristiyanlığın Roma lejyonlarının bile hiçbir zaman istila edemediği bölgelere nüfuz ederek yayılışı, Avrupa'nın düşünsel ve kültürel gelişimi üzerinde daha da büyük bir etki yarattı. Kilise sadece Roma Sezarizminin fikirlerini kendi amacına göre formüle etmekle kalmayıp –şimdi Kilise'nin iktidar emelleri için yaygın olarak kullanma imkânı bulduğu– yüzyıllardır yoğunlaşmış ve büyük oranda dallanıp budaklanmış uygarlığını da miras almıştı. Roma Devleti'nin siyasî merkezîleşme ve buradan kaynaklanan hukukî kavramlar alanında başardıklarını, Kilise Avrupalıların düşüncesini teolojik dogmalarının tuzağına düşürme amacıyla yeni yollara sevk ederek, kendi tarzında devam ettirdi. Bu uygarlığın temsilcileri, artık Roma İmparatorluğu'nun prokonsül ve prokuratorları değil, aynı amacı güderek en uzak bölgelere bile nüfuz eden papaz ve rahiplerdi. Bu yeni gücün sırf askerî üstünlüğe dayanan Sezarların gücünü geride bıraktığı kanıtlanırken, insanı bu dünyadaki kısmetiyle uzlaştırıp kaderinin ancak Kilise'nin hayırseverliği aracılığıyla ulaşılabilecek yüce bir gücün iradesine bağlı olduğuna ikna eden Kilise'nin gücü, psikolojik nüfuz temelinde inşa edilmişti. Böylece Avrupa'nın Hristiyan uygarlığı yüzyıllar boyunca Kıta halkları arasında inkâr edilemez bir ortak özlem yaratıp düşünce ve eylemleri bakımından bu halkları birbirine yakınlaştırarak gelişti.

Siyasî sınırların sınırlamadığı bu büyük inanç cemaati, Kilise'nin iktidarına karşı koyan akım ve hareketlerin ortaya çıktığı ve laik hükümdarların belirdiği daha sonraki dönemlerde, bu yeni emellerin de ilgili ya da benzer fikirlerden esinlenmesini sağladı. Aynı manevî önkabuller, her yerde aynı düşünce tohumlarını saçarak şaşırtıcı bir istikrarla benzer sonuçlara yol açtı. Ortaya çıkan farklar sadece yerel koşulların neden olduğu derece farklarıydı, ama temel bağ inkâr edilemezdi. Avrupa kültürü insanın şimdiye dek yarattığı en karmaşık ürünlerden biri olmakla birlikte, onun manevî tabiatının aynılığı tarihinin herhangi bir döneminde yanlış anlaşılamaz. Herhangi bir Avrupa ülkesinde kaydedilmiş her önemli olay, her zaman diğer tüm ülkelerde belli derecelerde yankı bulmuştur ve bu olayların en derinlerindeki bağlantıyı da daha anlaşılır kılmıştır.

Geçici ya da kalıcı olarak Kıta halklarının fikir ve duygularını

etkilemiş olan tüm büyük düşünce akımları, *millî* değil, *Avrupaî* tezahürlerdi. Milliyetçilik kavramının kendisi bile istisna değildir; çünkü bu. Avrupa tarihinin belirli bir döneminde her yerde aynı motivasyon ve önkabullerden gelişmiştir. Dînî ya da felsefî düşünce âlemindeki her tezahür, siyasal ve toplumsal hayat tarzlarının anlamına dair her yeni yorum, ekonomik olanaklar alanındaki her önemli değişim, sanat ve edebiyat alanındaki her yeni estetik anlayış, bilimdeki her ilerleme, doğal olayların anlaşılmasındaki her yeni aşama, tüm büyük halk hareketleri, devrimci ya da gerici düşünce eğilimlerinin yükseliş ve çöküşleri –tüm bunlar, ait olduğumuz ve kaçamayacağımız kültürel yörüngenin tümüne yansımıştır. Bu tezahürlerin dışarıdaki işleyiş tarzı, her yerde aynı olmayıp genelde yerel farklara göre değişik renkler almakla birlikte, en derin özü itibarıyla aynı kalır ve keskin gözlü herhangi bir gözlemci tarafından kolayca teşhis edilebilir.

Bir parça muhakeme yeteneği olan hiç kimse, kültürel yörüngemizde yer alan halkların hayatındaki aktif bağlantıların varlığını sorgulamaz. Bu nedenle, federe bir Avrupa'nın manevî önkabullerini yaratmaya ihtiyaç yoktur; çünkü her millet bu şartlara zaten haizdir. Bunlar tüm milletlerin en yetkin ve en önyargısız beyinlerince tekrar tekrar vurgulanmıştır. Bugün bizi ayıran, temelde yüzyıllar boyu milliyetçi esinlerin aptalca zararlı etkilerinin ve –artık intikam aracımız hâline gelen– iktidar hırsının yapay biçimde teşvik edip beslediği siyasî ve ekonomik farklardır.

Nüfus büyüklüğü baskın bir güç olmasına imkân tanır tanımaz, her millî devlet her zaman diğer milletlerin ekonomik gelişimini özel güç ve menfaat alanları yaratarak baltalamaya çalışmış ve bu süreçte ilk kurbanlar tabii ki zayıf milletler olmuştur. Bu eğilim her türlü güç siyasetinin en önemli tipik özelliklerinden biridir ve eğer sayısal olarak daha az nüfusa sahip küçük devletler bu şekilde davranmıyorsa, onların sözümona bu erdemli davranışları, Bakunin'in bir keresinde söylediği gibi, temelde güçsüzlüklerinden kaynaklanmaktadır. Ama daha fazla toprak kazanmalarına bağlı olan daha büyük bir etki ve güce sahip olduklarında, Polonya, Romanya ve Sırbistan'ın az çok yakın tarihinin de açıkça gösterdiği gibi, her seferinde hâkim güçlerin yaptığının aynısını yaparlar.

Yüzyıllar boyu mutlakiyetçi prenslikler sistemi, endüstriyel faa-

liyet ve ticarî ilişkilerin tüm dallarına uzanan aptalca yönetmelik ve düzenlemeleriyle Avrupa ekonomisinin gelişmeye elverişli doğal evrimini keyfî şekilde engellemişti. Aynı şekilde, kapitalizm yüzyılında halkların ekonomik hayatına sürekli müdahalesine bağlı olarak, millî devlet Avrupa'nın iktisadî ve siyasî dengesini periyodik olarak bozan sarsıntıların daimî kaynağı olmuştur. Çoğu durumda bu karışıklıklar açık savaşa dönüşmekte ve kısır döngünün tekrar tekrar şimdiye kadarki sonuçların aynısını üretmesinden başka bir işe yaramamaktadır. İthalat ve ihracata konan gümrük vergileri, yüksek tarifeler, bazı sanayi ve tarım dallarına genelde kamu aleyhine yapılan özel himaye ya da sübvansiyonlar, hammadde piyasaları ve kaynakları konusunda kesintisiz mücadele, sömürge halkların acımasızca sömürülmesi, damping uygulaması ile hükûmetler himayesinde büyük tröst ve kartellerin gelişmesi ve ortak ekonomik çevreyi bölüp parçalamak için bir araya getirilen başka sayısız ekonomik ve siyasî baskı yöntemi. Kendini hiçbir etik kaygıyla sınırlı görmeyen bencil inatçılığıyla, tüm emellerinin yola çıkış noktası kaba kuvvet olan dizginsiz bir yağma siyasetinin temeli böyle atılmıştır.

Ama hiçbir iktidar kendini yalnızca zor kullanarak sürdüremeyeceğinden, her zaman gerçek yüzünü gizleyen belirli bir ideolojiyle hırslarını aklamaya mecbur kalmıştır. Böylece milliyetçilik doğru ve yanlış gibi bireysel kavramların yerine –"doğru da olsa, yanlış da olsa, benim ülkem" cümlesinde ifade edildiği üzere– millî devletin vazettiği doğru mefhumunu geçirmeyi amaçlayan siyasî bir dine dönüştürülmüştür. Rastlantısal olan doğum yeri, kamusal eğitimin temeli ve başlangıç noktası kılınmış ve insanî varlık milletin [içini dolduracağı] kap hâline gelmiştir. Böylece doğru ve yanlışa dair etik bilincin yerine –genel insanî kaygıların geçerliliğini inkâr eden– boş formüller geçirilmiştir. Diğer halklarla tüm ilişkileri belirleyen, kendi milletini "yerkürenin tadı tuzu" ilan eden millî bencillik siyasî düşüncenin merkezine yerleşmiştir. Bu nedenle, milliyetçi kalın kafalılığın düşünsel kısırlığından Alman "efendi ırk" (Herrenvolk) ya da Nordik üstün ırk fikri gibi saçmalıkların çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Yerkürenin tadı tuzu olma inancının kendisi bile tüm diğer milletlere tepeden bakan kibrin tohumudur. Sonuçları neredeyse kendiliğinden gelir; çünkü tüm güç

siyasetlerinin doğasında, bunu savunanların salt kendi üstünlüklerine inanmakla tatmin olmama, her zaman ötekilere de bu hayâlî üstünlüğü hissettirme eğilimi mevcuttur.

Bu koşullarda, açık ve ilan edilmemiş savaşın kamusal hayatımızın kalıcı koşulu hâline gelmesi kaçınılmazdı. Zira kültürel yörüngemizin esas itibarıyla aynı oluşu, Avrupa halklarının federal birliği eğilimini doğurmakla birlikte, güç siyaseti ve milliyetçiliğin temsilcileri her zaman böyle bir çözümü önlemenin ve çeşitli yurttaş toplulukları arasında barışçıl anlaşmayı engellemenin yol ve araçlarını nasıl bulacaklarını biliyorlardı. Bunun bizi, ülkelerin tamamen yakılıp yıkılması, eski kültür yuvalarının barbarca tahrip edilmesi, gençliğinin baharındaki milyonlarca insanın vahşice katledilmesi ve anayurtlarından zorla sürülen milyonlarcasının tarifsiz sefaletine, dünyanın daha önce hiç tanık olmadığı büyüklükte felâketlere götüreceği belliydi. En acımasız barbarlığa bu korkunç geri dönüşe rağmen dersini alamamış olan ve halka insanca bir yaşama ulaşması için yardım etmeyen, gelecek kuşakları bugün bütün dünyayı mahvetmiş olan bu tehlikelerden korumak için elinden geleni yapmayan kişi, gerçekten de daha iyi bir yazgıyı hak etmiyor.

Eğer milliyetçiliğin savunucuları hatalarını kabul edebilselerdi, son yüz yılın tarihi onları tüm emel ve hırslarının, siyasal ve toplumsal olguların büyük ölçüde yanlış değerlendirilmesine dayandığına ikna edebilirdi. Özellikle, küçük milletler örneğinde, böylesi hırslar ancak hava cıvadır. Gerçekten de her zaman küçük devletleri kendi güç alanlarına dâhil ederek, kendi menfaatlerine hizmet eden vasallar olarak kullanmaya çalışan hâkim milletlerin sınırsız güç siyaseti yüzyılında, millî egemenlik ve sözümona millî bağımsızlık rüyasının değeri nedir? Avrupa'da güç ilişkilerindeki geçici değişikliğin yüreklendirmesiyle, hayâllerindeki millî bağımsızlığı elde eden küçük milletlerin çoğu, sadece yağmurdan kaçarken doluya tutuluyorlar. Onların siyasî egemenliği güçlü milletlerin hırsları karşısında fazlaca bir koruma sağlamadığı gibi, durumlarını daha da katlanılmaz hâle getiriyor. Millî birlik, yeni devlet adamları ve profesyonel siyasetçileri içine alan toplumsal tabakaya pekâlâ fayda sağlayabilir; ama halk kitleleri için genel durum neredeyse hiç düzelmedi.

Gerçekten de Pilsudski ve "albaylar" yönetimi altındaki Polonya halkının durumunun Rusya, Prusya ya da Avusturya yönetimi altındakinden daha imrenilir olduğunu kim savunabilir ki? Horthy yönetimindeki Macaristan'ın Habsburg hanedanının yönetimindekinden daha büyük özgürlüklere sahip olduğunu kim iddia edebilir? Yugoslavya ve diğer Balkan devletlerinin millî egemenliği, kendi halklarına daha geniş hak ve özgürlükleri mi vermiştir? Çoğu örnekte, tersi olmuştur ve kendi yurttaşları tarafından yönetilmenin yabancı boyunduruktan daha kötü olduğu ekseriyetle görülmüştür. Ne var ki, apaçık gerçeklerin bile ikna edemeyeceği insanlar vardır. Yüz yıl önce Heinrich Heine, Almanların yabancıların değil kendi kamçıları altında inlemeyi tercih edeceklerini söylemişti. Ama kamçıya doyamayanların da sırtlarından kamçının hiç eksik olmamasına şaşırmamaları gerekir.

Bugün, rollerin tersine dönmesi dışında, aynı şey gene oluyor. Demin sözünü ettiğimiz aynı *egemen devletler* şimdi tamamen Rusya'nın güç alanının etkisi altına girmişlerdir. Sadece millî egemenliklerini yitirmiş olmakla kalmamış, daha önce sahip oldukları birkaç hak ve özgürlüğü de yitirmişlerdir. *Millî kurtuluş*larından beri, bu halklar için sadece siyasî durum değil, ama ekonomik koşullar da kötüleşmiştir. I. Dünya Savaşı dokuz yeni egemen devlet yaratmıştı. Eskiden daha büyük ekonomik birimlere ait olan bütün bu ülkelerin kendileri bir ekonomi yaratmaya zorlanmıştı. Çekoslovakya dışında, gerçekte hiçbirinin başaramadığı bir görevdi bu. O ülke de sadece zengin yeraltı kaynaklarına bağlı olarak başarılı olmuştu.

Ama Avrupa'nın egemen güçlerinin halkları, millî birliklerinde kendilerine vaat edilmiş olan koruma ve güvenliği elde edemediler. Millî hükûmetlerinin dar görüşlü güç siyasetlerine bağlı olarak, sırtlarına durmaksızın –sadece toplam millî gelirin gitgide daha çoğunu emmekle kalmayan, aynı zamanda güç siyasetinin mantıksal sonucu olarak, onları sürekli yeni savaş tehlikesine maruz bırakan– yeni vergiler ve katkı payları da bindirilmişti.

Almanya ile Japonya'nın akıbeti ve II. Dünya Savaşı sırasında irili ufaklı tüm halkların gördüğü korkunç zararlar, bu hatalar labirentinden dürüst bir çıkış yolu bulmak isteyen herkesi, hiçbir halka gerçek güvenlik sağlamayan ve onun bütün varlığını –tüm barışçı

gelişmeyi kalıcı olarak engelleyen bu tekerrür hâlindeki– felâketlere maruz bırakan millî egemenliğin ne kadar az değer taşıdığına en sonunda ikna etmelidir. Ekonomik dayanaklardan yoksun olduğu sürece, millî toplulukların siyasal ve toplumsal bağımsızlığı her zaman bir Ütopya olarak kalacak, halkların sağlıklı ve barış içinde yan yana yaşaması da iktidara susamış siyasetçilerin ve milliyetçi megalomanyakların entrika ve hırslarıyla engellenecektir.

Geçmişin acı deneyimlerinden sonra, hiçbir halkın yapay engellerle dışlanmadığı birleşmiş ekonomiye sahip bir federe Avrupa, bizi geçmişin korkunç koşullarından parlak bir geleceğe götürebilecek tek yoldur. Bu, bizim önümüze insanlığın gerçek örgütlenmesi ve yeniden doğuşunun yeni kanallarını açacak ve tüm güç siyasetine son verecektir. Aynı zamanda, toplumsal yaşamımızın genel yapısında yeni değişiklikler ve düzelmenin yanı sıra, bireylerin ve halkların ekonomik sömürüsünün ortadan kaldırılmasını da mümkün kılacaktır. Emek, başka mallarla mübadele edilecek salt bir meta olarak düşünüldüğü ve insanın tüm yaratılarının büyük etik önemi utanmazca göz ardı edildiği sürece, genelde kitlelerin katılımına izin verilmeyen millî ekonomi örgütlenmesi, küçük bir üst tabakaya tüm avantajları sunmaya devam edecektir. Ne sadece tekelci grupların keyfî gücüne, ne de devlet bürokrasisininkine bağlı olan ortaklaşmacı işbirliği, üretilen ekonomik serveti herkesin erişimine açacak ve çeşitli insan topluluklarının tüm üyelerinin özgürlüklerini sınırlamadan, varoluşlarına bir değer katacaktır.

Eğer uygarlığımızın ve insan ırkının yok edilmesinden kaçınma niyetindeysek, en son bilimsel araştırmaların sonuçları, böyle bir amacın artık bir Ütopyacı düş olmayıp tersine, inkâr edilemez bir zorunluluk olduğunu ikna edici bir biçimde kanıtlıyor. Bugün zamanımızın kâbusuna dönüşmüş olan atom bombasının insan hayatı için kıyamet gününü getirip getirmeyeceği, ya da nükleer gücün barış ve genel refah amacıyla teknik kullanımının tarihimizde yeni bir çağın başlangıcı olup olmayacağı bize kalmıştır.

Bir Avrupa halkları federasyonu ya da en azından, bu amaca doğru yola çıkış, sömürge denilen halkların da aynı mutluluk peşinde koşma haklarını güvence altına alacak bir dünya federasyonu yaratmanın ilk koşuludur. Bu hedefe ulaşmak kolay olmaya-

cak. Ama cehennem çukuruna yeniden yuvarlanmayı düşünmüyorsak, bir başlangıç yapılmalıdır. *Ve bu başlangıç halkların kendileri tarafından yapılmalıdır.* Bunun için yeni bir anlayışa ve insanlığın yeniden doğuşu için güçlü bir iradeye ihtiyacımız var. Fransız tarihçi Edgar Quinet'nin sözleri duruma her zamankinden daha uygundur:

> Halklar dibe vurduklarını tam kavramadan, yüksek doruklara tırmanamazlar.

Rudolf Rocker
Crompond, New York, Mayıs, 1946

Kaynakça[1]

Adams, John: *Defence of the Constitution and Government of the United States*, 1787.

Adler, Georg: *Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart*, 1899.

Andrews, Stephen Pearl: *The Science of Society*, 1851.

Aristotle: *Politics*.

Arnould, Arthur: *L'état et la révolution*, 1877.

Aulard, A.: *La société des Jacobins*, 1889.

Baird, C. W.: *History of the Rise of the Huguenots*, 1880.

Bakunin, M.:[2] *Féderalisme, socialisme et antithéologisme*, yay. M. Néttlau, 1895.

–Lettres à un François sur la crise actuelle, 1870.

–L'empire knouto-germanique et la révolution sociale, 1871.

–La théologie politique de Mazzini et l' Internationale, 1871.

–God and the State (Bakunin'in eserlerinin Benjamin Tucker tarafından yapılmış tek İngilizce çevirisi), 1883.

Balabanova, A.: *Wesen und Werdegang des italienischen Fascismus*, 1931.

Barker, E.: *The Political Thought of Plato and Aristotle*, 1906.

Barthélemy, C.: *L'esprit de Joseph de Maistre*, 1859.

Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, 1907.

Beard, Charles A.: *Economic Origins of Jeffersonian Democracy*, 1915.

Beer, Max: *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe*, 1929.

Bentham, Jeremy: *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789.

Berens, L. H.: *The Digger Movement in the Days of the Commonwealth: as Revealed in the Writings of Gerrard Winstanley, the Digger, Mystic, Rationalist, Communist and Social Reformer*, 1906

Berger, M.: *Görres als politischer Publizist*, 1921.

Berkman, Alexander: *The Bolshevist Myth*, 1925.

Bernstein, E.: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, 1899.

–Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, 1900.

–Die deutsche Revolution, 1921.

Bismarck, Otto von: *Gedanken und Erinnerungen*, 1898.

Bisset, Andrew: *Omitted Chapters of the History of England*, 1864.

Blanc, Louis: *Histoire de dix ans: 1830-40*, 1841.

–Histoire de la révolution française, 1847-1862.

1- Metinde ya da dipnotlarda atıf yapılmış eserlerin çoğu burada belirtilmemiştir.

2- Bakunin'in eserlerinin baskıları: Fransızca (*Oeuvres de M. Bakounine*, 1896-1914, 7 cilt.); Almanca (*Michael Bakunins Gesammelte Werke*, 1923-25, 3 cilt.) ve İspanyolca (*Obras completas de Miguel Bakunin*). İspanyolca baskı, daha önce hiçbir Avrupa diline çevrilmemiş olan Rusça *"Etatism and Anarchy"* eserini de içerir.

–*Histoire de la révolution de 1848*, 1870-80.
Blanqui, August: *Critique sociale*, 1885.
Boétie, Etienne de: *De la servitude volontaire*, 1577.
Bonald, Louis: *Récherches philosophiques sur les premier objcets de connaissance morales*, 1818.
Bonaparte, Louis: *Idées napoléoniennes*, 1839.
Borghi, Armando: *L'Italia: Era due Crispi*, 1924.
–*Mussolini Red and Black*, 1935.
Bourne, H. R. Fox: *The Life of John Locke*, 1876.
Brun, Charles: *Le Régionalisme*, 1911.
Buckle, Th. H.: *History of Civilization in England*, 1885.
Buonarroti, Ph. M.: *Conspiration poùr l'égalité, dite de Babeuf*, 1828.
Burdach, K.: *Reformation, Renaissance, Humanismus*, 1918.
Burke, Edmund: *A Vindication of Natural Society*, 1756.
–*Reflections on the Revolution in France*, 1790.
–*A Letter to a Noble Lord*, 1796.
–*Thoughts on a Regicide Peace*, 1796.
Burckhardt, Jakob: *Die Kultur der Renaissance*, 1860.
–*Die Geschichte der Renaissance*, 1867.
–*Griechische Kulturgeschichte*, 1898-1900.
Campbell, Douglas: *The Puritan in Holland, England and America*, 1892.
Carlyle, Thomas: *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, 1846.
–*Letters and Speeches of Oliver Cromwell*, 1845.
Chamberlain, H. St.: *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, 1899.
Chaptal, Jean A. Claude de: *De l'industrie française*, 1829.
Chateaubriand, F. René: *Génie du christianisme*, 1802.
Chelćicky, Peter: *Das Netz des Glaubens. German translation from the old Czech original by Carl Vogl*, 1925.
Classen, J.: *Franz von Baaders Gedanken über Staat und Gesellschaft*, 1890.
Clausewitz, Carl von: *Vom Kriege*, 1880, 4. baskı.
Clément Mme.: *Histoire de Colbert et son administration*, 1892, 3. baskı.
Coerderoy, E.: *De la révolution dans l' homme et dans la société*, 1852.
Condorcet, M. J.: *Esquisse d'un tableau historique de progrès de l'esprit humain*, 1823, 4. baskı.
Considérant Victor: *Destinée sociale*, 1837-1844.
–*Principes du socialisme: Manifeste de la démocratie du XIXme siècle*, 1844.
–*Le socialisme devant le vieux monde*, 1848, 2nd ed.
Conway, M. D.: *The Life of Thomas Paine*, 1892.
Cornelissen, Ch.: *La evolución de la sociedad moderna*, 1934.
Costa, Joaquín: *Colectivismo agrario en España: Doctrina y hechos*, 1898.
Cunow, Heinrich: *Die soziale Werfassung des Inkareiches*, 1895.
–*Die Marxsche Geschichts-Gesellshafts- und Staatstheorie*, 1920-21.
Curtius, Ernst: *Die Jonier vor der jonischen Wanderung*, 1855.
–*Geschichte Griechenlands*, 1857-67.

Dalling, Lord: *The Life of Lord Palmerston*, 1870.
De Greef, G.: *L'évolution des croyances et des doctrines politiques*, 1895.
Dehio, Georg: *Geschichte der deutschen Kunst*, 1919-24.
De Man, Hendrik: *Zur Psychologie des Sozialismus*, 1927.
–Sozialismus und N ational-Fascismus, 1931.
Dhorme, P.: *La religion A ssyro-Babylonienne*, 1910.
Diderot, Denis: *Oeuvres complètes*, 1829.
Diercks, Gustav: *Geschichte Spaniens*, 1895.
Dragomanow, M.: *Michael Bakunins sozialpolitischer Briefwechsel mit A. Herzen und N. P. Ogarew*, 1895.
–La Pologne historique et la démocratie moscovite, 1881.
Emerson, Ralph Waldo: *Essays: Second Series*, 1844.
–Representative Men, 1850.
–Journals of Ralph Waldo Emerson, 1909-14.
Engels, Friedrich: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, 1877.
–Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates, 1884.
–Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassisch-deutschen Philosophie, 1888.
Engländer, S.: *The Abolition of the State*, 1873.
Ewald, A. C.: *Life and Times of Algernon Sidney*, 1873.
Fabbri, Luce: *Camisas negras*, 1935.
Fabbri, Luigi: *Carlo Pisacane*, 1904.
–Dittatura e rivoluzione, 1921.
Ferrari, G.: *La filosofia della rivoluzione*, 1851.
–La federazione republicane, 1851.
Feuerbach, L.: *Das Wesen des Christentums*, 1841.
–Das Wesen der Religion, 1845.
Fourier, Charles: *Traité de l'association domestique-agricole*, 1822-23.
–Le nouveau monde industriel et sociétaire, 1830.
Frantz, Constantin: *Kritik aller Parteien*, 1862.
–Das neue Deutschland, 1871.
–Der Föderalismus, 1879.
Friedländer, L.: *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, 1869.
Galton, Sir Francis: *Hereditary Genius, Its Laws and Consequences*, 1869.
Garrido, Fernando: *Historia de las asociaciones obreras en Europa*, 1864.
–La España contemporanea, 1865.
–Historia del reinado del ultimo Borbón en España, 1869.
–La revolución en la hacienda del estado, de la provincia y del municipio, 1870.
Geffroy, Gustave: *L'enfermé*, 1897.
Gentz, Friedrich von: *Über den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die französische Revolution*, 1801.
Gibbon, Edward: *The Decline and Fall of the Roman Empire, 1776-88*. (J.B. Bury baskısı, 1896-1900.)

Gille, Paul: *Esquisse d'une philosophie de la dignité humaine*, 1924.
Gobineau, Arthur de: *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 1853-55.
Godwin, William: *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence Upon –General Virtue and Happiness*, 1793.
Goldman, Emma: *My Disillusionment in Russia*, 1923.
Görres, Joseph : *Teutschland und die Revolution*, 1819.
–Die Heilige Allianz und die Völker auf dem Kongress zu Verona, 1822.
Grote, George: *History of Greece*, 1846-56.
Guillaume, James: *L'Internationale: Documents et souvenirs*, 1905-10.
–Karl Marx: *Pangermaniste*, 1915.
Gumplówicz, L.: *Der Rassenkampf: Soziologische Untersuchungen*, 1883.
–Die soziologische Staatsidee, 1892.
–Soziologie und Politik, 1892.
Gurlitt, C.: *Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus*, 1886-89.
Guyau, Jean-Marie: *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*, 1885.
–L'irréligion de l'avenir: Etude sociologique, 1887.
Harper, R. F.: *The Code of Hammurabi, King of Babylonia, 1904.*
Haym, Rudolf: *Hegel und seine Zeit*, 1857.
–Herder nach seinem Leben und seinen Werken, 1880-85.
Hegel, Karl: *Geschichte der Städteverfassung in Italien*, 1847.
–Die Entwicklung des deutschen Städtewesens, 1 898.
–Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter, 1891.
Hegel, W. G.: *Vorlesungen über die' Philosophie der Geschichte*; 1832.
Herder, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784-91.
–Briefe zur Beförderung der Humanität, 1794.
Hess, Moses: *Rom und Jerusalem*, 1862.
Hinojosa, Eduardo: *El origin del régimen municipal en Castilla y Leon*, 1919.
Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, 1925-27.
Hobbes, Thomas: *Leviathan*, 1655.
Hodde, L. de la: *Histoire des sociétés secrètes*, 1867.
Hooker, Richard: *The Laws of Ecclesiastical Polity, 1593-94*; yeni baskı, 1907.
Humboldt, Wilhelm von: *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen*, 1792. (Yazarın ölümünden sonra 1851'deki ilk baskı).
Jefferson, Thomas: *Memoirs and Correspondence*, 1829.
Joli, H.: *Ignace de Loyola*, 1899.
Kautsky, Karl: *Nationalität und Internationalität*, 1908.
–Der Weg zur Macht, 1909.
–Die Befreiung der Nationen, 1918.
–Die Diktatur des Proletariats, 1918.
–Terrorismus und Kommunismus, 1920.
–Materialistische Geschichtsauffassung, 1927.
Kegan, Paul C.: *William Godwin, His Friends and Contemporaries*, 1876.
Kowalewski, M.: *Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapi-*

talistischen Wirtschaftsform, 1901-05.
–*La France économique et sociale à la veille de la révolution*, 1908.
Kropotkin, Peter: *The State: Its Role in History*, 1898.
–*Fields, Factories and Workshops*, 1899.
–*Mutual Aid: A Factor of Evolution*, 1902.
–*The Great French Revolution*, 1909.
–*La science moderne et l'anarchie*, 1913.
–*The Modern State*, 1912.
–*Ethics: Origin and Development*, 1924.
Kulczycki, L.: *Geschichte der revolutionären Bewegung in Russland*, 1910.
Labriola, Antonio: *Saggi della concezione materialistica della storia*, 1902.
Landauer, Gustav: *Die Revolution*, 1907.
–*Briefe aus der französischen Revolution*, 1919.
Lange, Albert: *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung*, 1866.
Laski, H. J.: *A Grammar of Politics*, 1925.
Lassalle, F.: *Die Philosophie Fichtes und die Bedeutung des deutschen Volksgeistes*, 1862.
–*Über Verfassungswesen*, 1862.
–*Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens*, 1859.
Lazare, Bernard: *Anti-Semitism: Its History and Causes*, 1903.
Lecky, E. H.: *History of European Morals*, 1869.
–*History of Rationalism in Europe*, 1869.
–*Democracy and Liberty*, 1896.
Lefrançais, G.: *La Commune et la révolution*, 1896.
Lehmann-Rußbüldt, O.: *Die blutige Internationale der Rüstungsindustrie*, 1929.
–*Der Krieg als Geschäft*, 1932.
Lenéru, M.: *Saint Just*, 1922.
Lenin, N.: *The State and Revolution*, 1917.
–*The Proletarian Revolution and Kautsky, the Renegade*, 1920.
–*Will the Bolsheviks Maintain Power?*, 1922.
Leseine, V.: *L'influence de Hegel sur Marx*, 1907.
Lessing, G. E.: *Die Erziehung des Menschengeschlechtes*, 1780.
–*Ernst und Falk*, 1778-80.
–*Soldaten und Mönche*, 1780.
Letourneau, Ch.: *L'evolution de l'ésclavage dans les diverses races humaines*, 1892.
–*L'évolution religieuse dans les diverses races humaines*, 1892.
Leverdays, E.: *Les assemblies parlantes: Critique du gouvernement représentatif*, 1883.
Lissagaray, P. O.: *History of the Commune of 1871*, 1898.
Locke, John: *Essay Concerning Human Understanding*, 1690.
–*Letters on Toleration*, 1682-90.
–*Treatise on Civil Government*, 1690.
Luce, Siméon: *Histoire de la Jacquerie*, 1895.

Luchaire, A.: *Innocent III, la croisade des Albigeois*, 1905.
Lundin, A. G.: *Influence of J. Bentham on English Democratic Development*, 1920.
Luschan, Felix: *Völker Rassen und Sprachen*, 1922.
Luxemburg, Rosa: *Die russische Revolution*, 1922.
Machiavelli, N.: *The Prince*, 1532. Burd baskısı., 1891.
Macpherson, J.: *Church History*, 1888.
Maistre, Joseph de: *Du Pape*, 1817.
–*Soirées de St. Petersburg*, 1821.
Marat, J. P.: *The Chains of Slavery*, 1774.
Marlyn, Carlos: *Wendell Phillips the Agitator*, 1890.
Marx, Karl: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, 1859.
–*Das Kapital*, 1867. Cilt I.
Marx and Engels: *Die heilige Familie oder Kritik zur kritischen Kritik gegen Bruno Bauer und Konsorten*, 1845.
–*Das kommunistische Manifest*, 1847.
–*Briefwechsel zwischen K. Marx und F. Engels*, 1913.
Masaryk, Th. G.: *Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus*, 1899.
–*The Spirit of Russia*, 1919.
Masters, Edgar Lee: *Lincoln the Man*, 1931.
Mathiez, A.: *Études robespierristes*, 1897 ve 1918.
–*Les Origines des cultes revolutionaires*, 1904.
Mauthner, Fritz: *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, 1901-02.
–*Die Sprache*, 1906.
–*Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande*, 1921-23.
Meaux, Alfred: *Les luttes religieuses en France au XVIme siècle*, 1879.
Mehring, Franz: *Die Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, 1897.
–*Karl Marx: Geschichte seines Lebens*, 1918.
Mejía, Pero: *Relación de las Comunidades de Castilla*, Barcelona, 1925.
Melegari, Dora: *La giovine Italia e Giuseppe Mazzini*, 1906.
Merriam, C. Edward: *A History of American Political Theories*, 1903.
Merx, O.: *Thomas Münzer und Heinrich Pfeifer*, 1889.
Meyer, Gustav: *Friedrich Engels*, 1920. Cilt I.
–*Bismarck and Lassalle*, 1930.
Michels, Robert: *Political Parties*, 1915.
–*Sozialismus und Fascismus in Italien*, 1925.
Mill, John Stuart: *Essay on Liberty*, 1859.
–*Considerations on Representative Government*, 1861.
Mommsen, Th.: *Römische Geschichte*, 1854-56.
Montesquieu, Ch. L.: *Lettres persanes*, 1721.
–*L'esprit des lois*, 1748.
Mosley, Oswald: *The Greater Britain*, 1934.
Mühlenbeck, E.: *Étude sur les origines de la Saint-Aliliance*, 1885.
Müller, Max: *Science of Thought*, 1887.

Muñoz, Romero: *Colección de fueros municipales y cartas pueblas*, 1881.
Mussolini, Benito: *My Autobiography*, 1928.
Muther, Richard: *Geschichte der Malerei*, 1909.
Myers, G.: *History of Canadian Wealth*, 1914.
Nearing, Scott: *Oil and the Germs of War*, 1916.
Nearing, Scott ve J. Freeman: *Dollar Diplomacy*, 1925.
Nettlau, Max: *Bibliographie de l'anarchie*, 1897.
–*Michael Bakunin - Eine Biographie*, 1896-1900.
–*Errico Malatesta: Das Leben eines Anarchisten*, 1922.
–*Der Vorfrühling der Anarchie*, 1925.
–*Miguel Bakunin, la Internacional y la Alianza en España*, 1925.
–*Der Anarchismus von Proudhon zu Kropotkin*, 1927.
–*Bakunin e l'Internazionale in Italia dal 1864 al 1872*, 1928.
–*Eliseo Reclus: La vida de un sabio justo y rebelde*, 1929.
–*Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España*, 1930.
–*Anarchisten und Sozial-Revolutionäre*, 1931.
Newbold, Walton J. T.: *How Europe Armed for War*, 1916.
Nieuwenhuis, Domela F.: *Le socialisme en danger*, 1897.
Nomad, Max: *Rebels and Renegades*, 1932.
Nordau, Max: *The Interpretation of History*, 1910.
Olveira, J. P.: *Historia de la civilización Ibérica*, 1894.
Onken, W.: *Die Staatslehre des Aristoteles*, 1870.
Oppenheimer, Franz: *Moderne Geschichtsphilosophie*, 1909.
–*Die soziale Frage und der Sozialismus*, 1912.
–*System der Soziologie*, 1922-29.
Orsi, P.: *Cavour and the Making of Modern Italy*, 1926, yeni baskı.
Paine, Thomas: *Common Sense*, 1776.
–*The Rights of Man*, 1792.
–*The Age of Reason*, 1794-1807.
Pater, W. H.: *Studies in the History of the Renaissance*, 1873.
Pellarin, Ch.: *Charles Fourier: sa vie et sa théorie*, 1872.
Pi y Margall, Francisco: *La reacción y la revolución*, 1854.
–*Las nacionalidades*, 1876.
–*La federación*, 1880.
Pilsudski, Joseph: *The Memories of a Polish Revolutionary and Soldier*, 1931.
Piron, G.: *Les doctrines économiques en France depuis 1870*, 1925.
Pisacane, Carlo: *La rivoluzione*, 1860.
Plato: *Politeia*, Alm. *Die Republik*, Lemgo, 1780; *Der Staat* adıyla, Hamburg 1961.
Pohlenz, M.: *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen*, 1923.
Prescott, W.: *History of the Conquest of Mexico*, 1843.
–*The Conquest of Peru*, 1846.
Price, Richard: *Observations on the Nature of Civil Liberty and the Justice and Policy of the War With America*, 1776.

Proudhon, J. P.: *De la création de l'ordre dans l'humanité, ou principes d'organisation politique*, 1848.
–Idée générale de la révolution aux XIXme siècle, 1851.
–Philosophie du progrès, 1853.
–De la justice dans la révolution et dans l'église, 1858.
–La guerre et la paix, 1861.
–La fédéraion et l'unité en Italie, 1862.
–Du principe federatif et la nécessité de reconstituer le parti de la révolution, 1863.
–Nouvelles observations sur l'unité italienne, 1865.
–De la capacité politique des classes ouvrières, 1865.
–Correspondance de P. J. Proudhon, 1875.
Quinet, Edgar: *Les révolutions d'Italie*, 1848-52.
–La révolution, 1865.
–L'esptil nouveau, 1870-74.
Ranke, Leopold: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, 1839-47.
–Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrhundert, 1834-36.
Reclus, Elie: *Les primitifs*, 1903.
Reclus, Elisée: *L'homme et la terre*, 1905-08.
–L'évolution, la révolution et l'idéal anarchique, 1897.
Riley, I. Woodbridge: *American Philosophy - The Early Schools*, 1907.
Rittingshausen, M.: *Die direkte Gesetzgebung durch das Volk*, 1868.
Robinet, J. B.: *Danton, homme d'état*, 1889.
Rogers, J. E. Thorold: *A History of Agriculture and Prices in England*, 1866-1902.
–Six Centuries of Work and Wages, 1884.
–Economic Interpretation of History, 1888.
Rosenberg, Alfred: *Der Mythus des 20 - Jahrhunderts*, 1930.
Rosselli, N.: *Mazzini e Bakunin*, 1927.
Rostovtzieff, M. I: *Social and Economic History of Rome*, 1926.
Rousseau, J. J.: *The Social Contract*, 1762.
Russell, Bertrand: *Roads to Freedom*, 1920.
Russell, C. E.: *Story of Wendell Phillips: Soldier of the Common Good*, 1914.
Sachs, Emanie: *The Terrible Siren*, 1928.
Sacken, E. von: *Katechismus der Baustile*, 1907.
St. Augustine: *The Confessions of St. Augustine*, Alm. München, 1914.
–Der Gottesstaat, Alm. München, 1911, 1916.
Saint-Simon Henri de: *Réorganisation de la société européenne*, 1814.
–Du système industriel, 1821.
–Le nouveau christianisme, 1825.
Salvemini, G.: *The History of the Fascist Dictatorship in Italy*, 1927.
Sandoval, P.: Historia del emperador Carlos V, 1614, yeni basım: 1864.
Sayce, A. H.: *Religions of Ancient Egypt and Babylonia*, 1902.
Schubert-Soldern, Victor: *Die Borgia und ihre Zeit*, 1902.

Schulemann, G.: *Die Geschichte der Dalailamas*, 1911.
Schuster, F. M.: *Native American Anarchism*, 1932.
Sidney, Algernon: *Discourses Concerning Government*, 1763.
Simpson, F. M.: *A History of Architectural Development*, 1905-11.
Sismondi, J. Ch.: *Histoire des républiques italiennes du moyen âge*, 1817.
–Histoire de la renaissance et de la lieberté en Italie, 1832.
Smith, Adam : *The Theory of Moral Sentiments*, 1759.
–Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776.
Sorel, Albert : *L'Europe et la révolution française*, 1903-05.
Sorel, George: *Réflexions sur la violence*, 1909.
–La décomposition du marxisme, 1908.
–Les illusions du progrès, 1911, yeni basım.
Spencer, Herbert: *Social Statics: or the Conditions Essential to Human Happiness Specified and the First of Them Developed*, 1851.
–The Individual versus the State, 1884.
Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes*, 1918-22.
Spirito, Ugo: *Capitalismo e corporatismo*, 1933.
Spooner, Lysander: *Natural Law or the Science of Justice*, 1882.
Sprading, Ch. T.: *Liberty and the Great Libertarians*, 1913.
–Freedom and Its Fundamentals, 1923.
Stalin, Joseph: *About the Opposition*, 1928.
Steinthal, H.: *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhang mit den letzten Fragen alles Wissens*, 1851.
Stirner, Max: *Der Einzige und sein Eigentum*, 1845.
–Die Geschichte der Reaktion, 1852.
Strasser, Vera: *Psychologie der Zusammenhänge und Begebenheiten*, 1921.
Strobel, H.: *The German Revolution and After*, 1922.
Suetonius: *The Lives of the Twelve Caesars*, 1931.
Tagore, *Rabindranath: Nationalism*, 1917.
Taine, H.: *Origines de la France contemporaine*, 1875-93.
–La philosophie de l'art, 1881.
Tchernoff, J.: *Le parti républiquain au coup d' état et sous le second empire*, 1906.
Thierry, Augustin: *Considérations sur l'histoire de France*, 1827.
–Recueil des monuments inédits de l'histoire de Tier Etat, 1850-70.
Thoreau, D. H.: *On the Duty of Civil Disobedience* (ilk baskısı şu başlıkla: *Resistance to Civil Government*), 1849.
–Life Without Principle, 1863.
Tivaroni, C.: *Storia critica del risorgimento italiano*, 1892-94.
Tocqueville, A.: *De la démocratie en Amérique*, 1839-40.
Tolstoy, Leo: *A Short Exposition of the Gospels*, 1890.
–Church and State, and Other Essays, 1991.
–The Slavery of our Time, 1900.
–War, 1892.

Toulmin-Smith: *English Guilds*, 1870.
–Local Self-Government, 1851.
Traumann, Rudolf: *Die Monarchomachen*, 1895.
Trotsky, Leon: *Defence of Terrorism*, 1920.
–Dictatorship versus Democracy, 1922.
–Lenin, 1925.
–The Permanent Revolution, 1931.
Tucker, Benjamin R.: *Instead of a Book*, 1893.
Ular, Alexander: *Die Politik*, 1906.
–L'empire chinois-russe, 1904.
Urales, F.: *La evolución de la filosofia en España*, 1909.
Vera y Gonzalez, E.: *Pi y Margall y la politica contemporanea*, 1886.
Vogl, Carl: *Peter Chelcicky, ein Prophet an der Wende der Zeiten*, 1922.
Voltaire: *Traité sur la tolérance*, 1763.
Waddell, L. A.: *The Buddhism of Tibet*, 1895.
Wagner, Richard: *Kunst und Revolution*, 1849.
–Das Kunstwerk der Zukunft, 1850.
Warren, Josiah: *True Civilization: A Subject of Vital and Serious Interest to All People, but Most Immediately to the Men and Women of Labor and Sorrow*, 1863.
Watson, John: *Comte, Mill and Spencer*, 1895.
Wellers, E.: *Die Freiheitsbestrebungen der Deutschem im 18. und 19. Jahrhundert dargestellt in Zeugnissen ihrer Literatur*, 1847.
Whipple, Leon: *The Story of Civil Liberty in the United States*, 1917.
Wilda, W. C.: *Das Gildenwesen im Mittelalter*, 1831.
Wilde, Oscar: *The Soul of Man Under Socialism*, 1891.
Young, Arthur: *Travels in France During the Years 1787, 1788, 1789*, 1794.
Zancada, P.: *El obrero en España*, 1902.
Zimmermann, W.: *Allgemeine Geschichte des grossen deutschen Bauernkrieges*, ikinci basım, 1856.

Dizin

Abdurrahman, III, 498.
Adams, J.C., 553.
Adams, John, 668.
Adcılık (Nominalizm), 111, 506.
Adler, Georg, 668.
Agassiz, Louis, 360.
Agelades, 436.
Aineias, 473.
Albililer, *bkz.* Mezhepler.
"Alcabala", *bkz.* İspanya.
Alamanlar, 89.
Aleutos, Teselyalı. 445.
Alexander VI, Papa, 114.
d'Alembert, Jean le Rond, 179, 553.
Alkaios, Lesbos'lu, 431.
Alkibiades, 449.
Alkidamas, 152.
Almanlar: Kabileler Konfederasyonu, 83; toplumsal örgütlenme ve özel mülkiyet, 83-84; halk sanatları, 83-84; Romanesk kültürün etkisi, 84; Romalı askerler olarak, 84; Roma'da soylular, 85; Çeruski Prensi Herman, 84-85; "Kurtuluş Savaşı", 84, 85; Herman'ın siyasî ihtirasları ve öldürülmesi, 84-85; kavimler göçü ve Avrupa'nın güneyi ve doğusunda Cermen devletlerinin kurulması, 86; antik kurumların çöküşü, 86-87; Sezarizm, 89.
Almanya: reformasyon, 121-125; büyük köylü savaşı, 124, 147; Lübeck Antlaşması, 146; Wallenstein'ın başarısızlığı, 146-47; İade Fermanı, 147; Gustav Adolf'un istilası ve Otuz Yıl Savaşı, 147; kültürün gerileyişi, 147-48; bir dış siyaset kurbanı, 147; büyük devletler, 147-48; Alman felsefesi ve edebiyatında siyasî fikirler, 177-87, 221-39; Fransız Devrimi zamanındaki koşullar, 246-48; yabancı hâkimiyeti altında, 248-53; Prusya'nın çöküşü, 248-49; Prusya junkerlerinin entrikaları, 248-50; prenslerin halka vaatleri, 252-53; "Kurtuluş Savaşları", 253-54; romantizm, siyasal ve toplumsal gericilik yönündeki gelişimi, 256-273; Metternich dönemi ve Kutsal İttifak, 266-269; yabancı fikirlerin etkisi altında "kurtuluş", 271-72; Bismarck yönetiminde siyasî ve millî birlik, 273; Hitler yönetiminde, 300-1; [I.] Dünya Savaşı'ndan sonra barbarlığa tepki, 295-96; millete karşı Prusya junkerleri ve ağır sanayiler, 314-21; Ruhr'un işgâli, 316-17; işçilere ve orta sınıfa ihanet, 317-19; prensler ve millet, 319-20; Bismarck'ın birliğinden sonra kültürün çöküşü, 522-23; C. Frantz "Prusya aklı ve sınırları" üzerine, 522.
Amenhotep III, 56.
Amenhotep IV, 56.
Amerigo Vespucci, *bkz.* Vespucci.
Amerika: liberal fikirlerin gelişmesi, 176-77; 331-32.
Ammon, Otto, 408.
Amyot, Jacques, 346.
Anabaptistler, *bkz.* Mezhepler
Anakreon, Teos'lu. 432.
Anaksimandres, 428.
Anaksimenes, 428, 555.
Ancus, Marcius, 455.
Andrews, Roy Chapman, 360.
Andrews, Stephen Pearl, 177, 668.
Andronicus, Livius, 472.
Angström, A.J., 553.
Animizm, 49, 50.
Ansiklopedistler, 199, 557.
Anthemius, Tralles'li, 585.
Antisemitizm, Almanya'da, 300-1; Gobineau "Semitik anavatan fikri"ne karşı çıkar, 369-70; tarihin zıt kutupları olarak Almanlık ve Yahudilik üzerine Chamberlain, 374; Yahudi ırkı masalı, 394-95; Vizigotlar döneminde İs-

panya'daki Yahudilere zulüm, 495; Mağribî ve Yahudilerin İspanya'dan sürülmesi, 33-34, 144, 502-5; Almanya'da Yahudi karşıtı yasalar, 395-96; *ayrıca bkz.* Irk teorileri.
Antistenes, 152.
Anu, 55.
Apelles, 437, 471.
Apollodorus, Damascus'lu (Şamlı), 469.
Apuleius, Lucius, 419, 475.
Aquina'lı Thomas, 92.
d'Aragona, Lodovico, 37.
Araplar, *bkz.* İspanya.
Aristarhos, Samos'lu, 428, 477, 547, 548.
Aristides, 443.
Aristippos, 152.
Aristofanes, 419, 433, 443, 471.
Aristogeiton, 432.
Aristoteles: devlet teorisi ve "değersizler" fikri, 94-95; köleliğin haklı görülmesi, 94; insanın doğal kaderi anlayışı, 94-95, 428, 429, 438, 549, 556, 674.
Ariyon, 432.
Arminius, 84, 85.
Armstrong, W., 321, 324.
Arndt, E. Moritz, 247, 228, 247, 248, 249, 251, 253, 263, 264, 265, 272, 333.
Arnould, Arthur, 668.
Arşimet, 430, 548, 578.
Artois, Charles Philippe, 209.
Auerbach, Berthold, 619.
Augustinus, Aziz: *Tanrı'nın Devleti*, 76; Hristiyanlığın Katolikliğe dönüşümü, 76; tek Kutsal Kilise, 77; Tanrı'nın sözcüsü olarak Papa, 77; ilahî hukuk, 79.
Augustus, Roma İmp., 61, 393, 473.
Aulard, A., 668.
Avicebrol, S. (İbn Gabirol), 556.
Avicenna (İbn Sina), 668.
Avogadro, A., 429.

Baader, Franz, 270, 271, 669.
Babeuf, François N., *bkz.* Sosyalizm.
Babil, 55, 428, 434, 444, 582.
Baböfizm, *bkz.* Sosyalizm.
Bach, Johann Sebastian, 379.
Bacon, Francis, 429, *bkz.* Evrim.
Baird, C.W., 668.
Bakunin, Mihail: 194, 200, siyasî federalizmi savunması, 281; merkezî devletin bir sömürü ve savaş nedeni olarak itham edilmesi, 281; anayasa ve yasalara inançsızlık, 616; 287, 296, 521, 625.
Balabanowa, A., 668.
Ball, John, 125.
Balzac, Honoré, 385.
Barbarossa, *bkz.* Friedrich.
Barbés, Armand, *bkz.* Sosyalizm.
Barker, E., 668.
Bartels, Adolf, 406.
Barthélémy, C., 668.
Basel Konseyi, *bkz.* Husçular.
Batlamyus, İskenderiyeli, 548.
Batlamyus, Kıbrıslı, 549.
Beaudeau, Nicolas, 544.
Bauer, Otto, 668.
Beard, Charles A., 668.
Bebel, August, 628
Becker, Carl, 543.
Beckles, Wilson, 143.
Beer, Max, 668.
Beethoven, Ludwig, 246, 379, 385, 386, 402, 522.
Bellers, John, 165.
Bellini, Giovanni, 508, 603.
Bena, Almarich von, 121.
Bentham, Jeremy, 171, 172, 668.
Benzenburg, F.,
Berger, M., 668.
Berger, Victor, 636.
Berkman, Alexander, 668.
Bernstein, E., 668.
Berossus, 548,
Berrens, L. H, 668.
Bethmann-Hollweg, T. von, 398.
Binyılcılık, *bkz.* Mezhepler.
Binzer, Daniel, 267.

Bismarck, Otto von, 273, 274, 284, 522, 654.
Bisset, Andrew, 668.
Blanc, Louis, 25, 276, 284, 624, 669; *ayrıca bkz.* Sosyalizm.
Blanqui, August, 669; *bkz.* Sosyalizm.
Blumenbach, J. F., 360.
Blücher, Lebrecht, 249.
Boas, Franz, 364.
Boccaccio, Giovanni, 509.
Bodin Jean, 543, 557.
Boétie, Etienne, 158, 159, 669.
Bogomiller, *bkz.* Mezhepler.
Bohemya, *bkz.* Husçular; *ayrıca* Reformasyon.
Boileau, Nicolas, 517.
Bolingbroke, John, 169.
Bolivar, Simon, 332.
Bolşevizm, *bkz.* Sosyalizm; *ayrıca* Diktatörlük.
Bonald, Louis, 55, 204, 236, 239, 669.
Bonapart, Joseph, 219.
Bonapart, Louis, *bkz.* Napolyon III.
Bonapart, Napolyon, *bkz.* Napolyon I.
Bonaventura, Aziz, 407.
Bonifatius VIII, Papa, 125.
Bonnet, Charles, 559.
Borghi, Armando, 669.
Borgia, Cesare, 114.
Borsig, Ernst von, 294.
Bossuet, Jacques B., 518, 533.
Botticelli, 508.
Boucher, François, 608.
Bougainville, Louis A., 189.
Boulainvilliers, Henri, 366.
Bourbonlar, 62, 610.
Bourne, H. R. Fox, 669.
Boyen, Leopold L. von, 254.
Böhme, Jakov, 271, 556.
Brahe, Tycho, 550.
Bramante, Lazzari, 592.
Brandes, George, 182, 268.
Brandt, müdür, 322.
Breda Barışı, 42.
Brentano, Clémence, 268.
Brockway, A. Fenner, 325.
Brown, John, 323.
Bruckner, Anton, 379.
Bructeri, *bkz.* Almanlar.
Brugman, Karl, 350.
Brun, Charles, 669.
Brunelleschi, Filippo, 592.
Bruno, Giordano, *bkz.* Evrim.
Brutus, 486, 610, 611.
Brüning, Heinrich, 616, 643.
Buchanan, George: "Halkın İradesi" teorisi, 160; kudret ve hak üzerine, 160; *De Jure apud Scotos* kitabının yakılması, 160.
Buckle, Thomas H., 174, 290, 669.
Budizm, *bkz.* Din.
Buffon, G. Louis de, 360; *ayrıca bkz.* Evrim.
"Bundschuh", 121.
Buonarrito, Filippo, *bkz.* Sosyalizm.
Burckhardt, Jakob, 112, 669.
Burdach, K., 669.
Burke, Edmund, 174, 669.
"Burschenschaften", Die, 254, 266.
Burten, J. H., 633.
Büchner, Georg, 615.
Büchner, Ludwig, 562.
Bülow, Bernhard von, 371.
Byron, Lord Gordon, 174, 385.

Cabet, Etienne, *bkz.* Sosyalizm.
Cameron-Cable keşif yolculuğu, 360.
Caligula, 61, 491.
Campanella, Tommaso, 155.
Campbell, Douglas, 669.
Campbell, Thomas, 530.
Câpek, Karol, 534.
Capet Hanedanı, 361.
Carlo Alberto, Sardunya Kralı, 246.
Carlos I, İspanya Kralı, 145, 503.
Carlyle, Thomas, 669.
Castagno, Andrea del, 508.
Catilina, 490.

Cato, Yaşlı, 467, 470, 486, 508.
Catti kabilesi, *bkz.* Almanlar.
Cauchy, A. L., 553.
Cavalcanti, Guido, 509.
Cavour, de Gamillo B., 293, 674.
Cecil, Lord Robert, 325.
Cengiz Han: aydın bir despot, 58; imparatorluğu, 59; iktidarı fethetme aracı olarak din, 59, 393.
Chamberlain, Houston Stewart: 230, 233; Almanların misyonu, 371; tarih yorumu, 370-74; Anti-Semitizm bir ırk meselesi, 373-74; Protestanlık üzerine, 373; İsa Alman mı?, 373; demokrasi üzerine, 375; Almanya'nın yönetici sınıfları üzerindeki etkisi, 376, 383, 398, 400, 404, 406, 407, 528, 669.
Chaptal, Jean, 519, 669.
Charles I, İngiltere Kralı, 104, 140, 142.
Charles II, İngiltere Kralı, 143.
Charles V, Fransa Kralı, 206.
Charles VII, Fransa Kralı, 206
Charles VIII, Fransa Kralı, 421.
Chateaubriand, F. René, 204, 669.
Chaucer, Geoffrey, 346.
Chelčický, Petr, 126, 129, 669, 677.
Chenier, André, 215.
Chenier, Joseph, 215.
Child, Sir Josiah, 543.
Chiliadcılar, *bkz. Mezhepler.*
Christian II, Danimarka Kralı, 130.
Cicero, 250, 428, 466, 475-76, 481, 486.
Cimabue, Cenni di Pepo, 508.
Cizvitler, 157-159.
Clairvault, Alexis, 553.
Classen, J., 669.
Clausewitz, Carl, 669.
Clauß, L. F., 377, 385, 386, 396, 401.
Clemenceau, Georges, 290.
Clément, Madame, 669.
Clovis, Frank Kralı, 89.
Coeurderoy, E., 669.
Colbert, Jean Baptiste, 140, 141, 142, 669.
Coleridge, Samuel Taylor, 174.
Colleoni, B., 603.
"Comité des Forges," *bkz.* Kapitalizm.
Comuñeros, *bkz.* İspanya.
Condorcet, Marie Jean, 188, 216, 557, 669.
Considérant, Victor, 25, 669; *ayrıca bkz.* Sosyalizm.
Constant de Rougemont, F., 531.
Conway, M. D., 669.
Corneille, Pierre, 518, 607.
Cornelissen, Christian, 669.
Correggio, Antonio Allegri, 508.
Costa, Joaquin, 669.
Courbet, Gustave, 619.
Couthon, Georges, 203, 611.
Crassus, 488.
Crawfurd, John, 360.
Credi, Lorenzo di, 508.
Cromwell, Oliver, 161, 225, 669.
Cunow, Heinrich, 669.
Curtius, Ernst, 440, 669.
Curtze, Dr., 549.
Cuvier, Georges Leopold, 367; *ayrıca bkz.* Evrim.

Çekler, *bkz.* Husçular.
Çeruskililer, *bkz.* Almanlar.
Çin, 57, 421.

Dahn, Felix, 85.
Dalling, Lord, 670.
Dalton, John, 429.
Dankl, S., 324.
Dante, Alighieri, 379, 385, 420, 509, 607.
Danton, Georges Jacques, 212, 214, 403, 615.
Darius, 59, 445, 447.
Darré, Walther, 390.
Darwin, Charles; 360, 372; *ayrıca bkz.* Evrim.
Darwin, Erasmus, *bkz.* Evrim.
Daumier, Honoré, *bkz.* Resim.
Davanzati, Palacio, 509.
David, Louis, *bkz.* Resim.
Dawes, Charles Gates, 320.

De Greef, G., 670.
De Groot, P., 543.
De Man, H., 670.
De Vries, Hugo, 567.
Dégoutte, Jean, 317.
Dehio, Georg, 589, 670.
Dehmel, R., 571.
Delacroix, F. V., 612.
Demaratus, 445.
Demokrasi: liberalizm karşısında, 192-95; modern demokrasinin babası Rousseau, 192-202; ve devlet, 199-202; ve milliyetçilik, 208, 243-45; ve sosyalizm, 277, 286-87; ve diktatörlük, 203-4; modern demokrasinin çöküşü, 643-44.
Demokritos, 429.
Demostenes, 393, 451, 542.
Descartes René, *bkz.* Evrim.
Desiderius, Lombard Kralı, 91.
Deutscher Bund, 253.
Devlet: toplumun kastlara ve sınıflara bölünmesi, 93-94; Aristoteles'in Devlet teorisi, 95; ve topluluk, 95-100; Nietzsche, "Kültür Devleti" üzerine, 97; barbarlığın sürdürücüsü olarak, 99; yasal hakkın "koruyucusu" olarak, 103-5; kültürel gelişmenin daha ileri taşınması şeklindeki peri masalı olarak, 136-37; Avrupa'da mutlakiyetçiliğin doğuşu ve kültürün çöküşü, 137-48; endüstrinin kontrolü, 140-44, loncaların ezilmesi ve üretimin zapturapt altına alınması, 141-43; ekonomik tekellerin yaratıcısı, 142-44; ve liberalizm, 171-76; ve demokrasi, 203-5; yerel yönetime karşı devlete bağlı bölgeler, 205; yurttaşın kurban edilmesi, 205-6; ve toplum, 240-41; ve halk, 240-42; siyasî Kilise olarak, 243; Adam Müller ve romantizm anlayışı, 269; Haller'in yeni mutlakiyetçiliği, 269-70; anayasal sistem, 540-41; siyasî partilerin doğası, 541-42; parlamenter aygıt, 541-42; ve iktisadî bireycilik, 543-44; millî devlet ve eski topluluğun çöküşü, 624-25; faşizmin totaliter devletine doğru, 291-93; siyasî aygıtın bize bedeli, 635-37; insanın ezilişinin ve entelektüel yoksunluğa itilişinin bir tarihi, 637; toplumun devletten kurtarılması, 644-45.
Devrim: toplulukların, 106-8; ve sanayinin kurtuluşu, 142; İngiltere'de, 142, 143; Fransa'da, 204-16, 519-20; Avrupa'da yeni toplumsal yapıların ortaya çıkışı, 206-14; Fransız Devrimi'nin Almanya'daki etkisi, 271-73; kayıp toplumsal eşitliğin sonucu olarak devrim çağı üzerine Landauer, 624-25.
Dewitz, von, 322.
Dhorme, P., 670.
Diagoras, Melos'lu, 425.
Diderot, Denis: 181, 188; özgürlük anlayışı, 189-90; doğa yorumu, 188; Goethe'nin Diderot'yla ilgili görüşleri, 189; otoriteye karşı mücadelesi, 189; dil üzerine, 346, 543, 557, 670.
Didon, Henri, 531.
Diercks, Gustav, 498, 501, 505, 670.
Diktatörlük: yanılsaması, 307-8; ve demokrasi, 203-4; ve karşıdevrim, 519; yasadan kılıca, 216; İtalya ve Almanya'da, 298-301; eski Roma'da, 459; ve Sezarizm, 459; bir geçiş devleti olarak, 285-86; Rusya dersi, 539-41; Stalin-Troçki karşıtlığı, 640; Moskova davalarının önemi, 640-41; her yerde aynı yollar, 641.
Dil: ve kültür, 333-35; dilde yabancı unsurlar, 335-37; edebiyat dili ve konuşma dili, 337-38; dinin bilim, sanat, meslekler, vb. üzerinde, yeni dilsel değerlerin aracısı olarak etkisi, 339-40; ödünç alınan kelimelerin önemi, 340; Avrupa düşüncesinde Oryantal sembolizm, 340-41; yerli kılıkta yabancı düşünce, 341; doğal ve toplumsal çevrenin yansıtılması, 342; ko-

nuşma ve düşünce, 342; dilbilimsel atavizmler, 344-45; dil oluşumunda mantıksız olan, 345; dilsel ifadede sürekli değişim, 345-47; psikolojik teorilerin yetersizliği, 347-49; kültürel çevrenin etkisi topluluğun dilinden daha güçlüdür, 348; İngilizcenin gelişmesi, 349-50; sözde Ârî Dili'nin ortak soyağacına dair, 354; dillerini değiştiren halklar, 355-57; farklı dil bölgeleri olan milletler, 357.
Dillinger & Co., 323.
Din: ve kültür, 48-49; kökeni ve gelişmesi, 50-52; kurban, 50-51; insanın yüce güçlere bağımlılığı, 51; dünyevî gücün dînî bilincin niteliği üzerindeki etkisi, 52-53; ve siyaset, 52-53; Musa ve Hammurabi, 55; Mısır'da Sezaro-Papizm, 55-56; Brahmanlar ve savaşçılar, 56; "Manu Yasaları", 56; Perslerde rahiplik ve ilahî krallık, 57; Fuhsi ve "Göksel imparatorluk", 57-58; Tanrı'nın enkarnasyonu olarak Mikado, 58; Makedonyalı İskender, 59; Dalai Lama, 58; Cengiz Han'ın Güneş-Papalığı, 59; İnka İmparatorluğu'nun İntipçuri'si, 58; ve Roma Sezarizmi, 60-62; iktidar ve papazlık, 62-63; "Tanrı'nın lütfettiği" mutlak monarşi, 62-63; ve Rousseau, 66; Robespierre ve Yüce Anlayış tapıncı, 66-67; Mussolini ve Kilise, 68-70; Hitler ve "Alman Hristiyanlığı", 71; dînî bir hareket olarak Rusya Ateistler Birliği, 72; Yunanistan'da, 425-26, 434-39; Roma devletinin hizmetinde, 462-63; ve Faşizm, 301-4.
Diogenes, Appoloniali, 425.
Diogenes, Sinoplu, 152, 183.
Dostoyevski, Feodor, 385, 527.
Dragomanow, M., 670.
Driesmann, 405, 406.
Du Barry, Madame, 597.
Duhaborlar, 65.
Dumas, Alexandre, 385.
Duns Scotus, 556.
Dupré, F., *bkz.* Irk teorileri.
Duroc, Michel, 219.
Dühring, Egen, *bkz.* Irk teorileri.
Düren & Co., 322.
Dürer, Albrecht, 379, 403; *bkz.* Resim.
Dürr, E., 356.
Düzleyiciler, 165.
Dylden, H., 553.

East India Company (Doğu Hindistan Şirketi), 143
Ebe, Gustav, *bkz.* Mimarî.
Eckermann, J. P., 546.
Eckhart, Meister, 271.
Edward IV, İngiltere Kralı, 142.
Eichendorff, Joseph, 263.
Einstein, Albert, 547, 554.
Ekonomik Materyalizm: bilim ve tarih anlayışları, 26; tarihsel materyalizmin yetersizliği, 23-24; fiziksel yaşam yasaları ve "toplumun fiziği" 26-31; üretim tarzlarının önemi, 30, 32; ekonomik gelişmenin önünde bir engel olarak iktidar, 30-33, 137-49; "ekonomik zorunluluklar" ve "tarihsel misyonlar" kaderciliği, 40, 42, 234; toplumsal yaşamda ruhsal faktörler, 35-41; ekonomik tekeller ve devlet, 142-46; toplumsal olaylarda belirlenimciliğe inanç ve sonuçları, 238, 626-28.
Elamlar, 103.
Elizabeth, İng. Kraliçesi, 142, 143, 523.
Ellis, E., 323.
Elssler, Fanny, 268.
Emerson, R. Waldo, 177, 220, 490, 670.
Empedokles, 428, 429, 555, 670.
Engels, Friedrich, 26, 238, 282, 670, 673.
Engizisyon, *bkz.* İspanya.
İngiltere ve Britanya İmparatorluğu: Avrupa'da hegemonya, 42-43; Napolyon savaşları, 42-43; diplomasinin üstünlüğü, 43; reformasyon, 125; köylü

ayaklanması, 125; VIII. Henry ve yeni Kilise, 126; Presbiteryenler ve Püritenler, 164; Parlamento ve Kral arasında savaş, 165; John Pym, kralın hakkı üzerine, 165-66; hâkim siyasî fikirler, 163-68; liberalizmin doğuşu, 166-68; İngiliz kent idareleri, 523.
Engländer, S., 670.
Ennius, Quintus, 472.
Enragé'ler, 66, 214.
Epigenes, Sikyon'lu, 432.
Epikür, 430, 475, 476, 555.
Erasmus, Roterdamlı, 135.
Eshilos, 425, 432, 443, 471.
Euforiyon, 432.
Eufranor, Korintos'lu, 436.
Euler, Leonhard, 553.
Eupolis, 433.
Euripides, 426, 432, 433, 443.
Evans, Sir A. John, 427.
Evrim Teorisi: modern düşünce üzerindeki etkisi, 555; antik çağdaki öncüleri, 555-56; Fransız Devrimi arifesine kadar fikrin şekillenmesi, 556-59; Buffon'un *Doğa Tarihi,* 559; Erasmus Darwin'in *Zoonomia*'sı, 560; Lamarck'ın "Zooloji Felsefesi", 560; Napolyon savaşlarından sonra siyasî gericiliğin etkisi, 561; Lyell'in "Jeolojinin İlkeleri", 561; Cuvier ve Saint Hilaire arasındaki tartışma, 561; Charles Darwin ve A.R. Wallace öğretisi, 562-63; Darwin'in eserinin çağdaşları üzerindeki etkisi, 564; "var olma mücadelesi" teorisi, 565; Malthus'un Darwin üzerindeki etkisi, 565; Huxley'in sosyal Darvinizm teorisi, 565-66; Kropotkin'in Karşılıklı Yardımlaşma fikri, 566-67; Evrim teorisinin mevcut durumu, 567-68.
Ewald, A. C., 670.
Ewers, H. H., 622.
Ezop, 432.

Fabbri, Luce, 670.
Fabbri, Luigi, 670.
Fabricius, Johannes, Osteel'li, 551.
Farabi, Ebu Nasr, *bkz.* Evrim.
Faşizm: milliyetçi ideolojinin doruğu, 289; liberal fikirlere karşı savaşı, 289; Mussolini ve siyasî değişimleri, 290-91; faşizmin filozofu G. Gentile ve tekelci kapitalizm, 292-93; İtalya ve Almanya'daki sonuçları, 300-1; siyasî bir din olarak, 301-2; hatalı bir bakış: faşizm mi, komünizm mi?, 641-43; Rusya ve faşist ülkelerde yaşanan siyasî eğilimler, 642; İtalya ve Almanya'da finans kurumları ve sanayilerin millîleştirilmesi, 642-43; faşist güç politikasının bir kurbanı olarak İspanya, 643-44.
Federalizm: toplulukların isyanı, 106-7; şehir sözleşmeleri, 106; Avrupa kültürünün koruyucusu olarak, 106-108; loncalar, kardeşlik dernekleri, şehir konfederasyonları şeklinde yeni toplumsal hayat biçimlerinin ortaya çıkışı, 107-8; siyasal ve toplumsal bir organizma olarak şehir, 107-8; "millî bilinç" eksikliği, 108-9; Hristiyan topluluğu, 109; eski şehir kültürünün gerilemesi ve nedenleri, 109-10; İspanya'da, 495-504; İspanyol *fuero*'ları ve belediyeleri, 500-1; İtalya'da, 506-11; mevcut temsilî hükûmet sistemine üstünlüğü, 509-11, 645.
Felipe II, İspanya Kralı, 62, 146, 156, 158, 504.
Fénélon, 346.
Fenikeliler, 439, 441, 454.
Feodalizm: kökeni ve gelişimi, 88-9; soyluluk ve iktidarın monarşi tarafından merkezîleştirilmesi, 88; Bohemya'da, 126, 129; İspanya'da, 144-45; Fransa'da, 139-40; İsveç'te, 131.
Ferdinand, Aragonlu, 33, 114, 499, 502, 503.
Ferdinand II, Alman İmparatoru, 147.
Ferekidis, 428.

Ferekratis, 433.
Ferguson, A., 169.
Fermanlar: Kurtuluş, 251; Düzenleme, 252; İade, 147.
Fernando VII, İspanya Kralı, 606.
Ferrari, Giuseppe, 670.
Fetişizm, 55.
Feuerbach, Anselm, 379, 621.
Feuerbach, Ludwig, 429, 522, 670.
Fichte, J. Gottlieb: 185; kişiliği, 225-29; ve Machiavelli, 226; *The Self-contained Commercial State*'i, 226-27; devlet kapitalizminin savunucusu, 226-27; *Alman Ulusuna Söylevler*'i, 227-31; millî eğitimle ilgili fikirleri, 229-30; Almanların "tarihsel misyonu" inancı 230-31; modern ırk kaderciliğinin öncüsü, 230-31; Alman birliğinin zorlayıcısı olarak Prusya fikri, 263; "Ursprache" anlayışı, 261-62, 347.
Fidias, 436, 443, 471.
Fielding, Henry, 183.
Filaos, 548.
Filip III, Fransa Kralı, 125.
Filip, Makedon Kralı, 60.
Filip, Suabiyalı, 81.
Filip, Yakışıklı, Fransa Kralı, 206.
Filip August, Fransa Kralı, 81.
Filokles, 432.
Filmer, Robert, 167.
Finck, F. N., 347.
Firdevsî, 219.
Fischart, Johann, 338, 345.
Fischer, Eugen, 384.
Fischer, W., 352.
Flavus, 85.
Flores, Juan José, 332.
Forbonnais, F., 543.
Ford, Henry, 535-36.
Forster, Georg, 186, 228.
Foucault, L., 553.
Fouché, Joseph, 218.
Fouqué, H. C. de la Motte, 268.
Fourier, Charles, 238, 670; *ayrıca bkz.* Sosyalizm.
Fox, Edward, 323.
Fra Angelico, 508.
Fragonard, J. Honoré, *bkz.* Resim.
Francesca, Piero de la, 508.
Francis II, Alman İmparatoru, 248.
François I, Fransa Kralı, 206, 419, 517.
Frank İmparatorluğu: Clovis'in fetihleri, 89; "kralların en Hristiyanı", 90; Kısa Pepin ve Papa, 90; Şarlman, 90; Kilise ve Hanedan arasında ittifak, 90; Papa ve İmparator, 91.
Franklar, *bkz.* Frank İmparatorluğu.
Franklin, Benjamin, 176.
Fransa: Frank monarşisi, 89-90; Albililere karşı savaş, 32, 82; Mutlakiyetçiliğin gelişmesi, 137; Huguenot savaşları, 137; Colbert'in ekonomi yasaları, 140-41; Fransız sanayisinin gerilemesi, 141-42; Devrim öncesi siyasî fikirler, 187-91; Jakobenizm ve iktidarın merkezîleşmesi, 203-14; yeni milliyetçilik dini, 209-16; Devrim'in vârisi Napolyon, 216-20; Fransa ve Almanya, 245-54; millî azınlıkların savunucusu olarak III. Napolyon, 245-46; Poincaré'ın millî politikası ve Ruhr'un işgâli, 315-17; Fransız halk kültürünün yok edicisi olarak monarşi, 515-16; "Avrupa'nın Örümceği" XI. Louis, 517; Roma ruhu, 517; Fransız Akademisi, 517; despotizmin deli gömleğindeki edebiyat ve dil, 517-18; sanayinin zapturapt altına alınması, 519; cumhuriyetin sürdürdüğü monarşist merkeziyetçilik fikri, 519-20.
Frantz, Constantin, 273, 522, 670.
Fraunhofer, Joseph, 553.
Frédéric, Léon, 620.
Freeman, J., 325, 674.
Friedländer, Ludwig, 470, 488, 670.
Friedrich II, Alman İmparatoru, 81.
Friedrich II, Prusya Kralı, 64, 96, 140, 223, 247, 251, 274, 379.
Friedrich, Barbarossa, 252.

Friedrich Wilhelm III, Prusya Kralı, 187, 249, 251.
Friedrich Wilhelm IV, Prusya Kralı, 270.
Fries, J. F., 236.
Frinihos, 432.
Fritsch, T., 405.
Fu-hsi, 57, 96.

Galiani, F., 543.
Galiffe, J. B., 134.
Galilei, Galileo, 379, 385, 551; *ayrıca bkz.* Kopernik Teorisi.
Galton, Sir Francis, 443, 506, 670.
Galyalılar, *bkz.* Frank İmparatorluğu.
Gamarra, Augustin, 332.
Garibaldi, Giuseppe, 69, 246, 279, 293.
Garrido, Fernando, 34, 500, 502, 670.
Gassendi, Pierre, 557.
Gauss, Friedrich, 553
Gautama, 58.
Geffroy, Gustave, 670.
Geibel, E., 230.
Gèni, M., 323.
Genovesi, Antonio, 543.
Gentile, Giovanni, 291, 292.
Gentz, Friedrich von, 263, 268, 272, 670.
Germanies, *bkz.* İspanya.
Germanicus, 83.
Ghirlandaio, Ridolfo, 508
Gianotti, D., 601.
Gibbon, Edward, 483, 671.
Giese, F., 295.
Gille, Paul, 671.
Giorgione, Barbaretti, 508.
Giotto di Bondone, 508.
Gleim, J., 185.
Gluck, Christoph, 379.
Gneisenau, A. W. A. von, 249, 250, 254.
Gnostikler, *bkz.* Mezhepler.
Gobineau, Arthur, 206, 233; tüm uygarlıklarının yaratıcısı olarak Âriler, 366-67; tarihsel evrim yorumu, 367-69; soylu ırkın yozlaşma işaretleri olarak demokrasi ve devrim, 367-69; ulus karşısında, 369-70; Katolik ve gerici, 370; kötümserliği, 368; 371-73, 373-76, 383, 400, 402, 404, 408, 528, 671.
Godwin, William: Toplumsal Adalet üzerine eseri, 175; devlet ve toplum üzerine görüşleri, 175; mevcut toplumun ekonomik koşullarının eleştiricisi, 175; siyasî radikalizmden liberter sosyalizme, 176, 177, 189, 200, 277, 671, 672.
Goebbels, Joseph, 385, 396, 408.
Goering, Hermann, 408.
Goethe, Johann W.: kişiliği, 182; Faust, 182-83; yönetime dair düsturları, 183; Diderot üzerine, 189; Kant üzerine, 222; "kurtuluş savaşları" üzerine, 254; ırk teorisinin ışığında, 406; düşüncemizin özgünlüğü üzerine, 546; evrim üzerine, 559; klasik ve Gotik üsluplar üzerine, 572, 573, 342, 343, 379, 385, 407, 434, 450, 522, 527, 554, 561.
Goldman, Emma, 671.
Goldstein, Julius, 223, 532.
Gonthart, von, 323.
Gottfried von Strassburg, 345.
Gournay, Vincent, 544.
Goya, Francisco, *bkz.* Resim.
Görres, Joseph, 246, 253, 263, 267, 274, 668, 671.
Grabbe, Ch., 525.
Gracchus'lar, 490.
Granjat, Jean, 133.
Grant, Madison, 377.
Gray, John, 277.
Grégoire, Henri, 210.
Gregorius VII, Papa: siyasî amaçları, 79; Papalık hegemonyasının kurucusu, 79-80; bekârlık uygulaması, 80; Augustinius'un fikirlerinin vârisi, 79-80, 401.
Grillparzer, Franz, 379, 409.
Grosz, Georg, 620.
Grote, George, 448, 452, 671.
Grotius, Hugo, 169, 543.

Grouxaud, Ch., 620.
Gruber, Max, 378, 385.
Grün, Karl, *bkz.* Sosyalizm.
Guillaume, James, 671.
Guillotine (Giyotin), J. I., 201.
Guinicelli, 509.
Guizot, F. P. G., 176, 613.
Gumplówicz, Ludwig, 671.
Gurlitt, C., 671.
Gustav Adolf, İsveç Kralı, 132, 147.
Gustav I, İsveç Kralı, 130.
Guyau, M., 671.
Günther, Hans: 230, 377; "Nordik ırk" teorisi, 383-84; "Baltık ırkı" icadı, 383; bir "Nordik Birlik" önerisi, 388; Yahudi ırkının tipik özellikleri görüşü, 394-95, 400, 528.

Habsburglar, 62, 146, 147.
Haçlı Seferleri: dînî ve ekonomik nedenleri, 31-32; Çocukların Haçlı Seferi, 32; Albililere karşı, 32, 81; Valdoculara karşı, 121; Bogomillere karşı, 121; Husçulara karşı, 127.
Hadrianus, Roma İmparatoru, 470.
Haeckel, Ernst, 343, 360; *bkz. ayrıca* Evrim.
Hahn, Eduard, 384.
Haklar Bildirgesi, 165.
Haller, Karl L., 269.
Halley, Edmund, 553.
Hals, Franz, *bkz.* Resim.
Hammurabi, 28, 55, 102, 671.
Hannibal, 468, 487.
Hansen, P. A., 553.
Hardenberg, K. A. von, 246, 251, 252.
Harmodios, 432.
Harpagon, 445.
Harper, R. F., 671.
Harrar, A., 403.
Harriot, Thomas, 551.
Harvey (Continental Steel Company), 322.
Hauser, Otto, 230, 374, 377, 378, 385, 388, 393, 396, 401, 402, 403, 404, 407, 408.
Havariyunlar, *bkz.* Mezhepler.
Haym, Rudolf, 235, 671.
Hebel, J. Peter, 373.
Hebertistler, 66, 67, 214.
Hegel, Karl, 671.
Hegel, W. G. F.: 23, 185, 194, 197, 230; etkisi, 231-32; kategorilerle düşünmesi, 232-34; tarih felsefesi, 233-34; tarihsel zorunluluklara ve "ulusların misyonları"na inancı, 233-34; devletin tanrısallaştırılması, 235-37, 270; ve Protestanlık, 235-36; Prusya devlet filozofu, 235; ve sosyalizm, 238-75; totaliter devletin öncüsü, 238-39; Berlin'de Uluslararası Hegelciler kongresi, 291-92, 284, 405, 416, 359, 461, 465, 481, 526, 533, 558, 671.
Heilborn, Adolf, 362.
Heine, Heinrich, 254, 258, 266, 267, 479, 522, 622.
Helenizm, *bkz.* Yunanistan; *ayrıca* Mimarî.
Heliogabalus, 491.
Helmholtz, H. L. F., 379.
Helvetius, C. Adrien, 188.
Henri II, Fransa Kralı, 206.
Henri III, Fransa Kralı, 158.
Henri IV, Fransa Kralı, 158.
Henry VII, İngiltere Kralı, 142.
Henry VIII, İngiltere Kralı, 126, 142.
Hentshcel, *bkz.* Midgard evliliği.
Heraklitos, 555.
Herbart, J. F., 526.
Herder, J. Gottfried: devletin sunî yapısı üzerine, 179; "doğal yönetim" anlayışı, 171; her türlü kölelik ve tiranlığın nedeni olarak savaş teorisi, 180; insanın mutluluğuna karşı devlet, 181; kozmopolitizmi, 185; ve Almanya'daki romantik ekol, 258; 222, 224, 238, 266, 267, 385, 411, 522, 557, 671.
Hermann, Charles, 620.
Hermann, Hans, 406.
Hermann, Metz'li, 80.

Herodot, 427, 440.
Hertz, Friedrich, 363, 399.
Herwegh, Georg, 616.
Herwegh, Marcel, 616.
Herzen, Alexander, 671.
Hesiodos, Askra'lı, 431.
Hess, Moses, 276, 671.
Hieronimus, Praglı, 126.
Hildebrandt, *bkz.* Gregorius VII.
Hinojosa, Eduardo, 500, 671.
Hipparkos, Nikaia'lı (İznikli), 432, 548.
Hippias, Elis'li, 152, 445.
Hirtz, Daniel, 353.
Hişam III, Kordoba Halifesi, 499.
Hitler, Adolf, 71, 301, 302, 385, 391, 396, 408, 622, 627, 640, 642-44, 649, 654, 671.
Hobbes, Thomas: mutlak devlet gücünün savunucusu, 160-62; insan doğasına dair anlayışı, 99, 161; "atheismus", 162-63; uygarlığın yaratıcısı olarak devlet teorisi, 99, 161; devletin yasası en yüksek ve tek yasadır, 161-62; siyasî bir Kilise olarak devlet, 162-63, 166, 167, 195, 565, 671.
Hodde, L. de la, 671.
Hoernes, M., 427.
Hoff, K. E.A. von, 560.
Hoffmann von Fallersleben, 273.
Hohenzollern Hanedanı, 319.
Holbach, P. H. D., 188, 558.
Homeros, 426, 430, 441, 472, 578.
Hooke, Robert, 553.
Hooker, Richard, 165, 166, 671.
Horatius, 385, 467, 471, 473, 623.
Horneffer, Ernst, 295.
Hoyos, Edgar, 324.
Hölderlin, J. Ch. F., 184.
Hrnek, B., 543.
Hudson Bay Company, 143.
Hugo, Victor, 530.
Huguenotlar, 137, 156.
Hukuk ve Hak: "doğal hukuk" ve "pozitif hukuk", 102; despotizm ve "ilahî hukuk", 102; ikili özelliği, 103-4; kültürün bir barometresi olarak, 103-4; Yunan felsefesinde doğal hak fikri, 151-52; mutlakiyetçilik karşısında doğal hak teorisi, 152-54; Languet'nin *Vindicae contra Tyrannos*'u, 156; Bağımsızlık Bildirgesi, 156; Suarez, kralların kutsal hakları üzerine, 157; Mariana ve tiran katli teoisi, 157; Buchanan ve "halkın iradesi" görüşü, 160; Hobbes, mutlak devlet yasası üzerine, 160-64; Milton'un despotizme karşı savunması, 164; Lilburne ve "Halkın Sözleşmesi" görüşü, 165; Hooker'ın *Laws of Ecclesiastical Polity*'si, 166; kralın mutlak iktidarına dair Filmer'in görüşü, 167; kanun yapma yetkisi üzerine Locke, 166-69; Toplum Sözleşmesi'nin etkisinde milletlerarası hukukun şekillenmesi, 169-170; Montesquieu, *Kanunların Ruhu*, 190-91; Rousseau, hak ve hukuk üzerine, 195-96; despotizmi, 203-5; Franz von Baader, yasa ve hükûmet üzerine, 270-72; Mommsen, Roma hukuku üzerine, 482; Roma'da hukuk ve birey, 478-82.
Humboldt, Wilhelm von: devlet iktidarının sınırlandırılmasına dair fikirler, 186; insanın gelişiminin ve kültürün temeli olarak özgürlük, 186-87; toplumsal yaşamın mekanikleştirilmesine karşı protestosu, 187; dil teorisi, 333, 347.
Hume, David, 169, 180, 533, 544.
Humiliati, *bkz.* Mezhepler.
Hunlar, 86, 421.
Hunter, W., 143.
Hunziker, Otto, 230.
Huss, John, ve Husçular: prenslere seslenişi, 122; devlet ve Kilise'nin misyonu anlayışı, 126; milliyetçilik, 126; Husçulara karşı Haçlı Seferi, 127; hareket içindeki iki eğilim, 127; Taborluların sonu, 128-29.
Huxley, Thomas, *bkz.* Evrim.

Huysmann, Joris K., 621.
Hümanizm: ve Protestanlık, 135, 150; kralların kutsal hakları karşısında Toplum Sözleşmesi doktrini, 150-51; merkezî iktidara karşı mücadele, 153-56; toplumsal ütopyalar çağı, 155; *ayrıca bkz.* Bacon, Campanella, More ve Rabelais.
Hüsing, K., 347.

Ibsen, H., 375, 385, 521.
Ibykos, Regium'lu, 432.
Ihering, Rudolf, 477.
Innocent III: hakkında ve Sezaro-Papizm, 80-81; sözlü günah çıkarmanın başlatılması, 82; dilenci keşişler, 81; ayinden men, 81; Fransa'da sapkınlara karşı Haçlı Seferi, 82; kişiliği, 80-82, 125, 673.
Irk teorileri: ve ırk araştırması, 359; insan türünün birliğine dair, 360; "ırk" kavramına dair, 359-60; Avrupa'nın sözümona özgün ırkları, 361-62; kan gruplarının keşfi, 363; *deneylerle* kalıtsal niteliklerin değiştirilmesi, 363-65; fiziksel özellikler ve zihinsel kapasiteler, 365; Gobineau'nun insan ırklarının eşitsizliği *teorisi*, 369-70; *ırklar* çatışması olarak tarih, 367-68; ırksal yozlaşma işaretleri olarak devrim ve demokrasi, 368; Gobineau'nun "millet"in karşısında koyduğu kavram, 369-70; derebeylik haklarının bir savunusu, 370; Chamberlain ve Almanya'nın egemen kastı üzerindeki etkisi, 370-71; tüm kültürün yaratıcısı olarak Alman, 371; İsa'nın Almanlığı, 373; bir ırk dini olarak Protestanlık, 372-73; karşıt kutuplar olarak Almanlık ve Yahudilik, 374; siyasal ve toplumsal gericiliğin savunucusu, 375-76; Woltmann, ve Tötonların üstünlüğü *teorisi*, 377-78; Alman kültürü taşıyanların fiziksel özellikleri, 379; ve soyaçekim, 380-82; Günther'in "Nordik İnsan" kavramı, 383; Gruber'in çizdiği Hitler'in ırksal portesi, 383; edinilmiş özelliklerin gücü, 386-87; Clauß ve ırkın ruhu, 386; açlık ve aşk, 386; [I.] Dünya Savaşı'nda ırk, 389; Lapouge'un ırk fetişizmi, 388; Alman milletinin "Nordikleştirilmesi", 389-92; cinsel ilişkinin rasyonelleştirilmesi, 389-90; "Nordik İnsan" hüsnükuruntusu, 390-95; Yahudi korkusu, 395; Alplı ırka düşmanlık, 395-97; "Kanın Kısmeti" ve sonuçları, 397-99; ırk teorisyenleri ışığında insanlar ve fikirler, 400-7; ırk ve ulus, 410; modern gerici *ideoloji*, 407-10.
Isabella, Kastilyalı, 33, 499, 502.
Isnard, M., 212.
Ivanovski, Dr., 364.

İbrahim, 406.
İktidar: tarihte sürükleyici bir kuvvet, 31; dînî kökeni, 55-64; kahramanlar, *fatihler*, kanun koyucular ve kabile ataları, 52; temel ilkeleri, 51, 54-55, 73-74; sahipleri üzerindeki etkileri, 81-81, 99, 205; *manevî kısırlığı*, 98-100; azınlıkların imtiyazı, 100-1; kudret ile hak arasındaki mücadele, 101-2; mutlak iktidarın savunucusu Hobbes, 160-63; *Locke'un kuvvetler* ayrılığına dair fikri, 167-68; Rousseau ve yeni iktidar kavramı, 195-203; Jakobenizm ve merkezî iktidar, 204-14; *Napolyon'un sivil ve askerî* gücüne kapıyı açan Konvansiyon, 205-11; güç siyasetinin en mükemmel hâli faşizm, 289-300.
İktinos, 435.
İsa, 373.
İsidor Fetvaları, *bkz.* Papalık.
İsidor, Milet'li, 585.
İskender, Makedonyalı: politika ve fetihleri, 31; iktidarın dînî temeli, 61; Sezarizm'in Avrupa'ya girişi, 59; Yu-

nanistan'da siyasî birliğin kurulması ve Yunan kültürünün yok edilmesi, 451-52; 393, 462.
İspanya: Vizigot Feodalizmi, 495; Sisebut döneminde Yahudi mezalimi, 495; Mağribî uygarlığının başlaması, 495; ekonomik ilerleme ve toplumsal kültürde başı çeken ülke, 496-98; siyasî merkezsizleşme, 498-99; "taifeler", 499; siyasî parçalanma ve Mağribî kültürün doruğu, 499; Hristiyan devletlerde toplumsal koşullar, 499-502; "fuerolar" ve belediyelerin özerkliği, 500-1; şehirlerin öne çıkması, ve sanayi, bilim ve sanatın gelişmesi, 34, 502-3; Cortes, 501; Haç ile Hilal arasındaki savaş, 499-500; ruhban monarşizminin doğuşu ve Mağribîler ile Yahudilerin sürülmesi, 33-34, 144-45, 502-5; Engizisyon, 503; Peru ve Meksika'nın fethi, 144-45, 504; mutlakiyetçiliğin belediye özgürlüğünü bastırması, 30-31, 145, 504; Comuñeros ve Germanies, 504; "mesta" ve komünal topraklara el konulması, 123-24; II. Felipe idaresinde "alcabala" vergisinin konulması, 146; kahraman bir halkın faşizme karşı savaşı, 643-44.
İtalya: belediyelere has yaşamın gelişmesi, 506-11; entelektüel yaşamda yükseliş, 506-7; Skolastisizme karşı Nominalizm, 506-7; bilimin yeniden doğuşu, 507; sanat ve zanaatların yayılması, 107-8, 507; "kitlelerin yaratıcı dehası", 507-8; dilin şekillenmesi, 509-10; şehir örgütlenmeleri ve şehir federasyonları, 107-11, 509-10; kültürel gelişme faktörü olarak siyasî merkezsizleşme, 509-10; Mazzini ve millî-siyasî birlik mücadelesi, 510-13; kamusal işlerin bürokratikleşmesi, 513-14.

Jacobi, J. Georg, 179.
Jahn, Ludwig, 228, 249, 253, 265, 266, 267, 272, 273, 314, 333, 356.
Jakob von Mies, 127.
Jakobenler, 165, 196, 200, 203, 211, 216.
James I, İngiltere Kralı, 158.
James II, İngiltere Kralı, 144.
Jansen, Z., 552.
Jansky, Dr., 363.
Jean Paul (Richter), 184, 224, 238, 246, 267, 396, 494, 522.
Jefferson, Thomas, 176, 655, 668.
Jehuda, Helevi, 357.
Jirondenler, 212-13.
Joachim, Flores'li, 121.
Joffre, J. J. C., 388.
John (Yurtsuz), İngiltere Kralı, 81, 125.
Joli, H., 671.
Jones, A.E., 324.
Justi, G., 543.
Juvenal, 474.

Kabileler Konfederasyonu, *bkz.* Almanlar.
Kadmos, 426.
Kalikstinler, *bkz.* Husçular.
Kalisz'in Çara çağrısı, 252.
Kallikrates, 432, 435.
Kalvin, Jean, alın yazısı teorisi; 133; Cenevre'de terör egemenliği, 113; çıkardığı yasalar, 113; Kalvin ve demokrasi, 134, 202.
Kant, Immanuel: 152; "ahlâk yasası", 221, 222; mutlak devlet iktidarı üzerine, 222-23; toplum anlayışı, 223; ebedî barış ve uluslararası bir devletler birliği görüşü, 224; Kant ve Herder, 187; evren kavrayışı, 558; 226, 230, 235, 270, 378, 411.
Kar, Kral, 439.
Karlovy Vary Kararnameleri, 236, 253, 267, 268.
Kapitalizm: psikolojisi, 45-47; Devlet Kapitalizmi, 39-40; ticarî kapitalizmin yükselişi, 109, 110; gücün merkezîleşmesinin bir aracı, 139; Tekelci Kapitalizm ve toplumsal reformlar, 295;

insan özgürlüğüne muhalif olarak, 296; mekanik insan, 297; sanayinin rasyonalizasyonu, 297; Alman Kapitalizminin savaş sonrasındaki politikası, 316-17; "Comité des Forges", 317; toplumsal evrimin geçici sonucu olarak, 533-34; Avrupa'nın "Amerikalılaştırılması", 535-36; kapitalist ekonominin modern devlet politikasına etkisi, 537; Tekelci Kapitalizm ve "piyasa güçlerinin esnekliği", 537-38; Kapitalizm ve savaş, 538; Kapitalist sistemin canavarlıkları, 630-31; insan ve makine, 630-31; tüketim sorunu: bir toplumsal problem, 631-32; Devlet kapitalizmi çözüm değil, 633-34; dünya sömürüsü değil dünya ekonomisi, 634; iktisadın Kapitalizmden kurtulması, 635.

Karolenjler, 361.

Katharlar, *bkz.* Mezhepler.

Kautsky, Karl, 671, 672.

Kegan, Paul C., 671.

Kekrops, 426.

Keldaniler, 428, 548.

Keops, 56.

Kimon, 443.

Komünizm, *bkz.* Sosyalizm; *ayrıca* Diktatörlük.

Kepler, Johannes, 26; *ayrıca bkz.* Kopernik Teorisi.

Kessler, C. F., 566, 567.

Kilise, *bkz.* Papalık; *ayrıca* Reformasyon.

Kinikler, 152, 430, 431.

Kirchhoff, Gustav, *bkz.* Kopernik Teorisi.

Kiros, 445.

Klaatsch, Hermann, 362.

Kleist, Heinrich von, 263.

Klopstock, G. F., 522.

Klöckner & Co., 317.

Klüpfel, L., 323.

Kobell, Franz von, 353.

Kollwitz, Käthe, 620.

Konstantin, Roma İmparatoru, 61, 75.

Kopernik, 26, 135, 477, 547, 549; *ayrıca bkz.* Kopernik Teorisi.

Kopernik Teorisi: yeni evren tablosu, 547; öncüler, 547-49; güneş merkezli evren teorisinin gelişmesi üzerine Einstein, 547; antik çağda anlayışlar, 547-48; Batlamyus'un *Almagest*'i, 548; Kilise ve Batlamyus sistemi, 548; Maria Novara ve yeni evren anlayışı, 549; Kopernik ve Bologna ile Padua'daki çalışmaları, 549-50; *Göksel Kürelerin Devinimi Üzerine* adlı eseri, 549; Bruno'nun doğa felsefesi, 550; Kepler ve Galileo, 550-52; Newton'un yerçekimi yasası, 553; Newton'un öncüleri, 553; Laplace ve Kant sistemi, 553; astrofiziğin gelişmesi, 553.

Kopitar, B., 350.

Kotzebue, A. F., 267.

Kowalewski, M., 139, 672.

König, R., 52.

Körner, Th., 254, 263.

Krates, Yunan felsefeci, 431.

Krates, Yunan ozan, 433.

Kratinos, 433.

Kretzer, Eugen, 374.

Kropotkin, Pyotr: 137; "var olma mücadelesi" yorumu, 416; *Evrimin bir faktörü: Karşılıklı Yardımlaşma*, 566-67; modern kapitalizm ve savaş üzerine, 539; Roma devleti üzerine, 461, 508, 588, 625, 672, 674.

Krupp, A. G. F., 322, 323.

Krüger, F., 631

Ksenofanes, 429.

Ksenofon, 443.

Ksenokles, 432.

Kserkses, 447, 448, 583.

Kulczycki, L., 672.

Kutsal İttifak, 228, 246, 253-54, 299, 561, 671.

Kültür: İktidar karşıtı olarak, 48-49, 95-101; Mutlakiyetçiliğin yükselişiyle bir-

likte Avrupa'daki gerilemesi, 137-149; Lessing, Kant, Herder, Voltaire ve diğerlerinde etik değer standardı olarak, 411-12; Kültür ve Uygarlık, 412; olayların doğal akışına bilinçli direniş olarak, 412-416; tiranlık ve iktidar arzusuna karşı mücadele olarak, 415-16; özgürlüğün gelişmesinde zorunluluk olarak, 307-9, 416; ve var olma mücadelesi, 416-17; en etkili teşvikçisi olarak dayanışma, 416-17; ayrı insan gruplarının genel süreçle ilişkisi, 417-18; dış etkilerin hayatiyet kazanması, 418-19; "millî Kültür" yanılsaması, 418-20; ileri Kültürün siyasal ve toplumsal sınırlar üzerindeki zaferi, 419-20; kültürel zindelik ve devletin asimilasyonu, 422-23; esin kaynakları olarak millî dağılma ve siyasî zayıflık, 424-25, 521; Yunan kültürünün evriminde dış etkiler, 426-28; Helen kültürünün çok yönlülüğü, 427-436; Yunan Kültürünün Roma'yı istilası, 467-471; İspanya'da Mağribiler, 33-34, 495-99; İspanyol kültürünün siyasî çürümesi ve zirvesi, 499; millî Hristiyan devlet ve İspanyol kültürünün çöküşü, 502-5; 12. ve 15. yüzyıllar arasında İtalyan kent Kültürü, 506-11; mimarî, resim, heykel, 507-9; İtalyan dilinin Boccacio, Dante, Petrarch tarafından şekillendirilmesi, 509; Mutlakiyetçiliğin yok ettiği Fransız folk kültürü, 514-21; İmparatorluğun kuruluşundan sonra Almanya'nın çöküşü, 521-22; Nietzsche Alman Kültürü üzerine, 97, 522; Almanya'da, 520-22; tüm Kültürün esas kimliği, 525-26; kültürel fenomenler olarak tarihsel bağlamlar, 624-25.

La Fontaine, Jean, 518.
La Mettrie, J. Offray, 217, 558.
Labriola, Antonio, 672.
Laclos, Pierre, 207.
Laermans, E., 620.
Lafargue, John, 602.
Lafargue, Paul, 351.
Lagrange, J. L., 553.
Lahn, Karl, 602.
Lamarck, J. B., *bkz.* Evrim.
Lamb, Charles, 174.
Lamprecht, Karl, 398.
Lancret, N., 608.
Landauer, Gustav, 588, 624, 625, 672.
Landsteiner, Karl, 363.
Lange, F. A., 162, 672.
Languet, Hubert, 156.
Lanuza, Juan, 504.
Lao Zi, 97, 308, 419.
Laplace, Pierre, *bkz.* Kopernik Teorisi.
Lapouge, Vacher de, 233, 388, 401.
Laski, H. J., 672.
Lassalle, Ferdinand: ve Fichte, 227, 230; demokrasi ve milliyet üzerine, 243; devletin misyonu üzerine, 235; ve Bismarck, 284; 405, 672; *ayrıca bkz.* Sosyalizm.
Lasteyrie, 318.
Lazare, Bernard, 672.
Lazarus, Moritz, 526, 527, 528.
Le Bon, Gustave, 528.
Lecky, E. H., 174, 672.
Lefrançais, G., 672.
Lehmann-Rußbüldt, Otto, 325, 635, 636, 672.
Leibnitz, G. W., 180, 379, 552, 558.
Lelewel, Joachim, 333.
Lenéru, M., 672.
Lenin, V., 41, 72, 225, 287, 640, 662.
Leo III, Papa, 91.
Leonardo da Vinci; 116, 507, 508, 551; *ayrıca bkz.* Resim.
Leonidas, 447, 611.
Lesage, A. René, 518.
Leseine, V., 672.
Leskien, A., 350.
Lessing, G. E.: "en iyi anayasa" üzerine

fikirler, 178; *"Askerler ve Papazlar Üzerine Tartışma"*, 178; liberter görüşleri, 179; yurtseverlik üzerine, 185, 224, 238, 266, 267, 406, 411, 522, 557, 572, 574, 672.
Letourneau, Ch., 672.
Leukippos, 429.
Leverday, E., 672.
Lévy, Léon, 323.
Liberalizm: İngiltere'de doğuşu, 171-75; bir ahlâk kriteri olarak Bentham'ın fayda teorisi, 171-72; Priestley, "Devrim hakkı" üzerine, 172; Richard Price'ın devlet fikri, 172-73; toplumun temel ilkesi olarak bireyin mutluluğu, 171, 178; Amerika'da liberalizm, 176-77; Alman edebiyatında, 177-87; Fransa'da, 188-91; ve demokrasi, 192-93; ve sosyalizm, 277, 287-88.
Lichtenberg, Ch., 183.
Liebig, Justus, 379.
Liebknecht, Karl, 322, 323.
Liebknecht, Wilhelm, 627.
Likofron, 152.
Lilburne, John, 165.
Lincoln, Abraham, 177, 673.
Linguet, Henri, 169.
Linné, Carl von (Linnaeus), 360.
Lippershey, Hans, 552.
Lippi, Filippi, 508,
Lissagaray, P. O., 672.
Lisippos, Sikyon'lu, 436.
Livius, Andronicus, 472.
Locke, John: sivil hükûmet üzerine, 166-67; toplumsal felsefe teorileri, 166-67; yasa yapma yetkisi ve halka karşı sorumluluğuna dair, 167-67; kamusal gücün üçe ayrılması üzerine, 168; 190, 200, 223, 669, 672.
Lollardlar, *bkz.* Mezhepler.
Lombardlar, 86.
Louis XI, Fransa Kralı, 114, 206.
Louis XIV, Fransa, Kralı, 63, 140, 165, 206, 207, 209, 351, 515, 597.
Louis XV, Fransa Kralı, 596, 608.
Louis XVI, Fransa Kralı, 403.
Louis-Philippe, Fransa Kralı, 613, 614.
Louvet, M., 168.
Loyola, Ignacio, 402, 671.
Löwe & Co., 322.
Luce, M., 620.
Luce, Simeon, 673.
Luchaire, A., 673.
Luden, Heinrich, 254.
Ludwig, Dindar, 92, 345.
Luitprand, 421.
Lukianos, 476.
Lukilios, 473.
Lukretius, 476, 555, 557, 560.
Lundin, A. G., 673.
Luschan, Felix, 360, 361, 673.
Luther, Hans, 319.
Luther, Martin: ve dünyevî yöneticiler, 123-24; "Alman Milletinin Hristiyan Soyluları"na seslenişi, 123; ve devlet, 123; Alman köylü ayaklanmalarına düşmanlığı, 124-25; ve Hegel, 125; 196, 230,265, 312, 345, 352, 379, 385, 402, 550.
Luxemburg, Rosa, 673.
Lyell, Sir Charles, *bkz.* Evrim.

Mably, G. B., 169.
Macaulay, Thomas B., 164.
Machiavelli, Niccolo: siyasal ve toplumsal çevre, 113-14; *Prens*, 114-15; devlet iktidarının ahlâksızlığını savunması, 115; kahramanlığa tapınma ve "güçlü adam" hayranlığı, 116; utanmaz devlet aklı ve modern iktidar siyasetinin teorisyeni, 116-18; din ve siyaset üzerine, 119; millî birliğin öncüsü, 118-19, 226, 236, 673.
Macpherson, J., 673.
Maecenas, 473.
Maeterlinck, M., 622.
Magna Carta, 165,
Magni, Johannis, 130.

Mağribiler, *bkz.* İspanya.
Mahlmeister, E., 401.
Maimonides (Musa ibn Meymun), 357.
Maistre, Joseph de, 74, 236, 239, 268, 367, 368, 668, 673.
Malatesta, Errico, 673.
Malebranche, N., 559.
Malpighi, Marcello, 559.
Malthus, T. R., 370, 565.
Manco, Capac, 58.
Mandeville, B., 169.
Manicilik, *bkz.* Mezhepler.
Mann, E., 370.
Mantegna, Andrea, 508, 603.
Manu, 56.
Manuel, L. P., 210.
Marat, Jean Paul, 403, 673.
Marbod, 84.
Marcus Aurelius, 184, 490.
Mardonios, 448.
Mariana, Juan de, 158.
Marlyn, Carlos, 673.
Martet, Jean, 290.
Martial, 474.
Martinus V, Papa, 127.
Marx, Karl: tarih yorumu, 25-45; sosyalizm bir bilim mi, 29-31; ve Enternasyonal, 282; ve Proudhon, 279-80, 282; Almanya'nın Fransa'ya karşı zaferinin önemine dair mektup, 282-83; 405, 669, 671; *bkz. ayrıca* Ekonomik Materyalizm; *ayrıca* Sosyalizm.
Masaccio, Tommaso, 508.
Masaryk, T. G., 673.
Masolino, 508.
Masereel Franz, 620.
Masters, Edgar Lee, 673.
Maternus, Firmicus, 61.
Mathiez, A., 211, 673.
Matthew, Patrick, 562.
Maupertuis, P. L., 557.
Mauser & Co., 323.
Mauthner, Fritz, 163, 335, 341, 342, 355, 449, 463, 475, 673.
Mayer, Robert, 379.
Mazarin, Jules, 206.
Mazzini, Giuseppe: 225, 240, 246; "Tanrı ve Halk" sloganı, 69, 293; siyasî teoloji, 511; Roma'nın tarihî misyonu inancı, 511-12; federalizmle mücadele, 511; ve Pisacane, 513; ve Mussolini, 242, 293; ve Proudhon, 279, 333, 513-14, 668, 673.
Meaux, Alfred, 673.
Medici ailesi, 114.
Megaralılar, 430.
Mehring, Franz, 673.
Meksika, fethi, *bkz.* İspanya.
Melanchthon, Philip, 379, 550.
Melegari, Dora, 673.
Melon, J. F., 543.
Mendel, Gregor, 381-82, 567.
Menger, Anton, 243.
Menzel, A. F., 379.
Mercier, Sebastian, 351.
Merejkovski, Dimitri, 407.
Merkantilizm: ticarî sermayenin gelişmesi, 109-10; Hindistan ve Amerika yollarının bulunması gibi büyük keşifler, 110; manüfaktürler, 138-41; devlet eliyle ticaret, 141.
Merkenschlager, Dr., 384.
Merovenj hanedanı, 89, 90, 361.
Merriam, C. E., 673.
Merx, O., 673.
Messala, C., 473.
"Mesta," *bkz.* İspanya.
Metternich, C. W., 228, 253, 267, 268, 269, 299.
Meunier, C., *bkz.* Resim.
Meyer, Gustav, 673.
Mezhepler: Albililer, 32, 121; Anabaptistler, 121; Havariyunlar, 121; Beguinler, 121; Beghardlar, 121; Bogomiller, 121; Özgür Ruh Kardeşliği, 121; Katharlar, 121; Chiliadcılar, 75; Zwickau Müminleri, 103; Gnostikler, 75; Humiliati, 121; Lollardlar, 121; Mani-

ciler, 75; Binyılcılar, 120; Valdocular, 121.
Mısır, 55-56, 427, 434, 444, 547, 575, 578, 582-83.
Michelangelo; *ayrıca bkz.* Mimarî; *ayrıca* Resim.
Michels, Robert, 673.
Midgard (Ortadünya) evliliği, 390.
Mill, John Stuart, 174, 290, 673.
Miller, J. H., 365.
Miller, W. A., 553.
Millet: dünyevî gücün bir aracı olarak, 117-18; devlet tarafından yaratılmıştır, 208-16; bir siyasî iman ikrarı, 215, 243; ve milliyet, 244-45; Avrupa siyasetinde milliyet sorunu, 245-46; Almanya'nın Prusyalılaştırılması, 273-74; "örgütlenmiş bencillik", 304; soy birliği olarak, 314; menfaat, âdet ve töre birliği olarak, 314-29; "kader birliği" olarak, 329-32; Kuzey ve Güney Amerika'da, 331-32; dil birliği olarak, 333-58; ırk birliği olarak, 359-410; Yunanistan'da siyasî dağınıklık, 437, 448; "halkların karşılaştırmalı psikolojisi", 527-34; ve deha, 545-46; ve sanat, 599-623.
Millet, F., *bkz.* Resim.
Milletler Cemiyeti, 224, 325.
Milliyetçilik: kültüre karşı, 256-57; Avrupa'da yükselişi, 117, 209-16, 243-44; Almanya'da, 247-52; Arndt ve Fichte, 248-50; Scharnhorst ve Gneisenau, 249-50; millî özgürlük rüyası ve Alman prenslerin ihaneti, 253-55; memleket sevgisi ve vatanseverlik, 257-58; Alman romantizmi ve tarihsel gelenekler, 258-62; romantik duygusallıktan kibirli Germenizm'e ve "yabancı ruh"tan nefrete, 263-65; Arndt'ın Frankofobisi, 264; Hitler'in öncülerinden biri, Jahn, 265-66; Alman Orman Ruhuna karşı Heine, 267; "Die Burschenschaften"in gerici ruhu, 266-67; Fransa'da, 212-15; iktisadî milliyetçilik, 538-39; İtalya'da, 70, 293; modern Rusya'da, 642; insanlığın milliyetçilikten kurtuluşu, 645.
Miltiades, 442, 443, 446.
Milton, John, 164, 420.
Mimarî ve topluluk, 578-80; zorunluluk ve estetik, 478-79; tektonik üslupta malzemelerin etkisi, 581; Mısır ve Babil arasındaki köprü, 581-82; Medlerin ve Perslerin Asur üslupları üzerindeki etkisi, 584; Yunan tapınağından Helenik sanata, 584-85; Etrüsk ve Grek yapıları arasındaki ilişki, 585; kemerli yapılar, 585; Hristiyan kilise üslubuna geçiş, 585; merkezî tip ve Sezarizm, 585; Bizans üslubu, 586; Romanesk üslubun gelişmesi, 586-87; Gotik'e geçiş, 587; toplumsal yapı olarak Gotik, 587-89; bir üslubun evrenselliğ, 589-590; Rönesans, 590-94; mekân düzenleme üsluplarının gelişmesi, 592; baroka geçiş, 594; mutlakiyetçilik ve barokun şekillendirilmesi, 594-96; Cizvit üslubu, 596; *ancient régime*'in çöküşü ve rokokonun gelişmesi, 596-97; kapitalist dünya ve üslup kaosu: fabrika, kışla, antrepo, 597-98.
Mirabeau, Kont, 208, 209, 404, 544.
Mirandola, G. Pico della, 112.
Miron, 436.
Mitchel & Co., 321.
Molière, J. B., 518.
Mommsen, Th., 454, 482, 673.
Monarkomarklar, 157.
Montaigne, Michel, 158, 346.
Montcrétien, A., 543.
Montesquieu, Ch. L., 169, 188, 190, 191, 200, 210, 411, 543, 673.
Montgaillard, Abbé, 503.
Montgolfier, 323.
More, Thomas, 155.
Morton, S. G., 360.

Mosley, Oswald, 673.
Moss, Dr., 363.
Moszkowski, A., 673.
Mozart, W. A., 607.
Möller van den Brück, 186.
Muharebeler: Salamis, 448; Maraton, 446; Thermopylae, 447; Plataea, 448; Teutoburg Ormanı, 85; Soissons, 89; Zülpich, 89; Lipany, 128; Domažlice, 128; Villalar, 504; Austerlitz, 248; Jena, 249; Auerstädt, 249; Leipzig, 254.
Mummius, Lucius, 467.
Mun, Thomas, 543.
Munk, Salomon, 556.
Muñoz, Romero, 674.
Musa Peygamber, 81, 213, 214.
Mussolini, Benito: 225, 242, 287; Vatikan'la anlaşma, 68-69; eski ateist, 68-69; devlet eleştirisi, 290; Roma yürüyüşü ve fikir değiştirmesi, 290-91; ve Mazzini, 293; özgürlüğün ıskartaya çıkması üzerine, 299; gençlik için yeni değerler üzerine, 298; liberalizme karşı faşizm ve komünizm üzerine, 299; Romenlerin kökeni üzerine, 531; 541, 640, 642, 643, 644, 669, 674.
Muther, Richard, 610, 674.
Mühlenbeck, E., 673.
Müller, Adam, 267, 269.
Müller, Max, 49, 674.
Münzer, Thomas, 121, 674.
Müslümanlar, *bkz.* İspanya; *ayrıca* Mimarî.
Myers, Gustavus, 144, 674.

Naegli, K. W., 567.
Naevius, Gnaeus, 472.
Napolyon I: 207; dinin gerekliliği üzerine, 65; Toplum Sözleşmesine karşı, 155; siyasî merkezileşmenin mirasçısı, 217; ve totaliter devlet, 217; yurttaş ve asker, 217; "ahlâkî istatistik", 218; "büyük millet"in yaratıcısı, 216-20; iktidarın bedeli, 218; insan doğası üzerine, 220; Rousseau üzerine, 220; 228, 245, 248-54, 263, 299, 406, 612.
Napolyon III, 246, 542.
Nasyonal Sosyalizm, 265, 289, 291.
Naumann, H., 581.
Nearing, Scott, 325, 674.
Neron, 490.
Nerval, Gerard de, 621.
Nettlau, Max, 668, 674.
Neuner, L., 388, 401.
Newbold, Walton, 321, 322, 674.
Newcomb, S., 553.
Newton, Isaak, *bkz.* Kopernik Teorisi.
Niebuhr, B. G., 459.
Niemojowsky, 333.
Nietzsche, F.: zıt kutuplar olarak kültür ve siyaset üzerine, 97-98; devlet üzerine, 99; ırk üzerine, 531; Alman kültürünün gerilemesi üzerine, 98, 522; sanatta Apolloncu ve Dionysosçu ruhu üzerine, 575-77; 424, 465, 522, 606.
Nieuwenhuis, Domela F., 674.
Nikomahos, 432.
Noailles, Mademoiselle, 611.
Nobel & Co., 322.
Nomad, Max., 674.
Nordau, Max, 52, 674.
"Nordik Halka", *bkz.* Irk Teorileri.
Novalis (F. von Hardenberg), 269.
Novara, Domencio Maria, 549.
Numa, Pompilius, 455, 457.

Obuchow, Marianne, 301.
Oclio, Mama, 58.
Odoaker, 86.
Ogarew, N. P., 674.
Oken, L., 560
Olveira, J. P., 674.
Onken, W., 674.
Oppenheimer, Franz, 674.
Orleans Dükü, *bkz.* Mimarî.
Orsi, P., 674.
Ostrogotlar, 86.
Ott, J., 323.

Otto IV, Alman İmparatoru, 81.
Ovidius, 473.
Owen, Robert, 238, 268, 632; *ayrıca, bkz.* Sosyalizm.
Oxenstierna, Bengt, 132.

Öklit, 430.
Ömer Hayyam, 419.

Padillar, Juan, 504.
Page, Walter Hines, 632.
Paine, Thomas: devlet ve toplum üzerine, 173; hükûmetin yavaş yavaş sönümleneceği inancı, 173; Fransız Devrimi'ni savunarak Burke'e cevabı, 174; çoğunluğun tiranlığına karşı çıkışı, 174; 176, 244, 669, 674.
Palm, J. P., 228.
Palmerston, Lord, 206, 670.
Papizm: Sezarizm'in bir uzantısı, 62, 75; Roma Piskoposu, 75; ilk Kilise örgütü, 78; St. Augustinus'un öğretisi, 76-77; dünya egemenliği için mücadele, 78-79; Sahte İsidor Fetvaları, 79; VII. Gregory'den III. Innocent'e, 79-83; papalık gücünün çöküşü, 111, 117-18, 125.
Pascal, B., 557.
Passow, F. L. C., 265.
Pater, W. H., 674.
Pausanias, 436.
Pausanias, Sparta Kralı, 448.
Pecqueur, Constantin, *bkz.* Sosyalizm.
Pellarin, Ch., 674.
Pepin, Genç, 90.
Pepin, Kısa, 90.
Perikles, 393, 433, 443, 472.
Pero, Mejia, 674.
Pers toprakları, 427, 434, 444, 444-48, 585.
Persius, 474.
Perugino, Pietro, 508.
Peschel, Oskar, 360.
Pestalozzi, J. H., 299, 300, 385.
Petrarch, Francesco, 509.
Petronius, 419, 474.
Petrus, Aziz, 79, 81.
Pfeifer, Alman Reichstag üyesi, 322.
Pfeifer, Heinrich, 673.
Phillips, Wendell, 176, 673, 675.
Pi y Margall, Francisco, 625, 644, 674, 677.
Pictet, Jules, 363.
Piedemonte, Y., 509.
Pierson, William, 274.
Pilsudsky, Joseph, 674.
Pindar, Tebai'li, 265, 432.
Piron, G., 674.
Pisacane, Carlo, 333, 513, 514, 523, 670, 674.
Pisanello, V., 508.
Pisano, Niccola, 508.
Pisistratos, Atinalı, 445.
Pisagor, 428, 548.
Pitt, William, 67.
Pius VII, Papa, 549.
Platon: ahlâkın temel ilkesi olarak siyaset üzerine, 93; devletin bekasının bir zorunluluğu olarak sınıflara bölünme üzerine, 93; insanın doğal kaderi üzerine, 93-94; Yunanlar ve "barbarlar" üzerine, 94; köleliği meşrulaştırması, 94; ve Zenon, 153; 235, 443, 668, 674.
Plautus, 472.
Plinius, 476, 486.
Plockboy, P. C., 165.
Plutarhos, 471, 486, 548.
Poe, Edgar Allan, 385, 622.
Pohlenz, M., 674.
Poincaré, Raymond, 317, 318.
Pollajuole, Antonio, 603.
Polikleitos, 436.
Polignotos, 437.
Pompadour, Madame de, 607.
Pompey, 488.
"Prag Antlaşması," *bkz.* Husçular.
Praksiteles, Atinalı, 436.
Presbiteryenler, 164.
Prescott, William, 674.

Price, Richard, 172, 173, 675.
Priestley, Joseph, 172, 173.
Prieto, General, 332.
Primo de Rivera, 37.
Prokopios, 421.
Propertius, 473.
Protagoras, 192, 425.
Protestanlık: Avrupa'da doğal kültür çevresinin yok edicisi olarak, 118; devrimci halk hareketlerine karşı tavrı, 123-29; Almanya'da prenslerin mutlakiyetçiliğinde bir evre, 121-24; İngiltere'de, 125; Bohemya'da, 125-29; İsveç'te, 130-32; ve bilim, 134-35; "Tanrı'nın yazılı sözü"ne inanç, 135; ve milliyetçilik, 135.
Proudhon, P. J.: 25, 200, 211; ve liberter sosyalizm, 277-82; siyasî merkeziyetçiliğin reddi, 278; federalizm üzerine, 278-79; Jakobenizmin diktatörlüğü ve geleneklerine karşı mücadelesi, 276-78, 520; ekonomik tekelciliğe ve siyasî iktidara muhalefeti, 280; milliyetçiliğe karşı, 513-14; ve Marx, 279, 282-83; Avrupa sosyalist hareketi üzerindeki etkisi, 280; Mazzini ve İtalya'nın birliğine karşı, 513-14; 287, 288, 307, 480, 523, 619, 625, 644, 658.
Pufendorf, Samuel, 169.
Puşkin, A., 385.
Putilov & Co., 324
Püritenler, 164-65.
Pym, John, 165.

Quesnay, V., 544.
Quinet, Edgar, 675.
Quintilianus, 432.

Rabelais, François, 74, 155, 189, 346, 419, 516, 518.
Racine, Jean, 346, 607.
Raffaello, Sanzio, 379, 508, 603.
Raleigh, Walter, 543.
Ranke, Leopold, 79, 675.
Ratzel, Friedrich, 414.
Reclus, Elie, 675.
Reclus, Elisée, 463, 674, 675.
Reformasyon: Ortaçağ'ın toplumsal hareketleri, 120-22; "Roma'dan uzak kalmak", 122; ekonomik ve siyasî güdüler, 122-23; Luther ve dünyevî yöneticiler, 123-24; İngiltere'de Wycliffe ve âsî köylüler, 125; VIII. Henry'nin Kilise'den kopuşu, 126; Bohemya'da, 125-29; Kalikstin ve Taborlular, 127-28; bir ahir zaman peygamberi Petr Chelčický, 129; İsveç'te, 130-31; Gustav Vasa ve Kilise, 130-32; Kilise mülklerine el konulması, 131; İsveçli köylülerin isyanları, 131.
Reinhold, Prof., 228.
Rembrandt, H. Van Rijn, 385; *ayrıca bkz.* Resim.
Remus, 454.
Resim ve heykel: sanatta kişisellik, 599; Leonardo ve Michelangelo, 599-601; yaratıcı eserde, sanatta yaşam anlayışları, 600-1; A. Dürer ve reformasyon, 602; eserlerindeki yabancı etkiler, 602; Rembrandt ve çağdaşlarının "millî hisleri", 603-4; Goya ve devrimin ruhu, 605-6; *ancien régime*'in sanatsal ruhu, 607-9; Rokoko ve devrim, 609; L. David ve Fransız Devrimi'nde Romalı edası, 609-11; burjuvazinin egemenliği, 612; "şişkolar hükûmeti"ne karşı Daumier, 614; sanatın aynasında adalet ve militarizm, 616-17; emeğin uyanışı, 617-18; modern sanatta emek meselesi, 618-19; Millet ve Meunier, 619-20; toplumsal düzene karşı mücadelede sanatçı, 620-21; sanat eğilimi ve millî özgünlük, 621; sanatta evrensel insan, 621-22; imgelemin gücü, 622.
Reuter, Dr., 398.
Reuter, Fritz, 353.
Richard III, İngiltere Kralı, 142.
Richelieu, Kardinal, 147, 206, 517.

Riley, I. Woodbridge, 675.
Ripley, W. Z., 383.
Rittingshausen, M., 675.
Rivière, Ch. de la, 544.
Robespierre, Maximilian, 66, 67, 68, 69, 200, 201, 203, 206, 214, 216, 225, 237, 403, 610, 611, 641.
Robinet, J. B., 558, 675.
Rogers, J. E. Thorold, 143, 675.
Roland, Marie Jeanne, 403.
Roma: prehistoryası, 454-55; Etrüskler, 454-55; Roma şehri toplumsal örgütlenmesi, 455-56; Patriciler ve Plebler, 457-58; bir siyasî ve askerî merkez olarak, 457-58; devletin bir *ilkesi* olarak fetih, 458; Roma devletinin doğası, 458-60; diktatörlüğün kuruluşu, 459; Sezarizm'e giden yol, 459; millî-siyasî birlikten dünya egemenliğine, 460-61; devletin hizmetinde din, 462-63; kültüre karşı, 464-66; *Helenik* ruha karşı hakîkî Romanizm, 467; Yunan kültürünün istilası, 467-71; bir taklitçiler milleti, 468-70; ve sanat, 469-70; emeğin küçümsenmesi, 470-71; devlet amacı olarak edebiyat, 471; Roma ve Atina'da *tiyatro*, 471-72; Altın Çağ, 471-74; Vergilius'un *Aeneis*'i, 473; Horatius'un şikâyeti, 473; *felsefe* ve *bilim*, 475-77; "disiplinli bir egoizm sistemi" olarak Romalı karakteri, 477; finansal işlem olarak fetih, 478; *mülkiyet* ve kişilik, 479-80; militarizm, 482; dünya vampiri, 484-85; Roma hukuku, 478-82; İmparatorluğun çöküşü ve nedenleri, 483-91; askerî liderlerin etkisi, 488-89; askerlik ve köylülük, 486-87; proletarya, 486-87; köle isyanları, 490; Sezarizm ve muhafızlar rejimi, 488-91; yozlaşma ve Hristiyanlık, 491-92; "Roma ruhu", 491; semboller olarak Roma ve Yunanistan, 492-94.
Roma Yürüyüşü, *bkz.* Mussolini.
Romulus, 454, 457.
Rosas, Juan Manuel, 332.
Rosenberg, Alfred, 230, 377, 385, 390, 408, 675.
Rosenkranz, Karl, 236.
Rosselli, Nemo, 675.
Rostovtzieff, M. I., 675.
Rousseau, J. J.: din üzerine, 66, 67, 188, 191; *Toplum Sözleşmesi*, 193; "modern gericiliğin gerçek babası", 194; "en iyi anayasa" arayışı üzerine, 194; "ortak irade" fikri, 195-96; ve Hobbes, 195; yurttaşın hayatı devletin bir armağanı, 197; hukuk ve hak anlayışı, 195-97; kanun koyucunun insanın tabiatını değiştirmesi, 197-98; ve diktatörlük, 203; 205, 208, 213, 216, 220, 258, 276, 385, 609, 675.
Roux, W., 567.
Römer, Olaf, 553.
Rönesans: modern insanın başlangıç noktası olarak, 110-12; Kilise dogmalarının yıkılışı, 111; *Respublica Christiana* (Hristiyan Cumhuriyeti), 111; Rönesans'ın Janus başı, 112-13; bireyin isyanı, 113; "Efendi İnsan", 113-17; halk yığına dönüşüyor, 116-117; yeni siyasî ilahiyat, 114-19.
Rubens, P. Paul, 608.
Rudolf, Richard, 390.
Russell, Bertrand, 675.
Russell, C. E., 675.

Sachs, Emanie, 675.
Sachs, Hans, 345.
Sacken, E. von, 675.
Saint-Hilaire, *bkz.* Evrim.
Saint-Just, A.L.L., 203, 204, 214, 215, 216, 611.
Saint-Simon, Henri, 25, 238, 277, 305, 544, 675.
Salvioli, J., 484.
Salvemini, G., 675.
Sanat *tarzları*, 570-73: kültürün ifadesi

olarak, 571; kişiliğin ifadesi olarak; *ayrıca bkz.* Mimarî, Resim, Üslup Teorileri.
Sand, Karl, 267.
Sandfeld-Jensen, K., 348.
Sandoval, P., 675.
Sanson, Ch. H., 202.
Sansovino, Andrea, 508.
Safo, 431.
Sarto, Andrea del, 508.
Savaş sanayileri: bir ticarî faaliyet olarak *yurtseverlik*, 320; "Kanlı Enternasyonal", 320-25; halklara karşı komplo, 323-25; basının yozlaşması, 323-24; ve Milletler Cemiyeti, 325.
Savaşlar: [I.] Dünya, 40-41, 279; ve kapitalizm, 538; Arkhidamos, 525; Persî, 444-48; Peloponnes, 449; Pön, 466; Haç ve Hilal arasında, 34, 199; Huguenot, 137; Husçularla, 127; Köylü, 121, 124; Otuz Yıl, 137, 147; Yedi Yıl, 42; Napolyon, 248-55; "kurtuluş", 253-55; Fransız-Alman, 282.
Sayce, A. H., 676.
Schäfer, H., 581.
Scharnhorst, G. J. D. von, 249, 250, 253, 272.
Scheffler, Karl, 573, 575, 578, 579, 580, 603.
Schelling, Friedrich, 184, 260.
Schemann, Ludwig, 370.
Schenkendorf, Max, 263, 272.
Schiaparelli, G. V., 548.
Schiller, Friedrich, 181, 185, 222, 267, 345, 379, 406, 444, 522, 572, 573.
Schlegel, Friedrich, 62, 226, 268, 269, 462.
Schlegel, Wilhelm, 226, 268.
Schleicher, August, 350, 354.
Schleiermacher, F. D. E., 226, 246, 253, 263, 333.
Schliemann, H., 426.
Schlosser, F. J., 477.
Schlösser, R., 207.
Schmidt, Johannes, 354.
Schmidt, Prusya Milletvekili, 323.
Schneider & Co., 323, 324.
Schopenhauer, A., 379, 440.
Schreber, Karl, 294.
Schreiner, Christopher, 551.
Schröder, Ch., 363.
Schubert-Soldern, Victor, 676.
Schulemann, G., 676.
Schuster, F. M., 676.
Scott, Howard, 631.
Segantini, G., 620.
Segestes, 85.
Semiramis, 180.
Seneca, 476.
Servetus, M., 133.
Servius, Tullius, 457.
Sesostris, 180.
Seume, J. G. 183, 249, 307.
Severus, Roma İmparatoru, 489.
Sezar, Jül, 60, 61, 87, 488.
Sezaro-Papizm, 57, 62, 134.
Sforza, Francesco, 114, 116.
Shaftesbury, Lord A., 169, 180.
Shakespeare, William, 346, 518.
Shelley, Percy Bysshe, 175.
Sidney, Algernon, 165, 670, 676.
Sièyes, E. J., 207.
Sigismund, Alman İmparatoru, 127.
Simonides, Kea'lı, 432.
Simpson, F. M., 676.
Sisebut, Vizigot Kralı, 495.
Sismondi, J. Ch., 676.
Skopas, Paros'lu, 436.
Smith, Adam, 143, 169, 544, 676.
Snowden, Philip, 37.
Sofistler, 152, 430.
Sofokles, 393, 419, 432, 433, 443, 468, 471.
Sokrates, 385, 425, 430, 443, 467, 475, 610.
Sombart, Werner, 330.
Sonnenfels, J., 543.
Sorel, Albert, 676.

Sorel, Georges, 214, 676.
Sosyalizm: ve sosyalistler, 25; ve bilim, 26-31; savaş sırasında ve sonrasında sosyalist partiler, 36-41; liderler ve ekonomik kriz, 37-38; ne anlama gelir, 275; siyasî fikirlerin bu hareket üzerindeki etkisi, 275-76; Babeuf'ün komünizmi, 276-77; Baböfçüler ve gizli dernekleri, 276; Blanqui ve "proletarya diktatörlüğü" fikri, 276; Louis Blanc ve Pecqueur'nün fikirleri, 276-77; Saint-Simon, insanları yönetme ve şeyleri yönetme üzerine, 277; Saint-Simoncular ve sosyalist ilahiyat fikri, 277; Fourier'nin "cazip çalışma" ve komünal özgürlük düşüncesi, 277; Cabet'nin İkaryan komünizmi, 277; Robert Owen ve İngiliz sendikacılığı ve kooperatif hareket üzerindeki etkisi, 277-78; Proudhon'un liberter fikirleri ve işçi hareketi üzerindeki etkisi, 278-80; Birinci Enternasyonal: teorileri ve faaliyetleri, 277-82; Paris Komünü, 281; parlamenter faaliyetin Marx ve Engels eliyle sunulması, 282; Lassalle'ın "sosyal krallık"la flörtü, 284; modern işçi partilerinin gelişmesi ve sosyalist fikirlerin yozlaşması, 284; ve diktatörlüğü, 286-87; otoriter mi, yoksa liberter mi?, 286-88.
Souday, Paul, 379.
Southey, R., 174.
Spann, Othmar, 398.
Spartaküs, 490.
Spencer, Herbert, 174, 290, 676, 677; *ayrıca bkz.* Evrim.
Spengler, Oswald, 525, 676.
Spinoza, B., 557.
Spirito, Ugo, 676.
Spooner, Lysander, 676.
Sprading, Ch. T., 676.
Springer, B., 392.
Stalin, Josef, 640, 641, 642, 654, 655, 676.
Statius, 474.
Stauf, Ph., 405.
Steffens, Heinrich, 268.
Stein, Carl von, 248, 249, 251, 261, 265, 268, 379.
Stein, Ludwig, 413.
Steinlen, Th., 620.
Steinthal, H., 527, 676.
Sterne, Laurence, 183.
Stevin, Brüj'lü, 551.
Stewart, Balfour, 553.
Stilpos, 431.
Stinnes, Hugo, 294, 316, 317, 318, 319.
Stirner, Max, 676.
Stoacılar, 152, 430, 475.
Stokes, G., 553.
Stoltze, F., 353.
Stössel, General, 398.
Strasser, Vera, 411, 676.
Streicher, Julius, 385, 467.
Stresemann, Gustav, 317, 319.
Strindberg, August, 385.
Strobel, H., 676.
Stroganov, Kont, 182.
Struensee, Karl von, 226.
Strzygowski, J., 468.
Stuartlar,62, 142, 165, 523.
Sture, Sten, 130.
Suarez, Francisco, 157.
Suetonius, 676.
Sully, 543.
Süssmilch, J. P., 543.
Swift, Jonathan, 183.
Sygarius, 89.

Şarlman, 75, 90.
Şarlken (V. Karl), Alman İmp., 62, 108.

Taborlular, *bkz.* Husçular.
Tacitus, 87.
Tales, 428, 548.
Tagore, Rabindranath, 304, 493, 676.
Taine, H., 407, 435, 440, 466, 676.
Tarık, General, 495.
Tarquinius Superbus, 455.

Taylor, Fred, 298, 535, 536.
Tchernoff, J., 676.
Telesio, Bernardino, 556.
Temistokles, 442, 443.
Temple, W., 169, 543.
Teodorik, 86.
Teodorus, Ateist, 425.
Terentius, 472.
Terpandros, 431.
Tertullianus, 77.
Tespis, İkaryon'lu, 432, 468.
Thierry, Augustin, 676.
Thiersch, F., 265.
Thomasius, Ch., 169.
Thompson, William, 277.
Thoreau, H. D., 177, 676.
Thusnelda, 85.
Thyssen, Fritz, 294, 319, 322.
Tibullus, 473.
Tieck, Ludwig, 268.
Tilsit barışı, 251.
Tisserant, F., 553.
Tivaroni, C., 676.
Tiziano, Vecellio, 508.
Tocqueville, A., 676.
Tolstoy, L., 385, 676.
Toplum Sözleşmesi, *bkz.* Rousseau.
Totemizm, 51.
Toulmin-Smith, J., 677.
Tower, W. L., 364.
Trajan, 489.
Traumann, R., 677.
Treitschke, H., 247.
Treviranus, 560.
Troçki, Leon, 640, 641, 677.
Trolle, Gustav, 130.
Tsongkapa, 58.
Tucker, Benjamin R., 668, 677.
Tudorlar, 142.
Tukidides, 443.
Turgot, E. R. J., 544.
Twain, Mark, 622.
Tyler, Wat, 125.

Ular, Alexander, 59, 63, 677.
Ulloa, Bernardo, 543.
Uluslararası İşçiler Derneği, *bkz.* Sosyalizm.
Urales, Federico, 677.
Urbanus VIII, Papa, 147.
Ustariz, Jerónimo, 543.
Utraquistler, *bkz.* Husçular.
Üslup Teorileri: avantajları ve eksiklikleri, 572-80; *ayrıca bkz.* Mimarî, Sanat, Resim.

Valdocular, *bkz.* Mezhepler.
Van Gogh, V., 620.
Vandallar, 86, 356, 393, 421.
Varo, Michel, 551.
Varus, Vali, 85.
Vasa, Gustav, 130, 131.
Vasari, G., 575.
Vatter, Ernst, 364.
Velsen, 317.
Vera y González, E., 677.
Vergilius, 61, 460, 473.
Vergniaud, P. M., 214.
Verne, Prof., 302.
Verrocchio, Andrea, 508, 603.
Vespucci, Amerigo, 155.
Vickers, A., 323.
Vico, G. B., 557.
Vidal F., *bkz.* Sosyalizm.
Vierkandt, A., 347.
Villier de l'Isle-Adam, 621.
Villon, François, 419, 516.
Vittorio Emanuelle, İtalya Kralı, 70, 293.
Vizigotlar, *bkz.* İspanya.
Vogl, Carl, 123, 669, 677.
Vogt, Carl, 562.
Volney, C. F., 63.
Voltaire, F., 168, 187, 188, 190, 411, 518, 543, 557, 677.
Vögler, Albert, 317.
Vrehse, E., 187.

Waddel, L. A., 677.
Wagner, Richard, 370, 371, 406, 478, 522, 677.

Wallace, A. R., *bkz.* Evrim.
Wallenstein, Albrecht, 146.
Walther von der Vogelweide, 345.
Warren, Josiah, 177, 200, 677.
Washington, George, 176.
Wasserzieher, Ernst, 344.
Watson, John, 677.
Watt, James, 137.
Watteau, A., 608.
Watteville, J. Ch. de, 543.
Watts, G. F., 620.
Weber, K. J., 333.
Wellers, E., 677.
Weismann, August, 567.
Weitling, Wilhelm, *bkz.* Sosyalizm.
Wells, W. C., 561.
Wels, Otto, 318.
Wenceslaus, Bohemyalı (Alman İmparatoru), 127
Werner, Z., 268.
Whewell, William, 588.
Whipple, L., 677.
Whitehead & Co., 324.
Whitworth, J., 321, 324.
Wieland, Ch. M., 183.
Wiertz, Antoine, 620.
Wilda, W. C., 677.
Wilde, Oscar, 677.
Wilhelm I, Prusya Kralı, 148.
Wilhelm II, Alman İmp., 337, 371, 376.
Wilhelm, fatih, 350.
Willis, Th., 588.
Winckelmann, J., 436, 572, 574.
Winstanley, G., 165.
Wirth, Albrecht, 374, 378, 401, 406, 437, 467.
Wollaston, W. C., 553.
Woltmann, Ludwig, 230, 233, 377, 393, 400, 401, 402, 404, 407, 528.
Wordsworth, W., 174.
Wren, Christopher, 553.
Wycliffe, John, 122, 125, 126.

Ximenes de Cisneros, 503.

Yahudiler: Filistin'de, 356, 395; Roma'da, 356; İskenderiye'de, 356; İspanya'da, 357, 395; Almanya'da, 300-1, 467; *ayrıca bkz.* Irk teorileri; *ayrıca* Dil.
Yas Fermanı, 140.
Yeşu, 135.
"Yoksul Konrad", 121.
Young, Arthur, 677.
Yunanistan: yeniden keşfi, 425; din, 425-26, 434-35; Helenlerin soyuna dair, 426-27; Yunan düşüncesinin tipik özellikleri, 427-28; bilim ve felsefe, 427-31; şiir, müzik, drama, komedi, 431-33; bireysel özgürlüğün barometresi olarak tiyatro, 433; mimarî, heykel ve resim, 433-37; bir yaşam ilkesi olarak sanat, 433-34; millî ve siyasî dağınıklık, 437-38; kültürün çok yönlülüğü üzerinde doğal çevrenin etkisi, 438; *Polis*'in niteliği, 442-43; kolonileşmesinin özgünlüğü, 442; bireyin kamusal işlere katılımı, 442-43; siyasal ve toplumsal koşulların bir sembolü olarak Olimpos, 443-44; Pers savaşları, 444-48; Helenlerin zafer kazanmasının nedenleri, 448; Sparta ve Atina'nın rolü, 447-48; Peloponnes Savaşı ve siyasî birlik sorunu, 448-49; çöküşün işaretleri, 449-50; İskender hâkimiyetinde siyasî birlik ve kültürün çöküşü, 450-51.

Zancada, Práxedes, 34, 501, 677.
Zend-Avesta, 57.
Zenon, Kition'lu (Kıbrıslı), 152, 431.
Ziese, Maxim, 325.
Ziese-Beringer, H., 325.
Zille, H., 620.
Zimmermann, W., 677.
Žižka, Jan, 128.
Zola, Emile, 385, 621.
Zwickau Müminleri, *bkz.* Mezhepler.

Milliyetçilik ve Kültür her türlü övgüyü hak eden, özgün fikirlerle dolu olağanüstü aydınlatıcı bir kitap. Rocker pek çok olgu ve ilişkiyi benzersiz ve ikna edici bir biçimde ortaya koyuyor. Devletin işlevinin tamamen olumsuz olduğuna dair temel iddiasıyla hemfikir olmasam da, bu durum, *Milliyetçilik ve Kültür*'ü önemli ve aydınlatıcı bir kitap olarak değerlendirmeme engel değil.

Albert Einstein

Milliyetçilik ve Kültür, hem geniş çaplı bilgilendirici analizleri hem de devlet tapıncına yönelik mükemmel eleştirileriyle siyaset felsefesine önemli bir katkıdır.

Bertrand Russell

Rocker'ın, uzun tarihsel geçmişi keskin bir zekâyla analiz ettiği bu çalışma insan toplumuyla ilgili düşüncemize önemli bir katkıdır. Despotizmin şu veya bu biçiminin insanlığın umutlarını, amaçlarını ve imkânlarını ele geçirdiği çağımızda, kitapta ifadesini bulan bakış açısının altı iki kez çizilmelidir. *Milliyetçilik ve Kültür*, sunduğu referans zenginliğiyle *Candide*, *İnsan Hakları* ve *Karşılıklı Yardımlaşma* ile aynı rafta yer almaya değer bir kitap.

Lewis Mumford

Milliyetçilik ve Kültür, çağımızın sorunları ve aydınlanma yıllarıyla ilgilenen herkes için iyi bir rehber olacak. Geniş bilgi birikimiyle dolu bu önemli esere sahip olmaktan büyük mutluluk duyuyorum; ve dünyanın her yerine ulaşmasını diliyorum.

Thomas Mann

U493121

THG
0805015
NLP